

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్భాగవతమ్

(శ్రీ) వీర రాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయర్ స్వామి

విషయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

మూల్యం : రూ. 25-00

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః
ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

శ్రీకుక ఉవాచ—

కృత్వా దైత్యవధం కృష్ణ స్సరామో యదుభి ర్వృతః,
భువోఽవతారయ ద్భారం జివిష్టం జనయ స్కలిమ్.

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్య

ఇత్థం బ్రహ్మాదిభి రభ్యర్థితస్య భూభారావశిహీర్షయాఽవతీర్ణస్య భగవతః అద్వైతమానుషాణి
చేష్టితాని భూభారావహరధర్మసంస్థాపనసాధువర్తితాణాదిగర్భాణి బాల్యయోవనక్రీడాద్యాత్మకాన్య
నువర్తితాని. అథ భూభారావశేషయదుభయసంజిహీర్ష్యానిదానవిప్రకాశావనోదనవ్యాజేన ప్రధానం
ప్రసృతవతః స్వకులక్షపణసమస్తతత్వోపదేశస్వపదారోహణాత్మకం చేష్టిత మనువర్తయత్యేకాదశస్కంధేన
(కృత్వా దైత్యవధం కృష్ణ ఇత్యాదినా.) తత్ర తావద్వృత్తవర్తిష్యమాణయో స్సంగతిసూచనాయ పృథ
మనువదతి క్లోకద్వయేన (కృత్యేతి.) ఘాతనాశకటయమౌర్ధ్వనదేనుకారిష్టదాణూరతోసలకంసాది
దైత్యయోనివధం కృత్వా స రామ ఇత్యనేన కాంక్షిద్రామేణ ఘాతయిత్యేక్యభిప్రేతం. ఏనం యదుభి
ర్వృత ఇత్యనేనాపి జివిష్టం బలవత్తరం అకు హింసాపర్యవసాయిన మిత్యర్థః. తం కలిం కలహం
జనయ స్కురుసాజ్ఞవాదిష్వతి శేషః. శేష్వపి కలహోపాదనేనాధర్మిష్ఠాః ఘాతయిత్యేతి భావః. ఇత్థం భువో
భార మవతారయత్, అదభావ ఆర్హః. అవతారయామానేత్యర్థః.

యే కోపితా స్సుఖహంపాంతుసుతా నృపత్యైర్ద్యుతహేళనకచగ్రహణాదిభి స్తాన్.
 కృత్వా నిమిత్త మితరేతరత నృమేతా న్నత్వా నృపా నిరహర త్తిభిభార మిళః. ౨
 భూభారరాజపుతనా యదుభి ర్నిరస్య గుప్తై స్స్వభాహుభి రచింతయ దప్రమేయః.
 మన్యేఽవనే ర్నును గతోఽప్యగతో హి భారో యద్యాదవం కుల మహో అవిషహ్య మాస్తే.
 నై వాన్యతః పరిభవోఽప్య భవే త్కథంచి నృత్యసంక్రయస్య విభవో న్నుహనస్య నిత్యమ్.

తదేవ ప్రవక్ష్యామః (యే కోపితా ఇతి.) ముఖహం బహువారం యథా తథా దుర్భూతాదిభి
 స్సాదనైః సప్తత్యైః దుర్భూతాదిభిః యే పాణ్డువుక్తాః కోపితాః కోపం ప్రాపితాః తా న్పాణ్డువుతా
 నిమిత్తం ద్వారం కృత్వా “మయైవేతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ వ్యసాచి” నితి
 భగవదుక్తే రితి భావః. సముచితా న్నృపా వితరేతరతః అన్యోన్యై ర్నిమిత్తభూతై ర్నత్వా ఇత్థం
 ఈశో భగవాన్ ఓతే ర్భారం నిరహరత్ జహార. తత్ర దుర్భూతం కపటమ్యూతం హేళన మసజ్జా
 కచగ్రహణం దుశ్శాసనేన ద్రోషద్యాః కేళగ్రహణం అవిశదేన గరళదానజతుగృహదాహదినంగ్రహః. ౨

ఏవం వృత్త మనూద్య తేన సహ వర్తిష్యమాణస్య సందర్శం పదా వర్తిష్యమాణ
 ప్రశ్నావసరప్రదానాయ నృపసంగృహీతి (భూభారేత్థాదిభిః వక్ష్యామః.) స్వస్య బాహుభి ర్గుప్తైః ఓత్తై
 ర్యదుభిః నిమిత్తభూతైః భువో భారభూతానాం గాఢన్యానాం పృతనాః సేనాః నిరస్య హస్తా బాహుభిరితి
 బహువిచనం స్వాసాధారణదతుర్బుజశ్వాభిప్రాయకం. అప్రమేయః అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావః.
 అనవగమ్యస్వరూపస్వభావో వా భగవా నచింతయత్. చింతానకారమేవాహ (మన్య ఇత్యాసినోపైమి
 దామేత్యస్తేన.) ననితి వితరేక్. అవనే ర్భూమే ర్భారో గతోఽపి అగత ఇత్యేవ మన్యే భారై కదేశస్య
 గతత్వేఽపి తార్త్యైర్నగతత్వా దగత ఇత్యేన మన్యే. మమ విశేషభూధారక్షవజాయవత్తిర్జ్వానితి భావః.
 అగతత్వం కుత ఇత్యత ఆహ - యత్ యస్మాత్ అహో విషహ్యం సోభు మకర్ణం అన్తైరితి శేషః.
 యాదవం కులం. ఆస్తే తిస్మా దగత ఇతి భావః. ౩

నన్యాస్తాం తదివి కేనచి నిరసిష్యత ఏవేత్యత ఆహ (నై వేతి.) అన్య యాదవబలస్యా
 న్యతః పురుషాంతరాత్ పరిభవః కథంచి దపి న భవేత్ నాశస్త్రు న భవేదేవ. పరాజయోఽపి న కథంచి
 దృవే దిత్వభిప్రాయేణ పరిభవ ఇత్కుత్తం తత్ర హేతుం వద వివేచిష్ట. సత్సంక్రయస్య అహమేవ
 సంక్రయ ఆక్రయో యస్య. న హి మా మాశ్రితస్య క్షయిత్వదాచి దభద్రం దృష్టు మితి భావః. అత ఏవ నిత్యం
 విభవైః వీర్యశోర్యాదిభిః ఉన్నహనస్య ఉత్తరో త్తరోత్తరవతః కస్తర్ని తత్సవణోపాయః తతః కిం వా కరిష్య

(ఋషిశాపవశా న్యూనలోత్పత్తికథనమ్)

అంతఃకలిం యదుకులస్య విధాయ వేణుస్తమ్భస్య వహ్ని మివ శాంతి ముపైమి ధామ. ౪

ఏవం వ్యవసితో రాజ నృత్యసంకల్ప ఈశ్వరః,

శాపవ్యాజేన విప్రాణాం సంజహే స్వకులం పభుః. ౫

స్వమూర్త్యా లోకలావణ్యం నిర్ముక్త్యాలోచనం నృణామ్.

గీర్భి స్తా స్మరతాం చిత్తం పదై స్తా పీక్షతాం క్రియాః. ౬

ఆచ్ఛిద్య కీర్తిం సుశ్లోక్యాం వితత్య హ్యంజసా ను కౌ,

తమో న యాతరిష్యంతీత్యగా త్స్వపద మీశ్వరః. ౭

పీత్యత అహ (అంత రితి.) యదుకులస్యాంతః కలిం అంతఃకలహం వేణుస్తమ్భస్య వేణుగుల్మస్య. వహ్నిమివ నాశకం విధాయ శాస్త్ర మూర్తిషక్తిరహితం ధామ శ్రీనైకులఘ్నం స్థాన ముపైమి గచ్ఛామి. వర్తమానసామీప్యే భవిష్యతి వర్తమానపద్మాల్లాభః. శాంతిమిహేతే తావన్నిశ్చేషభూధారావహరణ చిత్తిస్య శాంతి మవ్యాకులతా ముపైమి తతో ధామేత్యర్థః. ౪

(ఏవమితి.) హేరాజా ఇత్థం వ్యవసితః నిశ్చయవాశా, ఈశ్వరః అంతఃసవిశ్య వియంశా సత్యసక్కుల్పశ్రేతి ద్వయం హేతుగర్భిం. అతో విప్రాణా మంతరాభ్యుతయా శాప ముఘ్నాదితవానితి భావః. విప్రాణాం కర్తృణాం యశ్శాపః తేన వ్యాజేన స్వకులం యదుకులం సంజహే వినాశవన్. ౫

తదేవ మవతారప్రయోజనం సర్వం సంపాద్య స్వ లోకం జగమేశ్వరహ ద్వాభ్యం (స్వమూర్త్యేతి.) విరతిశయలావణ్యవత్త్యా స్వమూర్త్యా స్వదివ్యవిగ్రహేణ లోకలావణ్య మాచ్ఛిద్యా కృష్ట్యావహృత్యేతి యావత్. త్రిలోక్యంతర్గతస్య కృత్స్నస్య లావణ్యస్య సముద్రే గోష్ఠదస్యే వేతన్మూర్తిలావణ్యేఽంతర్భూతత్వా త్రన్మూర్తిదర్శనాంతరం క్వాపి లావణ్యస్యానవభాసాదితి భావః. తథా నిర్ముక్త్యా కటాక్షమోక్షేణ నృణా మాలోకన మాచ్ఛిద్య తత్కటాక్షమోక్షస్నేతరకటాక్షమోక్షాభి భావుకత్వాదితి భావః. గీర్భి ర్వాగ్నిః తాం గిరం స్మరతాం చిత్తం ఆచ్ఛిద్యేత్యర్థః. తచ్చేష్టితానాం చిత్రావహరిత్యాదితి భావః. పదై స్తత్రతత్రాజ్ఞితైః పదై, స్తాని పదాపీక్షతాం ఈక్షమాణానాం, క్రియాః అన్యతో గమనాదిక్రియాశ్చాపహృత్యేత్యర్థః. తదానంతనానాం చక్షురాదిప్రవృత్తిః స్వైకవిషాః కృత్యేతి సముదాయార్థః. ౬

ఉపరిజనిష్యమాణానాం సంసారతరణాయ కౌ పృథివ్యాం సుశ్లోక్యాం సుగేయాం సుచ్ఛ్లేష్ట్యానితి పాతేనద్విగ్నేయాం కీర్తిం వితత్య విస్తార్య అనయాకీర్త్యా శ్రవణస్మరణాదివిషయయా, అజ్ఞాసా సుఖేనైవ ఘనిభీతం, తమః, తమఃకార్యం సంసారం. తరిష్యంతీత్యక్రేత్య ఈశ్వరః. స్వపదం స్థాన మగాత్. ౭

రాజోవాచ—

బ్రహ్మజ్ఞానం వదన్యానాం నిత్యం వృద్ధోపనేవినామ్.

విప్రశాపః కథ మభూ ద్బృష్టినాం కృష్ణచేతసామ్.

౮

యన్నిమిత్త స్స నై శాఖో యాదృశో ద్విజసత్తమ,

కతమేకాత్మనాం భేద ఏత త్సర్వం వదస్య మే.

౯

శ్రీకృత ఉవాచ—

చిత్ర ద్వపు స్సకలసుందరసన్నివేశం కర్మాచర న్సువి సుమంగళ మాప్తకామః.

అస్థాయ దామ రమమాణ ఉదారకీర్తి స్సంహర్తు మైవృత కులం స్థితకృత్య శేషః.

౧౦

శాపవ్యాజేన విప్రాణా మిత్యక్తం తత్ర వృచ్ఛతి రాజా (బ్రహ్మజ్ఞానామితి ద్వాభ్యాం.) వృష్టినాం బ్రహ్మజ్ఞాపః కథ మభూ త్తేషాం విప్రశాప ఇత్యేతదత్యంతానంభావిత మితి భావః. తత్ర హేతుత్వేన శాపస్థితి నిష్ఠి. బ్రహ్మజ్ఞానం బ్రహ్మణి బ్రహ్మతులే సాధవో బ్రహ్మజ్ఞాః నిత్యం బ్రాహ్మణసమ్మానశీలానాం కథం విప్రశాప ఇతి భావః. నను బ్రహ్మజ్ఞానా మపి బుద్ధానాం స సంభవ్యతాం తత్తాహ వదన్యానా మితి. నన్వేన మపి సత్సంగత్యభావప్రయుక్తమహదతి క్రమా త్సంభవ్యతాం తత్తాహ నిత్యం వృద్ధోపనేవినా మితి. అసతాం నామైతే గుణాః ఆయ మేక ఏవ తదసంభావనాయా మల మిత్యాశయేన విశిష్ట (కృష్ణచేతసా మితి.) కృష్ణే చేతో యేషాం “న వాసుదేవభక్తానా మకుళం విద్యతే క్షయి” ద్విశ్వాద్యభి యుక్తై రితి భావః.

౮

యది కథంచిత్రాప్రస్తావన తర్హి విప్రశాపః యన్నిమిత్తః యత్ నిమిత్తం కారణం యస్య సః హే ద్విజసత్తమ ఏకాత్మనాం అన్యోన్య మైకమత్యం పౌప్తానాం వృష్టినాం కథం భేదః కలహః ప్రవృత్తః యద్వా ఏకాత్మనా మిత్త్యస్య విప్రాణా మితి విశేష్యాద్యాహరః. ఏకాత్మనాం సార్వాత్మ్య చ్చాహోపాసనేన సర్వత్ర సమచిత్తానాం ఋషీణాం కథం భేదః యదుపా నిగ్రహవిధానభూతభేదవృష్టిః కథ మభూ దిత్యర్థః. ఏకత్వసర్వం ఏకస్మి న్మత్స్పృష్టే సర్వం. ప్రతిపత్తవ్యం మహ్యం వదస్య.

౯

స్వకులం సంజీవార్దో స్సర్వాంతరాత్మనో భగవతః శ్రీకృష్ణస్య సజ్జలాప్నదేన విప్రశాపోఽభూదిత్యాహ (కృత్యేతి.) సుందరేతి భావప్రధానో విద్దేశః. సకలస్య సుందరస్య సౌందర్యస్య సమ్యక్ నివేశో యస్మిన్ త త్సుమజ్గళం వపుః కృత్వా ధృక్త్వా చిత్రదితి పాఠాంతరం. తదా చిత్రాః కర్మ అదైవ మనూసుషం చ చేష్ఠిత మాచరణ కుర్వణ మజ్గళమితి కర్మవిశేషణం చ స్మరతాం మజ్గళసహ మిత్యర్థః. అత ఏవోదారా విపులా కీర్తిరస్య సః దామ ద్వా రవత్యాఖ్యం స్థాన మాసాయ అపిష్ఠాయ రమ మాణః స్థితః కృత్యస్య భూభారావహరణాత్మకస్య శేషో యస్య సః కులం యదుకులం సంహర్తు మైవృత్.

౧౧

(ఋషిశాపవశా న్యునలోత్పత్తికథనమ్)

కర్మాణి పుణ్యనివహాని నుమంగళాని గాయజ్జగత్కలిమలాపహరాణి కృత్వా,
కాలాత్మనా నివసతా యదుదేవగేహే పిండారకం సమగమ న్యునయో విస్మషాః. ౧౧

విశ్వామిత్రోఽసితః కణ్వో దుర్వాసా భృగు రంగిరాః,
కశ్యపో వామదేవోఽత్రి ర్నసిష్ఠో నారదాదయః. ౧౨

క్రీడంత స్తా నుపప్రజ్య కుమారా యదునందనాః,
ఉపసంగృహ్య పప్రచ్చు రవిసీతా విసీతవత్.
తే వేషయిత్వా శ్రీవేమై స్సామృం జామృవతీసుతమ్. ౧౩

ఏషా పృచ్ఛతి భో విప్రా అంతర్వత్స్నసితేక్షణా,
ప్రప్థుం చిలజ్జతీ నాజ్ఞ త్ప్రబ్రూతామోమదర్శనాః,
ప్రసోష్యంతీ పుత్రకామా కింస్వి త్సంజనయిష్యతి. ౧౪

(కర్మాణి.) పుణ్యనివహాని పుణ్యాని నివహంతి ప్రాసయంతీత తథా, న కేవలం తథా
భూతాన్యేవ అవత గాయతాం య క్కలిమలం కలియుగప్రయుక్తం పాపం త దపహరంతీత తథా
అత ఏవ నుమగ్నాని కేవలముఖై కనిదానాని కర్మాణి చేష్టితాని కృత్వా పనుదేవస్య గేహే నివసతా
కాలాత్మనా కాలశరీరకతయా సంహారకేణ భగవతా విస్మషాః ప్రచోదితాః. భగవత్సంకల్పమేరితా
ఇత్యర్థః. మునయః పిండారకం తీర్థవిశేషం ద్వారవతీసమీపస్థం సమగమన్.
౧౧

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) ౧౨

(క్రీడంత ఇతి.) శత్రవీందారకే క్రీడంత స్తా న్యునీ నుపప్రజ్య సమీప మేక్యేనసంగృహ్య
పాదసంగ్రహణం కృత్వా స్వయ మవిసీతా అపి విసీతవత్ పప్రచ్చుః. తే వేషయిత్వేత్యాద్యర్థ మర్థక్రమా
దుపసంగృహ్యేత్యర్థః. ప్రాగ్గోజ్యం తే ప్రసిద్ధాః. ౧౩

ప్రశ్న మేవాహి (ఏషేతి.) హేచిప్రా. ఏషా అసితేక్షణా అజ్ఞానా అంతర్వత్స్నీ గర్భిణీ
పుత్రకామా ప్రసోష్యంతీ ప్రసవిష్యమాణా చ స్వయం సాజ్ఞత్ యుష్మాన్ ప్రప్థుం చిలజ్జతీ అస్మన్ముఖేన
పృచ్ఛతి. యాయం త్వమోమదర్శనాః. అమోమం సత్యం దర్శనం యేషాం తే సర్వజ్ఞా ఇత్యర్థః.
అతః కింస్వి. జ్ఞనయిష్యతి కిం కన్యా ముత పుత్రం తత్ ప్రబ్రూత. ౧౪

ఏవం ప్రబుద్ధా మునయ స్తా నూచుః కుపితా నృప,
జనయిష్యతి వో మన్దా మునలం కులనాశనమ్. ౧౫

తచ్చుత్త్వా తేఽపి సంతృప్తా విముచ్య పహసోదరమ్,
సామృత్య దదృశుః స్తస్మిన్మునలం ఖల్వయస్మ్యయమ్. ౧౬

కిం కృతం మందభాగ్యై ర్నః కిం వదిష్యంతి నో జనాః,
ఇతి విహ్వలితా గేహా న్యాదాయ మునలం యయుః. ౧౭

తం చోపనీయ సదసి పరిష్కానముఖశ్రియః,
రాజ్ఞ ఆవేదయాంచక్రు సుర్వయాదవసన్నిధౌ. ౧౮

శ్రుత్వాఽమోఘం విప్రశాపం దృష్ట్వా చ మునలం నృప,
విస్మితా భయసంత్రస్తా ఉద్విగ్నా ద్వారకాకసః. ౧౯

తచ్చూర్ణయిత్వా మునలం యదురాజ స్స ఆహుకః,

(ఏవ మితి.) ఏవం ప్రబుద్ధాః వజ్రేతాః. అవహేళితా ఇతి యావత్, అత ఏవ కుపితా స్తావ
యదుకుమారా నూచుః. కి మితిః హేమందాః వః యుష్మాకం కులం నాశయతీతి తథా తం మునలం
జనయిష్యతీతి. ౧౫

(త చ్చుత్తేతి) తస్మన్వివదః శ్రుత్వా యదుకుమారా, అతీవ సంత్రస్తా నృపసా ఆకు
సామృత్యోదరం విముచ్య తస్మిన్మునదరే ఆయస్సయం లోహమయం మునలం దదృశుః. ౧౬

మందభాగ్యైః అస్మాభిః కి మేత త్కృతం నోఽస్మాకం జనాః నోఽస్మా ప్రృతి
కిం వదిష్యంతి ఇత్యేవం విహ్వలితాః వికలితచిత్తా స్సంతో మునల మాదాయ గేహాని యయుః. ౧౭

తత స్తం మునలం సదసి రాజసభాయాం ఉపనీయ పరిష్కానా ముఖశ్రీ ర్వేషాం తే
సర్వేషాం యాదవానాం సన్నిధౌ రాజ్ఞే ఉగ్రసేనాయ ఆవేదయాంచక్రుః స్వకృతం సర్వం
విజ్ఞానయామాసుః. ౧౮

(శ్రుత్యేతి.) అమోఘం అప్రతిహతం విప్రశాపం శ్రుత్వా మునలం దృష్ట్వా చ తావ
ద్విస్మితా స్తతో భయసంత్రస్తాః భయేన కమ్పితగాత్రా శ్చ బభూవు రిత్యర్థః. “త్రసే ఉద్వేగే ఓ విజీ
భయచలనయో” రిత్యనుశాసనాత్ అన్యథా పానరుక్త్యం స్యాత్. ౧౯

స యదూనాం రాజా ఆహుకః ఉగ్రసేనః మునలం సమ్యక్ మార్గం కారయిత్వా

(ముషికావనశా న్మునలోత్పత్తికథనమ్)

సముద్రసలిలే ప్రాస్య ల్లోహం చాస్యావశేషితమ్. ౨౦

కశ్చి న్మతోన్యోఽగ్రసీ ల్లోహం చూర్ణాని తరళై స్తతః.

ఉహ్యమానాని వేలాయాః లగ్నా న్యాస నిర్మలై రకాః. ౨౧

మతోన్యో గృహీతో మత్స్యమ్నై ర్జాలేనాన్యై ర్మహార్ణవే.

తస్యోదరగతం లోహం స్వశలేష్వ లబ్ధికోఽకరోత్. ౨౨

భగవాన్ జ్ఞాతసర్వార్థ ఈశ్వరోఽపి తదన్యథా.

కర్తుం నైచ్చ ద్విప్రశాపం కాలరూప్యన్యమోదత. ౨౩

౨౪ శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే

ప్రథమోఽధ్యాయః.

సముద్రసలిలే ప్రాస్యత్ ప్రాచిదిక్షిత్, అన్య మునలన్య చూర్ణీక్రియమాణ స్యావశేషితం లోహశకలం
చ ప్రాస్యత్. ౨౦

(తస్మిన్నితి.) తస్మి న్ముద్రసలిలే కశ్చి న్మత్స్యః లోహం పాతితం లోహశకలం
అగ్రసీత్. చూర్ణాని తు తరళై స్తరంగై స్తతః తతః వేలాయాం తీరే ఉహ్యమానాని అత ఏవ లగ్నా
న్యైరకాభ్యా దీర్ఘాః స్థూలా శ్చ ధరాత్రయోపేతా స్తృణవిశేషాః. ఆనన్. ౨౧

(మత్స్య ఇతి.) యోఽగ్రసీ ల్లోహం స మత్స్యః అన్యై ర్మత్స్యై ర్మహా జాలేన
మత్స్యమ్నై. గృహీతః లబ్ధకః, తేషాం మత్స్యఘ్నానాం మధ్యే కశ్చి ల్లబ్ధక ఇత్యర్థః. తస్య
మత్స్యస్యోదరగతం లోహం శలేష్వ శరాగ్రే అకరోత్ కారికవా నిత్యర్థః. ౨౨

(భగవా నితి.) జ్ఞాతా స్సర్వే ఆర్థాః కాలక్రియగోచరా యేష సః. తం విప్రశాపం అన్యథా
కర్తుం విఫలీకర్తు మీశ్వరః సమర్థోఽపి తదన్యథాకరణం నైచ్చత్ కింతు కాలరూపీ హేతుగర్భ మిదు
కాలరూపేణ సంహర్తుం కృతినజ్కల్పితాత్ ఆన్యమోదత. ౨౩

ఇతి శ్రీమత్సాన్వయపయఃపారావారకాసుధాకరన్య పర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సాన్నితినమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీనైష్ఠవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

గోవిందభుజగుప్తాయాం ద్వారవత్సాం కురూద్వహ.

అవాత్సీ న్నారదోఽభీక్షం కృష్ణోపాసనలాలసః.

కో వా రాజ నిన్ద్రియవాన్ముకుందచరణాంబుజమ్.

స భజే త్వర్వతో మృత్యు ముపాస్య మమరోత్తమైః.

త మేకదా తు దేవర్షిం వసుదేవో గృహాగతమ్.

అర్చితం సుఖ మాసీన మభివాద్యేద మబ్రవీత్.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

కావ మన్యతాకర్తుం సమర్థోఽపీత్యుక్తం కిం క్వచి త్తదన్యతాకరణం ప్రసిద్ధ మిత్యపేక్షయాం తద్దర్శయన్ తత్సృజన్ దితిహాసాంతరం ప్రస్తోతు మాహ (గోవిందేత్వాదినా.) హేకురూద్వహ అభీక్షం ప్రస్తాపితోఽపి నారదః పునః పునః ద్వారకాయా మవాత్సీక్ సముపితవాన్. నను నారదన్య దక్షకాపా న్నైకత్ర వాససంభవ ఇత్యాజ్ఞా మవసుదా ద్వారకాం విశిష్ట గోవిందభుజగుప్తాయా మితి, స తస్యాం కాపాదేః ప్రభావ ఇతి భావః. కిమర్థ మవాత్సీ దిత్యత్ర నారదం విశిష్ట కృష్ణోపాసనలాలస ఇతి. కృష్ణోపాసనాయాం లాలసా ఔత్సుక్యం యన్య సః.

నను విత్యం జ్ఞానాధికన్య దేవర్షేః కృష్ణోపాసనాయా మౌత్సుక్యం కథ మిత్యత్రాహ (కో వ్యితి.) హేరాజన్ ఇన్ద్రియవాన్ చక్షుష్మాన్ కో వా పుమాన్ముకుందన్య శ్రీకృష్ణస్య చరణామ్బుజం స సేవేత సేవమానో నావత్థమేత్ జ్ఞాజ్ఞవిభాగ మంతరేణ సర్వోపేన్ద్రియవాన్సేవేతేవేత్కర్తృః. తత్ర హేతుత్వేన తత్సృజామ్బుజం విశిష్ట సర్వకః అమృత్యు మితి చేదా, సర్వే స్వపి భజత్సు న విద్యతే మృత్యు ర్యస్మా త్సేవ్యమానా త్రథాభూతం సర్వేషా మపి విదుషా మవిదుషాం చ ముకుందచరణామ్బుజసేవయైవ సంస్కృతినివృత్తి రితిర్థా. అథ ఏవామరోత్తమైః జ్ఞానాధితైః. బ్రహ్మరుద్రాదిభి రుపాస్యం సర్వతో మృత్యు రితి పాతే సర్వే స్వపి లోకేషు. మృత్యు ర్యన్య స చక్షుష్మాన్ కో వా స సేవేతేత్కర్తృః.

నను సరావరతత్వవిదో దేవర్షేః స్తత్రావస్థితా వచక్య మద్యాత్మవాద స్సమభావి న తత్ర సంశయః. కిం తు కోహవా ప్రప్తేత్కత్రాహ (త మితి.) గృహమాగతం స్వగృహం ప్రత్యాగతం అభివాద్య ప్రణమ్యేదం వక్ష్యమాణం అబ్రవీత్.

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

వసుదేవ ఉవాచ —

భగవ న్భవతో యాత్రా స్వస్తయే సర్వదేహినామ్,
కృపణానాం యథా పిత్రో రుత్తమశ్లోకవర్తనామ్.

భూతానాం దేవచరితం దుఃఖాయ చ సుఖాయ చ,
సుఖయైవ హి సాధూనాం త్వాదృశా మచ్యుతాత్మనామ్.

భజంతి యే యథా దేవా న్దేవా అపి తత్రైవ తాః,

తదేవాహ (భగవన్నిత్యాదిభిష్టద్భిః.) కిం చ తత్ప్రస్తుతామస్తావత్తవాగమనమభినందతి
(భగవన్నితి.) హేభగవన్ భవతో యాత్రా సంచారః పర్యేషాం దేహినాం మాదృశాం స్వస్తయే
మజ్గళాయ సుఖాయేతి యావత్ తథాహి యథా పిత్రో రాగమనం పుత్రాణాం సుఖయైవ తథా ఉత్తమశ్లోక
వర్తనభూతానాం తత్ప్రసూపస్వభావదీక్షానద్వారభూతానాం యాత్రా కృపణానాం తావత్తయపీడితానాం
స్వస్తయ ఏవ, ఉత్తమశ్లోకవర్తన ఇతి పాఠాంతరం, తదా భగవద్భూతభూతస్య భవతః. ఆగమనం పిత్రో
రాగమన మివ కృపణానాం దేహినాం స్వస్తయ ఏవ భవతీష్ట్యః.

నను కిం విశేషేణ మాదృశా మేవ యాత్రా కృపణానాం స్వస్తయ ఇతి బ్రూషే యతో
దేవాదీనా మపి యాత్రాదికర్మ లోకానాం స్వస్తయే భవతీత్యత ఆహ (భూతానా మితి.) దేవానాం
పర్వన్యాదీనాం చరితం భూతానాం దుఃఖాయ చ భవతి, అలవృష్ట్యాదినా దుఃఖజననదర్శనా పితి భావః.
త్వాదృశాం త్వద్విధానాం సాధూనాం తు చరితం సుఖయైవ, తత్ర హేతుత్వేన విశిష్ట-
(అచ్యుతాత్మనా మితి.) అచ్యుతే ఆత్మా మనో యేషాం తేషాం, నిత్య మచ్యుతై కచిత్తత్వా దితరవార్తా
మపోహ్యచ్యుతవార్తయా తావత్తయనిరసనశీలత్వా త్సుఖయైవేతి భావః.

కిం చ సుఖం కుర్వంతోఽపి దేవా భజనానుసారేణ కుర్వంతి సాధవ స్తు స తథేత్యాహ
(భజంతీతి.) యే దేవాన్ యథా భజంతి తాన్ దేవా అపి తత్రైవ భజనానుగుణ మేవ సుఖం
యచ్ఛంతి న తు నిరపధిక మిత్యర్థః, కుతః యతః ఛాయేవ కర్మసచివాః కర్మసహాయా స్తే యథా
ఛాయావృద్ధిప్రాసాదినా వర్ధతే ప్రాసతే చ తద్వ దేవా అపి స్వసేవాతరతమ్మదూపం కర్తైవ
తరతమఫలభావేన సహాయో, యేషాం తథాభూత ఇత్యర్థః, సాధవ స్త్వాదృశా స్తు దీనవత్సలాః దీనేషు

చాయేవ కర్మసచివా స్సాధవో దీనవత్సలాః.

౬

బ్రహ్మం స్తథాఽపి పృచ్ఛామో ధర్మా న్భాగవతాం స్తవ,
యాః క్రత్యా క్రద్ధయా మర్త్యో ముచ్యతే సర్వతో భయాత్.

౭

అహం కిల పురానంతం ప్రజార్థే భువి ముక్తిదమ్,
అపూజయం న మోక్షయ మోహితో దేవమాయయా.

౮

యథా విచిత్రవ్యసనా ద్భవద్భి ర్విశ్వతో భయాత్,
ముచ్యేమ హ్యంజునై వాద్ధా తథా న శ్వాది సువ్రత.

౯

శ్రీకృత ఉవాచ —

రాజ న్నేవం కృతప్రశ్నో వసుదేవేన ధీమతా,

ప్రీత స్త మాహ దేవర్షి ర్హరే ససంస్కారితో గుణైః.

౧౦

తావత్రయాధిభూతేషు వత్సలాః నిరవశేషదుఃఖనిరాచిక్లిష్టాః, యద్వా చాయేవ పరోపకారదూషకకర్మ
సచివాః అతః సంక్రయణీయా స్సాధవ ఇత్యర్థః.

౬

(బ్రహ్మన్నితి.) తదేవం యద్యపి తవాగమనమాత్రేణ వయం కృతార్థా, స్తథాఽపి పృచ్ఛామః.
కిం తత్: భాగవతాః ధర్మాః తవ యై ర్దర్శై ర్భగవాన్ప్రసన్న, స్తా నిత్యర్థః. కిం చ యాః ధర్మాః
క్రత్యా సర్వతః సర్వస్యాత్, తయాత్ సంస్కృతిభయత్ ముచ్యతే.

౭

నను పుత్రీకృతపరమపురుష స్త్వ మితర ఇవ కిం విర్విద్యస ఇత్యాహ (అహ మితి.)
ముక్తిద మవ్యసంతం కేవలం పుత్రకామోఽహ మపూజయ మారాధితవా నస్మి న తు మోక్షయా
పూజయం తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం వినిష్ఠి దేవవ్య భగవతో మాయయా మోహితః. కిలేతి
సూతికాగృహే భగవదుక్తి మనుస్మరతి.

౮

అతో, యథా విచిత్రాణి వ్యసనాని దుఃఖాని యస్మిన్ తస్మా త్వర్వతో భయావహా
త్సంసారార్థవాత్, అజ్ఞానా సుఖేన అద్ధా స్ఫుటం ముచ్యేమ ముక్తో భవేమ తథా హే సువ్రత నోఽస్యాన్
శాది శిక్షయ.

౯

(రాజన్నితి.) హేరాజ న్నేవం ధీమతా వసుదేవేన కృతః ప్రశ్నో యన్య న దేవర్షిః హరే
ర్గుణై ర్వర్ణనీయై ససంస్కారిణః, జ్ఞాంతా త్స్మరతేః కర్మణి క్తః, తత ఏవ ప్రీత స్తం వసుదేవ
మాహ.

౧౦

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

నారద ఉవాచ—

సమ్యగేత ద్వ్యవసితం భవతా సాత్వతర్షభ,
యత్పుచ్చనే భాగవతాఽ ధర్మాం స్త్యం లోకభావనాః. ౧౧

శ్రుతోఽనుపతితో ధ్యాత ఆదృతో వాఽనుమోదితః,
సద్యః పునాతి సద్ధర్మో దేవ విశ్వద్రుహోఽపి హి. ౧౨

త్వయా పరమకల్యాణః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః,
స్మారితో భగవా నద్య దేవో నారాయణో మమ. ౧౩

అత్రాప్యదాహారంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్,
ఆర్షభాణాం చ సంవాదం విదేహస్య మహాత్మనః. ౧౪

తావ త్పుక్న మభినందతి (సమ్యగిత్యాదిభి త్రిభిః) హేసాత్వతర్షభ తవైత త్సమ్యగ్వ్యవసితం నిశ్చితం పరమార్థవిషయనిశ్చయాత్మకబుద్ధిమాం స్త్య మిత్యర్థః. కుతః, యత్ యస్మాత్ భాగవతాన్, ధర్మాః పుచ్చనే భాగవతధర్మప్రశ్నేన లిజ్గేన త్వాం, పరమార్థవిద మనుమినోమీతి భావః. తత్ర హేతుశ్చేన తాన్నినస్తి, విశ్వభావనాఽ జగదభ్యుదయకరాః. ౧౧

కిం చ శ్రవణాదివిషయ స్సఽ సద్ధర్మో భాగవతధర్మః హేదేవ విశ్వేభ్యో భూతేభ్యో ద్రుహ్యంతీతి తథా తా నపి, సద్య ఏవ పునాతి. ౧౨

కించ మహా నుపకార స్త్యయా కృత ఇత్యాహ (త్వయేతి.) పుణ్యావహం శ్రవణం కీర్తనం చ యన్య సః పరమకల్యాణః విశ్వేషామజ్గళహ్ను. భగవా న్నారాయణోఽదునా మమ స్మారితః. ౧౩

ఇత్థం ప్రక్న మభినంద్య తస్య విదేహార్షభసంవాదాత్మక ముత్తరం వక్ష్యాఽ ప్రస్తాతి (అశ్రేతి.) అత్రాపి త్వత్పుక్నే మహాత్మనో విదేహస్య జనకస్వార్షభాణాం చ సంవాదం తద్రూప మితిహాసం ఉదాహరంతి ఉత్తరశ్చేనోదాహరంతి. త్వత్పుక్నస్య విదేహప్రక్నతుల్యత్వాత్తత్ర యదుత్తరం తదేవ త్వత్పుక్నేఽవ్యుత్తర మిత్యభిప్రాయేణోదాహరంతీత్యుక్తమ్. ౧౪

ప్రియవ్రతో నామ సుతో మనో స్వాయంభువస్య యః,

తస్యాగ్నిద్ర స్తతో నాభి రృషభ స్తత్సుత స్మృతః.

౧౫

తమాహు ర్వాసుదేవాంశం మోక్షధర్మవివక్షయా.

అవతీర్ణం సుతశతం తస్యాసీ ద్రుహ్యపారగమ్.

౧౬

తేషాం వై భరతో జ్యేష్ఠో నారాయణపరాయణః.

విఖ్యాతం వర్ష మేత ద్య న్నామ్నా భారత మద్భుతమ్.

౧౭

స భుక్తభోగాం త్యక్తేమాం నిర్గత స్తపసా హరిమ్,

ఉపాసీన స్తత్పదవీం లేభే వై జన్మభి త్రిభిః.

౧౮

తేషాం నవ నవద్వీపపతయోఽస్య సమంతతః.

కే తే అర్హణ ఇత్యుక్తస్యయకథనేన కా దర్శయతి (ప్రియవ్రత ఇతి న ప్రతిః) స్వాయం భువస్య స్వయంభువో బ్రహ్మణః పుత్రస్య. మనోః యః సుతః ప్రియవ్రతో నామాసీత్ తస్యాగ్నిద్రః సుతః, ఇతి సంబంధః.

౧౫

త మృషభం మోక్షధర్మా న్నక్తు మిచ్ఛయాఽవతీర్ణం వాసుదేవాంశ మాహుః తస్యర్షభస్య సుతశత మాసీత్, కథంభూతం? బ్రహ్మపారగం బ్రహ్మశబ్ద స్తన్నేజ వేదసరః పరబ్రహ్మపర శ్చ. పారశబ్ద స్తు యథావస్థితస్వరూపపరః. ఉభయో రప్యానంత్యాత్ తత్ర కేచి ద్వేదపారగాః కేచిత్పాదయ పారగా శ్చేతి జ్ఞేయమ్.

౧౬

తేషాం శతసంఖ్యానాం జ్యేష్ఠో భరతః స చ నారాయణః పరాయణం పరం ప్రాప్య ముపాయ శ్చ యస్య సః ఏతదజరభం నామ వర్షం యస్య నామ్నా భారత మిత్యద్భుతం విఖ్యాత మాసీ త్సు భరత ఇతి సంబంధః. అనేన తస్య ధర్మానతిక్రమ ఉక్తః.

౧౭

స భరతః భుక్తాః భోగాః యస్యాం తా మిమాం స్వవశాం పృథ్వీం త్యక్త్వా గృహాన్నిగ్గత, స్తపసా నాక్రమేదితవర్షేణ హరి ముపాసీన, త్రివి ర్జన్మభి స్తస్య హరేః పదవీం ప్రకారం సాధుజ్ఞా మితి యావత్ లేభే ప్రాప్తవాః, వా ఇత్యనేన ప్రసిద్ధ మ్భువ్యతే.

౧౮

తేషాం భరతానుజానాం ఏకానశతసంఖ్యానాం మధ్యే నవ ఇలావర్తబ్రహ్మవర్తార్యావర్తమలయ కేతుభద్రసేనేంద్రస్యైకే ఒదర్శకీటకనామానో నవ, సమంతతః సమంతాత్ అస్య భారతవర్షస్య యే

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

కత్మతంత్రప్రణేతార ఏకాసీతిర్విజాతయః.

౧౯

నవాభవన్మహాభాగా మునయో హ్యర్థశంసినః.

శ్రమణా వాతరశనా ఆత్మవిద్యావికారదాః.

౨౦

కవిర్హరి రంతరిక్షః ప్రబుద్ధః పిప్పలాయనః,

అవిహ్లోత్రోఽథ దృమిశ శ్చమనః కరభాజనః.

౨౧

త ఏతే భగవద్రూపం విశ్వం సదనదాత్మకమ్,

ఆత్మినోఽవ్యతిరేకేణ పశ్యంతో వ్యచరన్మహీమ్.

౨౨

అవ్యాహతేష్టగతయ స్సురసిద్ధసాధ్యగంధర్వయక్షనరకిన్నరనాగలోకాః.

ముక్తా శ్చరీరితి మునివారణభూతనాథవిద్యాధరద్విజగవాం భువనాని కామమ్.

౨౩

నవ ద్వీపాః జిహ్వాః స్వతుల్యనామానః తేషా మధిపతయః బభూవు రిత్యర్థః. ఏకాశీతిస్థానా స్తు
ద్విజాతయః కర్మతంత్రస్య ప్రణేతారః ప్రవర్తకాః బభూవుః.

౧౯

అవశిష్టాః నవ తు మునయో బభూవుః. తా నేవ విశిష్టి - మహాభాగాః జ్ఞానవైరాగ్యాది
భాగ్యయుక్తాః అర్థశంసినః పరమార్థవిరూపకాః శ్రమణాః శ్రమవస్త్రః ఆత్మవిద్యాపరిశ్రమయుక్తాః
శిష్యర్థః. ఆత ఏవాత్మవిద్యాయాం వికారదాః ప్రవీణాః. వాతరశనాః దిగమ్పరా న తు సగ్నాః.

౨౦

నామభిస్తాన్నిరీకతి (కవి రితి.)

౨౧

తేషాం పారమహంస్యం చరిత మాహ (త ఇతి ద్యాభ్యామ్.)

౨౨

(అవ్యాహతా) అప్రతిహతా ఇష్టా ఆభిమతా గతి ర్మేషాం తే ముక్తాః స్వాప్యనానక్తాః,
సురాదీనాం, లోకాః. మునిప్రభృతీనాం, భువనాని స్థానాని చ కామం యథేష్టం చరంతి చేరుః. అన్యపి
చరంతిత్యభిప్రాయేణ వర్తమాననిర్దేశః. అనేన తేషాం జనకస్య చ కళం సజ్జమో భూ దిత్యాశక్యః
శమితా.

౨౩

త ఏకదా నిమే స్సత్ర ముపజగ్ము ర్యదృచ్ఛయా.

వితాయమాన మృషిభి రజనాభే మహాత్మనః.

౨౪

తా దృష్ట్వా సూర్యసంకాశా నృహాభాగవతా నృపః.

యజమానోఽగ్నయో విప్రా స్సర్వ ఏవోపతస్థిరే.

౨౫

విదేహ స్తా నభిప్రేత్య నారాయణపరాయణాః.

ప్రీత స్సంపూజయాంచక్ర ఆసనస్థా న్యథార్హతః.

౨౬

తా న్రోచమానాన్ స్వరుచా బ్రహ్మపుత్రోపమా నృపః.

వప్రచ్ఛ పరమప్రీతః ప్రశయావనతో నృపః.

౨౭

విదేహ ఉవాచ—

మన్యే భగవత స్సౌఖి త్పార్షదా నోన్య మధుద్విషః.

తదేవాభిప్రేత్యాహ (త ఇతి.) కవ్యాదయ స్తత్ర తత్ర సంవరంత, ఏకదా అజనాభే భారతవర్షే. ఋషిభి ర్వితాయమాన మనుష్యీయమానం మహాత్మనో నిమే ర్జనకన్య సత్రం యదృచ్ఛయోపజగ్ముః.

౨౪

(తా నితి.) హేనృప వశుదేవ సూర్యతుల్యాః. తాన్కన్యాదీ నృహాభాగవతాః దృష్ట్వా యజమానో విమిః విప్రాః ఋషయః, అగ్నయః, అహవనీయాదయః మూర్తిధరా శ్చేత్యేతే సర్వే, ఉపతస్థిరే ప్రత్యుత్థితవంతః.

౨౫

నారాయణపరా నభిప్రేత్య చిహ్నై ర్విజ్ఞాయ తావత్తదా, ఆసనస్థాః కృత్వా యథాయోగ్యం పూజయాంచక్రే.

౨౬

(తా నితి.) బ్రహ్మపుత్రోపమాః భృగ్వదితుల్యాః నితరాం ప్రీతో నృపో విదేహః, వినయేనావనతో సమ్రుః వప్రచ్ఛ ఉవాచేత్యర్థః.

౨౭

తావ ద్దర్శనేనాత్మనః కృతార్థతాం వక్తుం తా నభిప్రేతి (మన్య ఇతి.) నో యస్మా న్సౌఖి భృగవతః మధుసూదనస్య పార్షదా నృన్యే తాదాత్మ్యనిర్దేశ స్తుకుల్యత్వాభిప్రాయాత్ అత్యంతసాదృశ్యాత్

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

విష్ణో ర్ముతాని లోకానాం పావనాయ చరంతి హి.

౨౮

దుర్లభో మానుషో దేహో దేహీనాం క్షణభంగురః,

తత్రాపి దుర్లభం మన్యే వైకుంఠప్రియదర్శనమ్

౨౯

అత ఆత్మంతికం క్షేమం పృచ్ఛామో భవతోఽనఘాః,

సంసారేఽస్మిన్ క్షణార్థోఽపి సత్సంగ శ్చేవది ర్మృతామ్.

౩౦

ధర్మాన్ భాగవతా స్సూత యది న శ్రుతయే క్షమమ్,

శ ఏవాయం గౌ రితి వ్యవతేజదర్శనాత్ సాదృశ్యం చాత్ర నిరంతగానుభవవిషయయానావస్థితభగవత్స్వ
రూపస్వభావవత్త్వం. నన్నేవంభూతానాం కథ మిహాజ్ఞలోకే సంవార స్తత్రాహ (విష్ణో రితి.) విష్ణో
ర్ముతాని భక్తాః లోకపావనార్థం సర్వీత సర్వఙ్ఘంతి హీత్యర్థః.

౨౮

అహో మమ భాగ్యం యతో దుర్లభ మిదం ప్రాప్త మిత్యాహ (దుర్లభ ఇతి.) దేహీనా
ముచ్ఛాపదదేహధారిణాం జీవానాం యే దేహో స్తేషాం మధ్యే మానుషదేహో దుర్లభః సోఽపి
క్షణభంగురః సుకృతాతిశయలభ్యత్వా త్వర్వతా భగవదారాదనోపయుక్తత్వా వృ శ్రేష్ఠత్వా దుర్లభ
ఇత్యర్థః. తత్రాపి తస్మిన్ దుర్లభే మనుష్యజన్మన్యపి వైకుంఠప్రియాణాం భగవత్ప్రియాణాం యుష్మా
దృశాం దర్శనం అత్యంతదుర్లభం మన్య ఇత్యర్థః.

౨౯

(అత ఇతి.) ఇహ సంసారే యతః. క్షణార్థోఽపి క్షణస్వార్థం యస్మిన్ తథాభూతోఽపి
సత్సంగః, నృణాం శేవదిః అపరిమితపురుషార్థానఘః శైవం శివం కల్యాణం తద్దవాతి అదధాతీతి తథా ఆతో
హేఅనఘాః భవతో యుష్మాన్ ఆత్మంతికం నిరతిశయం క్షేమం ఇదం తత్సాధనస్సామ్యవలక్షణం
తదుభయం పృచ్ఛామః. క ఆత్మంతికః క్షేమః కింవా తత్సాధన మితి పృచ్ఛామ ఇత్యర్థః.

౩౦

భగవత్ప్రాప్తి రేవ క్షేమ సత్సాధనం చ భాగవతధర్మా ఏవేతి చే తర్హితాన్ బ్రూతేత్యభి
ప్రేత్యాహ (ధర్మా నితి.) యది నోఽస్మాకం శ్రుతయే శ్రవణాయ క్షమాః యోగ్యాః భవంతి యది
తాన్ శ్రోతుం వయం యోగ్యా స్తస్మిన్ బ్రూతేత్యర్థః. యే రాత్యంతికక్షేమభగవత్ప్రాప్తిసాధనభూతైః

యైః ప్రసన్నః ప్రపన్నాయ దాన్య త్యాత్మాన మవ్యజః.

౩౧

నారద ఉవాచ —

ఏవం తే నిమినా పృష్టా వసుదేవమహాత్మనా,

ప్రతిపూజ్యాబ్రువన్ ప్రీత్యా సనదన్యర్త్విజం నృపమ్.

౩౨

కవి రువాచ —

మన్యేఽకుతశ్చి ద్భయ మచ్యుతస్య పాదాంబుజోపాసన మత్ర నిత్యం,

ఉద్విగ్నబుదే రసదాత్మభావా ద్విశ్వాత్మనా యత్ర నివర్తతే భీః.

౩౩

ప్రసన్నో యో భగవాన్ ప్రపన్నాయ శరణాగతాయాత్మానం దాన్యతి ఆత్మసామ్యం పాదర్మ్యం దాన్యతీత్యర్థః. ఆత్మాన మపి తద్వశీకరోతీతి వా.

౩౧

ఇత్థ మాపృష్టా స్తే క్రషేజోత్తరోత్తరం పిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయంతః ప్రశ్నానా ముత్త రాజ్ఞాహరిత్యాహ దేవర్షిః (ఏవ మితి.) హేనుదేవ సదస్యైః. ఋత్విగ్ని శ్చ సహ వర్తిమానం సృపం విమిం ప్రతిపూజ్య ప్రత్యభినంద్య ప్రీత్యా అబ్రువన్.

౩౨

ఉక్తి రేవాహ (మన్య ఇత్యాదినా.) తావ దాత్యంతికం తేమం తత్పాదనం చాహ కన్య మన్య ఇతి. అత్ర జీవదళాయాం నిత్య మచ్యుతస్య యత్ పాదామ్బుజోపాసనం తదేవాకుతశ్చి ద్భయం మన్యే. నకుతశ్చిద్భయం యస్మాత్ త త్రథా అగామిదుఃఖదర్శనజం ప్రతికూలం జ్ఞానం భయం కుతశ్చి దపి తదభావ స్తు ముక్తా వేవ సా చాచ్యుతపాదామ్బుజోపాసనా దేవేత్కుత్త భసలి. అనేనాత్యంతికతేమో ముక్తి రేవ. తత్పాదనం తు భగవత్పాదామ్బుజోపాసన మేవ. తదేవ భాగవతో ధర్మ ఇతి ఫలితం. ఏత దేవోపాదయతి అసతి ప్రకృతిపరిణామరూపే వేహే అఘ్రిభావా దాత్మాభిమానా ద్దేతో రుద్విగ్నా భయాయుక్తా బుద్ధి ర్యన్య తస్య పుంసః. ఏవం పూర్వావస్థా కథితా. యత్ర యస్మి న్మచ్యుతస్య పాదామ్బుజోపాసనే కృతే సతి సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ భీ ర్భయం. నివర్తతే పశ్యేనభియ నివృత్తిమాన్ మోక్షః స్యా దిత్యర్థః. యద్వా కీదృశం తదపాసన మిత్యుక్తాహ విశ్వాత్మనా యత్రేతి. విశ్వాత్మనేతి భావప్రదానో విధేయః. పిత్వస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః, ఆత్మత్వేనాంతరాత్మ తయా యత్రోపాసనే కృతే సతీత్యర్థః. సర్వత్ర బ్రహ్మభావా జ్ఞేయకాయా మపి భీ ర్నివర్తతే ఇతి భావః.

౩౩.

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

యే వై భగవతా ప్రోక్తా ఉపాయా హ్యత్యలబ్ధయే.

అంజః పుంసా మవిదుషాం విద్ధి భాగవతా హితాన్.

౩౪

యా నాసాయ సరో రాజ న్నప్రమాద్యేత కర్షించిత్.

దావ నిమిల్య నేత్రే వా నష్టలే న్న పతే దిహ.

౩౫

కాయేన వాచా మనసైంద్రియై ర్వా బుద్ధ్యాత్మనా వాఽనుసృతస్వభావః.

నను సత్యం భగవదుపాసన మేవాత్మంతికక్షేమసాధనో భగవద్ధర్మ ఇతి తే తే వా తదనుపాసనానుగ్రహకా భాగవతా ధర్మా ఇత్యత (అహ యే వా ఇతి.) అవిదుషాం పుంసాం అంజః. సుఖేనాత్మలబ్ధయే పరమాత్మప్రాప్తయే యే ఉపాయాః. శ్రవణకీర్తనస్మరణపాదసేవనార్చనవందన దాస్యసఖ్యాత్మవివేదనాదయః ప్రోక్తాః. పఞ్చరాత్రాదిముఖేన కథితాః. తా నేవ హి భాగవతా నిర్దిష్టా యద్వా హితాన్ ఉపాసనానుగ్రహకాన్ తా నిత్యద్వాపియతే. తాన్ భాగవతాన్ విద్ధీత్యర్థః.

౩౬

తా నిగ్రహి (యా నితి.) యా భగవతా ప్రోక్తాన్ ఉపాయా నదిష్టాయ సమ్యక్ తా ననుతిష్ఠ నిత్యర్థః. హేరాజ స్కర్షించి దపి న ప్రమాద్యేత ఉపాయాంతరవిష్టానా మివ భగవద్ధర్మ విష్టానాం ప్రమాదో నాస్తీత్యర్థః. విష్టానామహతి ర్వాస్తీతి భావః. తథా చోక్తం భగవతా “నేహభిక్రిమ నాకోస్తీ ప్రత్యవాయో న విద్యత” ఇతి (కిం చ) ఇహ భాగవతధర్మేషు నేత్రే నిమిల్య దావ న్నపి న స్థలేత్ న పతేచ్ఛ యథా సుపథి నేత్రే నిమిల్య దావ న్నపి న స్థలే న్న పతే చ్చ తద్వి దిత్యర్థః. తథా చ సూర్యతే “యాః క్రియా స్సంప్రయుక్తా స్మ్యు రేకాంతగతమావసైః. తా స్సర్వా శ్చరసా డేవః ప్రతిగృహ్లాతి వై స్వయ” మితి. ఇతరోపాయవిష్టానాం త్వయథావదనుష్ఠితేభ్యస్తేభ్యః స్థలనం తతః. పతనం చావశ్యంభావీతి సూచితమ్.

౩౭

కుత స్తస్య స్థలనాదికజ్ఞాపి. యత స్సర్వశరీరేంద్రియవ్యాపారాణాం స్వాంతరాత్మభూత పరమాత్మప్రయోజ్యస్వకర్తృకత్వానుసంధానే నాత్మనికర్తృకత్వానభిమానిన స్తదభిమానప్రయుక్తస్థలనాది ర్దురావ ఇత్యభిప్రేత్యాహ (కాయేనేతి.) వాచా వాగింద్రియేణ. ఇంద్రియై ర్వాగింద్రియవ్యతిరిక్తైః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియైః ఆత్మనా చిత్రేన అనుసృతః. స్వభావః సంసారవాసనా యేన సః తథాభూతోఽపీత్యర్థః. అనుసృతస్వభావా దితి పాతే భావప్రదానో విధేయః. అనుసృతస్వప్రకృతిజగుణత్వాత్ అవశ్యం

కరోతి యద్య త్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయే త్తత్. ౩౬

భయం ద్వితీయాభినివేశిత స్సాస్య దీశా దపేతస్య విపర్యయోఽస్మృతిః.

తన్మాయాయాఽతో బుధ ఆభజే త్తం భక్త్యైకయేకం గురుదేవతాత్మా. ౩౭

అవిద్యమానో వ్యవభాతి హి ద్వయో ద్యాతు రియా స్వప్నమనోరథో యథా.

కాయాదిభిః కించి త్కరోతి మన ఆదిభిః కించి త్సంకల్పయతి అధ్యవస్యతి ద్యాయతి చేత్యర్థః. తథాచోక్తం భగవతా “న హి కల్పి త్తః మపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్, కార్యతే హ్యవళః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజై ర్గుణై” రితి. ఏవం చ కాయాదిభిః, యద్య ద్విహిత, మవిహితాప్రతిపద్ధం చ కర్మ కరోతి తత్సర్వం నారాయణాయేతి సమర్పయేత్ తాదర్శ్యవతుర్వ్యంతనారాయణసదోచ్ఛారణేన తదర్థతా మనుసంధదీతేత్యర్థః. “మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్యస్యాద్యాత్మచేతసా నిరాశీ ర్నిర్మమో భూత్వా యద్యస్య విగతజ్వరః. యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్ఞహోషి దదాసి యత్, యత్తవస్యసి కౌంతేయ తత్కురుస్వ మదర్పణ” మిత్యుక్తం సర్వకర్మణా మీశ్వరార్పణం నామేద మేవ యత్సాన్తరాత్మ భూతపరమాత్మార్థత్వానుసంధాన మితి. అచార్యా స్తు “యద్యత్కరోతి త్యస్య కాస్త్రావిరుద్ధం లౌకికం వై దికం చ యద్యత్కరోతీత్యర్థః, ఇతి వ్యాచక్షుః. ౩౮

“విశ్వాత్మనా యత్ర నివర్తతే భీ” రితి సర్వాత్మకబ్రహ్మాపాననేన భయనివృత్తికథనేన తదభావే తదనువృత్తి స్సూచితా. తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి. (భయ మితి.) ద్వితీయాభినివేశిత, భయం స్వాత్ అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాభిమానాత్ భయం స్వా దిత్వక్తం భవతి, అత ఏవేశా దపేతస్య భగవద్విముఖస్య విపర్యయః, స్మృతిః, విపర్యయః దేహాత్మాభిమానః, తద్విషయస్మృతిః. దేహాత్మ భ్రమరూపస్మరణం వా విపర్యయోఽస్మృతి రితి పాతే అస్మృతిః పరమాత్మకరీరభూతత్వేన స్వాత్మస్మరణాభావః ద్వితీయాభినివేశవిపర్యయాదయః, కిం నిబంధనా ఇత్యత్రాపా (తన్మాయాయేతి.) తన్మాయాయా భగవదదీనయా మాయయా ప్రకృత్యా దేహాత్మభ్రాంతి రబ్రహ్మాత్మకభ్రాంతి శ్చే త్యభయవిద్రాంతి స్తస్మాల్లా స్మృతి శ్చ భగవన్నాయాయత్రేత్యర్థః. అతః యత ఏవ మత స్తస్మా ద్బుధః అదీతవేదాంతజన్యజ్ఞానః గురు రేవ దేవతేతి అత్మా బుద్ధి ర్యస్య తథాభూత స్సౌ ఏకయా అవ్యభిచారిణ్యా అనన్యప్రయోజనయేతి యావత్ భక్త్యా త మేవేకం భజేత తన్మాయానివృత్తయే సర్వకరీరకం పరమపురుషం భజే దితిత్యర్థః. ౩౯

సన్యసాత్మనో దేహస్యాత్మత్వేనాస్వతంత్రస్యాత్మనః స్వతంత్రతయా చ ప్రతీతి ర్భగవన్నాయ యాఽపి కథ మిత్యత ఆహ (అవిద్యమానోఽపీతి) అవిద్యమానోస్యాత్మతయా స్వతంత్రతయా

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారిః)

తత్కర్మసంకల్పవికల్పకం మనో బుధో నిరుంధ్యా దభయం తత స్సాస్యత్. ౩౮

శృణ్వ నుభద్రాణి రథాంగపాణే ర్జన్మాని కర్మాణి చ యాని లోకే.

గీతాని నామాని తదర్థకాని గాయన్విలక్ష్యో విచరే దసంగః. ౩౯

ఏవం వ్రత స్వప్రియనామకీర్త్యా జాతానురాగో ద్రుతచిత్త ఉచ్యతే.

చావిద్యమానోఽపి జేహ ఆత్మా చ ధ్యాతుః. ధియా మనసా ద్వయో ద్వయత్వేనావభాతి ఆత్మతయా
స్వతంత్రతయా చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ద్వయో రితి సారే, ద్వయో. దేహత్వనోరవిద్యమానోఽపి
ఆత్మతాకారః. స్వతంత్రతాకార శ్చ ధ్యాతు ర్ధియాఽవభాతీత్యర్థః. యద్వా ద్వయో రాత్మాకారస్వతం
త్రాకారయోః ధ్యాతు ర్మనసా అవిద్యమానోఽపి ఆత్మాకారః. స్వతంత్రతాకార శ్చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.
ధియేత్యనేన ప్రకృతిపరిణామాత్మకస్య మనసః ఆతదాభూతస్య తదాత్వేన ప్రతీతో కారణత్వ ముక్తం
యథా. స్వప్నమనోరథః యథా సోఽస్థిరోఽపి స్థిరత్వేనావభాసతే తద్వ దిత్యర్థః. హి యస్మా జేవం
తస్మా త్కర్మ సంకల్పవికల్పకం కర్మణా నిమిత్తభూతేన సజ్కల్పయతి వికల్పయతీతి తథా తన్ననో
విరుంధ్యాత్ తజ్జీవానాదికర్మానుగుణం సజ్కల్పయతి సమిత్యేకీకారే దేహత్వానా వేకీకృత్యాను
సందాయయతి. తయో సాదాత్యుభ్రమం జనయతీతి తథా వికల్పయతి పరమాత్మపరతన్యైకస్వరూప
మాత్మానం వికల్పయతి విరుద్ధం కల్పయతి తస్మిన్ తత్పారతంత్యైవిరుద్ధస్వాతంత్యైం “ఈశ్వరోఽహ
మహం తోగీత్యుక్తవిధం భ్రమం జనయతీతి తథా తన్ననః” “ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే” ఇత్యుక్తయా
బుద్ధ్యా దేహత్వయాతాత్మ్యవికృత్యాత్మికయా. విరుంధ్యాత్ నియచ్ఛే దిత్యర్థః. తతో మనోనిరోధా
దభయం స్యాత్ మోక్షః స్యాదితి నిరోధస్య ఫల ముక్తమి. ౩౮

సన్వతిచక్షురిం మనః కథం విరుద్ధం స్యా దిత్యక్రోపాయ మాహ (శృణ్వన్మితి.)
రథాంగం చక్రం పాణో యన్య తస్య భగవతో యాని లోకే జన్మాన్యవతారాః కర్మాణి చేష్టితాని
సుభద్రాణి శృణ్వతాం ముగ్ధావహాని తాని శృణ్వన్ తథా స రథాంగపాణిః అర్థః ప్రతిపాద్యో యేష తాని
గీతాని నామాని చ విర్ముక్తలక్ష్యో. గాయన్మనః కాయాసక్తిరహితో విచరేత్ ఏవం చే
ద్యగవత్సృజం సత్ మనః కన్తై స్తస్మిన్విరుద్ధం భవ తీత్యర్థః. ౩౯

ఏత దేవోపపాదయన్విరుద్ధమనసోఽవస్థా మాహ (ఏవం వ్రత ఇతి.) ఏవ మిత్థం భూతం
భగవజ్జన్మకర్మగీతనామాదిశ్రవణగానాద్యాత్మకం వ్రతం యన్య స ఇతి బహుప్రీహిః స్వకీయః.

హస త్యథో రోదితి రౌతి గాయ త్యున్మాదవ స్పృత్యతి లోకబాహ్యః. ౪౦
 ఖం వాయు మగ్నిం సలిలం మహీం చ జ్యోతీంషి సత్వాని దిశో ద్రుమాదీః.
 సతి తృముద్రాం శ్చ హరే శ్చరీరం యత్కించ భూతం ప్రణమే దనన్యః. ౪౧
 భక్తిః పరేశానుభవో విరక్తి రన్యత్రదై షత్రిక ఏకకాలః.
 ప్రపద్యమానస్య యదాశ్చతస్తు తుష్టిః పుష్టిః క్షదపాయోఽనుభూసమ్. ౪౨
 జిత్యయ్యుతాంఘ్రిం భజతోఽనువృత్త్యా భక్తి ర్విరక్తిర్భగవత్ప్రబోధః.
 భవంతి వై భాగవతస్య రాజం స్తతఃపరాం శాంతి ముపైతి సాక్షిత్. ౪౩

ప్రియో భగవాం స్తస్య నామ్నాం కీర్త్యా కీర్తనేన జాత అనురాగ స్తస్మి న్నేమ యన్య సః అత ఏవ
 ద్రుతచిత్తః శ్లథహృదయః కదాచి దృక్తపరాజితం భగవంత మాకలయ్య ఉచ్చైర్వ సతి కదాచి ద్విచ్ఛేదే
 పత్యేతావంతం కాల ముపేక్షితవా నస్మీతి రోదితి క్వచి దత్యేత్సుక్త్యా ద్రౌతి క్రోశతి అతిహర్షేణ
 గాయతి జితం జితమితి నృత్యతి కిం దామ్నికవ త్పరా స్వంపయతుం నేత్యావా ఉన్మాదవ దృహగృహీత
 ఇవ లోకబాహ్యః లోకవిలక్షణః. ౪౦

ఉపాయాంతర మప్యాహ (ఖ మితి.) ఖమాకాశం సత్వాని జంతూః ఆకాశాదీని యత్కించి
 క్షూతమాత్రం హరే శ్చరీర మితి మత్వా ప్రణమేత్. కథంభూతః అనన్యః స్వయ ముపసృథక్సిద్ధః
 స్వాత్మన్యపి భగవద్భరీతాం ణవయ మ్నిత్యర్థః. ఇత్థం జగద్భరీరకబ్రహ్మభావనయా శాంతం
 సన్మనోవిరుద్ధం భవతీతి భావః. ౪౧

నను మనోవిరోధోపాయానుష్ఠానేనైవాయు రత్యల్పమపైతి కదా వా మనోవిరోధః
 కదా వా భగవద్భక్తిశ్చ స్వాదిత్యత ఆహ (భక్తి రితి.) పరేశానుభవః ఈశ్వరస్వరూపగుణాదివిషయం
 చ త్యజ్ఞానం భక్తిః ప్రీతిరూపోద్ధానం. అన్యత్ర శబ్దాదివిషయేషు, విరక్తిశ్చేత్యేతత్త్రైకం ప్రపద్య
 మానస్య ఏకకాలం యుగపదేవ భవతీత్యర్థః. ప్రపద్యమానస్యేత్యనేన యుగపద్భక్త్యాదిసాధనతయా
 తాపద్భగవద్భరణాగతి రత్రోపదిశ్యతే. నన్వేకయా ప్రపత్త్యాఽపి కథ మేత త్త్రికం యుగప త్వాదిత్యత్ర
 దృష్టాంతముఖే నోపపాదయతి (తథాశ్చత స్త్విత్వాదినా భవంతి వై భాగవతస్యేత్యంతేన) తుష్టి రలం
 బుద్ధిః పుష్టిః శరీరబోషః క్షదపాయః జాతరాగ్నినా శరీరగతాస్థాదిదాహః క్షత్ తన్నివృత్తిశ్చే త్యేతత్త్రిక
 మనుభూసం ప్రతిగ్రాస మశ్చతో భుజానస్య యుగపదేవ భవతి. ౪౨

ఇతీథం తథేత్యర్థః (రాజమిత్యాది) హేరాజన్ తతో భక్త్యాదిభ్యః సాక్షి త్వరాం శాంతిం
 లశనాయాపిసాసాకోశమోహజరామరణాభ్యోర్మిషట్కప్రళమం మోక్షమితి యావత్. ఉపైతి ప్రాప్నోతి.
 పరం శాంతమితి సారే ఆశనాయా ద్యూర్మిషట్కరహితం పరమాత్మాన ముపైతి. ౪౩

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

సంస్యస్తదండః కృతభూతమైత్రో విగాఢచేతా భగవత్కరోఽక్షజే,
పునాతి లోకక్రియమంఘ్రిరేణుభి శ్శుద్ధస్వభావస్తరణి ర్యథోదితః.

౪౪

వాణోవాచ --

ఆథ భాగవతం బ్రూత యద్ధర్మో యాదృశో నృణామ్,
యథాచరతి యద్రూపే యై ర్లింగై ర్భగవత్ప్రియః.

౪౫

హరి రువాచ --

సర్వభూతేషు యః పశ్యే ద్భగవద్భావ మాత్మనః,
భూతాని భగవత్కృత్యన్యేష భాగవతోత్తమః.

౪౬

ఈశ్వరే తదధీనేషు కాలికేషు ద్విషత్సు చ,

న కేవల మిత్థంభూతః స్యయమేవోపైత్యపి తు అన్యానపి తత్ప్రాప్తియోగ్యా స్కరోతీత్యభి
ప్రేత్యాహ (సంస్యస్తదండ ఇతి.) సంస్యస్తదండః భూతద్రోహరహితః భగవత్కరోఽక్షజే విగాఢం
విమగ్నం చేతో యస్య సః అర ఏవ శుద్ధస్వభావః అంఘ్రిరేణుభిః లోకక్రియం పునాతి యథో దిత
స్తరణిఃసూర్య స్తద్వత్.

౪౪

భవంతి వై భాగవతస్యేత్యుక్తం. తస్య లక్షణం పృచ్ఛతి (అథేతి.) భాగవతం భగవత్ప్ర
పన్నం బ్రూత యం ధర్మః మోక్షధర్మో యస్య న ఇతి బహువ్రీహిః. నృణాం మధ్యే యాదృశః
యత్స్వభావః యథాచరతి తస్మాచారః కీదృశ ఇతిప్రశ్నః. యైర్లింగైః భగవత్ప్రియః లక్ష్యత ఇతి శేషః.

౪౫

కవేరనంతరో హరి రాహు (సర్వభూతేష్వితి.) సర్వేషు ఆబ్రహ్మ స్తమృవర్యంతేషు ఆత్మనః
స్వస్య చ ఔపశ్లేషికస్యాచారస్య శేషత్వవివక్షయా పషీ ఆత్మని చేత్యర్థః. భగవద్భావం భగవత స్పద్భావం
పశ్యేత్. అనేన వ్యాప్తి రుక్తా. ఆత్మని పరమాత్మని భగవతి చ భూతానిచ పశ్యే. దితి భగవత
ఆధారత్వముక్తం. వసుదేవార్థ మనుసందధ దుత్తుమభాగవత ఇత్యర్థః. యద్వా సర్వభూతేష్వాత్మనశ్చ
భగవద్భావం భావః ప్రకారః. భగవత్ప్రకారతాం భగవచ్ఛరీరతయా తదపృథక్నిర్దధర్మతాం పశ్యే దిత్యర్థః.
ఉత్తరార్థం తు యథోక్తార్థ మేవ.

౪౬

అనేన యద్ధర్మ ఇర్వసోత్తర ముక్తం భవతి. భాగవతోత్తమ ఇత్యుక్తం తస్మి మధ్యమాధమౌ

ప్రేమమైత్రీకృపిషేషా యః కరోతి స మధ్యమః. ౪౭

అర్పాయా మేవ హరయే పూజాం యశ్చద్ధయేహతే.

స తద్భక్తేషు చాన్యేషు స భక్తః ప్రాకృత స్మృతః. ౪౮

గృహీత్వా పిండియై రద్ధాన్యో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి.

విష్టో ర్మాయా మిదం పశ్య స్స వై భాగవతో త్రమః. ౪౯

దేహేంద్రియప్రాణమనోదియాం యో జన్మాప్యయశ్చద్భయతర్షకృచ్చైః.

సంసారధర్మై రవిముహ్యమాన స్స మే మతో భాగవతః ప్రధానః. ౫౦

స కామకర్మబీజానాం యన్య చేతసి సంభవః.

వాసుదేవైకనిలయ స్స వై భాగవతో త్రమః. ౫౧

కీదృశా విత్యత స్తావాహ ద్వాత్వాం (ఈశ్వర ఇతి.) ఈశ్వరే ప్రేమ ఈశ్వరస్య సర్వవ్యాపితయా సర్వశరీరత్వ మజానః కేవలం దేవతేతి బుద్ధిం భక్త్యా యః కరోతి స మధ్యమ ఇత్యర్థః. తదశీ నేష్యీశ్వరాదీనేషు భాగవతేషు బాలికే ష్టజ్ఞేషు ఈశ్వరాదిషు క్రమేణ మైత్రీకృపిషేషాః కరోతి స మధ్యమః. ౪౭

అర్పాయా మేవేతి గ్రంథో నారాచితారాపకర్షవరః కింతు భాగవతభక్తిరహితభగవదర్పా భ్యర్చనస్య మందఫలత్వవరః, అర్పాయాం ప్రతిమాయా మేవ హరయే, పూజా మీహతే కరోతి తద్భక్తేషు హరిభక్తేషు నేహతే అన్యేషు చ గోబ్రాహ్మణాగ్న్యాదిషు చ సుతరాం స కరోతి స ప్రాకృతః భక్తః అజ్ఞభక్తః ఇత్యర్థః. ప్రాకృతోఽధునైవ ప్రారబ్ధభక్తి రితి తేచి ద్వాన్వితతే. ౪౮

పున రష్టభిః శ్లోకై రభ్యర్చితత్వాదుత్తమభాగవతలక్షణాన్యేవాహ (గృహీత్వేతి.) అర్థా విష్టావిష్టరూపా నిష్కషయాః గృహీత్వా న ముహ్యంతి మోహం న ప్రాప్నోతి నానక్తో భవతీతి యావత్ తత్రహేతుత్వేన విశిష్ట-ఇద మిష్టావిష్టజాతం విష్టో ర్మాయాం ప్రకృతివరిణామాత్మకం పశ్యః అనిష్ట విషయవ దిష్టవిషయస్యాపి బంధకత్వేన తస్య హేయత్వా దితి భావః. ౪౯

(దేహేంద్రియేతి.) యో హరేః స్మృత్యా దేహాదీనాం జన్మాదిభిః సంసారధర్మై రవిముహ్య మానః సః ప్రధానః ఉత్తమో భాగవత ఇతి సంబంధః తత్ర దేహస్య జన్మాప్యయో ఉత్పత్తివినాశో ప్రాణస్య జీత్, మనసో భయం బుద్ధే చక్షుః తృష్ణా ఇంద్రియాణాం కృత్రం శ్రమ ఇతి యోజ్యః. ౫౦

(నేతి) యన్య చేతసి కామకర్మబీజానాం కామమూలకర్మాణ్యేషు బీజాని తేషాం కామాశ్చ కర్మాణి చ బీజాని వాసనాశ్చ తేషాం వా, కామకర్మాణి కామ్యకర్మాణి, తాన్యేవ బీజాని సంసృతిహేతుత్వా త్రేషా మితి వా సంభవః వాసుదేవ ఏక ఏవ విలయ ఆశ్రయో యన్య సః. ౫౧

(సనుదేవాయ వారదాభివర్ణితభాగవతసర్వార్థప్రకారః)

స యస్య జన్మకర్మభ్యాం స వర్ణాశ్రమజాతిభిః,

సజ్జితేఽస్మి న్నహంభావో దేహే వై స హరేః ప్రియః.

౩౨

స యస్య స్వఃపర ఇతి విత్తేష్వాత్మని వా భిదా.

సర్వభూతసమశ్శాంత స్స వై భాగవతోత్తమః.

౩౩

త్రిభువనవిభవహేతవేఽవ్యకుంతస్మృతిరజితాత్మసురాదిభి ర్విమృగ్యాత్.

ఏవం గృహీత్యేత్యాది శ్లోకత్రయేణ ద్వేషహర్షమోహకామాదిరహిత శ్చరతీతి యథా చరతీత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. యై ర్నిజై ర్భగవత్ప్రియ ఇత్యస్యోత్తిర మాహ (నయస్యేతి ద్వాభ్యాం.)

తత్రాద్యోహంకారనివృత్తిపరః. ద్వితీయస్తు మమకారనివృత్తిపర ఇతి వివేకః. తత్ర జన్మ త్రివిధం యౌనం సావిత్రం యజ్ఞికం చేతి. కర్మ గర్భాదనాదిచౌలాంతం వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిః జాతి ర్దేవత్వ మనుష్యత్వాదిః అభి ర్దేహగతాభి ర్నిమిత్తభూతాభి ర్యస్య. దేహే అహంభావో స సజ్జితే నాసక్తో భవతి నాస్తీతి యావత్. స హరేః ప్రియః ప్రియతమః.

౩౪

స్వో బంధుః పర శ్శత్రు రితి వా భిదాతథా విత్తేషు ఆత్మని దేహే చ, భిదా మమేదం ధనం అన్యస్యేదం మమ శరీర మన్యస్యేదం శరీర మితివా, భిదా భేద స్తప్రప్రియముక్తం హితాహితాచరణం చ యస్య నాస్తి స భాగవతోత్తమ ఇతి సంబంధః, తదభావే హేతుత్వేన విశిష్ట-సర్వభూతసమః బ్రహ్మాత్మ కత్వేన ఆత్మనాం జ్ఞానైకాకారత్వేన దేహినాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేన సర్వభూతేషు సమబుద్ధి రిత్యర్థః. తత్రాపి హేతుః, శాంతః జితాంతఃకరణః సమత్వేన శిక్షితమనా ఇత్యర్థః. అహంమమాభిమానాదిభి ర్నిజై ర్గత్కృత ఇతి తైర్నిజై రిత్య స్యోత్తర ముక్తం భవతి. విత్తేష్వాత్మని చ భిదా నాస్తీత్యనేన, ధనశరీరా దావపి కాష్టలోష్టాదివ తృప్తివత్త్రి రభిప్రేతానత్వాత్మభేదనిషేధః. తథాసతి సర్వభూతసమ ఇత్యనంతరోక్తి విరోధాత్, భూతశబ్దో దేహవిశిష్టాత్మపరః సర్వశబ్దేనాపి బహుత్వ మవగమ్యతే.

౩౫

కింఽ (త్రిభువనేతి) త్రిభువనభవహేతవే విభవహేతవేఽవ్యకుంతస్మృతి రితి పాఠాంతరం. త్రిభువనవిభవహేతవేఽపి త్రైలోక్యైశ్వర్యార్థ మపి త్రైలోక్యైశ్వర్యం ప్రయచ్ఛామీత్సుక్తేపీత్యర్థః. అకుంతస్మృతిః భగవత్ప్రదారవిందా దన్య త్పారం నాస్తీ త్యేవంరూపా అకుఞ్ఞా అనవగతా స్మృతి ర్యస్య సః భగవత్ప్రదారవిందాదన్యత్ సారం నాస్తీత్యేత దపి కుతః తత్రాహ అజితాత్మభి ర్విమృగ్యా దితి. అజితే శ్రీకృష్ణే హరా మేవ ఆత్మా మనః యేషాం తథాభూతైః సురాదిభిః బ్రహ్మాదిభి రపి దుర్గభాత్ కిం తు

న చలతిభగవత్పదారవిందా ల్లవనిమిషార్థ మపి స వైష్ణవాగ్ర్యః. ౫౪

భగవతఉరువిక్రమాంఘ్రికాఖానఖమణిచంద్రికయా నిరస్తతాపే,
హృది కథ ముపసేదతాం పున స్సప్రభవతి చంద్ర ఇవోదితేర్కతాపః. ౫౫

విస్మజతి హృదయం న యస్య సాక్షెద్ధరివకాభిహితోఽప్యహాఘనాశః,
ప్రణయరశనయాధృతాంఘ్రిపద్మ స్స భవతి భాగవతప్రధానఉత్తః. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

కేవలం విమృశ్యాత్ భగవత్పదారవిందాత్ న చలతి భగవత్పదారవిందభజనా ద్యో న చలతి సవైష్ణవాగ్ర్యః
ఇత్యర్థః. ౫౪

కిం చ చలనం హి విషయాంతరాభిలాషా త్రచ్చ కామైః సంతాపే సతి స తాప ఏవ న
సంభావ్యత ఇత్యభిప్రేత్యాహ (భగవత ఇతి) భగవతః ఉరవో విపులాః విక్రమాః పాదవిన్యాసాః యస్య
తస్యాంఘ్రికాఖానాం తత్పద్మకానాం మంగుళీనాం యే నఖాస్త ఏవ మణయస్తేషాం, చంద్రికయా
శీతలదీప్త్యా నిరస్తః తాపః కామసంతాపో యస్మిన్ తస్మిన్ హృది కథంపునః స తాపః భవతి చంద్రే
ఉదితే సతి అర్కస్య తాప ఇవ చంద్ర ఇత్యనేన నఖానాం చంద్రత్వరూపణ మప్యభిప్రేతం అత ఏవ
దీప్త్యేత్యనుక్త్యా చంద్రికయే త్యుక్తమ్. ౫౫

అనేన శ్లోకద్వయేన యాదృశ ఇత్యసోత్తర ముక్తం భవతి. యద్భూత ఇత్యస్య తు
హరినామా నీత్యుత్తరస్య స్పృష్ట్యా నోక్తం. ఉక్తసమస్తలక్షణ మాహ (విస్మజతితి) యద్వా
యద్భూత ఇత్యసోత్తర మాహ విస్మజతితి. అవకాభిహితోఽవశే నావ్యభిహితమాత్రోపి అఘాఘం
పాపసముదాయం నాశయతితి తథా స చారిః సాక్షిత్ యస్య హృదయం న విస్మజతి స భాగవత
ప్రధాన ఇత్యుక్తో భవతి. ౫౬

ఇతి శ్రీమత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృ తీ యో ౭ ధ్యాయ :

భావోవాచ—

పరస్య విష్ణో రీశస్య మాయనా మపి మోహినీమ్,
మాయాం వేదితు మిచ్ఛామో భగవంతో బ్రువంతు నః.

నానుతృప్యే జుష న్యుష్మద్వచో హరికథామృతమ్,
సంసారతాపని స్తప్తో మ ర్త్య స్తత్తాపభేషజమ్.

అంతరిక్ష ఉవాచ—

నిర్గుణే కేవలే సాక్షి దాత్మనో యద్విపర్యయః.

అథ తృ తీ యో ౭ ధ్యాయ :

తస్మాదయాఽతో బుధః. విష్ణో ర్మాయా మిదం వశ్య ని్నితి చోక్తం. అతో మాయాం తత్కార్యం చ పృచ్ఛతి నిమిః (పరస్యేతి.) మాయాశబ్ద స్తత్కార్యపర శ్చ మాయాం చ వేదితు మిచ్ఛామ ఇత్యర్థః. భగవంతః భవంతః నోఽన్మభ్యం బ్రువంతు.

యద్యపి “భయం ద్వితీయాభివివేకత” ఇత్యాదినా దేహాత్మభ్రమస్వకంత్రాత్మభ్రమాదికం మాయాకార్య ముక్త మేవ తథాపి తద్విస్తరబుభుత్సయాఽత్ర పృచ్ఛామీత్యభిప్రేత్యాహ (నానుతృప్య ఇతి.) హరికథామృతరూపం యుష్మద్వచః. జుష= సేవమానోఽహం నానుతృప్యే న తృప్తోస్మి. అతృప్తౌ హేతుత్వేనాత్మానం పద శ్చ విశేషస్థి. సంసారే యే తాపా ఆధ్యాత్మికాదయ త్రయ సై ర్నితరాం తప్తః, మర్త్యో మరణశీల శ్చ తత్రాపానాం సంసారతాపానాం భేషజం ఔషధమ్.

అంతరిక్ష స్త్రతో త్తరమాహ (యద్యపి.) నిర్గుణే కేవలే సాక్షి దాత్మనో యద్విపర్యయః, సైషా భగవతో మాయా యయేదం నిర్మమే విభుః. ఇంద్రియార్థప్రమో జాగ్రత్స్వప్నోంతః కరణభ్రమః, సుప్తం తద్వాసనాబీజం తుర్యా మూర్తి స్తదన్వయః, విభుద్ధం జ్ఞాన మేవైకం మాయయా భానతే త్రిదా, గ్రాహకాద్యై ర్యథా న్యప్నే తత్తత్సంవి త్క్రియాఫలమ్. వైతథ్యా ద్వ్యభిచారా చ్ఛ మాయా త్రైవిధ్య మాత్మవి, యథా మనోరథ స్వస్వ ఇత్యామృత్యోపశామ్యతీతి శ్లోకచతుష్టయం

నైషా భగవతో మాయా యయేదం నిర్మమే విభుః.

ఇంద్రియార్థభ్రమో జాగ్రత్స్వప్నోఽంతఃకరణభ్రమః.

సుప్తం తద్వాసనాబీజం తుర్యాఽమూర్తి స్తదన్వయః.

పరైః పరిత్యక్తం తదాప్యారైః పరిగృహీతత్వాత్ సంగ్రహేణ వ్యాఖ్యాయతే. పరపరిత్యాగః కృచిత్రాభావాత్ ప్రాతికూల్యా ద్వేతి విశిష్య విద్యుః, విభుః, జగద్రూపేణ వివిధం భవతు మిచ్ఛుః పరమపురుషః యయా ప్రకృత్యా ఇదం జగ నిర్మమే సా భగవతో మాయా ఆత్మనో జీవన్య నిర్గుణే సత్వాదిగుణత్రయరహితే కేవలే విఘ్నే శరీరసంబంధరహితే సాఙ్గ త్వయం ప్రకాశస్వరూపే విపర్యయః శరీరసంబంధగుణవశ్యత్వదేహత్వభ్రమాదిరూపో యో విపర్యయః, త న్మాయా మాయాకార్య మితి యోజనా, కార్యకారణభావాదౌ పరివారికం సామానాదికరణ్యం, నిర్గుణ ఇత్యనేన మాయాయా త్రిగుణాత్మకత్వం సూచితం. కేవల ఇత్యనేన దేహేంద్రియాదిరూపేణ పరిణతత్వం, సాఙ్గ చిత్వనేన జడత్వం అనేన మాయాస్వరూప ముక్తం, విపర్యయ ఇత్యనేన ఇద మిత్వనేన చ మాయాకార్య ముక్తం. ఇదం నిర్మమే ఇత్యనేన మహదాదివృద్ధివ్యంతస్య జగత స్తత్కార్యత్వ సూచనాత్ ఆత్మనో యద్విపర్యయః సా నై భగవతో మాయేత్యనేన దేహాత్మాభిమానాదిరూపన్య జీవభ్రమన్య తత్కార్యత్వసూచనాత్.

తత్ర భ్రమరూపకార్యం ప్రపజ్ఞయితుం ప్రకృతివికార్యదేహేంద్రియాదినంబంధవినిర్ముక్తే జీవన్యరూపే భ్రమాసంభవాత్ తత్సంబంధం తత్ప్రియు క్తజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయ సంబంధం చ వదన్ భ్రమం ప్రపజ్ఞయతి (ఇంద్రియార్థేతి.) జాగ్రత్స్వప్నశబ్దాభ్యాం తదవస్థాభానం లక్ష్యతే తదయ మర్థః. జాగ్రత్ జాగ్రదవస్థాయాం ఇంద్రియార్థభ్రమః ఇంద్రియై ర్మనస్సంయుక్తై రర్థేషు అనాత్మా స్థిరరూపేషు దేహాదిషు ఆత్మత్వస్థిరత్వోపాదేయత్వాదిభ్రమః స్వాత్. స్వప్నోఽంతః కరణభ్రమః స్వప్నే అంతఃకరణేన బాహ్యేంద్రియాసంయుక్తేన భ్రమః. సోఽన్యస్థిరస్వాప్నశరీరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధిరూపః ఇంద్రియాంతఃకరణపదాభ్యాం తత్సంబంధ స్తయో ర్నిరాశ్రయయో రసంభవా త్తదాశ్రయభూతదేహసంబంధ స్తత్ప్రియు క్తజాగ్రదాద్యవస్థాన్వయ శ్చ ఫలితః సుప్తం తద్వాసనాబీజం వాసనారూపబీజమాత్రావశేషతం విలు ప్రణాహ్యంతరబ్రాహ్మణత్వాదిసుఖిత్యదుఃఖిత్యాదిజ్ఞానం సుప్తం సుషుప్తి రిత్యవ్యతే త త్తదపి ప్రకృతినంబంధప్రయుక్తం తత్కార్య మేవేత్యర్థః. తదన్వయః ఇత్తం తేనావస్థాత్రయాన్వయో యన్య తథాభూతః. ప్రత్యగత్వా తర్హి కదాఽవస్థాత్రయాన్వయవినిర్ముక్తి రిత్యత్రాహ (తుర్యామూర్తి రితి.) యదా అమూర్తిః ప్రకృతిపరిణామాత్మకశరీరాభావః ముక్తావస్థేతి యావత్, సా తుర్యా దేహసంబంధప్రయోజ్యావస్థా త్రయవినిర్ముక్త్యా తుర్యావస్థేత్యర్థః. అనేనావస్థా త్రయాన్వయన్య ప్రాకృతశరీరసంబంధప్రయుక్తత్వే నాపాదికత్వా దస్థిరత్వం సూచితం తస్మిన్ స్థిరత్వ ప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపా దేతి.

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయనువర్ణనమ్)

విభుద్ధం జ్ఞాన మేవైకం మాయయా భాసతే త్రిధా.

గ్రాహకాద్యై ర్యథా స్వప్నే త త్తత్సంవి త్క్రియాఫలమ్.

వైతథ్యా ద్యభిచారా చ్చ మాయాత్త్రైవిధ్య మాత్మని.

యథా మనోరథ స్వప్న ఇత్యామృకోపకామ్యతి.

ఏభి ర్భూతాని భూతాత్మా మహాభూతై ర్మహాభుజః.

ఏతదేవ స్వప్నదృష్టాంతేనోపపాదయతి ప్రాకృతకరీరసంబంధేఽపి కారణ మహా (విభుద్ధ మితి.) యద్యపి జీవస్య స్వరూపం విభుద్ధం రాగాద్యకలుషితం ఏకం జాగ్రదాద్యవస్థా భేదరహితం జ్ఞానం జ్ఞానైకరసం తథాఽపి తన్మాయయా ప్రకృతిపరిణామరూపదేహసంబంధేన విమిత్తభూతేన గ్రాహకాద్యై త్రిధా జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయయుక్త మవభాసతే యథా స్వప్నే గజతురగాది రస్థిరోఽపి స్థిరవ దవభాసతే తద్వత్ గ్రాహకాద్యై రిత్యత్ర గ్రాహక మింద్రియం ఆదిశబ్దేనాంతఃకరణవాసనాబీజరూపయో స్సంగ్రహః. యతేత త్త్రిధావభాసతస్మూలదేహేంద్రియాంతః కరణాస్వయాదికం సర్వం త త్తత్సంవిత్క్రియాఫలం సంవిది జ్ఞానస్వరూపే ప్రత్యగాత్మని క్రియాయాః అనాదిపుణ్యపాపాదికాయాః ఫల మిత్యర్థః.

ఏతదేవోపపాదయతి (వైతథ్యా దితి.) వైతథ్యా దనిత్యత్వాత్ ముక్త్యవస్థాయా మనువృత్త్య భావాత్ వ్యభిచారాదిదానీ మపి కస్యాంచి దవస్థాయా మవస్థానరాస్వయస్య వ్యభిచారా చ్చ ఆత్మని మాయా త్త్రైవిధ్యం మాయాకార్య మవస్థాత్త్రైవిధ్యం క్రియాఫల మిత్యనుషజ్యతే. స తు స్వాభావిక మిత్యర్థః. కర్మఫలత్వే దృష్టాంత మాహ (యథా మనోరథః స్వప్న ఇతి.) మనోరథశబ్దేన మనోరథవిషయాభూతం సుఖం లక్ష్యతే యథా స్వప్నం సుఖ మనిత్యం క్రియాఫలం తద్వదిత్యర్థః. ఇత్యామృక్య ఏవం విమర్శే కృతే సతి ఉపకామ్యతి బహిఃశ్చేద్రసుఖార్థవ్యాపారా నిమిత్తై భవతీతి.

ఏవం ప్రకృతికార్యం భ్రమం విస్తరేణోక్త్యాథ జగత స్తత్కార్యత్వం ప్రవక్ష్యయతి (ఏభి రితి.) ఆద్యః సర్వకారణతయా స్వయ మాదా వేవ వ ర్తమానః మహాభుజః, పరమపురుషః. భూతాత్మా వ్యష్టినమష్టుభయవిదభూతాంతరాత్మా సకా ఏభిః ప్రత్యజ్ఞదిప్రమాణవిద్వైః, మహాభూతైః పృథివ్యాదిభిః మాయాకార్యభూతైః సమష్టిభి ర్భూతాని ఉచ్ఛావచాని ఉక్త్యుష్టా న్యవకృష్టాని చ ససర్జ

సనర్థోచ్ఛాపచా న్యాద్య స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే.

•

ఏవం సృష్టాని భూతాని ప్రవిష్టః పశ్యదాతుభిః.

ఏకదా దశదాఽఽత్మానం విభజన్ జ్ఞానతే గుణాః.

రా

గుణై రుణా న్న భుంజాన ఆత్మప్రద్యోతితైః ప్రభుః.

మన్యమాన ఇదం సృష్ట మాత్మాన మిహ సజ్జతే.

•

కర్మాణి కర్మభిః కుర్వ న్నిమిత్తాని దేహభృత్.

తత్తత్కర్మఫలం గృహ్ణాన్ భ్రమతీహ సుఖేతరమ్.

౧౦

సృష్టేః ప్రయోజన మాహ స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయ ఇతి. స్వస్య మాత్రాభూతానాం శరీరభూతానాం జీవానాం ప్రసిద్ధయే పురుషార్థప్రసిద్ధయే భగవదారాధనోపాయ క్తకరణకళేబరాదీని లభ్యా భగవంత మారాధ్య నిశ్రేయసం ప్రాప్తు మిత్వ్యర్థః.

•

ఏవం తర్హి లబ్ధకరణకళేబరా న్నర్వేఽపి త మారాధ్య నిశ్చేయసం కుతో న ప్రాప్తు రిత్వత ఆహ (ఏవ మితి.) యద్యప్యేవం స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే పశ్యదాతుభి ర్మహాభూతైః సృష్టా సృషే భూతాని శరీరాణి ప్రవిష్టః. ప్రత్యగ్యాత్మా. ఏకదా దశదా చాత్మానం విభజన్ జ్ఞానకర్మేంద్రియాంతః కరణైః, ఆత్మానం జ్ఞానం విభజన్ గుణాన్ శబ్దాదివిషయా నేవ భుజ్జే న తు పరమపురుష మారాధయతీత్యర్థః.

రా

తత్ర హేతుం వద మ్నుపపాదయతి- స ప్రభు ర్జీవః భగవతా సృష్ట మిదం శరీరం ఆత్మానం చమన్యమానః ఆత ఏవాత్మానాంతర్యామిణా పరమపురుషేణ ప్రద్యోతితై రాపాదితప్రవృత్తిక్షయైః గుణైః గుణపరిణామభూతై రింద్రియైః గుణాన్ శబ్దాదివిషయా మ్నుజ్ఞానః. ఇహవిషయేష్వేవ సజ్జతే దేహాత్మాభిమాన స్తస్మాదః పూర్వపూర్వవిషయానుభవ శోఽత్తరోత్తరవిషయానక్తిహేతు రితి భావః.

•

కేవల మేవం సజ్జతే న తు సుఖ్యతీత్యాహ (కర్మాణి.) ఇహ సంసారే దేహభృ జ్జీవః. కర్మభిః పూర్వపూర్వదేహార్జితకర్మవాసనాభిః నిమిత్తభూతాభిః. సనిమిత్తాని ఉత్తరోత్తరదేహానిమిత్త భూతవాసనాసహితాని కర్మాణి పుణ్యపాపాత్మకాని కుర్వన్ తత్తత్కర్మణాం ఫలం సుఖం దుఃఖం చ గృహ్ణన్ ఆనుభవన్ సుఖేతరం దుఃఖోదర్కం యథా తథా భ్రమతి.

౧౦

(జగత్సృష్టిక్రమప్రపచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్తనమ్)

ఇథం కర్మగతీ ర్గచ్ఛ స్పృహ్యభద్రావహః పుమాః.

అభూతసంప్లవా త్సర్గప్రళయా వక్నుతేఽవళః.

౧౧

ధాతుపస్లవ ఆనన్నే వ్యక్తం ద్రవ్యగుణాత్మకమ్.

అనాదినిధనః కాలో హ్యవ్యక్తాయావత్సర్గతి.

౧౨

శతవర్షా హ్యనావృష్టి ర్భవిష్య త్యుల్బణా భువి.

తత్కాలోపచితోష్ణారోగ్గో లోకాం శ్రీ నృతపిష్యతి.

౧౩

పాతాళతల మారభ్య సంకర్షణముఖానలః.

దహ త్యుర్ధ్వశిఖో విష్వ గ్వర్ధతే వాయునేరితః.

౧౪

ఇథం కియత్పర్యంతం భ్రమతీత్యత ఆహ (ఇథ మితి.) పుమా స్తీవః ఇథం కర్మగతీః కర్మసంపాదితదేహాన్ గతిశబ్దః ప్రకారపరః దేహస్యాపృథక్స్విప్రకారత్వాత్ గచ్ఛన్ ప్రాప్నువన్ బహూ న్యభద్రాణి దుఃఖాని వహతీతి తథా అవళః ప్రకృతిపరవళః. అభూతసంప్లవాత్ మహాభూత ప్రళయపర్యంతం సర్గప్రళయా ఉత్పత్తిమరణే తత్పరంపరా మిత్యర్థః అక్నుతే ప్రాప్నోతి. ౧౧

తస్మి కీదృశో భూతసంప్లవ ఇతి తస్య బుభుత్వా మాలక్యోపపాదయతి సార్థై రష్టభిః (ధాతుపస్లవ ఇతి.) ధాతుపస్లవే పఞ్చమహాభూతోపసంహారే మహాప్రళయో ఆనన్నే సతి అనాదినిధనః ఆద్యంతశూన్యః కాలః కాలశరీరకః పరమపురుషః ద్రవ్యగుణాత్మకం పఞ్చభూతశబ్దాదిగుణాత్మకం వ్యక్తం స్థూలం విశ్వం అవ్యక్తాయావత్సర్గతి అవ్యక్తం నామరూపవిభాగరహితం తమశృద్ధివాచ్యం సూక్ష్మ మచిద్భ్రావ్యం తత్ప్రీతినేతు మాకర్షతి. ౧౨

అకర్షణప్రకార మేవాహ (శతవర్షేత్యాదినా) తథా అత్యుల్బణా అతిదుస్సహ తత్కాలేన శతవర్షపరిమితానావృష్టికాలే న ఉపచితం వర్ధితం ఉష్ణం యస్య సః యద్వా తస్మి న్కాలే ఉపచిత శ్చాసా పుష్ట శ్చార్క శ్చ. ౧౩

(పాతాళేతి.) ఊర్ధ్వశిఖః ఊర్ధ్వజ్వాలః వాయువా రురితః సహ కృతః విష్వ కృరితో వహ త్వర్ధతే. ౧౪

సాంవత్తకో మేఘగణో వర్షతి స్మ శతం సమాః.

చారాఖి ర్హస్తాస్తాభి ర్లియతే సలిలే విరాట్.

౧౫

తతో విరాజ ముత్సృజ్య వైరాజః పురుషో నృప.

అవ్యక్తం విశతే సూక్ష్మం నిరింధన ఇవానలః.

౧౬

వాయునా హృతగంధాఽఘా స్ఫులిలత్వాయ కల్పతే.

సలిలం తద్భృతరసం జ్యోతిష్త్వాయోపకల్పతే.

౧౭

హృతరూపం తు తమసా వాయో జ్యోతిః ప్రలీయతే.

హృతస్సర్వోఽవకాశేన వాయు ర్మథసి లీయతే.

తత స్సాంవత్తకాఖ్యః ప్రళయకృ స్తేఘగణః హస్తాస్తాభిః గజకుఙ్డోపమాభిః చారాభిః శతం వర్షాణి వర్షిష్యతి తతో విరాట్ బ్రహ్మాండం సలిలే లీయతే.

౧౫

(తత ఇతి.) వైరాజో విరాడంతర్వర్తిపురుషో జీవః పురుష ఇత్యేకత్వం ఏకో వ్రీహి రితి విజ్ఞాత్యాఖిప్రాయకం జీవస్య ఇత్యర్థః. విరాజం లీనం బ్రహ్మాండం విసృజ్య సూక్ష్మం సూక్ష్మైవస్థం. అవ్యక్తం 'తమ ఆసీ' దిత్వాదిమ తమశృద్ధివాద్యం ప్రధానం విశత ఇతి సంసర్గవిశేష ఉక్తః న త్తలయః చేతనం ప్రత్యచేతనస్య కారణత్వాభావాత్ అయ మేవ సంసర్గవిశేషః 'అక్షరం రమసి లీయత' ఇతి శ్రుతా వ్యవ్యచ్యతే నిరింధన ఇవానల ఇతి జ్ఞానసంకోచోభిప్రేతః యథా నిరింధనోఽగ్ని స్సంకుచితో భవతి తద్వ త్సంకుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః.

౧౬

ఏవం పిరాడైవరాజయో ర్గయ మభిధాయాథ విరాట్రాగరాజానాం మహదాదివృత్తివ్యంతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయ మాహ (వాయునేతి.) వాయో ర్హి గంధరసహరిత్వం ప్రసిద్ధం. అతో వాయునా సాంవత్తకేన హృతః గంధో యస్యా స్సా భూః పృథ్వీ. అత ఏవ గంధస్య వ్యవస్థాపకస్య గతత్వాత్ సలిలత్వాయ కల్పతే సలిలతా మాపద్యతే సలిలే లీయత ఇత్యర్థః. తద్భృతరసం తేన వాయునైవ హృతో రసో యస్య తత్ సలిలమ్.

౧౭

(హృతరూప మితి.) తమసో రూపతిరస్కారిత్వం ప్రసిద్ధం అత స్సాంవత్తకేన తమసా హృతం రూపం యస్య తజ్జ్యోతిః హృతస్సర్వ ఇతి అవకాశేన స్వకారణేనాసన్నలయేనాకాశేవేత్యర్థః..

(జగత్పృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

కాలాత్మనా హృతగుణం నభ ఆత్మని వీయతే.

౧౮

ఇంద్రియాణి మనో బుద్ధి స్సహ వైకారికై ర్నృప.

ప్రవిశంతి హ్యహంకారం సగుణై రహ మాత్మని.

౧౯

ఏషా మాయా భగవత స్సర్గస్థిత్యంతకారిణీ.

త్రివర్ణా వర్ణితాస్మాభిః కిం భూయ శ్శోభతు మిచ్ఛసి.

౨౦

రాజోవాచ—

యథైతా మైశ్వరీం మాయాం దుస్తరా మకృతాత్మభిః.

తర స్త్యంజ స్థూలధియో మహర్ష ఇద ముచ్యతామ్.

౨౧

వాయో ర్వ్యవకాశసంచారిత్వం ప్రసిద్ధం, హృతః స్పర్శో యన్య స వాయుః నభ స్యాకాశే, వీయతే కాలాత్మనా కాలశరీరకేణేశ్వరేణ శబ్దన్య కాలత ఏవ హి నాశః హృతః గుణః శబ్దో యన్య తన్నభః ఆత్మని వీయతే అత్యశబ్దః కారణవరః భూతాదావిత్యర్థః.

౧౮

(ఇంద్రియాణీతి.) దశేంద్రియాణి మనో బుద్ధి శ్చ వైకారికై రధిష్ఠాత్మభి ర్దేవై స్సహ హంకారం స్వకారణభూతం సాత్త్వికాహంకారం ప్రవిశంతి, అహ మహంకార త్రివిధోఽపి స్వగుణైః స్వకార్యై స్సహితః, ఆత్మని కారణభూతే మహతి, ప్రవిశతీతి వచనవిపరీణామేన సంబంధః.

౧౯

(ఏషేతి) ఏషా భగవతో మాయా మహత్తత్వస్యాపి కారణభూతేతి శేషః, అత స్తస్యాం విశతీతి భావః, సగ్గాద్యుపయుక్తా, త్రివర్ణా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా రజస్సత్వతమోరూపగుణత్రయ మయాత్మర్థః, అస్మాభి రిత్థం కార్యతః స్వరూపత శ్చ వర్ణితా కృతమాయాస్వరూప తత్కార్యశ్రవణస్య తన్నిస్తరోపాయపిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయితుం చోదయతి కిం పున శ్శోభతు మిచ్ఛసీతి.

౨౦

తన్నిస్తరోపాయ మేవేత్థ మభిప్రేత్య పృచ్ఛతి నిమిః (యథైతా మితి.) యథా యేన ప్రకారేణ యేనోపాయేనేతి యావత్, అకృతాత్మభిః అజితేంద్రియైః దుస్తరాం స్థూలధియో మద్యభాః, లజ్జాస్పృశేన తరంతి, తదిద ముచ్యతాం. యద్యపి బుధ ఆభజే త్తం భక్త్యైకయేక' మితి తన్నిస్తరోపాయః పురస్తా దేవోక్తః, తథాఽపి స్థూలధియాం భగవతి హతా దృక్తి ర్నోజేతీతి కయాచి త్ప్రజ్ఞాద్యైవ సంపాద్య అత స్తత్ప్రజ్ఞాదీబుభుత్సయాఽత్ర పునః ప్రశ్న ఇత్యవగంతవ్యమ్

౨౧

ప్రబుద్ధ ఉవాచ—

కర్మాణ్యారభమాణానాం దుఃఖహత్వై సుఖాయ చ.

పశ్యే త్పాకవిపర్యాసం మిథునీచారిణాం నృణామ్.

౨౨

నిత్యార్తిదేవ విత్తేన దుర్లభేనాత్మమృత్యునా.

గృహపత్యాప్తపశుభిః కా ప్రీతి స్సాధితై శ్చలైః.

౨౩

ఏవం లోకం పరం విద్యా న్నశ్వరం కర్మ నిర్మితమ్.

స తుల్యాతిశయధ్వంసం యథా మండలవర్తినామ్.

౨౪

ఇమ మభిప్రాయ మాలక్ష్య 'లోకా న్నర్కచితాన్' ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తవిధాం ప్రజాదీ మాహ (ప్రబుద్ధః కర్మాణీత్యాదినా.) తావ నిర్వేదం విదతే (కర్మాణీతి త్రివిః.) మిథునీభూయ వర్తమానానాం నృణాం, దుఃఖహత్వై దుఃఖపాకరణాయ సుఖాయ చ కర్మాణ్యారభమాణానా మపి పాకవిపర్యాసం పశ్యేత్ అనిష్టపరిహారాయేష్టప్రాప్తయే చారణ్యేభ్యః కర్మభ్యో దుఃఖప్రాప్తి మేవ పశ్యే దిత్యర్థః. ౨౨

కర్మభి స్సాధితా అపి విత్తాదయో న సుఖహేతవ ఇతి చ పశ్యే దిత్యాహ (నిత్యార్తిదేవేతి.) దుర్లభేనాత ఏవ ఆత్మనః స్వస్య మృత్యురూపేణ మరణాంతసాహసకర్మసంపాద్యత్వా దితి భావః. అత ఏవ నిత్య మార్తిదేవ స్వసంపాదనార్థదుఃఖదేవ విత్తేన తై రనిత్యై ర్గృహపత్యాదిభి శ్చ సాధితై రపి కా ప్రీతిః స్సాత్ న కించి త్సుఖ మిత్యర్థః. ౨౩

(ఏవ మితి.) యథాఽస్మి న్లోకే విత్తగృహోదిజన్యం, సుఖం అనిత్యమంతతో దుఃఖనిమిత్త. మేవం పరం లోకం, నశ్వరం విద్యాత్ పారలౌకిక చువ్యనిత్యం పశ్యే దిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశిష్ట, కర్మజా నిర్మితం, సంపాదితం తథా చ శ్రుతిః తద్యథేహకర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ హేనాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే ఇతి కించ విద్యమానదశాయా మపి దుఃఖాత్మకం పశ్యే దిత్యాహ స తుల్యాతిశయధ్వంసం సహ తుల్యేనాతిశయేన ధ్వం సేన వర్తమానం తత్ర సతుల్యత్వాలోచనే నాదరాభావః. సాతిశయత్వాలోచనేన తు ఏవీనతా తత్ప్రయుక్త మనాస్మృఖ్యం, ధ్వంసాలోచనేన త్వపరిహార్యం భయ మిత్యర్థః, యథా మండలవర్తినాం మండలేశ్వరాణాం సుఖం తద్యత్. ౨౪

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానుష్ఠానమ్)

తస్మాద్గురుం ప్రవద్యేత జిజ్ఞాసు శ్రేయ ఉత్తమమ్.

శాబ్దే పరే చ నిష్ఠాతం బ్రహ్మ ణ్యుపశమాశ్రయమ్.

౨౫

తత్ర భాగవతా స్థర్మాశ్శిక్షే ద్గుర్వాత్మదైవతః.

అమాయయానువృత్త్యా యై స్తుష్యే దాత్మాఽత్మదో హరిః.

౨౬

సర్వతో మనసోఽసంగ మాదౌ సంగం చ సాధుషు,

దయాం మైత్రీం ప్రశ్రయం చ భూతే స్వద్ధా యథోచితమ్.

౨౭

శౌచం తప స్తితిశ్చ చ మౌనం స్వాధ్యాయ మార్జవమ్.

బ్రహ్మచర్య మహింసా చ సమత్వం ద్వంద్వసంజ్ఞయోః.

౨౮

(తస్మా దితి.) తస్మా దైహలోకికపారలోకికసుఖయో రేవంవిధత్వా తత్ర సంజాతవిర్వేదః ఉత్తమం. శ్రేయః తత్సాధనం చ జ్ఞాతు మిచ్ఛ గురుం ప్రవద్యేత. కథంభూతం? శాబ్దే పరే చ బ్రహ్మణి నిష్ఠాతం అగమయోగజన్యజ్ఞానవంత మిత్యర్థః. 'భిన్ననావాశ్రితః స్తద్ధో యథా పారం న గచ్ఛతి, జ్ఞానహీనం గురుం ప్రాప్య కుతో మోక్ష మవాప్నుయా' దితి భావః, ఉభయవిప్లవసూచకేన లిజేన తం విశిష్య (ఉపశమాశ్రయ మితి.) ఉపశమో రాగద్వేషాద్యభావః తస్మాశ్రయం, అనేన "శ్రోత్రీయం బ్రహ్మవిష్ణు మితి శ్రౌతం పదద్వయం వ్యాఖ్యాతమ్.

౨౯

(తత్రేతి.) తత్ర గురుసన్నిధౌ గురురేవాత్మనః స్వస్య దైవతం యస్య సః అమాయయా విష్కంపటయా అనువృత్త్యా ఆచార్యసేవయా భాగవతధర్మాశ్శిక్షే దభ్యసే దిత్యర్థః, తాః విశిష్ట-యై ర్ధర్మై రాత్మా సర్వాంతరాత్మా ఆత్మదః ఆత్మసర్వంతపదాన్యో హరి స్తుష్యేత్.

౩౦

తే తే ధర్మా ఇత్యత స్తా నాహ. ఆదౌ తావ త్సర్వతః సర్వత్ర దేహతదనుబంధిషు మనసః అనన్గం అనానక్తిం ద్వితీయాంతనా మితి భాగవతాన్ ధర్మాశ్శిక్షే న్నిత్యపరిష్టా త్సంబంధః, భూతేషు యథోచితం దయాం మైత్రీం ప్రశ్రయం చ తత్ర దీనేషు దయాం సమేషు మైత్రీం ఉత్తమేషు ప్రశ్రయం వినయం చేతి యోజ్యమ్.

౩౧

శౌచం ద్వివిధం తత్ర మృజ్జలాదిభి ర్పాహ్యం, ఆంతరం విష్టుచింతనం, తపః స్వవర్ణాశ్రమో చితధర్మానుష్ఠానం అనశనాదిరూపం వా తితిశ్చం ద్వంద్వసహిష్టుతాం స్వాధ్యాయ మధ్యయనం ఆర్జవం మనోవాక్కాయానా మైకరూప్యం బ్రహ్మచర్యం ఋత్వితరకారేషు ప్రీనన్గరాహిత్యం అహింసాం భూతద్రోహరాహిత్యం ద్వంద్వసంజ్ఞయోః శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిషు సమత్వం అవికృతస్వభావత్వమ్.

౩౨

సర్వత్రాత్మేశ్వరాస్వీక్షం కై వల్య మవికేతతామ్,

వివిక్తచీరవననం సంతోషో యేన కేనచిత్.

౨౯

(శ్రద్ధాం భాగవతే శాస్త్రే) నిందా మన్యత్ర చాపి హి,

మనోవాక్కర్మదండం చ సత్యం శమదమా వపి.

౩౦

శ్రవణం కీర్తనం ధ్యానం హరే రద్భుతకర్మణః,

జన్మకర్మగుణానాం చ తదర్థేఽఖిలచేష్టితమ్.

౩౧

ఇష్టం దత్తం తపః పూర్తం వృత్తం యచ్ఛాత్మనః ప్రియమ్,

దారా సుతా స్సహా వ్రాజాన్ పరస్మై తన్నివేదసమ్.

౩౨

సర్వత్రైకాత్మతా స్వీక్షం చేతనే వ్యచేతనేషు పరమాత్మా ఏక ఏవేతీక్షణం ఆత్మేశ్వరా స్వీక్షే మితి పాఠే సర్వత్రాచిత్పరిణామరూపేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు ఆత్మనాం జీవానాం తేషా మీశ్వరస్య చాస్వీక్షణం జ్ఞానైకాకారతయా జీవా స్వీక్షణం తదంతఃప్రవిశ్య నియంతృతయా ఈశ్వరాస్వీక్షణ మిత్యర్థః. కై వల్య మపరిగ్రహత్వం అనికేతతాం గృహోద్యభిమానరాహిత్యం వివిక్తచీరవననం విభుద్ధానాం చీరాణాం వల్కలానాం వననం పరిధానం యేన కేనచి ద్దేవా ల్లభేనాన్నాదినా సంతోషః.

౨౯

భాగవతే భగవత్ప్రతిపాదకే శాస్త్రే శ్రద్ధాం ఆదరాతిశయం అన్యత్ర దేవతాంతరవిషయకే నిందాం మన ఆదీనాం దండం తత్ర మనసః ప్రాణాయామైః వాచో మానేనానృతాపరిభాషణేన కర్మణోఽనీహయా దండం కాయేతి పాఠే కాయస్య కృచ్ఛోపవాసాదిభిః సత్యం భూతహితత్వం శమోఽంతఃకరణనిగ్రహః దమో బాహ్యేంద్రియనిగ్రహః,

౩౦

అద్భుతం కర్మ చేష్టితం యస్య తస్య హరేః జన్మాదీనాం శ్రవణం కీర్తనం ధ్యానం చ తదర్థే భగవదర్థం, అఖిలచేష్టితం తత్ “కాయేన వాచే” త్యాదినా పురస్తా దేవ దర్శితమ్.

౩౧

ఇష్టాదీ నాలక్ష్య, పరమపురుషాయ తన్నివేదనం తేషా మిష్టాదీనాం నివేదనం సమర్పణం తత్రేష్టం యాగః దత్తం దానం పూర్తం స్మార్తం కర్మ యచ్ఛాత్మనః ప్రియం తదపి.

౩౨

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

ఏవం కృష్ణాత్మనాథేషు మనుష్యేషు చ సౌహృదమ్.

పరిచర్యాం చోభయత్ర మహత్సు నృషు సాదుషు.

౩౭

పరస్పరానుకథనం పావనం భగవద్యశః,

మిథో రతి ర్మిత స్తుష్టి ర్నివృత్తి ర్మిత ఆత్మనః.

౩౮

స్మరంత స్సారయంత శ్చ మిథోఽఘోషహరం హరిమ్,

భక్త్యా సంజాతయా భక్త్యా విభ్రత్యుత్పలకాం శనుమ్.

౩౯

క్వచి ద్రుద స్త్యచ్యుతచింతయా క్వచి ధృతంతి నందంతి వద స్త్యలౌకికాః,

నృత్యంతి గాయ స్త్యనుశీలయ స్త్యజం భవంతి తూష్టిం పరిమేత్య నిర్వృతాః.

౪౦

ఇతి భాగవతా స్థర్మాన్ శిక్ష స్ఫుక్త్యా తదుత్థయా.

నారాయణపరో మాయా మంజ స్తరతి దుస్తరామ్.

౪౧

కృష్ణ ఏవాత్మనాథో యేషాం తేషు మనుష్యేషు సౌహృదం తద్వ్యతిరిక్తేషు ఉభయత్ర
చరాచరాత్మకేషు భూతేషు పరిచర్యాం జహామతిం మహత్సు సాదుషు నృషు పావనం భగవద్యశఃప్రతి
పరస్పరానుకథనం తత్ర యశసి యా మిథో రతి రనురాగః మిత స్తుష్టిః పరస్పరం తదనుభవజ్ఞా
తుష్టిః తయా మితః. ఆత్మనో మనసో వివృత్తిః. అద్యాత్మికాదితాపత్రయవివృత్తి స్తాం శిక్షే దితి
సంబంధః.

౩౩-౪౪

(స్మరంత ఇతి.) భక్త్యా సాధనభక్త్యా సంజాతయా భక్త్యా ప్రేమలక్షణయా భక్త్యా
ఉత్పలకాం రోమోద్గమయుక్తాం తనుం. విభ్రతీతి యత్తచ్చేతి యత్తచ్చద్భాద్యాహారేణ సంబంధః ఏవ
ముత్తరశ్లోకేఽపి.

౪౨

అలౌకికా లోకవిలక్షణాః అజం భగవంతం, అనుశీలయంతి తత్స్వరూపస్వభావాదికం
పరిశీలయంతీత్యర్థః. ఏవం పరమపురుషం ఏత్య మనసా ప్రాప్య నిర్విృతాః సుఖితాః తూష్టిం
భవంతి.

౪౩

ఇత్యేవంవిధానా భాగవతాన్ ధర్మాన్ శిక్షన్ అభ్యస్యన్ నారాయణపరః నారాయణాధానవిష్టః
తదుత్థయానారాయణాధానోత్థయా భక్త్యా ప్రేమాత్మికయా. దుస్తరా మపి మాయాం అజః సుఖేన తరతి.

౪౪

జనక ఉవాచ —

నారాయణాభిధానస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనః,

నిష్ఠా మర్హత నో వక్తుం యాయం హి బ్రహ్మవిత్తమాః.

౩౮

పిష్పలాయన ఉవాచ —

స్థిత్వద్భవప్రళయహేతు రహేతు రస్య యత్స్వప్నజాగరసుషుప్తిషు స స్పహి శ్చ.

దేహేంద్రియాసుహృదయాని చరంతి యేన సంజీవితాని తదదై హి పరం సరేంద్ర.

౩౯

నైతన్మనో విశతి వాగపి చక్షు రాత్మా ప్రాణేంద్రియాణి చ యథాఽనల మర్చిష స్సాస్యః.

తదేవం ప్రకృతిస్వరూపతత్కార్యవిరూపణప్రసక్తౌ పురుషస్వరూపనిశ్చిచ్ఛయా పృచ్ఛతి
(నారాయణాభిధానస్యేతి.) నిష్ఠా మంతం, విచారస్యాపదారణం స్వరూపనిశ్చయ మితి యావత్
నోఽస్మత్థ్యం చక్తు మర్హత. తత్ర హేతుః-బ్రహ్మవిత్తమాః బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః బ్రహ్మవివృద్ధా
దతికాయనే తమమ్.

౩౮

యద్యపి “ససర్ణోచ్ఛానవానాద్య” ఇతి సృష్ట్యాధికర్తా నారాయణ ఇత్యవగత మేవ తథాపి.
తతో నిమిత్తకారణత్వమాత్ర మవగతం. అత స్తస్మాత్త్రకజ్ఞానిరాచిక్ష్యయాత్కాభిన్నోపాదాన
జగత్సృష్ట్యాధికారణత్వై ర్భృహ్మ లక్షయతి (పిష్పలాయనః స్థిత్వద్భవేతి.) స్థితిః రక్ష ఉద్భవః ఉచ్ఛత్తిః
సృష్టిస్థితిప్రళయహేతురితి పాఠాంతరం. అస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతో య సృష్ట్యాదేహేతుః హేతుత్వం
నిమిత్తోపాదానసాధారణం. అహేతుః స్వస్య కారణాంతరరహితః బహిశ్శబ్దేన స్వప్నాద్యవస్థా బహిర్భూత
ముక్తావస్థోవ్యతే. న స్వర్తమానః సర్వావస్థా స్వవిజీవే వ్యంతరాత్మతయా వ్యావృత్తి స్థిత ఇత్యర్థః.
దేహాదీనత్రాప్రవృత్త్యై రపి పరమాత్మాదీనత్య మాహ (దేహేంద్రియేతి.) అనుః ప్రాణః హృదయం
మనః ఏతాని యేన సంవరితాని చరంతి ప్రవర్తంతే. తత్సర మవేహి జానీహి జగత్కారణం సర్వదా
జీవాతరాత్మభూతం సకలపదార్థసత్రాప్రవృత్తిహేతుభూతం పరం బ్రహ్మైత్యవేహీత్యర్థః.

౩౯

దేహేంద్రియాసుహృదయాని యేన సంజీవితాని చరంతి తదదీన్యోక్త్యా ఇంద్రియాద్య
గోఽపరత్వం సూచితం. తదుపపాదయతి. (నైత దితి.) వాక్ వాగ్నియం ఏత క్షుర్యేంద్రియాణా
ముపలక్షణం, తద్భృహ్మ న విశతి న విషయీకరోతిత్యర్థః. ఆత్మా జీవాః, యద్వా చక్షురాత్మా చక్షుస్స్వ
రూపం, ఇంద్రియాణ్యుపాత్రేంద్రియవ్యతిక్రాని శ్రోత్రత్వక్పాని, యథాఽనల మర్చిషః, స్వా ఇతి
“యన్య చక్షురీ” మిత్యాదిప్రకారేణ పరమాత్మకరీతయా విశేషణభూతాని చక్షురాదీని స

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

శబ్దోఽపి బోధకనిషేధతయాఽఽత్మమూల మర్థోక్త మాహ యద్యతే న నిషేధసిద్ధిః. ౪౦
సత్త్వం రజస్తమ ఇతి త్రివృదేక మాదౌ సూత్రం మహా నహ మితి ప్రవదంతి జీవమ్.

ప్రకాశయంతి అనలం తద్విశేషణభూతాః అర్పిష ఇవేత్యర్థః. శబ్దోఽపి వేదాంతభాగోఽపి. అత్మమూలం
పరమాత్మని ప్రమాణం బోధకనిషేధతయా “న చక్షుషా దృశ్యః తేనాపి వాచే” తి గ్రాహకచక్షురాద్య
గోచరత్వేనాహ బోధయతీత్యర్థః. క్రుతౌ చక్షుషేతి జ్ఞానేంద్రియాణా ముపలక్షణం. వాచేతి కర్మేంద్రి
యాణాం. కథం బోధకనిషేధే కృతే తత్ప్రతిపాదితం భవతీత్యక్రూప (అర్థోక్త మితి.) అర్థవశా
దుక్తం భవతి. తదేవోపసాదయతి యద్యతేన నిషేధసిద్ధి రితి యత్ బ్రహ్మణ్యుతే వినా. చక్షురాదినిషేధో
న సిద్ధ్యతి. తద్బ్రహ్మ. అర్థాదుక్త మాహ ప్రతిపాదయతీ త్యర్థః. యద్వా పూర్వార్థేన ప్రత్యక్ష
తన్మూలానుమానవేద్యత్వం ప్రతిషిద్ధం. ఏనం తర్హి తుచ్ఛత్వాపత్తి రత ఆహ శబ్ద ఇతి. శబ్దః
ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అతో న తుచ్ఛత్వశ్చేతి భావః. “యద్వా చానభ్యుపిత్తం యేన వా గభ్యుద్యతే
ఽత్యనేన తు వాగింద్రియాదిషయత్వం తస్య తదదీనత్వం చోఽవ్యతే “యతో వాచో నివర్తంత”
ఇత్యనేన త్వపరిచ్ఛిన్నత్వా దియత్తయా న ప్రతిపాద్యత ఇతి చ భావః. నను న చక్షుషా గృహ్యతే
ఇత్యాదిశబ్ద శృణోరాదీనాం బ్రహ్మబోధకత్వం నిషేధతి. న తు స్వయం తత్ప్రమాసయతి. తతః కథం
శబ్దః ప్రమాణ మిత్యత ఆహ అపి బోధకనిషేధతయాత్మమూల మర్థోక్త మాహేతి. అపిశబ్దో
భిన్నుక్తమః. “న చక్షుషా దృశ్యత” ఇత్యాదే శృణోరాదిగ్రాహకాంతరనిషేధతయా అర్థోక్తం పారిశేష్య
దుక్తం పారిశేష్యన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థః. తదాత్మమూలం భావప్రవానో నిర్దేశః. అత్మనః స్వరూప మూలత్వం
బ్రహ్మప్రమితికారణత్వ మపి ప్రాహ ప్రతిపాదితవత్ప్రాయ ఇత్యర్థః. యద్యపి “సత్యం జ్ఞాన మనంత
మిత్యాదయో బహవ శృద్ధా స్సాక్షి ద్బ్రహ్మప్రతిపాదకా స్సంత్యేవ. తథాఽపి యో గ్రాహకాంతర
నిషేధపరః శబ్దః తస్మైవ బ్రహ్మప్రమాసకత్వం పర్యవసాయయతుం అర్థోక్త మాత్మమూల
మాహేత్యుక్తం. నను వ్యవస్థితిగ్రహస్య ప్రత్యక్షదిమూలకత్వాత్ బోధకనిషేధస్య “న చక్షుషే” త్యాదే
రిసంకోచా అన్విమూలత్వనిషేధపరతాపి కిం న స్యా దిత్యత ఆహ (యద్యతే న నిషేధసిద్ధిరితి) యద్యతే
యదాత్మమూలం వినా న నిషేధసిద్ధిః. బోధకనిషేధో న సిద్ధ్యతి అయం భావః. బోధకనిషేధో హి శబ్దః
స్వయంబ్రహ్మవిషయాకృత్యేవ తత్ర బోధకాంతరాణి నిషేధతి తత్రాత్మమూలత్వస్థాపి నిషేధేత్సిద
మితి విషయాకారాభావాత్ క్వ బోధకాంతరనిషేధః. అత ఆత్మమూలత్వాభావే నిషేధస్యైవాసిద్ధే
స్తత్సిద్ధ్యన్యధానువసత్వా ఆత్మమూలత్వ మప్యాహేతి.

౪౦

ఏనం ప్రత్యక్షదిప్రమాణాంతరావేద్యం తేనలం వేదాన్తైకవేద్యం పరం బ్రహ్మేత్యుక్తం
యద్యపి “మనసా తు విశుద్ధేన హృదా మనీషా మనసాఽఽఽక్లిప్త” ఇతి యోగసరిశుద్ధమనసోఽపి

జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయోరుశక్తి బ్రహ్మైవ ఖాతి సదస చ్చ తయోః పరం యత్. ౪౧

నాత్మా జ్ఞాన న మరిష్యతి నై ధతేఽసౌ న క్షీయతే సవనవి ద్వ్యభిచారిణాం హి,

ప్రమాణత్వవగమా న్న శబ్దేకవేద్యం బ్రహ్మ తథాపి తస్మాపి తత్ర ప్రామాణ్యం శబ్దేనై వావగమ్యత ఇతి శబ్దేకవేద్య మేవ పరం బ్రహ్మ ప్రత్యక్ష ద్యవేద్యత్వోక్త్యా తద్వేద్యచిదవిద్విలక్షణత్వం సూచితం అథ తద్విలక్షణత్వ మేవ విశదయన్ చిదవిదాత్మకనకలతత్త్వశరీరకత్వ మాహ (సత్త్వం రజ ఇతి) సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి త్రయాణాం గుణానాం పృథ వర్తనం యస్మిన్ తదేకం త్రిగుణాత్మకం యదేకం ప్రదానతత్త్వ విత్యర్థః. కథంభూతం? సూత్రం కార్యాణా మాధరత్వా త్సుత్రస్థానీయం య శ్చ తత్కార్యభూతౌ మహా దహంకార శ్చేత్యేతాని ప్రవదంతి తత్త్వత్వేన విరుపయంతీత్యర్థః. అహంశబ్ద స్తత్కార్యాణాం సర్వేషా ముపలక్షణార్థః. తథా జీవం చ జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయా ప్రవదంతి జ్ఞానక్రియా జ్ఞానపూర్వకకర్మానుష్ఠానం తస్మా ఆర్థః ప్రయోజనం స్వర్గాదిః. స ఏవ ఫలం యన్య ం ప్రాపతయా ధోక్తృత్వేన ప్రవదంతి యద్వా జ్ఞానశబ్దేన జ్ఞానేంద్రియాణి క్రియాశబ్దేన కర్మేంద్రియాణి ఆర్థా స్తద్విషయః తేభ్యః ఫలం సుఖదుఃఖాది యన్య తద్రూపతయా విషయేంద్రియసంబంధజన్యసుఖ దుఃఖాదిధోక్తృత్వేన ప్రవదంతి. ఏవంరూపం సదసత్ చేతనాచేతనం ఉరుశక్తి అచింత్యశక్తి బ్రహ్మైవ ఖాతి. చిదచిచ్ఛరీకం ఖాతి ప్రమాణై రవగమ్యతే శరీరాత్మభావనిబంధన మిదం సామానాదికరణ్యం. అత ఏవాహ తయోః పరం చిదచిద్విలక్షణం చేతి సదసచ్చబ్దౌ చేతనాచేతనవరౌ. తత్ర సచ్చబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారరహితత్వం అనచ్చబ్దస్య తు తద్వత్త్వమ్. ౪౧

తత్రి తావ త్పరమాత్మశరీరభూతే చిదచిద్వస్తుని సచ్చబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభూతం స్వరూపత స్తద్భావవికారరహితత్వ ముపసాదయతి (నాత్మా జ్ఞానేతి) అస్మా జీవః. న జ్ఞాన నాజ్ఞానత నోత్పిద్యత ఇత్యర్థః. జన్మాభావా దేవ తదంతరాస్తీత్యలక్షణవికారోపి నాస్తి. నై ధతే న వర్తతే వృద్ధ్యభావా దేవ పరిణామోఽపి నిర స్తః. న మరిష్యతి కాలాంతరేఽపి న మరిష్యతీతిదానీ మపి న నశ్యతి అసౌ అత్మా న క్షీయతే అపక్షయో నాశాత్పుర్వావస్థా కుతః. హి యస్మాత్ వ్యభిచారిణాం అగమాపాయినాం దేహానాం సవనవిత్ త త్రత్కాలద్రష్టా సహ్యవస్థావతాం ద్రష్టా తదవస్థాభా గ్నువత్తీత్యర్థః. సర్వత్ర దేవాదిశరీరేషు శక్య తదావసాయా అమోక్ష త్ప్రకృతిసంబంధవా నిత్యర్థః. ఉపలబ్ధిమాత్రం జ్ఞానమాత్రస్వరూపం మాత్రశబ్దేన క్వచి దపి జడత్వవ్యావృత్తిః ప్రాణః శరీరం ప్రాణయతి ప్రవృత్తిక్షమం కరోతీతి తథా ప్రాణసంస్పృషో వా యథేంద్రియబలేన వికల్పిత స్సన్ ఇంద్రియ వ్యాపారానుగుణం సజ్జామి శృణోమీతి చాక్షుశ్రవణాదివిజ్ఞానవికల్పానన్, వికల్పితం సదితి పాఠాంతరం.

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్తనమ్)

సర్వత్ర శశ్వ దసపా య్యుపలబ్ధిమాత్రం ప్రాణో యథేంద్రియబలేన వికల్పిత స్సృజా. ౪౨

అందేషు పేళిగు తరు ష్వవినిశ్చితేషు ప్రాణో హి జీవ ముపధావతి తత్ర తత్ర.

సన్నో యథేంద్రియగణేఽహమి చ ప్రసుప్తే కూటస్థ ఆశయ మృతే తదను స్మృతి ర్మః

తదా ఆత్మా జన్మాదిరహితః కుతః యస్మాత్ జన్మాదయః. వ్యభిచారిణా మనిత్యానాం దేహానా మేవ ఆత్మా తు సవనవిత్ సవనాని భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలాత్మకాని వేత్తీతి తథా కాలత్రయానుసర్తీ నిత్య ఇతి యావత్ సవనవిత్త్వ మేవ సచ్చబ్దవాచ్యస్యాత్మనః స్పష్టయతి. సర్వత్ర శశ్వ దసపాయాతి సత్ ఆత్మా సర్వత్ర శశ్వ త్సర్వదా చ అసపాయి స్వరూపమృతిరహితం. తత్ర హేతుః ఉపలబ్ధిమాత్రం జ్ఞానైకస్వరూపం మాత్రశబ్దేన జడవ్యావృత్తిః. జడ మేవ హ్యపాయాతి భావః. నను జ్ఞానానా మపి చాక్షుషశ్రావణాదీనాం అపాయిత్వం దృష్ట మత ఆహ ఇంద్రియబలేన వికల్పితం చక్షురాదీంద్రియ వ్యాపారవశా ద్వికల్పితం చాక్షుషశ్రావణాదిభేదభిన్నం సదపాయి న తు స్వరూపభూతజ్ఞాన మితి భావః. యథా ప్రాణః స్వత ఏకోఽపి ప్రాణాపానవృత్తిభేదా ద్వికల్పిత స్తద్వత్. ౪౩

సర్వత్ర శశ్వ దసపాయాత్మకం. సర్వశరీరేషు దారకతయా విశతో జీవస్వరూపస్యైక రూపత్వ మేవ ప్రపశ్యయతి (అందేష్వీతి) పేళిగు మాంసపిందేషు జరాయుజేషు తరుషు ఉద్భిజేషు అవినిశ్చితేషు స్వేదజేషు ప్రాణః, జీవం ఉపధావతి జీవః. ప్రాణద్వారా దారకతయా ప్రవిశతీత్యర్థః. కూటస్థః ఆత్ర యత్రచృద్వాద్యాహారేణ సంబంధః. యం జీవం ప్రాణ ఉపధావతి స కూటస్థో నిర్వికారః. సతత మేకరూప ఇతి కి మేవం విద ఆత్మా సర్వేషా మనుభవసిద్ధః. నేత్యాహ సన్న ఇతి. సన్నః విశిష్టః, వికారీ వేతి యావత్. నిర్వికారతయా విద్యమానోఽచ్యవిద్యమాన ఇవ ధవతి. న స్ఫుటతరం ప్రకాశత ఇత్యర్థః. తదా తర్హి స్ఫుటతరాత్మప్రకాశః, కశ్చ ప్రకాశాభావహేతు రిత్యత్రాహ ఇంద్రియగణే అహమి అహంకారే చ ప్రసుప్తే అహంకారాదిమనోవృత్తిమాసరతాన్విత్యర్థః. ఆశేతేస్మి నిత్యాశయ శరీరం త మృతే శరీరావభాసేన వినేత్యర్థః. నోఽస్మాకం జీవానా మిత్యర్థః. యథా యథావత్ తదనుస్మృతిః యథావస్థితజీవస్వరూపవిషయప్రకాశో భవతీత్యర్థః. ఇంద్రియగణే అహమి ప్రసుప్తే ఆశయ మృతే ఇత్యనేన మనోవృత్తిశరీరరావభాసయోః స్ఫుటతరాత్మప్రకాశాభావహేతుత్వం సూచితం. సన్న ఇతి సప్తమ్యంతపాఠ శ్చ దృశ్యతే. తదా ఇంద్రియగణే సన్నే శబ్దాదివిషయప్రావణ్యరహితే సతి. అహమ్యహంకారే ప్రసుప్తే లీనే దేహాత్మాభిమానే నివృత్తే నత్యత ఏవాశయ మృతే దేహావభాసం వినా యథావ దాత్మస్వరూపప్రకాశో భవతీత్యర్థః.

యర్హ్యజ్ఞనాభచరణైః పణయోరుభక్త్యా చేతోమలాని విధమే దుఃఖకర్మజాని.

అస్మి నివశుద్ధ ఉపలభ్యత ఆత్మతత్వం సాక్షి ద్యుతామలదృశ స్సవిత్ప్రకాశః.

౪౪

రాజోవాచ—

కర్మయోగం వదత నః పురుషో యేన సంస్కృతః.

విధూయేహాశు కర్మాణి నైష్కర్మ్యం విందతే పరమ్.

౪౫

ఏవం ప్రశ్న మృషీ నూర్వ మప్నవ్చం పితు రంతికే.

నాబ్రువ న్నహ్మణః పుత్రా స్తత్ర కారణ ముద్యతామ్.

౪౬

కదా తర్హి అహంకారాదిమనోవృత్తినివృత్తిః కేన వా యథావదనుస్మృతి రిత్యత్రాహ (యర్హ్యజ్ఞ.) అజ్ఞనాభస్య భగవత శ్చరణయో రీషణయో విశ్రేషణాదిత్యాగపూర్వకభగవద్దరణాజ్ఞాకేష మమా, ఉరుభక్తి, స్తయా భక్తే రుతుత్వం నామా విచ్ఛిన్నత్వం గుణకర్మజాని సత్వాదిగుణమూలపుణ్యా పుణ్యాత్మకకర్మజాని చేతసోమలాని రాగద్వేషాదీని విధమే న్నాయేత్. తదా విశుద్ధే విర్మలే తస్మిన్ చేతసి ఆత్మతత్త్వ మాత్మయాథాత్మ్యం సాక్షి దుపలభ్యతే అమలా. దృక్ దృష్టి ర్యస్య తస్య. సవిత్ప్రకాశ ఇవ విశుద్ధ మితి పాతే దేహద్యుపాదిరహితం పరిశుద్ధం భగవదాత్మకం యథావస్థిత మాత్మ స్వరూపం భక్తివిర్మలేన మనసా సాక్షాత్క్రియత ఇత్యర్థః.

౪౭

“నారాయణపర స్తదుత్తయా భక్త్యా మాయా మంజ స్తకతి దుస్తరా” మిత్యుక్తం. స కీర్త్యకో భగవదారాధనాత్మికః కర్మయోగో యదుత్తభక్త్యా మాయాం తరే దితి పృచ్ఛతి (కర్మయోగ మితి) నోఽన్యథా వదత విరూపాయర యేన విజ్ఞానేనానుష్ఠితేన చ కర్మయోగేన, సంస్కృతః కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని భగవద్భక్తియోగోత్పత్తివిరోధీని విదూయ నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్య హేతుభూతం, విధూయ నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్య హేతుభూతం బంధకసకలకర్మవివృత్తిహేతుభూతం పరం పదభక్తిపరజ్ఞానాఖ్యం జ్ఞానం, విందతే లభ్యతే.

౪౮

ప్రసంగా దస్య దపి పృచ్ఛతి (ఏవ మితి.) ప్రశ్నం ప్రప్తవ్యం కర్మయోగ మేవ మిత్తం యస్మా న్నృతీన పిత రిజ్యేకో రంతికే సమీపే ఋషీ న్సనకాదీనా ప్రతి, అప్నవ్చం పృష్టవా నస్మి. యద్వా పాకం పవతీతివత్ ప్రశ్న మప్నవ్చ మితి నిర్దేశః ప్రశ్న మకరవ మిత్యర్థః. బ్రహ్మణః పుత్రా స్తే సనకాదయః నాబ్రువన్ కర్మయోగం న విరూపయామాసుః, తత్రానుక్తౌ కారణ ముద్యతాం యాష్టాద్వి రితి కేషః.

౪౯

(జగత్సృష్టిక్రమప్రపదనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

అవిర్హోత్ర ఉవాచ—

కర్మాకర్మవికర్మేతి వేదవాదో న లౌకికః,

వేదస్య చేశ్వరాత్మత్వా త్తత్ర ముహ్యంతి సూరయః.

౪౭

పరోక్షవాదో వేదోయం బాలానా మనుశాసనమ్.

కర్మమోక్షయో కర్మాణి విధత్తే హ్యగదం యథా.

౪౮

తత్ర కర్మయోగవిరూపణస్య బహుగ్రంథసాధ్యస్య తావ దనుక్తికారణప్రశ్నోక్తిర
మాహ (కర్మాకర్మవికర్మేతి.) కర్మ కామ్యకర్మ అకర్మ కామ్యకర్మేతర త్కామనారహితత్వా దఫలం
జ్ఞానపూర్వకం కర్మేత్యర్థః. వికర్మ నిషిద్ధం కర్మ యద్వా వికర్మ వివిధఫలాయ చోదితం కర్మ కామ్య
కర్మ ఆశ్రమాంగకం నిత్యం నైమిత్తికం చ అకర్మ జ్ఞానపూర్వకం కర్మేతి వేదవాదః పదసం వాదః
బావే ఘోషో. న లౌకికో వాదః. తతః కిమత ఆహ (వేదస్మేతి.) ఈశ్వరాత్మత్వాత్ అత్మకర్మోఽప్రా
యాత్మకజ్ఞానపరః ఈశ్వరాభిప్రాయరూపత్వేన త్రివ్యపి బోధ్యవ్యాంశానాం బహుత్వేన గహనత్వా త్తత్ర
సూరయోఽపి ముహ్యంతి, అత స్త్వాం బాల మాలక్య నాబ్రువన్నితి భావః.

౪౯

అథ పృష్ఠం కర్మయోగం విరూపయతి (పరోక్షవాద ఇత్యాదినా యావ దధ్యాయసమాప్తి.)
తదారధనాత్మకః కర్మయోగో ద్వివిధః వైదిక స్తాంత్రిక శ్చేతి. తత్ర ఆద్యో విత్యనైమిత్తికకామ్య
రూపేణ త్రివిధః, తత్ర స్వర్గాద్యర్థకామ్యకర్మణో మోక్షైకఫలత్వే తత్సర్వ మాహ పరోక్షవాద ఇతి.
హితాహితజ్ఞానరూపిఽపి అయం “యజేత స్వర్గకామ” ఇత్యాదిరూపిఽవేదః పరోక్షవాదః ప్రత్యక్షాద్య
గోచరార్థవిషయః, అత స్తేషాం తదిభిప్రాయో దురవగమ ఇతి భావః. తస్మి యదభిప్రాయేణయాగాదికం.
విధత్త ఇత్యత్రాహ కర్మమోక్షయేతి. కర్మభ్యః పుణ్యసాపాత్మకేభ్యః, మోక్షయో ముక్తయే కర్మ
యజ్ఞాదిరూపం కర్మ విధత్తే భగవద్వక్త్రయోగద్వారా బంధకసకలకర్మనివృత్తయే యజ్ఞాదిరూపం కర్మ
విదధాతీత్యర్థః. అగదం యథేతి యథా భిషక్ బాలా అగద మౌషధం పాయయః, ఖండలద్దుకా
దిభిః ప్రలోభయః పాయయతి నైతావతా అగదపానస్య తల్లాభః ప్రయోజనం. అపి త్వారోగ్య మేవ
తథా వేదోఽవ్యవాంతరఫలైః ప్రలోభయః అకర్మమోక్షయైవ కర్మాణి విధత్తే ఏతేనాంతరఫలాని
పరిత్యజ్య మోక్షైకఫలతయా కామ్యకర్మావ్యనుష్ఠేయ మేవేత్యుక్తం భవతి.

౫౦

నాచరే ద్యస్తే వేదోక్తం స్వయ మజ్ఞోఽజితేంద్రియః.

వికర్మణా హ్యాధర్మేణ మృత్యో ర్మృత్యు ముపైతి సః.

౪౯

వేదోక్త మేవ కుర్వాణో విస్సంగోఽర్పిత మీశ్వరే.

నైష్కర్మ్యం లభతే సిద్ధిం రోచనార్థా ఫలశ్రుతిః.

౫౦

య ఆకు హృదయగ్రంథిం నిర్జిహ్ను రథాత్తనః,

విదినోపచరే ద్వేవం తంత్రోక్తేన చ కేశవమ్.

౫౧

అథ విత్యనై మి త్తికయో రనభిసంహితఫలయో ర్న క్తియోగమగ్రహకతయాన్యపేయత్వం వక్తుం తావ త్తదననుష్ఠానే ప్రత్యవాయ మాహ (నాచరే దితి.) వేదోక్తం వేదవిహితం యది నాచ రేత్ తథాఽవికర్మాభ్యాచరేత్ తేన వికర్మణా వేదవిరుద్ధకర్మానుష్ఠానరూపేణ అవశ్యకాననుష్ఠానరూపేణ చాధర్మేణ మృత్యో స్సకాశాత్ మృత్యు మేవోపైతి. అజ్ఞోఽజితేంద్రియ ఇత్యనేన విష్వన్నృక క్తియోగ ప్రవ త్తియోగవ్యతరస్య జితేంద్రియస్య కథంచి ద్విరుద్ధకర్మానుష్ఠిత మపి న బంధక మితి సూచితం తథా చ వక్ష్యతి “నన్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్యే” త్యాదినా.

౪౯

తస్మా జ్వేదోక్తం విత్యం. నై మి త్తికం కామ్యం చ కర్మ ఈశ్వరే నమర్పితం యథా తథా. కుర్వాణ ఏవ విస్సంగః తత్తదవాంతరఫలేషు సంగరహితః నైష్కర్మ్యం. నైష్కర్మ్యహేతుభూతాం బంధకసకలకర్మవిప్ర త్తిహేతుభూతాం సిద్ధిం జ్ఞానసంపత్తిం లభతే. కర్మయోగో హి జ్ఞానయోగహేతు రిత్యర్థః. తర్హి కిమర్థం తత్ఫలని శ్రూయంత ఇత్యత్రాహ (రోచనార్థా ఫలశ్రుతి రితి.) కర్మజ్ఞాం ఫలపత్త్యశ్రుతి రర్థవాద ఇత్యర్థః. ఈశ్వరేర్పిత మిత్యనేన కర్మజ్ఞాం ఫలసాధనత్వబుద్ధిం పరిత్యజ్యే శ్వరాధానతాబుద్ధిః కార్యేతి సూచితం. ఆనేన ఫలత్యాగః ఫలితః విస్సంగ ఇత్యనేన. న మమేదం కర్మే త్యాత్మీయతాబుద్ధి స్త్యాజ్యేతి ఆనేన కర్మత్వత్యాగః ఫలితః. తద్దేవం ఫలసంగకర్మత్వత్యాగపూర్వక మనుష్ఠితం వైదికం కర్మ భక్తియోగనిర్వర్తక మిత్యుక్తం భవతి.

౫౦

అథ తాంత్రికం కర్మయోగం విరూపయిష్యే తావ త్తస్య వైదికకర్మయోగసముచితస్యా చిరా ద్భక్తియోగవిష్పాదకత్వ మాహ (య ఇతి.) అథ నను యః పుమా ఆత్మనః స్వస్య. హృదయగ్రంథిం అహంమమాభిమానాదిప్రకృతినంబంధకార్యం తస్య గ్రంథివ ద్దుర్బేదత్వా త్తత్వేన రూపజం నిర్జిహ్నుః నిర్హర్తు మిచ్ఛుః తంత్రోక్తేన చ వైదికకర్మసముచ్చయవాచీ చక్షుః, విదినా కేశవం దేవ ముపచరేత్ ఆరాధయేత్. తాంత్రికవైదికకర్మయోగాభ్యాం భగవంత మారాధయేత్ ఆకు విషాదితభక్తియోగః ప్రకృతినంబంధా న్ముచ్యత ఇత్యర్థః. పరాత్మన ఇతి పాఠాంతరం. పరస్య దేహ విలక్షణస్వాత్మనః స్వస్య హృదయగ్రంథి మితి సందంభః. తంత్రశబ్దేనాత్ర పంచరాత్రం ఙ్గవచ్చాస్త్రం విక్షితమ్.

౫౧

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయనువర్ణనమ్)

లబ్ధానుగ్రహ ఆచార్యా త్రేన సందర్శితాగమః.

మహాపురుష మభ్యర్చే స్మూర్త్యాఽభిమతయాఽఽత్మనః.

౫౨

కుచి సృష్ణుఖ మాసీనః ప్రాణసంయమనాదిభిః,

పిండం విశోధ్య సన్నాన్వైః కృతరక్షోఽర్చయే ధ్ధరిమ్.

౫౩

అర్చాదౌ హృదయే వాఽపి యథాలబ్ధోపచారకైః,

ద్రవ్యక్షిత్యాత్మలింగాని నిష్పాద్య ప్రోక్ష్య చాసనమ్.

౫౪

పాద్యాదీ సువకల్ప్యాథ సన్నిధాప్య సమాహితః,

హృదయాదికృతన్యాసో మూలమంత్రేణ చార్చయేత్.

౫౫

సాంగోపాంగం సపార్షదాం తాం తాం మూర్తిం స్వమంత్రతః,

కోఽసౌ తంత్రోక్తవిధి రిత్యత స్తం విరూపయతి (లబ్ధానుగ్రహ ఇత్యాదినా.) ఆచార్యాత్ లబ్ధానుగ్రహః. లబ్ధి అనుగ్రహో యేన సః తేనాచార్యేణ సందర్శితాగమః సందర్శితపూజాప్రకారః ఆత్మనః స్వస్యాభిమతయా స్మూర్త్యా విశిష్టం మహాపురుష మభ్యర్చ్యేత్.

౫౨

(కుచి రితి) సృష్ణుఖం మూర్తే రభిముఖం యథాతథా. ఆసీనః, ప్రాణసంయమనాదిభిః ఆది శబ్దేన భూతకుద్ధాదినంగ్రహః, పిండం దేహం విశోధ్య సన్నిర్వాన్వైః, కృతా రక్ష యేన సః.

౫౩

అర్చాదౌ ప్రతిమాదౌ. ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణాగ్న్యర్కతోయాతిథీనాం సంగ్రహః హరిం యథాలబ్ధోపచారైః స్పృణావితైః రుసచారసాధనైః రర్చయే దితి సంబంధః. తత్రాదావేవ ద్రవ్యాదీని విష్పాద్య తత్ర ద్రవ్యాణి తులసీచందనపుష్పాదీని ప్రోక్షణాదినా క్షితిం సమ్మార్జనోపలేపాదినా, ఆత్మానం దేహం తత్త్వన్యాసాదినా లింగం భగవత్ప్రతిమాం ఘృత్తికాలేపనజలక్షణాదినా నిష్పాద్య యోగ్యాని కృత్వా.

౫౪

పాద్యాదిపాత్రాణ్యుపకల్ప్య సమాధితః సమాధినా సన్నిధాప్య ప్రతిమాదౌ భగవంత మావాహ్యేత్కర్థః. హృదయాదిభి ర్మనైః, కృతః న్యాసో యేన సః కృతహృదయాదినాన ఇత్యర్థః. తథా మూలమంత్రేణ చ కృతన్యాసః మూలమంత్రేణైవార్చయేత్.

౫౫

అజ్గని హృదయాదీని ఉపాజ్గని సుదర్శనాదీని తత్సహితాం సపార్షదాం సవరివారాం తాం మూర్తిం స్వమంత్రతః, తత్తమ్మూర్తిమంత్రేణైవార్చయేత్, కై రుసచారైః రర్చయే దిత్వత్రాహ

పాద్యాఽస్థాపమనీయాద్యైః స్నానవాసోవిభూషణైః.

౫౬

గంధమాల్యాక్షతస్రగ్విధ్ధూపదీపోపహారకైః.

సాంగం సంపూజ్య విధివై త్రవై స్తుత్వా నమే ధ్ధరిమ్.

౫౭

ఆత్మానం తన్మయం ధ్యాయ స్మూర్తిం సంపూజయే ధ్ధరేః,

శేష మాదాయ శిరసా స్వధామ్ముద్వాస్య సత్కృతమ్.

౫౮

ఏవ మగ్న్యైర్కతోయాదా వతిథౌ హృదయే చ యః,

యజే దీక్షర మాత్మాన మచిరా స్మృత్యతే హి సః.

౫౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంసాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
తృతీయోఽధ్యాయః.

(పాద్యైః.) ఆద్యశబ్దేన దంతదావనశివోల్లేఖనతై లాభ్యజ్ఞోద్వర్తనస్నానశాటికానమర్చనాదిసంగ్రహః
వాసో వస్త్రయుగ్మం యజ్ఞోపవీతస్యాప్యేత దుపలక్షణమ్.

౬౦

మాల్యాని పుష్పాణి దీపో నీరాజనం తత్తదనంతరస్య మదుపరకస్యాప్యసలక్షణం.

ఉపహారో నైవేద్యం తై స్సాంజం సపరివారం యథావిధి సంపూజ్య త్రవైః స్తోత్రైః స్తుత్వా
సజమేత్.

౬౧

తన్మయం ప్రాచుర్యే మయబ్ ఆరాధ్యమూర్త్యంతర్యామిక మాత్మానం ధ్యాయ హరే
రూర్తిం సంపూజయేత్. శేషం భగవద్భుక్తానశిష్టం ప్రావణి మన్నం భోజనార్థం స్వీకృత్యేతి శేషః.
శిరసి, ఆదాయ భగవతే పూర్వం సమర్పితం తులసీపుష్పాదికం శిరసి ససత్కారం దృత్యేత్కర్మణః.
సత్కృత మితి తావేత్తః, సదహామాన మిత్యర్థః, యద్వేత్తం సత్కృతం సంపూజితం హరిం
స్వధామ్ని పరమవ్యోమాదౌ ఉద్వాస్య స్థాపయిత్వా పూజావిధిం నమావయే. ఇతి శేషః.

౬౨

ఏవం నిరూపితం తాంత్రికం కర్మయోగ ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) అగ్న్యైర్ద్యధికరణేషు
సర్వాంతరాత్మాన మీశ్వరం యో యజే త్సౌచిరాన్నిషన్నభక్తియోగః, కర్మబంధా స్మృత్యతే.

౬౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య వర్వవిధ్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన

తవ్పరణకమలసరియప్రసన్నతత్సృక్తిసమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం.

తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చ తు ర్థో ఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

యాని యానీహ కర్మాణి యై రైః స్వచ్ఛందకర్మభిః,
చక్రే కరోతి కర్తా చ హరి స్తాని బ్రువంతు నః.

ద్రమిశ ఉవాచ—

యోవా అనంతస్య గుణా ననంతా ననుక్రమిష్యే త్స తు బాలబుద్ధిః,
రజాంసి భూమే గ్గణయే త్కథంచి త్కాలేన నై వాఖిలనత్వదామ్నః.

భూతై ర్యదా పంచభి రాత్మసృష్టైః పురం విరాజం విరచయ్య తస్మిన్.

అథ చ తు ర్థో ఽధ్యాయః

మూర్ఖ్యాభిమతయాఽఽత్మన ఇత్యనేనాత్మనః ప్రియతమావతారం సంపూజయే దిత్యుక్తే
రవతారజ్ఞాన మపేక్షితం, తథా నైవైః స్తుత్వా నమే ద్ధరి మిత్యుక్తే గ్గణకర్మజ్ఞాన మపేక్షితం. తత్ర
పృచ్ఛతి (యాని యానీతి) యై రైః. స్వచ్ఛందకర్మభిః స్వేచ్ఛావతారై రిహ లోకే కర్తా కరిష్యతి
స్వచ్ఛందే త్యనేనావతారాణా మకర్మమూలత్వ ముక్తం, తాని కాలత్రయగోచరావతారసంబంధీని
చేష్టితాని నోఽన్మభ్యం భవంతో బ్రువంతు.

యాని యాని బ్రువంత్యితి ప్రశ్నస్య సాకల్యవిశయతా మాలక్ష్యనంత్యా న్న తాని సాకల్యేన
కథయితుం శక్యాని సంక్షేపతః కానిచి త్కథయిష్యామీత్యాహ ద్రమిశః. (యో వా ఇతి.) అనంతస్య
అపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య భగవతో గుణాః యోఽనుక్రమిష్యేత్ గణయితు మిచ్ఛతి, స తు
బాలానా మివ బుద్ధి ర్యస్య నః. మందమతి రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తా నివేషింస్థి అనంతా నితి.
ఏతదేవోపసానయతి రజాంసీతి, కాలేన మహతా కథంచి త్కేనచి ద్యత్సేన భూమే. రజాంసి రేణూః,
గణయేత్ సంభావనాయాం లిజ్. అఖిలనత్వదామ్నః, వివిధవిచిత్రకర్తృత్వాయస్య భగవతో గుణాం స్తు
నైవ గణయే దానంత్యా దితి భావః. అత్ర “విష్ణో ర్ముకం వీర్యాణి ప్రవోపం యః. సార్థివాని
విమమే రజాగ్ంసీ” త్రికుత్యర్థోఽభిహితః.

తావ ద్భృగ్పృథ్వీరకవై రాజపురుషావతార మాహ (భూతై రితి.) ఆత్మనా స్వేన సృష్టైః
భూతైః, పృథివ్యాదిభిః భూతగ్రహణం చతుర్వింశతితత్వానా ముపలక్షణం. యదా విరాజం

స్వాంశేన విష్ణుః పురుషాభిధాన మవాప నారాయణ అదిదేవః.

యత్కాయ ఏష భువనత్రయసన్నివేశో యస్యేంద్రియై స్తనుభృతా ముభయేంద్రియాణి. జ్ఞానం స్వత శ్శ్వసనతో బల మోజ ఈహః సత్వాదిభి స్ఫిధిలయోద్భవ ఆదికర్తా.

అదా వభూ చృతదృతీ రజసాఽన్య సర్గే విష్ణు స్థితౌ క్రతుపతి ద్విజధర్మసేతుః.

బ్రహ్మాండరూపం విరచయ్య తస్మి స్ఫురే స్వాంశేన విష్ణుః ధారకతయాఽనుప్రవిష్టః. తదా అదిదేవో నారాయణః. పురుషాభిధానం పురుషాభ్యా మవాప. ఆయం వైరాజః పురుషః స్వావతారాణాం అద్యోఽవతార ఇత్యర్థః.

అన్య గుణకర్మాజ్ఞాహ ద్వాభ్యామ్. (య ఇతి.) యన్య వై రాజపురుషన్య కాయః బ్రహ్మత్వకో తేహః. భువనత్రయన్య సన్నివేశో యస్మిం స్త్రూభూతః యన్య ఇంద్రియైః కారణభూతైః తనుభృతాం వ్యప్తినమప్తిజీవానా ముభయేంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి బభూవుః. ఇంద్రియ సంబంధోక్త్యా తజ్ఞానన్య ఇంద్రియసాపేక్షత్వజ్ఞానం విరన్యతి (జ్ఞానం స్వత ఇతి.) యస్యేత్యనుష్యంతే. శ్వసనతః శ్వాసాత్ శ్వాసస్థావీయా ద్వాయో స్తనుభృతాం బలం ధారణసామర్థ్యం ఓజః ప్రవృత్తి సామర్థ్యం ఈహః చేష్టా చ భవతి స ఏష ఏవ సత్వాదిభిః సత్వరజస్తమోభిః ప్రాకృతగుణైః స్వవత్కైః. స్థితిలయోద్భవే సమాహారద్వంద్వా తృప్తమి. విశ్వస్థిత్యాదినిమిత్తే ఆదికర్తా ఆది శ్వాసౌ కర్తా చ ఉపాదానం నిమిత్తకారణం చేత్యర్థః.

ఆదికర్తృత్వ మేవ ప్రపజ్ఞయతి (అదా వితి.) అన్య జగత స్సర్గే నిమిత్తే ఆదౌ వ్యప్తిసృష్టేః పూర్వం రజసా ఉపలక్షితః శతదృతి రభూత్. రజోగుణప్రచురబ్రహ్మభ్యాజీవానుసవేశసతచ్చ రీరకతయా తద్రూపో బభూవేత్యర్థః. “సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజావతే” ఇతి వచనం. దుద్రోఽవ్యయాయ తమసేత్యస్యాప్యేవ మేవార్థః. అన్యయ స్సంచరః స్థితౌ నిమిత్తభూతాయాం విష్ణు రిత్యన్య సత్వేనోత్పాదిః, విష్ణుః. స్థిత్యర్థం శుద్ధసత్వోపలక్షితస్వావతారాత్మకవిష్ణురూపోఽభూ దిత్యర్థః. బ్రహ్మరుద్రయోరివిష్ణోర ప్యావేశావతారత్వజ్ఞాన్యదాపాయ దేవతాంతరాణాం తచ్చరీరత్వజ్ఞాననాయ చ విశిష్ట (క్రతుపతియజ్ఞ రితి.) విర్వాహక ఇత్యర్థః. “ఇష్టాహూర్తం బహుచ జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువన్య నాభిః తదేవాగ్ని స్తవ్యాయ స్తత్సూర్యః స్తదుదన్ద్రమాః. స ఆత్మా ఆజ్ఞాన్యన్యా దేవతా” ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః, స్థితిస్వరూపం దర్శయన్ విశిష్ట (ద్విజధర్మసేతు రితి. ద్విజా ప్రైవర్ణికా ప్రేషాం ధర్మాణాం సేతు రివ, సేతు ర్ని తీరాంతరప్రాపకః త త్తద్యర్థాశ్రమానుగుణ

(ద్రమిశేనోపదిష్ట నరనారాయణోపాఖ్యానం)

రుద్రోఽవ్యయాయ తమసా పురుష స్స ఆద్య ఇత్యుద్భవస్థితిలయా స్సతతం ప్రజాను. *

ధర్మస్య దక్షదుహితర్యజనిష్ట మూర్త్యాం నారాయణో నర ఇతి ప్రవరప్రశాంతః.

నైష్కర్మ్యలక్షణ మువాచ చచార యోగం యోఽద్యాపి చాస్త్ర ఋషివర్యనిషేవితాంఘ్రిః.

ఇంద్రో విశంక్య మమ రామ జిహ్వుక్షతీతి కామం న్యయం క్త సగణం స బదర్యుపాఖ్యమ్.

గత్వాఽప్సరోగణవనంతసుమందవాతైః శ్రీప్రేక్షణేమభి రవిద్య దతన్మహిజ్ఞః. *

విజ్ఞాయ శక్రకృత మక్రమ మాదిదేవః ప్రాహ ప్రహస్య గతవిస్మయ ఏజమానాః.

ధర్మపరిప్రాసక ఇత్యర్థః. అనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణరూపైవ స్థితి రితి భావః. ఇతీత్యం యథా బ్రహ్మదిరూపేణ విశ్వస్వప్త్యాదికర్తృ తథేత్యర్థః. స ఆద్యః పురుషః ఉపాదానకారణభూతం పురుష ఇత్యర్థః. తదేవోపాయతి. (ఉద్భవేతి.) అన్య తత ఇత్యాదిః ప్రజాసూద్భవాదయ. స్తత ఉపాదాన ఉపాదానకారణభూతా ద్భవంతి. *

అథ నరనారాయణావతారతద్గుణకర్మాణి చాహ (ధర్మ ఇత్యేకాదశభిః) ధర్మస్య భార్యాయాం దక్షదుహితరి మూర్తినంజ్ఞాయాం నారాయణో నర ఇతి మూర్తిద్వయేనాజనిష్ట ఆవతీర్ణః. నైష్కర్మ్య లక్షణం బంధనకలకర్మనివృత్తిహేతుభూతాత్మకం యోగం జ్ఞానయోగం ఉవాచ నారదాచిభ్య ఉపనిషేత్యర్థః. యో నరనారాయణరూపో భగవా నద్యాపి ఋషివర్యై ర్పారదాదిభి ర్నిషేవితా వజ్జీయన్య సః అస్తే బదర్యాశ్రమ త్యాదిః. *

నైష్కర్మ్యయోగనిష్టై రేవం వర్తితస్య మితి ప్రదర్శయితుం పరమోపశమగర్భం తిచ్చేష్టితాత్మక పితిహాన మాహ (ఇంద్ర ఇతి.) మమ రామ స్థానం తమసా గ్రహీతు మిచ్ఛతీతి విశిష్ట్య తహీనాకాయ సగణం సపరివారం కామం మస్మథం ప్రేషయామాన. స కామః బదర్యుపాఖ్యం బదరీతి యః ప్రసిద్ధః. తం తస్యాశ్రమం అప్సరోగణాదిభి స్సహ గత్వా ఆతన్మహిజ్ఞః తన్మహి మానమనభిజ్ఞః. శ్రీణాం ప్రేక్షణా న్యేనేషవో బాణా నై రవిద్యత్. *

ఆదిదేవో నారాయణః. శక్రకృత మక్రమ మవరాధం, విజ్ఞాయ విగతః, స్మయః అహం ధీర ఇతి స్మయో గర్వః తద్రహితః, ప్రహస్య ఏజమానా స్కమ్పమానాన్ శాపభియేతి భావః, ప్రాహ-

మాభైష్ట భో మదన మారుత దేవవధ్యో గృహీత నో బలి మశూన్య మిమం కురుధ్వమ్-
శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం బ్రువత్యభయదే నరదేవదేవా స్సప్రీడనమశిరస స్సఘృణం త మూచుః.

నై త ద్విభో త్వయి పరేఽవికృతే విచిత్రం స్వారామధీరనికరానతపాదపద్మే.

త్వాం సేవతాం సురకృతా బహవోఽన్తరాయా సౌస్వికో విలక్ష్మ్య పరమం వ్రజతాం పదం తే,
నాన్యన్య బర్హిషి బలీం దదత స్స్వభాగా న్ధత్తే పదం త్వ మవితా యది విఘ్నమూర్ధ్ని. ౧౦

తదేవాహ (మాభైష్టేతి) హేమదన హేమానుత, హేదేవవధ్యః యూయం మా భైష్ట. బలి మాతిథ్యం
గృహీతేతి ప్రార్థయతే, ఇమ మస్మాకం అశ్రమం అశూన్యం కురుధ్వం, అతిథ్యాభావే శూన్యప్రాయ
స్యాదితి భావః.

(ఇత్థ మితి.) హేనరదేవ, అభయదే శ్రీనారాయణే ఇత్థం బ్రువతి నతి, దేవాః కామాదయుః
సప్రీడాని నమ్రాణి చ శిరాంసి యేషాం తే లక్ష్మణరేణావనతశిరస్కా ఇత్యర్థః, సఘృణం కృపాయుక్తం
యథాతథా కృతాపరాధే వ్యస్యాత్మసు తస్య కృపా యథా స్యా త్తథేత్యర్థః, తం నారాయణ మూచుః,
తదేవాహ (నై తదిత్యాదినా సార్థద్వయేన) త్వయి ఏతత్ కృతాపరాధే వ్యస్మాసు అనుగ్రహ ఇత్యేత
న్న చిత్రం తత్ర హేతుతయా విశిషంతి అవికృతే కామక్రోధాదివికారరహితే తత్ర హేతుః పరే
హేయాకారప్రకృతిపురుషవిలక్షణే హేయప్రతిభుతే కించ స్వారామధీరనికరానతపాదపద్మే స్వస్మిన్
అరమంత ఇతి స్వారామాః ఆత్మారామాః, తే చ తే ధీరా జితేంద్రియా శ్చ తేషాం వికరై స్సమూహై
రానతే సేవ్యమానే పాదపద్మే యస్య తస్మిన్ త్వద్భక్తానా మేవ న కామాదివికారః, కుత న్తవేతి
భావః.

అస్మాకం చాపరాధాచరణం స్వభావత్వా న్న చిత్ర మిత్యాహః (త్వా మితి.) సేవతాం
సేవమానానాం సురై రింద్రాదిభిః కృతాః బహవో విఘ్నాః, స్యుః, తత్ర హేతుత్వేన తా వ్యిశిషంతి,
స్వాకః, స్వశబ్దో దేవపరః తేషా మౌకః స్థానం, స్వర్గం విలంఘ్యాతిక్రమ్య పరమం సర్వోత్తమం
తే తప స్థానం వ్రజతాం గచ్ఛతాం, వర్తమానసమీపే తవిష్యతి వర్తమానవద్భావా ల్లబ్ తస్య శత్రా
దేశః, అన్యన్య త్వా మసేవమానస్య న విఘ్నాః, స్యుః, కుతః, బర్హిషి యజ్ఞే స్వభాగాః పురోధా
దీః బర్హి కరాః, కర్షకా ఇవ రాజ్ఞే ఇంద్రాదిభ్యో దదతః ప్రయచ్ఛతః, తర్హి మద్భక్తా విఘ్నైః కి
ముసహంన్యంత ఏవ నేత్యాహః (ధత్త ఇతి.) యదీతి విచ్ఛయే, యత స్త్వం సర్వసురాధీశ్వరోఽ
వితా రక్షితా ఆతోఽసౌ విఘ్నానాం మూర్ధ్ని నద, మంప్రిం ధత్తే, కుతః పున స్త్వయి విఘ్నశంకేతి
భావః.

(ద్రుమిశేనోపదిష్టనరనారాయణోపాఖ్యానం)

క్షత్త్రుత్రికాలగుణమారుతజై హ్వశైశ్వా నస్మా నపారజలధీ నతితీర్య కేచిత్.
క్రోధస్య యాంతి విఫలస్య వశం పదే గో ర్మజ్జంతి దుశ్చరతప శ్చ వృధోత్సృజంతి. ౧౧

ఇతి ప్రగృణతాం తేషాం ప్రియోఽత్యద్భుతదర్శనాః,
దర్శయామాస శుశ్రూషాం స్వర్చితాః కుర్వతీః స్వర్చితాః. ౧౨

తా దేవానుచరా దృష్ట్వా ప్రియ శ్రీ రివ రూపిణీః,
గందేన ముముహూ స్తాసాం రూపాదార్యహృతశ్రియః. ౧౩

తానాహ దేవదేవేళః ప్రణతా స్సహస నిన్వ.

త్వదథ క్రానాం కేవలం తపశ్చరతాం ద్వయీ గతిః అస్మాకం వా వశం యాంతి క్రోధస్య వా తత్రాస్పద్వళాః కామోపథోగ మపి తావ దనుభవంతి క్రోధవశా స్తు పున రతిమందా ఇత్యాహుః (క్షత్త్రు తీతి.) క్షుచ్ఛ తృబ్బ త్రికాలగుణాః శీతోష్ణవర్షాణి చ మారుత శ్చ ప్రాణో బాహ్యో వా జైహ్వః జిహ్వోపథోగాః శైశ్వాః శోష్ణోపథోగాః తే చ తా నస్మా నపారజలధీరూపా నతితీర్య విలంఘ్య గోః సదే మజ్జంతి. కుతః విఫలస్య క్రోధస్య వశం యాంతి గచ్ఛంతి. రుద్రవృత్తాంతోఽనేనాభినంపితః. కించ యథా జలే మజ్జంతో మస్తకారోపితభార ముత్సృజంతి తథా వృథా న మోక్షయ న భోగాయ కాపాదినా దుశ్చరం తప ఉత్సృజంతి. ౧౧

(ఇతీతి.) తేషాం కామాదీనా మితీత్యం ప్రగృణతాం సతాం విభు ర్గుగవాః అత్యద్భుతం దృశ్యంత ఇతి తథా తాః ప్రియః ప్రియ ర్దర్శయామాస. కథంభూతాః శుశ్రూషాం కుర్వతీః స్వర్చితాః స్వలంకృతాః తేషాం స్వలావత్యాదిప్రయుక్తదర్శనశమాయ దర్శయామానేతి భావః. ౧౨

(తా ఇతి.) దేవానుచరాః కామాదయః శ్రీ రివ రూపిణీః సుందరమూర్తిమతీః తా నారీః దృష్ట్వా తాసాం రూపాదార్యేణ రూపసౌష్ఠ్యవేన హతా శ్రీః కాంతి ర్యేషాం తే తాసాం గందేన శరీర సుగందేన ముముహూః పారవశ్యం ప్రాప్తుః. ౧౩

(తా నితి.) దేవదేవో బ్రహ్మ తస్మాపిశో నారాయణ స్తా న్కామాదీః ఆహ తదేవాహ అసాం ప్రితాం మధ్యే ఏకతమాం వృజ్జీర్ష్యం వృజ్జీర్ష్యం క్వ వయం వరాకాః క్వ చేమా ఇత్యతో వినిష్ఠి.

అసా మేకతరాం వృధ్వం సవర్ణాం స్వర్గభూషణమ్.

౧౪

ఓ మిత్యాదేశ మాదాయ నత్వా తం సురవందినః,

ఊర్వశీ మప్సరశ్రేష్ఠాం పురస్కృత్య దివం యయుః.

౧౫

ఇంద్రాయానమ్య సదసి శృణ్వతాం త్రిదివోకసామ్,

ఊచు ర్నారాయణబలం శక్ర స్తత్రాస విస్మితః.

౧౬

హంసస్వరూప్యవ దదచ్యుత ఆత్మయోగం,

దత్తః కుమార ఋషభో భగవాన్నితా నః,

విష్ణు శ్శివాయ జగతాం కలయాఽవతీర్ణః,

స్తేనాఽఽహృతా మధుభిదా శ్శృతయో హయాస్యే.

౧౭

సవర్ణాం సరూపాం న కావ్యన్మదనురూపేత్యతో విశిషిష్ట (స్వర్గభూషణ మితి.) స్వర్గస్య
భూషణరూపా మితి. ౧౪

(ఓ మితి.) తే సురవందినో దేవతృత్యాః ఆదేశం భగవదాజ్ఞాం ఓ మిత్యంగీకృత్య తం
ప్రణమ్య ఊర్వశీం నామాప్సరశ్రేష్ఠా మాదాయ తాం పురస్కృత్యాగ్రతో విదాయ దివం స్వర్గం
యయుః. ౧౫

(ఇంద్రేతి.) సదసి త్రిదివోకసాం దేవానాం శృణ్వతాం నతాం నారాయణస్య బలమూచుః.
శక్ర స్తావ ద్విస్మితః తత్రాస అభై పీత్. ౧౬

అన్యో నన్యవతారాం స్తచ్చరిత్రాణి చాహ (హంసస్వరూపీతి) అచ్యుతో విష్ణుః హంసాది
రూపేణ జగతాం శివాయ మంగళాయ కలయాఽవతీర్ణ స్స న్నాత్మయోగం జీవాత్మపరమాత్మ
యాతాత్మ్యజ్ఞానయోగ మవద దుపదిష్టవాఽ ఇతి సంబంధః. దత్తో దత్తాత్రేయః కుమారః సనకాదిః
నోఽస్మాకం కవ్యాదీనాం పితా భగవాన్ ఋషభ శ్చ తేన విష్ణునైవ. హయాస్యే హయగ్రీవావతారే.
మధుభిదా మధునామాసుర మభినదితి తథాభూతేన, శ్శృతయో వేదాః ఆహృతాః అనీతాః. ౧౭

(సూక్ష్మరూపేణావతారాణాం వర్ణనం)

గుప్తోఽప్యయే మను రిలోషధయ శ్చ మాత్యే
క్రోడే హతో దితిజ ఉద్ధరతాఽమృసః జ్యోమ్,
కొర్మే ధృతోఽద్రి రమృతోన్మథనే స్వపృష్టే
గ్రాహో త్ప్రియత్న మిభరాజ మముంచ దార్తమ్.

౧౮

సంస్తున్వతోఽబ్ధిపతితాఞ్ శ్రమణా నృషీం శ్చ
శక్రం చ వృత్రవధత స్తమసి ప్రవిష్టమ్.

దేవ త్రియోఽసురగృహే పిహితా అనాథా

జహ్నుఽసురేంద్ర మభయాయ సతాం నృసింహే.

౧౯

దైవాసురే యుది చ దైత్యపతీ స్సురార్థే హత్వాన్తరేషు భువనా న్యదధా త్కళాభిః,
భూత్వాఽథ వామన ఇమా మహర దృలేః జ్యోంయాచ్ఛాచ్ఛలేన సమదా దదితే స్ఫుతేభ్యః.

తథా మాత్యేఽవతారే మనుః సత్యవ్రతః గుప్తో రక్షితః, ఇలా పృథ్వీ ఓషధయః చకారాత్
ఋషయ శ్చ, గుప్తా ఇత్యర్థః. క్రోడే వరాహోవతారే, అంభసః ప్రళయజలాత్ జ్యోం ఖామిం ఉద్ధ
రతా విష్ణునా దితితో హిరణ్యాక్షః హతః, కొర్మే కూర్మావతారే అమృతోన్మథనే నిమిత్తే స్వపృష్టే అద్రి
ర్మందరో ధృతః, తథా గ్రాహత్ గజేంద్రం శరణాగత మముంచత్ అమోచయత్, యత్రావతారనామ స
దృశ్యతే తత్ర విష్ణు శ్శివాయ జగతాం కలయాఽవతీర్ణ ఇత్యనుసంధేయమ్.

౧౮

సంస్తున్వతః స్తుతిం కుర్వాణాః ఋషీః నాలభిల్లాః కళ్యపార్థం సమిదాహరణే గోష్పదే
మగ్నా వింధ్రేణోపహసితా ఉదృత్యాపదోఽమోచయత్. తమపి బ్రహ్మహత్యాయాం ప్రవిష్టం మోచ
యామాస. అసురగృహే హిరణ్యకశిపుగృహే పిహితా విరుద్ధాః యా అనాథా దేవత్రియ స్తా శ్చామోచ
యత్ నృసింహ స్సః సతాం పాథూనా మభయాయ ఆసురేంద్రం హిరణ్యకశిపుం జహ్ను
హతవాః.

౧౯

దైవాసురే యుది యుద్ధే సురార్థే ఇంద్రాద్యర్థం దైత్యపతీన్ హత్వా అంతరేషు సర్వ
మన్వంతరేషు కళాభి ర్మూర్తిభి రవతారై రితి యావత్ భువనన్యదధాత్ అపాలయత్ వామనో భూత్వా
యాచ్ఛావ్యాజేన బలే స్సకాళా దిమాం జ్యో మహరత్ తాం చాదితే స్ఫుతేభ్య ఇంద్రాదిభ్యోఽదా త్ప్రాయ
చ్ఛత్.

౨౦

నిఃక్షత్రియా మకృత గాం చ త్రిసప్తకృత్వో రామ స్తు హైహయకులాప్యయభాగ్గవాగ్నిః.
సోఽబ్ధిం బబంధ దశవక్త్ర మహాన్ సలంకం సీతాపతి ర్జయతి లోక మలఘ్నుకీర్తిః. ౨౦

భూమే ర్భూవతరణాయ యదుష్వజస్మా జాతః కరిష్యతి సురై రపి దుష్కరాణి.
వాదై ర్విమోహయతి యజ్ఞకృతోఽతదర్హాఞ్ శూద్రా న్కలౌ షీతిభుజో న్యహనిష్య దన్తే

ఏవంవిధాని కర్మాణి జన్మాని చ జగత్పతేః.

భూరీణి భూరియశసో వర్జితాని మహాభుజ.

౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే.
చతుర్థోఽధ్యాయః.

హైహయానాం కులస్యాప్యయాయ నాయ భాగవద్రూపోఽగ్నిః రామః పరశురామః
త్రిసప్తకృత్వః ఏకవింశతివారాః గాం భూమిం నిఃక్షత్రియాం చకార. న విష్టు స్సీతాపతి ర్భూత్వా
లోకానాం మలం పాపం హంతీతి తథా సా కీర్తి ర్యన్య సః. జయతీతి వర్తమానవిదేశన్య వర్తమాన
కాతీనోఽయ మవతార ఇత్యభిప్రాయః. ౨౦

అథ భావినోఽవతారా నాహ (భూమే రితి.) అజన్మా కన్యాయత్తోత్పత్తిరహితః భూమే
ర్భూరావతరణాయ యదుషు జాతోఽవతీర్ణ స్స సురై రపి కర్తు మశక్యాని కర్మాణి చేష్టితాని కరిష్యతి.
బుద్ధావతారం తత్కర్మ చాహ (వాదై రితి.) అతదర్హాన్ యజానర్హా సపి యజ్ఞకృతః యజ్ఞాః
కుర్వాణాః దైత్యా వ్యాదై ర్వేదవిరుద్ధై ర్మోహయిష్యతి. కల్యాణవతారం తచ్చేష్టితం చాహ (శూద్రా
నిః.) కలౌ కలియుగాంతే షీతిభుజః శూద్రా నహనిష్యత్ హనిష్యతి. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారకాసుధాకరన్య సర్వవిద్యావిదేః శ్రీకైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సృక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

పండితాయాః, ఏకాదశస్కంధే చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

భగవంతం హరిం ప్రాయో న భజంత్యాత్మవిత్తమాః.

తేషా మశాంతకామానాం కానిష్ఠాఽవిజితాత్మనామ్.

చమన ఉవాచ —

ముఖబాహూరుపాదేభ్యః పురుషస్యాశ్రమై స్సహ.

చత్వారో జజ్ఞిరే వర్ణా గుణైర్విప్రాదయః పృథక్.

య ఏషాం పురుషం సాక్షి దాత్మప్రభవ మీశ్వరమ్.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

“నాన్యస్య బర్హిషి బలీక దదత స్వస్థాగా” నిత్యనేన భగవంత మసేవమానానాం సురకృతా విఘ్నా న సంతీక్యంత. తత్ర సర్వేషాం భగవత్స్పృహ్యత్వావిశేషేఽపి కుతః కేషాంచి దేవ భగవత్సేవా రుచిః కేషాంచి త్రదభావ ఇతి అభజంత శ్చ కీదృశాః కాం వా గతిం యాన్యంతీతి వృచ్ఛతి (భగవంత మితి.) యద్యపి ముముక్షూశాం శిశ్నోదరపరాయణానాం వార్తాఽనువయుక్తత్వా న్న ప్రష్టన్యా. తథాఽపి యత్నేన తత్సంగపరిహారాయ తత్రౌక్ష్మ ఇత్యవధేయం. అత్మవిత్తమా ఇతి సంబోధనం. తేషా మవిజితాత్మనా మజితంద్రియాశాం అత ఏనాశాంతకామానాం కా నిష్ఠా ఆసక్తిః కుత్రాసక్తిః కిం ప్రాప్యం క స్తత్ర హేతుః కీదృశా శ్చేతి ప్రశ్నాశయః ప్రశ్నితచనానుగుచ్ఛాత్.

తత్ర తావ ద్భగవత్సేవారుచితదభావయో ర్హేతు మసేవమానానాం గతిం చాహ ద్వాభ్యాం (ముఖేతి.) పురుషస్య చతుర్ముఖశరీరకస్య భగవతః ముఖబాహూరుపాదేభ్యః గుణై స్సత్స్వరజస్తమో రుపరక్షిణః పృథ గసాంకర్యేణ విప్రాదయ శ్చత్వారో వర్ణా శ్చతుర్భి రాశ్రమై స్సహ జజ్ఞిరే. గుణై రిత్యనేన సాత్వికానాం భగవత్సేవారుచి ర్వాన్యేషా మితి సూచితమ్.

ఏతేషాం చతుర్వర్ణ్యచతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థికానాం మధ్యే యే జనా స్సాక్షి దాత్మనాం ప్రభవం కారణభూత మీశ్వరం నర్వనియంతారం పురుషం న భజంతి అవజానంతి దేవతాంతరనమత్సేన

న భజ స్త్యవజానంతి స్థానా ద్భృష్టాః పత స్త్యధః.

౩

దురే హరికథాః కేచి ద్దురే చాచ్యుతకీర్తనాః.

ప్రియా శ్శూద్రాదయ శ్చైవ తేఽనుకమ్ప్య భవాదృశామ్.

౪

విప్రో రాజన్య వైశ్యో వా హరేః ప్రాప్తాః పదాంతికమ్.

శ్రౌతేన విద్యయా వాఽపి ముహ్య న్న్యామ్నాయవాదినః.

౫

కర్మ జ్యోతిరేవిదా స్తస్మాద్భూ మూర్ఖాః పండితమానినః.

మన్యంతే తదేవ హ్యవజ్ఞానం, తథా చోక్తం భాగవతే తంత్రే “య స్తు నారాయణం దేవం సమత్స్వినావ మన్యతే, స తు తేనావమానేన నరకా న్నాతివర్తత” ఇతి తే స్థానా ద్వర్ణాశ్రమా ద్భృష్టాః, అధః పతంతి నరకే పతంతి అత్మవ్రథవం న భజంతిత్వనేన తేషాం కృతఘ్నతా సూచితా.

౬

నను సత్య మాత్మప్రభవత్స్వేకవర్తనర్యోక్త్యప్రవృత్త్యాన్విజ్ఞానే పత్యపి త మభజతాం కృతఘ్న త్యాదిదోషా న్నరకపాత ఇతి యే తు తాదృశజ్ఞానరహితాః కేవల మజ్ఞా స్తేషాం కా గతి రిత్యత్రాహ (దుర ఇతి.) దురే హరికథా తవ్రవ్రణం యేషాం తే దురే అచ్యుతకీర్తనం యేషాం తే శాస్త్రానిధి కారా దితి భావః. కే త ఇత్యత్రాహ ప్రియా శ్శూద్రాదయ శ్చ జనాః తే భవాదృశాం భాగవతానా మను కంప్యాః దయనీయాః భాగవతకృపావిషయా శ్చైవ తేఽపి ముచ్యంత ఏవేతి భావః.

౭

యే తు సత్యపి శాస్త్రేఽధికారే తజ్జన్యజ్ఞానే చ మూర్ఖ్యా న్న భజంతి తేఽధః పతంత్యేవే త్యభిప్రేత్యాహ (విప్రా ఇతి.) విప్రాదయ త్రయః శ్రౌతేన వేదసంయోగేన విద్యయా తజ్జన్యజ్ఞానేన హరేః పదాంతికం హరివరణాంతికం ప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానయోగ్య మధికారం ప్రాప్తాః యద్యప్యేవం అథాఽపి ముహ్యంతి మోహం ప్రాప్నువంతి స హరిపదాంబుజం భజంతి కిం తు స్వర్గాదర్థకామసు న్జ్వలంత ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విసంప్తి (అమ్నాయవాదిన ఇతి.) అమ్నాయేషు వేదేషు నాదా అర్థవాదాః తే మోహకతయా విద్యంతే యేషాం తే తథా, తదుక్తం భగవతా “యా మిమాం పుష్పితా వాచం వ్రవద స్త్యవిసంభృతః, వేదవాదరతాః పార్థ నన్య దస్తీతి వాదినః” ఇత్యాదినా.

౮

తేషాం మోహ మేవ ప్రసంఘయితి (కర్మణీత్యాదినా.) అకోవిదాః యథా బంధాయ స భవంతి తథా కర్మకర్తృ మజ్ఞాః స చాభిజ్ఞానా పృచ్ఛంతి యతః స్తభాః అనప్రమాః తత్ర హేతుః మూర్ఖా అపి పండితా నాత్మనో మన్యంతే అతః అసామసోమ మమృతా అభూమ అక్షయ్యగ్ం హ నై

(వసునకృతపరమార్థోపదేశః)

వదంతి చాటుకా న్మాథా యయా మాధ్వాన్ గిరోత్సుకాః.

౬

రజసా ఘోరసంకల్పాః కాముకా అహిమన్యవః,

దామ్నికా మానినః పాపా విహసన్త్యయ్యతప్రియాః.

౭

వదంతి తేఽన్యోఽన్య ముపాసితత్త్రియో గృహేషు మైథున్యసుఖేషు చాశిషః.

యజన్త్యసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం వృత్తైః పరం ఘ్నంతి పశూ నతద్విదః.

౮

శ్రీయా విభూత్యాఽభిజనేన విద్యయా త్యాగేన రూపేణ బలేన కర్మణా,

జాతస్మయే నాంధరియ స్పహేశ్వరాన్ సతోఽవమన్యంతి హరేః ప్రియా స్థలాః.

౯

చాతుర్మాన్యయాజిన స్సుకృతం భవతి యత్ర నోష్ఠం న శీతం న గ్లాని ర్న వ్యాధయ" ఇత్యాదికయా యయా మాధ్వాన్ శ్రోతప్రీతిమాత్రకారిణ్యా గిరా ఉత్సుకాః మాథా న్తయా చాటుకాః అహరోభి స్సహ చదిష్మామ ఇత్యేవంవిధాని ప్రియవాక్యాని వదంతి.

౬

కిం చ తేషాం కర్మాభినివేశా త్కామక్రోధదంభాదయో వర్ధంత ఇత్యాహ (రజసేతి త్రివి.) ఘోరోఽభిచారాదనంకల్పో యేషాం తే అహి స్సర్పస్యేవ మన్య ర్యేషాం తే మానినః దురహం కారిణః అమృతప్రియాః హసంతి,

౭

కాముకత్వం ప్రపంచయతి (వదంతీతి.) ఉపాసితాః త్త్రియో యై స్తే న తు వృద్ధోపసేవినః మైథున్యం మిథునసుఖ మేవ పర ముత్కృష్టం యేషు తేషు గృహేషు అన్యోన్యం ఆశిషో వదంతి "ఇద మద్య మయా లబ్ధి మిమం ప్రాప్యే మనోరథమ్, ఇద మస్తీద మపి మే భవిష్యతి పున ర్దన" మిత్యా దికాః ప్రవదంతి తద్వారేణ ప్రరోచనాం జనయంతీత్యభిప్రాయః. దాంభికతాం ప్రపంచయతి (యజం తీతి.) అసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం లోభా దప్రదీయమానాశనాచ్చాదనదక్షిణం యథా తథా యజంతి వృత్తైః జీవనార్థం పరం కేవలం పశూః ఘ్నంతి అతద్విదః హింసాదోషా నభిజ్ఞాః.

౮

మానితాం ప్రపంచయతి (శ్రీయేతి.) శ్రీః ధనాదిసంపత్, విభూతి రైశ్వర్యం గ్రామాది పత్యాది, అభిజనః సత్కులప్రసూతత్వం, త్యాగో దానం, రూపం దేహసౌష్ఠ్యం. బలం దేహజం కర్మ శ్రోతం స్మార్తం చ ఏభి ర్జాతో యః స్యయో గర్వ స్తేనాంవా అవివిక్తా దీ ర్యేషాం తే ఈశ్వరసహితాః సతః అసమన్యంతే.

౯

నర్వేషు శశ్వ త్తనుభృ త్వవస్థితం యథా ఐ మాత్మాన మభీష్ట మీశ్వరమ్.

వేదోపగీతం నచ శృణ్వతే బుధా మనోరథానాం ప్రవదంతి వార్తయా. ౧౦

లోకే వ్యవాయామిషమద్యసేవానిత్యాస్తు జంతో ర్న హి తత్ర చోదనా.

వ్యవస్థితి స్తేషు వివాహయజ్ఞసురాగ్రహై రాసు నివృత్తి రిష్టా. ౧౧

కిం చ ఏవం వర్తమాన స్తే వేదతత్త్వార్థం స్ఫుట మపి న జానంతీత్యాహ (సర్వేష్యితి.)
 సర్వేషు తనుభృత్సు జీవేషు శశ్వత్ నదా అవస్థితం కేన రూపేణావస్థిత మిత్యత ఆహ ఆత్మాన మీశ్వర
 మితి. అత్మతయా ఈశ్వరతయా దావస్థితం ఏన మపి తద్గతదోషాన్సర్పిత్వ మాహ యథా ఐ
 మితి. అత ఏన ఆభీష్టం నిరతిశయపురుషార్థరూపం వేదోపగీతం వేదాంతవేద్యస్వరూపస్వభావ
 మీశ్వరం న చ శృణ్వతే తద్వార్తాం న శృణ్వంతీత్యర్థః. కిం తు మనోరథానాం వార్తయా ప్రవదంతి
 ప్రవదంతః కాలం నయంతీత్యర్థః. కుతః యత స్తే ఆబుధాః అజ్ఞాః వేదోపగీతం న శృణ్వతే ఇత్య
 నేన వేదార్థతత్త్వావగమోఽపి న తేషాం విద్యత ఇతి సూచితం “ఉపాసితప్రియో గృహేషు మైథున్య
 సుభేష్యి” తి వ్యవాయో నిందితః “వృత్త్యై పరం ఘ్నంతి పశూ నతద్విద” ఇతి యాగీయమాంసభక్షణం
 తథా తుల్యన్యాయా ద్యాగీయసురాపాననిందాఽవ్యక్తేతా, “క్రియా విభూత్యై”తి విత్తనిందా చ
 కృతా. ౧౦

నను “ధర్మప్రజానంప త్యర్థం ప్రియ ముద్వహేత్. ఋతా ఉపేయాత్, పశు మాలభేత్
 యజమానసంపమా ఇదా భక్షయంతి. హతశేష మశ్మీయాత్, సౌత్రామణ్యాం సురాగ్రహాః గృహ్ణాతి
 ప్రతిగ్రహాదీనాం ధన మార్జయే” దిత్వాదిభి శ్చాస్త్రై ర్వ్యవాయాదీనాం నియమితత్వాత్ కి మితి తన్నిందా
 క్రియత ఇత్యాశంకితే (లోక ఇతి.) వ్యవాయః ప్రీతంగః, వ్యవాయాదయో నిత్యాః, రాగతో విత్య
 ప్రాప్తాః జంతోః ప్రాణిమాత్రస్యాత స్తత్ర తాసు చోదనావిధి ర్నాస్తి కింతు తేషు వ్యవాయాదిషు వ్యవ
 స్థితిః శాస్త్రస్యాప్రాప్తార్థగోచరత్వాత్ రాగప్రాప్తవ్యవాయాదయో న విధేయాః కింతు వ్యవస్థితిమాత్రం
 శాస్త్రకృత్య మిత్యర్థః. తదేవ నివృణోతి వివాహాదిభిః వ్యవస్థితి తితి సంబంధః వివాహగృహీతాయా
 మేవ వ్యవాయః కార్యః యజ్ఞ ఏవామిషసేవా, సౌత్రామణ్యా మేవ సురాగ్రహాః ఇతి నియమః క్రియత
 ఇత్యర్థః. నియమఫలభూతం సంకోచ మాహ (ఆసు నివృత్తి రిష్టేతి.) ఆసు వ్యవాయామిషమద్య
 సేవాసు నివృత్తిః పరదారేణ్యోఽన్యతుకారేభ్యః అయాగీయామిషమద్యసేవాభ్యాం చ నివృత్తి రిష్టా న తు
 స్వదారాదిభ్యః. ౧౧

(చమనకృతపరమార్థోపదేశః)

ధనం చ ధర్మైకఫలం యతో పై జ్ఞానం స విజ్ఞాన మనుప్రశాంతిః,
గృహేషు యుజ్జన్తి కశేబరస్య మృత్యుం న పశ్యంతి దురంతవీర్యమ్.

౧౨

యత్ప్రాణభక్షో విహిత స్ఫురాయా స్తథా పశో రాలభవనం న హింసా,

యస్య ప్యేవం స్వదారాదిషు నియమితా వ్యవాయాదయో న విద్యా స్తథాప్యసయోగవిశేష మవిజ్ఞాయ కేవలం దేహసుఖార్థతయోపయుజ్యమానా విద్యా శ్రేత్యభిప్రాయే జోత్తర మాహ ద్వాభ్యాం (ధన మితి.) తావద్దనస్థోపయోగవిశేషం వదన్ తదన్యతోపయుక్త స్యానర్థహేతుతా మాహ (ధనం చేతి.) చ స్తర్థః ధనం తు ధర్మైకఫలం ధర్మ ఏక ఏవ ఫలం యస్య తత్ ధర్మైకసాధనం ప్రతి గ్రహాదినా సంపాదితేన ధనేన భగవద్ప్రీతికరం ధర్మ మేవ సంపాదయేత్ న తు విషయభోగ మిత్యర్థః. ఏవం చే త్తత్ఫలం మితి వక్తుం ధర్మం విశిష్టం- యతో ధర్మా త్సవిజ్ఞానం చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయ ప్రకారవై విద్యజ్ఞానసహితం జ్ఞానం భగవద్వాదాత్మ్యజ్ఞానం అనుజ్ఞానా దను పశ్చా త్రప్రశాంతిః అశనయా ద్యూర్విషద్యుగ్రాహిత్యం చ భవతి తాదృశధర్మైకఫలం ధన మిత్యర్థః. ఏవం ధర్మైకఫల మవిజ్ఞాయ కేచి త్కేవలం గృహేషు యుంజంతి విషయభోగార్థతయా వినియుంజతే దురంతవీర్యం కశేబరస్య మృత్యుం న పశ్యంతి చ అత స్తే విద్యా ఇతి భావః. కశేబరస్యేతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా షషీ వా, కశేబరార్థతయా గేహదేహసుఖార్థం యుంజంతీత్యర్థః.

౧౩

అథ సురామిషసేవావ్యవాయానా ముపయోగవిశేషా వదన్ కేషాంచి త్తదజ్ఞాన మాహ (యత్ప్రాణభక్ష ఇతి.) సురాయాః యజ్ఞ ఇత్యాదిః పశో రిత్యస్య భక్ష ఇత్యంతః, యజ్ఞే సురాయాః తథా పశో శ్చ భక్ష ఇతి యత్ యజ్ఞేయసురామిషసేవేత్యర్థః. న ప్రాణభక్షో విహితః ప్రాణః పరమాత్మా ప్రాణనహేతుత్వాత్ తథా చ శ్రుతిః “కో హ్యేవాన్యా త్కః ప్రాజ్ఞా ద్య దేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా దితి” ప్రాణశరీరకత్వా ద్వా తథా చ శ్రుతిః “మనోమయః ప్రాణశరీర నేతే” తి స్వప్రాణశరీరకస్య పర మాత్మనో భక్షతయా విహితః స్వయజ్ఞసాద్గుణ్యార్థం స్వప్రాణశరీరకపరమాత్మనో భక్షణతయా యజ్ఞేయ సురామిషసేవావిహితేత్యర్థః. ప్రాణభక్ష ఇతి పారే చ ప్రమాణాత్మకో భక్షః న తు పానాత్మక ఇత్యర్థః. ఏవం చే న్న దుష్యతి ప్రత్యుత విచుదో భవతి ఆన్యథా న శుద్ధ్యత్యేవేతి భావః. తథా చ గీతం భగ వతా “యజ్ఞశిష్టాశి సుంతో మువ్యంతే సర్వకల్పిమైః, ఘంజతే తే త్వమం పాపా యే పదన్త్యాత్మ కారణా” దితి చ. ఏవం చే దాలంభనం న హింసాత్మకం కిం తు పశ్యాత్మకోజ్ఞీననాత్మకం భవతిత్యాహ- (అలంభనం న హింసేతి.) తథా చ శ్రుతిః “న వా ఉపేత వ్రిధిం సే నరిష్యసి దేవాగ్ం ఇదేషి పథి

ఏవం వ్యవాయః ప్రజయా న రత్యా ఇమం వికుద్ధం న విదు స్స్వధర్మమ్. ౧౩

యే త్వ నై వంవిదోఽనంతః స్తద్ధా స్సదభిమానినః.

పశూ స్ద్రిహ్యంతి విశ్రద్ధాః ప్రేత్య భాదంతి తే చ తాన్. ౧౪

ద్విషంతః పరకాయేషు స్వాత్మానం హరి మీశ్వరమ్.

మృతకే సానుబంధేఽస్మి స్పద్ధస్నేహః పతంత్యధః. ౧౫

యే కై వల్య మనంప్రాప్తా యే చానీతా శ్చ మూఢతామ్.

త్రైవర్గికా హ్యక్షణికా ఆత్మానం ఘాతయంతి తే. ౧౬

స్సుగేః. యత్ర యంతి సుకృతో నాపి డష్కృత స్తత్రత్వాదేవ నృనితా దధాత్వి"తి ప్రజయే త్యధ్యయనేన వసతీవ దైత్యర్థే వృతీయా. న రత్వై న రతిసుఖార్థ మిత్యర్థః. ఏవం చేత్ పితృముఖా ద్విముక్తో భవతి. తథా చ శ్రుతిః "త్రిభి ర్భూతా జాయతే" ఇత్యుపక్రమ్య "ప్రజయా పితృభ్యః" ఇతి ఇమం వికుద్ధం ధర్మం న విదుః న రత్వై ఇతి యదిమ మితి సంబంధః, ౧౩

ఇథ మజ్ఞానతాం నిష్ఠాం ప్రవక్ష్యమః గతి మాహ (యే త్వితి వక్ష్యంతి.) ఏవంవిధం ధర్మం న విద స్త్యనేవంవిదః. అత ఏవానంత త్రై స్తద్ధాః అవిసీతాః సదభిమానినః. సంతో వయ మిత్యభిమానవంతః విశ్రద్ధాః, నిశ్శక్త్యాః, పశూన్ ద్రుహ్యంతి ద్రోహవిషయాణాం పశూనాం కర్మత్వవివక్షయా ముపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తి ర్భవీయసీతి న్యాయాత్ "క్రుధ ద్రుహే" తి చతుర్థీం బాధిత్యా కర్మణి ద్వితీయా. తే చ పశవః, ప్రేత్యాముత్ర తాన్ ద్రోహ్యూః ప్రేతాః భాదంతి, ౧౪

కించ ద్విషంత ఇతి అభిచారాదినా, ద్విషంతః. పరశరీరేషు కృతో ద్వేష స్తదంతరాత్మని స్వస్యాప్యాత్మని భగవత్కేవ పర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానం హరి మీశ్వర మిత్యుక్తం సానుబంధే పుత్రకళ్యాదినహితే మృతకేవతుత్యే స్పద్ధసేవా బద్ధః నిరూఢః స్నేహః. యేషా నై అధః సరకే పతంతి. ౧౫

కించైషాం సద్గతి స్సర్వథా ద్దుర్భేత్యభిప్రేత్యాహ (య ఇతి.) కై వల్యం జ్ఞాననిష్ఠాం అనంప్రాప్తాః. మూఢతాం చ అనీతాః అప్రాపితాః. తే త్రైవర్గికాః త్రివర్గప్రధానాః అక్షణికాః ఉపశాంతిక్షణిరహితాః, దేహాదిస్థైర్యబుద్ధయో వా స్వాత్మానం ఘాతయంతి కేవల మజ్ఞాః తత్త్వవిదుపదేశా

త్తరంతి. జ్ఞానవిష్టా స్తు స్వత ఏవ అంతరితా మూర్ఖా స్తు నోభయథే త్యభిప్రాయేణ కై వల్య మనంప్రాప్తా యే చానీతా శ్చ మూఢతా మిత్యుక్తం ఆత్మానం ఘాతయన్తీత్యస్యాత్మనో సత్ప్రాయితా రూపా మంతతః, స్థావరతాం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౧౬

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

ఏతే హ్యత్మహనోశాంతా అజ్ఞానే జ్ఞానమానినః,

సీదన్త్యకృతకృత్యాన్తే కాలధ్వస్తమనోరథాః.

౧౩

హిత్వాఽఽత్మయాసరచితా గృహపత్యసుహృత్ప్రియః,

తమో విశంత్యనిచ్చంతో వాసుదేవపరాజ్మఖాః.

౧౪

రాజోవాచ —

కస్మిన్కారే స భగవాన్కిం వర్జ్యః కీదృశో నృభిః,

నామ్నా వా కేన విధినా పూజ్యతే తదహోచ్యతామ్.

౧౫

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలి రిత్యేషు కేశవః,

నానావర్ణాభిధాకారో నానైవ విధినేజ్యతే.

౧౬

కృతే శుక్ల శృతుర్బాహు ర్జటిలో వల్కలామ్బరః.

కృష్ణాజినోపవీతాఞ్చ నిభ్రదద్దండకమండలా.

౧౭

కిం చ (ఏత ఇతి.) ఏతే ఆత్మహనః అశాంతాః అశనయాదిపీడితాః. అజ్ఞానే సత్యవిజ్ఞానమానినః జ్ఞానసద్భావాభిమానవంతః. కాలేన ధ్వస్తాః మనోరథా యేషాం తే అత ఏవాకృతకృత్యాః. సీదంతి జీవద్దళాయాం క్లిశ్యంతీత్యర్థః.

౧౩

అత్మయాసేన రచితాః సంపాదితాః. గృహపత్యసుహృత్ప్రియః, హిత్వా అనిచ్చంతోఽపి తమో నరకం విశంతి వాసుదేవపరాజ్మఖా స్తమో విశంతీత్యనేన వాసుదేవభక్తా స్తు తత్పదం విశంతీతి సూచితమ్.

౧౪

తత్ర విశేషం పృచ్ఛతి (కస్మిన్కాల ఇతి.) కిం వర్జ్యః కీదృగ్విధవర్ణవాఞ్చ కీదృశః కీదృగాకారః. కేన వా నామ్నా కేన వా విధినా పూజ్యతే. తదేత త్వర్వ మిహోధునోచ్యతామ్.

౧౫

(కృత మితి.) ఏషు కృతాదికాలేషు నానాప్రకారా వర్ణాభిధాకారా యస్య సః నానైవ విధినా వివిధేనైవ మార్గేణ పూజ్యతే.

౧౬

ఏతదేవ ప్రసజ్ఞయతి (కృత ఇత్యాదినా.) కృష్ణాజినాదీ నిభ్రదీతి బ్రహ్మచారివేషో దర్శితః.

౧౭

మనుష్యాస్తు తదా శాంతా నిర్వైరా స్సుహృద స్సమాః,

యజంతి తపసా దేవం శమేన చ దమేన చ.

౨౨

హంస స్సువర్ణో వై కుఱ్ఱో ధర్మో యోగేశ్వరోఽమలః,

ఈశ్వరః పురుషోఽవ్యక్తః పరమాత్మేతి గీయతే.

౨౩

త్రేతాయాం రక్తవర్ణోఽసౌ చతుర్పాహుః ప్రిమేఖలః,

హిరణ్యకేశ త్రయ్యాత్మా స్రుక్కునివాద్యుపలక్షణః.

౨౪

తం తదా మనుజా దేవం సర్వదేవమయం హరిమ్,

యజంతి విద్యయా త్రయ్యా ధర్మిష్ఠా బ్రహ్మవాదినః.

౨౫

విష్ణు ర్మజ్జః పృథ్విగర్భ సర్వదేవ ఉరుక్రమః.

(మనుష్యా స్త్రితి.) తదా కృతయుగే మనుష్యా భగవదారాధకాః. శాంతాః తదేవ దర్శయంతి నిర్వైరా స్సుహృద సర్వభూతసుహృదః. సమా సమదర్శినః. శమేన దమేన చ సహితేన తపసా యోగసంయోగేన యజంతి ఆరాధయంతి.

౨౨

హంసో వికుఱ్ఱః. సువర్ణః శోభనావయవః. ధర్మో ధర్మనిష్ఠాహకః యోగేశ్వరో యోగనిర్వాహకః. అమలః హేయప్రతిభటః అవ్యక్తః స్రవ్యజేదిభి ర్నవ్యజ్యతే పరమాత్మా తోకత్రయాంతఃప్రవేశనియమనాభ్యాం ధారకః, ఇత్యేవంవిధై ర్గుణై ర్నామభి ర్గీయతే.

౨౩

(త్రేతాయా మితి,) అసౌ భగవాన్ త్రిగుణా దీక్షణభూతా మేఖలా యన్య సః హిరణ్యకేశః పిఙ్గళేశః త్రయ్యాత్మా త్రయా ప్రతిపాద్యయజ్ఞనిర్వాహకః, యజ్ఞమూర్తి ర్నా వేధశరీరతో వా స్రుక్కునివాదీని ఉపలక్షణాని చిహ్నాని యన్య సః.

౨౪

(త మితి.) తదా త్రేతాయాం, భగవంతం సర్వదేవమయం తథ్యరీతకత్వా తత్ప్రచురం త్రయ్యా విద్యయా వేదోక్తకర్మణా యజంతి.

౨౫

(విష్ణు రితి,) యజ్ఞో యజ్ఞనిర్వాహకః. పృథ్వీగర్భః పుత్రః పృషాకపిః వృషః కామాభివర్ణరః.

(చమనకృతపరమార్థోపదేశః)

వృషాకపి ర్జయంత శ్చ ఉరుగాయ ఇతీర్యతే. ౨౬

ద్వాపరే భగవాన్విష్ణుః పీతవాసా నిజాయుధః,
శ్రీవత్సాదిభి రజ్జైశ్చ లక్షణై రుపలక్షితః. ౨౭

తతి తథా పురుషం మర్త్యా మహారాజోపలక్షణమ్.
యజంతి వేదతంత్రాభ్యాం పరం జిజ్ఞాసవో నృప. ౨౮

నమస్తే వాసుదేవాయ నమ స్సృజ్యర్హణాయ చ,
ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ తుభ్యం భగవతే నమః. ౨౯

నారాయణాయ ఋషయే పురుషాయ మహాత్మనే,
విశ్వేశ్వరాయ విశ్వాయ సర్వభూతాత్మనే నమః. ౩౦

అకంపయతి విధునోతి క్లేశా నిత్యా కపిః. నచాసౌ న చ జయత్యేవ సర్వథా జయంతః ఉరుగాయః ఉరు
బహుధా గీయతే ఇతి తథా ఇత్యేవంవిధైః గుణై ర్నామభి రీర్యతేఽభిధీయతే. ౩౧

(ద్వాపర ఇతి,) నిజాని చక్రాదీని ఆయుధాని యస్య సః, శ్రీవత్సో నామ పక్షసి దక్షిణభాగే
రోష్ణాం ప్రదక్షిణావర్తః. న అది ర్యేషాం కరవరణాదిగతపద్మాదీనాం తై రేవాజ్జైశ్చ బిహైర్నర్లక్షణైః.
బాహ్యైః కౌస్తుభాదిభి ర్ఞోపలక్షితః. ౩౨

మహారాజ స్తోపలక్షణాని ఛత్రచామరాదీని యస్య సః తం పరం పురుషం హేస్మవ
జిజ్ఞాసవః తత్త్వత్రయజ్ఞానేచ్ఛవః. మర్త్యాః వేదతంత్రాభ్యాం వేదపఞ్చరాత్రోక్తవిధానాశ్చాం యజంతి
పూజయంతి. ౩౩

సామా న్యాహ (నమస్త ఇతి ద్వాభ్యామ్.)

ఇతి ద్వాపర ఉర్వీశ స్తువంతి జగదీశ్వరం.

నానాతంత్రవిధానేన కలావపి యథా శృణు.

30

కృష్ణవర్ణం త్విషా కృష్ణం సాంగోపాంగాప్రపార్షదమ్.

యజ్ఞై స్సంకీర్తనప్రాయై ర్యజంతి హి సుమేధసః.

31

ధ్యేయం సదా పరిభవమ్ను మభీష్టదోహం తీర్థాస్పదం శివవిరించిసుతం శరణ్యమ్.

భృత్యార్తిహం ప్రణతపాలభవాద్ధిపోతం వనే మహాపురుష తే చరణారవిందమ్.

32

త్యక్త్వా సుదుస్త్వజసురేషీతరాజ్యలక్ష్మీం ధర్మిష్ట ఆర్యవచసా యదగా దతణ్యమ్.

మాయామృగం దయితయేష్పిత మన్వధావ ద్వంద్వే మహాపురుష తే చరణారవిందమ్.

33

ఇత్యేవంవిధై ర్నామభిః హేఉర్వీశ భూవతే జగదీశ్వరం స్తువంతి నానాతంత్రేతి కలా వపి వానవిధేన తంత్రవిధానేన యథా యజంతి తచ్ఛృణు.

30

త్విషా కాంత్యా కృష్ణవర్ణం ఇంద్రసీలమణీన ద్వజలవర్ణ మిత్యర్థః. కృష్ణం శ్రీకృష్ణం అగ్గాని హృదయాదిమంత్రమూర్తయః ఉపాగ్గాని కౌస్తుభాదీని అస్రాణి సుదర్శనాదీని పార్షదాః సుసం దనందాదయః. తత్సహితం సంకీర్తనప్రాయైః సజ్జీర్తనప్రచురైః యజ్ఞై రరచనాత్మకైః, సుమేధసో వివేకినః, యజంతి.

31

సజ్జీర్తనప్రకారం దర్శయతి ద్వాభ్యామ్ (ధ్యేయ మితి.) హేప్రణతపాల హేమహాపురుష తే చరణారవిందం వందే, కథంభూతంః ధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం సదేతి సర్వత్ర సంబధ్యతే. ధేయత్వే హేతవః కుటుమ్బేంద్రియాదిభి ర్యః, పరిభవ స్తిరస్కారః, హంతీతి తదా తత్ కిణ్వాభీష్టదోహం ఇష్టార్థపూరకం చ కింఛ తీర్థాస్పదం గణాదిపుణ్యతీర్థాశ్రయత్వేన పరమపావనం శివవిరిజ్ఞాభ్యాం సుతం స్సంస్తుతం శరణ్యం శరణార్హం న కేవల మభీష్టదోహ మేవాపితు భృత్యార్తిహం భక్తానా మనిష్ట నివారకం చ న కేవలం యత్కిణ్వా దార్తిహం అపి తు సకలార్తినిదానభూతస్య భవాణ్ణే. పోతం స్థవవ త్రారణసాధనమ్.

32

హేధర్మిష్ట ఆర్యస్య పితృ ర్దశరథస్య వచసా సురై రపీషితాం రాజ్యలక్ష్మీం త్యక్త్వా య పురణారవిందం కర్తృ ఆరణ్యం ప్రత్యగాత్ య భృ దయితయా జానక్యా ఈష్పితం మాయామృగం అన్వధావత్ తత్తే వదారవిందం వంద ఇతి.

33

(పమనకృతపరమార్థోపదేశః)

ఏవం యుగానురూపాభ్యాం భగవాన్యగవర్తిలిః,

మనుజై రిజ్యతే రాజఞ్ శ్రేయసా మీశ్వరో హరిః.

౩౫

కలిం సభాజయంత్యార్యా గుణజ్ఞా స్సారభాగినః.

యత్ర సంకీర్తనేనైవ సర్వస్వాస్వర్థోపలభ్యతే.

౩౬

స హ్యతః పరమో లాభో దేహినాం భ్రామ్యతా మిహ.

యతో విందేత పరమాం శాంతిం నశ్యతి సంస్కృతిః.

౩౭

కృతాదిషు ప్రజా రాజ స్కలా విచ్ఛంతి సంభవమ్.

(ఏవ మితి,) యుగానురూపాభ్యా మిత్యన్య నానురూపాభ్యా మితి విశేష్యాధ్యాహారః. ఇజ్యతే ఆరాధ్యతే.

౩౫

ప్రసక్తా దేషు యుగేషు కలి రేవ శ్రేష్ఠ ఇత్యాహ (కలి మితి,) గుణజ్ఞాః. సత్స్వపి దోషేషు గుణ మేవ యే జానంతి తథా సారభాగినః సారగ్రాహిణః ఆర్యాః కలిం సభాజయంతి బహుమానయంతి. కోఽసౌ గుణ ఇత్యత స్త మాహ యత్ర కలౌ సంకీర్తనేనైవ సర్వః స్వాభిలషితోఽర్థః, లభ్యతే తథా చ స్మర్యతే “ధ్యాయ స్మృతే యజన్యజ్ఞే ప్రేతాయాం ద్వాపరేఽర్చయన్ యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సజ్జీర్త్య కేశవ” మితి, సజ్జీర్తనమాత్ర స్వైవాభిలషితుషార్థసాధనావహత్వ రూపగుణా త్కలి మేవ సభాజయన్తీత్యర్థః.

౩౬

యతస్తు కలౌ సజ్జీర్తన మేవాభిలషితార్థసాధన, మత స్తతోఽన్యో న విద్యతే లాభ ఇత్యాహ (న హీతి,) అత స్సజ్జీర్తనా త్పరమో లాభః పురుషార్థసాధనం న విద్యతే లభ్యతేనేనేతి లాభః. బాహులకా త్కరణే ఘణ్. తత్ర హేతుత్వేన విశిష్ట-యత సజ్జీర్తనా దాప్రయాణా దనున్మృత్యా త్పరమాం శాంతిం ఆశనాయాదిరహితతాం ముక్తి మితి యావత్ విందేత సంస్కృతి ర్నశ్యతి చ.

౩౭

యత శ్చ కలౌ ముక్త్యపాయ స్సుకరః, తతః కృతాదిత్రయయుగవర్తిన్యః ప్రజాః కలా పుత్పత్తి మిచ్ఛంతీ త్యాహ (కృతాది స్వీతి,) న కేవల మిచ్ఛంత్యపితు, యథాసమ్భవ ముద్భవిష్యంతి

కలౌ ఖలు భవిష్యంతి నారాయణపరాయణాః.

౩౮

క్వచి త్క్వచి నృహాభాగ ద్రమిదేషు చ భూరిశః.

తామ్రపరీషదీ యత్ర కృతమాలా పయస్వినీ.

౩౯

కావేరీ చ మహాపుణ్యా ప్రతీచీ సురవర్త్యగా.

ఏ పిబంతి జలం తాసాం మనుజా మనుజేశ్వర.

౪౦

ప్రాయో భక్తా భగవతి వాసుదేవేమలాశయాః.

యత్ర సంకీర్తతో నృణాం హరి ర్దాస్యత్యసంభవమ్.

౪౧

దేవర్షిభూతాస్తనృణాం పితౄణాం కింకరో నాయ మృణీ చ రాజన్.

సర్వాత్మనా శృరణం శరణ్యం గతో ముకుందం పరిహృత్య కృత్యమ్.

౪౨

చేత్యాహ (కలా వితి.) నారాయణ ఏవ పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధర శ్చ యేషాం తే
అష్టాక్షరచింతనపరా ఇతి భావః.

౩౮

క్వ భవిష్యంతీత్య ఆహ (క్వచి దితి.) తత్ర తత్ర ద్రమిదేషు దేశేషు తత్రాపి క్షేత్యత ఆహ
(తామ్రపరీషి.) కుత స్తత్రత్యానాం నారాయణ పరాయణే తేత్యత ఆహ (యే పిబంతీతి.) హేమనుజేశ్వర
తాసాం జలపానప్రభావా నిర్మలాంతఃకరణాః. భగవతి వాసుదేవభక్తాభవంతీత్యర్థః. పిబంతీతి పానోక్తిః
స్నానాదీనా ముపలక్షణార్థః. ప్రాయో భక్తా ఇత్యనేన కేషాశ్చ దేవ తత్ర ప్రబలప్రతిబంధవశా త్రిప్పి
న్న భక్తి రితి సూచితత్వం.

౩౯-౪౦-౪౧

యత్ర సక్కిర్తనే నై వేతి సుకరోపాయత్వేనోక్తం సక్కిర్తనం ప్రతిబంధభూయస్త్య
సమ్భావనయా దుష్కరం మత్స్య తం రాజాన మాంక్ష్య తతోఽపి సుకరం ప్రపదనాఖ్య ముపాయం
తస్య పూర్వోక్తరాఘరాసకలప్రతిబంధకవిరోధిత్యం చాహ ద్వాభ్యామ్ (దేవర్షి.) హేరాజన్
అయం దేవాదీనాం చ పితౄణాం చ న ఋణీ ఆత ఏవ న తేషాం కింకరః, నాభీష్టకారీ తత్రాప్తాః
పోష్యాః కుటుంబినుః ఇతరే దేవాదయః. పశ్చాదుహాయజ్ఞదేవతాః కోఽసౌః యః కృత్యం పరిహృత్య
చిరమగ్లోక ఇవాత్రాపి యథాసంప్రదాయం పరిత్యాగోఽవగంతవ్యః, శరణ్యం శరణార్థం ముకుందం
సర్వాత్మనా సర్వభావేన ప్రాప్యప్రాపకభావేన శరణం గతః సోఽయం న దేవాదీనా మృణీత్యనేన
సంస్మృతిహేతుభూతముక్తి విరోధిరుజత్రయవిరోధిత్యం ప్రపదనసోక్తం. అనేన పూర్వానువిరోధిత్యం
ఫలితం న దేవాదీనాం కింకర ఇత్యనేన తత్ప్రీత్యావహకర్మస్వదికారో వ్యుదస్తః, పరిహృత్య కృత్య
మిత్యనేన దేవాదితైః జ్ఞానరూపయజ్ఞాదికర్మసాధ్యఫలానంది ర్నిరస్తః.

౪౨

(చమనకృతపరమార్థోపదేశః)

స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్య త్యక్తాన్యభావస్య హరిః పరేశః.

వికర్మ యచ్ఛోత్పత్తితం కథంచి ద్ధునోతి సర్వం హృది సన్నివిష్టః.

౪౩

వారద ఉవాచ—

ధర్మో న్భాగవతా నేనం శ్రుత్వా స మిథిలేశ్వరః,

జాయంతేయా స్మనీ స్ప్రిత సోపాధ్యాయో హ్యపూజయత్.

౪౪

తతోఽస్తద్ధధిరే సిద్ధా స్సర్వలోకస్య పశ్యతః,

రాజా ధర్మా నుపాతిష్ఠ న్నవాప పరమాం గతిమ్.

౪౫

త్వ మప్యేతా న్మహాభాగ ధర్మా న్భాగవతాఞ్ శ్రుతాః.

(స్వపాదమూల మితి.) హరి రాశ్రితదురితహరః పరేశో భగవాన్ స్వపాదమూలం భజతః సంశ్రయతః. ఉపాయోపేయభావేన సేవమానస్యేత్యర్థః. త్యక్తః అన్యస్మిన్ దేవతాంతరాదౌ భావః ఉపాయోపేయభావో, యేన సః, తస్య ప్రియస్య హేతుగర్భాన్యేతాని విశేషజాని న హి నిరతిశయప్రీతి విషయగతో దోషః ప్రీతిమతో వై ముఖ్యాపాదకః కిన్తు నిరాచిక్షీర్ణవిషయ ఏవేతి భావః. యత్ వికర్మ శాస్త్రవిరుద్ధం కర్మ కథంచి తస్మాదాదితా ఉత్పత్తితం చే త్తత్సర్వం హృది సన్నివిష్టో హరిః దునోతి నాశయతి.

౪౬

(ధర్మా నితి.) జాయంతేయాః జయంత్యాః పుత్రాః మునీః కవ్యాదీః ఉపాధ్యాయైః సహితః ప్రీతస్సః పూజయామాన.

౪౭

(తత ఇతి.) సర్వస్య లోకస్య పశ్యత స్సతః సిద్ధాః కవ్యాదయః అంతర్దధిరే, రాజా నిమిః, తద్ధర్మా నిద్ధై రుపదిష్టా నుపాతిష్ఠః పరమాంగతిం ముక్తి మాప.

౪౮

(త్వ మపీతి) హేమహాభాగ వసుదేవ శ్రుతాః మత్త ఇతి శేషః. ఏతాన్ జాయంతే యజనక సంవాదా న్భాగవతాః ధర్మా నాశ్రితః అనుతిష్ఠః శ్రద్ధయా పిసాదయిషితత్వరయా యుక్తః సహితః.

అస్థిత శృద్ధయా యుక్తో నిస్సంగో యాన్యనే పరమ్.

౪౬

యువయోః ఖలు దమ్పత్యో ర్యశసా పూరితం జగత్.

పుత్రతా మగమ ద్యద్వాం భగవా నీశ్వరో హరిః.

౪౭

దర్శనాలింగనాలాపై శృయనాననభోజనైః.

ఆత్మా వాం పావితః కృష్ణే పుత్రస్నేహం ప్రకుర్వతోః.

౪౮

వైరేణ యన్నృపతయ శ్శిశుపాలపౌజ్జ్విసాల్యాదయో గతివిలాసవిలోకనాద్యైః.

ధ్యాయంత ఆకృతదియః శృయనాననాదౌ తత్సామ్యమాపు రసుర క్తధియాం పునః కిమ్. ౪౯

నిస్సంకః దేహతనుబంధిషు ఆసక్తిరహితః ఆయం జీవద్దశావృత్తుపదేశః తతః పరం పద మితి శేషః, యాన్యనే ప్రాప్స్యసే.

౪౬

శాస్త్రప్రక్రియేయ ముక్తా యువా స్తు కృతార్థా వేవేత్సాహ (యువయో రితి.) కుతః? యత్ యస్మాత్ వాం యువయోః పుత్రతా మగమత్ ప్రాప్తః. అతో యువాం కృతార్థా వితి భావః.

౪౭

తావన్మాత్రేణ కథం కృతార్థతేత్యత్రాహ (దర్శనేతి.) కృష్ణే పుత్రస్నేహం కుర్వతోః వాం యువయో స్తస్య దర్శనాదిభి రాత్మా పావితః శోధితః భగవత్ప్రాప్తియోగ్యః నిరస్తతత్ప్రాప్తి ప్రక్షింభంధకః కృత ఇత్యర్థః.

౪౮

నను దేహానుబంధినిస్నేహో బంధాయైవ భవే త్తత్కథం కృష్ణే వాం పుత్రస్నేహా ఆత్మపావనహేతు రిత్యత్ర విషయవై లక్షణ్యా దితి కింపునర్నాయేనాహ (వైరేణేతి.) శిశుపాలదయో నృపతయః, శయనాననాదౌ యత్ యస్మిన్ కృష్ణే విషయే వైరేణాపి ధ్యాయంత స్తస్య గతివిలాసాద్యై రాకృతధియః త త్తదాకారా దీ ర్యేషాం తే తత్సామ్యం తత్సాధర్మ్య మవాపుః. కిం పున ర్వక్తవ్య మసుర క్తధియాం భవాదృశాం తత్సామ్యం భవతీతి. న హి కస్మింశ్చి ద్వైరస్య తత్సామ్యవ హత్వం దృష్టం, కృష్ణే తు శిశుపాలాదీనాం దృష్టం యతో యద్విషయో వైరభావ ఏవ నిరతిశయాను భావవాః కింపునః స్నేహభావ ఇతి భావః.

౪౯

(దమనకృతపరమార్థోపదేశః)

మాఽపత్యబుద్ధి మకృథాః కృష్ణే సర్వాత్మనీశ్వరే.

మాయామానుషభావేన గూఢైశ్వర్యే పరేఽవ్యయే.

౫౦

భూభారాసురరాజన్యనిర్వృత్యై గుప్తయే సతామ్.

అవతీర్ణేఽస్య నిర్వృత్యై యశో లోకే వితన్వతి.

౫౧

శ్రీమతః ఉవాచ -

ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహాభాగ వసుదేవోఽతివిస్మితః.

దేవకీ చ మహాభాగా జహతు ర్మోహ మాత్మనః.

౫౨

నను సత్య మేతత్ యత్ కృష్ణో లోకవిలక్షణః సోఽపి ప్రాకృతో మమ పుత్ర ఇత్యత ఆహ (మాఽపత్యబుద్ధి మితి.) కృష్ణే కేవల మపత్యబుద్ధిం పుత్రబుద్ధిం మాకృథాః న కురు. అడాగమ శ్చాందసః. తత్ర హేతుత్వేన విశిష్ట - యోగీశ్వరాణాం వివిధవిచిత్ర శక్తిమతా మపీశ్వరే తథైవామాను షాణి చేష్టితాని త్వయైవ దృష్టానీతి భావః. పరే ప్రకృతివిలక్షణే ఆవ్యయే తదనంతరాత్మతయాఽవ స్థితత్వేఽపి తద్గతదోషసంస్పర్శరహితే స్వరూపతః, స్వభావత శ్చ వికారరహితే చ నన్వేషంవిధ శ్చే త్రదసాధారణవేషః కిం న దృశ్యత ఇత్యత ఆహ. మాయామానుషభావేన మాయయా సంకల్పాత్మికయా హేతుభూతయా యో మనుష్యభావః మనుష్యాకార స్తేన గూఢ మైశ్వర్య మీశ్వరాసాధారణాకారో యన్య తస్మిన్.

౫౦

కిం తర్హి మాయామనుష్యభావప్రయోజన మిత్యత ఆహ (భూభారేతి.) భువో భారరూపాః అసురా అసురసంపత్త్యభిజాతాః రాజన్యా స్తేషాం నిర్వృత్యై వినాశాయ సతాం సాధూనాం గుప్తయే పరిత్రాణాయ చావతీర్ణే ఆస్య లోకస్య నిర్వృత్యై సుఖాయ యశః కీర్తిం వితన్వతి. సప్తమ్యంత మిదం శృణ్వతః కీర్తయత శ్చ జనస్య నిరతిశయానందప్రాపణాయ కీర్తిం విస్తారయతి కృష్ణే అపత్యబుద్ధిం మాకృథా ఇతి సంబంధః.

౫౧

(ఏత దితి.) ఏత న్నారదోక్తం ఆత్మనః మోహం తస్మి న్నపత్యబుద్ధ్యాత్మకం జహతుః, ౫౨

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యానహితే, శ్రీమద్భాగవతే

ఇతిహాస మిమం పుణ్యం ధారయే ద్య సమాహితః,
స విధా యేహ శమలం బ్రహ్మభూయాయ కల్పితే.

౫౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, నవమస్కంధే,
పంచమోఽధ్యాయః

ప్రకృతేహాసశ్రవణాదిపరి మాహ (ఇతిహాస మితి.) పుణ్యం శృణ్వతాం వదతాం చ
పుణ్యానహం యః, పుమాన్ సమాహితచిత్తో ధారయేత్ శ్రవణాదిపూర్వక మేత ద్దీహాసార్థ మనుత్థిషే
దిత్యర్థః. సోఽస్మి న్నేవ జన్మని శమలం భగవత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకమపుణ్యాత్మకం పాపం విధాయ
బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మభూయం బ్రహ్మభావః, బ్రహ్మసాదర్య మితి యావత్ తస్మై కల్పితే
తత్సాధర్యం ప్రాప్తోష్ఠిత్యర్థః.

౫౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుదాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీకై లగురోః సుతేన
తచ్ఛరణకమలపరివయప్రసన్నతత్సృక్తినమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, నవమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

శ్రీమత ఉవాచ—

అథ బ్రహ్మాత్మజై ర్దేవైః ప్రజేతై రావృతోఽభ్యగాత్.

భవశ్చ భూతిభవ్యేశో యయా భూతగణైర్వృతః.

౧

ఇంద్రో మరుద్భి ర్భగవా నాదిత్యా వసవోఽశ్వినౌ.

ఋషయోఽజ్లిరసో రుద్రా విశ్వేసాధ్యాశ్చ దేవతాః.

౨

గంధర్వాప్సరసో నాగా సిద్ధచారణగుహ్యాకాః.

ఋషయః పితరశ్చైవ నవిద్యాధరకీన్నరాః

౩

ద్వారకా ముపసంజగ్ము స్సర్వే కృష్ణదిదృక్షవః.

౪

వపుషా యేన భగవా న్నరతోకమనోరమః.

యశోవితేనే లోకేషు సర్వలోకమలాపహమ్

౫

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

తదేవ మధ్యాయవత్సయేన వివ్రశాపాన్యథాకరణసామర్థ్యోదాహరణప్రసంగానుప్రసక్తం నిమిజాయంతనంవాదం నిరూప్యేదానీం వివ్రశాపానుమోదనాంతరవృత్తాంతమనువర్ణయతి (అథేత్యాదినా) అథ వివ్రశాపానుమోదనాంతరం బ్రహ్మ చతుర్ముఖః దేవైః దీవ్యమానైః ప్రజేతైః ప్రజాపతిభి ర్మరీచ్యాదిభి శ్చాత్మజై స్సనకాదిభి శ్చ పరివృతః ద్వారకామభ్యగా దితి సంబంధః. తథా భూతభవ్యయోః ప్రజయో రీశః భవో రుద్రః. భూతభవ్యేశత్వ మన్య పరమాత్మసాపేక్ష మితి మంతవ్యమ్.

౧

(మరుద్భి) ర్మరుద్భజైః.

౨—౪

దిదృక్షహేతుత్వేన భగవంతం విశిష్ట (వపుషేతి,) యేన వపుషా సర్వలోకమనోరమ స్సకా సర్వలోకమలాపహం యశో వితేనే విస్తృతవాన్, తేన వపుషా ఉపాసితం కృష్ణం దిదృక్షవ ఇత్యర్థః.

౫

తస్యాం విభ్రాజమానాయాం సమృద్ధాయాం మహర్దిభిః.

వ్యవక్షతాఽవితృప్తాః కృష్ణ మద్భుతదర్శనమ్.

౬

స్వర్గోద్యానోద్భవైర్మాత్రైశ్చాదయంతో యదూత్తమమ్.

గీర్వి శ్చిత్రపదార్థాభి స్తుప్తువు ర్జగదీశ్వరమ్.

౭

దేవా హిమః—

నతా స్మ తే నాథ పదారవిందం బుద్ధింధ్రియప్రాణమనోవచోభిః.

యచ్చింత్యతేఽన్తర్హృది భావయుక్తైర్ముముక్షుభిః కర్మమయోకుపాశాత్.

౮

తస్య మాయయా త్రిగుణయాఽఽత్మని దుర్విభావ్యం వ్యక్తం సృజన్యవసే అంపసి తద్గుణస్థః.

(మహర్దిభిః) మహతీభిః, బుద్ధిభిః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధిభిః సమృద్ధాయాం విభ్రాజమానాయాం తస్యాం ద్వారకాయాం అద్భుతం దృశ్యతే తథా తం కృష్ణ మవితృప్తాన్యక్షిణీ యేషాం తథామూతాః, వ్యవక్షత అవశ్యకః.

౯

(స్వర్గేతి.) మాత్రైః పుష్పైః, యదూత్తమం శ్రీకృష్ణం చాదయంతః వర్షంతః చిత్రాణాం పదాని అర్థాశ్చ ప్రతిపాద్యా యాసు తాభి ర్గీర్వి ర్వాగ్ని స్తుప్తువుః.

౧౦

తా ఏవ త్రయోదశశ్లోకాత్మికా ఆహ (నతాస్మేతి.) హేనాథ తవ పదారవిందం, బుద్ధ్యా దిభి ర్నతాః స్మ కర్తరిక్తః నమస్కృతవంతః, బుద్ధిశబ్దేన మానసికః ప్రణామో వివక్షితః, వచశ్శబ్దేన వాచికః ఇంద్రియప్రాణశబ్దాభ్యాం కాయికః, కాయస్యేంద్రియప్రాణాయత్తవ్యాపారత్వాత్ తయో శ్చ కాయాంతరాహాత్ కరణత్రయేణ నమస్కృతవంతో భవామే త్యర్థః. స్మశబ్దః వివక్షితవిస్మయమాని స్కర్తుం పదారవిందం విశింషంతి (య దితి) కర్మమయా దురుపాశాత్ దృఢపాశాత్ ముముక్షుభి ర్మోక్ష మిచ్ఛుభిః భావయుక్తై ర్పక్తియుక్తై ర్జనైః, రంతర్హృది హృదయకమలమధ్యే యత్పాదారవిందం కేవలం చింత్యతే తాదృశ మధునా మాంసవక్షుర్భి స్సాక్షాత్కృత్య కరణత్రయేణ నమస్కృతవంత ఇత్య ఘటితమేతత్సంఘటితమితి భావః.

౧౧

నను యద్యహమంతర్హృది విచింతనీయచరణ స్తర్హి భవతాం జీవానా మివ హృదయ సంబంధా త్రప్రకృతివశ్యత్వతన్మూలమఖిత్వదుఃఖిత్యావికేషాత్ కిమితి మాం ప్రణతా ఇత్యత్రాహుః

(బ్రహ్మదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

నైతై ర్భవా నజితకర్మభి రజ్యతే వై యస్మేన్వ సుఖేఽవ్యవహితేఽభిరతోఽనవద్యః, శుద్ధి ర్నృణాం న తు తథేద్యదురాశయానాం విద్యాశ్రుతాధ్యయనదానతపఃక్రియాభిః, సత్వాత్మనా మృషభ తే యశసి ప్రవృద్ధసచ్చిద్ధయా శ్రవణసంభృతయా యథా స్యాత్. ౧౦ స్యాన్నస్తవాఙ్మి రశుభాశయదూమకేతుః క్షేమాయ యో మునిభి రార్ద్రహృదోహ్యమానః.

(త్వమితి.) త్రిగుణయా సత్వాదిగుణత్రయమయ్య మాయయా. ఆత్మనిధారకే దుర్విభావ్యం ఆన్వై శ్చింతయితు మశక్యం వ్యక్తం స్థూలచిదచిదాత్మకం జగ త్సృజసి అవసి రక్షసి బంపసి సంహరసి తద్గుణస్థః, తస్యా మాయాయః గుణేషు నియంతృతయా, స్థితః గుణానా మధిస్థాతా నతు గుణపరవశ ఇత్యర్థః. అనేన ప్రకృతివశ్యత్వవృద్ధానః, ఆత్మసీత్యనేన నకులాలాదివదశరీరభూతం సృజసి కిం తు స్వశరీరతయా స్వవిధేయం కార్యం సృజసి త్యుక్తం భవతి, సృజసిత్వనేన న తవ కార్యత్వం, కింతు కర్తృత్వమేవేతి, అథ కర్మవశ్యత్వం వృద్ధస్యంతి (నైతై రితి.) హే అజిత కేనాప్యనభిభావ్య స్వరూపస్వభావభవా నేతైః సృష్ట్యాదిరూపైః, కర్మభి ర్నారజ్యతే న లిప్యతే సృష్ట్యాదికర్మణాం లీలారూప త్వేన పుణ్యాపాపాత్మకత్వాభావా న్న కర్మవశ్యత్వతన్మూలదుఃఖిత్వాదిప్రసంగ ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన వికింషంతి (య ఇతి.) యో భవాః స్వేసాధారణే, అవ్యవహితే అనావృతే, ఆపరిచ్ఛిన్నే ఇతి యావత్ సుఖే ఆనందే అభిరతః న తు వైషయికసుఖాభిరతః, వైషయికసుఖాభిరతానామేవ తదర్థతయా కృతానాం కర్మణాం పుణ్యాత్మకం తన్మూలదుఃఖిత్వాదికం చేతి భావః. కిం బహునేత్యభిప్రేత్య వికింషంతి (అనవద్య ఇతి.) న విద్యతే, అవద్యం హేయం యస్మా దుపాస్యమానాత్సేనవద్యః, స్వయం హేయప్రతిభటః స్వసేవకానా మవ్యవహిత్యావహిత్యేత్యర్థః.

అస్తాం త్వదుపాసకానా మనవద్యావహేతి, యత స్త్వత్కథాశ్రవణమాత్రమేవానితరసాధ్యాం నిరతిశయాం శుద్ధి మాపహతీత్వాహుః (శుద్ధి రితి.) హే ఈద్య. సత్వాత్మనాం సత్వప్రచురమాన సానాం, ఋషభనాయక దురాశయానాం, దుష్టః శబ్దాదివిషయప్రవణః. ఆశయోఽంతఃకరణం యేషాం, అత్యంతాశుద్ధియుక్తానా మిత్యర్థః. తేషాం నృణాం విద్యాదిభి ర్న. తథా శుద్ధి ర్భవేత్ కథం? యథా, శ్రవణేన సంభృతయా పరిపుష్టయా, ప్రవృద్ధయా తవ యశసి విషయే సచ్చిద్ధయా స్యాత్ అధ్యయనం శ్రుతం తదర్థశ్రవణం విద్యా తజ్జన్యజ్ఞానం, తపోఽనశనాదిరూపం కృత్ర చాంద్రాయణాదిరూపం వా క్రియా వర్ణాశ్రమానుగుణకర్మయోగః.

యత స్త్వత్కథాశ్రవణమేవ నిరతిశయశుద్ధ్యావహం కిముత తద్ధ్యానార్చనాదివిషయ స్త్వ దంఘ్రి రిత్యభిప్రాయేణ మున్యాదిభిద్ధ్యాతోర్భిరతశ్చ త్వదంఘ్రి రస్మత్ప్రణతివిషయోఽస్మాక మశుభనిస్తారాయ

యస్మాత్కృతై స్సమవిభూతయ ఆత్మవిద్భి య్వహేఽర్చిత స్సవనశస్వరతిక్రమాయ.

యశ్చింత్యతే ప్రయతపాణిభిరధ్వరాగ్నో త్రయ్యా నిరుక్తవిధినేశహవిర్గృహీత్వా.

అధ్యాత్మయోగ ఉత యోగిభిరాత్మమాయాజిజ్ఞాసుభిః పరమభాగవతైః పరీష్టః. ౧౨

పర్యుష్టయా తవ విభో వనమాలయా యత్సంస్పర్ధిసీ భగవతీ ప్రతిపత్తివ చ్చిరీ.

భవ త్వితి ప్రార్థయంతే (స్వాదితి.) తవాఙ్మిర్పాఽస్మాకం అభుభాశయధూమకేతుః స్యాత్, అభుభాశయాః పాపవాసనాః తేషాం ధూమకేతు రివ ధూమకేతు ర్నిప్రాణినా మభుభావహ స్తేషాం నిరాసకస్యాదితి యావత్. తం విశింషంతి - యోజ్ఞిః మునిభిః క్షేమాయ సంసృతినిష్ఠారూపాయ, ఆర్ద్రా హృదా భక్తిమతా మనసా, ఉహ్యామానః ధార్యమాణః చింత్యమాన ఇతి యావత్. యశ్చాత్మవిద్భిః స్వాత్మపరమాత్మయాభాత్యవిద్భిః, సాత్వతైః పాంచరాత్రైః, స్వరతిక్రమాయ స్వర్గలోక మతిక్రమ్య నిత్యవిభూతిం గంతు మిత్యర్థః. తత్ర చ సమవిభూతయే సమానైశ్వర్యాయ వ్యూహే వాసు దేవాదివ్యూహోపాసనే సవనశః త్రిసంధ్యం అర్చితః. ౧౧

కిం చ (యశ్చింత్యత ఇతి.) ఈశ ప్రయతాః నియతాః పాణయో యేషాం తైః, కేవలవైదికకర్మైకప్రవహపాణిభి రిత్యర్థః. తై స్త్రయ్యా వేదవిద్యయా, నిరుక్తో యో విదిర్విధానం తేన హవిశ్చరపురోడాశాదికం గృహీత్వా అధ్వరాగ్నో ఆహవసీయాదా, య శ్చింత్యతే ఇత్యనుషజ్యతే. యశ్చాత్మమాయాం జిజ్ఞాసుభి సాన్సంఖ్యై రిత్యర్థః. తథా పరమభాగవతైః పరమైకాత్మిభిః ప్రపత్తివిష్టైః పరీష్టః ఇషుగతౌ పరితో వ్యాప్తః పరివృతః సేవిత ఇతి యావత్. పరీష్టః పర్యాప్తః, ప్రాప్తుమఖిలపిత ఇతి వా, పరిష్ట ఇతి పారే ఎరిష్టః శ్రేష్ఠో యోఽంఘ్రిః పరమభాగవతై శ్చింత్యత ఇతి సంబంధః. యద్యపి నిరీక్ష్యరసాంఖ్యానాం న పురుషాతిరిక్తః పరమాత్మా విద్యతే. తథాఽపి తేషాం చింత్యస్య ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్య పరమాత్మకేవలయా తై రవిజ్ఞాతత్వేఽపి తస్య తదస్పృహ క్విధ్విశేషణస్య తచ్చింతా తత్పర్యంతపర్యవసితైవ భవతి. తత్పర్యంతజ్ఞానాభావా చ్చ న తేషాం ముక్తి రపితు కై వల్యమేవే త్యభిప్రాయే జాత్యమాయాం జిజ్ఞాసుభి శ్చింత్యత ఇత్యుక్తమ్. ౧౨

నను పాణ్యాదిషు బహుష్వవయవేషు సత్స్వపి కి మిత్యంఘ్రిమేవ బహుమన్యధ్వే ఇత్యత్ర భోగ్యతమత్వాదిత్యభిప్రేత్య ప్రార్థయంతే (పర్యుష్టయేతి.) హే విభో భగవతీ శ్రీరక్షిః పక్షస్థితా పీతి శేషః. తవ యత్ యస్మి న్నంఘ్రా, పర్యుష్టయా పర్యుషితపత్న్యా కర్తరీక్తిః, అంఘ్రిపర్యంతా వలంబిన్యేతి వివక్షితోఽర్థః. తయా వనమాలయా ప్రతిపత్తివత్ హ్రస్వ అర్జః సవత్సవత్ సంస్పర్ధిసి.

(బ్రహ్మదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వనం)

యస్సుప్రణీతమముయాఽర్హణమాదదన్నోభూయాత్పదాఙ్ఘ్రి రశుభాశయధూమకేతుః. ౧౩

కేతుప్రివిక్రమయుతప్రి పతత్పతాకో య స్తేభయాభయకరోఽసురదేవచమోః.

సర్గాయ సాధుష ఖరేష్వితరయ భూమన్నాదః పునాతు భగవన్పజతా మఘం నః. ౧౪

న స్యోతగావ ఇవ యస్య వశే భవంతి బ్రహ్మాదయ స్తనుభృతో మిథ రద్ధ్యమానాః.

కాలస్య తే ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య శం న స్తనోతు చరణః పురుషోత్తమస్య. ౧౫

స్పర్ధావతీ బభూవేత్యర్థః. శ్రీయా వనమాలాయా శ్చ త్వదంఘ్రా నమ్మర్దస్తుల్యః భోగ్యతమత్వా దంఘ్రిం సేవత ఇతి భావః. తదేవాహూః-యః అముయా శ్రీయా సుప్రణీతం అనీయ సమర్పిత మర్హణ మాదదత్ ఆదదానః స్వీకుర్వాణః సోంఘి, స్పదా నోఽస్మాక మశుభాశయధూమకేతుః స్యాత్. ౧౩

అతిశయకుద్ధావహత్వాత్ భక్తపక్షపాతిత్వా చాంఘ్రిమేవ బహుమన్యామహే ఉత్కృభిప్రేత్య ప్రార్థయంతే (కేతు రితి.) యోఽంఘ్రిః త్రిభిర్బలిబంధనై ర్విక్రమైః త్రిలోకసంగ్రహకై ర్క్యాసై ర్యుక్తః, తత్ర ద్వితీయవిక్రమే సత్యలోకం గత స్తవ పాదః కేతు రభ్యుచ్చృతో విజయధ్వజ ఇవ. తత్సంపాదయంతి త్రిపతత్పతాకః, త్రిదా వతంతీ త్రిమ లోకేషు వా వతంతీ గంగా పతాకాయస్య నః. అనేన నిరక్షయకుద్ధావహత్వం సూచితం. గంగా హి జగత్పావనీ తస్యాః ప్రభవత్వాత్ అసురదేవ చమోః తత్సేనయో ర్భయాభయకరః. అనేన భక్తపక్షపాతిత్వం సూచితం, కిం చ య స్సాధుష సర్గాయ సుఖాయ అసాధుష ఇతరాయ దుఃఖాయ చ భవతి న పాదోఽంఘ్రిః, హే భగవన్ భజతాం నోఽస్మాకం, అఘం పునాతు శోధయతు. అసురదేవచమో ర్భయాభయకర ఇత్యనేన తయో ర్భగవ దంఘ్రిసేవాతదభావాభ్యాం జయపరాజయోక్త్యా తద్వశ్యతా సూచితా. ౧౪

తమేవావిఘ్నర్వంతః ప్రార్థయంతే (నసీతి.) నసి నాసికాయాం, ఓతాః నాసా దామా విద్ధాః గావో బలీవర్ధా ఇవ బ్రహ్మాదయ స్తనుభృతో దేహినః మిథః అన్యోన్యం అర్ద్యమానాః ప్రళిష్ఠ మాణా స్సంతోఽపి యస్య తవ వశే భవంతి సత్యా భవంతీత్యర్థః. బ్రహ్మాదయ ఇతి పరోక్ష్య నిర్దేశః, కల్పాంతరీయబ్రహ్మదీనా మపి తద్వశ్యతాభిప్రాయకః, తత్ర హేతుత్వేన తం విశింషంతి, కాలస్య కాలశరీరకస్య, బ్రహ్మదీనపి స్వవశీకుర్వతః కాలస్యాపి, నియంతుః తత్ర హేతుః ప్రకృతి పూరుషయోః పరస్య విలక్షణస్వేక్ష్యరస్వైవంభూతస్య అత ఏవ పురుషోత్తమస్య తవ చరణోఽంఘ్రిః నోఽస్మాకం శం సుఖం తనోతు. ౧౫

అస్యాసి హేతు రుదయస్థితిసంయమానా మవ్యక్తజీవమహతా మసి కాల మాహుః.

ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య పురుషోత్తమ స్వేత్యనేన తాభ్యాం పరత్వ మేవ పురుషోత్తమత్వ మితి సూచితం. తదేవోపపాదయతి (అస్యాసీతి.) అన్య స్థూలవిదవిదాత్మకస్య జగతః ఉదయ స్థితిసంయమానాం ఉత్పత్తిస్థితిలయానాం హేతురసి, అనేన పురుషోత్తమశబ్దసమానవిషయపరమాత్మశబ్ద ప్రవృత్తిమిత్తం సూచితం. తథాపి-ఉదయహేతు రిత్యనేన జగత స్తత్కార్యత్వం ఫలితం, అత ఏవ కార్యానుప్రవేశోఽపి “తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశ” దితి శ్రుతేః స్థితిహేతు రిత్యనేనాంతఃప్రవిశ్య ప్రకాశనేన భర్తృత్వం వ్యాప్యగతదోషాన్సర్ప శ్చేత్కుభయం ఫలితం. ఏత దేవ హి పరమాత్మ శబ్దస్య ప్రవృత్తిమిత్తం యత్సర్వకార్యవాసనభరణనియమనస్వామ్యాదికం. తథా చ గీతం భగవతా “యో లోకత్రయ మావిశ్య భిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వర” ఇతి పరమాత్మశబ్దవిషయ ఏవ పురుషోత్తమ ఇతి తేనైవ గీతం “ఉత్తమః పురుష స్వస్యః పరమాత్మే త్యుదాహృత” ఇతి తదేవం పరమాత్మ పురుషోత్తమశబ్దయో ససమానవిషయత్వం ఫలితం, తత్ర పురుషోత్తమశబ్దే “ప్రళంసావచనై శ్చే”తి సమాస మభిషేత్య తత్సమానార్థకవిశేషజనమానవిషయత్వ మాహుః ఉత్తమపూరుష స్వ మితి. తత్రోత్తమత్వ స్వావధిసాపేక్షత్వాత్త మాహుః (అన్యత్రేతి.) అన్యక్తజీవమహతా ముత్తమపూరుషః అసీతి సంబంధః “యస్మా త్తరమతీతోఽహ” మితి గీతావచనానుగుణ్యా దౌచిత్యా చ్చ అత్రావ్యక్తా ద్యవధిసాపేక్ష స్వాప్యుత్తమశబ్దస్య “సంబంధిశబ్ద స్సాపేక్షో నిత్యం సర్వ మన్యత” ఇతి న్యాయేన విత్యసాపేక్షత్వా త్సమాసః, యద్యపి అన్యక్తజీవమహద్భ్య ఇతి పంచమీనిర్దేశ ఉచితః, తథాపి పురుషోత్తమశబ్దేన సీవోత్తమభావసంబంధావలంబిన్యా శ్చేషషష్ఠ్యా అపి సమాస స్సాధు రితి జాపనాయ షష్ఠీనిర్దేశః. త్రత్రావ్యక్తశబ్దేన ప్రకృతిసంస్పృష్ట శ్చేతన శ్చ వివక్షితః, పురుషశబ్దేన ముక్తో నిత్య శ్చ మహావృజ్జేన మహదాదిప్రకృతికార్యం కృత్స్నం వివక్షితం “యస్మా త్తర మతీతోఽహ మక్షరా దపి చోత్తమ” ఇతి గీతావచనాత్, పంచమీనిర్దేశగర్భాత్ పంచమీ సమాసోఽవ్యవగమ్యతే, న చ తద్విధాయకాభావః “తాదపి పర స్తవర” ఇత్యనేన పంచమీభయేనేత్యత్ర పంచమీతి యోగవిధాగా దేవ తదుపపత్తే. అత్ర పంచమీషష్ఠీసమాసయోః పురుషశబ్దో బద్ధముక్తో భయా వస్థజీవమాత్రపర ఇతి సంయమహేతు రిత్యుక్తం. సంహారహేతుత్వ ముపపాదయతి (కాల మితి.) కాలశరీరక మాహుః కాలశరీరకత్వే సంహారహేతు మాహు రిత్యర్థః. కోఽసౌ కాల ఇత్యత స్తతత్త్వరూప మాహుః య త్రినాభిః సమన్యూనాదికాహారాత్రనాభిః త్రిణి చాతురస్యాని నాభి ర్యన్య సః సంవత్సరాత్మక ఇతి వా అఖిలస్య జగతః అవచయే అపక్షయే ప్రవృత్తో గభీరవేగః సోఽయం కాల ఉత్తమపురుష స్వ మిత్తాహు రితి సంబంధః. అత్ర శ్రుతయః స్మృతయ శ్చేతి కర్తృపదాధ్యాహారః. ష్టరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్సేన రూపేజాభినిష్పద్యతే స తత్ర పర్యేతి స ఉత్తమః పురుష ఇత్యాదికాః

(బ్రహ్మదిక్పతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

సోఽయం త్రినాభి రభిలాపచయే ప్రవృత్తః కాలో గభీరరయ ఉత్తమపూరుషస్త్యమ్. ౧౬

త్వత్తః పుమా స్సమదిగమ్యయయాస్య వీర్యం ధత్తే మహాంత మివ గర్భ మమోఘవీర్యః, సోఽయం తయాఽనుగత అత్యన ఆండకోశం హైమం ససర్జ బహి రావరజై రుపేతమ్. ౧౭

త త్తస్థుష శ్చ జగత శ్చ భవా నధీశో యన్మాయయోత్థగుణవిక్రియయోపనీతాన్.

శ్రుతయః అంశావతారం పురుషోత్తమస్య హ్యనాదిమధ్యాంత మజస్య విష్ణో రిత్యాదికాః స్మృతయః అనేన అతోఽస్మిన్ లోకే వేదే చ ప్రథిత ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః. అత్ర చ భగవదీతాభావ్యం వేదార్థావలోక నాలోక్యతే ఇతి లోక ఇతి స్మృతి రిహోచ్యతే ఇతి కాలమాహు రిత్యాదినా గభీరరయ ఇత్యనేన సంయమ హేతుత్వ ముపపాదితమ్. ౧౬

అథ సృష్టిహేతుత్వ ముపపాదయంతి (త్వత్త ఇతి.) పుమా న్తావిరుద్ధాఖ్యః. స హి జగద్వ్యాపారేఽదిక్పతః అమోఘవీర్యః అమోఘం అప్రతిహతం సంకల్పమాత్రేణ సృష్ట్యావహం పీర్యం సృష్ట్యవయక్తవివిధవిచిత్రశక్త్యాత్మకం యస్య సః త్వత్తః సర్వవ్యాహమూలభూతాత్ సమదిక్పత్య తావ దావిర్భూయ. అస్యేతి తాదర్థ్యస్య కేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. పరిదృశ్యమానజగత్సృష్ట్యర్థ మిత్యర్థః. యయా ప్రకృత్యా మహాంతం మహత్తత్వాఖ్యం వీర్యం ధత్తే అవత్త, త మివ గర్భ మివ పురుషో యోషితి గర్భ మివ ప్రకృతో మహత్తత్వ ముత్పాదయామాపేత్యర్థః. ప్రకృతానాహితాయాః పరిణామసామర్థ్యరూపాయాః శక్తేః కార్యరూపత్వా న్యహత్తత్వస్య వీర్యత్వవ్యవదేశః. సోఽయం మహాః తయా ప్రకృత్యా అనుగతః కారణభూతప్రకృతివద్గుణత్రయయుక్త ఇత్యర్థః. అత్యన స్సకాలా దాండకోశం ససర్జ అహంకారతన్మాత్రమహాభూతేంద్రియవ్యరా సృష్టవా నిత్యర్థః. కథంభూతం? హైమం అవరజై స్తోయాదిభి స్సప్తభి ర్బహి రావృతం. అత్ర సోఽయ మిత్యనేన భగవదాత్మకో మహా విప్లవీతః. ఆండకోశశబ్దా న్తదంతర్నిర్మిబ్రహ్మది న్నమ్నవర్ణంతవస్తూనా మప్యవలక్షణార్థః. ౧౭

అథోదయహేతోః పాశ్చాత్యం స్థితిహేతుత్వ ముపపాదయంతి (త దితి.) తత్ తతః, ఉదయహేతుత్వా దనంతర మిత్యర్థః. తస్థుషః, స్థావరస్య జగతో జగ్జ్యుషః చ సృష్ట్యవ్యవహారాత్మకస్య జగత ఇత్యర్థః. భవా నధీశః అధీశత్వం చాత్రాంతప్రవిశ్య ప్రకాశ్యత్వం మనుతదనంతర విష్ణాద్యవతారరూపేణ పాలకత్వ మనిష్టపరిహరేష్టప్రాపణాత్మకం చ. ఇద మేవ హి స్థితిహేతుత్వం వామ, యదంతర్యామి మనువిష్ణాద్యవతారరూపేణానిష్టపరిహరేష్టప్రాపణరూపం తత్రాంతర్యామికృత్య

అర్థా స్తుష న్నహి హృషీకవతే న లిప్తో యేనన్యే స్వతః పరిహృతా దపి విభృతి స్మ.౧౦
 స్మాయావలోకలవదర్శితభావహారిభూమండల సహితసౌరతమంత్రశౌఙ్గైః,
 పత్న్య స్తు షోడశసహస్ర మనంగభాజై ర్యన్యేంద్రియం విమధితుం కరజై ర్నవిభవ్యః.
 విభవ్య స్తవామృతకథో దవహా త్రిలోక్యాం పాదావనేజసరిత శృమలాని హస్తుమ్.

మాహ- యన్మాయయా యన్య తవాంతర్యామిణో మాయయా త త్తజీవకర్మానుగుణసంకల్పేన ఉత్తా
 విజృమ్భితా గుణవిక్రియా గుణపరిణామాత్మకేంద్రియవృత్తి స్తయోపసేతానర్థా శబ్దావిషయాన్
 అధ్యారోపితప్రేషణోదత్ర జుషిః, పరస్మైపద మార్షం, జోషయన్ అనుభావయన్ నిత్యర్థః. యద్వా
 లీలారసావయితయా జీవద్వారా అనుభవ నిత్యర్థః. అథాఽపి న లిప్తః పుణ్యపాపాభ్యా మితి శేషః.
 అకర్మవశ్యత్వా దితి భావః. తత్ర హేతుత్వేన సంబోధయంతి (హృషీకవత ఇతి.) హృషీకాణీంద్రియాణి
 తత్పృతిత్వం చ తద్వశీకర్తృత్వం తదవశ్యత్వం తద్వ్యాపారాత్మకపుణ్యాపుణ్యకారయితృత్వం చ తద్విద్యుతి
 రిక్తా స్తు నైవంవిధా ఇత్యాహుః (యేన్యే ఇతి.) తద్విద్యుతిరిక్తాస్పర్శే జీవా యోగినో వా స్వతః.
 పరిహృతా దవిద్యమానాత్ త్యక్తా ద్వా విషయజోషణా ద్విభృతి వాసనామాత్రేణ బద్ధత ఇత్యర్థః. ౧౦

హృషీకవతిత్వ మస్మి న్నేవావతారే ప్రసిద్ధ మిత్యాహుః (స్మాయావలోకేతి) స్మాయావలోకో
 మందస్మితవిలసితోఽవలోకః. స్మేరావలోక ఇతి పాఠేఽపి న ఏవార్థః. ఉన్య లవః కటాక్షః తేన
 సంఘోతో యో భావోఽభిప్రాయవిశేష స్తేన మనోహారి యద్భూమండలం తేన ప్రసూతా యే సౌరత
 మంత్రాః సురతాలాపా నైః శౌఙ్గైః ప్రగల్భైః అనజ్జబాజైః సంమోహనైః శరైః కామకళాః
 షోడశసహస్ర వపి పత్న్యః యన్య తవేంద్రియం విమధితుం వశీకర్తృ మితి యావత్. న విభవ్యః
 న ప్రబభూవుః, ధ్వం తు సర్వస్య వశీతి భావః, తథా చ శ్రుతిః, "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేకాన" ఇతి. ౧౦

కిం వత్తవ్య మర్థా జుష న్మపి న లిప్త ఇతి. యత స్తవచ్చరితవరణోదక పేవ విల్లేపతా
 మావహత ఇత్యాహుః (విభవ్య ఇతి.) ఉదవహాశబ్దో నద్యాం రూఢః అత ఏవోదక స్తోద
 స్యంజ్ఞాయా మిత్యుదాదేశః. తవ అమృతతుల్యః యాః కథా స్తా ఏవోదవహా నద్య స్తథా పాదావనే
 జనసరితః పాదజైవజలాత్మికా గజ్గాద్యా స్ఫురిత శృ త్రిలోక్యాం శమలాని దురితాని హంతుం విభవ్యః
 నిమగ్నాః యత ఏవ చుత ఏవ శుచదః శుచియే అత్మశుద్ధ్యర్థం సీదంతి క్లిశ్యంతీతి తథా విశుద్ధరామా
 ఇత్యర్థః. తే తవామృతం అనుశ్రవో వేదః, గురూచారణ మమశ్రూయత ఇతి వ్యుత్పత్తేః, తత్సిద్ధం

(బ్రహ్మదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

అనుశ్రవ శ్రుతిభి రఙ్గిజ మంగనజై స్తీర్థద్వయం శుచిషదస్త ఉపస్పృశంతి. ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ

ఇత్యభిష్టాయ విబుధై స్సేకై శ్శతధృతిం హరిమ్,
అభ్యభాషత గోవిందం ప్రణమ్యామృర మాశ్రితః. ౨౧

బ్రహ్మోవాచ—

భూమే ధారావతారాయ పురా విజ్ఞాపితః ప్రభో,
త్వ మస్మాభి రశేషాత్మం స్తత్తత్తైవోపపాదితమ్. ౨౨

ధర్మ శ్చ స్థాపిత సత్కు సత్యసంధేషు వై త్వయా,
కీర్తి శ్చ దిక్ష విక్షిప్తా సర్వలోకమలాపహః. ౨౩

అవతీర్య యదో ర్వంశే బిభ్రద్రూప మనుత్తమమ్,
కర్మా ణ్ముద్దామవృత్తాని హితాయ జగతోఽకృథాః. ౨౪

కీర్తిరూపం తీర్థం శ్రుతిభిః శ్రవణేంద్రియైః, అఙ్గిజం గాఙ్గం తు అఙ్గసజ్జైః స్నానాదిభి రిత్యేవం
తీర్థద్వయ ముపస్పృశంతి సేవంతే, ౨౦

(ఇతీతి.)

(భూమే రితి.) సే అశేషాత్మకా సమస్తచిదచిదంతరాశ్మన్ తదస్మద్విజ్ఞాపితం ఉపపాదితం
సాదితమ్. ౨౨

(ధర్మ ఇతి.) సత్యే సందా అభినంది ర్యేషాం తేషు సత్కు సర్వేషాం లోకానాం జనానాం,
శృఙ్ఖతాం వదతాం చ మల మహాంతీతి తథా సా కీర్తి ర్విక్షిప్తా విస్తారితా, ౨౩

(అవతీర్యేతి.) న విద్యతే ఉత్తమం యస్మా త్త ద్రూపం షపు ర్భిభిద్భిబ్రాణః జగతో
హితాయ శ్రేయస్సాధనాయ ఉద్దామూ న్యుదారాణి వృత్తాని వార్తాః. యేషు తాని ఉదారకథావిషయగర్భాణీ
త్కర్తాః. తాని కర్మా ణ్యకృథాః కృతవా నసి ౨౪

యాని తే చరితానీశ మనుష్యా స్సాదవః కలా.

శృణ్వంతః కీర్తయంత శ్చ తరిష్య న్త్యజ్ఞాసా తమః.

౨౫

యదో ర్వంశేఽవతీర్ణస్య భవతః పురుషోత్తమ.

శరచ్చతం వ్యతీయాయ పంచవింశాధికం విభో.

౨౬

నాధునా తేఽఖిలాధార దేవకార్యావశేషితమ్.

కులం చ విప్రశాపేన నష్టప్రాయ మభూ దిదమ్.

౨౭

తత స్సద్బామ పరమం విశస్వ యది మన్యనే.

సరోకా న్లోకపాలా న్మః పాహి వైకుణ్ఠ కింకరాన్.

౨౮

సంస్తుతో భగవా నిత్యం విబుధైః పద్మజాదిభిః.

ప్రతినంద్యాహ తా న్నాజ న్మాయామనుజ ఈశ్వరః.

౨౯

జగతో హితాయాకృతా ఇత్యేత దేవోపపాదయతి (యానితి) హేతుః తే తవ అజ్ఞాసా నుభేన తమః ప్రకృతిం తత్కార్యం సంసార మిత్యర్థః, తరిష్యంతి.

౩౦

(యదువంశ ఇతి) హేపురుషోత్తమ హేవిభో పంచవింశాధికం శరచ్చతం వర్షతం. వ్యతీయాయ వ్యతీక్రంత మభూత్.

౩౧

తతః కి మత ఆహ (నాధునేతి.) హేఖిలాధార దేవకార్యావశేషితం అవశేషితం దేవకార్య మిత్యర్థః. తత్కర్తవ్య మధునా తవ నా స్తి ఇదం కులం యదుకులమ్.

౩౨

తతోఽపి కిమత ఆహ (తత ఇతి.) తతః అవతారప్రయోజనస్య పృథక్త్వా దధునా పరమం సర్వోత్కృష్టం సద్బామ స్వస్థానం పరమం పదం శ్రయస్వ యది మన్యనే న వయం విధాతుం ప్రభవ ఇతి భావః. హే వైకుంఠ లోకైష్టపహితాః కింకరా నస్మాకా లోకపాలా న్పాహి వైకుంఠస్య తవ కింకరా నితి వా కింకరవిజ్ఞాననానువర్తన మేవ తత్ఫలన మితి భావః.

౩౩

(సంస్తుత ఇతి.) పద్మజాదిభిః బ్రహ్మాదిభిః విబుధైః సంస్తుతః స్తుతిపూర్వకం విజ్ఞాపితః భగవా న్మాయామనుజః స్వనంతలోపాత్తమనుజావతారః, ప్రతినంద్య తద్విజ్ఞాన మభినంద్య హేరాజ విబుధా నాహ.

౩౪

(బ్రహ్మదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వనమ్)

శ్రీభగవానువాచ—

అవధారిత మేత న్మే యదాత్థ విబుధేశ్వర,

కృతం వః కార్య మఖిలం భూమే ధ్యాయోఽవతారితః.

౩౦

తదిదం యాదవకులం వీర్యశౌర్యశ్రీయోద్ధతమ్.

లోకం జిహ్నుక్ష ద్రుద్ధం మే వేలయేవ మహర్జవమ్.

౩౧

యద్యసంహృత్య దృష్టానాం యదూనాం విపులం కులమ్,

గంతాఽస్మి తేన లోకోఽయ ముద్వేలేన వినశ్యతి.

౩౨

ఇదానీం నాశ ఆరబ్ధః కులస్య ద్విజశాపతః,

యాస్యామి భవనం బ్రహ్మ న్నేతదస్తే తివానఘ.

౩౩

తదేవాహ (అవధారిత మితి.) హేవిబుధేశ్వర బ్రహ్మణ, ఏత న్మే మయా, అవధారితం విచార్య నిశ్చితం కీతత్, య త్వ మాత్థ ఉక్తవా నసి, తదేవ స్పష్టయతి (కృత మితి.) వో యుష్మాకమ్.

౩౦

తర్హి అధునా విజ్ఞాపిత మవధారియేత్యత ఆహ (తదిద మితి.) తత్తథాపీదం యాదవకులం, వీర్యాదిభి రుద్ధతం అనివార్యం, వీర్యం పరాభివసామర్థ్యం శౌర్యం యుద్ధే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం, శ్రీ ర్ధనాదినంపత్, తతః కి మత ఆహ (లోక మితి.) లోకం దిధక్షత్ నాశయితు ముద్యుక్తం, మే మయా వేలయా మహర్జవ ఇవ రుద్ధం నివారితమ్.

౩౧

తతో యది కుల మసంహృత్య గంతాస్మి గమిష్యామి తర్హి అనేన కులేనాయం లోకః, ఉద్వేలేన ఉల్లఙ్ఘితమర్యాదేన యదుకులేన వినశ్యతి వినష్టో భవిష్యతి, ఉద్వేలేనేవేతి సాతే ఉద్వేలేన వేలా మతిక్రాంతేన, మహర్జవేనేన యథా నశ్యతి తద్వ దనేనేత్యర్థః.

౩౨

కదా తర్హి సంహరిష్యసిత్యత్రాహ (ఇదానీ మితి.) ద్విజశాపా, న్నాశ ఆరబ్ధ ఏవ న హ్యరబ్ధినాశం వస్త్యవతిష్ఠతే, కింత్యాశ్వేన నిరవశేషం వినశ్యతీతి భావః, హే అనఘ ఏకదస్తేకులనాశాస్తే హే బ్రహ్మణ తవ భవనం, యాస్యామి వైకుంఠం యాన్యణ తవ భవనం యాస్యామీత్యర్థః.

౩౩

శ్రీరథక ఉవాచ—

ఇత్యుక్తో లోకనాథేన స్వయంభూః ప్రణీపత్య తమ్,

సహదేవగణై ర్దేవ స్వస్వదామ ప్రత్యపద్యత.

౩౪

అథ తస్యాం మహోత్పాతా ద్వైరవత్యాం సముత్థితాః,

విలోక్య భగవా నాహ యదువృద్ధా న్సమాగతాః.

౩౫

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏతే వై సుమహోత్పాతా హ్యుత్తిష్ఠంతీహ సర్వతః

శాప శ్చ నః కులస్యాసీ ద్భ్రాహ్మణేభ్యో దురత్యయః.

౩౬

న వస్తవ్య మిహోఽస్మాభి ర్జీవీమభి రార్యకాః,

ప్రభాసం సుమహాత్పుణ్యం యాస్యామోఽద్యైవ మా చిరమ్.

౩౭

యత్ర స్నాత్వా దక్షశాపా ర్గ్ధహీతో యత్మణోదురాత్.

విముక్తః కిల్బిషా త్సద్యో భేజే భూయః కలోదయమ్

౩౮

(ఉత్తితి.) లోకనాథేన కృష్ణేనేత ముక్త. స్తం కృష్ణం, ప్రణీపత్య ప్రణమ్య దేవగణై స్సహ స్వదామ స్వస్థానం సత్యలోకం, ప్రత్యపద్యత సమగతః.

౩౪

(అథేతి.) అథ బ్రహ్మగమనాంతరం విలోక్య సమాగతా యదువృద్ధా నాహేతి సంబంధః.

౩౫

తదేవాహ (ఏత ఉత్తి.) శాపశ్చేతి చోహేత్. యతః శాపః ఆసీత్ తతో మహోత్పాతా ఉత్తిష్ఠంతీత్యర్థః.

౩౬

తర్హి కిం విదేయ మిత్యత ఆహ (న వస్తవ్య మితి.) హే అర్యకాః జీవితు మిచ్ఛద్భి శ్చే దస్మాభి రిహ పురే న వస్తవ్యం న స్థాతవ్యం, కిం తు ఆద్యైవ, ప్రభాసం యాస్యామః, మా చిరిం విలప్సం మా కురుత.

౩౭

తత్రాపి విప్రశాపోఽవివారిక ఏవేత్యత ఆహ (యత్రేతి.) ఉదుప శ్చంద్రిక, దక్షశాపాత్ యత్మణా క్షయరోగేణ గృహీతో యత్ర ప్రభాసే స్నాత్వా స్నానమాత్రం కృత్వా కిల్బిషాత్ యత్మణః విముక్తః, సద్య ఏవ పునః కలోదయం లేభే ప్రాప్తవాః.

౩౮

(బ్రహ్మదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

వయం చ తస్మిన్నాప్లత్య తర్పయత్వా పితౄణాం స్మరాత్.

భోజయిత్వోజితో విప్రా న్నానగుణవతాఽన్ధసా.

౩౯

తేషు దానాని పాత్రేషు శ్రద్ధయోప్త్వా మహాంతి వై.

వృజినాని తరిష్యామో దానై ర్నౌభి రివార్ణవమ్.

౪౦

ఏవం భగవతాఽఽదిష్టా యాదవాః కురునందన.

గన్తుం కృతధియ స్థీర్థం స్యందనాని సమాయుజన్.

౪౧

తన్నిరీక్ష్యేద్ధవో రాజఞ్ శ్రుత్వా భగవతోదితమ్.

దృష్ట్వాఽరిష్టాని ఘోరాణి నిత్యం కృష్ణ మనువ్రతః.

౪౨

వివిక్త ఉపసంగమ్య జగతా మీశ్వరేశ్వరమ్.

ప్రణమ్య శిరసా పాదౌ ప్రాజ్ఞలి స్త మభాషత.

౪౩

అతో వయ మపి తస్మిన్పూజితే అప్లత్య, నానగుణవతా షడ్రసోపేతేనాన్ధసా ఆన్నేన.
ఉజిః కమనీయాన్ విప్రాన్ భోజయిత్వా.

౩౯

తేషు విప్రరూపేషు పాత్రేషు మహాంతి దానాని, ఉప్లేత్యనేన యథా సుక్షేతే బీజ ముప్తం
బహుపలం భవతి తథా సత్పాత్రే దాన మపీతి ద్యోతితం. నౌభి రర్ణవ మివ దానైః వృజినాని విప్రణావ
ప్రయుక్తదుఃఖాని తరిష్యామః.

౪౦

(ఏవ మితి.) హేకురునందన, తీర్థం ప్రభాసం గన్తుం కృతధియః స్యందనాన్ రథాన్
సమాయుజన్ వాహై ర్యుక్తాన్ చక్ర రిత్కర్థః.

౪౧

(తదితి.) హేరాజన్ భగవతోక్తం, శ్రుత్వా తదుద్యోజనం, నిరీక్ష్య చ ఘోరా ణ్డరిష్టా
న్యత్యాతాని దృష్ట్వా చ నిత్యం, కృష్ణ మనువ్రతః, హేతుగర్భ మిదమ్.

౪౨

అతః వివిక్తే ఏకాంతే, తం కృష్ణ మభాషత.

౪౩

ఉద్ధవ ఉవాచ—

దేవదేవేశ యోగేశ పుణ్యశ్రవణకీర్తన.

సంహృత్వైత త్కులం నూనం లోకం సంత్యక్త్యతే భవాః.

విప్రశాపం సమర్థోఽపి ప్రత్యహన్ న యదీశ్వర.

౪౪

నాహం తవాఙ్ఘ్రికమలం షణ్డార్థ మపి కేశవ.

త్యక్తుం సముత్సహే నాథ స్వదామ నయ నూ మపి.

౪౫

తవ విక్రీడితం బ్రహ్మ న్న లాజాం పరమమంగళమ్.

కర్ణపీయూష చూసాద్య త్యజన్త్యన్యస్పృహం జనాః.

౪౬

శయ్యాసనాటనస్థానస్నానక్రియాశనాదిషు.

కథం త్వాం ప్రియ మాత్మానం వయం భక్తాన్త్యజేమహి.

౪౭

తదేవాహ (దేవేవ్యాదినా ఏనం విజ్ఞాపిత ఇత్యతః ప్రాక్తనేన) హేచేన స్యతేజసా దీప్యమాన. దేవానాం బ్రహ్మాదీనా. మీశ, హే యోగేశ మౌగనిర్వాహక. పుణ్యం శృణ్వతాం కీర్తయతాం చ పుణ్యావహం. శ్రవణం, కీర్తనం చ యస్య. తస్య సంబోధనం, నూనం సంత్యక్త్యతే తథాఽనుమినోమితి భావః. కుతః? హే ఈశ్వర యత్ యస్మాత్ సమర్థోఽపి విప్రశాపం న ప్రత్యహన్ న ప్రతిహతవాః. ౪౪

తతః కిమత ఆహ (నాహ మితి.) త్యక్తుం. నోత్సహే న మృష్యామి. తర్హికిం విదేయం స్వదామ నయ మామపీతి. స్వదామ వైకుంఠమ్. ౪౫

త్యాగోత్సాహ మగంభావయ న్నాహ (తనేతి.) కర్ణపీయూషం శ్రోత్రయో రమృతతుల్యం పరమమజ్జకావహం చ తవ విక్రీడిత మేవాస్పాద్య క్రుత్వా. అశ్యస్పృహం దేహతదనుబంధిభిర్వాది విషయస్పృహం త్యజంతి, త్యజంత స్త్వా మేవాశ్రయంత ఇత్యర్థః. ౪౬

కథం పున శ్శయ్యాదిషు సహ వర్తమానం ప్రియకమం తత్ర హేతు రాత్మానం త్వాం త్యజేమహి. తత్రాపి, భక్తా. వయం కథం త్యజేమహి. ౪౭

(బ్రహ్మదిక్పతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

త్వయోపభుక్తస్రగ్గన్ధవాసోఽంకారచర్చితాః.

ఉచ్చిష్టభోజినో దాసాస్తవ మాయాం జయేమహి.

౪౮

వాతరశనా యే ఋషయశ్శృమణాః ఊర్ధ్వమన్వినః.

బ్రహ్మేభ్యం దామ తే యాంతి శాంతా స్సంన్యాసినోఽమలాః.

౪౯

వయం త్వహ మహాయోగి నృమత్రాః కర్మవర్త్యసు.

త్వద్వార్తయా తరిష్యామస్తావకైర్దుస్తరం తమః.

౫౦

త్వాం త్వక్తు మశక్నువన్ స్వదామ నయ మా మితి ప్రార్థయే న తు సంస్మృతిభయా దిత్యభిప్రేత్యాహ (త్వయేతి.) ఓషయా ఉపభుక్తైః, ఉపభుక్త్య త్యక్తైః, స్రగ్గాదిభి శ్చర్చితాః అలంకృతాః స్వదుచ్చిష్టభోజిన శ్చ దాసా వయం తవ మాయాం జయేమ, హి విశ్చితం, న మాయాతరణార్థ మస్మాద్ధి ర్యతితవ్య మితి భావః.

౪౮

త్వత్పదం త్వన్మాయాతరణం చాస్మాకం సులభమేవాసీ దిత్యభిప్రేత్యాహ (వాతరశనా ఇతి.) వాతరశనా దిగమ్పరాః కౌపీనమాత్రదారిణః నగ్నాః, శ్రమణాః అనశనాదిభిః శ్రమవంతః ఊర్ధ్వమంధినః ఊర్ధ్వరేతనః సన్యాసినః, చతుర్థాశ్రమిణః, శాంతాః రాగద్వేషాదిరహితాః బ్రహ్మేభ్య మితి మధ్యమ పదలోపీ సమాసః. బ్రహ్మలోకాభ్యం “ఏతం దేవయానం వన్ధాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి న వరుణ లోకం న ఆదిత్యలోకం న ఇంద్రలోకం న ప్రజాపతిలోకం న బ్రహ్మలోకం ఆశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహో ర్ముఖా త్ప్రముచ్య దూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభినంభవాని, న వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతా న్కామా స్సృశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే” ఇత్యాదిమ బ్రహ్మలోకత్వేన ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. అ త్రే తవ దామ స్థానం యాంతి.

౪౯

ఏవ మన్యే బ్రహ్మచర్యాదిభిః క్షేత్రైస్తరంతి. వయం త్వనాయాసేన తరిష్యామః ఇత్యాహ (వయం త్వతి.) హే మహాయోగిణ ఇహ సంసారే కర్మవర్త్యసు కర్మార్థకేషు సుఖదుఃఖాదిషు, స్వర్గనరకపదవీషు వా బ్రహ్మంతో, వయం తావకై స్వద్భుక్తై స్సహ త్వద్వార్తయా దుస్తర మపి తమః తమః కార్యం సంసారం. తరిష్యామః అనాయాసేనేతి కేషః.

౫౦

స్మరస్త స్మారయంత శ్చ కృతాని గదితాని చ.

గత్యత్స్మితేక్షణక్షేపం య స్మృలోకవిదమ్మనమ్.

౫౧

శ్రీకుక ఉవాచ—

ఏవం విజ్ఞాపితో రాజ నృగవా న్దేవకీసుతః.

ఏకాన్తినం ప్రియం భృత్య ముద్ధవం సమభాషత.

౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
షష్ఠోఽధ్యాయః.

కథంభూతా స్వంతః తవ కృతాని చేష్టితాని, సూన్యతాని క్షేపః పరిహాసః, గత్యాదీనాం
ద్యుంద్యైకవద్భావః. స్త చ్చ స్మృలోకవిదమ్మనం మనుష్యచేష్టానుకరణం తచ్చ స్మరంతః, స్మారయంత
శ్చ తరిష్యామ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః.

౫౩

(ఏవ మితి.) హే రాజా ఏకాంతిన మనన్యదైవతం అత ఏవ ప్రియం భృత్యం చోద్ధవం
సమభాషత.

౫౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారాకాసుధాకరన్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన
తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూర్తినమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

యదాత్థ మాం మహాభాగ తచ్చిక్లిష్ట మేవ మే,
బ్రహ్మ భవో లోకపాలా స్స్వర్వాసం మేఽభికాఙ్క్షిణః.

౧

మయా నిష్పాదితం హ్యత్ర దేవకార్య మశేషతః,
యదర్థ మవతీర్ణోఽహ మంశేన బ్రహ్మణాఽర్థితః.

౨

కులం వై శాపనిర్దగ్ధం నజ్జ్య త్యన్యోన్యవిగ్రహాత్.
సముద్ర సప్తమేఽహేన్న తాం పురీం చ ప్లావయిష్యతి.

౩

యద్ధ్యేవా యం మయా త్యక్తో లోకోఽయం సప్తమంజళః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

భాషణ మేవాహ (యదాత్థేత్వాదినా.) హేమహాభాగ మాం ప్రతి యదాత్థ యత్ సంహృ
త్యైత త్కులం నూనం లోకం సంత్యక్త్యతే భవా నితి తస్మే చిక్లిష్ట మేవ తథా బ్రహ్మ భవో రుద్రో
లోకపాలా శ్చ మమ స్వర్వాసం శ్రీవైకుంఠవాసం అభికాఙ్క్షిణః అభికాఙ్క్షంత ఇత్యర్థః.

౧

సన్వవతారప్రయోజన మనిష్పాద్య కథం గమిష్యసీత్యత ఆహ (మయేతి.) కిం తదేవ కార్య
మిత్యత ఆహ (యదర్థ మితి.) బ్రహ్మణా అర్థితః పార్థితోఽంశేన బలభద్రేణ సహ యదర్థ మవతీర్ణః
తద్భారహరణాత్మక మితి భావః.

౨

సను న భారోఽపసీతః దుస్సహభారాత్మకస్య యదుకుల స్యావశిష్టత్వా దిత్యత ఆహ (కులం
వా ఇతి.) శాపేనైవ నితరాం దగ్ధస్థాయ మన్యోన్యకలహో నిర్నిశేపం నజ్జ్యతి వై విశ్చితం. తర్హి
పురీం కః పాలయిష్యతీత్యత ఆహ (సముద్ర ఇతి.) న కోఽపి పాలయిష్యతి కిం త్విత ఆరభ్య
సప్తమేఽహి ఏతాం ద్వారకాం పురీం సముద్రః ప్లావయిష్యతి నాకయిష్యతీత్యర్థః.

౩

త్వయా త్వహ న స్థాతవ్య మితి వక్తు మాహ (యస్మేతి.) యద్ధ్యేవా యం లోకో మయా

భవిష్య త్వచిరా దృఢ్ర కలినాఽపి నిరాకృతః.

౪

న వస్తవ్యం త్వయైవేహ మయా త్వక్తే మహీతలే.

జనోఽధర్మరుచి ర్భద్ర భవిష్యతి కలౌ యుగే.

౫

త్వస్తు సత్వం పరిత్యజ్య స్నేహం స్వజనబంధుషు.

మయావేశ్య మన స్సమ్యక్ సమదృ గ్విచరస్వ గామ్.

౬

యదిదం మనసా వాచా చక్షర్పాం శ్రవణాదిభిః.

సశ్వరం గృహ్యమాణం చ విద్ధి మాయామనోమయమ్.

౭

పుంసోఽయుక్తస్య నానార్థో భ్రమ స్సగుణదోషభాక్.

త్వక్తస్తవ అచిరా స్పృష్టమగ్గః, హేసాదో కలినా నిరాకృతః అభిభూత శ్చ భవిష్యతి. అతో మయా త్వక్తే ఇహస్మి స్మహీతలే త్వయా న వస్తవ్యం న స్థాతవ్యం. హేభద్ర అధర్మ రుచి ర్యస్య తథా భూతో భవిష్యతి అతోఽపీహ న వస్తవ్య మిత్యభిప్రాయః.

౪-౫

తస్మి కిం విధేయం క్వ గంతవ్య మిత్యత ఆహ (త్వం త్వితి.) సర్వం శబ్దాదివిషయం స్వజనేషు బంధుషు స్నేహం చ త్యక్త్వా మనో మయాశ్వరే సమ్యక్ జ్ఞివేశ్య సమదృక్ సర్వస్య బ్రహ్మకత్వస్వనుసంధానిరూపసమదృష్టిమాణ. గాం భూమిం విచరిస్య.

౬

సర్వం పరిత్యజ్యేతి శబ్దాదివిషయశ్చాగ ఉక్తః, వైరాగ్య మంతరేణ శ్యాగానంభవా త్తత్ర వైరాగ్యజననార్థం తేషాం సశ్వరత్వం ప్రకృతిగుణవశ్యమానసానా మేవ సుఖకరత్వం చాహ (యదిగ మితి.) య స్త్వన ఆదిధిర్గమ్యామాణం తదిదం సర్వం సశ్వరం మాయామనోమయం చ విద్ధితి సంబంధః. మాయాశబ్దేన తద్గుణవశ్యం లక్ష్యతే. మాయాగుణవశ్యం య స్త్వనః తత ఆగతం “ఓక ఆగత” ఇత్యధికారే “మయచ్చే” మయత్. ప్రకృతిగుణవశ్యమనోజన్య మేవ విషయసుఖం గుణవశ్య మానసానా మేవ తదోక్తతే న తు విభుద్ధమానసానా మిత్యర్థః.

౭

సమదృ గ్విచర స్వేత్వక్తం, నను దేవమనుష్యతిర్యగాదిభేదభిన్నతయా ప్రతీయమానేషు వస్తుషు విభిన్నైవ దృష్టిః స్వాత్ న త్వేకరూపేత్యత ఆహ (పుంస ఇతి.) అయుక్తస్య సర్వాంతరాత్మని సర్వశరీరకే వయి చిత్త మయజ్ఞతః పుంసః నానార్థః నానా అర్థా యస్య సః యో నానార్థవిషయః.

(శ్రీకృష్ణవిరూపాక్షం)

కర్మాకర్మవికర్మేతి గుణదోషా ధియో భిదా.

౮

తస్మాద్యుక్తేంద్రియగ్రామో యుక్తచిత్త ఇదం జగత్.

ఆత్మనీక్షస్య వితత మాత్మానం మయ్యధీశ్వరే.

౯

జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుక్త ఆత్మభూత శ్శరీరీణామ్.

ప్రత్యయః స భ్రమరూపః తత్తదబ్రహ్మత్యక్తస్వతంత్రస్సవిషయాప్రతీతిర్భ్రమరూపైవేత్యర్థః. సర్వాంతరాత్మని మయి చిత్తం యుజ్జితస్తు మదాత్మక త్వేనైకరూపా యా ప్రతీతిః సా తు సమితిరూపేతి భావః. అస్తు నానాదో భ్రమః. తతః కి మత ఆహ (గుణదోషభా గితి.) యస్య పుంసో భ్రమః స గుణదోషభాక్ సుఖదుఃఖభాక్ పుణ్యాపుణ్యభా గ్వా. గుణదోషకృ దితి పాఠే న భ్రమో గుణదోషకృత్ సుఖదుఃఖకృ దిత్యర్థః. కిం భ్రమః స్వరూపేణైవ గుణదోషావహః నేత్యాహ (కర్మేతి.) యస్య కర్మాకర్మవికర్మేతి భిదా భేదః తస్య దియః గుణదోషా విషయా, గుణదోషదియ ఇతి పాఠే కర్మాదయ స్తదనువృత్త్యననువృత్తిప్రయుక్తసుఖదుఃఖబుద్ధయ శ్చేత్యర్థః. కర్మాదశ్చక్తవ్యం విత్వం నైమిత్తికం చ ఆకర్మ ఆకర్తవ్యం ప్రతీషిద్ధ మిత్యర్థః. వికర్మ వివిధఫలాయ చోదితం కామ్యకర్మ. ఆయ మర్థః- స్వతంత్రస్సభ్రమదేహాత్మభ్రమవతోఽజ్ఞస్య పుంసః విధివిషేదాద్భాగ్యకభేదన్నిశాత్ర వశ్యతా తదనువర్తనాతిఃక్లుపాభ్యాం సుఖదుఃఖే ఏవం చ భ్రమస్య శాస్త్రవశ్యోపాదనద్వారా గుణదోషకృత్త్వం న స్వరూపేణైతి న చైతావతా బ్రహ్మవిదాం శాస్త్రాతిఃక్లుపం దోషాయ నేతి మంతవ్యం. తేషామపి విశ్చితస్వతంత్రస్సప్రతీతిభ్రమాణా మామోక్షం కదాచి ద్భ్రూమానువృత్తివర్సనా తత్ప్రయిక్తకాత్రవశ్యత్వ స్యావర్జనీయత్వాత్.

౧౦

యస్మా న్నానార్థప్రతీతేః భ్రమస్య సుఖదుఃఖగర్భసంస్పృతిహేతుత్వం తత్తత్తద్విప్రవృత్తయే సర్వం బ్రహ్మత్యక్తం పశ్యేత్కాహ (తస్మా దితి.) యుక్తేంద్రియగ్రామః నిరుబిత్తేంద్రియగ్రామః యుక్తచిత్తః మయ్యావేతచిత్తః ఇదం జగ దచిత్పరీణామాశ్మకదేవపునుస్సాదిశరీరకాతం ఆస్థని జీవే ఈక్షస్య జీవేన ధార్యం పశ్య ఆత్మానం జీవం మయాశ్వరే వితతం వ్యాప్తం ధార్యం పశ్యేత్యర్థః. సదైవ మీక్షమాణస్య భ్రమ స్తన్మూలాసంస్పృతి శ్చ నివర్తత ఇతి భావః.

౧౧

సన్నిత ఆరభ్యైవ మీక్షమాణ స్వాప్యనాదితయా విషయప్రవణేంద్రియ సోక్తవిధేక్షణ స్యాంతరాయై ర్విహతి స్స్యా దత ఆహ (జ్ఞానేతి.) జ్ఞానవిజ్ఞానయుగంక్తః సాధారణాసాధారణా కారవిషయజ్ఞానవా పృథివ్యాదీనా మాత్మపర్యంతానాం తత్త్వానాం సాధర్యంనైచర్యాభిజ్ఞః శరీరీణా మాత్మభూతః ఆత్మవ త్సర్వసుహృద్భూతః ఆత్మానుభవేనైవ నిరతిశయసుఖరూపేణ సంతుష్టః విప్రైః స విహస్యతే సహి నిరతిశయానందోదధిమగ్న శ్చబ్దాపిసుఖలేఖాభాసానుభవపద్ధతకర్మరూపై రంతరాయై

అత్మానుభవతుష్టాత్మా నాస్తరామై ర్విహస్యతే.

౧౦

దోషబుద్ధ్యోభయాతీతో నిషేధా న్న నివర్తతే.

గుణబుద్ధ్యా చ విహితం న కరోతి యథాఽర్హకః.

౧౧

సర్వభూతసుహృచ్చాంతో జ్ఞానవిజ్ఞాననిశ్చయః.

పశ్య న్మదాత్మకం విశ్వం న విపద్యేత వై పునః.

౧౨

ర్విహస్యతే, తత్ర తస్య దుచే రేవానుదయా దితి భావః. జ్ఞానవిజ్ఞానసంయోగ స్తు అనాత్మవా మనుషాదేయత్వార్థః. తచ్చ శబ్దాదివిషయేష్వరువ్యర్థం తత ఇచ్చానుభవవృద్ధిః.

౧౦

నాంతరామై ర్విహస్యత ఇత్యనేనై హికపారలోకికశబ్దాదివై పయికనుభవః. అతదర్థకర్మ రూపాంతరామై ర్విహతి ర్నాస్తీత్యుక్తం. తస్మి న కిం విధినిషేధో నానువర్తత ఏవేత్యపేక్షయాం తస్య విశేష మాహ (దోషబుద్ధ్యేతి.) అత్మానుభవసంతుష్ట ఇత్యనుషజ్యతే. తదయ మర్థః అత్మానుభవ- తుష్టః ఉభయాతీతః వైపయికనుభవః. బాతీతోఽపి దోషబుద్ధ్యా “నావిరతో దుశ్చరితా వ్నాశాంతో వాసమాహితః నాశాంతమాసనోఽవాపి ప్రజ్ఞానేనై న మాపుయా” దితి, నిషిద్ధాచరణ స్వాత్మప్రాప్తి విరోధిత్యరూపదోషబుద్ధ్యా నిషేధా న్న నివర్తతే కింతు నిషేధ మనువర్తత ఏవ తథా గుణబుద్ధ్యా స్వర్గాదినుభవాదసత్వబుద్ధ్యా విహితం కామ్యం కర్మ న కరోతి నిషిద్ధాచరః ప్రత్యవాయజననద్వారా అత్మానుభవాత్ యథా ప్రచ్ఛానయే త్రథా గుణబుద్ధ్యా కృతం కామ్యకర్మస్వఫలజననద్వారా తస్మా త్ప్రచ్ఛానయే దితి తదపి నకరోతీత్యర్థః. ఏవంభూతోఽపి యథా అర్హకః అర్హకో యథా స్వస్వభావ మనవిఘ్నర్వన్నవతిష్ఠతే తద్వ దయ మపి స్వమాహాత్మ్య మనావిఘ్నర్వ స్వవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. అత్ర అర్హకదృష్టానేన విదుషః కామచారో అభ్యనుజ్ఞాయిత ఇతి నమంతివ్యం తస్య నావిరతో దుశ్చరితా దితి విద్యావిరోధిత్యక్రవణా త్రస్య విద్యాయా మనస్వయాత్ తథాఽనావిఘ్నార్వ నైవవాన్వయా చ్చ. తథా చ క్రుతిః “బాల్యేన తిష్ఠాసే” దితి శారీరకమూత్రం చ “అనావిఘ్నార్వ స్వస్వయా” దితి. తస్మాదయ మర్థః- బాలస్య యత్స్వభావానావిఘ్నార్వరూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్ భుతః అన్యయాత్ బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మి స్విదో తస్యైవ హ్యన్వయసంభవః ఇతరేషాం తు విద్యావిరోధిత్యక్రవణాత్ “నావిరతో దుశ్చరితా” దితి ఆహారకుద్ధో నత్వకుద్ధి” ితి చ.

౧౧

ఏవంభూతస్య న పున స్సంస్మృతి రిత్యాహ (సర్వభూతసుహృదితి.) సర్వభూతసుహృ దిత్యనేన “అత్మభూత శ్చరీరితా” మితి పూర్వోక్తం వివృతం. శాంత ఇత్యనేన వైరాగ్యవత్త్వ ముక్తం తేన నాంతరామై ర్విహస్యతే ఇత్యన్యార్థ ఉక్తః. జ్ఞానవిజ్ఞాననిశ్చయ ఇత్యనేన “జ్ఞానవిజ్ఞాన సంయుత ఇతి ప్రత్యక్షజ్ఞానవం పశ్య న్మదాత్మకం విశ్వ మిత్యనేన” దం జగదాత్మని విత్తే త్యాద్యర్థ ఉక్తః. ఏవంభూతః పున ర్నా నివద్యేత న సలసరేత్.

౧౨

(శ్రీకృష్ణవిర్యాం)

ఇత్యాదిష్టో భగవతా మహాభాగవతో నృప.

ఉద్ధవః ప్రణీపత్యాహ తత్త్వజిజ్ఞాసు రచ్యుతమ్.

౧౩

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యోగేశ యోగవిన్యాస యోగాత్మ న్యోగసమ్మవ.

నిశ్చేయసాయ మే ప్రోక్త స్త్యాగ స్సంన్యాసలక్షణః.

౧౪

త్యాగోఽయం దుష్కరో భూమ న్కామానాం విషయాత్మభిః.

సుతరాం త్వయి సర్వాత్మ న్న భక్తై రితి మే మతిః.

౧౫

సోఽహం మమాఽహమితి మూఢమతి ర్విగాఢ స్త్వన్మాయయా విరచితాత్మిని సానుబంధే.

(ఇతి.) హేనృప ఉద్ధవః ప్రణీపత్య నమస్కృత్య తత్త్వం ఉపాసోపాసకోపాసనతత్పాదన యథావస్థితస్వరూపం జ్ఞాతు మిచ్ఛు రచ్యుతం పాహ.

౧౬

తమేవాహ (యోగేశ్త్యాదిభిష్టద్భిః.) తావన్నాహం త్వత్ప్రొక్తరదానే ప్రభు రితి మావోచ ఇత్యభిప్రాయేణ సంబోధయతి. యోగేశ యోగవిర్యాహక “దదామి బుద్ధియోగం త” మితి భగవతా గీతత్వా దితి భావః. యోగవిన్యాస, విన్యస్య తేఽనేనేతి విన్యాసః యోగోపదేష్టః యోగాత్మకా యోగస్యాదారయోగఫలరూపేతి వా యోగసంభవ యోగశాస్త్రజనక యోగశాస్త్ర బ్రహ్మోపాసనాత్మకః. త్వం తు సర్వం పరిత్యజ్యేత్యాదినా భగవతి చిత్తవిదానాత్మకభక్తియోగిన్య విషయాభిలాషత్యాగాది పూర్వకత్వ ముక్తం. తదమటమానం మన్నాన స్తదుపాయం పృచ్ఛతి (నిశ్చేయసాయేతిసార్థద్వయేన) నిశ్చేయసాయ మోక్షయ త్యాగః ప్రోక్తః. స చ నారోగ్యాద్యర్థసర్వస్వదానా దివ దయం త్యాగః. కింతు సన్యాసలక్షణః అప్రత్యాపత్తిరూపః పోష్యతామ్.

౧౭

తతః కిమత ఆహ (త్యాగోఽయ మితి) హేభూమన్ కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాః, తేషాం త్యాగో విషయాత్మభిః విషయప్రవణచిత్తైః దుష్కరః దుఃఖేనపి కర్తు మశక్యః సర్వాత్మని త్వయి అభక్తై స్తు సుతరాం దుష్కర మితి మే మతిః. సంజాతః క్షియోగై స్తు నిరతీకయసుఖరూపత్వదను భవనిష్ఠత్వాత్ కథంచిత్కామత్యాగసంభవేదపి త ద్భక్తైస్సు సుతరాం త్వదుష్కర మితి భావః.

౧౮

(సోఽహ మితి.) యం ప్రతి త్యాగ ఉపదేష్టః సోఽహం త్వన్మాయయా విరచితే అత్మని దేహే సానుబంధే పుత్రకళత్రాదినహితే అహంమమ భిమానమూఢమితి. అత ఏవ విగాఢః మగ్నః.

అత్వస్థానిగదితం భవతా యథాఽహం సంసాధయామి భగవ న్నునుశాది భృత్యమ్.
 కత్యన్య తేనైద్యుక ఆత్మన ఆత్మనోఽన్యం వక్తార మీక విబుధే వ్యపి నానుచక్షే.
 సర్వే విమోహితధియ స్తవ మాయయా యే బ్రహ్మాదయ స్తనుభృతో బహిరర్థభావాః.
 యా త్వత్పదాబ్జరసికై ర్నహి సంగతా యే తద్యుక్తిభి ర్విమృశతా మపి నాపయాతి,
 సత్సంజ్ఞామో గృహజుషా మపి దమ్పతీనాం తప్తాత్మనాం ఖలు నృణాం హతరంహసాం స్యాత్
 తస్మా ద్భవంత మనవద్య మన స్తపారం సర్వజ్ఞ మీశ్వర మకుణ్డవికుణ్డధిష్ఠ్యమ్.

భవతా యో నిగదితం త్వం తు సర్వం సరిత్యజ్యే'' త్యాది తద్యథా అజ్ఞాసా సుఖేన సాధయామి తథా
 హేతుగవన్ భృత్యం మా మనుశాది వివిద్య జ్ఞానయ. భృత్య మితి హేతుగర్వమ్. ౧౬

నను మయా సంగ్రహేణోక్తం విస్తరత స్వస్యేభ్యో జానీహిత్యత ఆహ (సత్యస్యేతి.)
 హేతుక సత్యన్య విత్య మసంకుచితస్వభావస్య. తత్ర హేతుః- స్వదృశః స్వస్మిన్నేవ దృక్ యన్య
 తస్య విత్యం ప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్య స్యేత్యర్థః. అనేన బద్ధము క్రజీవవైలక్షణ్య ముక్తం బంధో హి
 సంకుచితస్వభావః ముక్త స్తు బద్ధదశాయా మప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్యః ఆత్మనః జీవస్యాస్యాత్మనః
 అంతరాత్మనః తే త్వత్తః ఆన్యం వక్తారం ఉపదేష్టారం విబుధేష్వపి నానుచక్షే న పశ్యామి, త
 ఇత్యర్థత్వాత్ పక్షివ్యత్యయేన, కుత ఇత్యత ఆహ్వానం (సర్వ ఇతి.) సర్వేఽపి మే బ్రహ్మాదయో విబుధాః.
 తవ మాయయా మోహితబుద్ధయః, తనుభృతః కర్మాదీనదేహభాజః, బహిరర్థే అనాత్మని భావః భావనా,
 ఆహ మితి ప్రతిపత్తిః. యేషాం తే అజ్ఞా ఇత్యర్థః. ౧౭

మాయాం విశిష్టి (యేతి) యే త్వత్పదాబ్జగుణానుభవరసికై, ర్భాగవతై ర్న సంగతా
 స్తేషాం యుక్తిభిరుపదేశ మనపేక్ష్య కేవలయుక్తిభి ర్విరళనోపాయై ర్విమృశతా మపి యా మాయా
 నాపయాతి న నివర్తతే తయా మోహితధియ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. తర్హి సద్విః సంగమ్యతా
 మిత్యత ఆహ (సత్సంగమ ఇతి.) దంపతీనాం మిథునీభూయ వర్తమానానా మిత్యర్థః. గృహజుషాం
 గృహన్ పేవమానానాం గృహస్థానా మపీత్యర్థః. తప్తాత్మనాం తాపత్రయాభితప్తానాం. హతరం
 హసాం హతం రంహో వేగః విషయప్రావణ్యరూపి యేషాం నృణాం ఖలు సత్సంజ్ఞమః స్యాత్ న తు
 విషయలాభినానా మితి భావః. ౧౮

యతో విబుధేష్వపి త్వత్తోఽన్యం వక్తారం నానుచక్షే తస్మా ద్భవంత మేవాహం శరణం
 నదుపదేశేన రక్షితారం ప్రపద్యే ఆద్యవస్యా మీత్యర్థః, కథంభూతః పృజినేన సాంసారికదుఃఖేనాభితప్తః

(శ్రీ కృష్ణ విర్యాం)

నిర్విణ్ణదీ రహ మహా వృజినాభితప్తో నారాయణం నరసఖం శరణం ప్రపద్యే.

౧౯

శ్రీ భగవానువాచ—

ప్రాచ్యేణ మనుజా లోకే లోకతత్త్వవిచక్షణాః,

సముద్ధరంతి హ్యేతాన మాత్మనై వాకుభాశయాత్.

౨౦

ఆత్మనో గురు రాత్మైవ పురుషస్య విశేషతః,

అత ఏవ నిర్విణ్ణదీః సరిత ప్రబుద్ధిః అహో ఇతి నిపాతో నిర్వేదసూచకః, కథంభూతంః అనవద్యం మోహాదిరుపదోషరహితం అనంతపారం అనంతావధిం అవరిచ్ఛేద్యన్వయావస్థాన మిత్యర్థః. నర్వణ్ణం సర్వవస్తువిషయసాక్షాత్కారవంతం ఈశ్వరం సర్వవియంతారం అకుంతవికుంతద్విష్టం అకుంతం అప్రతిహతం పికుంతం వైకుంతం దిష్ట్యం స్థానం యస్య తం నారాయణం నరాణాం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారం చ నరస్య సఖాయం ఇమా న్యాచార్యత్వపూర్తి సూచకాని విశేషణాని. తత్రాద్యేన భ్రమవిప్రలమ్యమోహాదే ర్వాన్వృత్తిః. ద్వితీయేన జ్ఞానాల్పత్వస్య తృతీయేన కస్యావ్యవిషయత్వస్య తురీయేణ తృతీయస్య కర్మమూలత్వస్య పంచమేన తురీయస్య ప్రచ్యుతత్వస్య నారాయణం నరసఖ మిత్యనేనాఖిలాద్యాత్మతత్త్వోపదేశార్థబద్ధదీక్షనారాయణ వతారరూపత్వ మర్జునాదిముఖేన తదుపదేశ్యత్వం చ వ్యజ్యతే తత శ్చ వాత్సల్యం ఫలితమ్.

౧౯

ఇత్త మాపృష్టః ప్రాహ భగవాన్ (ప్రాచ్యేణోక్త్యాదినా) యత్రావ దుక్తం “త్యగోఽయం దుష్కర” ఇత్యాదినా భక్తియోగా త్సూర్యం విషయత్యాగో దుష్కర ఇతి. తత్ర శనై శ్చనై ర్భిన్న శ్శిక్షయా న సుకర ఏవేతి వక్తుం తత్ర నిదర్శనతయాఽనరూపయదుపసంవాదాత్మక మితిహాసః. ప్రస్తోష్యతావ త్పరీక్షకాః స్వమనశ్శిక్షయైవ స్వాత్మానం తారయంతీత్యాహ (ప్రాచ్యేణోక్తి) లోకతత్త్వవిచక్షణాః తత్తద్వస్తుప్రతినియంతగుణవిమర్శనకుశలాః ఆత్మనైవ సమ్యక్ శిక్షితేన మనసై వాకుభాశయా ద్విషయవాన నాటిః స్వాత్మానం తారయంతి.

౨౦

యత ఏవ మతః పురుషస్యాత్మనః స్వస్య విశేషతః గురుః హితప్రవర్తకః ఆత్మైవ సమ్యక్ శిక్షితం మన ఏవ పురుషస్య విశేషత ఇత్యనేన మమవ్యజన్మని మనశ్శిక్షావివేకక్రేయస్సంపత్తి శ్చ సులభేతి సూచితం. తదేవోపపాదయతి (యదితి) యస్మి న్యనువ్యజన్మని ప్రత్యక్షేనుమానత్వాం అహ ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వబద్ధనాత్ సరత్ర దృష్టాంతేనానిత్యత్వానుమానా చ్చ తత్ర వై రాగ్యేణ

యత్ప్రత్యక్షేనుమానాభ్యాం శ్రేయోఽసా వసువిన్దతే. ౨౧
 పురుషత్వే చ మాం ధీరా సాంఖ్యయోగవిశాతదాః,
 అవిస్తరాం ప్రపశ్యంతి సర్వశక్తుపబ్బంహితమ్. ౨౨
 ఏకద్విత్రిచతుష్పాదో బహుపాద స్తథాఽపదః,
 బహ్వః సన్ని పుర స్సృష్టా స్తాసాం మే పౌరుషీ ప్రియా. ౨౩
 అత్ర మాం మార్గయన్త్యద్ధౌ యుక్తహేతుభి రీశ్వరమ్,
 గృహ్యమాణై ర్గుణై ర్లిజై రగ్రాహ్య మనుమానతః. ౨౪

శ్రేయోఽనువిందతే భగవదుపాసనయా మోక్షేభ్యం శ్రేయః ప్రాప్నోతీత్యర్థః. యద్వా ప్రత్యక్షేను
 మానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం శ్రేయోఽనువిందతే పురుషవైవ శాస్త్రాధికారాత్. శాస్త్రత ఏవ శ్రేయ
 స్తత్సాధనాదీనా మనగమ్యత్వా దితి భావః. ౨౧

ఏకదేవోపపాదయతి (పురుషత్వ ఇతి.) పురుషత్వే చ మనుష్యజన్మన్యేవ సాంఖ్యయోగ
 విశారదాః సాంఖ్యం చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయవివేకః యోగః పరమాత్మోపాసనాత్మకః. తయో
 ర్విశారదాః కుళలాః ధీరాః జితేంద్రియా స్సంతః అవిస్తరాం అతీవ స్ఫుటతరం జానంతి. కథంభూతంః
 సర్వశక్తిభిః ప్రకృతిపురుషాసమ్భువితవివిధవిచిత్రసృష్ట్యాద్యుపాయం క్రసర్వజ్ఞత్వసత్కనకస్కల్పత్వాదిభి
 రుపబ్బంహితం పుష్కలితమ్. ౨౨

యతో మాం పురుషత్వ ఏవావిస్తరాం ప్రపశ్యంతి అత ఏవ మనుష్యకరీరం మమ ప్రియతర
 మిత్యాహ (ఏకేతి.) పాచ్చబ్ధిన్య ద్వంద్వంతే శ్రుతన్య ప్రత్యేకం సంబంధః. పుర ఇత్యనేన స్వనివాస
 స్థానత్వ ముక్తం. సృష్టా ఇత్యనేన స్వస్య తత్ప్రస్తుత్వం అనేన కారణత్వం ఫలితం, తాసా మేకపాదాది
 పురాం మధ్యే పౌరుషీ పురుషాకారా పూ ర్యే మమ ప్రియా. అత్ర హేతు రావిస్తరాం ప్రపశ్యంతీ
 త్యుక్తమ్. ౨౩

ఏవం తర్హి లబ్ధమనుష్యజన్మాన స్పర్వేఽపి కిం ప్రపశ్యన్తీత్యాకాంక్షాయాం న సర్వే
 ప్రపశ్యంతి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావేద్యత్వాత్ కింతు కేచి దేవేశ్వరం మాం మృగయంతి విమృశ్య
 పశ్యంతీత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశిష్ట (గృహ్యమాణై రితి.) ప్రత్యక్షేణ గృహ్యమాణై
 ర్గుణైః రూపాదిభి ర్లిజైః అగ్రాహ్యం ప్రత్యక్షమూలై ర్వాస్త్యాదిభి ర్లిజై రగ్రాహ్య మిత్యేతదేవ సప్టికరోతి
 (అనుమానత ఇతి.) అనుమానేనాగ్రాహ్య మిత్యర్థః. రూపాదీనాం పృథివ్యాదౌ చాక్షుషత్వాదిజనకత్వ
 దద్యునేన తేషాం స్వాక్రయే చాక్షుషత్వాదిజనకత్వస్వాతా వ్యవిచ్ఛయాత్ గుణై రితి గ్రహణపాధనత్వ
 విరేఖః. ౨౪

(శ్రీకృష్ణవిర్యాం)

అత్రాప్యదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్.

అవధూతస్య సంవాదం యదో రమితతేజసః.

౨౫

అవధూతం ద్విజం కంచి చ్చరంత మకుతోభయమ్.

కంచి నిరీక్ష్య తరుణం యతుః ప్రప్రవృ ధర్మవిత్.

౨౬

యథా రువాచ—

కుతో బుద్ధి రియం బ్రహ్మన్నకర్తు స్సువిశారదా.

యా మాసాద్య భవా లోకే విద్వాం శ్చరతి బాలవత్.

౨౭

ప్రాయో ధర్మార్థకామేషు వివిత్సాయాం చ మానవాః.

హేతునై వ సమీహంత ఆయుషో యశస శ్శ్రియః.

౨౮

అథేతిహాసం ప్రస్తాతి (అత్రేతి.) అత్ర “లోకతత్త్వవివక్షణాః సముద్ధరంతి హ్యత్మాన మాత్మానైవాకుభాళయా” దిత్వస్మిన్నర్థే పురాతన మితిహాస ముదాహరంతి నిదర్శనతయా కథయంతీత్యర్థః. ఇతిహాసం విశిష్ట (అవధూతస్యేతి) సంవాదం తయోః ప్రక్షుప్రతివచనాత్మక మిత్యర్థః.

౨౫

స కీదృశ ఇత్యత స్తమనువర్తయతి (అవధూత మిత్వాదినా.) అవధూతం అభ్యజ్ఞాదిభి రసంస్కృతదేహం స తు వరాశ్రమధర్మత్యాగినం స కుతశ్చ చ్ఛీతాతపాదే ర్భయం యస్య తం తరుణం యువానం కంచి విద్వాంసమ్.

౨౬

ప్రక్షు మేవాహ (కుత ఇత్వాదినా) హేబ్రహ్మన్ కర్తుః ఇంద్రియప్రీతయే కర్మా జ్యకర్తు స్తవేయం సువిశారదా ఆజివిషణా సర్వలోకవివక్షణా మతిః. కుత కస్మా ధ్నేతో రుదితా తాం విశిష్ట (యా మితి.) యాం బుద్ధి మాసాద్య ప్రాప్య సంపద్యేతి యావత్ విద్వా నపి బాలవ దజ్ఞవ చ్చరతి.

౨౭

బుద్ధే స్సువిశారదశ్చ మేవాహ (ప్రాయ ఇతి.) ప్రాయశో మానవాః. ధర్మాదిషు వివిత్సాయాం తత్సాధనవేదనేచ్ఛాయాం విమిత్రభూతాయాం ధర్మాదిసాధనాదిజ్ఞానార్థం చేత్సర్థః. తథా ఆయురాదేః హేతునా ఆయురద్యర్థం చ స మహంత ఏవ ప్రవర్తంత ఏవ త్వం తు జడాదిన త్కించిదపి కర్తుం నేహసే నేచ్ఛసి.

౨౮

త్వం కల్పః కవిర్దక్ష స్సుభగో మితభాషణః,
న కర్తా నేహనే కించి జ్ఞదోన్మత్తపితాచవత్.

౨౯

జనేషు దహ్యమానేషు కామలోభదవాగ్నినా,
న తస్య నేఽగ్నినా ముక్తో గజ్ఞామ్భస్థ ఇవ ద్విషః.

౩౦

త్వం హి నః పృచ్ఛతాం బ్రహ్మ న్నాత్మ న్యానన్దకారణమ్,
బ్రూహి స్ఫుర్భవిహీనస్య భవతః కేవలాత్మనః.

౩౧

శ్రీభగవానువచ—

యదునై వం మహాభాగో బ్రహ్మజ్యేన సుమేధసా,
పృష్ట స్సభాజితః ప్రాహ ప్రశ్రయావనతం ద్విజః.

౩౨

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సన్తి మే గురవో రాజ స్సహవో బుద్ధ్యపాశ్రితాః,

న త్వక క్షణానై పుణ్యనై రూప్యావాగ్నిత్వాదిభ్యో న కర్తు మీహస ఇత్యత స్తం విశిష్ట
(కల్ప ఇత్యాది.)

౩౯

కుత స్తవ మహానంద శ్చేత్కాహ (జనేష్వతి.) దహ్యమానేషు సత్సు త్వం తు న తస్య సే
యథా దవాగ్నినా ముక్తో గజ్ఞామ్భస్థో ద్విషో గజ స్తద్వత్ సుఖ మవతిష్ఠన ఇత్యర్థః.

౩౦

పృష్ట మపి త్వాష్టి మవస్థితం ప్రతివత్తుః చోదయతి (త్వం హీతి.) హే బ్రాహ్మన్ భవతః
ఆత్మని మన స్యానందకారణం బ్రూహి, కథంబూతస్య స్ఫుర్భవిహీనస్య శబ్దాదివిషయస్ఫుర్భవిహీనస్య
కేవలాత్మనః అనుబంధరహితదేహస్యాపి.

౩౧

ఇత్థ మాపృష్టః ప్రాహవదూత ఇత్కాహ భగవాన్ (యదునేతి) బ్రహ్మజ్యేన బ్రహ్మకులో
సకర్త్రా సుమేధసా బుద్ధిమతా, సభాజితః సంఘాజితః పృష్ట శ్చ ప్రశ్రయేణ ప్రకృష్టపేవయా అవనతం
నమం యదుం ప్రాహ.

౩౨

తదేవాహ (సంతి మ ఇత్యాదినా యావ స్సవమాధ్యాయసమాప్తి) తావ “క్కుతో బుద్ధి
రియ” మిత్యన్యోత్తర మాహ సంతితి. బుద్ధ్యపాశ్రితాః శిక్షణీయయా మద్భుద్ధ్యా ఉపాశ్రితాః ఉపాత్తాః.

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

యతో బుద్ధి ముపాదాయ ముక్తోఽటామీతి తదృణు

౩౩

పృథివీ వాయు రాకాశ మాపోఽగ్ని శ్చంద్రమా రవిః.

కపోతోఽజగర సిన్ధుః పతజ్ఞో మధుకృ గ్గజః.

౩౪

మధుహః హరిణో మీనః పిఙ్గా కురరోఽర్చకః.

కుమారీ శరకృ త్వర్చ ఊర్జనాభి సుసేకకృత్.

౩౫

ఏతే మే గురవో రాజం శ్చతుర్వింశతి రాశ్రితాః.

శిష్యపృత్తిభి రేతేషా మన్వశిక్ష మిహాత్మనః.

౩౬

యతో యదనుశిక్షమి యథా వా నాహుషాత్మజ.

తత్తథా పురుషవ్యాపు నిబోధ కథయామి తే.

౩౭

మద్బుద్ధిభిక్షితా ఇత్యర్థః. యతః యేభ్యో బుద్ధిం శిక్షితా మితి శేషః. ఉపాదాయ స్థిరీకృత్య ముక్తః తావత్రయా దితి శేషః. అటామి పర్యటామి, తా సుద్ధ్యుపాశ్రితా సురూప్ కృణు. ౩౩

తా నిర్దిశతి ద్వాభ్యాం (పృథివీతి.) మధుకృ దృష్టః స చ మధు కరోతి అహరత్సేనేతి మధుకృస్తత్కాచిద్య గృహ్లాతితి వా వ్యుత్పత్తేః మధుమక్షికా చ. ౩౪

మధుహః మధ్వాహర్తా వ్యాహః. కురరః పక్షివిశేషః ఉక్తోక్రాంత్యః చంద్రికాశనః. శరకృత్ అయస్కారః, సుసేక మతిశోభనం రూపం కీటన్య కరోతితి తథా భ్రమరవిశేషః. ౩౫

(ఏత ఇతి.) చతుర్వింశతిః గురవో మే మయా ఆశ్రితాః తదాహ శిష్య ఇతి. ఏతేషాం వృత్తిభి రహం ఆత్మన భిక్షాః మనః ప్రతి శిష్యః అన్వశిక్షం పాకం పవతీతివ నిర్దేశః. శిష్యం కృతవా నస్మిత్యర్థః. ౩౬

అత్ర యతో వృత్తేః. యచ్చిక్షణ మనుశిక్షమి అనుశిక్షిత వానస్మి పూర్వవ నిర్దేశః. హేనాహుషాత్మజ నాహుషో యయాతి. హేపురుషవ్యాపు తచ్చిక్షణః తథా తే తుభ్యం కథయామి విబోధ అవదారయ. ౩౭

భూతై రాక్రమ్యమాణోఽపి ధీరో దైవవశానుగైః,

తద్విద్వా న్నచలే న్మార్గా దన్వశిక్షం షీతే ర్ఘృతమ్.

౩౮

శశ్వ త్పరార్థసర్వేహః పరార్థైకాంతసమ్భవః,

సాధు శ్శిక్షిత భూభృతో నగశిష్యః పరాత్మతామ్.

౩౯

ప్రాణవృత్త్యైవ సంతుష్ట్యే న్ముని రైవేంద్రియప్రియైః,

జ్ఞానం యథా న నశ్యేత నావశీర్యేత వా మనః.

౪౦

తత్ర షీతః పర్వతవృక్షదిరూపా నమరూపా చేతి ద్విదా తత్ర సమరూపాయాః షీతేః క్షమాం శిక్షితవా నస్మిత్కాహ (భూతై రితి.) దైవవశానుగైః దైవప్రేరితైః భూతై రాక్రమ్యమాణః పీడ్యమానోఽపి ధీరః తదాక్రమణప్రయుక్తుడు. అనహిష్టుః, తత్ విధాన్ భూతానాం దైవవశానుగత్యం జానన్ మార్గాన్న చలేత ఇత్యేవం షీతేః వ్రతం నియతం ధర్మం అన్వశిక్షం మార్గః షీతిఃషీ దారణాత్మకః, పశంతరే జ్ఞానమార్గః.

౪౦

పర్వతవృక్షరూపాయాః, షీతే శ్శిక్షిత మాహ (శశ్వ దితి.) శశ్వత్ సర్వదా పరార్థా పరోపకారార్థా ఈహా చేష్టా యన్య సః, పరార్థ ఏవై కాంతతః సంభవో యన్య సః భూభృతః పరర్థస్థాః సాధు యథా తత్రైవం శిక్షితం తస్య వృక్షిత్యగాదితృణనిర్దురప్రసవక్రియాః పరార్థా ఏవ తద్వదిత్యర్థః. తథా నగశిష్య స్సన్ పరాత్మతాం పరాధీనాత్మతాం శిక్షిత. వృక్షో యథా పరై రేవ అంచో వోత్పాద్యో వా న నివారయతి నామన్యతే నా తద్వత్.

౪౧

వాయు రపి ద్వివిధః, ప్రాణో బాహ్య శ్చ, తత్ర ప్రాణా చ్చిక్షణీయ మాహ (ప్రాణ వృత్త్యేతి) ప్రాణో హ్యోహారాదిమాత్రేణ వర్తతే, శబ్దాదివిషయాం స్తు నాపేక్షితే, తథా ముని రపి ప్రాణదారణమాత్రోపయుక్తయః, వృత్త్యా ఆజీవికయా వర్తేత నత్వింద్రియప్రియైః శబ్దాదివిషయైః న తా ననుభవ నిత్యర్థః. ప్రాణవృత్త్యా వర్తన మపి కిమర్థ మిత్యత అహ (జ్ఞాన మితి.) ప్రాణవృత్త్య కరణేన మనోవైక్లబ్యేన జ్ఞాననాశ స్ఫూర్త, అతో యథా జ్ఞానం న నశ్యేత్ మనో వా న శీర్యేత తడుపయుక్తయః దేహనిర్వాహోపయుక్తయః వృత్త్యా వర్తేతేత్యర్థః.

౪౦.

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

విషయే స్వావిశ న్యోగీ నానాధర్మేషు సర్వతః.

గుణదోషవ్యపేతాత్మా న విషజ్యేత వాయుశతమ్.

౪౦

పార్థి వేషిహ దేహేషు ప్రవిష్ట స్తద్గుణాశ్రయః.

గుణై ర్న యుజ్యతే యోగీ గన్తై ర్వాయు రివాత్మదృక్.

౪౧

అస్త ర్పహి శ్చ స్థిరజ్జమేషు బ్రహ్మాత్మభావేన సమన్వయేన.

వ్యాప్త్యా వ్యవచ్చేద మసగ్గ మాత్మనో ముని ర్నభస్త్యం వితతస్య భావయేత్. ౪౨

విషయాన్వేషమానోఽపి తేష్వనానక్తిం బ్రహ్మద్వాయో శ్చిక్షేతేత్యాహ (విషయేషితి.) నానాధర్మేషు ప్రియాప్రియతదుభయానుతయాత్మకేషు విషయేషు అవిశన్నపి, తాదింద్రియైః స్పృశన్నపీత్యర్థః. గుణదోషాభ్యాం ప్రియాప్రియాభ్యాం వ్యపేతః ముక్తః, అత్తా మనోయన్య నః సర్వతః సర్వేషు విషయేషు న విషజ్యేత నానక్తో భవేత్. న తు వాయుంధనేదహనే వా విషజ్జితే తద్వదిత్యర్థః. అనానక్తావత్ర దృష్టాంతః. న తు గుణదోషవ్యపేతాత్మత్వే చేత్యవగంతవ్యం. తస్య తదన పేతాత్మత్వాత్.

౪౦

వాయోరేవ శిక్షణీయాంతరమాహ (పార్థివేషితి.) అత్మదృశ్య గోగీ పృథివ్యాదిపరిణామ రూపేషు దేహేషు ప్రవిష్ట స్తద్గుణాశ్రయః దేవత్వమనుష్యత్వస్థూలత్వకృశత్వాదిదేహధర్మయోగితయా ప్రతీయమానోఽపి తైర్గుణై ర్నయుజ్యతే స్థూలోఽహం కృశోఽహమితి న మన్యతే. అత్మదృశితి హేతుగర్భం. యతః దేహవిలక్షణమాత్మాన మేవ పశ్యతీతి తథా గంధై ర్వాయు రివ యథా సురభి పూతిగంధాద్యాశ్రయేషు ప్రవిశన్నపి వాయు ర్వస్తుతో న తద్యోగీ తద్వత్.

౪౧

అథాకాశత్ శిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (అంతరితి.) సమన్వయేన వేదాంతవాక్య సమన్వయవిధేన బ్రహ్మాత్మభావేన సర్వవస్తూనాం బ్రహ్మాత్మకత్వేన, అవ్యవచ్చేదం విరంతరం యథా తథా సర్వేషు చరాచరాత్మకేషు భూతేషు, వితతస్య వ్యాప్తస్య పూర్వస్యేతి యావత్. అత్మనః పరమాత్మనః అంతర్పహి శ్చ వ్యాప్త్యా అసగ్గం సభస్త్యం సభసం భావయేత్.

౪౨

తేజోఽబన్నమయై ర్భావై ర్మేఘామై ర్వాయునేరితైః.

న స్పృశ్యతే నభ స్తద్వ త్కాలస్పష్టై ర్గుణైః పుమాః.

౪౪

స్వచ్ఛః ప్రకృతిత స్పిగ్ధో మాధుర్య స్తీర్థభూ ర్మృణామ్.

మానిః పునాత్యపాం మిత్ర మీక్షోపస్పర్శకీర్తనైః.

౪౫

తేజస్వీ తపసా దీప్తో దుర్ధర్షోదరభాజనః.

సర్వభక్షోఽపి యక్తాత్మా నాదత్తే మల మగ్నివత్.

౪౬

త్వచి చ్చన్నః క్వచి త్సప్త ఉపాస్య శ్రేయ ఇచ్ఛతామ్.

నిర్దోషత్వే చ నభోద్భుష్టాంతమాహ (తేజ ఇతి.) తేజశ్చ అపశ్చ అన్నం చ పృథివీ చ
వ్యంధ్యైకవద్భావో తన్నయైస్తద్వికారరూపై ర్వాయునా ఈరితై ర్మేఘాభ్యై ర్భావైః. పద్ధార్తై ర్యథా
నభో న స్పృశ్యతే తద్వ త్పుమా న్పరమపురుషః కాఽస్పష్టైః కాలేన నిమిత్తభూతేన సృష్టై ర్గుణై
ర్గుణపరిణామాత్మకైః స్థిరజ్జమై ర్న స్పృశ్యతే వ్యాప్యగతదోషై ర్న స్పృశ్యత ఇత్యర్థః.

స్వచ్ఛత్వాదిభి ర్గుణై రాపో జగత్పునంతీతి తద్గుణా శ్శిక్షణీయా ఇత్యాహ (స్వచ్ఛ ఇతి) స్వచ్ఛః
నిర్మలః ప్రకృతితః స్వభావతః స్పిగ్ధః భూతే వ్యమరాగవాః మాధుర్యః మధురాలాపీ మృణాం
తీర్థభూతః తీర్థస్థానం అపాం మిత్రం అపాంతుల్యః అన్యదవ్యుభయసాధారణం ధర్మ మాహ ఈశ్వరిభిః
పునాతీతి ఈశ్వరార్చనం ఉపస్పర్శనం జలవిక్షే ప్నానసానాదికం మునివక్షే పాదస్పర్శాదిరూపమ్.

అథాగ్నే శ్శిక్షణీయ మాహ (తేజస్వీతి.) తేజస్వీ జ్ఞానాతికయవాః. విశేషతః, స్తపసా దీప్తః
దుర్ధర్షః అక్షోభ్యః స చాసా పుదరభాజన శ్చ ఉదరం భాజన మన్నాదినిధానసాత్రం యన్య సః. అపరిగ్రహ
ఇత్యర్థః. సర్వభక్షః మృష్టకదన్నవిభాగ శనవేక్ష్య భక్షకః. న తు నిషిద్ధానిషిద్ధభక్షః “అహార
శుద్ధో నత్యశుద్ధి” తితి “నావీరతో దుశ్చరీతా” దితి చ శ్రుతేః. మలం నాదత్తే నిర్మలశ్చ అగ్నివ ద్యథాగ్ని
స్తద్వత్.

తత ఏవ శిక్షణీయాంతరాజ్యాహ (త్వచిదితి ద్వాభ్యామ్.) చ్చన్నః; అగ్నివక్షే ఉన్నానా చన్నః.
యోగివక్షే స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారేణ. సృష్టః అగ్నివక్షే అజ్ఞాదిరూపహవిషా వక్షంతీరే

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్జితకపోతోపాఖ్యానం)

భుక్తే సర్వత్ర దాతృజ్ఞానం దహన్ప్రగుత్తరా కుభమ్.

౪౭

స్వమాయయా సృష్ట మిదం సదసల్లక్షణం విభుః.

ప్రవిష ఈయతే తత్తత్సర్వరూపోఽగ్నిరివైధసి.

౪౮

విసర్గాద్యా శ్మశానాంతా భావా దేహస్య నాత్మనః.

కలానా మివ చంద్రస్య కాలేనవ్యక్తవర్తనా.

౪౯

కాలేన హ్యోఘవేగేన భూతానాం ప్రభవాప్యయా.

నిత్యావపి న దృశ్యేతే ఆత్మనోఽగ్నే ర్యథార్చిషామ్.

౫౦

యోగాఖ్యాసాదినా. శ్రేయః స్వర్గమోక్షాదిరూప మిచ్ఛతా మిచ్ఛద్భిః ఉపాస్యః యథాఽగ్నిః పరేచ్ఛయైక హవిర్గృహీతి తథా ముని రపీత్యాహ (భుక్తి ఇతి.) దాతృజ్ఞానం ప్రాగుత్తరాకుభం భూతం భవిష్యచ్ఛ పాపం దహన్.

౪౭

(స్వమాయయేతి.) పరమపురుషః సదసల్లక్షణం చిదచిదాత్మకం జగత్ప్రవిష్టః తత్తత్సర్వ రూపః దేవమనుష్యాదిరూపః, ఈయతే ప్రతీయతే యథాఽగ్ని రేధసి దారుణి ప్రవిష్టః, తద్రూప, ఈయతే తద్వత్. అగ్నేరదిష్టానగతవక్రత్వాది రివ దేవాద్యాకారో నాంతర్యామిపరమాత్మస్వరూపగత ఇత్యర్థః. ౪౮

జన్మాదిషడ్భావవికారా శ్శరీరస్యైవ న స్వాత్మన ఇతి చంద్రద్వష్టానేన శిక్షిత మాహ (విసర్గాద్యా ఇతి.) విషేకాద్యాః శ్మశానాంతాః నాశాంతాః భావాః వికారాః అస్పష్టగతినా కాలేన నిమిత్తేన దేహస్యైవ స త్యాత్మనః చంద్రస్య కలానా మివ యథా చాసాం వృద్ధిప్రాసౌ న తు చంద్రస్య తద్వ దిత్యర్థః. ౪౯

అయ మర్థోఽవ్యగ్నిద్వష్టాంతేన శిక్షణీయ ఇత్యాహ (కాలేనేతి.) ఓమవత్ ప్రవాహవత్ పేగో యస్య తేన కాలేన ప్రభవాప్యయా జన్మవాళౌ నిత్యావపి ప్రవాహతో నిత్యావపి భూతానా మేవ సత్యాత్మనః యథాఽగ్నే ర్విద్యమానస్య సత ఏవార్చిషాం జ్వాలానా మేవ ప్రభవాప్యయా దృశ్యేతే వత్సగ్నే స్తద్వత్.

౫౦

గుణై ర్గుణా నుపాదత్తే యథాకాలం విముఞ్చతి.

న తేషు యుజ్యతే యోగీ గోభిర్గా ఇవ గోవతిః.

౫౦

బుధ్యతే వేదేన భేదేన వ్యక్తిస్థ ఇవ తద్గతః,

వీక్ష్యతే స్థూలముఖి రాత్మా చావస్థితోఽర్కవత్.

౫౧

నాతిస్నేహప్రసంగో వా కర్తవ్యః క్వాపి కేనచిత్,

కుర్వన్విందేతి సంతాపం కపోత ఇవ దీనధీః.

౫౨

ఆదిత్యా చ్ఛిక్షణీయ మాన (గుణై రితి.) యథోచితకాలం గుణై రింద్రియై ర్గుణా విస్మయ నుపాదత్తే గృహ్లాతి విముఞ్చతి చ. ఉపాదాన మత్ర సంపాదనాత్మకం మోచనం త్వర్దిభ్య స్త్రాగ్భాత్యకం ఉపభోగ్యవస్తుని సంపాదిణి చ దర్శిభ్యో దేయాని నత్వాత్మనా భావ్యావీత్యర్థః. తదాహ న తేన యుజ్యత ఇతి తేన విషయజాతేన న యుజ్యతే నోపయుజ్యతే, అత్యనే నోపయుజ్యా దిత్యర్థః. గోభిర్గా ఇవ గోవతిః యథా గోవతిః సూర్యః గోభిః కిరణైః గాః అపః ఉపాదత్తే, ముందతి చ తద్వత్.

౫౩

వస్తుతో దేవమనుష్యాదిభేదరహిత స్యాప్యాత్మన స్తద్వేదప్రతీతి ద్రాంతిరూపేత్యేత దప్యా దిత్యా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (బుధ్యత ఇతి.) స్థూలే శరీరే మతి రాత్మాభిమానో యేషాం తైః, అత్మా ప్రత్యగ్భాత్యా, అవస్థితః దేవాదిశరీరే వ్యవస్థితః అప్యేనేతి చేచ్ఛదః. స్వస్మి న్నవిద్యమానేన భేదేన దేవ మనుష్యాదిభేదేన, బుధ్యతే దేవోఽయం మనుష్యోఽయ మితి ప్రతీయతే వీక్ష్యతే. స్వాత్మాఽపి తథా దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహం స్థూలోఽహ మితి వీక్ష్యత ఇత్యర్థః. స్థూలముఖి రిత్య నేన దేహవిలక్షణాత్మమఖిస్తు దేహస్వభావాసంసర్గితయైవాత్మా బుధ్యతే వీక్ష్యతే చేతి సూచితం. తత్ర ధృష్టాంతః అర్కవ దితి. చంద్రా చార్కో దివి స్థితో దర్పణజలఖణ్డాదిషు ప్రతీయమానోఽపి తద్గత స్వభావాసంసర్గితయా ప్రతీయతే చంద్రత్, ఇయాంస్తు దృష్టాంతదర్పణాంతికయో ర్విశేష ఇత్యాశయేనాహ (వ్యక్తిస్థ ఇవ తద్గత ఇతి.) ఆదిత్య స్తు దర్పణాదివ్యక్తావనవస్థితోఽపి తత్స్థ ఇవ లక్ష్యతే, అత్మాతు పరమార్థత స్తద్గతః దేవాదిశరీరగతః శత్రుస్వభావాసంసర్గిత్యం తూభయో రపి తుల్యం సంసర్గితయా ప్రతీతే ద్రాంతిరూపణా చోభయత్ర తుల్యా.

౫౪

అథ కపోతా చ్ఛిక్షిత మాన (నాతిస్నేహ ఇతి.) స్నేహః ప్రీతిః, ప్రసంగ ఉపలంబా ద్యాసక్తిః, క్వాపి కేనచి దపి న కర్తవ్యః.

౫౫

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్జితకపోతోపాఖ్యానం)

కపోతః కశ్చనారణ్యే కృతనీదో వనస్పతౌ,

కపోత్యా భార్యయా సార్థ మువాస కతిచి త్సమాః.

౫౪

కపోతౌ స్నేహగుణితహృదయౌ గృహధర్మిణౌ,

దృష్టిం దృష్ట్వాంగ మగ్నేన బుద్ధిం బుద్ధ్యా బబంధతుః.

౫౫

యం యం వాఞ్మతి సా రాజ న్నన్తర్వత్స్యసుకమ్పితా,

తం తం సమానయ త్కామం కృచ్ఛేణా ప్యజితేంద్రియః.

౫౬

శయ్యాసనాటనస్థానవార్తాక్రీడాశనాదికమ్,

మిథునీభూయ విసృజ్తా చేరతు ర్వనరాజిషు.

౫౭

కపోతీ ప్రథమం గర్భం గృహ్లాతీ కాల ఆగతే,

అండాని సుషువే నీదే స్వపత్యు స్సన్నిధౌ సతీ.

౫౮

దృష్టాంతం ప్రపంచయతి (కపోతః కశ్చనేత్యాదినా.) వనస్పతౌ కృతం నీదం తులాయం
యేన సః, సార్థం సహ కతిచి త్సమాః వత్సరా నుషితవాః.

౫౪

(కపోతా వితి.) కపోత శ్చ కపోతీ చ కపోతౌ “పుమాన్ త్రియే”త్యేక శేషః. స్నేహేన
గుణితం నిబద్ధం, హృదయం యయో స్తౌ. గృహధర్మిణౌ మైథున్యధర్మిణౌ బబంధతుః యోజిత
వంతౌ.

౫౫

(యద్య దితి.) హే రాజన్ యదో అనేన త్వం యధేతి సూచితం, అంతర్వత్స్మి గర్భిణీ
సతీ సా కపోతీ, అనుకంపితా కపోతేన దయాపూర్వం ప్రచోదితా యద్యదిష్టం వాఞ్మతి అకామసుత
తం తం కామం కామ్యతే ఇతి తథా త మిష్టం కృచ్ఛేణాతిప్రయాసేనాపి సమానయత్ యత స్సోఽజి
తేంద్రియః.

౫౬

(శయ్యేతి.) విశ్రాంతౌ నిశ్చంకా, వనరాజిషు శయ్యాదికం మిథునీభూయ చేరతుః.

౫౭

(కపోతీతి.) గృహ్లాతీ విశ్రాంతీ సతీ కాలే ప్రసవకాలే ఆగతే సతీ నీదే. స్వపత్యు స్సన్నిధౌ
వేవాండాని సుషువే.

౫౮

తేషు కాలే వ్యజాయంత రచితావయవా హరేః.

శ క్తిభి ర్దుర్విభావ్యాభిః కోనులాక్లతనూరుహః

౫౯

ప్రజాః పుపుషతుః ప్రీతో దమ్పతీ పుత్రవత్సలాః,

శృణ్వంతౌ కూజితం తాసాం నిర్వృతో కలభాపితైః.

౬౦

తాసాం పతత్రై స్సుస్పర్శైః కూజితై ర్ముగ్ధచేష్టితైః,

ప్రత్యుగ్ధమై రదీనానాం పితరౌ ముద మాపతుః,

౬౧

స్నేహానుబద్ధహృదయా వన్యోన్యం విష్ణుమాయయా,

విమోహితౌ దీనధియౌ శిశూ న్పుపుషతుః ప్రజాః.

౬౨

ఏకదా జగ్ముతు స్తాసా మన్నార్థస్తు కుటుమ్మినౌ,

పరితః కాననే తస్మి న్నర్థినౌ చేరతు శ్చిరమ్.

౬౩

తేష్యందేషు కాలే తత్పరిపాకకాలే వ్యజాయంత శిశవ ఇతి శేషః. తే చ దుర్విగ్రహ్యాభి రచింత్యాభిః హరే ర్భగవత శ్చ క్తిభిః కార్యోపయుక్తాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాభిః కాలేనేత్యర్థః. “అదితిః సాకా” నితవ ద్భూహవచన మవివక్షితం. కాలావయవదినమాసాద్యభిప్రాయేణ వా, రచితా అవయవా యేషాం, కోనులా న్యంగాని తనూరుహః శ్చ యేషాం తథాభూతా బభూవు రితి శేషః.

౫౯

(ప్రజా) శ్చిశూః, తాసాం ప్రజానాం కూజితం శృణ్వంతౌ, కలభాపితై ర్ముగ్ధరస్వనై ర్నిర్వృతో సుఖితౌ.

౬౦

సుస్పర్శై స్తాసాం పతత్రైః పక్షైః, ముగ్ధచేష్టితై స్సుందరచేష్టితైః తథా అదీనానాం అకృ శానాం, ప్రత్యుగ్ధమైః ఉత్పతనై శ్చ, ముదం హర్ష, మాపతుః ప్రాపతుః.

౬౧

అన్యోన్యం స్నేహానుబంధం అనురక్తం హృదయం యయౌ స్తౌ దీనధియౌ తతోష్ణ తార్ద మభాస్వరధియౌ.

౬౨

తాసాం ప్రజానా మన్నార్థం ఆహార మానేతు మిత్యర్థః. అర్థినౌ తాసా మాహార మాకాం జ్ఞంతౌ, తస్మి న్నేవ వనే చిరం చేరతుః సంపరితపంతౌ.

౬౩

(యదుం ప్రతి అవదూతవర్జితకపోకోపాఖ్యానం)

దృష్ట్వా తా స్లుబ్ధికః కశ్చిద్యదృచ్ఛాతో వనేచరః.

జగృహే జాల మాతత్య చరత స్వాంలయాంతికే.

౬౪

కపోత శ్చ కపోతీ చ ప్రజాపోషే సదోత్సుకౌ.

ప్రజాపోషణ మాదాయ స్వనీడ ముసజగృతుః.

౬౫

కపోతీ స్వాత్మజా స్వీక్ష్య బాలకా న్జాలసంపృతాః.

తా నభ్యధాప త్కోశంతీ క్రోశతోఽభృశదుఃఖితాన్.

౬౬

సాఽనకృ త్స్నేహగుణితా దీనచిత్తాఽజమాయయా.

స్వయం చాబధ్యత శిచా బద్ధాన్ పశ్య త్యపస్మృతిః.

౬౭

కపోత శ్చాత్మజా నృద్ధా నాత్మనోఽవ్యధికప్రియాః.

భార్యాం చాత్మసమాం దీనాం విలలాపాతిదుఃఖితః.

౬౮

కదాచిత్ కశ్చిత్ లుబ్ధకో వ్యాధః. తాన్ శిశూ నృష్ట్వా. స్వాంలయాంతికే స్వనీడసమీపే చరత, స్తాన్ జాల మాతత్య ప్రసార్య జగృహే.

౬౪

(కపోత శ్చేతి.) పోషణ మాహర మాదాయ.

౬౫

కపోతీ విక్రోశతః మాతృదర్శనేన ఉక్రోశతః జాలసంపృతాన్ అత ఏవ నితరాం దుఃఖితాన్ శిశూన్ స్వయం మపి క్రోశంతీ అభ్యధాపత్.

౬౬

(సేతి.) సా కపోతీ అనకృ, త్స్నేహేన గుణితా బద్ధహృదయా అత ఏవ తద్గుంధనాక్షమయా దీనచిత్తా సతీ. ఖగా న్పుత్రా నృశ్యంతీ అపగతా స్మృతి ర్యస్యా స్సా, స్వయం మపి శిచా జాలేనాబధ్యత బద్ధా బభూవ.

౬౭

(కపోత శ్చేతి.) చ స్వర్గః అత్మన శ్శరీరా దవ్యధికప్రియాన్ అత్మజాన్ స్వశరీరేణ సమాం తుల్యప్రియం. ఆత్మానురూపాం వా భార్యాం చ దృష్ట్వేతి శేషః. అతీవ దుఃఖిత ఇతి మానసికం దుఃఖ ముక్తం, విలలాపేతి వాచికమ్.

౬౮

అహో మే పశ్యతాపాయ మల్పపుణ్యస్య దుర్మతేః.

అతృప్త స్యాత్కృతార్థస్య గృహ సైవర్గికో హతః.

౬౯

అనురూపానుకూలా చ యస్య మే పతిదేవతా,

కూన్యేగృహే మాం సంత్యజ్య పుత్రై స్స్వర్యాతి సాధుభిః.

౭౦

సోఽహం కూన్యగృహే దీనో మృతదారో మృతప్రజః.

జిజీవిషే కిమర్థం వా విదురో దుఃఖజీవితః.

౭౧

తాం స్తథైవావృతాన్ శిగ్ని ర్మృత్యుగ్రస్తాన్విచేష్టతః,

స్వయం చ కృపణ శ్శిశౌ పశ్య న్నవ్యబుధోఽవతత్.

౭౨

తం లబ్ధ్వా బుద్ధిశః క్రూరః కపోతం గృహమేధినమ్,

తస్య పోతాన్కపోతం చ సిద్ధార్థః ప్రయయౌ గృహమ్.

౭౩

విలాప మేవ ప్రపంచయతి (అహో ఇతి త్రిభిః.) అహో మమాపాయం వ్యసనం పశ్యత. త మూవిష్కర్తు మాత్మానం విశిష్య. దుర్మతేః దుష్టా విషయప్రవణా మతి ర్యస్య. తథాప్య తృప్త స్యాత ఏవ ఆకృతార్థస్య తత్రోభయత్ర హేతు రల్పపుణ్యస్య పుణ్యలేఖవిహీనస్య. కోఽసా వపాయ ఇత్యత ఆహ (గృహ సైవర్గికో హత ఇతి.) త్రైవర్గికః ధర్మార్థకామరూపత్రివర్గసాధన భూతః, గృహశ్రమో హతో నష్టః.

౭౪

నాశ మేవోపపాదయతి (అనురూపేతి.) పతి రేవ దేవతా యస్యా స్యా, మే భార్యేతి కేషః. సాధుభిః పుత్రై స్సహ స్వః స్వర్గం యాతి.

౭౫

సోఽహం హతగృహోఽహం కిమర్థం, జిజీవిషే జీవితు మిచ్ఛామి.

౭౬

(తా నితి.) తా శిశూన్ శిగ్ని ర్జ్వాలై రావృతాః అత ఏవ మృత్యుగ్రస్తాన్ ఆరబ్ధిమరణాన్విచేష్టతః మూర్ఛితా నృశ్యన్ కృపణో దీనః, తత్ర హేతు రబుధః అత ఏవ స్వయ మపి శిశౌ జాలే వ్యవతత్ ప్రవివేక.

౭౭

(త మితి.) లబ్ధ్వా అత ఏవ సిద్ధార్థః సిద్ధప్రయోజనః గృహం ప్రయయౌ.

౭౮

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్జితకపోకోపాఖ్యానం)

ఏవం కుటుమ్బ్యశాంతత్మా ద్వంద్వరామః పతత్రివత్.

పుష్ట న్కుటుమ్బం కృపణ సానుబంధోఽవసేదతి.

౩౪

యః ప్రాప్య మానుషం లోకం ముక్తే ర్ద్వార మపావృతమ్.

గృహేషు ఖగవత్సక్తస్త మారూఢచ్యుతం విదుః.

౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, నవమస్కంధే,

సప్తమోఽధ్యాయః

దృష్టాంతవివక్షిత మర్థం దార్ఢాంతికే యోజయతి (ఏవ మితి.) అశాంతత్మా అజితేంద్రియః ద్వంద్వేనానమంతా ద్రమత ఇతి తథా పతత్రివత్ కపోతవత్ సానుబంధః సపుత్రకళత్రః అవసేదతి క్లిశ్యతి.

౩౬

అసంభావితవివేకానాం తిరళ్ళా మేవంవిధా వృత్తిః కథంచి ద్యుక్తా లబ్ధసర్వార్థసాధనన్య జన్మనాం తు ఏవంవిధవృత్తి స్సుతరాం దుర్బగేత్యాహ (య ఇతి.) లోక్యత ఇతి లోకో దేహ స్తం, అపావృతం విప్రుతిబంధం, ముక్తిద్వారం ముక్తిసాధనం మానుషం లోకం. ప్రాప్యపి యో గృహే ఖగవత్ కపోతవత్ సక్తస్త మారూఢచ్యుతం శ్రేయోమార్గసోపానపంక్తి మారూఢం తతో భ్రష్టుం విదుః.

౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్యయవయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివయఃప్రసన్నతత్సృక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సుఖ మైంద్రియకం రాజస్వగ్ధే నరక ఏవ చ,
దేహీనాం చ యథా దుఃఖం తస్మా న్నేచ్ఛేత్ తద్బుధః.

గ్రాసం సుమృష్టం విరసం మహాంతం శ్రోక మేవ వా,
యద్బుధృయైవాపతితం గ్రసే దాజగరక్రియః.

శయితాహాని ఖారీణి నిరాహారోఽనుపక్రమః,
యది నోపనమే ద్ద్రాస్తో మహాహిరివ దిష్టభుక్.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః .

అథాజగరా చ్ఛిక్షితం వక్తుం తావద్దుఃఖాయేవ సుఖాయ ప్రారబ్ధవశాదేవ ప్రాప్త్యా నయతే తేత్యాహ (సుఖ మితి.) హే రాజన్, యతో యథా ఐంద్రియకం ఇంద్రియప్రభవం సుఖం దేహీనాం స్వగ్ధే నరకే చ ప్రారబ్ధాత్ భవత్కేవ, నరకేఽపి హి కించి దన్నపానాదిజన్యం సుఖం విద్యత్ ఏవేతి తత్తుల్యతాం స్వర్గసుఖస్వాది వేదయితుం నరక ఇత్యుక్తం. తస్మా దైంద్రియకసుఖస్య ప్రారబ్ధమూలత్వాత్ తన్నేచ్ఛేత్, యథా దుఃఖ మనాకాంక్షిత మవ్యవతిష్ఠతే, తద్వత్సుఖమపీతి దుఃఖమివ సుఖమపి నేచ్ఛేత్తేత్యర్థః, బుధః సుఖదుఃఖయోః ప్రారబ్ధమూలత్వజ్ఞః.

అజగరా చ్ఛిక్షణీయా న్యాహ (గ్రాస మితి త్రిభిః.) గ్రాసం ఆహారం సుమృష్టం రస సంయుక్తం మహాంతం వర్యాప్తం శ్రోక మల్ప మవర్యాప్తం యద్బుధృయా దైవా దాపతితం ప్రాప్తం న తు ప్రయత్నేన లబ్ధ మిత్యేవకారాభిప్రాయః. గ్రసే దద్యాత్, అజగరీ అజగరసంబంధినీ, క్రియా వృత్తిర్యన్య సః, అజగరవ ద్వైతేతి వివక్షితోర్థః. అజగరోఽక్రియ ఇతి పాలే అజగరవృత్తిః అక్రియః ఉదాసీనః.

(శయితేతి.) యది గ్రాస ఆహారః, నోపనమేత్ యద్బుధృయా నావతే త్తర్హి, మహాహి రివ అజగర ఇవ, దిష్టభుక్ ఆహారప్రాప్తిప్రతిబంధకం ప్రారబ్ధ మనుభవః, అనుపక్రమః నిరుద్యమః ఖారీణి బహున్యన్యహాని తూష్టిం శయిత.

(ఏంగళోపాఖ్యానం)

ఓజస్వహోబలయుతం బిభ్ర ద్దేహ మకర్మకమ్.

శయానో వీతనిద్రశ్చ నేహేతేంద్రియవానపి.

మునిః ప్రసన్నగమ్భిరో దుర్విగ్రాహ్యో దురత్యయః.

అనంతపారో హ్యక్షోభ్య స్త్రిమితోద ఇవార్జవః.

సమృద్ధః కామహీనో వా నారాయణపరో మునిః,

నోత్సర్యేత న శుష్యేత సరిద్ధి రివ సాగరః.

దృష్ట్వా త్రియం దేవమాయాం తద్భావై రజితేంద్రియః.

ప్రలోభితః పతత్యన్ధే తమస్యగ్నౌ పతగ్గవత్.

నను సమర్థోఽపి శయాతైవ కి మిత్యత ఆహ (ఓజ ఇతి.) ఓజః ఇంద్రియబలం, బలం శారీరం. తద్యుక్తమపి దేహం బిభ్రాజః, అకర్మకం దృష్టార్థప్రప్నోతిశూన్యం యథా తథా శయాన ఏవ భవేత్, ఇంద్రియవానపి ప్రప్నోతిక్షమేంద్రియయుక్తోఽపి వీతనిద్రః తత్సావమర్శనే పారవశ్య రహితః నేహేత దేహసుఖం నేచ్ఛేదపి న వ్యాప్రియేతీతి వా.

సముద్రా చ్ఛిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (ముని రితి.) బహిః ప్రసన్నః, స చాసావంత ర్గంభీరశ్చ దుర్విగ్రాహ్యః ఇత్థంభూత ఇతి నిర్వృత్తు మశక్యః దుర్విభావ్య ఇతి యావత్. దుర్విగ్రాహ్య ఇతి పాతే దురాసద ఇత్యర్థః.

కిం చ వర్షాసు అద్భి సమృద్ధోఽపి నోత్సర్యేత్ గ్రీష్మే తద్విహీనోఽపి న శుష్యేత్ తథా సమృద్ధకామ. స్తద్దీనో వా న హృష్యేత్ న శోచేదిత్యర్థః. తత్ర హేతు ర్నారాయణపరాయణః న తు విషయపర ఇతి భావః.

రూపరసగంధస్పర్శశబ్దేషు పంచసు విషయేష్వాసక్తాః పతంగమధుకరగజహరిణమీనాః, పంచ హతాః, అత స్తేష్వాసక్తాః పంచైతే గురవః. తదుక్తం “పతంగమాతంగకురంగభృంగమీనా హతాః పంచభి రేవ పంచ, ఏకః ప్రమాదీ న కథం న హన్యతే య స్సేవతే పంచభి రేవ పంచేతి” తత్ర రూపవిలాసమోహితో నశ్యతీతి పతంగా చ్ఛిక్షితమిత్యాహ (దృష్టేతి.) దేవమాయాం భగవ న్మాయాం, తద్వనోహకత్వా త్రత్వేన రూపణం తద్భావైః తస్యాః త్రియాః భావై ర్విభ్రమాదిభిః. ప్రలోభితః అందే తమపి నరతే పతతి అగ్నౌ పతంగవత్ యథా పతంగః స పక్షః కీటవిశేషః, దీపా దికం దృష్ట్వా తద్రూపేణ ప్రలోభిత ఉపభోజ్య బుద్ధ్యా తం ప్రాప్య తస్మి న్పుతిత్వా నశ్యతి తద్వ చిత్త్యర్థః.

యోషిద్ధిరణ్యాభరణామృరాదిద్రవ్యేషు మాయారచితేషు మూఢః.
ప్రలోభితాత్మా హ్యాసభోగబుద్ధ్యా పతజ్జన స్మశ్యతి నష్టదృష్టిః.

౮

స్తోకం స్తోకం గ్రసేద్దాసం దేహో వర్తేత యావతా.
గృహ్ణాన్మహింస న్నాత్మిషే ద్వృత్తిం మాధుకరీం మునిః.

౯

అణుభ్య శ్చ మహద్భ్యశ్చ శాస్త్రేభ్యః కుశలో నరః.
సర్వత స్సార మాదద్యా త్పుష్పేభ్య ఇవ పట్నదః.

౧౦

సాయంతనం శ్వస్తనం వా న సంగృహ్ణీత భిక్షితమ్.

తదేవాహ (యోషిద్ధిరణ్యేతి.) మాయారచితేషు మాయాస్పష్టేషు యోషితి తస్యాః.
హిరణ్యాభరణాంబరాణి చ. అదిశబ్దగ్రాహ్యేణ ప్రకృందనాదీని, తేషు ద్రవ్యేషుసభోగబుద్ధ్యా ప్రలోభి
తాత్మా విమోహితమనాః, అత ఏవ మూఢోఽజ్ఞః. అత ఏవ నష్టదృష్టిః నష్టవివేకః, పతంగవ
స్మశ్యతి.

౮

‘మధుకరా చ్ఛిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (స్తోకం స్తోక మితి.) యావతా గ్రాసేన దేహో వర్తేత
తావంత మేవ గ్రాసం తత్రాపి స్తోకం స్తోకం అల్పమల్పమేవ గ్రసన్ అహింసన్ అపీదయన్ మాధు
కరీం పృత్తిం అత్తిషేత్ ఆశ్రయేత, యథా మధుకరస్సుమనసః అపీదయన్ తత్ర తత్ర కించి దేవా
గృహ్ణాన్ క్వావ్యసజ్జమానో వర్తేత తద్వమ్మని రితివర్తకః. అన్యథైకస్మిన్నద్యే మధులోభేన సక్తో మధు
కర స్తస్మిన్ ముకుళితే నిబద్ధో భవత్వేవం మునిరపి గుణలోభేనైకమేవ గృహమాశ్రిత ప్రవృత్తీహీన
బిద్యత ఇతి భావః.

౯

(కిం చాణుభ్యశ్చేతి.) అణుభ్యో అల్పసారేభ్యో మహద్భ్యో విఫలసారేభ్యః శాస్త్రేభ్య
స్సార మాదద్యాత్, యథా పట్నదోఽణుభ్యో మహద్భ్యశ్చ పుష్పేభ్య స్సార మాదత్తే తద్వత్.

౧౦

ద్వివిధో హి మధుకృత్ మధు కృంతతి పుష్పా దాచ్ఛిద్య గృహ్ణాతీతి మధుకృత్ భ్రమరః.
మధుకరోతి ఆహారత్వేన స్వేన రూపేజ్జైవేతి మధుకృత్ మధుమక్షికా చ. తత్ర ప్రథమా చ్ఛిక్షిత ముక్తం.
ద్వితీయా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (సాయంతనం ఖితి ద్వాభ్యాం.) సాయంతనశ్వస్తనశబ్దౌ తత్కాలభోజనార్థ
పరౌ. ఇదం సాయంతనభోజనార్థ మిదం శ్వ ఇత్యేవం భక్షిత మన్నాది ‘న సంగృహ్ణీత. కింశు పాణి
ఏవాంజలిరూపతా మాపన్నా పాత్రం భోజనపాత్రం యన్య సః, ఉదర మేవామత్రం అన్ననివాసపాత్రత

(పింగళోపాఖ్యానం)

పాణిపాత్రోదరామత్రో మక్షికేవ న సంగ్రహీ.

౧౧

సాయంతనం శ్వస్తనం వా న పంగృహీత భిక్షకః.

మక్షికా ఇవ సంగృహ్తా న్న హతే న వినశ్యతి.

౧౨

పదాఽపి యువతీం భిక్ష ర్నస్పృశే ద్దారపీమపి.

స్పృశస్కరీవ బద్ధేత కరిణ్యా అజ్ఞసంగతః.

౧౩

నాభిగచ్ఛేత్ప్రియం ప్రాజ్ఞః కర్హిచి స్మృత్యుమాత్మనః.

బలాధితై స్స హన్యేత గజై రన్యై ర్గజో యథా.

౧౪

న దేయం నోపభోగ్యం చ లుప్తై ర్యద్దుఃఖసంచితమ్.

యస్య సః మక్షికేవ న సంగ్రహీ యథా మక్షికా సంగ్రహణీ భవతి తద్వత్సంగ్రహీ న భవే ద్విత్కర్థః, సంగ్రహీచే నృధుమక్షికావ న్నశ్యతీతి భావః.

౧౧

ఏతద్వివృణోతి (పునస్సాయంతన మితి.) సహ తేన సంగృహీతేన సహ వినశ్యతి. ౧౨

స్పృశానక్తి ర్నాశహేతు రితి గజా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (పదాఽపితి.) దారపీం దారుమయా మపి, యువతీం ప్రియం, పదాఽపి న స్పృశేత్ స్పృశం స్తు బద్ధేత, యథా కరీ గజః జిఘ్రుక్షుభిః కాష్ట తృణమృదాద్యాచ్చాదితగర్తోపరి స్థాపితాయా దారుమయ్యాః కరిణ్యా అంగసంగాత్ యథా గర్తే పతితో బధ్యతే తద్వత్.

౧౩

కిం చ (నాభిగచ్ఛే దితి.) ప్రాజ్ఞో వివేకీ, ఆత్మనః స్వస్య మృత్యుం తత్తుల్యాం ప్రియం నాభిగచ్ఛేత్ నోపగచ్ఛేత్. సః అధిగచ్ఛన్ బలాధితైః హన్యేత యథా గజో గజీ మువగచ్ఛన్ బలాధితై ర్హన్యతే తద్వత్.

౧౪

దానభోగానుపయోగ్యం ధన మన్యగామీతి మధుఘ్నః శిక్షణీయ మత స్తస్మాన్దయే దిత్యాహ (న దేయ మితి.) లుప్తైః దుఃఖేన సంచితం ఆర్జితం యద్ధనం న దేయం నోపభోగ్యం చ, తద్ధన మన్యోఽ

భుక్తే తదపి తచ్చాన్యో మధుహేవార్థవి నృదు.

౧౫

మదుఃఖోపార్జితై ర్విత్తై రాశాసానాం గృహశిషః.

మధుహేవాగ్రతో భుక్తే యతి రైస్ గృహమేధినామ్.

౧౬

గ్రామ్యగీతం న శృణుయా ద్యతి ర్వనవరః క్వచిత్.

శిక్షేత హరిణా ద్వృత్తిం మృగయో ర్గీతమోహితాత్.

౧౭

నృత్యవాదిత్రగీతాని జుషః గ్రామ్యాణి యోషితామ్.

ఆసాం క్రీడనకో వశ్య ఋశ్యశృంగో మృగీసుతః.

౧౮

ర్థవిత్ తద్దనగ్రహణోపాయాభిజ్ఞః, భుంక్తే. తదపి తచ్చాన్యః తస్మాపి లోభా ద్దానభోగానువయ్యుక్తం
స్యాత్తర్హితస్యా. దన్యో బలవాః తదాకృష్య భుంక్త ఇత్యర్థః. మధుహేవ స యథా మధుమక్షి
కాభి స్సంచితం మధు భుంక్తే తద్వత్.

౧౯

సోఽద్యమం వినాఽపి భోజనలాభ స్తస్మాదేవ శిక్షణీయః. సుఖేన దుఃఖేన బహుదుఃఖేన
ఽపార్జితై ర్విత్తైః గృహశిషః గృహేష్యాశిషః పానభోజనాదికామా నాశాసానాం కామయమానానాం అశా
సానానా మితి. వక్తవ్యే నావర్ణలోప ఆర్షః “యతి శ్చ బ్రహ్మచారీ చ వక్వాన్మస్యామినా వుభౌ, తయో
రన్న మదత్వా తు భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరే” దితి శాస్త్రార్థవిదాం గృహమేధినా మగ్రతో యతి
ర్భుంక్తే. మధుహేవ స యథా మక్షికాణాం సోఽపార్జితమధ్యభిలాషిణీనా మగ్రత ఏవ మధు భుంక్తే
తద్వత్.

౧౬

హరిణా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (గ్రామ్యగీత మితి.) క్వచి త్కదాచి దపి గ్రామ్యాణాం గీతం
స శృణుయాత్ మృగయో ర్భుజ్జకస్య గీతేన మోహితా ద్ధరిణాత్ వృత్తిం గ్రామ్యగీతం న శృణుయా
దితీమాం వృత్తిం శిక్షేత హరిణోపి మృగయో ర్గీతమోహిత స్తేన గృహీతో నశ్యతి తద్వత్ యతి
ర్గ్రామ్యగీతం శృణ్వ న్నశ్యే దత స్తన్న శృణుయా దిత్వర్థః. గ్రామ్యే త్యుక్తేః భగవద్గీతం తు
శృణుయా దేవే త్యభిప్రాయః.

౧౭

హరిణశబ్దేన హరిణీసుతఋశ్యశృంగోఽపి వివక్షితః, అత ఏవ సోఽపి గురు రిత్వభి
ప్రేత్యాహ (నృత్యేతి.) మృగీసుతః ఋశ్యశృంగః గ్రామే భవాని గ్రామ్యాణి యోషితాం నృత్యాని
వాదిత్రాణి మృదంగాదిద్వనయ స్తాః గీతాని చ జుషః సేవమానః పశ్యః శృణ్వం శ్రేష్ఠి యావత్,
ఆసాం యోషితాం క్రీడనకః క్రీడాసాదనం పశ్య శ్చాభవ దితి శేషః. అత స్తాని న జుషేతేతి భావః. ౧౮

(పింగళోపాఖ్యానం)

జిహ్వయాఽతిప్రమాధిన్యా జనో రసవిమోహితః,
మృత్యు మృచ్ఛత్యసద్బుద్ధిరీన స్తు బడికై ర్యథా.

౧౯

ఇంద్రియాణీ జయన్త్యాశు నిరాహారా మసీషిణః,
వర్జయిత్వా తు రసనం తన్నిరన్నస్య వర్ధతే.

౨౦

తావ జ్ఞితేంద్రియో న స్యా ద్విజితా న్యేంద్రియః పుమాః.
న జయే ద్రసనం యావ జ్జితం సర్వం జితే రసే.

౨౧

పింగళా నామ వేళ్యాఽఽసీ ద్విదేహానగరే పురా,
తస్యా మే శిక్షితం కించిన్నిబోధ నృపనన్దన.

౨౨

రసనానక్తిర్నాశహేతు రితి మీనా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (జిహ్వయేతి.) అతిప్రమాధిన్యా దుర్జయయా జిహ్వయా కరణభూతయా తద్విషయే విమోహితః, అత ఏవాసద్బుద్ధి, మృత్యు మృచ్ఛతి ప్రాప్నోతి, యథాఽఽమిషబుద్ధివిమోహితో మీనో బడికై రామిషలిపై ర్లోహకంటకై ర్విసశ్యతి తద్వత్.

౧౯

జిహ్వయాః ప్రమాధిత్వ ముపపాదయతి ద్వాభ్యాం (ఇంద్రియాణీతి.) మసీషిణః బుద్ధిమంతః ఇంద్రియజయేచ్ఛనః తావన్నిరాహారాః ఇంద్రియాణీ వర్జయిత్వా తు రసనం రసనేంద్రియవ్యతిరిక్తాసీ త్యర్థః, ఆశు జయంతి రసనవ్యతిరిక్తా సీంద్రియాణీ నిరాహారమాత్రేజ్ఞైవ జేతుం శక్యాని, తేన తత్ప్రకటాభావా ద్రసనం తు న తేన జేతుం శక్యం ప్రత్యుత నిరాహారేణ రసనేంద్రియవృద్ధి రేవాపాదనా దితి భావః, తదాహ తన్నిరన్నస్య వర్ధత ఇతి తద్రసనం నిరన్నస్య నిరాహారస్య వర్ధతే.

౨౦

అస్తాం రసన మజిత మితరాణీ తు జితా న్యేవేత్యేత ఆహ (తావదితి.) విజితా న్యన్యాని రసనవ్యతిరిక్తా సీంద్రియాణీ యేన తథాభూతోఽపి యావ ద్రసనం న జయే త్తావ జ్ఞితేంద్రియో న స్యాదేవ, రసే రసనేంద్రియే జితే సతి తు సర్వ మింద్రియం జితం జితప్రాయ మేవేత్యర్థః.

౨౧

పింగళాయాః నైరాశ్యం శిక్షిత మితి వస్తుం తదాఖ్యాన మాచక్షే (పింగళేత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి.) విదేహానగరే మిథిలాపురే తస్యాః, పింగళాతః, మే మయా శిక్షితం కించిద్దస్తి, తన్నిబోధ శృణు హేనృపనందన యదో,

౨౨

- సా స్వైరిణ్యేకదా కాంతం సంకేత ముపనేష్యతి. ౨౭
 అభూ త్కాలే గృహద్వారే విభ్రతీ రూప ముత్తమమ్. ౨౮
 మార్గ ఆగచ్ఛతో వీక్ష్య పురుషా న్పురుష ర్షభ. ౨౯
 తాన్ కుల్కదా నిస్తవత స్సా న మేనేంద్రకాముకా. ౩౦
 ఆగతే స్వపయాతేషు సా సంకేతోపజీవినీ. ౩౧
 అప్యన్యో విత్తవా న్కోపి మా ముపైష్యతి భూరిదః. ౩౨
 ఏవం దురాశయా ధ్వస్తనిద్రా ద్వార్యపలమ్పినీ. ౩౩
 నిర్గచ్ఛంతీ ప్రవిశతీ నిశీథం సమవద్యత. ౩౪
 తస్యా విత్తాశయా కుష్యద్వక్త్రాయా దీనచేతసః, ౩౫
 నిర్వేదః పరమో జ్ఞజ్ఞే చింతాహేతు స్సుఖావహః. ౩౬

(సేతి.) సా పిఞ్గళా స్వైరిణీ కామచారిణీ సంకేతే రహసి స్థానే, సంకేత మితి పాఠే ఆర్య ఆద్యజంతః, సంకేతిత మితి యావత్, ఉపనేష్యతి “లక్షణహేత్వో” రితి శత్రంతా దుగిల్లక్షణో జీవః, ఉపనేతు మిత్యర్థః, యద్వా ఏతావద్ధనం యో దాన్యతి తేనైవ సంగమిష్యామిత్యేవంవిధం సంకేతం, ఉపనేష్యతీ ప్రాప్తవతీ కృతవతీతి యావత్, ఉత్తమం స్వలంకృతం రూపం విభ్రాణా కాలే స్వసంకేత కాలే గృహద్వారే స్వగృహద్వారే ఆభూత్ తస్మా. ౩౭

(మార్గ ఇతి.) హేపురుషర్షభ తా న్పురుషా నిస్తవతః సధనా నపి న మేనే నామన్యత స తై స్సహ రేషు ఇత్యర్థః. కుతః? యత స్సా అర్థకాముకా తైః. ప్రతిజ్ఞాతా దవ్యర్థా దధికవిత్తకాముకా. ౩౮

ఇత్థ మగతేషు పురుషే స్వపయాతేషు ప్రత్యాఖ్యానా ధృతేషు సత్సు సా పిఞ్గళా సంకేతో పజీవికా సంకేతే నైవోపజీవతీతి తథా, హేతుగర్భమిదం. అతః అపి స్పంధావనాయాం, భూరి దదాతీతి తథా స్వసంకేతానురూపవిత్తదః, కోపి పుర్ర్వం సంకేతిత స్తదన్యో వా కశ్చిన్మా ముపైష్యతీత్యేవం విధః దుష్టః ఆశయోఽఽప్రాయః తేన ధ్వస్తా నిద్రా యస్యా స్సా ద్వార్యపలమ్పమానా పునః పునః ప్రవిశంతీ నిర్గచ్ఛంతీ చ నిశీథ మర్ధరాత్రం ప్రాప. ౩౯-౪౦

(తస్యా ఇతి.) కుష్యతో వక్త్రం వదనం యస్యాః, దీనం అభాస్వరం చేతో యస్యాః పిఞ్గళాయాః పరమ స్సుఖావహ శ్చింతాహేతు ర్వక్ష్యమాణవిచారహేతు శ్చ నిర్వేదః పరితాపో జ్ఞజ్ఞాతాతః. యద్వా చింతా అర్థచింతా హేతు ర్యన్య సః. ౪౧

(పింగళోపాఖ్యానమ్)

తదా నిర్విణ్ణచిత్తాయా గీతం శృణు యథా మమ,
నిర్వేద ఆకాపాశానాం పురుషస్య యథాహృసిః,
న హ్యజ్ఞాజాతనిర్వేదో దేహబంధం జిహాసతి.

౨౮

పింగళోవాచ—

అహో మే మోహవితతిం పశ్యతా విజితాత్మనః,
యా కాంతా దసతః కామం కామయే యేన బాలికా.

౨౯

సన్తం సమీపే రమణం రతిప్రదం విత్తప్రదం నిత్య మముం విహాయ,

(తదేతి.) తదా నిర్వేదదశాయాం నిర్విణ్ణచిత్తాయా స్తస్యాః. గీతం యథావత్ మమ మత్తః శృణు. నను నిర్విణ్ణచిత్తాయాః కిం గీతశ్రవణే నేత్యత ఆహ (నిర్వేద ఇతి.) హి యస్మా త్పురుషస్య ఆకాపాశానాం నిర్వేదో యథా అసిః ఖడ్గ స్తథా ఖడ్గవ చ్చిదాసాధన మిత్యర్థః. ఏత దేవ హి వ్యతిరేక ముభేనోపపదయతి (న హీతి.) అగ్ని హేయదో అజాతో నిర్వేదో యస్య సః. దేహశబ్ద స్తదను బంధినా మప్యవలక్షణార్థః. దేహబంధం దేహతదనుబంధి వ్యనుబంధం ఆకామ్.

౩౦

తర్హి తద్గీతం శ్రావయే త్యత ఆహ (అహో ఇతి.) అవిజిత ఆత్మా మనో యయా తస్యాః. హేతుగర్భ మిదం, మే మమ మోహవితతిం మోహవిస్తారం, తా మేవ దర్శయితు మాత్మానం విశిన్నస్థి (యేతి.) యాఽహం యేన మోహే నానత స్తుచ్ఛా త్కాంతా త్కామం కామయే అతోఽహం బాలికా వివేకశూన్యా.

౩౧

బాలిశత్వం ప్రపశ్చయతి సంత మితి చతుర్థిః. సమీపే హృదయ ఏవ సంతం తథా వ్యపురుషార్థతాం వ్యుదన్యతి (రమణ మితి.) రమణం కాంతం నిరతిశయప్రీతివిషయ మిత్యర్థః. తస్యైవేచ్ఛావిషయత్వాత్ నను ఉదితాయాం హి తద్విషయప్రీతౌ తస్య తద్విషయత్వం సైవ తు కుత ఇత్యతో విశిన్నస్థి రతిప్రద మితి. రతి రనురాగః. ప్రీతి రితి యావత్, తాం ప్రయచ్ఛతి తథా తం న్యవిషయ ప్రీత్యావహ మిత్యర్థః. నన్వర్థకామాద్యభిలాషిణ్యాః కిం తద్విషయప్రీత్యేత్యాశంక్యా విశిన్నస్థి విత్తప్రద మితి. విత్తశబ్దః కామాదే రప్యవలక్షకః. అర్థినాం ధర్మాదిపురుషార్థచతుష్టయప్రదమిత్యర్థః. నిత్యం ఉక్తవిధత్వేన యావ దాత్మానుబంధినం అముం భగవంతం విహాయ తద్విపరీతం తుచ్ఛం సర మహం

అకామదం దుఃఖభయాదిశోకమోహప్రదం తుచ్ఛ మహం భజేఽజ్ఞా. ౩౦

అహో మయాఽఽత్మా పరితాపితో వృథా సాంకేత్యవృత్త్యాఽతివిగర్హ్యవార్తయా.
స్రైణా న్నరా ద్యఽర్థతృప్తిః సుశోభ్యా త్క్రితేన విత్తం రతి మాతృనేచ్ఛతి. ౩౧

యదస్థిభి ర్నిర్మితవంశవంశ్యస్థాణం త్వదా రోమనః పినద్ధమ్.

క్షర న్నవద్వార మగార మేత ద్విణ్ముత్రపూర్ణం మదుపైతి కాఽన్యః. ౩౨

విదేహీనాం పురే హ్యస్మి న్నహ మేతైవ మూఢధీః.

యాఽన్య మిచ్ఛ త్యస త్యస్మా దాత్మదా త్కామ మయ్యతాత్. ౩౩

భజే భజామి, నై పరీత్యం వ్యజ్ఞయితుం విశిష్యే. అకామదం కామశబ్దో ధర్మాదీనా ముపలక్షకః. ప్రత్యుత భయాధిప్రదం అధి ర్మానసికం దుఃఖం, ఇమ మితి పాతే భిత్త్యా లిఖితభగవత్ప్రతిమాదర్శనకృతసన్నిహిత విదేశః. ౩౦

(అహో ఇతి.) అతివిగర్హ్య వార్తా దేహదారణాత్మికా యత స్తయా సాంకేత్యేన యా వృత్తి స్తయా వృత్త్యా వ్యర్థ మాత్మా మనః. దేహో వా పరితాపితః పరితాపం ప్రాపితః. పరితాపం ప్రవచ్చయతి (స్రైణా దితి.) సైణాత్ శ్రీలమ్పటాత్ అర్థతృప్తః అర్థతృప్తాయుక్తాత్ అత ఏవాను శోభ్యాత్ నరాత్ యా అహం రతిం విత్తం చ క్రితేన తేన నరేణ క్రితేనాత్మనా దేహేన చచ్ఛతి కామయమానా అస మితి శేషః. ౩౧

అహో దిజ్ఞాం యతోఽతిజగుప్సితం భజామీత్యాహ (య దితి.) స్థాణాః స్తమ్భాః. వంశో నామ స్థాణాను నిహిత స్త్రిగర్హ్య-గ్రేణుః వంశ్యా స్తస్మి న్నుభయతో నిహితా వేణవః అస్థిభి రేవ విర్మితాః. వంశాదయో యస్మిన్ తత్ర యత్ప్రౌఢే దీర్ఘ మస్థి న వంశః. పార్వాస్థిని వంశాః, స్థాణాః పాణిపాదాస్థినితి వివేకః. త్వదా చర్యణా రోమభి ర్మృతైశ్చ పినద్ధం చాదితం తథా క్షరం చ నవద్వారాణి యస్మిన్ తదేవంభూతాగరరూపం విణ్ముత్రపూర్ణ మేతన్నరకరీరం మత్ మతోఽన్యః కా వా శ్రీ ఉపైతి ప్రాప్నోతి భజత ఇతి. ౩౨

యత ఏవ మతోఽహ మేవాస్మిన్ పురేఽజ్ఞేత్యాహ (విదేహీనా మితి.) విదేహీనాం మైథిలానాం అహ మేతైవ మూఢధీ రజ్ఞా వ్యక్తం సూనం, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశిష్యే-యాఽహ మాత్మదాత్ అత్మపర్యంతవదాన్యాత్ అయ్యతా, దన్యం కాంత మిచ్ఛతి అత ఏవానతి దుష్టా. ౩౩

(పింగళోపాఖ్యానం)

సుహృత్ప్రివృతమో నాథ ఆత్మా చాయం శరీరిణామ్.

తం విక్రియాత్మనై వాహం రమే తేన యథా రమా.

౩౪

కియత్ప్రియం తే వ్యభజన్కామో యే కామదా నరాః.

అద్యస్తవన్తో భార్యాయా దేవా వా కాలవిద్రుతాః.

౩౫

నూనం మే భగవాన్ప్రితో విష్ణుః కేనాపి కర్మణా.

నిర్వేదోఽయం దురాశాయా యన్మే జాత స్సుఖావహాః.

౩౬

మైవం స్యు ర్మన్దభాగ్యాః క్లేశా నిర్వేదహేతవః.

యేనానుబంధనం నిర్హృత్వి పురుష శ్శమ మృచ్చతి.

౩౭

ఇత్థం నిర్విద్యాత్మహితం నిశ్చినోతి (సుహృదిత్యాదిభిరష్టభిః.) ఆయ మచ్యుతః. శరీరిణాం ఆత్మా అత ఏవ ప్రేవృతమః అతిప్రియతమః ఆత్మా హి నిరతిశయప్రియః సుహృద్దిక్షేషీ హితకృ దిత్యర్థః. నాథో నాయక శ్చ అత స్త మేవాత్మాన మచ్యుత మాత్మనా విక్రియ ఆత్మనమర్పణేన వ్యవశీకృత్య తేనాచ్యుతేన రమే యథా రమా లక్ష్మీ స్తద్వత్.

౩౪

అన్యేషా మసేవ్యత్వం దర్శయతి (కియ దితి.) అద్యంతవంతో యే కామాః, కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాః కామదాః నరాః దేవా వా కాలవిద్రుతాః కాలేనోపద్రుతాః, తే భజిష్యమాణాః భార్యాయాః కియ త్ప్రియం వ్యభజన్ కృతవంతః, న కించిత్. అతః ఇహాముత్ర చ తద్వ్యతిరిక్తః కోఽపి సేవ్యో నా స్తీత్యర్థః.

౩౫

ఆత్మన స్తదనుగ్రహవిషయతాం సంభావయతి (నూన మితి.) కేనాపి కర్మణా అజ్ఞాత సుకృతవిశేషేణ మే మహ్యం భగవాన్విష్ణు ర్నూనం ప్రీతః కుతః యత్ యస్మాత్ దురాశాయా మే మమాయం సుఖావహో నిర్వేదో జాతః. తత్ప్రసాద మంతరేణేదృశో నిర్వేదో దుర్లభ ఇతి భావః.

౩౬

తదేవాహ (మైవ మితి.) ఏవ మేవం సతి భగవతి ప్రీతే సతీత్యర్థః. మందభాగ్యాః మమ నిర్వేదస్య హేతవః క్లేశాః మాస్యః న స్యు రిత్యర్థః. కిం నిర్వేదమాత్రేణేత్యత స్తం విశిష్య-యేన నిర్వేదేన అనుబంధం దేహగేహాది వ్యవహారమభిమానరూపం పాశం నిర్హృత్య పరిహృత్య పురుషః శమం శాంతిం మనః ప్రసాదం ఋచ్చతి ప్రాప్నోతి.

౩౭

తేనోపకృత మాదాయ శిరసా గ్రామ్యసంగతా.

త్యక్త్వా దురాశా శ్శరణం వ్రజామి త మధీశ్వరమ్.

౩౮

సంతుష్టా శ్రద్ధధ త్యేవం యథాలాభేన జీవతీ.

విహరా మ్యము నై వాహ మాత్మనా రమణేన వై.

౩౯

సంసారకూపే పతితం విషయై ర్ముషితేక్షణమ్.

గ్రస్తం కాలాహినాఽఽత్మానం కోఽన్య స్త్రాితు మధీశ్వరః.

౪౦

అత్యైవ హ్యత్మనో గోప్తా నిర్విద్యేత యదాఖిలాత్.

అప్రమత్త ఇదం పశ్యే ద్గ్రస్తం కాలాహినా జగత్.

౪౧

యత ఏవ మత స్తేన భగవతోపకృతం. నిర్వేద మితి శేషః. తత్కృతోపకారరూపం నిర్వేద మిత్యర్థః. శిరసా ఆదాయ ఊఢ్యా గ్రామ్యై స్సహ సంగతీ స్తా దురాశా శ్చ త్యక్త్వా. గ్రామ్య సంగతా ఇతి పాఠే గ్రామ్యవిషయగోచరాః దురాశా స్త్యక్త్వా త మేవాధీశ్వరం భగవంతం శరణం వ్రజామి సేవ ఇత్యర్థః.

౩౮

కిం చై వం వ ర్తిష్యా మీత్యభినందతే (సంతుష్టేతి.) శ్రద్ధధతీ శ్రద్ధాం కుర్వతీ చిక్రిత విషయత్వరాయుక్తా. సంతుష్టా విత్తాద్యలాభప్రయుక్తా సంతోషరహితా యథాలాభేన దై వాల్లభేన జీవతీ అత్మనా అత ఏవ రమణేన నిరతిశయప్రియేణామునా భగవత్తై వ సహ విహరామి వై సూనమ్.

౩౯

నను సత్సు సురాది స్వము నై వేతి కిమర్థాఽనధారణేత్యాశంక్యాహ (సంసారేతి.) యుషితేక్షణ మపహృతవివేకం కాల ఏవాహి స్తేన గ్రస్తం చాత్మానం మాం త్రాతు మన్యః పరమపురుషా దితరః కోవా అధీశ్వర స్సమర్థః న కోఽపీతి భావః.

౪౦

తదేవాహ (అత్యైతి.) యదా అఖిలా ద్విషయా నిర్విద్యేత అప్రమత్తోఽవహితః కృత్స్న మిదం జగత్ కాలాహినా గ్రస్తం చ పశ్యే త్తద తస్య తదా ద్రష్టు ర్నిర్విద్యమాన స్యాత్మనః పుంసః గోప్తా అత్యైవ పరమాత్మైవ నాన్య ఇత్యర్థః.

౪౧

(పింగళోపాఖ్యానమ్)

బ్రాహ్మణ ఉవాచ —

ఏవం వ్యవసితమతి ధ్ధరాళాం కాంతతర్షణామ్,

చిత్తోపశమ మాస్థాయ శయ్యా ముపవివేశ సా.

౪౨

ఆళా హి పరమం దుఃఖం నై రాశ్యం పరమం సుఖమ్,

యథా సంఛిద్య కాంతాశాం సుఖం సుష్వాప పిజ్జకా.

౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కందే,

అష్టమోఽధ్యాయః.

(ఏవ మితి.) వ్యవసితా నిశ్చితా మతి ర్యయా సా కాంతే, తర్షోఽభిలాష స్తత్రప్రభవాం
దురాశాం, పరిత్యజ్య త్యక్తాహారః, చిత్తోపశమం చిత్తశాంతి మాస్థాయ ఆశ్రిత్య, సంపాద్యేతి
యావత్, శయ్యా ముపవివేశ.

౪౪

పలిత మాహ (ఆళా హీతి.) యథాశబ్దో నై రాశ్యాశయోః సుఖదుఃఖానహత్యే దృష్టాంత
ప్రదర్శనపరః.

౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిదేః శ్రీకై లగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సృక్తి సమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

అవధూత ఉవాచ—

పరిగ్రహోఽతిదుఃఖాయ యద్యత్ప్రియతమం నృణామ్,

అనంతం సుఖ మాప్నోతి తద్విద్వాన్య స్త్వకించనః.

౧

సామిషం కురరం జమ్బు ర్భలినో యే నిరామిషాః,

తదామిషం పరిత్యజ్య స సుఖం సమవిందత.

౨

న మే మానావమానా స్తో న చింతా గేహపుత్రిణామ్,

అత్మకీడ అత్మరతి ర్విచఢామీహ బాలవత్.

౩

అథ నవమోఽధ్యాయః

అథ కురరా త్పరిగ్రహపరిగ్రహయో ర్దుఃఖహేతుత్వం శిక్షణీయ మిత్యాహ (పరిగ్రహ ఇతి.)
 నృణాం యద్యత్ప్రియతమం వస్తు తస్య పరిగ్రహః అతిదుఃఖాయ భవతి, యస్తు తత్పరిగ్రహ
 స్యాతిదుఃఖహేతుత్వం విద్వాన్ జానన్, అకించనో విష్పరిగ్రహః స్యా త్సోఽనంతం సుఖ
 మాప్నోతి.

౧

తదా హి (సామిషం మితి.) సామిషం పరిగృహీతామిషముఖం కురర ముక్త్రోక్తాఖ్య
 పక్షివికేష మన్యే నిరామిషాః బలినః బలియాంసః శ్యేనగృధ్రాదయః జమ్బుః, కురరః సుఖం సమవిందత
 ప్రాప.

౨

అథార్భతో చ్ఛిక్షిత మాహ (నమ ఇతి.) మే మమ మానావమానా న స్తః గేహపుత్రిణాం
 తద్వతాం యా చింతా భవతి సా చ మే నాస్తి, కింతు అత్మనైవ సహ క్రిడా యన్య సః అత్మ న్యేవ
 రతిః ప్రీతి ర్యన్య సః ఇహలోకే విచరామి బాలవత్ యథా బాలో మానావమానచింతారహిత శ్చరతి
 తద్వత్, అత్మశబ్దః పరమాత్మపరః.

౩

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

ద్వావేవ చింతయా ముక్తౌ పరమానంద అప్లుతౌ,

యో విముగ్ధో జడో బాలో యో గుణేభ్యః పరం గతః.

క్వచి త్కుమారీ త్వాత్మానం వృణానా స్సృహ మాగతాః.

స్వయం తా నర్హయామాస క్వాపి యాతేషు బద్ధషు.

తేషా మభ్యవహారార్థం శాలీ నహసి పార్థివ.

అవఘ్నంత్యా ప్రకోష్ఠస్థా శ్చక్ర శృణ్హ స్వనం మహత్.

సా త జ్ఞగుప్సితం మత్వా మహతీ వ్రీడితా తతః,

బభజ్జైకైకశ శృంఖం ద్వౌ ద్వౌ ప్రాజ్యో రశేషయత్.

మానద్యభావే బాలదృష్టాంతః న త్వాత్మక్రీడత్వాత్మరతిత్వయో రపీత్యభిప్రేత్య దృష్టాంత
చారాంతికయో ర్వివక్షితం సాధర్మ్య మాహ (ద్వా వేవేతి.) చింతాశక్తో మానవమానయో రప్యస
లక్షకః, పరమానందే అప్లుతౌ మగ్నౌ. కౌ చ తా విత్యత స్తా వాహ (య ఇతి.) విముగ్ధో జడ ఇతి
చ బాలస్య విశేషణం. విముగ్ధో మూఢః మానవమానానభిజ్ఞః జడః అనుద్యమః దేహాదిబోషణచింతా
ప్రయుక్తోద్యమరహిత ఇత్యర్థః. య శ్చ గుణేభ్యః పరం గతః త్రిగుణాతీతసాక్షాత్కర్తా.

అథ కుమార్యా శ్శిక్షితం వక్తు మాఖ్యాయికా మాహ (క్వచి దిత్వాదినా.) వృణానాః
“లక్షణహేతో” రితి శానన్, వరీతు మిత్యర్థః. గృహం ప్రత్యాగతాః వీక్ష్యేత్యధ్యాహారః, తాః
స్వయ మేవార్హయామా, స్వయ మేవేత్యత్ర హేతుః, బంధుషు క్వాపి యాతేషు సత్స్వతిబంధ
వోఽత్ర మాత్రాదయః.

తేషా మాగతానా, మభ్యవహారార్థం చోజనార్థం. హేపార్థివ రహసి ఏకాంతే శాలీ
తండులా నవఘ్నంత్యాః ప్రకోష్ఠస్థాః శంఖాః శంఖవలయాః, సుమహత్ యథా బవతి తథా స్వనం
ధ్వనిం చక్షుః.

(నేతి.) మహతీ బుద్ధిమతీ సా కుమారీ తచ్ఛాల్పవహననం జుగుప్సితం అహో ఇయం.
స్వయ మేవావహంతి కి మఝా బంధవో న నంతి నూగ మియం దక్రదేతి మన్యేర విత్తి బుద్ధ్యా
తదవహననమనసురూపం మత్సేత్యర్థః. అత ఏవ తతో వ్రీడితా లజ్జితా చ, ఏకైకకః క్రమజ్జైకైకం
శంఖం, బభంజ కరా దవసారితవతీ, ద్వౌ ద్వౌ తు శంఖౌ పాజ్యో రశేషయత్.

ఉభయో రప్యభూ ధ్వోషో హ్యవఘ్నంత్యా శ్చ శఙ్ఖయోః,
తత్రాప్యేకం నిరభిద దేకస్మా న్నాభవ ద్ధ్వనిః.

౮

అన్వళిక్ష మిమం తస్యా ఉపదేశ మరిందమ,
లోకా ననుచర న్నేతాన్ లోకత త్వవిభిత్సయా.

౯

వానే బహునాం కలహో భవే ద్వార్తా ద్వయో రపి,
ఏక ఏవ చరే త్తస్మా త్కుమార్యా ఇవ కఙ్కణః.

౧౦

మన ఏకత్ర సంయుజ్ఞ్యా జ్ఞితశ్వాసో జితాననః,
వైరాగ్యాభ్యాసయోగేన ద్రియమాణ మతంద్రితః.

౧౧

తతః పున రవఘ్నంత్యాః. శంఖయో రుభయోః ద్వయో రపి ఘోషోఽభవత్. తత స్తత్రాపి ఉభయో రప్యేక మేవం నిరభిదత్ పృథక్కృతః తద్వైకైకస్మాత్ శంఖాత్ ధ్వని ర్నాభవత్.

౮

తతః కిమత అహ (అన్వళిక్ష మితి.) హే అరిందమ తస్యాః కుమార్యాః ఇమం ఉప దేశం అన్వళిక్షం, నను కుమార్యా న్నవ కథం సంగతి స్తత్రాహ (లోకా నితి.)

౯

కో వా ఉపదేశ ఇత్యాహ (వాన ఇతి.) బహునాం వానే కలహో భవేత్. ద్వయో రపి వానే వార్తా మితస్సల్లాపో భవేత్, తస్మా త్కులహవార్తయో రుభయో రపి యోగవిరోధిత్వా దేక ఏవ చరే దితి నన్వయ మ్మః. కిం కుమార్యా తవోపవిష్ట ఇత్యత అహ కుమార్యా ఇవ కంకణ ఇతి తస్యాః కంకణదృష్టాంతే నాయ మరో నిరీతి ఇతి భావః.

౧౦

బాహ్యోభ్యంతరవిజాతీయప్రత్యయావ్యవహితనమాదివిష్టేన భవికవ్య మితీషుకృత క్షిప్ర మితి వక్తుం తాన త్సమాధివిధం తదుపాయం శ్చాహ (మన ఇతి.) ఏకత్ర కుభాశ్రయే మన స్సంయుజ్ఞ్యా దితి సమాధివిధిః “యుజ సమధా” వితి హి దాతుః. కథం మన స్సమాహితం స్యా దిత్య త్రోపాయం వదన్ విశిష్ట-జితః శ్వాసః ప్రాణో యేన సః “ప్రాణబంధనం హి శోమ్య మన” ఇతి బ్రుతే రితి భావః. తస్మి శ్వాసజయః కథ మిత్యతో. విశిష్ట-జిత మానసం యేన సః సత్యాననజయే శ్వాస జయో భవతీతి భావః. తథాఽపి చంచలం మనః కథం స్థిరం స్యా దిత్యత స్తద్విశిష్ట. వైరాగ్యా భ్యాసయోగేన ద్రియమాణం యుజ్యతే ఇతి యోగో బలం వైరాగ్యాభ్యాసబలేన స్థిరీక్రియమాణం మన ఏకత్ర ఆతంద్రితో యుంజ్యా దితి సంబంధః.

౧౧

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

యస్మి న్మనో లబ్ధిపదం యదేత చ్చనై శ్చనై ర్ముఖ్యుతి కర్మరేణూః.
సత్వేన వృద్ధేన రజస్తమశ్చ విదూయ నిర్వాణ ముపేత్య నింధనమ్. ౧౨

తదైవ మాత్మ న్యవరుద్ధచిత్తో న వేద కించి ద్బహిరంతరం వా,
యథేషుకారో నృపతిం ప్రజంత మిషౌ గతాత్మా న దదర్శ పార్శ్వే. ౧౩

ఏకచా ర్యనికేత స్స్యా దప్రమత్తో గుహాశయః,
అలక్ష్యమాణ ఆచారై ర్ముని రేకోఽల్పభాషణః. ౧౪

విషయవైలక్షణ్యా త్ప్రతిబంధకకర్మవాసనాక్షపణక్షమా ద్రజస్తమోనిబర్హణసాత్వికాహారాది ప్రవృద్ధసత్వగుణా చ్చ స్థిరం స్యా దిత్యాహ (యస్మిన్నితి.) యస్మిన్ కుఠాశ్రయే లబ్ధిపదం లబ్ధా స్పదం సత్ యదేత న్మనః కర్మరేణూః కర్మవాసనాః ముంపతి త్యజతి తేన రజస్తమ శ్చ విర్దూయ ప్రవృద్ధేన సత్వేన చ. అనింధనం ఇద్యతే దీప్యతే ప్రకాశ్యత ఇతీంధనం కర్మణి బ్యాభ విషయాంతరా గోచర మిత్యర్థః. అత ఏవ నిర్వాణం లయం ధ్యేయాకారైకప్రావణ్యాత్మక మునైతి. ౧౨

ఏవ మిత్థ మాత్మని పరమపురుషే అవరుద్ధం నియమితం చిత్తం యేన సః తదా బహిరంతరశబ్దౌ తద్భావపరౌ బాహ్య మంతరం చ న వేద నానుసంధతే, అనేన సమాధే ర్విజాతీయప్రత్య యావ్యవహితరూపత్వ ముక్తం. అనింధనమిత్యనేన ప్రత్యాహారః, లబ్ధిపద మిత్యనేన ధారణా, జితాసనజిత శ్వాసశబ్దాభ్యా మాసనప్రాణాయామౌ వివక్షితౌ, కర్మరేణూ స్మృంపతీత్యాదినా “ధర్మేణ పాప మపనుదతి. “అహారశుద్ధౌ సత్వశుద్ధి స్సత్వశుద్ధౌ ద్రువా స్మృతి” రిత్యాదిక్రతుక్యక్తౌ యమవియమౌ వివక్షితౌ. నిర్వాణ శబ్దేన ధ్యానం, అవరుద్ధచిత్తో న వేదేత్యత్ర దృష్టాంతః (యథేషుకార ఇతి.) ఇషౌ విరీయమాణే బాణ శర్వే, గతః అవరుద్ధః ఆత్మా మనో యన్య సః ఇషుకారః పార్శ్వే ప్రజంతం గచ్ఛంతం నృపతిం న దదర్శ తద్యత్. ౧౩

అథ సర్వాత్ శిక్షిత మాహ (ఏకచారీతి.) యోగినమ్మర్దత్యాగే కుమారీ గురుః జననంమర్ద త్యాగే సర్పః, స యథా శంకమాన ఏకాకీ చరతి, వియతచికేత రహిత శ్చ సదా అప్రమత్త శ్చ ఏకాంతవాసీ చ ఆచారై ర్గతిభిః అలక్ష్యమాణ శ్చ తద్వన్ముని రప్యేకః అసహాయః, అప్రమత్తత్వాదీనా ముపలక్షణ మిదం, కిం చ అల్పం మితం యథా తథా, భాషత ఇతి తథా. ౧౪

గృహారమ్యోతిదుఃఖాయ విఫల శ్చాదుర్నివాత్మనః.

సర్పః పరకృతం వేశ్య ప్రవిశ్య సుఖ మేదతే.

౧౫

ఏకో నారాయణో దేవః పూర్వసృష్టం స్వమాయయా,

సంహృత్య కాలకలయా కల్పాంత ఇద మీశ్వరః.

౧౬

ఏక ఏనాద్వితీయోఽభూ దాత్మారామోఽఖిలాశ్రయః.

కింద (గృహారమ్య ఇతి.) అద్రువ స్వాత్మనో దేహ స్వాతిదుఃఖాయ భవతి. నిర్మాణదశాయా మాయాసోపలభ్యే రితి భావః. విఫల శ్చ యావ దపేక్షం భోగాలాభా దితి భావః. అత ఏవ సర్పః. పరకృతం న తు స్వనిర్మితం వేశ్యవర్మకాదికం. ప్రవిశ్య సుఖం యథా భవతి తథా వర్దతే. ౧౫

“యథోర్జనాభి స్సృజతే గృహతే చేతి” శ్రుతిప్రసిద్ధోర్జనాభిష్టానై నైకస్యైవ భగవతో నిమిత్తోపాదానకారణత్వే అవధృతే ఇతి వస్తుం “స దేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీ” దిత్యాదిషు స్పష్టే ర్లయపూర్వకత్వశ్రవణా ల్లావ త్సంహర్తృత్వ మాహ (ఏక ఇతి సార్వై త్రివిః.) స్వమాయయా స్వసంకల్పేన “తదైక్షత బహుస్యా” మిత్ముక్తవిధేన. స్వశరీరభూతప్రకృత్యా చా పూర్వసృష్ట మిదం జగత్ ఏకః ప్రలయం ప్రతి కారణాంతరసామగ్నింతరరహితః. కల్పాంతే కాలకలయా స్వావృతకృద్ధ విశేషజుభాతేన కాలేన ఏకోఽద్వితీయ శ్చాభూదితి సంబంధః. ౧౬

ఏకః పునః స్రక్ష్యమాణజగదేకోపాదానకారణభూతః ఏః మేనాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యా మిత్యత్రేవాత్ర ఏకశబ్దః అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టకారణావస్థబ్రహ్మపరః ఏకత్వం చాత్ర యత్సృష్టిదశాయాం నామరూపవిభాగనిబంధనం బహుత్వం తత్ప్రతిసంబంధి వివక్షితం. వైశేషికాదిభి ర్నిత్యతయోక్తానా మాకాశాదీనా మపి సంహారానిసాయ ఏవకారః అద్వితీయః. నిమిత్తకారణాంతరరహితః ఏక ఏవేత్యుపాదానస్య ప్రస్తుతత్వేన నిమిత్తస్య దీప్తత్వాత్ పరితంత్రా రూపచిదచిదాత్మకవిశేషణానాం విహితత్వా మ్నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ “మాయాం త్రిగుణాత్మికాం క్షోభయన్ యేన సంసరతే పుమా” నితి ప్రకృతిపురుషవిత్యత్వసూచకో త్తరవాక్యసంగతే శ్చాపేక్షితత్వాత్ ఏక ఏవేత్యస్యావిభక్తనామరూపావగతే శ్చ “సృజ త్యాదౌ తయా సూ త” మిశ్యనేనా ద్వితీయపదస్య నిమిత్తాంతరాధావపరత్వ మవగమ్యతే. అత్రైర్విక ఏనాద్వితీయ ఇత్యన్య సజాతీయవిజాతీయ భేదభూన్య ఇతి వ్యాఖ్యా త్వమచితా, కాలకలయా సంహృత్యేతి విజాతీయకాలస్య తదానద్భావావగమాత్. స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికాం సంక్షోభయన్ మ్నితి సత్త్వాదిక క్రిమ సామ్యం నితా స్వితీ చ గుణసామ్యవసూ

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

కాలేనాత్మానుభావేన సామ్యం నీతాసు శక్తిషు.

౧౭

సత్వాది ష్వాదిపురుషః ప్రధానపురుషేశ్వరః.

పరావరాణాం పరమ ఆస్తే కైవల్యసంజ్ఞితః.

౧౮

కేవలానుభవానందసందోహో నిరుపాదికః.

చిద్బ్రహ్మనద్భావావగమా చ్చ ప్రధానపురుషేశ్వర ఇతి సూక్ష్మవస్థయో స్తన్నియామ్యత్వేన తద్రూపీర తయాసస్థానావగమా చ్చ, అతో యథోక్త ఏవార్థః. క స్తస్మా సూక్ష్మవస్థచిదచిత్కాలాదార ఇత్యతో విశేషస్థి (అఖిలాశ్రయ ఇతి.) అఖిలానాం చిదచిదాదీనాం. సార్వజ్ఞ్యసర్వక క్రిత్యాదిగుణానాం చాశ్రయః. క స్తస్మా తస్మాశ్రయ ఇత్యతో విశేషస్థి (అత్కాలాదార ఇతి.) అత్కా స్వయ మేవాధారో, యస్య సః అనన్యధారః “స్వేమహిమ్ని సతీప్రత” ఇతి శ్రుతే రితి భావః. కాలకలయేదం సంహృత్యైక ఏవాద్వితీయోభూ దిభ్యుక్త మేవోపపాదయతి. కాలే నాత్మానుభావే నేతి, స్వకక్తిభూతేన కాలేన, విమి త్రభూతేన సత్వాదిషు శక్తిషు సామ్యం నీతాసు సతీషు.

౧౯

కార్యోపయోగ్యవృథక్కిద్ధవిశేషభూతేషు, సత్వరజ స్తమస్సు, సృష్టిదశాయాం వై షమ్యేనావస్థితేషు, నామావస్థాం విహాయ సామ్యం ప్రాప్యస్య స్థితి నేషు సత్త్విత్వర్థః. ప్రధానపురుషేశ్వరః, స్వస్మి న్నవిభాజ్యతయా సూక్ష్మవస్థావస్థితయోః ప్రధానపురుషయో ర్నియంతృత్వేనావస్థితః. ఆదిపురుషః కృత్స్నజగత్కారణపురుషః అత ఏవ పరావరాణాం పరమః కార్యకారణానస్థచిదచిద్బ్రహ్మసదిభూతః. కైవల్యసంజ్ఞితః ఆస్తే. కైవల్యం నామరూపవిభాగరహితత్వరూపావ్యాకృతత్వం త త్సంజ్ఞితః స దేవ సౌమ్యేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ దితి సదివ్యాకృతాదిశబ్దావశ్య ఇత్యర్థః.

౧౮

కేవలశబ్దో జాడ్యదుఃఖసంభేదవ్యాపర్తకః, సందోహో వికతి, స్తేన తయోః పరిమితత్వ వ్యావృత్తిః జాడ్యదుఃఖసంభిన్నానందచిత్తజ్ఞానానందస్వరూప ఇత్యర్థః. నిరుపాదిక ఇత్యనేన జ్ఞానానందయోః కర్మకృతత్వవ్యుదాసః. తేన సాంసారికజీవవ్యావృత్తిః. అథ సృష్టిప్రకార మూహ (కేవలాత్మానుభావే నేతి.) కేవలశబ్దః పరికరాంతరవ్యాపర్తకః, అత్యంత స్వస్యానుభావః తదైక్షత బహుస్యా మిభ్యుక్తవిద ససంకల్పః తన్మాత్రే జైవేత్వర్థః. స్వమాయాం స్వకరీరభూతాం నిరతిశయసూక్ష్మదశావన్నాం మాయాం సంక్షోభయన్ ఈషత్స్థూలదశావత్త్విద్వరా పరిణామోన్ముఖాం కుర్వన్ అతిందమ ఆదో తావ త్రయా మాయయా సూత్రం వృజితి, సూత్రశబ్దో మహత్తత్త్వపరః, సూత్రం హి బహుతంతుకార్యం స్వస్మి

కేవలాత్మానుభావేన స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికామ్.

౧౯

సంక్షోభయ స్పృజ త్యాదౌ తయా సూత్ర మరిందమ.

త మాహ త్రిగుణవ్యక్తిం సృజంతః విశ్వతోముఖమ్.

యస్మిన్ప్రేత మిదం విశ్వం యేన సంసరతే పుమాః.

౨౦

యథోర్థనాభి ర్హృదయా దూర్ణాం సంత త్యవక్రౌతః.

స్పృశానాం మణీనా మాధర శ్చ. ఏవ మహంకారాదితత్త్వాదారత్వా త్రిగుణప్రకృతికార్యత్వా చ్చ సూత్రత్వవ్యవదేశః. తదేవాహ (త మితి.) తం మహంతం మహత్తత్వ మితి యావత్. త్రిగుణవ్యక్తిం త్రిగుణప్రకృతికార్యభూతం సృజంతం అహంకారాదివృథివ్యంతతత్వవరం పరా మితి కేషః. అత ఏవ విశ్వతోముఖం సర్వేషు కార్యేషు ముఖం ప్రాధాన్య మాశ్రయత్వేన యన్య తం అహః ముఖకర్తృః ప్రాధాన్యలక్షకః. యద్వా విశ్వతోముఖం యథాతథేతి క్రియావిశేషణం. అనేకధా సృజంతం తా మాహ త్రిగుణవ్యక్తిం సృజంతీ మితి పాఠే ప్రకృతిసూత్రోపసానకత్రిగుణవ్యక్తికర్తృపేక్షయా సృజంతీ మితి ప్రీతిజ్ఞిర్దేశః. యస్మిన్మహాతీదం విశ్వం ప్రోతం అనేన త్రిగుణవ్యక్తి మిత్యనేన చ సూత్రత్వరూపణే విమిత్ర ముక్తం భవతి. యేన యదారణేన. బుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణాత్మకసూక్ష్మకరీరేణ యుక్తః. పుమా స్త్వీనః. సంసరతే. దేవమనుష్యాదిస్థూలకరీరసంయోగవియోగాత్మకజన్మనాశరూపసంసారతత్ప్ర యుక్తజ్ఞానవికాససంకోచౌ చ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. అయ మేవ హి జీవన్య సంసారో నామ యః ప్రకృత్యారబ్ధదేహసంబంధతద్విగమప్రయుక్తజ్ఞానసంకోచవికాసరూపావస్థాన్వయః. అత్ర ప్రధాన పురుషేశ్వరోఽభిలాశ్రయ ఇతి చోక్త్యా యేన సంసరతే పుమా విద్యుక్తే రిద మనగమ్యతే. యత్పరమాత్మవిశేషజీవాతజీవన్యభావన్య సంకోచవికాసరూపోఽవస్థావిశేష ఇతి సృజంతీం విశ్వతోముఖ మిత్యనేన త్వహంకారాదివృథివ్యంతసమష్టివరంపరా దేవాదిపృష్ఠిప్రపశ్యచ్ఛ ప్రధానగత ఇతి. ఏవం చ విశిష్టప్రొపాదానత్వం పాఞ్చ దవస్థాశ్రయత్వం ప్రధానపురుషయో రేవ తద్వారా తు పరమాత్మనోఽపీతి ఫలితం సంక్షోభయా సృజంతీ కర్తృత్వనిర్దేశేన విమిత్రకారణ్యం తచ్చ విశేషాంశస్యైవేతి చ ఫలితమ్.

౧౯-౨౦

తదేత దూర్ణనాభిదృష్టాంతేనావదార్య మిత్యభిప్రేత్యాహ (యథేతి.) ఊర్ణా తంతుసంఘాత ప్రకృతి ర్నాభౌ యన్య సః కీటవిశేషః. స్వకరీరై కదేశభూతా ద్ధృదయా దుగ్ధతా మూర్ణాం వక్రౌతో వక్రేణ సంతత్య ప్రసార్య తయా ఊర్ణయా విహృత్య పున స్తా మూర్ణాం గ్రసతి తథా మహేశ్వరోఽపి కార్యకారణయోరనన్యత్వాభిప్రాయక స్తయా తామితి ప్రీతిజ్ఞిర్దేశః. తయా విహృత్యేత్యనేన దూర్ణాంతే

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

తయా విహృత్య భూయస్త్రాగ్రనత్యేవం మహేశ్వరః.

౨౧

యత్ర యత్ర మనో దేహీ ధారయే త్సకలం ధియా.

స్నేహోద్వేషాద్భయాద్వాఙ్మయతి తత్తత్సర్వాపతామ్.

౨౨

కార్యస్య జగతో భగవత్క్రిదోఽకరణత్వం ప్రదర్శితం. ఊర్జనాభిరూర్ణాం సంతత్యేతి ప్రస్ఫుతోఽక్త్యా విమిత్రకారణత్వం ననూర్ణాం సంతత్యేత్యనేనోర్థాయా ఏవ తంతుసంతానాత్మకావస్థాశ్రయత్వావగమాత్ విశేష్యాంశే తదనవగమా త్రస్యానుపాదానత్వవ ద్ధర్మాంతికేఽపి పరమాత్మకరీరభూతయో భిదచితో రుపాదానత్వసిద్ధా మపి విశేష్యభూతపరమాత్మన స్తదసిద్ధిః. మైవం. విశేషణాంశస్యావస్థాశ్రయత్వ నిర్వాహకత్వమాత్రేణైవ విశేష్యాంశ స్వాప్యనుపాదానత్వసిద్ధిః. నాస్మాభి. ర్విశేష్యాంశస్యాద్వారకావస్థా శ్రయత్వ మభ్యుపగతం కింతు సద్వారకావస్థాశ్రయత్వం న చ సద్వారకావస్థాశ్రయత్వ మపి న దృష్టాంతేఽనవగమ్యత ఇతి వాద్యం. విశేష్యాంశోపాదానత్వస్య విశేషణకావస్థాశ్రయత్వనిర్వాహకత్వ రూపత్వేన తస్య దృష్టాంతేఽనవగమమాత్ న హి తత్ర విశేష్యాంశభూతజీవ మంతరేణోర్థాయా అవస్థాశ్రయత్వసిద్ధిః. కించోర్థనాభే రసర్వజ్ఞస్యాసర్వశక్తేః కార్యాంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశనసామర్థ్యా భావేఽపి దారాంతికే బ్రహ్మణ సర్వశక్తే సర్వజ్ఞస్య “తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవేశ్య స చ్చ త్యద్వాభవత్” ఇతి తత్తత్కార్యానుప్రవేశేన తత్తద్రూపతాభవనస్య శ్రుతత్వా రుపాదానత్వం నిరూప్యథ మేవ, కించ కారణావస్థప్రకృతిపురుషకరీరకతయా తన్నియంతృత్వాత్ కార్యావస్థతచ్ఛరీరకతయా తన్నియంతృత్వ స్యాన్యాదృశత్వాత్ తన్నియంతృత్వరూపావస్థాశ్రయత్వ మద్వారకమేవ విశేష్యభూత బ్రహ్మనిష్ఠ మితి తన్నిరూప్యథ మిత్యలం బహునా.

౨౩

కేనాపి భావేన నిత్య ముక్తవిధం నారాయణం ద్యాయన్ తత్సారూప్యం యాతీతి పేశస్కూ దాభ్యా దృగ్రిమరవిశేషా దవదృత్తమిత్యాహ (యత్ర యత్రేతి.) ధియా నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యా యత్ర యత్ర విషయే మనస్సంకల్పవికల్పాత్మక మంతఃకరణం సకలం నిశ్చలం యథాతథా యః స్నేహో ద్యన్యతమేన భావేన ధారయేత్ సః తత్తత్సర్వాపతాం తత్సమానాకారతాం తత్సాధర్మ్య మితి యావత్, యాతి ప్రాప్నోతి, తత్తత్సర్వాపతామితి పాఠే స్వరూపస్య భావః స్వరూపతా ఇద మిత్థ మితి ప్రతీతా విత్థ మితి ప్రతీతివిషయతాం తత్తుల్యతా మిత యావత్, కీటస్య కీటాంతరేణ స్వరూపైక్యానం భవాత్. యాతి తత్సామ్యతా మిత్యనంతరోక్తే శ్చాయ మేవార్థః.

౨౪

కీటః పేశస్కృతం ద్వాయన్కుట్యాం తేన ప్రవేశితః,
యాతి తత్సమతాం రాజన్పూర్వరూప మనంత్యజన్.

౨౩

ఏవం గురుభ్య ఏతేభ్య ఏషా మే శిషితా మతిః.

స్వాత్మోపశిషితాం బుద్ధిం శృణు మే వదతః ప్రభో.

౨౪

దేహో గురు ర్మమ వివేకవిరక్తిహేతు ర్విభ్రాత్స్య సత్త్వనిధనం సతతార్ద్రదర్కమ్,
తత్వాన్యనేన విమృశామి యథా తథాఽపి పారక్య మిత్యవసితో విచరా మ్యసంజః.

౨౫

ఉత్తేఽర్థే దృష్టేంత మాహ (కీట ఇతి.) తేన పేశస్కృతా న్కుట్యాం ప్రవేశితః నిరుద్ధః
అత ఏవ భయేన పేశస్కృతం ద్వాయన్ కీటః, పూర్వరూప మత్యజన్నేన తత్సమతాం యాతి తేన
పేశస్కృతా నమతా తత్సమతా తాం తత్సామ్యతా మితి పాతే తేన సామ్యం యన్య తన్య భావ స్తత్రా తా
మిత్యర్థః. తత్సాత్మతా మిత్యపి పాతః, తత్రాత్మకభో దేహపరః, తేన నమ ఆత్మా యన్య తన్య భావ
స్తత్రా తాం తత్సమానదేహతా మిత్యర్థః. తత్సాత్మకతా మిత్యపి పాతః, తత్రాప్యాత్మకబ్ధః పూర్వవత్
తన్య స్వకభేన వ్యవస్థితేన నమస్తన్య తన్వభేన కర్మదారయః, తన్వభో ద్యేయాకారవరామర్పకః.
తత్సాత్మతాం తత్సారూప్యం పూర్వరూప మనంత్యజన్ నిత్యనేన కైముత్యన్యాయో వినశితః.
పూర్వరూప మనంత్యజన్ నేన యాతి కిముత సంత్యజన్ నిత్యర్థః.

౨౬

తదేన ముక్తగురుభ్య శిషితాని ప్రదర్శ్యేదం గుర్వంతరా చ్ఛిక్షిత స్తోపలక్షణ విత్కథి
ప్రేత్య స్వదేహో చ్ఛిక్షిత మాహ (ఏవ మితి.) స్వాత్మా స్వదేహః తస్మా చ్ఛిక్షితాం బుద్ధిం మే మత్తః
శృణు.

౨౭

తావ ద్దేహస్య గురుత్వ మాహ (దేహ ఇతి.) గురుత్వే హేతుత్వేన వివచన్తి (వివేకవిరక్తి
హేతు రితి.) వివేకో హేయోపాదేయవిభాగః, విరక్తి ర్దేయవిషయవిరాగః, తయోః హేతుః తత్ర
విరక్తి హేతుత్వం వద వివచన్తి-సత్త్వనిధన ముత్పత్తివినాశో బిభ్రాత్ బిభ్రాజః ప్రాప్నువన్నిత్యర్థః.
(కింఽ.) సతతార్ద్రదర్కం సంతతమార్తిః దుఃఖ మేవోదర్కం ఉత్తరోత్తరఫలం బిభ్రత్ యద్వా
సతత మార్తి రేవో దర్క ఉత్తరకాలో యన్య తత్పత్తినిధనం బిభ్రత్, వివేకహేతుత్వ మాహ
(తత్త్వానీతి.) అనేన దేహేన తత్త్వాని ప్రాకృతాని యథావత్ విమృశామి ఏవ ముపకారిత్వేఽపి తస్మి
న్నాస్థాం న కరోమీత్యాహ (తథాపీతి పారక్య మితి) శ్వస్సగ్లాదిభిక్ష్య మితి వ్యవసితః నిశ్చయమా
అనన్త స్తస్మి న్నభిమానరహిత శ్చరామి.

౨౮

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

జాయాత్మజార్థపశుభృత్యగృహోస్తవర్గా స్పృష్టాతి తద్విప్రీయచిక్రుతయా వితన్యః.
స్వాస్తే సకృచ్ఛమవరుద్ధధన స్సదేహ స్పృష్ట్యాఽన్య బీజ మవసీదతి వృక్షధర్మా. ౨౬

జిహ్వైకతోఽము మువకర్షతి కర్షితర్ష
శిశ్నోఽన్యత స్త్వగుదరం శ్రవణం కుతశ్చిత్.
మూఱోఽన్యత శ్చపలదృ క్స్వ చ కర్మకక్తి
ర్భూష్య స్సవత్స్య ఇవ గేహపతిం యనంతి. ౨౭

స్పృష్ట్యా పురాణి వివిధా న్యజయాఽఽత్మకక్త్యా వృక్ష స్సరీసృపపశూ స్థగదంశమత్స్యాన్.

సతతార్ద్యదర్శితాం ప్రవజ్ఞయతి (జాయేతి ద్వాభ్యాం.) యద్విప్రీయచిక్రుతయా యన్య
దేహన్య ప్రియం కర్తు మిచ్ఛో ర్భావ స్తత్ర తయా జాయాదివర్గా వితన్యః సంపాదయః అర్థకర్తౌ
విత్తపరః పుష్టాతి పుష్టాతు. తతః కిమత ఆహ (స్వాంత ఇతి.) యః పుమాః కృచ్ఛం యతాతతా
అవరుద్ధాని సంచితాని ధనాని యేన సః సదేహః దేహసహితః. దేహీత్యర్థః. స్వాంతే స్వాయుషోఽంతే
ఆవసీదతి క్లిశ్యతి నశ్యతి. తద్దేహేన వియుజ్యత ఇత్యర్థః. దేహవిగమేఽపినదుఃఖపరిసమాప్తి రిత్యాహ
అన్య దేహంతరన్య బీజం విదానభూతం కర్మాత్మకం బీజం స్పృష్ట్యా ఆవసీదతీతి సంబంధః. వృక్షస్వేన
ధర్మో యన్య సః యథా వినజ్యమాణో వృక్షో వృక్షంతరబీజం స్పృష్ట్యా నశ్యతి తద్వ దిత్యర్థః. ౨౬

కిం చ (జిహ్వైతి.) ఏకతో రనం ప్రతి జిహ్వో అముం దేహీనం ఉపకర్షతి వికర్షతి కర్షి
చిత్ కదాచిత్, తర్షా విసాసా జలం ప్రతి శిశ్నో వ్యవాయం ప్రతి త్వక్ స్పర్శం ప్రతి ఉదరః మన్నం
ప్రతి శ్రవణం శబ్దం ప్రతి మూఱో గంధం ప్రతి చపలా దృష్టిః రూపం ప్రతి కర్మకక్తిః వాగాదికర్మే
ద్రియజాల మపి క్షిచ త తత్రప్రతినియతవచనాదానగతివిసర్గదా వుపకర్షతి. ఇత్థం బహ్వః సవత్స్య
గేహపతిం గృహస్వామిన మివ యనంతి. ౨౭

ఇత్థం దేహన్య వివేకవిరక్తిహేతుత్వ ముపపాద్యేదానీ మన్య దేహస్యాతిదుర్లభత్వం ప్రదర్శ
యః ముక్తిసాధనవిష్టాం విధితే ద్వాభ్యాం (స్పృష్ట్యైతి.) దేవ శ్చతుర్ముఖశరీరకః పరమపురుషః
అత్మకక్త్యా కార్యోనయుక్తస్సాపృథక్విధవిశేషణభూతయా అజయా ప్రకృత్యా వివిధాని పురాణి శరీరాణి
తేషాం స్వవాసస్థానత్వసామ్యాత్ పురశబ్దేన విద్దేశః. నైవిధ్య మేవ దర్శయతి ద్వితీయాంతైః, తత్ర సరీ
సృపాః సర్పజన్మభావాః దంశాః దంశనస్సభావా జంతవః, తావ త్స్పృష్ట్యైతి సంబంధః. తై నై స్పృష్టై
రతుష్టం హృదయం యన్య సః స్వస్యాతిలచేతనోజ్జీవయిషయా ప్రవృత్త్యా ద్భృషాదీనాం ముక్తిసాధనా
మృషానానర్హత్వా చాతుష్టహృదయ ఇతి భావః. పురుషం మనుష్యం విధాయ స్పృష్ట్యా ముదం

తై నై రతుష్టహృదయః పురుషం విధాయ బ్రహ్మవలోకధిషణం ముద మాప దేవః. ౨౦
 లబ్ధ్వా సుదుర్లభ మిదం బహుసమ్మవాన్తే మానుష్య మర్థద మనిత్య మపీహ ధీరః,
 తూర్జం యతేత న పతే దసుమ్మత్సు యావన్నిశ్రేయసాయ విషయః ఖలు సర్వత స్సాన్యత్.

ఏవం సంజాతవైరాగ్యో విజ్ఞానాలోక ఆత్మని,

విచరామి మహీ మేతాం ముక్తసజ్జోఽనహంకృతిః.

౩౦

న హ్యేకస్మాద్గురోర్జ్ఞానం సుస్థిరం స్యా త్సుపుష్కలమ్.

బ్రహ్మైక మద్వితీయం వై గీయతే బహుధర్షిభిః.

౩౧

హర్షం ప్రాప లేభే. తత్ర హేతుత్వేన పురుషం విశిష్ట-బ్రహ్మవలోకధిషణం బ్రహ్మదర్శనసమానాకారా
 ధీ రుపాననాత్మికా మతి రన్యైకా తం బ్రహ్మదర్శనసమానాకారోపాననాత్మికయోగానుష్ఠానయోగ్యమిత్యర్థః.

యత ఏవ మతో బహూనాం సంభవానాం జన్మనా మంతే అతిదుర్లభ మనిత్య మస్యర్థదం
 నమీహితపురుషార్థప్రాపకం మానుష్యం జన్మ లబ్ధ్వా ధీర స్తుల్యసుఖదుఃఖస్సృజ. అను పృష్ఠతో
 మృత్సు ర్యన్య తదిదం శరీరం, యావన్న పతేత్ న విపద్యేత తావదేవ తూర్జం నిశ్రేయసాయ
 ముక్తయే, యతేత, న తు కామార్థం తన్య సులభత్వా దితి భావః, తదాహ (విషయః ఖలు సర్వత స్సాన్య
 దితి.) సర్వతః సర్వత్ర శ్వసూకరాదిజన్మన్వపి విషయః స్యాత్ సులభ స్యా దిత్యర్థః.

౨౯

(నశ్చస్యోక్తర ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) ఏవం ఇత్థం మతిం శిక్షయన్ సంజాతం
 వైరాగ్యం యన్య సః ఆత్మని విషయభూతే విజ్ఞాన మేవాలోకః తత్సర్వరూపస్వభావప్రకాశకం యన్య
 సః. అనహంకృతిః దేహాత్మాభిమానరహితః ముక్త స్సంగో దేహానుబంధిషు యేన తథాభూతోఽహ
 మేతాం మహీం విచరామి వర్యటామి.

౩౦

నన్యేకస్మా దేవ గురోః కిమేతే సర్వార్థా న శిక్షితా ఇత్యత ఆహ (న పీతి.) సుస్థిరం
 సుపుష్కలం జ్ఞానం న హ్యేకస్మాద్గురోస్సకాశా త్సాన్యత్, కింతు బహుభ్య ఏవేతి భావః. తద్వి
 త్వాన్యవిశ్వాసా దస్థిర మేవ స్యాదత ఆహ (బ్రహ్మైక దితి.) బ్రహ్మకర్ద్దోఽత్ర జ్ఞానవరః, ఇదం
 జ్ఞానం. అద్వితీయం సమాభ్యధికరహితం, ఏతత్తుల్యం జ్ఞానాంతరం నాస్తీత్యర్థః. ఋషిభిః
 బహుధా గీయతే వర్ణ్యతే, పృథివీవాయాదిదృష్టాంతేన శిష్యత ఇత్యర్థః. పృథివ్యాదయ శ్చిజ్జగురవః
 న తు బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టారః, అత స్తద్భాషాశ్యం న దోషాయేతి భావః. యద్వా ఏతత్సర్వం గురు
 మందలం అద్వితీయం బ్రహ్మైవ వరమపురుష ఏవ, పృథివ్యాదిగురుమందలరూపేజానస్థితః స చైక
 ఏవేతి భావః. అనేన “చార్యదేవో జన. అచార్యం మాం విజానీయా” దితి వినితా దేవతాచార్యయో
 ప్రాదాత్మ్యబుద్ధిః కర్తవ్యేతి సూచితమ్.

౩౧

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

శ్రీభగవానువాచ —

ఇత్యుక్త్వా స యదుం విప్ర స్తమామంత్యైః గభీరధీః,
వందిత స్సర్పితో రాజ్ఞా యయా ప్రీతో యథాగతమ్.

౩౨

అవధూతవచ శృత్యా పూర్వేషాం న సృ పూర్వజః,
సర్వసంక్లవినిర్ముక్త స్సమచిత్తో బభూవ హ.

౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కందే
నవమోఽధ్యాయః.

అవధూతయదుసంవాద ముపసంహరతి (భగవా నితి.) స విప్రో దత్తాత్రేయః యో
“గర్ధిమాపురుషయం యదుహైహయాద్యా” ఇత్యుక్తత్వాత్, యదుశ్చ హైహయాద్యా శ్చేతి ద్వంద్వః.
గభీరధీ రపారజ్ఞానః ఆమంత్ర్య పృష్ట్యా, రాజ్ఞా యదునా వందితోఽర్పితోఽత ఏవ ప్రీత స్సౌ యథా
గతం యయా వితి సంబంధః.

౩౪

తదుపదిష్ట స్యానుష్ఠితత్వం దర్శయతి (అవధూతవచ ఇతి.) సర్వేషాం నోఽస్మాకం,
పూర్వజః నః యదుః సర్వస్మి న్నేహి, తదమబిందివి చ, సంగా ద్వినిర్ముక్తః సమచిత్తః శీతోష్ణసుఖ
దుఃఖాదిషు తుల్యచిత్తః యద్వా సర్వస్య బ్రహ్మత్మకత్వదర్శనః, ముక్త శ్చేతి శేషః.

౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయవయఃపారావారకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదేః శ్రీకైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీనైష్ఠవదాపేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతః

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కందసమాఖ్యాయాం,

నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీతగవా నవాచ—

మయోదితే స్వవహిత స్వధర్మేషు మదాశ్రయః,
వర్ణాశ్రమకులాచార మకామాత్మా సమాచరేత్.

౧

అన్వీక్షేత విఘ్నాత్మా దేహీనాం విషయాత్మనామ్,
గుణేషు తత్త్వద్యానేన సర్వారఘ్నవివర్యయమ్.

౨

సుప్తస్య విషయాలోకో ధ్యాయతో వా మనోరథః,

అథ దశమోఽధ్యాయః

తదేవ మనధూతయదునందముఖేన స్వబుద్ధిః స్వయ మేవ శిక్షణీయేత్యభిధాయాథ సాక్షి
స్మృక్తిసాధనభూతబ్రహ్మోపాసనాత్మకతక్తియోగం తదంగభూతౌ కర్మజ్ఞానయోగా వన్యాని చ సాధనా
న్యూపదిశతి (మయోదితే ప్రియ్యాదినా.) మయా సర్వజ్ఞేన పరమకారుణికేనోదితేషు పంచరాత్రగీతాది
ముఖేనోపదిష్టేషు స్వధర్మేషు స్వస్వరూపానురూపేషు దర్మేషు అర్చనవందనాదినా. అవహితః ప్రమాద
రహితః అప్రమాదేన తాననుత్తిష్ఠ నిర్వికల్పః. మదాశ్రయః అహ మేవ సర్వారంభరాత్మా ఆశ్రయో
యన్య సః, మదాయ తనత్తాస్థితిప్రవృత్తిజ్ఞానవాక్ అకామాత్మా న కామేషు ఆత్మా యన్య సః, ఫలాభి
సంధిరహితః స, యావ ద్దేహం, వర్ణాశ్రమకులోచిత మాచారం ఆచరే దనుత్తిష్ఠేత్.

౧

కథ మకామాత్మతాసంభవే దిశ్యత ఆహ (అన్వీక్షేతేతి.) ఉక్తధర్మై ర్విఘ్నద్ధ ఆత్మా మనో,
యన్య సః తత్త్వద్యానేన తత్త్వమనరోపితాకారః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుచింతనేన విష
యాత్మనాం విషయప్రణవచిత్రానాం దేహీనాం గుణేషు గుణపరిణామాత్మకేషు శబ్దాదివిషయేషు విమిక్తేషు,
తదర్థ మిత్కర్మః. యే సర్వే ఆరంభా ఉద్యోగా స్తేషాం వివర్యయం ఫలవ్యక్త్యానం, సుఖార్థారంభాజ్ఞా
మంతతో దుఃఖఫలకత్వ మిత్కర్మః. అన్వీక్షేత పశ్యేత్. సర్వారంభవివర్యయాన్వీక్షయా అకా
మాత్మతా సంభవతీతి భావః.

౨

తత్త్వద్యానేనేత్యనేనాతత్త్వద్యానస్య కామాత్మతాపాదనద్వారాంతతో దుఃఖహేతుత్వా
చ్చిష్టలక్ష్మ మితి సూచికః, తదేవ దృష్టాంతముఖేన విశదయతి (సుప్తస్యేతి) యథా సుప్తస్య పునః

(శ్రీకృష్ణుని ఉద్దవం ప్రతి తక్తియోగోపదేశః)

నానాత్మకత్వా ద్విఫల స్తథా భేదార్థదీ గ్గుణైః.

౩

నివృత్తం కర్మ సేవేత ప్రవృత్తం మత్పర స్త్యజేత్.

జిజ్ఞాసాయాం సంప్రవృత్తో నాద్రియే త్కర్మచోదనామ్.

౪

యమా నభీక్ష్యం సేవేత నియమా న్మత్పరః క్వచిత్.

మదభిజ్ఞం గురుం కాంత ముపాసీత మదాత్మకమ్.

౫

విషయాలోకః ప్రియాప్రియవిషయావభాసః, యథా చ ధ్యాయతో మనోరథ శ్చ విఫలః. సహి స్వాప్నార్థ కామాదిమాత్రేణ ఫలితత్వం. ననా విషయధ్యానాత్మకమనోరథమాత్రేణ ప్రత్యుత తౌ నానాత్మకత్వా ద్విఫలౌ ప్రియాప్రియరూపేణ విషయాణాం నానాత్మకత్వా త్తయో ర్నానాత్మకత్వ మవగంతవ్యం. విఫలత్వం చ పురుషార్థకూన్యత్వం తథా గుణై ర్యో భేదః. ఆత్మని దేవమనుష్యాదిభేదః అర్థశ్చబ్దాది విషయ శ్చ తద్విషయా దీ ర్నానాత్మకత్వా ద్విఫలా నానాత్మకత్వా దిత్యేతత్కార్యత్వానిత్యత్వాదీనా మప్యవలక్షణం. నానార్థకత్వా త్కార్యత్వా దనిత్యత్వా ద్విఫలేత్యర్థః. భేదాత్మదీ రితి పాలే భేదేన దేవమనుష్యాదిభేదేనాత్మని దీ రిత్యర్థః. ఆత్మని దేహభేదారోపి విఫలః. నానాత్మకత్వా దాత్మ న్యవిద్య మానతరతమదేవమనుష్యాదిగోచరత్వా దరానా మంతతో యః పాతుత్వా చేత్యర్థః.

౩

యత ఏవ మతో మత్పరః ఆహ మేవ పర ఉత్కృష్టః. పురుషారో యన్య సః నివృత్త ఫలా నివృత్తం నిష్కామ మనన్యప్రయోజన మితి యావత్. తత్కర్మ సేవ్యేత ఆచరేత్. ప్రవృత్తం ఫలదానాయ ప్రవృత్తం ఐశ్వర్యాదిసాధనం కామ్య మితి యావత్ తత్కర్మ త్యజేత్. నన్విష్టసాధన తానబోధకే సతి ప్రవర్తకే కథం తత్త్వాగ ఇత్యత ఆహ (జిజ్ఞాసాయా మితి.) జిజ్ఞాసాయాం బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తః. పుమాః కర్మచోదనాం కామ్యకర్మచోదనాం తత్ఫలే స్వల్పస్థిరత్వబుద్ధ్యా నాద్రియేత.

౪

కింతు యమాః బాహ్యంతఃకరణనిగ్రహోపాయాః అభీక్ష్యం హిసఃపున్యే నాత్మాదరేణ సేవేత, నియమాః శౌచాదీం స్తు క్వచి ద్యథాశక్తి సేవేతానుత్థితే. మత్పరోఽనన్యప్రయోజనః. కించ (మదభిజ్ఞ మితి.) మా మీశ్వర మభిజానతీతి తథా బ్రహ్మనిష్ఠ మిత్యర్థః. మదాత్మకం మత్రాదాత్మ్య దృష్టివిషయం కాంతం జితేంద్రియమ్.

౫

అమా య్యమత్సరో చక్షో నిర్మమో గురుసౌహృదః.

అనత్సరోర్థజిజ్ఞాసు రనసూయ రమోఘవాక్.

౬

జాయాపత్యగృహక్షేత్రస్వజనద్రవిణాదిషు.

ఉదాసీన స్సమం పశ్యే త్సర్వే స్వర్థ మివాత్మనః.

౭

విలక్షణస్థూలసూక్ష్మ దైహః దాత్మేక్షితాస్వదృక్.

యథాగ్ని ర్దారుణో దాహ్యో ద్దాహకోఽన్యః ప్రకాశకః.

౮

గురుపానకన్య ధర్మా నాహ (అమాయాతి.) అమాయా నిష్కలః అమత్సరః తస్మిన్ తదనుబంధిని వాఙ్మయప్రయుక్తమాత్సర్యరహితః. దక్ష స్తత్సేనాయా ముత్సాహీ నిర్మమః దేహానుబంధిషు మమతాభిమానరహితః తదభిమానస్య తత్సేనాపాదనద్వారా గురుపాననవిరోధిత్వా చితి భావః, గురౌ దృఢం సౌహృదం యస్య అనత్సరః. న త్వరయా నహితః, అవ్యగ్రః అపహితమనా ఇత్యర్థః. ఆర్థాన్ హేయోపాదేయాన్ జ్ఞాతు మిచ్ఛుః అనసూయ ర్దోషావిష్కారరహితః అమోఘవాక్ పృథావ్రలాపరహితః.

౯

కథం నిర్మమతా సంభవే దత ఆహ (జాయేతి.) అధిశబ్దేన పశ్యాదినంగ్రహః. ఉదాసీనః అసక్తిరహితః తేష్యేదాసీన్యేన నిర్మమో భవతీతి భావః. కథ మోదాసీన్యం సంభవే దత ఆహ (నమ మితి.) నమం సాధారణం పశ్యేత్ మమైవేతే జాయాదయ ఇతి న విజాసీయాత్ ఆత్మనోఽర్థ మివ స్వకీయతయాఽభిమతోఽర్థో హి పుత్రాదిభి ర్బుజ్యతే, ఏవం పుత్రాదయోఽపి న మమైవేతి పశ్యే దిత్యర్థః.

౧౦

భేదాత్మధీ రిత్యనేన నాత్మా దేవమనుష్యాదికరీరాకారః కింతు తతోఽన్య ఇతి సూచితం. తదేవ నదృష్టాంతం విశదయతి (విలక్షణ ఇతి.) ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా స్థూలసూక్ష్మ దైహః ద్విలక్షణః అన్యః, భూతబుద్ధింద్రియమనఃప్రాణసంఘాతాత్మకో దేహ స్సూక్ష్మః, తత్పరిణామాత్మకస్తు స్థూలః, వై లక్షణ్యావహాభ్యాం ధర్మాభ్యా మాత్మానం వినిష్ఠి- ఈక్షితా ద్రష్టా “ఏతద్వ్యో వేత్తి తం ప్రాహుః. క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విద ఇతి మదుక్తే రితి భావః. దేహ స్త్వీక్ష్యో నేక్షితేతి చ భావః. స్వదృక్ స్వమాత్మానం పశ్యతీతి స్వదృక్. స్వప్రకాశః. ప్రత్య గిత్యర్థః. దేహ స్తు మరా గితి భావః. యథా దాహ్యో త్సృకాశ్యా చ్ఛు దాహః కాష్ఠా దగ్ని ర్దాహకః ప్రకాశక శ్చాన్య స్తద్విత్.

౧౧

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

నిరోధోత్పత్త్యణుబృహన్నానాత్వం తత్కృతా గ్గుణాః.

అనుప్రవిష్ట ఆదత్త ఏవం దేహగుణాః పరః.

యోఽసౌ గుణై ర్విరచితో దేహోయం పురుషస్య హి.

సంసార స్తన్నిబంధోఽయం పుంసో విద్యా చ్చిదాత్మనః.

తస్మా జ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మన్థం కేవలం పరమ్.

సజ్జమ్య నిరపే ద్వస్తు బుద్ధిం యథాక్రమమ్.

కర్షి దేహదన్యస్యాత్మనః. కథం హతోఽయ ముత్సన్నోఽయం కృశోయం స్థూలోఽయ మితి దేహసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతి రిత్యత్రాహ (నిరోధేతి.) యథా దాహ్యం దార్యనుప్రవిష్టోగ్నిః నిరోధం పిహా ముత్పత్తిం ఆణుత్వం బృహత్త్వ మిత్యేవం రూపం దారుగతం నానాత్వం తత్కృతాన్ బహుత్వవిరలత్వాదీ నాదత్తే ఆ సమంతా ధత్తే. ఏవం దేహో త్వరో జీవోఽపి దేహ మనుప్రవిష్టో దేహగుణా స్తత్తే ఆనాద్యజ్ఞానప్రయుక్తదేహతాదత్త్వాభిమానేన తత్సమానధర్మతయా ప్రతీయత ఇతి భావః.

స కేవలం దేహగుణాదాన మేవ దేహనుప్రవేశప్రయుక్త మపి తు కృత్సోఽపి సంసారో దేహప్రయుక్త ఏనేతి వదన్ తన్నివృత్త్యుపాయం చాహ (యోఽసౌ వితి.) గుణై స్రాక్యతైః తత్పరిణామాత్మకైః పృథివ్యాదిభిః పురుషస్య జీవస్య యోఽసౌ దేవమనుస్యాదిరూపో దేహో విరచితః. హీత్యస్య నాత్ర వివాద ఇతి భావః. తన్నిబంధన స్తద్దేహప్రయుక్త ఏవాయం సంసారః పుంస స్తస్య దేహీనః. చిత్ సంసారచ్ఛేత్రీ ఆత్మనః పరమాత్మనో విద్యా ఉపాసనా విద్యా చ్చిదాత్మన ఇతి పాఠే విద్యా దితి చ్చేదః. చిదాత్మనః జ్ఞానస్వరూపస్య పుంసో జీవస్యాయం సంసారః. తన్నిబంధన ఇతి విద్యా జ్ఞానీయా దితితి శబ్దాభ్యాహారేణ సంబంధః.

యస్మా దేవం తస్మా జ్జిజ్ఞాసయా వేదాంతార్థవిచారేణాత్మన్థం జీవాంతరాత్మానం కేవలం హేయప్రతిభం పరం పరమపురుషం సంగమ్య గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః సమిత్యేకీకారే "ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ"త్వక్రన్యాయేన జీవశరీరకత్వేన తద్విశేషణతయా విశిష్ట మేకం విదిత్వేత్యర్థః. ఏతద్వస్తుబుద్ధిం ఏతస్మిన్ దేహాతదనుబంధ్యాదౌ ఉపాదేయబుద్ధిం యథాక్రమం నిరపేత్ తావ ద్దేహో తతః, జాయాపత్వాదిహిత్యేనం క్రమేణ నిరపేత్ ఓత్కర్థః.

అచార్యోఽరణి రాద్య స్సాన్య దంతేవా స్మృత్తరణిః.

తత్సంధానం ప్రవచనం విద్యా సన్ధి స్సుఖావహా

౧౨

వై శారదీ సాఽతివిశుద్ధబుద్ధి ర్ధునోతి మాయాం గుణసంప్రసూతామ్

గుణాం శ్చ సందహ్యా యదాత్మ మేత త్వస్యం చ శామ్య త్యసమి ద్యథాఽగ్నిః. ౧౩

అథైషాం కర్మకర్తృజ్ఞాం భోక్తృజ్ఞాం సుఖదుఃఖయోః,

నానాత్వ మథ నిత్యత్వం లోకకాలాగమాత్మనామ్.

౧౪

జ్ఞానయా సంగమ్యేత్యనేన విచారా జ్వేదనోత్పత్తి రుక్తా. తథాచ కూయతే శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిధిద్యాపితవ్యః ఇతి. ఏత దేవాగ్నుత్పత్తిరూపకేణ దర్పయతి (అచార్య ఇతి.) అద్యోఽరణి రథరారణిః. అంతేవాసీ శిష్యః. తత్సంధానం తయో ర్మద్యమం మంతసకాష్టం ప్రవచన ముపదేశః. వేదాంతార్థవిచార ఇతి యావత్. విద్యా వేదనా తు సంది. సందో భవన్నగ్నిరివ. తథా చ శ్రుతిః- “అచార్యః పూర్వరూపం అంతేవా స్మృత్తరరూపం విద్యాసందిః ప్రవచనగ్ం సందాన” మితి. ౧౨

తదేవం వేదాంతార్థవిచారాదిక్రమేణోత్పన్నాయా వేదనాయా స్సాక్షి త్సృక్పతితత్కార్య సంబంధనివృత్తిసాధనత్వం యావత్పూర్వబ్ధిజ్ఞ మనువర్తనీయత్వం చాహ (వై శారదీతి.) సా విచారదానిపుణతరా వేదనాత్మికా విశుద్ధా బుద్ధిః. గుణసంప్రసూతాం గుణేభ్య స్సత్వరజస్తమోభ్యః సంప్ర సూతాం మాయాం విచిత్రాం సంస్కృతిం ధునోతి తథా ఏతద్దేహతదనుబంధాదికం యదాత్మం యదాత్మకం యద్గుణపరిణామాత్మకం తాం శ్చ గుణాం తస్మాదకపుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మాణి చ సందహ్యా స్వయం చ శామ్యతి ఉపాయరూపా ద్యానాత్మికా బుద్ధి ర్ముక్తౌ నానువర్తత ఇత్యర్థః. యావ స్మృక్త్యహరహరా ప్రిసీయేతి భావః. నివ ర్తికాయాః యావ నివృత్త్య మేవానువృత్తి రిత్యత్ర దృష్టాంత మాహ (అసమి ద్యథాగ్ని రితి.) యథా అసమి నిర్విరింధనోఽగ్నిః. దాహ్యభావాత్ స్వయ మేవ శామ్యతి తద్వత్. ౧౩

“నానాత్మకత్వా ద్విఫల స్తథా భేదాత్మధీ ర్గుణై” రిత్యనేన దేవమనుష్యాదిశరీరాణాం తదుప భోగ్యాన్య శబ్దాదివిషయాణాం చ నానాత్మకత్వేన విఫలత్వ ముక్తం. తత్ర శంకతే (అథేషా మితి ద్వాత్వాం) అథ నను కర్మకర్తృజ్ఞాం కామ్యకర్మానుభివృతాం తత్ఫలయో స్సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృజ్ఞాం. ఏషాం దేవమనుష్యాదీనాం కామ్యకర్మఫలస్య సుఖస్య దుఃఖమిత్రాశ్చభిప్రాయేణ దుఃఖశబ్దః లోక స్సుఖానుభవతత్పాదనానుష్ఠానభేదః కాల స్తత్కాలః అగమః సమీహితసాధనాద్యవబోధకో వేదః అత్మా భోక్తా జీవ ప్రేషాం ఇదం పూర్వోక్తిభేదార్థయో రుపలక్షణం. యద్యపి నానాత్వ మథాపి నిత్యత్వం స్థాయిత్వం మన్యేన ఇతి సంబంధః. న హి కార్యత్వానిత్యత్వాదికం నానాత్వసమవియతం జీవస్వరూపాజా మీశ్వరగుణానాం చ నానాత్వేఽపి నిత్యత్వా దకార్యత్వా జ్యేతి భావః. ౧౪

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

మన్యనే సర్వభావానాం సంస్థా హ్యాత్పత్తికి యథా.

త త్తదాకృతిభేదేన జాయంతే భిద్యతే చ ధీః.

౧౪

ఏవ మన్యజ్ఞ సర్వేషాం దేహీనాం దేహయోగతః.

కాలావయవత స్సంతి భావా జన్మాదయోఽనకృత్.

౧౬

నిత్యత్వ మేవోపపాదయతి- సర్వభావానాం సర్వసదాత్థానాం, సంస్థా వినాశః, ఔత్పత్తికి జన్మప్రయుక్తా హి, అతో దేహదీనాం జన్మాదర్శనాత్ తత్ప్రయుక్తా సంస్థా చ నాస్తీతి తేషాం నిత్యత్వ మేవేత్యర్థః. యథేత్యనేన సంస్థాయా ఔత్పత్తికత్వే భావాదిదృష్టాంతోఽభిప్రేతః. నను దేహదీనాం నిత్యత్వేఽపి భేదార్థయో రనిత్యత్వం దృష్ట మిత్యత ఆహ (త త్త దితి.) త త్తదాకృతిభేదేన సత్వాది ప్రాకృతగుణప్రచురత త్తద్దేహాద్యాకారభేదేన జాయంతే జీవా ఇతి శేషః. తేషా మేవైషాం కర్మ కర్తృత్వాణాం భోక్తృత్వాణాం సుఖదుఃఖయో రితి ప్రకృతత్వా, స్థి స్థేషాం బుద్ధిః తత్తత్సత్వరజస్తమో గుణానుగుణం తత్తత్ఫలతత్సాధనతదారాధ్యదేవతాదివిషయతారూపేణ భిద్యతే. అయం భావః, నానాత్వా త్కార్యత్వా దనిత్యత్వాచ్చ దేవాద్యాకారాణాం తదుపభోగ్యాత్థానాం చాపురుషార్థత్వేన ప్రవృత్తి కర్మతచ్చోదనమో స్త్వాగానదరా వృత్తౌ. తదనుపపన్నం దేవాద్యాకారాణా మనిత్యత్వేఽపి తదాకార భాజాం జీవానాం నిత్యత్వా దాకారపరంపరాయా స్తత్తదుపభోగ్యవిషయపరంపరాయా అపి నిత్యత్వా ద్విషయానుభవదేశకాలతత్సాధనావభోధకాగమానా మపి తథాత్వా త్సర్వదా తత్తదభిలషితవిషయ సాధనతత్ఫలానుభవశీలానాం ప్రవృత్తకర్మపురుషార్థసాధన మేవేతి న తత్త్వాగ ఉచితః. దుఃఖసాధనం తు త్యజ్యత ఏవ ప్రతికూలత్వాత్ న హి కల్పి దనుస్మత్త ఆత్మనే దుఃఖ ముత్పాదయతు ముత్సహ ఇతి.

౧౫

తథాఽపి ప్రవృత్తకర్మనిష్ఠాప్రయుక్తదేవాదిదేహసంబంధా స్స ధ్వావ వికారాదుఃఖగర్భా అవర్జనీయా ఏవేతి న ప్రవృత్తకర్మపురుషార్థసాధన మిత్యభిప్రేత్య కల్పితం దూషయతి (ఏవ మపీతి.) అజ్ఞ హేఉద్ధవ, ఏవ మపి ఉక్తరీత్యా ప్రవృత్తకర్మణః పురుషార్థసాధనత్వోపపాదనేఽపి సర్వేషాం దేహీనాం దేహసంబంధా త్కాలావయవతః. కలాకాష్టాముహూర్తాదిసంపత్సరాంతేభ్యః కాలావయవేభ్యో విమిత్రేభ్యః. హింసపున్యేన జన్మాదయో భావా స్సంత్యేవ, జన్మాదయ ఇత్యాదికట్టేన జరామరణాది సంక్రమః, తత క్వావర్జనీయం దుఃఖ మితి భావః.

౧౬

తత్రాపి కర్మణాం కర్తు రస్వాతంత్ర్యం చ లక్ష్యతే.

భోక్తు శ్చ సుఖదుఃఖానాం కోన్వర్తం వివశో భజేత్.

౧౭

న దేహీనాం సుఖం కించి ద్విద్యతే విదుషా మపి,

తథా చ దుఃఖం మూఢానాం వృథాఽహంకరణం పరమ్.

౧౮

యది ప్రాప్తివిఘాతం చ జానంతి సుఖదుఃఖయోః,

తేఽవ్యధా న విదు ర్యోగం మృత్యు ర్న ప్రభవే ద్యథా.

౧౯

న చైషా మవర్జనీయతయాఽఽవతీతదుఃఖపరిహరసామర్థ్య మస్తి. యత స్తేషాం కర్మా యత్తత్వేన స్వాతంత్ర్యాభావః. అతః కోవా ప్రవృత్తకర్మసాధ్యం శబ్దాదివిషయం సేవేత్యాహ (తత్రాపితి.) ప్రవృత్తికర్మణః కథంచి త్సుదుషార్థసాధకత్వేఽపి రజస్తమోగుణాన్యతరగుణానుసారిణాం కర్మణాం ప్రవృత్తకర్మణాం కర్తు. రత ఏవ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తు రస్వాతంత్ర్యం కర్మపారతంత్ర్యం లోకే లక్ష్యతే దృశ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా న కేనాపి దుఃఖ మనుభూయేతేతి భావః. అతః కోవా పుమాః వివశ స్స న్నర్తం శబ్దాదివిషయం భజేత్ సేవేత న కోపిత్యర్థః.

౧౩

నను యే నమ్య క్కర్మ కర్తుం జానంతి తే సుఖిన ఏవ యే తున జానంతి తి ఏవ దుఃఖిన ఇత్యత్యాహ (నేతి.) విదుషా మపి క్వచి త్సుఖం న విద్యతే సాధనానా మనుష్ఠానదళాయాం దుఃఖావ హత్వా తృలానుభవదళాయాం పతనభయశంకాయా చ తదావహత్వాదితి భావః. తథాచ ఏవం చ దుఃఖ మిత్యసానువృత్తం నేత్యాదిః. న దుఃఖం విద్యతేఽస్మాకం కర్మకుశలత్వా త్సుఖిన ఏవ పయ మితి తేషాం కేవలం వృద్ధైవాహంకార ఇత్యర్థః. యద్వా జేహయోగేఽపి ని బ్రహ్మాదిదేవానాం జరామరణా దయ స్సంతీ త్యత ఆహ (నేతి.) విదుషాం విబుధానాం బ్రహ్మాదీనా మిత్యర్థః. సుఖం న విద్యతే తిదై శ్వర్య స్వాపి ద్వివరార్ధావసానాదపి విభంశశంకాగర్భత్వేన దుఃఖమిత్రత్వా నిర్దుఃఖం సుఖం న విద్యత ఇతి భావః. కింతు దుఃఖ మేవ తథాఽప్యేవ మపి మూఢానాం తేషాం కేవలం వృథాఽహంకార ఇత్యర్థః.

౧౪

నను విదుషాం కీదృశం తన్మోఢ్యం తత్రాహ (యదీతి.) యది యద్యపి సుఖదుఃఖయోః ప్రాప్తివిఘాతం సుఖప్రాప్త్యపాయం దుఃఖవిఘాతోపాయం చ జానంతి కర్మవశ్యానా మన్నతంత్రాణాం సుఖదుఃఖే శుభాశుభకర్మమూలకే ఇతి జానంతీత్యర్థః. అపి తథాపి తే యోగం న విదుః, అద్దేతి స్ఫుటావధారణయోః న విదు రేవేత్యర్థః. యథా యేనానుష్ఠితేన యోగేన మృత్యు ర్న ప్రభవేత్ తం న విదుః మోక్షోపాయం న విదు రిత్యర్థః.

౧౫

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం వ్రతం భక్తియోగోపదేశః)

కోన్వర్థ సుఖయ త్యేనం కామో వా మృత్యు రతితే.

అమాతం నీయమానస్య వధ్యవ్యేవ న తుష్టిదః.

౨౦

శ్రుతం దృష్ట మదృష్టం చ స్పర్ధాసూయాత్యయవ్యయైః.

బహ్వంతరాః క్రాంత్యా త్కృషివ చ్ఛపి నిష్ఫలమ్.

౨౧

అంతరాయై రవిహతో యది దర్శ స్వసుష్టితః.

తేనాపి నిర్జితం స్థానం యథాగచ్ఛతి తచ్ఛృణు.

౨౨

తథాఽపి తేషాం యావజ్జీవం సుఖం భవిష్య త్యేవేత్కత ఆహ (కోన్వీతి.) ఏవం జీవంతం కోవా అర్థః. కామో వా సుఖయతి న కోపీత్యర్థః. అర్థో ధనం కామః శబ్దాదివిషయః. తత్ర హేతుః అంతికే వర్తమానో మృత్యుః జేహేన సహ జాతో వర్తమాన ఇత్యర్థః. న తుష్టిదః న తోషదః. నార్థకామయో సుఖజనకత్వాపాదక ఇత్యర్థః. అమాతం హింసాస్థానం నీయమానస్య వధ్యవ్యేవ యథా వధ్యాయ దీయమానక్షీరాన్నాలంకారాది ర్న సుఖజనకత్వాపాదక స్తద్వదిత్యర్థః.

౨౦

కామ్యకర్మఫలేషు వైరాగ్యోత్పాదనాయ తేషు దోషా నిర్వర్తయన్తు పురుషార్థతా మాహ (శ్రుత మితి.) “శ్రుతం చిత్రయా యజేత వశుకామః కారీర్యా వృష్టికామో యజేతే” తి శ్రుతం దృష్ట మైహలోకికం పశ్యాదిఫలం అదృష్టం “దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే” తి శ్రుతం అదృష్టం స్వర్గాదిఫలం చ స్వరాదిభి ర్భూమాభి రంతరాయై ర్విమైన్తి శ్చాక్రాంతత్వాత్ కృషివ విష్ఫలం అపురుషార్థరూపం కృషిశబ్దస్తత్ఫలవరః. తత్ర స్పర్ధాపరసుఖాసహిష్టుతా అమాయా పరోషాం గుణేషు సత్స్వపి దోషావిష్కీర్యా. అత్యయో నాళః. వ్యయోఽపక్షయః. తైః యద్వా వ్యయో నాళః అత్యయః అతిశయః యద్వా కామ్యకర్మణి దోషా నిర్వర్తయతి దృష్టం దృష్టఫలకం. అదృష్టం స్వర్గాదిఫలకం కృషివత్ యథా కృషి ర్భూమావిఘ్నా తద్వత్ బహువిఘ్నం అత ఏవ నిష్ఫలం చ.

౨౧

అంతరాయానాక్రాంతం సఫల మేవేత్యత్ర తిత్సస్యాన్విదిత్వం వక్తుం తావత్ప్రవృత్తవజాయ ప్రేరయతి (అంతరాయై రితి.) తేన స్వసుష్టితేన ధర్మేణ నిర్జితం సాధితం స్థానం యథా యాదృశం గచ్ఛతి. స్థానశబ్ద ప్రతిత్త్యానుభావ్యసుఖస్వాప్యవలక్షకః గచ్ఛతి ప్రాప్తోతీత్యర్థః. తచ్ఛృణు తత్ప్రకారప్రదర్శనవరం మద్వదః శృణ్వేత్యర్థః.

౨౨

ఇష్టేహ దేవతా యజ్ఞై స్సర్వోక్తం యాతి యజ్ఞికః,

భుజ్జీత దేవవ తత్ర దివ్యా నౌగ్ధా నిజాద్భుతాన్.

౨౩

స్వపుణ్యోపచితే శుభ్రే విమాన ఉపగీయతే,

గన్ధర్వై ర్విహరన్మధ్యే దేవీనాం హృద్యవేషధృక్.

౨౪

శ్రీభిః కామగయానేన కిక్కిణీజాలమాలినా.

క్రీడ న్న వేదాత్మపాతం సురాక్రీడేషు నిర్వృతః.

౨౫

తావ త్ప్రమోదతే స్వర్గే యావ త్పుణ్యం సమాప్యతే,

క్షీణపుణ్యః పత త్యర్వా గనిచ్చ న్కాలచాలితః.

౨౬

యద్యధర్మరత స్సంగా దసతాం వాఽజితేంద్రియః,

(ఇష్టేతి) దేవతా ఇంద్రియాపా యజ్ఞైః ఇష్ట్యా ఆరాధ్య, యజ్ఞికః యజ్ఞానుష్ఠానాహితవిశేషః పుమాణా స్సర్వోక్తం యాతి. తత్ర స్సర్వోక్తే. నిజాద్భుతాన్ స్వకీయయజ్ఞాదికర్మచింతా దివ్యా నౌగ్ధాన్ దేవ దింద్రాదివత్ భుజ్జీత.

౨౩

బోగవ్రకారం దర్శయతి (స్వపుణ్యోపచిత ఇతి.) దేవీనాం దేవప్రీతాం మధ్యే. తాసాం హృద్యం మనోహరం వేషం రూపం ధరతీతి తతా, శ్రీభి స్సహ విహరణా కింకిణీజాలమాలినా శ్చద్రమణ్ణికాసమూహమాలాలంకృతేన కామం యథేచ్ఛం గచ్ఛతా యానేన విమానేన సురాక్రీడేషు సురాణాం క్రీడాస్థానేషు మేర్వాదిద్రోణీషు దేవోద్యానేషు వా నందర వ్నితి శేషః, క్రీడంశ్చ నిర్వృతః సుఖిత శ్చ ఆత్మపాకం ఆత్మనః స్వస్య పాతం పుణ్యాన్తే తతో భ్రంశం న వేద న జానాతి. ౨౪-౨౫

కింతు యావ త్పుణ్యం సమాప్యతే తావ స్వర్గే మోదతే, తతః కి మిత్యత ఆహ (క్షీణపుణ్య ఇతి.) క్షీణం పుణ్యం యస్య నః అనిచ్చ న్నపి కాలేన ఐలివా విమిత్రేన చాలితః అర్వా గధః పతతి, ఏవ మిహాముత్ర పరివర్తత ఇతి భావః.

౨౬

ఏవ మిష్టాదికారిణాం గతి రుక్తా. అథ వ్రసజ్ఞా దనిష్టాదికారిణాం గతి మాహ (యదితి.) అసతాం సజ్ఞా, దదర్శ్యే రతః అనర్తకః అజితేంద్రియ శ్చ తత్ర హేతుః కామాత్మా కామేషు శబ్దాది

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

కామాత్మా కృపణో బద్ధ స్త్రైణో భూతవిహింసకః. ౨౦

పశూ నవిధినాఽలభ్య ప్రేతభూతగణా యజ్ఞా,
నరకా నవశో జన్తు ర్గత్వా యాత్యుల్బణం తమః. ౨౧

కర్మాణి దుఃఖోదర్కాణి కుర్వన్ దేహేన వై పునః.
దేహ మాభజతే తత్ర కిం సుఖం మర్త్యధర్మిణః. ౨౨

లోకానాం లోకపాలానాం మద్భయం కల్పజీవిణమ్,
బ్రహ్మణోఽపి భయం మత్తో ద్విపరార్థపరాయుషః. ౨౩

విషయేషు ఆత్మా చిత్తం. యస్య సః, అత ఏవ కృపణః, అతో బద్ధో భోగభృష్టాకులః, స్త్రైణః
ప్రీలమృతః తదర్థం భూతహింసకః. ౨౦

కిం చ దుష్టజనప్రలోభితో ధనాద్యర్థం పశూ నవిధినా హత్వా ప్రేతగణా భూతగణాం శ్చ
యజ్ఞా అవశః నిజకర్మవివశః జన్తు ర్జీవుః నరకా క్రమేణ గత్వా ప్రాప్య అత్యుల్బణం తమః
తమఃప్రచురం స్థావరజన్మ యాతీతి సంబంధః. ౨౧

జన్మదికారితదన్యసాధరణ్యేన సుఖభావ మాహ (కర్మాణి) దేహేన పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని
దుఃఖో త్రరఫలాని కుర్వన్ తత్రద్దేహవసానే తైః కర్మభిః హేతుభిః తత్రత్పరోపభోగానుగుణం
దేహం భజతే. తత్రైవం సతి మర్త్యధర్మిణో మరణశీలస్య కిం సుఖం న కించి దపి సుఖ
మిత్యర్థః. ౨౨

తథాఽపి లోకానాం కాశ్యతశ్చాత్ లోకపాలానాం చామర్త్యధర్మత్వా త్రేషాం సుఖ
మస్త్యేవేత్యత ఆహ (లోకానా మితి.) మద్భయం మత్తో భయం, కల్పజీవినాం ఆకల్పాంతం జీవతా
మపి కింబహూనా ద్వే పరాధే పరమాయు ర్యస్య తస్య బ్రహ్మణోఽపి, మత్తః కాలాత్మనో, భయం.
లోకాదయ స్సర్వే కాలచాలితా అవిత్యా ఏవేతి న తేషా మపి నిర్దుఃఖం సుఖ మితి భావః. ౨౩

గుణా స్సృజంతి కర్మాణి గుణోఽనుసృజతే గుణాః.

జీవన్తు గుణసంయుక్తో భుజ్జే కర్మఫలాన్యసా.

౩౧

యావత్స్వాద్గుణవైషమ్యం తావ న్నానాత్వ మాత్మనః.

నానాత్వ మాత్మనో యావత్పారతన్త్యం తదైవ హి.

౩౨

తదేవ ప్రవృత్తికర్మణ స్వాజ్యత్వజ్ఞాననాయ తత్ర బహుధా దోషాః కీర్తితాః. “కర్మాణి దేహీన సృజన్తున వైరేహ మాభజ. నిత్యనేనోత్తరోత్తరదేహకర్మాణః పూర్వపూర్వదేహ నిమిత్తత్వ ముక్తం “తత్రాపి కర్మాణాం కర్తు రస్యాతంత్య్రం చ లక్ష్యతే. భోక్తు శ్చ దుఃఖసుఖయో” రిత్యనేన స్వస్వరజప్రమోగుణానువిధాయప్రవృత్తికర్మకర్తృత్వం తత్ప్రయుక్తం పారతంత్య్రం తత్ప్రయుక్తం చ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం తత శ్చ పునః స్వస్వగుణానుగుణప్రవృత్తికర్మవాసనా ప్రయుక్తరుచ్యనుసారేణ ప్రవృత్తికర్మకర్తృత్వ మిత్యాదికా చక్రవ త్సరీవృత్తి రుక్తా. తత్ర “విలక్షణః స్థూలసూక్ష్మ దైహా దాత్మేక్షితే” తి దేహాన్నిన్న త్వేనోత్తస్య జ్ఞానైకరసస్వరూపస్య నిష్క్రియస్యాత్మనః కథం కర్తృత్వం కథం చ తత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వాపాదక మిత్యాశ్చక్రాయాం ఆత్మన ప్రతాత్యేస్వామోక్షం తస్య ప్రాకృతగుణయోగతద్వ్యక్త్యా ద్గుణానాం చ యావన్మోక్షం లయోదయా త్మకసామ్యవైషమ్యస్వరూపాపస్తాశీలత్వా త్పూర్వ ముపపన్న మిత్యాహ (గుణా ఇతి.) గుణాః ప్రాకృతాః కర్మాణి సృజంతి ప్రయోజకకర్తృణాం గుణానాం సృష్టౌ స్యాతంత్య్రవివక్షయా సృజంతీతి కర్తృత్వనిర్దేశః. స్వస్వానుగుణకర్మవాసనాప్రయుక్తదేహరమృచిక్రీడాప్రయత్నజ్ఞానజననద్వారా సృజంతీ త్యర్థః. అతో నాత్ర గుణానా మేవ కర్తృత్వం న త్వాత్మన ఇతి బ్రమితవ్యం. గుణః గుణవరిణామాత్మకః సేంద్రియో దేహః గుణా నను అనుసృత్య. సృజతే కర్మాణిత్యనువర్తతే. అనేన గుణానాం దేహారమ్భా పాదనద్వారా ఆత్మనః కర్తృత్వాపాదకత్వం దేహస్య చాత్మగుణానువిధాయచిక్షిర్వాదనుగుణప్రవృత్తిశీలత్వం చోక్తం. అసౌ ప్రాకృతగుణయోగీ తద్వ్యక్తో జీవన్తు. కర్మఫలాని స్యప్రసర్త్యదేహానిష్పాదితానాం కర్మణాం పుణ్యపాపాత్మకానాం ఫలాని. సుఖదుఃఖాత్మకాని భుజ్జే.

౩౧

తర్హి త్వత్తోభయానువృత్తిః కియత్పర్యంతేత్యత్ర యావద్గుణవైషమ్యతత్ప్రయుక్త నానావిధదేహతన్నిష్పాద్యకర్మకర్తృత్వతత్ప్రయుక్తతత్పారతంత్య్రతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖభోక్తృత్వ పరంపరానువృత్తి స్థాన దిత్వాహ (యావత్స్వాదితి.) గుణానాం ప్రాకృతానాం, వైషమ్యం యావత్ స్వా. త్వావ దాత్మనో జ్ఞానైకరసస్వాపి నానాత్వం దేవమనుష్యాదిరూపదేహప్రయుక్తం నానాత్వం తావ దేహసంబంధ ఇత్యర్థః. యావ న్నానాత్వం, తావ త్పారతంత్య్రం కర్మకర్తృత్వప్రయుక్తం గుణకర్మవ్యక్త్యమ్.

౩౩

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

యావదస్యాస్వతంత్ర్యం తావదీశ్వరతో భయమ్,
య ఏత త్సముపాసీరం నై ముహ్యంతి కుచాఽర్చితాః.

౩౩

కాల ఆత్మాఽఽగమో లోక స్వభావో ధర్మ ఏవ చ.

ఇతి మాం బహుధా ప్రాహు గుణవ్యతికరే సతి.

౩౪

ఉద్ధవ ఉవాచ—

గుణేషు వర్తమానోఽపి దేహజే ష్వనపావృతః.

యావ చ్చాస్య దేహినః అస్వాతంత్ర్యం స్వతంత్ర్యా దన్యత్పారతంత్ర్య మిత్యర్థః. తావ దీశ్వరతో మత్తో భయం, సుఖలేశగర్భదుఃఖప్రచురసంసారభయ మహ మాపాదయామిత్యర్థః. క స్తర్హి గుణవై షమాదిపరంపరానివృత్త్యుపాయ ఇత్యత్ర మదుపాస నై వేత్సభిప్రేత్య దేహోపాసనస్య లోకమోహహేతుత్వ మేవాహ (య ఏత దితి.) ఏత చ్చరీరం. యే ఉపాసీరః ఆత్మత్వేనానునందదతే తత్సుఖార్థం ప్రయతన్తే చేత్యపి బోధ్యం, తే కుచా శోకేన, అర్చితాః సంగతాః, ముహ్యంతీతి శోకనివృత్త్యుపాయవిషయమోహం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః.

౩౩

నను ప్రతికూలదేశకాలస్వభావాదయ ఏవ భయహేతవో న త్వ మిత్యత ఆహ (కాల ఇతి.) కాలాదయోఽపి మదధీనా ఏవేతి భావః. తత్ర ఆత్మా శరీరం పుణ్యపాపానుష్ఠాతా వా ఆగమః మార్గ ఉపాయః, విధిప్రతిషేధాత్మకం శాస్త్రం వా, స్వభావః ఊరకజ్జకవిషాగ్నిచందనచంద్రికాదివస్తుస్వభావః. ఇత్యేతాః, బహుధా బహుప్రకారాః గుణవ్యతికరే సృష్టిదశాయాం మాం, ప్రాహుః, మదధీనా న్ప్రహుః, అతోఽహ మేవ భయాభయకృ దిత్యర్థః.

౩౪

“విలక్షణః స్థూలసూక్ష్మ ద్వేహ దాత్మేక్షితా స్వధృ” గిత్వాత్మనో దేహవైధర్మ్య ముక్తం. తదనుప్రవేశకృతం గుణాదానాశ్మకం బంధనం చ “వైశారదీ సాఽతివికుద్ధబుద్ధి” రిత్వాదినా గుణకర్మబంధనివృత్త్యుపాయః పరమాత్మోపాసన మిత్యుక్తం, అత్రాపి “య ఏత త్సముపాసీరః” ఇత్యనేన దేహోపాసనస్య బంధహేతుత్వోపాదనేన పరమాత్మోపాసనస్య బంధనివృత్త్యుపాయత్వం సూచితం. “తస్మా జ్ఞానయాఽఽత్మాన మాత్మస్థం కేవలం ఋ” మిత్యేకదేహాన్వితయో రపి జీవపరయో ధ్యార్యత్వధారకత్వహేయూప్సదత్వతత్ప్రతిభటత్వాదివిలక్షణధర్మయోగిత్యేన భేద శ్చోక్త. ప్రదేతదఘటమాన మివ మత్వా పృచ్ఛతి (గుణేష్యితి.) గుణశబ్దోఽత్ర తత్కార్యదేవాదిదేహశబ్దాది

గుణై ర్నయుజ్యతే దేహీ వధ్యతే వా కథం ప్రభో.

౩౫

కథం వ ర్రేత విహరే త్రైర్వా జ్ఞాయేత లక్షణైః,

కిం భుజ్జీతోత విస్మజే చ్చయితా సీతయాతి వా.

౩౬

ఏత మచ్యుత మే బ్రూహ ప్రశ్నం ప్రశ్నవిదాంవర.

విషయవరః, సత్వాదిగుణమూలకకర్మవరశ్చ. తత్ర దేహీషు అధిష్ఠాత్మతయా, శబ్దాదిషు భోక్తృత్వేన, దేహజేషు గుణమూలకకర్మను కర్తృతయాఽనస్థితోఽపి దేహీ జీవా, కథ మిత్యవశ్యవ్యతే. గుణై రనపావృతః కథం “అన్యతేన హి ప్రత్యుధా సైషాం సత్యానాం సతా మన్యత మపి దాన” మితి జీవానాం కర్మణా తిరోహితస్వభావత్వశ్రవణా త్త్రిగుణమయే శరీరే ఏర్తమానస్య బద్ధస్య కర్మణా తిరోహితస్వభావస్య చ జీవస్యానాదినంసారిణో వైకారదీ బుద్ధి రపి స గుణకర్మ తిరోధిం దహతితి గుణాతీతత్వ మనంభావిత మితి భావః. అత ఏవ గుణైః కర్మమూలైః సుఖదుఃఖాదిభిః కథం న యుజ్యతే. యుజ్యత ఏవేతి భావః, వస్తుతో దేహః ద్విలక్షణత్వేఽస్యాః రణస్యాపాదికత్వే వ్యనాదిత్వా మిత్యత్వా జ్ఞేవస్య కర్మవశ్యత్వం తదావృతత్వం తత్ప్రయిక్తసుఖదుఃఖభాక్త్యం చ దుర్వారం న హి నిత్యస్యాంతవత్త్వసంభవ ఇతి భావః. నను కర్మవశ్యత్వాదిక మనాద్యంతవ చ్చేత్యత అహ బద్ధ్యతే వా కథ మితి. తద్వీశ్వరవ దాత్మనః స్వదృశ ఈక్షితు శ్చన బంధసంభవ ఇతి భావః. ౩౫

అన్యదపి పృచ్ఛతి (కథం వ ర్రేతేతి.) విద్వా నితి కర్తృవద మధ్యాహర్యవ్యం. వైకారద బుద్ధ్యదయానుగుణావృత్తిః కీదృశీతి ప్రశ్నః. తా మేవ ప్రసజ్ఞయన్ పృచ్ఛతి (విహరే దితి.) కథ మిత్యనుషంజ్యతే. తై ర్వేతి తైర్వా లక్షణైః జ్ఞానతై, ర్విద్వా నయ మితి జ్ఞాయేతే, ప్రశ్నాంతరం. కిం భుజ్జీతేతి, కింశబ్దః ప్రశ్నార్థకః అథ విస్మజేత్ భోజనం విస్మజేదేవ వేతి ప్రశ్నః, కిం శయితైవ అథవా అసీతైవ అథవా యాతి వా సంవర న్నేవ వా వ ర్రేతేత్యర్థః. యద్వా కింశబ్దః కథ మర్థకః, కథం భుజ్జీతేత్యర్థః. యద్వా, కింభుజ్జీతేతి భోజ్యవస్తువిషయకః ప్రశ్నః. కిం విస్మజే దిత్యభోజ్యవస్తు విషయకః, శయితేత్యాదీనా మధ్యాహృతేన కథ మిత్యనేన సంబంధః. ౩౬

(ఏవ మితి.) హేఅచ్యుత, మే మమ ఏతం ప్రశ్నం. బ్రూహి ప్రతిబ్రూహి. నాహం ప్రభు రితి మావోచ ఇత్యాశయేన సంబోధయతి (ప్రశ్నవిదాంవరేతి.) ప్రశ్నశబ్దః ప్రతిపదనవరః. తస్య ప్రశ్నపూర్వకత్వాత్, ఏతదితి పాతే ఏతస్మి న్నవపావరణాదౌ యః ప్రశ్నః తం ప్రతి బ్రూహీత్యర్థః. తద్వీత్త మాక్షిణతా త్వయా కిమవధృత మిత్యత అహ (నిత్యబద్ధ ఇతి.) ఏకశబ్దోఽన్యార్థకః.

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

నిత్యముక్తో నిత్యబద్ధ ఏక ఏవేతి మే భ్రమః.

౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
దశమోఽధ్యాయః.

ఏకోఽన్యార్థే ప్రధానేచేత్యర్థపరిగణానుశాసనాత్, నిత్యబద్ధో జీవోఽన్యః, నిత్యముక్త స్త్వన్యః, న
కించి దవ్యర్థత మపి తు న బద్ధస్య కదాచి దపి ముక్తి స్సంభవిష్యతి న ముక్తస్య పూర్వం బంధ
స్సమభవ దితి మే భ్రమః. యద్వా "తస్మాజ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మన్తం కేవలం పర" మిత్యుక్త
జీవేశ్వరభేదదృఢీకరణాయ తయోరైక్య మాశంకతే నిత్యబద్ధ ఇతి, అస్మి నృక్షే సఃఖ్యాయా
మేవైకకణ్డో వర్తతే, యోఽయం నిత్యముక్త ఈశ్వరః స ఎవ స్వావిద్యయా, నిత్యబద్ధ ఇతి మే
భ్రమ ఇతి, అనేనైక్యప్రమీశికారణాభావా త్తదపి విశేషతుం న ప్రభవామీతి సూచితమ్.

౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావరరాకాసుపాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన
తచ్ఛరణకమలపరివయప్రసన్నతత్సృక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీపీరరామవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

బద్ధో ముక్త ఇతి హ్యేత్యా గుణతో మే న వస్తుతః,
గుణస్య మాయామూలత్వా న్న మే మోక్షోఽస్తి బంధనమ్.

శోకమోహౌ సుఖం దుఃఖం దేహపత్తిశ్చ మాయయా,
స్వప్నే యథాఽఽత్మనః ఖ్యాతి స్సంస్మృతి ర్నతు వాస్తవీ.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథ గుణేషు వర్తమానస్యైవ గుణాతీతత్వయావప్రకారం వక్ష్యే తావ జ్ఞీవేశ్వరైశ్చం
ప్రతిక్షేప్తం గుణమయప్రకృతౌ వర్తమానస్య పరమాత్మభూతస్య స్వస్య గుణకర్మబద్ధత్వశంకాం
శమయితుం స్వస్వభావ మాహ (బద్ధో ముక్త ఇతి.) గుణతః త్రిగుణకర్మభిః బద్ధః తేభ్యో ముక్త ఇతి
వాఖ్యా నిర్దోషస్య మమ వస్తుత ఏవ నాస్తి గుణత ఇతి సార్వవిభక్తిక స్తపిః, మ ఇత్యనేన “ప్రధాన
క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మనా వీశ తే దేవ ఏక” ఇత్యాదిబ్రహ్మ్యక్త
విదం ప్రకృతిపురుషేశ్వరత్వ మభిప్రేతం. వస్తుతో మే నాస్తిక్షేత్ర జేవోపపాదయతి (గుణస్యేతి.)
గుణస్య సత్త్వాదిగుణమూలకకర్మణో మాయామూలత్వా న్మ నియామ్యప్రకృతినంబంధమూలకత్వా
న్మమ మాయానియంతు ర్న తద్గుణై ర్బంధః, అత ఏవ మోక్షోఽపి నాస్తి కింతు గుణకర్మశ్శస్య
జీవస్యైవైతా విత్కర్థః. న త్వనేన శోకేన పరస్యైవాత్మనో గుణకర్మనంబంధ మభ్యుపేత్య
తస్మాపారమార్థికత్వ ముచ్యతే “ఏకస్యైవ మమాంశస్యే” త్యుత్తరశ్లోకేన జీవస్యైవ బంధ ఇతి
వక్ష్యమాణత్వాత్.

ఏవం స్వస్య గుణత్రయకర్మబంధాభావ ముక్త్వా జీవస్యాపి సంసారబంధభౌపాధికత్వా ఓనిశ్య
ఇత్యాహ (శోకేతి.) మాయయా మన్నియామ్యయా ప్రకృత్యా జీవస్య శోకాదయో భవంతి అతో యథా
స్వప్నే అత్మనః ఖ్యాతిః శరీరనంబంధమబిధానాదిప్రతీతిః తద్వత్ సంస్మృతి ర్నతు వాస్తవీ అవాస్తవీ
అత్మవస్తుస్వరూపప్రయుక్తా విత్యా న భవతి కిం త్వేపాధికీ అనిత్యేత్యర్థః. కథ మనాదే రనిత్యత్వ మితి
న శక్యనియం ఆద్యంతరహితస్యైవ నిత్యత్వాత్ కేవలానాదిత్వమాత్రస్య నిత్యత్వప్రయోజకతాభావా
దితి భావః. ఏతేన “కథ మనపాపుతః కథం వా గుణై ర్న యుజ్యతే” ఇతి ప్రశ్న సోత్తర ముక్తం
భవతి దృష్టాంతేఽపి స్వాప్నప్రపజ్ఞాస్యా వాస్తవత్వం నాయానిత్య త్వ మేవ న తు మిథ్యాత్వం తస్మాపి
జాగ్రత్స్పృశ్చాప్యేన “న తత్ర రథారథయోగా నవంథానో భవంతి, అథ రథా ప్రథయోగా న వథః
సృజతే, యఏవేషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ” ఇతిశ్వరసృష్టత్వప్రపణాత్.

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

విద్యావిద్యే మమ తనూ విద్ధ్యుద్ధవ శరీరిణామ్,

మోక్షబంధకరీ ఆద్యే మాయయా మే వినిర్మితే.

ఏక స్యైవ మమాంశస్య జీవస్యైవ మహామతే,

బన్ధోఽస్యా విద్యయాఽనాది ర్విద్యయా చ తథేతరః.

అథ బద్ధస్య ముక్తస్య వైలక్షణ్యం వదామి తే,

విరుద్ధధర్మిణో స్థిత స్థితయో రేకధర్మిణి.

క స్తద్వ్యాపాదికస్యాపి సంస్కృతిబంధస్య కారణం క శ్చ తన్నివృత్తికారణ మిత్యత ఆహ
(విద్యావిద్యే ఇతి.) విద్యా మదుపాసనా ఆవిద్యా స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానం. తే మమ తనూ
తనువ స్మదధీనే మాయయా సంకల్పరూపజ్ఞానేన “మాయావాయునం జ్ఞాన మితి నైఋణ్ణికాః
త్రిగుణాత్మకప్రకృతినంబంధః స్వరూపాజ్ఞానరూపావిద్యయా తన్నివృత్తిస్తు విద్యయా విద్యావిద్యే చ
మత్సంకల్పాయత్రే ఇత్యర్థః.

“గుణస్య మాయామూలత్వా న్న మే మోక్షో న బంధన” మిత్యనేన సూచితం జీవస్యైవ
బంధమోక్షభాత్వం విశదయతి (ఏకస్యైవేతి.) హే మహామతే ఏకస్య శరీరాపేక్షయా ప్రదానభూతస్య
ఏవ కారేణ శరీరవ్యాప్యత్రిః జీవస్యైవే త్యేవకారేణేశ్వరవ్యాప్యత్రిః మమాంశస్య మచ్ఛరీరతయా మద్వి
శేషణత్వేన మదంశస్య విశిష్టైకదేశో విశేషణం ఏకదేశ శ్చాంశః పరమాత్మా చ జీవవిశిష్టః “యస్యాత్మా
శరీర” మితి జీవశరీరకత్వక్రతేః, తథా ఇతరో మోక్షః విద్యయా ఏవ మవిద్యాకృతప్రకృతివశ్యత్వరూపో
బంధో జీవస్యైవ బంధ శ్చానాదిః ఆనాచ రపి తస్యాంతవత్త్వం విద్యయే త్యుక్తమ్.

ఏత దేవ దృఢయతుం జీవపరయో స్వభావవైలక్షణ్యం వివక్షిత మాహ (అథ బద్ధస్యేతి.)
ముక్తస్య విత్యన్దిర్దోషస్య పరమాత్మనః న తు విత్యముక్త ఇత్యనంతరోక్తే, తే తుభ్యం వదామితి
కథంభూతయోః హే తాత ఏకధర్మిణి ఏకస్మిన్ శరీరే స్థితయోః, విరుద్ధధర్మిణోః ఏకస్మి న్నేవ కాలే
భో క్తౌత్వాభో క్తౌత్వజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మాశ్రయయోః.

సువర్ణా వేత సదృశౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయా కృతనీదౌ చ వృక్షే.

ఏకస్తయోః ఖాదతి పిప్పలాన్న మన్యో నిరన్యోఽపి బలేన భూయాః.

ఆత్మాన మన్యం చ స వేద విద్వా నపిప్పలాదో న తు పిప్పలాదః.

యోవిద్యయా యు కృతు నిత్యబద్ధో విద్య న్మయోయ స్స తు నిత్యముక్తః.

ప్రతిజ్ఞాత మేవ నై లక్షణ్యం “ద్యౌ సువర్ణా నయజౌ సఖాయౌ సమానం వృక్షం పరిషస్య జాతే తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్య త్యనశ్చ న్నన్యో అభివాకశీతి త్రిప్రసిద్ధపృక్షపక్షిరూపకే జోపపాదయతి (సువర్ణావతి.) కోభనౌ పర్వై పక్షౌ యయో స్తౌ తత్ర జీవన్య వర్ణా ధర్మాధర్మౌ పర మాత్మన స్తు నిరస్తవిభిలదోషత్వసమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వరూపౌ ఏతౌ జీవేశ్వరరూపపక్షిణౌ సదృశౌ కోభనప్రయత్నాదిగుణకౌ అనేన సయుక్తృత్వార్థ ఉక్తః, సమానగుణయోగో హి సయుక్త్యం సఖాయౌ ఉపకార్యోపకారకభావేన స్థితౌ యదృచ్ఛయా లోకదృష్టహేత్వంతరరహిత మితి భావః, వృక్ష శృగీరం నీదౌ హృదయకమలం కృతం హృదయకమలరూపం నివాసస్థానం యాభ్యాం తౌ “హృది హ్యయ మాశ్మా ప్రతిష్ఠిత” ఇతి జీవస్యాపి హృదయకమలావస్థితత్వం క్షూయతే. తయో ర్జీవేశ్వరరూపయోః పక్షిణౌ రేకః జీవరూపః పక్షి పిప్పలాన్నం పిప్పలం ప్రకృతిః “ఊర్ధ్వమూల మధక్కాణ మశ్వత్థ” మితి ప్రకృతేః పిప్పలత్వరూపకాత్. పిప్పలన్య అన్నం అద్యత ఇత్యన్నం భోగ్యం ఫలవత్ప్రద్యకార రూపం శబ్దాదివిషయం ఖాదతి అనుభవతి అన్యః ఈశ్వరరూపః పక్షీతు నిరన్యః పుణ్యాపుణ్యఫల సుఖదుఃఖాదిభోగరహితః బలేన సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాధీనః, భూయాః అపరిచ్ఛిన్నోఽపి అపరిచ్ఛిన్న శ్చ స్వరూపస్వభావనంకోచరహితః ప్రకాశత ఇత్యర్థః. అనేన “నశ్చ న్నన్యో అభివాకశీతి” త్యస్పార్థ ఉక్తః.

కించ “జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా వజావీశవీశౌ అజో హ్యేకః భోగర్థయుక్తే” త్యాదిక్రతుంతరసిద్ధజ్ఞాన్య జ్ఞత్వనై లక్షణ్య మాహ (ఆత్మాన మితి.) యో విద్వాః సర్వజ్ఞః అపిప్పలాదః అభోక్తా చ స ఆత్మాన మన్యం ప్రదానం పురుషం చ వేద యథావ త్పాక్షెత్కరోతి పిప్పలాదో భోక్తా జీవస్తు ఆత్మాన మన్యం స్వసఖం పరమాత్మానం చ స వేద కింతు దేహ మేవాత్మతయాఽభిమన్యత ఇతి భావః, కించ యోఽవిద్యయా స్వసరయాతాత్మ్యాజ్ఞానేన యుజ్యతే ఇతి యుక్. స తు విత్యబద్ధః య శ్చ విద్యన్మయః స్వాభావికజ్ఞానమయః విద్యామయ ఇతి పాలే న ఏవార్థః. స తు విత్యముక్తః విత్యం హేమప్రతికట ఈశ్వరః విత్యముక్తకణ్డేన కదాపి మృతజ్ఞేవా ద్వాన్యవృత్తిః.

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

దేహస్థోఽపి న దేహస్థో విద్వా స్స్వప్నాద్యభోక్తితః,
అదేహస్థోఽపి దేహస్థః కుమతి స్స్వప్నదృగ్గథా.

౮

ఇంద్రియై రింద్రియార్థేషు గుణై రపి గుణేషు చ,
గృహ్యమాణేష్వహంకుర్యా న్న విద్వా న్యస్త్యవిక్రియః.

౯

దైవాదీనే శరీరేఽస్మి స్థుణభావ్యేన కర్మణా,
వర్తమానోఽబుధ స్తత్ర కర్తాస్మీతి నిబధ్యతే.

౧౦

ఏవం విరక్త శ్శయన అశనాటనమజ్జనే,

అథ కథం వర్తేత్యస్యోత్తరం వదన్ విద్వత్ప్రసంగా దవిదుషోఽపి వృత్తి మాహ
(దేహస్థోఽపీతి.) న దేహస్థః అదేహస్థతుల్యః దేహాత్మాభిమాన మకుర్వన్ వర్తేత్యర్థః. యథా
స్వప్నా దుత్తితః తద్వత్ స్వప్నోత్తితస్య హి స్వాప్నశరీరే ఆత్మాభిమానో నా స్తీతి స దృష్టాంతితః
కుమతిః దేహాత్మాభిమానీ తు అదేహస్థోఽపి గర్భమహాప్రళయాదిదశాయాం ఆనిష్పన్నదేహోఽపి
దేహస్థః బద్ధ ఏవేత్యర్థః. యథా స్వప్నదృక్ తద్వత్ స్వప్నద్రష్టః స్వాప్నశరీరే ఆత్మాభిమానసద్భావాత్
స దృష్టాంతితః.

౮

అదేహస్థత్వ మేవ వివృణోతి (ఇంద్రియై రితి.) య స్తు విద్వాన్ సగుణైః ప్రకృతి
పరిణామాత్మకై రింద్రియైః గుణేషు ఇంద్రియారేషు శబ్దాది స్వసుకులప్రతికూలేషు సత్సు అవిక్రియః
హర్షవిషాదాదిరహితః. నాహంకుర్యాత్ ఆత్మవి కర్తృత్వభోక్తృత్వాభిమానం న కుర్యా దిత్యర్థః.

౯

కుమతే రేహస్థితిం వివృణోతి (దైవాదీన ఇతి.) గుణైః. ప్రాకృతై స్తత్కార్యభూతై
రింద్రియై ర్వా భావ్యతే సంభావ్యత ఇతి తథా తేన కర్మణా హేతునా వర్తమానోఽపి అబుధః. దేహస్య
దైవాదీనతాం ప్రాచీనకర్మనిమిత్తాం తత్ర స్థితిం చ తథా దేహవిలక్షణ మాత్మాన మజ్జనన్ దేహ
మేవాత్మానం మన్వాన ఇత్యర్థః. అత ఏవ కర్తాఽస్మీతి నిబధ్యతే. దేహాత్మాభిమానకర్తృత్వభోక్తృత్వాభి
మానై ర్బద్ధో బంధిత్యర్థః.

౧౦

కథం విహరే దిత్వాదీనాం విశేషప్రశ్నానా ముత్తర మాహ (ఏవ మితి) ఇత్థం కుమతే.
వృత్త్యనుచింతనేన విరక్తః. దేహతదనుబంధిషు ఆసక్తిరహితః, అశనం వ్యాప్తిః. “అశూ వ్యాప్తా”

దర్శనస్పర్శనఘ్రాణభోజనశ్రవణాదిషు.

౧౧

న తథా బిభ్యతే విద్వాంస్తత్ర తత్రాదయః గుణాః.

ప్రకృతిస్థోఽవ్యసంసక్తో యథా ఖం సవితాఽనిలః.

౧౨

వై శారద్యేక్షయాఽసంగళితయా చ్ఛిన్నసంశయః.

ప్రతిబుద్ధ ఇవ స్వప్నాన్నానాత్వా ద్వినివర్తతే.

౧౩

విత్తనుశాసనాత్, శయనాదిషు కర్మసు యథోచితం వర్తమాన ఏవేతి శేషః. “యుక్తాహరవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు యుక్తస్వప్నావదోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహే” త్యన్యత్ర భగవత్తైవోక్త్యాత్.

౧౪

తత్ర శబ్దాదివిషయేషు గుణాన్ గుణపరిణామాత్మకాన్పిండియాణి అదయః భక్షయః అనుభవయః ఈశ్వరాయ తనత్రాప్రప్రతిమ త్స్విండియే షేషవ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిక మనుచింతయన్నిత్యర్థః. తదేవాహ (న తథేతి.) విద్వాన్ “తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః గుణాగుణేషు వర్తంత ఇతి మత్స్యా న సజ్జత” ఇత్యుక్తవిధమతిమా తథా న బిభ్యతే యథా కుమతి ర్చిద్యతే తథా న బిభ్యతి ఇత్యర్థః. గుణా నాదయన్నిత్యనేనాదానీవ్య మాత్మని కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికం తు శరీరేఽనుసందేయ మితి ఫలితం. ఈశ్వరే వా కర్తృత్వ మనుసందేయ మితి వక్ష్యతే “సర్వాణి కర్మాణి నిరపేక్షస్పృహచరే” దితి కర్మాణి కుర్వత స్తత్ఫలభూతాని సుఖదుఃఖాదీ న్యనుభవతో దేహే వర్తమానస్య కథ మౌవాసీన్యరూప మవిక్రియత్వం సంభవే దత ఆహ (ప్రకృతిస్థోఽపీతి.) ప్రకృతి స్తత్పరిణామాత్మకో దేహో స్తస్థోఽపి అసంసక్త స్తదభినివేశరహితః, తత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖాది స్వవిక్రియ ఇతి యావత్ తత్ప్రత్యేఽపి తత్ప్రియైర్తే రవికృతత్వే దృష్టాంతత్రయం యథా ఖం సవితాఽనిల ఇతి, యథా ఖ మాకాశః. సర్వత్రావస్థిత మపి వ్యాప్యగతదోషై ర్న విక్రియతే యథా సవితా శ్వప్రభయా వ్యాప్నువ న్నుపి యథాఽనిలః సర్వత్ర సందర న్నుపి తద్వ ఘ్రికృతిస్థోఽపి ప్రకృత్యనభినివేశేనాతత్ఫలభోక్తృ భ వతీత్యర్థః.

౧౫

కించాయ మసజ్జేన దేహద్యనభినివేశేన నితయా వై శారద్యా ఈక్షయా బుద్ధ్యా చిన్నాః సంశయాః యస్య సః. స్వప్నా త్ప్రతిబుద్ధ ఇవ నానాత్వా ద్వేపత్వాదిభేదా ద్వినివర్తతే దేహోఽహ మిత్యాదభిమానం న కరోతీత్యర్థః. దేహో దహం విలక్షణో న వా కే మహం స్వతంత్రః ఉత ఈశ్వర పరతంత్రః, కిం వాఽహ మీశ్వర ఏవోత తస్మా ద్భిన్న ఇత్యాదయ స్సంశయాః.

౧౬

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్దవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

యస్య స్యుర్వీతసంజ్కల్పాః ప్రాణేంద్రియమనోధియామ్.

వృత్తయ న్న వినిర్ముక్తో దేహస్థోఽపి హి తద్గుణైః.

౧౪

యస్యాత్మా హింస్యతే హింసైర్ రేణ కించి ద్యదృచ్ఛయా.

అర్చ్యతే వా క్వచిత్తత్ర న వ్యతిక్రియతే బుధః.

౧౫

న స్తువీత న నిష్టేత కుర్వత స్యాధ్వసాధు వా.

వదతో గుణదోషాభ్యాం వర్జిత స్సమదృ జ్మనిః.

౧౬

న కుర్యా న్న వదే త్కించి న్న ధ్యాయే త్సాధ్వసాధు వా.

ఆత్మరామోఽనయా వృత్త్యా విచరే జ్జడవన్మునిః.

౧౭

“అథ తైర్వా జ్ఞాయేత లక్షణైః” రిత్యసోఽత్తర మాహ (యస్యేతి.) యస్య ప్రాణాదీనాం వృత్తయో వ్యాపారాః వీతసంకల్పాః స్యుః ఇద మదనీయ మిదం ద్రష్టవ్యం ఇదం సంపాద్య మిదం పరిహర్తవ్య మిత్యాద్యభినందిరహితాః స్యు రిత్యర్థః. న ఏవ దేహస్థోఽపి తద్గుణై ర్వినిర్ముక్తో జ్ఞేయః.

౧౪

(యస్యేతి.) ఆత్మా దేహః హింసైర్, దుర్జనైః. హింస్యతే పీడ్యతే అథవా యేనకేన చి ద్యదృచ్ఛయా అర్చ్యతే సత్క్రియతే తథాఽపి తత్ర హననార్చనాదౌ న వ్యతిక్రియతే నాతీవ విక్రియతే న ఏవ బుధః. విద్వా నితి జ్ఞేయః.

౧౫

కించ యః సాధు అసాధు వా కుర్వతః వదతో వా జనాః న స్తువీత న నిందేత, తత్ర హేతుః గుణదోషాభ్యాం సాధ్వసాధుక్రియోక్త్యావిప్రయుక్తమానావమానాభ్యాం రహితః. తత్రాపి హేతుః సమదృక్ మానావమానయో స్తుభ్యదృష్టిః స మునిః జ్ఞేయః.

౧౬

కించాత్మరామః. స్వయ మపి కించి ల్లాకికం కర్మ సాధ్వసాధు వా న కుర్యా న్న వదే న్న ధ్యాయే చ్చ కించ మునిః మనసశీలః. అనయా “దేహస్థోఽపి న దేహస్థ” ఇత్వాదిన్ క్తవిధయా వృత్త్యా జడవ ద్విచరేత్.

౧౭

శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ఠాతో ననిష్ఠాయా త్వరే యది.

శ్రమ స్తస్య శ్రమఫలో హ్యధేను మివ రక్షతః.

౧౮

గాం దుగ్ధదోహో మనతీం చ భార్యాం దేహం పరాధీన మనత్ప్రజాం చ.

విత్తం త్వత్తీర్థీకృత మంగ వాచం హీనాం మయా రక్షతి దుఃఖదుఃఖీ.

౧౯

యస్యాం న మే పావన మంగ కంఠ స్థితు్యద్భవత్రాణనిరోధ మస్య.

లీలావతారేప్పితజన్మవా క్స్యో ద్వన్ధ్యాం గిరం తాం బిభృయా న్న దీరః.

౨౦

అవేనం గుణేషు వర్తమాన స్వాగుణోత్తీర్ణత్వం నామ శయనాననభోజనాదివిరహః. కిం త్వహంకారరాగద్వేషరాహిత్యముపకారావకారాదిమ తుల్యవిత్తత్వం, దర్శనస్పర్శనాదిమ కర్తృత్వాభిమాన కూన్యత్వం, ముఁదర్శలోష్ఠాది ప్లిష్టాప్లిష్టబుద్ధివిరహ శ్చేతి ప్రతివచన ముక్తం భవతి. అత్రైవంవిధస్య పురుషస్య శాస్త్రజన్య ముపాననాత్మకం చేతి జ్ఞానద్వయ ముపాదేయ మిత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మణీతి.) నిష్ఠాతః పారంగతోఽపి యది పరే బ్రహ్మణి పరబ్రహ్మవిషయసమాధిపర్యంతజ్ఞానే న నిష్ఠాయాత్ పరినిష్ఠితో న భవత్, తర్హి తస్య శ్రమః అద్యయనాధ్యాపనాదిశ్రమః, శ్రమఫలః శ్రమ ఏవ ఫలం యస్య సః. విరర్థక శ్రమ ఇత్యర్థః, అదేను మివ రక్షతః, అదేనుం చిరప్రసూతాం విఃక్షీరాం గా మిత్యర్థః, తాం రక్షతో యథా రజ్జి శ్రమైకఫలా తద్వత్.

౧౮

ఏత దేన దృష్టాంతాంకరై శ్చ ప్రపజ్ఞయతి (గా మితి.) దుహ్యత ఇతి దోహః పయః దుగ్ధః దోహః నోత్తప్రదోహోఽస్తి యస్యాః, తాం గాం అనతీం కామకూన్యాం దుష్టాం భార్యాం చ పరాధీనం ప్రతిక్షణం దుఃఖహేతుం దేహం అనత్ప్రజాం దృష్టాదృష్టకూన్యం దురాత్మానం పుత్రం చ అతీర్థీకృతం అగరే పాత్రేఽదత్తం విత్తం, దుష్క్రిద్విరుతిపాదకం అజ్గ హేక్షద్ధవ, మయా హీనాం మత్ప్రీతిపాదనరహితాం వాచం చ యో రక్షతి స దుఃఖదుఃఖీ దుఃఖానంతర మేవ దుఃఖ మస్యాస్తీతి తథా.

౧౯

మయా హీనాం వాచ మిత్యేత దేన వివృణోతి (యస్యా మితి.) అజ్గ హేక్షద్ధవ అస్య జగతః స్థితు్యత్ప్రతిసంహారాత్మకం పావనం శృణ్వతో వదత శ్చ పావనకరం మే మము కర్మ చరిత్రం యస్యాం వాచి ప్రతిపాద్యం న స్వాత్. లీలయా యే అవతారా నై లీలావదేన స్వావతారాణాం కర్మనిమిత్తత్వవృద్ధాసః, తేష్విప్పితం జగతః ప్రేమాస్పదం. రామకృష్ణాదిజన్మ వా స్వాత్ తాం వంధ్యాం విష్ణులాం గిరం దీమాన్ న ధారయేత్. పావన మిత్యనేన స్వజన్మకర్మప్రతిపాదనరహితాయాః ప్రత్యుత్తావవిత్తతావహత్యం చ సూచితః. అథవా లీలావతారేప్పితజన్మేతి సమాహారద్వంద్వః తత్రేప్పితాః ప్రియతమాః భక్తా ఇత్యర్థః. జన్మగ్రహణం కర్మణోఽప్యవలక్షణం. భగవద్భాగవతజన్మ కర్మాదిక మిత్యర్థః.

౨౦

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

ఏవం జిజ్ఞాసయాఽపోహ్య నానాత్వభ్రమ మాత్మని.

ఉపారమేత విరజం మనోమయ్యర్చ్య సర్వగే.

౨౦

యద్యనీశో ధారయితుం మనో బ్రహ్మణి నిశ్చలమ్.

మయి సర్వాణి కర్మాణి నిరపేక్ష స్సమాచర.

౨౧

శ్రద్ధాభ ర్మే కథా శృణ్వ స్సుభగాలోకపావనీ.

గాయ న్మనుస్మర స్కర్మ జన్మ చాఖినయ స్మరన్.

౨౨

మదర్థే ధర్మకామార్థా నాశ్రయ స్మదుపాశ్రయః.

ప్రశ్నోత్తర ముపసంహర వివేచయం విదధాతి (ఏవ మితి.) ఏవ మిత్థం జిజ్ఞాసయా విచారేణ, జీవాత్మని నానాత్వభ్రమం భేదమనుష్ఠాదినానాత్వభ్రమ, మపోహ్య భేదా జీవాత్మానం వివిచ్యేత్సర్వః, కృత్స్నచిదచిదాత్మని మయి విరజం విగతరజోగుణం ఆహారాదిభిః సాత్త్వికైః సత్త్వైకప్రవణం మనః అర్చ్య నిధాయ మయి భక్తిం కృత్సేత్సర్వః. లౌకికకర్మణ ఉపరమేతేత్సర్వః. ౨౦

నైర్మల్య మేవ మనస పుంపాదయితుం దుశ్శకం కుత స్త్వయి భక్తి రుదేష్వతీ త్యభిప్రాయ మాలక్ష్య భక్తియోగోత్పాదకా నుపాయా నుపదిశతి (యదీతి.) మయి బ్రహ్మణి నిశ్చలం యథా తథా మనో ధారయితుం యద్యతః అసమర్థ స్తస్మి సర్వాణి వర్ణాశ్రమోచితాని కర్మాణి నిరపేక్షః సర్వాంతరాత్మప్రయోజకకర్తృభూతపరమాత్మప్రవర్తితదేహేంద్రియకర్తృకాణి, న తు మత్కర్తృకాణి, త్యధ్యవసాయేన, తత్ఫలాపేక్షరహిత, స్సమాచర కురు. ౨౧

కిం చ (శ్రద్ధాభ ర్మే ఇతి.) సుభద్రాః జగన్మజ్జకావహః, శృణ్వతోఽనువదత శ్చ లోకస్య పాపనకరీ ర్మమ కథాః శృణ్వ స్థాయం శ్చ జన్మ రామకృష్ణాదిజన్మ, అనుస్మరణ, కర్మచేష్టిత మభినయన్ స్వయ మనుకుర్వణ. ౨౨

మదర్థం ధర్మకామార్థా, నాచరణ, సేవమానః ధర్మస్య చేక్వరాధనార్థతా నామ మత్ప్రీతినద్వారాఽవపర్గార్థతా కామానాం మదర్థత్వం మదుపభుక్తప్రగ్గంధవాపోఽలంకారచర్చనోచ్ఛిష్ట

లభతే నిశ్చలాం భక్తిం మయ్యుద్ధవ సనాతనే. ౨౪

సత్సంగలబ్ధియా భక్త్యా మయి మాం యో నిషేవతే.
స వై మే దర్శితం సద్భి రజ్ఞసా విందతే పదమ్. ౨౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

సాధు స్త ఉత్తమశ్లోక మతః కీదృగ్విధః ప్రభో.
భక్తి స్త్యయ్యుపయుజ్యేత కీదృశీ సద్భి రాదృతా. ౨౬
ఏత స్మే పురుషాద్యక్ష లోకాద్యక్ష జగత్పతే,
వ్రణతాయానురక్తాయ వ్రవన్నాయ చ కథ్యతామ్. ౨౭

భోజనత్వాదిరూపం ఆర్థానాం మదీయారాధనోపయోగిత్యం మదుపాశ్రయః ఆశ్రయత ఇత్యాశ్రయః
ఆశ్రయతే అనేనాశ్రయ ఇతి చ అహ మేవోపాశ్రయో యస్య సః ఈశ్వర ఏవ ప్రాప్యః ప్రాపక
శ్చేత్సద్భవస్య నిత్యర్థః. ఏవంతుత శ్చే త్సనాతనే సర్వకారణే మయి హే-ద్ధవ నిశ్చలాం
భక్తిం లభతే. ౨౪

ఉత్తనర్వోపాయనిదానభూతం సత్సజ్జాత్మకం కారణాంతరం వదన్ ఇత్తముపాయై రుపకృతస్య
భక్తియోగస్య సాక్షి త్వసరప్రాప్త్యుపాయత్వ మాహ (సత్సజ్జయేతి.) సతాం సాధూనాం సజ్జేన లబ్ధియా
మయి భక్త్యా మా మేవ యో నిషేవతే స మే మమ స్థాన మజ్ఞసా సుఖేన ఎందితే లభతే, సద్భిర్దర్శితం
వై ఇత్తం నిర్మితిం నిత్యర్థః. ౨౫

“సత్సజ్జలబ్ధియా భక్త్యై” క్రియక్రం తత్ర సతాం భక్తేచ్ఛ విశేషం పృచ్ఛతి (సాధు స్త ఇతి.)
హేప్రభో సాధుః, కీదృగ్విధః తే తవ మతః ఆభిమతః సద్భి రాదృతా ఆదరపూర్వ మనుష్ఠితా భక్తిః
కీదృశీ త్వయ్యుపయుజ్యేత సాధవః స్వమతిపరికల్పితాః సంతి బహవః తవతు కీదృశ స్సమ్మతః తథా
భక్తి రపి బహువిదా. లోకే కీదృశీ పున స్త్యయ్యుపయుజ్యేత, సద్భి శ్చ నారదాదిభి రాదృతా. ౨౬

ఏతత్తు వ్రవన్నాయ మే మహ్యం కథ్యతాం ఇదం చాతిగుహ్యం దుర్విజ్ఞేయం చ త్వయైవ
వక్తవ్య మిత్యభిప్రాయేణ సంబోధయన్ విజినష్టి హేపురుషాద్యక్ష “త్వం బ్రహ్మే” త్యాదినా
పురుషగ్రహణం ప్రధానస్యాప్యేవలక్షణం ప్రధానపురుషయో ర్నియంతరిత్యర్థః. అనేన యిక్కించి
జ్ఞానం కర్మ చ త్వదాయత్త మేవేతి కార్తేయ్యైవ జ్ఞానకర్మమార్గా త్వయైవ జ్ఞాయేతే న త్వదన్యః కిచ్చి
దువదేష్టా విద్యత ఇతి భావః. ౨౭

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

త్వం బ్రహ్మ పరమవ్యోమ పురుషః ప్రకృతేః పరః.

అవతీర్ణోఽసి భగవ స్సేచ్ఛోపాత్తపృథగ్వశః.

౨౮

శ్రీమత ఉవాచ—

కృపాశు రకృతద్రోహ స్తితిక్షు స్సర్వదేహినామ్.

సత్యసారోఽనవద్యాత్మా సమ స్సర్వోపకారకః.

౨౯

కామై రహతధీ ర్దానో మృదు శ్శుచి రకించనః.

పురుషార్థక్షత్వోపయోగిసార్వజ్ఞసర్వకర్త్యాదికల్యాణగుణానుగుణం బృహత్త్వ మాహ (త్వం బ్రహ్మతి.) న కేవల ముక్తవిధః కింతు నిరస్తనిఖిలదోషోఽపీత్యాహ. పరమవ్యోమ వ్యోమవ నైర్నిర్మల్యవరో వ్యోమకబ్ధః పరమకబ్ధోఽమలప్రతిభిటత్వపరిః నిర్మలస్వరూప ఇత్యర్థః. పురుషార్థక్షత్వస్య భేదగర్భత్వా జ్ఞేవేత్సరయో రభేదవ్యుదాసాయ విశిష్ట. (పురుషః ప్రకృతేః పర ఇతి.) ప్రకృతికబ్ధోఽత్ర “భూమి రావో నలో వాయుః అపరేయ మిత స్త్వన్యా” మితి శ్లోకద్వయేనాత్మకప్రకృతిద్వయ పరః. పరకబ్ధేన అన్యత్వ ముక్త్యుష్ణత్వం చ త స్త్రేణ వివక్షితం. పరిత్రాణాయ సాధూనా మవతీర్ణస్య తవైత త్కథనా ముచిత మిత్యాశయేనాహ (అవతీర్ణోఽసీతి.) హేభగవత్ సేచ్ఛయా ఉపాత్తాని పరిగృహీతాని. పృథక్ నానావిధాని వహుంషి రామప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాదిరూపాణి యేన తథా భూతోఽవతీర్ణోఽసి సేచ్ఛానదేవ వపుషాం కర్మనిమిత్తత్వవ్యుదాసః.

౩౦

కావత్సాదు రేవంవిధో మమ మత ఇత్యాహ (కృపాశుభి రితి నచ్చభిః.) కృపాశు స్సార్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖానహిష్టుః, తన్నిరాచికిర్షు ర్వా. సర్వభూతానాం కుత్రాపి భూతే న కృతో ద్రోహో యేన సః. తితిక్షుః ద్వంద్వసహిష్టుః. సత్యం సారం బలం స్థిరం వా యస్య సః. అనవద్యః జ్యేష్ఠాసూయాదిరహితః ఆత్మా మనో యస్య సః. సమః స్వపరసమదృష్టిః సర్వానుపకరోఽత్యేవేతి సర్వోపకారకః.

౩౧

కామై రహతా అజ్ఞభితా ధీ ర్యస్య సః. దాంతః నిగృహీతేంద్రియః. మృదుః మృదుచిత్తః. శుచిః బాహ్యభృంశరకౌశలవా తత్ర బాహ్యం స్నానాదిజన్యం, ఆంతరం విష్ణుచింతనజం. అకించనః

అనీహో మితభు కౌన్త స్థిరో మచ్ఛరణో మునిః.

౩౦

అప్రమత్తో గభీరాత్మా ధృతిమా నితషడ్గుణః,

అమానీ మానదః కల్పో మైత్రః కారుణికః కవిః.

౩౧

అజ్ఞాయైవం గుణా న్దోషాన్మయాఽఽదిష్టా సపి స్వకాః,

ధర్మా న్సంత్యజ్య య స్పర్వా న్కూం భజే త్స చ సత్తమః.

౩౨

జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వాఽథ యే వై మాం యావాన్య కౌన్తి యాదృశః,

భజ స్త్యనన్యభావేన తే మే యుక్తతమా మతాః.

౩౩

అనన్యప్రయోజనః అనీహః లోకికవాహరరహితః. దృష్టాదృష్టపరేద్వారహితో నా. మితం యథా తథా భుక్తే ఇతి తథా కాంతః నిగృహీతాంతఃకరణః. స్థిరః స్థిరచిత్తః. అహ మేవ. కరణం రక్షితా ప్రాప్త్యపాయ శ్చ యన్య సః మునిః శుభాశ్రయసంశీలనశీలః.

౩౦

అప్రమత్త స్సావధానః. గభీరాత్మా అనవగాహ్యభిప్రాయః, ధృతిమా నావత్సు దైర్యసహితః. జితః షడ్గుణాః అశనాయాపిహాసాకోకమోహజరామృత్యవో యేన మనోజయన్య ప్రాణజయపూర్వకత్వా జ్ఞితవ్రాణ స్వాశనయాఽజసు స్సుకర ఏవేతి భావః. అమానీ స్వదేహసత్కారానభిలాషి. అన్యేతో మానసః సత్కారకారకః. కల్యః హితోపదేశదక్షః, మైత్రః అవజ్ఞుకః, కారుణికః కరుణయైవ ప్రచర్తమానః స స్సార్థలాభేన. కవిః చిదచిదిశ్వరత త్వత్రయయాథాత్మ్యజ్ఞః.

౩౧

కించ (అజ్ఞాయేతి) ఆదిష్టా సుపదిష్టా వేదముఖేనోక్తా గుణా దోషాం శ్చ అజ్ఞాయ విరోధిస్వరూపన్యాపి జ్ఞేయత్వా ద్దోషా నిత్యక్రం. సర్వా స్వకాః వర్ణాశ్రమోచితాః ధర్మాన్ సంత్యజ్య “సర్వధర్మా స్పరిత్యజ్ఞే” త్యక్తేవాక్రాపి యథాసంప్రదాయం త్యాగో వివక్షితః, యః మా ముపాయోపే యభావేన భజేత స చ సత్తమః సాధుతమః.

౩౨

(కించ జ్ఞాత్యేతి.) యః యత్స్వరూపః యాదృశః యత్స్వభావః యావా న్యావద్విభూతిక శ్చాస్మి తథా పునః పునర్విచార్య యే మా మేవానన్యభావేన నాన్యస్మి న్ప్రియోజనాంతరోపాయాంతర దేవతాంతరాదా భావ సైవ విజంతీతి తే భక్తతమాః. వై శద్ధో విశ్వయద్యోతకః.

౩౩

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మల్లింగమద్భుక్తజనదర్శనస్పర్శనార్చనమ్.

పరిచర్యా స్తుతిః ప్రహ్వో గుణకర్మానుకీర్తనమ్.

౩౪

మత్కథాశ్రవణే శ్రద్ధా మదనుధ్యాన ఏవ చ,

సర్వతాభోపహరణం దాన్యే నాత్మనివేదనమ్.

౩౫

మజ్జన్మకర్మకథనం మమ పర్వానుమోదనమ్,

గీతతాన్డవవాదితగోష్ఠీభి ర్మధ్యహోత్సవమ్.

౩౬

యాత్రాబలివిధానం చ సర్వవార్షికపర్వసు,

ఉత్తమా తాంత్రికీ దీక్ష మదీయవ్రతధారణమ్.

౩౭

మమార్చాస్థాపనే శ్రద్ధా స్వత స్సంహత్య వోద్యమః.

ఏవం పాదురక్షణ ముక్తం. అదైవంవిధానం సతాం సంగ చ్ఛిక్షణీయాని భక్తియోగాను గ్రహకాణి తల్లక్షణా న్యాహ (మల్లిజేత్వాదిభి రష్టభిః) మల్లిజ మర్చారూపం మల్లిజమద్భుక్తజన ప్రదర్శనాదీని భక్తియోగానుగ్రహకాణి తల్లక్షణా నీత్యష్టమాన్వేషాహ ర్తవ్యం. పరిచర్యా పాదపీడనాది రూపా, ప్రహ్వశబ్దః ప్రణామపరః గుణకర్మానుకీర్తనమ్.

౩౪

మదనుధ్యానం మద్విషయకానుధ్యానం సర్వతాభోపహరణం సర్వస్య లబ్ధిశ్య సమర్పణం దాన్యేన స్వాభావికేన ఆత్మనః స్వస్య నివేదనం సమర్పణం మచ్ఛేషత్వాధ్యవసానమ్.

౩౫

మజ్జన్మకర్మకథనం శ్రోతృసన్నిధా వితి శేషః. మమ పర్వసు జయంత్యాదిషు అనుమోదన ముత్సవకరణేనేతి శేషః. గీతాది ర్మధ్యహోత్సవ వదాలయే ఘోషావః.

౩౬

యాత్రా దివ్యదేశయాత్రా సర్వవార్షికపర్వసు చాక్షర్యాన్వైకాదశ్యాదిషు బలివిధానం విశేషతః పూజావిధానం, ఉత్తమా తాంత్రికీ వచ్చాస్త్రోక్తా దీక్ష సంవసంస్కారసంపత్తిః, వైదికీతి పాలే ఆధ్వర్య ర్మహాపతిం దీక్షయత్వా యఃమానం దీక్షయతీత్యుక్తవిధా యజ్ఞాద్దీక్ష మదీయవ్రతా న్నేకాదశ్యవసానా దీని తేషాం ధారణ మావరణమ్.

౩౭

మమ యా ఆర్చా పూజా మూర్తి స్తస్యాః స్థాపనే శ్రద్ధా ఆదరః సత్యాం శక్తౌ స్వస్య తదభావే ఉతరై స్సహ సఃహత్య సంఘాయ ఉద్యమ శ్చ ఉద్యానేత్వాదే ర్మమేత్వాదిః తత్కర్మాధ్యన

ఉద్యానోపవనాక్రీడపురమందిరకర్మణి.

౩౮

సమ్మార్జనోపలేపాభ్యాం నేకమణ్ణులవర్తనైః.

గృహకుశూషణం మహ్యం దానవ ద్యదమాయయా.

౩౯

అమానిత్వ మదమ్మిత్వం కృతస్యాపరికీర్తనమ్.

అపి దీపావలోకం మే నోపయుజ్ఞ్యాన్నివేదితమ్.

౪౦

యద్యదిష్టతమం లోకే యచ్ఛాత్రిపియ మాత్మనః.

తత్తన్నివేదయే స్మహ్యం తదనన్తాయ కల్పతే

౪౧

సూర్యోఽగ్ని ర్భృహ్మణో గావో వైష్ణవః ఖం మరు జ్జలమ్.

ఘోరాత్మా సర్వభూతాని భద్రపూజాపదాని మే.

౪౨

మాయతనాంతర్గతం వనం ఉపవన మాయతనసమీపవనం అక్రీడాః పుష్పావదయాఽక్రీడనాద్వాణి, స్థానాని, పురాణి ఆయతనస్య పరితః స్థితాని తత్రత్యాని మందిరాణి తేషాం కర్మాణి నిర్మాణే స్వత స్సంహత్య వోద్యమ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః.

౩౮

సమ్మార్జనం ధూళ్యపాకరణం ఉపలేపనం గోమయాదిభిః నేక పైలేన ప్రోక్షణం మండల వర్తనం సర్వతోభద్రస్వస్తికవక్త్రామ్ముఖాదిమండలకరణం ఏభి రమాయయా దానవ స్మహ్యం మమ గృహకుశూణం గృహలోకారః.

౩౯

అమానిత్వం దురహంకారరాహిత్యం. అదమ్మిత్వం అవశృంభిత్యం. కృతస్య ధర్మస్యా పరికీర్తనం “ధర్మః క్షరతి కీర్తనా” దితి స్మృతే రితి భావః. మే మహ్యం స్వయా మన్యేన వా నివేదితం దీపావలోకం నోపయుజ్ఞ్యాత్ స్వవ్యాపారోపయోగినం న కుర్మాత్. కిం త్వన్యదీపారోపణ మేవ కుర్యా దిత్యర్థః. దీపావలోకకల్పః కాలవృంతవనవాదీనా మన్యసుపయోజ్యత్వప్రదర్శనవరః.

౪౦

కింధ (యద్య దితి.) లోకే యద్య దిష్టతమం కమనీయం వస్తు. యచ్ఛాత్మనః స్వస్య ప్రయతమం తత్త స్మహ్యం నివేదయేత్. ఏవం చేత్తదానంతాయ మమావధిమితప్రీతయే అక్షయ్య ఫలాయ వా కల్పతే.

౪౧

అథ భక్తిలక్షణా న్యేవ పూజావిధానాని వక్తుం తదవిష్టానా వ్యాపా (సూర్య ఇతి.) హేభద్ర సూర్యాదీని సర్వభూతాంతాని ఏకాదశ మమ పూజాపదాని.

౪౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

సూర్యే తు విద్యయా త్రయ్యా హవిషాఽగ్నౌ యజేత మామ్.

అతిథ్యేన తు విప్రాగ్యే గోష్వజ్జయవసాదినా.

౪౭

వైష్ణవే బిన్దుసత్కృత్యా హృది ఖే ద్యాననిష్ఠయా.

వాయా ముఖ్యదియా తోయే ద్రవ్యై స్తోయపురస్కృతైః.

౪౮

స్థణ్ణిలే మంత్రహృదయై రోగై రాత్మాన మాత్మని.

క్షేత్రజ్ఞం సర్వభూతేషు సమత్వేన యజేత మామ్.

౪౯

దిష్ట్యే ష్వేతేషు మద్రూపం శఙ్ఖచక్రగదాముఖైః.

యుక్తం చతుర్ముఖం శాంతం ధ్యాయ న్నర్చే త్సమాహితః.

౫౦

ఇష్టాపూర్తేన మా మేవ యో యజేత సమాహితః.

తతోద్దేశక్రమేణ పూజాప్రకారా నాహ (సూర్యేత్విత్వాదినా.) త్రయ్యా విద్యయా “ఆనశ్యేనే”త్యాదిమ్ నైః, అగ్నౌ ఆహవసీయాదౌ తాంతికే చ. హవిషా చదుపురోధాజ్ఞాదిరూపేణ మాం యజేతీతి సంబంధః, విప్రాగ్యే బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠే అతిథ్యేన విప్రాగ్నౌ పతిపాతే విప్రశరీరాంతర్గత జాతరాగ్నౌ అగ్ని హేఉద్ధవ గోషు యవసాదిభిః యవసం తృణం ఆదిశబ్దేన తిలవిష్టోదకాదినంగ్రహః. ౪౭

వైష్ణవే విష్ణో ర్భక్తే బిన్దుసత్కృత్యా బింధావివ సత్కారేణ, ఆకాశే పూజా నామ హృదయాకాశాంతరే ద్యాన మిత్యాహ (హృది ఖే ద్యాననిష్ఠయేతి.) యజేత మా మిత్యుత్తరత్ర సంబంధః. ముఖ్యదియా ముఖ్యప్రాణదియా తోయే తు తోయపురస్కృతైః తోయాదిభి రిత్యర్థః. ద్రవ్యై ర్గంధ పుష్పదూర్వాక్షతాదిభిః. ౪౮

భూ రాత్మేత్యత్ర భూశబ్దేన చక్రాబ్జాదిమండలసంస్కృతో దేశో వివక్షిత స్తదాహ (స్థండిం ఇతి.) మంత్రహృదయై ర్ములమంత్రహృదయాద్యజ్ఞమంత్రన్యావైః ఆత్మని స్వస్మిన్ ఆత్మానం మాం ణోగైః, శాస్త్రావిరుద్ధకామై ర్యజేత. సర్వభూతేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు క్షేత్రజ్ఞం జీవశరీరకం మాం సమత్వేన రాగద్వేషాదిరాహిత్యేన యజేత. ౪౯

ఏతేషు సూర్యాదిషు దిష్ట్యేషు స్థానేష్వపి మద్రూప మేవ ధ్యాయన్ సమాహితోఽవహిత చిత్తః సమర్చయేత్. ౫౦

కింఽ (ఇష్టేతి.) ఇష్టం వైదికం కర్మ. పూర్తం స్కారం తయో స్సమాహార ప్రేన య స్సమాహితో మా మేవ యజేత సోఽపి మల్లిఖాగ్నిదర్శనాదికృ దివ మయి సద్భక్తిం ప్రేమాత్మికా

లభతే మయ సద్భక్తిం మత్స్మృతిం సాధుసేవయా

౪౭

ప్రాయేణ భక్తియోగేన సత్సంగేన వినోద్ధవ,

నోపాయో విద్యతే సమ్యక్ప్రాయణం హి సతా మహమ్.

౪౮

అదైత త్వరమం గుహ్యం శృణు మే యదునన్దన,

సుగోప్య మపి వజ్యమి త్వం మే భృత్య సుహృ త్సఖా.

౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

మవిచ్ఛిన్నాం భక్తిం లభతే ఉక్తసర్వలక్షణోపకృతా సద్భక్తి స్సాధుసేవాయాలై వేత్కువసంహరతి
(మత్స్మృతి స్సాధుసేవయేతి.) మత్స్మృతి ర్మద్భక్తిః, సత్సక్లమూలైవ.

౪౭

న తతోన్యః కల్పి న్యత్ప్రాప్యపాయో విద్యత ఇత్యాహ (ప్రాయేణేతి.) హేఉద్ధవ సత్సక్లస
సత్సక్లలజ్జేన్యభక్తియోగేన వినా సమీచినో మత్ప్రాప్యపాయో న విద్యతే (ప్రాయేణేత్యనేన క్వచి
న్న్యాసయోగ స్వాప్యపాయత్వం సత్సక్లలబ్ధత్వం చ వివక్షితం. సత్సక్లనేత్యత్ర హేతు మాహ, హి
యస్మా దహం సతాం ప్రాయణం ఉపాయ ఉపేయ శ్చ ఈయత ఇత్యయనం యంత్యనేనే త్యయన
మితి ప్యుత్పత్తిద్వయన్య వివక్షితత్వాత్, ఉపాయోపేయభావేనాశ్రితోఽహం తదధీన ఇతి సత్సక్ల ధేవ
మద్వశీకార ఇతి భావః.

౪౮

అథేత్థం నిరూపితబహ్మజ్జకభక్తియోగదుష్కరత్వాభిప్రాయమాలక్ష్య ప్రాయేణేత్యనేన
సూచితం స్వవశీకరణోపాయం న్యాసయోగం వివక్షి ప్రావ త్తన్య సరమగోప్యత్వ మధికారివిశేషా
యైవోపదేశ్యత్వం చ ఖ్యాసయోగ కుక్రూషా ముత్పాదయం శ్చ తత్కథనం ప్రతిజ్ఞానీతే (అదైత దితి.)
సుగోప్య స్వాప్యక్తౌ హేతుతయోపాత్తం భృత్య సుహృ త్సఖేతి విశేషణత్రయమ్.

౪౯

ఇతి శ్రీసత్సాన్వయసయోపారావరరాకాసుధాకరన్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలవరదయ ప్రసన్నతత్సృక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రితాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వా దశో ఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

సరోధయతీ మాం యోగో న సాంఖ్యం ధర్మ ఉద్ధవ.

న స్వాధ్యాయస్తప స్త్యాగో నేష్టాపూర్తం న దక్షిణా.

౧

ప్రతాని యజ్ఞభద్రాంసి తీర్థాని నియమాయమాః.

యథావరుణే సత్సంగ స్సర్వసంగపహోహి మామ్.

౨

సత్సంగేన హి దైతేయా యాతుధానాః ఖగా మృగాః.

అథ ద్వా దశో ఽధ్యాయః

ఉత్తం బహుజ్ఞతే బహువయఃకాలాదిసార్వే దుష్కరే భక్తియోగే ఉపదిష్టే తత్సాధ్యతల్లిప్సాఽశక్తిభ్యా మావిలమానన ముద్ధవ మాత్యక్య సుకరోపాయ మాత్మనిక్షేపాపరవర్యాయం న్యానయోగాత్మకం లఘీయాంసం వివక్ష స్తాప త్రస్యానితరోపాయసాధ్యసాధనత్వభ్యావనాయ తై ముత్యన్యాయేన తదపాయ విష్టసత్సంగతే రేవానితకసాధ్యసాధనతా మాహ (న రోధయతీతి) మాం న రోధయతీ న హృదిష్టం కరోతి న వశీకరోతీతి యావత్. యోగః వర్ణాశ్రమోచితకర్మయోగః ప్రాణాయామయోగో వా, సాంఖ్యం ప్రకృతివిచిత్రాత్మోపాసనం ధర్మః అహింసాదిరూపః, స్వాధ్యాయో వేదాధ్యయనం. తపోఽనశనాది ఉష్ణం యాగాదివైదికం కర్మ, పూర్తం స్మార్తం తయో స్సమాహరః, త్యాగః సామాన్యతో దానం, దక్షిణాః క్రత్యాదిసాధుజ్ఞాకర్మదానమ్.

౧

వ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని, యజ్ఞాః, శక్చుమహామిక్షాః, ఫంధాంసి రహస్యమంత్రాః తీర్థాని గజ్గాదీని, నియమాః శౌచాదమనాదయః, యమాః బాహ్యభ్యంతరేంద్రియనియమనోపాయాః, యథా సత్సంగో మా మవరుంధే వశీకరోతి, అదైతే మాం నావరుంధతే, కుతః? హి యస్మాత్ సత్సంగః సర్వసంగపహాః, మనస స్పర్శేషు మద్వ్యతిరిక్తేషు సజ్జ మపహంతీతి తథా మనస స్సర్వసజ్జాపహరణే షుదేకసజ్జాపహాః, యోగాదయ స్తు నైవంవిధా ఇతి భావః.

౨

యద్యపి యోగసాంఖ్యాదీనాం చిత్తవైర్మల్యైకాగ్రతాపాదనద్వారా భక్తియోగోత్పాదనేన కర్మధ్వారా భగవద్వశీకారకారణత్వవత్ సత్సంగతే రపి గురూవసత్త్వాపాదనాదిప్రజాద్యైవ తద్వశీకారణత్వం

గన్ధర్వా స్సరసో నాగా సిద్ధచారణగుహ్యాకాః.

౩

విద్యాధరా మనుష్యేషు వై శ్యా క్షూద్రా స్త్రియోఽన్యజాః,

రజస్తమఃప్రకృతయ స్తస్మిం స్తస్మిన్యగే యుగే.

౪

బహవో మత్పదం ప్రాప్తా స్త్యాష్ట్రకాయాధవాదయః,

వృషపర్వా బలి ర్బాటో మయ శ్చాఽథ విభీషణః.

౫

సుగ్రీవో హనుమా నృక్షో గజో గృధ్రో వణిక్పుత్రః,

వ్యాధః కుబ్జా వ్రజే గోప్యో యజ్ఞపత్న్య స్తథాఽపరే.

౬

న సాక్షి దితి న విశేష స్తథాఽపి సతా మాత్మనాం కథంచి త్స్వసంబంధినాం చ స్సవిద్యామాహాత్మ్య ప్రసన్నపరమపురుషసంకల్పేన మోచకత్వప్రతిపాదనాయ యథావరుంధే సత్సజ్జ ఇత్యుక్తం తదాహ (సత్సజ్జనేత్యాది.) నజ్జః సంబంధః న చ తద్విద్యాయోనివంశ్యత్వతదభిమానవిషయతేజప్రభవత్సత్సద్గుణ స్సర్వనాదివిషయత్వాదిరూపేణ బహువిధః “నాస్యా బ్రహ్మవి త్కులే భవతీ” తి శ్రుతేః “యం యం స్పృశతి పాణిభ్యాం యం యం వశ్యతి చక్షుషా, స్థావరాణ్యపి ముచ్యంతే కింపున ర్పాంధవా జనాః” ఇత్యభియుక్తోక్తే శ్చ. యాతుదానాః రాక్షసాః, నాగాః గజాః, రజస్తమఃప్రకృతయ ఇత్యనేన నాత్యంత మోక్షోపాయకూన్యత్వ మభిప్రేతమ్.

౩-౪

త్యాష్ట్రో పృత్రాసురః, కాయాధవః ప్రహ్లాదః తా నాదీ యేషాం బహవో మత్పదం ప్రాప్తా ఇతి సంబంధః, యద్వా దై తేయాదిషు కాంశ్చి త్పాదూ నిర్దిశతి (త్యాష్ట్రకాయాధవాదయ ఇత్యాదినా.) బాటో మయ శ్చ ప్రసిద్ధః.

౫

అథ మృగేషు సాధూనాహ (సుగ్రీవో హనుమా నృక్ష ఇతి.) ఋక్షో జామృవాః. పశు ష్వాహ గజ ఇతి. గజేంద్రః అథ పక్షి ష్వాహ గృధ్ర ఇతి. గృధ్రో జటాయుః, తస్య తు ముముక్షుత్వం శ్రీమతి రామాయణే “యా గతి, ర్యజ్జశీలానా మాహితాగ్నే శ్చ యా గతిః అపరావ ర్తినాం యా చ యా చ భూమిప్రదాయినామ్. మయా త్వం సమనుజ్ఞాతో గచ్ఛ లోకా సమత్తమా” నితి ప్రసిద్ధం అపరావ ర్తినాం యా గతి రనుత్తమాః లోకాః గచ్ఛేతి ముక్తివిషయత్వ ఏవ ఘటితే న తు యుద్ధాపరావ ర్తిగతిసరత్వే తత్ప్రాప్యలోకానా మనుత్తమత్వాసంభవాత్. అథ వైశ్యేష్యాహ (వణిక్పుత్ర ఇతి.) వణిక్పుత్ర స్తులాదరాఖ్యః వ్యాధో ధర్మవ్యాధాఖ్యః. వ్రీష్యాహ - వ్రజే గోప్యో యజ్ఞపత్న్య ఇతి. యజ్ఞపత్న్యో బ్రాహ్మణ్యః కుబ్జాదీనాం కేనాపి భావేన భగవత్సంబంధసద్భావాత్ భాగవతత్వ మస్త్యైవ, తథాఽపరే ఇత్యేతదను క్తసంగ్రహకమ్.

౬

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

తేనాదీతక్రతిగణా నోపాసితమహత్తమాః,

అవతా త ప్రతపన సృత్సంగా న్మా ముపాగతాః.

కేవలేన హి భావేన గోపోః గావో నగా మృగాః.

యేఽన్యే మూఢధియో నాగా సిందా మా మాపు రజ్జుసా.

(త ఇతి.) తే త్యాష్టాదినంబందినః న అదీతాః క్రతిగణా యై ప్రే న ఉపాసితాః మహత్తమాః సాధవో యై ప్రే న సంతి వ్రతాని యేషాం న తప్తం తపో యై ప్రే ఆత్ర సందిర్వాః. కింతు సతాం త్యాష్టాదీనాం సజ్గా న్మా ముపాగతాః ప్రాప్తాః స్వసంకల్పస్య దృఢత్వభ్యావసాయ మా ముపాగతా ఇత్యుక్తం మోక్ష్యంత ఏవైత ఇత్యర్థః. నాదీతక్రతిగణా ఇత్యాదివిశేషజ్ఞై రుపాయాంతర భూత్యవ్య మేవ భ్యావ్యతే.

నను యుక్త మేతద్భగవద్భావాత్పాభిజ్ఞానాం సత్సంబందినా మన్యేషాం చ ముక్తి రితి ఇదం త్వయుక్తం, యత్కేవలం కామనాదిభావేన త్వా మనువృత్తవతీనాం గోప్యాదీనా మితి, అతో న తాసాం ముక్తిః కుత సత్సంబందినా మిత్యత ఆహ (కేవలేనేతి) భావోఽత్ర కామభయద్వేషాది రూపాభిప్రాయవిశేషవరః భావనాపరపర్యాయదర్శనస్పర్శనాదిరూపదాత్వర్థపర శ్చ. తస్య కైవల్యం నామ పరత్వ ముత్కృష్టత్వ మితి యావత్. తద్యథాయోగ్యం యోజ్యం, తత్ర గోవ్యః కేవలేన త్రిషేణ భావేన కామాత్మకేన, గావో నగా మృగా శ్చ సాదరం మదీక్షణస్పర్శనాదిరూపేణ భావేన యే చాన్యే మూఢధియః తమోగుణావృతధియః కేవలతమోగుణప్రధానా ఇత్యర్థః. నగాః యమశార్ఙ్గనాదయః నగాః కాళియాదయః తేఽపి సిద్ధాః ముక్త్యర్థాః మదీక్షణస్పర్శనాదిభి ర్విరస్తాభిలముక్తిప్రతిబంధకాః అజ్ఞాసా అనాయాసేన మా మీయః ప్రాప్తుః. నగా ఇతి మృగవిశేషణం వా. తత్ర నగాః విశ్వలాః సంశస్వనాపకృష్టచిత్తతయేతి భావః, యద్వా “అపి వృక్షః పరిష్కానా” ఇతి న్యాయేనాంతస్పంజ్ఞానాం పృజితా మపి తత్పన్నికర్షవిప్రకర్షాదికృతహర్షష్టాన్యాదితయా కథంచి ద్వావసంభవాభిప్రాయేణ నగా ఇత్యుక్త మితి. సర్వతరుగుల్మలతాదిపర ఏవ నగళద్భిః, గనాదయ ఏవ కేనాపి భావేన మా మీయః కింపున ర్గోవ్యః, అత స్తా సత్సంబందిన శ్చ మా మాపు రేవేతి భావః.

యం న యోగేన సాంఖ్యేన దానవ్రతకపోఽధ్వరైః,

వ్యాఖ్యాస్వాద్యాయసంన్యాసైః ప్రాప్నుయా ద్యత్నువా నపి.

రామేణ సాకం మధురాం ప్రణీతే శ్వాఫల్కినా మయ్యనురుక్తచిత్తాః,

విగాఢభావేన సమే వియోగతీవ్రాధయోఽన్యం దదృశుః సుఖాయ.

తా స్తాః శపాః ప్రేష్టతమేన నీతా మయైవ బృన్దావనగోచరేణ.

క్షణార్ధవత్తాః పున రఙ్గ తాసాం హీనా మయా కల్పసమా బభూవుః.

తా నావిద స్మయ్యనుషక్లబద్ధధియ స్స్వ మాత్మాన మదస్తథేదమ్,

యథా సమాధౌ మునయోఽబ్ధితో యే నద్యః ప్రవిష్టా ఇవ నామరూపే

మా మితి వివక్షిత మాత్మానం విశిష్ట య మితి.) యోగాదిభిః కృతప్రయత్నోఽపి యం న ప్రాప్నుయా త్రం దుర్లభం మా మాపు రితి సంబంధః. ప్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని. తపః కృప్రచంద్రాయణాదిరూపం. వ్యాఖ్యా శాస్త్రాధ్యాపనం. స్వాద్యాయోఽధ్యయనం. సంన్యాస స్తుర్యాశ్రమపరిగ్రహః.

కేవలేన హి భావేనేతి వివక్షితం గోపీనాం భావం ప్రవక్ష్యయతి (రామేణేతి చతుర్వి.) శ్వాఫల్కినా అక్రూరేణ మయి. రామేణ బలభద్రేణ సహ మధురాం ప్రణీతే ప్రాప్తితే సతి మే మత్తోఽన్యం. సుఖాయ న దదృశుః. కుతః వియోగేన తీవ్రో దుస్సహః అది. ర్యాసాం తా స్తత్ర హేతుః మయి విగాఢేనాతిదృఢేన. భావేన ప్రేష్టా. అనురక్తాని. చిత్తాని యాసాం తాః

తీవ్రాధిత్యం వ్యవక్తి (తా స్తా ఇతి.) యా యా ఇతి పాఠాంతరం. అఙ్గ హేతద్దవ బృందావనగోచరేణ ప్రియతమేన చ మయా సహ. యాభి ర్యా యాః శపాః రాత్రయః క్షణార్ధవత్తాః యాపితాః తా ఏవ పున ర్మయా. హీనా స్తాసాం గోపీనాం కల్పసమా బభూవుః.

కించేత్తం తీవ్రాధయో మోహవ్యాజేన సమాధిం గతాః కించి దపి న విదు రిత్యాహ (తా ఇతి.) మయ్యనుషక్లజానక్త్యా బద్ధా దీ ర్యాభి స్తాః గోవ్యః స్వ మాత్మానం స్వదేహం అదో దూరస్థం ఇదం నన్నిహితం చ నావిదః. యథా మునయః సమాధౌ స్వాత్మానం న విదుః. యథా వా అబ్ధితోయే ప్రవిష్టా నద్యః. స్వనామరూపే న విదుః. తద్వత్ నదీనాం నామరూపాజేదన ముచితత్వాత్ గోపీనాం తు భగవద్ధ్యానపారవశ్యాదివైషమ్యమ్.

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మత్కామా రమణం జారం మత్స్వరూపా విదోఽబలాః,

బ్రహ్మ మాం పరమం ప్రాపు స్సజ్ఞా చ్చతసహస్రశః.

౧౩

తస్మా త్వ ముద్ధవోత్సృజ్య చోదనాం ప్రతి చోదనామ్,

ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ శ్రోతవ్యం క్రుత మేవ చ.

౧౪

మా మేక మేవ శరణ మాత్మానం సర్వదేహినామ్.

స్వాత్మాదికం నావిదకా, కింతు కేవల మబలా అజ్ఞాః మత్స్వరూపావిద స్తథాఽపి మత్కామాః మయ్యేవ కామో యాసాం తాః, జారం రమణం ప్రతీత్యా చోరభర్తారం వస్తుతః పరబ్రహ్మతూతం మాం ప్రాప్యః, “సత్సజ్ఞేన హి దైతేయా” ఇత్యుప్రకాంత ముపనంహరతి సంగచ్చతసహస్రశః ప్రాప్ను రితి సంబంధః.

౧౩

ఇత్థ ముపదేశ్యమాణశరణగత్యాఖ్యాన్యాయోగప్రభావభ్యాపనము తద్వ్యోగనిష్ఠసత్సజ్ఞ సైవవితరసాదృసాధన మభిధాయాథ తం యోగ ముపదిశతి (తస్మా దితి.) హేఉద్ధవ, ఉస్మాత్, శరణాగతియోగనిష్ఠసత్సజ్ఞతే రేవంవిధత్వాత్, చోదనాం విధిం, ప్రతిచోదనాం నిషేధం, యద్వా చోదనా “న హింస్యాత్సర్వాభూతానీ” త్యాదిరూపాం సామాన్యచోదనాం, ప్రతిచోదనాం “ఆగ్నిహోమయం పశు మాలభతే” త్యాదిరూపా మనవాదాత్మికాం విశేషచోదనాం ఉత్సృజ్యేత్కనేన విధినిషేధకాత్రత్యాగ ఉక్తః, “ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ” త్యనేన విధినిషేధకాత్రత్యోర్నాప్రవృత్తినివృత్తిత్యాగః, “శ్రోతవ్యం” మిత్యనేనానన్యసాధ్యస్వాభీష్టోపాయాంతరకుశ్రూపాత్యాగః, “శ్రోతవ్యముత్సృజ్యే” త్యనేన తదుపాయతయా క్రుతేషు కర్మజ్ఞానభక్తియోగేషాపాయత్వబుద్ధిత్యాగః, తత్ర విచారాత్మకకాత్రత్యాగోనామ, తస్మిన్ స్వాభీష్టసాధనతావబోధకత్వబుద్ధిత్యాగః, నిషేధాత్మకతత్యాగ స్తు నిషేధసేవానివృత్త రూపాయత్వబోధకత్వబుద్ధిత్యాగరూపః, ప్రవృత్తినివృత్తిత్యాగ స్తు కాత్రబోధ్యమోః ప్రవృత్తి నివృత్త్యో ర్దుష్కరత్వానుసంధానేనోపాయత్వబుద్ధిత శ్చిక్తిర్వాప్రయత్నాదిత్యాగః, అనేన కృత్యకరణా శక్తస్యాకృత్యాకరణా నివృత్తితు మవ్యక్త క్రస్వాపి మచ్చరణాగతి ర్నిష్టోపాయరూపేతి ధ్వనతమ్.

౧౪

మా మిత్యనేన సార్వజ్ఞసర్వశక్త్యాద్యాశ్రయణసౌకర్యాపాదకాశ్రితకార్యాపాదకవాత్సల్య సౌలభ్యసౌశీల్యస్వామిత్యజ్ఞానశక్తిపూర్వాదికల్యాణగుణయోగిత్వ మభిప్రేతం. ఏక మిత్యనేన పరోపాయయో రైక్యం వివక్షితం. ఏవకారేణ ప్రపదనే స్వస్య కర్మత్వవ్యాప్యత్వి, ఏకవచనేన స్వానుష్ఠితశరణాగతియోగేఽప్యపాయత్వబుద్ధివృధానః, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విజన్య (అత్మానం సర్వదేహినా మితి.) సర్వాంతరాత్మభూతేన వనఃసర్వతనన్ద్యంద్రియైః చోదయిత్రా మయైవ

యాహి సర్వాత్మభావేన యాన్యసి హ్యకుతోభయమ్.

౧౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

సంశయ శృణ్వతో వాచం తవ యోగేశ్వరేశ్వర.

న నివర్తత ఆత్మస్థో యేన బ్రాహ్మణి మే మనః.

౧౬

శ్రీభగవా మవాచ—

స ఏష జీవో వివరప్రసూతిః ప్రాణేన ఘోషేణ గుహం ప్రవిష్టః.

ప్రకృతోపాయానుష్ఠానస్య కారితత్వా తత్రోపాయతాబుద్ధి ర్న కార్యేతి భావః. మా మేవేత్యేవకారోఽన్యే తస్యః. తేనాసార్వజ్ఞాదిగుణమోగివతుర్ముఖాదిజీవన్యావృత్తిః. ఏవకారస్య స్వసమభివ్యాహృతపదార్థ విసరితపదార్థవాన్వృత్తిసరత్వాత్ సర్వాత్మభావేన శరణం యాహి “ఉపాయే గృహరక్షితో శృద్ధి శృరణ మిత్యయ” మిత్యుక్తే రత్రోచితత్వా దుపాయవర శృరణశబ్దః. యాహి “యా ప్రాసణే” ప్రాప్తే ర్గతిపూర్వకత్వాద్గత్యర్థాబద్ధ్యర్థా ఇతి న్యాయా దధ్యవస్యేత్వర్థః. సర్వాత్మభావేన య స్సర్వః ఆత్మనః. స్వస్య భావః. ఉపేయత్వపితృత్వరక్షకత్వశేషత్వాదినిరూపితోపేత్వత్వపుత్రత్వరక్ష్యత్వ శేషత్వాదిసంబంధజ్ఞానం. తేన ఏవం చే. త్కుతోఽపి భయం నాస్తి యన్య సః. ఆకృత్యకరణకృత్యా కరణాదిమత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకభయరహితః. మాం ముక్తోపభోగ్యం. యాన్యసి ప్రాప్స్యసి. ౧౫

“ఆత్మానం సర్వజేహినా” మిత్యనేన స్వస్య సర్వాంకరాత్మతయా సర్వేంద్రియప్రచోదయ తృప్త్య ముక్తం. తత్రప్రకారజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (సంశయ ఇతి.) హేయోగేశ్వరేశ్వర యోగనిర్వాహ కాభవతే తవ వాచం శృణ్వతో, మమ ఉపాయబిషయః. సంశయో నివృత్తః. ఆత్మస్థః ఆత్మవిషయ స్తు న నివర్తతే తతః కి మిత్యతో విశిష్టః. యేనాత్మస్థేన సంశయేన, మే మనో బ్రాహ్మణి అత స్తం సంశయం విరాకుర్వీతి భావః. కేం సర్వేంద్రియప్రాణనియమనాదికం జీవకర్తృత్వం ఉత త్వత్కర్తృత్వ కత్వేఽపి కస్య దేవమమహ్నిదివావాత్మక స్సంసారః. కశ్చ ఇంద్రియాదీనా మూఢారః కింజీవ ఉత శరీరం కింవా త్వం కశ్చ సుఖదుఃఖహేతుపుణ్యాపుణ్యారమ్భకః. కశ్చ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తా కశ్చ సంసారనివృత్త్యుపాయ ఇత్యేవంవిధ ఆత్మస్థ స్సంశయః. ౧౬

తత్ర సర్వేంద్రియవాపరాణా మాత్మాయత్తతాం వివక్ష స్థావ ద్వాగింద్రియవాపార సౌఖ్యత్వత్రిక్రమ మాత్మాయత్తతాం చాహ (స ఏష జీవ ఇతి.) వివరప్రసూతిః వివరే హృదయవిదే ప్రసూతిః ప్రకాశో యన్య సః “గుహం ప్రవిష్టః, హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠిత” ఇతి శ్రుతే రితి భావః. స ఏష జీవః. ప్రాణేన ఘోషేణ చోపరితః. శరీరస్థితికారే జీవః ప్రాణం తద్దోషం చ న జహాతీత్యర్థః. “యదేత తక్రౌ పిదాయ శృణోతి నైనం ఘోషం శృణోతి స యదోత్కృమిష్యన్

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మనోమయం సూక్ష్మ ముపేత్య రూపం మాత్రాస్వరోవర్ణ ఇతి స్థవిష్టః. ౧౩

యథాఽనలః ఖేనిలబిష్టురూష్మా బలేన దారు ఇన్ధిమథ్యమానః,

అణుః ప్రజాతో హవిషా సమిధ్యతే తదైవ మే వ్యక్తి రియం హి వాణీ. ౧౪

ఏవం గతిః కర్మరతి ర్విసర్గో ఘృణో రసో దృక్స్పర్శ కృతి శ్చ.

భవతీ"తి శ్రూయతే. మనోమయ మిత్యన్య సహేష ఇత్యాదిః. ప్రాణవాయుసంఘటితశరీరచ్చిద్రవ్రవణ
స్సహేష స్తావ స్మనోమయం మనోగ్రాహ్యం త ఏవ సూక్ష్మం పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానం. రూప
ముపేత్య స్థితః. పశ్చా దుచ్చారణవేళాయాం "ఉరః కంఠ శ్చిర స్తథే"తి ప్రకారేణ తాల్పాదిస్థాన
ప్రయత్నవశాత్ మాత్రాదిరూపేణ స్థవిష్టః. స్థూలకమో భవతి. తత్ర మాత్రా హ్రస్వాదిః. వర్ణః
కకారాదిః. స్వర ఉదాత్తాదిః. ౧౩

పూర్వం సూక్ష్మతయాఽనభివ్యక్తస్య క్రమేణ స్థూలతయోలభ్యమానత్వే దృష్టాంతమాహ
(యథేత్యాది నా సమిధ్యత ఇత్యంతేన.) యథా అనలః కాశ్మీదరస్థోఽగ్ని సూక్ష్మ స్స న్నాత్మమంథనా
రమ్భదళాయాం ఉష్మాత్మక స్తతో దారు ఇన్ధికం బలేన మథ్యమానః. ఖే ఆకాశే అనిలసహాయ స్సకా
అణు ర్విస్ఫులిజ్జాదిరూపో భవతి. తతః క్రమేణ ప్రకృష్టో జాతో హవిషా సమిధ్యతే సమ్యక్ స్థివ్యతే
తథేయం వాగింద్రియవ్యాపారరూపా వాణీమే వ్యక్తి రాకారః శరీరం మదదీనేత్యర్థః. ప్రాణేన
హేషేజేత్యనేన జీవప్రాణయోః పరస్పరాయత్నాస్థితి రితి సూచ్యతే. వివరప్రసూతి రిత్యనేన జీవస్య
శరీరపద్ధిదళాయాం సంకుచితప్రకాశత్వ ముచ్యతే. తేనాజ్ఞత్వం ఫలితం తేన చ వాగింద్రియవ్యాపారాను
గుణతచ్ఛోదనాఽనవద్ధత్వం చ వ్యజ్యతే. వాణీ చేతి చకారోఽన్వేతవ్యః. తేన దృష్టాంతభూతస్యాగ్నే
రప్యాత్మవ్యక్తిత్వ మభిపేతిమ్. ౧౪

వాగింద్రియవ్యాపారస్యాత్మాయత్తత్వ ముక్తం. అథాన్యేషాం కర్మజ్ఞానేంద్రియాణాం
చాత్మాయత్తవ్యాపారవత్తా మాహ (ఏవ మితి.) గతిః పాఠేంద్రియస్య వ్యాపారః. కర్మ పాఠేంద్రియస్య
రతి రుపస్థస్య విసర్గః. మూత్రమూరీషోత్పర్గః. పాయోః. ఘృణం గంధోపాదానం ఘృణేంద్రియస్య
రసః రసగ్రహః. రసనేంద్రియస్య దృక్ బావే క్షిప్. దర్శనం చక్షురింద్రియస్య. స్పర్శః త్వగింద్రి
యస్య శ్రుతిః. శ్రవణం శబ్దగ్రహణం శ్రోత్రేంద్రియస్య సరికల్పవిజ్ఞానం సంకల్పరూపజ్ఞానం మనసో
వ్యాపారః. అభిమానః. అనాత్మవ్యాత్మబుద్ధిరూపః. స చాహజ్ఞానస్య వ్యాపారః సూత్రం మహత్తత్వం
తస్య మణీనాం తంతో రివ బహుకార్యాదారత్వాత్ తేన చ తద్వ్యాపారోఽధ్యవసాయో లక్ష్యతే. తథా

సంక్కుల్పవిజ్ఞాన మథాభిమాన స్ఫూతం రణ స్పృత్వతమోవికారః. ౧౯
అయం హి జీవ స్త్రివృ ద్బయోఽని రవ్యక్త ఏకో వయసా స ఆద్యః.
విశిష్టశక్తి ర్బహుధేవ భాతి బీజాని యోనిం ప్రతిపద్య యద్యత్. ౨౦
యస్మిన్నిదం ప్రోత మశేష మోతం వతో యథా తన్మవితానసంస్థః,
స ఏష సంసారతరుః పురాణః కర్మాత్మకః పుష్పఫలే ప్రసూతే. ౨౧
ద్యే అన్య బీజే శతమూల త్రినాళః పంచస్కంధః పంచరసప్రసూతిః,

అన్యశ్చ. యో గుణత్రయపరిణామాత్మకో దేహేంద్రియాదిగణః. స చ మే వ్యక్తి రితి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౯

కన్య తస్మిన్ దేవమనుష్యాదిభావాత్మక స్సంసార ఇత్యత ఆహ (అయం హీతి.) సంసారస్యా హేతుత్వశ్చాక్రం వారయితుం విశిష్టి (త్రివృ దితి.) గుణత్రయవన్య ఇత్యర్థః. త్రయాణాం గుణానాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్నితి వ్యుత్పత్తే. అబ్జయోనిః అప్పు జాతం బ్రహ్మాండం తద్దోని రుత్పత్తి స్థానం యన్య సః. గుణసారవశ్యా ద్బ్రహ్మాండంతరుత్పత్తినిధనవా విత్కర్తృః. స్వరూపత స్వేకః. ఏకరూపః వృద్ధిపరిణామాదిరహితః. ఆద్యో విత్య శ్చ వయసా కాలేన విశిష్టశక్తిః దేహతదను బంధ్యాదిషు అహజ్కారమమకారరూపేణ ప్రకీర్తయైతన్యశక్తిః. బహుధా దేవమనుష్యాదిరూపేణ భాతి యథా బీజాని యోని ముత్పత్తియోగ్యం క్షేత్రం ప్రాప్య బహుభా భాంతి తద్యత్. ఏకజాతీయీనా మపి బీజానాం యోనిం ప్రతిపన్నానాం యోన్యనుగుణం వృద్ధిహోసాదిరూపబహుధాభావం హి దృశ్యతే. ౨౦

క స్త్రింద్రియాద్యధిష్ఠాన మిత్యాదిసంశయం నిరాకరోతి (యస్మిన్నితి.) అశేష మిదం ఇంద్రియప్రాణజాలం యస్మిన్నోతం ప్రోతం చ స ఏష సంసారతరు రితి సంబంధః. సర్వేంద్రియ గణోతప్రోతన్య దృష్టాంతః. వతో యథా తంతువితానన్య తంతువికతే రోతప్రోతరూపా సస్థా సమ్యక్ స్థితి ర్యస్మిన్ స వతో యథా తద్యత్ సంసారయతీతి సంసారః. సంసర త్యనేనేతి వా సంసారో దేహః. పురాణః ప్రవాహతోఽనాదిః, కర్మాత్మకః ప్రపుత్తిస్వభావః. పుష్పఫలే పుష్పస్థానీయం కర్మ ఫలస్థానీయం సుఖం దుఃఖం చ ప్రసూతే జనయతి. కర్మాత్మన ఇతి పాతే కర్మశీలన్య జీవన్య తోగార్థం సుఖదుఃఖే జనయతీత్యర్థః. ౨౧

సంసారన్య తరురూపతాం ప్రవక్ష్యయతి (ద్యే ఇతి.) అన్య సంసారతరోః. ద్యే పుణ్య పాపే బీజే శతం రాగద్వేషభయాదీని మూలాని యన్య సః, త్రినాళః నాళాః. ప్రకాండాని పంచభూతాని స్కంధాః యన్య పంచానాం రసానాం శబ్దాదివిషయాణాం ప్రసూతి ర్యస్మిన్ దశ జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి ఏకం మన స్థానేన కాళాః యన్య సః. ద్విసుష్టానీదః. జీవరమాత్మరూపక్షయగళాన్విత

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

దక్షైకకాఖో ద్విసువర్ణనీడ త్రివల్కలో ద్విపలోఽర్కప్రతిష్ఠః. ౨౨

అదంతి చైకం ఫల మన్య గృధ్రా గ్రామే చరా ఏక మరణ్యవాసాః,

హంసాయ మేకం బహురూప మిక్ష్వై ర్మాయామయం వేద సవేద వేదమ్. ౨౩

ఏవం గురూపాసనయైకభక్త్యా విద్యాకుతారేణ శితేన ధీరః,

వివృశ్య జీవాశయ మప్రమత్త స్సంపద్య చాత్మాన మథ త్యజాత్మమ్. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే

ద్వాదశోఽధ్యాయః.

హృత్పద్మరూపనీడయుక్తః. త్రివల్కలః త్రిణి వల్కలావి త్వచో వాతపితృశ్లేష్మణో యన్య నః. ద్విపలః భోగమోక్షఫలః. జీవరూపిణః పక్షిణః ప్రవృత్తికర్మసక్తశ్చే భోగఫలకః. నివృత్తికర్మసక్తశ్చే తు ముక్తిఫలక ఇత్యర్థః. అర్కప్రతిష్ఠః ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయాలవాలప్రతిష్ఠితః. ౨౨

ద్విపలత్వ మేవ ప్రవజ్ఞయతి (అదంతీతి.) గ్రామే చరాః గృధ్రాః. విషయాభిలాషిణో జీవాః. అన్య సంసారతరో రేకం సుఖదుఃఖాత్మకం ఫల మిదం భుజ్జతే ఏకం మోక్షాభ్యం ఫలం తు అరణ్యవాసాః హంసాః అదంతి జ్ఞానకర్మయోగయో రపి శరీరసాధ్యత్వం తత్ఫలయో ర్భోగమోక్షయో రపి తద్వారా తత్పాద్యత్వాభిప్రాయేణఫల మిత్యుక్తం. పునా నేకం సంసారతరం యః. మాయామయం ప్రృథిపరిణామాత్మకం బహురూపం దేవత్వమనుష్యత్వాద్యనేకరూప మిక్ష్వైః, గురుభిః వేద స ఏవ వేదం వేద వేదవి దిత్యర్థః. బహురూప మితి పాలాంతరం. తత్ర బహురూపాణి దేవమనుష్యత్వాదీని తాన్యేవ రూపం యన్య త మిత్యర్థః. ౨౩

తం చేత మిమం జ్ఞాత్వా ఏకా ఏకరూపా స్థిరా భక్తి ర్యస్యాం తయా గురూపాసనయా లభ్యేన శితేన విద్యాకుతారేణ ఉపదిష్టన్యాసోపాసనాన్యతరవిద్యాత్మకకుతారేణ పరకునా న్యశక్త్యనుగుణేన ధీరః అకుతోభయః. జీవాశయం జీవే న్యవస్థితం వృక్షం చిత్వా నిశ్చేషం శరీరసంబంధ మపోహ్యాత్మ్యర్థః. తత్ర న్యాసయోగపక్షే అప్రమత్తః మహావిశ్వాసనిషయకప్రమాదరహితః. ఆత్మానం మాం సంపద్య అథ అత్తం త్యజ మహావిశ్వాసాత్మకం శత్రుం యావ న్మత్సాప్రప్యనువర్తస్వేత్యర్థః. ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారకాసుధాకరన్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివయప్రసన్నతత్త్వాక్రిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీపీఠరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణా బుధేర్న చాత్మనః,
సత్వే నాన్యతమో హన్యా త్సత్త్వం సత్వేన చైవ హి.

సత్త్వాద్ధర్మో భవేద్వృద్ధా త్పుంసో మద్భక్తిలక్షణః,
సాత్త్వికోపాసయా సత్త్వం తతో ధర్మః ప్రవర్తతే.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

“అయం హి జీవ త్ప్రవృ” దిత్వనేన జీవన్య గుణత్రయపారవశ్యకృతో గుణత్రయ పరిణామాత్మకదేహసంబంధరూప స్సంసార స్తస్మిన్ప్రవృత్తిశ్చ యథాఽఽత్మకక్త్యనుగుణన్యాసోపాస నాన్యతరయోగేనేత్యుక్తం. నను సత్వేన గుణపారవశ్యే కథ మనుష్ఠితోపాయస్యాప్యపాయవిషయ ప్రమాదాదిరాహిత్య మతోఽవశ్యం గుణజయేన భవితవ్యం. తత్రాఽపి యది సత్త్వాదయో గుణాః జ్ఞానానందా మలత్వాదీన దాత్మన స్సాన్వితావితా స్తస్మిన్ జేతుం శక్త్యా సతతః కథం గుణజయః. కథంతరా మప్రమత్తత్వాదిక మిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యహ (సత్త్వ మితి.) బుద్ధేః ప్రకృతిపరిణామాత్మకమనసో గుణాః సత్త్వాదయో, సత్త్వాత్మనః జీవన్య ఆతః. ప్రాకృతాంతఃకరణసంబంధనిమిత్తత్వాత్ సత్త్వాది గుణానా మోపాధికత్వేన నిరపితుం శక్యంత ఏవేతి భావః. తన్నిరసనోపాయ మేవాహ (సత్వేనేతి.) ప్రవృద్ధే నేతి శేషః. అన్యతమో రజస్తమోగుణో హన్యాన్నిరస్యే దిక్యర్థః, ఏన మపి విరాసకన్య సత్త్వస్యావస్థానా ద్గుణపారవశ్యం స్థిత మేవేత్యత ఆహ- సత్త్వం సత్వేన చైవ హి సత్వేనైవ సత్త్వ మపి హన్యాత్ సత్వోత్పాదితేన జ్ఞానేన ముక్త్యాత్మకత్తైగుణ్యవివృత్తై సత్త్వ మపి వివృత్తం భవతీత్యర్థః. ౧

సత్త్వప్రవృద్ధౌ పూర్వోదితభక్తియోగ స్సుకర ఏవేత్యాహ (సత్త్వా దితి.) మద్భక్తిలక్షణో ధర్మః. పున సత్త్వా ద్వివృద్ధా ద్వృష్ట స్సమృద్ధః. భవేత్ వర్ధత ఇత్యర్థః. కుత స్తస్మిన్ సత్త్వవృద్ధి తీత్యత ఆహ- స్వాతికోపాసయేతి సాత్త్వికానా మాహారాణాం జాత్యాక్రయనిమిత్తాదుష్టానాం, ఉపాసయా సేవయా సత్త్వ మృద్ధం. భవే దితి లింగవిపరిణామేన సంబంధః. తతః, ఋద్ధా త్సత్త్వాత్ ధర్మః. మద్భక్తిలక్షణః ప్రవర్తతే ఆమరహరభ్యాసాహితాతిశయయుక్తో భవతి.

(హం సో పా ఖ్యానమ్)

ధర్మో రజ స్తమో హన్యా త్సత్సవృద్ధే రను త్రమః.

అకు నశ్యతి తన్ములో హ్యధర్మ ఉభయే హతే.

అగమో ౭ పః ప్రజాదేశః కాలః కర్మ చ జన్మ చ.

ప్రవృద్ధస్యాపి సత్వస్య న సాక్షాద్రజ స్తమ ఉపమాతుకత్వ మపి తు మద్భక్త్యాదిలక్షణధర్మ ద్వారై వేత్త్యాహ (ధర్మ ఇతి.) సత్వా ద్వృద్ధో ధర్మః. రజ స్తమ శ్చ హన్యాత్ అత సృక్ష్ణవృద్ధే రను త్రమః. నాస్త్వై త్రమ ఉపాయో యస్మా త్రతావిధ మోక్షోపాయ ఇత్యర్థః. నను రజ స్తమసో రుపమాతే ౭పి తన్ములయో రనాదిపుణ్యపాపయో ర్ముక్తిప్రతిబంధకయో సత్వస్య త్కథం సప్తివృద్ధే రను త్రమత్వ మత ఆహ (అకు నశ్యతి.) ఉభయే రజసి తమసి చ హతే సతి తన్ముం ఉభయమూలః అధర్మః. పుణ్యపాపాత్మకః పాపవ త్పుణ్యస్యాపి స్వఫలజననద్వారా ముక్తిప్రతిబంధకత్వా న్ముముక్షో రిష్టఫలప్రతిబంధకత్వానిష్టఫలసాధనత్వాదిరూపాధర్మకబ్ధిప్రవృ త్తినిమి త్రయోగాత్.

న కేవలం సాత్వికోపాసనై వ సత్వవివృద్ధిహేతుః, కిం త్వన్యేపీత్యాహ (అగమ ఇతి.) అగ మదయో ద కైతే ౭పి గుణహేతవః సత్వగుణవృద్ధిహేతవః, తత్రాగమః వేదః శ్చరా తాదిరూపః భగవ ద్వైభవప్రకాశకేతిహాసపురాణాదిరూప శ్చ సాత్వికాగమా నేప సేవేత న తు రాజసతామససక్తిష్టా నితి తావః. “మహా బ్రహ్మ రైవ పురుష సృత్వస్యైవ ప్రవర్తక” ఇతి క్షేత్రజ్ఞాన మపి ప్రకృష్టసత్వగుణ సంపత్తే ర్భగవత్కటాక్షదీనత్వశ్రవణా దప్రాకృతకుద్ధసత్వసమాశ్రయత్వా చ్చ భగవత స్తత్ప్రతిపాద కానాం సాత్వికత్వ మితరేషాం రాజసతామసత్వాదిక మవగంతవ్యం. తథా చ స్మరతి భగవా న్మమః “యా వేదబాహ్యః స్మృతయో యా శ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః, నిర్వా స్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య ఉమోనిష్కా హి తాః స్మృతా” ఇతి. కుదృష్టయః కుత్పితదర్శనాని కుమతా నీత్యర్థః. తేషాం వేదవిరుద్ధత్వం వేదాంతసిద్ధ భగవద్వైభవాప్రతిపాదకత్వదేవతాంతరపారమ్యప్రతిపాదకత్వేన పురాణేషు సాత్వికాదివిభాగా మూత్యై ప్రోక్తాః “సంకీర్ణా స్తామసా శ్చైవ రాజసా సాత్వికా స్మృతాః, కల్పాశ్చఋషిర్విదాః ప్రోక్తా బ్రహ్మణో దివసాత్యయే. యస్మి స్కల్పే తు యత్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా, తస్య తస్య చ మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే అగ్నే శ్చివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్తితం, రాజసేషు చ మాహాత్మ్య మధికం బ్రహ్మణో విదుః, సంకీర్ణేషు సరస్వత్యాః పితౄణాం చ విగద్యతే, సాత్వికేష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్య మధికం హరేః, తేష్యేవ యోగసంపిద్ధా గమివ్యంతి పరాం గతి” మితి, తథా కార్మే చ “అసంఖ్యాతా స్తథా కల్పాః బ్రహ్మవిష్ణుశివత్మకాః, కథితా హి పురాణేషు మనిషిః కాలచింతితైః

ద్యానం మంత్రోఽథ సంస్కారో దత్తే తే గుణహేతవః.

తత్తత్సాత్విక మేవైషాం యద్యద్యద్భాః ప్రపక్షతే.

నిష్ఠన్తి తామసం తద్య ద్రాజసం యదుపేక్షితమ్.

సాత్వికా నేవ నేవేత పుమా స్సత్సవివృద్ధయే.

తతో దర్మ స్తతో జ్ఞానం యావత్సృతి రపోహనమ్.

సాత్వికే ష్యపి కల్పేషు మాహాత్మ్య మధికం హరేః, తామసేషు శివస్కోక్తం రాజసేషు ప్రజాపతే" రితి యచ్చేదం సాత్వికపురాణాదివిభాగప్రకరణం తత్సాత్విక మిత్యనగంతవ్యం. బాధకాబాహత్ పరస్పరవిరుద్ధాభిప్రాయబలాబలవివేకాపేక్షయాం తద్వ్యవస్థాపకతయైవ ప్రవృత్తత్వాత్ గుణస్వభావోచిత్యా చ్చ ప్రజాస్సాదుజనాః తా నేవ నేవేత న తు విషయలంపటా నితి భావః. ఆసః ఆసః, గంగాదిపుణ్యజలాని న తు గందోదఃసురోదకాదీని, దేశో వివిక్తదేశః న తు యత్ర పానప్రీత్యాభిహితం, న దేశః కాలః బ్రహ్మముహూర్తాదిరూపః న తు నిశితాదిరూపః కర్మ ఫలాభిసందిరహితం న త్యభిసందిరహితఫలం జన్మశౌక్లం సావిత్రం యజ్ఞికం చ "స హి విద్యా తస్తం జనయతి తద్వైష్ణం జన్మే" త్యుక్తవిధం వా, న తు తైషదీక్షిదిలక్షణం. ద్యానం విష్ణువిషయకం న తు దేవతాంతరవిషయకం మంత్రో విష్ణుస్మారకః న తు దేవతాంతరస్మారకః. సంస్కారః "తాపః షుండ స్తథా నామ మంత్రో యాగ శ్చ వజ్రము" ఇత్యుక్తవజ్రవిధః, న తు "మంద్రికాషట్కృతత్వజ్ఞః పరముద్రాచారదః భిగాననస్థ మాత్మానం ద్యాత్వా నిర్వాణ మృచ్ఛతి" కంఠికా రుచకం చైవ కుండలం చ శిఖామణిః భస్మ యజ్ఞోపవీతం చ ముద్రాషట్కం ప్రపక్షతే. అతి రుద్రాదిహిదేహ స్తు న భూయ ఇహ జాయతే, రుద్రాక్షకంకణం హస్తే జటా చైవ చ మస్తకే "కపాలం భస్మనా స్నాన" మిత్యాదికై వాగమప్రసిద్ధముద్రాషట్కరుద్రాక్షకజ్జఙ్గాదిభారణాత్మకః వివక్షితాగమాది విపరీతానా ముక్తాగమాదీనాం రజస్తమోవివృద్ధిద్వారా నత్సవిరోధిత్వా దితి భావః.

సాత్వికాహారాగమాదీనాం విభాజకం లక్షణ మాహ (తత్త దితి.) యద్యత్ పృథ్వా భగవద్భక్తాః భగవద్భక్తియోగ స్వైవ ప్రకృతత్వా త్తన్నిష్ఠా ఏవాత్ర పృథ్విబ్ధినివక్షితాః ప్రపక్షతే పక్కష్టం యదంతి తత్త దేవైషాం ఆహారాగమాదీనాం మధ్యే, సాత్వికం యద్య త్తే నిందంతి తత్త త్తామసం, యచ్చ తై రుపేక్షితం న స్తుతం న నిందితం చ తద్రాజసమ్.

తతః కిమత ఆహ (సాత్వికా నేవేతి.) తతో వివృద్ధాభిప్రాయో దర్మః మద్భక్తిలక్షణః తతో దర్మాత్ జ్ఞానం మత్స్వరూపస్వభావయాతాత్మ్యగోచరజ్ఞానం స్మృతిః తద్విషయకస్మృతినంతతియేన తాగ్రన్యైషానాపోహనం శబ్దాదివిషయాంతరస్మృత్యభావనిశ్చయ శ్చ భవేత్. "పరమాత్మని యో రక్తో విరక్తోఽపరమాత్మనీ" తిన్యాయేన విషయాంతరవిముఖభగవదేకస్మృతినంతతిహువజ్ఞానం భవతీత్యర్థః.

(హంసోపాఖ్యానమ్)

వేణుసజ్జర్జుణో వహ్నిర్దగ్ధ్వ కామ్యుతి తద్వనమ్,
ఏవం గుణవ్యత్యయజో దేహ కామ్యుతి తత్క్రియః.

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విదంతి మర్త్యః ప్రాయేణ విషయా స్పద మాపదామ్,
తథాఽపి భుజ్జితే కృష్ణ తత్కథం శ్వఖరాజవత్.

౮

నను “అథ నశ్యతి తస్మాలో హ్యధర్మ ఉరయే హతే” ఇత్యనేన గుణత్రయపరిణామాత్మక
దేహసాధ్యసాత్వికాహారగమాదిసేవాప్రణాద్యుత్పాదితసత్వకుద్ధినిమిత్తభక్తియోగాత్మకవిద్యయా విరవ
శేషం రజస్తమసో రుపహతయో దేహసంబంధనిమిత్తపుణ్యసాపాత్మకా ధర్మోపహతి రుక్తా. తత్ర
గుణత్రయోత్పాద్యదేహః కథం స్వోత్పాద్యసత్వవృద్ధ్యవచితభక్తిద్వారా స్వమూలభూతగుణత్రయం
నివర్తయన్ స్వయ మపి నివర్తత ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య ఉత్పాద్యస్య స్వోత్పాదకవినాశేన
స్వనివృత్తౌ దృష్టాంత మాహ (వేణుసంఘర్షణ ఇతి.) యథా వేణునాం సంఘర్షా జ్ఞాతో వహ్ని
స్వస్యా దేవోత్పన్నాభిర్జ్వాలాభి స్వహేతుభూతం వనం దగ్ధ్వ స్వయ మపి కామ్యుతి. ఏవం
గుణవ్యత్యయః గుణవైషమ్యజో దేహోపి తత్క్రియః తద్వద్యేణుసహివ త్క్రియావ్యాపారో
యస్య సః తద్వ దాత్మోత్పాదకయో రపి నివర్తక ఇత్యర్థః. అతత్క్రియ ఇతి పాఠాంతరం. తత్ర
అతత్క్రియః స్వనజాతీయదేహాంతరసంబంధహేతుతత్త్క్రియాకూన్య స్వయ మపి కామ్యుతి
స్వమూలభూతగుణత్రయం శమయన్ స్వయ మపి కామ్యుతి ఉపరఘతే స్మృతిరూప ముపాయభూతం
జ్ఞానం హి మోక్షదకాయాం నివర్తతే అతో యావన్మోక్ష ముపాయనిష్పత్త్యనుగుణం వ్యాపియమాణో
దేహః స్వమూలభూతగుణకర్మసంబంధాదిక మాత్మనో నివర్తయన్ స్వయ మపి నివర్తత ఇత్యర్థః. ౭

“సాత్వికా న్యేవ సేవేత పుమా న్సత్వవివృద్ధయే” ఇత్యనేనసాత్వికసేవయా రజస్తమసో
ర్వివృద్ధి స్తతః పుణ్యసాపాత్మకోఽదర్శః దేహాత్మాకీమానాద్యజ్ఞానం శబ్దాదివిషయస్మృతిసంఘటి
స్తతోఽంతతో దుఃఖావాప్తి శ్చేతి సూచితం. తత్ర పృచ్ఛతి విదంతీతి. యద్దవీత్యం. ప్రాయేణ కేచి
న్మర్త్య విషయా, నాపదాం దుఃఖానాం పదం స్థానం విదంతి జానంతి. అథాఽపి హేకృష్ణ భుజ్జితే
విషయా నేవానుభవంతి న తు తేభ్యో విరజ్య ముక్తయే యతంశ ఇత్యర్థః. శ్వఖరాజవత్ శ్వనత్
ఖరవత్ ఆజవత్ శ్వనో యథా భిర్వ్యమానాఽపి ఖరా యథావద్బ్యాం తాద్యమానా ఆపి, కునీం ఖరీం
చానుధావంతి అజా యథా నిర్లజ్జా హస్త మానీతా అపి అజా మనుధావంతి తద్వత్. తతః కిమత ఆహ
(తత్కథ మితి.) విషయాణా మాపత్పదత్వవిదః పున ర్విషయా నేవ భుజ్జిత ఇత్యేత త్కథం న హి
కల్పిత శ్వత్రవతనస్యానర్థహేతుతాం జాన న్నపి తత్ర పతతి. అత స్తత్ర కింకారణ మితి ప్రశ్నః. ౮

శ్రీభగవానువాచ—

అహ మిత్యన్యథాబుద్ధిః ప్రమత్తస్య యథా హృది.

ఉత్సర్పతే రజో మోరం తతో వై కారికం మనః.

రజోయుక్తస్య మనస స్సజ్కుల్ప స్సవికల్పకః.

తతః కామో గుణధ్యానా ద్దుస్సహ స్సాస్యో ద్ధి దుర్మతేః.

కరోతి కామవశగః కర్మాణ్యవిజితేంద్రియః.

దుఃఖోదర్కాణీ సంపశ్య న్రజోవేగేన మోహితః.

సకృ దిత్థం విషయాణా మాసత్పఠత్వజ్ఞానసతోఽపి దేహత్వాభిమానరజస్తమోవిబద్ధం శున
ఏవ ప్రసహ్య బోధయత్త్యాహ (అహ మితి.) యథా. ప్రమత్తస్యాత్మన్యసవహితస్య హృది అహ
మిత్యన్యథాబుద్ధి ర్థాయతే ఉష్ణం జల మితివత్ దేహత్వనో స్పందనగ్ధత్ స్థూలోఽహం కృతోఽహ
మిత్యహంకారో భవతీత్యర్థః. తతః అన్యథా బుద్ధే ర్దేతోః రజోవైకారికశబ్దా తత్కార్యయో ర్వరేతే
వైకారికం సాత్వికాహంకారకార్యం “మనోవైకారికాజ్ఞే” ఇతి ద్వితీయేఽభిధానాత్. మోరం
మహాశనం మహాపాపానం. రజః రజోగుణకార్యం కామం తద్విరోధే సతి క్రోధం చోపసర్పతి
క్రోధావిష్టం భవతీత్యర్థః. కామక్రోధయో రజోగుణప్రభవత్వం భగవత్ప్రసగితం “కామ ఏష క్రోధ
ఏష రజోగుణసముద్భవః మహాశనో మహాపాపే”తి. ఉత్సర్పణం న సాజెత్ కింతు సజ్కుల్పద్వా
రేత్యాహ (రజోయుక్తస్యేతి.) మనసో, రజోగుణయోగ స్తు రాజసాహంకారసహకృతవైకారికాబ్ధి
సాత్వికాహంకారకార్యత్వా దవగంతవ్యం, అతః పికల్పసహితః సంకల్పో భవతి. రజోగుణన్యవిజేతాపాద
కత్వాత్తద్యోగా చ్చ మనస స్సజ్కుల్పవికల్పరూపౌ వ్యాపారో భవత ఇత్యర్థః. రజః కర్మహేతుః తమస్తు
తదనుబంధిదోషదర్శనవారకం. తత్ర సజ్కుల్పో నామ మనుష్యోఽహం వశ రహ మిత్యాత్మాభి
మానానుగుణేషు ఓపనక్షిరాదిషు హేయేషు భోగ్యతాబుద్ధిః వికల్పిస్తు న్రకృందనశ్రీగతాకారవైవిధ్య
ప్రతిపత్తిరూపః తతః కామః భోగ్యతాబుద్ధిలక్షణా త్సంకల్పా త్కామః భోగేష్యద్వా న చ కామః
దుర్మతే ర్దేహాభిమానినో జీవన్య గుణధ్యానా ద్దోగ్యగతసౌందర్యమాధుర్యాదిగుణధ్యానాత్ దుస్సహ
స్సాస్యోఽలంకారాదస్తాతు మశక్త స్సాస్యదీత్యర్థః.

—౧౦

తతః కిమత అహ (కరోతితి) కామన్య దుస్సహస్య వశం గతః ప్రియ స్సంపశ్యన్ జాన
న్నపి కత్వాణి భోగ్యఫలకత్వాభిమానవిషయాణి వస్తుత స్తు దుఃఖోత్తరఫలాని కరోతి. తుతః యతోఽ
జితేంద్రియః రజోవేగేన మోహిత శ్చ ఏవం జానంతోపి కథం భుజ్జత ఇత్యస్యోత్తర ముక్తమ్. ౧౧

(హంసోపాఖ్యానమ్)

రజస్తమోభ్యాం యదపి విద్వాన్విక్షిప్తమూఢధీః.

అతంద్రితో మనో రుంధన్ దోషదృష్టిర్న సజ్జతే.

౧౨

అప్రమత్తో నియుజ్జీత మనో మయ్యర్పయశ్శనైః.

అనిర్విణ్ణో యథాకాలం జితశ్వాసో జితాసనః.

౧౩

ఏతావాన్యోగ ఆదిష్టో మచ్ఛిష్యై స్సనకాదిభిః.

ఏవం చే ద్విషయాణా మాపత్పదత్వానుచింతనేఽపి తద్విరాగపూర్వకముక్త్యపాయానుష్ఠానాదికారో న కస్యాపి స్యా దిత్యత్రాహ (రజస్తమోభ్యా మితి.) యదపి యద్యపి రజస్తమోభ్యాం విక్షిప్తధీ ర్ముంధధీ శ్చ తథాఽపి విద్వాన్విషేకీ పునః మనో రుంధన్ సంకల్పవికల్పావ్రవణం కుర్వన్ విషయేషు సదా దోషదృష్టిః తేషా మాపత్పదత్వదర్శనస్వభావః అతంద్రితః తద్విషయప్రమాదరహితః న సజ్జతే విషయానుభవ ఇతి శేషః. ఏవంవిధేనాప్యేవ మధికృత్యా సంపాద్యేతి భావః.

౧౪

ఆత్మానుగుణేషు జన్తుషు భోగ్యతాబుద్ధిరూపా త్సంకల్పాద్ధి కామః. భోగ్యతాబుద్ధి శ్చ గుణధ్యానాదినా సా తు దోషదర్శనా నివర్తతే. మధురేఽపి వయసి విషమిశ్రత్యజ్ఞానాత్ భోగ్యతాబుద్ధినిష్పత్తి ర్హి దృష్టా దోషదృష్ట్యా విషయాంతరేభ్యో వివృత్తస్య మనసో విషయం దర్శయన్మదికారిణం విశింషన్ యోగం విదరాతి (అప్రమత్త ఇతి.) దోషదృష్ట్యేత్యం విషయభోగానాసక్తః. అప్రమత్తోఽతంద్రిత శ్చ యథాకాలం తత్తత్రాప్త్యా ర్కాద్యందినసాయంకాలాంతిక్రమేణ జితాసనః. చిరముపవిష్టస్యాపి శ్రమరాహిత్యాపాదనాత్మకాభ్యాసవిశేషరూప ఆననజయః. ప్రాణజయో నామ పూరణ రేచన కుమ్భనాద్యుపాయైః ప్రాణనశీకారః. అనిర్విణ్ణః అనలసః. శనై ర్మనో మయి శుభాశ్రయ భూతేఽర్చయన్ దారయన్ నియుజ్జీత “యజ సమాధౌ” ధ్యానపూర్వకసమాధినిష్ఠో భవే దిత్యర్థః. అవిషణ్ణ ఇతి పాఠే అంతరామై రవిషణ్ణచిత్త ఇత్యర్థః. తత్ర మనో మయ్యర్పణేన సమాధి ర్యోగ స్వరూపం ప్రాణాయామాదయ స్తు తస్యోపకారకా స్తే యమవియమాదీనా మపీత రాగ్లానా ముపలక్షకాః.

౧౫

ఏవం యోగస్య స్వరూప ముక్తం అథ విష్కృప్య యోగస్వరూప మేన దర్శయన్ ముక్త ప్రకౌత్తరానుసంవాదిహంససనకాదినంవాదం వక్తుం తత్పివృచ్ఛిషా ముత్పాదయతి (ఏతావా నితి)

సర్వతో మన ఆకృష్య మయ్యద్ధా వేళ్యతే యథా.

౧౪

ఉద్ధవ ఉవాచ —

యథా త్వం సనకాదిభ్యో యేన రూపేణ కేశవ.

యోగ మాదిష్టవా నేత ద్రూప మిచ్ఛామి వేదితుమ్.

౧౫

శ్రీతగవా నవాచ —

పుత్రా హిరణ్యగర్భస్య మానసా స్సనకాదయః.

ప్రప్రచ్యుః పితరం సూక్ష్మం యోగ స్త్యైకాంతికీం గతిమ్.

౧౬

సనకాదయః ఉచుః —

గుణే స్వావికతే చేతో గుణా శ్చేతసి చ ప్రభో.

కథ మన్యోన్యసన్త్యాగో ముముక్షో రితి సంశయః.

౧౭

మచ్చివైర్లంసరూపేణావతీర్ణస్య మే శిష్యతాం ప్రాప్తైః. సనకాదిభి రేతావా నేవ యోగ అదిష్టః ఉపదిష్టః. మదుపదేశః త్తో యోగః. అన్యేభ్యో ప్యుపదిష్ట ఇత్యర్థః. కియా సర్వతః. సర్వేభ్యో విషయేభ్యో మన ఆకృష్య మయ్యద్ధా మయ్యేవ అద్వైత్యవధారణార్థకో నిసాతః యథా, యథావ నివేళ్యతే ఇత్యేతావాః.

౧౪

తత్ర లబ్ధావసరః పృచ్ఛతి (యథా త్వ మితి.) యేన రూపేణ కింప్రకృత శ్రీకృష్ణరూపేణ కింవా రూపాంతరేణ యథా యాదృశం యోగ మాదిష్టవాన్ ఉపదిష్టవాః పితద్రూపం తద్వోగోవ దేష్టరూపం తం యోగం చేత్యపి బోధ్యం వేదితు మిచ్ఛామి.

౧౫

వివక్షితం సంవాదం వక్తుం ప్రస్తాతి (పుత్రా ఇతి.) పితరం హిరణ్యగర్భం సూక్ష్మం దుర్దేయం ఐకాంతికీం అసాధారణీం యోగస్య గతిం ప్రకారం ప్రప్రచ్యుః.

౧౬

ప్రశ్న మేవాహ (గుణేష్వితి.) గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు చేతః అవికతే తేషు భోగ్యత్వబుద్ధ్యా అవిష్టం ఉపదిత్యర్థః. తథా గుణాః స్మర్యమాణాః, చేత స్వావికంతే తతో నావగచ్ఛంతి తద్విషయతాం న త్యజన్తీత్యర్థః. అనేవాహ “మిత్యన్తథా బుద్ధే” రిత్యాదే “ర్యోహిత” ఇత్యంత స్మృత్యస్తోత్రర స్మార్తో విష్కృప్త్య ప్రదర్శితః. అన్యోన్యసంత్యాగః చేతసా గుణత్యాగః, గుణై శ్చేతస స్త్యాగః, ముముక్షోః ప్రకృతిసంబంధ స్వానర్థహేతుత్వాద్యవసాయేన తస్మా న్మోక్ష మిచ్ఛో రత ఏవాత్యంతం తీతిరో ర్విషయా నతిక్రమితు మిచ్ఛో. కథం స్వాదిత్యర్థః.

౧౭

(హంసోపాఖ్యానమ్)

శ్రీభగవానువాచ—

ఏవం పృథ్వీ మహాదేవ స్వయంభూ ర్భూతభావనః.

ద్యాయమానః ప్రశ్నబీజం నాభ్యపద్యత కర్మధీః.

౧౮

స మా మచింతయ ద్దేవః ప్రశ్నపారతితీర్థయా.

తస్యాహం హంసరూపేణ సకాశమగమం తదా.

౧౯

దృష్ట్వా మాం త ఉపవ్రజ్య కృత్వా పాదాభివందనమ్.

బ్రహ్మణ మగ్రతః కృత్వా వప్రచ్యుః కో భవా నితి.

౨౦

ఇత్యహం మునిభిః పృష్ట స్తత్వజ్ఞానుభిస్తదా

అనేన “రజస్తమోభ్యా” మిత్యాదినోక్తసౌపాయభూతస్య యోగస్య ప్రశ్న ఉక్తః. సనకాదీనాం ప్రశ్నస్య బ్రహ్మణా వ్యవిజ్ఞాతప్రతివచనతా మాహ (ఏవ మితి.) భూతభావనః. భూతాని వ్యప్తిభూతాని భావయ త్కృత్వాదయతీతి తథా అనేన కృత్స్నబ్రహ్మాండాంతర్గతస్పృష్ట్యపయ క్తజ్ఞానశక్త్యాది సంపన్నోపేత్యుక్తం. మహాదేవ ఇత్యనేన సృజ్యరుద్రేంద్రాదిభ్యోఽవ్యతిశయితజ్ఞానాదినంశక్త్యా దీప్య మానత్వం వివక్షితం. ప్రశ్నబీజం ప్రశ్నో బీజం కారణం యస్య త త్ప్రతివచనం సత్యేవ ప్రశ్న ప్రతివచనోదయా త్తస్య తత్కారణత్వం ద్యాయమానః. విచారయ న్నపి నాభ్యపద్యత నావిందత్ యత స్సోఽపి కర్మధీః కర్మణా సంకుచితజ్ఞానః అనగ్నజ్ఞ ఇత్యర్థః.

౧౮

తద్వి స తేషాం ప్రశ్నః కిం ప్రతివచనరహిత ఏవాసీ దిత్యత ఆహ (స మా మితి.) సః అనభిసన్నప్రశ్నబీజో బ్రహ్మ. ప్రశ్నపారతితీర్థయా ప్రశ్నస్య పార ముత్తరం తస్య తావ దనువృత్తే. తిత్తిర్వా జిజ్ఞాసా, తయా హంసరూపేణేత్యనేన. యథా హంసః క్షీరం నీరం చ పృథక్కర్తుం శక్తః, ఏవ మహం గుణాణాం చేత శ్చ సమీచీసోపాయోపదేశేన పృథక్కర్తు మవతీర్ణ ఇతి ద్యోత్యతే “మాం సర్వజ్ఞ మచింతయత్ (తస్యేతి.) తస్య చింతయతో బ్రహ్మణః. సకాశం సమీప మగమం గతవా నస్మి. తదా తే సనకాదయః బ్రహ్మణ మగ్రతః కృత్వా మా ముపవ్రజ్య ప్రత్యుత్తానప్రణామాది భువచ్ఛంద్య ప్రప్తవ్య మపృష్టైవ తావ త్కో భవా నితి వప్రచ్యు రిత్యర్థః.

౧౯-౨౦

తత్ర హేతుం వదన్ ఇత్థ మాపృథ్వోఽహం యత్తావ దుక్తవానస్మి తద్భ్రోవీమి శృణ్విత్యాహ (ఇతీతి.) తావ త్తత్వజ్ఞానుభిః కింపరీధ్యమానచిదచితృజాతీయ స్తస్య ముత తద్వింక్షణః. యది

యదనోచ మహం తేభ్య స్త దుద్ధవ నిబోధ మే. ౨౧

వస్తునో యద్యనానాత్వ మాత్మనః ప్రశ్న ఊదృశః.
కథం ఘటేత వో విప్రా వక్తు ర్వా మేక అశ్రయః. ౨౨

పంచాత్మకేషు భూతేషు సమానేషు చ వస్తుతః.
కో భవా నితి వః ప్రశ్నో వాచారమౌ హ్యనర్థకః. ౨౩

వింశతి స్తర్గి తే తే వై లక్షణ్యావహా ధర్మా ఇత్యేవం పరమాత్మయాభాత్వం జ్ఞాతు మిచ్ఛద్వి. కో భవా నితి వృష్టః. ౨౧

తత్ర సర్వజ్ఞోహం సమాపీ భగవా నపుష్ట మపి ప్రప్తవ్యం. తదభిప్రాయ మాలక్ష్య ప్రతిపక్ష్యతి తావ త్ప్రశ్నం ఖండయ న్నివ జిజ్ఞాసితం తత్త్వం నిరూపయితుం అత్మిన స్సమస్త చిదచిద్వాస్త్వం దర్శయతి (వస్తున ఇతి త్రివిః.) తత్ర తావ త్సర్వాంతరాత్మాన మీశ్వరం జానతాం జ్ఞానినాం కేవల మచిన్మాత్ర మేవ వశ్యతా మజ్ఞానినాం చ నైవంవిధః ప్రశ్నో ఘటత ఇత్యభి పేత్య ప్రథమ మీశ్వరవాస్త్వం జానతాం ప్రశ్నానుపపత్తి మాహ (వస్తున ఇతి.) వస్తునః చిదచిద్వస్తునః అనానాత్వం మదపృథక్సిద్ధత్వం తేనాత్మాయత్తనత్వాస్థితిప్రవృత్తిత్వం శరీరత్వం చాభిప్రేతం యది యుష్మాభిర్భృషిజ్ఞాత మిచ్ఛ్యర్థః. తద్వాత్మానో మమ మద్విషయక ఇత్యర్థః. ఊదృశః కో భవా నిత్యేవం విధో వో యుష్మాకం ప్రశ్నః. హేవిప్రాః కథం ఘటేత. అయం భావః. యది కన్యచి దపి చిదచిద్వస్తునో మత్స్పృథక్త్వం తదైవం ప్రశ్నః స్వాత్. ప్రష్టారో భవంతోఽవ్యన్మదవినాభూతాః. మమ సర్వజీవశరీరకత్వాత్ తదా యుష్మచ్ఛారీరకోఽహ మేవ పృష్టవా నస్మి. శరీరమాత్రవ్య వక్తృత్వా దర్శనాత్ తత శ్చ ప్రతివక్తృకయాఽభిమతోఽహ మేవ ప్రష్టే త్యనుపపన్న మితి కించ వక్తు ర్వా మేక అశ్రయః విషయః వక్తవ్యస్య సర్వస్య మదాత్మకత్వాత్ అహ మేవ వక్తవ్య స్సాస్యం. అతః ప్రష్టా ప్రతివక్తా చ వక్తవ్య తైవ ఏవేతి ప్రశ్నప్రతివచనే అనుపపన్నే ఇత్యర్థః. ౨౨

ఏవం ప్రష్టాణాం యుష్మాక మవ్యహ మంతరాత్మేక్యక్తం భవతి. అచేతనం శరీర మేవ జానతా మస్మేవం ప్రశ్నోఽనుపపన్న ఇత్యాహ (సజ్ఞాత్మకేష్వీతి.) అహం తావ ద్దంసరూపేణ ప్రతిక్షేపః. అతో న జాతిః ప్రష్టవ్యా. మత్పజాతీయానాం భూతానాం సర్వేషాం పాఞ్చభౌతికత్వేన సమానానాం సతాం న కారణ మపి ప్రప్తవ్యం. తస్మా ద్వాచారమృప్రతిపదసరూపవాగ్మ్యవహారారమృకః వః. ప్రశ్నః ప్రతిపదసరూపేక్షత్వా దనర్థక ఇత్యర్థః. ౨౩

(హంసోపాఖ్యానమ్)

మనసా వచసా దృష్ట్యా గృహ్యతేఽన్యై రపీంద్రియైః.

అహ మేవ స మత్తోఽన్య దితి బుద్ధ్యధ్వ మజాసా.

౨౪

గుణేష్వావిశతే చేతో గుణా శ్చేతసి చ ప్రణాః.

జీవస్య దేహ ఉభయం గుణా శ్చేతో మదాత్మనః.

౨౫

గుణేషు చావిశ చ్చిత్త మభీక్షం గుణనేవయా.

గుణాశ్చ చిత్తప్రభవా మద్రూప ఉభయం త్యజేత్.

౨౬

ఇత్థం ప్రశ్నబంధనవ్యాజేనోపదిష్టం యచ్చిదచిద్వస్తున స్సకాకాదాత్మనో వై లక్షణ్యావహం సమస్తచిదచిద్వస్తున స్సాన్వితరాత్మకత్వం తత్స్పృట మేవాహ (మనసేతి.) మనసా యోగపరికుద్దేనాపి మనసా తత్ర యోగపరికుద్దేన మనసా దేహాదివ్యావృత్తతయా గ్రాహ్యమాత్మస్వరూప మపరికుద్దేన తేన చక్షురాదిభిర్గ్రాహ్య మచేతనం చ తదేత త్వర్వం అహ మేవ శరీరాత్మభావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం మద్భూతతయా మదాత్మకం న తు స్వవిప్లవం అత స్సాన్వితరాత్మా అహ మేవ సర్వకర్తృబుద్ధివిషయ ఇతి బుద్ధ్యధ్వమ్.

౨౪

అథాభిప్రాయ మా లక్ష్య బ్రహ్మణం ప్రతి శృష్టం ప్రణవక్తి (గుణేష్విత్వాదినా.) ప్రణాః హేపుత్రాః అహ మంతరాత్మా యన్య స మదాత్మా తన్య జీవస్య దేహే సతి దేహసంబంధే సతి చేతో గుణేష్వావిశతే తే చ తస్మి న్నావిశతే అతో గుణా శ్చేత శ్చేత్కుభయం. మిథోన త్యజతీతి శేషః. ఇతి ప్రశ్నానువాదః. దేహ ఇత్యనేన పరస్పరాత్మాగో దేహసంబంధనిమిత్త ఇతి ద్యోశితమ్.

౨౫

అనూదితం ప్రశ్న మేవోపపాదయతి. (గుణేషు చేతి.) సతి దేహసంబంధే లభీక్షం పునః పున ర్గుణనేవయా చిత్తం గుణే ష్వావిశత్ అవిష్టం భవతి, చకారా గ్గుణా శ్చ తస్మి న్నావిశతో భవంతి. కథం బాహ్యభ్యంతరయో ర్గుణచేతనో ర్మిత్ర ఆవేశ ఇత్యత అహ (గుణా శ్చ చిత్తప్రభవా ఇతి.) ప్రభవత్వ మత్ర ప్రతీయమానత్వం పూర్వసంస్కారవశా చ్చిత్తే ప్రకాశమానా భవంతి. చిత్త మపి తత ఏవ తాకా విషయీకుర్వ దేవావతివృత్త ఇత్యర్థః. గుణాః పునః చిత్తప్రభవాః చిత్తే ప్రకర్షణ భవంతి తతో నావగచ్ఛంతి. కశ్చ తర్హి పరస్పరాత్మాగోపాయః యేన దేహసంబంధోఽపి నిపర్తత ఇత్యత అహ మద్రూప ఇతి. మద్రూపే చింత్యమానే సతి ఉభయం గుణా శ్చేత శ్చేత్కుభయం కర్తృ - త్యజేత్ అన్యోన్య మితి కర్మపదమద్యాహరన్యం. చిత్తం గుణాం స్త్యజతి గుణా శ్చ చిత్తం త్యజతీత్యర్థః. తత మన్యోన్యసంగత్యాగ ఇత్యవక్రమవశా దయమేవార్థః.

౨౬

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తం చ గుణతో బుద్ధివృత్తయః,
తాసాం విలక్షణో జీవ స్సాక్షిత్యేన విగద్యతే.

౨౩

యర్హి సంస్కృతిబంధోఽయ మాత్మనో గుణవృత్తిదః,

ఏవ మాత్మరూపధ్యానం శబ్దదిగుణపరిత్యాగోపాయ ఇత్యుక్తం. అథ జీవస్య దేహ విలక్షణత్వానుసంధానం చ గుణపరిత్యాగోపాయ ఇతి వివక్షి స్తావ జీవస్య ప్రకృతివిలక్షణత్వజ్ఞాననాయ తం తతో వివినక్తి (జాగ్ర దితి.) జాగ్రచ్ఛబ్దస్య కర్తరి శత్రంతతయా వ్యుత్పన్నత్వేఽపి తదాశ్రితజాగరావస్థాయా మత్ర లక్షణయా వృత్తిః. జాగరాధయ స్తిస్థోఽవస్థాః గుణతః ప్రకృతి గుణేభ్యః, సత్త్వాదిభ్యో హేతుభ్యః బుద్ధే రంతఃకరణస్య వృత్తయః తద్వ్యాపారవిమిత్తా ఇత్యర్థః. తథా చ వివిధ్య వక్ష్యతి “సత్త్వా జ్ఞాగరణం విద్యా ద్రణసా స్వప్న మాదిశేత్ ప్రస్యాపం తమసా జంతో స్తురీయం త్రిమ సంతత.” మితి, యద్యపి సుషుప్తే స్సాంతఃకరణే ష్వింద్రియేషు నిర్వాపారేషు సత్పు ఆహ మహ మిత్యవధానమాత్రరూపత్వా న్న తస్మాబుద్ధివృత్తిత్వం తథాఽపి నిర్వాపారే సత్యేవాంతః కరణే మనుష్యత్వబ్రాహ్మణత్వసుఖిత్యదుఃఖిత్యాదిబాహ్యభ్యంతరాద్యవధానవిదురకేసలతథావిదావధాన ఇతి తాన్మాత్రేణ తస్యా న్నర్వృత్తిత్వవ్యవహార ఇతి బోధ్యం అనేన జీవస్య జాగరాద్యవస్థాత్రయాన్వయః ప్రకృతినబంధప్రయుక్తత్వేనోపాధికో న స్వాభావిక ఇతి ప్రకృతితత్కార్యతత్సంబంధతత్ప్రయుక్తాది త్యోతిరిక్తం ప్రత్యగత్మస్వరూప మిత్యుక్తం భవతి. తదాహ (తాసాం విలక్షణ ఇతి.) సాక్షివిలక్షణ పదద్వయాన్వయాఽస్థాయేణ తాసా మిత్యపాదానస్య సంబంధవివక్షయా షష్ఠీ. కాభ్యో వృత్తిభ్యో విలక్షణ ఇత్యర్థః. కథం తాభ్యో విలక్షణస్య తదన్వయ ఇత్యత ఆహ. సాక్షిత్యేన వినిర్మితః తాసాం సాక్షిత్యేనేతి సంబంధః. సాక్షిత్యం చ సాక్షి ద్ధృష్టుత్వం తదేవావస్థాత్రయాన్వయాత్మక మితి విలక్షణస్యాస్యావస్థాత్రయాన్వయ ఉపపద్యత ఏనేతి భావః.

౨౪

తతః కిమత ఆహ (యర్హి తి.) యర్హి యతోఽయం సంస్కృతినబంధః దేహసంబంధరూప సంసారబంధః ఆత్మనో జీవస్య గుణవృత్తిదః గుణానాం శబ్దాదివిషయాణాం చేతన శ్చ పరస్పరావేశేన యా వృత్తయ స్సంకల్పవికల్పాత్మికాః తాః దదాతీతి తథా యద్వా ఆత్మనో మనసః గుణవృత్తిదః. గుణేషు శబ్దాదిషు వృత్తిః భోగ్యతాదిబుద్ధ్యాత్మికాః దదాతీతి తథా అత స్తుర్యే న్యతోవస్థాత్రయాత్మిక జీవశరీరకే మయి స్థితః మనఃపరస్యాత్మన ఇత్యస్య ప్రథమాంతతయా విపరిణామేన కర్తృతయాఽన్వయః. మయి స్థిత ఆత్మా మనః జహ్యోత్ గుణవృత్తి స్త్యజే దిత్యర్థః. ప్రకృతివివిక్తే మదాత్మకే స్వభావతోఽవస్థాత్రయరహితే జీవస్వరూపే స్థిత న్నద్యాథాత్మ్యానుసంధానపర ఆత్మా గుణవృత్తి ర్జహ్యో దిత్యర్థః. త త్రతః గుణవృత్తిత్వాగా ద్గుణచేతసాం త్యాగ స్సాన్త పరస్పరావేశత్వాగః స్మార.

(హంసోపాఖ్యానమ్)

మయి తుర్యే స్థితో జహ్యత్త్వాగ స్తద్గుణచేతసామ్.

౨౮

అహంకారకృతం బంధ మాత్మనోఽర్థవివర్యయమ్.

విద్వాన్నిర్విద్య సంసారచింతాం తుర్యే స్థిత స్త్యజేత్.

౨౯

యావన్నానార్థధీః పుంసో న నివర్తేత యుక్తిభిః,

జాగర్త్యపి స్వపన్నజ్ఞస్వప్నే జాగరణం యథా.

౩౦

ప్రకృతివింక్షణమదాత్మకజీవన్మరూపయాథాత్మ్యానుసంధానేన చేతోవృత్తిత్వాగ స్తతో గుణచేతసాం త్యాగస్తతో దేహసంబంధత్వాగః తతో నిరవశేషవైషయికసుఖదుఃఖనివృత్తి ర్నిరతికయానందస్యాప్తి శ్చేత్యుక్తం భవతి. అవస్థాత్రయరహితజీవన్మరూపానుసంధానేఽప్యాత్మనో విశేష్యతయానుసంధాన మపి కార్యమితి ద్యోతనాయ మయీతి విశేష్యత్వనిర్దేశః. జీవన్మరూపమాత్మానం ప్రతి నియత విశేషణతా హి తత్స్వరూపనిరూపణోపయుక్తా.

౩౦

మయి తుర్యే స్థిత ఇత్యనేన యథావస్థితస్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానవిధురస్యా నాదిదేహాత్మాభిమానస్వతంత్ర్యాత్మాభిమానప్రయుక్తో దేహసంబంధత్వాకో బంధ స్తతః శ్చ గుణచేతసాం పరస్పరావేళ ఇతి సూచితం. తత్సంబంధ మేవాహ (అహంకారకృతమితి.) అహంకారోజ్ఞానైకస్వరూపే ఆత్మని దేవమనుష్యత్వాదిభేదాభిమానరూపః స్వతంత్రత్వాభిమానరూప శ్చ తేనానాదినా కృతం ఆత్మనో బంధం అర్థవివర్యయం అర్థస్య పరమపురుషార్థస్య వివర్యయో విఘాతో యస్మాత్ తథాభూతం విద్వాన్ జానన్ నిర్విద్య సంసారబంధనా దితి శేషః. తుర్యే స్థితః అన్య పూర్వవ దర్శః. సంసారచింతాం సంస్మరించా తక్రథం ముచ్యేయేతి చింతాం త్యజేత్.

౩౧

అహంకారస్య సర్వాసర్థవిదానతా మాహ (యావ దితి.) నానార్థధీః దేవమనుష్యత్వాద్యభిమాన బుద్ధిః యుక్తిభిః దేహిత్వభేదప్రతిపాదకయుక్తిభిః యావన్నివర్తేత తావ జ్ఞాగర్త్యపి యద్యపి జాగర్తి తథాస్వప్నః స్వపితి జాగ్రద్దశాయా మపి సుప్త ఇవాజ్ఞానత్వార్థః. భ్రాంతిదశాయా మేవ జాగరాభిమానే దృష్టాంత మాహ-స్వప్నే జాగరణం యథేతి. న హి స్వప్నం పశ్యన్ తం స్వప్న మితి జానాతి కింతు జాగర మేవాభిమన్యతే. ఏవ మజ్ఞానేన దేహ మాత్మత్వేన పశ్యన్ తద్భృమాత్మకమితి జానాతి, కింతు యథార్థ మేవేతి అతో యావద్దేహవింక్షణమాత్మానం యథావన్న జానాతి తావన్నిపుణోఽప్యజ్ఞ వివతశ్చాసర్థ ఇతి భావః.

౩౨

అసత్త్వా దాత్మనోఽన్యేషాం భావానాం తత్కృతా భిదా.

గతయో హేతవ శ్చాస్య మృషా స్వప్నదృశో యథా

౩౧

యో జాగరే బహి రనుక్షణధర్మిణోఽర్థా న్భుంక్తే సమస్తకరణై ర్హృది తత్పదృశికా.

నను తుర్వస్థితిమాత్రేణ కథ మూదికాలానువృత్తాహంబారాదిత్యాగ ఇత్యత ఆహ (అసత్త్వా దితి.) ఆత్మనః సతతం జ్ఞానైకరూప స్వాన్యేషాం భావానాం దేవమనుష్యాద్యాకారాణా మూపాదికత్వేన విత్య మసత్త్వాత్ ఆభావాత్ ముక్తాత్మస్వదర్శనా దితి భావః. తత్కృతాభిదా దేవాదిశరీరకృతో బాలత్వయువత్వబ్రాహ్మణత్వాదిభేదః. గతయ స్తద్భుద్ధయః తద్దేతవోఽన్యే ఇతరే దోషా శ్చ కర్మవశ్యత్వావయో మృషాభూత మివానిత్యా ఇత్యర్థః. మృషాభూతస్య హి శుక్తిరజతాదే రధిష్ఠానా సాధారణాకారాగ్రహణప్రయుక్తప్రతితే స్తద్గ్రహణరూపనివృత్తిసామగ్రిసమవదానే సతి నివృత్తిదర్శనా దనిత్యత్వం తద్వదహంకారప్రయుక్తానాం దేవాద్యాకారతత్కృతభేదతద్భుద్ధితద్దేతుభూతదోషాణా మనాదిత్వేఽపి ముక్తాత్మస్వదర్శనేనాంతవత్త్వనిశ్చయా దనిత్యత్వాత్. అనిత్యానాం విశాసామగ్రిసమవ దానే సతి విశాశదర్శనా తుర్వస్థితిమాత్రేణ తత్త్వాగ స్సంభవతీతి భావః. యద్వా దేవాద్యాకారాణా మాత్మనోఽసత్త్వాత్తేషాం ప్రకృతిసరిణామరూపత్వేనాతద్గతత్వా దాత్మస్వరూపేఽణావాత్ తత్కృతభే దాదయో మృషా ఆత్మస్వరూపే న సంఠి అసతాం చ కథం చి దన్యత్ర ప్రతీయమానానాం ప్రతీతిమూలభూతదోషనివృత్తా నివృత్తి ర్హృష్టా యథా పరమార్థభూతాంగుళ్యవష్టమృజతిమిరాదినివృత్తా దంత్రే ద్విత్వనివృత్తిః శుభా పిత్రోపహతచక్షుః సమ్యక్ప్రీతిశ్చయా పిత్రోపహతౌ తన్నిమి త్రస్య శంఖగతయా ప్రతితస్య పీతిమోఽనివృత్తిః తద్వ త్తురీయస్థిత్యాత్మకసమవీనోపాయేన నిరవశేష మహంకారనివృత్తౌ తత్ప్రీయుక్త దేవాద్యాకారతత్కృతభేదాదినివృత్తిః, నిరవశేష మహంకారనివృత్తి శ్చ ముక్తిదళాయా మేవ బ్రహ్మవిదా మఘ్యపాయదళాయాం తిమిరపితృదిసద్భావదళాయాం ద్విత్వపీతిమాదే రివాఽహంకారన్యానువృత్తిదర్శనాత్ దేవాద్యాకారతత్కృతభేదాదీనాం మిథ్యాత్వ మక్రోద్యతే ఇతి న భ్రమితవ్యం, అన్యత్ర సతాం తతోఽన్యత్ర తేషాం మిథ్యాత్వేఽపి స్వాశ్రయే సత్యత్వాత్ యద్వా ఆత్మన ఇతి పశ్యమ్యంతం జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావా దాత్మనోఽన్యేషాం భావానాం జనత్వాత్ అనశబ్దవాద్యాచేతనకార్యత్వాత్ తత్కృతభేదాదయః గతీనా మసత్త్వం ప్రకృతితత్ప రిణామాత్మకాంతఃకరణవ్యాపారత్వేనశ్యవగంతవ్యం, మృషా ఆత్మస్వరూపే మిథ్యా న సంఠిత్యర్థః. ఆతో నివర్తంత ఇతి భావః. యథా స్వప్నదృశః స్వప్నే దర్శనాని సమ్యక్ప్రబోధేన నివర్తంతే. తద్వ ద్దేదాదయోఽప్యామోఽనుస్మృత్రతుర్వస్థిత్యా నివర్తంత ఇత్యర్థః.

౩౨

త దేవం సత్త్వరజస్తమోగుణనిమి త్రజాగరాద్యవస్థారూపబుద్ధినివృత్తిసాక్షిత్వేఽపి నస్తుత స్తవస్వయరహితస్య జీవస్వరూపస్య బ్రహ్మకత్వేనోపాసన మపి గుణచేతసాం మిథ స్త్వాగ హేతు

(హంసోపాఖ్యానమ్)

స్వప్నే సుషుప్త ఉపసంహరతే స ఏక స్మృత్యన్వయా త్రిగుణవృత్తిదృగింద్రియేశః.

ఏవం విమృశ్య గుణతో మనస స్త్యోవస్థా మన్మాయయా మయి కృతా ఇతి నిశ్చితార్థాః.

సూచితం, తదేవ స్ఫుట మాహ (యో జాగర ఇతి త్రిభిః.) యో జీవః జాగరే సమనైః కరజై రింద్రియై రనుక్షణః ప్రతిక్షణపరిణామాత్మకో దర్శిః. స్వభావ ఏషా మస్తీతి తథా తా అర్థా శబ్దాదివిషయా భుజ్జే శబ్దాదివిషయాణాం హి “తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పున ర్దుఃఖాయ జాయతే తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే” ఇత్యుక్తరీత్యా సుఖదుఃఖాద్యాపాదనరూపానుక్షణధర్మత్వం యత శ్చ స్వప్నే తత్సదజ్ఞా జాగరావస్థానుభుక్తవిషయసమానాః. స్వప్నద్రష్టేరానుభవ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయత్వ వై దర్శ్యసద్భావా తత్సదృశే నిత్యుక్తం. పాదర్శ్యస్య వై దర్శ్యగర్భత్వాత్ అన్యథా ఉత్తదేవ స్వాదితి న స్యామం. అర్థాన్ భుజ్జ ఇత్యనుషంజితే అథ య స్వప్నే సమస్తౌ ఉపసంహరతే విషయభోగా నితి శేషః. స ఏకః ఏకరూపః. జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావ ఇత్యర్థః. యద్వా సః. అవస్థాత్రయాన్వయా జీవః. ఏక ఏవ న తు ప్రత్యవస్థం భిన్నః. అనేన “స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః” ఇత్యదికరణ పూర్వపక్షనిరాసః. తత్ర హి కిం సుప్త ఏవ పున రాగరసమయే ఉత్తిష్ఠతి. ఉతాన్య ఇతి సంశయ్య తస్య సకలోపాదివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సంపన్నస్య ముక్తా దవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేంద్రియసంబంధా భావాత్ అన్య ఏవే త్యాశఙ్కితం. ఐక్యే హేతుః (స్మృత్యన్వయా దితి.) స్మృతిప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిగ్రహణం కర్మశబ్దవిధీనా మఘ్యవలక్షణం. తత్ర స్మృతి ర్య ఏవాహం సుప్త స్య ఏవ ప్రతిబుద్ధోఽస్మీత్యేవంరూపా కర్మ తు సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానా త్పాక్ర తేనైవ భోక్తవ్యం. శబ్దోఽపి సుప్తం ప్రతిబుద్ధం స ఏవేతి దర్శయతి “త ఇహ వ్యామో వా సింహోవే”త్యాదినా “యద్యచ్ఛపంతి తథా భవంతి”త్యంతేన విధయ శ్చ మోక్షార్థా సుషుప్తస్య ముక్తత్వేననర్థకా న్మ్య రితి తదధికరణసిద్ధాంతార్థాహేతవః. త్రిగుణవృత్తిదృక్ త్రిగుణవృత్తీనాం జాగరాదీనాం దృక్ ద్రష్టా తత్ర హేతు రింద్రియేశః కర్మనిమిత్తప్రాకృతేంద్రియప్రవర్తనవాః.

౩౨

మనస స్తిప్రోఽవస్థా శ్చ మన్మాయయా స్వస్వకర్మానుగుణమధీయసంక్కుల్పరూపజ్ఞానేన గుణతః సత్త్వాదిమనోవిషగుణజేభ్యః. విమిత్రేభ్యః మయి కృతా ఇత్యేవం ఇత్థం విమృశ్య, విచార్యేతి సంసంధః. అత్యుచః కృత్స్నచిదచిదుపాదానకారణత్వా చ్ఛివచిద్గతావస్థానాం తద్వారా స్వాత్మవర్ణంతత్వాభి ప్రాయేణ మయీత్మ్యుక్తం నిశ్చిః ఆర్థః. సకలానర్థనివారకమత్సాప్తిసాధనమదుపాసన మేవ సరమ ప్రయోజనం యై పై హార్దం హృద్గత మఖిలసంశయాదిం అనుమానసదుక్తితీక్షణానానినా సంభి

సంచిద్య హార్ద మనుమానసదుక్తితీక్షణ్ణానాసినా భజత మాఖిలసంశయాదిమ్. ౩౩

ఈక్షేత విభ్రమ మిదం మనసో విలాసం దృష్టం విసప్త మతిలోల మలాతచక్రమ్.
విజ్ఞాన మేక మురుదేవ విభాతి మాయాస్వప్న త్రిధా గుణవిసర్గకృతో వికల్పః. ౩౪

తతః ప్రతినివర్త్య నివృత్తతృష్ణ స్తూష్టిం భవే నిజసుఖానుభావో నిరీహః.

మాం విజేత్యన్వయః. సంశయాః కి మహం దేహకార ఉత తద్విలక్షణః. కిం స్వతంత్రః
కింవా పరతంత్ర ఇత్యాదిరూపాః. త ఏవాది. పీడా, జ్ఞాన మత్ర యథావస్థితాత్మపరమాత్మస్వరూపస్వభా
వానుసంధానాత్మకం అనుమానం జేహేంద్రియవిషయాణా మంతతో దుఃఖావహత్యానిత్యత్వహేయత్వాది
వ్యాప్తిగ్రహణమ్. తేన తన్మూలం వైరాగ్యం విపక్షితం. సదుక్తయ శ్చారీరకన్యాయాత్మికాః వేదాంతార్థ
విచారవైరాగ్యాభ్యాం విశేషేన తీక్షణ జ్ఞానరూపేణాసినేత్యర్థః. ౩౩

అనుమాన మేవ దర్శయతి (ఈక్షేతేతి.) విశేషణభ్రమం అత్మత్వభోగ్యాత్వాదిభిః, యస్మి
న్మనసో విలాసో యస్మి స్పృహ-ల్పవికల్పవిషయ మిత్యర్థః. ఇదం జేవాదిశరీరతదుపభోగ్యవిషయాదికం
సర్వ మితి దర్శితో నిర్దేశః. విసప్త మితి సాధ్యస్య దృష్ట మితి సాధనస్య అలాతచక్ర మితి దృష్టాంకస్య
తద్విశేషణ మతిలోల మితి ఈక్షేత ఇత్య మనుమినుయా దిత్యర్థః. అథ సదుక్తివిచారాత్మకజ్ఞానాకారం
దర్శయతి (విజ్ఞాన మితి.) విజ్ఞానం జీవస్వరూపం “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే యో విజ్ఞానే తిష్ఠ” న్నితి
శ్రుతే. తదేకం జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావం ఉరుదేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుదేవ భాతి స తత్స్వి
రూపేఽస్తి దేవమనుష్యాదిభేద ఇతి భావః. స చ వికల్పో దేవమనుష్యాదిభేదః, త్రిధా త్రిప్రకారాః.
యే గుణాః సత్వాదయ స్తేషాం విసర్గః పరిణామః. తేన కృతః. మాయాస్వప్న, సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తే
ర్మమ మాయయా ప్రకృత్యా సంకల్పరూపజ్ఞానేన వా విమిత్తేన స్వప్నః స్వప్న ఇవ కృతః. యథా
స్వప్న స్సంకల్పవికల్పప్రపణమనః ప్రతీయమానః పునః, ప్రబోధేన విపర్యతే తద్యత్సాన్యత్మపరమాత్మ
యాథాత్మ్యానుసంధాతు రాత్మగతత్వేన ప్రతీయమానః. పున రామోజ్ఞనువృత్తాత్మోపాసనా నివర్తత
ఇతి. ౩౪

(దృష్టి మితి.) తత శృణ్వాదిభ్యః. దృష్టిం. ప్రతినివర్త్య శబ్దాదిభాహ్యవిషయా నగృహ్ణ
న్మిత్యర్థః. నివృత్తా తృష్టా విషయాభిలాషో యన్య సః నిరీహః నిర్వాపారః. తత్ర దృష్టిం
ప్రతినివర్త్యేతి జ్ఞానేంద్రియాణాం వక్షరాదీనాం నియమముక్తం నివృత్తతృష్ణ ఇతి మనసః. నిరీహ ఇతి
కర్మేంద్రియాణాం నిజసుఖానుభవ ఇతి సమాది రుక్తం. తూష్టిం భవే దితి దేహానుచింతననిషేధః.

(హంసోపాఖ్యానమ్)

సంద్యుశ్యతే క్వ చ యదీద మవస్తుబుద్ధ్యా త్యక్తం భ్రమాయ న భవేత్స్మృతి రానిపాతాత్.

దేహం చ నశ్నర మవస్థిత ముత్థితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమ త్వస్వరూపమ్.
దైవా దుపేత మథ దైవవశా దపేతం వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాన్తః.

దేహోఽపి దైవవశగః ఖలు కర్మ యావ త్స్విరమ్భకం ప్రతిసమీక్షత ఏవ సానుః.

ఏవంవిదన్య పుంసః, పూర్వ మవస్తుబుద్ధ్యా అనాత్మబుద్ధ్యా “యత్తు కాలాంతరేణాపి నాన్యసంజ్ఞా ముపైతి వై పరిణామాదిసంభూతః, తస్యస్తున్నపత చ్చకి” మిత్యాత్మ న్నేవ వస్తుకల్పస్య ముఖ్యవృత్త త్వస్మరణాత్, త్యక్త మిదం దేహాదికం క్వచ సమాదివ్యతిరిక్తకయనాసనభోజనాదిదశాను యది యద్యపి సంద్యుశ్యతే అనుసంధీయతే తథాపి తత్ భ్రమాయ సమాదిత శృలనాయ న భవేత్ యద్వా పున ర్దేహాంతరసంబంధనిమిత్తదేహాత్మాభిమానాదిరూపభ్రమాయ న భవేత్. నను “తుర్యే స్థితః. అనుమాన సదుక్తితీక్షణానాసినా నిజసుఖానుభవ” ఇతి తుర్యస్థితిజ్ఞానానుభవకల్పవివక్షితం జ్ఞానం కిం తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యరూపం కింవా ధ్యానోపాసనాదికల్పవాచ్యం ధ్యానాదికల్పవాచ్యత్వేఽపి కిం ద్విప్తీరావృత్తిరూపం కింవా యావ చ్చరీరపాతానువృత్తిరూప మిత్యత్రాహ (స్మృతి రానిపాతా దితి) స్మృతి ర్భగవద్ధ్యానం ఆశరీరపాతా తక్రూర్తవ్య మిత్యర్థః. అన్యథా మనఃకాలాష్యా త్పమాది రేవ గళిత స్సాన్నిధి భావః. అనిపాతా దిత్యనేన ద్విప్తీరావృత్తజ్ఞానవృద్ధానః. స్మృతికల్పేన వాక్యజన్యస్య.

తూష్టింభవే దిక్యక్తం తూష్టింభావం వివృణోతి (దేహం చేతి.) పిదః నిష్పన్నసమాధిః జేహ మవస్థితం ఆసీనం ఉత్థితం వా న పశ్యతి నానుసంధత్తే, తత్ర హేతుత్వేన దేహం విశేషి (స్వర మితి.) హేయత్వా దితి భావః. కించ యతః స్వరూపం నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం అధ్యగమత్ పాజితస్కృతవాక్. అతః సమాదిదశాయాం జేహో న ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః. దైవా దుపేత మితి వాసోవిశేషణం యథా మదిరా మదేన మద్యపానజమదేనాంధో వివేకరహితః పుమాః పరికృతం పరిధృతం వాసో వస్త్రం. దైవా దుపేత మథ తస్మా దపేతం వా నానుసంధత్తే తద్వత్.

సను యదా సమాధి ర్నిష్పద్యతే కిం తదైవ కృత్యాంతరాభావా ద్యోగినో దేహో నశ్యతి కింవా కంచి త్కాల మనువర్తత ఇతి సంశయానా నృత్యాహ (దేహోఽపితి.) దైవవశగః దైవస్యాంత రాత్మనో మమ వశంగతః దైవాయత్తనత్తాస్థితిప్రవృత్తికః అనేన నిరంతరసమాధినిష్పవ్య కథం దేహధారణ మిత్యాశక్కావ్యధానః. అపికల్పేన సమాధినిష్పత్తి రపి మత్సంకల్పాయత్రేతి పివక్షితం.

తం సప్రపంచ మధిరూఢసమాధియోగ స్వాప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిబుద్ధవస్తుః. ౩౭

మయైత దు క్తం వో విప్రా గుహ్యం తత్సాంఖ్యయోగయోః,

జానీత మాఽఽగతం యజ్ఞం యుష్మద్ధర్మవివ-యా.

౩౮

అహం సాంఖ్యస్య యోగస్య సత్యస్య ర్తస్య తేజసః,

పరాయణం ద్విజశ్రేష్ఠా శ్చియః కీర్తే శ్శమన్య చ.

౩౯

యావ త్స్వారమ్భకం కర్మ తావ త్సానుః సప్రాణః ప్రతి నమీక్షత ఏవావతిష్ఠత ఏవేత్యర్థః. స్వస్య దేహస్వారమ్భకం అభ్యసగతప్రారబ్ధాత్మక మిత్యర్థః. తథా చ శ్రూయతే “తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సంవత్సరే” ఇతి, ననుజ్ఞానిన స్తదితరస్య చ దేహో యావ త్స్వారమ్భక కర్మావసాద్యేవ తత్ర కో విశేష ఇత్యత అహ (త మితి.) సప్రపజ్ఞుం సానుబంధిసం స్వాప్నం న్నప్నార్థవ దనిత్యం తం దేహం అధిరూఢసమాధియోగః, అధిరూఢః ప్రాప్తః సమాధ్యాత్మికో యోగో యేన సః, అత ఏవ ప్రతిబుద్ధవస్తుసాక్షాత్కృతాత్మవస్తుః పునరా పున ర్న భజతే ఇతర స్తు పున ర్దేహంతరం ప్రతిపద్యత ఇతి భావః.

౩౭

ఉపసంహరతి (మయేతి.) సాంఖ్యం తత్త్వత్రయవిభాగపూర్వకబ్రహ్మత్వకస్వాత్మోపాసనం యోగో భగవదుపాసనం తయో స్సంబంధి య ద్గుహ్యం గోప్యం వక్తవ్యం తదేతత్ హేపిప్రాః మయా అభిహితం సత్య ముక్తం కిన్తు దుష్కరా విమో సాంఖ్యయోగా విత్కృష్టప్రాయ మాలక్ష్య దుష్కరోఽపి మాం శరణం గతస్య మత్ప్రసాదా త్సుకర ఏవేత్యభిప్రేత్య అత్ర హేతుతయా మోక్షోపయుక్తానాం జ్ఞానవిశేషాణాం ధర్మవిశేషాణాం చ ప్రవర్తకోఽహ మేవేతి ఏవక్ష స్తావ దాత్మన సమమిత్రయజ్ఞయోగో వయోక్తవిరతిశయవాత్సల్యాది గుణయోగితా మావిష్కరోతి (జానీతేతి.) యజ్ఞం యజ్ఞవిర్వాహకం శ్రీవిష్ణుం “యజ్ఞో వై విష్ణు” రితి శ్రుతేః యజ్ఞానూచరతః కర్మ నమగ్రం ప్రవిలీయత” ఇతి స్మృతే శ్చ మాం హంసరూపిణం యుష్మాకం ధర్మః మోక్షధర్మ స్తద్వివక్షయా అగతం జానీత.

౩౮

(అహ మితి.) హేద్విజశ్రేష్ఠాః యోగాదీనా మహం పరాయణం ఆశ్రయః ప్రవర్తక ఇత్యర్థః. తత్ర సత్యం భూతహితాచరణం ఋతం పుణ్యం కర్మ తేజః బాహ్యకరణవశికావప్రభావః శ్రీ రైవరాగ్యాదిసంపత్ కీర్తి ప్రత్యుభవా ప్రథా శమోఽంతఃకరణనియమః.

౩౯

(హంసోపాఖ్యానమ్)

మాం భజంతి గుణా స్సర్వే నిర్గుణం నిరపేక్షకమ్.
సుహృదం ప్రేయ మాత్మానం సామ్యానందాయో గుణాః.

౪౦

ఇతి మే చిన్నసందేహో మునయ స్సనకాదయః,
సభాజయిత్వా పరయా భక్త్యాఽగృణత సంస్తవైః.

౪౧

తై రహం పూజిత స్సమ్య త్సంస్తుతః పరమర్షిభిః.
ప్రతీయాయ స్వకం ధామ పశ్యతః పరమేష్ఠినః.

౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కందే,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

కింబహు నేత్యాహ (మా మితి.) గుణాః కల్యాణగుణాః నిర్గుణం హేయగుణరహితం
విరపేక్షకం స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచిక్షిన్న మాత్మానం అత ఏవ ప్రేయం సుహృదం హితైకావహం
భజంతి అశ్రయంతి. తే పున స్తే కల్యాణగుణా ఇత్యత్రాహ (సామ్యేతి.) సామ్యం వైషమ్యరాహిత్యం
అనంద శ్చ ఆది ర్గేషాం తే.

౪౦

హంసనకాదినంద ముపసంహరతి (ఇతీతి.) ఇతీర్థం మే మత్తో హంసరూపాత్ చిన్నాః
సందేహాః గుణచేతస్త్యాగాదివిషయాః. యేషాం తే సనకాదయః పరయా ఉత్కృష్టయా భక్త్యా మాం
సభాజయిత్వా సమ్యగారాధ్య సంస్తవైః స్తోత్రై రగృణత తుష్టుః. అదాదేశ ఆర్షః.

౪౧

తై స్సనకాదిభి రహం హంసరూపః, పరమేష్ఠినః, పశ్యత స్పతః స్వకం ధామ స్థానం
ప్రతీయాయ ప్రత్యాగతోఽస్మి, ప్రత్యయాయేతి పాఠస్తు చింత్యః.

౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుదాకరస్య పర్వవిద్యావిధేః శ్రీశైలగుహోః సుతేన
తచ్ఛరణకమలవరిషయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీపీఠరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ఏకాదశస్కందసమాఖ్యాయాం.
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ —

వచన్తి కృష్ణశ్రేయాంసి బహూని బ్రహ్మవాదినః,

తేషాం వికల్పః ప్రాధాన్య ముతాహో ఏకముఖ్యతా.

౧

భవతోదాహృత స్వామి సృక్తియోగోఽనపేక్షితః.

అథ చతుర్థశోఽధ్యాయః

“అధిరూఢ స్వమాధియోగ స్వాప్నం పునర్న భజతే స్రుతిబద్ధవస్తు” రితి పరబ్రహ్మే పాసన మేవ మోక్షాభ్యుక్తేయస్సాధన మిత్యుక్తం. తత్ర మోక్షాభ్యుపగుషార్థస్య స్వేతరన్యావృత్తత్వనిర్ది ధారయిషయా వృచ్ఛతి (వదంతీతి) బ్రహ్మ అదీయతే అధ్యాపయంతి చేతి బ్రహ్మవాదినః, అనేన సర్వేషాం వాదానాం వేదమూలకత్వం వేదస్యానాదిత్వం చ జ్ఞాపితం, శ్రేయాంసి ధర్మార్థకామనాదిరూపాణి కదం తత్సాధనానాం మప్యసలక్షణం. భవతా తు హేస్వామిః ఆనపేక్షితః పరావేక్షిరహితః, నిష్కామ ఇత్యర్థః. భక్తియోగః ఉదాహృతః మోక్షసాధనత్వేన కథితః. తత్ర తేషాం బ్రహ్మవాదిభి రుక్తాం శ్రేయసాం తత్సాధనానాం చ త్వదభిహితమోక్షతత్సాధనాభ్యాం సహ కిం వికల్పః, మోక్షశబ్దాభిలష్యస్య శ్రేయసః. బ్రహ్మవాద్యుక్తశ్రేయోఽంతరాంతర్యుతత్వే తదుక్తసాధనై స్సహ త్వదుక్తభక్తియోగస్య వికల్పే నానుష్ఠానప్రసజ్ఞః, పరిన్య ధర్మాద్యనతిరిక్తత్వాత్ ప్రహీయవయో ర్న్యనతిరిక్తసాధ్యయోః, “ప్రహీతి ర్యజేత” యన్తై ర్యేతి వికల్పః. ప్రసిద్ధ ఇతి భావః, యది ధర్మాదిభ్యో విజాతీయో మోక్ష స్సాన్త తదా ధర్మాదీనాం మోక్షస్య చ తారతమ్యానిశ్చయూ త్కిం సర్వేషాం శ్రేయస్సాధనానాం ప్రాధాన్యం పరస్పర వజ్ఞాజీభావనై రుర్యేణ స్వస్వఫలం ప్రతి ప్రధానోపాయతయాఽనుష్ఠేయత్వ మితి ద్వితీయవికల్పార్థః. యద్యేషాం మద్యే కన్యచి దేవౌత్కృష్ట్యం తదా సత్కుక్కుప్తే పరే నికృష్టతల్లిస్సానుదయా త్రస్యై వేషితతమత్వాత్ తల్లిపీన్తత్సాధనవైస్వానుష్ఠేయత్వా త్రస్యైవ ప్రాధాన్యాదితరేషా ముపయోగవిశేష వివేకేన సమీహితసాధనాశ్లతయాఽనుష్ఠానం స్వాధికార్యయేన తృతీయకోట్సుదయః, తదుక్తం భక్తియోగం విశిష్ట (నిరస్పేతి.) యేన భక్తియోగేన సర్వతః సర్వభ్యో విషయేభ్య స్సజ్గం నిరన్యా పోహ్య మన స్తయ్యేవావిశే దితి యద్యపి. భగవత్కేవ మనస్త్యైర్మసాధనత్వకథనేన భక్తి యోగస్య ధర్మాదిభ్యో పిలక్షణ శ్రేయస్సాధనత్వ జ్ఞానసద్భావావగమా ద్వికల్పాదివికల్పానుసపత్తిః.

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనః)

నిరస్య సర్వత స్సజ్గం యేన త్వయ్యావిశే స్మనః.

౨

శ్రీభగవా నువాచ—

కాలేన నష్టా ప్రళయే వాణీయం వేదసంజ్ఞితా,

మయాఽఽదౌ బ్రహ్మణే ప్రోక్తా ధర్మో యస్యాం మదాత్మకః.

౩

తేన ప్రోక్తా చ పుత్రాయ మనవే పూర్వజాయసా,

తతో భృగ్యుదయోఽగృహ్ణా న్నస్త బ్రహ్మమహర్షయః

౪

తథాఽపి మనస స్త్వయ్యావేశేన సాధ్యో మోక్షః కిం ధర్మాద్యంతర్ముతః ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. అతిరిక్తత్వేఽపి కింవా తత్సామ్య మస్త్వతనేతి తారతమ్యేఽవ్యక్తాజ్ఞానోఽస్త్వత నేతి సంశయేన తదుపపత్తిః.

౧-౨

తత్ర బ్రహ్మవాదినో వదంతీత్యనేన యజ్ఞాపితం వేదస్యానాదిత్వం తదజ్ఞీకుర్వ న్నాహ (కాలేనేత్యాదినా.) ప్రలయే ప్రాకృతప్రలయే వేదసంజ్ఞితే యం మమ వాణీ కాలేనాద్యేత్రధ్యావయితృ విరహితేన నష్టా విప్లుతయథావస్థితవర్ణవరంసరా బహువ పైవ పున ర్మయా సంక్షేపేన జగత్పిన్మక్షణా ఆదౌ కల్పాదౌ బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ ప్రోక్తా. అవిప్లుతానుపూర్వీవిశిష్టతయాఽఽవిష్క్రియమాణా ఉపదిష్టేత్యర్థః. తాం విశిష్టా - ధర్మో యస్యాం మదాత్మకః. అహ మాత్మా స్వరూపం యస్య స ధర్మః యస్యాం వాణ్యా మభివ్యక్తః “యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః. తే వసంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం ననాతన” మితి శ్రీకృష్ణస్య ధర్మత్వం శ్రీమన్మహాభారతే ప్రసిద్ధం. వైదత్వే సత్యలోకికశ్రేయస్సాదనత్వం హి ధర్మత్వం. తప్ప భగవ త్యప్యప్తి “అమృత స్త్యేష సేతు” రితి శ్రవణాత్ ఆతో మదాత్మక ఇత్యుక్తం. అనేన మదాత్మకధర్మప్రారాన్యవరై వేయం కృత్వాఽపి వేదసంజ్ఞితా వాణీ, యాగాదీనాం ధర్మత్వప్రతిపాదనపరః పూర్వభాగోఽన్యనభినంహితఫలయజ్ఞాదినాధ్య మత్పిత్రిప్రయుక్తమత్సాప్తిప్రతిపాదనపర ఏవేతి సోఽపి మదాత్మకధర్మప్రతిపాదనపర ఏవేతి ఫలితమ్.

౩

(తేనేతి.) తేన బ్రహ్మణా ప్రథ మజ్ఞాయ పుత్రాయ మనవే స్వాయంభువాభ్యాయ సా వాణీ ప్రోక్తా. (తతేతి.) తత్ర స్వాయంభువమన్వంతరే. తత ఇతి సాతేఽపి స ఏవార్థః. భృగ్యుదయః భృగుమరీచ్యత్కర్ణిరఃపులస్త్యపులహక్రతపః నస్త బ్రహ్మర్షయః ప్రతిమన్వంతరం స్తప్తర్షిభేదః ప్రతిపాదితోఽష్టమేఽవగంతవ్యః. తతో బ్రహ్మణ స్సకాళా దగృహ్ణా తాం వాణీ మితి శేషః.

౪

తేభ్యః పితృభ్య స్తత్పుత్రా దేవదానవగుహ్యకాః.

మనుష్యా సిద్ధగన్ధర్వా న్నవిద్యాధరచాటణాః.

౫

కిం దేవాః కిన్నరా నాగా రక్షః కింపురుషాదయః.

ఐహ్యస్తేషాం ప్రకృతయో రజస్సత్వతమోభువః.

౬

యాభి య్భూతాని భిద్యంతే భూతానాం మతయ స్తథా.

యథాప్రకృతి సర్వేషాం చిత్రా వాచ స్సప్రవంతి మా.

౭

ఏవం ప్రకృతివైచిత్ర్యా ద్భిద్యంతే మతయో నృణామ్.

తేభ్యః ఋషిభ్యః పితృభ్య స్సకాకా త్రత్పుత్రా దేవదయోఽగృహ్ణాన్నితి పూర్వేణ సంబంధః, గుహ్యకాః యజ్ఞాః.

౮

కిం దేవకిన్నరకింపురుషా దేవాదివ జ్ఞాతివిశేషాః. ఏవం వేదస్యానాదినిధనత్వం ప్రతిపాదితం. అథ య త్సర్వేషాం వాదానాం వేదమూలకత్వ మితి తత్ప్రతిపక్షేన “అదర్శం ధర్మమితి యా నర్వాణా నివరీతాం శ్చ బుద్ధి సా పార్థ తామసీ” తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయమ్, సత్త్వా త్సంజాయతే జ్ఞాన” మిత్యాదిప్రమాణప్రతిపన్నరజస్సత్వతమోగుణానుగుణస్వభావత్వా ద్వాదినాం తత్ర సాత్త్వికస్వభావనాం యథావస్థితవేదార్థావగమే సత్యవీరస్వభావనాం వివరీతబుద్ధిత్వా త్స్వస్వ బుద్ధ్యుత్పేక్షి క్షితార్థమూలకా సర్వే వాదాః స తు వేదైకమూలకా ఇత్యాహ (ఐహ్య ఇతి.) కేషాం బ్రహ్మాది కింపురుషాదివర్తంతానాం ప్రకృతయః. రజస్సత్వతమోభువః రజస్సత్వతమాంసి జన్మస్థానాని యాసాం తాః.

౯

ప్రకృతీర్విగిన్హి (యాభి రితి.) యాభిః ప్రకృతిభిః, భూతాని భిద్యంత ఇతి జాత్యాదిభేదో వివక్షితః. తథాభూతానాం మతయ శ్చ భిద్యంతే. ప్రకృతి రత్ర స్వభావః. స చ కర్మానుగుణజ్ఞాన ప్రయత్నచిక్కిరాక్రియాద్యుత్పత్తి రంతఃకరణగతః. సత్త్వాదిగుణకార్యవిశేషాత్మకః. యథాప్రకృతి యథా స్వభావం స్వస్వభావనాతిక్రమేణ సర్వేషాం చిత్రా వాచః సప్రవంతి ప్రవహంతే ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః.

౧౦

ఏవం యథా వాచ శ్చిత్రా స్సప్రవంతి తథా తథా ప్రకృతివైచిత్ర్యా నృతయో భిద్యంతే. నృణా మితి దేవాదీనా మపి ప్రదర్శనార్థం మతివైచిత్ర్యే నిదర్శనాభిప్రాయేణాహ (పారం పర్యేణేతి) తథాహి కేషాంచి త్రమస్వస్వభావనాం అనాదినిధన మపి వేదం పౌరుషేయ మత ఏవ

(భక్తిద్యానయోగయో రభివర్ణనముట్టః)

పారంపర్యేణ కేశాంచి త్పాషణ్ణమతయోఽపరే.

౯

మన్మయామోహితదియః పురుషాః పురుషర్షభ.

శ్రేయో వదన్త్యనేకాంతం యథాకర్మ యథారుచి.

౧౦

ధర్మ మేకే యశ శ్చాన్యే కామం సత్యం దమ శ్శమమ్.

అన్యే వదంతి స్వార్థం వా ఐశ్వర్యం త్యాగభోజనమ్.

౧౧

తత్రాపి భ్రమవిప్రలమ్బాదిపౌరుషదోషనంభావనయాఽప్రమాణం మన్యమానానాం స్వస్వభావానుగుణ బుద్ధ్యుత్ప్రేక్షితవేదార్థవిరుద్ధార్థస్వరూపాజాం మూలపురుషాజాం పారంపర్యేణోపదేశవరంవరయా అపరే తదనుయాయినః. కేచి దర్శాపీనః పురుషాః. పురుషర్షభ సాషండమతయః. యథావస్థితవేదవిరుద్ధార్థ మతయః. దృశ్యంత ఇతి శేషః.

౯

స్వతో వివేకశూన్యతాం వ్యజ్ఞయితుం విశిషిష్ట (మన్మయామోహితదియ ఇతి.) మన్మయా మోహితమతిత్వా తత్పారంపర్యానాదరేణ స్వతోఽపి యథావత్తత్త్వం న జానంతీతి భావః. తే పునః. సాషండమతయస్సంతో న తూష్టి మవతిష్ఠంతే కింతు యథాకర్మ యథారుచి అనేకాంతం నానావిధం శ్రేయో వదంతి రుచే ర్నియామకం కర్మవై విధ్య మిత్యభిప్రాయేణ యథాకర్మే త్యుక్తమ్.

౧౦

యథాప్రకృతి సర్వేషాం చిత్రా వాచ స్ఫురనంతీక్యేత త్స్ఫురజ్ఞయతి (ధర్మ మేక ఇతి.) ఏకే పూర్వమీమాంసకాః. ధర్మం యాగదానహోమాదిరూపం శ్రేయస్సాధనం వదంతీతి సంబంధః. ఏవ ముత్తరత్రాపి. స్వరాది రేవ శ్రేయ స్తత్సాధనం ధర్మ ఏవేతి వదంతీత్యర్థః అన్యే కావ్యాలంకారాది కృతః యశః కీర్తి మేవ స్వరూపిరూపశ్రేయ స్సాధనం వదంతి. తథా చ తత్ఫురిపాటిః “యావత్కీర్తి ర్మనుష్యస్య పుణ్యా లోకేషు గీయతే. తావద్ధర్షనహస్రాణి స్సగ్ధే లోకే మహీయతే” ఇతి. కామతంత్ర ప్రణేతార స్తు కామ మేవ పురుషార్థం వదంతి. తదుపాయా స్తు తై రేవోక్తా స్తత ఏవ ద్రష్టవ్యాః. యోగిన స్తు సత్యం దమం శమం చ తై వల్యాఖ్యశ్రేయస్సాధనం వదంతీత్యర్థః. అన్యే నీతిశాస్త్రవిద్య ఐశ్వర్య మేవ స్వార్థం పురుషార్థం వదంతి తదుపాయా స్తు సామాదయ సైరేవోక్తా ఇతి భావః. లోకాయతికా స్తు త్యాగభోజనం విభవభోజనం వదంతి “భస్మీభూతస్య దేహస్య పునరాగమనం కుతః. తస్మా త్సర్వప్రయత్నేన ఋణం కృత్వా ఘృతం పిబేత్” ఇత్యాదిరూపా హి శేషాం పరిపాటిః.

౧౧

కేచి దర్థం చ కర్మాణి ఇష్టాపూర్తవ్రతాని వై .

అన్యే యజ్ఞం తపో దానం శ్రేయాంసి నియమా న్యమాః .

౧౧

ఆద్యస్తవస్త ఏతేషాం లోకాః కర్మవివిర్మితాః .

దుఃఖోదర్గాస్తమోనిష్ఠాః జుద్రదానన్దా శ్శుచాఽర్పితాః .

౧౨

మయ్యర్పితాత్మన స్సభ్య నిరపేక్షస్య సర్వతః ,

మయాఽఽత్మనా సుఖం యత్త త్కుత స్సాస్య ద్విషయాత్మనామ్ .

౧౩

కేచి త్రయీమతానుసారిణః యజ్ఞాదీ స్సురుషారోపాయా నాహుః, తత్ర వ్రతాన్యేకాదశ్య వవాసాఽని నియమాః శౌచావశనాదయః, యమాః ఇంద్రియనియమానదయః, తై ర్హి యజ్ఞాదిప్రయుక్త చిత్తకద్యుపశాతవివిదిషాదికృతకమదమాద్యజ్ఞతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యబ్రహ్మస్వరూపాభిన్నప్రత్యగత్వా వరోక్షజ్ఞానం నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరూపముక్తిసాధన మిత్యుక్తమ్.

౧౧

ఏవం వాదనాం వై చిత్త్యమభిధాయాథ వికల్పాది వికల్పప్రతిక్షేపాయ స్వాభిమతమోక్షబుద్ధికేయ స్తత్సాధనభూతబ్రహ్మోపాసనయోగితతేభ్యో వ్యాప్యతత్త్వజ్ఞాననాయ తేషాం స్వరూపమాహ (ఆద్యంతవంత ఇతి.) ఏతేషాం దర్పాదీనాం లోకాః లోక్యంత ఇతి లోకాః ఫలాని ఆద్యంతవంతః అనిత్యా ఇత్యర్థః, తత్ర హేతుః - కర్మవివిర్మితాః, కర్మనంపాదితాః కృష్ణాదికర్మఫలవదితి భావః, దుఃఖోదర్గాస్త, దుఃఖోత్తరఫలాః, స్వర్గాదిసాధనధర్మాదిక్షయే సతి పున ర్దుఃఖావాప్తే రితి భావః, తమోనిష్ఠాః మోహావసానాః, జుద్ర ఆననో యేభ్యస్తే అత ఏవ శుచా శోకేనార్పితాః, సంగతాః అనుభవదశాయా మపి పతనభయశక్త్యానిమిత్తదుఃఖగర్భా ఇత్యర్థః,

౧౨

అథ భక్తియోగసాధ్యం తు మోక్షసుఖ మనుభవాత్మకం నిత్యదుఃఖానంభిన్నం నిరవదికం చేత్యభిప్రేత్య, త ద్విషయాన క్తమనసాం దుర్లభ మిత్యాహ (మయూతి.) హేనభ్య మయి నిత్యనిరతి శయాననైకస్వరూపే అర్పితః, ఆత్మా మనో యేన తస్మాత్ ఏవ, సర్వత స్సర్వేషు వైషయికేషు జుద్ర సుఖేషు నిరపేక్షస్య, పుంసో య స్మయా అత్మనా నిమిత్తభూతేన సుఖం త ద్విషయాత్మనాం కుత స్సాస్యత్, ఆత్మనేత్యనేన విషయవై లక్షణ్య మభిప్రేతం, ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః, సుఖాత్మక జ్ఞానం ప్రతివిషయభూతవ్యైవాత్మనః తత్ప్రీతిహేతుత్వవివక్షయా ఆత్మనేతి తృతీయా, నిరతిశయానంద రూపాత్మవిషయజ్ఞానస్య విషయవై లక్షణ్యేన నిరతిశయసుఖాత్మకత్వవిషయాత్మాలభ్యత్వోక్త్యా తదను బావ్యోక్తలోకవిసరీతాకారత్వలాభాన్నిత్యత్వసమభోదర్శత్వనత్యవిష్వత్వప్రభూతానందత్వవిరంతరహద్వార్పిత త్యాదయో లభ్యంతే.

౧౩

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనముద్భవః)

అకించనస్య దాస్తస్య శాస్తస్య సమచేతనః,

మయా సంతుష్టమనస స్సర్వా సుఖమయా దిశః.

౧౪

న పారమేష్ఠ్యం న మహేంద్రధిష్ఠ్యం న సార్వభౌమం న రసాధిపత్యమ్,

న యోగసిద్ధీ రపునర్భవం వా మయ్యర్పితాత్మేచ్ఛతి మద్విదానశ్చత్.

౧౫

న తథా మే ప్రియతమ ఆత్మయోని ర్న శంకరః,

తదేవం మోక్షాఖ్యపురుషార్థస్య తత్పాదనభూతభక్తియోగస్య చ నిరతిశయసుఖరూపస్య ధర్మాదితల్లోకేభ్యో నిరతిశయత్వవ్యాపకాత్తారతమ్యలాభేన తస్యైవోత్కృష్టత్వావగమాదేకముఖత్వవక్షః స్థాపితః. అథ కిం వక్తవ్యం పరిభూతమోక్షసుఖస్య నిరతిశయత్వమిత్యభిప్రేత్య తత్పాదనభూత భక్తియోగస్య స్వస్వరూపరూపగుణానుస్మృత్యాత్మకస్య నిరతిశయసుఖరూపతా మాహ (అకించన స్యేత్యాదినా.) మయా నిరతిశయానందరూపేణ విషయభూతేన చ మయా సంతుష్టం మనో యస్య తస్మాత్ ఏవ సమచేతనః సర్వత్ర మద్భావైకచేతనః నిరంతరం మయ్యేవ సక్త చిత్తత్వాదితి భావః. యద్వా వాకించనస్వాభిలషణీయాంతరరహితస్య తత్రహేతుః-దాంతస్య జితబాహ్య కరణస్య శాంతస్య జితాంతఃకరణస్య సర్వా దిశః సుఖమయాః సుఖప్రదురః దిగ్గోళాం కాలావస్థయో రప్యవలక్షణమ్.

౧౬

సంతోషమేవ వివృణోతి (న పారమేష్ఠ్య మితి.) మయ్యర్పిత ఆత్మా మనో యేన సః మత్ మత్తో విదానస్య త్పారమేష్ఠ్యాదిక మపి నేచ్ఛతి పారమేష్ఠ్యం బ్రహ్మాధిపత్యం మహేంద్రధిష్ఠ్యం ఇంద్రస్థానం సార్వభౌమం కృత్స్నభూమండలాధిపత్యం రసాధిపత్యం పాతాలైశ్వర్యం యోగసిద్ధయోజితమాదయః కింబహునా అపునర్భవం మోక్ష మపి నేచ్ఛతి. పారమేష్ఠ్యాదిభ్య స్సర్వేభ్యోప్యహ మేవ మయ్యర్పితా త్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయ ఇతి స మదస్య త్తుచ్ఛత్వా న్నేచ్ఛతిత్యర్థః.

౧౭

న కేవల మహ మేవ తస్య నిరతిశయప్రియః కింతు సోఽపి మమ తథైవేత్యాహ (న తథేతి.) భవానితి జ్ఞానిమాత్రోపలక్షణం. యథా భవా న్మమ ప్రియతమః తథా ఆత్మా స్వీయా మూర్తిః ఆత్మయోనిప్రభృతయో, న ప్రియతమాః, పుత్రపౌత్రప్రాతృభార్యాశరీరరూపా అపి అనేన “ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం న చ మమ ప్రియ” ఇతిగీతావనార్థ ఉక్తః. యద్యప్యాత్మ

న చ సంకర్షణో న శ్రీ రైవశ్యా చ యథా భవాత్. ౧౬

నిరపేక్షం శుభిం శాంతం నిర్వైరం సమదర్శనమ్.

అనువ్రజా మ్యహం నిత్యం పూయేత హ్యజ్ఞిరేణుభిః. ౧౭

విష్కించనా మయ్యసుర క్తచేతస శ్శాంతా మహాన్తోఽఖిలజీవవత్సలాః.

కామై రనాలబ్ధియో జుషన్తి య నైరపేక్ష్యం న విదు స్సుఖం మమ. ౧౮

బాధ్యమానోఽపి మద్భక్తో విషయై రజితేంద్రియః,

ప్రాయః ప్రగల్భయా భక్త్యా విషయై ర్నాభిభూయతే. ౧౯

యోన్యాదీనా మపి జ్ఞానిత్వా నిరతికయప్రియత్వా న్న తథా మే ప్రియతమ ఇత్యసంగతం. తథాఽపి తేషా మపి యది మయి భక్తి ర్న స్యా న్న తదా పియా ఇత్యర్థవ్యవసానేన తతోక్త మితి బోధ్యమ్. ౧౬

(ప్రేమాక్షియపారవశ్యవయుక్తా మాత్మనో వృత్తి మాహ (నిరపేక్ష మితి.) మదతిరిక్త విషయనిరపేక్షం మునిం మత్స్వరూపగుణాదిమననైకశీలం అత ఏవ సమదర్శనం సర్వత్ర మద్భావయుక్తచేతసం అత ఏవ నిర్వైరం క్షాపి నైరరహితం. అహం. నిత్య మనువ్రజామి. అనువ్రజనన్య ప్రయోజన మాహ (పూయతే హ్యజ్ఞిరేణుభి రితి.) తదీక్షితం తత్సంపన్నం చ సర్వ మపి వస్తు మదజ్ఞిరేణుభిః పూరిం భవే దితి బుద్ధ్యా త మనుగచ్ఛామీత్యర్థః. పూయేయేత్సు త్రమపురుష పాతే. మదంతర్వర్తిబ్రహ్మాండ మపి వసిత్రీకుర్యా మితి భావేనేతి తన్మాహాత్మ్యాతికయస్తుతిః. ౧౭

అపునర్నవ మపి నేవృత్తిత్వ క్తం తత్రానాదర ఏవ కారణ మిత్యభిప్రేత్యాహ (విష్కించనా ఇతి) విష్కించనాః మద్యుతిరిక్తాచిలషణీమాంతరరహితాః. తత్ర హేతుః - మయ్యేవాసుర క్తం చేతో యేషాం తే తత్ర హేతుః శాంతాః జిహంతఃకరణాః. అఖిలేషు జీవేషు మదాత్మకత్వభావేన వత్సలాః దయాళవః మహాంత స్సారవః కామై రనాలబ్ధా అస్పృష్టా దీ ర్ఘేషాం. తథాభూతా స్సంతో. యన్మదసుభవజం సుఖం జుషన్తే అనుభవంతి నైరపేక్ష్యం నిరపేక్షాః విష్కామా నైర్లభ్యం మోక్షసుఖం నైరపేక్ష్యం తదపి తన్న విదుః తత్సమం న విదుః. అతో నైరపేక్ష్యం నాద్రియంత ఇతి భావః. ౧౮

అస్త్యేవంవిధం సుఖ మేవ యః పున రుపక్రాంత్యదృక్తియోగోఽవిజితేంద్రియ శ్చ. న కిం విషయాభిభూత స్సంసరో దేవేత్యత్రాహ (బాధ్యమానోఽపితి.) మద్భక్తః ప్రారబ్ధమద్భక్తియోగః ప్రాయః ప్రగల్భయా అహరహరేధమానయా భక్త్యా హేతుభూతయా విషయై. ర్నాభిభూయతే. మద్భక్తి రహరహరేధమానా సర్వవిషయవిస్మృతికరీతి భావః. ౧౯

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనపుట్టః)

యథాఽగ్ని స్సునమిద్ధార్చిః కరో త్యేధాంసి భస్మసాత్.

తథా మద్విషయా భక్తి రుద్ధవైనాంసి కృత్స్నః.

౨౦

న సాధయతి మాం ధర్మో న సాంఖ్యం యోగ ఉద్ధవ.

న స్వాధ్యాయ స్తవ స్త్యాగో యథా భక్తి ర్మమోర్జితా.

౨౧

భక్త్యాఽహ మేకయా గ్రాహ్య శృద్ధయాఽఽత్మా ప్రియ స్సతామ్.

భక్తిః పునాతి మన్నిష్ఠాశ్ శ్వపాకా నపి సంభవాత్.

౨౨

నమ సా ప్రగల్భా చే ద్విషయాభివర్ణనాపుకా స్కాత్ తత్ప్రాగ్భ్యుద్రావంతింధకే పాపే సతి కథం సా ప్రగల్భా స్వా దిత్వత ఆహ (యథాగ్ని రితి.) యథాఽల్పస్యగ్ని స్తావ త్కాపేష విహితః క్రమేణ సునమిద్ధార్చి రేధాంసి దారుణి భస్మసా త్కురుతే తథా మద్విషయా భక్తి రపి హేఉద్ధవ తావ దుపక్రాంతా ఆహరహరభ్యాసాహితోత్కర్షా కా ర్త్యేన్నైనాంసి పాపాని స్వప్రాగ్భ్యుద్రావంతింధకాని నాశయతీత్యర్థః. యద్యపి "ధర్మేణ పాప మననుదతీ"తి ధర్మస్యైవ భక్తుస్య త్రిప్రతిబంధకావనోదకత్వం శ్రుతం తథాఽపి అరద్ధిభక్తియోగసహచరితస్యైవ ధర్మస్య తదవనోదకత్వ మితి భగవాదాశయః. ౨౦

"అనుప్రణా మ్యహం నిత్య" మితి నిరతిశయప్రీతిరూపాత్మవిషయకభక్తియోగ స్యైవాత్మ వశీకారకారణత్వం సూచితం, తత్స్ఫుట మేవాహ (న సాధయతీతి.) ఊర్జితా ఏధితా మమ భక్తి. ర్యథా మాం సాధయతి వశీకరోతి తథా యోగాది ర్న సాధయతి. ౨౧

న కేవలం మద్భక్తి ర్మద్యశీకరమాత్రహేతు రపి తు, యథాఽవస్థితమత్స్వరూపస్వభావాది జ్ఞానహేతు రపీత్యాహ (భక్త్యేతి.) యథాఽవస్థితస్వరూపస్వభావోఽహం. ఉద్ధయా విష్కామయా ఏకయా ఏకరూపయా అవిచ్ఛిన్నయేతి యావత్, గ్రాహ్యః గ్రహీతుం శక్యః "భక్త్యా త్వనస్యయా శక్య ఆహ మేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతు" మితి వచనార్థ ఉక్తః, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశిష్ట (సతాం ప్రియ ఇతి) సతాం భక్తానా మహం ప్రియః నిరతిశయప్రీత్యాత్మకభక్తివిషయః, అతోఽహ మపి సద్విః ప్రియై ర్భక్త్యా గ్రాహ్యో భవేయ మితి భావః. ప్రియత్వే హేతు రాత్మేతి. ఆత్మా హి నిరతిశయప్రియ ఇతి భావః, "పూయతే త్యజ్ఞిరేణుభి" రితి భక్తియోగస్య వితరాం పావనకరత్వం సూచితం, తదుపపాదయతి (భక్తి రితి.) మన్నిష్ఠా మద్విషయా శ్వపాకా నపి సమ్మనా జ్ఞాతిదోషా శ్చునాతి యద్యప్య క్షణహృజ్జకభక్తియోగేన శ్వపాకస్యాదికారోఽస్తి తథాఽస్యస్మి స్పృకరణే భక్తిశబ్దేన ప్రపత్తిశ్చ వివక్షితేతి తస్యాం సర్వాదికారోఽహప్రమాణప్రతిపన్నః. ౨౨

ధర్మసత్యదయోపేతో విద్యయా తపసాన్వితః.

మద్భక్త్యాఽపేత మాత్మానం సమ్యక్ స్మృషునాతి హి.

౨౨

కథం వినా రోమహర్షం ద్రవతా చేతసా వినా.

వినాన్దాశ్రుకలయా శుద్ధ్యే ద్భక్త్యా వినాఽఽశయః.

౨౪

వాగ్దధదా ద్రవతే యస్య చిత్తం రుద త్యభీక్షం హసతి క్వచి చ్చ.

విలజ్జ ఉద్గాయతి నృత్యతే చ మద్భక్తియుక్తో భువనం పునాతి.

౨౫

యథాఽగ్నినా హేమ మలం జహోతి ద్మాతం పున స్స్వం భజతే చ రూపమ్.

ఆత్మా చ కర్మానుశయం విధూయ మద్భక్తియోగేన భజ త్యథో మామ్.

౨౬

యథా భక్తిః పునాతి న తథేతర ఇత్యాహ (ధర్మేతి.) ధర్మాదిభి రుపేతః వినయేనాన్వితః విద్యయా చాన్వితోఽపి మద్భక్త్యా ఆపేకం రహితం ఆత్మానం సమ్యక్ న పునాతి.

౨౩

రోమహర్షాది మంతరేణ కథం భక్తియోగనిష్పత్తి రవగమ్యతే భక్త్యా చ వినా కథం శుద్ధ్యేది త్యాహ (కథ మితి.) అనందాశ్రుకలయోత్సవంతరం భక్తినిష్పత్తిః, కథ మవగమ్యత ఇతి వాక్యశేషః. భక్త్యా వినా కథ మాశయోఽంతఃకరణం శుద్ధ్యే దితి, తత్ర రోమహర్షో రోమాఞ్చాః చేతసో ద్రవో నామ శుభాశ్రయానుధ్యానకృతో మనోవికారవిశేషః, అనందాశ్రుకా అనందాశ్రుభినుసంతతిః.

౨౪

కించ భక్తిః స్వాశ్రయం పునాతీతి కిము వక్రవ్యం, గద్గదవాగాదిమద్భక్తినిష్పత్తిలక్షణ యుక్తః కృత్స్నం జగ త్పునాతీత్యాహ (వాగ్దధదేతి.) యస్య వాగ్దధదా, యస్య చిత్తం, ద్రవతే. యశ్చ కదాచి ద్రోదితి అభీక్షం పునః పునః హసతి క్వచిచ్ఛ విలజ్జ న్న మ్మచ్చైర్గాయతి క్వచిచ్ఛ నృత్యతే చ, న ఏవ మద్భక్తియుక్తః, భువన మీక్షణస్ఫుర్నాదిభిః పునాతి.

౨౫

కించ భక్త్యైవాత్మశుద్ధి ర్వాన్యత ఇతి నదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) ద్మాతం దమనీముఖేన ద్మాతం హేమ సువర్ణం కర్తృ మలం జహోతి. స్వం స్వాసావారణం రూప మోజ్జ్వల్యం చ భజతే. తథా ఆత్మా జీవోఽపి మద్భక్తియోగేన కర్మ అనుశయ మితి వదద్వయం వ్యస్తం, అనుశయం భుక్తావశ్టం జ్ఞానవరకం కర్మ విధూయాథో తతః మాం భజతి ప్రాప్నోతి మాం ప్రాప్య స్వస్వరూపం భజత ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః “పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్సేన రూపేణాభినిష్పద్యత” ఇతి.

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనపుట్టః)

యథా యథాఽఽత్యా పరిమృణ్యతేఽసౌ మత్పుణ్యగాథాశ్రవణాభిధానైః.

తథా తథా పశ్యతి సూక్ష్మతత్త్వం చక్షు ర్యథైవాజ్ఞానసం ప్రయుక్తమ్. ౨౩

విషయా న్ధ్యాయత శ్చిత్తం విషయేషు విషజ్జితే.

మా మనుస్మరత శ్చిత్తం మయ్యేవ ప్రవిలీయతే. ౨౪

తస్మా దనదభిధ్యానం యథా స్వప్నమనోరథమ్.

హిత్వా మయి సమాధత్స్వ మనో మద్భావభావితమ్. ౨౫

నను భక్త్యుత్పత్తిప్రతిబంధనకే కర్మణి విధాతే సతి భక్తి స్తయా చ కర్మవిధూతి రితీతరేతరాశ్రయ మేతత్, ఏవం చ కదా యథావస్థితతత్త్వత్రయవివేకః, యేన తత్పూర్వకభక్తియోగ స్సాన్య దిత్యత ఆహ (యథా యథేతి.) మత్పుణ్యగాథాశ్రవణై స్తదభిధానై శ్చ అసౌ వాత్మా పరిమృణ్యతే విశోధ్యతే కర్మవిధూననేతి భావః. తథా తథా సూక్ష్మతత్త్వం తత్త్వ మిహానారోపితాకారః ప్రకృతే స్సూక్ష్మే జీవః జీవా త్సూక్ష్మః పరమాత్మా తదంతరాత్మా. తయా వ్యాపనస్వభావత్వాత్ యథా రోగాదిదుష్టం చక్షు స్తావద్రూపగ్రహణానమర్థం సదజ్ఞానసంప్రయుక్తం నివృత్తదోషం సద్రూపం గృహ్యతి తద్వత్ భావన్మత్పుణ్యగాథాశ్రవణాభిధానేనాత్మకుద్దిః తతః తత్త్వత్రయవివేకః తతో భక్తి రిత్యర్థః. ౨౩

శ్రవణాదిభి రేవ చిత్తం మచ్ఛ్రివణం స్యాదితి సదృష్టాంత మాహ (విషయా నితి.) ఆస్య యథేత్యాదిః మా మిత్యన్య తథేతి, అనుస్మరతః శ్రవణాభిధ్యానాదిభిః మాం స్మరతః పుంసః ప్రవిలీయతే ప్రకర్షేణ శ్లిష్యతి. ౨౪

దృష్టాంతత్వే నోక్తస్య విషయధ్యానస్య త్యాజ్యత్వ మిచ్ఛేతం విమృణ్య ద్దాద్ధానికత్వేనోక్త మాత్మానుస్మరణం విధత్తే (తస్మా దితి.) తస్మా చ్ఛ్రివణాభిధానాదిక్రమేణైవ మదృక్పూర్వయాత్ స్వప్నమనోరథం తత్తుల్యం తద్వ దస్థిరవిషయ మిత్యర్థః. అనదభిధ్యానం శబ్దాదివిషయధ్యానం త్యక్త్వా మద్భావభావితం యథా మద్విషయభావబంధేన భక్త్యోపాసీతం భవతి తథేతి సమాధివిశేషణం మనో మయ్యేవ సమాధత్స్వ శ్రవణాభిధానాదిక్రమేణ సమాహితం కురు. ౨౫

శ్రీణాం తత్సజ్జీనాం సంగం త్యక్త్వా దూరత ఆత్మవాః,
క్షేమే వివిక్త ఆసీన శ్చింతయే న్మా మతలదితః.

౩౦

స తథాఽన్య భవే క్లేశో బంధ శ్చాన్యప్రసక్లతః,
యోషిత్సంగా ద్యథా పుంస స్తథా తత్సజ్జీసక్లతః.

౩౧

ఉద్దవ ఉవాచ -

యథా త్వా మరవిద్దాక్ష యాదృశం వా యదాత్మకమ్.
ధ్యాయే న్ముముక్షు రేత న్మే ధ్యానం తద్వక్తు మర్హసి.

౩౨

శ్రీభగవా నువాచ -

సమ ఆసీన స్సమకాయో యథా సుఖమ్.
హస్తా పుత్సక్ల ఆదాయ స్వనాసాగ్రకృతేక్షణః.

౩౩

స కేవలమనదభిధ్యాన మేవ హేయ మపి త్వభిధ్యాత్సనజ్గోఽపిత్వాహ (ప్రీతా మితి.)
శ్రీసజ్జీనాం చేతి చళద్దోఽధ్యాహ ర్తవ్యః. త్యాగో దుష్కర ఇత్యతో విశేషః. ఆత్మవాః శనై ర్వశీకృ
తేంద్రియః క్షేమే నిర్భయే వివిక్తే నిర్జనే చ దేశే ఆసీనః ఆతంద్రితః అనలనః మాం చింతయేత్. ౩౦

శ్రీసజ్గాదే స్త్యాజ్యత్వే కారణ మాహ (స తథేతి.) యథాఽన్య పుంసః యోషిత్సక్ల
తత్సజ్జీసక్లతః యోషిత్సంగినాం సజ్గావృ, బద్ధ స్తాదదీన్యం తత్ప్రయత్నః క్లేశ శ్చ భవే త్తథా
ఽన్యప్రసక్లత స్తా స భవతః, ఆతో యోషి తత్సజ్జీసక్ల త్యాజ్యా వితి భావః. ౩౧

చింతయే న్మా మతంద్రిత ఇత్యుక్త చింతా తద్విషయప్రకారజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (యథేతి.)
యథా ధ్యాయే దితి సంబంధః. యథేతి ధ్యాన్యప్రశ్నయాదృశ మితి విగ్రహసంస్థానప్రశ్నః. యదాత్మక
మితి దివ్యాత్మస్వరూపప్రశ్నః ఏతత్సవిషయం ధ్యానం తత్ప్రకారం చ వక్తుం అర్హసి త్వదభిమతం త్వ
మేవ వక్తుం శక్త ఇతి భావః. ౩౨

తావ ధ్యానంగా న్యాహ (సమ ఇతి చతుర్థి.) సమే దేశే ఆ స్తీరే అననే "చేలాజినకుశో త్తర"
మిత్యుక్త విధే యథాసుఖం ఆసీనః స్వస్తికకమలాద్యన్యతమాసనోపవిష్టః సమకాయః ఋజుకాయః.
హస్తా ఉత్సంగే ఆదాయ స్వస్య నాసాగ్రే కృతం విహిత మీక్షణం దృష్టి ర్యేన నః. ౩౩

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ధనమట్టః)

ప్రాణస్య శోధయే న్మార్గం పూరరేచకకుమ్భుతైః.

వివర్యయేణాపి శనై రభ్యసేన్నియతేద్రియః.

౩౪

హృద్యవస్థిత మోంకారం ఘణ్ణానాదం విసోర్జవత్,

ప్రాణేనోదీర్య తత్రాయం పున స్సంవేశయే త్వరమ్.

౩౫

ఏవం ప్రణవసంయుక్తం ప్రాణసంధాన మభ్యసేత్.

దశకృత్వ ప్రిషవణం మాసా దర్వా గ్జితానిలః.

౩౬

పూరకాదిః ప్రాణస్య మార్గ మిదాపిఙ్గాఖ్యానాదీవిశేషరస్త్రిరూపం ప్రాణవాయుసంచార మార్గం శోధయేత్ వివర్యయేణ రేచకపూరకకుమ్భకక్రమేణ వా శనక్తై రభ్యసేత్ ప్రాణమార్గశోధన మితి శేషః.

౩౪

జితప్రాణస్య హి మనోజయః “ప్రాణబంధనం హి సోమ్యమన” ఇతి శ్రుతేః, ఘనపి జిత ఏన సతి ధ్యానం సుకర మత స్తస్య తదగ్గత్వం మార్గశోధనం త్వప్రతిబంధేన ప్రాణవాయుసంచారార్థం మార్గో హి శ్లేష్మాదిభి రాపూరితోఽవతిష్ఠతే, అత స్తదర్థం శోధనం స్వనాసాగ్రకృతేక్షణత్వ మపి చిత్తస్థైర్యహేతుత్వాభిప్రాయేణోక్తం నియతేంద్రియ ఇతి యమ ఉక్తః నియమ స్త్వర్థతో ద్రష్టవ్యః ప్రాణస్యేత్యాదినా ప్రాణాయామ ఉక్తః, స చ ప్రణవాఖ్యమంత్రానుసంధానయుక్త ఏవ కర్తవ్య ఇతి వక్తుం తదనుసంధానప్రకార మేవాహ (హృదీతి.) ఘణ్ణానాద మివ హృది అవిచ్ఛిన్నం అవిచ్ఛిన్ననాద మిత్యర్థః, విసోర్జవత్ కమలనాశతస్తువత్ త మ్మిమం సూక్ష్మేణ నాదేన యుక్త మిత్యర్థః, తావ దోంకార మేవంవిధ మనుసంధాయేత్వర్థః, తతః ప్రాణేన ప్రాణాఖ్యవాయునా ఉదీర్య ఉత్థాప్య తేనోత్థితం ధ్యాతేవ్యేత్వర్థః, పున స్తత్ర హృది స్వర మోజ్కారం సంవేశయేత్, సంప్రవిష్టం ధ్యాయే దిత్యర్థః.

౩౫

ఏవ మిత్థం ప్రణవసంయుక్తం ప్రణవానుసంధానసంయుక్తం యథా భవతి తథా త్రిషవణం త్రిసంధ్యం దశకృత్వః దశవారాః ప్రాణసంయమ మభ్యసేత్, ఏవం చే న్నాసా దర్వాగేన జితః అనిలః ప్రాణో యేన తథాభూతో భవతి.

౩౬

హృత్పుష్కరిక మంతస్థ మూర్ధ్వనాళ మధోముఖమ్,
 ద్యాతోర్ధ్వముఖ మున్నిద్ర మష్టపత్రం నకర్ణికమ్. ౩౭

కర్ణికాయాం న్యసే త్సూర్యసోమాగ్నిసు త్రరో త్రరమ్,
 వహ్నిమధ్యే స్మరే ద్రూపం మమైత ధ్యానమగ్గళమ్. ౩౮

శ్యామం వ్రశాంతం సుముఖం దీర్ఘచారుచతుర్భుజమ్,
 సుచారుచుద్గరగ్రీవం సుకపోలం శుచిస్మితమ్. ౩౯

సమానకర్ణవిన్యస్తస్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్,
 హేమామ్బరం ఘనశ్యామం శ్రీవత్సశ్రీవికేతనమ్. ౪౦

శఙ్ఖచక్రగదాపద్మవనమాలావిభూషితమ్,
 నూపురై ర్విలసత్పాదం కౌస్తుభప్రభయా యుతమ్. ౪౧

ద్యుమత్కిరీటకటకకటిసూత్రాజ్ఞదాయుతమ్.

ఏనం ద్యానంగా న్యక్షేత్వా అశాపృష్టమపి ద్యేయస్థానధ్యానప్రకార మాహ (హృత్పుండరీక మితి సార్ధేన.) అంతస్థం శరీరాంతర్వర్తి హృదయకమల మూర్ధ్వనాళ మధోముఖం ముకుళితం చ కదళీపుష్పసంకాశ మవలంబితే తదూర్ధ్వముఖ మధోనాళ మున్నిద్ర మష్టపత్రం నకర్ణికం చ ద్యాత్వా. ౩౭

తత్ర సూర్యసోమాగ్ని తన్మండలా న్యత్రరోత్రరం నృనేత చింతయే దిత్యర్థః. “తస్య మధ్యే మహానగ్ని” రిత్యగ్నిః ప్రత్యక్షక్రతుసిద్ధిః, సూర్యసోమా తు శ్రుత్యంతరసిద్ధత్వా దిహ స్మృతా విత్తాచార్యాః, అథ ద్యేయ మాత్మనో రూపం వదన్ ద్యానం విధత్తే (వహ్నిమధ్యే ఇత్త్యాదినా) వహ్నిమండలమధ్యే మమైతద్వక్ష్యమాణవిధం ద్యానమంగళం ద్యానస్య శుభాశ్రయం రూపం స్మరేత్. ౩౮

రూపం విశిష్ట (శ్యామ మితి.) వ్రశాంతం శోభనం ముఖయన్య దీర్ఘః సుందరా శ్చత్వారో భుజా యన్య సుచారుభ్యోఽపి సుందరా గ్రీవా యన్య శోభనా కపోటా యన్య శుచి శుత్రం స్మితం సుందహాసో యన్య. ౩౯

సమానయోః కర్ణయోః విన్యస్తే స్ఫురంతీ మకరాకారే కుండలే యన్య శ్యామ మిత్కుక్తం, కిమివ శ్యామ మిత్యత అహ (ఘనశ్యామ మితి.) హేమవ త్ప్రీత మమ్బరం యన్య తత్ శ్రీవత్స శ్రీమహాలక్ష్మ్యే ర్నికేతనమ్. ౪౦

శఙ్ఖాదిభి ర్విభూషితం నూపురై ర్విలసన్తౌ పాదౌ యన్య ద్యుమద్భిః ద్యుతిమద్భిః కిరీటాదీభిః సమంతాత్ యుత మలంకృతం తత్ర సూత్రం బ్రహ్మసూత్రం కటిసూత్రం చ సర్వే వ్యంగేషు అవయవేషు

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనముట్టః)

సర్వాఙ్గుసుందరం హృద్యం ప్రసాదసుముఖేక్షణమ్,

సుకుమార మభిధ్యాయే త్సర్వాంగేషు మనో దధత్.

౪౨

ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యో మనసాఽఽకృష్య తన్మనః,

బుద్ధ్యా సారథినా దీరః ప్రణయే న్మయి సర్వతః.

౪౩

తత్సర్వవ్యాపకం చిత్త మాకృష్యైకత్ర ధారయేత్.

నాన్యాని చింతయే ద్భూయ స్సుస్మృతం భావయే న్ముఖమ్.

౪౪

తత్ర లబ్ధపదం చిత్త మాకృష్య వ్యోమ్ని ధారయేత్,

సుందరం హృద్యం మనోహరం. ప్రసాదసుముఖేక్షణం అనుగ్రహసూచకశోభనముఖేక్షణయుక్తం సుకుమార మతిశోమలం త దేవంభూతం మమ రూపం సర్వేషు పాదాదిమూర్ధాంతే స్వంగేషు మనో దధత్ ధారయన్ ధ్యాయే దితి ధారణాధ్యాయే ఉక్తే.

౪౧-౪౨

ఇంద్రియేభ్యః శబ్దాదివిషయేభ్యో మనసా కరణభూతేన ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీ న్యాకృష్య ప్రత్యాహృత్య సారథినా సారథిభూతయా భగవద్రూప మేవ ద్యేయం నాన్యచ్ఛింతయితవ్య మిత్యధ్యవసాయాత్మికయా బుద్ధ్యా తన్మనోఽప్యాకృష్య సంకల్పవికల్పాత్మకవ్యాపారా దుపరతం కృత్వా ఏవం ప్రత్యాహర ఉక్తః. తస్మాననం ఆకృష్టం మానసం మయి విరతిశయానన్దావహే మయి. ప్రణయే త్సమాదవ్యా దితి సమాధిః.

౪౩

ఏవం యాదృశో వేతి ప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తం భవతి, ధారణాం ప్రపంచయతి (త దితి.) తత్తతః సర్వవ్యాపకం సర్వం కృత్స్నం విగ్రహం వ్యాప్నోతీతి తథా కృత్స్నదివ్యవిగ్రహగోచరం చిత్తం ఆకృష్య ఏకత్ర ఏకస్మి న్నంగే ధారయేత్, అన్యాన్యంగాని చింతయేత్. కింతదేక మగ్గం యత్ర ధార్యం మన ఇత్యత ఆహ భూయ స్సుస్మృతం భావయే న్ముఖ మితి విశేషతో మనోహరిత్వా-దితి భావః. ఆకృష్యేత్యస్య విషయాంతరేభ్య ఇతి శేషః.

౪౪

తత్ర సుస్మితే ముఖే లబ్ధపదం లబ్ధం చిర మనుభూతం పదం ముఖరూపం విభయః యేన తచ్ఛిత్తం తత ఆకృష్య వ్యోమ్ని వ్యోమవ నిర్మలతే ఆపరిచ్ఛిన్నే చ నిరస్తనిఖిలదోషే సమస్తకల్మా శానస్తత్వాదిగుణకణయుక్తే చ దివ్యాత్మస్వరూపే ధారయేత్, దివ్యాత్మస్వరూపస్య వ్యోమోపమత్వం

తచ్చ త్యక్త్వా మదారోహో న కించి దపి చింతయేత్.

౪౫౫

ఏవం సమాహితమతి ర్మా మేవాత్మాన మాత్మని.

ఏవచ్ఛే మయి సర్వాత్మాణా జ్యోతి ర్జ్యోతిషి సంయుతమ్.

౪౫౬

ధ్యానేనేత్థం సుతీవేణ యుజ్జతో యోగినో మనః,

న యాస్యత్యాళు నిర్వాణం ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః.

౪౫౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

కం బ్రహ్మేతి క్రుతిప్రసిద్ధం, వ్యోమ్ని ధారయే దిత్వనేన యదాత్మక మిత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. సమాధిస్వరూప మాహ (తచ్ఛేతి.) మదారోహః మత్స్వరూపరూపానుసంధానవిష్టః తచ్చ ధారణ మపి త్యక్త్వా న కంచి దపి చింతయేత్ సమాధి ర్హి ధ్యేయైకదర్శనరూపః అతో ధ్యాతృధ్యానక్రియాదిక మపి వానుచింతయే దిత్వర్థః.

౪౫౮

సమాధిదశాయాం పరికుర్దే జీవాత్మ న్యంతరాత్మతయాఽవస్థిత ఏవ భగవా ననుసంధేయః న తు కేవల ఇత్యాహ (ఏవం సమాహితమతి రితి.) సర్వాత్మ నిత్యార్హత్వా త్సప్తమ్యాలుక్. సర్వేషా మాత్మ న్యంతఃప్రవిశ్య ధారకే మయ్యాత్మానం ఆత్మని ప్రత్యగత్మని చ మాం చష్టే పశ్యతి జ్యోతిః మూర్ఖాద్విప్రహ జ్యోతిషి దీపాదా సంయుత మివేత్యన్వయః.

౪౫౯

ఏవంభూతసమాధిసర్వంతధ్యానస్య ఫల మాహ (ధ్యానేనేతి.) సుతీవేణాంతరాయాను సహతేన ధ్యానేనేత్థం మనో యుజ్జతః సమాదధతః యోగినః ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః భూతపంచక జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియాణి ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశబ్దై ర్వివక్షితాని. తై ర్యో భ్రమః భూతేంద్రియసంఘా తాత్మకదేహసంబంధప్రయుక్తౌ దేహాత్మభ్రమః స్వతంత్రాత్మభ్రమ శ్చ సః ఆళు నిర్వాణం లయం యాస్యతి. భ్రమ మితి పాఠే ద్రవ్యం తమః జ్ఞానం సత్త్వం క్రియా రజః తత్కృతభ్రమాన్నితం మనః ఉక్తలక్షణేన ధ్యానేన నిర్వాణ మరతిం విషయంతరావగాహనాక్షమత్వం యాస్యతీత్యర్థః.

౪౬౦

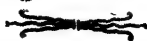
ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిధ్యానిధేః శ్రీకై లగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివరప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థాహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

పండితాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

జితేంద్రియస్య యుక్తస్య జితశ్వాసస్య యోగినః,

మయి ధారయత శ్చిత్త ముపతిష్ఠంతి సిద్ధయాః.

౧

ఉద్ధవ ఉవాచ—

కయా ధారణయా కింస్వి త్కథం వా సిద్ధి రమ్యత.

కతి వా సిద్ధయో బ్రూహి యోగినాం సిద్ధిదో భవాః.

౨

శ్రీభగవానువాచ—

సిద్ధయోఽష్టైదశ ప్రోక్తా ధారణాయోగపారిగైః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః.

న కేవల మన్య సమాధివర్యంతస్య పరినిష్పన్నధ్యానయోగస్య విరవశేషద్రవ్యజ్ఞానక్రియా భ్రమలయాత్మకముక్తి రేవ ఫలమపి త్వణిమాదిసిద్ధయోపేత్వాహ (జితేంద్రియస్యేతి.) యుక్తస్య స్థిరచిత్తస్య తత్ర హేతు ర్జితబాహ్యేంద్రియస్య జితప్రాణస్య చ మయ్యేవ చేతో ధారయతో యోగినః సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతి ఉపస్థితా భవంతి కేవల ముపతిష్ఠంతే న త్వంతరాయభూతాను తాను సక్తో భవే దిత్యనేన సూచ్యతే. తదేత దగ్రే స్పష్ట మేవ వక్ష్యతి “అంతరాయా న్వదంత్యేతా” ఇతి.

౧

ధారయత సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతీత్యుక్తం. తత్ర ధారణప్రకారతత్ప్రియుక్తసిద్ధ్యుపస్థితివిశేష బుభుత్సయా పృచ్ఛతి (కయేతి) కయా కథం ప్రకారయేతి ధారణాప్రకారప్రశ్నః. కింస్వి దితి వితర్కే. కింస్వి త్కిం కామాః కథంవా సిద్ధి రితి సిద్ధిప్రకారప్రశ్నః కతి వేతి తత్సంఖ్యాప్రశ్నః బ్రూహి త్యత్ర హేతుత్వేన విశిష్ట (సిద్ధిద ఇతి) త త్తద్ధారణానుగుణసిద్ధిరూపఫలప్రదః అతస్తత్స్వరూప ప్రకారజ్ఞ స్త్వ మేవేతి భావః.

౨

తావ త్కతి వేతి ప్రశ్నస్మోత్తరమాహ (సిద్ధయ ఇతి.) ధారణాత్మకో యో. యోగ స్తస్య పారం సాకత్యేన స్వరూపప్రకారాదికం గచ్ఛంతి జానంతీతి తథా తైః ప్రోక్తాః తత్రావాంతరవిభాగ

తాసా మష్టౌ మత్స్యధానా దత్తే వ గుణహేతవః.

అణిమా మహిమా మూర్తే ర్లఘిమా ప్రాప్తి రింద్రియైః.

ప్రాకామ్యం శ్రుతదృష్టేషు శక్తిప్రేరణ మీశతా.

గుణే వ్యసజ్గోవశితా యత్కామ స్తదవస్యతి.

ఏతా మే సిద్ధయ స్సౌమ్య అష్టా వౌత్పత్తికా మతాః.

మహా (తాసా మితి.) తాసా మష్టాదశసంఖ్యానాం సిద్ధీనాం మర్త్యే అష్ట సిద్ధయః. మత్స్యధానాః అహా మేవ ప్రధానం ముఖ్యప్రయోజనభూతో యాసాం తాః మత్స్యాప్రేక్షకప్రయోజనా ఇత్యర్థః. అన్యః స్తు దశగుణహేతవ ఏవ పున స్సంసారహేతవ ఇతి యావత్.

తాః స్వరూపకథనపూర్వక ముద్దిశతి (అణిమేతి సార్థః పంచభిః) మూర్తే ర్దేహస్య అణిమా అణుత్వం, సూక్ష్మత్వ మితి యావత్, మహిమా మహత్త్వం మూర్తే సూక్ష్మతావత్త్వా సూక్ష్మవస్తుషు ప్రవేశసామర్థ్య మణిమా, తథా మహద్వ్యోమి తస్యా మూర్తేః మహత్త్వావత్త్వి ర్మహిమేత్యర్థః. లఘిమా లఘుత్వోపి తస్యా లఘుత్వావత్త్విః ప్రాప్తి ర్నామ సిద్ధి స్సర్వప్రాణీనా మింద్రియై స్సహ తత్తద్విషయ సంబంధరూపా త త్తిదధిష్ఠాత్పదేవతారూపేణ సంబంధరూపేతి కేచిత్, ప్రాకామ్య మితి శ్రుతేషు పార లౌకికేషు దృష్టేషు దర్శనయోగ్యేషు దృష్టాదృష్టార్థావాపారే వ్యవస్థేభ్యోఽతిశయితత్వరూపం ప్రాకామ్యం పంచమీసిద్ధి రిత్యర్థః. ఈశత్వం శక్తిప్రేరణం సర్వవిషయకస్వసరసామర్థ్యాపాదన మీశత్వం నామ షష్ఠీసిద్ధి రిత్యర్థః.

నిషయభోగేఽవ్యసంగో వశత్వం సప్తమీసిద్ధి రిత్యర్థః. యత్కామ స్తదవస్యతి యద్యత్ర సుఖే కామః అవస్యతి అవసానం లయం ప్రాప్నోతి, సముద్రే విప్రుశేన తక్కుఖ మష్టమిసిద్ధి రిత్యర్థః. యద్యవ్యవహరేణ "అణిమా మహిమా చైవ గరిమా అఘిమే" తి గరిమా తృతీయా సిద్ధియక్తా. భగవతా తు గరిమాణ మనుక్త్యా విరతిశయయఖ మష్టమి సిద్ధి రయక్తా. తథాఽపి వస్తు రైశలక్షణ్యా ద్భగవదుక్త మేవ గ్రాహ్యం. హేసౌమ్య ఏతా అష్టా సిద్ధయః ఔత్పత్తికాః అగ్నే రూర్ధ్వజ్వలర మిన వాయో స్పిర్యగ్గ మన మివ విష్ణున్ననమాధియోగస్య స్వభావత సిద్ధా ఇత్యర్థః. అనేనాసాం వక్ష్యమాణ ముక్త్యస్త రాయత్వమితి సూచికం, తేన తాసా మష్టౌ మత్స్యధానా ఇత్యుక్త మాత్మప్రావాన్యం సృష్టికృతమ్.

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తేర్విభూత్యభివర్ణనపుట్టః)

అనూర్మమత్త్వం దేహేఽస్మి న్దురశ్రవణదర్శనమ్.

మనోజవః కామరూపం పరకాయప్రవేశనమ్.

స్వచ్ఛందమృత్యు ర్దేవానాం సహ క్రిదార్థదర్శనమ్.

యథాసంక్కల్పసంసిద్ధి రాజ్ఞాఽప్రతిహతా గతిః.

త్రికాలజ్ఞత్వ మద్వంద్వం పరచిత్తాద్యభిజ్ఞతా.

అగ్న్యోర్గామువిషాదీనాం ప్రవిష్టమౌఽపరాజయః.

ఏతా శ్చోద్దేశతః ప్రోక్తా యోగధారణసిద్ధయః.

యయా ధారణయా యా స్యా ద్యథా వా స్యాన్నిబోధ మే.

అథ గుణహేతుః దశ సిద్ధి రాహ (అనూర్మమత్త్వ మితి.) అస్మి న్యోగిన శ్చరీరే అనూర్మమత్త్వం వలీపలితాదిరాహిత్యం ఆశనాయాత్యతీతత్వం వా, దూరశ్రవణం నామ దూరస్థనర్వభూత శబ్దజ్ఞానం. దూరదర్శనం నామ దూరస్థనర్వవస్తుసాక్షాత్కారః. మనోజవః యత్ర మన స్తత్ర జేహన్య వేగేన గతిః. కామరూపం యథాభిమతాకారపత్తిః. పరకాయప్రవేశనం మృతరాజాదిశరీరానుప్రవేశః. తత్ర కామరూపతా నామ తస్యైవ శరీరస్యాభిమతాకారపత్తిః. పరకాయప్రవేశనం నామ తం దేహం త్యక్తేంద్రియై స్సహ పరశరీరానుప్రవేశ ఇతి విభాగః.

అప్సరోభి స్సహ దేవానాం యః క్రిదా ప్రాసా మనుదర్శనం ప్రాప్తిః. యథా సంకల్పం సంసిద్ధిః సంకల్పానుసారిణీ సిద్ధిః. అప్రతిహతా అజాగతి శ్చేతి దశ.

త్రికాలజ్ఞత్వం భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగత్యభిజ్ఞత్వం ఆద్వంద్వం శీతోష్ణాదిభి రవభిభవః. పరచిత్తాదీత్త్యాదిశబ్దేన తచ్చేష్టాదినంగ్రహః. అగ్న్యోదీనాం స్తమ్భనం అపరాజయః కుతశ్చి దపి పరాజయరాహిత్యమ్.

స్వరూపకథనగర్భ ముద్దేశం విగమయతి (ఏతా శ్చేతి.) అథ తా ఏవ సిద్ధే స్తత్పాదనభూత ధారణాభి స్సహ. విశేషతో విరూపయతుం తచ్చుక్రూషా ముత్పాదయతి యయేతి.

భూతసూక్ష్మత్వని మయి తన్మాత్రం ధారయే న్మనః,
అణిమాన మవాప్నోతి తన్మాత్రోపాసకో మమ. ౧౦

మహా త్యాత్మ న్మయి పరే యథా సంస్థం మనో దధత్,
మహిమాన మవాప్నోతి భూతానాం చ పృథ క్పృథక్. ౧౧

పరమాణుమయే చిత్తం భూతానాం మయి రక్షయన్,
కాలసూక్ష్మర్థతాం యోగీ లఘిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౨

ధారయే న్మయ్యహంత త్రేషే మనో నైకారికేఽఖిలమ్,
సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వం ప్రాప్తిం ప్రాప్నోతి మన్మనాః. ౧౩

విరూపయతి- (భూతసూక్ష్మత్వనిత్యాదినా ఉపాసకస్య మా మేవ మిత్యతః ప్రాక్తనేన.) యః
భూతసూక్ష్మత్వని భూతసూక్ష్మకరీరకే మయి తన్మాత్రం తావన్మాత్రవిషయం, విషయాంతరనివృత్త
మిత్యర్థః, మనో ధారయేత్ సః మమ తన్మాత్రోపాసకః మవ్యరీరభూతసూక్ష్మమాత్రోపాసకః, అణిమాన
మవాప్నుయాత్. ౧౦

(మహతీతి.) మహతి మహత్తత్వకరీరకే పరే అత్మని పరమాత్మని మయి యథాసంస్థం
విషయాంతరేభ్యో వివృత్తం సమ్యక్ స్థితం యథా స్యాత్తథా మనో దధత్ ధారయన్, భూతానా
మాకాళాదీనాం పృథ క్పృథక్ యథాస్వం యో మహిమా తం మహిమానం ప్రాప్నోతి త్యర్థః. ౧౧

(పరమాణుమయ ఇతి.) భూతానాం పరమాణుమయే సూక్ష్మవయవవ్యాధిని మయి చిత్తం
రక్షయన్ ఆసక్ష్మకా కాలసూక్ష్మర్థతాం “స కాలః పరమాణు రైస్య యో భుజ్జే పరమాణుః”
మిత్యుక్తవిధ సూక్ష్మకాలః స పివార్థో వస్తు తస్య భావ స్తత్తా తాం సూక్ష్మకాలావస్థితతత్త్వం చ
ద్యాయన్నితిశేషః, లఘిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౨

(ధారయే దితి.) నైకారికాహంత త్రేషే నైకారికాహంకారకరీరకే మయి అఖిల మేకాగ్రం
యథా తథా మనో ధారయేత్ ఏవం మయ్యేవ మనః, యన్య స మన్మనాః. సర్వేంద్రియాణాం సర్వేషాం
ప్రాణీనాం యాన్ద్రియాణి తేషాం ఆత్మా స్వభావః, తత్తద్విషయప్రాప్తివ్యభావ స్తత్త్వం అభిష్టా
శ్చత్వం వా ప్రాప్నోతి. ౧౩

(శ్రీమన్నారాయణాచార్యేర్విభూత్యభివర్ణనపట్టః)

మహాత్యాత్మనియస్సుత్రేధారయన్మయిమానసమ్.

ప్రాకాశ్యంపారమేష్ఠ్యంమేవిస్తతేఽవ్యక్తజన్మనః.

౧౪

విష్టౌత్యధీశ్వరేచిత్తంధారయేత్కాలవిగ్రహే.

సఈశత్వమవాప్నోతిక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞచోదనమ్.

౧౫

నారాయణేతురీయాభ్యేభగవచ్చబ్జకబ్జితే.

మనోమయ్యాదధద్యోగీమద్ధర్మావళితామియాత్.

౧౬

(మహాతితి.) సూత్రే బహుమణీనాం సూత్ర ఇవ స్వకార్యాణాం బహునా మాధారభూతే మహాతి మహాత్తత్వకరీరకే మయి యః మానసం ధారయేత్ సః ప్రాకాశ్యం దృష్టాదృష్టార్థాన్వాపారోప యుక్తజ్ఞానాతిశయం పారమేష్ఠ్యం వా పరమేష్ఠినో బావః. పారమేష్ఠ్యం పరమేష్ఠిన ఇవాన్యేభ్యోఽతి శయితవ్యాపారక్షమత్వం వేత్కర్తవ్యః. అన్యత్వాత్ ప్రధానా జన్మయన్య తస్మాత్ మహాత్తత్వా న్నద్వికేషణత్వే నోపాన్యమానాత్ హేతో ర్విందత ఇత్యర్థః. కేవలమహాత్తత్వకరీరకభగవద్విషయధారణయా ఽణిమత్వప్రాప్తి రుక్తా. అత్ర సూత్రత్వాన్యక్తజన్మత్వాదిగుణవిశేషయుక్తమహాత్తత్వకరీరకకణగవ ద్విషయకధారణయా ప్రాకాశ్య లాభ ఉచ్యతే. తతశ్చ గుణవిశేషయోగతదభావకృతధారణాభేదా త్పిద్ధితేన ఇత్యవగంతవ్యమ్.

౧౪

(విష్టా వితి.) విష్టౌ సర్వవ్యాపకే త్యధీశ్వరే సృష్ట్యాదివ్యాపారత్రయవిర్వాహకే కాలకరీరకే మయి యచ్ఛిత్తం ధారయేత్ స ఈశత్వ మవాప్నోతి. ఈశత్వం విష్ణుణోతి (క్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞచోదనా మితి శక్తిప్రేరణ మీకతేత్వక్తం. సర్వేషాం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞానాం దేహనా మాత్మనాం చ చోదనా ప్రేరణం సర్వవిషయకసామర్థ్యాపాదన మిత్యర్థః.

౧౫

(నారాయణ ఇతి.) తురీయాభ్యే జాగరన్యప్నసుపుష్ట్యసప్తాత్రయరహితతురీయకబ్జనాచ్య పరిభృతవత్కన్యరూపకరీరకే నారాయణే జీవానాం ప్రాప్యే ప్రాపకే ఆధారభూతే చ భగవచ్చబ్జవాచ్యే జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యతేజోరూపపాద్గుణాపూర్ణే మయి మన ఆదధ ధారయత్. యోగీ మద్ధర్మా మమేవ దర్శో యన్య సః వళితాం గుణే శ్చసజ్గరూపాం ఇయాత్ ప్రాస్నయాత్. యథాఽహం గుణే శ్చసజ్గ ఏవ తథైవ మయి చేతో ధారయన్మపి యాతీత్యర్థః.

౧౬

విరుజ్జే బ్రహ్మణి మయి ధారయన్విశదం మనః,
 పరమానంద మాప్నోతి యత్ర కామోపసీయతే. ౧౭

శ్వేతద్వీపపతౌ చిత్తం శుద్ధే ధర్మమయే మయి,
 ధారయన్ శ్వేతతాం యాతి షడూర్మిరహితో నరః. ౧౮

మయ్యాకాశాత్మని ప్రాణే మనసా హేష ముద్వహన్,
 తత్రోపలబ్ధ్యా భూతానాం హంసో వాచ శృణోత్ త్యసౌ. ౧౯

చక్షు స్తస్మిన్ సన్యోజ్య త్వష్టార మపి చక్షుషి,
 మాం తత్ర మనసా ధ్యాయన్విశ్వం పశ్యతి సూక్ష్మదృక్. ౨౦

మనో వై మయి సంయోజ్య దేహం తదను వాయునా,
 మద్ధారణానుభవేన తత్రాత్మా యత్ర వై మనః. ౨౧

(విరుజ్జ ఇతి.) విరుజ్జే హేయగుణరహితే బ్రహ్మణి కల్యాణగుణబుహుత్వకాలిని మయి విశదం యాగపరిశుద్ధం మనో ధారయన్ పరమానందం ప్రాప్నోతి, యత్రానందే కామస్పర్శోన్మయ పసీయతే సమాప్యతే. ౧౭

అథ గుణహేతుః సిద్ధీస్తత్పాదసభూతాధారణా శ్చ విశేషతో నిరూపయతి (శ్వేతద్వీప పతావితీ) శుద్ధే శుద్ధసత్వాత్మకే ధర్మవిరూపకే తన్నిరూపకత్వేన తత్ప్రమరత్వాత్తత్రమయత్ మయి చిత్తం ధారయన్ షడూర్మిరహితః అశనాయాద్యతీతః, శ్వేతతాం శ్వేతరూపతాం యాతి. ౧౮

(మయీతి.) ఆకాశాత్మని ఆకాశవన్నిర్మలం నర్వవ్యాపక మాత్మా స్వరూపం యన్య తస్మిన్ ప్రాణే ప్రాణశరీరకే మయి మనసా హేషం ప్రాణహేషం ఉద్వహన్ చింతయన్ తత్ర ధారణాయాం యా ఉపలబ్ధిః. తయోపలక్షిత ఇత్యర్థః. ఉపలబ్ధా ఇతి పాఠే వాగ్విశేషణం అసౌ హంసః, యోగీ దూరస్థానా మపి భూతానాం ఉపలబ్ధాః. అభివ్యక్తాః వాచః శృణోతీతి దూరశ్రవణ ముక్తమ్. ౧౯

అథాసాధారణం దూరదర్శనం నిరూపయతి (చక్షు రితి.) త్వష్టా ఆచిత్య శృణోరింద్రియాధిష్ఠాతా తస్మిన్ చక్షు స్సన్యోజ్య తం చ చక్షుషి సంయోజ్య సంయుక్తం ధ్యాత్యేత్యర్థః. తత్రోభయసన్యోగే మాం మనసా ధ్యాయన్ సూక్ష్మ దృ గ్యన్య తథాభూత స్పృశ విశ్వం దూరస్థ మపి నర్వం పశ్యతి. ౨౦

అథ సాధారణం మనోజవం నిరూపయతి (మన ఇతి.) మయి తావన్మనః తదను తతః వాయునా ప్రాణవాయునా సహ దేహం చ సంయోజ్య సంయుక్తం ధ్యాత్వా యత్ర మనస్తత్ర ఆత్మా దేహోఽపి మద్ధారణానుభవేన మద్విషయకధారణానుభవేన ఉపతిష్ఠత ఇతి శేషః. ౨౧.

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తేర్విభూత్యభివర్ణనః)

- యదా మన ఉపాధాయ యద్యద్రూపం బుభూషతి,
తత్తద్భవే నృనోరూపం మద్యోగబల మాశ్రితః. ౨౨
- సరకాయం విశ స్నిద్ధ ఆత్మానం తత్ర భావయేత్,
పిష్ఠం హిత్వా విశే త్పాణి వాయుభూతష్షడజ్ఞీవత్. ౨౩
- పార్శ్వ్యాఽఽపీడ్య గుదం ప్రాణం హృదురఃకణ్ఠమూర్ధను,
అరోఽప్య బ్రహ్మరన్ధ్రేణ బ్రహ్మసీతోత్పత్తిజే త్తనుమ్. ౨౪
- విహరిష్యన్ సురాక్రీడే మత్స్యం సత్త్వం విభావయేత్,
విమానేనోపతిష్ఠంతి సత్త్వవృత్తిం సురప్రియః. ౨౫

అథ కామరూప మాహ (యదేతి.) మనః, ఉపాధాయ మయి నిధాయేత్కర్థః. యద్యదేవాదిరూపం బుభూషతి భవితు మిచ్ఛతి. యద్యద్రూపయ్యక్తో భవితు మిచ్ఛతీత్యర్థః. తత్త నృనోరూపం మనసోఽభీష్టం రూపం ప్రాప్నుయా దితి శేషః. తత్ర హేతుః మద్యోగబలం మద్విషయకదారణాత్మక యోగబల మాశ్రితః. ౨౨

(సరకాయ మితి.) సరశరీరం విశః ప్రవివిక్షః తత్ర సరకాయే ఆత్మానం దారయేత్ స్థితం చింతయేత్, తతః పిండం స్వదేహం హిత్వా ప్రాణః ప్రాణసహితః ప్రాణశబ్దేనేంద్రియాణి ముఖ్యప్రాణ శ్చోద్యంతే, తతో మత్స్యరీయోఽన్. వాయుభూతః, వాయుసదృశో భూత్వా వాయు ర్యథా బాహ్యో నాసికారంద్రేణాంతఃప్రవిశతి తద్వత్ ప్రవిశే త్వసరకాయ మిత్యనుషణ్యతే, షడజ్ఞీవత్ భృణ్గో యథా పుష్పా తుష్పాంతర మనాయాసేనైవ ప్రవిశతి తద్వత్. ౨౩

అథ స్వచ్ఛందమృత్యు మాహ (పార్శ్వ్యాః.) పార్శ్వ్యా పాదమూలేన గుదం మూలాధార మాపీడ్య ప్రాణం క్రమేణ హృదురఃకంఠమూర్ధస్వారోఽప్య బ్రహ్మరంద్రేణ ప్రవిభిన్నశీర్షకపాలరంద్రేణ బ్రహ్మ సీత్వా ప్రాప్య తనుం దేహ ముత్పత్తిజేత్ స్వచ్ఛందత స్త్యజేత్. ౨౪

క్రీడానుదర్శనం నిరూపయతి (విహరిష్యన్నితి.) సురా ఆక్రీడంతి యస్మిన్ స్తత్పురాక్రీడం దేవోద్భానాదికం తత్ర విహరిష్య నిర్వహర్తు మిచ్ఛుః, మత్స్యం మూర్తిరూపం శుద్ధసత్త్వం చింతయేత్. తథాభూతం సత్త్వవృత్తిం సత్త్వ మద్భరీరభూతే శుద్ధసత్త్వ వృత్తి ర్మనో యన్య తం సురప్రియో విమానేన సహోపతిష్ఠంతి తత్సమీపే స్థితా భవంతీత్యర్థః. ౨౫

యదా సజ్కుల్పయే ద్భుద్ధ్యా యథా వా మత్పరః పుమాః,

మయి సత్యే మనో యుజ్జం స్తదా త త్సముపాకున్నతే.

౨౬

యో వై మద్భావసంపన్న ఈశు ర్వశిశుః పుమాః,

న కుత శ్చి ద్విసద్యేత తస్య చాజ్ఞా యథా మమ.

౨౭

మద్భక్త్యా కుద్ధసత్వస్య యోగినో ధారణావిదః,

తత స్త్రైకాలికీ బుద్ధి ర్జన్మమృత్యుపబ్బంహితా.

౨౮

యథా సజ్కుల్పసంపద్ధి మాహ (యదేతి.) యదా యస్మిన్కాలే యథావా యేన ప్రకారేణ
వా బుద్ధ్యా సజ్కుల్పయేత్ తదా మత్పరః మదాన క్తచిత్తః. సత్యే సత్యసజ్కుల్పే మయి మనో యుజ్జా
త త్సవసజ్కుల్పానురూపం ఉపాకున్నతే ప్రాప్నోతి.

౨౯

అప్రతిహతా మాజ్ఞాం గతిం చాహ (య ఇతి.) మదితి పృథక్పదం. వ్యత్యయేన పఞ్చమీ,
మమేత్యర్థః, ఈశిశుః సర్వనియన్తుః. వశిశుః సర్వతంత్రస్య మమ భావం వశిత్వాదికం ప్రాప్నోతి. స్వయం
మీత్యవశిత్వయుక్తః మా మవీశత్యవశిత్వగుణయుక్తం ద్వాయ నిత్యర్థః. న కుతశ్చి దపి న విసద్యేత
న ప్రతిహన్యేతి, కింతు తస్యాజ్ఞా యథా మమాజ్ఞా మమాజ్ఞా యథా న విసద్యేత తత్ప్రతిహతిరహితా
స్యా దిత్యర్థః. అజ్ఞాగ్రహణం గతే రప్యసలక్షణం. ధారణా త్యేకైవ సజ్కుల్పభేదా త్యాజ్ఞాగతిరూపఫల
భేదః. అక్లేష మవగంతవ్యమ్ - సిద్ధయోఽష్టాదశేత్యుపక్రమ్య "తస్మిన్ మమో మత్ప్రధానా దక్షైవ గుణ
హేతవ" ఇత్యవంతరవిభాగముగా మూణిమారీ నష్టా వుద్ధిక్య "ఏతా మే సిద్ధయ స్సౌమ్య అష్టా
వౌత్సత్త్రిమా" ఇతి తదుద్దేశం నిగమయ్య "అనూర్మమత్త్వ" మిత్యాదినా సిద్ధయస్స ప్రదేశోక్తా. అర్థ
"సిద్ధయోఽష్టాదశే" త్సుపక్రమవశా దాజ్ఞాగత్యాదిషు విశిష్ట ధారణావిశేషాణా మనుక్తే శ్చాజ్ఞాఽయో
యథా సజ్కుల్పసంపద్ధి రేన ప్రవృత్తయోక్తా ఇతి యద్భక్త్యాజ్ఞాయా మీశు ర్వశిశు రితి ధార్యగుణా
వుక్తౌ తథా అవరాజయేఽపి "మద్విమూఢి రమద్భాయ" స్మితి విబూతిద్యానాత్మికా ధారణాసాధనతయోక్తేతి
న తయో స్తత్ప్రసజ్ఞతారూపత్వం. తథాఽప్యపక్రమోక్తసజ్కుల్పసలక్షణ రేతివా, ప్రధానసిద్ధయోఽష్టా
దశేతి వా భిగవతోఽభిప్రాయ ఇత్యవగంతవ్యమ్.

౩౦

త్రికాలజ్ఞత్వమాహ (మద్భుక్త్యేతి) కుద్ధం వత్సమంతఃకరణం. యస్యాత ఏవ ధారణావిదో
యోగినః. తతో మద్భుక్తిప్రభావాదేవ త్రైకాలికీ కాలత్రయగోచరవస్తువిషయకజ్ఞానరూపా. తా మేవ
వివృణోతి - జన్మమృత్యుపబ్బంహితా కాలత్రయగోచరవస్తు జన్మమరణాదిగోచరజ్ఞానసమితి సద్ధి
స్యాదిత్యర్థః. తత ఇత్యనేనైవాద్వంద్వవరచిత్రాద్యభిజ్ఞత్వయో రపి సాధనోక్తి రితి తే పృథజ్జ్యోక్తే
రితి ద్రష్టవ్యమ్.

౩౧

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తే ర్విభూత్యభినవస్థనఘట్టః)

అగ్న్యోదిభి ర్న హన్యేత మునే ర్యోగమయం వపుః.

మద్యోగశాంతచిత్తస్య యాదసా ముదకం యథా.

—

మద్విభూతీ రనుధ్యాయజ్ఞో శ్రీవత్సాత్ప్రవిభూషితాః.

అగ్న్యోదిప్రతిష్ఠమ్న మహా (అగ్న్యోదిభి రితి.) యోగమయం యోగవ్రతురం మునే ర్వపుః అగ్న్యోదిభి ర్న హన్యేత నాభిభూయేత. కింతు త ఏవ ప్రతిష్ఠా స్థ్యు రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన మునిం విశిష్య మద్యోగశాంతచిత్తస్యేతి. అప్రతిహతౌ దృష్టాంతః. యాదసాం జలజస్తానాం ఉదకం యథా ప్రతిఘాతకం న భవతి తద్వ దిత్యర్థః.

—

అపరాజయమాహ (మద్విభూతీ రితి.) విభూతిశబ్దేనావతారాః ప్రాధాన్యతో వియామ్యత్స వివక్షితాః. తత్రావతారరూపవిభూతీర్విశిష్య శ్రీవత్సాత్ప్రవిభూషితా ఇతి. ధ్వజాతవక్రవ్యజనశబ్దార్థం ద్వాన్మత్వరీయోఽర్థ ఆద్యచ్ ధ్వజాదిభి ర్యుక్తా ఇత్యర్థః. విభూతిత్వం నామ వియామ్యత్వం తథా హి భగవద్భి ర్భాష్యకారైః “హంత తే కథయిష్యామి దివ్యా హ్యత్మవిభూతయః. ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠే” త్యత్రాభిషి “హేకురుశ్రేష్ఠ” మదీయాః కల్యాణీ ర్విభూతీః. ప్రాధాన్యత పై కథయిష్యామి ప్రాధాన్యశబ్దే నోత్కర్షో వివక్షితః. “పురోదసం చ ముఖ్యం మా”మితి వత్సవే. జగత్కుక్కుష్టాః కాశ్చన విభూతీ ర్వజ్ఞేమి, విస్తరేణ వక్త్రం శ్రోతుం చ న శక్యతే తాసా మానంత్యాత్, విభూతిత్వం నామ వియామ్యత్వం సర్వేషాం భూతానాం బుద్ధ్యాదయః. పృథగ్విధా భావా మత్త ఏవ భవంతీ త్యుక్త్వా “ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి తత్త్వత” ఇతి ప్రతిపాదనాత్. తథా “తత్ర యోగశబ్దనిర్దిష్టం ప్రస్థాప్తాదికం. విభూతిశబ్దనిర్దిష్టం తత్ప్రవర్త్యత్వ” మితి పునశ్చ “అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్త సర్వం ప్రవర్తతే ఇతి మత్వా భజంతే మాం బుధా భావనమవ్వితా” ఇతిహ్యుక్తం “తత్ర సర్వభూతానాం ప్రవర్తనరూపం నియమనం ఆత్మతయావస్థానా” సీతి అనయా శ్రీసూక్తాత్ జగత్కుక్కుష్టా యే పదార్థా భగవన్మహామ్య పైతద్విభూతయ ఇత్యుక్తం భవతి. ఉత్కృష్టానా మనకృష్టానాం చ సర్వేషాం వియామ్యత్వై ప్యుత్కృష్టేష్వేన తద్విభూతిత్వవ్యవహార ఇతి భగవద్భాష్య కారాభిప్రాయః. అనేన సర్వేషామీశ్వర వియామ్యత్వావిశేషాత్ కథం కేషాంచిదేవ విభూతిత్వ మిత్యాశంకా నిరస్తా “ఏతాం విభూతిం యోగం చే” త్యత్రాప్యేన మథాపి, విభూతి రైశ్వర్యం. ఏతాం సర్వస్య మదాయతోత్పత్తిరూపాం విభూతిం మమ హేయప్రత్యసీకకల్యాణగుణగణాఖ్య యోగం చ య స్తత్వతో వేత్తీతి. నన్వేపమవ్యవతారాణాం స్వాభిన్నత్వేన తత్ర నియంతృ

ధ్వజాతపత్రవ్యజనా స్స భవే దవరాజితః.

౩౮

ఉపాసీనస్య మా మేవం యోగధారణయా పునః.

సిద్ధయః పూర్వకథితా ఉపతిష్ఠ స్త్యశేషతః.

౩౯

జితేంద్రియస్య దాస్తస్య జితశ్వాసాత్మనో మునేః.

మద్ధారణాం ధారయతః కాను సిద్ధి స్సదుర్లభా.

౪౦

అంతరాయా న్వదన్త్యేతా న్యజ్ఞతో యోగ ముత్తమమ్.

వియామ్యూలావాత్ కథం తేషా మపి కేషాంచి ద్విభూతిషు పాఠ ఇతి చేత్ తత్రాపి తైరేవ
“రామ శృత్రుభృతా మహమ్ వృష్టివాం వాసుదేవోఽస్మీ”తి స్థంద్యయే ఉత్తర మభిషి “శత్రుభృతాం
రామోఽహం” న తు మేఽసౌ విభూతి రిత్కర్థః. అర్థాంతరాభావాత్ అవిశ్వాదేః తేత్రజ్ఞత్వేనావస్థితస్య
భగవత్ శృరీరతయా ధర్మత్వ మితి శత్రుభృత్త్వమాత్రస్యాత్ర తత్త్వానీయత్వ మితి వృష్టివాం వసుదేవ
సూను రహ మేవ న తత్ర విభూతి రర్థాంతరాభావా దేవ వసుదేవసూనుత్వాద్వాకారేణావిర్భూవానుగుణం
యత్సామర్థ్యం త న్మదవిశాభూత మిత్కర్థ ఇతి చ సిద్ధమ్.

౪౦

సాధారణీ సిద్ధీ ర్నిరూప్యాథ పరినిష్పన్నయోగస్య తా న్సర్వా స్సుఖభా ఇత్యాహ (ఉపాసీన
స్యేతి ద్వాభ్యాం) ఏవం పూర్వోక్తవిధయా మా ముపాసీనస్య యోగిన స్సర్వాః పూర్వ ముద్దిష్టా సిద్ధయ
ఉపతిష్ఠంతి.

౪౧

(జితేంద్రియ స్యేతి.) జితాంతఃకరణస్య. దాంతస్య జితబాహేంద్రియస్య జితప్రాణస్య చ
మద్ధారణాం ధారయత్ ఇతి పాకం పవతీతిన నిర్దేశః. కుర్వక ఇత్కర్థః. కాను సిద్ధిః. సుదుర్లభా
సర్వాఽపి సులభై వేత్యర్థః.

౪౨

యద్యపి సులభా న్తథాఽపి న తాస్మాన్క్తో భవే దంతరాయభూతత్వా దిత్కల్పిప్రత్యాహ
(అంతరాయా నితి.) ఉత్తమం యోగం మదుపాసనాత్మకం యుజ్జతః కుర్వతో యోగినః. ఏతా
సూర్యచత్వారి నంతరాయాన్ యోగావస్థాందనన్వారా పున స్సంస్మృతీహేతుత్వేన విష్ణుభూతా

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తే ద్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

యయా సంపద్యమానస్య కాలక్షేపణహేతవః.

౩౩

జన్మాపదితపోమన్తై ర్యావతీ రిహ సిద్ధయః.

యోగేనాప్నోతి తా స్సర్వా నాన్వై ర్యోగగతిం త్యజేత్.

౩౪

సర్వాసా మపి సిద్ధీనాం హేతుః పతి రహం ప్రభుః.

అహం సాంఖ్యస్య యోగస్య ధర్మస్య బ్రహ్మవాదినామ్.

౩౫

స్వదంతి యోగవిద ఇతి శేషః. నన్వేషా మంతరాయత్వేఽపి “బౌద్ధత్తికా మత్సృధానా” ఇతి చోక్తా అణిమాదయోఽష్టా నాంతరాయా ఇత్యత అహ. యయా మదుపాసనయా సంపద్యమానస్య మయీతి శేషః. నిరతికయపురుషార్థరూపం మాం ప్రార్థన్తే ప్రాప్యమానస్య కాలక్షేపహేతవః కాలక్షేపహేతవ ఇత్యర్థః.

౩౬

న కేవల షణిమాదయ ఏవాస్య సులభాః అపిత్యన్యసాధ్యా అప్యన్య సులభా ఇత్యాహ (జన్మేతి.) జన్మనై వ కాశ్చిత్ సిద్ధయో భవంతి యథా దేవానాం యథా చ యాదసాం ఉదకస్తమ్భః పక్ష్యోదీనాం శేవరత్నాది కాశ్చి దోషధ్యాదిభి రపి తదుక్తం పాతజ్జలే “జన్మాపదితపోమంత్రయోగజా సిద్ధయః” ఇతి యావతీ ర్యావత్యః తా స్సర్వా సిద్ధయః సిద్ధీః యోగేన మదుపాసనాశ్చ కేన ప్రాప్నోతి అన్వైః జన్మాపది తపోమంత్రాదిభిః యోగగతిం మత్సృలోక్యాదిరూపం న త్యజేత్ నోపేక్షేతేత్యర్థః. అనేన యదా దేవాదిజన్మాదయ స్తదా తా స్తా సిద్ధయ సులభా ఏవేతి న తదర్థతయా యోగో వినియోజ్య ఇత్యుక్తం భవతి.

౩౭

“యోగేనాప్నోతి తా స్సర్వా” ఇత్యుక్తం తత్ర హేతు మాహ (సర్వాసా మితి.) యతోఽహ ముపాస్యమానః సర్వాసా మపి సిద్ధీనాం హేతుః ప్రాపకః పతిః. పారియతా నిర్వాహక శ్చ న కేవల మహం సిద్ధీనా మేవోక్తవిధః. అపి తు కైవల్యసాధనస్య ప్రకృతివిచిత్రాత్మోపాసనాఖ్యసాంఖ్యస్య మత్సృప్తిసాధనస్య మదుపాసనాత్మకయోగస్య చ బ్రహ్మవాదినాం స్వర్గాదిప్రాపకయజ్ఞాదిరూపధర్మస్య చ అహం హేతుః పతిప్రసర్తకః శేషి చ.

౩౮

అహ మాత్మాంతరో బాహ్యోఽనావృత స్సర్వదేహీనామ్,
యథాభూతాని భూతేషు బహిరన్త స్వయం యథా.

36

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంసాశ్రమం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
పంచదశోఽధ్యాయః.

కుత ఇత్యత్రాహ (అహ మితి.) సర్వదేహీనాం జీవానాం ఆత్మా యతః అంతరః అంతర్యామీ
“ఎష త ఆత్మాంతర్యామీ” తిక్రతేః. నను సర్వదేహ్యంతరాత్మత్వమాత్రేణ కింత్వం పరిచ్ఛిన్నః సేత్యాహ
బాహ్యః బహి రపి వ్యాప్క వర్తమానః ఆత ఏవానావృతః అవరణరహితః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః.
అంతర్భూతా శ్చ వ్యాప్తౌ దృష్టాంతః యథా భూతేషు దేవమనుష్యాదిషు భూతా న్యాకాకాదీ న్యంతర్భూతా
శ్చ వర్తన్తే స్వయం మహా మపి తథా వర్తే ఇత్యర్థః.

37

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయవయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలసరిచయప్రసన్నతత్సృక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచదశోఽధ్యాయః.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

త్వం బ్రహ్మ పరమం సాక్షి దనాద్యంత మపావృతమ్,

సర్వేషా మపి భావానాం త్రాణస్థిత్యవ్యయోద్భవః.

ఉచ్చావచేషు భూతేషు దుష్టేషు మకృతాత్మభిః,

ఉపాసతే త్వాం భగవ న్యాథాతథ్యేన బ్రాహ్మణాః.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

మద్విభూతి రనుద్యాయన్నితి విభూత్యనుద్యానం విహితం. తత్ర స్వవిభూతిత్వం స్వాయతోత్పత్తిస్థితిప్రవృత్తిమత్త్వ మిత్యుక్తం. తత్ర విభూతిభూతిమ త్తత్త్వస్తుభుక్త్యయా పృచ్ఛతి (త్వం బ్రహ్మేతి వచ్చితి.) తత్ర స్రష్టృత్వాద్యుపయుక్తగుణపౌష్కల్య మావిష్కరోతి త్వం బ్రహ్మేతి. తస్మా దేతద్భ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే మమ యోసి ర్మహ ద్భ్రహ్మ బ్రహ్మణో హి స్రతిష్ఠాఽహ" మిత్యాదిమ చిదచితో రపి బ్రహ్మకర్తృప్రయోగా త్తత్త్వజాతీయత్వకాన్యాయ్యదాసాయ వరమ మిత్యుక్తం వరో మా యస్మా త్ త్పరమం. బ్రహ్మ పరమ బ్రహ్మత్వం నామ స్వరూపతో గుణత శ్చ నిరతిశయబ్రహ్మత్వం. తస్య లాక్షణికార్థత్వవ్యదాసాయ సాక్షి దిత్యుక్తం సాక్షిదృష్టత్వం నామ బ్రహ్మకర్తృత్వేయత్వం. సాక్షి దితి విశేషణేన బ్రహ్మకర్తృత్వాన్యత్రాముఖ్యతాం వ్యనక్తి. సర్వజ్ఞత్వ సర్వశ క్రిత్యాదికల్యాణగుణగణపౌష్కల్యకాలిత్వ మిత్యర్థః. అథాపి జగదుత్పాదనాద్యుపయుక్తసార్వజ్ఞాది విశిష్టః కశ్చి దన్య స్సాన్య దిత్వాకర్తృత్వవ్యదాసాయ విశేషస్త్వ (అనాద్యంత మితి.) ఉత్పత్తివినాశరహితం. సర్వకారణ మిత్యర్థః. బ్రహ్మత్వ స్సాన్యపాధికత్వజ్ఞాపనాయానావృత మిత్యుక్తం. కర్మరూపావరణ రహితం. యద్వా అంతర్భూమి శ్చ వ్యాప్య వర్తమానం, యత ఏవ మతః సర్వేషాం. భావానాం ఆర్థానాం త్రాణం మోక్షోపయుక్తజ్ఞానప్రదానేనాత్మోజ్జీవనం స్థితిః పాలనం, అవ్యయః ప్రళయః, ఉద్భవః ఉత్పత్తిః, త్రాణస్థితిసహితావ్యయోద్భవో యస్మా త్తదా భూత స్త్య మిత్యర్థః.

(ఉచ్చావచే ప్సీతి.) అకృతాత్మభి రజితేంద్రియైః దుష్టేషు ష.పి త్వాం. బ్రాహ్మణాః.

సేదాంతవిదః, ఉచ్చావచేషు తరతమేషు భూతేషు యథాతథ్యేన యథావస్థితకారేణ. సర్వభూతోత్పత్తిస్థితి ప్రవృత్తిహేతుత్వేన. ఉపాసతే తత్తద్భూతేషు తత్తద్విభూతివిశిష్టం త్వా ముపాసత ఇత్యర్థః. భక్తి వివృద్ధయే ఇతి భావః.

యేషు యేషు చ భావేషు భక్త్యా త్వాం పరమర్షయః,

ఉపాసీనాః ప్రపద్యంతే సంసిద్ధిం త ద్వదన్వ మే.

3

గూఢ శ్చరతి భూతేషు భూతాత్మా భూతభావనః,

న త్వాం పశ్యన్తి భూతాని పశ్యంతం మోహితాని తే.

4

యాః కాశ్చ భూమౌ దివి వై రసాయాం విభూతయో దిక్ష మహావిభూతే,

తా మహ్య మాఖ్యాహ్యనుభావితా వై నమామి తే తీర్థపదాఙ్గీపద్మమ్.

5

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవ మేత దహం పృష్టః ప్రశ్నం ప్రశ్నవిదాం వర.

తదేవ విపృష్టాః పృచ్ఛతి (యేషు యేష్యతి.) భక్త్యేత్యర్థయనేన వసతీవ త్పరస్య హేతుత్వవివక్షయా త్పృతీయా. తత్కర్తృం తద్విపృష్టర్థ మితి యావత్. యేషు యేషు భావేషు త్వాం యద్య ద్విభూతిరూపభావవిక్షం త్వా మిత్యర్థః. సంసిద్ధిం భక్తియోగవిష్పత్తిం. ప్రపద్యంతే ప్రార్థింతి తద్విభూతిరూపం వస్తు మే మహ్యం వదన్వ.

3

దుర్జయమకృతాత్మభి రిత్కృత హేతుం వదన్ తం ప్రపశ్యయతి (గూఢ ఇతి.) భూతాని భావయతి సత్తావంతి కరోతీతి తథా భవా నిత్యధ్యాహారః. భూతాత్మా సర్వభూతాంతరాత్మా నః, భూతేషు గూఢ శ్చరతి అస్మిదో వ ర్తతే తథాఽపి పశ్యంతం యుగవ త్పరస్య సాక్షి శ్చూర్వతం త్వాం, తవ మాయయా, మోహితాని భూతాని, న పశ్యంతి న జానంతి, యద్వా నిత్యం విభూతివిక్షం పరమాత్మాన ముపాసీనా స్పృసిద్ధిం ప్రపద్యంతే నాహం తు పరమాత్మేత్కత్రాహ (గూఢ ఇతి) భూతేషు మనుష్యేషు, గూఢః మనుష్య ఇవ చరతి, అత స్తవ మాయామోహితాః, కేచిన్న జానంతి న హ్యేతావత త్వయి పరమాత్మత్వం విహన్యత ఇతి భావః.

4

విభూతీ రేవ సాకల్యేన పృచ్ఛతి (యా ఇతి.) హేమహావిభూతే యాః కాశ్చ ద్భూమ్యాదిషు విభూతయః రసాయాం సాతాశే, కథంభూతాః? తే త్వయా, అనుభావితాః ఉత్కృష్టేకృతాః తాసా ముత్కర్ష స్త్వదధీన ఇతి భావః. సర్వాః, మహ్య, మాఖ్యాహి, తీర్థానాం, పదం స్థానం చ తదాఙ్గీపద్మం, నమామి.

5

అధునా న త్వయైనాయం ప్రశ్నః కృతః, కిం త్వర్థునేనావ్యత స్త్రోత్తరం సిద్ధి మేవేత్యభి ప్రేత్యాహ (ఏవ మితి.) అహ మిత్యన్య పృష్ట ఇత్యంతః. ప్రశ్నం ప్రప్రశ్నం ప్రతి హే ప్రశ్నవిదాం.

(విభూతివర్ణనమ్)

యుయుత్సనా వినశనే నపత్నై రర్జునేన వై.

౬

జ్ఞాత్వా జ్ఞాతివధం గర్వ్య మధర్మ్యం రాజ్యహేతుకమ్,
తతో నివృత్తో హస్తాఽహం హతోయ మితి లౌకికః.

౭

స తదా పురుషవ్యాఘ్రో యుక్త్యా మే ప్రతిబోధితః,
అభ్యభాషత మా మేవం యథా త్వం రణమూర్ధని.

౮

అహ మాత్మోర్ధవమీషాం భూతానాం సుహృ దీశ్వరః.

వర శ్రేష్ఠ. కుత్ర కేనేత్యత అహ యుయుత్సనేతి. వినశనే కురుక్షేత్రే, అర్జునేనాహం పృష్ఠ ఇతి సంబంధః, యవయో ద్వివినశనే కిం సంగతికారణ మిత్యతోఽర్జునం విశిష్యతి. నపత్నై స్సహ. యోధు మిచ్ఛతా.

౬

యుయుతోస్సి ర్విభూతిప్రశ్నే కః ప్రసజ్గ స్తత్రాహ (జ్ఞాత్యేతి.) రాజ్యహేతుకం రాజ్యప్రాప్తి మాశ్రహేతుకం. అత వినాధర్మ్య. మత వివ చ గర్వ్యం జ్ఞాతీనాం వధం జ్ఞాత్వా, ఆయం, హంతా ఆయం, హత ఇతి లౌకికః ప్రాకృతమతి స్సౌ. తతో యుద్ధా. నివృత్త. ఆసీ దితి శేషః.

౭

తతః కి మిత అహ (స ఇతి.) సోఽర్జునః, మే మయా కర్తా, యుక్త్యా ఉపాయభూతయా ప్రతిబోధితః, "అశోద్యానన్వశోచ స్త్వ" మిత్యాదినా ప్రజ్ఞాపితచిదచిద్వాదాత్మ్య స్సౌ, యథా త్వం, యథా రణమూర్ధని సంక్రామముఖే, మా మభ్యభాషత విభూతీ రవృచ్ఛ దిత్యర్థః.

౮

అథ తా విభూతీః కథయతి (అహ మితి.) అమీషాం భూతానాం భూతసంఘాత్మకానాం దేవమనుష్యాదిశరీరాణాం అత్యా అంతఃసవిశ్య దారకో జీవః అత్యేత్యేకవచన మేకో ప్రేహి రితివ జ్ఞాత్యభిప్రాయకం. యవ్యా సర్వభూతానాం దేహీనాం అహ మాత్మా స్వస్యాత్మత్వకథనేన స్వవిభూతిత్వం సిద్ధం అత్మా హి నామ శరీరస్య సర్వాత్మనా ఆధారో నియంతా శేషి చ తస్య చ సర్వభూతాత్మత్వం శ్రూయతే "య స్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠా సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽంతరోయం సర్వాణి భూతాని స విదు ర్యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం య సర్వాణి భూతా న్యంతరో యమయతి ఏష త అత్మాంతర్యామ్య మృత ఇతి "స ఆత్మంతర్యామ్యమృత" ఇతి చ ఆత్మకబ్ధాభిప్రేతం, నియంతృత్వం సుస్పష్ట మాహ

అహం సర్వాణి భూతాని తేషాం స్థితుద్భవాప్యయః.

౯

అహం గతి ర్గతిమతాం కాలః కలయతా మహమ్,
గుణానాం చాప్యహం సామ్యం గుణిన్యోత్పత్తికో గుణః.

౧౦

గుణినా మప్యహం సూత్రం మహతాం చ మహానహమ్,
సూక్ష్మేణా మప్యహం జీవో ఊర్జయానా మహం మనః.

౧౧

(ఈశ్వర ఇతి.) అనేనే“శ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతీ”తి పదవార్థ స్సాన్తిరితః, యత ఏవాత్మా ఆత ఏవ సుహృత్. ఆత్మా హి శరీరస్య సర్వాత్మనా హితావరజైకశీలః ఏవం స్వవిభూతి భూతేషు సర్వేషు స్వస్వాత్మకయాఽవస్థాన మేవ త త్రవృద్ధిస్సామానాధికరణ్యనిర్దేశ హేతు రిత్యఖిప్రేత్య విభూతివిశేషాః స్వసామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశతి అహం సర్వాణి భూతానీతి. భగవత్స్వాత్మకయాఽఽస్థితే హి సర్వే శబ్దా స్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యంతి, యథా జేవమనుష్యసకువృజెదయ శృద్ధా శృగీరాణి ప్రతిపాదయంత స్తత్తదాత్మని పర్యవసంతి, తథా భగవత స్తత్తదాత్మకయాఽవస్థాన మేవ త త్రవృద్ధి సామానాధికరణ్యనిబంధన మిత్యవగంతవ్యం. యత్సామానాధికరణ్యకారణ మంతరాత్మత్వరూపం అంతఃప్రవిశ్య నియమనం “తత్సంప్రప్త్యా తదేవానుప్రావిశత్ అంతఃప్రవిష్ట శ్చాస్తా జనానాం సర్వాశ్మే”తి క్రుతం తత్సంప్రప్తినిసంహర హేతుత్వముఖేనేత్యఖిప్రేత్యాహ (తేషాం స్థితుద్భవాప్యయ ఇతి.) స్థిత్యాది ర్భూదాయ త్ర ఇత్యర్థః.

౯

గతిమతా మిత్యత్ర ప్రళంసాయాం మతుప్. ప్రళస్తగతిమతాం యా గతి ప్రేషా మోత్కృష్టావహా సాఽహం. కలయతా మనర్థప్రాసకతయా గణనీయానాం మధ్యే కాలోఽస్మి గుణానాం సత్వాదీనాం యత్సామ్యం తదహం గుణానాం మధ్యే గుణిని దర్శిణి ఔత్పత్తికః, స్వాభావికో యో గుణః సోఽహమ్.

౧౦

గుణినాం ఉద్భూతసత్వాదిగుణత్రయవతాం య త్సూత్రం ప్రథమం కార్యం మహత్తత్వం తదహం మహతాం బృహతాం యో మహాః మహత్త్వాభ్యుగుణః. సోహం స మదధీన ఇత్యర్థః. సూక్ష్మేణాం వద్యే యో నిరతిశయమాక్ష్యే జీవః, సోఽహం తత్సూక్ష్మత్వం మదధీన మిత్యర్థః. దుఃఖేన ఏ జేతు మశక్యానాం వద్యే యన్మన స్త దహం ప్రాయశోఽత్ర ప్రకరణే నిర్ధారణే షష్ఠి. ౧౧

(విభూతివర్ణనమ్)

హిరణ్యగర్భో దేవానాం మంత్రాణాం ప్రణవ త్రివృత్.

అక్షరాణా మకారోఽస్మి గాయత్రీ ఛందసా మహమ్.

౧౨

ఇంద్రోఽహం సర్వదేవానాం వసూనా మస్మి హవ్యవాత్.

అదిత్యానా మహం విష్ణూ రుద్రాణాం నీలలోహితః.

౧౩

బ్రహ్మర్షీణాం భృగు రహం రాజర్షీణా మహం మనుః.

దేవర్షీణాం నారదోఽహం హవిర్ధా న్యస్మి దేనుషు.

౧౪

సద్దేశ్యరాణాం కపిల స్సువర్ణోఽహం పతత్రిణామ్.

ప్రజాపతీనాం దక్షోఽహం పితౄణా మహ మర్యమా.

౧౫

మాం విద్యుద్ధవ దైత్యానాం ప్రహ్లాద మసురేశ్వరమ్.

సోమం నక్షత్రౌషధీనాం ధనేశం యక్షరక్షసామ్.

౧౬

త్రివృత్ త్రయాణా మక్షరాణాం అకారోకారమకారాణాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ సః
ప్రణవః ఓంకారః. సోఽహం ఛందసాం వేదానాం త్రిషదా గాయత్ర్యహ మిత్యర్థః.

౧౨

వసూనాం మధ్యే హవ్యవాత్ పావక శ్చాస్మి ద్వాదశసంఖ్యాకానా మాదిత్యానాం ద్వాదశో య
ఉత్కృష్టో విష్ణునామాఽఽదిత్యః. సోఽహం. రుద్రాణా మేకాదశసంఖ్యానాం నీలలోహితో నామ
రుద్రోఽహ మస్మి.

౧౩

బ్రహ్మర్షీణాం మరీచ్యాదీనాం మధ్యే భృగు రహం మను స్సాన్వయంభువః. దేనుషు హవిర్ధ
మాసు నిర్ధారణార్థేయం సప్తమీ. హవిర్ధానీ దివ్యా సురభిః. కామదేను రహ మస్మి.

౧౪

సద్దేశ్యరాణాం యోగవిష్టానాం పరమేషాన్యః కపిరోఽహం పతత్రిణాం పక్షిణాం య
స్సువర్ణో గరుడ సోఽహం ప్రజాపతీనాం నవానాం బ్రహ్మణాం దక్షో నామ ప్రజాపతి రహమ్.

౧౫

దైత్యానాం మధ్యే అసురశ్రేష్ఠం ప్రహ్లాదం మాం విద్ధి. నక్షత్రౌషధీనా మితి న్యస్వామి
భావనంబందే షష్ఠీ. నక్షత్రాణాం ఓషధీనా మధిపతీం సోమం చంద్రం మాం విద్ధిత్యనుషణ్యతే. ఏవం
యక్షరక్షసా మిత్యత్రాపి. ధనేశం కుబే.మ్.

౧౬

ఐరావతం గజేంద్రాణాం యాదసాం వరుణం ప్రభుమ్,
తపతాం ద్యుమతాం సూర్యం మనుష్యాణాం చ భూమిపం. ౧౭

ఉచ్చైశ్రవా స్తురంగాణాం ధాతూనా మస్మి కాంచనమ్,
యమ సంయమతాం చాహం సర్వాణా మస్మి వాసుకిః. ౧౮

నాగేంద్రాణా మనన్తోఽహం మృగేంద్ర శృంగీదంష్ట్రీణామ్,
ఆశ్రమాణా మహం తుర్యో వర్ణానాం ప్రథమోఽనఘ. ౧౯

తీర్థానాం ప్రోతసాం గంగాసముద్ర స్సరసా మహమ్,
ఆయుధానాం ధను రహం త్రిపురఘ్నో ధనుష్కృతామ్. ౨౦

ధిష్ణ్యానా మస్మ్యహం మేరు ర్గహనానాం హిమాలయః,
వనస్పతీనా మశ్వత్థ మోషధీనా మహం యవః. ౨౧

గజేంద్రాణాం గజశ్రేష్ఠానాం మధ్యే ఐరావతం మాం విద్ధి, యాదాంపి జలజంతవః, తేషాం ప్రభుం మాం విద్ధి, ద్యుమతాం ద్యుతిమతాం తపతాం మధ్యే సూర్యం మాం విద్ధి, భూవతిం ధరాధిపమ్. ౧౭

తురగ్గమాణాం మధ్యే ఉచ్చైశ్రవా నామాశ్వోఽహ మస్మి, సంయమతాం దండయతాం మధ్యే యమోఽహ మస్మి, సర్వాణా మేకశిరసాం వాసుకి రస్మి. ౧౮

నాగాః అనేకశిరసః, తేషాం మధ్యే అనంతోఽస్మి శృంగీణాం చ మృగాణాం మధ్యే మృగేంద్రః, ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం చతుర్థాం మధ్యే య స్తుర్య శృతుర్థ స్సన్యాసః, సోఽహం వర్ణానాం బ్రహ్మక్షత్రియవిట్పూద్రాణాం మధ్యే యః ప్రథమో బ్రహ్మవర్ణః సోఽహమ్. ౧౯

ప్రోతసాం ప్రవాహరూపాణాం తీర్థానాం గంగా జాన్తవ్యహ మస్మి సరసాం స్థిరోదకాశయానాం సముద్రః ధనుష్కృతాం ధనుర్ధరాణాం మధ్యే త్రిపురఘ్నో రుద్రోఽస్మి. ౨౦

ధిష్ణ్యానాం గహనానాం దుర్గమానాం వనస్పతీనాం వృక్షాణామ్. ౨౧

(విభూతివర్ణనమ్)

పురోధసాం వసిష్ఠోఽహం బ్రహ్మిష్ఠానాం బృహస్పతిః,
స్కన్దోఽహం సర్వసేనాన్య మగ్రజ్ఞాం భగవా నజః,

యజ్ఞానాం బ్రహ్మయజ్ఞోఽహం వ్రతానా మవిహింసనమ్,
వాయుగ్న్యైర్కామువ్యోమాత్మా కుచీనా మప్యహం కుచిః. ౨౩

యోగానా మాత్మసంరోధో మన్త్రోఽస్మి విజిగీషతామ్,
అన్వీక్షితీ కౌశలానాం వికల్పః ఖ్యాతివాదినామ్. ౨౪

ప్రీణాం తు శతరూపాఽహం పుంసాం స్వాయంభువో మనుః,
నారాయణో మునీనాం చ కుమారో బ్రహ్మచారిణామ్. ౨౫

ధర్మాణా మస్మి సంన్యాసః క్షేమాణా మబహి ర్మతిః.

పురోధసాం పురోహితానాం బ్రహ్మిష్ఠానాం వేదార్థవిష్ఠానాం పురోధసాం బృహస్పతిః.
బ్రహ్మిష్ఠానాం వసిష్ఠోఽహ మితి సంబంధః. సేనాన్యం చమూవతీనాం అగ్రజ్ఞాం సన్మార్గప్రవర్తకానాం
భగవా నజో బ్రహ్మోఽహమ్. ౨౩

కుచీనాం శోధకానాం మధ్యే వాయుదిపదార్థరూపితో వికరాం శోధకోఽహ మిత్యర్థః. ౨౪

యోగానా మష్టానాం మధ్యే ఆత్మసంరోధః సమాది రహం విజిగీషతాం సంబంధీ మంత్రో
జయోపాయో నీతి రహ మస్మి. కౌశలానాం వివేకాదినై పుజ్యానాం మధ్యే అన్వీక్షితీ ఆత్మానాత్మవివేచిన్యా
ఖ్యాతివాదినాం అన్యథాఖ్యాతివాదినాం తార్కికాదీనాం సంబంధీ యో వికల్పః, త్వయా కి మేవ ముద్యతే
ఉతాన్యథేతి యో వికల్పః సోఽహమ్. ౨౫

శతరూపా స్వాయంభువమనో ర్పార్యా మునీనాం మధ్యే యః శ్రేష్ఠో బదర్యాశ్రమవాసీ
నారాయణః సోఽహ మేవ న త్వసౌ మద్విభూతి రిత్యర్థః. అర్థాంతరాధావాత్ నారాయణవిష్టదిరితి
శయమౌనోపయుక్తం యత్సామర్థ్యం తస్మదవినాభూత మిత్యర్థః. బ్రహ్మచారిణాం జితేంద్రియాణాం
మధ్యే కుమారః సనత్కుమారః. ౨౬

ధర్మాణాం ఆలోకికశ్రేయస్సాధనానాం మధ్యే సంన్యాసః అనభినంహితఫలో ధర్మః
ఆత్మవిక్షేపాపరసర్వాయో నా క్షేమాణాం భయరాహిత్యావహానాం మధ్యే అబహిర్యతిః. ప్రత్యగాత్మ

గుహ్యేనాం సూన్యతం మౌనం మిథునానా మజ స్త్వహం. ౨౬

సంవత్సరోఽస్మ్యనిమిషౌ మృతూనాం మధుమాధవౌ.
మాసానాం మార్గశీరోహం నక్షత్రాణాం తథాఽభిజిత్. ౨౭

అహం యుగానాం చ కృతం ధీరాణాం దేవలోఽసిత్కః,
ద్వైపాయనోఽస్మి వ్యాసానాం కవీనాం కావ్య ఆత్మవాణ. ౨౮

వాసుదేవో భగవతాం త్వస్తు భాగవతేష్వహం.
కిం పురుషాణాం హనుమా న్విద్యాద్రాణాం సుదర్శనః. ౨౯

రత్నానాం పద్మరాగోఽస్మి పద్మకోశ స్సుపేకసామ్,
కుశోఽస్మి తృణజాతీనాం గవ్య మాజ్యం హవి స్స్వహమ్. ౩౦

స్వరూపానుసంధానం గుహ్యేనాం మధ్యే సూన్యతం ప్రయవచనం మౌనం చాహం న హి ప్రియభాషణే
మానే భ పురుషాభిప్రాయౌ జ్ఞాయత ఇతి తయో ర్గుహ్యతమత్వం, మిథునానాం మధ్యే అజః ప్రజాపతిః
యస్య దేహార్ధాభ్యాం మిథున మభూ త్స ఏవ ముఖ్యం మిథునం “అర్థో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ”తి
శ్చుతేః. ౨౬

అనిమిషాం అన్రమత్తానాం మధ్యే సంవత్సరోఽహం మధుమాధవౌ చైత్రవైశాఖౌ వసంత
ఇత్యర్థః. అభిజి దుత్తరాషాదాచక్రార్థపాద ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః. “అభిజి న్నామ నక్షత్ర ముపరిష్టా
దాషాదానా మధస్తాచ్ఛ్రోజాయా ఇతి. ౨౭

కృతం కృతయుగ మిత్యర్థః, ధీరాణాం ద్వంద్వసహానాం మధ్యే అసితో దేవం శృహం
వ్యాసానాం వేదవిభాగకర్తృణాం ద్వైపాయనః పారాశర్యః కవీనాం దీప్తదర్శినాం కావ్యః కుక్రః, తం
విశిష్ట - ఆత్మవాణ సూక్ష్మబుద్ధిమాణ. ౨౮

భగవతాం జ్ఞానైశ్వర్యాదిమతాం వాసుదేవః జ్ఞానాదికం మదాయత్త మిత్యర్థః. భాగవతేషు
భగవద్వక్త్రేషు మధ్యే త్వ ముద్ధవోఽహ మస్మి. ౨౯

పేకసాం సుందరాణాం మధ్యే పద్మకోశః హవిషాం పురోదాహదీనాం గవ్య మాజ్య
మహమ్. ౩౦

(విభూతివర్ణనమ్)

వ్యవసాయినా మహం లక్ష్మీః కితవానాం చలగ్రహః.

తితిజ్ఞస్మి తితిక్షాణాం సత్వం సత్వవతా మహమ్.

౩౧

ఓజ స్సహో బలవతాం కర్మాహం విద్ధి సాత్వతామ్.

సాత్వతం నవమూర్తినా మాదిమూర్తి రహం పరా.

౩౨

విశ్వావసుః పూర్వచిత్తి ర్గర్హస్వస్సరసా మహమ్.

భూధరాణా మహం స్థైర్యం గర్హమాత్ర మహం భువః.

౩౩

అపాం రస శ్చ పరమ స్తేజిష్ఠానాం విభావసుః.

వ్యవసాయినాం ఆర్థార్జనశీలానాం సంబంధినీ యా లక్ష్మీః ధనాదీసంపత్తోఽహం కితవానాం చలయతాం సంబంధీ చలగ్రహః. చలేన గ్రహః ఆగ్రహః అహ మేవ ద్యూతాదినా జేష్ఠ్యామిత్యాదిరూపః సోఽహం తితిక్షాణా మిత్యాదిషు ఆశ్రయాశ్రయిభావసంబంధార్థా వప్తి. తితిజ్ఞ క్షమా సా చ మనోవికార హేతౌ సత్యవికృతమనస్తస్యం సత్వవతా మిత్యత్రాతిశాయినే మతుష్, సత్వగుణప్రచురాణా మిత్యర్థః. తేషాం య త్సత్యం త దహమ్.

౩౧

తథా ఓజస్వినా మోజ స్సహస్వినాం సహః బలినాం బలం. ఆత్ర ఓజ ఇంద్రియపటుత్వం సహో దారణసామర్థ్యం బలం శారీరం సాత్వతాం భాగవతానాం సాత్వతం వజ్రపూత్రోక్తం కర్మ వజ్రపూత్రాలానుషేయం తదహం నవమూర్తినాం మత్స్యాద్యాత్మాంతానాం నవానాం యా ఆదిమూర్తి ర్ములభూతా మూర్తిః. పరా సర్వకారణభూతా సాఽహం మత్స్యాదిమూర్తిరూపేణావిర్భావానుగుణం యత్సామర్థ్యం తత్ మదవిసాభూత మిత్యర్థః. ఆర్థాంతరాభావాత్ భావిన్యాః కల్కిమూర్తే రవివక్షయా నవమూర్తినా మిత్యుక్తమ్.

౩౨

గంధర్వాణాం మధ్యే విశ్వావసుః. అస్సరసాం మధ్యే పూర్వచిత్తి రహ మితి సంబంధః. భూధరాణాం పర్వతానాం యత్ స్థైర్యం తదసాధారణం తదహం తథా భువః. పృథివ్యాః, యద సాధారణం గంధమాత్రం.

౩౩

యశ్చాపాం పరమః సర్వరసకారణం రసః, స చాహమ్ తేజిష్ఠానాం అతితేజసాం విభావసు రహం విభావసో ర్యతేజోరూపం తదహ మిత్యర్థః. "వసూనా మస్మి హవన్వనా దీ"తి విభావసో

ప్రభా సూర్యేష్టతారాణాం శబ్దోఽహం నభసః పరః.

౩౭

బ్రహ్మజ్ఞానం బలి రహం వీరాణా మహా మర్దునః.

భూతానాం స్థితి రుత్పత్తి రహం వై ప్రతిసంక్రమః.

౩౮

గతుశ్చర్మోపాదాన మానస్తః స్పర్శలక్షణమ్.

అస్వాదక్రతుశ్చవఘ్రాణ మహం సర్వేంద్రియేంద్రియమ్.

౩౯

సృథివీ వాయు రాకాశ మావో జ్యోతి రహం మహాః.

వికారః పురుషోఽవ్యక్తం రజస్సత్త్వం తమః పరమ్.

అహ మేత త్ప్రసంఖ్యానం జ్ఞానం తత్త్వవినిశ్చయః.

౪౦

ర్విభూతిత్వస్య పూర్వ మేవోత్తానత్, సృథివ్యా భూతా సాధారణగంధాదే ర్విభూతిత్వవర్ణనప్రకరణానుగుణ్యా చ్చ సూర్యాదీనాం యో ప్రభా సాఽహం శబ్దః, అకాశసాధారణగుణః సోఽహం కిం బహునా పర్వోఽపీంద్రియాణాం యో విషయః పరః ఉత్కృష్టః సోహం స్పర్శాప్రాచయక మిదమ్.

౪౧

బ్రహ్మజ్ఞానం, బ్రహ్మకులే సాదవో బ్రహ్మజ్ఞాః తేషాం మధ్యే, బలి రైస్సరోచవిః అర్దునః పార్థః భూతానాం, స్థిత్వాది రహం మదదీన ఇత్యర్థః, ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః.

౪౨

గత్యాదయః పఞ్చకర్మేంద్రియవ్యాపారాః, స్పర్శాదయో జ్ఞానేంద్రియాణాం, తే చాహ మిత్యర్థః. తత్ర గతిః పాదేంద్రియస్య ఉక్తి ర్వాగింద్రియస్య, ఉత్పర్గః పాయోః, ఉపాదానం పాణే, గత్యాదీనాం సమాహారద్వంద్వః, అనంద ఉపస్థస్య స్పర్శశ్చ లక్షణం చ తయో సమాహారః తత్ర స్పర్శః త్వగింద్రియస్య, లక్షణం దర్శనం అస్వాద శ్చ క్రుతిశ్చ అవఘ్రాణం చ తేషాం సమాషార స్తద్వత్ తత్ర స్పర్శః త్వగింద్రియస్య, లక్షణం చక్షుః అస్వాదో రసనేంద్రియస్య, క్రుతి, శ్చోత్రస్య, అవఘ్రాణం ఘ్రాణేంద్రియస్య న కేవలం విషయవ్యాపారా ఏవ మద్విభూతయః అపి త్వింద్రియా జ్యపీత్యాహ. సర్వేంద్రియం, సర్వేషా మింద్రియాణాం, ఇంద్రియ మహం సర్వేంద్రియప్రవర్తకోఽహ మిత్యర్థః.

౪౩

సృథివ్యాద్యసాధారణానాం గంధాదీనా మాత్మవిభూతిత్వముక్తం, అథాక్రయాణా మపి తద్విభూతిత్వ మాహ (సృథివీతి.) న కేవలం సృథివ్యాదీనా మేవ కింతు, తత్కారణానా మపీత్యాహ (అహం మహా నితి.) అహ మహంకారః మహా మహత్త్వం వికారః అహజ్కారివికారయః పాణ్యేకాదశేంద్రియాణి, దృష్టాంతార్థమిదం. తేషాం సర్వేంద్రియేంద్రియ మిత్యనేనై వాత్మవిభూతిత్వోక్తేః అవ్యక్త మచిత్సమష్టిః పురుష శ్చిత్సమష్టిః, రజ సత్త్వం తమ శ్చాచిత్సమష్టే ర్గుణాః పరం ముక్తాత్మస్వరూపమ్.

౪౪

(విభూతివర్ణనమ్)

మయేశ్వరేణ జీవేన గుణేన గుణినా వినా,
సర్వాత్మనాఽపి సర్వేణ న భావో విద్యతే క్వచిత్.

౩౮

సంఖ్యానం పరమాణూనాం కాలేన క్రియతే మయా,
న తథా మే విభూతీనాం సృజతోఽర్థాని కోటిళః.

౩౯

తేజశ్చైర్ధృతి రైశ్వర్యం హ్రీ స్త్యాగ స్సౌభగం యశః.

న కేవల మేతాని తత్త్వాన్యేనాహ మపి త్వేషాం గణనం లక్షణతో జ్ఞానం తత్సంభూతం
యథావస్థితతత్త్వస్తుస్వరూపస్వభావనికృయాత్మకజ్ఞానం చాహ మేవేత్యాహ (అహ మితి.) అనుక్త
సంగ్రహాభిప్రాయేజ్ఞాహ (మయేతి.) ఈశ్వరే జాంతఃప్రవిశ్య నియంత్రా మయా. అత ఏవ
మన్వరీరభూతేన జీవేన గుణేన సత్వాదినా గుణినా తదాశ్రయభూతచిద్భ్రావ్యేణ వినా. గుణినం విజినష్ట.
సర్వాత్మనా సమష్టివ్యష్టిరూపేజాత ఏవ సర్వేణ సర్వకార్యాత్మనాఽవస్థితేన క్వచి దపి వస్తుని భావో
న విద్యతే భావజ్ఞోఽత్ర సత్తావరః సర్వ మపి చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయాత్మకం వస్తు మదవినాభూతం
మన్నియామ్య మేవేత్యర్థః. “న తదస్తి వినా యత్స్యా స్యయా భూతం చరాచర” మిత్యస్యాద్ధోఽ
త్రాభిహితః.

౪౦

నను విశేషతః పూర్వవత్ సర్వా విభూతయః కిం నోచ్యంత ఇత్యత ఆహ (సజ్ఞానమితి.)
మయా సర్వజ్ఞేన కాలేన పరమాణూనాం పార్థివానాం సజ్ఞానం వా క్రియేత న తు మమ విభూతీనాం.
తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విజినష్ట. కోటిశోఽండాని సృజత ఇతి అండా న్యేవానంత్యా న్న గణయితుం
శక్యాని కిం పున స్త్యండాంతర్గతాని వస్తూ న్యతో న విశేషతో నిరూపయితుం శక్యస్తే “నాంతోఽస్తి
మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతపే” త్యర్థ ఉక్తః.

౪౧

నను విశేషతో నిరూపణాభావే తత్త్వవిభూతిభూతవస్తు వ జ్ఞాత మేవ స్యా దిత్యాశక్త్యాం
లక్షణ స్తజ్ఞాపయతి (తేజ ఇతి.) యత్ర పదార్థే తేజ ఆదయ స్తదన్యతమో వా స మే మమాంశకః
అంశభూతః మమాచింత్యశక్తే ర్నియామ్యైకదేశో మద్విభూతిభూత ఇతి యావత్. యద్వా శరీరభూత
ఇత్యర్థః. “విశ్టైకదేశోఽన్యంశః” శరీర మన్యంశ ఇతి “అంశోన్మనాన్యవదేహ” దిత్యత్రాథాషి
భాష్యకారైః తత్తత్తేజః పర్యః శ్రీః కాంతిః కీర్తిః ప్రభా ఐశ్వర్యం స-పత్న్యేహ్రీ ర్లజ్జా త్యాగః
సత్పాత్రే వితాదిత్యాగః సౌభగం సౌందర్యం భగో భాగ్యం వీర్యం సత్యవ్యభిభవహేతా వసవిభూతత్వం

వీర్యం తితిజ్ఞ విజ్ఞానం మంత్రో యత్ర స మేఽంశకః.

౪౦

ఏతా వై కీర్తితా స్సర్వా స్సంక్షేపేణ విభూతయః.

మనోవికారా ఏవైతే యథా వాచాఽభిధీయతే.

౪౧

వాచం యచ్చ మనో యచ్చ యచ్చ ప్రాణేంద్రియాణి చ.

ఆత్మాన మాత్మనా యచ్చ న భూయః కల్పనేధ్వనే.

౪౨

యో వై వాఙ్మనసీ సమ్య గనంయచ్చ న్ద్రియా యతిః.

తస్య వ్రతం తపోదానం స్రవ త్యామఘటామ్నువత్.

౪౩

తితిజ్ఞ ఉచూ విజ్ఞానం యథావస్థితతత్త్వద్వస్తువిజ్ఞానం మంత్రః శ్రీమదష్టాక్షరమంత్రః “మంత్రాణాం ప్రజన ప్రిన్పు” దిక్కుక్తో వా మంత్రః. ఆలోచనం హితాహితవర్గాలోచనం వా. అనేన యద్యద్యభూతిమ త్సత్త్వం శ్రీమ దూర్జిత మేవ వేత్త్యాద్యర్థ ఉక్తః.

౪౦

విభూతివిరూపణం విగమయతి (ఏతా ఇతి.) సంక్షేపేణ సంగ్రహేణ యద్వా సంక్షిప్తతే సంగృహ్యతే అనేనేతి సంగ్రహః సగ్రహకం లక్షణం తేన సర్వా విభూతయ వై కుభ్యం కీర్తితాః. ఏతే సర్వే పదార్థాః మనోవికారాః మత్సంకల్పమత్రజన్యా ఇతి యథా యథావత్ వాచా వేదేనాభిధీయతే “తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే” త్యాదిరూపయా వాచా అభిధీయత ఇత్యర్థః. అనేన విభూతిత్వం నిరుక్తమ్.

౪౧

ఏవంవిధానంతవిభూతివిజ్ఞం మాం సర్వేంద్రియాదివియమనేవోపాస్నేయ్యాహ. (వాచం యచ్చేతి.) నాగాదీనాం నియమనం నామానర్తనహేభ్యో వ్యాపారేభ్యో వివర్తనం ప్రాణం చ ఇంద్రియాణి చ తాని ద్వంద్వత్వా త్పరవల్లిజత్వం. తత్ర వాఙ్మయమో నామానదాలాసవర్ణనం మనోవియమనం అసవభిధ్యానవర్ణనం “జాత్యాశ్రయనిమి త్రదుష్టాన్నాదినా ప్రాణవృత్తివర్ణనం ప్రాణవియమనం” పూరకకుమ్భకరేపకాద్వూపాయేన స్వవశీకరణం వా. ఆత్మాన మాత్మనా యచ్చ అపాయేషు న స్రవ ర్తేయ మితి స్వాత్మానం స్వయ మేవ యచ్చ సవిభూతికం మామేవోపాస్నేయితి భావః. ఏవం చేద్ద్యుయోఽధ్వనే శంసారాధ్వసరిత్రమాయ న కల్పతే.

౪౨

ఉక్తాకరణే ఉతి మాహ (యో వా ఇతి.) అనంయచ్చ౯ న సంయచ్ఛేత్ తస్మి తస్య ప్రతాదిక మామఘటస్యామ్నువత్ ఆమఘటోఽపక్వఘటః స్రవతి గళితం భవతి.

౪౩

(విభూతివర్ణనమ్)

తస్మా న్మనో వచః ప్రాణాన్నియచ్ఛే న్మత్పరాయణః.

మద్భావయుక్తయా బుద్ధ్యా తతః పరిసమాప్యతే.

॥ ४ ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
షోడశోఽధ్యాయః.

యత ఏవం తస్మా ద్వాఙ్మనఃప్రాణా, నృద్భక్తియుక్తయా బుద్ధ్యా నియచ్ఛేత్. తతో
వియమనా త్పరిసమాప్యతే మోక్షోపాయ స్సంపూర్ణో భవతి.

॥ ४ ॥

॥ శ్రీవత్సాన్వయవయఃపారావారరాకాసుదాకరస్య పర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైంగురోః సుతేన

తచ్చరణకమలపరివయస్రసన్నతత్సక్తిసమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

షోడశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఉద్దవ ఉవాచ—

యస్త్యయాఽభిహతః పూర్వం ధర్మ స్వదృక్తిలక్షణః,
వర్ణాశ్రమాచారవతాం సర్వేషాం ద్విపదా మపి.

౧

యథానుష్ఠీయమానేన త్వయి భక్తి ర్మృణాం భవేత్,
స్వధర్మేణాచరన్దాక్ష తత్పమాఖ్యాతు మర్హసి.

౨

పురా కిల మహాబాహో ధర్మం పరమకం ప్రభో.
యత్తేన హంసరూపేణ బ్రహ్మణేఽప్యాత్మ మాధవ.

౩

స ఇదానీం సుమహతా కాలేనామిత్రకర్షణ,
న ప్రాయో భవితా మర్త్యలోకే ప్రా గనుశాసితః

౪

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏకాదశాధ్యాయాదా “వర్ణాశ్రమకుభాచార మకామాత్మా సమాచరే” దితి వర్ణాశ్రమానుగుణానా
మాచారాణాం భగవద్భక్తియోగానుగ్రహకతయాఽనుష్ఠేయత్వ ముక్తం. తత్ప్రకార ముక్తానువాద
పూర్వకం పృచ్ఛతి (య స్త్వయేతి.) వర్ణాశ్రమాచారవతాం వర్ణానుగుణాచారయుక్తానాం ఆశ్రమాను
గుణాచారయుక్తానాం చ సర్వేషాం ద్విపదాం త్వదృక్తిలక్షణో ధర్మ స్వత్వాప్తిసాధన స్వయా
అభిహిత ఇత్యుక్తానువాదః.

౧

తత్ర పృచ్ఛతి (యథేతి.) యథాఽనుష్ఠితేన స్వధర్మేణ స్వస్వవర్ణాశ్రమానుగుణేన ధర్మేణ
త్వయి భక్తి ర్మృవేత్ తదనుష్ఠానప్రకారాత్మకం ఽస్తు మహ్య మాఖ్యాతు మర్హసి.

౨

సమాచరేష్టపరంపరైవ తజ్ఞాయతే కి మితి మాం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ (పురేతి.) యత్
పరమకం పరమ శ్చాపౌ కం సుఖరూప శ్చ తం ధర్మం హంసరూపేణ బ్రహ్మణే అపితత్వా
త్సనకాదిభ్యోఽపి ఆత్మ ఉపదిష్టవా నసి.

౩

స ధర్మః హేఅమిత్రకర్షణ ప్రా క్త్యయా అనుశాసితో వివిద్య జ్ఞాపితః ఇదానీ మతిషుష తా
కాలేన మర్త్యలోకే ప్రాయశో న భవితా విచ్ఛిన్నో బహువేత్కర్మః.

౪

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

వక్త్రా కర్తాఽవితా నాన్యో ధర్మస్యామృత తే భువి,
సఖాయా మపి వైరించ్యాం యత్ర మూర్తిధరాః కళాః,

కర్త్రాఽవిత్రా ప్రవక్తా చ భవతా మధుసూదన,
త్యక్తే మహీతలే దేవ వినష్టం కః ప్రవక్ష్యతి.

స త్వం న స్సర్వధర్మజ్ఞ ధర్మ స్త్వద్భక్తిలక్షణః,
యథా యస్య విధీయేత తథా వర్ణయ మే ప్రభో.

శ్రీరథక ఉవాచ—

ఇథం స్వభృత్యముఖ్యేన పృష్ట స్స భగవాన్ హరిః,
ప్రీతః క్షేమాయ మర్త్యానాం ధర్మా నాహ సనాతనాన్.

శ్రీరథగవా నువాచ—

ధర్మ్య ఏష తవ ప్రశ్నో నిశ్చేయనకరో నృణామ్,

అత ఏవ తస్య ధర్మస్య వక్త్రా ఉపదేష్టా, కర్తా అవితా రక్షితా హేలమృత త్వత్తో అన్యో
భువి నాస్తి న దృశ్యత ఇత్యర్థః. మాస్తు భువ్యార్ధ్యలోకేషు తు స్యా దత అహ (సఖాయా మపీతి)
సఖాం వినిష్ఠి. యత్ర మూర్తిధరాః కలా ఇతి. కళాః విద్యాః మూర్తిధరాః విగ్రహధారిణ్యః. సంతి
వైరిణ్యం సఖాయా మపి వక్త్రా కర్తాఽవితా నా నాస్తితి సంబంధః.

యద్యధునా త్వం న కథయసి తస్మి. కర్త్రా వక్త్రా అవిత్రా చ త్వయా త్యక్తేఽస్మి
మహీతలే వినష్టం విచ్ఛిన్నం కః, ప్రవక్ష్యతి న కోఽపి అత స్త్వమేవోపదిశేతి భావః.

త మేనాహ (స త్వ మితి.) హేసర్వధర్మజ్ఞ సః కర్తా వక్త్రా అవితా చ త్వం నోఽన్మత్యం.
త్వద్భక్తిలక్షణోపయుక్తః, యథా యదజ్ఞకలాపయుక్తో, యస్య వర్ణనః, అశ్రమిణ శ్చ విధీయేత తథా
వర్ణయ మే ప్రభో మమ స్వామిన్.

పృష్ట మనువర్ణయతుకామః స్తువ స్సృశ్నమఖినందతి (ధర్మ్య ఇతి.) తవ లోకహితైకకారిణః
ఏష ప్రశ్నః. ధర్మ్యః హితాచరణకూపార్థర్యా దనపేతః. తత్ర హేతుత్వేన ప్రశ్నం వినిష్ఠి.

వర్ణాశ్రమాచారవతాం త ముద్ధవ నిబోధ మే.

అదౌ కృతయుగే వర్ణో నృణాం హంస ఇతి స్మృతః

కృతకృత్యాః ప్రజా జాత్యా తస్మా త్కృతయుగం విదుః.

వేదః ప్రణవ ఏవాగ్రే ధర్మోఽహం వృషరూపధృక్.

ఉపాసతే తపోనిష్ఠా హంసం మాం త్యక్తకిల్బిషాః.

త్రేతాముఖే మహాభాగ ప్రాణా న్మే హృదయా త్త్రయీయా.

వర్ణాశ్రమాచారవతాం నృణాం. విశ్వేయసకరః ముక్తిసాధనః, ప్రశస్తిస్య విశ్వేయసకరత్వం ఉత్తర
జ్ఞానానుష్ఠానాదివరంపరయేత్యవగంతవ్యం, హేతద్ధవ తం భక్తియోగానుగ్రాహకం. వర్ణాశ్రమానుగుణం
ధర్మం మే చుత్తో నిబోధ జానీహి.

వర్ణానా ముత్పత్తిం తద్ధర్మభేదం చ వివక్షి స్థావ త్కృతయుగే వర్ణ వర్ణర్మ త్రైక
ఏకేత్యాహ (అదా వితి,) అదౌ కృతయుగే చతుర్వ్యగసహస్రాయుకృతయుగే నృణాం వర్ణో హంస
ఇతి స్మృతః. హంస ఇతి బ్రాహ్మణవర్ణసంజ్ఞా న ఏక ఏవ న తు క్షత్రియాదయ స్సంతీత్యర్థః. కృత
మితి నామ నిర్వక్తృ (కృతకృత్యా ఇతి) జాత్యాహం సత్యజాత్యైవ యస్మా త్కృతకృత్యా న్నస్మా
త్తమ్యగం కృత మితి విదుః. హంసజాత్యుత్పత్తిమాత్రేణైవ కృతకృత్యతాపహత్యం తస్మి న్కృతకర్మ
ప్రపుత్రై విమిత్ర మిత్యర్థః, అనేన తద్యుగసంభవానాం హంసానాం న కర్తవ్యాంకోఽస్తీతి
సూచితమ్.

కించ విధాయకాభావా దపి తదాసీం నాన్య త్కర్మాస్తీత్యాహ (వేద ఇతి,) తదా ప్రణవ
ఏవ వేదః. న తు త్రయీతి భావః, ధర్మ కృ మనోవిషయోఽహ మేవ వృషరూపధృక్ చతుష్పాత్ న
క్రియావిశేషో యజ్ఞాదిః. అత స్తే కేవలం తపోనిష్ఠాః ద్యావయోగవిష్ఠాః. హంసం విశుద్ధం విరక్త
విభిలదోషం మా ముపాసతే అత స్తేఽపి ముక్తికిల్బిషాః, అహ మివ తేఽపి హంసా ఇతి భావః.

పశ్య త్రేతాయుగప్రవేశేతు హేమహాభాగ మమ హృది యః. ప్రణవః. తస్మాత్త్రయీ
యగ్యజ్ఞాపానురూపా త్రయోఽవయవా యస్యా స్సా విద్యా వేదవిద్యా ప్రాదుర్భూతావ. తస్మానిత్యత్వా
త్ప్రాదుర్భూతేభ్యుక్తం. తస్యా త్రయ్యా విద్యాయా స్పృశాత్ హాత్రాధ్వర్యవౌద్ధాత్త్రై ప్రీతావ

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

విద్యా ప్రాదురభూ తస్యా అహ మాసం త్రివృన్ముఖః. ౧౨

విప్రక్షత్రియవిట్పుద్రా ముఖబాహూరుపాదజాః, ౧౩

వై రాజా త్పురుషా జ్ఞాతా య ఆత్మాచారలక్షణాః. ౧౪

గృహశ్రమో జఘనతో బ్రహ్మచర్యం హృదో మమ. ౧౫

వక్షస్థలా ద్వనే వాసో న్యాస శీర్షణీ సంస్థితః. ౧౬

వర్ణానా మాశ్రమాణాం చ జన్మభూ మ్యనుసారిణీః, ౧౭

ఆస స్ప్రికృతయో నృణాం నీచై ర్నీచోత్తమోత్తమైః. ౧౮

ప్రయాణం ఋగ్యజుస్సామమంత్రాణాం వృత్ వర్తనం కరణతయా యస్మిన్నితి వాత్రివృత్ న మఖో యజ్ఞోఽహ మిత్యాత్మమఖయో స్సామానాధికరణ్య మాత్మాయ త్తనత్తానప్రప్తిమ త్వనిబంధనం, త్రేతాప్రభృతియజ్ఞాదిరూపో ధర్మ స్తద్విధాయకో వేద శాసనీ దిత్యర్థః, ౧౨

యత ఏవ మత ఏవ విప్రాదయ శ్చత్వారో వర్ణాః ఆత్మాచారః స్వధర్మో లక్షణం జ్ఞాపకో యేషాం తే వై రాజాత్ విరాట్పురుషావ్యావిరుద్ధప్రసూతా చతుర్ముఖాదే ర్జ్ఞాతాః ఆస నిన్దితీ శేషః, బ్రాహ్మణాదీనాం వై రాజముఖాదిభ్యః ప్ర సూ త త్వం నామ వేదప్రచనాదిరూపముఖావిష్కవహారా వలమిప్సత్వమ్, ౧౩

అథాశ్రమాణా ముత్పత్తి మాహ (గృహశ్రమ ఇతి.) మమ చతుర్ముఖశరీరకన్య జఘనతః, గృహశ్రమః హృదో బ్రహ్మచర్యం న్యాసః సంన్యాసః శీర్షణీ శిరసి స్థితః ఆశ్రిత ఇత్యర్థః, వర్ణానాం జాతిరూపత్వా దాశ్రమాణాం చ క్రియాత్మకత్వా త్రేషా మాశ్రమై ర్విన్నా సృథ గుత్పత్త్యనుపపత్తే రాశ్రమాణాం నృణా ముత్పత్తే సృష్టిప్రకరణే వ్యవ్యభిచోక్తత్వా న్ముఖోత్పత్త్యసంభవాత్ ముఖజఘనా ద్వయసగతవేదవాదాదినీచో త్తమభావాదిరూపధర్మావలమిప్సత్వరూపై వోత్పత్తి రవగంతవ్యా, అత ఏవ జాతా ఇత్యుక్తమ్, ౧౪

తేషాం స్వభావవిశేషా నాహ (వర్ణానా మితి.) జన్మభూమయో జన్మదేశాః తత్ర వర్ణానాం జన్మదేశా ముఖబాహూరుపాదాః, జఘనహృద్వక్ష శ్శిరాంసీద్యాశ్రమాణాం, తదనుసారిణ్యః తద్గతధర్మాను సారిణ్యః, హేతుగర్భ మిదం, ఆః నీచైః అసమైః జన్మదేశై ర్నీచాః ఉత్తమై రుత్తమాః ప్రకృతయ స్స్వభావా అసగః, ౧౫

శమో దమ స్తవ శ్శౌచం సంతోషః జన్తి రాక్షసమ్,

మద్భక్తి శ్చ దయా సత్యం బ్రహ్మ ప్రకృతయ స్త్విమాః.

౧౬

తేజో బలం ధృతి శ్శౌర్యం తితిక్షోదార్య ముద్యమః,

స్థైర్యం బ్రహ్మణ్య మైశ్వర్యం క్షత్రప్రకృతయ స్త్విమాః.

౧౭

తత్తత్ప్రసాదప్రయుక్తాన్ ధర్మా నాహ (శ్రమ ఇతి.) ఇమా శ్శ్రమాదయః. బ్రహ్మ ప్రకృతయః. బ్రహ్మవర్ణస్వభావప్రయుక్తాః. అత ఏవ "బ్రహ్మకర్మస్వభావజ" మితి గీతం. బ్రాహ్మణా దీనాం స్వభావో నామ బ్రాహ్మణాదిజన్యహేతుభూతప్రాచీనకర్మవిశేష స్తదనుసారిబుద్ధివిశేషో వా. తస్య శ్రమా దీ న్నాహేతి తత్త్వం సత్వాదిగుణోద్భేదాపాదనతత్ప్రయిక్తశ్రమాదివిషయరుచిజననద్వారై వ బ్రాహ్మణస్య స్వభావప్రభవో రజస్తమాభిభవేన ఉద్భూతసత్వగుణః క్షత్రియస్య స్వభావప్రభవ స్తు స త్వ త మోఽభిభవే నాత్మ్యుద్రిక్తరజోగుణః వైశ్యస్యకు సత్వరజోఽభిభవేనాల్పుద్రిక్తతమోగుణః శూద్రస్య స్వభావప్రభవ స్తు రజస్సత్వాభిభవేనాత్మ్యుద్రిక్తతమోగుణః ఏటిః స్వభావప్రభవైః గుణై శ్శ్రమాదిరుచిః యద్యపి శ్రమాదయో ముముక్షాణాం వర్ణానాం సారారణా స్తథాఽపి బ్రాహ్మణస్య సత్వోదైకస్య స్వాభావికత్వేన శమదమాదయః సుఖోపాదానా ఇతి కృత్వా తస్య శ్రమాదయః ప్రకృతయ ఇత్యుక్తం. క్షత్రియవైశ్యయో స్తు స్వతో రజస్తమః ప్రధానత్వేన శ్రమాదయో దుఃఖోపాదానా ఇతి కృత్వా స తత్ప్రకృతయ ఇత్యుక్త మిత్యవగంతవ్యం. తత్ర శమో నామానర్థావహేభ్యో విషయేభ్యో బాహ్యేంద్రియవియమనం దమోఽంతఃకరణవియమనం తపో భోగవియమనరూపః శాస్త్రప్రసిద్ధః. కాయక్షేళః శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా సంతోషో దై వాల్లభేనాన్నాదినా అలంబుద్ధిః, జ్ఞాంతిః పరైః పీడ్యమానస్యాప్యవికృతిచిత్తతా ఆర్జవం పరేషు మనోఽనురూపం బాహ్యచేష్టాప్రకాశనం దయా పరదుఃఖానహిష్ణతా సత్యం యథార్థస్థవిషయం భూతహితరూపపచనమ్.

౧౮

తేజః సరై రనభిభవసీయత్వం బలం పరాభిభవసామర్థ్యం ధృతి రారభే కర్మణి విమోహన విపాతేఽపి తత్ప్రమావససామర్థ్యం శౌర్యం యుద్ధే నిర్భయప్రవేశసామర్థ్యం తితిక్షే శత్రుఘాతాదిప్రయుక్త వ్యథానహనం ఔదార్య మాత్మీయద్రవ్యస్య పరస్వత్వాపాదనవర్యంతత్కాగబుద్ధిః. ఉద్యమం ఉత్తరోత్తర మైశ్వర్యాదికాపాదనానుగుణవ్యాపారః. స్థైర్య ముపాశ్రితే సంగ్రామే ఆత్మమరణవిశ్చయేఽపి పలాయ నాదిరాహిత్యం బ్రహ్మణ్యం బ్రహ్మకులహితకరత్వం ఐశ్వర్యం స్వవ్యతిరిక్తసకలజననియమన సామర్థ్యమ్.

౧౯

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

ఆస్తిక్యం ధ్యాననిష్ఠా చ అదమ్బో విప్రసేవనమ్,
అతుష్టి రద్ధోపచయే వై శ్యవ్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౮

శుశ్రూషణం ద్విజగవాం దేవానాం చాప్యమాయయా,
తత్ర లబ్ధేన సంతోష శ్శుద్రప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౯

అశౌచ మన్యతం స్తేయం నాస్తిక్యం శుష్కవిగ్రహః,
కామః క్రోధ శ్చ తర్ష శ్చ స్వభావోఽస్తేవసాయినామ్. ౨౦

అహింసా సత్య మస్తేయ మకామక్రోధలోభతా,
భూతప్రియహితేహః చ ధర్మోఽయం సార్వవర్జికః. ౨౧

ద్వితీయం ప్రాప్యానుపూర్వ్యా జ్ఞాన్మోవనయనం ద్విజః,
వస స్థురుకులే దాన్తో బ్రహ్మచారి యతవ్రతః. ౨౨

ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థే సత్యతావిశ్చయః. దాననిష్ఠా దానశీలత్వం అదమ్బోఽవశ్యనం
అద్ధోపచయే విత్తవృద్ధౌ సత్యా మపృతుష్టి రనలంబుద్ధిః. ౧౮

ద్విజానాం గవాం దేవానాం చామాయయా శిశ్రూషణం దైవా ల్లబ్ధేన సంతోష శ్చ. ౧౯

స్తేయం చౌర్యం నాస్తిక్య మవిశ్వాసః, శుష్కవిగ్రహః నిర్దేతుకవిరోధః. కామస్సన్ని
హితేషు విషయేషు అననుభూత్వా నవస్థితిః. క్రోధః సతి కామవిరోధే తదననుభూతారూప శ్చిత్తవికారః,
తర్షః అర్థకామత్పష్టా అంజేఽవసాయినాం చండాలాదీనాం అవర్జితా మనాశ్రమిణాం చ స్వభావ
ఇత్యర్థః. ౨౦

అథ సర్వవర్జానాం సాధారణా స్థర్మా నాహ (అహింసేతి.) సార్వవర్జికః. సార్వాశ్రమిక
శ్చేత్యపి బోధ్యమ్. ౨౧

అథాశ్రమధర్మవిశేషా న్వివక్షు స్తావ ద్బ్రహ్మచారిణో ధర్మా నాహ (ద్వితీయ మిత్యాది.)
ద్విజ ప్రైవర్జికః అనుపూర్వ్యా ధర్మాధానాదినంస్కారక్రమేణ ద్వితీయ ముపనయనాఖ్యం జన్మ ప్రాప్య
గురుకులే వసన్, దాంతః జితాంతఃకరణః, బ్రహ్మ వేదం చరతి గచ్ఛతి అచ్యయనేన ప్రాప్నోతీతి
తథా. యతవ్రతః స్వాశ్రమోక్తేషు వ్రతేషు నియతః. ౨౨

మేఖలాజినదణ్డాక్షబ్రహ్మసూత్రకమణ్డలూకా.

జటిలోఽధౌతదద్వాసోఽరక్తపీతః కుశా స్థధత్.

౨౩

స్నానభోజనహోమేషు జపోచ్చారే చ వాగ్యతః,

న చ్చిన్ద్యా న్నఖరోమాణి కక్షోపస్థగతాన్యపి.

౨౪

రేతో నావకిరే జ్ఞాతు బ్రహ్మవ్రతధర స్వయమ్.

అవకిరీ విగాహ్యపు జితాసు ప్రిపదీం జపేత్.

౨౫

అగ్న్యైర్కాచార్యగోవిప్రగురువృద్ధసురాన్ కుచి.

సమాహిత ఉపాసిత సంధ్యే చ యతవా గ్జపకా.

౨౬

మేఖలాదీ స్కం ౯౦ శ్చ దధత్ విద్రాజః. తత్రాక్షభేనాక్షమాలా వివక్షితా. బ్రహ్మసూత్రం యజ్ఞోపవీతం జటిః అనభ్యక్షాదినా కర్థజటా, ఆధౌతదద్వాసః, ఆధౌతః దతోదంతాః వాసాః పి వస్త్రాణి చ యన్య సః, న చాసావరక్తోఽపీతశ్చ తథా కౌతుకాదినా రక్తాని పీతాని చ వాసాః పి న దారయే దిత్యర్థః.

౨౩

ఉచ్చారో మూత్రపురీషోత్సర్జనం జప శ్చోచ్చార శ్చ అనయో స్సమాహారో జపోచ్చారం. తస్మిన్ స్నానాదినవయేషు, వాగ్యతః. మౌనీ భవే దిత్యర్థః. కక్షగతా న్యుపస్థగతా న్యపి రోమాణి. నఖాం శ్చ న చ్చిన్ద్యాత్ నఖానాం కక్షోపస్థగతత్వానంభవాత్ తత్సామర్థ్యాత్ సమస్తానా మపి రోష్ట్రాం విశేషణమ్.

౨౪

జాతు కదాచి దపి బుద్ధిపూర్వకం రేతో నావకిరేత్ యత స్వయం బ్రహ్మవ్రతధర బ్రహ్మవర్జవ్రతధరః అగృహస్థ ఇతి యావత్ యది తథంచి దవకిరీ స్యా త్తస్మి అప్యవగాహ్య స్నాత్వా యతానుః నియమితప్రాజః. కృతప్రాణాయామ ఇత్యర్థః. ప్రిపదీం సావిత్రిం అష్టోత్తర సహస్రం జపేత్ తావతా త్రిపదీజపేన కుద్ధి రిష్యతే.

౨౫

(అగ్నితి.) ధ్యే చ సంధ్యే కుచి రగ్న్యైదీ నుపాసిత సమాహితచిత్రో, యతవాక్ మౌనీ. తూత్వా జపకా సావిత్రి మితి శేషః. తత్రాగ్న్యైరసానస మగ్నిహోత్రహోమేనారోపాననం సూర్య మండలాంకర్వర్తి సరమపురుషద్వానాత్మకం గవా ముపాననం తృణప్రదానకంధూయనాదిభి స్సేవా. గుర్యాదీనా ముపాననం ప్రణామపాదనంవాహనాదిసేవా.

౨౬

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

ఆచార్యం మాం విజానీయా న్నావమన్యేత కర్షించిత్.

న మర్త్యబుద్ధ్యాఽసూయేత సర్వదేవమయో గురుః.

౨౭

సాయం ప్రాత రుపాసిత భైక్షం తస్మై నివేదయేత్.

యచ్ఛాన్య దప్యనుజ్ఞాత ముపయుజ్ఞేత వాగ్యతః.

౨౮

శుశ్రూషమాణ ఆచార్యం సదోపాసిత నీచవత్.

యానశయ్యాససస్థానై ర్నాతిదూరే కృతాజ్ఞలిః.

౨౯

ఏవం వ్రతో గురుకులే వనే ద్భోగవివర్జితః.

విద్యా సమాప్యతే యావ ద్విభృ ద్వృత మజ్ఞేతమ్.

౩౦

(ఆచార్య మితి.) మాం విజానీయాత్ మద్బుద్ధ్యాః ఉపాసిత కర్షించి దపి నావమన్యేత నావజానీయాత్ మర్త్యబుద్ధ్యా నాసూయేత న దోషా నావిఘ్నోర్వీత చ యతో గురుః సర్వదేవమయః. సర్వదేవతాప్రచురదృష్టిఃపాన్యమానః. ఆత్మన సర్వదేవతాప్రాచుర్యం సర్వదేవతాశరీరకత్వేన తథా చ శ్రుతిః “స ఆత్మా అజ్ఞాన్యన్యా దేవతా” ఇతి.

౨౭

కిం చ (సాయ మితి.) భైక్షం భిక్షింబ్ధ మన్నాదికం య ఛాన్య దపి స్వోపభోగ్య మవిషిద్ధం తత్సమదాయ తస్మై ఆచార్యాయ, నివేదయేత్ తత్పురతో విద్యా దిత్యర్థః. తత స్తేనాచార్యేణాను జ్ఞాతం స్వయ ముపయుజ్ఞేత ఉపయుక్తం కుర్యాత్.

౨౮

(శుశ్రూషమాణ ఇతి.) నీచవత్ దానవత్ యాంతం వృత్తతః యానేన విచిత మప్రమత్తతయా సమీపశయనేన విఘ్నంతం పాదసంవాహనాదిభిః సమీపాననే నాసీనం కృతాజ్ఞలి ర్నియోగప్రతీక్షయా నాతిదూరావస్థానేనేత్యర్థః.

౨౯

ఏవంభూతం వ్రతం వృత్తి ర్యన్య సః భోగైః రహితః యావ ద్విద్యాధ్యయనం సమాప్యతే తావ దఖండిత మవిచ్ఛిన్నం వ్రత ముక్తవిధం విభ్రత్ ధారయ స్గురుకులే వసేత్.

౩౦

యద్యసౌ చంద్రసాం లోక మారోక్ష్య నృప్తావిష్టపమ్.

గురవే విన్యసే దేహం స్వాధ్యాయార్థం బృహద్వృతః.

౩౧

అగ్నౌ గురౌ వాత్మని చ సర్వభూతేషు మాం పరమ్,

అపృథగ్గీ రుపాసీత బ్రహ్మవర్చ స్వకల్మషః.

౩౨

ప్రీణాం నిరీక్షణం స్పర్శం సల్లాపక్షేళనాదికమ్,

ప్రాణినో మిథునీభూతా నగృహస్థోఽగ్రత స్త్యజేత్.

౩౩

శౌచ మాచమనం స్నానం సన్ధ్యోపాసన మార్జవమ్,

తీర్థసేవా జపోఽస్పృశ్యాభిక్ష్యసంభాష్యవర్జనమ్.

౩౪

తస్యైవానుషేయాంతర మాహ (య ద్యసౌ వితి.) అసౌ బ్రహ్మచారి యది చంద్రసాం వేదాధ్యయనాదికర్మణాం ఫలభూతం బ్రహ్మవిష్టపం బ్రహ్మలోక మారోక్ష్యః ప్రేక్ష్య స్వాధ్య దిత్యర్థః. తస్మి స్వాధ్యాయార్థే బృహద్వృతః బ్రహ్మచర్యవ్రతధర ఏవ సా గురవే దేహం న్యసేత్ గుర్వధీనం కృత్వా యావజ్జీవం బ్రహ్మవ్రతధర ఏవ స్వాధ్య దిత్యర్థః. ఏవం చేదయం నైష్ఠిక ఇత్యుచ్యతే. అన్యథా తూపకుర్యాణ ఇతి వివేకః.

౩౧

అన్య నైష్ఠికస్య పుత్త్యంతరా త్యాహ (అగ్నౌ వితి ద్వాభ్యాం.) అపృథగ్గీః స్వవిష్టభేద రహితః. అగ్నౌద్వి ప్యంతరాత్మతయాఽపవిత్ర మగ్నౌద్విశరీరకం మాం బ్రహ్మవర్చస్వీ బ్రహ్మచర్యవ్రత చర్యాహితతేజస్సంపన్నః అకల్మష స్స మ్నుపాసీత.

౩౨

కిం చ (ప్రీణా మితి.) క్షేళనం పరిహాసః మిథునీభూతాన్ ప్రాణినః పశుపక్ష్యాదీ నః అగ్రత స్త్యజేత్ న వశ్యే దిత్యర్థః. యతోఽయం న గృహస్థః బ్రహ్మవ్రతధరః.

౩౩

వ్రసంగా త్సద్భాష్రమసాధారణా ధర్మా నాహ (శౌచ మితి.) శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా ఆర్జవం పరేషు మనోఽనురూపం బాహ్యచేష్టావ్రకాశనం మనోవాక్కాయాన మైకరూప్యంవా జనః గాఢాత్పాదిమంత్రజపః, అస్పృశ్యాదీనాం స్పృశ్యాదివర్జనమ్.

౩౪

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

సర్వాశ్రమప్రయుక్తో హి నియమః కులసంస్థన,

మద్భావ స్సర్వభూతేషు మనోవాక్కాయసంయమః.

౨౫

ఏవం బృహద్వ్రాతీయో బ్రాహ్మణోఽగ్ని రివ జ్వలన్.

మద్భుక్త స్త్రీవతససా దగ్ధకర్మాశయోఽమలః.

౨౬

అథానంతర మావేక్ష్య న్యథాజిజ్ఞాసితాగమః,

గురవే దక్షిణాం దత్వా స్నాయాద్గుర్వనుమోదితః.

౩౭

గృహం వనం వోపవిశే త్ప్రప్రణే ద్యా ద్విజోత్తమః.

హేకులనందనః సర్వాశ్రమ ప్రయుక్తః సర్వాశ్రమావస్థానప్రయుక్తః సర్వభూతేషు. మద్భావః మదాత్మకత్వబుద్ధిః మనోవాక్కాయానాం సంయమ శ్చ సర్వాశ్రమప్రయుక్త జాతి సంబంధః. తత్ర మనస్సంయమో నామ అసదనతిద్వానం వాక్సంయమ స్తు అన్యతాహితవృథాలాపాదివర్జనం కాయసంయమో విషిద్ధభోగరాహిత్యమ్.

౩౫

ఉక్తబ్రహ్మచర్యవ్రతవర్యయాః ఫల మాహ (ఏవ మితి.) బృహద్వ్రాతధరః బ్రహ్మచర్య వ్రతధరః. బ్రాహ్మణః అధిగతవేదతదర్థః. తీషేణావిచ్ఛిన్నేన తపసా చ అగ్ని రివ జ్వలన్ భుక్తః లబ్ధమద్భుక్తియోగః తత ఏవ దగ్ధకర్మాశయః నిరస్తమత్ప్రాప్తిప్రప్రతిబంధకకర్మతద్వాసనః. అమలః దేహస్తే ప్రకృతిసంబంధరూపమాలిన్యరహితః ముక్తో భవే దిత్యర్థః.

౩౬

ఏవం సమాప్తవిద్యస్యాపి చందోలోకప్రేరీప్సో ర్యుత్తి రుక్తా. తావ ద్బ్రహ్మలోకప్రాప్తి స్తతో ముక్తి శ్చేతి సూచితం. అథ నైస్థికాశ్రమాశక్తస్య సమాప్తవిద్య స్యానంతరకృత్య మాహ (అథేతి.) అథ విద్యాసమాప్త్యనంతరం జిజ్ఞాసితాగమః అవగతవేదతదర్థః. అనంతరం ఆశ్రమత్ర యాన్యతమం యదా ఆరోక్ష్యం వివిజ్ఞో ర్యవతి తదా గురవే, దక్షిణాం, దత్వా తేనానుమోదితః అభ్యనుజ్ఞాతః, స్నాయాత్ అభినమావర్తనాఖ్యం స్నానం కుర్యాత్.

౩౭

తతో గృహం వనం వా ఉపవిశేత్. గృహశబ్దో గృహస్థాశ్రమపరః, పనశబ్దో వానప్రస్థా శ్రమపరః. యది ద్విజోత్తమః బ్రాహ్మణః తస్మి ప్రప్రణేత సంన్యసే ద్యా. ద్విజశబ్దస్య త్రైవిర్ణిక

అశ్రమా దాశ్రమం గచ్ఛే న్నాన్యథా మత్పర శ్చరేత్.

4౮

గృహార్థీ సదృశీం భార్యా ముద్వహే దజుగుప్సితామ్.

యవీయసీం చ వయసా సమవర్ణా మనుక్రమాత్.

౪౯

ఇన్ధ్యాద్యయనవానాని సర్వేషాం చ ద్విజన్మనామ్,

ప్రతిగ్రహోఽధ్యాపనం చ బ్రాహ్మణస్యైవ యాజనమ్.

౫౦

ప్రతిగ్రహం మన్యమాన స్తపస్తేజోయశోనుదమ్.

అన్యాభ్యా మేవ జీవేత శిలై ర్వా దోషదృక్తయోః.

౫౧

బ్రాహ్మణస్య హి దేహోఽయం ఉద్రకామాయ నేష్యతే.

కృచ్చాయ తపనే చేహ ప్రేత్యాసంతసుఖాదం చ.

౫౨

సాధారణత్వా ద్విప్రలాభాయోత్తమశబ్దప్రయోగః. అనేన బ్రహ్మచారిణోఽపి తృతీయకురీయాశ్రమ ప్రవేశాధికార ఉత్తః (అశ్రమా దితి.) మత్పరః మద్భిక్తో ద్విజః అశ్రమా, దాశ్రమాంతరం ప్రవిశే, న్నత్వనాశ్ర మ్యవశ్యిషేత “అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత క్షణమేక మపి ద్విజ” ఇతి చ స్మర్యతే.

౩౮

తత్ర యది గృహార్థీ స్వా త్రదా సదృశీ మనురూపాం అజుగుప్సితాం అనిందితా మదుష్టా మిత్యర్థః. వయసా యవీయసీ ముత్పహో మ్యాసవయస్కం. సమవర్ణం స్వసజాతీయం. భార్యా ముద్వహేత్. అనుక్రమాత్. అదౌ సవర్ణం, వశ్చా దికరా, ముద్వహే దిత్యర్థః.

౩౯

తత్ర గృహస్థస్య త్రైవిధికస్య సాధారణా వర్ణా నాహ (ఇత్యేతి.) బ్రాహ్మణస్య విశేష మాహ (ప్రతిగ్రహ ఇతి.) యాజనం చ బ్రాహ్మణస్యైవేతి సంబంధః. ప్రతిగ్రహోద్భి ర్జీవేదిత్యర్థః. ఏవ కారేణ ప్రతిగ్రహయాజనాధ్యాపనమే ద్వితీయతృతీయవర్ణయో ర్నాధికార ఇక్యక్తం భవతి.

౫౦

తత్ర యది. ప్రతిగ్రహం. తపఃపరిపూతకం మన్యమానః, స్వాత్ తదా అన్యాభ్యాం యాజనాధ్యాపనాభ్యా మేవ జీవేత. యది తయో రపి దోషదృక్ స్వాత్, తదా శిలైః స్వామిత్యక్తక్షేత్రస్థ కణికాద్యర్జనై ర్జీవేత్.

౫౧

నను శింశుత్వా జీవనం క్లేశావహం ఖర్చిత్యత ఆహ (బ్రాహ్మణస్యేతి.) ఉద్రకామాయ నేష్యతే కిం త్విహ జీవద్దశాయాం మహతే కృచ్చాయ కాయక్లేశాత్కతపసే ప్రేత్య మృత్యా ఆనంత సుఖాదు చేష్యతే.

౫౨

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనపుట్టః)

శిరోఞ్చువృత్త్యా పరితుష్టచిత్తో ధర్మం మహాంతం విరజం జుషాణః.

మయ్యర్పితాత్మా గృహ ఏవ తిష్ఠ న్నాతిప్రసక్త స్సముపైతి శాంతిమ్. ౪౩

సముద్ధరన్తి యే విప్రం సీదన్తు మత్పరాయణమ్,

తా ముద్ధరిష్యే న చిరా దావద్యో నౌ రివార్హతాత్. ౪౪

సర్వా సముద్ధరే ద్రాక్షా పితేవ వ్యసనా త్ప్రజ్ఞాః.

ఆత్మానం చాత్మనా ధీరో యథా గజపతి ర్గజాన్. ౪౫

ఏవంవిధో నరపతి ర్విమానేనార్కవర్చసా.

విభూయేహాశుభం కృత్స్న మింద్రేణ సహ మోదతే. ౪౬

ఏత దేవ ప్రపఞ్చయం స్తన్నిష్ఠస్య ఫల మాహ (శిలేతి.) ఉఞ్చుః కణక ఆదానం విరజం నైర్మల్యావహం ధర్మం స్వవర్ణాశ్రమోచితం మహాంతం మహాఫలం జుషాణః, అనుతిష్ఠన్ మయి అర్పితః సమాహితః ఆత్మా మనో యేన నః గృహ ఏవ తిష్ఠన్ వివస న్నవ్యతీవ భోగా నాసక్తః, శాంతిం సంసారశ్లేశశాంతిం ముక్తి మితి యావత్ ఉపైతి ప్రాప్నోతి. ౪౩

ఏవ మపి శిరోఞ్చువృత్త్యాం కథం సకుటుమ్బస్య జీవనం స్యా దిత్యాశక్త్యాం శమయా వృత్త్యంతర మాహ (సముద్ధరంతీతి.) సీదంతం శిలాదిభిః క్లిశ్యంతం మత్పరాయణం విప్రం యే సముద్ధరంతి జీవయంతి తా నహ మావద్యుః నచిరా దాశు సముద్ధరిష్యే అనేన యః కఞ్చి ద్రాక్షాదిః, స్వధర్మావేక్షణేన కృపయా జీవికాం కల్పయే త్రమోసజీవే దిత్తుక్తం భవతి. తత్సముద్ధరణఫలం సర్వాపత్పరిహర ఇతి భావః. యథా అర్జునా త్తరితు మిష్యమాణా త్రితీర్షా రౌ స్త్రారయతి తద్వ దహ ముద్ధరిష్య ఇతి సంబంధః. ౪౪

రాక్షాం సీదద్విప్రసముద్ధరణం పరమధర్మ ఇత్యాహ (సర్వా ఇతి.) పితేవ కృపయా యుక్తః కస్తస్త్వి రాజాన ముద్ధరే దిత్వత ఆహ. ఆత్మాన మాత్మనా స్వయ మేవ సముద్ధరే దిత్వర్థః. తదుపయుక్తేన గుణేన భవితవ్య మిత్యాశయేన విశిష్ట ధీరఇతి, స్వపరోద్ధరణే దృష్టాంతకః యథా గజపతి ర్గజాన్ వితి. ౪౫

ఏవం సముద్ధరణస్య ఫల మాహ (ఏవంవిధ ఇతి.) ఇహ కృత్స్న మశుభం పాప మపోహ్యర్కస్యేవ వర్ణో యస్య తేన విమానేన సహితః. ౪౬

సీద నిస్ప్రో వణిగ్వృత్తా పజ్జ్యే రేవాపదం తరేత్.

ఖడ్గేన వాపదాకాన్తో న శ్వవృత్తా కథంచన.

౪౭

వైశ్వవృత్తా తు రాజనోః జీవే స్మృగయయాఽఽపది.

చరే ద్వా విప్రయాపేణ న శ్వవృత్తా కథంచన.

౪౮

శూద్రవృత్తిం చరే ద్వైశ్వ శూద్ర స్తన్తుకటక్రియామ్.

కృచ్చా స్మృక్తో న గర్హ్యేణ వృత్తిం లిప్సేత కర్మణా.

౪౯

వేదాధ్యాయస్వదాస్వాహాబల్యన్నాద్వై ర్యథోదయమ్.

రాజాదిపరికల్పితజీవికాఽలాభే వృత్త్యంతరం విదధతి (సీద నిస్ప్రో.) కిలోఽన్యథ్యాం సీదః క్లిశ్యకా తాభ్యాం అకృతజీవన శ్చేత్యర్థః. వణిగ్వృత్తా తత్రాపి పజ్జ్యేః స్వవ్యవహారాన్త కృణకాష్టాదివిక్రయైః. న తు విషిద్ధలవణమాంసాదివిక్రయైః అపదం జీవనలాభరూపాం తరేత్. తత్రాప్యాపదాక్రాంత శ్చేత్ ఖడ్గేన జీవితీయవృత్త్యా వా యద్యపి గౌతమో “నంతరాం పాపీయసీం వృత్తి మాతిషే” దితి స్మరన్ ఖడ్గధారణం పజ్జ్యవిక్రయాత్ శ్రేష్ఠం మన్యతే తథాఽపి హింసాతో వణిగ్వృత్తిరేవ శ్రేష్ఠేతి భగవతో మతం న తు కదాచి దిపి శ్వవృత్త్యా నీచవర్ణసేవయా అపదం తరే దిత్వర్థః. ౪౭

ఏవం విప్రాణా మాపది వృత్తి రుక్తా. అథ రాజన్యానాం తా మాహ (వైశ్వవృత్త్యేతి.) పథి వనమార్గే మృగయయాపి వా చరేత్. అథవా విప్రయాపేణ విప్రవృత్త్యా వా న తు కంఠంచ దపి శ్వవృత్త్యా జీవేత్. ౪౮

అథ వైశ్వస్యాపది వృత్తి మాహ (శూద్రవృత్తి మితి.) శూద్రస్య తా మాహ శూద్ర ఇతి. తన్తుకటక్రియాం తన్తుకటవిరూణాదిక్రియాం భజేత్. ఏతేషాం అపదవగమే పరవృత్తిం వ్రతిషేధతి కృచ్చాదితి. కృచ్చా జీవనలాభరూపాపదః ముక్త శ్చే. తర్హి గర్హ్యేణ కర్మణా వర్ణాంతరస్య విహితం కర్మ వర్ణాంతరస్య గర్హ్యం తేన సీద నిస్ప్రో వణిగ్వృత్త్యేత్యాదినోక్తేన కర్మణా వృత్తిం వ లబ్ధి మిచ్ఛేత్. ౪౯

ఏవం త్రైవిర్ణికస్య గృహస్థస్య జీవనార్థం ధర్మానుక్త్యాఽత పరలోకసాధనధర్మా నాహ (వేదాధ్యాయేతి.) వేదానాం అధ్యాయేఽధ్యయనం స్వదాస్వాహాభ్యా పితృజేనతోద్దేశ్యకహవిరాది ద్రవ్య

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనపట్టః)

- దేవర్షిపితృభూతాని మద్రూపా ఇన్యన్యహం యజేత్. ౫౦
- యదృచ్ఛయోపపన్నేన శుక్లేనోపార్జితేన వా,
ధనేనాపీదయ స్పృత్యా న్మాం యజేతాహరే తక్రతుః. ౫౧
- కుటుమ్బేషు న సజ్జేత న ప్రమాద్యే తుటుమ్మృషి.
విసశ్చి న్నశ్వరం పశ్యే దదృష్ట మపి దృష్టవత్. ౫౨
- పుత్రదారాస్తబిన్ధూనాం సంగమః పాన్థనంగమః,
అనుదేహం వియన్త్యేతే స్వప్నో నిద్రాగమే యథా. ౫౩
- ఇత్థం పరిమృశ న్యుక్తో గృహే వ్యతిథివ ద్వనః,
న గృహై రనుబధ్యేత నిర్మమో నిరహంకృతిః. ౫౪

త్యాగద్యోతకౌ, యథోదయం విభవానుసారతః మహ్యూపాణి మహర్షీరభూతాని దేవాదీ న్యన్యహం యజేత్. దేవాదిశరీరకం హ మా రాధయే దిత్యర్థః. తత్ర స్వాహాశబ్దోపలక్షితయాగహోమాదిభి ర్దేవాః వేదాధ్యయనోపలక్షితబ్రహ్మయజ్ఞాదినా ఋషిః స్వధాశబ్దోపలక్షితాష్టకాదికౌద్రైః పితౄః, బిర్యన్నాద్రైః భూతానీతి విభాగః. ౫౦

(యదృచ్ఛయేతి.) యదృచ్ఛయోపపన్నే నోద్యమం వినా దైవాల్లభేన శుక్లేన శుద్ధేన ఉపార్జితేన స్వవృత్త్యా లభేన వా ధనేన భృత్యా న్నోష్యా సపీదయః, మాం యజేత్. తదేవాహ క్రతుః ఆహరేత్ అనుతిషేత్. ౫౧

గృహస్థస్యాపి నివృత్తిధర్మవిష్టతా మాహ (కుటుమ్బే స్వీతి త్రిభిః.) కుటుమ్బేషు జాయా పత్యాదిషు న సజ్జేత న మమతాం కుర్యాత్ న ప్రమాద్యేత దేహీ నాహంభావం కుర్యాత్. కింతు విసశ్చిత్ చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయసూతాత్మ్యవిత్-దృష్టవ దదృష్టం స్వగ్గాదిక మపి, నశ్వరం పశ్యేత్. ౫౨

తత్ర దృష్టే స్వాసక్తే రచికత్వా న్నశ్వరతాం ప్రపజ్ఞయతి (పుత్రేతి. పుత్రాదీనా మేకత్ర సంగమః పాంథానాం, ప్రపాయాం సంగమ ఇవానిత్యః, తథాహి అనుదేహం ప్రతిదేహ మేతే పుత్రాదయః వియంతి విగతా భవంతి యథా నిద్రాగమే సతి స్వప్నః నిద్రాపాయే వ్యేతి తద్వత్ నిద్రాగమ ఇతి ప్రథమాంక పాఠే నిద్రాగుపర్తి స్వప్ననదపాయే నివర్తత ఇత్యర్థః. ౫౩

ఇత్థం దృష్టాదృష్టయో రనిత్యతాం పరిమృశః, యుక్తః సమాహితః అతిథివ దుదాసీనః అహం మమాధిమానరహితః గృహై ర్నుబధ్యేత న తేషాన్వక్తో భవే దిత్యర్థః. ౫౪

కర్మభి ర్గుహమైథీయై రిష్టై మా మేవ భక్తిమాన్,

తిష్ఠ న్వనం వో ప్రవిశే త్ప్రజావా న్వా పరివ్రజేత్.

౫౫

య స్త్వాసక్తమతి ర్గేహే పుత్రవిత్తేషణాతురః,

స్త్రైణః కృపణధీ ర్మూఢో మమాహ మితి బధ్యతే.

౫౬

అహో మే పితరౌ వృద్ధౌ భార్యా బాలాఽఽత్మజాఽఽత్మజాః,

అన్యథా మా మృతే దీనాః కథం జీవంతి దుఃఖితాః.

౫౭

ఏవం గృహశయాక్షిప్తహృదయో మూఢధీ రయమ్,

అత్మప్త స్త్వాసనుద్యాయ స్మృతోఽన్తం విశతే తమః.

౫౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

గృహమేథీయైః గృహస్థవిహితైః, కర్మభి ర్మజ్జాదిభిః, మా మిష్టాన్ ఆరాధ్య భక్తిమాన్
యావజ్జీవం గృహశ్రమే తిష్ఠేత్ ప్రజావాన్ పుత్రవాం శ్చే ద్వనం వా ఉపవిశేత్, వనస్థో వా భవేత్,
పరివ్రజేత్ సన్యసే ద్వా.

౫౫

గృహశ్వాసక్తే దోష మమా (య స్త్వీతి.) తత్ర వి త్రగ్రహణం దారాణా మప్యసంక్షణం,
పుత్రవి త్తదారై షణాదిభి రాతురః, స్త్రైణః ప్రీవశ్యః మమాహ మితి మూఢః బధ్యతే.

౫౬

బంధ మేవాభినయేన దర్శయతి (అహో ఇతి.) బాలా ఆత్మజా యస్యాః సా భార్యా ఆత్మజా
శ్చ మా మృతే మాం వినా అనాథాః రక్షకరహితాః, అత ఏవ దీనాః దుఃఖితా శ్చ కథం జీవంతి.

౫౭

ఇతీత్థం గృహధీమ ఆశయేనాఽప్రాయవిశేషేణాక్షిప్తం విక్షిప్తం హృదయం చిత్తం యన్య
సః అత ఏవ మూఢధీః, అత్మప్తః విషయేషు తృప్తిరహితః, తాన్ గృహధీ నేవా మద్యాయన్
మృతః అంధం తమో విశతే అతితామసీం యోనిం పాప్రీప్నోతి.

౫౮

ఇతి శ్రీవల్మీకీయవయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య పర్యవిత్యాదిధేః శ్రీకై రగురోః సుతేన

తవ్వరణకమలపదయఃప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

సప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానునామ —

వనం వివిక్షుః పుత్రేషు భార్యాం న్యన్య సహైవ వా,

వన ఏవ వసే చ్ఛాస్త స్తుతీయం భాగ మాయుషః.

౧

కస్తమూలపతై ర్నన్యై ర్మేద్యై ర్నిత్యైః ప్రకల్పయేత్,

వసీత వల్కలం వాన స్త్యజవర్ణాజినాని వా.

౨

కేశలోమనఖశ్మశ్శవలాని విభృయా ద్దరః,

న ధావే దప్పు మజ్జేత త్రికాలం స్థండిలేశయః.

౩

గ్రీష్మే తప్యేత శశ్చాగ్ని స్సర్వా స్వాపారషా ఙ్గరే.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం గృహస్థదర్మా ఉక్తాః. అథ వనస్థదర్మా నామా (వన మిత్యాది.) వివక్షుః ప్రవేష్టు మిచ్ఛుః పుత్రేషు భార్యాం న్యన్య భార్యాః క్షేణం పుత్రాదీనం కృత్యేత్యర్థః. భార్యయా సహైవ వా వన ఏవ వసేత్, ఏవకారేణ కదాచి దివి షణ్ ధ్గహా న్మృత్యా మనస్స మృదాసః. శాస్త్రో జితేంద్రియః ఆయుష స్తుతీయభాగం శఙ్చన ప్రతివర్షవర్యతం వన ఏవ వసే దితి సంబంధః. తతః పరిక్షిణేంద్రియ స్వేషద్విరాగేఽపి సన్న్యాసాధికార స్సృదితి భావః.

౧

(కన్దేతి.) వన్యైః వనసమ్మవైః మేద్యై ర్విహితైః, కన్తై ర్ములైః, పతై శ్చ వృత్తిం జీవనం కల్పయేత్, వల్కలం వానో వసీతి పరిడదీత తడిలాభే తృణానీ వర్ణాని ఆజినాని వా వసీత.

౨

కేశాదిరూపాణి మలాని విభృయా న్న తు చ్ఛింద్యాత్. దతః దంతానా న ధావేత్. త్రికాల మవ్యప్పు మజ్జేత్. స్థండిలేశయః తృణాఽఽపి రాస్త్యేభూశాయా.

౩

గ్రీష్మే ఋతౌ తప్యేత శవరీ సూర్యేణ చక్షుర్దృష్ట్యోపతై రగ్నిభి శ్చ ఆత్మానం తాపయే

ఆకణ్ఠమగ్న శ్శిశిర ఏవంవృత్తి స్తప శ్చరేత్.

౪

అగ్నిపక్వం సమశ్చీయా త్కాలపక్వ మథాపి వా,
ఉలూఖలాశ్మకుట్టో వా దంతోలూఖల ఏవ వా.

౫

స్వయం సంఛినుయా త్సర్వ మాత్మనో వృత్తికారణమ్,
దేశకాలబలాభిజ్ఞో నాదదీ తాన్యదాహృతమ్.

౬

వన్యై శ్చరుపురోధాశాన్నిర్వపే త్కాలచోదితాశా,
న తు శ్రౌతేన పశునా మాం యజేత వనాశ్రమీ.

౭

అగ్నిహోత్రం చ దర్శ శ్చ పౌర్ణమాసం చ పూర్వవత్,
చాతుర్మాస్యాని చ మునే రామ్నాతాని చ నైగమైః.

౮

దిత్యర్థః, వర్షాను వర్షరౌ ఆసారం ధారాసమ్పాతం సహత ఇతి తథా శిశిరముతో జలే ఆకంఠమగ్నః, ఏవంవిధా వృత్తి ర్మన్య సః తపః స్వవర్ణాశ్రమోచితం చరే దనుత్థితే.

౪

(అగ్నిపక్వ మితి.) కందం మూలం చాగ్నిపక్వం అశ్చీయాత్ ఫలాని తు కాలపక్వానీతి విధాగః ఉలూఖలేనాశ్మనా వా కుట్టయతి వీవరా నవహంతీతి తథా అథవా దంతా ఏవ ఉలూఖలం యన్య సః.

౫

ఆత్మనః స్వస్య వృత్తికారణం జీవనసాధనం కందమూలాదికం స్వయ మేవాహరేత్ స త్వన్యేనానయే దిత్యర్థః, కిం చ, దేశేతి, అన్యదా కాలాంతరే, అహృతం నాదదీత నోపాదదీత నాశ్చీయా దిత్యర్థః, తత్ర హేతుః దేశకాలప్రయుక్తం యద్బలం తదభిజ్ఞః “కాలాంతరే హ్యహృతం తు నాదదీత వనాశ్రమీ, లభ్యే నవే నవేన్నాద్యే పూరణ స్తు పదిత్యజే, దితి నారదోక్తే.

౬

(వన్యై రితి.) వన్యై ర్వనసమ్పవై ర్పీవారాదిభిః కాలచోదితా నాగ్రయవాదీశ్చ చరుపురోధాశాదీన్నిర్వపేత్ శ్రౌతేన “చాగన్య వపాయా మేదస” శ్రుతేన పశునా భాగదినా మాం స తు యజేత.

౭

(కించాగ్నిహోత్ర మితి.) నై గమై రైదికవాక్యై ర్యాని మునే రపి కర్తవ్యతయా మ్నాతాని అగ్నిహోత్రాదీని తై రపి మాం యజేతీతి సంబంధః, అగ్నిహోత్రాదికభ్యాః కర్మ నానురేయాని.

౮

(వానప్రస్థాశ్రమధర్మప్రవచనముట్టః)

ఏవం చీర్ఛేన తపసా ముని ర్ధమనిసంతతః,

మాం తపోమయ మారాధ్య ఋషిలోకా దుపైతి మామ్.

యస్త్యేత క్కప్రత శ్చీర్ణం తపో నిశ్చేయసం మహత్.

కామయాత్ప్రియ నే యుజ్ఞ్యా ద్బాలిః కోఽపర స్తతః.

యదాఽసౌ నియమేఽకల్పో జరయా జాతవేపథుః,

ఆత్మ స్యగ్ని స్సమారోప్య మచ్ఛిత్రోఽగ్నిం సమావిశేత్.

యదా కర్మవిపాకేషు లోకేషు నిరయాత్మసు,

ఉక్తవిదానభినంహితఫలధర్మనిష్ఠస్య వినాశ్రమిణోగతి మాహ (ఏవ మితి.) ధనుషీభి
స్పిరాభి స్సంతతః వ్యాప్తః యావజ్జీవం చీర్ఛేన తపసా కుష్కమాంసన తేనవలవిస్సప్తనాదీవ్యాప్తజేహ
ఇత్యర్థః. తపోమయం తన్నిర్వాహకత్వేన తత్ప్రచరం మా మారాధ్య ఋషిలోకా దుపైతి మాం.
ఋషిలోకో మహర్లోకః ఇయం ల్యట్లోపే పఞ్చమీ, యావజ్జీవ మనభినంహితఫలస్వధర్మనిషో
మద్భక్తియుక్తో వనస్థః ఋషిలోకం విహాయ జేహస్తే మా ముపైతీత్యర్థః. మా మారాధ్యే త్యనేన
తపస స్సాన్వరాధనరూపత్వావగమాత్ ఫలాభినంధ్యభావః ఫలితః, ఏవం చాభినంహితఫలస్య తు
ఋషిలోకప్రాప్తిః ఫల మితి ఫలితమ్.

అభినంహితఫలనిష్ఠం నిందతి (య స్త్వీతి.) క్కప్రతః క్షేకేన చీర్ణం సమ్పాదితం
విశ్రేయససాధన మేత న్మహత్తవః కేవల మల్పీయసే కామాయ యుజ్ఞ్యా దుపయుక్తం కుర్వాత్
తతోఽన్యః, కోవా బాలిః మూర్ఖః, అజ్ఞో వా న కోపీత్యర్థః.

ఏవం చీర్ఛే నేత్యాదినా యావజ్జీవ మనుష్ఠితస్య స్వధర్మరూపతపసః స్వప్రాప్తిసాధనత్వ
ముక్తం తదశక్తో కృత్య మాహ (యదేతి.) ఆసౌ వనాశ్రమీ నియమే స్వధర్మరూపే ఆకల్పః, యదా
చ జరయా జాతకమ్, తదా అగ్నిం ఆహవనీయాదీన్, ఆత్మవి హృదయే సమావే శ్యారోప్య,
మయ్యేవ చిత్తం యన్య సః, అగ్నిం, సమావిశేత్.

“గృహం వనం వోపవిశేత్ప్రవ్రజే ద్యా ద్విజోత్తమ” ఇతి బ్రహ్మచారిణ స్సంన్యాసాధికార
ఉక్తః. “తిష్ఠే ద్దినం వోపవిశేత్ప్రజావా న్వా వదివ్రజే” దితి గృహస్థస్యావ్యవనాశ్రమిణః, తద్ధర్మాన్

విరాగో జాయతే సమ్యక్ జ్ఞుస్తాగ్నిః ప్రవ్రజేత్తతః. ౧౨

ఇష్టా యథోపదేశం మాం దత్వా సర్వస్య మృత్విజే,
అగ్ని స్వప్రాణ ఆవేశ్య నిరపేక్షః పరవ్రజేత్. ౧౩

వివ్రస్య వై సన్యవతో దేవా దారాదిరూపిణః,
విఘ్నం కుర్వన్త్యయం త్వస్మా నాక్రమ్య సమియా త్పరమ్. ౧౪

విభ్రుయా చేన్మని ర్వాసః కౌపీనాచ్ఛాదనం పరమ్.

వక్తం తదధికారిణా నాహ (పద్యేతి,) కర్మవిపాకేషు విరయరూపేషు లోకేషు
స్వర్గాదిషు విరాగో యదా జాయతే తత స్తదా న్యస్తాగ్నిః ప్రవ్రజేత్ ఇతి సమ్బంధః. “అక్రీడా వివిధా
రాజ నృద్విన్య కృచులోదకాః, ఏతే వై విరయా స్తాత స్తానన్య పరమాత్మనః. వాసుదేవే మనో యన్య
జపహోమార్చనాదిషు, తస్యాంతరామౌ మైత్రేయ జేవేంద్రత్వాదికం పరి” మితి స్వరాదీనాం ముక్తి
ప్రతిబంధకత్వేన ముముక్షో ర్విరయవ దత్యంతహేయత్వం మహర్షి వి రన్యవిహితమ్, ౧౨

తత్రాదౌ కృత్య మాహ (ఇష్టేతి,) యథోపదేశం యథావిధి త్రాద్ధాష్టకపూర్వకం ప్రాజ్ఞా
వశ్యేష్ట్యా మా మిష్టాస్థాద్య సర్వస్య మృత్విజే దత్వా అగ్ని స్పృశేత్ ఆత్య వ్యావేశ్య నిరపేక్షః
మదతిరిక్తే స్వపేక్షరహితః ప్రవ్రజేత్. ౧౩

దుర్లభోఽయం తుర్వాక్రమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (వివ్రస్యేతి,) దారాదీత్యాదికజ్జేనాత్మజ
బంధ్యాదినంగ్రహః, దారాదిముఖేన విఘ్నం కుర్వంతీత్యర్థః. క స్తర్హి తేషా మంతరాయాచరణేఽభి
ప్రాయ ఇత్యత స్త మాహ. (అయ మితి,) ఆయం పరిగృహీతతుర్వాక్రమః అస్మా నాక్రమ్యోల్లఘ్న
పరం పరమపదం సమీయాత్ గమిష్యతీతి. ౧౪

అత పరివ్రాజో ధర్మానాహ (విభ్రుయా దిత్వాదినా) ముని శ్చేసితి సంబంధః. యతి శ్చే
దిత్యర్థః. అనేన కుటీవకబహుదకహుంసపరమహంసానాం చతుర్థా మపి యతీనాం సాధారణా
వక్ష్యమాణా ధర్మా ఇత్యభిప్రేతం, కూపవతన మర్హతీతి కౌపీనం పాపం తత్పాదనత్వా త్పురుషర్షి
మపి కౌపీనం తదాచ్ఛాదనముపి కౌపీనం అంతరీయం చ వాసో విభ్రుయా దిత్యర్థః. పరం కేవల మేతా
వదేవ న త్వన్య ద్వాసః శిరః ప్రాపరణకఞ్చుకాదిక మిత్యర్థః. అసౌ యతిః యత్కించి దాశ్రమపరిగ్రహ
దశాయాం త్యక్తం దండిపాత్రాభ్యాం అన్య త్ర తకించి దపి న విభ్రుయాత్ దండపాత్రాభ్యా మిత్యేత

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనముట్టఁ)

త్యక్తం న దణ్ణపాత్రాభ్యా మన్య త్కించి దనాపది.

౧౫

దావశ్యకజలపవిత్రాదే రష్ట్రపరిక్షణం. అత్ర దండశబ్దేన త్రిదండో వివక్షితః. తస్యైవ విహితత్వాత్ తథాహి స్యుర్యతే దక్షబృహస్పతిభ్యాం “మేఖలాజినదండేన బ్రహ్మచారితి లక్ష్యతే, గృహస్థో యష్టి వేదాద్వై ర్నుఖరోమై ర్వనాశ్రమీ త్రిదండేన యతి శ్చేతి లక్షణాని పృథక్పృథక్” గితి శాండిల్యః. “దందాని త్రీణి సంభృత్య దారయే ద్విధిపూర్వకమ్” అతిః “లింగ స్తు వైష్ణవం తేషాం త్రిదండం సవవిశ్రకమ్. త్రిదండేన యతి శ్చేతి లక్షణం వైశ్రుతం శ్రుతౌ” దత్తాత్రేయః. “త్రిదండరూపధృ గ్విప్ర స్సాక్షి న్నారాయణ స్మృతః. త్రిదండీ పూజ్యతే యేన విష్ణు సైవ ప్రపూజితః. అష్టాక్షరేణ మంత్రేణ నిత్యం నారాయణాత్మనా, సమస్యో భక్తిభావేన విష్ణురూపే త్రిదండధృత్. త్రిదండం లింగమౌత్త్య జీవంతి బహువో ద్విజాః. యోహి బ్రహ్మ న జానాతి త్రిదండాద్ధౌ న స స్మృతః” అత్రిదత్తాత్రేయౌ “కాకాదశాక్య పాపందై త్రయీధర్మో విరోధితః, త్రిదండధారిణా పూర్వం విష్ణునా రక్షితా త్రయీ, హరితః విష్ణురూపం త్రిదండాభ్యాం సర్వదా దారయే ద్యతిః, కుర్యా త్త్రిదండగ్రహణం కాలక్షేపం న కారయేత్, పృథ్విదక్షః. కేశమీత్రాన్ సమగ్రంధీం త్రిదండా వైజ్ఞవా న్యతిః, దారయే దితి శేషః. ఇత్థం పరశ్శుభః స్మృతయో విస్తరభయా న్నులిఖ్యంతే. అత్రాపి సూచయిష్యతి “వేణుభి ర్ను భవే ద్యతి” రితి బహువచనేన “జ్ఞానవైరాగ్యరహితి త్రిదండ ముపజీవతీత్యనేన చ” నను “నాత ఊర్ధ్వం శుక్ల మమృరం బిభృయా దేకదండీ త్రిదండీ వే” తి బోధాయనాదివచనా త్త్రిదండై కదండధారణయో ర్వికల్ప ఇతి చే న్ను గురులఘునో స్తుల్యవికల్పాసంభవాత్. బోధాయనాదిసామాన్యవచనవికల్పితై కదండధారణన్య త్రిదండా లాభరూపాపద్విషయతాం హరితమేదాతిథీ వ్యవస్థాపయతః. “త్రిదండ వైజ్ఞవం సౌమ్యం సత్వదం సమవర్వకమ్, వేష్టితం కృష్ణగోవాలరజ్జ్వా తుచతురజ్గళమ్, నష్టే జలసవిత్రే వా త్రిదండే వా ప్రమాదతః, ఏకం తు వైజ్ఞవం దండం పాలాశం బైల్వ మేవ వా గృహీత్వా విచరే త్తావ ద్ద్వాపన్నస్యా త్త్రిదండకమ్” మేఘాతిథి స్తు “యావత్తన్నస్య త్రయో దండా స్తావ దేకేవ పర్యచే” దితి. యేవం చ యావంత్యేకదండధారణవిధాయకపదనాని తాన్యావద్విషయైకదండకారణసరాజీతి వ్యవస్థాస్యం శాట్యాయనకోపనిషది “అథ హయద్భిహ్నౌ పరమం సనాతన” మిత్కువక్రమ్య “పరమహంస మాశ్రమం సంప్రవిశ్య యథోపపత్తి పజ్ఞమాత్రా దధానః అత్ర శ్లోకౌ భవతః త్రిదండ ముపవీతం చ వానః శాపీనవేష్టనమ్, శిక్యం కషచ మిత్యేత ద్భిభృయా ద్వావ దాయుషమ్. త్రిదండం వైష్ణవం లింగం విప్రాణాం ముక్తిసాధనమ్ విర్వాణం సర్వధర్మాణా మితి వేదానుశాసనమ్” ఇత్యామ్నాయతే తదేవం త్రిదండ ధారణన్య ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వా దాస్తతమణహస్మృత్యవబృంహితత్వా త్త్రిదండధారణ మేవ

చతుర్థం పరివ్రాజకానా మవిశేషేణ ముఖ్య మేకదండధారణం త్వముఖ్య మాపద్విషయం చేతి సిద్ధం ఏవ ముపవీతధారణ మపి తదైవ క్రత్యా సిద్ధం స్మృతం చ యథా హ వసిష్ఠః “యజ్ఞోపవీత త్యుదక కమండలుహస్త” ఇతి అజ్గరా శ్చ “యతీనాం త్రిణి కుక్లాని భవ స్త్యేతాని విత్యళః. యజ్ఞోపవీతం దండా శ్చ తథా జంతునివారణ” మితి శౌనకోఽపి “యువాసువాసా ఇతి కాషాయం వాసః సఖా మే గోపాయేతి త్రిదండం గృహ్లాకచ్ఛంయో రావృణీ మహ ఇతి యజ్ఞోపవీత” మితి మోక్షశ్రమే స్మృతం వత్తం ర క్తం యద్ధాతురజ్జతమ్ కార్యం యజ్ఞోపవీతం తు సికం నవగుణాన్విత” మితి సామాన్యత స్తు యజ్ఞోపవీతత్యాగం విషేధంతి. యథాహ మేధాతిథిః. “గృహీతం య త్త్రిదండాది అవిసంస్థం తు న త్యజేత్ సముద్రం గవ్య స్వాహేతి విసంస్థం ప్రక్షిపే జ్వలేప్రక్షివ్య చాన్య దాదద్వా ద్ధాయత్రాన్వణవేన వా, తచ్ఛంయో రిత్కుపవీత మబ్లిక్లా ద్వై కమండలు” మితి. అజ్గరా శ్చ “యతే ర్లిజ్గం ప్రవక్ష్యేమి యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః, బ్రహ్మసూత్రం త్రిదండం చ వత్తం జంతునివారణ” మితి. ఉపవీతపరిత్యాగే ప్రత్యవాయం స్మరంతి చ యథాహాత్రిః. “బ్రహ్మసూత్రం త్రిదై వత్యం బ్రహ్మవిష్టుకవాత్మకమ్, పరిత్యజంతి యే విప్రా మోహ త్తర్కొపజీవినః, న్యర్హవపర్గరూపాత్మాం ప్రచ్యుతా స్తే న సంశయః. పరివ్రాజ మదిక్కుత్యాన్య ప్రవృత్త్యా త్సామాన్యవనోఽపి విప్రశబ్దః పరివ్రా డ్వీప్రపరః. సామాన్యతో నిర్దేశ స్తు సర్వేషాం ప్రత్యవాయసామాన్యాత్ తథాహ్యక్షణ తత్పరిత్యాగే సర్వేషా మాశ్రమిణాం పతన మేవాహ “బ్రహ్మ సూత్రపరిత్యాగా ద్బ్రహ్మచారి గృహీ వసీ, పరివ్రా డ్యాపి పతిత స్తస్మా త్సూత్రం తు న త్యజేత్” ఇతి తత్పరిత్యాగే ప్రాయశ్చిత్తాని విహూని సస్మరుః. యథాత్రిః “త్యక్త్వా యజ్ఞోపవీతం తు పట్నృచాణి సమాచరే” దితి నను “సఖాని వికృత్య యజ్ఞోపవీతం విసృజే” దితి తత్త్వాగో దృశ్యత ఇతి చే న్ను “సఖాని వికృత్య పురాణవత్ప్రయజ్ఞోపవీతదండకమండలూ స్సంత్యజ్య నవాన్ సంగృహ్యో శమం ప్రవిశే” దితి శ్రుత్యైవత్యాగగ్రహణయోః. పురాకననూతనవిషయత్వన్య న్యాయనిరపేక్ష మేవ వ్యవస్థాపనేన విరోధాభావత్. సామాన్యయజ్ఞోపవీతకర్తవ్య పురాణత్వవిశేషితే పర్యవసీతు ముచితత్వాత్ సామాన్యవిషేధన్య నూతనవిశేషవిధినా స్ఫుర్తితు మశక్తే. “న హింస్యా” దిత్వాదివత్. ఏవం చ యావంతి బ్రహ్మసూత్రత్యాగవిధిపరాణి నచాపి తాని పురాణబ్రహ్మసూత్రత్యాగపరాణీతి వ్యవస్థాప్యం యత్తు విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తం “యజ్ఞోపవీతధారణం వై కల్పికం “యజ్ఞోపవీతం విసృజే” దితి శ్రుతే రితి తదపి తాగే ప్రాయశ్చిత్తస్మరణా ద్వికల్పాసంభవాత్ స్వపక్షరక్షణాభివేళకారితమిత్యానాదరణీమ్ అనేన న్యాయేన శిఖావర్ణన మవ్యనుపవన్నం తద్వపనవిషేధస్మరణాత్ యథాహ లిఖితః ఋతుసంధిసు సర్వత్ర చాతుర్మాస్యాంతరం వినా పౌర్ణమాస్యాం శిఖావర్ణం ముండయేత శిరో యతి రితి. మేధాతిథిః. కక్షోపస్థశిఖావర్ణం ముండయేత శిరో యతిః. అత్రిః. “న ప్రయాయా వృతుర్మాసా న్వసనం కారయే న్ను చ. అరద్వాద్వాసదినయో ర్వాసయే ద్వసనేఽపికు అధఃకర్ణశిఖాపూర్వమాణి న హిజాతుని దితి శిఖావసనే ప్రాయశ్చిత్తం స్మరతి గాలవః “త్రిస్తానలోమవసనం కృత్వా ప్రాజాపత్యం కృత్వా ప్రాజాయామశతం కుర్యా” దితి. నను “ముండ శ్శివీ”తి వికల్పస్మరణాత్ “సఖిం వసనం కృత్వే”తి విశేషస్మరణా చ్చ

(యత్యాశ్రమధర్మప్రపచనమితి)

దృష్టిపూతం న్యనేత్పాదం వస్త్రపూతం జలం పిబేత్,

సత్యపూతాం వదే ద్వాచం మనఃపూతం సమాచరేత్.

౧౬

మౌనానీహానిలాయామా దణ్డా వాగ్దేహచేతసామ్.

స హ్యేతే యన్య సన్త్యజ్ఞ వేణుభి ర్న భవే ద్యతిః.

౧౭

శిఖావర్ణనసిద్ధి రితి చేత్. మైవం “ముండ శ్శీవే” త్యాదివికల్పస్యాపి త్రిదండైకదండధారణవికల్పవత్ ముఖ్యాముఖ్యవిషయతయేన నిర్వాహ్యత్వాత్ సంభవతి హి కేషాంచి ద్వాద్యదినా శిరసి కేశానుత్పత్తిః అన్యథోదాహృతవిహస్మృతివచనవిరోధావత్తే. శిఖావసనే గాలిషేన ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాచ్చ తథా చ వికల్పవాక్యస్యాయ మర్థః. వాశబ్ద శ్చార్థః. ముండో భవే చ్చిభీ చ భవేత్ శిఖావర్ణం లాప్తకేశో భవే దిత్యర్థః. శిఖావసన మంతరేణాపి వసనే ముండశబ్దః. స్మృతికారై రేవ ప్రయుక్తః. “పార్థమాస్యాం శిఖావర్ణం ముండయేత శిరో యతి” రితి “కక్షేష్ఠశిఖావర్ణ మృతుసంధిషు వాపయేత్, న త్రైముండ్య మతిక్రామే ద్భిక్షు స్సంపత్సరే క్వచి” దిత్వారిషు శిఖావ్యతిరిక్తాంశవసనేఽపి ముండశబ్దప్రయోగాత్ ముండవసనశబ్దయోః పర్యాయతదవిశేషతోపపాదనా చ్చ సామాన్యో ముండశబ్దః. శిఖావ్యతిరిక్త విషయ ఇతి వ్యవసాస్యం సశిఖం వసనం కృత్వేత్వేత దపి సవిష్టర మన్నం భుజ్జీతేత్యాదివత్ కర్తవ్య సాహిత్యే నాన్వయః. పున స్సుప్పుత మన్నం భుజ్జీతేత్యాదివత్ తథాచాయ మర్థః. యథా సశిఖం శిరో భవతి తథా వసనం కుర్యా దితి అత శ్చకుర్పి రపరివ్రాజకై రేక ముపవీత మవశ్యం ధార్యం త్రిదండ శిఖే చ ముఖ్యతయా పరిగ్రాహ్యే ఇతి సిద్ధ మితి చిక్ విస్తరస్తు ప్రమేయమా శతదూషణ్యా దిషు ద్రష్టవ్యః.

౧౮

(దృష్టిపూత మితి.) దృష్ట్యా సమ్యక్ వికుర్దే దేశే పాదం న్యపే దిత్యర్థః. వస్త్రేణ పూతం శోధితం జంతుమాలిన్యాదిరహితం జలం పిబేత్, సత్వేన భూతహితేన పూతాం కుద్ధాం అన్యతాది రహితాం వాచం వదేత్ మనఃపూతం మనసా సమ్యక్ హేయోపాదేయవిభాగం కృత్వా తత్ర యదుపా దేయం త దాచరేత్.

౧౯

మౌనేతి “మౌనంజ్ఞానాచో దండః అనీహా కామ్యకర్మత్యాగో దేహన్య అనిలాయామః. ప్రాణాయామ శ్చేతనః, త్రయో గుణా యన్య తురీయాశ్రమిణో. న సంతి ఆర్జు హేతిధ్వన అజ్ఞీకృతై ర్వేణుభి ర్యతి ర్న భవేత్.

౨౦

భిజ్ఞం చతుర్థ వర్ణేషు విగర్హ్యా స్వర్ణయం శృరేత్,
సప్తాగరా ససంక్లేప్తాం స్తుష్యేల్లభేన తావతా.

౧౮

బహి ర్జలాశయం గత్వా తత్రోపస్సృశ్య వాగ్యతః,
విభజ్య యాచితం శేషం భుజ్జీతాశేష మాహృతమ్.

౧౯

(భిజ్ఞమితి.) గర్హ్యానభవస్తపసాదీ, స్వర్ణయిత్వా, చతుర్థ వర్ణేషు. అసంక్లేప్తాః ఆత్మాయం
లాభో భవిష్యతీతి పూర్వ మనుద్దిష్టాః. సప్తాగరాః గృహాః ప్రతి భిజ్ఞం చరే త్తావతైవ లభ్యేన.
తుష్యే చ్చ పూర్వపూర్వవర్ణేషు భిజ్ఞయా అలాభే ఉత్తరోత్తరవర్ణానుమతి రితి కేచి ద్వా్యవక్షతే
ప్రాజాత్యయదశాయా మేవ వర్ణఃచరభిజ్ఞనుమతి రితి తు యుక్తం తథా చ సూత్రం “సర్వా
న్నానుమతి శ్చ ప్రాజాత్యయే తద్దర్శనా” ఓతి చతుర్థ మపి పరివ్రాజకానాం విప్రకులభిజ్ఞ మేవ భగవా
న్పరాశర స్మరతి “తత్ర పరివ్రాజకా శ్చతుర్విధా భవంతి కుటీచకా బహుదకా హంసాః పరమహంసా
“శ్చేతి.” తత్ర కుటీచకా నామ పుత్రాదిః కుటీం కారయిత్వా కామక్రోధలోభమోహమదమాత్మర్యాదీ
స్పృశ్యజ్ఞా విదివ త్సన్యాసం కృత్వా ఉదండజలపవిత్రకాషాయవస్త్రధారిణః స్నానశౌచాచమనజపస్వా
ద్యాయబ్రహ్మచర్యధ్యానతత్పరాః పుత్రాదేరేవ భిజ్ఞకాలేఽన్నం యాత్రామాత్ర ముపయుజ్ఞానా స్తస్మాం
కుట్టాం విత్యం వసంత ఆత్మానం మోక్షయన్తే. బహుదకా నామ త్రిదండకమండలుజలపవిత్ర
శిఖాయజ్ఞోపవీతినో వేదాంతార్థభోధకాః సాధువృత్తేషు బ్రాహ్మణకులేషు భైక్ష్యచర్యాం చరంత ఆత్మానం
మోక్షయన్తే. హంసా నామ ఉదండజలపవిత్రశిఖాయజ్ఞోపవీతర క్తకాషాయవాససో గోమూత్రగోమయా
హరా ఏకరాత్రద్విరాత్రత్రిరాత్రషడ్రాత్రమాసోపవాసకృచ్ఛాతికృప్రచాంద్రాయణసాంతపనవరాక
తులాపురుషాదీని చరన్తో గోద్విజాడ్యేషు డేశేషు వసంత ఆత్మానం మోక్షయన్తే. పరమహంసా నామ
త్రిదండజలపవిత్రశిఖాయజ్ఞోపవీతినోఽంతర్వననవిహర్యననవిధారిణో గ్రామైకరాత్రవాసినో నగరతీర్థావ
సథేషు సజ్జరాత్రం ఔరబణవర్ణం భిజ్ఞకాలే శీర్ఙ్గర్ణపుటీం కృత్వా బ్రాహ్మణకులా దేవ భైక్షం
గృహీత్వాఽష్టై గౌసా నేవ భుజ్జానా స్సంధ్యోపాసనతత్పరా విత్యం వృక్షమూలే వసంత ఆత్మానం
మోక్షయంత ఇతి.

౧౮

(బహి రితి) బహి రిత్యన్య గౌమా దిత్యాదిః ఉపస్సృశ్యాచమ్య వాగ్యతః మాసీ భూత్వా
త్తథా, కేనచి ద్వాచితం చేతతస్మై ఆహృతం భైక్ష మన్నం విభజ్య దత్వా శేష మశేషం భుజ్జీత, అశేష
మిత్యధికాపరణం నిరస్తమ్.

౧౯

(యత్యాశ్రమధర్మపవనపుట్టః)

ఏక శ్చరే నృహి మేతాం నిస్సజ్గ సన్దయతేంద్రియః.

అత్మక్రీడ అత్మరత ఆత్మావా నృమదర్శనః.

౨౦

వివిక్తక్షేమశరణో మద్భావవిమలాశయః.

ఆత్మానం చింతయే దేక మభేదేన మయా మునిః.

౨౧

అన్వీక్షే తాత్మనో బంధం మోక్షం చ జ్ఞానవిష్టయా.

బంధ ఇంద్రియవిక్షేపో మోక్ష ఏషాం చ సంయమః.

౨౨

తస్మాన్నియమ్య షడ్వర్గం మద్భావేన చరే న్మునిః.

విరక్తః క్షల్లకామేభ్యో లబ్ధ్వాఽఽత్మని సుఖం మహత్.

౨౩

(ఏక ఇతి.) ఏకః అనహాయః నిస్సజ్గః క్వాప్యనానక్తః నియమితవాహ్యంతరింద్రియః. అత్మ న్యేన క్రిదా కౌతుకం యస్య సః అత్మని పరస్మి న్నేవ రతః సంతుష్టః ఆత్మావాః దీరః సమదర్శనః సర్వస్య బ్రహ్మత్వకత్వం పశ్యణ.

౨౦

వివిక్తః నిర్జనః క్షేమో విర్భయ శ్చ దేకః శరణం వాసస్థానం. యస్య సః మద్భావేన మద్భక్త్యా విమల ఆశయో యస్య సః మయా అభేదేనాత్మాన మేకం. జ్ఞానైకరూపం చింతయేత్ మయా అభేదేనేత్యనేన అబ్రహ్మత్వకస్య నిష్ఠాత్మభేదవృదానః తేన సాంఖ్యమతవాప్యప్రతిః.

౨౧

(అన్వీక్షేతేతి.) బంధమోక్షశబ్దౌ తత్కారణపరౌ. అత్మనః స్వస్య బంధహేతుం మోక్షహేతుం చ జ్ఞానవిష్టయా తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యజ్ఞానవిష్టయా అన్వీక్షేత పర్యాయోచితః. తామేవ దర్శయతి-బంధ ఇతి ఏషా మింద్రియాణామ్.

౨౨

(తస్మాద్దితి.) యత ఇంద్రియవిక్షేపసంయమా బంధమోక్షహేతూ తస్మాత్ షడ్జ్ఞానం సమనస్కానాం జ్ఞానేంద్రియాణాం. వర్గం నియమ్య మయ్యేవ యో భావోఽభిప్రాయవిశేషో భక్త్యాత్మక ప్రేన యుక్తః క్షల్లకామేభ్యః క్షుద్రకామేభ్యః శబ్దాదివిషయేభ్యో విరక్తః. మహా దపారం. అత్మని సుఖం లబ్ధ్వా చరే దితి సంబంధః.

౨౩

పురగ్రామప్రజా న్సార్థా నిజైర్థం ప్రవిశం శ్చరేత్.

పుణ్యదేశసరిచ్చైలవనశ్రమవతీం మహీమ్.

౨౪

వానప్రస్థాశ్రమపదే ష్వభీక్షం భైక్ష మాచరేత్.

సంసిద్య త్యాశ్వసమ్మోహ శ్చుద్ధసత్వ శ్శిలాంధసా.

౨౫

నై తద్వస్తు తయా పశ్యే ద్ధృశ్యమానం వినశ్వరమ్.

అసక్తచిత్తో విరమే దిహాముత్ర చిక్కిరితాత్.

౨౬

యదేత దాత్మని జగన్మనోవాక్ప్రాణసంహతమ్.

సర్వం మాయేతి తర్కేణ స్వస్థ స్త్యక్త్వా న సంస్మరేత్.

౨౭

(పురేతి.) పురాణే వీధీమంతి గ్రామాః తద్రహితాః ప్రజాః గోష్ఠాః సార్థాః సాత్వికజన
సమూహాః తాన్ బిజైర్థం ప్రవిశ న్నేవ పుణ్యదేశాదిమతీం మహీం చరే దితి సంబంధః.

౨౪

(వానప్రస్థేతి.) అభీక్షం పునః పునః, తత్ర హేతుః సిద్యతీత్యాది. శిలాంధసా శిలపృత్త్వా,
ప్రాప్తేన తదీయేనాంతసా అన్నేనాపి శుద్ధసత్వ స్పృశ వివృత్తమోహః సంసిద్యతి ముద్యతే, అత వేష్య
భీక్షం భైక్ష మాచరేత్.

౨౫

నను కామేభ్యః కథం విరక్త స్సాస్య దిత్యత ఉపాయ మాహ, (నై త దితి.) ఏత త్పురిద్యుశ్శ
మానం శబ్దాదివిషయజాలం, వస్తుతయా, న పశ్యేత్, కుకః, యత స్త ద్విసశ్యతి ఏత ద్దృష్టానైన
పారలౌకికవిషయే వ్యపి, అసక్తచిత్తః ఇహాముత్ర చిక్కిరితాత్ ఇహలౌకికపారలౌకికకామసాధనతయా
కర్తు మిష్టా త్కృత్వా, ద్విరమేత్. ఇత్థం సమ్యగ్వివేకేన విరక్తో భవే దిత్యర్థః.

౨౬

కిం చ (యదేత దితి.) మనోవాక్ప్రాణసంహతం, వాగ్గ్రహణం కర్మేంద్రియాణా
ముపలిక్షణం, మనోగ్రహణం జ్ఞానేంద్రియాణాం, ప్రాణగ్రహణం భూతపంచకన్య బుద్ధీంద్రియ
మనఃప్రాణభూతసంఘాతాత్మక మేత జ్ఞగ జ్ఞప్తం శరీరం మాయా ప్రకృతిపరిణామాత్మక మిశ్యేనం
విదేన. తర్కేణ నశ్వరత్వాపిః ప్రకృతికార్యత్వానుమానేత్యర్థః, స్వస్థ స్వస్మి న్నేవ బ్రహ్మాత్మకేస్థితః,
బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మస్వరూపసంశీలనపరః. త్యక్త్వా ఉక్తవిధే శరీరే ఆత్మాభిమానం త్యక్త్వా పున స్తచ్చరీర
మాత్మతయా నాభిమన్యేక.

౨౭

(యత్యాశ్రమచర్యప్రచనపట్టః)

జ్ఞాననిష్ఠో విరక్తో వా మద్భక్తో వాఽనపేక్షకః.

సలింగా నాశ్రమాం స్వ్యక్త్వా చరే దవిధిగోచరః.

౨౮

బుధో బాలకవ త్క్రిడే తుశ్చలో జడవ చ్చరేత్.

ఇత్థం వర్ణాశ్రమధర్మా నభిరాయాథేత్త మాశ్రమధర్మా ననుతిష్ఠత స్సంజాతజ్ఞానవైరాగ్య భగవద్భక్తియోగస్యాచారభేదం విదధాతి. (జ్ఞాననిష్ఠ ఇతి సార్వైకాదశఖిః.) విరక్త ఇతి జ్ఞాననిష్ఠస్య విశేషణం అనపేక్షక ఇతి మద్భక్త ఇత్యస్య విరక్తో జ్ఞాననిష్ఠో వా అనపేక్షకో మద్భక్తో వా స్యా దితి సంబంధః. వైరాగ్యయుక్తం జ్ఞానం చాశ్ర భగవచ్చేషతై కరసోఽహం తదాయ త్తస్యరూపస్థితిప్రవృత్తి శ్చ స చాసంఖ్యేయైః కల్యాణగుణైః పరతరః. అతో మమ భగవా నేవ పరమప్రాప్యం ప్రాపకం చాన్య దపి మన్మనోరథవర్తి స ఏవ మమ తత్సర్వ మిత్యధ్యవసాయాత్మకం ఏతచ్ఛ సమనంతరాధ్యాయే “జ్ఞానిన స్వరూపేషేష్ట” ఇత్యాదినా స్వయ మేవస్ఫుటీకరిష్యతి. భక్తియోగ స్యానపేక్షత్వం నామానభి సంహితఫలత్వం భక్తిప్రపత్త్యన్యతరనిష్ఠ శ్చే దిత్యర్థః. స చతురాశ్రమనిష్ఠ ఏవేతి న సంకోచః. కిం తు చత్వారోఽప్య్యాశ్రమిణః “సలిక్ష్ణా నాశ్రమా నితి బహువచనవర్తనాత్ సలిక్ష్ణా గృహస్థాదిలిక్ష్ణో పేతాః అశ్రమాః త్యక్త్వా అవిధిగోచర శ్చరేత్ విధిగ్రహణం ప్రతిషేధస్యాప్యవలక్షణం. అవిది గోచరః విధివిషేదానియోజ్యః. విధిర్మాం ప్రవర్తయతి నిషేధ స్తు నివర్తయతీతి బుద్ధిం త్యక్త్వా భగవచ్చేషతై కరసన్య మమ తత్కైంకర్యం మత్స్వరూపానుబంధీతి బుద్ధ్యా చరేత్ యథాశక్తి వర్ణాశ్రమ ధర్మా భగవత్కైంకర్యపేక్షాచరేత్ సలిక్ష్ణానామాశ్రమాణాం త్యాగో నామ నిష్పన్నోపాయత్వేన తేషాపాయానుగ్రహకత్వబుద్ధ్యభావాత్మకః. అనేన యావదుపాయనిష్పత్తి. స్తావత్తదనుగ్రహకత్వ బుద్ధ్యాఽనుతిష్ఠే దితి సూచితం. స్వీకృతపిదోపాయన్య విష్పన్నోపాయన్య చ వర్ణాశ్రమధర్మానుష్ఠానస్మో పాయోపకారకత్వాభావాత్తద్భుద్ధ్యాననుష్ఠేయత్వం స తు స్వరూపేజ్ఞాననుష్ఠేయత్వం నిష్పన్న స్యాప్యపాయ స్వాప్రయాణా దనువర్తనీయత్వా తృప్తిబంధవశా త్తత్ప్రయ్యతిసంభావనయా స్వరూపాను బంధితయా వా లోకజిఘృక్షయా వాఽనుష్ఠేయత్వ మాప్తేయ మేవ అన్యథా “నావిరతో దుశ్చరితా న్నాకాంతో నానమాహితః. నాకాంతమానసో వాఽపి ప్రజ్ఞానేనైవ మాప్నుయాత్” ఇతి శ్రుత్యుక్త రీత్యాఽయం స్వరూపతో వర్ణాశ్రమధర్మత్యాగః ప్రవ్యావయే దేన ముపాయాదపి కైంకర్యాకరణా చేషతాఽపి న నిర్దే యోక్త శ్చోక్తేదేత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అశ్రమలిక్ష్ణాని “మేఖలాజినదండేన బ్రహ్మచారీతి లక్ష్యతే గృహస్థో యష్టిషేదాద్వై ర్మఖలోమై ర్వనాశ్రమీ త్రిదండేన యతి శ్చే” త్యాద్యుక్తాని ద్రష్టవాని.

౨౯

కిం చ (బుధ ఇత్యాది.) బుధో వివేకవా నపి బాలకవ న్మానావమానరహితః, క్రిడేత్ చరేత్

వదే దుష్కృతవ ద్విద్యా స్తోత్రాం నైగమ శ్చరేత్.

౨౯

వేనచారతో న స్యా న్న పాషండి నహైతుకః.

కుష్కవాదవివాదై శ్చ న కించి త్పుక్ష మాశ్రయేత్.

౩౦

నోద్విజేత జనార్దీరో జనం చోద్వేజయే న్న తు.

అతివాదం స్తితిక్షేత నావమన్యేత కించన.

౩౧

దేహ ముద్దిశ్య పశువ ద్వైరం కుర్యా న్న కేవలిత్.

ఏక ఏవ పరో హ్యాత్మా భూతే ష్వాత్మ న్యవస్థితః.

యథేందురుదపాత్రేషు భూతా న్యేకాత్మకాని హి.

౩౨

అలభ్యా నవిషీదేత కాలే కాలేఽశనం క్వచిత్.

లభ్యా న హృష్యే దృతిమా నుభయం దైవయంత్రితమ్.

౩౩

కుశలో నిపుణోఽపి జడవత్ విద్యా నపున్యత్తవత్ వదేత్. నైగమః పేద్యనిషోఽపి గోచర్యాం నకుద్యా చరేత్ అజ్ఞ ఇవ వర్తేత్, దేహభిమానవిషయానుసంధానపరజ్ఞానస్వమాహాత్మ్యావిష్కారాణా మభావా దితి భావః.

౩౪

వేదవాదరతః వేదపూర్వభాగరతో న స్యాత్ సాషండి వేదవిరుద్ధాచారరతః, హైతుకః కేవలకర్మవిష్ట శ్చ న స్యాత్ కుష్కవాదేన నిష్ప్రయోజనగోష్ఠ్యే యో వివాదస్తేన తన్ములకం కంచి త్పుక్షం చ న సంశ్రయేత్.

౩౫

జనా న్నోద్విజేత నాపి జనం చోద్వేజయేత్ అతివాదా దురుక్తాని తితిక్షేత.

౩౬

(దేహ మితి.) వై రాకరణే హేతు మాహ (ఏక ఏవేతి.) భూతేషు భూతసంఘాతపరిణామ భూతేషు వేదమనుష్యాదిదేహేషు య ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా తస్మి న్నాత్మవీక్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం, తస్మి న్నవస్థితః పరః ఆత్మా ఏక ఏవ యథేందు రుదపాత్రే ష్వితి వ్యాప్యగతదోషాపుర్యే దృష్టాంతః, తః కిమత ఆహ భూతాన్యేకాత్మకానీతి ఏకః పరమపురుషః ఆత్మా యేషాం తాని హి యస్మా దేవం తస్మా ద్వైరం న కుర్యా దితి సంబంధః. సర్వభూతానాం భగవద్భరీత్యా త్స్వాపి భూతే కృతం వైరిం తదాత్మభూతపరమపురుషవర్ణంతగామీతి న తక్కుర్యా దిత్యర్థః.

౩౭

(అలభ్యేతి) కాలే కాలే అశనయాదశాయా మశనమలభ్యా దృతిమా న్న విషీదేత న విషాదం కుర్యాత్, క్వచి దశనం లభ్యా న హృష్యే చ్చ కుతః యత స్తవభయం లాభోఽలాభ శ్చేత్యుభయం దైవయంత్రితం దై వాధీనమ్.

౩౮

(యథాశ్రమధర్మప్రపచనముట్టఁ)

అహారార్థం సమీహేత యుక్తం తత్రాణదారణమ్,

తత్త్వం విమృశ్యతే యేన తద్విజ్ఞాయ విముచ్యతే.

౩౪

యదృచ్ఛయోపపన్నాన్న మద్యా చేష్ట ముతాపరమ్,

తథావాస స్తథా శయ్యాం ప్రాప్తం ప్రాప్తం భజే న్మునిః.

౩౫

శౌచ మాచమరం స్నానం న తు చోదనయాఽఽచరేత్.

అన్యాయం శ్చ నియమాన్ జ్ఞానీ యథాఽహం లీలయాఽఽచరేత్.

౩౬

న హి తస్య వికల్పాభ్యా యాసా మద్వీక్షయా హతా,

అలం తస్మి భిక్షుప్రయాసేనాపి తత్రాహ (అహారార్థ మితి.) సమీహేత యతేత యత ప్రస్య ప్రాణదారణం యుక్తం కిం తస్య ప్రయోజనం తత్రాహ. తత్త్వం విమృశ్యతే యేనేతి. యేన ప్రాణదారణేన తత్త్వం విమృశ్యతే తత్త్వవిమర్శనార్థం ప్రాణదారణ మిత్యర్థః. తస్మాప్యి కిం ప్రయోజన మిత్యత్ర అహ యద్విజ్ఞాయ విముచ్యత ఇతి. యత్ యస్మాత్ విజ్ఞాయేన విముచ్యతే న త్వజ్ఞత్వా తస్మా త్రత్వవిమర్శనాత్మకజ్ఞానోపనుక్తప్రాణదారణార్థ మాహారార్థం సమీహేత్యర్థః, తత్త్వ మత్ర చిదచిదీశ్వరాణాం యథావస్థితాకారః

౩౪

సమీహో మంతరేణాపి కదాచిత్ యదృచ్ఛయా దైవా దుపసన్నం ప్రాప్త మన్నం శ్రేష్ఠం. మృష్ట మపర మవకృష్టం వా త దద్యాత్. ఆశ్చీత తథా నాసో వత్త్రం శయ్యాం చ యదృచ్ఛయా ప్రాప్తం భజేత్.

౩౫

ఉక్త మవిధిగోచరత్య మేవస్మింహోపలోకితన్యాయేన ప్రసజ్ఞయతి (శౌచ మితి.) లీలయా కుర్వన్ అహ మిశ్వరో యథా న చోదనయా కరోమి, తథా జ్ఞానీ చ శౌచాదీ వన్యాం శ్చ నియయాన్ చోదనయా నాచరేత్ కిన్తు కైఙ్కర్యస్య స్వరూపానుగుణత్వబుద్ధ్యేతి భావః. యథేశ్వరస్య పరిపూర్ణస్య లీలాహ్యనురూపా తథేశితవ్యస్యేకకైఙ్కర్యకరణం స్వరూపానురూప మిత్యభిప్రాయః. భూతా న్యేకాత్మకాని చేత్యనేన, అబ్రహ్మత్మకస్వతంత్రవస్తుభేదబ్రహ్మో న తాదృశ ఇతి సూచితమ్.

౩౬

అథ కథ మనాదికాలానువృత్త స్స వివర్తతే కదా వా విశ్లేషవివృత్తి రిక్యత ఆహ (న హితి.) తస్మోక్తవిధాచారయుక్తస్య యా వికల్పాభ్యా వికల్పో భేదః ఆభ్యా భ్యాతిః ప్రతీతి రితి

ఆ దేహంతా తక్కుచి త్యోతి స్తత స్సంపద్యతే మయా.

32

దుఃఖోదర్కేషు కామేషు జాతనిర్వేద ఆత్మవాణ్,

అజిజ్ఞాసితమద్ధర్మో గురుం ముని ముపప్రజేత్.

33

తావ త్పురిచరే దృక్త్వా శ్రద్ధావా ననసూయకః,

యావ ద్రుహ్య విజానీయా న్యా మేవ గురు మాదృతః.

34

యావత్. అబ్రహ్మత్వకన్యతంత్రవస్తుభేదభ్రాంతిః న హి కుత ఇత్యత ఆహ పేతి. సా మద్వీక్షయా నర్యన్య శశ్వ న్మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా హతా భవతి యద్యప్యాభేహంతాత్ క్వచిత్ కదాచిత్ సా ఖ్యాతి. ర్భవేత్ తథాఽపి తతః భేహన్తే మద్వీక్షయైవ సాధనభూతయా మయా సంపద్యతే సంయుక్తో భవతి. మాం ప్రాప్నోతిత్యర్థః. భేహన్తే విరవశేషం ఖ్యాతి ర్నివర్తతే జీవదళాయాం కదాచి త్కావచి న మత్ప్రాప్తివిరోధినీతి భావః. యద్వా మయా ఉపాయభూతేన సంపద్యతే ప్రాప్యతే. స్వేన రూపేజాభిని పున్నో భవతి “పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేజాభినిష్పద్యత” ఇతి శ్రుతేః.

35

తదేవం విష్ణున్నోపాయస్యాదేహంతా దనువర్తనీయావృత్తి రభిహితా. అథ స్వధర్మనిష్ఠ స్తోపేయోపాయాదిజిజ్ఞాసోః కృత్య మాహ (దుఃఖోదర్కే ప్సితి.) దుఃఖోదర్కేషు దుఃఖోత్తరఫలేషు జాతః నిర్వేదః అతీవ హేయతాద్యససాయో యన్య సః, అత్ర హేతుః దుఃఖోదర్కే ప్సితి విశేషణం. ఆత్మవాన్ కామానా మంతతోఽనర్థావహత్వబుద్ధిః యద్వా. విదిత్వికగురుహసనత్వవయుక్తచిత్తసమా దానయుక్తం న జిజ్ఞాసితః మద్ధర్మం మత్ప్రాప్తిసాధనధర్మో యేన సః మునిం మనసశీలం బ్రహ్మనిష్ఠం గురుముపప్రజేత్ అభిగచ్ఛేత్. అత్ర “సరీక్ష్య లోకా కర్మచితా” నిత్యాదిశ్రుత్యర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే.

36

తావదితి.) బ్రహ్మశబ్దేన తత్ప్రాప్తిసాధనాదిస్వరూప మపి వివక్షితం. భక్త్యేతి గురుభక్త ర్నివక్షితా. అనసూయక ఇత్యనేన నరబుద్ధిప్రయుక్తదోషవిష్కారరాహిత్యం. శ్రద్ధావా నిత్యనేన గురుపదస్థానానైకత్వం. మా మేవ గురుం పరిచరే దితి నమ్నంధః. తత్రాదృశః ఆదరయుక్తః ఏవకారేణ కథంచి దపి భేదదృష్టిస్యధానః. గురుం మా మిత్యనేన వివక్షితం సామానాధికరణ్యం న తావ చ్చరీరాత్మరావనిబంధనం భగవదాత్మకత్వన్య నర్వాత్మసాధారణత్వేన తన్య గురౌ విశిష్టోపదేశాయోగాత్ నావ్యవతారత్వనిబంధనం ఆచార్యస్యాపి కంచి త్పురితి శిష్యత్వాత్ శిష్యస్యాపి కాంక్షి త్పురిత్యాచార్యత్వా చ్చ స్వస్వశిష్యాస్రప్రతీక్ష్యరావతారత్వేఽపి స్వస్య స్వాచార్యం ప్రతి తత్త్వాసంభవాత్. న హి రామకృష్ణాదే నర్వా న్ప్రతీక్ష్యరత్వవ త్కంచి త్పురిత్యాచార్యన్య నర్వా న్ప్రతీక్ష్యరత్వం యుక్తం తస్మా దేవవిధా ఆభేదోపదేశా “మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టుపాసనోపదేశవరా.”

37

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనపుట్టి)

యస్త్యసంయతషడ్వర్గః ప్రచండేంద్రియసారథిః,

జ్ఞానవైరాగ్యరహిత త్రిదండ ముపజీవతి.

౪౦

స వా ఆత్మాన మాత్మస్థం నిహ్నుతే మాం చ ధర్మహః,

అవిపక్వకషాయోఽస్మా దముష్మా చ్చ విహీయతే.

౪౧

భిక్షో ధర్మ శృమోఽహింసా తప ఈజ్ఞ వనౌకసః,

గృహిణో భూతరక్షేజ్ఞా ద్విజస్యాచార్యనేవనమ్.

౪౨

ఇత్థం సదాచార్యపరిచర్యాలబ్ధివైరాగ్యభగవద్వక్తృత్వాం భవితవ్య మన్యథా కేవలాశ్రమలిప్త
ధర్మావిఫలా ఇత్యభిప్రేత్యాహ (య స్త్రితి.) అసంయతషడ్వర్గః అనియమితషడింద్రియవర్గః ప్రచండో
విషయే స్వత్వానక్తః. ఇంద్రియసారథి ర్దుద్ధి ర్వన్యః. జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం. విజ్ఞానం యోగాభ్యాసజన్యం
తాభ్యాం రహిత శ్చ య స్స కేవలం. త్రిదండ ముపజీవతి త్రిదండగ్రహణ మాశ్రమాంతరలిప్తానా
ముపలక్షణం. ఆశ్రమలిప్తాని తద్ధర్మా శ్చాజితేంద్రియస్య కేవలజీవనోపాయమాశ్రవర్యవనన్నా భవంతితి.
త్రిదండ ముపజీవతిత్వక్తం “యతి శ్చ బ్రహ్మచరీ చ పక్వాన్నస్వామినా పుభా” ఇత్యాదిశాస్త్రాభిజ్ఞా
యతిం బ్రహ్మచారిణం చాగ్రే భోజయంతి హి

౪౦

జ్ఞానరహితస్య గత్యభావం వదన్నిందతి (స వా ఇతి.) సః పూర్వకోక్తవిధః సురానితి
పాఠే. ఇజ్ఞానా దేవాః, ఆత్మానం నిహ్నుతే మచ్చేషత్వజ్ఞానరహితత్వా దితి భావః. “యోఽన్యథా
సంత మాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే. కిన్తేన న కృతం సావం చోరేణాత్మాపహరిణే” త్యుక్తత్వాత్.
ఆత్మస్థం మాం చ నిహ్నుతే ప్రతారయతి స్వతంత్రాభిమానాత్ అత ఏవాయం ధర్మహః సర్వేషా
మాశ్రమిణాం స్వస్వాశ్రమధర్మానుగృహీతభగవద్వక్తృలక్షణో హి ధర్మో విహిత స్తదభావా దయం
ధర్మహః అత ఏవ చావిపక్వకషాయః “ధర్మేణ పాప మవనుదతి. కషాయపక్తిః కర్మాణి”
త్యాద్యుక్తరీత్యాఽనభినంహితఫలవర్ణాశ్రమధర్మై ర్హి సాపాపమత్తి స్తదభావా దవిపక్వకషాయః.
కషాయప ధర్మోచత్వా త్సావ మిహ కషాయశబ్దవివక్షితం. అత ఏవ చాస్మా దముష్మా చ్చ లోకా
ద్విహీయతే భృష్టో భవతి. నోభయత్ర సుఖ మస్తీత్యర్థః.

౪౧

చతుర్థా మాశ్రమిణాం ప్రధానధర్మా నాహ (భిక్షో రితి.) తుర్యాశ్రమిణః శమః. ఇంద్రియ
జయః అహింసా అభూతద్రోహచింతా వనౌకసో వనాశ్రమిణః, తపః శాస్త్రీయకాయక్లేశః ఈజ్ఞ స్వాత్మ
పరమాత్మయాభ్యావమర్కః. ధర్మః గృహిణో భూతరక్ష ఇజ్ఞా పజ్ఞామహాయజ్ఞా శ్చ ధర్మః ద్విజసౌః
పవీతస్య బ్రహ్మచారిణ ఇత్యర్థః. ఆచార్యనేవనం ధర్మః.

౪౨

బ్రహ్మచర్యం తవ శౌచం సంతోషో భూతసాహృదమ్,
గృహస్థ స్వాప్యస్తౌ గంతు స్సర్వేషాం మదుపాసనమ్.

౪౩

ఇతి మాం య స్వదర్శేణ భజేన్నిత్య మనన్యభాక్,
సర్వభూతేషు మద్భావో మద్భక్తిం విందతేచిరాత్.

౪౪

భక్త్యోద్భవానపాయిన్యా సర్వలోకమహేశ్వరమ్,
సర్వోత్పత్త్యవ్యయం బ్రహ్మకారణం మోపయాతి సః.

౪౫

ఇతి స్వధర్మనిర్ణీతనతోస్ విజ్ఞాతమగ్గతిః,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో విరక్తో మా ముపైతి సః.

౪౬

అశ్రమాంతరధర్మాః కాంక్షిత్ గృహస్థ స్వాప్యతిదిగతి (బ్రహ్మచర్య మితి.) ఋతౌ
గంతుః గృహస్థస్యాపి బ్రహ్మచర్యం నమృనతీతి తదనమ్నూనావ్యుదాసః. ఏభ్యోఽపి ప్రదానం
సర్వేషాం ధర్మ మాహ సర్వేషాం మదుపాసన మితి ధర్మ ఇత్యనుషజ్యతే.

౪౩

సంక్షేపతో ధర్మాః విశేషసామాన్యరూపేణోక్త్యా తక్పల మాహ (ఇతీతి.) నాన్యం
ఽజితీత్యనన్యభాక్ దేవతాంతరభక్తిరహితః. యద్వా నాన్యమైవ ప్రయోజనాయ భవతీత్యనన్యభా గనన్య
ప్రయోజన ఇత్యర్థః, సర్వభూతేషు మద్భావః. మదాత్మకత్వబుద్ధియా య ఇత్థం స్వధర్మేణ మాం
భజేత్, సోఽచిరాదేవ మద్భక్తిం విందతే చభతే.

౪౪

భక్తేః ఫల మాహ (భక్త్యేతి ద్వాభ్యాం.) హేతిధ్వ మహేశ్వరం మహేశ్వరశ్చే హేతుః,
సర్వోత్పత్త్యవ్యయం సర్వసోఽత్పత్త్యవ్యయో యస్మా త్తం అత ఏవ సర్వకారణం పరబ్రహ్మభూతం
మా ముపయాతి ప్రాబోధితి. బ్రహ్మభేదేన కారణత్వోపాయ క్రసార్వజ్ఞ్యసర్వకర్తృత్వాదికల్యాణగుణగణ
బృహత్త్వం వినశితమ్.

౪౫

ఇతి ఏవం భూతేన స్వవర్ణాశ్రమధర్మేణ నిర్ణీతం కుద్ధం సత్త్వం యన్య సః. విజ్ఞాతా మగ్గతిః
మత్ప్రకారః. మద్యాతాత్వం యేన సః జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం విజ్ఞాన ముపాసనాత్మకం య ఏవం విధః,
న మా ముపైతి, వర్ణాశ్రమధర్మాద్యనుగృహీతయాఽనపాయిన్యా ఽక్త్యా మా ముపైతీతి శ్లోకద్వయ
ప్రసక్తితోఽర్థః.

౪౬

(యత్కాశమధర్మప్రపచనఘట్టః)

వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మ ఏష ఆవారలక్షణః.

స ఏష మద్భక్తియుతో నిశ్చేయసకరః పరః.

౪౭

ఏత త్రేఽభిహితం సాధో భవా స్పృచ్ఛతి య చ్చ మామ్.

యథా స్వధర్మసంయుక్తో భక్తో మాం సమియా త్పరమ్.

౪౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే.

అష్టాదశోఽధ్యాయః.

పృష్టార్థప్రతిపదనం నిగమయతి (వర్ణాశ్రమవతా మితి ద్వాభ్యామ్.) ఏష ఆవారలక్షణః. ఆవారాత్మకో ధర్మః. విరూపిత ఇతి శేషః. స ఏష ధర్మః మద్భక్తియుక్త శ్చేత్ యోగశ్చాత్రాజ్ఞాజీవానః. విశ్రేయసకరః ముక్తిసాధనభూతః పర ఉత్కృష్టః నాతిః పర ఉపాయో విద్యత ఇత్యర్థః.

౪౯

(ఏత దితి.) హేసాధో భవా య న్మాం స్పృచ్ఛతి కింతత్ యథా స్వధర్మసంయుక్తో భక్తో మాం పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం సమియాత్ సమవాత్సల్యాయా దిత్యేత త్రే తుభ్య మభిహిత మితి సంబంధః.

౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారకాశుదాకరస్య సర్వవిద్యావిదేః శ్రీకైలగురోః మతేన

తచ్ఛరణకమలవరదయప్రసన్నతత్సృక్రిసవదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీ వీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం. ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం.

అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

యోవిద్యాశ్రుతసంపన్న ఆత్మవా నానుమానికః,

మాయామాత్రమిదం జ్ఞాత్వా జ్ఞానం చ మయి సంన్యనేత్.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

దుఃఖోదర్శే ప్రిత్యాదిశ్లోకద్వయేన స్వవర్ణాశ్రమధర్మనిష్ఠస్య జిజ్ఞాసో ర్గురూపసత్తిమూలక తదుపదేశనమదిగత బ్రహ్మవ్యరూపతత్త్వాప్రిసాధనాదిస్వరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మజ్ఞకఙ్కగవద్భక్తియోగ సాధ్యా ముక్తి రిక్త్యుక్తం. అథ చిక్తియోగశక్తస్య న్యాసాఖ్యం స్వప్రాప్తిసాధన ముపాయానంతర ముపనికతి (యోవిద్యాశ్రుతసమ్మన్న ఇత్యాదిచ.) విద్యాశ్రుతసమ్మన్నః విద్యాశాస్త్రజన్యం జ్ఞానం శ్రుతం శాస్త్రాధికారాధావే తేవలనదుపశ్రవణలభ్యం తాత్త్వం సమ్మన్నః శ్రుతశబ్దేన స్వప్రాప్తి సాధనతయోపదేశ్యమాజన్య న్యాసస్య నర్వాదికారత్వం సూచితం. విద్యాశ్రుతసమ్మన్న ఇత్యనేన “పరీక్ష్య లోకాన్కర్మచిత్” విత్వాదిశ్రుత్యుక్తా గురూపదేశపర్యంతా ప్రణాదీ న్యాసయోగ మధిచిక్తిర్నో రపి సమానేతి సూచితం. అనుమానికః శాస్త్రాధివిరుద్ధతర్కాక్షిజ్ఞః. “తద్దర్శేహ కర్మచిత్ లోకః క్షీయతే” ఏవ మేవామాత్ర పుణ్యచిత్ లోకః క్షీయతే ఇత్యుక్తరీత్యా కృష్ణ్యాదిఫలానా మివ యజ్ఞాదికర్మఫలానా మప్యనిత్యత్వానుమానకుళో వా ఆత్మవాక్ సమాహితచిత్తః. ఇదం శరీరం మాయామాత్రం ప్రకృతి పరిణామాత్మకం జ్ఞాత్వా క్షిగవచ్చేషతై కరపే ఆత్మవి భగవన్మాయయా విరచిత మితి జ్ఞాన్వీత్సర్వః. జ్ఞానం జ్ఞానాత్మక మాత్మస్వరూపం మయి సర్వశేషిణి సర్వాంతరాత్మవి ఉపాయోపేయభూతే నిత్యసంకల్పే పరమ కారుణికేనాలోచితవిశేషాశేషలోకశరణ్యే మయి సుదధీనం అనుసందధ్యా దిత్యర్థః. మాయామాత్ర మిత్యన్య మిత్వామాత్ర మితి నాథః. ప్రకృతే ర్మాయాశబ్దవాచ్యత్వే నిమిత్త మానురరాక్షసస్త్రాప్రిదీనా మివ విచిత్రకార్యకరత్వం తథా చ “తతో భగవతా తస్య రిజ్జెర్థం చక్ర ముత్తమమ్. అజగామ సమాజ్జన్తం జ్ఞానాలామాలినుదర్శనమ్. తేన మాయాసహస్రం తచ్చమ్మరస్యాశుగామినా, బాలస్య రక్షతా దేహ మేతైకస్యేన సూచిత” మిత్వాదౌ న మాయాశబ్దో మిథ్యావాచీ. ఐంద్రజాలికాది వ్యపి కేనవి స్మంత్రోషదా దినా మిథ్యాధ్వవిషయాయాః పారమార్థిక్యా బుద్ధే రుత్పాదకత్వేన మాయావీతి ప్రయోగః. తథా మంత్రోష దాదిభేదేన తత్ర మాయాశబ్దప్రయోగే వ్యనుగత స్త్యైవ శబ్దార్థత్వాత్ తత్ర మిథ్యాధ్వేష మాయాశబ్ద ప్రయోగో మాయాకార్యబుద్ధివిషయత్వే నౌపచారికో మజ్ఞాః క్రోశంతీతి వత్. అతోఽత్ర “మాయా తు ప్రకృతిం విద్యా” దిత్వాది వ్యభిచీయమాన్యగుణమయీ పరమార్థికీ ప్రకృతి రేవ మాయాశబ్దేనా బ్ధియతే తస్మాః కార్యం భగవత్స్వరూపతిరోదానం. స్వస్వరూపసోగ్యత్వబుద్ధి శ్చ.

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనః)

జ్ఞానిన స్త్యహ మేవేష్ట స్సార్వరో హేతు శ్చ సమృతః,
స్వర్గ త్రైవాపవర్గ శ్చ నాన్యోఽరో మదృతే ప్రియః.

౨

జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నాః పరం శ్రేష్ఠం విదు ర్మమ,

జ్ఞానీ ప్రియతమోఽతో మే జ్ఞానేనాసౌ విభర్తి మామ్.

౩

“జ్ఞానం చ మయి సంస్యపే” దిత్వనేన “ఓమిత్యాత్మానం యుజ్జేతేత్సుక్తార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే సంన్యాస శ్చాత్రాత్మరజిరనిక్షేపః. తమేవ వివృణోతి (జ్ఞానిన ఇతి.) జ్ఞానీ చాత్ర భగవచ్చేషతైకరసః ప్రకృతివియుక్తే కేవలాత్మ స్వవర్యవస్య స్మగవంతం ప్రేష్ఠ ర్మగవంత మేవ పరమప్రాప్యం మన్వానః తస్యాహ మేవ స్వార్థః ప్రాప్య ఇతి యావత్ తత్త్యేనేష్టః. తథా హేతుః. ప్రాప్త్యపాయ శ్చాహ మేవ సమృతః. మృదతే చాం వినా స్వర్గో మోక్షః కైవల్యం చ తథా యః కశ్చి, దన్యోఽపి న ప్రియః. అనేన “ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మిత్సుక్తార్థః, ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే.”

౪

ఇత్థం మయి సంన్యస్తాత్మస్వరూపా ఏవ మద్యాతాత్మ్యం విదు రిత్కభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానవిజ్ఞాన సమ్మూన ఇతి.) జ్ఞానం శరీరస్య మాయామాత్రత్వజ్ఞానం ఆత్మస్వరూపస్య ప్రకృతివివిక్తస్య భగవచ్చేషతైకరసత్వజ్ఞానం చ వివక్షితం. విజ్ఞానం భగవత్ ఏవోపాయోపేయత్వాద్యవసాయాత్మకం తాభ్యాం సమ్మూనాః, పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం అత ఏవ శ్రేష్ఠం సర్వోత్తమం మమ స్వరూపం విదుః. అనేన “దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతి తే” ఇత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. మే మమ జ్ఞానీ ప్రియతమః. ఆత్మవ స్మిరతిశయప్రియః ప్రియతమ ఇత్యనేన “స చ మమ ప్రియ” ఇత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః. అసౌ జ్ఞానీ జ్ఞానేన సూం వినాఽఽత్మధారణం న సంభవతీతి జ్ఞానేన హేతుభూతేన మాం విభర్తి ధారయతి తదాయత్తధారణోఽహ మిత్యర్థః. అనేన “జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మహిమే ఆస్థిత స్స హి యుక్తాత్మా మా మేవానుత్తమాం గతి” మిత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. తథాహి తత్రాభిషి భగవద్భాష్యకారైః “జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం తదాయత్తధారణోఽహ మితి మన్యే కస్యా తేషం యస్యా స్మయా వినాఽఽత్మధారణానమ్భావనయా మా మేవానుత్తమం ప్రాప్య మాస్థితః. అత ధ్రేవ వినా “యే యథా మాం ప్రసద్యంతే తాం నదైవ భజా మ్యహ” మిత్సుక్తవిధ స్వభావస్య మమాప్యాత్మధారణం న సంభవతి “తతో మమాప్యాత్మా హి స ఇతి”తి.

౫

తప స్తీర్థం జపో దానం పనిత్రాణీకరాణి చ,
నాలంకుర్వంతి తాం సిద్ధిం యా జ్ఞానకలయౌ కృతా. ౪

తస్మా జ్ఞానేన సహితం జ్ఞాత్వా స్వాత్మాన ముద్ధవ,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో భజ మాం భక్తిభావితః. ౫

జ్ఞానవిజ్ఞానయజ్ఞేన మా మిష్టాఽఽత్మాన మాత్మని,
సర్వయజ్ఞపతిం మాం వై సంసిద్ధిం మునయోఽన్వగుః. ౬

త్వయ్యుద్ధవా శ్రయతి య త్రివిధో వికారో మాయాతరావతతి నాద్యవపర్గయో ర్యత్.

“మాయామాత్ర మిదం జ్ఞాత్వా జ్ఞానం చ మయి సంవ్యసే” దిక్యాత్మనన్యాసస్య మాయా మాత్రజ్ఞానపూర్వకత్వము క్తం. తస్మాదవశ్యకత్వజ్ఞానాయ నిరతిశయశుద్ధ్యావహత్యమాహ (తప ఇతి.) యా శుద్ధిః. జ్ఞానకలయౌ జ్ఞానలేఖేన కృతా తా శుద్ధిం తప ఆదీని నాలంకుర్వంతీతిన కర్తం శక్తువంత్యర్థః. శక్తిద్యోతకోఽత్రాలంకరణః. “అలం భూషణవర్జ్యాప్తి క్తివారణవాచక” మిత్యనుశాసనాత్, ఇతరాణి పనిత్రాణి శౌచాదమనాదీని.

యో విద్యేత్వాదినోక్త మర్థ ముపసంహరతి (తస్మా దితి.) తస్మాత్ జ్ఞానస్య నిరతిశయ శుద్ధ్యావహత్వా త్రేన సహితం యథా తథా స్వస్యాంతరాత్మానం మాం జ్ఞాత్వా ప్రాప్యత్వేన ప్రాపకత్వేన చ జ్ఞాత్వేత్యర్థః. హేఉద్ధవ జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్న స్త్రాం జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్మన్న ఇత్యనేనాత్మసమ్నాసస్య సకృత్కర్తృత్వవ్యత్యేఽపి విశ్వాసాత్మకస్య విజ్ఞానాంత్యోక్తస్య యాఽజ్ఞేవాసువర్తనీయత్వం సూచ్యతే. మద్భక్త్యా మద్విషయకప్రేమ్ణా భావితః సంజాతాభిప్రాయవిశేషస్య మాం భజ ఆరాధయ మత్కైశ్చర్యం కుర్వీత్యర్థః.

ఉపదిష్టారే విశ్వాసజననాయ పూర్వేషాం వృత్తి మాహ (జ్ఞానవిజ్ఞానయజ్ఞేనేతి.) జ్ఞానవిజ్ఞానే ఏవ యజ్ఞప్రేన తయో ర్థేవతాప్రసాదహేతు స్సేన యజ్ఞత్వభావజం ఆత్మని జీవే ఆత్మాన మంతః ప్రవిశ్య ధారకం సర్వయజ్ఞవివాహకం మా మిష్టాఽఽత్మాన మాం వై మా మేవ సంసిద్ధిం ముక్తి మగుః ప్రాప్సుః.

విస్తరేణ జ్ఞానస్వరూపమిభుత్వాజననాయ సంగ్రహేణ దర్శయతి (త్వయీతి.) హేఉద్ధవ మాయాంతః ప్రకృత్యంతః మాయాపరిణామాత్మకశరీరం కదాశ్రయతి అవిష్టాయ వర్తమానే సంసారిణి

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనపుట్టః)

జన్మాదయోఽన్య యదమీ తవ తస్య కింస్య రాద్యంతయో ర్యద సదోఽస్తి తదేవ మధ్యే

ఉద్ధవ ఉవాచ—

జ్ఞానం వికుద్ధం విపులం యదేత ద్వైరాగ్యవిజ్ఞానయుతం పురాణమ్.

అఖ్యాహి విశ్వేశ్వర విశ్వమూర్తే త్వద్భక్తియోగం చ మహద్విమృగ్యమ్. ౮

తాపత్రయేణాభిహతస్య ఘోరే సంతప్యమానస్య భవాధ్వనీశ.

పశ్యామి నాన్యచ్ఛరణం తవాఙ్ఘ్రిద్వంద్వతపత్రా దమృతాభివర్ణత్. ౯

తస్య య ప్రీతిః అపిమద్యాంతమాసః ఉత్పత్తిస్థితిప్రళయరూప ఇతి యావత్ ఆపతతి న వికారః. యత్ యతః. అద్యవస్థయోః శరీరసంబంధా త్పూర్వకాలే తదవసానే చ నాస్తీతి యత శ్చామీ జన్మాదయః, అన్య శరీరస్యైవ యేఽమీ జన్మాదయః. సై తస్య తవ కిం స్యః దేహసంబంధినో జన్మాదయ స్తవ న స్య రిత్యర్థః. అనత శ్శరీరస్యాద్యంతయో రపి యథాఽలత్యస్వరూప మస్తి తన్మద్యేష్యస్యైవ న తు వృద్ధితయాదిమద్భవతీత్యర్థః. ఆచేతన పరిణామరూపా జన్మాదివికారత్రయ భాగవిత్య శ్చ దేహః, అత్మా తు తద్రూపితో విత్య ఇత్యేత దేవ మాయామాత్ర మిదం జాత్యే త్యనే నోక్త ఇత్యభిప్రాయః.

తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (జ్ఞాన మితి.) పురాణ ముపదేశవరంపరాప్రాప్తం జ్ఞానకార్యం వై రాగ్యం తత్ప్రియుక్తం విజ్ఞానం తాభ్యాం యుతం వికుద్ధం వికుద్ధత్వావహం యదేత జ్ఞానం త ద్విపులం యథా తథా మహద్విమృగ్యం మహద్భిరన్వేషణీయం పరమగోప్య మిత్యర్థః. త్వద్భక్తియోగం చాఖ్యాహి. ౮

బుభుతోపయుక్తాం దశా మావిష్కూర్వణ తస్మిన్పుత్రై త్వచ్ఛరణారవింద మేవ శరణ మిత్యర్థవస్యామీత్యాహ (తాపత్రయేణేతి.) హే ఈశ్వర ఘోరే దుస్సహే. సంసారావ్వపి తాపత్రయేణాభిహతస్య పీడితస్య అత ఏవ సంతప్యమానస్య పుంసః శరణం పాదనం తవాఙ్ఘ్రిద్వంద్వ మేవా తపత్రం తస్మా దన్యం న పశ్యామి కథంభూతా అమృతాభివర్ణత్ అమృతం మోక్షసుఖం తదభివర్ణతీతి తథా అమృతోపాయభూతా దిత్యర్థః. ౯

దష్టం జనం సంపతితం బిలేఽస్మి కాలాహినా జ్ఞల్లసుఖోరుతర్షమ్.

సముద్ధరై నం కృపయాఽఽపవర్గ్యై ర్వచోభి రాసింశ్చ మహానుభావ. ౧౦

శ్రీభగవా నువాచ—

ఇథ మేత త్పురా రాజా భీష్మం ధర్మభృతాం వరమ్,

అజాతశత్రుః పప్రచ్చ సర్వేషాం నోఽనుశృణ్వతామ్, ౧౧

వివృత్తే భారతే యుద్ధే సుహృన్నిధనవిహ్వలః,

శ్రుత్వా ధర్మా న్సహూ న్సశ్చా న్మోక్షధర్మా న్సపచ్చత. ౧౨

తా నహం తేఽభిదాస్యామి దేవవ్రతముఖా చ్ఛ్రితాన్,

జ్ఞానవిజ్ఞానవైరాగ్యశ్రద్ధాభక్త్యుపబృంహతాః. ౧౩

సన్నేప మధ్యవస్యత స్తవ కిం తచ్చువణే నేత్యత ఆహ (దష్ట మితి.) బిలే సంసారగర్తే పతితం కాల వివాహి సేన దష్టం జ్ఞాత్రసుఖేష్వేన ఉరు స్తర్షః తృష్ణా యస్య త మేనం తాపత్ర యాభిత స్తం జనం కృపయా సముద్ధర. కథం సముద్ధరణీయ స్తత్రాహ. ఆపవర్గ్యై రపవర్గబోధతై భాగముత్తై రాసింశ్చేతి. ౧౦

విషక్షిత స్మోత్తరస్య సాంప్రదాయకత్వ మాహ (ఇథ మితి.) ధర్మభృతాం భగవద్భక్తి లక్షణధర్మపరాజ్ఞాం మధ్యే వరం శ్రేష్ఠం భీష్మం రాజాఽజాతశత్రు ద్యుధిష్ఠిరః నోఽస్మాకం, సర్వేషాం శృణ్వతాం సతా మేత త్త్వత్పుష్ట మిత్థం త్వ మివ వస్రవ్య. ౧౧

క స్తస్య విప్రుచ్చిషాహేతు రిత్కత ఆహ (వివృత్త ఇతి.) సుహృదాం బన్ధూనాం విధనా ద్విహ్వలః విక్షిప్తచిత్తః తత్రప్రకాంతయేఽపృచ్ఛతేత్యర్థః. ౧౨

ప్రశ్నస్మోత్తరం వక్తుం ప్రతిజానీతే (తా వితి.) తా న్మోక్షధర్మాః, దేవవ్రతస్య భీష్మస్య. ముఖాత్ శ్రుతాః. తే తుభ్య మభిదాస్యామి. నమ జ్ఞానవైరాగ్యభక్తియోగబుధుతోః కిం మోక్షధర్మోపదేశే తేత్యత స్తా న్నిఃసంక్షి (జ్ఞానేతి.) జ్ఞానాదిభి, రుపబృంహతాన్ తత్సహితా విత్యర్థః. ౧౩

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనపుట్టః)

న వైకాదశపంచత్రీ న్భవా న్భూతేషు యేన వై.

ఈక్షతాతైక మప్యేషు తజ్ఞానం మమ నిశ్చితమ్.

౧౪

ఏతదేవ హి విజ్ఞానం న తత్రై కేన యేన యత్.

స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయా న్నశ్యే ద్భావానాం త్రిగుణాత్మనామ్.

౧౫

ఆదావంతే చ మధ్యే చ సృజ్యా త్సృజ్యం యదన్వియాత్.

పునస్తత్ప్రీతినంక్రామే యచ్చిష్యేత తదేవ సత్.

౧౬

శ్రుతిః ప్రత్యక్ష మైతిహ్య మనుమానం చతుష్టయమ్.

తాపత్ జ్ఞాన ముపదిశతి (న వేతి.) ననదావా శబ్దస్వరూపరసగంధాః విసర్గల్పగతుక్తయశ్చరేత ఉత్పన్నో మూత్రపురీషోత్పర్గ శ్చేత్యుత్పన్నద్వయన్వైకకోటిక్వప్రాసజేన నవేతి విద్రేకః అన్యథా దశేతి స్వాత్. ఏకాదశేద్వియాజే శఘ్నమహాభూతాని, త్రయః సత్త్వాదయో గుణాః ఏషు పరిదృశ్యమానేషు భూతేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు ఏతాః, భావాః ఆతైకం జ్ఞానైకాకార, మాత్మవస్తు చ జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం. యేన మయా సహితం మద్ధార్యం మచ్చేషతై కరినం జీవస్వరూపం చేత్యర్థః. ఆన్వీక్షేత ఉదేత దస్వీక్షణాత్మకం జ్ఞాన మితి మమ మయా నిశ్చితం ప్రకృతిపురుషయాథాత్మవివేచన మేవ జ్ఞాన మిత్యర్థః.

౧౪

అథావజ్ఞాన ముపదిశతి (ఏతదేవేతి.) యథాశబ్దేన పూర్విగ్రంథస్థప్రకృతిపురుషాకారః పరామృశ్యతే న తథా అతథా ప్రకృతిపురుషవినిక్షణేనేత్యర్థః. ఏకేన యేన మయైవోపాయభూతేన యదేకం మత్స్వరూపం ప్రాప్య మితి శేషః. ఏత దేవ హి విజ్ఞాన మిత్యర్థః. విజ్ఞాన మేవ ప్రపంచాయతి స్థితితి. త్రిగుణాత్మనాం త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామాత్మకానాం, భావానాం దేహానా మేవ జన్మస్థితి వినాశాః పశ్యేత్.

౧౫

సృజ్యా త్సృజ్యం శరీరా చ్చరీరాంతరం ప్రతి తస్యాదౌ అస్తే మధ్యే చ య దన్వియాత్. పున శ్చ ప్రతినంక్రామే శరీరప్రళయే యత్ శిష్యేత ఏకరూప మవతిష్ఠతే తదేవ సత్ అవికృత. మాత్మస్వరూప మిత్యేత దపి విమర్శనం జ్ఞాన మిత్యర్థః.

౧౬

అథ వై రాగ్యముపదిశతి (శ్రుతి రితి.) చతుష్టయ విత్తనంతరం తేనేతి శేషః. ప్రమాణశబ్దః కర్మణి బ్యుదంతః. తేన చతుష్టయేన ప్రమాణేషు ప్రమితేషు కర్మఫలేషు సః ఉత్తవిధజ్ఞానసంపన్నః విరజ్యతే ఇత్యేత ద్వైరాగ్య మిత్యర్థః. ఐతిహ్యశబ్దః శ్రుతిమూలకస్మృతిపురాణాదీనా మవ్యవలక్షణార్థః.

ప్రమాణే వ్యవసాధానా ద్వికల్పా త్పవరజ్యతే.

౧౩

కర్మణాం పరిణామిత్వా దావిరించా దమంగళమ్.

విపశ్చి న్నశ్వరం పశ్యే దదృష్ట మపి దృష్టవత్.

౧౪

భక్తియోగః పురై వోక్తః ప్రీయమాణాయ తేననఘ.

పున శ్చ కథయిష్యామి మద్భక్తేః కారణం పరమ్.

౧౫

తత్ర శ్రుత్యాదిప్రమితం కర్మఫలం స్వర్గాదిప్రత్యక్షసిద్ధం కృష్ణాదికర్మఫల మన్నాది అనుమానసిద్ధం త్వారోగ్యాది తస్మాదాదినాఽఽరోగజనకత్వానుమానసిద్ధత్వాత్ యద్వా అనుమానం వైరాగ్య హేతుతయోక్తం తచ్చ శ్రుత్యైవ ప్రదర్శితం “తద్యథేత్యకర్మచిత్ రోకః క్షీయతే ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచిత్ రోకః క్షీయతే” ఇతి ఇదం హి కృష్ణాదికర్మ ఫలం దృష్టాస్తేన కర్మఫలత్వహేతునా పుణ్యఫలస్య నశ్వరత్వం హ్యనుమాపయతి. అస్మి న్నక్షే చతుష్టయ మిత్యనంతరం తత్ర తేనేతి చ శేషః, తత్ర శ్రుత్యాదిప్రమితేషు పలేషు తేనేత్యనే నానుమానం పరామృత్యతే ప్రత్యక్షగ్రహణం దృష్టాంతార్థం, ఏతచ్చ స్వయ మేవ స్ఫుటీకరిష్యతి “అదృష్ట మపి దృష్టవ” దితి అత్రానుమాన స్వానుమేయద్వారా విరక్తిహేతుత్వం పుణ్యచిత్ రోకః క్షీయత ఇతి క్షయగ్రహణ మన్యేషా ముపలక్షణార్థ మితి శ్చిప్రయః సాధ్య ధర్మానిర్వికృత హేతుతయా నిర్దిశతి. అనవసానాత్ వికల్పాత్ పరిణామిత్వా దితి కర్మణా మిత్యేతి త్పలపరం కర్మణాం ఫలానాం అనవసానాత్ ఏకరూపకయావస్థిత్యభావాత్ వికల్పా త్తారతమ్యాత్ పరిణామిత్వా ద్వికారిత్వా ద్వికారిత్వా చ్చ విరజ్యత ఇతి సంబంధః. విరక్తి మేవానయేన దర్శయతి (అవిరిచ్ఛా దిత్వాదినా.) దృష్టవత్ అదృష్టం బ్రహ్మాదివత్సవర్యంతం నర్వ మపి శ్రుత్యాదిప్రతిపన్నం కర్మఫలం, నశ్వర మత ఏవామగ్లకం దుఃఖగర్భం చేతి విపశ్చిత్ జ్ఞానీ, పశ్యేత్.

౧౬

“త్వద్భక్తియోగం చ మహా ద్విమృగ్య” మితి భక్తియోగః పృష్టః తత్ర తస్య విస్తరేణోపపాదితత్వాత్ న తత్స్వరూపబుధత్వాప్రయుక్తః ప్రశ్నః కిం తు తదంతరంగవివిత్వా ప్రయుక్త ఇత్యభిప్రయః తదంతరంగసాధనాని వస్తుం ప్రతిజ్ఞానీతే (భక్తియోగ ఇతి.) ప్రీయమాణాయ భక్తియోగశ్రవణార్థం ప్రీతియక్తాయ యద్వా మద్వి పయప్రీతియక్తాయ అనేన సాత్రతా వ్యజ్యతే పురై వోక్తః నవరికర ఉక్త ఇత్యుక్తః, అతః సోఽధునా నోపదేష్టవ్య ఇతి భావః, ఇదానీం తూక్తే ష్టేవ భక్తియోగకారణేషు యత్పర ముత్కృష్టం అంతరంగకారణం తత్పునః కథయిష్యామి త్యర్థః, కారణ మిత్యేకవచనం సామాన్యాభిప్రాయకమ్.

౧౭

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

శ్రద్ధామృతకథాయాం మే శశ్వన్మధుణకీర్తనమ్.
పరివిష్టా తు పూజాయాం స్తుతిభిః స్తవనం మమ. ౨౦

ఆదరః పరిచర్యాయాం సర్వాజ్ఞై రపి వందనమ్,
మద్భక్తపూజాఽభ్యధికా సర్వభూతేషు మన్మతిః. ౨౧

మదర్థే ష్యజ్గ చేష్టా చ వచసా మధుణేరణమ్,
మయ్యర్పణం చ మనస సర్వకామవివర్జనమ్. ౨౨

మదర్థేఽర్థపరిత్యాగో భోగస్య చ సుఖస్య చ,
ఇష్టం దత్తం హతం భుక్తం మదర్థం యద్యతం తపః. ౨౩

కాని పున స్తానీత్యత ఆహ (శ్రద్ధేత్యాదినా.) మే మమామృతకుర్యా యా కథా తస్యాం తచ్చరివణాదా విత్యర్థః. శ్రద్ధా ఆదరః మదనుకీర్తనం, శశ్వదితి సర్వత్రానుషజ్యతే. మద్గుణకీర్తనం, పరివిష్టా ఆనక్తిః స్తుతిభిః జన్మకర్మప్రతిపాదకవచనైః. ౨౦

పరిచర్యా క్షగవన్మందిరసమ్మర్జనోపలేపక్రియా. పూజా త్యావాహనాదిషోడశోపచారాత్మికేతి న పౌనరుక్త్యం. సర్వాజ్ఞైః "పాదాబ్జశిఖ్యాం జానుభ్యాం శిరసా చావసీం స్పృశః, బిడ్డాజ్ఞలి ర్నమస్కుర్యా తృణాచ్ఛిజ్గ సృ ఉదీర్యతే, నిదాయ దండవ ద్వేహం ప్రసార్య చరణా కరౌ, బిద్వా ముకుళవ త్పాణీ ప్రణామో దండసంజ్ఞితః, పాదౌ శిర స్తథా హస్తౌ వికుఞ్చ్య ముకుళాకృతి, మనోబుద్ధ్యభిమానై శ్చ ప్రణామోఽష్టాజ్గసంజ్ఞితః" ఇతి విహితై స్సర్వై రజ్జైః అభ్యధికా మద్భక్తానాం పూజా ష మన్మతి ర్మదాత్మకత్వబుద్ధిః. ౨౧

మదర్థేషు మదారాధనోపకరణకులసీపుష్యాద్భార్జనేషు కర్మసు విమిత్రభూతేషు అజ్గ చేష్టాకాయవ్యాపారః వచసా లోకీకేనాపి మద్గుణానా మీరణం కథనం, అతః స్తుతిభి స్తవన మిత్యనేన పౌనరుక్త్యం, అర్పణం నమాధానం కామవివర్జనం ప్రయోజనాంతరావభిసంధిః. ౨౨

మదర్థే మత్ప్రీత్యర్థే అర్థపరిత్యాగః విత్తవ్యయః. భోగస్య తత్పాదనస్య చందనాదేః సుఖస్య పుత్కోసలాలనాదే శ్చ పరిత్యాగః. ఇష్టం యాగాదివైదికం కర్మ దత్తం దానం హతం హోమః భక్తం అతిథిభోజనం వ్రత మేకాదశ్యుపవాసాది తపః అన్యదపి శాస్త్రీయకాయశ్లేశాదికం ఏత త్సర్వం మత్ప్రీత్యర్థం కృతం మద్భుక్తేః కారణ మిత్యర్థః. ౨౩

ఏవం ధర్మో మనుష్యాణా ముద్ధవాత్మనివేదనమ్.

మయి సంజాయతే భక్తిః కోన్వర్థోస్యావశిష్యతే.

౨౪

యదాఽఽత్మ సృర్పితం శాంతం చిత్తం సత్వోపబృంహితమ్,

ధర్మం జ్ఞానం స వై రాగ్య మైశ్వర్యం చాభిపద్యతే.

౨౫

యదర్పితం తద్వికల్ప మింద్రియైః పరిధావతి.

రజస్వలం చానన్విష్టం చిత్తం విద్ధి విపర్యయమ్.

౨౬

ధర్మో మద్భక్తికృతోఽపిక్తో జ్ఞానం చై కాత్మ్యదర్శనమ్.

గుణే స్వసజ్గో వై రాగ్య మైశ్వర్యం చాణిమాదయః.

౨౭

ఏవం ధర్మ ఇత్యనుక్తసంగ్రహకం తత్ర ప్రదర్శనార్థ మాహ-అత్మనివేదనం, అత్మకల్ప స్తదనుబంధినా మప్యసలక్షణార్థః. నివేదనం భగవదాయత్రత్వానుసంధానం, మయా త్యవ్యైభ్య ఇత్యాదిః. ఏభ్యో రర్థేభ్యో మయి భక్తిః ప్రీతి రుపజాయతే, కిం తత ఇత్యత ఆహ. అన్య సంజాత భక్తియోగస్య, కో ను పురుషార్థోఽవశిష్యతే సర్వోఽపి సులభ ఏవేతి భావః.

౨౮

తదేవ సృష్టికరోతి (యదేతి) యదా సత్వోపబృంహితం సత్వేనాధరీకృతరజస్తమస్కేనోప బృంహితం సహితం, అత ఏవ శాంతం రాగా ద్యకలుషితం చిత్తం అంతరాత్మని మయి అర్పితం తదా స శుమాః. ధర్మాదీ న్యభిపద్యతే

౨౯

ఉక్తాకారవిసరీతాకారం చిత్తం తు ఆధర్మాజ్ఞానవై రాగ్యనైశ్వర్యాసాదక మిత్యాహ (యదర్పిత మితి.) రజస్వలం రజశ్శుద్ధి స్తమసోఽప్యసలక్షణార్థః. రజస్తమఃప్రచురం ఆనన్విష్టం దేహసక్తం యచ్ఛిత్త. మింద్రియై, రర్పితం వికల్పం శబ్దానికం, పరిధావతి వికల్ప ఇతి సప్రమ్యంతపాతే శబ్దాదివిషయేఽర్పిత మిత్యర్థః. ఉచ్ఛిత్తం విపర్యయ మధర్మాదికారణం, విద్ధి.

౩౦

అన్యథా వ్యాఖ్యాననిరాసాయ ధర్మావివక్షుప్తయం వివృణోతి (ధర్మ ఇతి.) మద్భక్తికృత్ మద్భక్తికారణం ఐకాత్మ్యదర్శనం ఏకాత్మకట్టో బహువ్రీహి, స్తస్య భవ ఐకాత్మ్యం, సర్వేషా మాత్మనా మేకవరమాత్మాత్మకత్వం తద్దర్శన మిత్యర్థః. గుణేషు శబ్దాదివిషయే స్వసజ్గః అన్తఃసాత్మ్యసర్వాలోకన పూర్వకానానక్తిః

౩౧

(జానన్యరూపాభివర్ణనమట్టః)

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యమః కతివిభః ప్రోక్తో నియమో వాఽరికర్షన.
 క శృమః కో దమః కృష్ణ కా తితిక్ష దృతిః ప్రభో. ౨౮
 కిం దానం కిం తప శ్శౌర్యం కిం సత్య మృత ముచ్యతే.
 క స్త్యాగః కిం ధనం చేష్టం కో యజ్ఞః కా చ దక్షిణా. ౨౯
 పుంసః కింస్వి దృలం శ్రీమ న్దయా లాభ శ్చ కేశవ.
 కా విద్యా ప్రీః పరా కా శ్రీః కిం సుఖం దుఃఖ మేవ చ. ౩౦
 కః పండితః క శ్చ మూర్ఖః కః పన్థా ఉత్పథ శ్చ కః.
 క స్వర్గో నరకః కశ్చి త్కో బన్ధ రుత కిం గృహమ్. ౩౧
 క ఆధ్యః కో దర్శిదో వా కృపణ శ్చ క తఃశ్వరః.
 ఏతా న్ప్రిశ్నా న్మమ బ్రూహి విపరీతాం శ్చ సత్పతే. ౩౨

శ్రీభగవా నువాచ—

అహింసా సత్య మస్తేయ మసజ్గో హీ రసంచయః.

ఏవం ధర్మాదిషు ప్రవృత్తేషు ప్రసజ్గా స్మక్తిసాధనతయోక్తయమనియమాద్యవాంతరభేద
 శమదమాదిన్వరూపబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (యమః కతివిధ ఇత్యాదినా.) హేరికర్షన కా దృతిః ౨౮

ఋత ముచ్యతే యదృత ముచ్యతే తత్కి మితి ప్రశ్నః ఇష్టం సుఖసాధనం కి మిత్యర్థః. ౨౯

హేశ్రీమన్ కా దయా కో లాభః హీ రిత్యత్ర కా హీరిత్యన్వయః. ౩౦-౩౧

కృపణః కః క శ్వేక్షరః ఏతాన్ ప్రశ్నాన్ పృష్టాన్ భక్తువయక్తాన్ మమ మహ్యం
 బ్రూహి. విపరీతాన్ అశమాదీ స్మక్తివిరోధిన శ్చ బ్రూహీతి సంబంధః. హే సతాం సతే. ౩౨

యమాన్నియమాం శ్చ సరిగయ్య దర్శయతి సార్థద్యమేన. తత్యాద్యశ్లోకోక్తాః యమాః
 శౌచాదయ స్తు నియమా ఇతి విశేషః. ఉగ్రయోః శ్లోకయోః ద్వంద్వస్మృతాః, తత్ర శౌచ మాంతరం
 బాహ్యం చేతి శౌచాదీనాం ద్వంద్వం గతవ్యా. అహింసా అభూతద్రోహచింతా. సత్యం
 భూతహితావహం వచః, అస్తేయం షనసాపి సరస్వా గహజం, అసజ్గః క్వావ్యనాసక్తిః హీన్యరూపం

ఆ స్తిక్యం బ్రహ్మచర్యం చ మౌనం వైర్యం క్షమా భయమ్.

౩౭

శౌచం జప స్తపో హోమ శ్శ్రద్ధాఽఽతిభ్యం మదర్చనమ్,
తీర్థాటనం పరార్థేహా తుష్టి రాచార్యనేవనమ్.

౩౮

యేతే యమా స్సనియమా ఉభయో ద్వాదశ స్మృతాః,
ఏషా ముపాసితా స్తాత యథాకామం దుహంతి హి.

౩౯

శమో మన్నిష్ఠతాబుద్ధేర్దమ ఇంద్రియసంయమః,
తితిజ్ఞ దుఃఖసమ్మర్షో జిహ్వాపస్థజయో ధృతిః.

౪౦

దండత్యాగః పరం దానం కామత్యాగ స్తవ స్సృష్టితమ్.
స్వభావవిజయో శౌర్యం సత్యం చ సమదర్శనమ్.

౪౧

స్వయ మేవ వక్ష్యతి ఆనందయః ఆపరిగ్రహః ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థవిశ్వాసః బ్రహ్మచర్యం ప్రీత్య
రాహిత్యం మౌనం వృథాఽఽలాపవర్జనం వైర్యం అచాంచల్యం క్షమా తితిజ్ఞ తస్యాః స్వరూపం
వక్ష్యతి.

౪౨

శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా జపో మంత్రావృత్తిః తపః శాస్త్రీయకాయక్లేశః శ్రద్ధా చికిత్సిత
విషయత్వరా ఆతిభ్యం అతిథిభోజనం తీర్థాటనం తీర్థయాత్రా పరార్థేహా వరోపక్రియా తుష్టి ర్యదృచ్ఛా
లాభసంతుష్టిః.

౪౩

కి మేభ్య ఇత్యత ఆహ (పుంసా మితి.) ఉపాసితా అనుష్ఠితాః ఏతే సేవాత యథాకామం
ఇచ్ఛానుసారం దుహంతి ఫలంతి.

౪౪

అథ శమాదీనాం స్వరూపం వివృణోతి (శమ ఇత్యాదినా యావదధ్యాయం) ఏతేనైవ
వివరితా అశమాదయోఽప్యన్నేయ్యాః. బుద్ధే ర్మన్నిష్ఠతాయా సా శమః. న తు శాంతిమాత్ర మిత్యర్థః.
ఇంద్రియసంయమః బాహ్యేంద్రియనియమనం న చోరాదే ర్దమనమాత్రం దుఃఖసమ్మర్షః దుఃఖస్య
సహనం న తారాదేః. జిహ్వాపస్థయో ర్వేగదారణం ధృతిః. న తస్యమద్వేగమాత్రమ్.

౪౫

దండః భూతద్రోహః తస్య త్యాగో దానం న ధనార్పణం కామత్యాగో భోగానపేక్ష తపః
న కృచ్ఛాదీః. స్వభావవిజయః, జీర్ణపాసాద్యనభిభూతత్వం శౌర్యం న తు శత్రువిజయమాత్రం
సమదర్శనం తారతమ్యాబోధేన సర్వస్య బ్రహ్మత్మకత్వదర్శనం, సత్యం న యథార్థభాషణమాత్రమ్, ౪౬

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనపుట్టు)

ఋతం చ సూన్యతా వాణీ కవిభిః పరికీర్తితా.

కర్మ స్వస్వసజ్జమ కౌచం త్యాగ స్సన్యాస ఉచ్యతే.

౩౮

ధర్మ ఇష్టం ధనం నృణాం యజ్ఞోఽహం భగవత్తమః.

దక్షిణా జ్ఞానసందేశః ప్రాణాయామః పరం బలమ్.

౩౯

భగో మ ఐశ్వరో భావో లాభో మద్భక్తి రుత్తమా.

విద్యాఽఽత్మని భిదాభావో జుగుప్సా హీ రకర్మసు.

౪౦

శ్రీర్గుణా నైరపేక్ష్యద్యా సుఖం దుఃఖసుఖాత్మయః.

దుఃఖం కామసుఖాపేక్ష పండితో బంధమోక్షవిత్

౪౧

సూన్యతా యథా దృష్టార్థవిషయా వాణీ ఋతం న తు ప్రియభాషణమాత్రం కర్మస్వసజ్జమః
కర్తృత్వాభిమానభావః. కౌచం న తు సాన్నిహదిజన్యమాత్రం కౌచ మపుష్ట మప్యభిప్రేతత్వా ద్వాస్యాభాతం
సన్యాసః. పరిత్యాగః త్యాగ ఉచ్యతే న తు కర్మత్యాగః.

౩౮

నృణాం ధర్మః మద్భక్తికృ ధర్మః ఇష్టం ధనం న తు విత్తమాత్రం భగవత్తమః
అతిశయితజ్ఞానశక్త్యాదిమానసాం యజ్ఞః స్వర్గాపవర్గసావనభూతో హి యజ్ఞః. న చాహ మేవేత్యర్థః.
జ్ఞానసందేశః. జ్ఞానం సందిశ్యతే సమ్యక్ గుపదిశ్యతే యేన “తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయే”
త్యాద్యుక్తేన ప్రణిపాతసేవాదినా న జ్ఞానసందేశో దక్షిణా న తు హిరణ్యాదిదానమాత్రం ప్రాణాయామః.
పరం బలం న తు దుర్మదబలమ్.

౩౯

యజ్ఞోహం భగవత్తమ ఇత్యుక్తం క స్తర్హి భగ ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య తం వ్యాపస్తే
భగో మే ఐశ్వరో భావః ఈశ్వరసమ్పందీ స్వభావః. ఐశ్వర్యవీర్యయశఃప్రభృతిః పరదుఃఖనిరాది
క్తిర్నాదయా లోకప్రసిద్ధి వేతి న వ్యాఖ్యాతం. ఉత్తమా ఉత్కృష్టా మద్భక్తి రేవ లాభః న తు పుత్రాది.
ఆత్మని భిదాభావః దేవమనుష్యత్వాద్యభిమానవృత్తి ర్విద్యా న తు జ్ఞానమాత్రం అకర్మసు నిషిద్ధకర్మసు.
జుగుప్సా. హేతుత్పదరహం, హీః న తు లజ్జామాత్రమ్.

౪౦

నైరపేక్ష్యద్యా ఇత్యాద్యశబ్దేన యచ్ఛుచ్ఛాలాభసంతోషాదివర్తిగ్రహః. నైరపేక్ష్యది
గుణనముదాయః. శ్రీ ర్మండనమ్ న తు కిరిహిదిః శ్రీ రిక్కర్థః, దుఃఖసుఖాత్మయదుఃఖమిత్రసుఖాపాయః
సుఖం న తు భోగః. కామసుఖాపేక్ష శబ్దాదివిషయసుఖాపేక్ష దుఃఖం బంధమోక్షవిత్ బంధమోక్షకారణవిత్
న తు విద్యత్మాత్రమ్.

౪౧

మూర్ఖో దేహోద్యహః బుద్ధిః పస్తా మన్నిగమ స్సత్వతః.

ఉత్పథ శ్చిత్తవిక్షేప స్పర్శ స్పృహగుణోదయః.

నరక స్తమ ఉన్నాహో బన్దు ర్గురు రహం సఖే,

గృహం శరీరం మానుష్యం గుణాఢ్యో హ్యధ్య ఉచ్యతే.

దరిద్రో య స్త్వసంతుష్టః కృపణో యోఽజితేంద్రియః,

గుణైః స్వస్థ కృతి రీశో గుణనంగో విపర్యయః.

ఏవ ముద్దవ తే ప్రశ్నా స్సర్వే సాధు నిరూపితాః,

దేహాది స్వహంబుద్ధి రాత్మాభిమానో యన్యః స మూర్ఖః. అహంబుద్ధికబ్ధో మమకాబుద్ధే
రవ్యవరజ్జాత్మకః. దేహదీప్యాదిశబ్దేన తదనుబంధినంగ్రహః, మన్నిగమః మాం నితరాం గమయతి
ప్రాసయతీతి మన్నిగమః మద్విషయజ్ఞానం పంథాః మార్గః. న తు కంటకాదిభూత్యో మార్గః చిత్తస్య
ఛేషః, శబ్దాదివిషయప్రాసజ్ఞం ఉత్పత్తః కుమార్గః, న తు చోరాద్యాకులః సత్సగుణ సోదయోఽఖి
వ్యుద్ధిః. స్వర్గః న త్వింద్రదిలోకః,

తమనుఁ జిన్నాహోఁబడివృద్ధి ర్నరకః న తు తామిప్రాదిః. గురు రేవ బిందుః స చ గురు
రహ మేతేశ్వర్యః. న తు పితృబ్రాతాదిః. మానుష్యం శరీరం గృహం న తు హర్యాదిభోగస్థానం
గుణాధ్యః, సదుపకారీ అధ్యః న తు ధనికః.

అనంతపు: యదృచ్ఛాబాధనంతోపరహిత: య: స: దరిర: “ఉపర్యుపరి పశ్యంత స్సర్వ
ఏవ దరిరతీ” తిన్యాయా షితి భావా: అజితేంద్రియ: కృపణ: శోభ్య: న తు దీన: గుణేషు శబ్దాదిషు
అనక్తా రీ ర్యన్య స ఈశ: న రాజాన: గుణేషు నన్దో యన్య స తు విపర్యయ: అనీశ: ఇద
మన్యమిప్రేతక్యా దు కమ్.

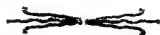
వ్యాఖ్యాన ముసనంహరతి (ఏవ మితి.) ప్రహ్లాదా, పృష్ఠాధారా, సర్వే సాధు యథాకథా విరూపిణాః ఇత్యం మోక్షోపయుక్తా యువాదయో విరూపిణాః, అత్రైవం విసరితా సపి విరూపయ్యత్పథి ప్రాయ మాలక్ష్మ్య కిం ప్రాతిస్సేకతత్పరూపవిరూపజనయాసేన తేషాం లక్షణతః సంగ్రహీతుం శక్యత్వా దిత్తిత్యనయ న్నాహ (కిం సర్వేనేతి.) కథం తర్హి మోక్షోపయుక్తతద్విరోధినో విషేష ఇత్యత ఆహ (లక్షణం గుణం యోగితి.) గుణదోషయో ర్యుక్త్యుపయుక్తతద్విరోధినో ర్గత్యు

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనములు)

కిం వర్జితేన బహునా లక్షణం గుణదోషయోః,
గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్ణనమ్.

౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

మస్తీత్యర్థః. కిం త దిత్యత ఆహ గుణదోషదృశి రితి. ఇహ సంసారిణాం వైషయికదృష్టదృష్టసుఖేషు
తత్సాధనేషు చ గుణబుద్ధిః, దుఃఖతత్సాధనేషు తు దోషబుద్ధిః, నైషా ఉభయీ బుద్ధిః దోషః గుణ
స్తూభయవర్ణనం ఉభయోః సంసారిణాం గుణవత్తయా దోషవత్తయా చాభిమతయో సుఖదుఃఖయో
ర్వర్ణనం గుణః తయో రుభయో రపి దోషదృష్టి గ్గుణ ఇత్యర్థః. స్వేచ్ఛేఽదికారే యా నిష్ఠా స గుణః
పరికిర్తితః. “విపర్యయ స్తు దోష స్వాస్థ్య దుఃఖయో రేష నిశ్చయః” ఇతి గుణదోషయో స్వరూపం స్వయ
షేవోత్తరాధ్యాయే వక్ష్యతి. తత్ర స్వస్వాధికారో నామ స్వస్వవర్ణాశ్రమానురూపం స్వస్వ సమీహిత
సాధనేషు ధర్మేషు విషా గుణః. తస్మిన్వర్ణయనిష్ఠా దోష ఇత్యర్థః. ఏవం చ ముముక్షో రనభిసంహిత
ఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మకమవమాద్యజ్ఞభక్తియోగనిష్ఠా గుణః దృష్టాదృష్టసుఖసాధనే నిష్ఠః. తు దోషః.
స్వాధికారవిష్టావిపర్యయ శ్చేతి గుణదోషవృత్తి ర్దోష ఇత్యుక్తం. తథా దుఃఖతత్సాధనేషు దోషదృష్టి రపి
ముముక్ష్యపేక్షయా దోష ఏవ దుఃఖేషు దృష్టి ర్ని తన్నివృత్త్యుపాయేషు ప్రవర్తయతి. ముముక్షోః
ప్రారబ్ధకర్మఫలభూతదుఃఖస్యావశ్యానుభావ్యత్వేన తన్నివృత్త్యుపాయేషు ప్రవృత్త్యభావా ద్దుఃఖార్థకర్మ
సూక్ష్మతస్యాపి ప్రవృత్త్యభావా చ్చ. అతః స్వాధికారవిష్టావిపర్యయస్వరూపత్వా ద్దోషదృష్టి రపి దోష
ఏవేత్త్యుక్తం. ఏవం చ ముముక్షో ర్యా బుభుక్స్వాధికారనిషా సుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్త్యుపాయాభినివే
శాత్మికా నైవ వివరీతత్వస్వాధికారనిష్ఠాత్వం వివరీతత్వ మితి లక్షణం ఫలితం అన్వాధికారాభినివేశ
శ్చాశ్రమాదిస్వరూప ఇతి చ స్వ తస్మిన్వర్ణయత్వమ్.

౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయసంహితాపారామరీకానుధాకరన్య సర్వవిద్యాదిధేః శ్రీశైలగురోః సుశేష
తద్రచణకసులబధిచయప్రసన్నతత్సృక్తిసమవిగతశ్రీమద్భాగవతార్థసూదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవినుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసంసూత్యాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

అథ వింశోఽధ్యాయః

ఉద్గ్రహ ఉవాచ—

విధి శ్చ ప్రతిషేధశ్చ నిగమో హీశ్వరస్య తే.
అపేక్షతేఽరవిందాక్ష గుణం దోషం చ కర్మణామ్.

వర్ణాశ్రమవికల్పం చ ప్రతిలోమానులోమజమ్.
ద్రవ్యదేశవయఃకాలా స్వస్థం నరక మేవ చ.

అథ వింశోఽధ్యాయః

“గుణదోషద్యుః ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన” మితి గుణదోషద్యుతే ర్దోషత్వేన తదుభయ వర్జనాత్మకగుణేన భవితవ్య మిత్యుక్తం. నను దృష్టసుఖదుఃఖప్రాప్తినిష్పత్త్యుపాయద్యుతేః ప్రత్యక్షేది మూలకత్వేనదృష్టసుఖదుఃఖప్రాప్తినిష్పత్తిసాధనద్యుతే ర్వేదాఖ్యాశాస్త్రైకమూలకత్వా ద్వేదస్య చ విధివిషేదాత్మకస్య త్వదాజ్ఞారూపత్వా త్వ మేవ వేదముభేదేనైవం కురు మైవ మిత్యాజ్ఞాప్య కథ మధునా ఉభయం వర్జయే దితి నిషిద్ధం బ్రూష ఇత్యాక్షిపతి (విధిశ్చేతి వచ్చితి.) తే తవ నిగమః శాననరూపః విధివిషేదాత్మకో వేదః స చ విధేయానాం ప్రతిషేధ్యానాం చ కర్మణాం గుణం దోషం చేతి భావ ప్రధానో నిర్దేశః. గుణరూపతాం దోషరూపతాం చాపేక్షతే అత్ర విధేయేషు కర్మసు ప్రవర్తనార్థం గుణరూపతాం నిషేధేషు త్యాజనార్థం దోషరూపతాం అపేక్షత ఇతి విభాగః. అపేక్షణ మత్ర బోధనం, తథా వర్ణాశ్రమవికల్పాదీం శ్చాపేక్షత ఇతి సంబంధః.

తత్ర వర్ణాశ్రమవికల్పో వర్ణాశ్రమభేదః ప్రతిలోమమనులోమం చ జాతా యస్మిన్ తం వర్ణాశ్రమవికల్ప మితి సంబంధః. తత్ర ప్రతిలోమజాః ఉత్తమవర్ణాసు శ్రీపు హీనవర్ణేభ్యః పురుషేభ్యో జాతాః మాతృవై డేహకారయః అనులోమజా స్తూత్రమవర్ణేభ్యో హీనవర్ణాసు శ్రీపు జాతాః మూర్ధాన పి క్తాః పుష్పాదాయః తత్ర వర్ణాశ్రమభేద మధికారిత్వేనాపేక్షతే. ద్రవ్యం కరణత్వేన దేశకాలా నాధారత్వేన వయ స్త్వదికారిణీశ్వరత్వేన స్వర్గం నరకం చ ఫలత్వేన తత్ర నరకస్య ఫలత్వం నిషేధాతివృత్తౌ ద్రవ్యం చరుపురోదాశాదికం దేశః. “స మే యజేతే” త్యాద్యుక్తవిధిః. వయ స్తు జాతపుత్రః కృష్ణకోఽగ్ని నాదధీతే” త్యాద్యుక్తవిధిం కాలస్తు “వసంతే వసంతే జ్యోతిషా” యజేతేత్యా ద్యుక్తవిధిః.

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

గుణదోషభిదాదృష్టి మంతరేణ వచ స్తవ.

విశ్లేయసం కథం నృణాం నిషేధవిధిలక్షణమ్.

పితృదేవమనుష్యాణాం వేద శృణు స్తవేశ్వర.

శ్రేయ స్త్వనుపలభ్యేర్థే సాధ్యసాధనయో రపి.

గుణదోషభిదాదృష్టి ర్నిగమా త్రేన హి స్వతః.

నిగమే నావవాద శృణు భిదాయా ఇతి మే భ్రమః.

అపేక్షతాం తతః కి మత ఆహ (గుణదోషభిదాదృష్టి మితి.) గుణదోషభేదదర్శన మంతరేణ విధివిషేదాత్మకం తవ వచః కథం నృణాం విశ్లేయసప్రతిపాదకం స్యాత్ గుణదోషభిదాదృష్టిం తతః ప్రవృత్తిం నివృత్తిం చోపజనయ్య త్వద్వచః పురుషార్థపర్యవసాయీ స్యాద్ దిత్వార్థః. విశ్లేయసశబ్దః పురుషార్థమాత్రపరః. అతో గుణదోషాదిభేదదర్శన స్యావశ్యకత్వా న్న తద్వర్ణనం యుక్త మితి భావః.

అలోకికశ్రేయస్తత్పాదనాదిజ్ఞానం చ కాస్త్రైజ్ఞైర్వోపజనయితవ్య మిక్త్యాహ (పిత్రితి.) అర్థే అలోకికశ్రేయసి తత్పాదనరూపే చార్థే అనుపలభ్యే ప్రత్యక్షాదిభి రనవగతే సతి సాధ్యసాధనయోః స్వర్గాది యజ్ఞాద్యో రనుపలబ్ధయో స్పృతోః హేళేశ్వర శ్రేయః శ్రేష్ఠం చక్షు స్తద్వత్ జ్ఞాపక స్త్వన్నిగమరూపో వేద ఏవ చక్షుః చక్షుషి శ్రేయస్త్వం చ కామలాదిదోషరాహిత్యం. వేదే తు పురుషదోషాస్పర్శః పితృదేవమనుష్యాణా మిత్యనేనాన్వాచీనానా మలోకికశ్రేయస్తత్పాదనాదిజ్ఞానం వేదం వినా నాస్తీతి కిం వక్తవ్యం. యతః పూర్వేషా మపి నాస్తీతి సూచ్యతే.

అతో గుణదోషభిదాదృష్టి స్తే తవ నిగమో దాక్షారూపా ద్వేదాదేవ న తు స్వతః ఏవంస్థితే అధునా నిగమేన “గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన” మిత్యనేనానుశాసనేన భిదాయా గుణదోషదృశిభేదస్యావవాద శృణు తతః కృత ఇతి శేషః. అతో మే భ్రమః మమ చిత్తం భ్రామ్యతీత్యర్థః.

శ్రీరగనా నునాన —

యోగా ప్రయో మయా ప్రోక్తా నృణాం శ్రేయో విదిత్యయా.

జ్ఞానం కర్మ చ భక్తి శ్చ నోపాయోఽన్యోస్తే కర్హిచిత్.

౬.

విర్విజ్ఞానాం జ్ఞానయోగో న్యాసినా మిహ కర్మసు.

తేష్యవిర్విజ్ఞాచిత్రానాం కర్మయోగ స్తు కామినామ్.

౭

యదృచ్ఛయా మత్కథాదౌ జాతశ్రద్ధ స్తు యః పుమాన్.

న నిర్విజ్ఞో నాతినక్తో భక్తియోగోఽన్య సిద్ధిదః.

౮

న హి నర్వస్య వేదబోధితం వర్ణయితవ్య మిత్యవ్యతే యేన తవ భ్రమ స్సాత్ కిం తు విరూపకభేదేన నర్వం వ్యవస్థిత మిత్యవ్యతే. నరకాపేక్షయా హి స్వరో గుణః అత ఆపేక్షితగుణదోష విభాగమాత్రం క్రియతే. అతో విధినిషేధకాప్రవిరూపకస్య స్వర్గో నరక శ్రేయ్యభయ మపి దుష్ట మితి గుణదోషభేదావనాదః కృతః. మోక్షోపాయ స్తు విరూపకస్యాపి గుణవత్తర ఇతి గుణదోషభేదావ నాదవచనం న తద్గోచర మపి తు సంకుచితవిషయ మితి పరిహారం వివక్షా స్తావ దధికారిభేదేన పురుషార్థసాధనాని వ్యవస్థితావీత్యాహ (యోగా ప్రయ ఇత్యాదినా స్వేస్వేఽధికార ఇత్యతః ప్రాక్తనేన.) నృణాం శ్రేయోవిదిత్యయా శ్రేయ ఆనాకు మిచ్ఛయా కైవల్యస్వర్గావస్థిరూపశ్రేయఃప్రాప్తేచ్ఛయా మయా ప్రోక్తాః. కే పున స్తే ఇత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞాన మత్ర ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాత్మకం కర్మ అభినంహితఫలకర్మయోగః భక్తిః భక్తియోగః ఏభ్యోఽన్య ఉపాయః పురుషార్థసాధనం కు తచి దపి నాస్తి కృతోన్నఽపి వేద స్రస్మూలస్య తీర్తిహాసపురాణాదిశైలైకత్పృతిపాదనవర ఇత్యర్థః.

౯

ఇహ తత్ర కర్మసు విర్విజ్ఞానాం తత్ఫలేషు దుఃఖబద్ధ్యా విరక్తానా మత ఏవ న్యాసినాం తత్సాధనభూతకర్మత్యాగినాం జ్ఞానయోగః తత్ర తేషా మధికార ఇత్యర్థః. కామినాం స్వర్గకామానాం అనిర్విజ్ఞాచిత్రానాం ఉత్సాహినాం కర్మయోగః.

౧౦

(యదృచ్ఛయేతి.) యదృచ్ఛయా కేరపి భాగ్యోదయేన మత్కథాదౌ మత్కథాశ్రవణాదౌ యో జాతశ్రద్ధః సంజాతాదః న నిర్విజ్ఞ ఇత్యనేనేదానీం కర్మఫలకామిత్యం న వివక్షితం. కిం తు పూర్వకామనాప్రయృక్తకర్మానుష్ఠానవాసనయా ఇదానీ మపి ఫలే వ్యవశేషితవాసనామాత్రత్వం అత ఏవ నాతినక్తః దోషావేక్షణేనాతీవాసక్తిరహితః తస్య భక్తియోగః అనుష్ఠిత ఇతి శేషః. సిద్ధిరః అపవర్గదః.

౧౧

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణన పుట్టః)

తావ త్కర్మాణి కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావతా.

మత్కథాశ్రవణాదో యావ చ్చృద్ధా న జాయతే.

స్వధర్మస్థో యః స్వజ్ఞై రనాశీః కామ ఉద్ధవ,

న యాతి స్వర్గనరకౌ య దన్య న్న సమాచరేత్.

అస్మిన్లోకే వర్తమాన స్వధర్మస్థోఽనఘ శ్శుచిః.

జ్ఞానం వికుర్ధ మప్నోతి మద్భక్తిం వా యదృచ్ఛయా.

నను, సతి వాసనమాత్రావశేషే తతః కామ్యకర్మస్వేన ప్రవర్తేత న త్వత్కథాశ్రవణాదపి కథం తస్య భక్తియోగ స్సామితితః సైతతోపాయ మాహ (తావ దితి.) యావతా యావత్ న నిర్విద్యేత అతీవ నిర్విద్యో న స్సామిత్ యావచ్చ మత్కథాశ్రవణాదో వా శ్రద్ధా ధ న జాయతే తావ త్కర్మాణి అనభినంహితఫలాని వర్ణాశ్రమోచితాని కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావత్తేత్యనేనామోక్షం వాసనా మాత్రానువృత్తే స్రావ త్కర్మానభినంహితఫల మనుష్ఠేయ మేవేతి సూచితమ్.

ఏవ మామోక్షం. స్వధర్మస్థః సంద్యోపాసనాద్యాచారవిష్టః యజ్ఞైః పఞ్చభి ర్మహాయజ్ఞై ర్మాం యజః, కామే ఫలే అనాశీః ఆకారహితః స్వర్గనరకౌ న యాతి కిం తు జాతమద్భక్తియోగో మా మేవ యాతీత్యర్థః. అతో, యత్ అన్యత్ అభినందినహితఫలం కర్మ నాచరేత్ నానుతీషేత్.

స్వర్గనరకౌ న యాతి చేత్ కిం తర్హి యాతీత్యత అహ (అస్మిన్నితి.) అస్మిన్లోకే జేహే వర్తమానః అనఘః నిషిద్ధాన్నివృత్తః స్వధర్మస్థః అత ఏవ శుచిః, మత్కథాశ్రవణాదో వేతి వాశబ్దేన జ్ఞానయోగేఽపి యావ స్స శ్రదా జాయతే తావ జ్ఞానయోగాధిక్యత స్వాప్యనభినంహితఫలవర్ణాశ్రమోచిత కర్మానుష్ఠేయ మేవేతి సూచితం. తదథనా స్పష్ట మేవోక్తం (జ్ఞానం వికుర్ధ మితి.) యదృచ్ఛయా మద్భక్తియోగం వా తత్ర తత్ర భక్తియోగానుగ్రహకతయోక్తస్య జ్ఞానస్య విపాక మనసేక్ష్య ప్రథమ మత ఏవ కేనచి ద్భాగ్యవిశేషేణ భక్తియోగ మప్నోతీత్యర్థః.

స్వర్గిణోఽప్యేన మిచ్చన్తి లోకం నిరయిణ స్తథా.

సాధనం జ్ఞానభక్తిభ్యా ముభయం తదసాధకమ్.

౧౨

న నర స్వర్గతిం కాంక్షీ న్నారకీం న విచక్షణః.

నేమం లోకం చ. కాజ్ఞేత దేహావేశాత్ప్రమాద్యతి.

౧౩

ఏత ద్విద్వా న్పురా మృత్యో రభవాయ ఘటేత నః.

అప్రమత్త ఇదం జ్ఞాత్వా మర్త్య మస్యర్థసిద్ధిదమ్.

౧౪

విచక్షితపరిహారోపయోగితయా సరకస్వర్గకై వల్యమోక్షణా ముత్తరోత్తరం గుణవత్తమత్వం ద్యోతయన్నిరతిశయపురుషార్థసాధనక్షమం నృదేహం నిహీనపురుషార్థసాధనోపయుక్తం న కుర్యా దిత్యాహ (స్వర్గిణ ఇతి ద్వాభ్యాం.) స్వర్గిణః స్వర్గసాః నిరయిణః నిరయస్థాః ఏనం మానుష్యం దేహ మిచ్చంతి, ఇచ్ఛాయాం హేతుత్వేన దేహం విచక్షేత్ సాధనం జ్ఞానభక్తిభ్యా మితి. జ్ఞానభక్తిభ్యాం కై వల్యమోక్షయో సాధక మిత్వర్థః. నృదేహస్య తత్సాధకత్వేన న స్వర్గనిరయదేహయో రసాధకత్వం జ్ఞాపితం. తత్ నష్ట మాహ ఉభయం తదసాధక మితి. ఉభయం స్వర్గనిరకళరీరం శాస్త్రస్య మనుష్యాదీకారిత్యా తద్విహిత వ్యైపపురుషార్థసాధనత్వా దితి భావః.

౧౫

స్వర్గిణోఽపిచ్చంతీత్యనేన స్వర్గిణీరాపేక్షయాఽపి స్వదేహస్యోత్తమత్వం సూచితం. తత్ప్ర హేతుతయా నిరతిశయపురుషార్థసాధనత్వ ముక్తం. అతో దృష్టాదృష్టవైషయికముఖసాధనోపయుక్తం న కుర్యా దిత్యాహ (నేతి.) విచక్షణః కుశలః, నారకీం గతి మితి దృష్టాంతార్థం. యథా నారకీం గతిం న కాజ్ఞేత్ తథా స్వర్గతి మపీత్యర్థః. గతి రుపాయః పున రిమం లోకం నృదేహం చ దృష్టాదృష్టముఖ సాధనోపయుక్తం. న కాజ్ఞే దిత్వర్థః. కాజ్ఞాయా మనర్థ మాహ దేహావేశా త్ప్రమాద్యతీతి. దృష్టాదృష్టదేహానుభావివేశాత్ ప్రమాద్యతి ప్రమాదం ప్రాప్నోతి. ప్రమాదో మోహః అంతస్థావరతాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

౧౬

నన్వవృష్ట మన్య దిద ముచ్యత ఇత్యపాంగత్యం పరిహర్తు మాహ (ఏత దితి.) యో మృత్యోః పురా మరణా త్పూర్వ వేన కరీరదర్శ్యావస్థాయా మేవేత్యర్థః. మర్త్యం మరణశీల మప్యేత స్మరకరీర మర్థసిద్ధిదం నిరతిశయపురుషార్థసిద్ధ్యుపయుక్తం జ్ఞాత్వా అప్రమత్తః అవహతచిత్తో భవతి. న విద్వా నమృతిత్వాయ మోక్షణం ఘటేత యతేత. అత ఉపయుక్తమేవేదం జ్ఞాన మితి వాసంగత ముక్త మితి భావః.

౧౭

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

చిద్యమానం యమై రేతైః కృతనీడం వనస్పతిమ్.

ఐగ స్వకేత ముత్పృజ్య క్షేమం యాతి హ్యలమ్పటః.

౧౫

అహోరాత్రై శ్చిద్యమానం బుధ్వాఽఽయు ర్భయవేషభుః,

ముక్తసజ్గ పరం బుధ్వా నిరీహ ఉపశామ్యతి.

౧౬

నృదేహ మాద్యం సులభం సుదుర్లభం ప్లవం సుకల్పం గురుకర్ణధారమ్.

మాయాఽనుకూలేన నభస్వతేరితం పుమా నృవాద్ధిం న తరే త్స ఆత్మహః.

౧౭

మృత్యోః పురైవ యతేతేత్యేత దేవ రూపకవిశేషాభిప్రాయేనాహ (చిద్యమాన మితి.)
యమైః యమన నిర్దయైః ఏతైః పురుషైః కృతం నీడం కులాయం, యస్మిన్ తథాభూత మపి
వనస్పతిం యమైః చిద్యమానం, జ్ఞాత్వా ఐగః స్వకేతం స్వాశ్రయం విహాయ అలమ్పటః అనాళః క్షేమం
సుఖం యాతి తథా కృతహృదాభ్యానీడం వనస్పతితుల్యం శరీరం చిద్యమానం జ్ఞాత్వా ఐగః స్వకేతం
స్వాశ్రయం విహాయ అలమ్పటః అనాళః క్షేమం సుఖం యాతి తథా కృతహృదాభ్యానీడం వనస్పతితుల్యం
శరీరం చిద్యమానం జ్ఞాత్వా పక్షితుల్యో జీవః అలమ్పటో నిష్కామః స్వకేత ముత్పృజ్య నగ్వర
శరీరసంబంధవివృత్తుపాయం జ్ఞాత్వా క్షేమం యాతిత్యర్థః.

౧౫

ఏతదేవ వివృణోతి (అహోరాత్రై రితి.) అహోరాత్రమాత్రైః కాలావయవై రాయుః
చిద్యమానం జ్ఞాత్వా భయేన వేషభుః కమో యస్య సః ముక్తసజ్గః ఇహముత్ర భ సజ్గహితః
నిరీహః నిర్వాహిరః వైషయికసుఖార్థవ్యాపారరహితః పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం మాం జ్ఞాత్వా
ఉపాస్య ఉపశామ్యతి ప్రకృతినందించా ద్విరతో భవతి.

౧౬

ఇత్థం నిరతిశయశ్రేయస్సాధనోపయుక్తనృదేహం లభ్యాప్యమృతాయాయకమానం నిందతి
(నృదేహ మితి.) ప్లవ మిత్యస్య లభ్యేతి శేషః. యో భవాద్ధిం సంపారసాగరం న తరేత్ న ఆత్మహః.
తత్ర హేతుతేన నృదేహం విశిష్ట- ఆద్యం సర్వఫలమూలం ఏకదుసార్థికసాధనై స్సర్వఫలసాప్తైః
సుదుర్లభం ఉద్యమకోటిభి రపి ప్రాప్త మకళ్యం. తథాఽపి సులభం యద్భవాల్లభ్యాత్, సుకల్పం
సర్వసాధనక్షమం గురుః సంశ్రితమాత్ర ఏవ కర్ణధారో నేతా, యస్య తం మయా స్మృతమాత్రేణా
సుకూలమారుతేన ప్రేరితమ్.

౧౭

యదాఽరఘేషు నిర్విణ్ణో విరక్త స్సంయతేంద్రియః,
అభ్యాసేనాత్మనో యోగీ ధారయే దవలం మనః.

౧౮

ధార్యమాణం మనో యర్హి బ్రాహ్మదాశ్వనవస్థితమ్,
అతంద్రితోఽనురోధేన మార్గేణాత్మవశం నయేత్.

౧౯

మనోగతిం న విస్మయే జ్ఞితప్రాణో జితేంద్రియః,
సత్త్వసమృన్నయా బుద్ధ్యా మన ఆత్మవశం నయేత్.

౨౦

ఏష వై పరమో యోగో మనస స్సంగహ స్మృతః,

ఇత్యం తావత్కర్మాణి కుర్వీతేత్యాదినా నానివిర్విజ్ఞాన్య కృత్య ముక్తం. అథ కన్యచి ద్వేషాదతివిర్విజ్ఞాన్య కృత్య మాహ (యదేత్యర్థః.) యదా అరఘేషు కామ్యకర్మసు నిర్విజ్ఞః దుఃఖదర్శనేన వితరా ముద్విగ్నః అత ఏవ తత్ఫలేషు వితరాం విరక్త శ్చ తదాఽయం సంయతేంద్రియః వియమితబాహ్యభ్యంతరేంద్రియః అభ్యాసేనాత్మనః స్వస్య మనః అవలం యథాతథా ధారయేత్. మయాతి శేషః.

౧౮

అచాఞ్చల్య మేవ దుష్కరం మన్వానం ప్రత్యుపాయ మాహ (ధార్యమాణ మితి) ధార్యమాణ మపి. బ్రాహ్మద్విషయాంతరే ప్రియతీ శేషః. ఆశ్వనవస్థితం, స్థావర తదా అతన్నితోఽప్రమత్తః అనురోధేన మానస మనుసరతేన మార్గేణోపాయే నాత్మవశం నయేత్.

౧౯

కోసా వనురోధ ఇత్యత స్తం దర్శయ న్నాహ (మనోగతి మితి.) గతి ర్నియమనం తాం న విస్మయేత్ వియమ్యమాన మపి మనో న వియతం భవతి. అతః కిం విధేయ మితి తూష్టిం తావత్స తిష్ఠే దిత్యర్థః. కింతు జితప్రాణో జితేంద్రియ శ్చ సత్త్వేన సాత్వికాహారాభి రుపచితేన సత్త్వేన సంకుద్ధయా బుద్ధ్యా అధ్యపసాయాత్మికయా శనై శ్చనై స్వస్వవశం నయేత్.

౨౦

ఇమ మనురోధమార్గం సద్విష్టాంతం ప్రాతి (ఏష ఇతి.) ఏషః అనువర్తమానేనేన మార్గేణ మనస స్సంయమః. పరమో యోగః ఆత్మవశీకరణసాధనత్వా దితి భావః. యథా అదాంతస్య అదిమవీయ స్పార్శ్యతోఽశ్వస్య హృదయజ్జత్యం స్వమనోఽభిప్రాయానుసారం గతి మవివర్చన శనై

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనపుట్టః)

హృదయజ్ఞత్వ మన్విచ్ఛ న్న దాంతస్యార్థతో యథా.

౨౧

సాంఖ్యేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానులోమతః.

భవాస్యయా వనుధ్యాయే న్మనో యావత్ప్రసీదతి.

౨౨

నిర్విణ్ణస్య విరక్తస్య పురుష స్సోక్తవేదినః.

మన స్త్యజతి దౌరాత్మ్యం చింతిత స్యానుచింతయా.

౨౩

యమాదిభి ర్యోగపదై రాస్వీకీక్యా చ విద్యయా.

మమార్చపాననాభి ర్వా నాన్యై ర్యోగ్యం స్మరే న్మనః.

౨౪

శృణైః పునః పున స్త మనుసర న్నేవ శిక్షయతి యథాశ్చదారకః. ప్రథమం కించి త్తద్గతి మనువర్తతే తథా చ తం ధృత్వైవ గచ్ఛతి న తూపేక్షతే తద్వత్ మనః క్రుద్యతి అసూయతే ఉత్పథం గంతు మిచ్ఛతి శామ్యతీత్యేన మాలోచయత్.

౨౫

సాంఖ్యేనేతి సాంఖ్యేన త త్త్వవివేకేన సర్వభావానాం మహదాదిపృథివ్యంతానాం అనులోమతః ప్రకృత్యాదిక్రమేణ భవం ప్రతిలోమతః. పృథివ్యాదిక్రమేణ అస్యయం యావదాత్మనో మనః ప్రసీదతి తావ దనుధ్యాయేత్.

౨౬

ఏవం సాంఖ్యేన త త్త్వవిచారేణ చింతితస్య సృష్టిప్రళయదేః అనుచింతయా భూయో భూయ శ్చింతయా నిర్విణ్ణస్య సంసారా దుద్విగ్న స్సాత ఏవ విరక్తస్య ఉక్తవేదినః సాంఖ్యవేదినో వా మనో దౌరాత్మ్యం శబ్దాదివిషయప్రావణ్యం, త్యజతి.

౨౭

కిం చ (యమాదిభి రితి.) యోగమార్గైః. ఆస్వీకీక్యా త త్త్వవిమర్శనాత్మికయా విద్యయా చ మమార్చపద్యానాదిభి ర్వా వాశబ్దేనాస్య పక్షస్య స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి. ఏతై రుపాయై ర్యోగ్యం పరమాత్మానం మామనుస్మరేత్. ఏవం చే ద్దౌరాత్మ్యం త్యజతీతి భావః. అన్యై రుపాయాంతరై స్తు న త్యజతీతి సంబంధః.

౨౮

యది కుర్యా త్ప్రమాదేన యోగీ కర్మ విగర్హితమ్.

యోగేనైవ దహే దంహో నాన్య తత్ర కదాచన.

౨౫

స్వేస్వేఽధికారే యా విష్టా న గుణః పరికీర్తితః.

విపర్యయ స్తు దోష స్సాస్య దుభయో రేష నిశ్చయః.

౨౬

కర్మణాం జాత్యకుద్ధానా మనేన నియమః కృతః.

గుణదోషవిధానేన సజ్ఞానాం త్యాజనేచ్ఛయా.

౨౭

నను దౌరాత్మ్యస్య దురితమూలత్వా ద్యోగినోఽపి కథంచి ద్దురితావత్తేః తదపాకరణాయ (ప్రాయశ్చిత్తాదిరూపయత్నాంతరం కార్య మేవేతి కథం నాన్యై రిత్యవ్యత ఇత్యత్రాహ (యదీతి.) విగర్హితం విషిద్ధం కర్మ యది కుర్యాత్ తర్హి తదంహో దురితం యోగేనైవ దహేత్ తదనుభ్యానాత్మక యోగాభ్యాసేనైవాపాకుర్యా దిత్యర్థః. న త్వన్యైః కృచ్ఛాదిది ర్మత్వైః. ప్రామాదిక స్తోత్రరాఘస్య విద్యయా విసళః. ప్రామాదికం చోత్తరం న్యాసేన క్షవయ" నిత్యాచార్యై రభిహితః.

౨౮

ఇత్థ మధికారిభేదేన సాధనవ్యవస్థా మఖిదాయ ప్రకృతాక్షేపస్య పరిహారం విపక్ష స్థాన ద్గుణదోషయోః స్వరూప మాహ (స్వేస్వేఽధికార ఇతి.) స్వే స్వే స్వస్వస్వార్థాశ్రమానురూపే సమీహిత ఫలసాధనేచ్ఛాధికారే ధర్మే యా విష్టా న గుణః. తద్విపర్యయ స్తు దోషః, అధికారాననుగుణవిష్టా విపర్యయః. యథా శూద్రస్య బ్రాహ్మణధర్మః. ఆవిరక్తస్య సంన్యాసధర్మ శ్చ విరక్తస్య తు బ్రాహ్మణస్య గుణః. ఉభయో ర్గుణదోషయో రేష నిశ్చయః. స్వరూపవిద్ధయః.

౨౯

తతః కి మత ఆహ (కర్మణా మిత.) కర్మణా మిత్యేత ద్దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రాణా మప్యవలక్షణం. జాత్యా స్వభావేన అకుద్ధానాం కర్మణాం కామ్యకర్మణాం సుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్తిసాధన భూతానా మిత్యర్థః. సజ్ఞానం అకుద్ధావహానాం సంసర్గాణాం చ త్యాజనేచ్ఛయా అనేన గుణదోష విధానేన "గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన" మిత్యనేన ముముక్ష్యపేక్షయోభయవర్జనస్య గుణవిధానే నోభయదృశే ర్దోషత్వవిధానేన వియమ వృంకోపః క్షతః, ఆతో గుణదోషదృశే ర్దోషత్వ ముభయవర్జనస్య గుణత్వం చ న ముఖ్యపేక్షయాఽపి తు ముముక్ష్యపేక్షయేతి న విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం చ ముముక్షుః కామ్యకర్మసు గుణబద్ధ్యా దుఃఖేషు దోషబద్ధ్యా తిన్నివృత్త్యుపాయేషు న ప్రవర్తేతి జోధ్యమ్.

౩౦

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనః)

జాతశ్రద్ధో మత్కథాసు నిర్విణ్ణ స్సర్వకర్మసు.

వేద దుఃఖాత్మకా న్కామా న్పరిత్యాగే వ్యసీశ్వరః.

౨౮

తతో భజేత మాం ప్రీత్యా శ్రద్ధాభు ర్దృఢనిశ్చయః.

జుషమాణ శ్చ తా న్కామా ద్దుఃఖోదర్కాం శ్చ గర్హయన్.

౨౯

ప్రోక్తేన భక్తియోగేన భజతే మానసకృ న్మునిః.

కామా హృదయ్యా నశ్యంతి సర్వే మయి హృది స్థితే.

౩౦

తదేవం “పున శ్చ కథయిష్యామి మద్భక్తేః కారణం పరం” మిత్యాదినా భక్తియోగా న్నరజనిరూపణానుసరణంతం నిరూపోక్తస్యాంతరజ్ఞసాధనజాతస్య దిష్టాత్రం స్మారయన్ ఇంద్రియ వియమాద్యనమర్థ స్వాప్యక్తాంతరజ్ఞసాధనజాతేనేంద్రియజద్వారా భక్తియోగవిష్పత్తిం తత స్సర్వా నర్థనిష్పత్తిం చాహ (జాతశ్రద్ధ ఇత్యాదినా) యావదధ్యాయసమాప్తి. మత్కథాసు జాతశ్రద్ధ ఇత్యనేనో క్తాంతరజ్ఞసాధనజాతస్య దిష్టాత్రం ప్రదర్శితం. జాతశ్రద్ధో మాం భజేతేతి సంబంధః. కథంభూతః కామ్యకర్మసు నిర్విణ్ణః ఉద్విగ్నః న తు తత్త్వత ప్రేమ విరక్తః, తదాహ (వేదేతి) కామాన్ దుఃఖాత్మ కాన్ యద్యపి వేద తథాఽపి తత్పరిత్యాగే ఆనిశ్వరః అనమర్థః.

౩౦

తతః భక్త్యైవ సర్వం సంపత్వ్యతే ఇతి దృఢనిశ్చయ స్సన్ తత్ర విశ్చయే శ్రద్ధాభుః. ఇత్థం భజన్ విషయాన్ సేషమానోఽపి న తా విప్రియాన్ మన్యేతేత్యాహ (జుషమాణ ఇతి.) గర్హాయాం హేతుత్వేన విషయా న్విశేషిష్ట- (దుఃఖోదర్కానితి.) దుఃఖోత్తరఫలా గర్హయం శ్చ భజతేతి పూర్వేణ సంబంధః.

౩౧

తస్మైత్థం భజతో యథానిశ్చయం సర్వం సంపద్యత ఇత్యాహ (ప్రోక్తేనేతి ద్వాభ్యాం.) భక్తియోగగర్భి న్నరజ్ఞసాధనసమూహః, అనకృ న్నిత్యం, మాం భజతో మునేః హృదయః. హృదయస్థాః సర్వే కామా విషయాః పరిహాః నశ్యంతి. తత్ర హేతు ర్మయి హృది స్థిత ఇతి. విరతికయ సుఖస్వరూపే సత్యసంకల్పే సర్వశక్తా వాశ్రితవాత్సల్యజలధౌ మయి హృది స్థితే భక్త్యా సన్నిధిపాతే వతి అహం తస్య కామా న్నాశయామీతి భావః.

౩౦

భిద్యతే హృదయగ్రన్థి భిద్యంతే సర్వసంశయాః,

క్షీయంతే చాన్య కర్మాణి తస్మి స్తోష్టేఽఖిలాత్మని.

౩౧

తస్మా స్మద్భక్తియుక్తస్య యోగినో వై మదాత్మనః,

న జ్ఞానం న చ వైరాగ్యం ప్రాయ శ్శ్రేయో భవే దిహ.

౩౨

యత్కర్మభి ర్యత్తపసా జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చ యత్,

యోగేన దానధర్మేణ శ్రేయోభిరితరై రపి

౩౩

సర్వం మద్భక్తియోగేన మద్భక్తో లభతేఽజ్ఞానా.

కిం ద (చిద్యత ఇతి.) తస్మిన్ హృది స్థితే మయి అగలాతరాత్మని దృష్టే సతి దర్శన సమానాకారభక్త్యా విషయాత్మకే సతి అన్య భజతో హృదయగంధిః. దేహాత్మాభిమానస్వకంత్రాభిమాన రూపః, తన్య గ్రంథిత ద్భక్తివత్త్వా ద్ధృంధిత్వరూపణం స భిద్యతే భిన్న భవతి వివర్తత ఇత్యర్థః. అథ ఏవ సర్వే సంశయాః. కి మహం దేహా ద్భిన్నః, ఉతాభిన్నః కిమహం పరతంత్రః ఉత స్వకంత్రః ఇత్యేవం రూపాః. చిద్యంతే. కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని మత్ప్రాప్తి సతిబంధకాని

౩౧

యస్మా ద్భక్తియోగ సర్వసిద్ధిదా. తస్మా త్న ఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుపసంహరతి (తస్మా దితి త్రితీ.) మద్భక్తియుక్తస్యాత ఏవ మయి నిరతిశయప్రీతివిషయే ఆత్మా చిత్తం యన్య యోగినః జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్లాత్కృతానాత్మకం తదుపయుక్తం వైరాగ్యం చ న శ్రేయః న తత్సాధనం భవేత్ కిముక కర్మయోగో న భవేదితి భావః.

౩౨

నను సమీపిత మేవ శ్రేయ ఐశ్వర్యకైవల్యాపేక్షయా న తన్య భక్తియోగోఽపి సాధక మిత్యత ఆహ (య దితి.) య త్కర్మాభిధి రవాన్యతే తత్సర్వం మద్భక్తియోగేనాజ్ఞానా సుఖేన లభతే. తత్ర కర్మయజ్ఞాదిరూపం తపఃశాస్త్రీయకాయక్లేశః జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్లాత్కృతానాత్మకం వైరాగ్యం తదుపయుక్తం విషయేషు వైరాగ్యం యోగః యోగస్మృత్యుక్తః. దాన మాత్మీయద్రవ్యన్య పరస్వత్వా పాదనం, ధర్మో వాపీకూపకటాకవనాదివిర్యాదాత్మకః ఇకరాణి శ్రేయస్సాధనాని తీర్థయాత్రావ్రతాదీని సర్వ మిత్యనేన వివక్షితం వివృణోతి.

౩౩

(స్వర్గావర్గ మితి.) అపవర్గశబ్దోఽత్ర తైవల్యపరః, తస్య ప్రకృతిరూపాదావసానసూపత్వా న్యధామేతి మోక్షస్య పుత్ర జ్ఞిర్దేశాత్ ఏవం భక్తియోగన్య నర్వపరసాధనత్వ ముక్త్యా అభావితక

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనః)

స్వర్గావవర్గం మద్దామ కథంచి ద్యది వాంఛతి.

౩౪

న కించి త్సాధవో ధీరా భక్తా హ్యేకాన్తినో మమ.

వాఙ్మన్త్యపి మయా దత్తం కైవల్య మపునర్భవమ్.

౩౫

నైరపేక్ష్యం పరం ప్రాహు ర్నిశ్చేయస మనల్పకమ్.

తస్మాన్నిరాశిషో భక్తి ర్నిరపేక్షస్య మే భవేత్.

౩౬

న మయ్యేకాంతభక్తానాం గుణదోషోద్భవా గుణాః.

పాద్యపాదనతా మాహ మద్దామ కథంచి ద్యది వాఙ్మతీతి అభతే ఇత్యనుషజ్యతే. యదీతి సంభాషనద్యోతకో విపాతః.

౩౭

వాఙ్మ తు నాస్తీ త్యభిప్రేతం. తద్విప్రబోధి (న కించి రితి.) మమ భక్తాః నాస్తి. పునర్భవః. జన్మ యస్మా త్త మవవర్గం మోక్షం కైవల్యం చ మయా దత్తమపి న వాఙ్మంతి యద్వా కైవల్యం నిరవశేషహేయసంబంధావావహపునర్భవం మద్దామ న వాఙ్మంతిత్వర్థః. న వాఙ్మతీత్య పునర్గేచ్ఛానిరహే భక్తేస్సానుభవమత్సకాష్టాదర్శితా. న త్వపగ్నేచ్ఛాయాః అనర్థక్యహేతుత్వం "రజఃపేక్షం ప్రతీక్షత" ఇతి వచనాంతరానుగుణ్యాత్ అవాఙ్మయాం హేతుతయా భక్తా వ్యవస్థి (ఏకాంతిన ఇతి.) ఏకాంతినః మదనుభవైకప్రయోజనసరాః అతో మోక్షోఽపి మదనుభవ ఏవ తేషాం ప్రయోజనం తదత్యైవ సిద్ధ మితి న వాఙ్మంతితి భావః.

౩౮

యది న వాఙ్మంతి త్వర్తి తేషాం ముక్తి ర్న స్యా దేవ కి మిత్యత ఆహ (నైరపేక్ష్యమితి.) పరం కేవలం ఆనల్పకం నైరపేక్ష్యం నిశ్చేయసకరం ఏకాంతభక్తి రేవ నిశ్చేయసపాదనభూతేత్య వాఙ్మతాఽపి ముక్తి స్తేషా మేవేతి భావః. భక్తియోగోఽపి నితరాం నిరపేక్షస్యైవ ప్రతీక్షిత స్సాన్య దిత్వాహ (తస్మా దితి.) తస్మా దనల్పనైరపేక్ష్యస్య నిశ్చేయసకరత్వాత్ విరాశిః దృష్టాద్భవ్యపరే ప్యాకారహితస్య నిరపేక్షస్యావపగ్నేవ్యపేక్షరహితస్య మద్భక్తి ర్భవేత్. అంతరాయప్రతిహతా భవే దిత్యర్థః.

౩౯

తదాహ (నేతి.) గుణదోషోద్భవాః గుణదోషజ్ఞానమాత్రోద్భవాః గుణా రాగద్వేషాదయాః న భవేయుః. రాగద్వేషాదయో హి భక్తియోగవిఘాతకాః తే చ న స్యు రిత్యర్థః. తదాపి హేతుత్వేన

సాధూనాం నమచిత్తానాం బుద్ధేః పర ముపేయషామ్.

౩౭

ఏవ మేతా న్మయాఽఽదిష్టా ననుతిష్ఠన్తి యే పథః.

క్షేమం విదంతి మత్థానం యద్భ్రహ్మపరమం విదుః.

౩౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
వింశోఽధ్యాయః.

విశిష్ట. మయ్యేకాంతభక్తానాం అనన్యప్రయోజనభక్తియక్తానాం నమచిత్తానాం గుణదోషవివర్జిత
చిత్తానాం బుద్ధేః గుణదోషబుద్ధేః పరం అతీతం ధర్మం ఉపేయషాం ఉభయవర్జనాత్మకధర్మసరాజా
మిత్యర్థః.

౩౯

“శృత్వా ధర్మా నృహూన్ వక్తా వ్యోక్షధర్మా నప్రచ్ఛత తా నహం తేభిదాస్యామి”తి
వ్రతిజ్ఞాతమోక్షధర్మనిరూపణ ముపనంహరణ తదనుష్ఠానఫల మాహ (ఏవ మితి.) ఆదిష్టా నుపదిష్టా
పథః మోక్షమార్గాః యేఽనుతిష్ఠంతి తే యత్పరం బ్రహ్మ విషు స్తస్య పరబ్రహ్మభూతస్య మమ
స్థానం క్షేమం సుఖం యథాతథా విదంతి లభంతే, మదితి పృథక్పదం మమేత్యర్థః, యద్వా వృత్తస్యాపి
తస్య సామర్థ్యా ద్విశేషణయోగః.

౪౦

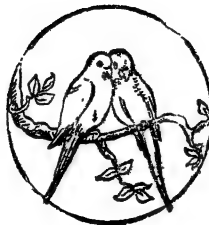
ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారకాసుధాకరస్య పర్వవిద్యానిధేః శ్రీకైలగురోః మతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సృక్తిసమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

పండితాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ -

య ఏతాన్మత్పథో హిత్యా భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకాః,
క్షుద్రాన్కామాం శృణైః ప్రాజ్ఞైర్జుషస్తస్సంసరన్తి తే.

౧

స్వే స్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః,
వివర్యయన్తు దోషస్యా దుభయో రేష నిశ్చయః.

౨

కుర్వ్యకుద్ధీ విధీయేతే సమానేష్వపి వస్తుషు.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః.

“కర్మణాం జాత్యకుద్ధానా మనేన నియమః కృతః, గుణదోషవిధానేన సజ్జానాం త్యాజ నేచ్ఛయే” త్యకుద్ధానాం కర్మణాం సజ్జానాం చ త్యాజ్యత్వోక్త్యా కుద్ధానాం తేషాం ముముక్షో రప్యపాదే యత్వం సూచితం. తత్ర కే పున స్తే కర్మాదయః కుద్ధా అకుద్ధా శ్చేత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య తాన్వివక్షా ప్రాస త్యాదికారనిష్ఠావిపరీకనిష్ఠైవ దోషః స విచకుద్ధ్యావహ స్తత్ఫలం తు సంసార ఇత్యాహ (య ఇతి ద్వాభ్యాం.) మత్పథః మమ గర్భజన్మజరామరణాద్యనేకసాంసారికదుఃఖసాగరవిమగ్నాః తీవా నవరోక్త్యానుజిఘ్రక్షయా మదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరశాస్త్రాదికం ప్రయచ్ఛతో మమేత్యభి ప్రేతోఽర్థః, పథో మార్గాః మత్ప్రాప్త్యసాయాః కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగాత్మకాః హిత్యా యే చరైః ప్రాజ్ఞై రిన్ద్రియైః క్షుద్రాన్కామాం శబ్దాదివిషయాం జుషంత స్సేవమానా భవంతి తే సంసరంతి సాంసారికదుఃఖతరణోపాయార్థం హి కరణకళేబరాదీః ప్రయచ్ఛతో మతో జాతస్య మనుష్యమాత్రస్య మదుపదిష్టః స్వస్వసర్వాశ్రమోచితేషు సాక్షి త్వంసంసరయూ వా మత్ప్రాప్తి సాధనే ష్వదికారః త మిమ మధికారం త్యక్త్వా యే కేవలం క్షుద్రకామపరా స్తే పున స్సంసరన్తోఽంతతః స్థావరతాం ప్రాప్నువంతీతి భావః.

౧

మనుష్యమాత్రస్య క్షుద్రకామాభినివేశః సంసారావహత్వా దోష ఏవేత్యభిప్రేతోక్తం వచః పునః పఠతి (స్వే స్వే ఇతి.)

౨

వివక్షితస్య కుర్వ్యకుద్ధివిభాగస్య తావత్ప్రయోజనం వదన్ తం ప్రతిజానాతి (కుర్వ్యకుద్ధీ ఇతి.) ద్రవ్యస్య విచికిత్సార్థం ఇదం యోగ్య మిద మయోగ్యం వేతి సందేహద్వారా స్వాభావికప్రవృత్తి

ద్రవ్యస్య పిచిత్సార్థం గుణదోషా కుభాకుభౌ.

3

ధర్మార్థం వ్యవహారార్థం యాత్రార్థ మపి చానఘ,
దర్శితోఽయం మయాఽఽచారో ధర్మ ముద్వహతాం ధురమ్.

4

భూమ్యమ్మ్యగ్న్యనిలాకాకాభూతానాం పంచధాతవః,

అబ్రహ్మస్థావరాదీనాం శరీరా ఆత్మసంయుతాః.

5

వేదేన నామరూపాణి విషమాణి సమేష్వపి.

ప్రతిబింధార్థ మిత్వర్థః, కుద్వ్యకదీ యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రకర్మరూపేషు
ఽదార్థేషు సమానేష్వపి వజ్రాభూతాద్యాత్మకత్వేన సమానకారేష్వపి, అపీత్యనేన వ్యర్థోఽయం కుద్వ్యకదీ
విభాగ ఇత్యాకాక్షా విరస్తా. కిం తత ఇత్యత ఆహ (గుణదోషా కుభాకుభౌ వితి.) సత్యా మేవ
విచిత్సాయం కుభాకుభౌ స్వధికారకద్విపర్యయరూపౌ గుణదోషా విజ్ఞాతో భవత ఇత్యర్థః,
గుణదోషా విత్వస్య సత ఇత్యాదిః విధీయతే ఇత్యస్య విభజ్య జ్ఞాన్యత ఇత్యర్థః.

3

కించ ధర్మార్థం వ్యవహారార్థం ఇద ముపాదేయ మిద మనుపాదేయమితి వ్యవహారం చ
యాత్రార్థం ధర్మావరోధేన కదూఽయు క్తశరీరసంరక్షణార్థం ఏతత్పిర్వం కుద్వ్యకదీవిచేకేన సంభవతీతి
భావః. 2 దాహ (దర్శిత ఇతి.) ధర్మం స్వాధికారాత్మకధర్మరూపం ధురం భర ముద్వహతా ముద్వోధు
మిచ్ఛతా వయ మాచరః కుద్వ్యకదీవిభాగ పూర్వకప్రసక్తిరూపః దర్శితః జ్ఞాపితః.

4

“కుద్వ్యకదీ విధీయతే సమానేష్వపి వస్తుష్యితి ప్రతిజ్ఞాత మేవ ప్రసజ్ఞాయతి (భూమీతి
త్రిటిః.) అబ్రహ్మస్థావరాదీనాం భూతానాం పౌఞీనాం శరీరావస్థుకాః భూమ్యాదయః వజ్రా ధాతవః తే
చాత్మనా అచేతరాత్మభూతేన వయా సంయుతః సర్వే భావా భిదవిదీశ్వరతత్త్వక్రియాత్మకా ఇత్యర్థః,
అనేన సమానేష్వితి వివక్షితం సామ్యం సృష్టికృతిమ్.

5

సమానేష్వ పీత్య స భేదనాంతరవైషమ్య మపి కుద్వ్యకదీవిభాగజ్ఞానవ్యవయోజక మస్తీతి
సూచితం. తద్వివృత్తోతి (వేదేనేతి.) సమేష్వపి ఉక్తరీత్యాబ్రహ్మదిస్థావరా నైష భావేషు సమానకారేషు
విషమాణి విచిధాని నామరూపాణి చ వేదేన కల్ప్యంతే విధాత్రేతి శేషః. విధాతా హి మనసి వివరవర్త
మానా దేవమనుష్యాః ప్రేదికకాదా దవగతతద్వార్యభూతభేదాద్యకార స్తదాకారాః దేవమనుష్యాదీనా
స్పృశత. తథా చక్రతిః “వేదేనరూపే వ్యాకరోత్ సతాసతీ ప్రజాసతీ” రితి స్మృతి రపి “నామరూప జ్ఞా

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనముట్టః)

దాతుమాద్ధవ కల్ప్యంతే ఏతేషాం స్వార్థసిద్ధయే. ౬
దేశకాలాదిభావానాం వస్తూనాం మమ సత్తమ,
గుణదోషో విధీయేతే నియమార్థం హి కర్మణామ్. ౭
అకృష్టసారో దేశానా మబ్రహ్మణ్యోఽకుచి ర్భవేత్,
కృష్టసారోఽవ్యసౌ వీర కీకటానంస్కృతేరిణమ్. ౮
కర్మణ్యో గుణవా న్కాలో ద్రవ్యత స్స్వత ఏవ వా,
యతో నివర్తతే కర్మ స దోషోఽకర్మక స్స త్ప్రతిః. ౯

భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపంచనమ్. వేదశబ్దేభ్య ఏవాదో దేవాదీశాం చకార స ఇతి. కల్పనాయాః ప్రయోజన మాహ. ఏతేషాం సంసారిణాం జీవనాం స్వార్థసిద్ధయే స్వార్థసిద్ధ్యవయోక్తాధికారినిష్ఠార్థ మిత్యర్థః. ౬

తతః కి మత ఆహ (దేశేతి.) భవంతీతి భావాః దేశకాలాదిరూపేణ సతా మిత్యర్థః. అదిశజ్ఞేన ద్రవ్యకర్తృమంత్రసంగ్రహ వస్తూనాం గుణదోషో యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే కుర్వ్యకుర్దీ ఇతి యావత్ “కుర్వ్యకుర్దీ విధీయేతే” ఇత్యుపక్రమాత్ మమ మయా విధీయేతే వివిద్య జ్ఞాప్యేతే, కి మర్థం కర్మణాం దేశకాలాదినిష్ఠానాం నియమార్థం సంకోచార్థం విపరీతాధికారవర్జనేన స్వస్వాదికారాణా మనుష్టానార్థ మిత్యర్థః. ౭

ప్రతిజ్ఞాతే కుర్వ్యకుర్దీ విదదాతి (అకృష్టసార ఇత్యాదినా.) అకృష్టసారః కృష్టమృగప్రచార రహితో దేశః తథా అబ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణభక్తిశూన్య శ్చాకుచి ర్భవేత్ స కృష్టమృగప్రచారో బ్రహ్మణ్యశ్చ కుచి రిశ్యర్థః. స కృష్టసారోఽపి నసర్వో దేశశూచిః కింతు సౌవీరాదివ్యతిరిక్తో దేశః. తత్ర సౌవీరః సౌరాష్ట్రదేశః కీకటదేశో మగధకళింగాదిః “అజ్గనజ్గకళింఘ సౌరాష్ట్రమగధేఘ చ, తీర్థయాత్రాం వినా గత్వా పున స్సంస్కార మ్మృతీ”తి స్మర్యతే. అనంస్కృతో మ్లేచ్ఛకూయిష్యదేశః ఇరిణ మూషరదేశః. ౮

అథ కాలస్య కుర్వ్యకుర్దీ విదదాతి (కర్మణ్య ఇతి.) కర్మణి పాదు కర్మణ్యః కుచి రిశ్యర్థః. కోఽసౌః యో ద్రవ్యతః ద్రవ్యసంపత్త్యా స్వతః పూర్వాహ్వాత్వాదినా, యో గుణవా యతః యత్ర తు కాలే ద్రవ్యాలాభేన వా రాష్ట్రవిప్లవాదినా వా ఆరబ్ధం, కర్మ నివర్తతే నిష్పత్తం భవతి న సమాప్యత ఇతి యావత్ య శ్చ సూతకాదో దశాహదిలక్షణః స కాలోఽకర్మకః కర్మానర్హః. అత ఏవ దోషః అకుచిః ఇదం దేశస్వాప్యవలక్షణం. దేశకాలయోః కర్మణ్యౌ చ ద్రవ్యాంతరసంబంధాద్వా స్వతో వా భవతి. మధురాదిదేశస్య జయంత్యాదికాలస్య చ భగవత్సంబంధయోగా ధ్గుణవత్త్వమ్. ౯

ద్రవ్యస్య కుద్వ్యకుద్ధీ చ ద్రవ్యేణ వచనేన చ.

సంస్కారేణాథ కాలేన మహత్వాల్పతయాఽథవా. ౧౦

శక్త్యైశక్త్యైశ్చ వా బుద్ధ్యా నమ్బుద్ధ్యా వా యథాఽఽత్మనః

అలంకర్యంతి హి తథా దేశావస్థానుసారతః. ౧౧

దాన్యదార్శస్థితమూనాం రసతైజసచర్మణామ్,

కాలవాయుగ్నిమృత్తోయైః పార్థివానాం యుతాయుతైః. ౧౨

అథ ద్రవ్యస్య కుద్వ్యకుద్ధీ దర్శయతి (ద్రవ్యస్యేతి వచుర్హి.) ద్రవ్యేణ ముజ్జలాతపాగ్నాదీనా ద్రవ్యస్య వస్త్రాదేః కుద్ధిః మూత్రాదీనా త్వకుద్ధిః వచనేన శాస్త్రబలేన చ కుద్ధమకుద్ధం వేతి సంబేహే కుద్ధ మేవేతి బ్రాహ్మణవచనేన వా కుద్ధిః సంస్కారేణ బ్రోక్షణాదీనా చ పుష్పాదే కుద్ధిః న వర్షుషేతాన్నాదేః అపమ్రాణాదీనా త్వకుద్ధిః అల్పకాలేన అనతివిప్రకృష్టకాలేన యథా నవోదకాదే ర్దశాహదీనా కుద్ధిః విసరీతేన త్వకుద్ధిః, మహత్వాల్పతయా యథా నదీజలస్య మహత్వా ద్ద్విత్వాదిజలస్యా ల్పత్వాత్ చక్షురాదీనంస్పర్శేఽపి నద్యాదిజలస్య కుద్ధిః, రత్నాదిజలస్య త్వకుద్ధిః. ౧౦

శక్త్యైశక్త్యై యథా ఉపరాగాదిషు స్నానం శక్తస్య స్నానాదీనైవ కుద్ధిః ఆకురస్య త్వశక్త్యా కుద్ధిః కన్యచి ద్బుద్ధ్యా, కుద్ధి రకుద్ధి శ్చ. యథా పుత్రజన్మాదౌ దశాహతిక్రమజ్ఞానేన కుద్ధిః, అనతిక్రమజ్ఞానేన త్వకుద్ధిః, నమ్బుద్ధ్యా ఉత్పన్నేన యథా భగవదుత్పనాదిషు అస్పృశ్యస్పర్శేఽపి ఉత్పన్నేన కుద్ధిః, తత్ర విశేష మహా (యదేతి.) “దేశం కాలం వయ శ్చక్తిం ద్రవ్యం ద్రవ్య ప్రయోజనమ్, ఉపపత్తి మవస్థాం చ జ్ఞాత్వాకౌచం ప్రకల్పయే” దితి స్మృత్యుక్తరీత్యా ఏతే ద్రవ్యవచనా దయః, శోధకాః దేశావస్థాద్యనుసారతః ఆత్మనః అకుద్ధాభ్యుత్పన్న ద్రవ్యస్య యథా అలంకర్యంతి అలం పర్యాప్తం యథాతథా కుద్ధిం కుర్వంతీత్యర్థః. యద్వా, అలంకరణోఽత్ర వారణార్థకః, అలంకర్యంతి యథావ దకుద్ధిం వారయంతీత్యర్థః, అమం కుర్వంతితి సాథాంకరణం. తత్ర యథాత్మనః యథావస్థితద్ర వ్యస్వరూపస్య స్వతక్కుద్ధవ్యైవ అమం కుర్వంతి, స్వభావత క్కుచి వస్తువి అకుచిత్య మాపాదయంతి తథా దేశావస్థాద్యనుసారత కుద్ధి రితి స్వతక్కుద్ధవ్యై వోచ్ఛిష్టాద్యకుచివస్తుసంస్పర్శే కుద్ధి రుపకృత ఇతి.

తాం ప్రవక్ష్యయతి (దాన్యేతి) దాన్యాదీనాం కాలాదిభి, కుద్ధిః, తత్ర దాన్యస్య వాయ్వాత పాదీనా కుద్ధిః, దారుణాం దారుపాత్రాదీనాం మృత్తోయాభ్యాం అత్యంతోపహతౌ తక్షణా ద్వా అస్థానం గణదంతాదీనా మపి వాయ్వాతపాదీనా శోషణా ద్బుద్ధిః, తంతుకుద్ధి స్తోయైః, రసస్య క్షీరాదేః కేశాది సంస్పర్శేఽపి క్వాఠేన కుద్ధిః, తైజసస్య కాంస్యాదేః అగ్నినా కుద్ధిః, చర్మణాం తైలేన పార్థివానాం ద్రవ్యాణాం యుతాయుతైః, సంయోగాసంయోగైః, కుద్ధిః, యథా ఓదనస్య కేశాద్యవసయనాజ్ఞా సంయోగాదీనా కుద్ధిః. ౧౨

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాదికారిణాం గుణాదోషస్వరూపప్రతిపాదనపుట్టి)

అమేధ్యలిప్తం యద్యేవగన్ధం లేపం వ్యపోహతి.

భజతే ప్రకృతిం తస్య తచ్చౌచం తావ దిష్యతే.

౧౩

స్నానదానతపోఽవస్థావీర్యసంస్కారకర్మభిః.

మత్సత్త్వత్వా చాత్మన శౌచం కుద్ధః కర్మాచరే ద్ద్విజః.

౧౪

మంత్రస్య చ పరిజ్ఞానం కర్మకుద్ధి ర్మదర్పణమ్.

ధర్మ స్సంపద్యతే షడ్వి రధర్మ స్తు విపర్యయే.

౧౫

క్వచి ద్గుణోఽపి దోష స్సాస్య ద్దోషోఽపి విధినా గుణః.

యచ్చ తామ్రవస్త్రాదిక మమేధ్యలిప్తం, భవతి తత్ యేనామైదకాదినా, యావ ద్గంధం దుర్గంధం, లేపం అమేధ్యలేపం చ వ్యపోహతి త్యజతి స్వగతమలం త్యక్త్వా ప్రకృతిం న్యమేవ రూపం భజతే తావ తస్య శౌచ మావృత్తిః, ఇష్యతే.

౧౩

అథ కర్మకుద్ధి మాహ (స్నానేతి.) అవస్థాకర్మానుష్ఠానోపయుక్తం వయః, వీర్యం శక్తిః శ్రీరేణి పాతాంతరమ్. సంస్కారః ఉపనయనాదిః. కర్మ సంధ్యోపాసనాదిరూపం మత్సత్త్వ ర్విష్టుచింతనం ఏభి రాత్మనః శౌచం కుద్ధిః, ద్విజః ఇత్థం కుద్ధ స్స న్నేవ స్వాధికారాత్మక మాచరేత్.

౧౪

అథ మంత్రకుద్ధి మాహ (మంత్రస్యేతి) పరిజ్ఞానం ప్రయోగజ్ఞానం ఆచార్యముఖా ద్యథావ త్పరిజ్ఞానం వా మంత్రస్య కుద్ధిః. అథ కర్మకుద్ధి మాహ (కర్మకుద్ధి ర్మదర్పణ మితి.) కర్మజ్ఞానం మయ్యర్పణ మేవ కుద్ధి రిత్యర్థః. అర్పణం నామ భగవదారాధనరూపత్వానుసంధానం. ఇత్థం కుద్ధ్యకుద్ధి ప్రవక్ష్యోపనంహరతి (ధర్మ ఇతి షడ్వి.) దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రకర్మభి ర్వికుద్ధై రేవ ధర్మః స్వాధికారలక్షణః సంపద్యతే విపర్యయై రకుద్ధై స్తు అధర్మః. విపర్యయ ఇతి పాతే వికుద్ధానాం పక్షాంతయో విపర్యయః అకుద్ధిః సోఽధర్మః తద్దేతు రిత్యర్థః.

౧౫

ఇమే చ కుద్ధ్యకుద్ధి విషయభేదేన వ్యతికరతా మాసాత్యేతే ఇత్యాహ (క్వచి దితి.) క్వచిద్గుణోఽపి కుద్ధి రపి ఏకేషవిధిబలాత్ దోష స్సాస్య దకుద్ధి స్సాస్యత్, యథా ఆకురన్య విషద్యం

గుణదోషార్థనియమ స్తద్విదా మేవ బాధతే.

౧౬

సమానకర్మాచరణం పతితానాం న పాతకమ్,

భౌత్పత్తికో గుణై స్సజ్ఞో న శయానః పత త్యధః.

౧౭

యతో యతో నివ ర్తేత విముచ్యేత తత స్తతః.

ఏష ధర్మో నృణాం క్షేమ శ్చోకమోహభయాపహః.

౧౮

స్నానాదికం. తథా దోషోఽపి గుణః స్యాత్ యథా హింసాది ర్యప్తు మివృతః. అతో గుణదోషార్థ నియమః, విశేషకా ప్రేణ గుణదోషవిషయవియమ ఇత్యర్థః. సః తద్విదాం సామాన్యకాత్రప్రాప్తగుణ దోషవిభాగం బాధతే అవపదతి సామాన్యకాత్రస్య విశేషవిధివిషయే సంకోచమాత్రం క్రియతే న త్వత్కంతబాధ ఇతి న తస్య వైయర్థ్య మిత్యేవకారాభిప్రాయః.

౧౯

దోషస్య క్వచిద్దోషత్వాభావే ఉదాహరణ మాహ (సమానేతి.) సమానకర్మాచరణం ఏక కర్మాచరణం సహ సంభాషణాదిక మిత్యర్థః. తత్పతితానాం న పాతకం కిం త్వపతితానా మేవ పతితై స్సహ సంభాషణం పాతకం క్వచిద్గుణస్యాన్యత్ర దోషత్వేషి ఉదాహరణ మాహ (భౌత్పత్తికో గుణై స్సజ్ఞ ఇతి.) గుణై శ్శబ్దాదివిషయై స్సహ సజ్ఞో గృహస్థస్య భౌత్పత్తికః స్వాధావికః పూర్వ మేవ స్వీకృతత్వాత్ అత స్తస్య న దోషః. కిం తు గుణః “ఋతా వుపేయ” దిత్వాపిశాస్త్రానుమతత్వాత్ స ఏవ తు సజ్ఞో యతే ర్దోషః తత్ర దృష్టాంతః పూర్వ మేవ అదశ్శయానో. న పతతి “భౌత్పత్తికో గుణై స్స గో నశాయతః పత త్యధః” ఇతి పాఠాంతరం. తత్రాయ మర్థః, సజ్ఞానం త్యాజనేచ్ఛయేతి జాత్యశుద్ధానం సజ్ఞానం చ త్యాజ్యత్వ ముక్తం. తత్ర కోఽసౌ సజ్ఞః య స్త్యాజ్యకయోక్తః కశ్చ త్యాజ్యత్వే హేతుః కుత శ్చ సజ్ఞ ఉపజాయతే సజ్ఞసభవా శ్చ కే పున ర్దోషా ఇత్యభిప్రాయ ములక్ష్యమా (భౌత్పత్తిక ఇత్యాదినా.) గుణై శ్శబ్దాదివిషయై స్సహ సజ్ఞః భౌత్పత్తికః, సర్వసాణీనాం జన్మస్థిరః. స నశాయ తపతి నాశోక్రాంతస్తావరతాప్రాప్త్యాఽచై తన్యావిర్భూతకళూన్యతాకల్పితైవ అతో జను ర్భవః పతతి పిరయం ప్రవిశ తీత్యయ మేవ త్యాజ్యతాహేతు రితి భావః.

౨౦

త్యాగప్రకార మాహ (యతో యత ఇతి.) యతో యతో విషయా వివ ర్తేత విశ్లిష్టేత్ తత స్తతో విముచ్యేత విశేషేణ ముచ్యేత న తం తం విషయం పున రనుద్యాయే దిత్వర్థః. విసర్గయేఽనర్థసరంసరాం విషయై స్తావ త్సజ్జపరిహారస్య పురుషార్థహేతుతా మాహ (విష ఇతి) ఏషః. అసజ్ఞ ఏవ నృణాం సరమో ధర్మః. నిరతిశయక్రేయస్పాదనం తదాహ క్షేమ స్సుఖాపహః. శోకాద్యన్తర్గ పరిహారక శ్చ.

౨౧

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాదికారణం గుణాదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

విషయేషు గుణధ్యానా త్పుంస స్సక్ల స్తతో భవేత్.

సజ్గా త్తత్ర భవేత్కామః కామా దేవ కలిర్నృణామ్.

౧౯

కలే ద్దుర్విషహః క్రోధ స్తమ స్తదనువర్తతే.

తమసా గ్రస్యతే పుంస శ్చేతనావ్యాపిసీద్రుతమ్.

౨౦

తయా చ రహిత స్సాదో జస్త్ర శ్శూన్యాయ కల్పతే.

తతోఽస్య స్వార్థవిభ్రంశో మూర్ఛితస్య మృతస్య చ.

౨౧

విషయాభినివేశేన నాత్మానం వేదనావరమ్.

పృక్షణీవికయా జీవ న్యర్థం భస్మేవ నిశ్వసన్.

౨౨

(విషయేష్యతి.) విషయేషు శబ్దాదిషు గుణధ్యానాత్ ఉపాదేయత్వాభివేశాత్ తత స్తత్ర విషయేషు, పునః పునః పుంసః సజ్గో భవేత్ సజ్గా వృ తత్ర విషయేషు కామః, అనువభుజ్ఞావస్థానా శక్త్యాత్మక భృత్రవికారః కామో భవేత్, కామాచ్చ కలిః కలహః.

౧౯

తతశ్చ దుస్సహః క్రోధః తం క్రోధం తమోఽనువర్తతే క్రోధా త్తమో భవే దిత్యర్థః. తమ శ్చాత్ర సమ్మోహః సచ కార్యాకార్యవివేకాభావాత్మకః, తమసా చ యా పుంసోఽవ్యాపిసీ చేతనా సాద్రుత మాశు, గ్రస్యతే గ్రస్తా భవతి. ధర్మభూతజ్ఞానస్య విభుత్వా ద్వాపిసీతుక్తం తదతిసంకుచితం భవతిత్యర్థః.

౨౦

హేసాదో తయా చేతనయా రహిత స్తు జంతు ర్జీవః శూన్యాయ కల్పతే అసత్ప్రాయతాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. స హి స్థావరాదిషు చై తన్యం సదివ భాతీతి భావః, తత శ్శూన్యతాసత్తే. మూర్ఛి తస్యేన మృతస్యేన చాస్య విషయసజ్జీవః, విషయాభినివేశేన స్వార్థవిభ్రంశో భవేత్.

౨౧

కోఽసా ఆత్మాన మవరం చ న వేదేత్యేషః. స్వపరజ్ఞానాభావః స హి తరుసాషాణాదీనాం వ్యపరవివేకో దృశ్యతే అయ మేవ మహాన్ స్వార్థభ్రంశ ఇత్యర్థః. త మేనం స్వార్థవిభ్రష్టం విందతి (పృక్షణీవికయేతి.) యః స్వార్థవిభ్రంశాయోద్యుక్తః, స పృక్షణీవికయా పృక్షస్యేన స్వపర వివేకరహితతయా జీవికయా జీవన్ వర్తతే భస్మేవ వ్యర్థం శ్వసన్ శ్వాసం ముఞ్చన్ వర్తత ఇత్యర్థః.

౨౨

ఫలశ్రుతి రియం నృణాం న శ్రేయో రోచనం పరమ్.

శ్రేయోవిపక్షయా ప్రోక్తా యథా భైషజ్యరోచనమ్.

-౨౩

ఉత్పత్త్యైవ హి కామేషు ప్రాజేషు స్వజనేషు చ .

అన క్తమనసో మర్త్యా నాత్మనోఽనర్థహేతుషు.

-౨౪

నతా న విదుష స్సార్వర్థం భ్రామ్యతో వృజినాధ్వని.

కథం యుజ్ఞ్యా త్పున స్తేషు తాం స్తమోవికతో బుధః.

-౨౫

యది విషయసంస్కృత్య మనర్థకాంత్యం తర్హి మాకాపితృసహస్రేభ్యోఽన్యతివత్సలో వేదః. కి మితి స్వర్గాదివైషయకసుఖపాదనాని యజ్ఞాదీని విధత్త ఇత్యత ఆహ (ఫలశ్రుతి రితి.) ఇయం “యజేత స్వర్గకామ” ఇత్యాదిరూపా ఫలశ్రుతిః. న శ్రేయః, బోధయతీతి శేషః, భూయమాణం స్వర్గాది ఫలం న పురుషార్థత్వేన ప్రతిపాదయిషిత మిత్యర్థః. పరం కేవలం రోచనం గుడజిహ్వకాన్యాయేన మోక్షపాదనేషు రుచిజనన్తాం ఫలకీర్తన మిత్యర్థః. ఏత దేవ స్పృష్టయతి- శ్రేయోవిపక్షయా దృష్ట సుఖాపేక్షయా స్వర్గాదిక మతిశయితం తతోహ్యపవర్గికం సుఖ మతిశయిత మిత్యేవం మోక్షసుఖస్య నిరతిశయపురుషార్థత్వనివక్షయా ప్రోక్తా స్వర్గాదిఫల ముక్త మిత్యర్థః. యథా భైషజ్యరోచనం భైషజ్య మౌషధం ప్రతి రోచనం రుచిజనకం గుడకర్కరాది యథా తద్వత్ “ఏది నిమ్మం ప్రియాస్యామి ఖది తే ఖండలడ్డుకాఁ పిత్త్రేవ ముక్తః ఏదితి న ఫలం తావ దేవ తు” ఇత్యుక్తప్రకారపురస్కారేణ భైషజ్యే యథా ప్రిత్యుత్పాదనం తద్వ దిత్యర్థః.

-౨౬

అన్యథా హితబోధనార్థం ప్రవృత్తో వేదః కథ మహితే స్వేన లోకం ప్రవర్తయే దిత్వాహ (ఉత్పత్త్యైవ హితి ద్వాభ్యాం) ఉత్పత్త్యైవ జన్మప్రభృత్యేవ ఆత్మనః. స్వస్య బంధహేతుషు కామాదిషు అన క్తమానసాన్ ఆత ఏవ తేషు నతాఁ నప్రాన్ స్సార్వర్థం స్వశ్రేయః. అనిదుషో జనాః వృజినాధ్వని దుఃఖావహే సంస్మృతిమార్గే భ్రామ్యమాణాఁ అంతత, స్తమో వికతః స్థావరతా మాపత్యమానాఁ తాఁ మర్త్యాః పున స్తేష్వేన కామాదిషు అనర్థావహేషు బుధో వేదః కథం యుజ్ఞ్యాత్ యుక్తాఁ కుర్యాత్. ప్రవర్తయే దిత్యర్థః. తత్ర ప్రాజ్ఞభేదనాయురిందియబలాదీని వివక్షితాని. స్వజనకభేద పుత్రమిత్రకళత్రాదయః బుధ ఇతి ద్వితీయూతం వా వేద ఇతి శేషః. వేదో బుధః వేదబోధిత మేవ శేయ ఇతి మన్యమానాఁ కథం యుజ్ఞ్యా దిత్యర్థః. తథా న త్యదాస్త స్సాదిత్యర్థః.

-౨౭-౨౮

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తమోగత్రయాధికారిజాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనపుట్టి.)

ఫలక్రతిం కుసుమితాం న వేదజ్ఞా వదంతి హి.
కామినః కృపణా బుద్ధాః పుష్పేషు ఫలబుద్ధయః,
అగ్నిముగ్ధా ధూమతాంతా స్వస్ం లోకం న విదంతి తే.

౨౬

న తే మా మజ్గ జానన్తి హృదిస్థం య ఇదం యతః,
ఉత్థకాసోహ్యసుతృపో యథా నీహారచక్షుషః.

౨౭

తే మే మత మవిజ్ఞాయ సరోక్షం విషయాత్మకాః.
పృథా వకూఽ విహింసన్తే హింస్యన్తే ప్రేత్య తై స్తుతే.

హి యతః ఫలశ్రవణం రోచనమాత్రం అతఏవ వేదతత్పర్యాభిజ్ఞాః. కుసుమితాం ఫలక్రతిం న వదంతి కుసుమితాం కుసుమమాత్రఫలప్రదాం శ్రోత్రప్రీతిమాత్రా మాపాతరమణీయా మితి యావత్ తాం ఫలక్రతిం నోపదిశంతీత్యర్థః. యద్వా న వేదజ్ఞా అవేదజ్ఞాః, వేదతత్పర్యానభిజ్ఞాః కుసుమితాం కుసుమమాత్రఫలప్రదా మపి ఫలక్రతిం స్వర్గాదిఫలాభిప్రాయితాం వదంతి న తు వేదజ్ఞా ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః, కామినః శబ్దాదివిషయాభిలాషిణః. అతఏవ కృపణాః. అతో బుద్ధాః తృష్ణాకులాః. అతఏవ పుష్పేషు పుష్పస్థానీయేషు కర్మజన్యేషు స్వర్గాదిషు ఫలబుద్ధి మంతః, అతఏవాగ్నిముగ్ధాః. అగ్నిసాధ్యకర్మాభినివేశేన బుద్ధవివేకాః. ధూమతాంతాః నిరంతరం హోమధూమేన తాంకాః గ్లానాః. యే చై వంవిధః. తే స్వస్ం లోకం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం న జానంతి.

౨౮

ఈశ్వర మపి న జానంతీత్యాహ (నేతి.) అజ్గ హేఉద్ధవ యతః ఉపాదాననిమిత్తకారణా దిదం జగ, దుత్పద్యతే అత ఏవేదం జగత్. యః, యేన వినా నాస్తీత్యర్థః. తం, హృదిస్థం, మా మపి తే న జానంతి హి యస్మా దుత్థకానః కర్మవిధిప్రేరితాః అనుతృపః ఇంద్రియతర్పణవరాః. హృదిస్థ మపి న జానన్తీత్యత్ర దృష్టాంతః యథా, నీహార స్తమ స్తేన వ్యాప్తాని చక్షుషి, యేషాం, తే వన్నిహిత మపి న జానంతి తద్వత్.

౩౦

కిం చ (త ఇతి.) మే మమ, సరోక్ష మస్ఫుటం దురవగాహ మితి భావః. మత మవిజ్ఞాయ, కేవలం విషయాత్మకాః విషయప్రవణిచితా స్సంతః పృథా, వకూఽ, హింసంతే యాగ మపదిత్య మాంసభక్షణాయ వకూఽ పృథా హింసంతీత్యర్థః. అత స్తే నాస్తీకా ఇతి భావః. తే తు, ప్రేత్య మృత్యా తైః హింపితై రేవ పశుభిః అముత్ర సాలావృకాదిరూపతా మావన్నైః. హింస్యంతే పృథా వకూఽ

హింసాయాం యది రాగ స్సౌ ద్యజ్ఞః ఏవ హి చోదనా.

౨౮

హింసావిహారా హ్యలభైః పశుభి స్స్వసుఖేచ్ఛయా.

యజన్తే దేవతాయజ్ఞైః పితౄ న్ముతపతీ స్థలాః.

౨౯

స్వప్నోపమ మముం లోక మసంతం శ్రవణప్రియమ్,

అశిషో హృది సజ్కల్ప్య త్యజన్త్యర్థా న్యథా వణిక్.

౩౦

రజస్సత్వతమోనిష్ఠా రజస్సత్వతమోజుషః,

హింసంత ఇత్యత్ర హేతుతయా నాస్తికానా మభిప్రాయవిశేషం ప్రకాశయన్ తద్వివృణోతి (హింసాయా మితి.) హింసాయా మిత్యనేన తత్పూర్వకం మాంసభక్షణ ముపలక్ష్యతే. తత్ర యది తాగః ఇచ్ఛా స్యాత్ తస్మి యజ్ఞ ఏవ చోదనావిధిః అనుమతి రితి యావత్. ఇతి హింసంత ఇతి సంబంధః.

౩౧

హింసైవ విహారః (కీడా యేషాం తే స్వసుఖేచ్ఛయా మాంసభక్షణసుఖేచ్ఛయా అలభైః పశుభి ర్యే యజ్ఞాః, తైః, పిత్రాదిరూపాః దేవతాః యజంతి అత స్తే ఖిలాః స్వసుఖేచ్ఛయా యాగో వ్యాజీకృత ఇత్యత స్తే ఖిలా ఇత్యర్థః.

౩౨

ఏవం నాస్తికానాం ఫల ముక్తం అథాస్తికే వ్యపి ఫలకామానాం ప్రవృత్తిం తత్ఫలం చ దర్శయతి (స్వప్నోపమ మితి.) అనంతం ప్రకృతిపరిణామాత్మకం అత ఏవ స్వప్నవ దనిత్యం అత ఏవ శ్రవణప్రియం శ్రోత్రీహితప్రియం అముం పరలోకం తథా అన్యా అశిషః కామాం శ్చ హృది సంకల్ప్యాభిసంధాయ అర్థాః ధనాని త్యజంతి కామపాదకేషు కర్మసు వివియోజయంతి యథా వణిక్ యథా కఫ్లి ద్వణిక్ బహద్రాదర్శనేచ్ఛయా తావ త్సిద్ధం ధనం త్యజన్ సముద్రాం లిలజ్ఞయిషు రుభయభ్రష్టో భవతి తద్వ దిత్యర్థః.

౩౩

రజస్సత్వతమోనిష్ఠాః రజఆదిగుణమూలకర్మనిష్ఠాః రజస్సత్వతమోజుషః రాజసాహారాదీనా మానాః. తేషు ప్రీతియక్తా వా అత్ర రజస్తమోభ్యాం మిశ్రితం సత్త్వం చివక్షితం. ఇంద్రః ముఖ్యో యేషాం తాః కేవాదీ నుపాసతే స్వగుణానురూపా నింద్యాదీ నేవారాధయంతి న యథా ఇంద్రాద్భ్యుపాసన.

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాదికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనముట్టః)

ఉపాసతే చేంద్రముఖ్యా నైవాదీ న్న యథైవ మామ్.

౩౧

ఇష్టేహ దేవతాయజ్ఞైర్గత్వా రంస్యామహే దివి.

తస్యాస్త ఇహ భూయాస్మ మహాశాలామహాకులాః.

౩౨

ఏవం పుష్పితయా వాచా వ్యాక్షిప్తమనసాం సృణామ్.

మానినాం చాతిస్తబ్ధానాం మద్వార్తాపి న రోచతే.

౩౩

వేదబ్రహ్మత్వవిషయా శ్రీకాణ్డవిషయా ఆపి.

మపి న యథావత్కుర్వంతి యథావత్త్వం నామ భగవదాత్మకత్వబుద్ధియుక్తత్వ మేవ యథైవేతి మా మిత్యనేనాపి సమ్మర్శితే సాక్షి న్మా మపి న యథావ దుపాసతే ఇత్యర్థః.

౩౧

హృది సజ్కుర్వేత్కుత్తం. త మేవ సజ్కుర్చం దిర్భయతి (ఇష్టేతి.) ఇహ లోకే దేవతా, యజ్ఞైః ఇష్టా ఆరాధ్య గత్వా స్వర్లోకం ప్రాప్య దివి స్వర్గే రంస్యామహే తత స్తస్య భోగ స్యాంతే ఆపసానే పున రిహ లోకేషు మహాశాలాః మహాగృహపతయః మహాకులా శ్చ భూయాస్మ భవిష్యామః.

౩౨

తతః కి మిత్యత ఆహ (ఏవ మితి.) వాచా వేదపూర్వభాగ్యాత్మికయా వ్యాక్షిప్తం మనో యేషాం తేషాం మానినాం దురహంకారిణాం అతీవ స్తబ్ధానాం పరిపూర్ణ మాత్మానం మన్యమానానాం సృణాం మద్వార్తాపి న రోచతే అత స్తే విత్యం సంసారిణోఽపి భవంతీతి భావః.

౩౩

తదేవం వేదతాత్పర్యానభిజ్ఞానాం ప్రసృత్తిఫలే ఉక్తే కిం తర్హి వేదతాత్పర్య మిత్యత ఆహ (వేదా ఇతి.) త్రికాండవిషయాః కర్మకాండదేవతాకాండజ్ఞానకాండరూపావచ్ఛేదవంత స్సర్వే ఇమే వేదాః బ్రహ్మత్వవిషయాః బ్రహ్మైవాత్మా సర్వేషా మంతరాత్మా తద్విషయాః సర్వాంతరాత్మభూత ప ర బ్రహ్మ విషయా ఇత్యర్థః. పరబ్రహ్మతద్గుణతద్విభూతితత్త్వాప్త్యపాయోపేయోపేత్యస్వరూప తాత్పర్యకా ఇత్యర్థః. తర్హి సర్వై రప్యేత ద్వేదతాత్పర్యం కిం న గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (పరోక్షేతి.) ఋషయో వేదాః పరోక్షవాదాః పరోక్షమర్పుటం స్వాభిప్రాయం వదంతీతి తథా. దురవగమనాత్మ్య

పరోక్షవాదా ఋషయః పరోక్షం మమ చ ప్రియమ్.

౩౪

శబ్దబ్రహ్మస్తు దుర్బోధం ప్రాణేంద్రియమనోమయమ్.

అనంతపారం గమీరం దుర్విగాహ్యం సముద్రవత్.

౩౫

మయోపబృంహితం భూమ్నా బ్రహ్మణానంత్రక్తినా.

భూతేషు హేషయాపేణ బినేషార్ణవేన లక్ష్మణే.

౩౬

యథోర్థనాభిర్హృదయా దూర్ణా ముద్వమతే ముఖాత్.

ఆకాశాద్భోషవా న్స్పృణో మనసా స్పర్శరూపితో.

౩౭

వృత్తయః అతస్తతాత్పర్యం న సర్వే విదంతీతి భావః. నను లోకోజ్ఞితీవయిషయా వేదరూపాం వాచ ముత్సుజితా త్వయా కిమితి పరోక్షవాదః కృత ఇత్యత్రాహ (పరోక్షం మమ చ ప్రియ మితి.) పరోక్ష భాషణ మేవ మమపి ప్రియ మిత్యర్థః. అయం భావః. శుద్ధాంతఃకరణై రేవ హ్యేత ద్వేదతాత్పర్యం బోధవ్యం నాన్వేరనదికారిభిః కుతః అనదికారిణాం వృథాకర్మకాగేన భ్రంశప్రసక్తా ఏతి.

౩౪

న కేవలం ఋషయః పరోక్షవాదా ఏవ అపి తు అన్యేఽపి తేషాం లోకికశబ్దవిలక్షణా ధర్మా స్సంతీత్యభిప్రేత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మేతి.) శబ్దః శబ్దాత్మకో వేదః స ఏవ బ్రహ్మప్రపञ్చితయా బృహత్త్వ యోగాత్ బ్రహ్మేత్వక్తం దుర్బోధం దురవగాహస్వరూపం ప్రాణేంద్రియమనోమయం సంబంధమాత్రే మయత్ ప్రాణసహకృతవాగింద్రియోచ్చార్యం ఇదం లోకికవైదికశబ్దసాధారణం అనంతోఽపరిచ్ఛేద్యః పారోఽపది ర్యస్య తత్ గమీరం దురవగమార్థం దుర్విగాహ్యం యుక్తిర్నిరపి ఏదూపయితు మకత్కార్యం గామీర్యదుర్విగాహ్యత్వయోః దృష్టాంత స్సముద్రవ దితి.

౩౫

అనంతః శక్తయోజ్ఞానవీర్యతేజఃప్రభృతియో యస్య తేన పరబ్రహ్మభూతేన భూమ్నా మయా ఉపబృంహితం విస్తారితం ప్రాణేంద్రియమనోమయ మిత్యేతత్పద్యష్టాంత ముపపాదయతి (భూతేష్వితి.) బినేషు పద్మవాళేషార్ణవేన తస్తు రివ భూతేషు మనుష్యేషు హేషయాపేణ యః కర్ణా పిదాయ శ్రూయమాణః ప్రాణహేషః తద్రూపేణ లక్ష్మణే తావ దుచ్చిచారయిషుప్రాణహేషాభివ్యజ్జితా మాపద్యత ఇత్యర్థః.

౩౬

తతో యథా ఉర్జనాభిః హృదయా తృకాళాత్ ముఖద్వారా ఉర్జా ముద్వమతే బహిః క్షిప్సారయతి తథా హేషవా వ్రాణః ఉచ్చిచారయిషోః పురుషస్య ప్రాణవాయుః, ఆకాశాత్ నాభ్యా ఉరః పర్యంతాన్తర్విపరద్వారా స్పర్శరూపితా మనసా న్యసంయోగవిశిష్టేన మనసా స్పర్శరూపితా స్పర్శో హృదుఃకంఠాదిస్థానసంస్పర్శః సరూప మాకృతిః ప్రకార ఇతి యావత్ సోఽస్యాస్తీతి తథా తేన హేషేణ చ సహకృత ఇత్యర్థః.

౩౭

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాదికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనపద్ధతిః)

ఛందోమయోఽమృతమయ స్సహస్రపదసీం ప్రభుః,

ఓంకారా ద్వ్యజ్ఞోతస్సర్పస్సర్వరోష్మాన్తస్థభూషితమ్.

౩౮

విచిత్రభాషావితతాం ఛందోభి శ్చతురుత్తరైః,

అనన్తపారాం బృహతీం సృజ త్యాజీవతే స్వయమ్.

౩౯

గాయత్ర్యష్టిగనుష్ఠుపు బృహతీ వజ్జీ రేవ చ,

త్రిషు జ్జగ త్యతిచ్ఛందా హ్యత్యష్ట్యతి జగద్విరాట్.

౪౦

ఛందోమయః ఛందఃప్రచురః ఛందశ్చబ్ధాభిధేయవేదావిష్కారకత్వేన తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితం. అమృతమయః స్థాయీ, ప్రభుః దేహేంద్రియాదిదారణసమర్థః బృహతీం శబ్దజహ్మత్పికాం వాచం. సృజతీ త్యుపరిషా త్సంబంధః. ఏవంభూతః ప్రాణో వాగింద్రియం ప్రాప్య బృహతీం వాచ మావిష్కారో తీత్యర్థః. బృహతీశబ్దవ్యాఖ్యానాయ తాం వివస్థి. సహస్రపదసీం సహస్రం పదవ్యః శ్రేయోమార్గాః. అవటోధ్యః, యస్యా స్తాం “సహస్రాక్షరాపరమే వ్యోమ” విన్యత్యుక్తవిధాం వా కాదయో మావసానా వర్ణాః స్పర్శాః, అప స్వరాః శషసహా ఊష్మాణః యరలవా అంతిస్థాః ఓంకారా ద్వ్యజ్ఞతాః యే స్పర్శాదయ, సై, ద్విభూషితాం “ఓంకారప్రభవా వేద ఓంకారప్రభవా స్వరాః ఓంకార ప్రభవం సర్వం వాఙ్మయ” మిత్యాదిశాస్త్రార్థోఽనేన స్మారితః.

౪౧

విచిత్రాభి ర్భాషాభి ర్వితతాం భావ్యంత ఇతి భాషాః శబ్దాః శ్రుతయః తాభి ర్వికతాం విస్తృతా మిత్యర్థః. అనంతపారా మసరిచ్చిన్నావధిం చతురుత్తరైః, ఛందోభిః గాయత్ర్యాదిభిః ఉపరిక్షితా మితి శేషః. చతురుత్తరై శ్చతుశ్చతు రక్షరాదికై. గాయత్రిదిచ్ఛందగము పూర్వపూర్వచ్ఛందోఽపేక్షయా ఉత్తరోత్తరచ్ఛంద ఏతై శస్మి న్నాదే ఏతై కాక్షరవృద్ధ్యా చతురక్షరాదికం ఉపరి, తై శ్చందోభి ర్యుక్తా మిత్యర్థః. ఇత్తంభూతాం బృహత్స్వతీం వాచం ప్రాణః స్వయం స్మజతి, అజీవతే స్వవ్యాపారో పరమే జానభివ్యక్తాం చ కరోతీత్యర్థః.

౪౨

ఛందాం స్వేవ కానిచి ద్దర్శయతి (గాయత్రీతి.) అత్యష్టిః, అతిజగతీ విరాట్ చేతి విభాగః, అయం చ శబ్దావిర్భావక్రమో లోకకనైదికశబ్దసాధరణః.

౪౩

కిం విధత్తే కి మాచష్టే కి మనూద్య వికల్పయేత్,
ఇత్యన్య హృదయం లోకే నాన్యో మద్వేద కశ్చన.

౪౦

మాం విధత్తేఽభిధత్తే మాం వికల్ప్యాపోద్యతే హ్యహమ్,
ఏతావా నృర్యవేదార్థ శృబ్ధి అస్థాయ మాం భిదామ్.
మాయామాత్రా మనూద్యాన్తే ప్రతిషిద్య ప్రకామ్యతి.

౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకవింశోఽధ్యాయః,

గమీరం దుర్విగాహ్యా మితి చోక్తం. తదేవ ప్రసక్తాయతి (కిం విధత్త ఇతి.) కి మాచష్టే
కిం తత్త్వ మాచష్ట ఇత్యర్థః, కిం వికల్పయే దిత్తువలక్షణం, కిం వికల్పేన విధత్తే, కిం సముచ్చిత్య
విధత్తే, కిం సామాన్యతో విధత్తే, కిం దావపదతీతి చార్థః, ఇతిత్యం, అన్య వేదన్య హృదయం
తాత్పర్యం, మత్ మతోఽన్యః, కశ్చి దపి న వేద.

౪౦

తర్హి తన్య హృదయం ప్రకాశయేత్తత ఆహ (మా మితి.) మాం విధత్తే మదరాదన
రూపం ధర్మం విధత్తే మా మేవ సర్వశరీరక మభిధత్తే అభిధనూ వృత్త్యా ప్రతిపాదయతి య
ద్వికల్ప్యాపోద్యతే తద స్యహా మితి సంబంధః, ప్రహియవాదిరూపోఽహ మేవ వికల్పేన ప్రతిపాదితః
అపోద్యమాన మపి విస్తు మదాత్మకం కిం బహా నేత్యాహ (ఏతావా వితి.) సర్వోఽపి వేదతాత్పర్య
విషయాభూతార్థః, ఏతావా నేవ కియా య శృబ్ధిః, వేదః, మా మాస్థాయాశ్రిత్య తాత్పర్యతో విషయా
కృత్య భిదాం తేవమనుష్యాదిభిదాం మాయామాత్రాం ప్రకృతిమాత్రగతా మనూద్య తాం జీవస్వరూపే
ప్రతిషిద్య జీవగతం చాకార మంతే కాస్థాభూతే మయి ప్రతిషిద్య ప్రకామ్యతి సర్వతత్త్వవింక్షణ
మత్ప్రతిపాదనేన పర్యవసితవ్యాపారో భవతిత్యేతావా నేవేత్యర్థః.

౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరన్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీకై లగురోః సుతేన

తద్గురణకమలవరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

ఏకవింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

ఉద్భవ ఉవాచ—

కతి తత్త్వాని విశ్వేక సజ్ఞాతా స్ఫుషిభిః ప్రభో.
స నైకాదశపంచత్రిన్యాత్థ త్వ మిహ శుక్రమ.

౧

కేచి త్షద్వింశతిం ప్రాహు రితరే పంచవింశతిమ్.
సప్తైకేన వషక్మేచి చ్చత్వార్యేకాదశాఽపరే.

౨

కేచి త్సప్తదశ ప్రాహు ష్షోడశైకే త్రయోదశ.
ఏతావ త్త్వం హి సంఖ్యాన మృషయా యద్వివక్షయా,
గాయంతి పృథ గాయుష్మన్నిదం నో వక్తు మర్హసి.

౩

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

సాంఖ్యేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానులోమతః. భవావ్యయా వసుధాయే నృనో యావ త్పునీదతి" తి మహాదాదితత్త్వవిమర్శనతదుత్పత్త్యవ్యయానుద్యానయో ర్మనఃప్రసాదహేతుత్వ ముక్తం. తత్ర తత్త్వానాం న్యూనాధికభావేన పరిగణనా త్రదియతా విర్దిధారయిషయా వృచ్ఛతి (కతిత్యాదిభి స్సార్ధైః ప్రీతిః.) హేవిశ్వేక తత్త్వాని కతీతి ప్రశ్నః. తత్త్వాసలాపోఽస్తి వా న వేతి ప్రశ్నాభిప్రాయః తత్ర హేతుకయా వాదివిప్రతిపత్తి మాహ (సంఖ్యాతానీతి) తైశ్చి దృషిభి స్తత్త్వాని నవ సజ్ఞాతాని తైశ్చి త్వైకాదశ తైశ్చి త్పుణ్యత్వం తు "మామూహాత్రా మనూద్యాంతే ప్రతిషిధ్య ప్రకామ్యతీ" తి త్రిణీ తత్త్వా న్యాత్థ ఉక్తనా నసి. ఇహ త త్త్వవిషయే శుక్రమ ఇత్థం బహూ న్వాదా శుక్రమేత్యర్థః.

ఉక్తై ర్వాదై స్సముచ్చిత్య తా నసి వదా దర్శయంతి (కేచి దితి.) సప్త నవ షట్ చత్వార్యేకాదశే త్యాదీని ద్వితీయాంతాని ఏకే ఋషయః, ఏతావదితి, ఆయుష్మ స్మితి మజ్జకాశానన వివక్షయా సంబోధనం, శిష్టా హి భగవతే మజ్జక మాశాసతే పృథ గేతా వత్సంఖ్యానం గణనం యద్వి వక్షయా యత్పుమోజన ముచిత్యై. గాయంతి వదంతి తదిదం నోఽన్యభ్యం త్వం హి వక్తు మర్హసి సర్వజ్ఞ స్త్వ మేవ జానానీతి వక్తు మర్హసీత్యర్థః. త్వం హితి హికభేన సార్వజ్ఞాదికల్యాణగుణగణ ప్రసిద్ధి శ్చౌతీ ద్యోత్యతే.

శ్రీభగవానువాచ—

యుక్తయస్సన్తి సర్వత్ర భాషంతే బ్రాహ్మణా యథా.
మాయాం మదీయా ముద్గుహ్యా వదతాం కిం ను దుర్లుభమ్.

౪

నైత దేవం యదాత్త త్వం యదహం వచ్చి తత్తథా.
ఏవంవిధకథాహేతు శ్శక్తయో మే దురత్యయాః

౫

యసాం వ్యతికరా దాసీ ద్వికల్పో వదతాం పదమ్.
ప్రాప్తే శమదమేఽప్యేతివాదస్త ముపశామ్యతి.

౬

న్యూనసంఖ్యావాదినా మపి తత్త్వావలంబితేఽపి తేఽత్యవిరోధ ఇతి పరిహారతి (యుక్తయ ఇతి.) యథా బ్రాహ్మణా ముపయో భాషంతే తత్ర సర్వత్ర సర్వేషాం పక్షేషు యుక్తయస్సంతి సర్వేఽపి పక్షే యుక్తా ఏవేత్యర్థః. మదీయాం మాయాం ప్రకృతి ముద్గుహ్యా స్వీకృత్య న్యూనాధిక తత్త్వకారణతయాఽభ్యుపగమ్యేత్యర్థః. వదతాం కింను దుర్లుభం సర్వముపపన్నం అవిరుద్ధ మేవేత్యర్థః.

౪

అతో యత్ని-భ్యాన మాత్మ విరుద్ధ మిత్యుక్త వానపి త దేవం న విరుద్ధం భవతి యత్సం భ్యానం త త్తథా అవిరుద్ధం యథా భవతి తథాఽహం వచ్చి వక్ష్యేమి. క స్తస్మి ఉక్తనానావిధవాదహేతు రిత్యత అహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధకథాహేతుః అనేకవిధవాదహేతుః, దురత్యయాః. మమ శక్తయో ఏవ దురత్యయాః దురతి కమణీయాః. సర్వైరభ్యుపగతవ్యా ఇత్యర్థః. శక్తయోత్ర ప్రకృతిపురుష మహదహజ్ఞాఞాదయః ప్రత్యక్షాదీనా మాత్మక క్రిత్యం కార్యోపయుక్తత్వేన సత్యాత్మా పృథగ్విద్ధ విశేషణత్వేనేత్యభ్యుపగతవ్యం. తదేవ హి శక్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్.

౫

శక్తీనాం హేతుత్వ మేవోపపాదయతి (యాసా మితి.) యాసాం శక్తీనాం వ్యతికరాత్ వివదతాం వాదినాం పదం వివచనః. వికల్పః పక్షభేదః, అసిత వ్యతికరోఽన్యోన్యస్మి న్నంతర్భావః. అయ మవ్యతికర స్వాప్యసంబంధం. అంతర్భావానంతర్భావాభ్యాం న్యూనాధికత త్వ సప్రసంఖ్యానే వాదభేదః ప్రసర్తత ఇత్యర్థః. స తస్మి కదా నివర్తత ఇత్యక్రాహ (ప్రాప్త ఇతి.) శమదమయో ద్వంద్వైక్యం. తస్మిన్నప్రే సతి ఏకల్పోఽప్యేతి విలీయతే తం అపి యంతం ఏకల్ప మనువాదః ప్రశామ్యతి శమద మూచినమ్మన్నస్య సర్వం చిదచిదాత్మకం జగ న్మచ్చరీరత్వేన పశ్యతో న ఏకల్పవాదో స్త ఇత్యర్థః

౬

(తత్త్వానాం సంఖ్యాన్వరూపప్రకటనాదివిధ్యయపుష్టః)

పరస్పరానుప్రవేశా తత్త్వానాం పురుషర్షభ.

పౌర్వాపర్యప్రసంఖ్యానం యథా వక్తు ర్వివక్షితమ్.

ఏకస్మి న్నుపి దృశ్యంతే ప్రవిష్టా నీతరాణి చ.

పూర్వస్మి న్వా పరస్మి న్వా తత్తే సర్వతః.

పౌర్వాపర్య మతోఽమీషాం ప్రసంఖ్యాన మభీప్సతామ్.

యథా వివక్షం యద్వక్త్రం గృహ్ణామో యుక్తిసమ్మనాత్.

అనాద్యవిద్యాయు క్తస్య పురుషస్యాత్మవేదనమ్.

యాసాం వ్యతికరాదాసీ ద్వికల్ప ఇత్యేతదేవ ప్రవక్ష్యయతి (పరస్పరేతి.) హేపురుషర్షభ తత్త్వానాం పరస్పరానుప్రవేశా దితి వ్యతికరకర్తార్థ ఉక్తః. వక్తు ర్వాదినో యథా వివక్షితం తథా పౌర్వాపర్యప్రసంఖ్యానం పూర్వా అల్పసంఖ్యా అపరా అధికసంఖ్యా తయో ర్భావః పౌర్వాపర్యం తేన గణనం భవతి.

సన్వసఃస్మి న్నన్వ స్యాంతర్భావః కిం క్వచి ద్దృష్టచర ప్రత్రాహ (ఏకస్మిన్నితి.) ఏకస్మి న్కాష్టాదౌ ఇతరా జ్యగ్నిజలాదీని ప్రవిష్టాని దృశ్యంతే అత స్తత్త్వాంతర్భావో యుక్త శ్శత్యాహ పూర్వస్మి న్కారణభూతే పరిస్మిన్ కార్యభూతే వా తత్తే సర్వతః సర్వతత్త్వాని ప్రవిష్టాని యథా మృది కారణభూతాయాం ఘటాదయః సూక్ష్మభూషేణ ప్రవిష్టాః యథా చ ఘటాదౌ కార్యభూతే మృదాదికం కారణభూతి మనుగతత్వేన ప్రవిష్టం తద్వదితి భావః.

ఉపపాదిత మవిరోధ ముపసంహరతి (పౌర్వాపర్య మితి.) అతోఽమీషాం తత్త్వానాం పౌర్వాపర్యం న్యూపాదికసంఖ్యాన్వం యథా తథా ప్రసంఖ్యానం గణన మభీప్సతాం వాదినాం మధ్యే యన్య వక్త్రం ముఖం యథా వివక్షం వివక్షేనుసారం ప్రవర్తతే తత్సర్వం గృహీమః అనుమ న్యామహే కుతః. యుక్తిసమ్మనాత్ అంతర్భావానంతర్భావాత్మకయాక్తే న్నింభవాత్. వివిక్తమితి సాతే యన్య వక్త్రం యథా వదతి. తద్విచిత్రం నిశ్చితం గృహ్ణామ ఇత్యర్థః.

తత్ర పరస్పరానుప్రవేశపక్షే కతి తతత్త్వా నీక్యభిప్రాయ మాలక్ష్య ప్రాకృతాని తత్త్వాని వత్సర్వంశతినష్ట్యాని జీవాత్మ ప ర మాత్మానౌ ద్వావితి సమ్మాయ షడ్వింశతి రిత్యభిప్రేత్య

స్వతో న సమృచే దన్య స్స్వతోజ్ఞో జ్ఞానదో భవేత్.

౧౦

పురుషేశ్వరయో రత్ర న వైలక్షణ్య మణ్వపి.

తదన్యకల్పనాఽపార్థా జ్ఞాన ఇచ్చ ప్రకృతే ర్గుణః.

౧౧

ప్రకృతి ర్గుణసామ్యం వై ప్రకృతే ర్నాత్మనో గుణాః.

జీవపరయోః. స్వరూపాభేదం తావ త్పులిఖితవతి (అనాద్యవిద్యాయుక్త స్వేతి.) యా అనాది రవిద్యా అజ్ఞానం దేహతత్రమన్యతంత్రత్యత్రమమూలం తద్యుక్తస్య పురుషస్య జీవస్య స్వత ఏవాత్మ వేదనం న్యపరయాతత్వజ్ఞానం న సమృచేత్ కిం త్వన్యః పురుషా దన్యో యః. స్వతః, జ్ఞః స్వత ఏవ సర్వజ్ఞః. న ఏవ పురుషస్య జ్ఞానదః స్వపరయాతత్వజ్ఞానదో భవేత్. అయం భావః వైధర్మ్యమేవ హి స్వరూపభేదవహం తత్ర జీవ స్యానాద్యవిద్యాయోగ స్తత్పుయుక్త స్సంసార శ్చ పరమాత్మన స్తు స్వత స్సార్వజ్ఞ్యం పార్వజ్ఞ్యాఽహత్యం చేతీదం వైధర్మ్యం తయో స్వరూపాభేదం వారయతి తౌ తిన్నా వేవేతి "జ్ఞాజ్ఞా ద్యా వజా వీళనీ" ఐతి శ్రుతే రితి భావః.

౧౦

కథం తర్హి సజ్జువింశతిత త్వప్రసవభ్యానవక్షప్రవృత్తి రిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యహ (పురుషేశ్వరయో రితి) అత్ర ఏవం వైధర్మ్యే సతి పురుషేశ్వరయోః. అణు ఈష దపి వైధర్మ్యం నా ప్తి ఏషేదన్య విహితవ్యతిరీక్రవిషయత్వాత్ స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ వై లక్షణ్యం నా ప్తి. ఇభియో రపి జ్ఞానస్వరూప త్వాత్ జ్ఞానగుణకత్వా చేతి భావః. జ్ఞత్వాజ్ఞత్వాణుత్పత్తిభిన్నాదురూపవైధర్మ్యేఽపి జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞాన గుణకత్వాదిసాదర్యాన్ముక్త్యవస్థామూం పరమసామ్యా చ్చ జీవస్య పరమాత్మాంశత్వేన తదవృత్తకీర్ణత్వ విషక్షయా జీవపరయో రేకతత్వవిషక్షయా చ సజ్జువింశతిత త్వప్రసవభ్యానవక్షప్రవృత్తిరితి భావః. ఏతదేవ స్పష్టయతి (ఉదస్వేతి) ఉదన్యల్పనా జీవపరయో రజ్జుత్వసంజ్ఞుత్వకల్పనారూపవైషమ్యకల్పనా యద్యా ప్సవిస్మభేదకల్పనా అపార్థా అర్థభూన్యా స్సవిస్మృత్యభేదో నా స్తీతిర్థ్యః. న వై లక్షణ్య మణ్వపీతి విషేద్యః స్వవిస్మృత్యభేద ఏవేతి భావః. జీవస్య స్వాతంత్ర్యిగ్రహహేతు రజ్ఞానం చ ప్రకృతినంసర్గా పాదికం అత స్తన్నివృత్తావజ్ఞానం విపరీత ఇత్యభిప్రాయేణాహ అజ్ఞానం చ ప్రకృతే ర్గుణః ప్రకృతేః కార్యభూత మిత్యర్థః. జ్ఞానం చేతి చేదే బ్రాహ్మజ్ఞాన మిత్యర్థః. పరమాత్మప్రసాదా త్పుకృతికార్యాజ్ఞానవిస్మృతౌ ముక్తావస్థాయా మజ్జత్వసర్వజ్ఞత్వరూపవైలక్షణ్యాభావాత్ జ్ఞానస్వరూప స్వభావత్వరూప సామ్యా జీవపరయో రేకతత్వతేతి సజ్జువింశతిత త్వనాద్యభిప్రాయ ఇతి భావః.

౧౧

నన్వేన మపి నత్వాదిగుణకృతవైలక్షణ్య మస్యే వేత్యత ఆహ (ప్రకృతి రితి.) గుణసామ్యావస్థ మచిద్భివ్య మేవ ప్రకృతిః. అతః సత్త్వాదియో జగత్ప్రకృతిసహితః. ప్రకృతే రేవ

(తత్త్వానాం సంఖ్యాన్వయావప్రకటనావినిర్ణయమట్టిః)

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి స్థితుత్పత్త్యంతహేతవః.

౧౨

సత్త్వం జ్ఞానం రజః కర్మ తమోఽజ్ఞాన మిహేష్యతే.

గుణవ్యతికరః కాల స్వభావ సూత్రమేవ చ.

౧౩

పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మహజ్జారో నభోఽనిలః.

జ్యోతి రాపః షీతి రితి తత్త్వా న్యుక్తాని మే నవ.

౧౪

గుణాః సత్త్వత్వం. సత్త్వాదీనాం ప్రకృతిగుణత్వకథనేన తేషాం తదంతర్భావ స్మ పఞ్చవింశతితత్త్వ వాదే తై స్పహాధికతత్త్వప్రస్థా ఇతి ద్వోతకమ్.

౧౨

పున సృత్వాదిగుణా ఇత్యత స్తా న్కార్యముఖేన లక్షయతి (సత్త్వమితి.) జ్ఞానజనకత్వం సత్త్వం త్వ మిత్యర్థః ఏనం రజఃకర్మతమోఽజ్ఞాన మిత్యత్రాప్యవగంతవ్యం. అజ్ఞాన మితి చేద్యః. జ్ఞానం చాత్ర యథావస్థితతత్త్వస్మజ్ఞానం తద్వివరీత మజ్ఞానం, అత మ్యానసంఖ్యావాదే తత్త్వానాం పరస్పరాంతర్భావం వదన్ సాకల్యేన తత్త్వాన్యాయ (గుణవ్యతికర ఇతి.) గుణవ్యత్యయజనకః, కాలః, స ఏవ స్వభావః సూత్ర మితి చోద్యతే, పర్వపదార్థానాం కాలసంబంధర్య నియతత్వాత్ స్థితి హేతుత్వా చ్చ కాలస్వభావసూత్రకర్తవ్యత్వం సప్రవిశ మథావరో ఇతి శ్రుత్యనురోధాత్కారేన సహ సప్రవింశతితత్త్వానీతి భావః.

౧౩

పురుషో జీవః తస్య స్వస్మా ర్పేరః పూర్వ మేవ ప్రతిపాదిత ఇతి స్వస్మాది తత్త్వాంతరత్వ ముక్తప్రాయ మేన. ప్రకృతిః గుణసామ్యావస్థ మదిర్భావ్యం, వ్యక్తం మహాన్ పురుషాదీని సవ తత్త్వాని మే మయా ఉక్తానీతి సాకల్యేన తత్త్వప్రసంఖ్యానప్రసక్తా స్మనతత్త్వసంఖ్యానవక్ష ఉక్తః. అస్మి నృక్షే పురుష ఇతి జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం. పురుషాదికల్పై ర్భివాచికరీరకః పరమాత్మా చ వివక్షితః. ఆకృత్యధికరణన్యాయేన సర్వబుద్ధికల్పానాం పరమాత్మపర్యంతత్వాత్ అహంతారే తత్కార్యాణా మింద్రియాణా మంతర్భావః, ఆకాశాదీమ శబ్దాదీశాం ఏనం తత్త్వానాం సవత్వ మవగంతవ్యమ్.

౧౪

శ్రోత్రం త్వద్దర్శనం ఘ్రాణో జిహ్వేతి జ్ఞానశక్తయః.

వాక్పాణ్యుపస్థపాయ్యఙ్ఘ్రిః కర్మాణ్యజ్ఞోభయం మనః.

౧౫

శబ్దః స్పర్శో రసో గన్ధో రూపం చేత్యర్థజాతయః.

గత్యుక్త్యుత్సర్గశిల్పాని కర్మాయతనసిద్ధయః.

౧౬

సర్గాదౌ ప్రకృతి ర్వ్యస్య కార్యకారణరూపిణీ.

సత్వాదిభి ర్గుణై ర్ధత్తే పురుషోఽవ్యక్త ఈక్షతే.

౧౭

శ్రోత్ర మితి దృశ్యతేఽనేనేతి దర్శనం చక్షుః శ్రోత్రాదయః పఞ్చ జ్ఞానశక్తయః జ్ఞానశక్తి విజ్ఞానే కారణాని జ్ఞానేంద్రియాణీతి యావత్ వాగాదిపాయ్వంతాని ద్వంద్వైక్యేనోక్తాని చత్వారి అష్టైశ్చేతి పఞ్చ కర్మాణి కర్మేంద్రియాణి ఉభయం జ్ఞానకర్మేంద్రియానుగ్రాహకం మనః అగ్ల హేఉద్ధవ. ౧౫

శబ్దాదయః పఞ్చ అర్థజాతయః శ్రోత్రాదీనాం విషయజాతయః. శబ్దాదీనా మవాంతరభేదేన బహువిధతత్వా తస్మైపాం సంగ్రహాయ జాతిపదం ప్రయుక్తం క్రమ స్త్యవివక్షితః. దర్శనస్య రూపం విషయః ఘ్రాణస్య గంధః జిహ్వాయా రస ఇతి విభాగః. గత్యాదీని కర్మాయతనసిద్ధయః కర్మాయతనానాం కర్మేంద్రియాణాం సిద్ధయః కార్యభూతాని. తత్రోత్సర్గశబ్దేన మూత్రరేశసో రుత్సర్గః పురీషస్య చ వివక్షితః. తత్రాద్య ఉపస్థస్య ద్వితీయ స్తు పాయో సిద్ధి రితి విభాగః. అత్రాపి న క్రమో వివక్షితః. తేన గతి రజ్ఞే సిద్ధిః ఉక్తిర్వాచః పాణే శ్శిల్ప ముత్సర్గః పాయూపస్థయో రితి విభాగః. ౧౬

ఏభ్య ఏవ తత్త్వైభ్యో బ్రహ్మాండకదంతర్గతవ్యష్టప్రపఞ్చోత్పత్తి రిత్యాహ (సర్గాదావీతి. ద్వాభ్యామ్.) అస్య వ్యష్టప్రపఞ్చస్య సర్గాదౌ సృష్టేః ప్రాక్. కార్యాణి సభ ఆదీని మనఃసర్వంతాని షోడశ కారణాని ప్రకృతివ్యక్తహంకారా న్నదుభయరూపిణీ వ్యక్తిః సత్వాదిభి ర్గుణై ర్యుక్తా ధత్తే విధత్తే వ్యష్టప్రపఞ్చం విధత్త ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (పురుష ఇత్యాదినా.) అవ్యక్తః వ్యక్తే రింద్రియై ర్మ వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తః ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరాగోచరః కేవలవేదానైకసమదిగమ్యః పార్వజ్ఞసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయః పరమపురుషః ఈక్షతే “బహుస్యాం ప్రజాయేయే” త్యైక్షతే త్యర్థః. ౧౭

(తత్త్వానం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదివిర్ణయః)

వ్యక్తాదయో విశుర్వాణా ధాతవః పురుషేక్షయా.

లబ్ధిరీర్యా స్పృజ స్త్యజ్జం సంహతాః ప్రకృతే ర్పలాత్.

౧౮

సప్తైవ ధాతవ ఇతి తథార్థాః పఞ్చభాదయః.

జ్ఞాన మాత్మేభయాధార స్తతో దేహేంద్రియాసవః.

౧౯

నైక మన్యతమం క్వాపి విహాయేహోపలభ్యతే.

షడి త్యత్రాపి ఖూతాని పఞ్చషష్ఠః పరః పుమాన్.

౨౦

ఏవంవిధా త్తదీక్షణాత్. జాతాః వ్యక్తాదయః ధాతవః తత్త్వాని తస్య పురుషేక్షయా లబ్ధం వీర్యం స్పృజిసావర్జ్యం. యై పైః ఆత ఏవ సంహతాః విశుర్వాణాః ప్రకృతేః స్వకారణభూతాయాః పలాత్ అంధం బ్రహ్మాంధం స్పృజి పురుషేక్షయా లబ్ధిరీర్యా స్పృహతాస్పృజంతీత్యనేన "నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తత స్తే సంహతిం వినా. నాశక్నువ స్సృజా స్పృష్టు మసమాగమ్య కృత్స్నీకః. సమేత్యాన్యోన్యసంయోగ" మిత్యాదివచనార్థ స్ఫూరితః.

౧౮

ఆత తత్త్వసంఖ్యాతారతమ్యాదిపక్షా దర్శయతి (సప్తవేతి.) ధాతవః తత్త్వాని సప్తవేతి ప్రతిజ్ఞాతం తథేత్యాదీనా తదవపాదనం. తథాతథాపీత్యర్థః. భాదయః ఆకాశాదయః పఞ్చ జ్ఞానం జ్ఞానస్వరూపీ జీవః ఉభయాధారః భాదీనాం జ్ఞానస్య చాధారోఽంతఃప్రవిశ్య దారకః. అత్మా పరమాత్మా జేతి సప్తైవ తత్త్వాసీత్యర్థః. తత స్తేభ్య ఏవ సప్తభ్య స్తత్వేభ్యః దేహేంద్రియాసవః భవంతీతి కేసః. ఇంద్రియాణి దేహేంతర్యూతాని తథా పాఞ్చా అపి దేహస్య స్వకారణభూతవాత్సల్యంతర్భావః ప్రకృత్యాదీనాం కారణానాం కార్యేషు భాదిష్వేవాంతర్భావః ఆత స్సప్తతోక్తి రితి భావః.

౧౯

ఆత్మాంతర్భావ ఏవ వివక్షితో నాపలాప ఇత్యాహ (నైక మితి.) అన్యతమం దేహేంద్రియాదీనా మన్యతమ మపి త్వం భాదీనాం మధ్యే ఏక మపి విహాయ నోపలభ్యతే (షడిత్యత్రాపితి.) షడేవ తత్త్వాపీతి పక్షేఽపి ఖూతాని భాదీని పఞ్చ పరః పుమాన్ పరమపురుషః షష్ఠః జీవస్య కరీరత్వా త్పురమాత్మన్యంతర్భావో వివక్షితః. దేహేంద్రియేభ్యో నైవ తత్త్వపక్ష ఇవ భాదిష్వంతర్భావ ఇతి భావః.

౨౦

తై ర్యక్త ఆత్మసమ్భూతై స్సృష్టేవిదం సముపావిశత్. ౨౧

చత్వా ర్యేవేతి తత్రాపి తేజ ఆపోఽన్న మాత్మనః.

జాతాని తై రిదం జాతం జన్మావయవిసః ఖలు.

ఏకాదశత్వ ఆత్మాఽసౌ మహాభూతేంద్రియాణి చ. ౨౨

సంఖ్యానే నస్తదశకే భూతమాత్రేంద్రియాణి చ.

పఞ్చ సజ్జైవ మనసా ఆత్మా నస్తదశః స్మృతః. ౨౩

తద్వ త్షోడశ సంఖ్యాన ఆత్మైవ మన ఉచ్యతే.

భూతేంద్రియాణి ప్రాణ శ్చ మన శ్చాత్మా త్రయోదశ. ౨౪

న చ పరమపురుషః ఆత్మన స్సకాళా త్సంభూతై ర్భూతై ర్యక్తః యోగోఽత్ర కరీరాత్మభావ సంబంధభూతః ఇదం వ్యప్తి జగత్ సృష్ట్యా ఉపావిశత్ స్థిత్యర్థ మంతరాత్మతయా ప్రవిష్టవాన్ సృష్ట్యర్థానుప్రవేశస్య సృష్టేః పూర్వత్వాత్ “తత్సృష్ట్యా తదేవానుసౌమిక” దిత్వత్వాప్యేవ మేవార్థః. ౨౧

(చత్వారీతి.) య శ్చత్వారి తత్త్వానీతి పక్ష స్తత్త్వాని ఆత్మనః పరమాత్మన స్సకాళా త్తేజ ఆదీని త్రిణి జాతాని. తత్త్వాన్నం పృథివీ ఆత్మనా సహ చత్వార్యేన తద్వాసనీతి భావః. అంతర్భావ వివక్షయాఽఽహ (తై రితి.) తేజోదన్వైః పరమాత్మసహకృతై రిదం జగజ్జాతం తత్త్వాకాశవాయో వైజఅది స్వంతర్భావః ఇతరేషాం తు పూర్వవత్ ఇదం జాత మిత్యేత దుపపాదయతి (జన్మావయవిసః ఖలు.) అవయవిస శ్చక్షుషావయవిసః స్థూలకార్యస్యేత్యర్థః. సూక్ష్మ జ్ఞన్మావయవిసత్వర్థః (ఏకాదశత్వ ఇతి.) తత్రైకాదశత్వపక్షేఽపి అసా వాత్మా పరమాత్మా మహాభూతాని ఖాదీని ‘పఞ్చ ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాగ్రదీని పఞ్చ సంభూయైకాదశేతి భావః. అశ్రావీ పూర్వన దితరేషా మంతర్భావోఽవగంతవ్యః. ౨౨

(సంఖ్యానే ఇతి.) నస్తదశకే సంఖ్యానే భూతాని ఖాదీని మాత్రాణి శబ్దాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి పఞ్చ పఞ్చోతి పఞ్చదశ మనసా సహ షోడశ ఆత్మా పరమాత్మా తు నస్తదశః ఇతరేషా మంతర్భావ స్తు పూర్వవత్. ౨౩

తద్వత్ నస్తదశత్వపక్షే ఇవ షోడశసంఖ్యానేఽపి ఆత్మనా సహ భూతమాత్రేంద్రియాణి షోడశేతి సమానం అయం తు విశేష ఇత్యాహ (ఆత్మైవ మన ఉచ్యత ఇతి.) ఆత్మ స్మృతఃకరణ స్వాంతర్భావ ఇత్యర్థః. త్రయోదశత్వపక్షమాహ (భూతేతి.) భూతాని ఖాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి ప్రాణః పఞ్చవృత్తిః మనః ఆత్మా పరమాత్మా చేతి త్రయోదశ. ౨౪

(తత్త్వానాం సంఖ్యాన్వరూపప్రకటనాదివిర్ణయముట్టః)

ఇతి నానాప్రసంఖ్యానం తత్త్వానా మృషిభిః కృతమ్,
సర్వం న్యాయం యుక్తిమత్త్వా ద్విదుషాం కి మశోభనమ్.

౨౫

ఉద్దవ ఉవాచ—

ప్రకృతిః పురుష శ్చౌభౌ య ద్యప్యాత్మవిలక్షణౌ,
అన్యోన్యాపాశ్రయా త్కృష్ట దృశ్యతే న భిదా తయోః.

౨౬

ప్రకృతౌ లక్ష్యతే హ్యేత్యా ప్రకృతి శ్చ తథాఽఽత్మని,
ఏవ మ్మే పుణ్డరీకాక్ష మహాన్తం సంశయం హృది,
చేత్తు మర్హసి సర్వజ్ఞ వచోభి ర్నయనైపుణైః.

౨౭

ఇథ ముపపాదితా పక్షే సుసంహరతి (ఇతీతి.) ఇతికర్ణః ప్రదర్శనాభిప్రాయః. ఏవం త్రిత్వవజ్ఞప్తే ఆవ్యవగంతవ్యే ఇత్యర్థః. తత్ర త్రిత్వపక్షే ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపాణి తత్త్వాని వజ్ఞప్తవక్షే చతుస్తత్త్వపక్షోక్తాని తత్త్వాని చత్వారి వాయు రేత ఇతివజ్ఞప్త్యుహ్యం. ఋషిభిః కృతం సర్వం ప్రసంఖ్యానం న్యాయ్యం న్యాయా దనపేతం కుతః యుక్తిమత్త్వాత్ అంతర్భావనంతర్భావాత్మకయుక్తియుక్తత్వాత్ అతః కిం విదుషా మశోభనం కిం దుర్బటమిత్యర్థః. న కించి దితి భావః. ౨౫

కార్త్యేన తత్త్వగణనాయాం పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మితి ప్రకృతిపురుషౌ పృథక్కీర్తితౌ తత్ర యద్యపి ప్రకృతిపురుషౌ విలక్షణస్వరూపస్వభావౌ తథాఽపి దేవోఽహం మనుష్యోఽహం మితి తాదాత్మ్యప్రతీతేః కిం కారణం యదీ తద్గుర్నిరూపం తర్హి తయో ర్న భేదః ప్రతిష్ఠితో భవతీతి సృచ్ఛతి. ప్రకృతిః పురుష శ్చౌభావితి. ఆత్మవిలక్షణౌ విలక్షణాత్మానౌ విలక్షణస్వరూపౌ స్వతో విలక్షణా వితి వా అన్యోన్యేత్యన్య తథాఽపీత్యాదిః హేకృష్ట అన్యోన్యాపాశ్రయాత్ పరస్పరపరిహారేణాప్రతీతేత్యర్థః. తయోః ప్రకృతిపురుషయోః భిదా న దృశ్యతే.

౨౬

తదేవ వ్యవక్తి (ప్రకృతా వితి.) ప్రకృతౌ తత్కార్యే దేహే. ఆత్మా తథా ప్రకృతి శ్చాత్మని లక్ష్యతే పరస్పరపరిహారేణాప్రతీతేః దేవోఽహం మిత్యభేదప్రతీతీ శ్చ న దేహాత్మనో ర్దేహో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఏవ మిత్థం భూతం హృదిన్తం మహాంతం. సంశయం నయే యుక్తౌ నైపుణం ప్రావీణ్యం యేషాం తై ర్వచోభిః చేత్తు మర్హసి. అర్హత్యే హేతుకయా సంబోధయతి (సర్వజ్ఞేతి.)

౨౭

త్వతో జ్ఞానం హి జీవానాం ప్రమోష ప్రైత్ర శక్తితః.

త్వమేవ హ్యత్మమాయాయా గతిం వేత్సి న చావరే.

౨౮

శ్రీభగవా నువాచ—

ప్రకృతిః పురుష శ్చైతి వికల్పః పురుషర్షభ,

ఏష వైకారిక స్సర్గో గుణవ్యతికరాత్మకః.

౨౯

మమాజ్ఞమాయాగుణమయ్యనేకదా వికల్పబుద్ధీ స్వగుణై ర్విధతే.

వైకారిక త్రివిధోద్భాత్య మేక మథాదిదైవ మధిభూత మన్యత్.

౩౦

సర్వజ్ఞత్వ మేవాన్వయవ్యతిరేకాభ్యా ముపపాదయతి (త్వత్త ఇతి.) జీవానా మస్మాకం. జ్ఞానం యథావస్థిత తదర్థవిషయం జ్ఞానం త్వత్తత్వత్ప్రసాదా దేవేక్యర్థః. స్వభావక స్తు తేషాం అక్ర జ్ఞానే తే తవ శక్తితః “అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్వ్యా తృతీయా శక్తిరివ్యతే” ఇత్యుక్తాయా శ్చక్తే ర్హేతోః. ప్రమోషః సంకోచః త్వతోఽన్యే సర్వే సంకుచితజ్ఞానా ఏవేతి త్వ మేవ సర్వజ్ఞ ఇతి భావః. ఆత్మ మాయాయాః. గతిం మార్గం యథాత్మ్య మితి యావత్ త్వ మేవ వేత్థ జ్ఞానసి. ఇతరే తు సర్వే త్వన్మాయామోహితా న జ్ఞానంతీతి భావః. తదేవాహ న చావర ఇతి.

౩౮

యే యం మమ సర్వజ్ఞత్వోపపాదనాయ దుర్విజ్ఞేయగతి ర్మాయా త్వయాఽభిహితా తత్కార్య భూతోఽహజ్ఞాన ఏవ దేహత్మనో ప్రాదాత్మ్యప్రతీతికారణ మిత్యుత్తర మాహ (ప్రకృతిపురుష శ్చైతి) వికల్పః భేద ఏవేక్యర్థః. తత్ర తావత్, ఏష సర్గః, సృజ్యతే ఇతి సర్గః. అవిభూతాద్భాత్యాదిదైవ ప్రసజ్ఞః. వైకారికః ప్రకృతివికరాత్మకాహజ్ఞానారబ్ధః. గుణవ్యతికరాత్మకః. ఇచ్ఛామి ద్వేష్టిత్యాత్మ గుణానా మిచ్ఛాదీనాం స్థైర్యాదీనాం దేహగుణానాం చ వ్యతికరః ఏకధర్మినిష్ఠతయా సజ్జీర్ణతయా చ స్రతీతి ర్యస్మా త్స అత్మా స్వరూపం యన్య తథాభూతః.

౩౯

న కేవలం ఘడియా మామా స్వవికారాహజ్ఞానద్వారా గుణవ్యతికరకరీ అపి త్వాత్మవి దేవత్వమనుష్యత్వస్వకంక్రత్వాదిభేదబుద్ధికరీ చేత్వాత్ (మమేతి.) అగ్ల హేతిర్ధవ గుణై స్సత్వాదిభిః. కోఽస్మి వైకారిక ఇత్యత ఆహ (వైకారిక ఇతి.) అద్భాత్య మేక మధిభూతం ద్వితీయ మధిదైవం తృతీయ మిత్యేవం ఘృ మ్రివిధ స్స వైకారిక ఇతి సమ్మదః.

౪౦

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనావినిర్ణయశుద్ధిః)

దృగ్రూప మార్కం వపు రత్ర రంద్రే పరస్పరా త్విద్యతి య స్వతః ఖే,
అత్మా యదేషా మపరోఽయ మాద్య స్వయాఽనుభూత్యాఖిలసిద్ధసిద్ధిః. ౩౧

ఏవం త్వగాదిశ్రవణం చ చక్షు ర్విహ్వదినాసాది చ చిత్తయుక్తమ్. ౩౨

యోఽసౌ గుణక్షోభకృతో వికారః ప్రధానమూలా నృహతః ప్రసూతః.

అధ్యాత్మాదికం వివృణోతి దృ-కృక్ష రధ్యాత్మం రూపం అధిభూతం అర్కం అర్కవ్య సమ్మది, యద్వపు శృరీరం త దదిదైవం రాజసాహంకారపహకృతామసా త్పాత్వికా చ్చాహంకారా ద్దృగాదీనా మింద్రియాణాం రూపాదీనా అధిష్టాత్మాణాం దేవానాం చ సృష్టి ప్రకరణేషు సృష్టి స్తత తత్రాఖిసతేత్యహజ్కారస్యాధ్యాత్మాదిప్రకారతా స్మారితా. ఏతేషాం త్రయాణాం పరస్పరోపకారోపకారకభావేనైవ జ్ఞానజననరూపకార్యకరత్వ మిత్యాహ (అతేతి.) అత్ర శారీరే రంద్రే చక్షుర్గోశే పరస్పరా త్విద్యతి పరస్పరోపకారోపకారకభావా త్విద్యతి కార్యకరం భవతి. అర్కవపుషా రశ్మిద్వారాఽదిష్టితయో రేవ చక్షు స్తద్విషయయో గ్గాహ్యగ్రాహకభావః. అత స్తయో రదిదైవోప కార్యత్వం అనతివిప్రకృష్టస్వావ్యవహితన్య చ రూపవ్యైవ గ్రాహ్యత్వా త్రదుపకార్యత్వం చక్షుషః ఏవం త్రయాణా మన్యతమం వినాఽన్యతమన్య జ్ఞానజనకత్వానమ్మవా త్పరస్పరోపకారకత్వ మవగంతవ్యం. అధ్యాత్మాదికభానాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయాభావానా మధికరణక్తిప్రధానత్వేఽపి తచ్చక్తే రాధేయ విరూప్యత్వా దాధేయవరత్వం ఇంద్రియాణాం దేహేఽవస్థానా దధ్యాత్మత్వం విషయాణాం తు రూపాదీనాం తేజఃప్రభృతిభూతవిష్టత్వా దధిభూతత్వం అధిష్టాతు దేవతావపుషోఽర్కాఖ్యక్షేత్రజ్జయపదేవతారూపత్వా దదిదైవత్వం యన్యధ్యాత్మాదీనాం పరస్పరా ద్రూపాదిప్రకాశో భవతి కుత స్తర్వాత్మప్రకాశ ఇత్యత ఆహ-యః స్వతః. ఖే హృదయకాశే యః ఆత్మా “హృది హ్యాయమాత్మా ప్రతిష్ఠిత” ఇతి శ్రుతేః. సః స్వతః. ఏవ్యతి స్వయంప్రకాశ ఇత్యర్థః, కుతః యత్ యస్మాత్ ఆత్మా ఏతేషాం దృగాదీనాం త్రయాణా మాద్యః ప్రకాశకత్వే హేతుతయా వర్తమానః. దృదాయుపరమేఽవ్యవస్థిత శ్చాశివనై భ్యోఽవరః, భిన్నః అత్యంతవిలక్షణః. తదేవాహ-స్వయా స్వాసాదారణయా అనుభూత్యా జ్ఞానేన అఖిల సిద్ధసిద్ధిః అఖిలప్రకాశ్యప్రకాశకః. ౩౧-౩౨

ఏవం చక్షుష్మాకం పరస్పరోపకారోపకారకభావ మింద్రియంతరే స్వస్వతిచిత్తి (ఏవ మితి) చక్షు ర్యథా పరస్పరా త్విద్యతి ఏవం త్వగాదీత్యర్థః. అధిక్షే రదిభూతాదిదైవే

అహం త్రివృన్మోహవికల్పహేతు రైస్కారిక స్తా మన ఐంద్రియ శ్చ.

౩౭

ఆత్మా పరిజ్ఞానమయోఽవివాదో హ్యస్తీతి నాస్తీతి భిదాఽర్థవిషయః,

వివక్షితే తత్ర త్వగింద్రియ స్వాదిభూతం స్పర్శః అధిదైవం వాయుః శ్రోత్రస్వాదిభూతం శబ్దః అధిదైవం దిశః, జిహ్వాయా అదిభూతం రసః, ప్రచేతా అధిదైవం నాసాయా అదిభూతం గంధః, అధిదైవ మశ్వినా విత్యూహ్యం, చక్షురాదీనాం మన స్పహకృతానా మేవకార్యకరత్వ మిత్యభిప్రేత్య విశేషస్థి (చిత్తయుక్త మితి.) అత్ర మనసోఽదిభూతం అనుద్యేయో విషయః. చంద్రమా అధిదైవం, అప్రేక్ష్యం తతః కి మిత్యతోఽపాజ్కారస్య దేహాత్మతాదాత్మ్యప్రతీతి హేతుత్వం చంద్రా ప్రకృత్తరం విగమయతి (యోఽసా వితి) యోఽసా వహ మహంకారః. స మోహవికల్పహేతు రితి సంబంధః. మోహో దేహాత్మనో రభేదద్రుమః. వికల్పః ఆత్మవి భేదత్వ మనుష్కత్వాద్యభేదారోపః. తయోః హేతుః, అహంకారం విశేషస్థి-గుణానాం సత్వరజ స్తమాసాం క్షోభః. వైషమ్యం తేన కృతో యో వికార స్తదాత్మకః. ప్రధానం ప్రకృతి ర్మూలకారణం యస్య తస్మా న్మహతో మహాత్తత్వాత్ ప్రమాతః. వైకారిక స్తామన ఐంద్రియ శ్చేతి త్రివృత్ త్రిప్రకారః. వైకారిక స్వాత్మికః ఐంద్రియ వైజనః రాజసాహంకార స్యేంద్రియోత్పత్తౌ వసుగ్రహకత్వాభిప్రాయేణైంద్రియ ఇత్యుక్తమ్.

౩౩

ఏవక దేహాత్మనో రభేదప్రతీతౌ కారణ ముక్తం యత ఏవ మితో దేహాదత్యంతవిలక్షణ ఏవాత్మేత్వాహ (ఆత్మేతి.) పరిజ్ఞానమయః. పరితః కాద్రేన్నైన జ్ఞానస్వరూపః. పరిశబ్దేన ప్రతేకభేదేనాపి జడత్వవ్యావృత్తిః. దేహ స్తు పరితో జడ ఇతి భావః. అవివాదః, అహంప్రత్యయేన సర్వసం ప్రతిపన్నః. పరితో జ్ఞానమయ ఇత్యనేనైకరూప్యలాభా త్రస్య వికారాభావప్రయుక్తత్వా త్రత్ప్ర యుక్తం సదాఽస్తికబ్ధవ్యవదేశ్యత్వం. దేహస్య త్వచేతపరిణామాన్యకత్వ పూర్వపూర్వవికారాణా ముత్త రోత్తరే ష్వభావా న్నాస్తికబ్ధవ్యవదేశ్యత్వం తథా త త్రదవస్థావిషయాస్తికబ్ధవ్యవదేశ్యత్వం చ ద్వయితం. తదాహ అస్తీతి నాస్తీతి భిదాఽర్థవిషయః. నాస్తీత్యన్య వ్యవదేశ ఇతి కేషః, ఉభయవిదో వ్యవదేశః. భిదార్థవిషయః భిదయా భేదేనాఽస్తితో యోఽర్థః. భేదమనుష్ఠ్యాదికీరరూప స్తన్నిష్ఠః తద్విషయ ఇత్యర్థః. అస్తీతి నాస్తీతి భిదా ఏవంరూపిో భేదవ్యవదేశః. భిదార్థవిషయః దేవమనుష్ఠ్యాదిదేహరూపాదినిష్ఠ ఇతి వాఽర్థః. యద్వా పరిజ్ఞానమయ ఆత్మా దేహవిలక్షణోఽస్తి నాస్తీతి వివాదమాత్రం అస్త్యేవేత్యర్థః. భిదా త్యర్థవిషయః. గ్రిజవ్యత్యయ ఆర్షః, అర్థవిషయ ఇత్యనేన నాత్మస్వరూపవిషయః తన్నిష్ఠతయా ప్రతీతి స్తు త్రిమ ఇతి సూచితం. స చ సాత్త్వియ భాక్యసాక్షాత్కారా దేవ వివర్తతే అన్యథా తు న వివర్తత.

(తత్త్వానాం సంఖ్యాన్వయావప్రకటనాదివిధియమట్లు)

వ్యర్థోఽపి నై వోపరమేత పుంసాం మత్తః పరావృత్తధియాం స్వలోకాత్. ౩౪

ఉదవ ఉదవ --

పరావృత్తధియ స్త్రోత స్వకృతైః కర్మభిః ప్రభో.

ఉచ్చావచాన్యథా దేహః స్పృహంతి విస్పృశంతి చ. ౩౫

త స్మమాఖ్యాహి గోవింద దుర్విభావ్య మనాత్మభిః,

స హ్యేత త్ప్రాయోగో లోకే విద్వాంస స్సన్తి వంచితాః. ౩౬

శ్రీరగవా సువాచ -

మనః కర్మమయం నృణా మింద్రియైః పంచభి ర్యుతమ్.

లోకా ల్లోకం ప్రయాత్యన్య ఆత్మా తదనువర్తతే. ౩౭

ఇత్యాహ (వ్యర్థోఽపి.) అర్థకున్యోపి ఆత్మ న్యవిద్యమానోఽపి స్వస్య లోకః పాఞ్చత్కారః. యస్మా త్స తస్మా స్మత్తః పరావృత్తా విముఖా దీ ర్యేషాం తేషాం పుంసాం నై వోపరమేత కిం త్వనువర్తత ఏవేభి భావః. ౩౪

ఏవం భగవద్విముఖానాం దేవమనుష్యాదిదేహసంబంధవియోగరూపసంసారానువృత్తి రుక్తా. తత్ర పృచ్ఛతి త్వత్తః పరావృత్తధియః, ఉచ్చావచాన్త్రోతకృతృష్టావకృష్టా దేహః యథా గృహ్లాంతి యథా చ విస్పృశంతి కిం పూర్వదేహేనేవేంద్రియై రపి విముక్తో దేహాంతర మివేంద్రియా జ్యపి గృహ్లాంతి ఉత తైరేవేంద్రియైః సంపరివృక్తో దేహాంతరం గృహ్లాంతి విస్పృశంతి చేతి ప్రశ్నార్థః. ౩౫

తత్ర విశ్చికం మహ్య మాఖ్యాహి. త్వయోప కథనీయ మిత్యభిప్రేత్య విశేషి. అనాత్మభిః తదల్పార్థకోఽత్ర నజో అల్పబుద్ధిభిః దుర్విభావ్యం దురధ్యవసేయం కిం చైతత్ విద్వాంసః ప్రాయోగో లోకే స సన్త్యేవ కుతః సర్వే జ్ఞేయతాః త్వన్మాయయేతి శేషః. ౩౬

మన స్పృహణేంద్రియాణి ప్రకృతిస్థావి కర్షతి శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యత్కామతీక్యరః గృహీత్యైతాని సంయాతీ"తి గీతోక్తం పరిహర మాహ (మన ఇతి.) కర్మమయం కర్మవాసనాప్రదురం పజ్జుభిః జ్ఞానేంద్రియైః యుక్త మేవ మనః, లోకా ల్లోకం శరీరా చ్చరీరాంతరం, ప్రయాతి తతోఽన్య ఏవాత్మా తన్మనోఽనువర్తతే అనుయాతీత్యర్థః. ఇంద్రియై రితి భూతసూక్ష్మేణా మవ్యవరక్షణం. పజ్జుభి రిత్యనేన కర్మేంద్రియాణాం. తత్ర దేహే సులభత్వం సూచితమ్. ౩౭

ద్యాయమానోఽనువిషయాస్తృష్టా న్వాఽథ క్రతానను,

ఉద్యతీదతకర్మతస్త్రిం స్మృతి స్తదనుకామ్యతి.

౩౮

విషయాభినివేశేన నాత్మానం యన్మన స్మరేత్,

జంతో రైవ కన్యచి ధైతో ర్మృతి రత్యంతవిస్మృతిః.

౩౯

జన్మ త్వాత్మతయా పుంస స్సర్వభావేన భూ రివ,

విషయస్వీకృతిం ప్రాహు ర్యథా స్వప్నమనోరథా.

౪౦

యది పౌర్వదైహికా న్యేన జ్ఞానేంద్రియాణి దేహాంతరేఽనువర్తంతే కథం తర్హి పూర్వజన్మ విస్మృతి రిత్యుక్తాహ (ద్యాయతీతి.) కర్మతంత్రం కర్మవాసనావశం, మనః దృష్ట్యా, క్రతా న్వా విషయా, ద్యాయతి అతానంతరం ఉద్యత్ విషయసాన్నిధ్యే నతి హృష్యత్, సీదత్ తదసాన్నిధ్యే క్లిశ్య వృ భవతి, తదను తత్పుష్టతః, పూర్వపూర్వస్మృతిః, కామ్యతి అపైతి ఏకస్మి న్నేన జన్మసీత్యం కిముత వితరాం విస్మృతికరదేహవిగమదా వితి భావః.

౩౮

(విషయాభినివేశేనీతి.) యన్మనః యన్య మనః విషయాభినివేశేనాత్మానం స స్మరేత్ దేహవిలక్షణ మాత్మానం నానుసందధ్యాత్ తన్య జన్తో, కన్యచి ధైతోఃకస్మా చ్చి క్కారణాత్ మృతిః అత్యంత విస్మృతిః, మరణకాలేఽత్యంతజ్ఞానలోపో భవతీత్యర్థః, కన్యచి ధైతో రిత్కనేన జీవనానసాన నిమిత్తం కర్మ వివక్షితమ్.

౩౯

నను మృతా వత్యంతజ్ఞానలోపేఽపి పున ర్దేహాంతరసంబంధరూపజన్మాంతరే తేషా మేవ మనస్వషానా మింద్రియాణా మనువృత్తేః పూర్వజన్మస్మృతి స్సాన్నిధేవేత్యత ఆహ (జన్మేతి.) హేభూరిద పుంసః సర్వభావేన సర్వవిధమనోపుత్త్యా, విషయస్వీకృతిం దేహస్వీకారం జన్మ ప్రాసూయ, జన్మకాల ప్రభృతిదేహాత్మాభిమాన స్సాన్య రిత్కర్థః, దేహ మేవాత్మాన మభిమన్యమానస్య దేహవిలక్షణాత్మనః పూర్వోత్తరజన్మానుసంధాతు రప్రతీయమానత్వా న్మమృతివిషయస్వీకృత్యోః స్మృతి రితి భావః, దేహాత్మాభిమానస్య భ్రాంతిత్వే దృష్టాంత మాహ యథా స్వప్నమనోరథా వితి, యన్వా మృతివిషయ స్వీకృత్యోః పూర్వస్మృతితిరస్కారకత్వే దృష్టాంతః యథా స్వప్నః మనోరథ శ్చ యోఽహ మాన మిత్యేవం విధాం స్మృతిం తిరస్కరోతి మృతివిషయస్వీకృతిహేతుభూతయో న్తత్పమానాదికరణ్యవిధైశ్చ న్తస్యరోపాత్.

౪౦

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదివిర్ణయముట్టః)

స్వస్మం మనోరథం చేత్థం ప్రాక్తనం న స్మరత్యసౌ.

తత్ర పూర్వ మివాత్మాన మపూర్వం చానుపశ్యతి.

౪౦

ఇంద్రియాయనస్పృష్టేదం త్రైవిద్యం భాతి వస్తుని,

ఐహారంతర్హిదా హేతు ర్జనోఽసజ్జనకృ ద్యథా.

౪౧

నిత్యదా హ్యజ్గ భూతాని భవంతి న భవంతి చ,

కాలేనాలక్యవేగేన సూక్ష్మత్వా త్తన్న దృశ్యతే.

౪౨

దృష్టానై వివృణోతి (స్వస్మ మితి.) మనోరథం చేత్యస్య కుర్వన్నితి శేషః. అపౌ పుమాన్ ప్రాక్తనం బ్రాహ్మణత్వాద్యాకారం న స్మరతి. యద్వా స్వస్మం పశ్యేత్ ప్రాక్తనం స్వస్మం. న స్మరతి తథా మనోరథం కుర్వేత్. ప్రాక్తనం న స్మరతి. తద్వత్ “తస్యా న్మనోరథం చేత్థం” మితి పాఠాంతరం. తత్ర తస్మాత్ మృతివిషయస్వకృత్యో రత్యంతజ్ఞానలోపహేతుత్వా. ప్రాక్తనం. మనోరథం. మనోవృత్తిం. తద్దేహభిమాన, మిహజన్మని, న స్మరతీత్యర్థః. కిం తర్హి స్మరతీత్యత ఆహ (తత్రేతి.) ఇవశబ్దోఽపూర్వ మిత్యనేనాన్వేతి. తత్ర సతి జన్మాంతరే పూర్వం పూర్వస్మిన్ జన్మని సంత మాత్మాన మపూర్వ మివ పూర్వ మనంత మిదాసీం సంజాత మివ, పశ్యతీత్యర్థః.

౪౦

న కేవలం మృతివిషయస్వకృతిహేతోన్మర్షస్మృతివిమాతకత్వ మేవాపి త్వనర్థహేతుత్వం చేత్వాహ (ఇంద్రియాయనస్పృష్టేతి.) వన త్యేకరూపతయాఽవతిష్ఠత ఇతి వస్తు ఆత్మస్వరూపం. తస్మిన్నిందిరియాయ న స్పృష్ట్యా ఇంద్రియాయన మింద్రియాక్రయం శరీరం. తస్య స్పృష్ట్యా ఉత్పత్త్యా యదిదం త్రైవిద్యం. శరీర మింద్రియా జ్యంతఃకరణం చేతి త్రైవిద్యం. భాతి త ద్ఘహారంత ర్హిదా హేతుః. దేవత్యమనుష్యత్వజాలత్వయువత్వలోభభయోదిభేదరూపానర్థహేతుః. జనోఽసజ్జనకృ ద్యథా అసజ్జనకృత్ అనత్కుత్రిత్వాదకః అనత్కుతో హి అనర్థహేతుః. ఏవం బాహ్యభ్యంతరభేదకృత్త్రైవిద్య మవ్యనర్థహేతుః. అత స్తదుత్పాదకతుల్యం దేహసంబంధప్రయుక్తం త్రైవిద్య మిత్యర్థః.

౪౧

వస్తునీత్యనేన శరీరస్య సతతపరిణామిత్యం సూచితం. తత్స్పష్ట మేవాహ (నిత్యదేతి.) అజ్గ హేతిధ్వన భూతాని భూతసంఘాతపరిణామాత్మకాని శరీరాణి నిత్యం. భవంతి పరిణామాంతరం యాంతి న భవంతి పూర్వవస్థాం త్యజంతి తత్పూర్వవస్థాత్కాగ ఉత్తరావస్థాస్వీకార శ్చేత్యుభయం కాలస్య సూక్ష్మత్వా న్న దృశ్యతే.

౪౩

యథార్చిషాం శ్రోతసాం చ ఫలానాం చ వనస్పతేః.

తతైవ సర్వభూతానాం వయోఽవస్థాదయః కృతాః.

౪౪

సోఽయం దీపోఽర్చిషాం యద్య త్శ్రోతసాం తదిదం జలమ్.

సోఽయం పుమా నితి నృణాం మృషాదీ గ్గీ ర్మృషాయుషామ్.

౪౫

మాన్వస్య కర్మబీజేన జాయతే సోఽవ్యజః పుమాన్.

సూక్ష్మతయా దుర్లభత్వే దృష్టాంత మాహ (యతేతి.) అర్చిషాం యథా పూర్వపూర్వ వర్త్యవయవజ్ఞానానాంయోగజానా మపాయ, ఉత్తరోత్తరవర్త్యవయవజ్ఞానానాంయోగజానా మాగమ శ్చ సూక్ష్మత్వా న్న గృహ్యతే యథా. శ్రోతసాం ప్రవాహనాం. పూర్వపూర్వజలాపాయ, ఉత్తరోత్తర జలాగమ శ్చ న గృహ్యతే. యథావా వనస్పతేః ఫలానాం ప్రతిక్షిప్తవిహారేన గృహ్యతే తథా. సర్వభూతానాం కాలకృతా వయోఽవస్థాదయ శ్చ సూక్ష్మత్వా న్న గృహ్యతే ఇత్యర్థః. ఏత్యదేత్యనేన ఏకస్యామపి బాల్యా ద్యవసాయాం ప్రతిక్షిప్తవిహారిణ్యం సూచితిమ్.

౪౬

కుత స్తర్హి న ఏవాయం బాః స ఏవాయం యువేత్వాద్యస్తాన్తైర్వగోచరబుద్ధికవా విత్కః సాదృశ్యయోగవశాత్తా చ సమాధౌ న్న ఇతి సదృష్టాంత మాహ (యతేతి.) యథాఽర్చిషాం పూర్వ పూర్వజ్ఞానానాం తచ్చిదృశానా, ముత్తరోత్తరజ్ఞానానాం చ భేద మగృహీతకః పుంసః, కేవలం. భ్రూమాత్మకప్రత్యక్షమూలౌ స ఏవాయం దీప ఇత్యర్చిస్సముదాయగోచరౌ బుద్ధికృత్. న్న జ్ఞానాభేదాను మానేన జ్ఞానైక్యప్రత్యక్షోపపద్ధౌ భాస్వక్రుత్వకాశికయోః ప్రవక్ష్యం. యథా చ శ్రోతసాం సమ్మది జలం తదేవేద నితి బుద్ధికృత్. న్న తథాఽయం పుమాన్ స ఏవ బాల ఇత్యాదిబుద్ధిః కర్మ శ్చ మృషాయుషాం అప్తిరాయుషాం నృణాం మృషా బాగ్గింశిమూలా విత్యర్థః.

౪౭

ఏవం శరీరస్య సకతపరిణామిత్య మవస్థానైర్వగోచరబుద్ధికృద్భిర్యోగింతిమూలత్వం చోక్తం. అథాత్మనో జన్మాద్యవస్థాన్యయం తదన్యయప్రతీతే ర్భూగింతిమూలత్వం చాహ (మా స్మితి.) అన్య తేహన్య కర్మబీజేన దేహోత్పత్తినిమిత్తకర్మాభ్యుబీజేన సోఽపి దేహాభ్యాభిమాన్యపి పుమాన్ జీవః. మాన్వ జేహవ త్సకతపరిణామస్సభావో న భవతు. తథాఽపి. బ్రాహ్మః జాయతే. మ్రియతే చ ఆత్మన ఉత్పత్తిమరణే బ్రాంతినిదే ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన పుమాంసం విశిష్ట. అజః, అమర శ్చ న హ్యజస్య జపి రమరస్య మృతి శ్చ విద్యత ఇత్యర్థః. దేహోత్పత్తేః పూర్వం తద్వినాశ త్పూర్వా

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదివిర్ణయముట్టః)

మ్రమియతే చామరో బ్రాహ్మ్య యథాఽగ్ని ర్దారుసంయుతః.

౪౬

నిషేకగర్భజన్మాని బాల్యకౌమారయౌవనమ్,

వయోమధ్యం జరా మృత్యు రిత్యవస్థా తనో ర్నవ.

౪౭

ఏతా మనోరథమయీ ర్మ్యన్యా శోచిచ్చానచా స్తథా,

గుణసజ్గా దుపాదత్తే క్వచి త్కృశ్చి జ్ఞహోతి చ.

౪౮

ఆత్మనః పితృపుత్రాభ్యా మనుషేయౌ భవాప్యయౌ.

చాత్మనో విద్యమానత్వా దితి భావః (యథాఽగ్ని రితి.) యథా మహాభూతత్పతీయపరిణామాత్మ కస్మాగ్నేః. దారుసంయుక్తస్య. మథనేనోపలబ్ధిమాత్రం, న తు దారుణా సహోత్పత్తివినాకౌ. తత్ప్రతీతి మ్మ త్సంకమూలా కద్యత్.

౪౯

వయోఽవస్థాదయ ఇత్యుక్తా అవస్థా దర్శయతి (నిషేకేతి.) నిషేకః రేతోద్వారా సజ్జమాహు క్త్యనుప్రవేశః, గర్భ స్త్రోవచయః, బాల్య మాసజ్జమా దబ్ధత్, కౌమార మాషోదాశా దబ్ధత్ తతో యౌవన ప చతుర్వింశతేః, తతో వధ్య మాషష్టివద్దాత్.

౫౦

కిం తర్హ్యేవఽవిధనానావస్థాదేహసంబంధతద్వీయోగాత్మకసంస్కృతికారణ మిత్యత్రాహ (ఏతా ఇతి.) మనోరథో మనోవృత్తిః, తత ఆగతా మనోరథమయీ “తత ఆగత” ఇత్యధికారో “మయప్రే”తి మయటి టిత్వాత్ జీవ “యం యం వాపి స్మర న్నావం త్యజం త్యన్తే కశేబరమ్ తం త మేవైతి కౌనేయ సదా కద్వానభావిత” ఇతి న్యాయా దంతిమప్రత్యయప్రయుక్తా ఇత్యర్థః. ఏతాః పరిరృక్యమానాః ఉచ్చానచాః యద్వా ఏతాః నిషేకాద్యవస్థాః అన్యాశ్చాననకయనాద్యవస్థాః, తనూ శ్చ. క్వచి త్కృదాచిత్ త త్రత్సంబంధనిమిత్తకర్మపరిపాకకళాయా ముపాదత్తే. క్వచిజ్ఞహోతి చ, కశ్చి దిత్యనేన తదుపాదానపరిత్యాగో బద్ధవైవ స తు ముక్తవిత్యవిధయో రిత్యభిప్రేతం. గుణసజ్గా దిత్యనేన మనోరథమయీ రిత్యనేన చ “యం యం వాఽపి”తి పూర్వోక్తన్యాయేన గుణపరిణామాత్మకకబ్ధాది విషయానుధ్యానం త్యాగోపాదానకారణ మిత్యుక్తం భవతి.

౫౧

కేవల ముపాదత్తే జహోతి చ, న తు తా వుపాదానత్యాగో పాజ్ఞ త్కరోతి నివేకీ తు కేవల మనుమినోతిత్యాహ (ఆత్మన ఇతి.) ఆత్మనః స్వస్య భవాప్యయౌ దేహసంబంధతద్వీయోగాత్మక

న భవాప్యయవస్తూనా మభిజ్ఞో ద్వయలక్షణః.

౪౯

తరో ర్పిజవిసాకాభ్యాం యో విద్వా స్తస్మసంయమౌ.

తరో ర్విలక్షణో దృష్ట ఏవం ద్రష్టా తనోః పృథక్.

౫౦

ప్రకృతే రేవ మాత్మాన మవివిద్యాబుధః పుమాన్.

తత్త్వేన స్పర్శసమ్మాధ స్సంసారం ప్రతిపద్యతే.

౫౧

సత్త్వనష్టా దృషి న్దేవా న్రజసాఽసురమానుషాన్.

జన్మమరణే, పితృపుత్రాభ్యాం దృష్టాంతాభ్యా మనుమేయౌ, పుత్రోత్పత్తిదర్శనాత్ స్వోత్పత్తి రనుమేయా పితృమరణదర్శనాత్ స్వమరణ మనుమేయం, న తు జన్మమరణే సాక్షాత్కారోతి, తదానీం మోహగ్రస్తత్వా దితి భావః, తదేవాహ (న భవాప్యయవస్తూనా మభిజ్ఞ ఇతి.) భవాప్యయవస్తూనాం స్వజన్మమరణాదవస్తూనాం నాభిజ్ఞః తదా మోహవిష్టత్వా దనభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. తదాఽపి న ద్వయలక్షణః స్వయం జన్మమరణాత్క్షయం శ్చ న భవతి జన్మమరణయోర్దేహగతత్వా దితి భావః.

౪౯

అత ఏవాత్మాదేహో ద్విన్న స్పిద్యతీతి సదృష్టాంత మాహ (తరో రితి.) విసాకః కాలపరిణామః యథా యః పుమాన్ బీజవిసాకాభ్యాం తరోః జన్మసంయమా పుతృత్తివినాకో బీజా జన్మవిసాకా త్సంయమం విద్వాన్ సతరో ర్విలక్షణో భిన్నో దృష్టః, ఏవం తనో ర్దేహస్య వేషభూతసంఘాతాత్మకా ద్బీజా దుత్పత్తిం విసాకా న్నాశం చ ద్రష్టా పశ్య న్నాత్మా తనోః పృథ గ్భిన్నః.

౫౦

ఇత్థం దేహద్విన్న మాత్మానం యో న వివినక్తి స సంసరేదేవేత్యాహ (ప్రకృతే రితి.) ప్రకృతే ర్దేహాత్మానం తత్త్వేన యథావస్థితాకారేణావివిద్యాత ఏవాబుధః అత ఏవ స్పర్శేన శబ్దాది విషయానుభవేన సమ్మాధః సమిత్యేకీకారే, దేహాత్మనో రైత్యాభిమానాత్మకమోహయుక్త స్సంసారం ప్రతిపద్యతే.

౫౦

సంసారప్రతిపత్తి మేవ ప్రపञ్చయతి (సత్త్వనష్టా దితి.) సత్త్వనష్టః “శమో దమ స్తితిశ్చ తవ స్పృహ” మితి ఏక్ష్యమాణసత్త్వకార్యశమవమాద్యభినివేశ స్తస్మా త్కర్మభిః తదనురూపకర్మభిః దేవాన్ బుషిం శ్చ యాతి తేనత్వ మృషితత్వం వా ప్రాప్నోతి, రజసా రజఃకార్యకామాద్యభినివేశేన తదనురూపకర్మభి రసురమానుషాన్ యాతి అసురమోనిం మనుష్యయోనిం వా ప్రాప్నోతి. తషసా

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదివిర్ణయపుట్టః)

తమసా భూతతిర్యక్త్వం బ్రామితో యాతి కర్మభిః. ౫౨

నృత్యతో గాయతః పశ్యం స్తథైవానుకరోతి తాః,
ఏవం బుద్ధిగుణా నృత్య న్నసీహోఽప్యనుకార్యతే. ౫౩

యథాఽమృసా ప్రచలతా తరవోఽపి చలా ఇవ,
చక్షుషా బ్రాహ్మ్యమాణేన దృశ్యతే చలతీవ భూః. ౫౪

యథా మనోరథధియో విషయానుభవో మృషా,
స్వప్నదృష్ట శ్చ దాకార్హ తథా సంసార ఆత్మనః. ౫౫

తమఃకార్యకోకమోహాదినా తత్ప్రయుక్తైః కర్మభి శ్చ భూతతిర్యక్త్వం ఏకాదశ్యం పశుపక్ష్యదిత్యం వా ప్రాప్నోతి. ఇథం బ్రామితో భవతి యద్వా కర్మభిః పుణ్యసాపాత్మకైః బ్రామితః ప్రకృతిమండలే సంచారితో జీవః సత్వాదిసజ్జా దృషిత్వాదికం ప్రాప్నోతీతి సంబంధః. ౫౨

కథం విశ్లేష్ట స్యాత్మనో భ్రమణ మిత్యత్రాహ (నృత్యత ఇతి.) యథా నృత్యతో గాయత శ్చ ఇవా నృత్యః పుమాః తా ననుకరోతి స్వయ మపి బుద్ధ్యా నృత్య మ్నీవ భవతి తథా ఆసీహః నిష్క్రియోఽస్యాత్మా బుద్ధిః, గుణాః స్వస్మి న్ముద్భ్యవస్థాపితాః గుణాః చేష్టాసిధర్మా విత్యర్థః, పశ్యం స్వగతత్వేనాద్యపశ్యం అనుకార్యతే చేష్టమాన ఇవ వర్తతే. ౫౩

అన్యధర్మ స్యాన్యత్రాణాసే దృష్టాంత మాహ (యథాఽమృసేతి.) ప్రచలతా అమృసా హేతునా తీరస్థా స్తరవోఽపి ప్రచలంత ఇవ దృశ్యనే యథా బ్రాహ్మ్యమాణేన చక్షుషా హేతునా పృథ్వీ బ్రాహ్మ్యతీన దృశ్యతే తథా దేహాత్మకాదాత్మ్యచుద్యన్యమానయా బుద్ధ్యా హేతునా దేహధర్మాః ఆత్మవి ప్రతీయంత ఇత్యర్థః. ౫౪

(యథేతి.) యథా మనోరథధియః, స్వప్నదృష్టో విషయానుభవ శ్చ మృషా మిత్త్యార్థ విషయాః, అనిత్యా ఇత్యర్థః, తథా హేదాకార్హ ఆత్మనః, సంసారః దేహధర్మాద్యాసాత్మకః, మృషా అద్యాసహేతునివృత్తాః నివర్తత ఇత్యర్థః. ౫౫

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంస్మృతి ర్న నివర్తతే.

ద్యాయతో విషయా నన్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా.

౫౬

తస్మా దుద్ధవ మా భుజ్జ్వ విషయా నసదిన్ద్రియైః.

అత్మాగ్రహణనిర్వాతం పశ్య వైకల్పికం భ్రమమ్.

౫౭

క్షిప్రోఽథ నిందితోఽనద్భిః ప్రలబ్ధోఽసూయితోఽపి వా.

తాడిత స్సంనిరుద్ధో వా వృత్త్యా వా పరిహాపితః.

౫౮

క స్వప్నవాఙ్మనహేతు రిత్యపేక్షయాం దేహాత్మతాదాత్మ్యశబ్దాదివిషయానుధ్యాత్వమనస్సంబంధ ఏవేతి వదన్ తదవిద్యుత్తై నాధ్యాపాత్మకసంసారవివృత్తి రితి దృష్టాంత మాహ (అర్థ ఇతి.) అర్థే శబ్దాదివిషయే అవిద్యమానే అనన్దిహితేఽపి విషయా శబ్దాదీన్ ద్యాయతః అన్య జీవన్య సంస్మృతి ర్న నివర్తతే, అపి తు “ద్యాయతో విషయా న్పున స్వప్న ప్రేమాపజాయతే నగ్లా త్పంజాయతే కామ” ఇత్యాద్యుక్తవీర్య బలవత్తర స్స న్మనువర్తత ఏవేతి భావః. (స్వప్న ఇతి.) న హ్యనువర్తమానే నతి స్వప్నే జేహంతరగమనశిరశ్చేదాద్యనర్థవరంపరా వివర్తతే అపి త్వనువర్తత ఏవ తద్వ దిత్యర్థః.

౫౯

అస త్వపి విషయే తదనుధ్యానస్వభావే మనస్సంధే నతి నాధ్యాసోఽనివర్తత ఇత్యుచి ప్రాయేచ్ఛార్థే హ్యవిద్యమాన ఇత్యుక్తం. కిం తర్హి విషయా నేవానుధ్యాయతి మనో న తు సంస్మృతి వివృత్తికారణ మిద్యపేక్షయాం విషయానుభవ ఏవేతి వదన్ తదభినివేశం చ వారయతి (తస్మా దితి.) తస్మా ద్విషయధానన్య సంస్మృతిసర్వకాంత అనదిన్ద్రియై రనద్విషయప్రసజై ర్విషయా న్మా భుజ్జ్వ. తదనుభవన్య తదనుధ్యానకారణత్వా దితి భావః. “మాన్వస్య కర్మబీజేన జాయత” ఇత్యాదీనోప పాదిత మాత్మవి జన్మమరణాద్యవస్థాన్మయభ్రాంతిమూలత్వ ముపసంహరన్ తత్ర కారణం చ వదన్ తథా విశ్చి విస్త్యాహ (ఆత్మేతి.) వైకల్పికం ఆత్మవి జన్మమరణాద్యవస్థాకల్పనవిమిత్తం భ్రమం అత్మా గ్రహణనిర్వాతం, అత్మా గ్రహణేన జేహవిలక్షణాత్మపరమాత్మయాత్యాగ్రహణేన నిర్వాత ముదితం పశ్య నిర్మిను, యద్వా అత్మాగ్రహణేన నిర్వాత మవభాసమానం వైకల్పికం పాక్షికం భేదం భ్రమం భ్రమములకం పశ్య, భేదస్యాత్మాగ్రహణదిశయా మనతీతేః పాక్షికత్వా దైవకల్పిక మిత్యుక్తమ్.

౬౦

అత్మాగ్రహణనిర్వాత మిత్యనేన భ్రమవివృత్తయే నదాఽఽత్మయాత్యాగ్రహణోకనేన భవితన్య మితి సూచితం. విఘ్నాపనిపాతేఽస్యాత్మాగ్రహణేన స్వాత్మాన ముద్ధరే దిత్యాహ ద్వాద్యమ్ (క్షిప్ర ఇతి.) అనద్భిః దుర్జనైః, క్షిప్రః అక్షిప్రః నిందితః అదిక్షిప్రః ప్రలబ్ధః ఉపహాపితః, అసూయితః, గుణేష్వాలోపిదోషభావః పృత్యా జీవితేన పరిహాపితః త్యాజితో వా,

౬౧

(తత్త్వానాం సంఖ్యాన్వరూపప్రకటనాదివిర్ణయపుట్టః)

నిష్ఠ్యాతో మూత్రితో వాఽజ్ఞైర్భూమధైవం ప్రకమ్పితః.

శ్రేయస్కామః కృత్రగత ఆత్మనాఽఽత్మాన ముద్ధరేత్.

౨౯

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యతైవ మనుష్యధ్యేయం వద నో వదతాం ౩౮.

సుదుస్సహ మిమం మన్య ఆత్మ న్యసదతిక్రమమ్.

౩౦

విదుషా మపి విశ్వాత్మ స్ప్రకృతి ర్హి బలీయసీ.

ఋతే న్యధర్మనిరతాఞ్ శాంతాం స్త్వచ్ఛరణాలయాః.

౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కందే, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

నిష్ఠ్యాతః నిష్ఠివనవిషయాకృతః. మూత్రితః మూత్రేణార్ద్రీకృతః, అజ్ఞైః ఏవం బహుధా ప్రకమ్పిత శ్చాత్రితోఽపి శ్రేయస్కామ శ్చేత్ కృత్రగతః. ఉత్తవిధా మాదదం ప్రాప్తోఽపి ఆత్మ యాథాత్మ్యావలోకనవిషయభూతేనాత్మనా హేతునా స్వాత్మాన ముద్ధరేత్.

౩౯

క్షేపాదీనాం దుస్సహతాం మన్యమాన స్త్వమోపాయం పృచ్ఛతి (యతైవేతి.) హే వదతాం వర యథా క్షేపాదీః సోధ్యా బుధ్యేయం స్వాత్మానం సమాత్మాసం చ యథావ జ్ఞానీయాం తథా నః ఆస్మా స్ప్రకృతి పిద చమపాయ మునవిశేత్యర్థః. కి మిత క్షేపాదిక్షమోపాయం పృచ్ఛసీత్యత ఆహ (సుదుస్సహ మితి.) ఆత్మని స్వస్మిన్ అనద్భిః కృతం అతిక్రమం క్షపాదరూపం సుదుస్సహం సుతరాం దుస్సహం మన్యే.

౯౦

కృతః హి యస్మాత్ హేవిశ్వాత్మా విదుషా మపి ప్రకృతి ర్భరీయసీ ప్రకృతినందంధ ప్రయుక్తా దేహాత్మాభిమానరాగద్వేషాదమో బలీయాంస ఇత్యర్థః. కిం సర్వేషా మపి విదుషాం సత్త్వాహ (ఋత ఇతి.) త్వద్ధర్మా భగవద్ధర్మా స్తేషు ఏకరాం రణా త్వచ్ఛరణా వేదాలయ ఆశ్రయో యేషాం తత ఏన శాంతాః జితాంతఃకరణాః ఋతే విన ఇతరేషాం విదుషా మపి ప్రకృతి ర్భరీయసీతి సంబంధః.

౩౧

ఇతి శ్రీనత్సాన్వయపయఃపారావరరాకాసుధాకరస్య వర్ణవిద్యావిధేః శ్రీకైలశురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివయప్రసన్నతత్సృక్తినమదిగతశ్రీమద్భాగవత్పార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ శ్రయోవింశోఽధ్యాయః

శ్రీకృక ఉవాచ—

న ఏవ మాశంసిత ఉద్ధవేన తద్భక్తముఖ్యేన దశార్హవర్యః.

సభాజయ స్ఫుత్యవచో ముకుంద స్త మాబిభాషే శ్రవణీయపీర్యః. ౧

శ్రీకృగవా సువాచ—

బార్హస్పత్య న సోఽప్త్యేవ సాధు రైవ దుర్జనేరితైః.

దురుక్తై ర్భిన్న మాత్మానం య స్సమాధాతు మీశ్వరః. ౨

న తథా తవ్యతే విద్ధః పుమా న్నాజ్ఞై ర్హి మర్మగైః.

యథా తుదన్తి మర్మస్థా హ్యసతాం పురుషేషవః. ౩

అథ శ్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఇత్థ మావృష్ట స్త మభినందకా వ్రత్యాహేత్యాహ మునిః (న ఇతి) ఇత్థం భాగవత ముఖ్యేనోద్ధవేన ఆశంసితః పృష్టః. శ్రవణీయం. పీర్యం విశ్వవ్రకాళకం చేష్టితం యన్య స ముకుందః. భృత్య సోద్ధవన్య వద స్సభాజయః సమ్మానయక త ముద్ధవ మాబిభాషే. ౧

భాషణ మేవాహ (బార్హస్పత్యేత్యాదినా.) యదుక్తం “సుదుస్సహ మిమం మన్య ఆత్మ న్యసదతిక్రమ” మితి. తత్తావ త్పత్య మేవేత్యాహ బార్హస్పత్యేతి ద్వాభ్యామ్. హేబార్హస్పత్య బృహస్పతే శిష్య స సాధు ర్విద్వాక నాస్త్యేవ. కోఽసౌ యో దుర్జనేరితైః దురుక్తై ర్భిన్న మాత్మానం మన స్సమాధాతుం ఈశ్వర స్సమర్థః. అనేన సమాహితే సత్యాత్మని సుఖదుఃఖేన స్త ఇతి సూచితత్వాన్నిజకర్మానువర్తి మన ఏవ సుఖదుఃఖకారణ మితి ఫలితమ్. ౨

కుక ఇత్వత ఆహ (నేతి) మర్మగై ర్మర్మస్థానప్రాపితై ర్నాజ్ఞై ర్విద్వోఽపి న తథా తవ్యతే కథం యథా అసతాం దుర్జనానాం సంబంధినః. పరుషవాక్యరూపాః ఇషవః మర్మస్థా స్సంతః తుదంతి వ్యథయంతి దుఃఖయన్తీత్యర్థః. కేవలేషుభ్యః పరుషేషుభి ర్వితరాం తవ్యత ఇతి వివక్షితోఽర్థః. ౩

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

కథయంతి మహాత్పుణ్య మితిహాస మిహోద్ధవ.

త మహం వర్ణయిష్యామి నిబోధ సునమాహితః.

కేనచి ద్విక్షణా గీతం పరిభూతేన దుర్జనైః.

స్మరతా ధృతియుక్తేన విపాకం నిజకర్మణామ్.

అవ స్తీషు ద్విజః కశ్చి దాసీ దాధ్యతమ శ్చియా.

వార్తా వృత్తిః కదర్య స్తు కామీ లబ్ధోఽతికోపనః.

యదప్యేతం తథాపి కనై స్సుఖదుఃఖయో రసాధారణకారణవిమర్శనాత్మానం సమాధాతుం ప్రభవత్యేషేతి వత్తు మితిహాసం ప్రస్తాతి (కథయంతీతి) మహా త్పుణ్యం కృష్ణానాం మహాపుణ్యావహం ఇతిహాసం కథయంతి స ఏవ త్వత్ప్రశ్నస్యోత్తర మితి భావః. అత స్త మితిహాసం వర్ణయిష్యామి సమాహిత స్స నిబోధ శృణు.

ఇతిహాసం విశిష్ట (కేనచి దితి.) దుర్జనైః, పరిభూతేన కేనచి ద్విక్షణా తుర్యాశ్రమిణా గీతం త మితిహాస మితి పూర్వేణ సంబంధః. భిక్షం విశిష్ట (ధృతియుక్తేన) విహ్నోపనిషాతేఽపి కృత్యసమాపనసామర్థ్యం ధృతిః, తయా యుక్తేన నిజకర్మణాం విపాకం స్మరతా విసద్యంతే విష్నోద్యంతే ఫలా న్యనేనేతి వివాక స్తం అహంమమాభిమానకారికానా మీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహ మూలానాం నిజకర్మణాం వశం గత మంతఃకరణ మేవ పారిశేష్యన్యాయేన సుఖదుఃఖసాధన మితి స్మరతేత్యర్థః.

కోఽసా వితిహాస ఇత్యత ఆహ (అవంతిష్విత్వాదినా.) అవంతిషు దేశేషు క్రియా ధనాది సంపత్త్యా, ఆద్యతమ స్సమృద్ధిమః. కశ్చిత్ ద్విజ అసీత్. తం విశిష్ట-వార్తా కృషివాణిజ్యాదిరూపా వృత్తి. ర్యన్య సః. కదర్యః కేవలం స్వోదరమాత్రప్రోషణవరః యద్వా “అత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాం శృషీదయాః. దేవతాశిథిభృత్యాం శృ స కదర్య ఇతి స్మృతః” ఇత్యుక్తవిధో వా, తత్ర హేతుః. కామీ కేవలవిత్తకామీ లబ్ధిశ్చేతి కించాతికోపనః.

జ్ఞాతయోఽతిథయ స్తస్య వాఙ్మాత్రేణాపి నార్పితాః.
 కూన్యావసథ ఆత్మాఽపి కాలే కామై రనర్పితః. *
 దుశ్శీలస్య కదర్యస్య ద్రుహ్యంతే పుత్రబంధవాః.
 దారాదుహితరో భృత్యా విషణ్ణా నాచర నిన్ద్రియమ్. ౮
 తస్యైవం యక్షవిత్తస్య చ్యుతస్యోభయలోకతః
 ధర్మకామవిహీనస్య చుక్రుదుః పంచభాగినః. ౯
 తదవధ్యానవిధ్యస్తపుణ్యస్కన్ధస్య భూరిద.
 అథోఽస్యగచ్ఛ నిన్దనం బహ్వయానపరిశ్రమః, ౧౦
 జ్ఞాతయో జగృహుః కించి దస్య దస్యవ ఉద్ధవ.
 దైవతః కాలతః కించి ద్భృహ్మబంధో ర్మృపార్థినాత్. ౧౧

అత ఏవాస్య సంబంధినో జ్ఞాతయోఽతిథయ శ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్పితాః, కూన్యావసథే
 అతిథిపూజారహితే గృహే అస్యాత్మా దేహోఽపి కామై ర్సౌగై ర్నార్పితః న లాలితః. *

(దుశ్శీలస్యేతి.) ఏవం విదస్య తస్య పుత్రత్రాయః. ద్రుహ్యంతే అద్రుహ్యంత అపచక్రు
 రిత్యర్థః. దారాదుయో విషణ్ణా స్సంతోఽస్య ప్రియం నాచరన్ న చక్రుః. ౮

యజ్ఞానం విత్త మివ కేవలం రక్షణీయం విత్తం యస్యోభయలోకతః. అస్మా దముష్మా
 చ్చ లోకా చ్యుతస్య ఉభయత్రావ్యసంభావితసుఖస్య తత్ర హేతుః ధర్మకామవిహీనస్య పశ్చభాగినః.
 జేవర్షిపితృభూతమనుష్యబ్రహ్మర్షయః. పశ్చచుహాయజ్ఞదేవతాః చుక్రుదుః అర్జితస్య హి విత్తస్య
 పశ్చచుహాయజ్ఞై స్తద్దేవతారాధనం హి వ్రయోజనం తదభావా త్రే చుక్రుదు రిత్యర్థః. ౯

తక్కోధధం మాహ (త ౬తి.) భాగినాం అవధ్యాన మనాదరః, తేన విధ్యస్తః,
 పుణ్యస్కంధః. అర్థలాభమాత్రహేతుభూతపుణ్యస్కంధవ త్ప్రొకాశ్యం యస్య తస్య హేతురిద బహ్వ
 యానగర్భైః కృష్యాదిభిః పరిశ్రమో యమ్మిః సోఽర్థో ధన మపి నిధనం నాశ మగమత్. ౧౦

విధనప్రాప్తిప్రకార మేవాహ (జ్ఞాతయ ఇతి.) దస్యవః చోరా, దైవతః గృహదాహాదినా
 కాలతః విభాతధనాదినా తదా నృపార్థినాత్ సరాణాం పార్థివానాం చ ద్వంద్వైక్యం. తత్ర పార్థివా రాజానః
 సరా స్తత్సంబంధినః, బ్రహ్మబంధో రర్థః. కించి త్కించి విద్ధన మగచ్ఛ దితి పూర్వేణ
 సంబంధః, దైవాదిభ్య ఇత్యేవం బ్రహ్మబంధో ర్ధ్రవిజే నష్టే సత్తత్కృత్తరేణ సంబంధః. ౧౧

(యమవియమాద్యభివర్ణనములు)

స ఏవం ద్రవిజే నష్టే ధర్మకామవివర్జితః,
ఉపేక్షిత శ్చ స్వజనై శ్చింతా మాప దురత్యయామ్.

౧౨

తస్యైవం ద్యాయతో దీర్ఘం నష్టరాయ స్తపస్వినః,
భిద్యతో బాష్పకణ్ఠస్య నిర్వేద సుమహా నభూత్.

౧౩

స చాహేద మహో కష్టం వృథాఽఽత్మా మేఽనుతాపితః,
స ధర్మాయ న కామాయ యస్యార్థాయాస ఈదృశః.

౧౪

ప్రాచ్యేణార్థాః కదర్యాణాం న సుఖాయ కదాచన,
ఇహ చాత్యోపతాపాయ మృతస్య నరకాయ చ.

౧౫

యశో యశస్వినాం శుభ్రశ్లాఘ్యా యే గుణినాం గుణాః,
లోభ స్స్వల్పోఽపి తాః హన్తి శ్విత్రం రూప మివోర్జితమ్.

౧౬

పూర్వమేవ ధర్మకామాభ్యాం వివర్జితః స్వజనై రుపేక్షిత శ్చ తతోఽర్థక్షయా చ్చ దురత్యయా
మపాథాం చింతాం ప్రాప్తవాః.

౧౭

సప్తీ రాః ధనం యస్య తస్మాత్ ఏవ దీర్ఘం విలమ్మితం యథాతథా చింతయతః అత ఏవ
తపస్వినః తప్తస్మాత్ ఏవ భిద్యతః, అత ఏవాశుపూర్ణకంఠస్య సుమహా శ్చ భావహో నిర్వేదః
సమభూత్.

౧౮

స చ జాతనిర్వేదో విప్ర ఇద మాహ (అహో ఇత్యాదినా “ఖట్వాజ్ఞ సుమసాధయ”
దిత్యన్తేన.) అహో మమేదం కష్టం మే మయా ఆత్మా జేహః వృథై వానుతాపితః. అనుతాప మేవ
ప్రసజ్ఞాయతి । (న ధర్మాయేతి.) యస్య మమ ఈదృశః అర్థార్జనాయాసః ధర్మాయ కామాయ చ
నాభూత్.

౧౯

యోక్తం చైత దిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాచ్యేణేతి.) కదర్యాణాం మాదృశానాం ఆర్థో ధనం
ప్రాచ్యేణ కదాచిద్ధపి సుఖాయ న కవతి నాపి సోఽప్రభోగాయ ఆపి తు మృతస్య నరకాయ, భవతి.

౨౦

యశస్వినాం య నిర్మలం యశః యే చ గుణినాం శ్లాఘ్యా గుణాస్తాః స్వల్పోఽపి
లోభో హంతి యథా శ్విత్రం శ్వేతకుష్మరోగః ఉర్జితం శ్లాఘ్యం రూపం సౌందర్యం, హంతి
భద్రత్.

౨౧

అర్థస్య సాధనే సిద్ధ ఉత్కర్షే రక్షణే వ్యయే.

నాకోపభోగ ఆయాస స్త్రాస శ్చింతా భ్రమో నృణామ్.

౧౩

స్తేయం హింసాఽన్యతం దమ్భః కామః క్రోధః స్మయో మదః.

భేదో వైర మవిశ్వాస స్సంస్పర్ధా వ్యసనాని చ.

౧౪

ఏతే పంచదశా నర్థా హ్యర్థమూలా మతా నృణామ్,

తస్మా దనర్థ మర్థాఖ్యం శ్రేయోఽర్థీ దూరత స్త్యజేత్.

౧౫

భిద్యంతే భ్రాతరో దారాః పితర స్సహృద స్తథా.

ఏకాః స్నిగ్ధాః కాకణిచా నద్య స్సర్వేఽరయః కృతాః.

౧౬

అర్థాయాస ఈదృశ ఇత్యుక్తం. ఆయాసప్రకారం వివృణ్వ స్పర్ధస్యాన్తాంతరహేతుతా మప్యాహ (అర్థవ్యేతి.) సాధనే అర్జనే సిద్ధే అర్థితేఽవ్యర్థే తస్యోత్కర్షే వృద్ధ్యాద్యుపాయైర్వర్జనే వ్యయే వినియోగే నాకోపభోగో నాకో ఉపభోగో చేత్యర్థః. తత్ర సాధనోత్కర్షయో రాయాసః తత స్తద్రక్షణే త్రాసః వ్యయోపభోగయో శ్చింతా వినాశే ద్రుమః హాహోస్మితి మృతిః. బ్రహ్మ శ్చ భవతి. ౧౩

సాధనదశాయా మనర్థాన్ప్రవక్ష్యయతి (స్తేయ మితి.) స్తేయం చోర్జం స్తేయాదయ స్పదనర్థాః చిత్తప్రాప్త్యర్థాః ప్రాప్తేఽర్థే స్మయాదయో నవానర్థాః దమ్భో వక్ష్యనానురూపవేషః కామః పరకీయచిత్తపంజిమృజ్జి కోర్ధః కామవిరోధే సతి తదనపిష్టతారూప శ్చిత్తవికారః. స్మయః గర్వః. మహద్విషయే నికృష్టబుద్ధిః మదః విహితావిహితవిచేకళూన్యతా. భేదః దేహానుబంధి స్వప్రియాపాదనం వైరం అకారణవిరోధః సంస్పర్ధా కలిహః వ్యసనాని ప్రీత్యాతమవ్యవిషయాణి త్రీణి. ౧౪

ఏతే న్యూదశయః అర్థమూలాః అర్థం ప్రతి మూలభూతాః అర్థో మూలం యేషాం తథా భూతా శ్చ పక్ష్యదశానర్థాః (తస్మా దితి.) యతోఽర్థోఽన్తర్థపహ స్తస్మాత్ అర్థాఖ్యం అర్థ ఇతి నామమాత్రవ్యవతేశ్యం సమృత స్త్యసర్థావహం చిత్తం. శ్రేయోఽర్థీ దూరత స్త్యజేత్. ౧౫

భేదవైరస్పరాః ప్రవక్ష్యయతి (భిద్యంత ఇతి.) బ్రాత్రాదయో భిద్యంతే స్నేహం త్యజంతి. కథంభూతాః ఏకాః తుల్యాపత్నంవదః. ఆత ఏవ స్నిగ్ధా. అన్యోన్యప్రీతియుక్తా అపి కుతః. కాకణికాత్ ఘంస్త్య మార్దం. వింకతివరాటికా కాకణికా తస్మాత్తవ్యత్యాసా దపి సర్వే భ్రాత్రాదయః శత్రవః కృతాః. ౧౬

(యమనియమాద్యభివర్ణనః)

అర్ధేనాఽల్పీయసా హ్యేతే సంరథ్థా దీప్తమన్యవః.

త్యజన్త్యసూక్ష్మస్పృహస్థోఽన్యస్థాన్యసౌహృదమ్. ౨౧

లభ్యా జన్మామరప్రార్థ్యం మానుష్యం తద్విజాగ్ర్యతామ్.

తదనాదృత్య యే స్వాధ్యం ఘ్నన్తి యాన్త్యకుభాం గతిమ్. ౨౨

స్వర్గావవర్గయో ద్వారం ప్రాప్య లోక మిమం పుమాన్.

ద్రవిణే కో న సజ్యేత మర్త్యోఽనర్థస్య ధామని. ౨౩

దేవర్షిపితృభూతాని జ్ఞాతీ స్పృహ స్వభాగినః

అనంభజ్య చాత్మానం యక్షవిత్రః పత త్యధః. ౨౪

ఏకత్వవజ్ఞయతి (అర్ధేనేతి.) అల్పీయసా కాకణికాదిపరిమితేన, అర్ధేన వ్యత్యప్తేనైతే బ్రాత్రాదయః సంరథ్థాః క్రుద్ధాః దీప్తో యావజ్జీవానువృత్తో మన్యుః. ర్యేషాం తే స్పృహః స్వర్థమానాః సహసా ఆకు సౌహృద ముత్సృజ్యకు ఘ్నన్తి పరస్పరమసూక్ష్మాప్రాణాన్, త్యజన్తి చ. ౨౧

ఇత్థ మర్థానక్తస్యైహలోకికా అన్తః ప్రవజ్ఞికాః, అథ పారలోకిక మనర్థ మాహ (లభ్యేతి.) అమరై రిపి ప్రార్థ్యం మానుష్యం జన్మ తత్రాపి ద్విజాగ్ర్యతాం లభ్యా. తదనాదృత్య తాభ్యాం సాధ్యం గ్రేమోఽనాదృత్య యే కేవల మర్థమాత్రానక్తాః. తే స్వాధ్యం స్వాత్మహితం, వినాశయన్తి. తదాహ యాంత్యకుభాం గతిం నరకం ప్రాప్నువన్టీర్హః. ౨౨

అమరప్రార్థ్యత్వే హేతుత్వేన మానుష్యం జన్మ విలింపన్ వివేకి చేన్న కోఽపి విత్తై సజ్యేతేత్యాహ (స్వర్గ ఇతి.) స్వర్గావవర్గయో ద్వారం సాధనం ఇమం లోకం మనుష్యదేహం, ప్రాప్య అనర్థస్య ధామని ఆశ్రయే. ద్రవిణే కో న సజ్యేత న కోఽపి త్యర్థః. ౨౩

నను పజ్ఞానహృద్యాయుక్తం ద్రవిణం కి మిత్యనర్థావహం వదసీత్యత ఆహ (దేవేతి.) ఆత్మా దేహః దేవాదీ స్సృతి విత్త, ముఖ్యజ్ఞ, యజ్ఞాదిభి స్తా నసంతర్ప్య, యః కేవలం యక్షవిత్రః రక్షణీయమావ్రవిత్రః, సోఽధఃపతతి నిరయం గచ్ఛతి. ౨౪

వ్యర్థయాఽర్థేహయా విత్తం ప్రమత్తస్య వయో బలమ్,

కుశలా యే న సిద్ధ్యన్తి జరతః కిన్ను సాధయే.

౨౫

తస్మా త్సంక్లిశ్యతే విద్వా న్యవ్యర్థయాఽర్థేహయాఽసకృత్.

కస్యచి న్మాయయా నూనం లోకోఽయం సంవిమోహితః.

౨౬

కిం ధనై ర్దనదై ర్వాఽపి కామైః కామప్రదై రుత,

మృత్యునా గ్రస్యమానస్య కర్మభి ర్వోక జన్మదైః.

౨౭

ఏవం విమృశ్య నిర్విద్యతే (వ్యర్థయేతి.) వ్యర్థయా అర్థేహయా ప్రమత్తస్య విత్తం వయో బలం చ గత మితి శేషః, విత్తాదీ వినిశిష్ట - యేనేత్యేకవచనం ప్రత్యేకాభిప్రాయకం. యేన విత్తాదినా కుశలాః ధర్మకామమోక్షాః సిద్ధ్యంతి తద్గత మిత్యర్థః. అతోఽధునా జరతః పుర్వః కిన్ను సాధయే న కిమపిత్యర్థః. సాధయే దితి పాతే యస్య విత్తాదీని గతాని స జరతః కిం సాధయే న కిమపి సాధయే దితి లోకవరిపాటీ మాత్యుని వర్యవసాయయతి.

౨౮

స్వనదృశం జన మనుకోచతి (తస్మా దితి.) తస్మా దర్థస్యాన్తర్థావహత్వాత్ ఏవ మనర్థం విద్వా నపి కేవల మనర్థయాఽర్థేహయా అర్థార్థవానుకూలచేష్టయా, అసకృ దహో అయం జనః క్లిశ్యతే, విదుషోఽపి క్లేశే కారణ ముద్ఘాటయతి (కస్యచి దితి.) ఈశ్వరస్యేత్యర్థః, నూనం సంవిమోహితః, అతోఽర్థేహయా క్లిశ్యతే సర్వేషా మేకస్య మాయామోహితత్వజ్ఞాపనాయ కస్యచి దిత్వనిర్ధారణ విధేః.

౨౯

వ్యర్థయేత్యనేన దానభోగోపయు క్తస్య విత్తస్య పురుషార్థత్వం సూచితం. తదపి నిరన్యతి (కిం ధనై రితి.) కిం కామదై ర్దనై రితి భోగోపయు క్తస్యాపి ధనస్య పురుషార్థత్వనిరాసః. ధనదై రితి దానోపయు క్తస్య విత్తస్య పురుషార్థత్వనిరాసః. ధనదానశీలై రపి కః పురుషార్థః ప్రాప్యత ఇత్యర్థః. కామ ఏనైషాం పురుషార్థ ఇత్యత ఆహ (కామై ర్యేతి.) అనేన కామస్య పురుషార్థత్వం విరస్తం. అభిసంహితఫలదానాదికర్మణాం పురుషార్థసాధనత్వం నిరన్యతి (కర్మభి ర్వా కి మితి.) తత్ర హేతుత్వేన తాని వినిష్ట (ఉత జన్మదై రితి.) తథాత్మేఽపి తత్ర తత్ర జన్మవి భోగవిద్ధిః ప్రయోజన మిత్యపేక్షయాం న కస్మి న్నుపి జన్మని యావదపేక్షితభోగవిద్ధి రిత్త్యాశయేనార్థకామాదివరం వినిష్ట (మృత్యునా గ్రస్యమానస్యేతి.) గ్రస్యమానస్య కిం వాదనావిధి రితి సంబంధః.

౩౦

(యమవియమాద్యభివర్ణనపట్టః)

నూనం మే భగవాంస్తుష్టస్సర్వదేవమయో హరిః,

యేన నీతో దశామేతాం నిర్వేదశ్చాత్మనః స్లవః.

౨౮

సోఽహం కాలావశేషేణ శోషయిష్యేఽన్గ మాత్మనః,

అప్రమత్తోఽఖిలస్వార్థే యది స్యాం సిద్ధ ఆత్మని.

౨౯

తత్ర మా మనుమోదేర న్దేవా త్రిభువనేశ్వరాః,

ముహూర్తేన బ్రహ్మలోకం ఖట్వాన్జ స్రుమసాధయేత్.

౩౦

కోసా యః కన్యచి దిక్కుక్త ఇతి వితర్కిః నిఖిల్కాత్మనః స్తదనుగ్రహవిషయతా మాలక్షయతి (నూన మితి.) యన్య మాయయా, మోహితః స న బ్రహ్మరుద్ధాది స్వస్వతమః కిం తు హరి రేవ. తత్ర హేతుత్వేన తం విశిష్ట (సర్వదేవమయ ఇతి.) ప్రాచుర్యే మయబ్. తద్భరీకత్వేన తత్ప్రార్థనర్యం వివక్షితం. తతా చ శ్చాయతే “స ఆత్మా అన్గా న్యన్యా దేవతా” ఇతి. అనేన బ్రహ్మాదీనా మపి తద్వశ్యత్వ సిద్ధిః శరీర స్యాత్మాయత్తనత్తాదిమత్వాత్ స చ హరి ర్భగవా న్మే మమ, తుష్టః మా మనుజగ్రాహేత్యర్థః. అన్యథేయం దశా తత్ప్రార్థనానిర్వేద శ్చ న స్యా దితి భావః. తదాహ (యేనేతి.) యేన తుష్టేనాహ, మేతాం దశాం నీతః ప్రాప్నోతః. చోహేతా యతశ్చాత్మనో మమ స్లవః తద్వ త్సంసారసాగరోత్తరణోపాయరూపః నిర్వేద, అనీత్.

౩౧

ఇత్థం విమృశ్యాత్మనః కృత్యం నిఖిలోతి (సోఽహ మితి.) సోఽహ మేవం జాతనిర్వే దోఽహం కాలావశేషేణ అపశిష్టాయుషేత్యర్థః. ఆత్మనో మమాన్గం శరీరం శోషయిష్యే తవనేతి శేషః. ఏవం చే త్సర్వేఽపి మా మనుమోదేర నిఖిల్కాహ (అప్రమత్త ఇతి.) అఖిలానాం, స్వార్థే విరతిశయ పురుషార్థభూతే ఆత్మని, యద్యహం సిద్ధః స్నేహాయుక్తః, ప్రీతిరూపభక్తియుక్తః తత్ప్రార్థనాత్ శ్చ స్యాం తత్ర తదా త్రిభువనేశ్వరాః దేవాః మా మనుమోదేర మత్సర్వవృత్తాభిజ్ఞా అనుమోదేర న్న వా దేవాస్తుమదిభిప్రాయజ్ఞా అనుమోదేర న్నేవేత్యభిప్రాయః. స్యా ద్సిద్ధ ఇతి పాతే అప్రమత్త ఇత్యస్యాత్మేతి శేషః. మమాత్మా మనః అవహితః. స్యా దిత్త్యర్థః. సన్వవశిష్టే నాల్పకాలేన కథ మప్రమత్త స్యాదిత్యత అహ (ముహూర్తేనేతి.) బ్రహ్మలోకం భగవన్లోకమ్.

౩౯-౩౦

శ్రీభగవా నువాచ—

ఇత్యభిప్రేత్య మనసా హ్యవన్తో ద్విజన త్రమః.
ఉన్ముచ్య హృదయగ్రస్థిజ్ఞో కాంతో ఖిక్షు రభూ స్మృనిః. ౩౧

స చచార మహీ మేతాం సంయతాత్మేంద్రియానిలః.
ఖిక్షర్థం నగరగ్రామా నసంక్షోలంక్షితోలవిశత్. ౩౨

తం వై ప్రవయసం ఖిక్షు మవధూత మసజ్జనాః.
దృష్టాః పర్యభవ స్పద్ర బహ్వీభిః పరిభూతిభిః. ౩౩

కేచి త్త్రివేణుం జగృహః కేచి త్పాత్రకమణ్డలూ,
పీతం చై కేలక్షసూత్రం చ కంఠా చీరాణి కేచన. ౩౪

ప్రదాయ చ పున స్తాని దర్శితా న్యాదదు ర్మునేః.

(ఇతి.) అనంత్యః అనంతిషు భవో ద్విజన త్రమః, ఇత్య మభిప్రేత్య విభిత్త్య హృదయ గ్రంథీః హృదయే గ్రంథిపద్ధత్యేవా రాగద్వేషాదీః. ఉన్ముచ్య పరిహృత్యాత, ఏవ కా న్తోలకలుష చిత్తో ఖిక్ష రభూత్ తుర్యాశ్రమో బహువేత్యర్థః. ౩౧

(స ఇతి.) సంయతః, నియమితః ఆత్మా మనః ఇంద్రియాణి ప్రాణా శ్చ యేన స, ఏతాం మహీం చచార నగరాణి గ్రామాం శ్చ క్వా వ్యనాన క్తః, ఆలంకృతః, అసా వయ మితి విశిష్టా జ్ఞాతః ఖిక్షర్థ మాచిశత్. ౩౨

(తం వా ఇతి.) ప్రవయసం వృద్ధం అవధూతం అభ్యుక్తోద్వర్తనాదేహసంస్కారరహితం. దృష్ట్యా లక్షణై స్స చాయ మితి జ్ఞాత్వా హేభద్ర బహ్వీభిః, పరిభూతిభిః పరిభవైః. పర్యభవః పాకం పవతీతివ నిర్మదేకః, పరిభవం చక్ర రిత్యర్థః. ౩౩

పరిభవా నేన ప్రపజ్చయతి (కేచి దితి సప్తభిః.) త్రివేణుం త్రిదండం పాత్రం జలపాత్రం కమండలు శ్చ తే. ౩౪

(ప్రదాయేతి) భోభిక్షో గృహజేతి ప్రదాయ ప్రయచ్ఛంత ఇనాభినయమాత్రం కృత్వా కేవలం దర్శితాని మునేః. తాని త్రిదండాదీ న్యాదదు జగృహః. (అన్నమితి) బైక్షనంపన్నం భిక్షోః

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అన్నం చ భైక్షనమృన్నం భుజ్జతోఽస్య సరిత్రతే. ౩౫

మూత్రయన్తి చ పాపిష్ఠా నిష్ఠీవస్త్వస్య మూర్ధని,
యతవాచం వాచయంతి తాడయంతి న వక్తి చేత్. ౩౬

తర్జయ స్త్వపరే వాగ్నిః ప్రేనోఽయ మితి వాదినః,
బద్ధుంతి రక్షా తం కేచి ద్వద్యతాం వద్యతా మితి. ౩౭

క్షిప స్త్యేకేఽవజానంతి ఏష ధర్మధ్వజ శ్శతః,
క్షీణవిత్త ఇమాం పృత్తి మగ్రహీ త్వజినోఽష్టితః, ౩౮

అహో ఏష మహాసారో ధృతిమా గ్నిరిరా దివ,
మానేన సాధయత్యర్థం బకవ ద్దృఢనిశ్చయః. ౩౯

కర్మ భైక్షం ఖిషేత్యర్థః. తేన సంవన్నం లబ్ధి మన్నం భుజ్జానస్య సతః. తస్మి న్నన్నే. మూత్రయంతి మూత్ర ముత్పస్పృశాః కేచి. దన్య మూర్ధని నిష్ఠీవనం నిష్ఠీవనం పూర్ణారేణ శ్లేష్మవిక్షేపో నిష్ఠీవనం వర్తమానవిర్దేశస్యాదునాఽపి దుర్జనా స్సాధూ నేన మఘవంతి తథాపి న తతో దుఃఖై ర్భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. యతవాచం ధృతమాన మపి బలా ద్వాచయంతి న వక్తి చే త్తాడయంతి, ౩౫-౩౬

ప్రేనోఽయం చోరోఽయ మితి వదంతో వాగ్ని స్తర్జయంతి భర్త్యయంతి, వద్యతా మిత్యనంతరం వాదిన ఇత్యనుషజ్యతే. ౩౭

క్షిపంతి దిగము మితి నిందంతి, అవజానంతి అవహేళయంతి, అవజ్ఞాన మేవ విశ్వ దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా దృఢనిశ్చయ ఇత్యంతేన.) ఏష శతః అంతర్యూర్థః. బహి స్తు. ధర్మధ్వజః ధర్మ స్తుర్యాకమనూచకః. ధ్వజ ప్రత్యుత్థం త్రిదండం యస్య సః. అతోఽయం వజ్రక ఇతి భావః. తదేవాహుః (క్షీణవిత్త ఇతి.) స్వజనై రుద్ధ్విత శ్చేమాం పృత్తి మగ్రహీత్. ౩౮

మహాఽ సారః బలం యస్య సః అశ్మసారతుల్యహృదయ ఇత్యర్థః. గిరిరా దివ ధృతిమాఽక్షమావాః. అర్థం ప్రయోజన మన్నాదికం సాధయతి సంపాదయతి. ౩౯

ఇత్యేకే విహసంత్యేన మేకే దుర్వాతయంతి చ.

తం బబన్ధు ర్నిరరుదు ర్యథా క్రీడనకం ద్విజమ్

౪౦

ఏవం సభౌతికం దుఃఖం దైవికం దైహికం చ యత్,

భోక్తవ్య మాత్మనో దిష్టం ప్రాప్తం ప్రాప్త మబుధ్యత.

౪౧

పరిభూత ఇమాం గాథా మగాయత నరాధమైః.

పాతయద్వి స్సవరమస్తో ధృతి మాస్థాయ సాత్వికీమ్.

౪౨

శ్లో రువాచ—

నాయం జనో మే సుఖదుఃఖహేతు ర్న దేవతాత్మాగ్రహకర్మకాలాః,

మనః పరం కారణ మామనంతి సంసారచక్రం పరివర్తయే ద్యత్.

౪౩

(ఇతితి.) దుర్వాతయంతి తదుపర్యధో నాయం విముఞ్చంతి (త మితి.) తం ద్విజం బబంధుః. రజ్జాదిది రితి శేషః. యథా క్రీడనకం క్రీడ్యతే అనేనేతి క్రీడనకం క్రీడాసాదనం నానరా దికం యథా బద్ధంతి రుంధంతి తద్యత్.

౪౦

ఇత్థం పరిభూతోఽపి తన్నిమి త్రవిదానానుసంధానేనావికృతో బభూవేత్యాహ (ఏవ మితి.) భౌతికం దుర్జనైః కృతం దైవికం శీతోష్ణాదిప్రభవం దైహికం జరాదివిమిత్తం చ యద్దుఃఖం ప్రాప్తం ప్రాప్తం, అసకృత్ ప్రాప్తం తత్సర్వం దిష్టం విజకర్మనిమిత్తం అత ఆత్మనో భోక్తవ్య మేవే త్యబుధ్యత విఘ్నావికృతోఽవతస్థ ఇత్యర్థః.

౪౧

తదవబోధమాచికాం తగ్గీతగాథాం ప్రస్తాతి (పరిభూత ఇతి.) పాతయద్వి ర్నరాధమై రిత్థం పరిభూతః. సాత్వికీం సత్సగుణకారితాం ధృతి మాస్థాయేమాం గాథా మగాయత,

౪౨

గాథా మేవాష్టాదశశ్లోకీ మాహ (నాయ మిత్యాదినా.) తావ దయం జనో, న సుఖదుఃఖ హేతుః. నాం దేవతాదయః, తత్ర దేవతా ఈశ్వరః. గ్రహాః, సూర్యాదయః కిం త్వంతఃకరణ మేవ కారణ మామనంతి సుఖదుఃఖకారణవిద ఇతి శేషః. తత్ర హేతుత్వేన మనో విశిష్ట య న్మన స్సంసారచక్రం పరివర్తయేత్ బ్రాహ్మయేత్. తన్మనః కారణ మితి సంబంధః.

౪౩

(యమవియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మనో గుణా నైస్ సృజతే బలీయ స్తతశ్చ కర్మాణి విలక్షణాని.

కుక్షాని కృష్ణా న్యథ లోహితాని తేభ్యః స్పవర్ణా స్పృతయో భవన్తి.

౪౪

అనీహ ఆత్మా మనసా సమీహతా హిరణ్మయో మత్సఖ ఉద్విచక్షే.

మన స్వలింగం పరిగృహ్య కామాన్లుష నిబద్ధో గుణసజ్గతోఽసౌ.

౪౫

దానం స్వధర్మో నియమో యమ శ్చ క్రతుని కర్మాణి చ సద్వృత్తాని.

ఏతదేవోపాదయతి మనోగుణా వితి) బలీయ ఇత్యనేన మనసో దుర్నిగ్రహత్వ మభిప్రేతం. గుణాః తావ ద్రాగద్వేషాదీః సృజతి తత శ్చ గుణేభ్యః. కుక్షాని సాత్వికాని పుష్కావీత్యర్థః. కృష్ణాని తామసాని పాపాని, లోహితాని రాజసాని పుష్కాపుష్కాత్మకావీత్యర్థః. ఏవం విలక్షణాని కర్మాణి తేభ్యః కర్మభ్యః. సవర్ణా స్తదనురూపాః స్పృతయః గతయో భవంతి. జీవన్య దేవతీర్యజ్జురణన్మాని భవంతి. తత్ర సాత్వికకర్మభ్యో దైవీ సృతిః. తామసేభ్యః స్థిరశ్చి రాజసేభ్యః స్తు మానుషీతి విభాగాః. తాను త పున ర్మనసా గుణసృష్టిః. తేభ్యః కర్మాణి తతః స్పృతయ ఇత్యేషాం చక్రవ త్పురిష్కతే శ్చక్రత్వ రూపణమ్.

౪౪

నను మనఃపరివర్తేన సంసారచక్రేణ కథం జీవన్య సుఖదుఃఖే స్తః. యది బేహనంబింధా త్తే తర్హి తదవిశేషా త్పురమాత్మన స్స్వాతా మిత్యత ఆహ (అనీహ ఇతి.) సమీహతా సమీహమానేన సంకల్పయతా వికల్పయత చేత్యర్థః. తేన మనసా హేతుభూతేనానీహః, అహంమమాభిమానానురూప చేష్టారహితః ఆత్మా ఆంతఃప్రవిశ్యతాననేన దారకః. హిరణ్మయః హిరణ్యవ త్ప్రకాశబహుళః మత్సఖః మదనసాయీ పరమపురుషః మన ఉద్విచక్షే పశ్యతి బుద్ధిసాక్షిత్వయాఽనతిష్ఠత ఇత్యర్థః. అసౌ జీవ స్తు స్వలింగం ఆత్మతయాఽభివ్యక్తం పరిగృహ్య కామాః విషయాః జుషాః గుణసజ్గతః శబ్దాదివిషయనజ్గత్ బద్ధో భవతి. అత స్తస్యైవ సుఖదుఃఖే న తు పరమాత్మనః, న హి శరీరసంబంధమాత్ర మేవ సుఖదుఃఖ హేతుః, అపి తు గుణకర్మచక్రత్వ మేవ పరమాత్మన స్తదభివా త్పురుషుఃభేన, జీవన్య తు తత్ర ద్వ్యక్త్యా త్తే స్త ఇతి భావః. అత్ర “ద్వా సువర్ణే”త్యాదిక్రతుర్థోనుసంహితః.

౪౫

ఇత్థం మనస ఏవ సుఖదుఃఖవిదానత్వా తన్నిగ్రహస్యైవ తన్నివృత్త్యుపాయత్వా తస్యైవ ప్రదానసాధనత్వా దితరే తదర్థా ఇతి నిర్ణయతి (దాన మితి.) దానాదయ స్సర్వే మనోవిగ్రహ

సర్వే మనోనిగ్రహలక్షణాంతాః పరో హి యోగో మనసస్సమాధిః.

౪౬

సమాహితం యస్య మనః ప్రళాంతం దానాదిభిః కిం వద తస్య కృత్యమ్,

అసంయతం యస్య మనో వినశ్య ద్దానాదిభి శ్చే దపరం కి మేభిః.

౪౭

మనోవశేనై హ్యభవం శ్చ దేవా మన శ్చ నాన్యస్య వశం సమేతి.

లక్షణాంతాః. మనోనిగ్రహరూపః. అంతో నిష్ఠా ఫలం యేషాం తే నను “బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేనే”తి దానాదీనాం వేదనాపరవ్యాయోగ్లాభ్యక్రవణా త్కథం మనోనిగ్రహజ్ఞత్వ మిత్యత ఆహ (పర ఇతి.) విషయాంతరేభ్య ఆత్మస్య పరమాత్మన్యేన మనస స్సమ్యు గాదానం సమాధిః. స ఏవ మనోనిగ్రహః, స ఏవ పరో యోగో “యజ్ఞేన దానేనే” త్యాది స్వభిరీయమాన ఇత్యర్థః. తత్ర స్వధర్మః స్వవర్తాక్రమోచితధర్మః, యమా నియమా శ్చ “అహింసా సత్య మస్త్రేయ” మిత్యైకోనవింశే లభిహితాః. క్రుత మవ్యయనం కర్మాణి ఉపా త్రవ్యతిరిక్తాని సదస్యితా న్యేకాదభ్యుపవాసాదీని.

౪౮

అన్యయవ్యతిరేకాభ్యాం తేషాం తదజ్ఞత్వం నిర్ణయతి (సమాహితమితి.) యస్య ముముక్షోః మన స్సమాహితం శాంతం రాగాద్యకలుషితం చ భవతి తస్య దానాదిభిః, కిం కృత్యం దానాదిభి స్సాధ్యం కి మస్తి వదేతి పరం ప్రత్యుపదిత నిష్ఠా స్వయ మేవ వదతి యస్య ముముక్షోః మనః. అసంయతం చేత్ యద్వా వినశ్యత్ అలస్యాదినా లీయమానం చే ద్యవేత్ తర్హి ఏభి ద్దానాదిభిః కి మపరం ప్రయోజనం ప్యాత్ న కింది దిత్యర్థః. సమాదే దేవ ముముక్షో రపేక్షితఫలసాధనత్వా త్ప్రృథివియతఫలసాధనత్వే నానుష్ఠితానాం దానాదీనా మనిష్ఠఫలప్రదానేనాంతతో నాకహేతుత్వా భ్న దానాదీనాం సమాధుజ్ఞత్వ మేవేతి, సత్త్వత్ర దానాదీనా ముభయథాఽపి వైయ్యర్థ్యా దకర్తవ్య చ్యతే న్రతివియతఫలసాధనతయాఽత త్రేసి వేదనాజ్ఞతయా తత్కర్తవ్యత్వక్రవణాత్.

౪౯

నాపీతరేంద్రియనిగ్రహాయ దానాదీనాం కర్తవ్య తేత్యాహ (మనోవశ ఇతి.) అన్యే దేవాః ఇంద్రియాణి తదధిష్ఠాతాః నా మనో వశే అభవన్ స్మ. మన శ్చేతి చ స్త్యర్థః. మన స్తు అన్యస్య వశం న సమేతి ఊర్హి కస్యాప్యవశగం దానాదిభి ర్వా కథం సమాహితం స్యాదిత్యత ఆహ (భీష్మ ఇతి.) దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః, “అనశ్చ న్నన్యో అభివాకశీతి” త్యుక్తవివః. పరమపురుషః దానాదిభి రారాధిత స్తద్దర్శిగ్రహ మపి మనః వశే యుజ్ఞాంత స్వస్మి స్సమాహితం కుర్వాత్. తత్ర హేతుత్వేన తం విశిష్ట- స హి దేవః సహస స్సహీయా- బలినోపి బలవత్తరః. తత్ర హేతుః దేవదేవః దేవానాం

(యమనియమాద్యభివర్ణనపుట్టః)

భీష్మోహి దేవ స్సహస స్సహాయా మృజ్జ్యా ద్వశేతం సహి దేవదేవః. ౪౮

తం దుర్జయం శత్రు మసహ్యావేగ మరుంతుదం తం హ్యవిజిత్య కేచిత్,
కుర్వన్త్యసద్విగ్రహ మత్ర మర్త్యేర్మితా ణ్ముదాసీనరిపా నివమూఢాః. ౪౯

దేహం మనోమాత్ర మిమం గృహీత్వా మమాహ మిత్యస్తధియో మనుష్యాః,
ఏషోఽహ మన్యోయ మితి భ్రమేణ దురతపారే తపసి భ్రమన్తి. ౫౦

జన స్తు హేతు స్సుఖదుఃఖయో శ్చేత్కి మాత్మన శ్చాత్ర హి భౌమయో స్తత్.

మనఃప్రభృతికరణానా మధిష్ఠాత్మాణాం చంద్రాదీనా మపి దేవః ఆతపవ కేషాం భీష్మః భయశ్శూరః.
అత్ర “స తత సూర్యో తాతి న చంద్రతారకం భీషా దస్మా ద్వాతః పవతే” ఇత్యాదిశ్రుతియుగశార్థోఽభి
ప్రేతః. ౪౮

ఇత్థం మన ఏవ సుఖనిదాన మిత్యజానంత స్తత్సమాధానం చానుకుర్వంతః కేవలం
విరోధం మిత్రోదాసీనరిపాం శ్చ కల్పయంతీత్యాహ (త దితి.) దుర్జయం దానాద్యారాదితపరమపురుష
ప్రసాదేతరోపాయై ర్జ్ఞతు మశక్యం న కేవలం దుర్జయం, అపి తు శత్రుం తద్వద్దుఃఖవ్రదం ఆనహ్యో
వేగో రాగాదిరూపో యన్య తం, అత ఏవారుంతుదం హృదయవ్యథాజనకం యన్మన స్తదవిజిత్య
మర్త్యే ససహసద్విగ్రహం విష్ణులవైరం మిత్రాదీం శ్చ కుర్వంతి అత స్తే విశేషేణ మూఢాః శత్రు
మితి పుంస్త్యనిర్దేశ స్తత్సారోపవ్రయోక్తః. తద్బుద్ధియోః పుంస్త్యపాతే తం ప్రసిద్ధం మనోరూప
శత్రుం అవిజిత్యేతి సంబంధః, అన్యతరస్య వపుంసకపాతే తు త త్రస్మా దిత్కుక్తార్థవిగమనమ్. ౪౯

కున్వీంతు తతః కి మత ఆహ (దేహ మితి.) మనోమాత్రం మనోమాత్రనిదానకం
మనోగుణా న్వా ఇత్యాదీనా తన్మాత్రనిదానకత్వేతే, ఇదం పరిదృశ్యమానం దేవమనుష్యా
ద్యుష్మతమం గృహీత్వా దేహే తదనుబంధిని చాత్మాభిమానాత్మీయాభిమానాత్మాం, అంధా స్వయాభాత్మా
గోచరా భీ ర్యేషాం తే ఏషోఽహం బ్రాహ్మణోఽహం అన్యోఽయం శూద్రోఽయ మిత్యాదిభ్రమేణ
దురంతపాతే ఆగాధే తమసి సంసారే భ్రమంతి. ౫౦

తావత్కారణత్వసహ్మసనాపూర్వక ముపపాదయతి (జన స్త్విత్యాదిభిష్టద్భిః.) తత్ర సను
సుఖదుఃఖహేతుభూతచందనలేపవఖ్సప్రహారాదికర్తా జన స్తన్నిదానం స్యాదితి సంభవ్య నికారోతి

జిహ్వం క్వచి త్సందళతి స్వదద్ధి వ్ర ద్వేదనాయాం కతమాయ కుప్యేత్. ౫౮
దుఃఖస్య హేతు ర్యది దేవతా స్తు కి మాత్మన స్తత్ర వికారయో స్తత్.
యదిజ్ఞ మజ్ఞేన నిహన్యతే క్వచి త్కుద్యేత కస్మై పురుష స్సదేహే. ౫౯

(జన ఇతి.) సర్వత్ర కి మిత్యతః పూర్వేణ సంభాషనా కి మిత్యాదినా తన్నిరాస ఇతి వివేకః. తత్ర జనస్య హేతుత్వం వదతా తుల్యవ్యాయా తుభిత్వం దుఃఖిత్వం చ జనాంతర సైవేతి వక్తవ్యం. అత్ర జనకభేదేన కి మాత్మా వివక్షితః, కిం వా దేహః, కి ముఖయం తత్రాద్యః. కల్పః కరిష్యమాణే నాత్మహేతుత్వనిరాసేన నిరస్తో భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం నిరస్యతి (కి మాత్మన క్పాత్ర హి భౌమయో స్తదితి.) తద్భేదేన హేతుత్వం సుఖిత్వం దుఃఖిత్వం చ వివక్షితం. ఏవ ముత్తరత్రాపి, కి మాత్మనః అన్యగతేన సుఖదుఃఖకర్తృత్వకర్మత్వాదినా ఆత్మనో న కించిత్ సర్వస మస్తీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (భౌమయో స్త దితి.) భౌమయోః పార్థివయో ర్దేహయో వ్రత్తుఖదుఃఖకర్తృకర్మత్వం. భౌమయో రిత్యనేన తయో రపి తదసంభవోఽభిప్రేతః, కర్తృత్వస్య యత్నాఽశ్రయిత్వరూపత్వాత్ యత్నస్య సుఖదుఃఖయో శ్చ జ్ఞానరూపత్వా దచేతనయోః పార్థివయో ర్యత్నాద్యాశ్రయత్వాసంభవాత్ ప్రతివారం కి మాత్మన ఇత్యుక్తే రయ మభిప్రాయః. సర్వోఽప్యాత్మన స్సుఖావప్తయే దుఃఖావప్త్యై చ యతే. తత్ర యద్యాత్మనో న సుఖదుఃఖాన్వయ స్తర్హినయతేతేతి తృతీయః కల్పం నిరాహ (జిహ్వ మితి.) క్వచి త్కుదాచిత్ స్వదద్ధిః స్వదస్త్రైః, జిహ్వం స్వాం ఖాదతి తద్వేదనాయాం ఖాదనజనవ్యథాయాం కతమాయ కస్మై కుప్యేత్ ఆత్మార్థిష్టితైకరీరావయనయో రేకం కర్తృ కర్మ చ దృశ్యతే. తత్ర జనాంతరా జ్ఞానాంతరస్య సుఖదుఃఖాన్వయవ్యాప్తి ర్వాస్తీత్యర్థః. నన్వనహితమనసో జనస్య స్వస్య పరస్య వా సుఖదుఃఖ హేతుత్వ మితి చేత్ తర్హ్యనమాహితస్య మనస ఏవ తద్దేతుత్వ మిత్యాన్వయే మితి భావః. ౫౮

న దేహః నాస్యాత్మా సుఖదుఃఖహేతుః. కింతు తదుభయో వ్రదాత్మేశ్వర ఏవ తద్దేతు రిత్యాశ్చక్ష్మాహ (దుఃఖస్యేతి.) దుఃఖగ్రహణం సుఖస్యాప్యవలక్షణం. దేవతా ఈశ్వరః, న ఏవ త త్తన్ని యంతృభేదభిన్నః సుఖయతి దుఃఖయతి సుఖ్యతి దుఃఖ్యతీత్యస్తు నైతిద్యుక్త మిత్యాహ. కి మాత్మన స్తత్రేత్యస్య పూర్వవదేవార్థః. వికారకబ్ధో మత్స్యరీయార్థ ఆద్యజంతః. వై షమ్యనైర్వృణ్యసుఖదుఃఖ శీలత్వాదివికారవతో రేవ తద్దేతుత్వాపికం న తు నిర్వికారయో రంతరాత్మనో రిత్యర్థః. నన్వన్యాంతరాత్మా అన్యాంతరాత్మనో న సుఖదుఃఖాహేతుః. కింతు స్వయ మేవ స్వస్య తదుపజనయ్య సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి చేత్యత్రాహ (య దితి.) కదాచిత్ యతః, ఈశ్వరా త్ప్రసిద్ధితేనాగ్నేనాగ్నాంతరం నిహన్యతే తద్వేదనాయాం స్వదేహే స్వవియాప్యే ప్రకృతిపురుషౌ భేహ వస్య స్త ఇతి తతా న పురుషః. పరమపురుషః, కస్మై క్రుద్యేత న కస్మైచిత్ కింతు స్వస్మా ఏవ న హ్యేత ద్యుక్తం న హ్యనున్యత్ర. స్వస్మా ఏవ దుఃఖహేతు ర్భూత్వా ఆత్మనే కృద్యతి నవా విత్యదిర్వికారిణో వికారాశ్రయత్వం చేతి భావః. ౫౯

(యమవియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అత్మా యది స్యా త్సుఖదుఃఖపేతుః కి మన్యత స్తత్ర నిజస్వభావః.

న హ్యేతన్మనోఽన్య ద్యది తన్మృషా స్యా త్కుద్యేత కన్మై న సుఖం న దుఃఖమ్.

గ్రహో నిమిత్తం సుఖదుఃఖయో శ్చ త్కిమాత్మనోఽజన్య జనన్య యే నై.

గ్రహౌ గ్గృహన్యైవ వదన్తి పీడాం క్రుద్యేత కన్మై పురుష స్తతోన్యః.

మాస్తు నిర్వికారిణ్య దేవతాయా హేతుత్వాదికం వికారిణః ప్రత్యగాత్మన స్తద స్పృత్యాశ్చక్ష్య ప్రతిపదతి (అత్మేతి) అత్మా దేహీ యది సుఖదుఃఖపేతుః స్యాత్ అత్మాన్తరం సుఖమితి దుఃఖయితి తతోఽన్య అత్మా సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి స్వయ మేవ వా తదుపజనయ్య సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి చేత్యర్థః. తర్హి కి మన్యతః అన్యస్మా దాత్మనః ఆత్మాంతరాత్ స్వస్య సుఖదుఃఖే అమూతా మితి వ్యర్హోఽభిమాన ఇత్యర్థః. కుతః యతో నిజస్వభావః యతో వికారాశ్రయత్వం నిజస్వభావః అత్మనో వికారశీలత్వా త్స్వరూప స్వభావయో ర్నిత్యత్వాత్ వస్తుస్వభావప్రయుక్తేఽర్థే న కోపః కార్య ఇత్యర్థః. కి మాత్మన ఇతి సాతే పూర్వవ దేవార్థః, కింప యద్యాత్మైవ హేతు ర్నాన్య త్రన్యత్మాఽపి న హేతు స్సాన్య దిత్వాహ (న హేతి) యద్యాత్మనోఽన్య న్న హేతు రిత్యర్థః. తర్హి తదాత్మహేతుత్వ మపి మృషా స్యాత్ అనున్మత్త స్యాత్మనః సుఖదుఃఖపేతుకత్వవిరోధా దితి భావః, క్రుద్యేత కన్మై ఇత్యేత మ్నిజస్వభావ ఇత్యస్యా నంతర మన్వేతవ్యః. న సుఖం న దుఃఖ మిత్యస్యాత్మన ఇత్యనుష క్తేన సంబంధః, సుఖదుఃఖాన్వయవిరహ మాత్మస్వరూపం కేవలజ్ఞానానన్తైకరసం నిర్వికార మితి న తస్య వికారాశ్రయత్వసంభావనాపీతి భావః.

నను ద్వాదశాష్టమజన్మస్థానస్థానాం సూర్యాదీనాం నవానాం గ్రహజాం హేతుత్వం స్యా దితి సంభావ్య ప్రతిపక్తి (గ్రహో ఇతి) అజన్య జన్మరహిత స్యాత్మనః కిం న సుఖం నాపి దుఃఖ మిత్యర్థః. అత్మనో జన్మరహితత్వా త్కృతం తజ్జన్మాష్టమాదిస్థానస్థిత్యా హేతుత్వం గ్రహజాం అత స్తదయుక్త మితి భావః. నను దేహస్య తత్త్వానస్థిత్యా తద్దేతుత్వ మిత్యత అహ (జనన్య యే వా ఇతి) జనన్య ఉత్పత్త్యాశ్రయస్య దేహస్య జన్మాదిస్థానస్థిత్యా యే హేతవో గ్రహా స్తత్ర కైశ్చి గ్గృహౌ గ్గృహస్తరాణా మపి పీడాం వదంతి దైవజ్ఞా ఇతి శేషః. గ్రహజామపి వరస్పరపీడాం పాదార్థాదిభేదదృష్టి కృతాం దైవజ్ఞా వదంతీత్యర్థః. అత స్తతో గ్రహేభ్యో, దేహే చ్ఛాన్యః పురుషః కన్మై క్రుద్యేత ఉక్తేషు న కన్మైచి క్కుద్యే దిత్యర్థః.

కర్మాస్తు హేతుస్సుఖదుఃఖయో రైవ కి మాత్మాన ప్రద్ధి జడాజడత్వే.

దేహ స్త్వచి త్పురుషోఽయం సుపర్ణః క్రుద్యేత కన్తై న హి కర్మమూలమ్. ౫౫

కాల స్తు హేతు స్సుఖదుఃఖయో శ్చే త్కి మాత్మాన స్తత్ర తదాత్మకోఽసౌ.

నాగ్నే ర్హి తాపో న హిమస్య తత్సా త్కుద్యేత కన్తై న పరస్య ద్వంద్వమ్.

యది గ్రహణాం మితః పీడా తర్హి నర్వేషాం విజకర్తైవ హేతు స్సాన్య దిత్వాశంక్యాహా (కర్మా స్త్వచి.) కి మాత్మానః ఆత్మనో విర్వికారస్య స్వయం ప్రకాశస్వరూపస్య కిం తస్య సుఖదుఃఖే తస్మాల్లభకభక్తకర్మణీ చ న ప్ర క్షత్వర్థః. తథా దేహస్యాప్యచేతనస్య ప్రవృత్త్యక్షమస్యేతి భావః. జడాజడత్వే జడత్వాజడత్వే. జడస్య దేహస్యాత్మత్వే సతి హి తత్సాత్ త సుఖదుఃఖాదికం స్యాత్ జడాజడయో రై క్య మనువచన్మం మిథోవిరుద్ధస్వరూపస్వభావత్వా దిత్యర్థః (దేహ స్త్వచి) అచిత్ జడః. పురుషో జీవః సుపర్ణః తద్వత్ప్రకాశస్వరూపః. అతః కర్మ న మూలం న హేతుః. అతః కన్తై క్రుద్యేత జనాదిషు న కన్తైచిదిత్యర్థః. యద్యపి “తత శ్చ కర్మాణి విలక్షణాని” తి కర్మణాం స్వాను రూపవృత్త్యాపాదనద్వారా హేతుత్వ ముక్తం. ఏవం కర్మణః అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్యధమ్, వివిధా చ పృథ శ్చేష్టా దైవం చైవాత్ర వందమ” మిత్యుక్తరీత్యా దేహాదిన చ కనిష్ఠాద్యత్వ మితి దేహాత్మాదీనా మపి హేతుత్వం లభ్యత ఇతి తన్నిరాకరణం విరుద్ధం. తథాఽపి కర్మణో విధాన మనమాహితం మన ఏవేతి విర్ణయాయ తన్నిరాన ఇత్యవగంతవ్యమ్.

తర్హి వశీకృతసర్వప్రపంచః కాల ఏవ హేతు స్సాన్య దిత్వాశక్యః ప్రతిపక్తిః. (కాల స్త్వచి). ఆత్మనః కిం స్వరూపత సుఖదుఃఖాన్వయరహితస్య జ్ఞానైకస్వరూప స్యాత్మనః సుఖదుఃఖ క్రియాయాం కిర్మృత్యకర్మత్వాదికం న కించి ద స్తీత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశిష్ట (తదాత్మకోఽసావితి.) అసౌ ఆత్మా తదాత్మకః తద్వ క్తవిధం ఆత్మా స్వరూపం యస్య నః తావ ద్దౌమయో రిత్యనేనాత్మా జడ ఇతి సూచితం. వికారయో ప్రదిత్యనేన వికారరాహిత్య ముక్తం, అజప్యేత్యనేన ఉత్పత్తిసాకరహితత్వం పురుషోఽయం సుపర్ణ ఇత్యనేన స్వప్రకాశస్వరూపత్వం యది స్వరూపత సుఖదుఃఖాన్వయరహితో ఽప్యాత్మా కాలశక్యత్వేన సుఖదుఃఖనంబంధం భజతే తర్హి తత ఏవ హేతో రగ్నే స్తాపో న స్యాత్ హిమస్య తత్ప్రసిద్ధం తైత్యం న స్యాత్ శీతోష్ణస్వభావయో ర్హిమాగ్నో స్తౌ స్వభావో న స్యాతా మిత్యనేన తద్విపరీతస్వభావో స్యాతా మితి చ వివక్షితం. నహి కదాచి త్కాలవశా దేవం దృష్టం అతో న హేతుః కాల ఇతి భావః. జనాదీనా మహేతుత్వం విగమయతి (న పరస్య ద్వంద్వ మితి) ఆత్ర పరత ఇత్యధ్యాహ ర్తవ్యం. తథా ఆగ్రే దర్శనాత్ పరతః జనాదిషు షట్సు అన్యతమాత్ న ద్వంద్వం వ సుఖదుఃఖే భవత ఇత్యర్థః.

(యమనియమాద్యభివర్ణనపుట్టః)

న కేనచిత్కాపి కథంచ నాన్య ద్వంద్వోపరాగః పరతః పరస్య.

యథాఽహమత్సంస్మృతిరూపిణ స్సాన్య దేవం ప్రబుద్ధో న బిభేతి భూతైః. ౫౭

ఏతాం సమాస్థాయ పరాత్మనిష్ఠా మధ్యాపితాం పూర్వతమై ర్మనీషిభిః.

అహం తరిష్యామి దురన్తపారం తమో ముకుందాక్షినిషేవయైవ. ౫౮

విర్విద్యనష్టద్రవిణో గతక్లమః ప్రప్రజ్య గాం పర్యటమాన ఇత్థమ్.

నిరాకృతోఽనద్భి రపి స్వధర్మా దకమ్పితోమూం ముని తాహ గాథామ్. ౫౯

సుఖదుఃఖప్రదో నాన్యః పురుష స్యాత్మవిభ్రమః.

తర్హ్యసమాహితస్య మనసః కారణత్వపక్షేఽప్యాత్మనః స స్వభావావగమ స్తద్విపరీతభావా గమ శ్చ కథ మిత్యాశంక్య న స్వభావావగమః కిన్తుస్తమృనాదిభి ర్జలాగ్న్యై రివ తదాగమాపాయా వాపాదికా న తు స్వాభావికా విత్యభిప్రేత్యైవం విద్వా న్న బిభేతీత్యాహ (న కేనచి దితి) యదా పరస్య దేహవిలక్షణస్యాత్మనః పరతః జనాది స్వస్యతమా త్రేభ్యోఽవ్యవ్యతమా ద్వా స ద్వంద్వోపరాగః న సుఖదుఃఖాన్వయః తదా సంస్మృతిం రూపయతి నిరూపయతి అపాదయతితి యావత్ తత్సంస్మృతి రూపం చన స్తద స్యా స్తీతి తథా తస్యాత్మనః అహమః అహమభిమానాత్ అనాత్మ న్యాత్మాభిమానా దుపాదే స్సాన్యత్ ద్వంద్వోపతాపస్సాన్య దిత్యర్థః. సజ్కుల్పవికల్పాత్మకమనసోఽనమాహితా దహం మమాధ్యక్షిమాన స్తతో ద్వేషాది ప్రతః కర్మాణి తతో జన్మాని తత శ్చ సుఖదుఃఖే ఇత్యర్థః. ఇత్థం విద్వాన్ భూతైః ఉపద్రుతోఽపీతి శేషః. న బిభేతి. ౫౭

ఇత్థం వర్ణనముఖేనోపదేష్టస్య మర్థం విష్కంభ్యోపదిదుజ్ఞ స్తస్య నిర్వేదప్రభృతిపుత్రం సంగృహ్ణాతి ద్వాన్త్యామ్. తావ న్నష్టద్రవిణః అత ఏవ విర్విద్యప్రప్రజ్య. గాం పర్యటమానో విగతక్లమః. పూర్వతమై ర్మనీషిభి రధ్యాపితాం పరిగృహీతాం ఏతాం సుఖదుఃఖవిదానపరిష్కారయుక్తాం, పరస్య పరమాత్మనో విష్ణాం. అస్థాయాహ మనద్భి, నిరాకృతోఽపి స్వధర్మా. దవికమ్పితః ముకుందాక్షిని షేవయైవోపాయభూతయా, అపార మపి తమఃకార్యం సంసారం తరిష్యామీత్యధ్యవస్య. స ముని ర్విప్ర, ఇమాం గాథా మాహేతి సంబంధక్రమః. ౫౮-౫౯

ఉపదేష్టస్య ముపదిశతి (మఖేతి.) సుఖదుఃఖప్రదః తయో ర్హేతుః ఆత్మవిభ్రమ ఏవ న

మిత్రోదాసీనరిపవ స్సంసార స్తన్నిబంధనః

౬౦

తస్మా త్సర్వాత్మనా తాత నిగృహణ మనోధియా,

మయ్యావేశితయా యుక్త ఏతావా న్యోగసంగ్రహః.

౬౧

య ఏతాం భిక్షణా గీతాం బ్రహ్మనిష్ఠాం సమాహితః.

ధారయత్ శ్రావయ న్యస్తు స ద్వన్ద్వైర్నాభిభూయాతే.

౬౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంసాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

త్వన్యః ఆత్మనా మనసా యో విభ్రమః దేహాత్మాభిమానస్వతంత్ర్యాత్మాభిమానాత్మకః స కేవల మయం
తయో రేవ హేతుః కింతు మిత్రాదివిషయవిభాగః సంసార శ్చ, తన్నిబంధనః ఆత్మవిభ్రమబంధనః. ౬౦

తతః కిమత ఆహ (తస్మాదితి.) తాత హే ఉద్ధవ తస్మా దాత్మవిభ్రమన్య సుఖదుఃఖాది
హేతుత్వాత్ మయ్యావేశితధియా, యుక్తః త్వం సర్వాత్మనా మనో నిగృహణ విషయాంతరేభ్యో
నిగృహ్య మయి సమాహితం కురు, ఏతావాన్ యోగసంగ్రహః శాస్త్రేషు ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్య
యోగసంగ్రహః ఏతవా నేవ మయ్యావేశితధియా మనోనిగ్రహ ఇతీయానేవేత్యర్థః. ౬౧

ప్రకృతభిక్షగీతాచారణాదిఫల మాహ (య ఇతి.) ధారయన్, శ్రద్ధయా శృణ్వ న్వా.
సమాహితో, భవతి. తత శ్చ. బ్రహ్మనిష్ఠః తతో ద్వంద్వేన సుఖదుఃఖాదినా, నాభిభూతో భవతి ముక్తో
భవతీతి భావః. ౬౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్యవయఃపారావారకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకై లగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పుక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవహాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

శ్రీతగవానువచ—

అథ తే సంప్రవక్ష్యామి సాంఖ్యం పూర్వవివిశ్చితమ్,
యద్విజ్ఞాయ పుమాన్సద్యో జహ్యో ద్వైకల్పికం భ్రమమ్.   ౧
అసీద్జ్ఞానమథో హ్యర్థ ఏకమేవావికల్పితమ్,
యదా వివేకనిపుణా ఆదౌ కృతయుగేఽయుగే.   ౨

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవ మధ్యాయద్వయేన తత్త్వానాం న్యూనాధికసంఖ్యావాదోపపత్తికన్నిరూపణానుప్రసక్త ముపపాదితం. అథ “సాంఖ్యేన పర్వతత్త్వానాం ప్రతిరోమానులోమతః భవాప్యయా” విశ్చ్యుక్తమనః ప్రసాదహేతువిజ్ఞానవిషయభవాప్యయో విరూపయతుం ప్రతిజానీతే (అథ త ఇతి.) యద్వా అత్మ విభ్రమ ఏవ సుఖదుఃఖహేతు రితి నమనస్తర మేవోక్తం. కస్తర్హి తన్నివృత్త్యుపాయ ఇత్యత స్తం వక్తుం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) అథవా “ఏతావా న్యోగసంగ్రహ” ఇత్యుక్తం. తర్హి కియానా సాంఖ్యసంగ్రహ ఇత్యత స్తం వక్తుం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) సాంఖ్యం ప్రకృతిప్రాకృతపురుషేశ్వరాణాం యథావస్థితాకారవిభాగం పూర్వై ర్మునిభిర్నిశ్చితం తే తుభ్యం. వక్ష్యామి. కిం తత్కథనేనేత్యత ఆహ (య దితి.) యత్సాంఖ్యం విజ్ఞాయ, వైకల్పికం, భ్రమం జహ్యోత్ త్యజేత్ ఏవోఽహమన్యోఽయమితి భేదబుద్ధికల్పకం దేహాత్మభ్రమం స్వతంత్రాత్మభ్రమం చ జహ్యో దిత్యర్థః.   ౧

తత్ర సృష్టిలయక్రమకథనేన సాంఖ్యం నిరూపయతుకామః సృష్టేః ప్రళయపూర్వకత్వా త్తానత్ప్రళయావస్థాం సంగ్రహేణాహ (అసీ దితి.) జ్ఞానం పరమాత్మస్వరూపం. ఆదౌ కార్త్యేన్ద్ర్యసం అవికల్పితం నామరూపవిభాగరహితం సత్ ఏక మేవాసీత్, వికల్పపరిహారేణ నిరతిశయైకత్వవ్యవ జేత్యం జ్ఞానం, అర్థః జ్ఞానరూపోఽర్థ శ్చ, అసీ దితి సంబంధః. “సదేవ సౌమ్యేద మగ్ర అసీ దేక మేవే” త్యస్యార్థోఽత్రోపక్షిప్తః. యద్వా, జ్ఞానం జీవస్వరూపం, అర్థః ప్రకృతి శ్చేత్యుభయం అవికల్పితం నామరూపవిభాగరహితం సత్, ఏక మేవాసీత్ వికల్పపరిహారేణ నిరతిశయసూక్ష్మవస్థావత్త్వా “తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ” త్యుక్తిరీత్యా పరమాత్మైకతావన్న మభూ దిత్యర్థః. జ్ఞానం విశిష్ట (యదేతి) యదా ఆదౌ జగదాదౌ ఆయుగే ఆద్వితీయే, అనునమ ఇతి యావత్ కృతయుగే తదా యదా చ వివేకనిపుణాః యక్కారణం, బ్రహ్మోపాసత ఇతి శేషః. యద్వా వివేకనిపుణాః చిదచిదేశ్వర తత్త్వత్రయవిభాగనిపుణాః.   ౨

తన్మాయాఫలరూపేణ కేవలం నిర్వికల్పితమ్.

వాఙ్మనోఽగోచరం నత్యం ద్విధా సమభవ ద్భూహత్.

తయో రేకతరో హ్యర్థః ప్రకృతి స్సోభయాత్మికా.

జ్ఞానం త్వన్యతమో భావః పురుష శ్చాభిధీయతే.

తమోరజస్సత్వ మితి ప్రకృతే రభవ స్సణాః.

మయా ప్రక్షోభ్యమాణాయాః పురుషానుమతే న చ.

తేభ్య స్సమభవ త్సూత్రం మహా స్సూత్రేణ సంవృతః.

యత్కేవలం గుణవైషమ్యరహితం జాత్యాదివికల్పరహితం వాఙ్మనసాభ్యా మసరిచ్ఛేద్య స్వరూపస్వభావం విత్యం కాలాద్యసరిచ్ఛేద్యం, నత్య మితి సాతే నిర్వికారం బృహత్ బ్రహ్మ చక్షతే తన్మాయాఫలరూపేణ ద్విధా సమభవ దితి సంబంధః, ద్విధా ద్విప్రకారకం మాయాఫలరూపవస్తుద్వయ విశేషణక మేవ, ప్రళయదశాయా మవ్యభూ దిత్యర్థః.

కాఽసౌ మాయా కిం చ తత్పురి మిత్యత ఆహ (తయో రితి.) తయో ర్మాయాఫలయో, రేకతరః మాయాశబ్దవివక్షితోఽర్థః, ప్రకృతిః సా చోభయాత్మికా కార్యకారణాత్మికా సమష్టివ్యష్ట్యాత్మికా వా జీవవరయో ర్భౌగ్యస్వరూపా వా, అన్యతమః ఫలశబ్దవివక్షితో భావః. అర్థః జ్ఞానం జీవస్వరూపం “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత” ఇతి ప్రయోగాత్ న చ పురుషః చకారా జ్ఞీవః ప్రత్యగితి చాభిధీయతే ఇత్యర్థః. విచిత్రకార్యకరత్వయోగాత్ ప్రకృతి ర్మాయాశబ్దేనోప్యతే జీవ స్త్వనుకూలజ్ఞానాత్మకానంద స్వరూపత్వా దానంద స్త్యైవ పురుషార్థత్వా త్పులకజ్ఞేనోక్త ఇత్యవగస్తవ్యమ్.

ఉభయాత్మికేత్యక్తా ముభయాయత్మకతా ముపసాదయతి (తమోరజస్సత్వ మిత్యాదినా) ప్రకృతే ర్యే గుణా స్తమలదయః సామ్యావన్నా స్తే మయా కాలరూపిణా సంక్షోభ్యమాణాయాః ప్రకృతే రభవన్ అభివ్యక్తా బభావు రిత్యర్థః. విషమా బభావురితి వివక్షితోఽర్థః. సంక్షోభయితృత్వహేతు మాత్మ్యానం విశిష్ట (పురుషానుమతేనేతి) “మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చే” తి కర్తరి వర్తమానేక్తః. పురుషా స్త్వివా ననుమతేనాసిష్టుక్షతేత్యర్థః. మదారాధనోపయుక్తకరణకశేబరాదిప్రదానేనానుగృహీతు మితి భావః.

అథ తేభ్యో గుణేభ్యః సూత్రం సమభవత్ కిం తత్సూత్ర మిత్యత ఆహ (మహా వితి.) తస్మి సూత్రశబ్దప్రవృత్తౌ నిమిత్త మూహ- సూత్రేణ బహుమజీనాం సూత్ర మివ బహుకార్యాణాం ధార

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనపట్టః)

తతో వికుర్వతో జాతో యోఽహంకారో విమోహనః.

వైకారిక స్తేజస శ్చ తామస శ్చేత్యహంతివృత్.

తన్మాత్రేన్ద్రియమనసాం కారణం చిదచిన్మయమ్.

అర్థ స్తన్మాత్రికా జ్ఞజ్ఞే తమసా నీన్ద్రియాణి చ,

తైజసా ద్వేవతా ఆన న్నేకాదశ జీ వైకృతాత్.

మయా సంచోదితా భావా స్సర్వే సహత్య కారిణః,

అంధ ముత్పాదయామాసు ర్మమాయతన ముత్తమమ్.

తత్వేన సంవృతః యుక్తః తతో, మహత్తత్త్వా. ద్వికుర్వతో విక్రియమాణాత్, యోఽహంకార ఇతి ప్రసిద్ధః, సోఽటూత్. తం విశిష్ట- విమోహనః దేహాత్మభ్రమాదిహేతుః.

స చాహంకారో వైకారికాదిరూపేణ త్రివృత్ త్రిధా వర్తత ఇతి తథా తన్మాత్రాణాం శబ్దాదీనాం సాశ్రయాణా మింద్రియాణాం మనస శ్చ, కారణభూతః చిదచిన్మయః అచిత్తత్త్వానాం తిలతై లన్యాయేన చిద్గుర్వత్ప్రదర్శనార్థ మహంకారస్య చిదచిన్మయత్వ ముక్తమ్.

తన్మాత్రికా చ్చబ్ధా దేతన్మాత్రకారణా త్తామసాహంకారా, దర్థః ఆకాశాదిమహాభూతవంపక రూపోఽర్థః జ్ఞే ఇంద్రియాణి చేతి చ స్త్యర్థః, దేవతాః దేవతానా మధిష్ఠేయత్వా ద్వేవతాశబ్దవాచ్యా సింద్రియాణ్యేకాదశ తైజసా ద్రాజసాహంకారాత్ వైకృతా త్సాత్వికాహంకారాత్, ఆన జ్ఞజ్ఞరే.

(మమేతి.) సర్వే, భావాః మహదాదయః, మయా, సంచోదితాః అంతరాత్మతయా ప్రవిష్టేన మయా ప్రేరితాః సహత్య మిళిత్వా కారిణః కార్యోత్పాదనక్షమాః, అనేనాత్మసంచోదనా త్ప్రాగసంహత్య కారిత్వం సూచితం. తథా చోక్తం “నానావీర్యాః పృథ గ్భూతా స్తత స్తే నంహతిం వినే” తి. అంధం విశిష్ట మమోత్తమాయతనం స్థానమ్.

తస్మిన్నహం సమభవ మజ్ఞే సలిలసమ్మవే.

మమ నాభ్యా మభూ త్పద్మం విశ్వాఖ్యం తత్ర చాత్మభూః.

౧౦

సోఽస్పృజ త్తపసా యుక్తో రజసా మదసుగ్రహాత్.

లోకా న్సపాలా న్విశ్వాత్మా భూర్భువ స్స్వరితి త్రిధా

౧౧

దేవానాం లోక ఆసీ త్స్వర్భూతానాం భువః పదమ్.

మర్త్యాదీనాం చ భూర్లోక సిద్ధానాం త్రితయా త్పరమ్.

౧౨

అథోసురాణాం నాగానాం భూమే రేకోఽస్పృజ త్ప్రభుః.

త్రైలోక్యాం గతయ స్సర్వాః కర్మాణాం త్రిగుణాత్మనామ్.

౧౩

సలిలసంభవే తస్మిన్నజ్ఞే అహం సమభవం చతుర్ముఖరూపేణ సమభవం. తత్ప్రకారం వివృణోతి (మమేతి.) విశ్వాఖ్యం జగదాఖ్యం పద్మ మభూత్ తత్ర వద్మే ఆత్మభూ శ్చతుర్ముఖ స్సమభూత్.

౧౦

సః ఆత్మభూః రజసా యుక్తః తపసా చ అతో మదసుగ్రహాత్ సపాలా న్లోకా న్సృజత్. లోకా నేవాహ- (భూర్భువస్స్వరితి త్రిధా.) భూర్భువః స్వరితి పదత్రయ మవ్యయమ్.

౧౧

తత్ర స్వః స్వర్గోకో దేవానా మోకః స్థాన మభూత్, భువః అంతరిక్షం భూతానాం పదం స్థాన మాసీత్ మర్త్యాదీనాం భూర్లోకః పద మాసీత్ సిద్ధానాం భృగ్వదీనాం బ్రహ్మక్షీణాం త్రితయా ల్లోక త్రయా త్పరం మహర్జునాదికం పద మాసీత్.

౧౨

అసురాణాం నాగానాం చ ఓకః స్థానం భూమే రథస్తాత్ అతలాదిక మస్పృజత్ అతలాదీనాం భూవిషరూపత్వేన భూమ్యా మేవాంతర్భూత మహరాదీనాం సుఖప్రధానత్వేన స్వశృజేన సంగ్రహోత్తిరోకత్వవ్యవహారః. అవాంతరలోకనివక్షయా తు లోకానాం చతుర్దశస్వవ్యవహారః ఏవం చ సర్వేఽపి లోకాః కర్మణా ప్రాప్త్యాః త్రిలోక్యంతర్గతా ఏవేత్యాహ (త్రిలోక్యా మితి) త్రిగుణాత్మనాం త్రయో గుణాః సత్త్వాదయో యేషాం తేషాం ఆత్మనాం క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మణాం సాత్వికరాజసతామసకర్మణాం గతయః ఫలభూతలోకప్రాప్తయః త్రిలోక్యామేవ బ్రహ్మాంధాంతర ఏవేత్వేన్ద్రః.

౧౩

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహవివర్తనప్రతిపాదనపుట్టి.)

యోగస్య తవన శ్చైవ న్యాసస్య గతయోఽమలా,
మహార్జన స్తవ సుత్యం భక్తియోగస్య మధ్యతి.

౧౪

మయా కాలాత్మనా ధాత్రా కర్మయుక్త మిదం జగత్,
గుణప్రవాహో ఏతస్మి న్నున్మజ్జతి నిమజ్జతి.

౧౫

అణు ర్బిహ త్కృశస్తూలో యో యో భావః ప్రబువ్యతి.

తదుపపాదయతి (యోగస్యేతి.) యోగస్య ప్రాజ్ఞాయామాదిరూపస్య న్యాసస్య సంన్యాసాశ్రమస్య చ గతయః అమలాః నిర్మలా స్సాత్విక్యాః. తా ఏవాహ మహర్జన స్తవ సుత్య మితి. యది కర్మాణా మేతా గతయ స్తద్ధి త్వద్భుక్తేః కా గతి రిత్యత ఆహ (భక్తియోగస్య మధ్యతి రితి.) మదిత్యే తత్పురోవృత్తరాజ్యం సంబధ్యతే. మద్భక్తియోగస్య మధ్యతిః పరమవసాప్రీతిః ఫల మిత్యర్థః. ౧౪

ఇత్థం మహాదాదిసమష్టివ్యష్టిరూపే జోభయాత్మనా ప్రకృతి రుపపాదితా “ద్విధా సమభవద్భూతా” దితి ప్రకృతిపురుషశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వ ముక్తం. నను ప్రకృతే రేవ కృత్స్న సమష్టివ్యష్టికత్వాత్మనా పరిణామే సతి కథం విశిష్టస్యోపాదానత్వసిద్ధిః న యుజ్యతే చ విశిష్టోపాదానత్వం అన్యథా విశేష్యాంశేఽపి ఏకరాశ్రయవత్తే రిత్యాశ్చజ్ఞానం విశిష్టోపాదానత్వం సాధయతుం తావద్విశేష్యాంశ స్యోపాదానత్వం నామ సద్వారకావస్థాశ్రయత్వం ప్రకృతిపురుషవియమనభేదరూప మేవేత్యభిప్రేత్వాహ (మయేతి.) మయా ధాత్రా అంకః ప్రవిశ్య ప్రళాసనేన భర్తా కాలాత్మనా కాలశరీరకేణ చరణ చ గుణపరిణామాత్మతే ప్రకృతిమండలే ఉన్మజ్జతి ఉచ్ఛిన్నతే నిమజ్జతి వినశ్యతి ధాత్రేత్య సేవాత్మనో దార్యగతావస్థానిర్వాహకత్వప్రతీతే ర్నియమనభేదప్రతీతే శ్చ సద్వారకాద్వారకోభయవిధావస్థా శ్రయత్వసిద్ధిః నియంతృత్వప్రతీతే శ్చ నిమిత్తకారణత్వసిద్ధిః తత్ర సద్వారకావస్థాశ్రయత్వేన స్వరూపతః స్వభావత శ్చ న వికారః సర్వావస్థచేతనాచేతనవియమనభేద స్వాద్వారకత్వేఽపి న తస్య స్వరూపస్వభావ వికారాత్మకత్వం. యద్విపి తచ్చియమనం తద్గతావస్థానుహితవశేభ్యరూపజ్ఞానావస్థారూప మేవేతి స్వభావతో వికారరూప మేవ తిథాపి సంకోచవికాసాత్మకజీవవర్తమానజ్ఞానవికాస వ్న హేయవికారాత్మకః కింతు నిరతిశయోక్త్యర్థావహకల్యాణగుణాత్మకత్వ మేవేతి తాత్పర్యం. కర్మయుక్త మిత్యనేన వియమనస్య కర్మానురూపత్వప్రతీతే రాత్మనో వైషమ్య నైర్ఘృణ్యార్యభావః ఫలితః. ౧౫

ఇదం జగ దిత్యనేన కి మచేతనం వివక్షితం కింవా చేతన మిత్యత్రోభయ మపీకృత్యప్రేత్య

సర్వోఽప్యభయసంయుక్తః ప్రకృత్యా పురుషేణ చ.

౧౬

య స్తు యస్యాది రన్త శ్చ స వైమధ్యం చ తస్య సః.

వికారో వ్యవహారాథో యథా తైజసపార్థివాః.

౧౭

యదుపదాయ పూర్వ స్తు భావో వికురుతే పరమ్,

అది రన్తో యస్య యస్మిం స్తత్సత్య మభిధీయతే.

౧౮

తత్ర హేతుత్వేన చేతనాచేతనయో భిత్తోఽనపాయత్వ మాహ (అణు రితి.) యో యో భావః. అర్థః ప్రసిద్ధ్యతి ప్రమితో భవతి స సర్వోఽపి భావః ప్రకృత్యా పురుషేణ చేత్యభయేన సంయుక్తః ౧౬

ఇదం జగ దున్మజ్జతి విమజ్జతీత్యనేన ప్రకృతిపురుషయో స్సౌజ్ఞ దున్మజ్జనాద్యవస్థాశ్రయత్వ ముక్తం. తయో రపి వా తథం నిత్యయో న్నత్వం స్థాయత్వవిరోధా దిత్యాశ్చక్ష్వావస్థానా మాగమాపాయిత్యేఽవ్యవస్థావతః స్థాయత్వ మాహ (య స్త్వీతి.) యన్య కారన్య య అది రంత శ్చ య అదా వన్తే చాస్తీత్యర్థః. స తస్య మధ్యం మధ్యే సోఽప్యేవేత్యర్థః. యద్వా. యస్యావస్థాపర వర్యాకార్యరూపస్య వస్తునః, య అదిః తదవస్థాభజనార్హతయా పూర్వ మవస్థితః స ఏవ తస్మాంతః తదవస్థావినిఘ్నక్తోఽపి త్యతే మధ్యం చ త త్తదవస్థాసు త త్తదవస్థాదా త్యేనావతిష్ఠతే. తత్ర దృష్టాంతః యథా తైజసపార్థివాః తైజసాః కటకమకుటాదయః పార్థివాః ఘటశరావదయః కటకాద్యవస్థాపూర్వో త్తరమధ్యకాలే వ్యసంపృత్తం మృత్యుః క్షణాదిద్రవ్యం యథా స్థాయి రిద్వదిత్యర్థః. ద్రవ్యస్థాయత్వకథనేన కార్యకరణయో రభేదః పరితః సత్కార్యవాద శ్చ తర్హి ఘటాదివికారః కిమర్థ ఇత్యత అహ వికారో వ్యవహారార్థ ఇతి. వికార ఇతి నామధేయ స్వాప్యపరిక్షణం. వికారః అవస్థా నామధేయప్రాప్తి స్తు ఘటేన జం మాహరేతి వ్యవహరః జలాహరణాదిప్రయోజనార్థ శ్చేత్యర్థః. అత్ర “నాచారమ్మణం వికారో నామధేయం మృత్తికేశ్వేవ సత్య” మితీత్యర్థోఽనుసంహితః. ౧౭

ఉపపాదితం స్థాయత్వ మేవ భజ్యంతరేణోపపాదయతి (యదుపదాయేతి.) భావః స్వావస్థావ స్థితః పదార్థః యదుపదాయ యదుపాదానం కృత్యా వికురుతే స్వావస్థాం భజతే సః పూర్వః కుశభ్తోఽవధారణార్థకః, స్వావస్థాయాః పూర్వ ముపాదానతయాఽవస్థిత వ్రదాత్మక ఏవేత్యర్థః. పరం స్వావస్థాయాః పరస్తా దపి తాదాత్మక ఏవ అతో యస్మిన్ ద్రవ్యే యన్య వికారస్యాది రంత శ్చ దృశ్యతే తద్దృశ్యం, సత్యం స్థాయి క్షేనాభిధీయతే, న త్వవస్థావ దాగమాపాయాతి భావః. ౧౮

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనముట్టః)

ప్రకృతి ర్వ్యసోపాదాన మాధారః పురుషః పరః,

సతోఽభివ్యంజకః కాలో బ్రహ్మ తత్త్రితయం త్వహమ్.

౧౯

సర్గః ప్రవర్తతే తావ త్సోర్వాపర్యేణ నిత్యకః,

మహాన్ గుణవిసర్గార్థస్థిత్యన్తో యావ దీక్షణమ్.

౨౦

ఇత్థ మవిద్యోవ్యన్య స్వరూపతః స్థాయిత్వం అవస్థానాం తద్విపరీతత్వం చోక్తం. అథ ప్రకృతివిలక్షణస్వరూపస్య పురుషస్య సద్వారకాద్వారకోభయవస్థాశ్రయత్వం స్థాయిత్వం చ పదకా బ్రహ్మణోఽపి సద్వారకావస్థాశ్రయస్థిరీకరణాయ చిదవిచ్ఛరీకతత్వనిబంధనేన తత్సామానాధికరణ్యేన విరికతి (ప్రకృతి రితి.) అన్య డేవమనుష్యాదివివిధదేహజాలన్య ప్రకృతి రుపాదానం పరః ప్రకృతేః పరః. పురుషః జీవః ఆధారః పురుష ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం యద్వా ఏకస్మి స్థివే కథితం తుల్యన్యాయా జ్ఞీవాంతరేఽహ్యహితం భవ త్యేవేత్యేకవచనం, ఏవ మన్యత్రాపి. ఆధారః దేవాదికరీరాంతః ప్రవేశేన దారకః, అనేన సద్వారకావస్థాశ్రయత్వ ముక్తం. ప్రకృతిగతావస్థానాంతరద్వారా తద్దారక పర్యంతత్వాత్, ఏవం చ న జీవస్వరూపస్వభావయో స్థాయిత్వవిరోధః సతః. ఏవం స్వరూపతః స్వభావత శ్చ నిత్యస్యాత్మనః అభివ్యంజకః కాలః ధర్మభూతజ్ఞానాభివ్యక్తివిమిత్తభూతః సృష్టిదళాయాం హి జ్ఞానవికాసో జీవానాం అనేకసంకోచవికాసరూపవికారవద్ధర్మభూతతజ్ఞాన మితి ఫలితం. తత ఏవాద్వారకావస్థాశ్రయత్వం చ తత్త్రితయం బ్రహ్మప్రకృతిపురుషకాలరూపపదార్థత్రయం బ్రహ్మశరీరాత్మ భావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం. యద్వా. తే ప్రకృతిపురుషకాలా త్రయోఽపి అవయవా యన్య తత్త్రితయం సంఖ్యాయా అవయవే తయన్ తస్య “ద్విత్విత్వాం తయస్యాయజ్ఞే”త్యయజ్ఞాదేశః. అనేన బ్రహ్మణ స్సౌవనయన్భూతచిదచిద్ద్వారా తద్గతావస్థాశ్రయత్వం ఫలితం. బ్రహ్మశబ్దస్య డేవతాంత రగతత్వవ్యుదాసాయాహ బ్రహ్మత్వహ మితి.

౧౯

ఇత్థం చిదచిత్తః స్వరూపతః స్థాయిత్వ ముక్తం. అథ కార్యన్య జగతోఽపి ప్రవాహనిత్యత్వ మాహ (సర్గ ఇతి.) యావదీక్షణం యత్సంకల్పో యావత్తావ త్సోర్వాపర్యేణ మహా నిత్యుపలక్షణం మహాదాదిః. సర్గః, ప్రవజ్ఞాః గుణవిసర్గార్థస్థిత్యంతః. గుణై వృత్త్యాదిభిః విసర్గః. సృష్టి ర్మన్య సః అర్థ భేదవిద్రూపః. తస్య స్థితి రంతః, సంహార శ్చ యన్య తథాభూతః, నిత్యకః. ప్రవర్తతే. ౨౦

విరాజ్జయాఽఽసాద్యమానో లోకకల్పవికల్పకః.

పంచత్వాయ విశేషాయ కల్పతే భువనై స్సహ.

౨౦

అన్నే ప్రలీయతే మర్త్య మన్నం ధానసు లీయతే.

ధానా భూమౌ ప్రలీయంతే భూమి ర్గర్భే ప్రలీయతే.

౨౧

అప్పు ప్రలీయతే గన్ధ ఆప శ్చ స్వగుణే రనే.

లీయతే జ్యోతిషి రసో జ్యోతి రూపే ప్రలీయతే.

౨౨

రూపం వాయౌ స చ స్పర్శే లీయతే సోఽపి చామృతే.

ఏవం సృష్టిం నిరూప్యాక ప్రళయం నిరూపయతి (విరాడిత్యాదినా) మయా కాలశరీరకేణ విరాట్ బ్రహ్మాండం ఆసాద్యమానః లయం నీయమాన ఇత్యర్థః. కథంభూతః. లోకకల్పవికల్పకః. లోకానాం జనానాం కల్పః. సర్వప్రళయాదిక్లేప్తిః స యస్మి న్కల్పత ఇతి తథా యద్వా లోకానాం సృష్టి వ్యాదిలోకానాం కల్పస్య కల్పనాయాః. వికల్పో భేదో యస్మిన్ సః భువనైః. స్వాంతర్వర్తిని స్సహ పఞ్చత్వాయ విశేషాయ పఞ్చత్వరూపావస్థావిశేషాయ కల్పతే పఞ్చత్వం నాశ స్త మానన్నో భవతీత్యర్థః.

౨౦

త దేవోపపాదయతి (అన్న ఇత్యాదినా.) మర్త్యశబ్ద శరీరపరః శరీరం అన్నే ప్రలీయతే అన్నాభావే శరీరం విలీయత ఇత్యర్థః. “స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ” ఇత్యన్నరసపరిణామత్వ క్రవణాత్ తదభావే తల్లయదర్శనాత్ ముదస్య మృత్త్వాపత్తి రివ శరీరస్యాన్నత్వాపత్తే రదర్శనా చ్చ అన్నం ధానసు లీయతే ధానా ధాన్యాని తేషు లీనేషు సత్స్వన్న మపి లీనం భవతీత్యర్థః. ధానా ఉస్తా స ప్రరోహంతీతి భావః. గంధే స్వగుణే గంధతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యగ్రే దర్శనాత్.

౨౧

(అపి స్వతి.) స్పష్టోఽర్థః.

౨౩

(రూప మితి.) రూపం వాయౌ లీయతే స చ వాయుః స్పర్శే సోఽపి స్పర్శోఽపి ఇంద్రియాణీక్యాది నను యోనయ ఇతి స కాశ్చిత్పంతి స చ తాసాం కారణం మనః. సమనస్కానా మింద్రియాణాం వైకారికాహంకారకార్యత్వాత్ అతో మనసి లయశ్చానుపపన్నః. సత్యం ఏవ మస్య గ్రంథస్య యోజనా త త్తదింద్రియకారణభూతా వైకారికాహంకారద్రవ్యైకదేహః యోనిశబ్దేనోచ్యం.

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహవివర్తనప్రతిపాదనముట్టః)

అమృతం శబ్దతన్మాత్రే ఇంద్రియాణి స్వయోనిషు. ౨౪

యోని రైవకారికే సౌమ్య లీయతే మనసీశ్వరే,
శబ్దో భూతాది మప్యేతి భూతాది ర్మహతి ప్రభుః. ౨౫

స లీయతే మహా స్వేషు గుణేషు గుణవత్తమః,
తేఽవ్యక్తే సంప్రలీయంతే తత్కారే లీయతేఽవ్యయే. ౨౬

కాలో మాయామయే జీవే జీవ అత్మని మయ్యజే,
అత్మా కేవల అత్మస్థోఽవికల్పాపాయలక్షణః. ౨౭

మనసి స్వకారణే లీయమానే సతి తేన సహ సర్వేంద్రియరమ్యకాంక్షా వైకారికే సాత్వికాహంకారే లీయంత ఇతి ఈశ్వరశబ్దః కారణమాత్రవరః. వైకారికశరీరకే ఈశ్వరే లీయతే ఇతి వా ఏవం శబ్దోఽపి శబ్దతన్మాత్ర మపి భూతాదిం స్వకారణం తామసాహంకారం అప్యేతి. తం ప్రతి లయ మేతీత్యర్థః. భూతాది ర్మహతీత్యత్ర భూతాదిశబ్దః. లైజనవైకారికయో రవ్యసంక్షణ్డాః. త్రివిధోఽవ్యహంకారో మహత్తత్వే లీయతే ఇత్యర్థః. తం విశిష్ట ప్రభుః దేహాత్మాభిమానాదిరూపమోహజనకత్వాత్. ౨౪-౨౫

(స లీయత ఇతి.) స్వేషు స్వకారణభూతేషు గుణేషు సత్వాదిషు. తిషు. తం విశిష్ట (గుణవత్తమ ఇతి.) అధ్యసపాయహేతుత్వాత్ మహా నైవ బుద్ధిలక్షణ ఇత్యుక్తే. నను మహత్తత్వం ద్రవ్యం గుణేషు కథం తస్య లయః. ఉచ్యతే- గుణేషు సరతేషు మహాన్ లీయతే గుణా శోచరత వైషమ్యాః. అవ్యక్తే వర్తంత ఇత్యర్థః. తదవ్యక్తం కారే లీయతే కారేన సహ సంస్పృష్టం ఐవతీత్యర్థః. లీయత ఇత్యనేన సంసర్గవిశేషమాత్ర మేవోచ్యతే న హ లయః. కాలస్యావ్యక్తప్రకృతిత్వాభావాత్ అవ్యయ ఇత్యనేన స్వరూపతః కాలస్య విత్యక్త ముచ్యతే. ౨౬

మాయామయే ప్రకృతిప్రదురే తత్సంస్పృష్ట ఇత్యర్థః. తస్మి స్థివే కాలో లీయతే జీవేన సహ సంస్పృష్టో ఐవతీత్యర్థః. జీవః ఆత్మని అంతరాత్మని అజే కర్మాయత్తోఽన్తిరహితే మయి లీయతే ఇత్యర్థః. అజ ఇత్యనేనాత్మన ఉత్పత్తిప్రతిపందిలయోఽపి నాస్తీతి సూచ్యతే. తదుపపాదయతి (ఆత్మేతి.) సర్వాంతరాత్మభూతోహం ఆత్మ న్యేన తిష్ఠతి తథా న కస్మి న్నస్యేమీతి భావః. తతోఽవికల్పాపాయలక్షణః. వికల్పో దేవాదిశరీరభేదః. ఆపాయ వ్రదవగమ స్తాత్మ్యాం న లక్ష్యత ఇతి తథా అన్పుష్టోత్పత్తివినివాదస్త ఇత్యర్థః. కేవలః మహదాదికార్యసమర్థరహితః. ౨౭

ఏవ మస్మిక్షమాణస్య కథం వై కల్పికోద్రమః.

మానసో హృది తిష్ఠేత వ్యోమ్నీవార్కోదయే తమః.

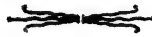
౨౮

ఏష సాంఖ్యవిధిః ప్రోక్త స్సంశయగ్నిధేదకః.

ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం పరావరదృశా మయా.

౨౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

ఇత్థం సాంఖ్యం నిరూప్య తస్య “జహ్యో దైస్కల్పికం భ్రమ” మిత్యుక్తవై కల్పికభ్రమహాని
కరత్వం నదృష్టాంత మాహ (ఏవ మితి) ప్రకృతిపురుషకాలేశ్వరవివేక మిత్థ మస్మిక్షమాణస్య
పుంసః. వైకల్పికః స్థూలోఽహ మిత్యాదివికల్పవిషయః, భ్రమః, స చ మానసః మనఃకరణకః,
హృది కథం తిష్ఠేత స తిష్ఠేదేవేత్థర్థః, అర్కోదయే సతి తమ ఇవ.

౩౦

అనేన సాంఖ్యవర్ణనేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానుమతో భవావ్యయో విజానీయా
దిత్యుత్థాపితా జ్ఞానాసాఽపి శాంతా బహువేత్కుపసంహరతి (ఏష ఇతి) సాంఖ్యస్య ప్రకృతిపురుషకాలేశ్వర
విభాగస్య విధిః, జ్ఞాపనం అజ్ఞాతజ్ఞాపకో హి విధిః, అత స్తేన తద్వివక్షితం సంశయః జేహత్మ
జీవేశ్వరభేదాభేదసంశయ స్స ఏవ గ్రంథిః, తద్వద్దుర్మోచత్వాత్ తం చిన్తీతి తథాభూతః, ఏష
సాంఖ్యవిధిః, పరావరదృశా సమష్టివ్యష్టితత్త్వయాతాత్మ్యద్రష్టా మయా ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం
సర్గసంహరక్రమాభ్యాం ప్రోక్తః కృత ఇత్యర్థః.

౩౧

ఇతి శ్రీమత్పాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య పర్వవిద్యావిధేః శ్రీతైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివరప్రసన్నతత్వాన్తస్మిన్మదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచ వింశోఽధ్యాయః

~~~~~

శ్రీభగవానువాచ -

గుణానాం సహమిత్రాణాం పుమాన్యేన యథా భవేత్.

తస్మై పురుషవర్ణేద ముపధారయ శంసతః.

౧

శమో దమస్తతిక్షేజ తప స్సత్యం దయా స్మృతిః.

తుష్టి స్త్యాగోఽస్పృహ శ్రద్ధా హీర్ష్యాదిస్సవిర్యైః.

౨

కామ ఈహ మద స్తృష్టా నైమ్న ఆశీ ర్పిదా సుఖమ్.

మదోత్సాహో యశః ప్రీతి ర్హాస్యసీర్యం బలోద్యమః.

౩

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః.

“త్రిలోక్యాం గతయ స్సర్వాః కర్మణాం త్రిగుణాత్మనామ్. భక్తియోగస్య మగ్ధత్” రితి సత్వాదిగుణానుగుణకర్మప్రయుక్తో గతిభేద ఇత్యుక్తం. తత్ర యేన గుణేన యదభివేశ స్వా దితి జిజ్ఞాసా మాంజ్యహ (గుణానా మితి.) గుణానాం సత్వాదీనాం ప్రత్యేకం మిథో మిత్రాణాం చ మధ్యే యేన గుణేన పుమాన యథా భవేత్ యాదృశో భవేత్ యదభివేశో భవేత్ దిత్వర్థః. త దేతత్ హేపురుషవర్య శంసతః కథయతో మే మత్తః. ఉపధారయ శృణు.

౧

ఇత్యం శ్రోతుం ప్రబోధ్య జిజ్ఞాసిత ముపపాదయతుం తావ త్ప్రత్యేక మసాధారణ కార్యాజ్ఞాహ (శమ ఇత్యాదినా) శమాదయః. సత్వస్య వృత్తయః కార్యభూతాః. కామాదయో రజనః క్రోధాదయ నైమనః. తత్ర శమోఽంతఃకరణావధానం దమో బాహ్యేంద్రియావధానం తితిక్షే ద్వంద్వ సహిష్టుతా ఈజే తత్త్వవిమర్శః స్మృతి రనుభూతా విస్మరణం అస్పృహేతి చేదః వైరాగ్యం శ్రద్ధా అస్తిక్యం హీ రనుచితే కర్మణి లజ్జా దయా దానం “దయదానగతిరక్షణేష్యి” త్యనుశాసనాత్ ఆన్యథా పానరుక్త్యాత్ ఆదిశబ్దేనార్జవవినయాదిః స్సవిర్భూతిః ఆత్మానుభవజం సుఖమ్.

౨

కామో విషయా నభుక్త్వావస్థాతు మశక్తిః. ఈహ చేష్టా మదో దర్పః తృష్టా అసంతోషః నైమ్నో గర్వః. ఆశీః ధనాదిలిప్సా భిదా నైషమ్యం సుఖం విషయభోగః. మదోత్సాహః సాహస కర్మాభివేశః. యశః ప్రీతిః స్తుతిప్రియతా హాస్యం అపహాసః. హీర్యం ప్రథావావిస్మరః బలోద్యమః బలేన ఉద్యోగః. రాజనః. న్యాయేనోద్యమ స్తు స్వాతిక ఏక.

౩

క్రోధో లోభోఽనృతం హింసా యాచ్ఛా దమ్ముః క్లమః కలిః.

శోకమోహా విషాదార్తీ నిద్రాకాభి రనుద్యమః.

సత్వస్య రజన తైచితా స్తమన శ్చానుపూర్వకః.

వృత్తయో వర్జితప్రాయా సన్నిపాత మథో శృణు.

సన్నిపాత స్తవహ మితి మమేతుద్ధవ యా మతిః.

వ్యవహార సన్నిపాతో మనోమాత్రేద్వియానుభిః.

అర్థే దర్శే చ కామే చ యదాఽసౌ పరినిష్ఠితః.

క్రోధః అనహిష్టుతా లోభః వ్యయపరాజ్ఞుతా, అనృతం అశాస్త్రీయం ప్రమాణ మితి భాషణం హింసా నామ దోషాః. యాచ్ఛా ప్రార్థనా దమ్మో వజ్రానం క్లమః శ్రమః కలిః కలహః. శోకమోహా వసుకోచనం త్రమ శ్చ విషాదార్తీ దుఃఖం దైన్యం చ అకా ఇదం మమ భవిష్య తీత్యపేక్షాభి ర్మయం. అనుద్యమో జాడ్యమ్.

పుంసః సత్వాదిగుణత్రయాభివృద్ధ్యా క్రమే తైతే భవంతి. ఏభి శ్చాయం సాత్త్వికో రాజస స్తామన శ్చేత్యనుమీయతే. ఏతాః అనుపూర్వకః క్రమేణ శ్లోకత్రయైక్తాః వర్జితప్రాయాః అన్యా అఘ్యాహ్యో ఇతి భావః. అథ మిత్రాణాం గుణానాం వృత్తీ ర్వివక్షః శ్రవణాయ ప్రచోదయతి (సన్నిపాత మథో శృణ్వతి.) సన్నిపాతం గుణానాం మిథ స్సమ్మేళనప్రయుక్తం కార్య మిత్యర్థః.

హేతుద్ధవ, అహం మమేతి యా మతిః స సన్నిపాతః. అహంకారమమకారౌ మిత్రతగుణ కార్యభూతా విత్యర్థాః. అహంమమమతిమూలక స్సర్వోఽపి మనోమాత్రేంద్రియకారణకో వ్యవహార శ్చ గుణసన్నిపాతప్రభవః. మనోమాత్రేతి మాత్రాశబ్దేన శబ్దాదితన్మాత్రకార్యాకాదిభూతకార్యజేహో వివక్షితః.

కింవ (అర్థ ఇతి) అర్థాదిషు త్రివ్యసౌ పుమా యదా యది పరినిష్ఠితః తదాయం త్రైవర్ణిక జనానుకూలః వ్యాపారః గుణానాం సన్నికర్తృః సన్నిపాతప్రయుక్తః. స చ శ్రద్ధారతిధనావహః శ్రద్ధా చిక్కిరికవిషయా త్వరా రతిః ప్రీతిః ధనం చ తా న్యావహతితి తథా తత్ర ధర్మపరినిష్ఠాత్మకో వ్యాపారోఽ కామయోః శ్రద్ధా రత్నావహః. పున ర్ధర్మపరినిష్ఠాద్వారా ధనావహ శ్చ యద్వా పుమా సంవికర్తృః.

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మవివర్ణనములు)

గుణానాం సంనికర్షోఽయం శ్రద్ధారతిధనావహః.

౩

ప్రవృత్తిలక్షణే నిష్ఠా పుంసో యర్హి గృహశ్రమే.

స్వధర్మే చానుత్తిష్ఠేత గుణానాం సమితి ర్హి సా.

౪

పురుషం సత్వసంయుక్త మనుమీయా చృమాదిభిః.

కామాదిభీ రణోయుక్తం క్రోధాద్యై స్తమసా యుతమ్.

౫

యదా భజతి మాం భక్త్యా నిరపేక్ష స్వకర్మభిః.

తం సత్వప్రకృతిం విద్యా త్పురుషం ప్రియ మేవ చ.

౧౦

సమిత్యేకీకారే నికర్షో నిసాతో యస్మిన్ ప్రభాభూతోఽయం పరినిష్ఠితః. పుమాః శ్రద్ధాద్వావహశీం
ఇత్యర్థః. ధర్మాదినిష్ఠాశ్రద్ధాద్వావహత్వస్వభావాభ్యాం గుణసంనిపాతప్రచురత్వ మున్నేయ మితి భావః. *

కిం చ యర్హి యదా యస్య పుంసః. ప్రవృత్తిలక్షణే త్రైవిధికార్జునానుకూల్యాపారే
పరినిష్ఠా స్యాత్తదా అయం పుమాః గృహశ్రమధర్మే స్వవర్ణధర్మే చానుత్తిష్ఠేత పరినిష్ఠితో భవేత్
సా ప్రవృత్తిలక్షణే నిష్ఠా గుణానాం సమితిః సన్నివత్తి ర్హి ప్రవృత్తిధర్మవిష్టాసమితిప్రయుక్తా
అత స్తయా గుణసమితిమానిక్యన్నేయ మితి భావః. గృహశ్రమస్వధర్మవిష్టారూపకార్యాంతరం
వక్తుం పున రుపాదాన మిత్వవగంతవ్యమ్.

౮

ఏవం గుణసన్నివత్తిసూచకాః తత్కార్యాణి అహంమమాఽమానవ్యవహారాదినిష్ఠాఽ
చిత్ప్రియుక్తశ్రద్ధాద్వావహస్వభావత్వగృహశ్రమస్వధర్మవిష్టారూపా ణ్యుక్తాని. ప్రత్యేకసత్వాదిగుణకార్య
ప్రదర్శనేన తై స్సత్వాదిప్రచురత్వ మున్నేయ మితి సూచితం. తత త్పుష్ట మేవాహ (పురుష మితి.)
కామాదిభి స్సత్వసంయుక్త మనుమీయా దితి సంబంధః. ఏవ ము త్తరత్రాపి.

౯

గృహశ్రమస్వధర్మవిష్టయో గుణసమితిమత్త్వానురూపత్వ ముక్తం. తయో రేవాకారాంతరేణ
సత్వస్వభావత్వానురూపత్వ మాహ (యదేతి.) నిరపేక్షః ఫలాభిసందిరహితః. స్వకర్మభిః స్వవర్ణా
శ్రమోచితకర్మభిః. భక్త్యా తై రనుగృహీతయా భక్త్యా యో మాం భజతే భక్త్యా భజత ఇతి పాకం
పవతీతవ నిర్దేశః. మయి భక్తిం కరోతీత్యర్థః. పురుషం తథా మాం భజంతీం ప్రియం వా సత్వ
ప్రకృతిం సత్వప్రచురత్వభావం విద్యా జ్ఞానీయాత్.

౧౦

యదాహ్యశిష ఆశాస్య మాం భజేత స్వకర్మభిః,
తం రజఃప్రకృతిం విద్ధి హింసా మాశాస్య తామసమ్. ౧౧
సత్త్వం రజః స్తమ ఇతి గుణా జీవస్య నైవ మే.
చిత్తజ్ఞా యై స్తు భూతానాం సజ్జమానో నిబధ్యతే. ౧౨
యదేతరౌ జయే త్సత్త్వం భాస్వరం విశదం శివమ్,
తదా సుఖేన యుజ్యేత ధర్మజ్ఞానాదిభిః పుమాన్. ౧౩

స్వకర్మణా మేవ పునరాకారాంతరాభ్యాం రజ స్తమప్రకృతిత్వానుమానకత్వ మాహ (యదేతి.)
అశిషః ఐహ లోకికాః ఆశాస్యాభినందాయ స్వకర్మభిర్మాం భజేత తం రజఃప్రకృతిం విద్యాత్, హింసాం
శత్రుక్షయోదిరుపాం ఆశాస్య యో మాం భజేత తం తామసం విద్యాత్ యద్వాఽత్ర స్వకర్మభి రిత్యన్య
శత్యకర్మభి రిత్యర్థః. ౧౧

నను సత్త్వం త్వాం భజత ఇతి. కిం భజనానుగుణం ఫలం దాన్యసి న వా యది న ప్రయచ్ఛసి
తర్హితవ ఫలప్రదత్వభిః ఆథ ప్రయచ్ఛసి తర్హి తత్ఫలభోక్తు ర్జీవస్యేన సత్త్వాదిగుణసంబంధావిశేషా త్క-
స్తర్హి జీవా త్ఫలదస్య విశేష, ఇత్యాశక్యా మాంజ్యేహ (సత్త్వ మితి.) జీవస్త్వేన బంధకాః సత్త్వాదయ
ఇత్యర్థాహారేణాన్వయః, న మే న మను బంధకా ఇత్యర్థః. ఇవశబ్దపాఠే యథా జీవస్య బంధకా
స్తథా న మపేక్ష్యర్థః. ఏత తేన సహేతుక ముపపాదయతి (చిత్తజ్ఞా ఇతి.) జీవ స్యేత్త్వనువజ్యతే.
సత్త్వాదయో. జీవస్త్వేన చిత్తజ్ఞాః చిత్తే స్వస్వకార్యరూపేణ జాయంత ఇతి తథా. అతో యో జీవః, న
ఏవ భూతానాం, సజ్జమానః భూతపరిణామాత్మకజేహతదనుబంధివిషయాణాం మద్యే అన్యతమే
సజ్జమానః. నిబధ్యతే యై స్త్వితిపాఠే యై శ్చైత్రజై ర్బధ్యతే తస్యైవ తే సత్త్వాదయః స్వకార్యకరా
ఇత్యర్థాహృతేన పంబంధః. ౧౨

ఏవం మిత్రమిత్రగుణకార్యాణి ప్రదర్శ్యదానీ మేకైకగుణోద్రేకకార్యాణి దర్శయతి సప్తభిః
(యజేతరావితి.) శివ మిత్యన్య చిత్త మితి శేషః. యదా చి త్రమిత్యుగ్రే దర్శనాత్ సత్త్వ మితరౌరజస్త
మోగుణా యదా జయేత్ అధఃకుర్యాత్ తదా చిత్తం భాస్వరం సూక్ష్మైర్గుగ్రహకం విశదం నిర్మలం
తత్ప్రతిబంధకమరిహితం, శివం శాంతం, రాగాద్యకణిషితం చ భవేదీత్యర్థః. భాస్వరత్వాదీనాం
ఫలమాహ (తదేతి.) అధరీకృతేతరగుణసత్త్వయుక్తః పుమాన్ సుఖేన జ్ఞానాదిది రిత్వాదికజ్ఞేన
ప్రాగు క్తకమాదినంగ్రహః తై శ్చ యజ్యత ఇత్యర్థః. అనేన శమాదయః ప్రాగుక్తా స్సత్త్వస్యోద్రిక్తస్య
గుణా ఇతి విశేషవత్సవసానం బోధ్య మిత్యుచితేతం, ధర్మ స్సాత్వికదైవతారాధనాత్మకః జ్ఞానం
తదుపాసనాత్మకమ్. ౧౩.

(నైర్లఙ్గప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

యదా జయేత్తమ సృత్వం రజ సృజ్గం భిదాచలమ్.

తదా దుఃఖేన యజ్యేత కర్మణా యశసా శ్రియా.

౧౪

యదా జయే ద్రజ సృత్వం తమోమూఢం లయం జడమ్.

యుజ్యేత శోకమోహాభ్యాం నిద్రయా హింసయాఽఽశయా.

౧౫

యదా చిత్తం ప్రసీదేత ఇంద్రియాణాం చ నిర్వృతిః.

దేహే భయం మనోఽసజ్గం తత్సత్వం విద్ధి మత్పదమ్.

౧౬

(యదా జయేదితి.) రజః కర్మ, సత్వం తమశ్చ గుణం జయేత్ తదా, చిత్తం సజ్గం. సజ్జత ఇతి సజ్గం విషయానక్రం భిదాచలం భిదాశబ్దాదివిషయభేదేన, చలం తల్లబ్ధిమగుణప్రవృత్తి స్వభావం చ భవేదిత్యర్థః. తత్ఫలమాహ (తదా దుఃఖేనేతి.) కర్మణా రాజనదైవతారాధనాత్మకేన తతః శ్రియా ధనాదినంఽదా తత్ప్రయోక్తయశసా చ యుజ్యేత.

౧౪

(యదా జయే ద్రజ ఇతి.) తమః కర్మ, రజసృత్వం చ గుణం జయేత్తదా చిత్తం మూఢం వివేకరహితం లయం ప్రసరరహితం. అత ఏవ జడం ఉద్యమరహితం చ భవేత్. తత్ఫల మాహ (యుజ్యేతేతి.) శోకాదిభి ర్యుజ్యేత. శోకోఽతీవపుత్రాదిమరణాదిస్మృతిజన్యః మోహస్తత్ప్రయోక్తం పారవశ్యం. ఆశయేతి చేదః, ఆశా విషయతృప్త్యా.

౧౫

విశదం శివమితి సత్వవృద్ధే శ్వాంతిహేతుత్వ ముక్తం. - అథ తస్యా ఏవావశ్యసంపాద్యత్వాభి ప్రాయే కాస్తేః ఫల మాహ. యద్యా. క్రమేణ సత్వాదీనా ముద్దేశానుమాపకాని, తత్తార్థాన్యూహ (యదేతి) ప్రసీదేత కాంతం భవేత్, తదేంద్రియాణాం నిర్వృతిః విషయాభివేశజ్వరవిరహాత్మకం సుఖం భవేత్. స్వనిర్వృతి రితి పాఠే స్వస్వవిషయాభివేశజ్వరవిరహో భవేదిత్యర్థః, కిం చాభయం రోగాదిభ్యో భయా భావం. మనోఽసజ్గం భయవిమిత్తరోగాద్యావహనస్తుపు మనసోఽలౌషాభావం విషయస్థగ్ధావం వా సత్వం విద్ధి చిత్తప్రసాదాదిః సత్వముద్రిక్త మాలక్ష్యత ఇత్యర్థః. మత్పదం అహం పద్యతే ఉపలభ్యతే యస్మిన్నితి మత్పదం మదుపలబ్ధిసాన ముద్రిక్తసత్వం విద్ధి అనేన సత్వస్య. వృద్ధ్యభావే నిర్వృత్యాది విసఠీతానుద్రిక్తరజస్తమఃకార్యాణి భవన్తితి సూచితమ్.

౧౬

వికుర్వస్త్రియయా చాధి రనిర్వృత్తిశ్చ చేతసామ్.

గాత్రా స్సాన్ధ్యం మనోభ్రాంతం రజ ఏతై ర్నిశామయః.

౧౭

సీదచ్చిత్తం విలీయేత చేతసోగ్రహణేక్షమమ్.

మనో నష్టం తమో గ్లాని త్తమ త్తదుపధారయః.

౧౮

ఏధమానే గుణే సత్వే దేవానాం బల మేధతే.

అసురాణాం చ రజసి తమస్యద్ధవరక్షసామ్.

౧౯

సత్వా జ్ఞాగరణం విద్యా ద్రజసా స్వప్న మాదితేత్.

ప్రస్వాసం తమసా జన్తో స్తురీయం త్రిషు సంతతమ్.

౨౦

తత్సప్తమేవాహ (వికుర్వస్త్రి.) యదా. పునః క్రియయా వికుర్వః సాధ్యసాధు నా యత్కించి త్కుర్వః తత్పలభూతహర్షకోకాదిరూపవికారయతో భవతి. తతః శ్వాధి భృత్రవిక్షేపః. చేతసాం జ్ఞానేంద్రియాణాం, అనిర్వృత్తిః మనోవిషయాభినివేశరూపజ్వరః. గాత్రాణాం కర్మేంద్రియాధిష్ఠానానాం పాణిపాదాదీనాం అస్యాన్ధ్యం పీడా తథా. భ్రాంతం చక్షులం భవే త్తదా ఏతైః క్రియావికారాద్య విర్వృత్త్యస్యాన్ధ్యభ్రమైః, రజో విశామయ ఉద్రిక్తం జానిహ క్రియాభీ రజఉదేక మనుమాయాదితి భావః. యద్వా చేతసా మిత్యేతన్నిరూపకవరం జ్ఞానక్రియయో ర్నిరూపకాణా ముభయేంద్రియాణా మిత్యర్థః. గాత్రశబ్దోఽజ్ఞమాత్రవరః.

౧౭

(సీదచ్చి.) యదా సీదత్ తిరోభవేత్ చేతసః జ్ఞానేంద్రియవిషయస్య రూపాదేః గ్రహణే అక్షమం సత్ చిత్తం విలీయేత తదా మనోఽపి సజ్కల్పవికల్పాత్మకం నష్టం లీనం తమః, అజ్ఞానం గ్లానిః విషాదశ్చ. భవతి తత్ తదా తమః. ఉత్కటం, ఉపధారయః.

౧౮

కి వ (ఏధమాన ఇతి.) స్వప్నోఽర్థః.

౧౯

గుణోత్తరతోఽవస్థాభేదం దర్శయతి (సత్వాదితి.) అర్య జంతో ర్జననసురజాదిస్వభావదేహ సంస్కృష్టస్య జీవస్య సత్వా దుల్లాపితా జ్ఞాగరణం జాగరాద్యవస్థాం విద్యాత్, తథోత్తరత్రాపి జాగరాద్యవస్థాత్రయభాక్త్యం జీవస్య గుణసరిణామాత్మకదేహసంబంధప్రయత్నం స స్వభావత స్తద స్తీ త్యాహ. తురీయం త్రిషు సంతత మితి యత్ త్రిషు జాగరాదిషు సంతతం వ్యాప్తం అవస్థాత్ర యావ్యవత్తేన ప్రతీయమాన మాత్మస్వరూపం తత్తురీయం స్వభావతోఽవస్థాత్రయవివిక్త్యుక్తమ్.

౨౦

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనవిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనముట్టః)

ఉపర్యుపరి గచ్ఛన్తి సత్వేనాబ్రహ్మణో జనాః,

తమసాఽథోధ ఆముఖ్యా ద్రజసాన్తరచారిణః.

౨౧

సత్వే ప్రలీనా స్వర్యాన్తి సరలోకం రజోలయాత్,

తమోలయాన్తు నిరయం యాన్తి మామేవ నిర్గుణాః.

౨౨

మదర్పణం విష్ఫలం వా సాత్వికం నిజకర్మతత్.

రాజసం ఫలసంకల్పం హింసా ప్రాయాది తామసమ్.

౨౩

గుణానా ముల్లాసతారతమ్యేన గతిభేదానాహ (ఉపర్యుపరి.) ఉపర్యుపరి. అబ్రహ్మణః
బ్రహ్మలోక మభివ్యాప్య సత్వేన తరతమోల్లాసవతా హేతుభూతేన గచ్ఛంతి సత్వస్వేషద్వంద్వై స్వర్లోకం
సతోఽదికవృద్ధౌ మహారాదిలోకం తతోఽపివృద్ధౌ సత్యలోక మిత్యేవ ముపర్యుపరి గచ్ఛంతీత్యర్థః. ఏవం
తమసా అథోధో గచ్ఛంతీతి తత్రాభిది మాహ (ఆముఖ్యాదితి.) ఆముఖ్యోఽతివిహీనో లోకః
ఆ సమంతాత్కర్తృప్రేక్షిత ఆముఖ్యః త మభివ్యాప్తః. ఆముఖ్యాదితి నజాజౌ ప్రశ్లేషాత్ ఆముఖ్యాత్
స్థానరా నభివ్యాప్యేతి కేచి ద్వాన్యవక్షతే రాజసాన్తూక్తేనాంతరచారిణః.

౨౧

త త్తద్గుణోదేకదశాను మరణాదీనాం గతిభేదహేతుతా మాహ (సత్వ ఇతి.) సత్వే ప్రకృష్టే
సతి ప్రలీనాః స్వఃస్వర్గం గచ్ఛంతి రజోలయాః రజపి ప్రవృద్ధే సతి లయో యేషాం తే తథా ఏవం
తమోలయా ఇత్యత్రావ్యర్థః ఉపర్యుపరి గచ్ఛంతీత్యనేన సత్వోల్లాసానుసార మూర్ధ్వగమన మిత్యుక్తం
విరతిశయోల్లాసే తు క్వ యాంతీత్యత్రాహ (యాంతి మామేవ నిర్గుణా ఇతి.) అన్య స్మృతకరణే నిర్గుణ
శబ్దేనాతివృద్ధం సత్వ ముచ్యతే. అతివోల్లాసితం సత్వం గుణసంబంధవిహితకం “సత్వం రజస్తమ
ఇతి గుణా బుద్ధే ర్నచాత్మనః. సత్వేనాన్యతమో హన్యా త్సత్వం సత్వేన చైవహీ” త్యుక్తత్వాత్.
అతోఽత్ర నిర్గుణశబ్దేన నైర్గుణ్యానహవిరతిశయసత్వోల్లాసదశాప్రలీనా ఉచ్యంతే. తే మామేవ యాంతీ
త్యర్థః.

౨౨

ఏవం సత్వాదిగుణానుసారిణో గతిభేదా ఉక్తాః. అథ తదనుసారిణః కర్మజ్ఞానోపాసనకర్తృ
శ్రద్ధాహారసుఖభేదా నాహ (మదర్పణ మితి.) మయ్యర్పణం యస్య తన్మదర్పణం యథా మదారాధన
రూపత్వేన కృత మిత్యర్థః. విష్ఫలం ఫలాభినందిరహితం వా య విజితకర్మ తత్సాత్వికం య
త్ఫలసంకల్ప మభ్యుదయఫలసంకల్పవత్త ద్రాజసం య ద్ధింసాప్రాయాది శత్రుహింసాద్యభినంది
ప్రదురం ఆదిశబ్దేన మాత్పర్యాదినంగ్రహః త త్తామసమ్.

౨౩

తైవల్యం సాత్వికం జ్ఞానం రజో వైకల్పికం చ యత్.

ప్రాకృతం తామసం జ్ఞానం మన్నిష్ఠం నిర్గుణం స్మృతమ్.

౨౪

వసం తు సాత్వికో వాసో గ్రామో రాజస ఉచ్యతే

తామసం ద్యూతనదనం మన్నికేతం తు నిర్గుణమ్.

౨౫

సాత్వికః కారకోఽసజ్జీ రాగాన్తో రాజస స్పృతః.

తామసః స్మృతివిద్రుష్టో నిర్గుణో మదుపాశ్రయః.

౨౬

సాత్విక్యాద్యాత్మకీ శ్రద్ధా కర్మశ్రద్ధా తు రాజసి.

తామ స్వధర్మే యా శ్రద్ధా మత్సేవాయాం తు నిర్గుణా.

౨౭

(తైవల్య మితి.) కేవల మేవ తైవల్యం ఆరోపితాకారవిధురం. యథావస్థికాకారగోచర మిత్యర్థః. త జ్ఞానం సాత్వికం వైకల్పికం ఆరోపితాకారవిషయం. య త్త ద్రుః తత్ప్రయుక్త మిత్యర్థః. యత్తు ప్రాకృతం కించి దిత్యవిభక్తవిషయం. త త్తామసం మన్నిష్ఠం మయ్యేవ నిష్ఠాత్మకం మద్గోచరం నిర్గుణం ఉద్రిక్తసత్వప్రచురమ్.

౨౪

(వసంతితి.) సాత్వికం వత్సోదేకజన్యదుచితయుక్తః వాసః ఆధార ఇత్యర్థః. వసంత్య స్మిన్నితి వాసః అధికరణేషుఞ్ యద్వా వసం సాత్వికోవాసః సత్సోదయహేతు రావాసః ద్యూతనదనం ద్యూతపానాదినదనావాస, స్తామసః మన్నికేతం మమ నికేతనం యస్మిన్ త ద్దీర్ఘరజ్జాదిదివ్యస్థానం తు నిర్గుణం గుణత్రయవిఘాతకసత్వవృద్ధ్యతిశయహేతు రిత్యర్థః.

౨౫

(సాత్విక ఇతి.) కారకః కర్తా స యద్యసజ్జః స సజ్గోఽర్థకామయో ర్యస్య. తథాభూత స్తదా సాత్వికః రాగాంధోఽత్యభినివేశవాం స్తు కారకః రాజసః స్మృతివిభ్రష్టః విషయాణా మనర్థావ హత్వం సత్యన్నపి తత్స్మృతివిభ్రంశయుక్తః కారక స్తామసః, మదుపాశ్రయః మద్భ్యానాదిగోచరః. యద్వా అహ ముపాశ్రయః శరణం యన్య స కారకః నిర్గుణః నిరతిశయోల్లాససత్వగుణయుక్తః.

౨౬

(సాత్వికేతి.) ఆద్యాత్మికీ ఆద్యాత్మకాశ్రువిషయా మత్సేవాయాం తు నిర్గుణా సత్సో ద్దేకాతిశయజన్యా.

౨౭

(నైర్గుణ్యవ్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనపట్టః)

పథ్యం పూత మనాయాస మాహార్యం సాత్వికం స్ఫుటమ్,

రాజసం చేంద్రియప్రేషం తామసం చార్తిదాకుచి.

౨౮

సాత్వికం సుఖ మాత్మోత్థం విషయోత్థం తు రాజసమ్,

తామసం మోహదైన్యోత్థం నిర్గుణం మదుపాశ్రయమ్.

౨౯

ద్రవ్యం దేశః ఫలం కాలో జ్ఞానం కర్మ చ కారణమ్.

(పథ్యమితి.) పథ్యం హితం పూతం. జాత్యాశ్రయనిమిత్తదోషై రస్పృష్టం. అనాయాసతః ప్రాప్తం య దాహార్యం అభ్యవహార్య మన్నాది త త్సాత్వికం సత్సవృద్ధికరం ప్రవృద్ధసత్సగుణుచి విషయం వా ఏవ ముత్తరత్రాపి. ఇంద్రియప్రేషం ఇంద్రియసుఖవహం ఆయాసతః ప్రాప్త మిత్యర్థః. త ద్రాజసం ఆర్తిదాకుచి ఆర్తిదం దేహేంద్రియపీడావహ మకుచ్ఛ్యకుద్ధం శాస్త్రప్రతిషిద్ధం చ త త్తామసమ్.

౩౦

(సాత్వికమితి.) ఆత్మోత్థం ఆత్మనైవోత్థం, న బాహ్యార్థవిషయం కింత్వాత్మానుభవజనంతోష రూపం, త త్సాత్వికం, సుఖం. విషయేభ్యః శబ్దాదిభ్య స్సుఖస్పర్శేభ్యః ఉత్థితం రాజసం మోహదైన్యాభ్యా ముత్థిత స్తు తామసం. తత్ర మోహకవస్తవనుభవచిత్తపారవశ్యం మోహః దైన్యోత్థం పుత్రకళత్రాద్య పవన్పందనప్రభవం సుఖం తామసం మదుపాశ్రయం మద్భ్యానాదిప్రభవం నిర్గుణం నైర్గుణ్యావహనతోస్య ద్రేకాతికయస్రయుక్తం తాదృశాతికయన క్షురుషాభినివేశవిషయం వా.

౩౧

ఇత్థం సత్వాదిగుణోద్రేకతదతికయానుగుణాని కర్షప్రభృతీని సుఖంతాన్యపసాదితాని అధైషా మనుక్తానా మన్యేషాం చ త్రిగుణోల్లాసతదతికయానుగుణత్వం ప్రకృతినంశృష్టచేతనగతత్వ ముక్త ముల్లాసకార్యాణా మనుపాదేయత్వజ్ఞాననాయ సంస్కృతిహేతుత్వం తదతికయకార్యాణాం ప్రకృతినందింధ త్యాగహేతుత్వం చాహ (ద్రవ్యమిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) తత్ర ద్రవ్యకట్టోఽభ్యవహార్య ద్రవ్యపరః, దేశో వనగ్రామమూతనదనభగవన్నికేతరూపః, ఫలం సుఖం జ్ఞానం కైవల్యమిత్యాదినోక్తం శ్రద్ధా సాత్వికకృత్వికీత్యాదినోక్తా విష్ణో రయః, సత్వే ప్రరీణ ఇత్వాదినోక్తః, అవస్థాసత్వా జ్ఞాగరణ మిత్యాదినోక్తా. కాలికారణాకృతయస్తవసుక్తాః తత్ర సాత్వికః కాలః ప్రాతర్మంధ్యందినసాయంత నాత్మకః. తద్వ్యతిరిక్తో రాత్రౌ ప్రహరపర్యంతో రాజసః విశేషాది స్తామసః, కారణం సమీహ

శ్రదాఽవసాకృతి ర్నిష్ఠా త్రైగుణ్యా స్సర్వ ఏవ హి.

30

సర్వే గుణమయా భావాః పురుషావ్యక్త్యధిష్ఠితాః,
దృష్టం శ్రుత మనుద్యాతం బుద్ధ్యావా పురుషర్షభ.

31

ఏతా స్సంస్మృతయః పుంసో గుణకర్మవిబంధనాః,
యేనేమే నిర్జితా స్సౌమ్య గుణా జీవేన చిత్తజ్ఞాః.

తత్త్వాధనాదిజ్ఞానకారణం తత్తోర్ధ్వగమనసాధనావబోధకం కాత్రం సాక్ష్యకం దైహికగుణసాధనావబోధకం రాజనం అలిదారాద్యవబోధకం తు తామనం, భగవత్ప్రాప్తిసాధనావబోధకంతు నిర్గుణం ఆకృతి రాకారో వేషః. స చవైదికః సాక్ష్యకః. అర్థకామార్జనానుకూలౌ రాజనః సామనతాద్యాగమోక్త స్తామనః, భగవద్ప్రాప్తిక్తో నిర్గుణః ఇత్యుహ్యం ఏతే సర్వే త్రైగుణ్యాః త్రిగుణకార్యభూతాః, తదుల్లాసకరావా. 30

సర్వే చైతే భావాః పదారాః గుణమయాః గుణేభ్యః అగతాః, “తత అగత, ఇత్యధికారే. మయశ్చే” తిమయత్ పురుషావ్యక్త్యధిష్ఠితాః మితస్సంస్మృష్టప్రకృతిపురుషోపయగతాః, అచిత్సంస్మృష్ట పురుషవిషయా ఇత్యర్థః. ద్రవ్యాదయో గుణమయా ఇత్యుక్తం, కింబహునేత్యాహ (దృష్టమితి.) దృష్ట మైహికాదికం శ్రుతం పారలోకికం యచ్చ బుద్ధ్యా ద్యాతం మనోరథమాశ్రవిషయం, సుఖమితి విశేష్యాద్యాహారః, తత్సర్వం గుణమయం సర్వస్యాపి దర్శనాదివిషయన్య సుఖన్య గుణమయతోక్త్యా తదిథానాం దేహాదీనా మపి తన్నిష్ఠరుచివిషయత్వం భ్యాపితమ్, 31

యతో గుణమయత్వం అత ఏవైతే గుణత్రయసంబంధరూపసంస్మృతివర్తకా ఇత్యాహ (ఏతా ఇతి.) ఏతా ద్రవ్యాదయః ప్రీతిర్గుణిరేణో విధేయసంస్మృతిసావేషః. సర్వనామ్నాం వర్యాయేణోద్దేశ్య విధేయలింగభాత్వాత్, గుణకర్మవిబంధనాః గుణకర్మమూలకాః, తద్గుణానుగుణప్రాచీనపుణ్యపాపాత్మక కర్మప్రణాతృరుచివిషయా ఇత్యర్థః, సంస్మృతయః, తద్దేతవ ప్రద్యర్తకా ఇతి యావత్ యద్వా సంస్మృతి ర్నామైతద్రుచిభ్యో న కాచి దన్యా పీత్యలిప్రాప్తేన సంస్మృతయ ఇత్యుక్తం. కస్తర్ని తన్నిస్తార పూర్వకతత్ప్రాప్తిప్రసాయ ఇత్యత అహ (యేనేతి.) జీవేన కర్త్రా యేన నిరతిశయసత్వోల్లాసాపరవర్యా యేన విర్గుణేన సాధనేన చిత్తజ్ఞాః, చిత్తే జ్ఞాయంతే ఉల్లసంతీతి తథా గుణాః సత్త్వాదయో జితాః, స ఏవ జీవః, భక్తియోగేన గుణజయసాధనభూతాత్మ్యుల్లసితసత్వసంపర్ధితేన భక్తియోగేన మన్నిష్ఠః,

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనామభివర్ణనఘట్టః)

భక్తియోగేన మన్నిష్ఠో మద్భావా యోపపద్యతే.

౩౨

తస్మాద్దేహ మిమం లభ్యా జ్ఞానవిజ్ఞానసమృతమ్,

గుణసంఘం వినిర్ఘాయ మాం భజన్తి విచక్షణాః.

౩౩

నిస్సంకో మాం భజే ద్విద్వా నప్రమత్తో జితేంద్రియః,

రజస్తమ శ్చాభిజయే తృత్వసంసేవయా మునిః.

౩౪

సత్త్వం చాభిజయే ద్యుక్తో నైరపేక్ష్యేణ శాస్త్రదీః.

మయ్యేవ నిషా భక్తియోగావిచ్ఛేదో యన్యః సః మద్భావాయ మమ భావః ప్రకారః. సాధర్మ్యమితి యావత్, తస్మై ఉపపద్యతే సాధనభూతస్య భక్తియోగస్యావిచ్ఛేదద్యోతనాయ మన్నిష్ఠ ఇత్యుక్తం అతో న హినదుక్తమ్.

౩౨

యతో నిర్గుణమూలకభక్తియోగస్య మద్భావోపపత్తసాధనత్వ మత ఏవ విచక్షణా మాం భజంతీత్యాహ (తస్మాదితి.) జ్ఞానవిజ్ఞానసంభవం శాస్త్రయోగజన్యజ్ఞానోదయహేతు మిమం మానుష్యం దేహం లభ్యా గుణసంఘం శబ్దాదివిషయసంఘం అపోహ్య మాం భజంతి.

౩౩

నను విషయసంఘసరిహరమాత్రేణ కథం తన్మూలజయ స్వాధిత్వక ఆహ (నిస్సంఘ ఇతి.) జితాని విషయేభ్యః స్వవశీకృతాని ఇంద్రియాణి యేన సః తథాస్యప్రమత్తః అవిశ్వప్రేంద్రియః తత్ర హేతు ర్విద్వాః వశీకృతానా మపి విశ్వస్థానా మింద్రియాణాం పున ర్విషయాభినివేశజననద్వారానర్థాన హత్వం జానా యో మాం భజేత స సత్త్వసంసేవయా విరతిశయోల్లాసకరద్రవ్యాదినంసేవయా రజస్తమశ్చా భిజయేత్ చకరా దుద్రిక్తం సత్త్వం విచక్షితమ్.

౩౪

నన్వేవ మన్యత్కుల్లపితం సత్త్వ మపి ప్రాశృత మవతస్థిత ఇతి కథం ప్రకృతినంబంధ వినిర్ముక్తి రిత్యత ఆహ (సత్త్వంచేతి.) నైరపేక్ష్యేణ నిర్గతా అపేక్ష యస్మా త్త న్నిరపేక్షం అనన్య ప్రయోజన ముక్కుల్లపితసత్త్వప్రకవ ముపాసనాత్వకం జ్ఞానం తదేవ నైరపేక్ష్యం స్వార్థేష్యజ్ఞో తేన సత్త్వం చాభిజయేత్ అతిశయతనత్వోత్పాదితేన జ్ఞానేన త్రైగుణ్యానిర్వృత్తై తదపి విపృక్తం భవతీతి భావః.

సంపద్యతే గుణై ర్ముక్తో జీవో జీవం విహాయ మామ్

౩౫

జీవో జీవేన నిర్ముక్తో గుణై శ్చాశ్రయసమ్మవైః,

మయైవ బ్రహ్మణా పూర్ణో న బహిర్నాస్తరం చరేత్.

౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

కాంతదీః ఆత్మద్రిక్తనత్వత్వా ద్రాగాద్యకలుషితచిత్తః ఇత్థం గుణై ర్విముక్తో జీవః దేహం విహాయ మాం
సంపద్యతే ప్రాప్నోతి.

౩౭

యశ్చేత్థం మాం సంపన్న స్తస్య న కృత్య మస్తీత్యాహ (జీవ ఇతి.) ఆశయే మనసి
సంభవంక్యల్లసంతీతి తథా, తై ర్గుణై రజీవేన దేహేన చ వినిర్ముక్తః జీవః మయా బ్రహ్మణా పూర్ణః
వ్యాప్తః మదంతర్యామికత్వం సాక్షి క్తుర్వా బహిర్న చరేత్ సంసారనిమిత్తం కర్మ న కరోతి
నాంతరం చరేత్ మోక్షపాదనం జ్ఞానయోగమపి నాచరతి ముక్తిదశాయాం శాస్త్రవశ్యో న
భవతీత్యర్థః.

౩౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయవయఃపారావారకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన
తచ్ఛరణకమలవరీచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
పండికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

అథ ష డ్వింశోఽధ్యాయః

~~~~~

శ్రీతగవా నువాచ—

మల్లక్షణ మిమం కాయం లబ్ధ్వా మధర్మ ఆస్థితః,
ఆనన్దం పరమాత్మాన మాత్మన్దం సముపైతి మామ్

౧

గుణమయ్యాఽజీవయోన్యా విముక్తో జ్ఞాననిష్ఠయా,
గుణేషు మాయామాత్రేషు దృశ్యమానే వ్యవస్తుతః,
వర్తమానోఽపి న పుమా న్యుజ్యతే వస్తుభి ర్ముజైః.

౨

అథ ష డ్వింశోఽధ్యాయః.

“తస్మా ద్దేహ మిమం లబ్ధ్వా” త్యాదినా తావ న్నదేహ స్తత్ర కనైర్గుణనశ్లాపోహ స్తతో భగవద్భక్తి స్తతో గుణజయ స్తతో భగవత్ప్రాప్తిరితి ప్రణాదీ వివక్షితా. సా క్వచిత్కింప్రసిద్ధే తత్రోదాహరణ మైలవృత్తాంతం ప్రస్తోష్యం ప్రస్తుతేనోపదేశవ్య మర్థం విష్కృష్టాహ (మల్లక్షణ మితి సార్థై త్ప్రీతిః.) మల్లక్షణం మధర్మనసాధనభూతం. ఇమం మానుష్యం కాయం లబ్ధ్వా మధర్మం మదారాధనాత్మకం వివృత్తిధర్మ మాస్థితః. న తు ప్రవృత్తిధర్మమితి భావః, ఆనంద మానందమయ్యం అనేన విరతికయపురుషార్థరూపత్వ మావేదితం. తచ్చ ప్రాప్యతోనయోగితయోక్తం ఆత్మన్దం జీవాత్మని స్థితం పరమాత్మానం మా ముపైతి. ఉపవిష్పత్త్యనంతరం ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

౧

ఏవంభూతస్య జీవద్దళాయాం విషయాననుభవతోఽపి న తత్రాభివేకోఽన్యతో న బద్ధో భవతీత్యాహ (గుణమయ్యేతి.) అజీవయోన్యేతి చేదుః. అజీవస్య దేవమష్వాదిశరీరస్య యోన్యా ప్రకృతి భూతయా గుణమయ్యా మాయయా విముక్తః గుణత్రయాత్మకమాయాకార్యదేవాదిశరీరేష్యహంమమాభి మానరహిత ఇత్యర్థః. విమోకే సాధనమాహ (జ్ఞాననిష్ఠయేతి) స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధా నాత్మకజ్ఞానయోగనిష్ఠయా చిదచిల్లక్షణదియా హి ప్రకృత్యాత్మత్రాంతివృత్తిః. మాయామాత్రేషు ప్రకృతికార్యేషు శబ్దాదిషు అవిహితానతిషిద్ధకామ్యవిషయవ్యతిరిక్తేషు వర్తమానోఽపి తా ననుభవన్న పీత్యర్థః. దృశ్యమానేషు దేహానుబంధిషు చ వర్తమానః తానాత్మీయత్వేన మన్యమానోఽపీతి పృథక్పృథంధా, తై ర్వస్తుభి ర్ముజైశ్చ న యుజ్యతే తద్వృత్త్యాన బద్ధత ఇత్యర్థః.

౨

సజ్గం న కుర్యా దనతాం శిశ్నోదరతృషాం క్వచిత్.

యస్యానుగ స్తమన్యస్తే పతత్యన్దానుగోస్తవత్.

ఐల స్సమా డిమాం గాథా మగాయత బృహచ్చివాః.

ఊర్వశీవిరహాన్ముహ్యన్నిర్విణ్ణ శ్శోకసంయమే.

త్యక్త్వాఽఽత్మానం వ్రజంతి తాం నగ్న ఉన్మత్తవ న్నృపః.

విలప న్నన్యగా జ్ఞాయే ఘోరే తిష్ఠేతి విక్లబః.

కామా నతృప్తోఽనుజుషకా జ్జల్లకా న్వర్షయామిసీ.

ఏవం భూతస్యావ్యత్యాజ్యత్వ మాహ (సజ్గ మితి.) శిశ్నోదరతృషాం శిశ్నోదరసుఖయో
స్తృబ్ తృష్టా యేషాం తేషాం తృపామితిపాతే తర్పయంతీతి తథా. తేషా మనతాం సజ్గం న కుర్యాత్.
వివర్యయేఽనర్థమాహ (తస్యేతి.) తస్యానతః అనుగః విధేయః అస్తాం బహునా మనతాం సజ్గోఽనర్థ
హేతు రేకస్యాపి సోనర్థహేతురేవేత్యభిప్రాయేణ తస్యేత్యేకవచనవిధేః. అందే తమసి నరకే పతతి
యథాఽంద మనుసృత్య గచ్ఛకా స్వయ మవ్యంధః. పతతి తద్వత్ అత స్తత్యజ్గం పరిహృత్య భగవద్దర్శ
మాస్థితో ముక్తో భవేదిత్యర్థః.

విదర్శనతయా ఐలవృత్తాంతం ప్రస్తాతి (ఐల స్సమాడిత్యాదినా) ఐలః పురూరవాః సమాబ్
సార్వభౌమః బృహ ద్విపులం. శ్రవః కీర్తిర్యన్య సః తావదూర్వశీవిరహా దీతీదం కథాక్రమానురోధా
ద్యోజ్యమ్. తావదూర్వశ్యా అకృష్టా పశీకృతా చేతనా వైతన్యం యన్య సః అనేన తస్యామత్యంతమోహ
ప్రాప్త్యా జాడ్యాతిశయో వ్యజ్యతే. అత ఏవ వర్షాణాం యామిసీః రాత్రీః యాస్త్రీః గచ్ఛస్త్రీః. భూతా ఇతి యావత్
అయాంతీ రాగమిష్యంతీ శ్చ న వేద కింతు జ్జల్లకా కామా విషయా నత్రాత్మప్రోఽనుజుషన్మ న్ననేతి
శేషః. ఏవం ప్రితః నృపః ఐలః, కదాచి దాత్మానం త్యక్త్వా వ్రజంతీం తా మూర్వశీ మన్యగాదితి
సంబంధః. కథంభూతః ఉన్మత్తవ న్నగ్నః. అయే జాయే తిష్ఠ తిష్ఠేతి విలప న్నత ఏవ విహ్వలః
తద్విరహాప్రసహః ఊర్వశీవిరహా న్ముహ్యన్ అత్ర పశ్చాత్కురుక్షేత్రే తాం సమాగమ్య గంధర్వదత్తే
నాగ్నినా దేవా విష్వా పున రూర్వశీలోకం ప్రాప్య బహుకాల మూర్వశీభోగానంతర మితి నవమస్కంధోక్త
కథానుగుణ్యార్థతో ద్రష్టవ్యం. తత శ్శోకసంయమే శోకాపగమే సతి నిర్విణ్ణః విషయాజామనర్థహేతుత్వా
లోచనేన జాతవై రాగ్యః ఽమాం పక్ష్యమాణాం గాథాం అగాయతేతి సంబంధః. జాయే ఘోరే తిష్ఠేతి

ఏ కా ద శ స్కంధే - ష డ్విం శోఽధ్యాయః
(పాదుసంగప్రభావోపష్టంభకతయాభివర్ణితై శగీతాద్యభివర్ణనపుట్టః)

363

న వేద యాస్తీ ర్నాయాస్తీ రూర్వశ్యాకృష్టచేతనః.

౬-

ఇతి ఉవాచ—

అహో యే మోహవిస్తారః కామకళంబచేతనః.

దేవ్యా గృహీతకణ్ఠస్య నాయుః ఖణ్డా ఇమే స్మృతాః.

•

నాహం వేదాభినిర్ముక్త స్ఫూర్యోవాఽభ్యుదితోఽముయా.

ముషితో వర్షపూగానాం బతాహాని గతాన్యత.

౮

అహో మే ఆత్మసమ్మోహో యేనాత్మా యోషితాం కృతః.

క్రీడామృగ శృక్రవర్తీ నరదేవశిఖామణిః.

౯

పాతాంతరం తదా మోరే ఇత్యస్య మనసేతి శేషః. “అయే జాయే మనసా తిష్ఠ మోరే” ఇతి శ్రుత్యను
రోదాత్ హే మనసా మోరే కఠినచిత్తే ఇత్యర్థః.

౪-౫-౬

గాధామేవాష్టాదశశ్లోకీరూపా మాహ (అహో ఇత్యాది.) మే మమ కథంభూతస్యః కామేన
కళంబం జుభితం చేతో యస్యాఽత ఏవ దేవ్యా దేవప్రియా ఊర్వశ్యా గృహీతః కణ్ఠో యస్య
విత్యం తదాభిజ్ఞితదేహస్యేత్యర్థః. ఆయుషః ఖండా ఇమే అహోరాత్రరూపాః న స్మృతాః.

•

విస్మృతి మేవ ప్రపజ్చయతి (నాహ మితి.) అమయా ఊర్వశ్యా. ముషితః అపహృత
వివేకస్య స్పృహ. మధునా నిర్ముక్తః మయి రమమాణే ఆన్తంగతః అభ్యుదితో వా సూర్య ఇతి న వేద
వ జ్ఞాతవానస్మి. ఉత ఆవి చ వర్షపూగానా. మహన్యపి, గతాని న వేద బితేతి భేదే.

౮

(అహో ఇతి.) యేన మోహేనాత్మా అహం యోషితాం, క్రీడామృగః, కృతః. యోషి
తాహృత ఇతి పాఠే క్రీడామృగ ఇవ పశికృత ఇత్యర్థః. తదనౌచిత్యజ్ఞాననయాత్మానం విశిష్య. శృక్రవర్తీ
నరదేవశిఖామణిః.

౯

నపరిచ్ఛద మాత్మానం హిత్యా తృణ మివేశ్వరమ్,
యాస్తీం ప్రీయం చాన్వగమం నగ్న ఉన్మత్తవ ద్రుదః. ౧౦

కుత్త స్తస్యానుభావ స్వాస్తి తేజ ఈశత్వమేవ చ
యోఽనుగచ్ఛేత్ ప్రీయం యాస్తీం ఖరవ త్పదతాడితః. ౧౧

కిం విద్యయా కిం తపసా కిం త్యాగేన శ్రుతేన చ,
కిం విచిత్రేన మౌనేన ప్రీథి ర్యస్య హృతం మనః. ౧౨

స్వార్థస్యాకోవిదం దిజ్ఞాం మూర్ఖం పణ్ణితమానినమ్,
యోఽహ మీశ్వరతాం ప్రాప్య ప్రీథి ర్గోఖరవ జ్ఞితః. ౧౩

నేవతో వర్షపూగా న్మ ఉర్వశ్యా అధరానవమ్,
నాత్మస్య దాత్మభూః కామై ర్వహ్నిరాహుతిభి ర్యథా. ౧౪

ఇత్థంభూతం నపరిచ్ఛదం భోగ్యభోగోపరికరణభోగస్థానాదినహిత మాత్మానం మా మీశ్వరం
పార్వతోమం తృణమివ హిత్యా ఆనాదృత్య యాంతీం ప్రీయం అన్వగమం అన్వగచ్ఛమ్. ౧౦

(శ్రుత ఇతి.) యోఽనుమివ యాంతీం ప్రీయం ఖరవత్ ఖర్యా పద్మాం తాడితోఽపి
అనుగచ్ఛే తస్య పుంసః అనుభావాదికం కుతః ప్యాత్, అనుభావో మాహాత్మ్యం తేజః పరాధి
భవసామర్థ్యమ్. ౧౧

కిం (కిమితి.) యస్య మనః ప్రీథిః హృతం తస్య విద్యాదిభిః కిం సర్వం సాధనం
వ్యర్థమిత్యర్థః, తత్ర విద్యావివేకః త్యాగో దానం శ్రుత మధ్యయనం విచిత్త మేకాంతాస్థానమ్. ౧౨

ఏవ మనుత స్త స్స న్నాత్మానం నిందతి (స్వార్థస్యేతి ద్వాన్యామ్.) స్వార్థస్య స్వక్రేయసోఽ
కోవిద మనభిజ్ఞం దిజ్ఞాం ఏవంభూతోఽహం నింద్య ఇత్కర్థః, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశిష్టమ్,
ఈశ్వరతాం సమ్రాట్త్వం పాప్ర్యాపి గోవత్ ఖరవచ్ఛ ప్రీథి ర్జితః. ౧౩

ఉర్వశ్యా అధరానవం సేవమానస్య మమాత్మభూ ర్మనఃప్రభవః కామః, న తృప్యతి న
శామ్యతి యథా వహ్ని రాజ్యాహుతిభి ర్న శామ్యతి ప్రత్య తైరథ ఏవ తద్వత్. ౧౪

(సాధుసంగప్రభావోపప్లవభవతయాభివృద్ధితైశగీతాద్యభివృద్ధనపుట్టః)

పుంశ్చల్యాఽపహృతం చిత్తం కోన్వనోఽమోచితుం ప్రభుః.

అత్మారామేశ్వర మృతే భగవన్త మదోక్షజమ్.

౧౫

బోధితస్యాపి దేవ్యా మే సూక్తవాక్యేన దుర్ముతేః.

మనోగతో మహామోహో నాపయాత్యజితాత్మనః.

౧౬

కి మేతయా మేఽపకృతం రజ్జ్వా వా సర్పచేతసః.

దృష్టు స్వరూపావిదుషో యోఽహం యదజితేంద్రియః.

౧౭

అహో ప్రీపారవశ్యం దుస్త్వజ మిత్యాహ (పుంశ్చల్యేతి.) పుంశ్చరీ సైరిణీ కాంతా తయా అపహృతం చిత్తం మోచితుం తత్పజ్గాత్వాజయితుం భగవంతం వినా, తత్ప్రసాదమంతరేణేతి భావః కో ప్రభుః సమర్థః న కోఽపీత్యర్థః. ప్రభుత్వనిర్దిహరయినయా భగవంతం విజినన్తి. అధఃకృతా. అక్షజా ఇంద్రియపుత్రయో యన్య తం అకరణాయత్తజ్ఞాన మిత్యర్థః. అత్మారామాహం విషయవైముఖ్యేనాత్మన్యేన రమమాజానాం ఈశ్వరం ఆత్మరచినిర్వాహకమ్.

౧౫

భగవద్వ్యతిరీక్తానాం సర్వేషా మాత్మకుంఠాభ్యాసనాయాత్మని మోహదార్ద్య మాహ (బోధితస్యా పీతి.) దేవ్యా సూక్తవాక్యేన సూన్యతవాక్యేన “న వై సైరిణాని నఖ్యాని సంతి పాలావ్యకాణాం హృదయాన్యేతా” ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధేన ప్రతిబోధితస్యాపి దుర్ముతేః కామాన క్తమనసః, తత్ర హేతు రజితాత్మనః అజితేంద్రియన్య మను మనోగతో మోహః కాంతాయాం భోగ్యతాబుద్ధిరూపి నాపగచ్ఛతి.

౧౬

యత స్సా ప్రతిబోధితవతి తథాఽన్యహ మనసగతమోహస్తత, స్సా నాపకారిణీ, ప్రత్యుత ప్రతిబోధనోపకర్త్రీ కింతు. మయైవ మహ్యపరాద్ధ మిత్యాహ. (కి మేతయేతి.) మే మహ్య మనయా ఊర్వశ్యా నాపకృతం వాశద్దోఽత్రేవశద్ధావకః యథా సర్పచేతసః రజ్జ్వా. నాపకృతం తద్వదిత్యర్థః. సర్పభ్రాంతిమనసః కిం రజ్జ్వాఽపకృతం స్వరూపావిదుషః స్వదోష ఏవాపకారీతి భావః. తదాహ. స్వరూపం దృష్టాన్తే రజ్జన్వరూపం, దార్ఢాంతికే తు దేహాత్మనో ర్యాతాత్మ్యం అవిదుషః అజానకః ద్రష్టుః దృష్టాన్తే రజ్జం సర్పత్వేన వశ్యతః దార్ఢాంతికే దేహ మాత్మత్వేన వశ్యతః. స్వకూపజ్ఞానే హేతు మాహ యత్ యస్మా దిహ మజితేంద్రియః ఇంద్రియసరవళః

౧౭

క్వాయం మలీమనః కాయో దౌర్గంధ్యాత్మకోఽకుచిః,

క్వ గుణా సౌమనస్యాద్యా హ్యత్రైతేఽవిద్యయా కృతాః.

౧౮

పిత్రో స్స కిన్ను భార్యాయా స్వామినోఽగ్నేశ్వగృధ్రయోః,

కి మాత్మనః కిం సుహృదా మితి యో నావసీదతి.

౧౯

తస్మి న్మ-శేబరేఽమేధ్యే తుచ్ఛనిష్ఠే విషజ్ఞతే,

అహో సుభద్రం సునసం సస్మితం చ ముఖం ప్రియాః.

౨౦

అన్యథైవంమోహో న స్యా దిత్యసంభావనయోపాదయతి (కేవలి.) అయం కాయః కాంతా దేహః మలీమనః అతిమలినః యద్యా అత్ర కాయశబ్దేన స్వతేహోఽపి త న్త్రైత వివక్షితః దౌర్గంధ్యా శ్రయః అకుచిచ్ఛ ఏవంవిధస్య దేహస్య క్వ సౌమనస్యాద్యాః గుణాః అన్యే చ హృద్యాః హృదయంగ మాశ్చ, గుణాః క్వ సౌమనస్యం సౌగంధ్యం అతిహేయే కాయే భోగ్యతాబుద్ధి రత్యంతాసంభావిపీతి భావః, అతోఽస్మి న్నేతే సౌమనస్యాద్యాః అవిద్యయా స్వరూపావేదనాత్మకయా కృతాః.

౧౮

సర్వరూపవి త్తు దేహయాతాత్మ్య మనలోకయ న్న ముహ్యతీత్యాహ (ఏతోఽగ్ని రితి.) కాయ ఇత్యనుషజ్ఞతే ఏతోఽగ్నిరీత్యాదిషు స్వస్వామిభావసంబంధలక్షణా వస్థి అయం కాయః ఏత్రోః కిన్ను తయోః స్వం కింను భవతీత్యర్థః. ఏవ మగ్రేఽపి సుశబ్దో వితర్కే తాభ్యాం జాతత్వా దితి భావః. భార్యాయాః తస్యా భోగ్యత్వాత్, స్వామినః తదదీనత్వాత్ అగ్నే ర్వా అన్యేష్ట్యాం తదాహుతిత్వాత్ శ్వగృధ్రయో ర్వా తయో ర్భక్ష్యత్వాత్, కింవా ఆత్మనః, తస్య సుఖదుఃఖభోగాయతనత్వాత్ తన్మూలపుణ్యాపుణ్యకర్మసాధన త్వా వ్న సుహృదాం, తదుపకారత్వాత్ ఇతి య ఇత్యనంతర మాలోచయంతీతి శేషః. న నావసీదతి, తస్మోహే న క్లిశ్యత ఇత్యర్థః. ఇత్థం ఇదం శరీరం పారత్య మిత్యాలోచయన్, న తస్మి న్నజ్ఞతే, నావసీదతీతి వివక్షితార్థః.

౧౯

అన్వరూపవి త్తు దేహ మాత్మకయాఽభిమన్యమానః కాంతాశరీరే భోగ్యతాబుద్ధ్యా విషజ్ఞమా నోఽవసీదతీత్యాహ (తస్మిన్నితి.) తస్మి న్మలీమనే దౌర్గంధ్యాద్యాత్మకే, అకుచా చ, తుచ్ఛే అభావే, విష్టా చరమావస్థా యస్య తస్మి న్మ-శేబరే విశేషతః, సక్తో, భవతి, సజ్గ మేవాభినయేన దర్శయతి (అహో ఇతి.) అహో యస్యాః ప్రియాః, ముఖం, సుభద్రం సుఖావహం, సునసం శోభనవాసిక, మితి విషజ్ఞతే, ఇతి సంబంధః, తతోఽవసీదతీతి భావః.

౨౦

(సాధుసంగనభావోపప్లంభకతయాభివర్ణితైశగీతాద్యభివర్ణనపుట్టః)

త్వజ్ఞాంసరుధిరస్నాయుమేదోమజ్ఞాసినంహతౌ.

విణ్ముత్రపూయే రమతాం క్రిమీజాం కియదంతరమ్.

౨౧

అథాపి నోపసజ్జేత శ్రీషు నైజేషు చాత్మవిత్.

విషయేంద్రియసంయోగా న్మనః జ్ఞభ్యతి నాన్యథా.

౨౨

అదృష్టా దక్షతా ద్భావా న్నభావ ఉపజాయతే,

అనంప్రయుజ్ఞతః ప్రాణాజ్ఞో శామ్యతి స్తిమితం మనః.

౨౩

తస్మా త్సజ్ఞో న కర్తవ్య శ్రీషు నైజేషు చేంద్రియైః.

ఇత్థం విషజ్ఞమానం విందతి (త్వజ్ఞాంసేతి.) త్వగదినప్రదాతుసంఘాతృకే శరీరే రమతాం, విణ్ముత్రాభ్యాం పూర్ణే దుర్గంధే కశేబరే రమతాం క్రిమీజాం చ మిథః కియదంతర మిత్యర్థః.

౨౧

ఏవం నిర్విద్య కృత్యం విభిన్నోతి. అథాపీత్యన్య ఇతోఽపీత్యర్థః. అర్థవిత్ ఆత్మహితవిత్ శ్రీషు నైజేషు శ్రీపశ్యేషు చ నోపసజ్జేత, తథాపీత్యనేన వివక్షితం హేతుం వివృణ్వత్ తస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం మనఃక్షోభహేతుతా మప్యాహ (విషయేంద్రియేతి.) విషయేంద్రియయోః సంయోగా త్పంబంధాత్, అన్యథాతదభావే, న జ్ఞభ్యతీత్యర్థః. విషయేంద్రియసంబంధస్య మనఃక్షోభహేతుత్వా న్న శ్రీషు తద్వశ్యేషు చ నోపసజ్జేతీత్యర్థః.

౨౨

నాన్యథేత్యేతదేవ ప్రవక్ష్యయతి (అదృష్టా దితి.) భావా ద్విషయాత్, భావః మనఃక్షోభః, నోపజాయతే ఇదం దృష్టాంతాభిప్రాయకం, యథా తాభ్యాం, భావో, నోపజాయతే తథా ప్రాణా వింద్రియాణి, అనంప్రయుజ్ఞతః పుంసః మనః, స్తిమితం విచ్ఛరం సత్, శామ్యతి రాగాద్యకలుషితం భవతి.

౨౩

ఇత్థం నిర్విద్య విచార్య చ నిర్భీకం కృత్య మర్థ ముపసంహరతి (తస్మాదితి.) ఇంద్రియైః సృజ్ఞో న కర్తవ్యః, తత్ర హేతుశ్చేన సజ్గస్యాన్వర్థహేతుతాం త్రైముత్యన్యాయేనాహ (విదుషా మపీతి) పశ్యర్థః పడిందియన్యః విదుషా మపి, అవిశ్రద్ధః అవిశ్రమ్మణీయః, మద్వశోఽయం పద్యర్థః మహ్యం

విదుషా మప్యవిప్రబ్ధిష్టద్యర్థః కిము మాదృశామ్.

౨౪

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవం ప్రగాయ న్నరదేవదేవ స ఊర్వశీలోక మథో విహాయ.

అత్మాన మాత్మన్యవగమ్యతాం వా ఉపారమ జ్ఞానవిధూతమోహః.

౨౫

తతో దుస్సంక్ల ముత్సృజ్య సత్సు సజ్యేత బుద్ధిమాన్.

స స్త ఏతస్య చిన్తన్తి మనోవ్యాసజ్గముక్తిభిః.

౨౬

సంతోఽనపేక్ష మచ్చిత్తాః ప్రశాంతా స్సమదర్శినః.

నిర్మమా నిరహంకారా నిర్ద్వంద్వో నిష్పరిగ్రహాః.

౨౭

కిమనరాద్యతీతి విశ్వాసేన విషయైర్న యోజనీయ ఇత్యర్థః. “స కుర్యాత్కర్త్తించి త్సం మనసి హ్యనన్వితే. యద్విప్రమ్నా చ్చిరా చ్చీర్ణం వస్కుంద తప ఐశ్వరమ్” ఇత్యుక్తరీత్యా విశ్వస్తస్య తస్మాన్దావ హత్వా దీతి భావః. విదుషా మేవైవం కింపున. రాదృశా మవిదుషామ్.

౨౪

స కేఽం మేవ మైలో నిర్భికాయైవాపితు నిర్భితమర్థ మన్వజిష్ట దపీత్యాహ (ఏవ మితి.) సరథేవానం దేవః, సుపదేవదేవ ఇతి పాఠేవ్యయమేవార్థః. దీప్యతీతి దేవ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రాజ సర్వాద్యౌఽత్ర డేవశబ్దః. స ఐః అత్మని అత్మానం, మాం ప్రవిశ్య ప్రశాననేన దారకం మాముపాగమ్య ప్రాప్య ఉపవాసనేన సాక్షిత్వైవైత్యర్థః. తతో జానేన ఉపాసనాత్మకేన, విధూతః నిరవశేషం నిరస్తో. మోహో దేహత్మామానాదిరూపీ, యేన తథాభూతః ముక్తో బభూవేతి యావత్.

౨౫

ఇతిహాసముఖేనోపదిష్ట మర్థ ముపసంహరతి (తత ఇతి.) బుద్ధిమాంశ్చేత్ సత్సు సజ్యేత కిమత స్తత ఆహ (సంత ఇతి.) ఏతస్య క్రేయస్కామస్య ఘంసః, మనోవ్యాసజ్గం మనసో విషయేషు సజ్గం ఉక్తి రిన్ద్రపేక్షతోఽపాదితై ర్వచోఽః చిందంతి.

౨౬

కిదృశా స్తే సంత ఇత్యత స్తా విశిష్టి (సంతోఽనపేక్ష ఇతి.) మయ్యేవ నిరతిశయ పురుషార్థరూపే చిత్తం యేషాం తే అత ఏవాఽనపేక్షః మదతిరిక్తవిషయాభిలాషరహితాః. అత ఏవ ప్రశాంతాః రాగద్యభిషితత్రాః నవదర్శినః. సర్వం చిదవిదాత్మకం జగద్భ్రూత్మకత్వేన సమం పశ్యంతీతి తథా దేహతదనుబంధిష్టహంమమాభిమానరహితాః. నిర్ద్వంద్వః ద్వంద్వేభ్యో నిర్గతాః. శీతోష్ణాదిద్వంద్వప్రభవవికారరహితాః, పరిగృహ్యంత ఇతి పరిగ్రహాః, అనుకూలా విషయా స్తేభ్యో నిర్గతా స్తద్రహితా ఇత్యర్థః.

౨౭

(సాధునంగప్రభావోపవృత్తకతయాభివర్జితైశ్శగీతాద్యభివర్జనముః)

తేషు నిత్యం మహాభాగ మహాభాగేషు మత్కథాః,
 నమ్మనన్తి హి తా నృణాం జుషతాం ప్రపునన్త్యమమ్. ౨౮
 తా యే శృణ్వన్తి గాయన్తి హ్యనుమోదన్తి చాదృతాః.
 మత్పురా శ్రద్ధదానాశ్చ భక్తిం విస్తన్తి తే మయి. ౨౯
 భక్తిం లబ్ధవత స్సాధోః కిమన్య దవశిష్యతే.
 మయ్యనన్తగుణే బ్రహ్మ జ్ఞానందానుభవాత్మని. ౩౦
 యథోపశ్రయమాణస్య భగవంతం విభావసుమ్,
 శీతం భయం తమోఽప్యేతి సాధూ న్సంసేవత స్తథా. ౩౧
 నిమజ్జ్యోన్మజ్జతాం ఘోరే భవాబ్ధౌ వా పరాయణమ్,

నను మనోవ్యాసజ్ఞహేతావహే సతి కేవల ముక్తిభిశ్చిన్నోఽపి పునః ప్రరోహే దిత్వత ఆహ
 (తేష్యితి.) హే మహాభాగ సంభవంతి ప్రవర్తంతే. తతః కిమత ఆహ (మత్కథా ఇతి.) తాః మమ
 కథాః జుషతాం శృణ్వతాం నృణా మమం ప్రపునంతి శోధయంతీ యావత్. ౨౮

తతః కిమత ఆహ (తా య ఇతి.) ఆదృతా ఇతి కర్తరిక్తః. ఆదృతవంతశ్చ భవంతి యద్వా
 యై రాదృతా భవంతి తే శ్రద్ధదానాః. మత్పురా మదరాధనపరాశ్చ సంతో మయి భక్తిం విందంతి లభంతే
 వ్యాసజ్ఞనిమి తదురితక్షపణద్వారా మయి భక్తియోగం నిష్పాదయంతిత్యర్థః. ౨౯

తతోఽపి కిమత ఆహ (భక్తిమితి.) మయి భక్తిమితి సంబంధః కిమన్య దవశిష్యతే న
 దుర్లభం కించిదస్తీత్యర్థః. భక్తే సుర్వసాధనహేతుతయా తద్విషయభూత మాత్మానం విశిష్ట
 (అనంతగుణ ఇతి.) అనంతా అనంతభ్యేయాః గుణా ఆశ్రితకార్యాపాదకాః యస్మి న్సప్రహృణి స్వతో
 విరతిశయబృహత్త్వకాలిని విరతిశయానందజ్ఞానరూపే. ౩౦

ఏవం నత్పజ్ఞస్య ప్రణాద్యా అఖిలశ్రేయస్సాధనత్వ ముక్తం, అథ తస్మిన్ రుచిం
 జనయతుం ప్రస్తౌతి (యథేతి) భగవంతం ఆహవసీయాదిరూపేణ పూజ్యం విభావసు మగ్నిం ఉపశ్రయ
 మాణస్య పుంస శ్శీతం తమోఽంధకారశ్చ తజ్జన్యం భయం చ అప్యేతి తథా సాధూన్ సంసేవతః
 పురుషస్యాపి తమోఽజ్ఞానం తత్ప్రియుక్తం సంస్మృతిభయం చాపగచ్ఛతి. ౩౧

నిమజ్జ్యేతి ల్యబంతం. ఉన్మజ్జతాం పుంసాం పరమయనం పరమం శరణం సంత ఏవ సాధవ

సన్తో బ్రహ్మవిద శ్శాంతా నౌ ర్దృఢే వాపు మజ్జతామ్. ౩౨
 అన్నం హి ప్రాణీనాం ప్రాణా ఆర్తానాం శరణం త్వహమ్.
 ధర్మో విత్తం నృణాం ప్రేత్య సంసారా ద్విభ్యతోఽరణమ్. ౩౩
 సన్తో దిశన్తి చక్షుషి బహి రర్క సముత్థితః,
 దేవతా బాన్ధవా స్సన్త స్సన్త ఆత్మాఽహ మేవ చ. ౩౪
 వైతసేన స్వితోఽప్యేవ మూర్వశ్యాలోకనిస్సృహః,
 ముక్తసంజ్ఞో మహీ మేతా మాత్మారామ శ్చవార హ. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
 షడ్వింశోఽధ్యాయః.

ఏవోత్తరకా ఇత్యర్థః. కథంభూతాః, బ్రహ్మవిదః శాంతాః రాగాదిభి రకలుషితచిత్తా శ్చ యథా అస్స
 మజ్జతాం దృఢా నౌ శ్శరణం తద్వత్. ౩౨

కింఽ (అన్నమితి.) ప్రాణీనాం జీవీమూఢాం అన్నం ప్రాణాః జీవయిత్వ ఆర్తానాం తాపత్రయ
 వీడితానాం అహ మీశ్వరః శరణం రక్షితా ప్రేత్య పరలోకే ధర్మః. శరణం రక్షితా నృణాం బహ
 లోకికానాం విత్తం ధనం శరణం తథా అస్మాత్సంసారా 'ద్విభ్యతః పురుషస్య సంతః సాధవః ఆరణం
 శరణమ్. ౩౩

తే చ ససాక్షదరణం కింఽ జ్ఞానోపదేశద్వారే త్యభిప్రేత్యాహ (సంతో దిశంతీతి.) చక్షుషి
 చిదచీకృషరయాథాత్మజ్ఞానాత్మకాని దిశంతి ప్రయచ్ఛంతి అర్క స్తు సముత్థితః అభ్యుదిత ఏవ స
 బహిరేవ చక్షు ర్దిశతి కర్తవ్యసాధనం కరోతీత్యర్థః. అత స్సంతో దేవతాః, బాంధవాశ్చ తద్వత్పూజ్యా
 ఉపకార్యాశ్చేత్యర్థః. కిం బహునా సంత ఆత్మా మమాత్మభూతా ఇత్యర్థః. "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే షత"
 మితి మదభిప్రాయాదితి భావః. అతోఽహమేవ సంతః. మద్బుష్ట్యై సేవనీయా ఇత్యర్థః. ౩౪

ఇతిహస ముపసంహరతి (వైతసేన ఇతి.) సుద్యుమ్నభావేనీమావసం ప్రవిశ్య ప్రీతానం
 ప్రాప్తస్య ఏకసేనస్య పుత్రో వైతసేనః పురురవాః సజ్గత్ ప్రీతాం ప్రేరణానాం చ సజ్గస్ముక్తః.
 ఆత్మారామో మహీ మేతాం చవార హేత్యాశ్చర్యే. ఏవ మతిసక్తస్యాసజ్గస్తతో ముక్తిశ్చా భూదితి
 విస్మయతే హేతి. ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్యయవయఃపారవారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశై లగురోః సుతేన
 తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
 శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
 చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

ఉద్దవ ఉవాచ—

క్రియాయోగం సమాచక్ష్య భవదారాధనం ప్రభో.

యస్మా త్త్వాం యే యథార్చన్తి సాత్వతాః పురుషర్షభ. ౧

ఏత ద్వదన్తి మునయః పరం నిశ్చేయసం నృణామ్.

నారదో భగవా న్వాస ఆచార్యోఽఙ్గీరస స్సుతః. ౨

విస్ఫుతం తే ముఖామ్నోజా ద్యదాహ భగవా నజః.

పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్యో దేవైః చ భగవా న్భవః. ౩

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

మత్పురా కృద్దదానా కృ తక్తిం విందంతీతి స్వారాధనాత్మకక్రియాయోగస్య భక్తియోగాను
గ్రాహకత్వముక్తం. తత్ప్రకారమభుత్వయా పృథ్వీ (క్రియేతి.) భవదారాధనం క్రియాయోగం
సమాచక్షేతి సంబంధః. యస్మాదితి కరణాదిప్రాసాదప్రకృత్యైః కరణైః యేష్యధికరణేషు త్వాం
యథా సాత్వతా. అర్చంతి, తచ్చాచక్షేతి సంబంధః. ౧

కిం తత్ప్రకృతవర్ణాభ్యామిత్యత ఆహ (ఏతదితి.) ఏతద్భగవదారాధనం ముహుర్ముహుః,
రస్మత్కీతం, నృణాం. నిశ్చేయసకరం ముక్తిసాధనం. పదంతి కే పున స్తే మునయ ఇత్యత ఆహ
(నారద ఇతి.) ఆచార్యో బృహస్పతిః, తస్య విశేషణం అఙ్గీరస స్సుత ఇతి. ౨

న కేవలం మునయ ఏవ పదంతి అపి తు భగవా నజో బ్రహ్మపి యద్భగవదారాధనం
విశ్చేయస మాహ, కేభ్య ఆహేత్యత ఆహ. పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్య ఇతి తథా, భగవాన్భవో
రుద్రాహ కన్యైః దేవైః భార్యయై, తావద్భృహ్మణ ఉపదేష్టా త్వమేవేత్యభిప్రాయేణారాధనం విశిష్య.
విస్ఫుతం తే ముఖాంభోజా దితి, తదుపదేశస్య త్వస్మృణవిస్ఫుతత్వా దుపదేశ్యజ్ఞానస్యోపదేశాయ త్త్వా
త్వస్మృణవిస్ఫుతత్వోపచారః. ౩

ఏతద్వై సర్వవర్ణానా మాశ్రమాణాం చ సత్తమమ్,
శ్రేయశా ముత్తమం మన్యే శ్రీశూద్రాణాం చ మానద.

ఏతత్కమలపత్రాక్ష కర్మబంధవిమోచనమ్,
భక్తాయ చానురక్తాయ బ్రూహి విశ్వేశ్వరేశ్వర.

శ్రీభగవా నువాచ—

సహ్యంతోఽనంతపారస్య కర్మకాణ్డస్య చోద్ధవ.
సంక్షిప్య వర్ణయిష్యామి యథావ దనుపూర్వకః.

వైదిక స్థాన్త్రికో మిశ్ర ఇతి మే త్రివిధో మఖః,
త్రయాణా మిప్పితేనైవ విధినా మాం సమర్పయేత్.

యత ఏవ మత స్వదారాధనమేవ విరతికాయశ్రేయస్సాధన మిక్యధ్వసస్యామిత్యాహ (ఏతద్వా ఇతి.) హే మానద ఏత త్పత్నంప్రదాయోపదేశానుస్థానపరంపరాప్రాప్తం. త్వదారాధనం. సర్వేషాం. వర్ణినా. మాశ్రమిణాం చ కింబహునా. శ్రీణాం, శూద్రాణాం చ శ్రేయసా. ముత్తమం, శ్రేయః. స్తత్పాదనం మన్యే.

అత స్తదుపదేశిత్యాహ (ఏత దితి.) హేకమలపత్రాక్ష కర్మబంధనం విశేషతో మోచయతీతి తథా తదేత త్వదారాధనం బ్రూహి. నను బ్రహ్మద్వ్యుపదేశపరంపరయైవ ప్రాప్తం తత్ కిం మాం పృచ్ఛసీత్యత స్సంబోధయతి (విశ్వేశ్వరేశ్వరేతి.) విశ్వేశ్వరా బ్రహ్మదయః. తేషా మిశ్వర త్వ మేవ సర్వజ్ఞ ఇతి త్వమేవ బ్రూహీతి భావః.

కర్మకాండస్య మదారాధనాత్మకకర్మావబోధాత్మకకామ్రభాగస్యానంతపారస్య గ్రంథతోఽనుస్థానతశ్చ పారరహితస్య. ఇదం హేతుగర్భం. అతః అంతః. సహ్యన్తి అత స్సంక్షిప్య యథావ దనుపూర్వకః. క్రమేణ వర్ణయిష్యామి.

తత్ర తావత్స్వారాధనాత్మకయోగస్య త్రైవిధ్యమాహ (వైదిక ఇతి.) మిశ్రః వైదికః శాంత్రికః ఇతి త్రివిధో మఖో యాగః. తత్ర శాంత్రికః, పశ్చరాత్రతంత్రోక్తః యద్యపి పాశ్చరాత్రకో ధర్మః, ఏకాయనశాఖామూలతయా పరమవైదిక స్తథాపి, వైదికశబ్దో గోబరీవర్ణనాయా త్రయీసిద్ధ దర్శే వర్తతే. తత్ర త్రయాణాం మధ్యే అన్యతమేనే ప్పితేనేష్టేనైవ విధినా మాం సమ్యగర్పయేత్.

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియామోగాభివర్ణనముట్టః)

యదా స్వనిగమేనోక్తం ద్విజత్వం ప్రాప్య పూరుషః.

యథా యజేత మాం భక్త్యా శ్రద్ధయా తన్నిబోధ మే.

౮

అర్చాయాం స్థణ్ణిలే వాఽగ్నో సూర్యే వాఽన్న హృది ద్విజే.

ద్రవ్యేణ భక్తియుక్తోఽర్చే త్స్వగురుం మా మమాయయా.

౯

పూర్వం స్నానం ప్రకుర్వీత దౌతదంతౌఽగ్ల శుద్ధయే.

ఉభయై రపి చ స్నానం మన్తై ర్మృద్గృహణాదినా.

౧౦

సన్ధ్యోపాసాదికర్మాణి విధినా చోదితాని మే.

పూజాం తైః కల్పయే త్సమ్యక్ క్షంకల్పః కర్మపావనీ.

౧౧

(యదేతి) యదా గర్వాష్టమైకాదశద్వాదశకాలే స్వనిగమేన స్వాదికారప్రవృత్తేన వేదేనోక్తం ద్విజత్వ ముపనయనం ప్రాప్య పూరుష వైస్మరికః. శ్రద్ధయా మాం యథా యజేత్ ఆరాధయేత్ తథా విబోధ తం ప్రకారం శృణ్వీత్వర్థః.

౮

(అర్చాయా మితి.) అర్చాయాం ప్రతిమాయాం స్థండిలే చక్రాబ్జమండలాదౌ ద్రవ్యేణ పూజా సాధనేన గంధఘృతాదునా స్వగురుం మామితి గురుదేవతయోరైక్యభావనా విధియతే. అమాయయా నిష్కపటభావేన ఆఘ్రాభిసంధినా.

౯

ఆరాధనా త్ప్రీత్యైకైశ్చ మాహ (పూర్వమితి) తావద్దౌతాః కోదితాః దంతా యేన సః అగ్ల శుద్ధయే దేహశుద్ధయే స్నానం ప్రకుర్వీత. తతో మృద్గృహణాదినా మృద్గోమయాదిలేపేనోభయై రైవదితై స్తాంత్రికై శ్చ మన్తై రభ్యంగైః స్నానం ప్రకుర్వీత.

౧౦

తత స్సంధ్యోపాసనం ఆది ర్యేషాం. తాని కర్మాణి మే మయా వేదముఖేన చోదితాని కుర్వీతేత్యనుషంగ్యతే. (పూజా మితి.) సమ్యక్ కల్పః సంకల్పః ఫలానభిసంధిరూపో యస్య సః. కర్మపావనీం కర్మకోధినీం. ప్రాప్యప్రాపకవిరోధి ప్రాచీనకర్మక్షపణకరీం పూజాం తై స్సంధ్యోపాసనా దిభిః సహిత ఏవ కల్పయేత్. న తాని త్యజే దిత్వర్థః.

౧౧

శైలీ దారుమయీ లాహీ లేప్యాలేఖ్యా చ నైకతీ,
మనోమయీ మణిమయీ ప్రతిమాఽష్టవిధా స్మృతా,
చలాచలేతి ద్వివిధా ప్రతిష్ఠా జీవమందిరమ్.

౧౨

ఉద్వాసావాహనే న ప్రత్యే స్థిరాయా ముద్భూతార్చనే,
అస్థిరాయాం వికల్ప స్వాత్ స్థణ్ణిలే తు భవద్వయమ్,
స్థవనం తు విలేప్యాయా మన్యత్ర పరిమార్జనమ్.

౧౩

ద్రవ్యైః ప్రసిద్ధై ర్మద్యాగః ప్రతిమాది ష్యమాయయా,
భక్తస్య చ యథాలభైః హృది భావేన చైవ హి.

౧౪

అర్చాయాం స్థండిలేఽగ్ని వేత్సక్తం, తత్రార్చాభేదా తేషు కృత్యాకృత్యాని చాహ (శైలీ త్యాదినా.) శైలీ శిలామయీ లాహీ స్వర్ణరజతతామ్రాద్యస్వతమమయీ, లేప్యాలేఖ్యాచందనాదిమయీ హృది పూజాయాం మనోమయీ త్యష్టవిధా ప్రతిమా ప్రతిష్ఠ త్యస్యా మితి ప్రతిష్ఠా ప్రతిమా సా చలా అచలేతి ద్వివిధా, జీవస్య భగవతో మందిరం స్థానం యద్వా, ప్రతిష్ఠయా మంత్రన్యాసాద్యాత్మికయా భగవదావాసస్థానం భవతీత్యర్థః.

౧౫

(ఉద్వాసేతి.) హే ఉద్భవ స్థిరాయా మచలాయాం అర్చనే పూజాయాం ఉద్వాసావాహనే న ప్రత్యే న కార్యే ఇత్యర్థః. ఉద్వాసో విసర్జనం అస్థిరాయాం తు, వికల్పః స్వాత్ ఉద్వాసావాహనయో రితి విభక్తివిపరీణామేనానుషజ్యతే, తయో ర్వికల్ప ఇత్యర్థః, స్థండిలే చేతి చ స్త్యర్థః, స్థండిలే తు ద్వయం ఉద్వాస అవాహనం చేత్సుభయం భవేదేవేత్యర్థః. (స్థవన మితి) అవిలేప్యాయాం విలేప్యాతి రిక్తాయాం స్థవనం కర్తవ్యం విలేప్యాగ్రహణం లేఖ్యానైకతయో రప్యసలక్షణం, అన్యత్ర లేప్యా లేఖ్యానైకతాను తు పరిమార్జనమాత్రమ్.

౧౬

ఇదావీం ఫలాభినంద్యనభినందిభేదేన పూజోపకరణేషు విశేషణ మాహ (ద్రవ్యై రితి.) అమాయిన ఇత్యగ్రే దర్శనాత్ ద్రవ్యై రిత్యస్యాభినంహితఫలస్యేత్యాదిః ప్రసిద్ధై ర్విదాయకశాస్త్రప్రసిద్ధైః సర్వై రేవ ద్రవ్యై ర్మద్యాగో మదారాదనం కార్యం. అమాయినోఽనభినంహితఫలస్య మద్భూతస్య తు యథాలభై స్సంభావితైః ద్రవ్యైః హృది భావేన లబ్ధద్రవ్యాణాం మనసా సమర్పణేనేత్యర్థః. యద్వా హృది భావేన చైవహీత్యాదినాప్యత్ర మేణ హృదాద్యర్చాయాం కర్తవ్యవిశేషా నాహ హృది పూజాయాం స్తు భావేన మానసోపచారేణ మద్యాగః కార్య ఇత్యర్థః.

౧౭

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియా యోగాభివర్ణనపుట్టః)

స్నానాలంకారణం ప్రేష్ఠ మర్చాయా ముద్ధవార్చనమ్,
స్థంధలే తత్త్వవిన్యాసో వహ్ని వాఙ్యప్లుతం హవిః.

౧౫

సూర్యే చాభ్యర్చణం శ్రేష్ఠం సలిలే సలిలాదిభిః,
శ్రద్ధయోపహృతం శ్రేష్ఠ భక్తేన మమ వార్యపి.

౧౬

గంధో దూప స్ఫుమనసో దీపోఽన్నాద్యం తు కిం పునః,
భూర్య వ్యభక్తోపహృతం న మే తోషాయ కల్పతే.

౧౭

కుచి స్సంభృతసంఖారః ప్రాగ్దర్శైః కల్పితాననః,

ఆసీనః ప్రా గుద గ్వాఽర్చే దర్పాయా మథ సమ్ముఖమ్.

౧౮

అర్చాయాం తు స్నాన మలంకరణం చ మమ, ప్రేష్ఠం ప్రియతమం ఆత ప్రదుభయ మవశ్యం కార్య మిత్యభిప్రాయః. తత్ర స్నానం యథాసుగుణం స్పృశనమార్జనాన్యతరద్వివక్షితం (స్థంధిలే ఇతి.) తత్త్వానాం యథాస్థాన మంగప్రదానదేవతానాం న్యాన ప్రత్యక్షనైః స్థాపనం యద్వా తత్త్వానాం కాదిమావసానవర్ణబోధ్యానాం పంచవింశతితత్త్వానాం తత్తద్వర్ణోచ్చారణేన విన్యాసః మమ ప్రేష్ఠతమ ఇత్యర్థః.

౧౫

(సూర్యేచేతి.) అభ్యర్చణం ఉపస్థానే నార్హణం స్తుతిభి రారాధన మిత్యర్థః. సలిలే తు సలిలాదిభిః ఆదిశబ్దేన గంధపుష్పాక్షతాదినంగ్రహః తర్పణాదిభి రితి కేచిత్. సర్వత్ర సాధారణ మాహ శ్రద్ధయేతి. భక్తియుక్తేన శ్రద్ధయా సమర్పితం వారి జల మపి మమ, ప్రేష్ఠం కిం పున ర్గంధాద్యన్య తమం సుమనసః పుష్పాణి అన్నాద్య మిత్యాద్యశబ్దేన పేయశాంబూలాదినంగ్రహః యద్వా అన్నం తతో వ్యన్య దద్యం భక్ష్యం తచ్ఛేత్యర్థః.

౧౬—౧౭

అథ పూజాక్రమం ప్రపంచయతి (కుచి రిత్యాదినా.) సంభృతాః సంపాదితాః సంఖారాః పూజోపకరణాని యేన సః ప్రాగ్గౌర్ధ్వైః, కల్పిత మానసం యన్య సః, ప్రాగుద గ్వా ప్రాఘ్నుఖ ఉదఘ్నుఖో వా అథవా. అర్చాయాః సమ్ముఖం అభిముఖం, ఆసీనో వారం వార మనుత్తిష్ఠ న్నుర్భేత్.

౧౮

కృతన్యాసః కృతన్యాసాం మదర్చాం పాణినా మృజేత్,
 కలశం ప్రోక్షణీయం చ యథావ దుపసాదయేత్. ౧౯

తదద్వి దేవయజనం ద్రవ్యాణాత్మాన మేవ చ,
 ప్రోక్ష్య పాత్రాణి త్రిణాద్వి నై నై ర్ద్రివ్యై శ్చ సాదయేత్. ౨౦

పాద్యార్హ్యచమనీయార్థం త్రిణి పాత్రాణి దేశికః,
 హృదా శీర్షా చ శిఖయా గాయత్రియా చాభిమంత్రయేత్. ౨౧

పిణ్డే వాయుగ్నిసంకుద్దే హృత్పద్మస్థాం పరాం మమ,
 అణ్డం జీవకలాం ద్యాయేన్నాదా నై సిద్ధభావితామ్. ౨౨

ప్రథమం స్వాంగేషు కృతః న్యాసః మాతృకాప్రణవమూలమంత్రన్యాసో యేన సః కృతః
 న్యాసః స ఏవ యస్యాం తాం, మదర్చాం మత్ప్రతిమాం పాణినా మృజేత్ పరిమృజేత్, ప్రోక్షణీయ
 మితి కలశవిశేషణం పృథక్ప్రోక్షణకలశపరం నా యథావ దత్మనో వామపార్శ్వే ఉపసాదయేత్
 విదధ్యాత్. ౧౯

తదద్విః కలశోదకైః దేవయజనం యాగభూమిం ద్రవ్యాణి సాధనాని ఆత్మానం స్వదేహం
 పాద్యాదీని త్రిణి పాత్రాణి చ ప్రోక్ష్య, తతోఽద్విః కలశోదకై నై నై ర్ద్రివ్యై సులసీమార్హాంకుర
 విష్ణుక్రాంతాపిర్ధార్ధకష్టరాదిభి శ్చ సాదయేత్ పూజయే దిత్యర్థః. పాత్రాణాం చ త్రితోష్ఠి క్తి రావశ్యకత్వ
 ద్యోతనార్థా కుద్దోదకసర్వార్థోదకస్నానీయోదకాదిపాత్రాణా మపి తత్ర తత్రోక్తత్వాత్. ౨౦

కాని పున స్తాని పాత్రాణీత్యత స్తద్వివృణ్వైః సంస్కారాంతర మాహ (పాద్యేతి.) దేశికః
 ఆరాధకః పాద్యార్హ్యార్థే యాని త్రిణి పాత్రాణి తాని హృదాదిభిః అభిమంత్రయేత్ తత్ర హృత్ హృదయ
 మంత్రః శిఖా శిఖామంత్రః గాయత్రీ విష్ణుగాయత్రీ. ౨౧

అథ దేహసంస్కార మాహ (పిండ ఇతి.) వాయుగ్నిశబ్దౌ శోషణదాహసవరా తౌ
 ప్లావనస్యాప్యసలక్షణార్థౌ, శోషణదాహసప్లావనై శ్శోధితశరీర ఇత్యర్థః. తస్మి న్యత్ హృదయ
 పద్మం తత్త్వాం మదీయాం మదాత్మికా మితి యావత్ పరాం దేహేంద్రియాదిః లక్షణాం అణు
 స్వరూపాం, నాద ఉదాత్తస్వరయుక్తః ప్రణవ స్తస్యాంతో మకారః తస్మి న్నృసిపాద్యతయా పిండై
 ర్శోగిభి ర్భావితాం ఆనుభావితాం జీవకలాం జీవస్వరూపాత్మికాం కలాం ద్యాయేత్, కలాశక్తోఽత్ర
 విద్యాశబ్దసర్వాయః, స చ జ్ఞాన మాహ జ్ఞానస్వరూపా మిత్యర్థః. న త్వంకమాతా మితి మమేత్య
 నేనైవ తల్లాభాత్. ౨౨

(చిత్రప్రసాదనహేతుకక్రియా యోగాభివర్ణనఘట్టః)

తయాఽఽత్మభూతయా పిణ్డే వ్యాప్తే సంపూజ్య తన్నయః.

అవాహ్యార్చాదిషు స్థాప్య న్యస్తాజ్గం మాం ప్రపూజయేత్.

౨౩

పాద్యోపస్పర్శార్హణాదీ నువచారా స్మృకల్పయేత్.

ధర్మాదిభి శ్చ నవభిః కల్పయిత్వాఽఽననం మమ.

౨౪

పద్మ మష్టదళం తత్ర కర్ణికాకేసరోజ్వలమ్,

ఉభాభ్యాం వేదతంత్రాభ్యాం మహ్యం తూభయసిద్ధయే.

౨౫

సుదర్శనం పాఞ్చజన్యం గదాబ్జేషుధనుర్వలాః,

ముసలిం కౌస్తుభం మాలాం శ్రీవత్సం చానుపూజయేత్.

౨౬

అత్మభూతయా స్వస్వరూపభూతయా తయా జీవకలయా పిండే శరీరే వ్యాప్తే దీపప్రభయా గేహ ఇవ ధర్మభూతజ్ఞానద్వారా వ్యాప్తే సతి వ్యాప్తం శరీరం ధ్యాత్వేత్యర్థః. సంపూజ్యేత్యన్య మా మిత్యవకృష్టేన సంబంధః. ఇత్థం సంస్కృతశరీరహృత్పద్మే తావ న్నావసోపచారై ర్మా మభ్యర్చ్యే త్యర్థః. తతోఽర్చాదిషు అవాహ్య అదిశబ్దేన స్థండిలాదిసంగ్రహః. అర్చాద్యన్యతమే అవాహ్య. స్థాప్య చ ఇదం సన్నిధావనాదీనా మప్యవలక్షణం, అవాహనాదిషణ్ముద్రాప్రదర్శనేనావాహనాదికం కృత్వేత్యర్థః. న్యస్తావి అహితావి అంగావి హృదయాద్యంగమంత్రదేవతాః యన్య తం మాం ప్రపూజయేత్. ౨౩

కథ మిత్యత అహ (పాద్యోపస్పర్శేతి.) ఇదం వ్యక్తక్రమేణ యోజ్యం. ధర్మాదిభి రిత్యాదిశబ్దేన జ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యాఽర్హణానైరాగ్యానై శ్వర్యసంగ్రహః. ఏతే పీతన్య పాదాః ఏభి స్సహితే పీతే నవభిః “విమలోత్కర్షిణీ జ్ఞానాక్రియా యోగా తతః పరమ్, ప్రహ్వ సత్యా తథేశానాఽను గ్రహ నవ మూర్తయ” ఇత్యుక్తాభి ర్మూర్తిభి ర్యుక్తం కర్ణికయా కేసరై శ్చోజ్జ్వలం అష్టదళాని యన్య తత్ పద్మం మమ ఆననం కల్పయిత్వా తస్మి న్మహ్యం పాద్యాదీ నువచారాః కల్పయేత్, తతోపస్పర్శనం ఆవమనం. అర్హణం అర్హ్యం ఉభాభ్యాం వేదసంపరాక్రోక్తాభ్యాం విధిభ్యాం మంత్రాభ్యాం వా ఉభయసిద్ధయే స్వర్గావరగ్గసిద్ధయే మహ్యం ప్రకల్పయే దితి పూర్వేణ సంబంధః. ౨౪—౨౫

అథాయుధాదిపూజా మాహ (సుదర్శన మితి.)

౨౬

నందం సునందం గరుడం ప్రచండం చండ మేవ చ,
మహాబలం బలం చైవ కుముదం కుముదేశ్శణమ్.

౨౭

దుర్గాం వినాయకం వ్యాసం విష్ణుకేసరం గురున్ తురాణా.
స్వే స్వే స్థానే త్వభిముఖా స్పృజయే తోక్రిక్షణాదిభిః.

౨౮

చందనోశీరకర్పూరకుంకు మాగరువాసితైః,
సలిలైః స్నాపయే నృన్ద్రై ర్నిత్యదా విభవే సతి.

౨౯

స్వర్ణఘర్మానువాతేన మహాపురుషవిద్యయా,
పౌరుషేణాపి సూక్తేన సామనీరాజనాదిభిః.

౩౦

అథ పార్వదార్చన మాహ (నంద మితి.) ఏతే భగవతః పార్వదాః.

౩౧

సురా ఇంద్రాదయః తాం శ్చ స్వస్వస్థానేషు మమాభిముఖాః ప్రోక్షణాదిభిః పూజయేత్ ఆది శబ్దేన పాఞ్చదిసంగ్రహః తత్ర స్వస్థాంగ మిత్యంగావరణపూజా సూచితా ధర్మాదిభి శ్చ నవభి రితి, పీఠ దేవతాపూజా సుదర్శనాదీని ముసలాంతా న్యాయుధా న్యష్టదిక్షు కౌస్తుభననమాలాశ్రీవత్సా సురసి నందాదీ నష్టదిక్షు గరుడం పురతః దుర్గాదీ న్కోణేషు గురూ నృగవతో దక్షిణపార్శ్వే ఇంద్రాదీ న్రాగద్యష్టదిక్షు దుర్గాయాః భగవన్మాయాభిమానిదేవతాత్వాత్ వినాయకస్య విష్ణుకేసరపార్వదత్వా ద్వ్యాసస్య వేదకాఖావిభజనేన తత్రవర్తకతోపకారయోగా త్పురాణాం భగవద్విభూతిత్వా చ్చ పరివారేషు పూజా విహితా.

౩౨

అథ చందనాదిభి ర్వాసితైః పరిమేళితై ర్మన్ద్రై స్సువర్ణఘర్మానువాకాదిమంత్రపాఠ సహితైః స్నాపయేత్, విభవే సతి నిత్య మిత్థం స్నాపయేత్ అన్యథా యథా సంభవై శ్చ నందాదివాసితై రిత్కర్మః.

౩౩

మంత్రా నాహ (స్వర్ణేతి.) తత్ర స్వర్ణఘర్మానువాకః. “మవర్ణం ఘర్మం పరివేదవేన” మిత్యాది మహాపురుషవిద్యా “జిత నై వుండరీకాక్ష నమ స్తే విశ్వభావన, నమస్తైఃస్త్రు హృషీకేశ మహాపురుషపూర్వజే” త్యయం మంత్రః పౌరుషం సూక్తం ప్రసిద్ధం. సామనీరాజనాదిభిః, “ఇంద్రం మమోనే మథితానంత” ఇత్యాద్యా ఋచో నీరాజనాదయః, ఆదిశబ్దేన రోహణాదయః, సామాశ్రయాభి శ్చేత్యేతి ర్మన్ద్రైః, స్నాపయే దితి సంబంధః.

౩౪

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియా యోగాభివర్ణనః)

వస్త్రోపవీతాభరణపత్రస్సగ్ధస్తవేవనైః.

అలంకుర్వీత సప్రేమ మద్యకో మాం యథోచితమ్.

౩౧

పాద్య మాచమనీయం చ గంధం సుమనసోఽక్షతాః,

ధూపదీపోపహారాణి దద్యాత్ శ్రద్ధయాఽర్చకః.

౩౨

గుడపాయససర్పింషి శమ్యుల్యాఘాపమోదకాః,

సంయావదధిసూపాం శ్చ నైవేద్యం సతి కల్పయేత్.

౩౩

అభ్యంగోన్మర్దనాదర్పదస్త్రధావాభిషేచనమ్,

అన్నాద్యం గీతనృత్యాది పర్వణి స్యుస్తథాఽన్వహమ్.

౩౪

విధినా విహితే కుండే మేఖలాగర్తవేదిభిః,

అగ్ని మాధాయ పరిత స్సమూహే త్పాణినోదితమ్.

౩౫

(వస్త్రోతి.) పత్రాణి కుంపిదళాని. సప్రేమ ప్రేమా సహితం యథా తథా మాం యథోచితం అలంకుర్వీత.

౩౧

తతోఽర్చకో మే మహ్యం శ్రద్ధయా పాద్యాదీని దద్యాత్ తత స్సుమనసః ఘృష్ణాణి, ఉపహారం నైవేద్యమ్.

౩౨

తత్ప్రసాదయతి (గుడేతి.) తత్ర శమ్యుల్యః పుత్రపక్షవిశేషాః, అపూపాః సంయావాః, గోధూమపిష్టమయా భక్ష్యాః, సూపా శ్చేత్యేవంవిధం నైవేద్యం పరికల్పయే దితి సంబంధః.

౩౩

కాలభేదే నోపచారవిశేషా విధితే (అభ్యక్షేతి.) అభిషేచనం పశ్చాత్పూతైః స్నానవనం, పర్వ జ్యేష్ఠాదర్శాదౌ విభవే సత్యన్వహం స్యు రిత్కర్తవ్యం.

౩౪

అథాగ్నా సపి పూజాప్రకార మాహ (విధినేతి.) విధినా తంత్రోక్తవిధినా విహితే నిర్మితే కుండే అథవా స్థండిలే అగ్ని మాధాయ విధాయ, ఉదితం ప్రజ్వలితం అగ్నిం పరితః పాణినా సమూహే దేకత్ర నయేత్.

౩౫

పరిస్తీర్యాథ పర్యుక్షే దత్వాఽఽదాయ యథావిధి,
ప్రోక్షణ్యాఽఽసాద్య ద్రవ్యాణి ప్రోక్ష్యగ్నౌ భావయేత. మామ్. ౩౬

తప్తజామ్బూనదప్రఖ్యం శఙ్ఖరక్రగదామ్బుజైః,
లసచ్చతుర్భుజం శాస్త్రం పద్మకింజల్కవాససమ్. ౩౭

స్ఫురత్కిరీటకటకటిసూత్రవరాజ్గదమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం బ్రాజతౌస్తుతం వనమాలినమ్. ౩౮

ద్యాయన్నత్యర్చ్య దారుణి హవీంష్యభిమృతాని చ,
ప్రాస్యాజ్యభాగా వాహారౌ దత్వా చాజ్యప్లుతం హవిః. ౩౯

జుహూయా న్మూలమంత్రేణ షోడశార్చావదానతః.
ధర్మాదిభ్యో యథాన్యాయం షువ్రైః స్విష్టకృతం జుహుః. ౪౦

దర్శైః పరిస్తీర్య పర్యుక్షే పరిషిష్ఠేత్ తతో యథావిధి అన్వాదాయ స్వగృహ్యోక్తవిధినా
అదాయ. సర్వస్యాగ్నిముఖాభ్యస్య కర్మణ స్సంకల్పం కృత్వా ప్రోక్షణ్యా ప్రోక్షణసాత్రోదకేన,
ద్రవ్యాణి అజ్యస్థానీ ప్రభృతీని కరణాని ప్రోక్ష్యగ్నౌ. మాం భావయేత. ౩౬

కథంతూతం తప్తహేమాభం చక్రాదిభి ర్లసంత శస్త్రానో భుజా యస్య తం శాంతం న
క్షూద్రహవమ్. ౩౭

స్ఫురంతి కిరీటాదీని యస్య తం శ్రీవత్సో వక్షసి యస్య బ్రాజణ దీప్యమానుః తౌస్తుభో
యస్య తం వనమాలాఽస్యాస్త్రీ తతా తం వ్రీహ్యదిత్య స్మత్యర్థేయ ఇవి. ౩౮

(ద్యాయన్ విష్ణుః.) ఇథంతూతం ద్యాయణ అభ్యర్చ్య దారుణి ఇద్భదారుణి అభిమృతాని
హవీంషి దేవకోదేశ్యాని ప్రాశ్యాగ్నౌవదాయ ఆహారౌ తత్సంక్షాతా వాజ్యభాగా వాజ్యాహుతీ దత్వా
హుత్వా. ౩౯

తతో మూలమంత్రేణ శ్రీమదష్టాక్షరస్వాహంతేన షోడశార్చావదానతః పురుషసూక్తస్య
షోడశభిః జుగ్విః. యా న్యవదానాని తైశ్చైవ. అజ్యప్లుతం హవి ర్హుహూమాత్, తతో యథాన్యాయం
ధర్మాదిభ్యో జుహూమాత్. ఆదికథేన విమలావయోజ్గదేవతా ఆవరణదేవతాః, అస్త్రాణి భూషణాని
షార్దూదా శస్త్ర సంగృహ్యంతే, తత స్విష్టకృతం జుహూమాత్. ౪౦

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియామోగాభివృద్ధనమట్టః)

అభ్యర్ఘ్యాత నమస్కృత్య పార్షదేభ్యోఽబలిం హరేత్,
మూలమత్రం జపే ద్భృహ్మ స్మర నారాయణాత్మకమ్.

౪౧

దత్వాఽఽచమన ముచ్చేషం విష్యక్సేనాయ కల్పయేత్,
ముఖవాసం సురభిమ త్రామ్బూలాద్య మథార్హయేత్.

౪౨

ఉపగాయ స్థూత స్మృత్య స్కర్మాణ్యభినయ నృమ,
మత్కథా శ్శ్రీవయశ్ శృణ్వ స్మహూర్తం ఊహికో భవేత్.

౪౩

స్తవై రుచ్చావచై శ్శ్రోతైః పౌరాణైః ప్రాకృతై రపి,
స్తుత్వా ప్రసీద భగవన్నితి వందేత దండవత్.

౪౪

శిరో మత్పాదయోః కృత్వా బాహుభ్యాం చ పరస్పరమ్,

తతో వహ్నా. అవాహితం భగవంత మభ్యర్ఘ్య పార్షదేభ్యో నందాదేభ్యోఽబలిం హరేత్
అష్టసు దిక్షి దద్యాత్ నారాయణాత్మక మితి మంత్రతంత్రదేవతయో రైక్యభావనా విధీయతే. బ్రహ్మ
స్మరన్ మా మమధ్యాయః.

౪౧

తతో విష్యక్సేనాయ ఆచమనం సమర్ఘ్య ఉచ్చేషం భగవన్నివేదితం కల్పయేత్ సమర్పయేత్.
తత స్సురభిమత్ కర్పూరాదియక్తం తామ్బూలాదికం ముఖవాసం సమర్పయేత్ అథార్హయేత్ పునః
పుష్పాంజలినా పూజయేత్.

౪౨

(ఉపగాయన్నితి.) నమ కర్మాణి చేష్టితాని ముహూర్తం ఊహోఽప్యస్తీతి తథా మత్స్వర్గో
యషన్, వైయగ్ర్యం పరికృణ్య లబ్ధావసరో భవేదిత్యర్థః.

౪౩

(స్తవై రితి.) ఉచ్చావచై ర్వానావిధైః శ్రోతైః శ్రుత్యుక్తైః పౌరాణైః పురాణోక్తైః
ప్రాకృతైః ద్రవిదాంద్రదిభాషాత్మకైః.

౪౪

(శిర ఇతి.) కృత్వాన్విదాయ బాహుభ్యాం దక్షిణోత్తరాభ్యాం పరస్పరం. మమ దక్షిణోత్తరా

ప్రపన్నం పాహి మా మీశ భీతం మృత్యుగహార్జవత్. ౪౨

ఇతి శేషాం మయా దత్తాం శిరస్యాదాయ సాదరమ్.
ఉద్వాసయే చేచే దుద్వాస్యాం జ్యోతి ర్జ్యోతిషి తత్పునః. ౪౩

అర్చాదిషు యదా యత్ర శ్రద్ధా మాం తత్ర చార్పయేత్.
సర్వభూతే శ్వాత్మని చ సర్వాత్మాఽహ మవస్థితః. ౪౪

ఏవం క్రియాయోగపత్రైః పుమా నైవదికతాంతికైః.
అర్చ న్నుభయత సిద్ధిం మత్తో విస్త త్యభీషితామ్. ౪౫

మదర్చాం సంప్రతిష్ఠాప్య మన్దిరం కారయే ద్భుధమ్.
పుష్పిద్యానాని రమ్యాణి పూజాయాత్రోత్సవాశ్రితాః. ౪౬

పూజాదీనాం ప్రవాహార్థం మహావర్సస్వథాన్వహమ్.

పాదౌ గృహీత్వేతి శేషః. మృత్యుగహార్జవత్ మృత్యాదికుల్యా త్సంసారా ద్భీతం తత్ర గ్రహః
పితృః. గృహేతి పాతే తేన సంసారో లక్ష్మితే మృత్యుకుల్యా దర్శనకుల్యా చ్చ గృహా దిత్యర్థః. ౪౨

(ఇతితి.) మయా దత్తాం దత్తా మివ భావితాం శేషాం మదుపకుక్తం కులస్యాదికం శేషా
శబ్దోదయత ప్రీతిః. సాదరం యథా తథా శిరస్యాదాయ దృశ్యా. ఉద్వాస్యం చేత్ జ్యోతి ర్మత్స్వరూపం
ఉద్వాసయేత్. త్వేత్యత ఆహ-తజ్యోతిః. పున ర్జ్యోతిషి అంతరాత్మని ఉద్వాసయేత్. ౪౩

ఇత్థమర్చాద్యన్యతమే శ్రద్ధామసారం తత్ర తత్ర మా మర్చయేత్. ఇత్థం భావయే చేత్పూజా
(సర్వభూతేష్వీతి.) ఆత్మని స్వస్థిం శ్చ ఆహ మవస్థితః అంతఃప్రవిశ్య భారతత్వేన స్థితః. ఆత ఏవ
పర్వాత్మా సర్వళరీరగః. ౪౪

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి.) క్రియాయోగానాం పత్రై ర్మార్గైః ప్రకారై రితి యావత్.
ఉభయత ఇహముత్ర చాభీషితాం సిద్ధిం పరిం విందతి లభతే. ౪౫

శక్తం ప్రత్యాహ (మదర్చా మితి.) తావ ద్భుధం మందిరం కారయేత్ తత్ర మదర్చాం
మత్సృతిమాం ప్రతిష్ఠాప్య పుష్పిద్యానాని చ కారయేత్ మహావర్స స్వన్వహం చ పూజాదీనాం.

ఏ కా ద శ స్కంధే - సప్తవింశో ఽధ్యాయః :

౩౪౩

(చిత్రప్రసాదనహేతుకక్రియా యోగాభివర్ణనపట్టం)

క్షేత్రార్పణపురగ్రామాన్దత్వా మత్పార్జితా మియాత్.

౫౦

ప్రతిష్ఠయా సార్వభౌమం సదృశా భవనత్రయమ్.

పూజాదినా బ్రహ్మలోకం త్రిభి ర్మత్పామ్యతా మియాత్.

౫౧

మా మేవం నిరపేక్షేణ భక్తియోగేన విస్తతి,

భక్తియోగం స లభత ఏవం యః పూజయేత మామ్.

౫౨

య స్సైదత్తాం పరై ర్దత్తాం హరేత సురవిప్రయోః,

వృత్తిం స జాయతే విద్భు గ్వర్షాణా మయుతాయుతమ్.

౫౩

కర్తు శ్చ సారథే ర్హేతో రనుమోదితు రేవ చ.

ప్రవాహార్థం సంతతానువృత్త్యర్థం పూజాద్యాక్రితాః క్షేత్రాదీః దత్వా ఆరాధకేభ్య ఇతి శేషః. మహ్య మితి వా మత్పార్జితాం మత్సమానైశ్చర్యం ప్రాప్నుయాత్. తత్ర యాత్రావిశిష్టేషు సర్వసు మహాజన సమాగమ ఉత్సవః వసంతాదిమహోత్సవః. తై రాక్రితాః తద్యుక్తా విత్కర్యః. తాన్ క్షేత్రాదీ నితి సంబంధః.

౪౯-౫౦

సార్వభౌమం సర్వపృథ్వీపతిత్వం, సదృశా మందిరనిర్మాపణేన త్రిభిః. ప్రతిష్ఠా సదృశానైః మత్పామ్యతాం మత్పాదర్య మితి యావత్.

౫౧

యస్టు నిరపేక్షేణ ఫలాభిసంధినిరపేక్ష మా మిత్యం పూజయే త్సభక్తియోగం లభతే స చ భక్తియోగేన మా మేవ విందతే ప్రాప్నోతి.

౫౨

దత్వా మత్పార్జితా మియా దితి దానఫల ముక్తం కిం తర్హ్యపహరఫల మిత్యత ఆహ (య ఇతి.) సురవిప్రయోః దేవబ్రాహ్మణయోః విద్భుక్ అమేద్యభోజీ.

౫౩

స కేవల మిదం ఫలం దాత్రపహర్తో రేవ అపి త్వన్యేషా మపి కేషాంచి దిత్వాహ-

కర్మాణాం భాగినః ప్రేత్య భూయో భూయో స్తి తత్ఫలమ్

౫౪

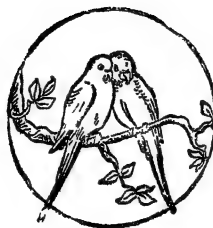
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే.
సప్తవింశోఽధ్యాయః.

(కర్తృ రీతి.) కర్తృః ప్రయోజ్యస్య పారథేః సహచారిణః హేతోః ప్రయోజకస్యానుమోదితుత్వైతత్ఫలం
మతః యతః కర్మణాం దానాసహారరూపాణాం భాగినః. భోగిన ఇతి పాఠే తత్ఫలభోగినః. తత్రాపి
విశేష మాహ తత్ఫలం దానాహారాదిఫలం ప్రేత్య షరణోక్తే భూయో భూయః ఉత్తరోత్తరం భూయిష్ట
మిత్యర్థః.

౫౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయవయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన
తద్గుణకమలవరివయస్రసన్నతత్సృక్తిసమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం.
సప్తవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—

పరస్వభావకర్మాణి న ప్రశంసేన్న గర్హయేత్,

విశ్వ మేకాత్మకం షశ్య స్పృకృత్యా పురుషేణ చ.

పరస్వభావకర్మాణి యః ప్రశంసతి నిష్ఠతి,

స ఆశు భ్రత్యతే స్వార్థా దనత్యభినివేశతః.

తైజసే నిద్రయాఽఽపన్నే పిండస్థో నష్టచేతనః,

మాయాం ప్రాప్నోతి మృత్యుం వా తద్వన్నానార్థదృ క్షుమాకా.

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

యద్యప్యేవం దాతా తత్సారథ్యాదయ శ్చ ప్రశస్యాః అపహర్తృదయ స్తు విందా. స్తథాఽపి ప్రశంసావిందే న కుర్యా దిత్వాహ (పరస్వభావకర్మాణి.) పరస్య అన్యస్య స్వభావ కర్మాణి స్వభావానుగుణావి దానాపహరసహక్రియాద్యాత్మకాని కర్మాణి. న ప్రశంసేత్ నాపి గర్హయేత్ కింతు విశ్వ మేకాత్మకం మదంతర్యామికం మచ్ఛరీరభూతం వశ్యే దిత్యర్థః.

అన్యథా త్వనర్థ ఇత్వాహ (పరస్వభావేతి.) యః ప్రశంసతి విందతి చ నః, అనతి దేహే, అభినివేశతః ఆత్మాభిమానాత్ స్వార్థా దాశు భ్రత్యతే. స్వార్థోఽత్ర స్వాధిక్యతో జ్ఞానయోగః.

అసత్యభినివేశస్య స్వార్థభ్రంశహేతుత్వ ముపపాదయతి (తైజస ఇతి.) తైజసశబ్దోఽ త్రాహంకారకార్యే దేహాత్మాభిమానే లక్షణయా వర్తతే తస్మి. నిద్రయా తత్తుల్యయా అవిద్యయా దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాపన్నే ప్రాప్తే సతి పిండస్థో దేహస్థోఽపి జీవః నష్టచేతనః సుప్తసం జ్ఞానః, మృత్యుం వాశబ్ద ఇవార్థః, మృత్యుతుల్యాం మాయాం సూక్ష్మరూపాం ప్రకృతిం ప్రాప్నోతి. ప్రకృత్యా తిరోహితో భవతి, నానార్థదృక్ నానావిపదేహాభిమానీ పురుషః ప్రబుద్ధోఽపి తద్వత్ తత్త్వ జ్ఞానవిరహో త్సుప్తకల్ప ఇత్యర్థః.

కిం భద్రం కిమభద్రం వా ద్వైతస్యావస్తునః కియత్,
వాచోదితం తదన్యతం మనసా ధ్యాతమేవ చ.

చాయాప్రత్యాహ్వయా భాసా అనంతోఽవ్యర్థకారిణః,
ఏవం దేహాదయో భావా యచ్ఛంత్యా మృత్యుతో భయమ్.

ఆత్మేవ తదిదం విశ్వం సృజ్యతే సృజతి ప్రభుః.

నను దేహధర్మాణా మాత్మ న్యాహేపేణ స్తుతినిందయో రిథ మనర్థహేతుత్వేఽపి తేషాం తద్గతత్వం పశ్యతో విందతః స్తుతత శ్చ న కోఽవ్యనర్థ ఇత్యత అహ (కిం భద్ర మితి.) న వసత్వే కరూపతయేత్యవస్తు, తస్య ద్వైతస్య భిన్నస్య, నానావిధస్య దేహ స్వాత్మవస్తువ్యతిరిక్తత్వావిశేషా త్కియత్ కిం భద్రం కిం మంగళం, కిం వా అభద్రం దేవాదిశరీరస్య క్రిమ్యాదిశరీరస్య చ ప్రకృతిపరిణామరూపత్వావిశేషాత్ ఏపేకగర్వాదికాలకృతావస్థాద్యవిశేషా వ్యాభద్రత్వా దభద్రైకరూపేషు కి మభద్రత్వాదిచింతిత్యర్థః. వాచోదితం దేవాదిశబ్దోదితం మనసా ధ్యాతం అహ మభిమానాన్నదం, య ద్దేవాదిశరీరం త దన్యతం, దేహగతదేవత్వాదిక మాత్మ న్యసత్య మిత్యర్థః. అతో దేహదృష్ట్యా చ న స్తుతినిందే యుక్తే ఇత్యర్థః.

నన్వాత్మవి దేహగతాకారిస్యాసత్యత్వే కథం తర్హి తదభినివేశమాశ్రేణానర్థ ఇత్యపేక్షయా మయథావద్ధృఢ్యమాణానా మనర్థహేతుత్వం దృష్టాంతముఖే నోపపాదయతి (చాయేతి.) యథా చాయా రాక్షసత్వేన ప్రతీయమానా భయహేతుః నన్వాత్మచాయేతి ప్రతీయమానా యథా చ ప్రత్యాహ్వయః ప్రతీకల్పః స చ గిరిగుహగతవత్సాంతరశబ్దత్వేన ప్రతీయమానో భయహేతుః, న త్వాత్మీయత్వేన ప్రతీయమానః అభాసః స్వాప్నో బాధకవర్గః స చ, జాగ్రదవస్థాప్రతిపన్నకుల్యతయా ప్రతీతో భయహేతుః న తు స్వాప్నతయా అనంతో హ్యర్థకారిణః స్వయ మకార్యకరస్వరూపా అపి అయథావద్ధృఢ్యమాణాః కార్యకరా భవంతి, ఏవం దేహాదయో, భావా అర్థా ఆత్మతయా ప్రతీయమానాః ఆమృత్యుతః, మృత్యు రత్ర ప్రాకృతప్రళయః ఆప్రళయాదిత్యర్థః. భయం సంస్కృతిభయం యచ్ఛంతి.

ఏవం స్తుతినిందాహేతుభూతరాగద్వేషాభావాయ చిదచిదాత్మకప్రపంచే చిదచిద్దేదముక్త్యాఽథ కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మోపాదానకత్వేన తదనన్యత్వా చ్చ న స్తుత్యాదీత్యాహ (ఆత్మైవేతి సాఁప్రతీతిః) ఆత్మా వరమపురుషః త దేకాత్మకం ద్వాత్మకం చ ఇదం విశ్వం, ఆత్మైవ వరమాత్మై

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనముద్భవః)

త్రాయతేత్రాతివిశ్వాత్మా హీయతే హరతిశ్వరః.

౬

తస్మా న్నహ్యత్మనోఽన్యస్మా దన్యో భావో నిరూపితః,
నిరూపితేయం త్రివిదా నిర్మూలా భాతి రాత్మని

౭

వేత్తవ్యః. తదవపాదయతి (సృజ్యత ఇతి.) స్వయం చిదచిద్విశిష్టాకారేణ సృజ్యతే. త్రాయతే హీయతే, ఇత్యేతైః పదై రుపాదానత్వముక్తం, సృజతీత్యాభిర్నిమిత్తత్వం తచ్చ విశేషాకారే జేత్వవ గంతవ్యం. తత్ర ప్రభు రిత్యనేనోపాదానత్వోపయుక్తం సర్వశక్తిమత్త్వం వివక్షితం. ప్రభుః సమర్థః. సర్వశక్తి రితి యావత్, రక్ష్యత్వరక్షకత్వయో రేకస్మి న్ముపసత్తిద్వ్యోతనాయ విశ్వాత్మేత్వముక్తం. ఆత్మాహ్యంతః ప్రవిశ్య ప్రశాననేన దారకః కర్మామగుణం తత్త్వ మేవ హీన్యసన్య రక్షకత్వం నామ విశ్వస్య శరీరత్వోక్త్యా తస్య సాక్షి ద్రక్ష్యత్వం తద్వారా త్వాత్మన ఇతి ఫలితం. శరీరగతధర్మాణాం తద్వారా శరీరవర్తంతత్వాత్ తేషాం తత్పర్యంతత్వం నామతన్నిర్వాహకత్వ మేవ. ఈశ్వర ఇత్యనేన కృత్స్నిస్య జగత స్సంహార్యస్య తద్విభూతిత్వావగమా త్రదిచ్ఛాప్రతిఘాతకాభావః ఫలితః.

౮

(తస్మా ితి.) తస్మా త్స్వనిష్ఠస్వాబ్రహ్మత్వకస్య వస్తునోఽభావాత్ యద్వా, బ్రహ్మణ ఏవ కృత్స్నిప్రపణ్నోపాదానత్వా ద్విశ్వాకారేణ తస్యైవావస్థితత్వాత్ ఆన్యస్మాత్ పృథక్సిద్ధాత్ ఆత్మనో బ్రహ్మణ స్సకాశాత్ ఆన్యః పృథ క్సిద్ధో భావః న హి నిరూపితః అస్మాత్ ఆత్మా పృథక్సిద్ధః తచ్చాత్మనః పృథక్సిద్ధ మిత్యేవం న నిరూపయితుం శక్య మిత్యర్థః. నను వై శేషికాదయ ఈశ్వరస్య నిమిత్తత్వ మేవ మన్యంత ఇతి కథం తస్యోపాదానత్వ మపీత్యత స్తా నిరూపా (నిరూపితేతి.) త్రివిదా సమవాయ్యసమవాయినిమి త్తరూపమిథఃకారణభేదవిషయా ఆత్మని వై శేషికాద్యాత్మని భాతి రాభాతిః ప్రతీతి రితి యావత్. నిర్మూలా ప్రమాణకూన్యేతి నిరూపితా యద్వా, జగత్కార్యం చే త్కారణేన మిథో భిన్నేన భవితవ్య మిత్యేవం నిరూపితా భాతి నిర్మూలేత్యర్థః. ప్రమాణాభావోఽపి యుక్తే రేవ మూల మితి న వాచ్యం కాలఘటనంయోగం ప్రతికాల స్వై కస్వైవ నిమిత్తోపాదానత్వోభయవిధకారణత్వస్య తై రవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వా దితి భావః. యద్వా యతోఽన్యో భావో న విరూప్య స్తతో విందాన్సకంసో పేక్షిరూపేణ త్రివిధవిషయప్రతీతి ర్భూమాత్మికేత్వాహ (నిరూపితేతి.) నిర్మూలా ప్రమాణకూన్యా కేవలం భ్రమరూపేతి యావత్ నిరూపితా నిశ్చితా.

౯

ఇదం గుణమయం విద్ధి వివిధం మాయయా కృతమ్.

ఏత ద్విద్వా న్మదుదితం జ్ఞానవిజ్ఞాననై పుణమ్.

నానిన్దతి న చ స్త్రోతి లోకే చరతి సూర్యవత్.

ప్రత్యక్షేణానుమానేన నిగమే నాత్మసంవిదా.

ఆద్యన్తవ దనద్ జ్ఞాత్వా నిస్సంగో విచరే దిహ.

శుద్ధవ ఉవాచ—

నై వాత్మనో న దేహస్య సంస్మృతి ర్దృష్టుదృశ్యయోః.

అనాత్మస్వదృశో రీశ కన్యేద ముపలభ్యతే.

౧౦

నను పరమాత్మన ఉపాదానత్వే వికారాశ్రయత్వాపత్తి రిత్యత ఆహ (ఇద మితి.) ఇదం పరిదృశ్యమానం త్రివిధం విందాప్రళంసోపేక్షవిషయత్వేన ప్రతీయమానం యద్వా సర్గస్థితిలయరూపా వస్థాయుక్తం, జగ ద్గుణమయం సత్వాదిప్రకృతిగుణవికారరూపం విద్ధి. అతో వికారాః పరిణామాదయో గుణగతా ఏవేతి భావః. గుణమయస్య కథం పరమాత్మోపాదానకత్వ మిత్యత స్తద్విశిషిష్టమ్. మాయయా కృతం మాయయా సంకల్పరూపేణ జ్ఞానేన గుణేషు ప్రవిశ్య కృతం ఆత ఉపాదానత్వ మస్యవిరుద్ధం తస్య సర్వాత్మకత్వా దితి భావః. ఏత దితి. జ్ఞానవిజ్ఞాననై పుణం జ్ఞానం ప్రకృతిపురుషయోః పరస్పరం వై లక్షణ్యజ్ఞానం విజ్ఞానం తాత్పర్యం పరమపురుషస్య విలక్షణత్వజ్ఞానం తత్ర నై పుణం కౌశలం విద్వా న్ను విందతి నాపి చ స్త్రోతి కింతు, సూర్యవ ద్గుణదోషాభివేళరహిత శ్చరతి చరే దిత్యర్థః.

సూర్యవ చ్చరే దితి దృష్టాంతముఖేనాభిరుత మర్థం దాహ్యంతికే సప్తయతి (ప్రత్యక్షేణేతి.) ప్రత్యక్షేదిభిః కృత్స్న ముద్రహ్మకీటం శరీరజాల మాద్యంతవత్ ఉత్పత్తివిధనవత్ అనత్ సత ఆత్మనోఽన్యచ్చేతి చ జ్ఞాత్వా నిస్సంక్షో క్వాన్యనాసక్తః ఇహలోకే చరేత్.

అజ్ఞాన్యాద్యవయవచ్చేదేఽప్యాత్మన స్తదదర్శనాత్ భిన్నానాం దేహవయవానా మనాత్మత్వం ప్రత్యక్షం ఏవ మేవానుమానా దవయవాంతరాజా మనాత్మత్వవిద్ధిః యది దేహాత్మానా మిథోఽత్యంత విలక్షణో కస్య తర్హి సుఖదుఃఖానుభవాత్మక స్సంసార ఇతి పృథ్వితి (నై వేతి.) హేతుశ కస్య స్యాత్. సంస్మృతి, రిత్యనుషంజ్యతే, న కస్యాపీత్యత ఆహ (ఉపలభ్యత ఇతి.) సుఖదుఃఖానుభవో దృశ్యతే హి అతః ప్రత్యక్షవిరోధా న్ను సంస్మృతి రపహ్నితుం శక్యేతి భావః.

౧౦

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనమటః)

ఆత్మాఽవ్యయోఽగుణ శుద్ధ స్వయంజ్యోతి రనావృతః,

అగ్నివ ద్దారువ ద్దేహ స్త్యచిత్త-స్వేహ సంస్మృతిః.

౧౧

శ్రీరగవా సువాచ—

యావ ద్దేహేంద్రియప్రాజ్ఞై రాత్మన స్సన్నికర్షణమ్.

సంసారః ఫలవాం స్త్రావ దసార్థోఽవ్యవివేకతః.

౧౨

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంస్మృతి ర్న నివర్తతే.

సంస్మృత్యసంభావనాయాం హేతుత్వేనాత్మానం విశిష్ట (ఆత్మాఽవ్యయ ఇతి.) ఆత్మా స్వయం శబ్దః పూర్వోత్తరాభ్యాం సంబధ్యతే స్వయ మాత్మనా శుద్ధః స్వభావత శుద్ధ ఇత్యర్థః. స్వయం జ్యోతిః స్వయం ప్రకాశః అసమానప్రకాశః అనావృతః కర్మరూపావరణరహితః, అగుణః సత్వాది గుణానాశ్రయః అవ్యయః జన్మమరణాదివికారరహితః దేహ స్త్యచి జ్ఞః విజాతీయయో రపి దేహాత్మనో రవిభాగే నావస్థితౌ దృష్టాంతోఽగ్నివ ద్దారువ దితి, కస్వేహ సంస్మృతిః అజడస్యాప్యాత్మనః స్వక శుద్ధత్వాత్ అశుద్ధస్యాపి దేహస్య జడత్వా న్న సంస్మృతిః స్యా దితి ప్రశ్నార్థః.

౧౧

స్వత శుద్ధస్యాప్యాత్మనః ప్రకృతినందించే నాశుద్ధత్వా త్సంసార ఇతి వరిహరతి(యావ దితి.) యావ దాత్మనో, దేహాదిభిః సన్నికర్షణం సంబంధః తావ దసార్థోఽప్యాత్మని స్వత ఏవాఽవిద్యమానోఽపి సంసారః తదావహో దేవాద్యాకారః ఫలవా వ్యిద్యమానకల్పః సుఖదుఃఖజనకః కుతః అవివేకతః దేహవిలక్షణస్వస్వరూపాజ్ఞానాత్ అవివేకకృతసంబంధాదేవ తస్యాశుద్ధి రితి భావః, అవివేకిన ఇతి పాఠే తదాత్మనో విశేషణం, అవివేకా ద్దేహాదిభిః, సన్నికర్షణం తత స్సంసారః ఫలవాః, “అవిద్యాసంచితం కర్మే”తి వచనా దవివేకస్య ప్రకృతినందించేహేతుత్వం కర్మద్వారావగంతవ్యం, ఏవం చాహంకారముమకారకృతపుణ్యపాపాదీనప్రకృతినందించా త్సంసార ఇత్యభిప్రాయః.

౧౨

ఆత్మ న్యనిద్య మానా దపి దేవమసుష్యాద్యాకారా త్సంస్మృతి రిత్యేతదేవ దృష్టాంత ముఖేనోపపాదయతి (అర్థ ఇతి.) దేవమసుష్యాద్యాకారే, అవిద్యమానేఽపి ఆత్మ న్యనశ్యపి విషయాఽద్యాయత స్తస్య సంస్మృతి, ర్న నివర్తతే స్థూలోఽహం కృశోఽహం మమైతే కళత్రాదయః మమైతే ప్రతికూలా శ్శబ్దాదయ ఇమే త్వనుకూలా ఇత్యేవం ధ్యాయత ఇత్యర్థః, యథా స్వప్నే అన్ధాగమః

ధ్యాయతో విషయా నన్య స్వప్నేననర్థగమో యథా.

౧౩

యథా హ్యప్రతిబుద్ధస్య ప్రస్వాపో బహ్వనర్థకృత్.

స ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య న వై మోహాయ కల్పితే.

౧౪

శోకహర్షభయక్రోధరోభమోహస్పృహాదయః.

అహంకారస్య దృశ్యస్తే జన్మమృత్యా చ నాత్మనః.

౧౫

దేహేంద్రియప్రాణమనోఽభిమానో జీవోఽన్తరాత్మా గుణకర్మమూర్తిః.

స్వాన్నదేహస్యానాత్మత్వం సంప్రతిపన్నం, తథాఽపి తస్మాత్త్వధ్యాసాదనర్థగమ స్తాదాత్మికదుఃఖానుభవో భవతి తద్వ దిత్యర్థః.

౧౬

స్వాన్నదేహస్యానాత్మత్వసంప్రతిపత్తిం, తద్దేహావగమే తు తదభిమానప్రయుక్తదుఃఖాభావం చ దర్శయతి (యథా హీతి.) ప్రస్వాపకల్మషః స్వప్నవరః, తస్య దేహాత్మాభిమానద్వారా బహ్వనర్థకృత్త్వం వివక్షితం, స ఏవ ప్రస్వాప ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య తస్మా దుత్థితస్య మోహాయ న కల్పితే తద్దేహాభిమానరూపమోహజననద్వారా సుఖదుఃఖకృత్త్వం న్న భవతీత్యర్థః.

౧౭

దృష్టాంతేనాభిప్రేత మర్థం దాష్టాంతికే దర్శయతి (శోకేతి.) శోకాదయో జన్మమృత్యా అహంకారస్యాహంకారయుక్తస్యాత్మనః, న తు తద్వియుక్తస్య మత్స్వరీయార్క అద్యజంతోఽత్రాహంకారకల్మషః, అనాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతుః, ప్రకృతిపరిణామవిశేషోఽహంకారః, తత్ప్రయుక్తా శోకాదయో న త్యాత్మన స్వాధావికా ఇత్యర్థః. దుఃఖాజ్ఞానమలా దర్శాః, “ప్రకృతే స్తేన చాత్మన” ఇత్యాదివ దయ మేవార్థః.

౧౮

అహంకారస్య దృశ్యంత ఇత్యహంకారస్య సంస్కృతిహేతుత్వేన ప్రాధాన్య ముక్తం. అథ సంస్కృతిహేతున్ సర్వాణాం సంకలయ్య దర్శయతి (దేహేంద్రియేతి.) అభిమానః అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధిః. జీవస్య సంస్కృతిహేతుత్వం కర్మానుష్ఠాతృతయా అంకరాత్మపరమాత్మా తస్య సంస్కృతిహేతుత్వం కర్మఫలప్రదత్వేన గుణా శ్చ కర్మాణి చ మూర్తివ ద్యస్య విదేయాని స ఇత్యంకరాత్మవిశేషణం, గుణకర్మమూర్తితి పాతాంతరే తు గుణాః సత్త్వాదయః కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని చ మూర్తయశ్చ, గుణకర్మమూర్తినమాహరైకవద్భావః, మూర్తికల్పో జేవమనుష్యత్వాదిజాతినరః, దేహస్య పృథగుక్తత్వాత్

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనపుట్టః)

సూత్రం మహా నిత్యురుధేవనీత స్సంసార ఆధావతి కాలతంత్రః.

౧౬

అమూల మేత దృహూరూపరూపితం మనో వహః ప్రాణశరీరకర్మ.

జ్ఞానాసినోపాసనయా శితేన చ్చిత్వా ముని గ్గాం విచరే దత్పష్టః.

౧౭

జ్ఞానం వివేకో నిగమ స్తవశ్చ ప్రత్యక్ష మైతిహ్య మథానుమానమ్.

ఆద్యస్తయో రస్య యదేవ తేవలం కాల శ్చ హేతు శ్చ తదేవ మధ్యే.

౧౮

సూత్రం మహాన్ సూత్రభూతోఽహంకారాదికార్యతత్త్వాదారభూతో మహా నిత్యర్థః. ఉరుధా బహుధా-
ఇతిశబ్దో హేత్యర్థః. ఉరుభ్య ఏకేభ్య ఇత్యర్థః. సంసారః కాలతంత్రః. కాలవళః కాలో హి హేతు
రితి భావః. ఆధావతి ప్రవర్తతే.

౧౬

క స్తర్హి తన్నివృత్త్యుపాయ ఇత్యత ఆహ (అమూల మితి.) బహుభిః. దేహాదిరూపై
ర్హేతుభిః. రూప్యత ఇతి తథా తత్ మన ఆదీనాం కర్మ మన ఆదిభిః కృతం కర్మేత్యర్థః. తదేత
త్సంస్కృతిమూలం అమూలం యథాతథా జ్ఞానాసినా చిత్వా కథంభూతేన ఉపాసనయా మమోపాసనయా
శితేన సంతతానువృత్తేన చిత్వేత్యన్య చేదనాయోపక్రమ్యేత్యర్థః. జీవద్దశాయాం నిర్మూలచేదనా
సంభవాత్ న తృష్ణా శబ్దాదిషు యన్య సః మునిః కుఠాశ్రయనంశీలనశీలః. గాంభూమిం విచరే దిత్యర్థః.
జ్ఞానోపాసనే తన్నివృత్తిహేతు రితి భావః.

౧౭

కీదృశం తజ్ఞానం. కావి పున స్తత్పాదనా వీత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞానం వివేకో నిగమ
ఇతి కార్యకారణయో రభేదాభిప్రాయకం సామానాధికరణ్యం. వివేకాదినా జ్ఞానం విష్ణౌద్యత ఇత్యర్థః. తత్ర
నిత్యత్వానిత్యత్వాదిభి రాత్మానాత్మనోః, పరస్పరవ్యావర్తకధర్మేణ నిరూపణం వివేకః. తవః కర్మయోగః
నిగమః కాస్త్రాధ్యయనజం జ్ఞానం ఆత్మానాత్మనో రహంతయేదంతయా చానుభవః. ప్రత్యక్షం ఐతిహ్య
మునదేశః, అనుమానం కృష్ణ్యాదిదృష్టాంతేన కర్మఫలానిత్యత్వానుమానం. ఏవం సాధనా న్యక్తాని
అథ జ్ఞానాకార మభినయేన నిరూపతి (ఆద్యంతయో రిత్యాదిభిః సార్తై శ్చకుర్భుః.) అన్య దేహస్యా
ద్యంతయోః, యత్కేవలం శరీరరహితం. మధ్యేఽపి తదేవాత్మన్వరూపం న తు శరీర మాత్మాత్మే
త్యేవం విధం జ్ఞాన మిత్యర్థః. కాల శ్చేతి చ స్త్యర్థః. హేతు శ్చేతి. బోధవారణార్థకః, కాల ఏవ
హేతుః. “బహుస్యా” మితి భగవత్పుంకల్పకాల ఏవైవంవిధ స్యాత్మనో దేహానందంభవిమిత్త
మిత్యర్థః.

౧౮

యథా హిరణ్యం సుకృతం పురస్తా తృణా చ సర్వస్య హిరణ్యయస్య.

తదేవ మధ్యే వ్యవహార్యమాణో నానాపదేశై రహ మస్య తద్యత్.

౧౯

విజ్ఞాన మేతత్త్రియవస్థ మంగ గుణత్రయం కారణకార్యకర్తృ.

సమన్వయేన వ్యతిరేకత శ్చ యే నైవ తుర్యేణ తదేవ సత్యమ్.

౨౦

న య త్పురస్తా దుత య న్న పశ్యాన్మధ్యే చ త న్న వ్యపదేశమాత్రమ్.

భూతం ప్రసిద్ధం చ పరేణ యద్యచ్ఛత్రదేవ సత్త్వా దితి మే మనీషా.

౨౧

తదేవ జ్ఞానం దృష్టాంతే దర్శయతి (యథేతి.) సుకృతం సుష్ఠ కృతం సమ్యక్ కృతపాక శోధిత మిత్యర్థః. త త్సర్వస్య హిరణ్యయస్య కటకమటటాదేః పురస్తా తృణా చ్చ అతో మధ్యేఽపి తదేవ నానాపదేశై ర్నానానామః రజతాదిమిశ్రణవిభింధనై ర్వ్యవహార్యం భవతి. విభిద్ధం హిరణ్యం కటకమటటాదివిర్మాణదశాయాం రజతాదిమిశ్రం క్రియతే. తస్మిశ్ర మపి భూషణావస్థహిరణ్య మితి వ్యవహీయతే. స చ వ్యవహారో బ్రాంతిమూలః, నిరూపకై స్తు రజతాదిమిశ్రణా త్పూర్వం అగ్నిశోధనా తృణా చ్చ యత్కేచం హిరణ్యం తదేవ మధ్యేఽపి హిరణ్యశబ్దవాచ్యం న తు రజతాద్యంకోఽపీతి వ్యవహీయతే స చ న బ్రాంతిమూలః. తద్యత్ ఏవం అహమర్థోఽప్యాత్మా దేహసంబంధా త్పూర్వా పరకారయో రివ మధ్యేఽపి దేహవిలక్షణ ఏవ దేహసంఘేకసేనాహ మితి ప్రకవత్తి స్తు బ్రాంతి రేవేత్యర్థః. దాష్టాంతికసామర్థ్యా దృష్టాంతే తోహంతరమిత్రత్వ మవగమ్యతే.

౧౯

కించ (విజ్ఞాన మితి.) కారణ మింద్రియవర్గః, కార్యం శరీరం కర్తృ మహత్తత్త్వకార్య మనాత్మ న్యాత్మాభిమానసేతు రహంకారతత్త్వ మితి త్రియవస్థం త్రిధాఽవస్థితం యకారస్య పృథ క్పృథక్సంబంధోఽనురోధాత్. అజ్గ హేఽద్ధవ త్రిగుణం త్రిగుణవరిణామాత్మకం అచేతనం సమన్వయేన వ్యతిరేకత శ్చ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యేన తుర్యేణోక్తావస్థాత్రయరహితేనాత్మతత్త్వేన ప్రవర్తత ఇతి శేషః. తదేవాత్మకత్త్వం సత్యం అపరిణామీ త్యేనంబిధ మప్యేతజ్ఞానాని నోపాసనయేత్సుక్తం విజ్ఞాన మిత్యర్థః. త్రియవస్థ త్త్వస్యోత్పత్తిస్థితినిధనాత్మకావస్థాత్రయధా గిత్యర్థః. తత్రాత్మని దేహంతరవస్థితే సతీంద్రియాదీనాం ప్రవృత్తి రిత్యన్వయః. తదవగమే తు న ప్రవృత్తి రితి వ్యతిరేకః.

౨౦

(న య దితి.) యత్ శరీరం పురస్తాత్ ఉత్పత్తేః పూర్వకాలే నాత్మా భవతి ఉతాపి చ పశ్యాన్నానంతర మపి నాత్మా తన్మధ్యేఽపి నాత్మా భవతి స్థూలోఽహ మితి వ్యవహారమాత్రం న ఏష వ్యవహారో బ్రాంతిమూలక ఇత్యర్థః. భూతం దేహస్య పూర్వాపరకాలయో రపి విద్యమానం యదాత్మ తత్త్వం పరేణ ప్రమాణేన ప్రసిద్ధం తదేవ స్వాత్ సద్దైకరూపం స్వా దితి చ తత్ జ్ఞానానినేత్సుక్తం జ్ఞాన మితి మే మనీషా మతిః. మే మత చిత్త్యర్థః.

౨౧

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనమట్టః)

అవిద్యమానోఽప్యవభాతి యో వై వైకారికో రాజస ఏష సర్గః.

బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతి రతో విభాతి బ్రహ్మాంధియార్థాత్మవికారచిత్రమ్. ౨౨

ఏవం స్ఫుటబ్రహ్మవివేకహేతుభిః పరాపవాదేన విశారదేన,

కిం చ (అవిద్యమాన ఇతి.) వైకారికః. ప్రకృతివికారరూపః. రాజసః రజోగుణో
ద్రిక్తతయా ప్రవృత్తిస్వభావః. ఏష సర్గః శరీరరూపసృజ్యవదార్థః. అవిద్యమానోఽపి ఆత్మవి స్వతః
ఏవావిద్యమానోఽపి అవభాతి స్వాభిమానవిషయతయా ప్రతీయతే. బ్రహ్మ పరికుద్ధం జీవాత్మస్వరూపం
తు స్వయం జ్యోతిః అతో విభాతి. అత ఇతి ల్యబ్ధోపే కర్మణి పఞ్చమీ. ఇమం సర్గ మప్రోహ్యేషున
రావృత్తం యథా తథా నిర్దూయేత్కర్మః. స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశం అవభాతి బ్రహ్మ ప్రకృతి
స్తు ఇంద్రియార్థాత్మకవికారచిత్రం ఇంద్రియాణి. అర్థాః శబ్దాదివిషయాః. తదాత్మాన స్తద్రూపాః. యే
వికారా నై ఖిత్రం తాతీత్యేవంవిద మపి తద్విజ్ఞాన మిత్యర్థః. అత్రాద్యో బ్రహ్మశబ్దో ముక్తాత్మస్వరూప
పరిః. “బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ మమృతస్యావ్యయస్య చే”తి
పరికుద్ధాత్మవి తత్ప్రయోగదర్శనాత్ ద్వితీయ స్తు ప్రకృతిపరః. “తస్మా దేతద్బ్రహ్మనామరూప మన్నం
చ జాయతే మమ మోచి ర్మహ ద్భ్రహ్మహే”తి ప్రకృతా వపి తత్ప్రయోగదర్శనాత్ బద్ధాత్మస్వరూపం
దేహసంసరా త్రన్మిత్రితయావభాతి న తు వ్యావృత్తతయా కుద్ధాత్మస్వరూపం తు తదభావాత్ పృథ
గేవావభాసత ఇత్యర్థః.

౨౩

తత్రాద్యంతయో రస్యే” త్యర్థేన సంస్మృతినివృత్త్యపాయతయోక్తస్య జ్ఞానస్య వేహ
పూర్వోత్తరమధ్యకాలక్రయానువృత్తదేహవిలక్షణాత్మకస్వరూపవిదారాత్మకత్వాకార ఉక్తః. “యథా
హిరణ్య” మిత్యనేన దేహసమ్మేశనేనాహ మితి ప్రతీతే ర్ప్రాంతిరూపత్వనిర్ణయాత్మకత్వాకారః “విజ్ఞాన
మేత” దిత్యనేన త్వన్వయ్యంతిరేకాభ్యా మాత్మనో దేహాదీప్రవర్తకత్వవిచారాకారః. “న య త్సరస్త్వా
దిత్వానిచా దేహస్యానాత్మత్వనిశ్చయాకారః. “అవిద్యమాన” ఇత్యనేన తు పరికుద్ధాత్మస్వరూపస్య
వ్యావృత్తతయాఽనభాసవిదారాత్మకత్వాకారః. తదేన ముక్తవిధస్య జ్ఞానస్య సంస్మృతినిదానభూత
దేహాత్మాజీమానచేదకత్వ ముక్తం అథాన్యాన్యపి తదుచ్చేదకాని వదః తదుపసంహరతి (ఏవ మితి.)
ఇత్థం స్ఫుటం యథాతథా బ్రహ్మవివేకహేతుభిః. బ్రహ్మణః పరమాత్మనో వివేకః ఉక్తవిధాభ్యాం
ప్రకృతిస్వరూపాభ్యాం వైలక్షణ్యనిర్ణయః. తద్దేకుభి ర్విచారాత్మకైః జ్ఞానై ర్విశారదేన వివేచన
పరాపవాదేన చాత్మని సమ్మోహం దేహబుద్ధిస్వాతంత్ర్యబుద్ధ్యాత్మకమోహం, చిత్వా అన్య పూర్వపదర్థః.

చిత్వాత్మసంమోహ ముపారమేత స్వానందతుష్టిః లభికాముకేభ్యః.

౨౨

నాత్మా వపుః పార్థివ మింద్రియాణి దేవా హ్యసు ర్వాయుజలం హతాళః.

మనోఽన్నమాత్రం దిషణా చ సత్వ మహంకృతిః ఖం క్షితి రథసామ్యమ్.

౨౩

సమాహితైః కః కరుణై ర్గుణాత్మభి ర్గుణో భవే న్యత్సవిచిత్రదామ్నః.

విషిష్యమాణై రుత కిం ను దూషణం ఘనై రుపేతై ర్విగతై రవేః కిమ్

౨౪

స్వానందతుష్టః, బ్రహ్మత్వస్వాత్మానుభవానందతుష్టః. అభికాముకేభ్యః, ఉపారమేత అభిలైః కర్మభి
స్సంక్లం న కుర్మాత్, పరావదాదో నామ పరేషాం దేహేంద్రియప్రాణాదీనాం అపవదః. అత్మ
త్వావనోదః.

౨౫

త మేవ వివృణోతి (నాత్మేతి.) పార్థివం వపుః, నాత్మా, దేవకర్మవాచ్యాహింద్రియాణి
నాత్మేత్యేవం యోజనియం, అనుః ప్రాణః, వాయుజల మితి సమాహారద్వంద్వః. వాయు ర్జలం చ
నాత్మేతి సంబంధః. అన్నమాత్రం అన్నాప్యాయితస్య మనసోఽన్నమాత్రత్వవ్యవధేః. అన్నమయం
హి సోమ్యమన ఇతి శ్రుతే. దిషణా బుద్ధిః, సత్వ మంతఃకరణం అహంకృతి రనాత్మ న్యాత్మాభి
మానహేతు రహంకారః, ఖం ఆకాళః, పపురదయో నాత్మేత్యత్ర హేతుః. అర్థసామ్య మితి అర్థానాం
సపురాదీనాం సామ్యం ప్రకృతిపరిణామాత్మకత్వేన సామ్యం యత స్తత ఇతి యత్తవృద్ధావ్యాహారేణ
సంబంధః. ప్రకృతి రేవాత్మనోఽన్యాయత స్తత్పరిణామాత్మకా పపురదయ ఆత్మా భవితు మ్మర్త
త్వర్థః.

౨౬

ఉపారమేత స్వానందతుష్టిః లభికాముకేభ్యః, ఇతి పరావదాదేన చ్చిన్నాత్మమోహస్య
స్వానందతుష్టస్వాభికామిరగ్గస్యాపరిహార్యత్వ ముక్తం న న్యేవంభూతస్య తత్సంక్షేపి న కోపి దోష
ఇత్యాళక్షితే ద్వాభ్యామ్ (సమాహితై రితి.) అన్య యద్యపి క్ష్యాదిః మత్సవిచిత్రదామ్నః సమ
సుఖ విచిత్రం దామ న్యరూపం యేన తస్య సత్వాదిగుణపరిణామాత్మకైః కరణై రింద్రియైః
సమాహితైః కో గుణో భవేత్, ఇంద్రియసమాదానే నాత్మ న్యపూర్వః కోఽపి గుణో న భవేదిత్యర్థః.
విషిష్యమాణై రపి కరణైః కిం ను దూషణం న కోపి దోష శ్చ భవే దిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః
ఘనై ర్యేషై రుపేతై ర్విగతై ర్వా రవేః, కిం న తు దోషో నాపి గుణ శ్చ యథా తద్య దిత్యర్థః. ౨ :

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగహరూపేణాభివర్ణపథ్యః)

యథా నభో వాయునలామ్బుభూగుణై ర్గతాగతై ర్వర్తుగుణై ర్న సజ్జతే.

తథాఽక్షరం నత్వరజస్తమోమలై రహంమతై స్సంస్మృతిహేతుభిః పరమ్. ౨౬

తథాఽపి సంగః పరివర్తనీయో గుణేషు మాయారచితేషు తావత్.

మద్భక్తియోగేన దృఢేన యావ ద్రజో నిరస్యేత మనఃకషాయః. ౨౭

యథామయోఽసాధు చికిత్సితో నృణాం పునః పున స్సంకుదతి ప్రరోహణ.

ఏవం మనోఽపక్వకషాయకర్మ కుయోగినం విద్యతి సర్వసంగమ్. ౨౮

నమ పరమార్థతో రపే ర్జనానాం చ న సజ్గోఽస్తి. అత పై ర్న తస్య దోష ఇత్యుక్తం
దర్శాంతికే తు సోఽప్ర్యేవేతి తదభివభావాభ్యాం గుణదోషా స్త ఏవేత్యతో నతోదృష్టానేన తా
విపేదతి (యథేతి.) వాయూదీపాం గుణైః శోషణదహనక్షేదనరజోదూసరత్నాదీభిః ఋతుగుణై
శ్శీతోష్ణాదీభి ర్వా యథా నభో న సజ్జతే విగ్ధేవస్వభావత్వా దితి భావః. తథా పరం ప్రకృతివిలక్షణం
అక్షరం సదైకయావం. అహం అహంశబ్దవాచ్యం అత్మస్వరూప మపి సంస్మృతిహేతుభిః ధర్మైః,
సంస్మృతిహేతుత్వేన మతై స్సత్వాదీభి స్తత్కారైః న సంవిద్యత ఇత్యర్థః. అతః కాముకై స్సజ్గో
న దోషాయేతి భావః. ౨౬

ఏవ మవ్యుపాయవిషృత్తిదశాయాం తద్విరోధిత్వా తృణః పరిహార్య ఇతి పరిహరతి
(తథాఽపీతి.) మాయారచితేషు ప్రకృత్యుత్పాదితేషు, గుణేషు శబ్దాదిషు సజ్గః, పరివర్తనీయః, తావ
దిత్యభిప్రేత మనది మాహ (మదితి.) యావ న్మద్భక్తియోగేన మనఃకషాయః కషాయరాగప ద్దుర్మోచ
రజః తత్కార్యభూతకామక్రోధాదిః నిరస్యేత రజోవిరసనా దృఢేన వృద్ధో భక్తియోగో నిష్పద్యతే అత
స్తన్నిష్పత్తయే తద్విరోధిరజోవివిర్హతోపాయత్వేనాసజ్గేన భవితవ్య మిత్యర్థః. ౨౭

ఏత దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయతి (యథేతి.) నృణా మమయో రోగః అసాధు,
అసమ్యక్ గృతా తథా చికిత్సితః ప్రతికృతః పునః పున ప్రరోహణ దేహాః సంకుదతి వ్యతయతి
తథా అపక్వకషాయవ ద్దుర్మోచం కర్మ పుణ్యాపుణ్యాత్మక ముపాయవిరోధి ప్రాచీనం కర్మ యస్య న
చాసా కుయోగీ తం మనః, సర్వసంగం విషయే సక్తం సత్ విద్యతి యోగా ద్భృంశయతీత్యర్థః. ౨౮

కుయోగినో విహతా అంతరామై ర్మనుష్యభూతై త్రిదశోపస్పృష్టైః,

తే ప్రాక్తనాభ్యాసబలేన భూయో యుజ్జన్తి యోగం న తు కర్మతంత్రమ్. ౨౯

కరోతి కర్మ క్రియతే చ జన్తుః కేనాప్యసౌ చోదిత అనిపాతాత్.

న తత్ర విద్వాన్ప్రకృతో స్థితోఽపి నివృత్తతృష్ణ స్వసుఖాని భూత్యా. ౩౦

తిష్ఠంత మాసీన మనువ్రజంతం శయాన ముక్షంత మదంత మన్నమ్.

స్వభావ మన్య త్కిమపీహ మాన మాత్మాన మాత్మన్త మతి ర్న వేద ౩౧

కుయోగిసంయోగస్య యోగివిరోధిత్వ ముపపాదయతి (కుయోగిన ఇతి.) త్రిదశైః
వరసమృద్ధి మనహిష్టుభి ర్దేవై, రుపస్పృష్టై శ్చోదితై, శ్మనుష్యభూతై ర్మనుష్యభూతైః, కామిభి
స్సజ్జమానై, ర్విహితాః కారితా, అంతరాయా యేషాం తే కుయోగినః, ప్రాక్తనాభ్యాసవిషయవాసనా
బలేన భూయో యోగం న యుంజంతి అపి తు కర్మతంత్ర మేవ యుంజంతి తతి స్సంసరంతీతి
భావః. ౨౯

కర్మతంత్రం యుంజంతీత్యేత దేవోపపాదయతి (కరోతితి.) అనిపాతాత్ శరీరపాతాపది
జన్తుః, స్వయ మపి కర్మ కరోతి కేనాపి జంత్యంత రేణ బోధితః ఆసౌ జ తుః,
క్రియతే కార్యతే చ స్వేచ్ఛయా పరేచ్ఛయా వా కుర్వ న్నేవాన్త ఇత్యర్థః, నను సగ్గం
పరిహరతోఽపి యత్కించి త్కర్మతంత్రం దుష్పరిహర మేవేతి పోఽపి తత స్సంసరే దిత్తిత ఆహ
(న తత్రేతి.) విద్వాన్ సగ్గస్థోక్తవిధానర్థానహత్వం జాన, న్నత ఏవ సుఖానుభూత్యా స్వానందానుభవేన
నివృత్తవిషయాభిలాషతత్సజ్జః ప్రకృతో వేదో స్థితోఽపి, న తత్ర స్థితః కుర్వ న్నవ్యకుర్వత్కల్ప
ఇత్యర్థః. ౩౦

నను శయానసనాదిసు క్రియమాణేష్యపి కథం కర్తృత్వాభావ ఇత్యత ఆహ (తిష్ఠంత మితి.)
ఉక్షంతం రేతోమూత్రే సిఞ్చంతం అన్న మదంతం భుజ్జానం స్వభావప్రాప్త, మన్యదపి దర్శనస్పృహా-
యతీకించి దీహమానం కుర్వాణ మప్యాత్మానం ఆత్మన్తమతి ర్న వేద, ఆత్మస్థా ఆత్మవిషయైర మతి
ర్వస్యసః హేతుగర్భ మిదం, అతో న వేదనాభిమన్యత్కేస్త్వదేహస్థం స్థితిగమనాదివ్యాపార మాత్మన్తత్వేన
నాభిమన్యతే తథాఽభిమానరాహిత్య మేవాకర్తృత్వ మిత్యర్థః. ౩౧

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణావర్తనమట్టః)

యది స్మృత్యన్యస్సపదింద్రియార్థం నానానుమానేన విరుద్ధమన్యత్,
న మన్యతే వస్తుతయా మనీషీ స్వాప్నం యథోక్తాయ తిరోదదానమ్. ౩౭

పూర్వం గృహీతం గుణకర్మచిత్ర మజ్ఞాన మాత్మన్యవిచిత్త మంగ,
నివర్తతే తత్పున రీక్షయైవ న గృహ్యతే నాపి విపృజ్య ఆత్మా. ౩౮

యథా హి భానో రుదయో నృచక్షుషాం తమో విహన్యా న్న తు సంవిధత్తే,
ఏవం సమీక్షనిపుణా సతీ మే హన్యా త్తమిన్రం పురుషస్య బుద్ధేః. ౩౯

ఏష స్వయం జ్యోతి రజ్ఞోఽప్రమేయో మహానుభూతి స్సకలానుభూతిః.

కిం చ (యది స్మృతిః) మనీషీ విద్యాఽ విరుద్ధం ప్రతికూలం ఇంద్రియార్థం శబ్దాదీవిషయం
అన్య దసచ్చరీర మనుకూల మింద్రియార్థజాతం వా యది యద్యపి నానా పక్షాతి తథాఽవ్యనుమానేన
అనిత్యత్వానుమానేన వస్తుతయా విత్యతయా న మన్యతే యథా స్వప్నా దుక్తాయ తిరోదదానం స్వాప్నార్థ
జాతం స్థాయితయా నాపిమన్యతే తద్వత్. ౩౭

కిం చ (పూర్వమితి) గుణకర్మచిత్రం సత్వాదిగుణానుగుణైః కర్మభిః పుణ్యాపుణ్యాత్మకై
శ్చిత్రం నానావిధ మగ్లం దేవమనుష్యాదిశరీర మజ్ఞానం చ దేహాత్మాభిమానరూపం పూర్వం జ్ఞానోత్పత్తేః
స్రా గాత్మని, అవిచిత్తం యథాతథా గృహీతం తతః పునః జ్ఞానోదయానంతర మిక్షయా మద్విషయజ్ఞా
నేన నివర్తతే నిష్పత్తిసర్వ నైక్షయా నివర్తత ఇత్యర్థః. ఆత్మా న గృహ్యతే పూర్వ మివ స్థూలోఽహ
మిత్వాదిదేహాకారేణ న గృహ్యతే, నాపి విపృజ్యః, న చ సంహారాదిభాక్ స్వాత్ “న చ పునరావర్తత”
ఇతి శ్రుతే రితి భావః. ౩౮

ఈక్షయాఽజ్ఞాననివర్తకత్వం దృష్టానైవ ప్రవశ్యయతి (యథా హీతి) తమోఽంధకారం
హన్యా దేవ న తు సంవిధత్తే సన్నిధావయతి నావస్థావయతి, ఏవం సతీ విద్యమానా మే సమీక్ష
మద్విషయం జ్ఞానం పురుషస్య బుద్ధే స్తమిన్రం స్థూలోఽహ మిత్వాదిబుద్ధి మిత్యర్థః. తస్మాదాం
సంస్కృతిం చ హన్యా దితి భావః. ౩౯

తద్విమాతే కథంభూతోఽనతివృత ఆత్మేత్యత్రాహ (ఏష ఇతి) ఏషః పరిశుద్ధో జీవాత్మా
స్వయంజ్యోతిః స్వయం ప్రకాశః, అతః జన్మాదివికారహితః, అప్రమేయః ప్రత్యక్షదివిః ప్రమాతు

ఏకోఽద్వితీయో వచసాం విరామో యేనేషితా వాగసవ శ్చరన్తి.

౧౫

ఏతావా నాత్మసంయోగో యద్వికల్పస్తు కేవలమ్,
ఆత్మ స్తుతే స్వమాత్మాన మవలమ్బో న యస్య హి.

౧౬

యన్నమాకృతిభి ర్గాఢ్యాం పంచవర్ణ మబాధితమ్,
వ్యర్థేనావ్యర్థవాదోఽయం ద్వయం పండితమానినామ్.

౧౭

యోగేనాపక్వయోగస్య యుజ్జతః కాయ ఉత్థితైః.

ఉపసర్గై ర్విహన్యేత తత్రాయం విహితో విధిః.

౧౮

మళక్యః మహానుభూతిః అపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానః, సకలానుభూతిః సర్వార్థగోచరజ్ఞానవాక్ ఏకః
అనేకద్రవ్యాత్మకత్వాభావా దేకః, అద్వితీయః ప్రాకృతదేహరహితః, ఆత ఏవ వచసాం విరామః
దేవమనుష్యాదిశబ్దానా మవిషయతయా తద్విరతిహేతుభూతః, యేనైషితాః ప్రేషితా శ్చోదితాః వాగసవ
శ్చరన్తి వ్యాప్తియన్తే స ఏష ఇతి పూర్వాసప్తాశ్రదర్శనమ్.

౧౯

చిత్వాఽఽత్మసమ్మోహం, అజ్ఞాన మాత్మవి తమిశ్రం పురుషస్య బుద్ధే, రిత్వాదేః సంస్కృతి
నిదానతయా త్యాజ్యఽయోక్త ఆత్మసమ్మోహః కియా విత్యత స్తన్నిష్కృప్య దర్శయతి (ఏతావా నితి.)
అవలంబుః ప్రకృత్యవలంబుః దేహగతః వికల్పః దేవాద్యాకారః యస్మాత్మనో నాస్తి తం స్వమాత్మాన
మృతే వినా విహాయ, విస్మృత్యేతి యావత్ కేవలే జ్ఞానైకస్వరూపే తస్మి న్నాత్మని వికల్పః దేవోఽహం
మనుష్యోఽహం కృతోఽహ మిత్యాదిరుపోఽభిమానభేద, ఇతి యత్.

౨౦

తథా దేవమనుష్యాదినామరూపైః గ్రాహ్యం పఞ్చవర్ణం పఞ్చభూతారబ్ధత్వాత్ పఞ్చవిధం
శరీరం వ్యర్థేనాపి వ్యర్థేన సహ బాధితం నిత్య మితి యత్తచ్చే త్యేతావా సేవాత్మా సంమోహ ఇతి
సంబంధః, వివిధోఽర్థో వ్యర్థః, స్వర్గాదిపురుషార్థః భోగ్యవిషయై స్సహ శరీరం నిత్య మితి తథా
దేవోఽహం కృతోఽహ మిత్యేతద్ద్వయం పండిత మాత్మానం మన్యమానానాం అర్థవాదః, తన్నాత్రం
సన్తుత ఉత్తియ మపి భ్రాంతిరూప మిత్యర్థః.

౨౧

“వివర్తతే తత్పునరీక్షయైవ” తి విషుత్తివర్తనేక్షయా నాపి విస్మృత్య ఇత్యుక్తం.
తత్రాదివ్యాధ్యాదిభి ర్విష్మై ర్భోగావిషుత్తి మాశంఖ్య తత్ప్రీతిక్రియా ముపదిశతి (యోగిన ఇతి.)
స పక్వః పరివిష్పనోఽయోగో యస్య తస్య యోగినః యోగం యుజ్జతః కుర్వత స్సతః కాయో
దేహః ఉదితై రుపసర్గై రుపద్రవైః రోగాదిభి ర్విహన్యేత, తత్రాయం విధిః ప్రతికారో విహితః.

౨౨

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణభివర్ణనమద్భుతః)

యోగధారణయా కాంక్షి దాసనైర్ధారణాన్వితైః.

తపోమన్త్రైషధైః కాంక్షి దువసర్గా నిర్విద్ధహేత్.

౩౯

కాంక్షి స్మమానుధ్యానేన మమ సంకీర్తనాదిభిః.

యోగేశ్వరానువృత్త్యా వా హన్యా దశుభదాః కుభైః.

౪౦

కేచి దేహ మిమం ధీరా స్సుకల్పం వయసి స్థితమ్.

విదాయ వివిధోపాయై రథ యజ్ఞాన్తి సిద్ధయే.

౪౧

స హి తక్కుశలాదృత్యం తదాయాసో హ్యపార్థకః.

అన్తవత్త్య చ్చరీరస్య ఫలస్యేవ వనస్పతేః.

౪౨

యోగధారణయా సోమసూర్యాగ్నిధారణయా కాంక్షి త్సంతాపకైత్యాదీః ఆనన్తైః ర్వా యో
ధారణాన్వితై ర్వాతాదిరోగాః, తపోమన్త్రైషధైః సావగ్రహసర్వాదికృతాః.

౩౯

మమానుధ్యానాదిభిః, కామాదీః యోగేశ్వరానువృత్త్యా యోగవిష్ణునదావారానువృత్త్యా
దమ్నాదీః ఇత్తం కుభై రూపాయై రశుభదా నువసర్గా హన్యాత్, ఏవ మువసర్గా నిహిత్య యోగం
విష్నాదయే దితి భావః.

౪౦

అస్యే తు దేహస్థిత్యర్థ మేవ కుర్వంతి, తద్దూషయతి (కేచి దితి.) వయసి స్థితం వృద్ధకీర
మపి మన్త్రైషధాదివివిధోపాయై స్సుకల్పం పటతరం విదాయ సిద్ధయే కాయసిద్ధయే అద్వంద్వపరకాయ
ప్రవేశాదిసిద్ధయే యోగం యజ్ఞాంతీతి యత్ తత్ కుశలైః ప్రాజ్ఞైః నాదృత్యం నాదరణీయం, కుశః,
యత స్తదాయాసః దేహస్థిరకరణాయాసః, అపార్థకః నిష్పులః, కుతః అంతవత్త్య చ్చరీరస్య కరణ
పాటవసవ్యాపేష్యాయుషాం మన్త్రైషధాదిభిః సంపాద్యత్వాభావాత్ అతో దేహదృఢీకరణకాలక్షేప
మవహాయ తస్మి న్నపి కాలే యోగః కర్తవ్యః ఇతి భావః, ఫలస్యేవ వనస్పతే రితి ఫల ముక్త
దృష్టాంతః, వనస్పతే రిత్యేతద్దర్శాంతికే అత్మనో విత్యత్వసూచనార్థమ్.

౪౧-౪౨

యోగం నిషేవతో నిత్యం కాయ శ్చే త్కల్పతా మియాత్,
తచ్చర్చిద్దధ్యాన్మ మతిమా న్యోగ ముత్పన్నజ్య మత్పరః.

౪౩

యోగచర్యా మిమాం యోగీ విచర న్మదపాశ్రయః.
నాన్తరామై ర్విహన్యేత నిస్సృహ స్వసుఖానుభూః.

౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
అష్టావింశోఽధ్యాయః.

కస్యచి త్సమాధ్యక్షత్వేనాపి ప్రాణాయామాదిషు జరారోగాద్యథావో ద్విశ్యతే సత్యం తథాఽపి
సమాధి ముత్పన్నజ్య న తత్ర సజ్జేతేత్యాహ (యోగ మితి.) కల్పతాం పటుతరత్వ మియాత్ ప్రాప్ను
యాత్. తాం దేహస్థితిం న శ్రద్ధధ్యాత్ న విశ్వసేత్.

౪౫

మత్ప్రసన్నస్య విముక్తజ్ఞైశ్చ నాస్తీత్యాహ (యోగచర్యా మితి.) విచరణా కుర్వా
మదపాశ్రయః, ఆహ మేవాపాశ్రయః శరణం యస్య సః అత ఏవాణీమాదిషు నిస్సృహః. స్వసుఖం
మచ్చేషతై కరసస్వాత్మసుఖ మనుభవతీతి తథా అంతరామై ర్న విహన్యతే.

౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయవయఃపారావారతాకానుదాకరస్య వర్ణవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపదియప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
పండికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

~~~~~

ఉద్దవ ఉవాచ—

అహం నామ మహామనో యోగచర్యా మనాత్మనః,
అహం నామ పుమా నిర్దేయ తే నే బ్రాహ్మణ్ణసాఽచ్యుత.

అహం నామ పుమా నిర్దేయ తే నే బ్రాహ్మణ్ణసాఽచ్యుత,
అహం నామ పుమా నిర్దేయ తే నే బ్రాహ్మణ్ణసాఽచ్యుత.

అథాత ఆచార్యో వాచామృజం హంసా శృయేర న్నరవిష్టలోచన,
సుఖం తు నామ యోగకర్మభి స్త్వన్మాయయాఽమీ విహతా న మానినః.

కిం చిత్ర మచ్యుతః కిం చిత్ శేషశిన్ధో దావే స్వనన్యశరణేషు యదాత్మసాత్త్వమ్.

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

సత్త్వం త్వత్సా మన్య యోగచర్యానాంకరామై ర్విహన్యత ఇతి తథాఽపి. దుష్కరేయ
మత స్ఫులభం శిష్టాస్తాపన ముపదిశేత్యాహ (సుదుష్కరా మితి.) అనాత్మనః అజితేంద్రియన్య
జమాం యోగచర్యాం బ్రహ్మచారిణాం మన్యే అతో యథాఽజ్ఞసా అనాయాసేన పుమా నిర్దేయ
ముచ్యేత తత్కాధన విజ్ఞసా స్ఫుటం బ్రూహి.

సుదుష్కరత్వం నిర్దేశకరోతి (ప్రాయశ ఇతి.) మనో యజ్ఞంతః స్వవశీకర్యాణాః అత
ఏవ మనోవిగ్రహర్థం, అనాత్మనః, కర్మితాః అత ఏవ మనసోఽనమాధానా వృ ప్రాయశః సీదంతి.

అథాత ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః కేచి త్పారాసారవివేకినః. అనందదుఃఖం అనందావహం తవ
పదామృజం సుఖం యదాత్మసా శృయేర ప్రపద్యంతే హేవిశ్వేశ్వర అమీ తే త్వన్మాయయా
విహతాః విజ్ఞేతాః, అనాత్మనః, కుటిః యత ప్రే యోగైః, కర్మభి శ్చ న మానినః యోగాది
ప్రయత్నగర్భితాః తే మనో విహతా భవంతీతి భావః.

అహం నామ మహామనో మత్సంశ్రయమాత్రేణ మన్మాయయా న విహతా ఇత్యత్ర మైవ
మిత్యాహ (తే చిద్విదాః సాక్షాత్ ఆత్రా న్న చ్యావయంతీతి తథామృత. ఏకత్ త్వదాశ్రయణ

యో రోచయ తస్మా మృగై స్స్వయ మీశ్వరాణాం శ్రీమత్కిరీటతటపీడితపాదపీఠః. *
 తం త్వాఖిలాత్మ దయతేశ్వర మాశ్రితానాం సర్వార్థదం స్వకృతవి ద్విసృజేత కో ను.
 కో వా భజేత కి మవిస్మృత ఏనుభూత్యై కిం వా భవే న్న తవ పాదరజోజుషాం సః. *
 నై వోపయ స్త్యవచితం కవయ స్తవేక బ్రహ్మాయుషాఽపి కృతమిద్ధముద స్మృతస్తః.

మాత్రేణ స్వమాయాయా స్తారయపీఠ్యేకత్ న అన్య ద్పరణం యేషాం తేషు ఆత్మసాత్త్వం
 తదదీనత్వం చ తవ కిం చిత్రం న కించి చ్చిత్ర మిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశిష్ట స్వయ మీశ్వరాణాం
 బ్రహ్మాదీనాం శ్రీమద్భిః. కిరీటానాం తదైః కోటిః పీడితం సంఘృష్టం. పాదపీఠం యన్య తథా
 భూతోఽపి మృగై స్సహ సాహిత్యం సాహాయ్య మితి యావత్ యో భవా సరోచయేత్ బృందావనే
 పంశస్సనేనకృష్టా మృగా సహావన నితి భావః. యద్వా శ్రీరామావతారే వాసరై స్సహ సఖ్య
 మరోచయ దితి భావః. అనేనశ్రయణోపయుక్తం పౌశీల్య మావేదితం. స్వయ మిత్యాదినా పరత్వం
 అకేషబంధో ఇత్యనేన వాత్సల్యం చ.

అథాన్యై రప్యాయోపయుక్తై ర్గుణై ర్వికింశా నమాశ్రయణీయత్వాతిశయ మావిస్క-
 రోతి (త మితి.) తం పరత్వవాత్సల్యసౌలభ్యసౌశీల్యయుక్తం అఖిలానా మాత్మనాం అత ఏవ
 దయతం ప్రియతమం ఈశ్వరం స్వామినం ఆశ్రితానాం సర్వార్థదం అఖిలపితృపురుషార్థదం అనేన
 జ్ఞానకృతపూర్వ్యాఖ్యగుణత్రయవత్త్వం సూచితం. తేన వినా తదసమ్మానాత్ స్వకృతవిత్ త్వదుపకారజ్ఞః
 పుమాః కో వా విసృజేత్ కృతజ్ఞానాం త్వ మేవ సేవ్య ఇతి భావః. ఉపకార స్త్వగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి
 కోవా క శ్చ పుమాః కి మపి త్వత్తోఽన్య దైవం భజేత్ కిం కిమర్థం విస్మృతయే విగతా స్మృతి ర్యన్య
 తస్మై విభూతయే ఐశ్వర్యాయ ఆత్మవిస్మృత్యాపాదకాయైశ్వర్యాయేత్యర్థః. నన్యారోగ్యభాగ్యాదిశ్రేయసే
 భాస్కరహితానాదిదేవతాంతరం సేవ్య మేవేత్యత అహ (కిం వేతి.) తవ పాదరజోజుషాం
 పరణవరాగం సేవమానవాం నోఽస్మాకం కిం వా శ్రేయో న భవేత్ అఖిలపీఠం చే త్సర్వ మపి
 సులభ మేవేతి భావః. అనేన సర్వార్థద మిత్యేతద్వివృతమ్.

కోసా ఉపకార స్సుకృతవి దిత్యత్రాఖిలేత ఇత్యత్ర త మప్రత్యుపకార్యత్వం వద
 విసృజణోతి (నై వేతి.) హేతవ కవయో బ్రహ్మవిదః. కృతం త్వత్కృత ముపకారం స్మరంతః.
 ఇద్ధముదః ఉత్కటహర్షాః, ముద్ధముద ఇతి పాఠే ఉపచితానందాః. అసచితం ప్రత్యుపకృతిం బ్రహ్మ
 యుష్కాపి నై బోయుతి నైవ ప్రాప్నువంతి. ఉపకారం దర్శయతి - యో భవాః బహిః. అవార్త

(మనస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

యోఽస్తదృహి స్తనుభృతా మకుభం నిదున్య న్నాచార్యచైత్యవపుషా స్వగతిం వ్యనక్తి. ౬

శ్రీకుక ఉవాచ—

ఇత్యుద్ధవే నాత్యనురక్తచేతసా పృష్టో జగత్క్రిదనక స్వక క్తిభిః.

గృహీతమూర్తిత్రయ ఈశ్వరేశ్వరో జగాద సప్రేమ మనోహరస్మితః.

శ్రీభగవా నువాచ—

హస్త తే వర్ణయిష్యామి మమ ధర్మా స్సమంగళాః.

యాజ్ఞో శ్రద్ధయాఽఽచరన్మర్త్యో మృత్యుం జయతి దుర్జయమ్. ౮

కుర్యా త్సర్వాణి కర్మాణి మదర్థం శనక్తైః స్మరణా.

వపుషా అంతర్వైత్యవపుషా చిత్రే భవం చైత్యం హర్షం తేన వపుషా హృది చింత్యమానేన రూపేణేత్యర్థః, తనుభృతాం అకుభ ముపం నిదున్యః దూరీకుర్యః స్వగతిం స్వయాతాత్మ్యం, వ్యనక్తి వ్యక్తం కరోతితి. ౬

జగత్క్రిదనకం క్రిదోపకరణం యన్య సః స్వక క్తిభిః స్వాసారాజాభిః, సృష్టిస్థితిసంహార సామర్థ్యాత్మికాభి శ్చక్తిభిః గృహీతం మూర్తిత్రయం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకం యేన సః స్వాత్మకం బ్రహ్మరుద్రం మూర్తిత్వయం స్వావతారరూపశ్రీవిష్ణుమూర్తి శ్రేణి మూర్తిత్రయం పరిగృహీతవా విత్యర్థః, అత ఏవేశ్వరాణాం బ్రహ్మాదీనా మపేశ్వరో భగవాన్ ప్రేమ్ణా సమాతం మనోహరం స్మితం యన్య సః జగాద. *

త్వయోక్తం మత్పుత్రయజ్ఞ మేవ సిద్ధిసాధన మిత్యభిప్రయన్ సమాశ్రితానా మావశ్యకాన్ ధర్మాన్ వక్తుం ప్రతిజానీతే (హంతేతి), సహర్షసంబోధనదోషకం హంతేతి వదం. తే తుభ్యం వర్ణయిష్యామి మమ ధర్మాన్ భగవత్పుత్రాన్ సుమగ్ధాన్ బహూన్, మజ్జకత్వ మేవావిష్కర్తు మాహ (యా నితి) యాన్ ధర్మా నాచరన్ అనుతిష్ఠన్ దుర్జయ మపి మృత్యుం మృత్యువరిశితం సంసారం జయతి. ౮

తే పున స్త ఇత్యాహ (కుర్యా దిత్యాదినా) మదర్థ మితి భావప్రదానో నిర్దేశః, మదారాధన రూపతాం స్మరణ అభినందదత్ కర్మాణి వర్ణాశ్రమోచితాని కుర్వాత్ సుయ్యర్చితే మగన్తై తే యేన స

మయ్యర్చితమన శ్చిత్రో మద్ధర్మాత్మమనోరతిః.

౯

దేశా స్పృక్త్యా స్పృజయేత మద్భుక్తై స్సాదుభి

దేవాసురమనుష్యేషు మద్భుక్తాచరితాని

౧౦

పృథ క్షత్రేణ వా మహ్యం సర్వయాత్రామహోదయా.

కారయే న్నుత్యగీతాద్యై ర్మహారాజవిభూతిభిః.

౧౧

మా మేవ సర్వభూతేషు బహిరంత రపాన్మః సే.

ఈక్షేతాత్మని చాత్మానం యథాభి మమలాభాః

౧౨

ఇతి సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మహాపూర్ణైః

సభాజయ న్మన్యమానో జ్ఞానం కేవల మహాతమమ్.

౧౩

అంతఃకరణావాంశరభేదవివక్షయా మనశ్చిత్తయోరుభయోరుపాదానం పృథక్ పృథక్ వికల్పాత్మకం మనః
స్వప్నత్వావికారిత్వశాంతత్వాని చిత్తవృత్తయాః తత్ర మనసః స్వాప్నాదుః పివృణోతి మద్ధర్మార్థే
మనోరతిః మనోపృత్తిః సంకల్పవికల్పాత్మికా యస్య సః.

౯

(దేశా నితి.) పూజయేత బహుమన్యేత సేవేతేతి యాత్రాభ్యాసేన క్షేణ మాహ మద్భుక్తై
శ్చిత్రా నితి దేవాదిషు యే మద్భుక్తాః తేషాం ఆచరితాని సేవేత

౧౦

(పృథగీతి.) పృథక్ సత్రేణ సంభూయ వా నా నా శ్చిత్రే దాదై ర్గీర్వాణి శ్చ ఆదికథేన
వాదిత్రాదినంగ్రహః యాత్రామహోత్సవాం శ్చ కారయేత్ మహారాజసమాగమః.

౧౧

(మా మేవేతి.) సర్వభూతే స్సాత్మవిచ ఆంతర్భూతాని సర్వాభ్యాసం ఆవరణరహితం వ్యాప్త
మిత్వర్థః, ఆత్మానం ప్రణాసనేన దారకం మా మీక్షేత యథా సమాకాశం తథా అమలాభయః
సిర్మలాంతఃకరణః ఈక్షేతేతి సంబంధః.

౧౨

(ఇతితి.) ఇతిశబ్దో హేత్వర్థః, అతో మమ సర్వాభ్యాసానాం పర్యవ్యవర్తమానత్వాత్
హేమహాద్భుతే సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మదపృథక్పర్థతయా వికల్పవికల్పైః మన్యమానోఽత ఏవ
సభాజయః బహుమానయో కేవలం వైషమ్యరహితం జ్ఞానం కేవలం మహాతమమ్.

౧౩

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనమట్టః)

బ్రాహ్మణే పుల్కనే ప్రేనే బ్రహ్మజ్యేష్ఠేర్కే స్ఫులిగ్గతే,
అక్రూరే క్రూరకే చైవ సమదృ కృండితో మతః.

౧౪

సర్వే వ్యభీక్షం మద్భావం పుంసో భావయతోఽచిరాత్.
స్పర్ధాసూయాతిరస్కారా స్సాహంకారాః పియన్తి హి.

౧౫

విస్ఫుజ్య స్మయమానా న్స్వాస్తమ్భం ప్రీదాం చ దైహికీమ్.
ప్రణమే దీశ్వరకలా మాశ్వచణ్డాలగోఖరమ్.

౧౬

జ్ఞానస్య కైవల్యం విస్ఫుజ్య నిర్మలభూతం జ్ఞాన మాత్రత ఏవ పండిత ఇతాహ (బ్రాహ్మణ ఇతి.) పుల్కనోఽత్యంతజాతివిశేషః. ప్రేనో బ్రహ్మస్వానహర్తా బ్రహ్మజ్యైష్ఠ్యే బ్రహ్మకులే సాధుః అక్రూరః అన్యశంసః. సర్వభూతహితాచరణై కళిలః క్రూరః సర్వభూతద్రోగ్ధా బ్రాహ్మణత్వాదీ తరతమ గోచరబుద్ధిః, సమదృక్ సర్వత్ర శరీరాణాం ప్రకృతిపరిణామరూపతయాఽఽత్యనాం జ్ఞానైకాకార తయా ఉభయేషాం పరమాత్మశరీరతయా చేత్యేనం సమా దృక్ బుద్ధి ర్యస్య స ఏవ పండితః. ౧౪

కి మత స్సమదర్శనా దిత్యత ఆహ (సరేష్వితి.) అభీక్ష మపకృత్ మద్భావం మమాత్మ కత్వం భావయతః, పురుషస్య సాహంకారాః, స్పర్ధాదయః పియంతీతి అపియంతి తిపోహితా భవంతి వివర్తంత ఇతి యావత్. స్పర్ధా కలహః, అసూయా సత్స్వపి గుణేషు దోషావిచ్ఛిన్నా తిరస్కారోఽన మానః, అహంకారో దేహోత్పాదిమానః, ఏతే స్వపరవిషయాః వివర్తంత ఇత్యర్థః. ౧౫

సమ దృథాయాం హి త్వద్భావభావనాయాం స్పర్ధావ్యవగమ, స్తద్భావ మేన తు దుర్లభ మిత్యత స్తద్వసాయ ముపదిశతి (విస్ఫుజ్యేతి.) గ్రామమృగేషు కునః, నృషు వాఙ్మీణా వశుషు తాంసా అభివ్యాప్య ఏవ మన్యేష్వపి జాత్యంతరేషు తత్ర తత్ర విహీనా నభివ్యాప్యే ణాహ. దంశన తృణ మేత్ తర్హి బాంధవాః సరిహసేయు రిత్యత ఆహ విస్ఫుజ్య స్మయమానాః స్వానితి సమ వీదోత్తమ భావభావనాశీలాః, కథ మేవం ప్రణమేయ స్తత్రాహ (దమ్మ మితి.) స్ఫుజ్యేతి సంబంధః. ఆహ ముత్తమః అమీ వికృష్టాః ఇత్యేనంవిధం గర్వం విస్ఫుజ్యేత్యర్థః. తథాఽపి తరతమదేహానుసంధానేన లజ్జితాః కథం ప్రణమేయ స్తత్రాహ-ప్రీదాం చ దైహికీం సంత్యజ్య ప్రణమేత్ ప్రణామకైః కైః కైః కైః విదధాతి (ఈశ్వర ఇతి.) కలా అవయవః, శరీర మితి యావత్. జీవహవశరీరం తా మాత్మతయా భగవా న్పువిష్టః తత స్సర్వ మీశ్వరశరీర మేవేతి భావనా ప్రణమే దిత్యర్థః. ౧౬

యావ త్సర్వేషు భూతేషు మద్భావో వోపజాయతే.

తావ దేవ ముపాసీత వాఙ్మనఃకాయవృత్తిభిః.

౧౭

సర్వం బ్రహ్మాత్మకం తస్య విద్యయాఽఽత్మమనీషయా.

పరివశ్య స్నువరమే త్వర్వతో ముక్తసంశయః.

౧౮

అయం హి సర్వకల్పానాం సద్రీచీనో మతో మమ.

మద్భావ స్సర్వభూతేషు మనోవాక్కాయవృత్తిభిః.

౧౯

న హ్యజ్ఞోపక్రమధ్వంసో మద్ధర్మస్యోద్ధవాణ్యపి.

మయా వ్యవసితం సమ్యక్ జ్ఞిర్గుణత్వా దనాశిషః.

౨౦

ఇత్థ మనుష్ఠాన స్వానధి మాహ (యావ దితి.) నోపజాయతే దృఢతరో న జాయతే తావత్ తత్ర వాగ్మృత్తిః సర్వభూతా స్ఫుద్ధిశ్య భగవతే నమ ఇత్యుచ్చారణం మనోవృత్తి రీక్ష్వరో జీవకశయేత్యుక్తా కాయవృత్తిః దండవ త్ప్రణమే ద్యువీతి.

౧౭

(సర్వ మితి.) తస్యేత్థ ముపాసీనస్య సర్వం బ్రహ్మాత్మక మేవ దృఢతరాధ్యవసాయ విషయం భవతి, తతోఽపి కి మత ఆహ (విద్యయేతి.) అత్మమనీషయా సర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వ ముద్ధిరూపయా విద్యయా పరివశ్య స్నయం పుమాః ముక్తః సంశయో యేన సః. కి మాత్మైవ దేహః కిం వా తతోఽన్యః, జీవన్మతంత్రః కిం వా పరమాత్మపరతంత్ర ఇత్యేవంవిధ స్సంశయోఽత్ర వివక్షితః. సర్వతః సర్వస్మా త్సంస్మృతినిమిత్తా దుపారమేత ముక్తో భవే దిత్యర్థః.

౧౮

ఏష ఏవోత్తమోపాయ ఇత్యాహ కల్పిత ఏభిః పరి మితి కల్పాః ఉపాయాః తేషాం మధ్యేయ మేవ సద్రీచీనః సమీచీన ఇతి మమ మతః, కోఽసౌ? యో మన ఆదీనాం వృత్తిభిః, సర్వభూతేషు మద్భావః.

౧౯

సద్రీచీనత్వ మేవోపపాదయతి (న హీతి.) మద్ధర్మస్య సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాననాఖ్య ధర్మస్య ఉపక్రమే నతి హేఉద్ధవ ఈష దపి న ప్రధ్వంసః న ఫలేన వినాభావః, మయా వ్యవసితః నిర్మితః, తథోక్తం గీతాసు “న హి కల్యాణకృత్కృచ్చి ద్ధర్మశ్చిం తాత గచ్ఛతి” ఇత్యాదినా “నేహృ క్రమనాకోఽప్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే” ఇత్యనేన చ, కుతః అనాశః నిష్కామస్య మద్ధర్మస్య విర్గుణత్వా ద్గుణబంధహేతుత్వాభావత్ మద్ధర్మస్యోపక్రాంతమాత్రస్య సద్యః కాలాంతరే వా గుణత్రయ సంబంధరాహిత్యావహన్తభావత్వా దితి భావః. కిం పున ర్వక్తవ్యం నిరాశిషో మద్ధర్మస్య న ద్వంస ఇతి.

౨౦

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనపట్టః)

యో యో మయి పరే ధర్మః కల్పితే విష్ణులాయ చేత్,
తదాయాసో నిరర్థస్యో భృయాదే రివ సత్తమ.

౨౧

ఏషా బుద్ధిమతాం బుద్ధి ర్మనీషా చ మనీషిణామ్,
యత్పుత్య మన్యతే నేహ మర్త్యేనాప్నోతి మామృతమ్.

౨౨

ఏష తేఽభిహితః కృతోఽన్య బ్రహ్మవాదస్య సంగ్రహః,
సమాసవ్యాసవిధినా దేవానా మపి దుర్గమః.

౨౩

అభీక్షం తే నిగదితం జానం విస్పష్టయక్తిమత్.

యతః లోకే యో యో వ్యాపారో నిరర్థకః. విష్ణుయోజనః చింతితవిమిషితాదిరూపః. తథా కేవల మాయాసాత్మక శ్చ స్యా తోఽపి మయి పరస్మి న్పరమపురుషే విష్ణులాయ కల్పితే చేత్ ఫలాభిసందిం విహాయ మదర్థతయా “కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా” ఇత్యాద్యుత్తరీత్యాను సంహిత శ్చేదితి యావత్ ధర్మ ఏవ ఫలావినాభూత ఏవ భవతీత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః-భయాదే రివ సత్తమ హేసత్తమ యథా భయాజ్ఞేః కంసాదిగతస్య ధర్మత్వం తథేత్యర్థః. అదిశజ్ఞేన గోపీచై ద్యాది కృతరాగజ్యేషాదిసంగ్రహః.

౨౧

యత ఏవ మతః కేనాపి భావేన మత్ప్రాప్తి రేవ నృజన్యనః పరి మిత్యాహ (ఏషేతి.) బుద్ధి రధ్యవసాయః మనీషా హితాహితవిభాగః మనీషిణాం బుద్ధిమతాం బుద్ధి శ్చేదైవ. కాఽసౌ య దన్యతేనా విత్యేన మర్త్యేన మనుష్యకరీరేణ ఋతం నిత్యం సత్యం స్వభావతో విర్వికారం మాం ప్రాప్నోతి మత్ప్రాప్తిసాధనం సాధయతితి యదేషా.

౨౨

మహావ్రకరణార్థ ముపసంహరతి (ఏష ఇతి సార్ధేన) బ్రహ్మవాదస్య వేదాంతసిద్ధాంతకథనస్య సంగ్రహః. సమాసవ్యాసవిధినా సంగ్రహవిస్తరప్రదర్శనేన సంక్షేపతో విస్తరత శ్చ హేసాదో తే తుభ్య మభిహితః.

౨౩

తత్రాపి ప్రధానాంశస్య దార్ఢ్యాయాసకృత్కఠితత్వ మూహ (అభీక్షక ఇతి.) విస్పష్ట యక్తిమచ్చ యథా తథా అభీక్షం పునః పునః జ్ఞానం చ కథితం. జానం చాత్ర చిదచిదీకృతత్వ

ఏత ద్విజ్ఞాయ ముచ్యేత పురుషో నష్టనశయః.

౨౪

సువిచిక్తం తవ ప్రశ్నం మయేత దవధారితమ్.

పురాతనం బ్రహ్మగుహ్యం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి.

౨౫

య ఏత నృమ భక్తేషు శంప్రదద్యా త్సుపుష్కలమ్,

తస్యాహం బ్రహ్మదాయస్య దాస్యా మ్యాత్మాన మాత్మనా.

౨౬

య ఏత త్సమధీయాత పవిత్రం పరమం కుచి.

స పూయే తాహరహ ర్మాం జ్ఞానదీపేన దర్శయన్.

౨౭

త్రయవివేచనాత్మకం ఈశ్వరోపాసనాత్మకం చ తన్య కథితత్వం నామ తత్ప్రకారకథనం. తస్య పం
మాహ (ఏతదితి) ఏతజ్ఞానయాతాత్మ్యం విజ్ఞాయ నష్టః నశయః ఉక్తవిధో యస్య సః పురుషో
ముచ్యేత.

౨౪

త మేనాహ (సువిచిక్త మితి.) తవ ప్రశ్నం పృష్టం మయా సువిచిక్తం సుప్త వివిచ్యోన
పాదిత మేవ తద్యేనావధారితం ధృతం స్యాత్ సః సనాతనం బ్రహ్మ గుహ్యం వేదాంతరహస్యం పరం
బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి.

౨౫

కిం చ (య ఇతి.) ఏతన్మయా సువిచిక్తం యో మద్భక్తేషు ప్రదద్యాత్ తేభ్య ఉపదిశే
దిత్యర్థః. భక్తి రిహనుకూల్యం తస్య బ్రహ్మదాయస్య బ్రహ్మోపదేష్టు రాత్మనో ప్యాత్మానం మాం
దదామి తద్వశీకరో, మీత్యర్థః.

౨౬

(య ఏతత్సమధీయాతేతి) పవిత్రం ఆత్మకుద్ధ్యావహకుచి శృణ్వతా మపి కుద్ధ్యావహం ఏత ద్య
స్సమధీయాత పతే తోనైహరహర్మాంజ్ఞానదీపేన అహరహః ప్రపృద్ధం జ్ఞాన మేవ దీపః. తేన మాం
దర్శయన్ నివృత్తప్రేషణాత్ ణ్యంతా ద్దృశేః కర్తరి శతా వశ్య విత్త్యర్థః. యోగపరిశుద్ధేన మనసా
సాక్షాత్కర్ష్య విత్తి చావః. పూయేత మత్ప్రప్తిప్రతిబంధకై ర్విరహిత కృద్ధో భవే దిత్యర్థః.

౨౭

(పునస్సంగహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనపట్టః)

య ఏత చ్చృద్ధయా నిత్య మవ్యగ్ర శృణుయ్యా న్మరః,

మయి భక్తిం పరాం కుర్వ న్కర్మభి ర్న స విద్యతే.

౨౮

అవ్యుద్ధవ త్వయా బ్రహ్మ సఖే సముపధారితమ్,

అపి తే విగతో మోహ శోక శ్చాసౌ మనోభవః.

౨౯

నైక త్వయా దామిహి నా స్తికాయ శతాయ చ.

అశుక్రాషో రభక్తౌరు దుర్విసీతాయ దీయతామ్

౩౦

ఏతై ర్దోషై ర్విహీనాయ బ్రహ్మణ్యాయ ప్రియాయ చ,

సాధవే శుచయే బ్రూయా ద్భక్తి స్సామ్య చ్ఛూద్రయోపితామ్.

౩౧

(య ఏతచ్చృద్ధయేతి.) అవ్యగ్రః సమాహితః. కుర్వన్ జనయన్ కరోతి రుత్పాదనార్థః. కర్మభి ర్మత్సాప్రిప్రసరింధతైః స విద్యతే.

౨౮

ఇత్యం విహరదోపదేశేన సమ్యక్జ్ఞానానుభవతై పున రుపదేశ్యమీత్యభిప్రేత్య వ్యవృత్తి (అపీతి.)

హేషద్ధవ హేసఖే బ్రహ్మశబ్ద స్తత్పాదనాదీనా మవ్యుపరక్షకః. అవధారితం సమ్యగవధృతం కిం అపిశబ్దః ప్రశ్నద్యోతకః నావధారిత శ్చే త్పున రుపదేశ్యమీతి భావః. మోహః దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మ భ్రమాదికూపః మనోభవః. శోక స్తాపత్రయజన్యః జ్ఞానభావప్రయుక్త శ్చ.

౨౯

మద్భక్తేషు సంప్రదద్యా దిత్వైక్తే రభక్తేభ్యో నోపదిశే దిత్వవగమ్యతే. తత్సంప్రప్త మేవాహ (నైక దితి.) నా స్తికాయ శాస్త్రార్థవిశ్వాసరహితాయ శతాయ మూర్ఖాయ నైక ద్దీయతాం నోపదిక్యతామ్.

౩౦

కిం త్వేతై ర్దోషై ర్విహీనాయ బ్రహ్మణ్యాయ బ్రాహ్మణేషు సాధవే ప్రియాయ స్వస్మి స్ప్రితియుక్తాయ సాధవే పరోపకర్త్రే యది శూద్రస్య యోషిత శ్చ భక్తిః శ్రద్ధా స్యా త్తర్హి తాభ్యా మపి బ్రూయాత్.

౩౧

నైత ద్విజ్ఞాయ జిజ్ఞాసోర్జాతవ్య మవశిష్యతే.

పీత్వా పీయాష మమృతం పాతవ్యం నావశిష్యతే.

౩౨

జ్ఞానే కర్మణి యోగే చ వార్తాయాం దణ్ణధారణే.

యావా సర్ధో నృణాం తాత తావాం స్తేఽహం చతుర్విధః.

౩౩

మర్త్యో యదా త్యక్తసమస్త కర్మా నివేదితాత్మా విచిక్కిర్షతో మే.

తదాఽమృతత్వం ప్రతిపద్యమానో మయాఽతత్మభూయాయ చ కల్పితే నై

౩౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

స ఏవ మాదర్శితయోగమార్గ స్తదుత్తమశ్లోకవచో విశమ్య.

ఏతజ్ఞానేన పుమా న్సృతార్థో రహితీత్యాహ (నేతి) ఆత్ర దృష్టాంత మాహ (పీత్వేతి)

పీయాషం స్వాదు.

౩౨

సర్వమోక్షాస్సార్థపారసంగ్రహోయఽపేవేత్యాహ (జ్ఞాన ఇతి.) వార్తాయాం కృష్యాం దండధారణజ్ఞేన సామాద్యుపాయా లక్ష్యేనే. జ్ఞాన మాత్మేపాసనం నృణాం జ్ఞానాదిమ క్రియమాణేషు యావాన్పురుషార్థః కియాః చతుర్విధః ధర్మార్థకామమోక్షరూపః తావాః సర్వోఽపి తే త్యాదృశస్య ఛిత్తస్యాహ మేవ తత్ర జ్ఞానే మోక్షః కర్మణి ధర్మః యోగేఽణిమాదయః వార్తాయాం దండధారణే చార్థః. తతః కామః అణిమాదయోఽపి కామాంతర్యాకాః, ఏవం చ చతుర్విధః పురుషార్థోఽహ మేవ మామృతేన కం చ వాఙ్మతీతి భావః.

౩౩

ఇత్థ మనన్యప్రయోజనో మత్ప్రసన్నో మత్పాదర్యు ముపైతీత్యాహ (మర్త్య ఇతి.) విచిక్కిర్షితః విరక్షణం కిర్తు మిదృశః అనుజిఘృక్షే రితి యావత్, మే మహ్యం యథా నివేదితః, “ఓమిత్యాత్మానం యుజ్జేతే” త్యుక్తరీత్యా సమర్పితః ఆత్మా యేన సః, న్యస్తాత్మరక్షణర ఇత్యర్థః. త్యక్తావి అమదారాధనాత్మకాః కర్మాణి యేన తథాభూతో భవతి, తదా మయా హేతుభూతేన అమృతత్వం ముక్తిం ప్రతిపద్యమానః ఆత్మభావాయ కల్పితే, భావశ్చ స్వభావః స్వాభావికాయాసహతసామ్యత్వాది స్వభావావిర్భూయ కల్పిత ఇత్యర్థః. (యద్వా) ఆత్మనో మమ భావాయ ప్రకారాయ మత్పాదర్యు యేత్యర్థః.

౩౪

(స ఇతి.) స ఉద్ధవః, ఆదర్శితః, యోగమార్గః న్యసోపాసనాత్మకజ్ఞానయోగమార్గో. యస్య సః, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో, వచో “మర్త్యో యదే” త్యాది సమనంతరవచో విశమ్య చ శ్రీతా

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనపుట్టః)

కృతాజ్ఞానిః ప్రత్యవరుద్ధకణ్ఠో న కించి దూచేత్త్రపరిష్లుతాక్షః,

విష్టభ్య చిత్తం ప్రణయావమూర్ఛం దైర్యేణ రాజ స్పహమన్యమానః.

కృతాజ్ఞానిః ప్రాహ యదుప్రవీరం శీర్షా స్పృశం స్తచ్చరణారవిన్దమ్

౩౬

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విద్రావితో మోహమహాన్ధకారో య ఆశ్రితో మే తవ సన్నిధానాత్.

విభావసోః కిం ను సమీపగన్య శీతం తమోభీః ప్రభవ స్త్యజాద్యః.

౩౭

ప్రత్యర్పితో మే భవతాఽనుకమ్పినా భృత్యాయ విజ్ఞానమయః ప్రదీపః,

హిత్వా కృతజ్ఞ స్తవ పాదమూలం కోఽన్య త్సమీయా చ్చరణం త్వదీయః.

౩౮

అవరుద్ధః కణ్ఠో యన్య సః, అనందాశ్రువిరుద్ధకంఠ ఇత్కిర్థః, అత ఏవాశ్రుభిః పరిష్లుతే, అక్షిణీ యన్య సః, తావ త్కించిదపి నోచే.

౩౯

తతః ప్రణయేనావమూర్ఛం జ్ఞాతం చిత్తం శనైః, దైర్యేణ విష్టభ్య స్వవశీకృత్య, హే రాజా బహమన్యమానః, అత్మానం కృతికృత్యం మన్యమానః యదుప్రవీరం శ్రీకృష్ణం, ప్రాహ కథంతూతన్సః, శీ తిరసా తన్య యదుప్రవీరన్య, చరణారవిందం స్పృశః.

౪౦

ఉక్తిమేవాహ (విద్రావిత ఇత్యాదినా.) తావత్ “అప్యుద్ధవ త్వయా బ్రహ్మే”తి ప్రక్షుప్తోత్తర మాహ (విద్రావిత ఇతి.) యో, మే మయా ఆశ్రితః మోహ ఏవ మహా నందకారః సః తవ సన్నిధానాదేవ విద్రావితః, హే అజాద్యబ్రహ్మణో జనక, విభావసోః సూర్యన్య, సమీపం ప్రాప్తన్య, పుంస శీతం, తమోఽంధకారః భీస్తప్రయిక్తమంధకారే కిమాగమిష్యతీతి భయం చేష్యర్థః, కిం ప్రభవంతి స్వకార్యకరా భవంతి కి మిత్యర్థః.

౪౧

యద్యపి సన్నిధానాదేవ విద్రావిత స్తదపి, అనుకమ్పినా, హేతుగర్భమిదం, అతో, భవతా, విజ్ఞానమయః ప్రదీపో భృత్యాయ మే మహ్యం, ప్రత్యర్పితః, అనేన జీవానాం స్వభావత స్ఫుష్కైర్థ దర్శిత్యం భగవన్మాయయా తత్తిరోదానం చ సూచ్యతే, అత ఇత్థ ముపకుర్వంతం త్వాం జానః, కోవా పుమాన్ త్వదీయం పాదమూలం హిత్వా అన్యచ్ఛరణం ప్రాప్నుయాత్.

౪౨

వృక్ష శ్చ మే సుదృఢస్నేహపాశో దాశార్హ వృష్టిస్తకసాత్వతేషు,
ప్రసారిత స్ఫుప్తివివృద్ధయే త్వయా స్వమాయయా హ్యత్మనుబోధహేతివా. ౩౯

నమస్తేఽస్తు మహాయోగి స్ప్రిపన్న మనుశాధి మామ్,
యథా త్వచ్చరణామృజే రతి స్యా దనపాయినీ. ౪౦

శ్రీభగవా నువాచ—

గచ్ఛోద్ధవ మయాఽఽదిష్టో బిదర్యాఖ్యం మమాశ్రమమ్,
తత్ర మత్పాదతీర్థోదస్నానోపస్పర్శనై శ్శుచిః. ౪౧

ఈక్షయాఽలకనన్దయా విధూతాశేషకల్మషః,
వసానో వల్కలా న్యజ్ఞ వన్యభు క్సుఖనిస్సృహః. ౪౨

తితిక్షు ర్ద్వంద్వమాత్రాణాం సుశీల స్సంయతేంద్రియః,

కింబ (వృక్ష ఇతి.) దాశార్హాదిషు స్ఫుప్తివివృద్ధయే సంస్కృతివృద్ధయే, య స్త్వయా కర్తృ
మాయయా మే దృఢః స్నేహపాశః ప్రసారితః, స తవత్వైవ, ఆత్మనుబోధహేతివా వృక్షశ్చిన్నశ్చ. ౩౯

ఇదం తు మమాభిలషిత మితి నమస్కుర్వన్నాహ (నమ ఇతి.) త్వచ్చరణామృజే, రతి
ర్పక్తిరనురాగాత్మికా, యథా “స్యా” తత్రా, మాం ప్రపన్న, మనుశాధి శిక్షయ, అనుగృహణేతి
భావః. ౪౦

తథానుగృహ్య యావత్ప్రారబ్ధం కృత్య ముపదిశతి (గచ్ఛేతి.) అదిష్టోఽనుజ్ఞాతః, తత్ర
బిదర్యాశ్రమే, మత్పాదతీర్థోదే, మత్పాదప్రభవగంగాఖ్యతీర్థవిశేషే, స్నానై రుపస్పర్శనై రాచమనైశ్చ,
శుచిః. ౪౧

అలకనందామూ గణ్గాయాః, ఈక్షయా దర్శనేన, విధూత, మశేషకల్మషం, యన్య సః
వల్కలాని, వసానః పరిదధానః, అజ్ఞ హే ఉద్ధవ, వన్యాని వన్యప్రభవాని కందమూలఫలాదీని భుజ్జ ఇతి
తత్రా, సుఖేనాత్మానుభవసుఖేన, నిస్సృహః విషయాభిలాషరహితః. ౪౨

ద్వంద్వమాత్రాణాం శీతోష్ణాదివిషయాణాం, తితిక్షు స్తా స్సృహమాన ఇత్యర్థః, అర్హవాఙ్

(పునస్సంగ్రహరూపేణ తక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

కాంత స్సమాహితధియా జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుతః.

౪౩

మత్తోఽనుశీతం య త్రై విచిత్త మనుభావయన్,

మయ్యావేశితవాక్చిత్తో మద్ధర్మనిరతో భవాన్.

అతివ్రజ్య గతీ ప్రసోమా మేష్యతి తతః పరమ్.

౪౪

స ఏవ ముక్తో హరిమేధసోద్ధవః ప్రదక్షిణం తం పరివృత్య పాదయోః,

శిరోవిదాయాశ్రుకళాభి రార్ద్రాదీ ర్మృషిజ్ఞాన దద్వంద్వపరో వ్యవక్రమే

౪౫

సుదుస్త్వజస్నేహవియోగకాతరో న శక్నువం స్తం పరిహాతు మాతురః.

కృచ్ఛం యయౌ మూర్ధని తర్తుపాదుకే బిభ్ర న్నమస్కృత్య యయౌ పునః పునః.

౪౬

స్వభావయుక్తః సంయతేంద్రియః జితవాహ్నింద్రియః. శాంతః జితాంతరింద్రియః జ్ఞానం తత్త్వత్రయ
యాదాత్మ్యవివేచనాత్మకం. విజ్ఞానం బ్రహ్మాపాననాత్మకం. తాబ్ధాం, సంయతః.

౪౭

తే తుభ్యం. య నృతో మత్సకాశా, దనుశీతం విచిత్త జ్ఞాపితం చ త దనుభావయన్ చిత్తే
దృఢీకుర్వన్, మయ్యావేశితా వాక్ చిత్తం చ యేన సః. తత్ర వాచస్పసిషో నామ న్యగుణనామ
కీర్తనం, మద్ధర్మనిరతః కాయేన షుదాధనం కుర్వన్నిత్యర్థః. ఏవం మనోవాక్కాయవృత్తయోఽభి
హితాః, నీవంభూతో భవాన్, ప్రారబ్ధాన్తే తిస్రః “ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి నత్వస్థా” ఇత్యాదినోక్తాః.
సాత్వికరాజసతామసగతీ. రతిక్రమ్య, తతఃపరం ప్రకృతిమండలా త్పరత స్థితం, నిత్యముక్తోపభోగ్యం
మా మేష్యతి ప్రాప్యతి.

౪౮

(స ఇతి.) హరిమేధసా హరతి యద్విషయా మేధా బుద్ధిస్సంసార మితి తథా తేన భగవతేష్ట
ముక్తః, స ఉద్ధవః తం భగవంతం. ప్రదక్షిణం యథా తథా, పరివృత్య పరిక్రమ్య, పాదయోః శిరో
విదాయ, అద్వంద్వపరః ప్రయసంయోగవియోగప్రయుక్తహర్షకోకరహితోఽపి, వ్యవక్రమే నిర్గమనమయే
అశ్రుకలాభిః అశ్రుబిన్దుభిః న్యపింబత్. తత్ర హేతు రార్ద్రాదీః, భగవదనురాగాతిశయశ్లథ
హృదయః.

౪౯

సుదుస్త్వజః స్నేహో యస్మిన్, తస్య భగవతో, వియోగేన సవనంతరథావినా, కాతరో
భీతః, అత ఏవాతురో దీనం, అత ఏవ తం భగవంతం. పరిహాతుం త్యక్తుం, తావ దశక్నువన్
కృచ్ఛం సంకటం యయౌ ప్రాప్స, తతశ్చ భర్తు, పాదుకే, పునః పునః, మూర్ధ్ని, బిభ్రత్
నమస్కృత్య యయౌ.

౫౦

తత స్త మన్తర్హది సన్నివేశ్య గతో మహాభాగవతో విశాలామ్,

యథోపదిష్టం జగదేకబన్ధునా తప స్సమాస్థాయ హరే రగా ధ్గతిమ్. ౪౬

య ఏతదానన్దసముద్రదసంభృతం జ్ఞానామృతం భాగవతాయ బాషితమ్,

కృష్ణేన యోగేశ్వర నేపితాఙ్ఘ్రిణా సచ్చిద్ధయాఽఽసేవ్య జగ ద్విముచ్యతే. ౪౭

భవభయ మపహర్తుం జ్ఞానవిజ్ఞానసారం నిగమకృ దుపజహే భృగవ ద్వేదసారమ్,

అమృత ముదధిత శ్చాపాయయ ద్భృత్యవర్గా స్పరమపురుష మాద్యం కృష్ణసంజ్ఞం నతోస్మి

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంసాస్తాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,

ఏకోనశ్రితింశోఽధ్యాయః.

(తత ఇతి.) తం భగవంతం. హృది సన్నివేశ్య, ధ్యానేన హృదిష్టం కృత్వా, విశాలా మ్పదర్యాశ్రమం, గతః, తతః జగదేకబన్ధునా, యథోపదిష్టం, తప స్సమాస్థాయ, హరేర్గతి. మగాత్ “అతిక్రమ్యతి సోగ్రతీర్మామేష్యతి తతః పర” మితి భగవత్సంకల్పస్య దృఢతరత్యజ్ఞాననయాగాదితి తాతవిధేః. అన్యథా “నోద్దోపేఽన్యపి మన్మునోయద్గుణై ర్పాద్ధితఃప్రభుః అతో మద్వయంనం జ్ఞానం గ్రాహయన్నిహ తిష్ఠతు” ఇతి శాస్త్రీయేన సహ విరోధాపత్తేః. ౪౬

భగవదుద్ధవసంవాదప్రణాళిమాహ (య ఏతదితి.) యోగేశ్వరైః, నేపితాఙ్ఘ్రి యస్య, తేన భగవతా, అనందసముద్రాత్సంభృతం, నిబిళయానందపరబ్రహ్మస్వరూపావేదకినిగమాంత సముద్రాత్సమద్భృతం, జ్ఞానామృతం జ్ఞానామృతవర్షకం, భాగవతాయోద్ధవాయ, బాషిత మేత ద్యః పుమానాసేవ్య వర్తతే తత్సంబంధ్యపి జగద్విముచ్యతే కింపున స్స విముచ్యత ఇతిర్థ్యై. ౪౭

ఇత్థ ముపదేశేన మహోపకర్తారం భగవంతం ప్రణమతి మునిః (భవభయ మితి.) యో నిగమకృత్, వేదకృత్ “తస్యా హవా ఏతస్య మహతో బూతస్య నిశ్వసితమేత ద్యద్భగ్వేద” ఇతి శ్రుత్యుక్తిరీత్యా నిశ్వసితముఖేన విఖిలవిగమవిస్కర్తా భగవాన్ జ్ఞానవిజ్ఞానే ఏవ సారః ప్రధాన ప్రతిపాద్యో యస్మిన్, తం అమృతతుల్యం, వేదసార ముదధితః వేదాంతోదధే రుపజహే ఉద్భృతవాన్ భృత్యవర్గ, మపాయయచ్చ, త మాద్యం జగత్కారణం, విష్టుసంజ్ఞం, పరమపురుషం నతోస్మి. ౪౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్యయనయఃపారావారరాకాసుదాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివయప్రసన్నతత్పుత్తినమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదియేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రితాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనశ్రితింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

పరీక్షి దువాచ—

తతో మహాభాగవత ఉద్ధవే నిర్గతే వనమ్.

ద్వారవత్సాం కి మకరో దృగవా న్భూతభావనః

౧

బ్రహ్మశాపోవనంసృష్టే స్వకులే యాదవర్షభః.

ప్రేయసీం సర్వనేత్రాణాం తనుం స కథ మత్యజత్.

౨

ప్రత్యాక్రష్టం నయసమబలా యత్ర లగ్నం న శేకుః

కర్ణావిష్టం న సరతి తతో యత్సతా మాత్మలగ్నం.

యచ్ఛిర్వాచాం జనయతి రతిం కీర్త్యమానా కవీనాం

దృష్ట్యా జిహ్వో ర్యుధి రథగతం యచ్ఛ తత్సామ్య మీయః

౩

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

“నమస్కృత్య యయా” విక్యక్తం తదనంతరవృత్తాంతబుధుత్సయా రాజా సృచ్చతి (తత ఇతి.) వనం బదరికావనం ప్రతి నిర్గతే సతి తత న్తదంతరం భగవాన్ భూతాని భావయతి ఉత్పాదయతీతి తథా జగత్కారణభూతః అనేన స్వకుల ముత్పాద్య కథం తత్సంహృతవా నితి ప్రశ్నాశయః.

౧

(బ్రహ్మేతి.) స్వకులే బ్రహ్మశాపేన విప్రశాపేన ఉపనంసృష్టే ఉపద్రుతే నత్యపి సర్వ నేత్రాణాం ప్రేయసీం ప్రియతమాం స్వతనుం కథ మత్యజత్ కి మత్ర తత్యాజ కిం వా తయా యుక్త ఏవ స్వపద మధిజగామేతి ప్రశ్నాశయః, సర్వనేత్రాణా మితింద్రియమాత్రోపలక్షణమ్.

౨

తత్ప్రసక్తయతి (ప్రత్యాక్రష్ట మితి.) అబలాః ప్రియః యత్ర పషుషి లగ్నం నయనం ప్రత్యాక్రష్టం ప్రత్యాహర్తుం న శేకుః న ప్రబభూవు. య చ్చ శ్రవణద్వారా కర్ణంధే. ప్రవిష్టం సత్ సతా మాత్మవి హృదయే లగ్నం లిఖిత మివ తిష్ఠ త్తతో న సరతి న నిర్గచ్ఛతి. యచ్ఛిః య్యః పషుషి శ్లోభా కీర్త్యమానా కవీనాం. వాచాం రతిం జనయతి యచ్ఛ యుద్ధే జిహ్వో రద్ధునన్య రథగతం దృష్ట్యా హతా త్సామ్యం తత్సామ్యకథం పాఞ్ఞః.

౩

శ్రీకృత ఉవాచ—

దివి భువ్యంతరిక్షే చ మహోత్పాతాం తస్మిన్ముత్థితాః.

దృష్ట్వాసీనాం తుధర్మాయాం కృష్ణః ప్రాహ యదా నిదమ్.

౪

శ్రీభగవానువాచ—

ఏతే మోరా మహోత్పాతా ద్వార్వత్కాం నాశహేతవః.

ముహూర్త మపి న స్థేయ మత్రాహో యదునన్దనాః.

౫

ప్రియో బాలా శ్చ వృద్ధాశ్చ శంఖోద్ధారం వ్రజన్త్వితః.

వయం ప్రభాసం యాస్యామో యత్ర ప్రత్య క్షరస్వతీ.

౬

తత్రాభిషిచ్య కుచయ ఉపోష్య సుసమాహితాః.

దేవతాః పూజయిష్యామ స్స పనారేపనార్హజైః.

౭

బ్రాహ్మణాం స్తు మహాభాగా స్కృతస్వస్త్వయనా వయమ్

గోభూహిరణ్యవాసోభి ర్గజాశ్చరథవేకృభిః.

౮

తావ త్స్వకులనంహరనకారం వక్త్రం ప్రస్తాతి (దివీత్కాదినా.) సుధర్మాయాం సభాయాం అసీనాః యదా నిదం వక్ష్యమాణ మాహ.

౪

(ఏత ఇతి.) నాశహేతవః కులనాశహేతవః. ఆతోఽత్ర పుర్యాం హే యదుపుష్కవాః ముహూర్త మపి న స్థేయమ్.

౫

తర్హి కిం విధేయ మిత్యత ఆహ (ప్రియ ఇతి.) వృద్ధా బాలాశ్చ ప్రియః పుర్యాః శంఖోద్ధారవామక్షేత్రవిశేషం వ్రజన్తు, వయం తు ప్రభాసం నామ క్షేత్రం యాస్యామః యత్ర ప్రత్యక్ష్యాహిమీ సరస్వతీ నదీ సముద్రం ప్రవిశతీతి శేషః.

౬

తత్ర గత్వా కిం విధేయ మిత్యత్రాహ (తత్రేతి.) అభిషిచ్య స్నాన్త్యా కుచయః పరికుద్ధాః స్పృశన మభిషేచనం ఆరేపనం చందనం అర్చణ మన్యాని పూజోపకరణాని తుసుమాక్షతాదీని.

౭

తు శ్చార్థః బ్రాహ్మణాం శ్చ పూజయిష్యామ ఇతి సంబంధః. తాన్నిశిష్య- మహాభాగా విద్యావైదుష్యాదిభాగ్యయుక్తాః తతః సైః కృతం స్వస్త్వయనకాంతికర్మ యేషాం తే వయం గవాదిరి స్తా మ్పూజయిష్యామః గవాదిదానై స్సత్కరిష్యామ ఇత్యర్థః.

౮

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణవిర్యాణాద్యభివర్ణనమద్భుతః)

విధి రేష హ్యరిష్టమో ముక్తకాయన ముత్తమమ్.
దేవద్విజగవాంపూజా భూతేషు పరమోదయా.

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి సర్వే సమాకర్ణ్య యదువృద్ధా మధుద్విషః,
తథేతి నాభి రుత్తీర్య ప్రభాసం ప్రయయా రథైః.

౧౦

తస్మి నృగవతాఽఽదిష్టం యదుదేవేన యాదవాః.
చక్రుః పరమయా భక్త్యా సర్వశ్రేయోపబంధితమ్.

౧౧

తతస్తస్మి నృహాపానం పశు రైరేయకం మధు.
దిష్టవిభ్రంశితదియో యద్ధృన్వై ర్భృశ్యతే మతిః.

౧౨

ఏషః తత్కాశిషిచ్యేత్యాదితోక్తః విధిః ఉత్తమం ముక్తకావహః, తథాహి. దేవాదీనాం పూజా భూతేషు ఆరాధకేషు పరమోదయా అతిశయితాభ్యుదయా.

(ఇతితి.) మధుద్విషో భగవతో నవ ఇతి శేషః. తథేత్యభినంద్య రథైః ప్రభాసం ప్రయయాః ౧౦

(తస్మిన్నితి.) యదుదేవేన భగవతా అదిష్ట మాజ్ఞాతం సర్వశ్రేయోపబంధిత మిత్యత్ర నంది రాక్షాః. భగవతాఽనురక్తై రపి శ్రేయోభి రభిమతై రుపబంధితం యుక్తం చక్రు రితి సంబంధః. ౧౧

(తత ఇతి.) పానం పీయత ఇతి పానం స్వాదుకమ మితి భావః. తన్నైరేయకం ఘడిరావిశేషం మధు పశుః అపివిజా దిష్టేన దైవేన విభ్రంశితా దీ ర్యేషాం తథాభూతాః. పశు రితి పూర్వేణ సంబంధః. దైవవిభ్రంశితమతిత్వా తృప్తుః. అన్యథా తత్ర తదనుచిత మితి భావః. మతి ర్హి దైవేన హృతా సతీ భ్రశ్యత ఇతి లోకపరిపాటీవ్రదర్శనమ్. యన్య ద్రవైః రసైః మతిః భ్రశ్యతే. ౧౨

మహాపానాభిమత్తానాం వీరాణాం దృప్తచేతసామ్,

కృష్ణమాయావిమూఢానాం సంఘర్ష స్సుమహా నభూత్.

౧౩

యుయుదుః క్రోధసంరద్ధా వేలాయా మాతతాయినః,

ధనుర్భి రసిభి ర్భల్లై ర్గదాభి స్తోమరద్ధిభిః.

౧౪

పతత్పతాకై రథకుజ్జరాదిభిః ఖరోష్ఠ్రిగోభి ర్మహిపై ర్నరై రసి,

మిథ స్సమేత్యాశ్వతరై స్సుదుర్మదా న్యహా శరై ర్దద్భి రివ ద్విపా వనమ్.

౧౫

ప్రద్యుమ్నసామ్నా వధియాథమత్సరా వక్త్రారభోజా వనిరుద్ధసాత్యకీ.

సుభద్రసంగ్రామజితాసుచారు గదౌ సుమిత్రాసురభౌ సమీయతుః.

౧౬

అన్యే చ యే వై వికలోల్మకాదయ స్సహస్రజి చ్యుతజిద్వానుముఖ్యాః.

అన్యోన్య మాసాద్య మదాన్ధకారితా జమ్ము ర్ముకున్దేన విమోహితా భృశమ్.

౧౭

దాశార్హవృష్ట్యస్తకభోజసాత్వతా మధ్వర్బుదా మాధురళూరనేనాః.

వితర్జనాః కుకురాః కుస్త్రయ శ్చ జమ్ము ర్మిత్రేషు విస్ఫుజ్య సౌహృదమ్.

౧౮

వీరాణా మపి కృష్ణన్య భగవతో మాయయా విమూఢానా, మత ఏవ మహాపానేనాభితో
మత్తానాం అత ఏవ దృప్తచేతసాం మితో మహా సంఘర్షః కలహో బభూవ.

౧౩

తతో వేలాయాం సముద్రతీరే ధనురాదిభిః, యుయుదు శ్చ.

౧౪

పతంత్యః ఇత స్తతః చలంత్యః, పతాకా, ఏషు తైః రథాదిభి, ర్మితః సమేత్య, దుర్మదాః
శనైః, న్యఘ్నా ద్విపాః గజాః దనై ర్వన మివ.

౧౫

మితో యుద్ధ మేవ ప్రవజ్ఞయతి (ప్రద్యుమ్నసామ్నా వితి.) సమీయతు రన్యోన్యం సమితిం
చక్రతుః, సుమిత్రాసురతా విత్యత దీర్ఘ ఆర్షః.

౧౬

యే చాన్యే వికలాదయ స్తేఽపి, ముకుందమాయయా మోహితాః, అత ఏవ మదాన్ధేన
మదతమసా బలాత్కారితాః, అన్యోన్య మాసాద్య జమ్ముః.

౧౭

తదా దాశార్హదయోఽపి దుర్వారరోషాః సౌహృదం పరిత్యజ్య మితో జమ్ముః.

౧౮

(యదుపంశనాశక్రీకృష్ణనిర్వాణాద్యభివర్ణనపుట్టః)

పుత్రా శ్చ యుధ్యన్విత్పుత్రాత్పుత్రీ శ్చ స్వస్త్రియదౌహిత్రపితృవ్యమాతులైః.
మిత్రాణి మిత్రై స్సుహృద స్సుహృద్భి ర్జాతీం స్త్వహన్ జ్ఞాతయ ఏవ మూఢాః. ౧౯

శరేషు క్షీయమాణేషు భజ్యమానేషు ధన్యసు,
శస్త్రేషు క్షీయమాణేషు ముష్టిభి ర్జగృహం రేరకాః. ౨౦

తా వజ్రకల్పా అభవ న్పురిమా ముష్టినా భృతాః,
జమ్ను ర్మీద స్తే కృష్ణేన వార్యమాణా శ్చ తం చ తే. ౨౧

ప్రత్యసీకం మన్యమానా బలిభద్రం చ మోహితాః,
హస్తం కృతధియో రాజ న్నాపత న్నాతతాయినః. ౨౨

అథ తా వపి సంక్రుద్ధా వుద్యమ్య భరతర్షభ,
ఏరకా ముష్టిపరిహే చరన్తౌ జమ్నుతు ర్యుధి ౨౩

సౌహృదం పతిత్యజ్యేత్యేకదేవ వికదయతి (పుత్రా ఇతి.) బ్రాత్రాదిభిః తత్ప్రీతిసంబంధినః.
యుయధు రిత్యధ్యాహారః. తథా జ్ఞాతయో జ్ఞాతీః జమ్నుః. సతి వయస్సామ్యే పరస్పరహితైషిత్యం
మిత్రత్వం తదభావే తత్త్వం సుహృత్త్వమితి భేదః. ౧౯

(శరేష్వతి.) హీయమానే వ్యవగతేషు నత్సు, ముష్టిభి రేరకాః. విప్రశాపాపతితలోహచూర్ణ
ప్రభవాన్ తృణవిశేషాః. జగృహః దృతవంతః. ౨౦

తా ఏరకాః ముష్టినా భృతాః. గ్రహణమాశ్రేణేవేత్యర్థః. వజ్రకల్పా అభవన్ తత స్త్రాభి.
స్తే కృష్ణేన వార్యమాణా అపి తం కృష్ణం చళద్వా దన్యోన్యం చ జమ్నుతుః. ౨౧

బలిభద్రం చ తథా కృష్ణం చ ప్రత్యసీకం ప్రతిపక్షం మన్యమానాః. తత్ర హేతు
రోహితాః హంతుం కృతవిశ్వయాః హేరాజన్ అతతాయినో జిహుంసంత అపతకాః. ౨౨

(అథేతి.) తౌ రామకృష్ణౌ వపి హేతురునందన ఏరకా ముష్టిరూపాః పరిహూ యయౌ స్తౌ
యుద్ధే చరన్తౌ జమ్నుతుః. ౨౩

విప్రకాపాభిసృష్టానాం కృష్ణమాయాహృతాత్మనామ్,
స్ఫుర్దా క్రోధః క్షయం విన్యే వైణవోఽగ్ని ర్యథా వనమ్. ౨౪

ఏవం నష్టేషు సర్వేషు స్వకులేషు చ కేళవః,
అవతారితో భువో భార ఇతి మేనేఽవశేషితః. ౨౫

రామ స్సముద్రవేలాయాం యోగ మాస్థాయ పౌరుషమ్,
తత్యాజ మానుషం రోకం సంయోజ్యాఽఽత్మాన మాత్మని. ౨౬

రామనిర్యాణ మాలోక్య భగవా న్దేవకీశుతః,
నిషసాద ధరోపస్థే తూష్ఠీ మాసాద్య పిప్పలమ్. ౨౭

బిభ్రచ్చతుర్ముజం రూపం భ్రాజిష్టుం ప్రభయా స్వయా,
దిశో వితిమిరాః కుర్వన్నిర్ధూమ ఇవ పావకః. ౨౮

కృష్ణమాయామోహితమనసాం. అత ఏవ బ్రహ్మకాపేనోపద్రుతానాం స్ఫురా నిమిత్తః క్రోధః కులం క్షయం విన్యే ప్రాపయామానః. యథా వైణవః వేణుసంఘర్షణో వహ్నిః, వనం క్షయం వయతి తద్వత్. ౨౪

(ఏవ మితి.) సర్వేషు దాగ్ధ్వాదిషు నష్టేషు సక్కు అవశేషితో భువో భారః. అవతారితః. అసవిత ఇతి మేనే. ౨౫

(రామ ఇతి.) పౌరుషం పరమపురుషద్యానలక్షణం యోగ మాస్థాయ. తదేవాహ సంయోజ్యాత్మాన మాత్మనీతి అత్మని సంకర్షణే ఆత్మానం సంయోజ్య సంకర్షణం ప్వాత్మానం అంశేనైకతా మావన్నం ద్యాత్వేత్యర్థః. మానుషం రోకం మనుష్యరూపతా అత్యజత్. ౨౬

(రామనిర్యాణ మితి.) రామస్య నిర్యాణం స్వాసావరణరూపేణావస్థానం ఆలోక్య జ్ఞాత్యా ధరోపస్థే భూతలే పిప్పలం ఆకన్వితృతయం ప్రాప్య తన్మూల ఇత్యర్థః. తూష్ఠీ మౌనీభూత్వా, నిషసాద ఉపవిష్టవాన్. ౨౭

కథంభూతః. చత్వారో భుజాః యస్మిన్ త ద్రూపం బిభ్రత్ బిభ్రాణః స్వయా ప్రభయా భ్రాజిష్టుః దీప్యమానః అత ఏవ దిశో వితిమిరాః కుర్వన్ యథా నిర్ధూమః పావక వ్రద్వత్. ౨౮

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణవిర్యాజాద్యభివర్ణనపట్టః)

శ్రీవత్సాజ్కం ఘనశ్యామం తప్తహోటకవర్చసా,

కౌశేయామ్బరయుగ్మేన పరిపీతం సుమంగళమ్.

౨౯

సుందరస్మితవక్త్రాబ్జం నీలకుంతలమణ్డితమ్,

పుండరీకాభిరామాక్షం స్ఫురన్మకరకుండలమ్.

౩౦

కటిసూత్రబ్రహ్మసూత్రకిరీటకటకాబ్జదైః,

హారసూపురముద్రాభిః కౌస్తుభేన విరాజితమ్.

౩౧

వనమాలాపరీతాబ్జం మూర్తిమద్విర్నిజాయదైః,

కృత్వోరౌ దక్షిణే పాద మాసీనం పజ్కజారుణమ్.

౩౨

ముసలావశేషాయఃఖండ్వికృతేషు ర్లుబ్ధికో జరా,

మృగాకారం తచ్ఛరణం వివ్యాధ మృగశజ్కయా.

౩౩

రూపం విశిష్ట (శ్రీవత్సాజ్క మితి.) శ్రీవత్సః అజ్కః చిహ్నం ఉరసి యన్య తత్
ఘనో నీలమేషు స్తద్వత్ శ్యామం తప్తసువర్ణస్యేన వర్చో యన్య తేన కౌశేయామ్బరయుగ్మేన పరితం
పరితః కటిదేశే ఉపరి చావృతం సుమంజశమ్.

౨౯

విరతిశయసుందరం వక్త్రామ్బుజం యస్మి స్ఫుండరీకవ దభిరామే సుందరే అక్షిణీ
యస్మిన్ తత్,

౩౦

కటిసూత్రాదిభి ర్విరాజితం తత్ర ముద్రా అజ్కళీయకం యోగముద్రా వా.

౩౧

వనమాలయా పరీతాని అజ్కాని యస్మిన్ తత్ మూర్తిమద్విః స్వాసాధారణహృదయై
ర్నిజాయదై శ్చక్రకళంబాదిభి ర్విరాజితం. దక్షిణే, ఉరౌ పజ్కజన, దరుణం పాదం వామం కృత్వా
విధయాసీనం రూపం విభ్ర దితి పూర్వేణ సంబంధః.

౩౨

తత్ర జరావామ యుక్తః మృగసేవాకారో యన్య తం తన్య భగవత శ్చరణం మృగోఽయం
మితి శజ్కయా వివ్యాధ. ముసలావశేషాయఃఖండకృతేషుజా తాదితవా నిత్యర్థః.

౩౩

చతుర్ముఖం తం పురుషం దృష్ట్వాస్మి స్కృతకిల్బిషః.

భీతః పపాత శిరసా పాదయో రసురద్విషః.

౩౪

అజానతా కృత మిదం పాపేన మధుసూదన,

క్షస్తు మర్హసి పాపస్య ఉత్తమశ్లోక మేనఘ.

౩౫

యస్యానుస్మరణం పుంసా మజ్ఞానద్వాన్తనాశనమ్,

వదన్తి తస్య తే విష్ణో మయాఽసాధు కృతం ప్రభో.

౩౬

తస్మాఽశు జహి వైకుణ్ఠి పాపానం మృగలుబ్ధకమ్,

యథా పున రహం త్వేవం న కుర్యాం నదతిక్రమమ్.

౩౭

యస్యాత్మయోగరచితం న విదు ర్విరిఞ్చిరుద్రాదయోఽన్య తనయాః పతయో గిరాం యే,

తత శ్చతుర్ముఖం తం కృష్ణం పరమపురుషం జ్ఞాత్వా కృతకిల్బిషః కృతానరాధః
హేతుగర్భ మిదం, అతో భీతః, అసురద్విషః భగవతః పాదయోః శిరసా, స్పృశ స్మితి శేషః
పపాత.

౩౪

ఉక్తి మేవాహ (అజానతేతి.) హేమధుసూదన అజానతా తత్ర హేతుః పాపేన పాపాత్మనా
ఇద మాగః కృతం హేఉత్తమశ్లోక, అనఘ పాపస్య మే మయా కృతం క్షస్తు మర్హసి.

౩౫

యస్య తవానుస్మరణమాత్ర మేవాజ్ఞాన మేవాంధకార స్తస్య నాశకం వదంతి శృద్ధా
తస్య తవ హేవిష్ణో మయా అసాధు కృతం, హేప్రభో.

౩౬

త త్రస్మాత్ హేవైకుంఠ, పాపానం మృగలుబ్ధకం శక్వత్ప్రలోభనేన మృగఘాతకం మా
మముం జహి హన్యాః. కిం తత ఇత్యత ఆహ (యదేతి.) పున, రేవంవిధం నత్వపరాధం, యథా
న కుర్యామ్.

౩౭

“పాపానం మృగలుబ్ధక” మిత్యాత్మనో నిహీనత్వ మావేద్య తవ పారమ్యం వాచామగోచర
మిత్యాహ (యస్యేతి.) బ్రహ్మరుద్రాదయః యే చాన్య బ్రహ్మణ స్తనయాః కథంభూతాః గిరాంపతయః
వేదార్థద్రష్టారః శేఽపి, యస్య తవ ఆత్మయోగరచితం ఆత్మనంకల్పేనోపాత్తం ఇదం రూపం న

(యదుపంశనాశశ్రీకృష్ణవిర్యాజాద్యభివర్ణనపద్ధతిః)

త్వన్మాయయా పిహితదృష్టయ ఏతదజ్ఞః కిం తస్య తే వయ మసద్గతయో గృణీమః. ౩౮

శ్రీభగవా నువాచ—

మా భైషీ ర్జర ఉత్తిష్ఠ కామ ఏష కృతో హి మే,
యాహి త్వం మదనుజ్ఞాత స్వర్గం సుకృతినాం పదమ్.

౩౯

ఇత్యాదిష్టో భగవతా కృష్ణే నేచ్ఛాశరీరిణా,
త్రిః పరిక్రమ్య తం నత్వా విమానేన దివం యయౌ.

౪౦

దారుకః కృష్ణపదపీ మన్విచ్ఛ న్నదిగమ్య తమ్,
వాయుం తులసికామోద మాఘ్రాయాభిముఖం యయౌ.

౪౧

విదుః ఏతదవతారరహస్యం న విదు రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన కా నిఃసప్తి. యన్య తవ మాయయా పిహితదృష్టయః ఛాదితదృష్టయః ప్రబుత్తజ్ఞానాః, అజ్ఞాః అజ్ఞానా సుప్తు కిం గృణీమః కథం వర్ణయామః.

౩౮

(మాభైషీ రితి.) హేజరే, ఏష త్వయా కృత శ్శరభూతః మే కామః కామ్యత ఇతి కామః మదిచ్ఛాప్రయుక్త ఇత్యర్థః. త్వం తు మయాఽనుజ్ఞాతః సుకృతినాం పదం గమ్యం స్వర్గం. యాహి.

౩౯

(ఇతీతి.) ఇచ్ఛాశరీరిణా స్వప్నందోషాత్తదివ్యవిగ్రహేణ న తు కర్మాయత్తశరీరిణా భగవతేత్థ మాదిష్టః, తం కృష్ణం త్రిః పరిక్రమ్య నత్వా చ విమానేన తదైవ దేవప్రేషితేన దివం స్వర్గం యయౌ.

౪౦

(దారుక ఇతి.) అన్విచ్ఛ అన్వేషయన్ తులసికాయాః ఆమోదో యస్మిన్ తం వాయు మాఘ్రాయ తం కృష్ణ మభిగమ్య యతో నిస్సరతి వాయు స్తత్ర స్వా దిశ్యాలోచ్య తదభిముఖం యయౌ.

౪౧

తం తత్ర తిగ్మద్యుతి మాయురై ర్వృతం హ్యశ్వత్థమూలే కృతకేతనం పతిమ్.
స్నేహప్లుతాత్మా నివపాత పాదయో రథా దవస్థత్య సఖాష్పలోచనః. ౪౨

అవశ్యత స్త్యచ్ఛరణామ్ముజం ప్రభో దృష్టిః ప్రణిష్ఠా తమసి ప్రవిష్టా.
దిశో న జానే న లభే చ కాంతిం యథా నిశాయా ముడుపే ప్రణిష్టే. ౪౩

ఇతి బ్రువతి సూతే నై రథో గరుడలాఞ్చనః.
ఋ ముత్సపాత రాజేంద్ర సాశ్వద్వజ ఉదీక్షతః. ౪౪

త మన్యగచ్ఛ న్నస్త్రాణి విష్టోః ప్రహరణాని చ.
తేనాతివిస్మితాత్మానం సూత మాహ జనార్దనః. ౪౫

శ్రీభగవా నువాచ—

గచ్ఛ ద్వారవతీం సూత జ్ఞాతీనాం నిధనం మిథః.
సంకర్షణస్య నిర్మాణం బిన్ధుభ్యో బ్రూహి మద్దళామ్. ౪౬

తిగ్మ తిష్ఠే అతిశయితా ద్యుతి ర్యస్య కృతం కేతన మాశ్రయో యేన తం విజాయురైః
వృతం. తం పతిం శ్రీకృష్ణ మవలోక్యేతి శేషః. స్నేహేన పరిప్లుతః వ్యాప్తః ఆత్మా మనో యస్య
సః జాప్సనహితే లోచనే యస్య సః రథా. దవస్థత్య పాదయో ర్విపపాత అహ చేతి శేషః. ౪౨

(అవశ్యత ఇతి.) హేప్రభో తవ చరణామ్ముజ మవశ్యతో మమ దృష్టిః ప్రణిష్ఠా తమసి
ప్రవిష్టా అతో దిశోఽపి న జానే నాపి చ కాంతిం చిత్తప్రసాదం చ లభే లబ్ధవా నస్మి, ఉడుపే చంద్రే
ప్రణిష్టే సతి దృష్టిః ప్రణిష్ఠా తమసి ప్రవిష్టా చ భవతి తద్వత్ ప్రణిష్ఠేత్కస్యైవ వివరణం తమసి
ప్రవిష్టేతి. ౪౩

(ఇతీతి.) గరుడలాఞ్చనః గరుడధ్వజః సాశ్వ స్పర్శజ శ్చ రథో హేరాశేంద్ర ఋ మాతాళ
ముత్సపాత ఉర్ధ్వ పగ దిత్కర్ణః. ఉదీక్షతః దారుకస్య పశ్యతః. ౪౪

తతః విష్ణుప్రహరణాని భగవదాయుధా న్యపి తం రథం అన్యగచ్ఛ తేనాయుధానా
మూర్ధ్వగమనే నాతీవ విస్మిత ఆత్మా మనో యస్య తం సూతమ్. ౪౫

ఉక్తి మేవాహ (గచ్ఛేతి) హేసూత మిథో యుద్ధేన జ్ఞాతీనాం యదూనాం నిధనం సంకర్షణస్య
నిర్మాణం మమ దళాం మే అవస్థితిం చ బిన్ధుభ్యో బ్రూహి. ౪౬

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్వాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ద్వారకాయాం చ న స్థేయం భవద్భి శ్చ స్వబన్ధుభిః,
మయా త్యక్తం యదుపురీం సముద్రః స్లావ ఇష్యతి.
స్వం స్వం పరిగ్రహం సర్వ ఆదాయ ఏతరో చ నః.
అర్జునే నావితా స్సర్వ ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథ
త్వం తు మద్ధర్మ మాస్థాయ జ్ఞాననిష్ఠ ఉపేక్షకః,
మన్మాయారచనా మేతాం విజ్ఞాయోపశమం వ్రజ.

౪౭

౪౮

౪౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్కుక్త స్తం పరిక్రమ్య నమస్కృత్య పునః పునః.
తత్పాదౌ శీర్ష్ణపాదాయ దుర్మనాః ప్రయయా పురీమ్.

౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే.
త్రింశోఽధ్యాయః.

ద్వారకాయాం చేతి చ స్వర్గః

౪౭

తస్మి క్షి విధేయం క్వ గంతవ్య మత ఆహ (స్వం స్వ మితి.) పరిగ్రహం దేహాను
బంధినః అస్మాకం ఏతరో జేవకీపసుదేవౌ దాదాయ సర్వే యాయం అర్జునేన రక్షితా స్సంతః
ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథ.

౪౮

త్వం తు మద్ధర్మం తాగవతదర్మ మాస్థాయానుష్ఠాయ జ్ఞాననిష్ఠః మద్భక్తియోగనిష్ఠ
ఉపేక్షకః ఉపేక్షకశబ్దాదివిషయః ఏతాం జగతీం మన్మాయారచనాం మన్మాయయా రచితాం విజ్ఞాయ
ఉపశమం రాగాద్యకలుషతాం వ్రజ ప్రాప్నుహి.

౪౯

(ఇతితి.) తం కృష్ణం తస్య పాదౌ శిర స్పాదాయ దుర్మనాః దుఃఖితమనాః పురీం ద్వారకాం
యయా.

౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారకాసుధాకరవ్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీకైలగురోః సుతేన
తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సృక్తినమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం. త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీకృత ఉవాచ—

~~~~~

అథ తిత్తాగమ ద్భ్రహ్మ భవాన్యా చ సమం భవః.

మహేంద్రప్రముఖా దేవా మునయ స్సప్రజేశ్వరాః.

పితర సిద్ధగన్ధర్వా విద్యాధరమహోరగాః,

చారణా యక్షరజింసి కిన్నరాపరస్రో ద్విజాః.

ద్రష్టుకామా భగవతో నిర్వాణం పరమోత్సుకాః.

గాయన్త శ్చ శృంగన్త శ్చ శౌరేః కర్మాణి జన్మ చ.

చక్రఘ్నః పుష్పవద్దాణి విమానావళిభి ర్నభః.

కుర్న్వన్త స్సంకులం రాజ స్సక్త్యా పరమయా యతాః.

భగవా నపి తాన్ వీక్ష్య విభూతీ రాత్మనో విభుః.

సంయోజ్యాత్మని చాత్మానం పద్మనేత్రే న్యమీలయత్.

లోకాభిరామాం స్వతనుం ధారణాధ్యానమగ్గశమ్.

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

తతః కి మకరో దిత్వ తాహ (అథేతి.) అథ దారుకగమనంతరం తత్ర భగవత్సన్నిధౌ బ్రహ్మ చతుర్ముఖః భవాన్యా సమం సహ తవో రుద్ర శ్చ మహేంద్రాదయ శ్చ ప్రజేశ్వరైః మరీచ్యాదిభి న్సహితాః మునయ సిద్ధా శ్చ గంధర్వా శ్చ తే ద్విజాః గుహలోకవాసినః పక్షిణః మైత్రేయాదయో వా భగవతో నిర్వాణం ద్రష్టుకామా స్సంతః పరమోత్సుకా ఆగమన్.

తేషా మోత్సుక్యకృతం మహోత్సవ మాహ సార్ధేన (గాయంత శ్చేతి.) విమానావళిభి ర్నభః, సంకులం. కుర్న్వంతః.

(భగవా నితి.) ఆత్మనో విభూతీః విభూతిభూతా స్సృహ్మాదీ స్వీక్ష్య అత్మ న్యాత్మానం సంయోజ్య యతోఽవతారః తస్మి న్నాత్మ న్యాత్మాన మేకీభూతం ద్యాత్యేత్యర్థః. పద్మవళసదృశే నేత్రే న్యమీలయత్.

(లోకాభిరామా నితి.) ధారణాధ్యానయోః కుభాశ్రయభూతాం. తనుం ఆగ్నేయ్యా అగ్ని

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనపుష్టః)

యోగధారణయాఽగ్నేయ్యా దద్వ్య ధామావిశ త్పుణమ్. ౬

దివి దుష్టభయో నేదుః పేతు స్సుమనస శ్చ ఖాత్.
సత్యం దర్శో ధృతి ర్భూమేః కీర్తి శ్చీర్షి శ్చాను తాం యయుః. ౭

దేవాదయో బ్రహ్మముఖ్యా నప్రవిశంతం స్వధామని.
అవిజ్ఞాతగతిం కృష్ణం దదృకు శ్చాతివిస్మితాః. ౮

సౌదామన్యా యథాకాశే యాంత్యా హిత్యాఽభ్రమండలమ్.
గతి ర్న లక్ష్మతే మర్త్యై స్తథా కృష్ణస్య దై వతైః. ౯

నందుక్షణకారిణ్యా యోగధారణయా అదర్శ్యేతి చెప్పెదః. స్వకం ధామావిశత్ యథా మోగినః స్వప్నంద మృత్యువః స్వతను మాగ్నేయ్యాధారణయా దద్వ్య లోకాంతరం ప్రవిశంతి భగవాంస్తు న తథా కింతు అదర్శ్యేన స్వతనుసహిత ఏవ స్వకం ధామ వైకుంఠాఖ్య మావిశ దిత్వర్థః. తత్ర హేతుః లోకాభిరామాం ఇహ తస్మాద్ధి ముపాస్య ముక్తానాం జీవానా మభిరామా మిత్యర్థః. “యథాక్రతు రస్మిన్” లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీ”తి తత్కృతున్యాయేనోపాస్యాయా మూర్తే రేవ ముక్తై రవ్యసా భావ్యత్వాత్ తద్దాహే తదంతఃసా దితి భావః. ఇహ తస్మాద్దే ర్ధారణాద్యానయో రపి విషయతయా సాన్నిధ్యస్యావ్యక్త్యా శ్చ దర్శ్యేతి చెప్పెదే అపి దహనం జగన్మోహనమాత్ర మిత్యవగంతవ్యం తదగ్రే వివరిష్యతే. రాజ వృరస్యేత్యాదినా. ౬

(దివీతి.) ఖా దాకాశ త్సుమనసః పుష్పాణి పేతుః పతితవత్సః భూమే స్సకాశా త్సత్వాదయ స్తాం తనుం, అనుసృత్య యయుః తస్మి న్గతే సతి ఇహలోకే సత్యాదయో నాన నిత్వర్థః. ౭

తథా భగవతి తిరోహితే సతి క్షగత ఇతి తర్కయన్తోఽపి బ్రహ్మ ముఖ్యో యేషాం తే దేవాదయః స్వధామని, విశంతః, భగవంతం న దదృకుః తత్ర హేతుః (అవిజ్ఞాతగతి మితి.) అవిజ్ఞాతా ఇతరై రలక్ష్మమాణా గతి ర్యస్య తం అత ఏవాతివిస్మితా బభూవుః. ౮

అవిజ్ఞాతగతిత్వే దృష్టాంత సౌదామన్యా ఇతి కాలే వర్షాసు ఆకాశ ఇతి పాలాంతరం. మేఘ మండలం హిత్యా యాంత్యాః సౌదామన్యాః విద్యుతః పున ర్గతీ ర్మర్త్యై ర్నలక్ష్మతే తథా కృష్ణస్య గతి ర్న వి దైవతై ర్న లక్ష్మతే కిన్తు తత్సార్వదే రేవ లక్ష్మత ఇతి భావః. ౯

బ్రహ్మరుద్రాదయ నై తు దృష్ట్యా యోగగతిం హరేః

విన్వితా స్తాం ప్రళంసంతః స్వం స్వం ధామాగమ న్నుప.

౧౦

రాజ స్వరస్య తిసుభృజ్జననాప్యయేహామాయావిదమ్మన మవేహి యథా నటస్య.

సృష్ట్యాత్మినేద మనువిశ్య విహృత్య చా నై సంహృత్య చాత్మమహిమోపరత స్స ఆస్తేని

మర్త్యేన యో గురుసుతం యమలోకనీతం త్వాం చానయ చ్చరణదః పరమాత్మదగ్ధమ్.

జిగ్మేనైవైవైవైవ మపీక మసా వసీళః కిం స్వావనే స్వరనయ న్మృగయం సదేహం, ౧౨

(బ్రహ్మి.) యోగగతిం సమాధిపూర్వకగతిం దృష్ట్యా హేనుప స్వం స్వం ధామా
వివాసస్థానం, అగమన్ జన్మః.

౧౦

స్వధామని విళంతం భగవంతం న దద్యతు రిక్యనేన జగన్మోహనం సూచితం తద్వి
వృణోతి. (రాజ మ్నితి.) హేరాజ స్వరస్య పరమపురుషస్య తనుభృజ్జననాప్యయేహాః తనుభృత్సు
యాదవాదిను జననాప్యయేహాః ఉత్పత్తిమరణరూపాః చేష్టాః మాయావిదమ్మన మనుకరణమాత్ర
మిత్యవేహి. యద్వా ఇతరతనుభృత్తుల్యజననాప్యయేహాః జన్మనో గర్భసంబంధప్రదర్శనం అప్యయన్య
దేహత్యాగరూపర్వప్రదర్శనం ఇత్యేవంవిచాః చేష్టాః మాయయా విదమ్మనం మోహనమాత్ర మిత్యర్థః.
ఈహాశబ్దోఽపేక్షావో వా ఇతరతనుభృదాత్మనో జన్మమరణయోః గర్భదేహసంబంధత్యాగాపేక్షావిదమ్మన
మాత్రం యథా నటస్య తిస్య నానాభూమికాపరిగ్రహోఽన్యేషా మాత్మని నానరూపతా మోహనమాత్రం
వస్తుతః తాన్వవికృతత్వేనావస్థితిః తద్వత్ కియదేత దితరై రలక్ష్యం తస్య గమన మిత్యాహ. స
పరమపురుషః ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్సృష్ట్యానుప్రవిశ్య బహిరవతారై ర్విహృత్య చ ఆస్తే
ద్విసంహృత్యావసానే కృత్స్నం జగ త్సంహృత్య చాత్మమహిమ్నా స్వామతవపషయభూతేన ఉపరతః
విప్రుత్రజగద్వాపారః ఆస్తే ఏవంవిధాపారమహిమ్నుః కియదేత దిత్యర్థః.

౧౧

అదైవోఽమానుష శ్చ మహిమాఽస్మి న్నేవావతారే దృష్ట ఇత్యభిప్రేత్యాహ (మర్త్యేనేతి.)
యమలోకం ప్రతి నీతం గురో స్సుతం మర్త్యేన తేనైవ శరీరేణ యుక్తం పున రానయత్ పరమాత్మ
దగ్ధం బ్రహ్మప్రదగ్ధం త్వాం పరీక్షితం శరణదః త్వన్మాతు రితి శేషః. యో రక్షితవా తథా మృత్యో రపి
మృత్యుం ఈళం రుద్రం బాహురయద్ధే యో జిగ్మే జితవా య శ్చ మృగయం సదేహం సళరీర
షేవ స్వర్గ మనయత్ సోఽసౌ భగవాన్ స్వావనే. అనన మక్రాలక్ష్యగమనం అన-రక్షణగత్వాదా
విత్యనుశాసనాత్ అసీళః కిం అనమర్తః కి మిత్యర్థః.

౧౨

(యదువశనాశ్రీకృష్ణనిర్వాణాద్యభివర్ణనముట్టః)

తథాప్యశేషస్థితిసంభవాప్యయేష్వనన్యహేతు ర్యదశేషశక్తిర్భుత్.

౧ చ్చత్పృజేతుం వపు రత్ర శేషితం మర్త్యేన కిం స్వస్థగతిం ప్రదర్శయన్. ౧౩

య ఏతాం ప్రాత రుత్తాయ కృష్ణస్య పదవీం పరామ్.

ప్రయతః కీర్తయే ద్భక్త్యా త మేనాప్నో త్యనుత్తమమ్. ౧౪

దారుకో ద్వారకా మేత్య వసుదేవోగ్రసేనయోః.

పతిత్వా చరణా వస్త్రై ర్మృషిజ్ఞు త్కృష్ణవిచ్యుతః. ౧౫

కథయామాస నిధనం వృష్టినాం కృత్స్నశో నృప.

తచ్చుత్తోద్విగ్నహృదయా స్తత్రస్థా శ్శోకమూర్చితాః. ౧౬

తత్ర స్మ త్వరితా జగ్ముః కృష్ణవిశ్లేషవిహ్వలా.

వ్యసన శ్శేరతే యత్ర జ్ఞాతయో మ్నస్త ఆననమ్. ౧౭

తర్హ్యేనంవిధవిధవిచిత్రశక్తి ర్భగవా నత్రైవ కిమితి తనుం నావాస్థాపయ దిక్యత ఆహ (తథాపీతి.) యత్ యద్యపి అశేషశక్తిర్భుత్. అత ఏవాశేషస్య జగతః స్థిత్యాదిమ అనన్యహేతు రిన్యాపేక్షకారణభూతః తథాపి వపు రత్ర శేషితం యథాతథా నైచ్చత్ కింతు ప్రజేతు మేనైచ్చత్ ప్రదర్శయన్ నితి "లక్షణహేతో" రితి శత్రంతం. స్వస్థః ఆత్మని స్థితః యోగీత్యర్థః. తస్య గతిం గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః బుద్ధిం ప్రదర్శయతు మిత్యర్థః. ప్రదర్శన మేవాభిసీయ దర్శయతి (మర్త్యేన కిమితి.) మర్త్యేన మరణశీలేన శరీరేణ కిం న కశ్చిదపి పురుషార్థః. ఉత్పత్తిమత్త్వా దవశ్యం కాలాంతరేపి మృత్యుమత్ అతో౭నేన కిమితితి. ౧౩

భగవద్గతికీర్తనపల మాహ (య ఇతి.) తా ముక్తప్రకారాం విలక్షణాం గతిం భక్త్యా సంతీర్తయేత్ తత స్సంకీర్తనా త్తా మేవ గతిం తాదృశీం గతిం వైకుంఠగతి మితి యావత్ ౧౪

(దారుక ఇతి.) ఏత్య గత్యావసుదేవోగ్రసేనయోః పురత ఇతి శేషః. పతిత్వా తయో శ్చరణా వస్త్రై రత్రుభి ర్మృషిజ్ఞుత్ తత్ర హేతుః కృష్ణవిచ్యుతః కృష్ణేన విరహితః. ౧౫

(కథయామాసేతి.) తత్రస్థాః ద్వారకాస్థాః తద్వృష్టివిధనాదికం శ్రుత్వా ఉద్విగ్నహృదయాః భీతమానసాః. జగ్ము రితి సంబంధః. ౧౬

క్వ యత్ర జ్ఞాతయః ఆననం మ్నంత ఇత స్తత స్తాదయంతః వ్యసనః గతప్రాణా శ్శేరతే. ౧౭

దేవకీరోహిణీ చైవ వసుదేవ స్తథాఽహుకః,

కృష్ణరామా వపశ్యన్తే శోకార్తౌ జహతు స్ఫుటిమ్.

౧౮

ప్రాణా స్పృన్వి నిజహ స్తత్ర భగవద్విరహాతురాః,

ఉపగూహ్య పతీం స్తాస్తా శ్చితా మారురుహ త్ప్రియః.

౧౯

రామపత్న్య శ్చ తద్దేహ ముపగుహ్యగ్ని మవిశః,

వసుదేవపత్న్య స్తద్గతం ప్రద్యుమ్నాదీ న్హరే స్సుషాః.

౨౦

కృష్ణపత్న్యోఽవిశ న్నుగ్నిం రుక్మిణ్యాద్యా స్తదాత్మికాః,

అర్జునః ప్రేయస స్సఖ్యః కృష్ణస్య విరహాతురః,

ఆత్మానం సాంత్యయామాస కృష్ణగీతై స్సదుక్తిభిః.

౨౧

బన్ధునాం నష్టగోత్రాణా మర్జున స్సాంపరాయికమ్,

హతానాం కారయామాస యథావ దనుపూర్వకః.

౨౨

(దేవకీతి.) కృష్ణరామా వపశ్యంతః స్ఫుటిం చేతనాం. జహతుః తత్కణః. దేవకీరోహిణ్యో రేకకోటిత్వాప్రాప్యేజ జహతు రితి ద్విర్వచనమ్.

౧౮

వృథగ్వివక్షయా విజహ రితి బహువచనం. తాస్తాః ప్రియః దేవకీరోహిణీభ్యా మన్యః ప్రియః పతిం వసుదేవ, ముపగుహ్యలిక్ష్మ చితా మారురుహః, పతీ వితి పాతే వసుదేవా దన్యేషాం ప్రియః తా ముపగుహేత్యర్థః.

౧౯

(రామపత్న్య ఇతి.) రామపత్న్య స్త ద్దేహం తస్య రామస్య దేహం స్సుషాః పుత్రభార్యః ప్రద్యుమ్నాదీ ముపగుహ్య అగ్ని మవిశ నిమింధః.

౨౦

రుక్మిణ్యాద్యాః కృష్ణస్య పత్న్యః తస్మిన్ కృష్ణే ఆత్మా చిత్తం యాసాంతాః అగ్ని మవిశః. తత్ర రుక్మిణ్యా అగ్నిసంబద్ధేన తిరోదానమాత్రం న త్వితరతుల్యదేహప్రహాణం. (అర్జున ఇతి.) ప్రేయసః ప్రియతమస్య విరహాతురః తావ ద్దుఃఖితః తతః కృష్ణగీతైః అన్యేషాం సతాం ఉక్తిభి శ్చ ఆత్మానం మానసం సాంత్యయామాస సమాహితవాన్.

౨౧

(బన్ధునా మితి.) నష్టగోత్రాణాం నష్టసంతతీనాం సాంపరాయికం పింధోదకదానాదికర్మ.

౨౨

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్వాణాద్యభివర్ణనమట్టః)

ద్వారకాం హరిణా త్యక్తాం సముద్రోఽస్థావయ త్జణాత్,
వర్ణయిత్వా మహాభాగ శ్రీమద్భగవదాలయమ్

౨౩

నిత్యం సన్నిహిత స్తత్ర భగవాన్మధుసూదనః,
స్మృత్యాశేషాకుభహర స్సర్వమజ్గళమజ్గళమ్.

౨౪

శ్రీబాలవృద్ధా నాదాయ హతశేషాన్ధనంజయః,
ఞ్చంద్రప్రస్థం సమావిశ్య వజ్రం తత్రాభ్యషేచయత్.

౨౫

క్రుత్వా సుహృద్వధం రాజన్మర్దునా త్రేపితామహః,
త్వాం తు వంశధరం కృత్వా జగ్ము స్సర్వే మహాపథమ్.

౨౬

(ద్వారకా మితి.) ఉజమాత్రేణాస్థావయత్.

౨౭

భగవదాలయం వర్ణయిత్వేత్యత్ర హేతుత్వేన తద్వివక్షి (నిత్య మితి.) యత్రాలయే సన్నిహితః అత స్తత్ప్రభావా తద్వర్ణయిత్వేతి భావః. కించ యదాలయం స్మృతిమాత్రేణాశేష మకుభం హరతీతి తథా సర్వమజ్గళమంగళం సర్వమజ్గళావహం స్వయం మజ్గళరూపం చ. విరతికయమజ్గళావహం వా.

౨౮

(శ్రీబాలేః.) శ్రీరూపాన్ బాలాన్ పృథ్వాం శ్చ జరాన్ హతశేషాన్ అగ్నిప్రవిష్టాభ్యోఽపశిష్టా నాదాయేత్యర్థః. స తు శ్రీః బాలాన్ పృథ్వాం శ్చ పురుషా నిత్యర్థః “జనయిష్యతి వో మందా ముసలం కులనాశన” మితి కృతస్సకులనాశకత్వాభిజానాత్ పుంమాత్రస్యావశేషానవగతేః తత్ర వజ్రనామానం యాదవం అభ్యషేచయత్ స తు భగవత్సంకల్పేనావశేషిత ఇతి భావః.

౨౯

(క్రుత్వేతి.) తవేతి రాజానం వ్రతి కుకోక్తిః, పితామహో యుద్ధిష్ఠిరః వంశధరం వంశప్రసర్తకమ్.

౩౦

య ఏతద్దేవదేవస్య విష్ణోః కర్మాణి జన్మ చ,
కీర్తయే చ్చృద్ధయా మర్త్య స్సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౨౭

ఇత్థం హరేర్భగవతో రుచిరావతారవీర్యాణి బాలచరితాని చ శంతమాని,
అన్యత్ర చేహ చ శ్రుతాని గృణన్మనుష్యో భక్తిం పరాం పరమహంసగతౌ లభేత్. ౨౮
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

దశమైకాదశస్కంధవ్యాయార్థకీర్తనాదిపల మాహ (య ఇతి ద్వాభ్యామ్.) పాపై ర్భక్తి
యోగోత్పత్తిప్రతిబంధకైః. ౨౯

(ఇత్థ మితి.) భగవతో యో రుచిరోఽవతార, స్తస్య వీర్యాణి వీర్యవ్రతాశక్తాని చేష్టితాని
బాల్యరచితాని చేతి చళబ్ధా త్సృగందయోఽనరచితాని శంతమాని పరమఘట్టశావహాని అన్యత్ర పురాణాంత
రేషు ఇహాచాస్మి న్నవి పురాణే, శ్రుతాని గృణన్ కీర్తయన్ పరమహంసానాం గతౌ స్వప్రాప్త్యై
పాయతూతే భగవతి పరాం భక్తిం లభేత్ ప్రాప్నుయాత్. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుదాకరస్య సర్వవిద్యానిదేః శ్రీకైలగురోః సుతేన
తప్తరణకమలపరివయప్రసన్నతత్సృక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

ఏకాదశస్కంధః సమాప్తః.

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

పరీక్షితువాచ—

స్వరామానుగతే కృష్ణే యదువంశవిభూషణే.

కస్య వంశోఽభవత్పుత్రస్త్వయే మేతదాచక్ష్యమేమునే.

౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

తదేవం నవమస్కంధే నోపక్రాంతసూర్యవంశావలిం తదనంతరాపతితసోమవంశావలిం చ శ్రీకృష్ణావతారపర్యంతాం నిరూప్య భగవతోఽవతారప్రభృతీని స్వరామానుగమనాంతాని దళమైకాదళాభ్యాం నిరూపితాని. అథ భావిసోమవంశపరంపరోత్తరావధిబుభుత్సయా పృచ్ఛతి రాజా (స్వరామానుగతః జితి.) యదువంశస్య, భూషణ వచోభావహే, శ్రీకృష్ణే స్వరామ స్వస్థానమనుగతే సతి, తతః యదువంశజానాం సోమవంశ్యానాం ఉక్తానాం మధ్యే కస్య వంశోఽభవత్ వంశపరంపరా ప్రావర్తత తదేతద్ధేమునే మహ్య మాచక్ష్య.

౧

శ్రీకృత ఉవాచ—

యోఽస్త్యః పురంజయో నామ భవిష్యో బార్హద్రథో నృప.

తస్మామాత్య స్తు కునకో హత్వా స్వామిన మాత్మనః.

౨

ప్రద్యోతనంజుం రాజానం కర్తా యస్యాలక స్సుతః.

విశాఖయాప స్తత్పుత్రో భవితా రాజక స్తతః.

౩

నద్దివర్ధన స్తత్పుత్రః పంచప్రద్యోతనా ఇమే.

అష్ట తింశో త్రరశతం భోక్ష్యన్తి పృథివీం నృపాః.

౪

శికునాగ స్తతో భావ్యః కాకవర్ణ స్తు తత్పుత్రః.

క్షేమధర్మా తస్య సుతః క్షేత్రజ్ఞః క్షేమధర్మతః.

౫

బార్హద్రథవంశోఽభవ దిశ్యశీలేత్య భావినం త మనువర్ణయితు మారభతే (యోంత్యః పురంజయో నామేత్యాదినా.) పూరో ర్వంశే ఉపరివరో వసు స్తస్య బృహద్రథ స్తత్పుత్రో జరాసంధ. స్తస్య సహదేవ స్తస్య మార్జారిః తస్య క్రుతశ్రవః ప్రభృతయః పురంజయంతా స్సుతాః వింశతినంఖ్యా భావినో నవమస్కంధ ఏవోక్తాః. యోఽంత్యః కనీయాః పురంజయో నామ బార్హద్రథవంశ్యో భవితా తస్య పురంజయ స్యామాత్యః య కునకో నామ స స్వామినః పురంజయం హత్వా.

౬

తస్మాత్మజం ప్రద్యోతననామానం రాజానం కర్తా కరిష్యతి. యస్య ప్రద్యోతన స్యాలక, స్సుత స్తం రాజానం కర్తేతి పూర్వేణ సంబంధః. తత్పుత్రః అలకపుత్రః విశాఖయాపః తతో రాజకో భవిష్యతి.

౭

తత్పుత్రో నంద్రివర్ధనః తస్య పుత్రాః పంచ ప్రద్యోతనసంజ్ఞాః త ఇమే నృపాః అష్టా వింశోత్తరశత మిత్యన్య సమా ఇతి శేషః. అయం కాలావధిః. ఏవ మగ్రేఽపి భోక్ష్యంతి పాలయిష్యంతి.

౮

తతః ప్రద్యోతనేభ్యః శికునాగో భవితా తత్పుత్ర శికునాగసుతః కాకవర్ణః తస్య కాకవర్ణస్య సుతః క్షేత్రధర్మా తస్మా జ్ఞాత స్తు క్షేత్రజ్ఞః.

౯

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

విధిసార స్సుత స్తస్యాజాతకత్రు ర్భవిష్యతి.

దర్శక స్తత్సుతో భావీ దర్శకస్యాజయ స్మృత్యుతః.

౬

నందివర్ధన ఆజేయో మహానన్ది స్తు తత్సుతః.

శిశునాగాదయ శ్రైతే షష్ఠ్యుత్తరకతత్రయమ్.

సమా భోక్త్యన్తి పృథివీం కురుశ్రేష్ఠ కలౌ నృపాః.

౭

మహానన్దిసుతో రాజణ్ శూద్రాగర్భోద్భవో బలీ.

మహాపద్మపతిః ఖ్యాతో నన్దః క్షత్రవినాశకృత్.

౮

తతో నృపా భవిష్యన్తి శూద్రప్రాయా అధార్మికాః.

౯

స ఏకచ్ఛత్రాం పృథివీ మనుల్లజ్జితశాసనః.

శానిష్యతి మహాపద్మో ద్వితీయ ఇవ భార్గవః.

౧౦

(విధిసార ఇతి.) తస్య క్షేత్రజ్ఞస్య ఆజాతకత్రు రిత్యస్య విధిసారా దిత్వాదిః తత్సుతః ఆజాతకత్రునుతః.

౬

(నందివర్ధన ఇతి.) ఆజేయః ఆజయస్యాత్మజః తత్సుతః నందివర్ధననుతః కురుశ్రేష్ఠేతి సంబోధనమ్.

౭

(మహానన్దిసుత ఇతి.) హేరాజణ్ మహాపద్మపతి రిత్యన్వర్థం నామ. మహాపద్మసంఖ్యాయా సేనాయా ధనస్య వా పతి రితి స చ శూద్రాగర్భోద్భవః బలీ అధికబలయుక్త శ్చ క్షత్రహరివినాశకృచ్ఛ నంద ఇతి తస్యైవ నామాంతరమ్.

౮

యతోఽయం శూద్రాగర్భోద్భవోఽత ఏవ తత ఆరభ్య నృపాః శూద్రప్రాయా అధార్మికా శ్చ భవిష్యంతి.

౯

స మహాపద్మ ఇతి నామైకదేశగ్రహజం. మహాపద్మపతిః అనుల్లజ్జితశాసనః ప్రజాభి రనుల్లజ్జితం శాసనం యస్య సః ఏక మేవ చ్ఛత్రం యస్యాం తథాభూతాం పృథ్వీం శానిష్యతి పాలయిష్యతి ద్వితీయో భార్గవః పరశురామ ఇవ.

౧౦

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యానహితే. శ్రీమద్భాగవతే

తస్య చాష్టే భవిష్యన్తి సుమాల్యప్రముఖా స్సుతాః.
య ఇమాం భోక్ష్యన్తి మహీం రాజానస్తు శతం సమాః. ౧౧

నవసన్ధా ద్విజః కశ్చి త్సృపన్నా నుద్ధరిష్యతి.
తేషా మభావే జగతీం మౌర్యా భోక్ష్యన్తి వై కలా. ౧౨

స ఏవ చన్ద్రగుప్తం వై ద్విజో రాజ్యేభిషేక్ష్యతి.
తత్సుతో వారిసారస్తు తత శ్చాశోకవర్ధనః. ౧౩

సుయశా భవితా యస్య సజ్జత స్సుయశ స్సుతః,
శాలిఖాక స్తత స్తస్య సోమశర్మా భవిష్యతి. ౧౪

శతధన్వా తత స్తస్య భవితా తద్భృహద్రథః,
మౌర్యా హ్యేతే దశ నృపా న్నస్తత్ప్రింశచ్ఛతా త్పరమ్.

(తస్యేతి.) మహాపద్మవతేః సుతా న్విశిష్ట (య ఇతి.) సహస్రం వత్సరాః. ౧౧

(నవసన్ధా నితి.) నందకన్త స్తత్పుత్రవరః “అత్మా వై పుత్ర” ఇతి శ్రుత్యనురోధాత్ అత ఏవ నందానితి విహంవచనం నవేతి విశేషం చ తా న్సృపన్నా విశ్వస్తా కశ్చి ద్విశ్వస్తపూతుకః కౌటిల్యవాత్స్యాయనాభ్యః ద్విజః ఉద్ధరిష్యతి ఉమ్మాలయిష్యతి నాశయిష్యతీతి యావత్, తత ప్రేషాం సపితృకాణాం సుమాల్యప్రముఖానాం అభావే తేష్యతిక్రాంతే ష్విత్కర్థః. ఏవం సోమవంశే సమాప్తే మౌర్యసంజ్ఞాః భోక్ష్యంతి. ౧౨

తే పున స్తే మౌర్యాః కథం చ భోక్ష్యంతి త దాహ (స ఏవేతి త్రివి.) య ప్రేషాం ననానా ముద్ధర్తా ద్విజః స ఏవ మౌర్యసంజ్ఞం ప్రథమం చంద్రగుప్తం నామ స్వయంత రాజ్యేభిషేక్ష్యతి తత్సుత శ్చంద్రగుప్తసుతః తతః వారిసారానంతరం తత్సుతోఽశోకవర్ధనసుతః. ౧౩

తస్యాశోకవర్ధనస్య. ౧౪

(తత్ తతః మౌర్యా ఇతి.) |యద్విష చంద్రగుప్తాదయో నవైవ తథాఽపి పరాశరాదిభి శ్చంద్రగుప్తాదిషు దశరథ ఏక ఉక్తః, తదభిప్రాయేజ్జైతే దశేత్యుక్తం యద్వా య శ్చంద్రగుప్తశ్చ

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మఖివర్ణనముద్దః)

సమా భోక్త్యన్ని పృథివీం కలౌ కురుకులోద్వహ.	౧౫
అగ్నిమిత్ర స్తత స్తస్మా తుజ్యేష్ఠో భవితా తతః.	౧౬
వసుమిత్రో భద్రక శ్చ పులిన్దో భవితా తతః.	
తతో మోష సుత స్తస్మా ద్వజమిత్రో భవిష్యతి.	౧౭
తతో భాగవత స్తస్మా దేవభూతిః కురుద్వహ.	
కుజ్ఞా దశైతే భోక్త్యన్ని భూమిం వర్షకతాధికమ్.	౧౮
తతః కాణ్వో నియం భూమి ర్వాస్య త్యల్పగుణా న్నుపవ.	
కుజ్ఞం హత్వా దేవభూతిం తణ్వోఽమాత్య స్తు కామినమ్.	౧౯
స్వయం కరిష్యతే రాజ్యం వసుదేవో మహామతిః.	
తస్య పుత్ర స్తు భూమిత్ర స్తస్య నారాయణ సుతః.	౨౦
కాణ్వాయనా ఇమే భూమిం చత్వారింశ చ్చ పంచ చ.	
శతాని త్రిణి భోక్త్యన్ని వర్షణాం చ తలౌ యుగే	౨౧

పితా తేన సహ దత్తైత ఇత్యుక్తం సప్తత్రింశచ్ఛతా త్పరం సప్తత్రింశదుత్తరకతం సమా ఇత్యర్థః. కురుకులోద్వహేతి సంబోధనమ్. ౧౫

(అగ్నిమిత్ర ఇతి.) మౌర్యసంజ్ఞకస్య బృహద్రథస్య సేనానీః పుష్యమిత్రో నామ స్వామినం హత్వా రాజ్యం కరిష్యతి. అగ్నిమిత్రాదయో నవ తద్వంశ్యాః. దశైతే కుజ్ఞసంజ్ఞాః వర్షకతాధికం ద్వాదశాధికం వర్షకతం భోక్త్యంతీతి సంబంధః. ౧౬-౧౭-౧౮

(తతః కాణ్వో నితి) హేన్దువ అల్పగుణాః గుణహీనాః, కాణ్వసంజ్ఞాః యాన్యతి తదదీనా భవిష్యతి. తైః పాలితా భవిష్యతీతి యావత్, తే పున స్తే కాణ్వః, కథం చ తా న్యాన్యతీత్య త్రాహ (కుజ్ఞ మితి సార్వధ్యేన.) య కుజ్ఞసంజ్ఞో దేవభూతి, స్తం కామినం ప్రీతాలసం, హత్వా. తదమాత్యః కాణ్వః వసుదేవో నామ స్వయ మేవ కరిష్యతి. మహామత ఇతి పాతే సంబోధనం. (తస్యేతి.) ఇమే వసుదేవాదయః కాణ్వాయనసంజ్ఞాః పశ్చాదత్వారింశదధికకతత్రయం సమాః భోక్త్యంతీత్యర్థః. అత్ర నారాయణస్య సుత స్సుకర్మా నామ ద్రష్టవ్యః "హత్వా కాణ్వం సుకర్మాణ" మిత్యుత్తరగ్రంథానురోధాత్. ౧౯-౨౦-౨౧

- హత్వా కాణ్వం సుశర్మాణం తద్భుతో వృషభో భరీ.
జ్ఞేం భోక్త్య త్యన్ధ్రజాతీయః కంచి త్కాల మస త్తమః. ౨౨
- కృష్ణనామాథ తద్భూతా భవితా పృథివీపతిః.
శ్రీకౌన్తకర్ణ స్తత్పుత్రః పౌర్ణమాన స్తు తత్పుత్రః. ౨౩
- లమ్బోదరస్తు తత్పుత్ర స్తస్మా చ్చివిలకో నృప,
మేఘస్వాతి శ్చివిలకా దటమానస్తు తత్పుత్రః. ౨౪
- అనిష్టకర్మా హలేయ స్తలక స్తస్య చాత్మజః,
పురీషభాను స్తత్పుత్ర స్తతో రాజా సునన్దనః. ౨౫
- చకోర శ్చరమో యత్ర శివస్వాతి రరిందమ,
తస్యాపి గోమతిః పుత్రః పురీమాఞా భవితా తతః. ౨౬
- మేదశిరా శ్శివస్కన్ధో యజ్ఞశ్రీ స్తత్పుత్ర స్తతః.
విజయ స్తత్పుతో భావ్య శ్చన్ద్రవిజ్ఞ సృలోమధీః. ౨౭
- ఏతే త్రింశ స్సృపతయ శ్చత్వా ర్యజ్ఞకతాని చ,
షట్పంచాశ చ్చ పృథివీం భోక్త్యన్తి కురునన్దన. ౨౮

తద్భుత్యః సుశర్మాణో భృత్యః ఐరీ ఐరీకనామా గాం పృథివీం కంచి త్కాల మితి.
అత్యల్పత్వా తద్భృగకాలస్యానాదరేణ సంఖ్యా న కృతా. ౨౨

(కృష్ణనామేతి.) తద్భూతా ఐరీకబ్రాతా. ౨౩-౨౪

(అనిష్టకర్మేతి.) తస్యాటమాన స్వానిష్టకర్మా. సుత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. హలేయో
నిష్టకర్మణ స్సత ఇతి. ౨౫

(చకోర ఇతి.) యత్ర ఏష సరీకసంజ్ఞేషు శివస్వాతి ర్నామ దశమో భవితేత్యర్థః. ఆరింద
మేతి సంబోధనం సవిసర్గపాలే శివస్వాతే ర్విశేషణమ్. ౨౬-౨౭

(ఏత ఇతి.) ఏతే సరీకనామానః షడ్పాదశతస్సృపతయః పృథివీం భోక్త్యంతితి సంబంధః.
వర్షసంఖ్యా మాహ-త్రింశచ్ఛత్వార్యజ్ఞకతాని షట్పంచాశచ్ఛేతి షడశీత్యుత్తరవతుశ్చతం వర్షాణీత్యర్థః. ౨౮

(భవిష్యన్నరసాలాదీనా మభివర్ణనముట్టః)

సప్తాభీరా ఆవభృత్యా దశ గర్దభినో నృపాః,

కజ్జాః ష్టోదశభూపాలా భవిష్యన్తి చ లోలుపాః.

౨౯

తతోఽష్టౌ యవనా భావ్యా శ్చతుర్దశ తురుష్కకాః,

త్రయోదశ మురుక్షా శ్చ మౌనా ఏకాదశైవ తు.

౩౦

ఏతే భోక్ష్యన్తి పృథివీం దశవర్షశతాని చ,

నవాధికాం చ నవతిం మౌనా ఏకాదశ ఊతిమ్.

౩౧

భోక్ష్య స్త్యర్జితా న్యగ్ల త్రీణి తై స్సంస్థితే తతః,

కిలింకిలాయాం నృపతయో భూతనన్దో యవం హరః.

౩౨

శకునస్త శ్చ తద్భ్రాతా యశోనన్దిః ప్రవీరకః,

ఇత్యేతే వర్షశతం భవిష్యన్త్యధికాని షట్.

౩౩

(సప్తేతి.) తత స్సప్తాభీరసంజ్ఞాః, భావ్యా ఇత్యుత్తరేణావ్యయః. తా నిశిసన్తి. ఆవభృత్యా ఆవభృతి ర్నగరీ. తద్రాజానః. యద్వా ఆవభృత్యసంజ్ఞాః సప్త. భావ్యాః (తా నిశిసన్తి.) అభీరాః అభీరజాతీయాః తతో దశ గర్దభినః తత్సంజ్ఞాః. ఏవ మగ్రేఽపి యోజ్యం. లోలుపాః కామినః. ౨౯-౩౦

(ఏతే భోక్ష్యంతీతి.) మౌనా ఏకాదశక్షితి మితి మౌనానాం కాలావధేః పృథగేవ వక్ష్యమాణత్వా దేత ఇత్యనేన తేభ్యోఽప్యే పరామృక్యన్తే. దశవర్షశతాని నవాధికాం చ నవతి మితి ఏకోన్తై కాదశశత వర్షాణీత్యర్థః.

౩౧

అగ్ల హేరాజ్ఞా. సంస్థిత ఇతి బావే క్తః. తైః మౌనైః సంస్థితే తత్కర్తృతే మరణే తేషు మృతే స్వీతి యావత్ (కిలింకిలాయా మితి.) కిలింకిలాభ్యా పురీ తత్ర భూతనన్ద ఇత్యాదయో నృపతయః భూతనందాభ్యాః పదుత్తరశతం వర్షాణి భోక్ష్యమాణా భవిష్యన్తీత్యర్థః.

౩౨-౩౩

తేషాం త్రయోదశ సుతా భవితార శ్చ బాహ్లికాః.

పుష్యమిత్రోఽథ రాజన్యో దుర్మితోఽన్య తదైవ చ.

34

ఏకకాలా ఇమే భూపా స్సప్తాన్ధ్రా స్సప్త కోసలాః,

వై దూరపతయో భావ్యా నిషధా స్తత ఏవ హి.

35

మాగధానాం తు భవితా విశ్వస్ఫుర్జిః పురజ్జయాత్,

కరిష్యతి పరో వర్ణా స్ఫులిన్దయదుమద్రకాః.

36

ప్రజా శ్చాబ్రహ్మభూయిష్ఠా స్థాపయిష్యతి దుర్ముతిః,

వీర్యవాక్ షత్ర ముత్సాద్య పద్మవత్యాం స వై పురి.

37

అనుగణ్ణా మాప్రయాగం గుప్తాం భోక్ష్యతి మేదిసీమ్,

సౌరాష్ట్రావన్త్యభీరా శ్చ కూద్రా అర్బుదమాలవాః.

వ్రాత్యా ద్విజా భవిష్యన్తి కూద్రప్రాయా జనాదిపాః.

38

(తేషా మితి.) తేషాం భూతనందాదీనాం బాహ్లికసంజ్ఞా త్రయోదశ సుతా భవితారో భవిష్యన్తి తథా పుష్యమిత్రో నామాన్యో రాజన్యః అన్య దుర్మిత్రనామా పుత్రః.

39

తథా అంద్రాః కోసలాః వై దూరపతయః నిషధా శ్చ తత్తద్దేశనామభిః ప్రఖ్యాతాః ఖండ మండలేషు భూపాః తత ఏవ బాహ్లికేభ్య ఏవ భవిష్యంతి తేభ్యో జనిష్యంత ఇత్యర్థః.

40

(మాగధానా మితి.) తత స్తు మాగధానాం రాజా విశ్వస్ఫుర్జి ర్భూషు భవితా సచ పూర్వోక్తా క్షురంజయా త్పురః పురంజయా దతిప్రసిద్ధస్సైన్య వర్ణా బ్రాహ్మణాదీన్ పులితదయదుమద్రకసంజ్ఞాన్లైచ్చప్రాయాన్ కరిష్యతి. అపరా నితి పాతే అన్యాన్ పులిందసంజ్ఞాన్ కరిష్యతీత్యర్థః.

41

స చైవంకృత్యా ప్రజా అబ్రహ్మభూయిష్ఠాః ఆత్మైవర్ణ్యప్రచురాన్ స్థాపయిష్యతి పాలయిష్యతి, కిం చ (వీర్యవా మితి.) స వై విశ్వస్ఫుర్జిః షత్రం ఉత్సాద్య విరూఢ్యా పద్మవత్యాం పురి వసన్తి తేషః.

42

అనుగణ్ణాం గణ్ణద్వార మారభ్య ప్రయాగపర్యంతాం గుప్తాం మేదిసీం భోక్ష్యంతి, తదనంతరం చ సౌరాష్ట్రాదిదేశవర్తివో ద్విజా వ్రాత్యాః ఉపసయనాదిసంస్కారహితాః. అత ఏవ కూద్రప్రాయా భవిష్యంతి. జనాదిపేతి సంభోధనం. జనాదిపా ఇతి పాతే తే కూద్రప్రాయాః కూద్రప్రచురాః భవిష్యంతీత్యర్థః.

43

35

80.

46

49

43

15

୫୦-୫୩-୫.୭

43

అథ ద్వి తీ యో ఽద్యాయః :

శ్రీకృక ఉవాచ —

తత శ్చానుదినం ధర్మ స్సత్యం శౌచం క్షమా దయా.

కాలేన బలినా రాజ స్సజ్జ్య వ్రాత్యు ర్బలం స్మృతిః.

౧

విత్త మేవ కలౌ నృణాం జన్మాచారగుణావహమ్,

ధర్మన్యాయవ్యవస్థాయాం కారణం బల మేవ హి.

౨

దాంపత్యేఽభిరుచి ర్నేతు త్కాయైవ వ్యావహారికే,

ప్రీత్యై పుంస్త్యై చ హి రతి ర్విప్రత్యే సూత్ర మేవ హి.

౩

లింగ మేవాశ్రమఖ్యాతా వన్యోన్యవత్తికారణమ్.

అథ ద్వి తీ యో ఽద్యాయః :

“తచ్ఛీలాచారవాదిన” ఇత్యేత తేన ప్రపజ్ఞయన్ కృతయుగప్రవృత్తిసమీపకాలం లక్షయన్ తత్ప్రవృత్తిప్రకారం కలియుగప్రాదుర్భావలక్షణం చ వదన్ రాజవంశానుకీర్తన ముపసంహరతి ద్వి తీయేన (తత శ్చేత్యాదినా) హేరాజన్ బలీయసా కాలేన నిమిత్తేనానుదినం ధర్మాదయో న్జ్యోతిః.

(విత్త మేవేతి.) జన్మాభిజాత్యం గుణః సద్గుణః, తదావహం విత్త మేవేత్యర్థః. తతా ధర్మన్యాయయోః వ్యవస్థాయాం బలం ధనబల మేవ కారణం హేతుః.

దాంపత్యే భర్తృతార్యాత్వే ఆభిరుచి రేవ కారణం న త్యాభిజాత్యాడిః. వ్యావహారికే క్రయ విక్రయాదివ్యాపారే మాయా వజ్ఞాన మేవ న తు నిష్కాపబ్ధం. వ్యావహారికీతి పాతే లోకవ్యవహారపద్ధతా మాయైవ వివేకప్రతిబంధినిత్యర్థః. ప్రీత్యై పుంస్త్యై చ తయోః ప్రాశస్త్యే రతికౌశల మేవ హేతుః న తు ప్రీత్యపుంస్త్యైకాంతగుణవృత్తయః సూత్ర మేవ న తూపనయనాది.

(లింగ మేవేతి.) ఆశ్రమాణాం ఖ్యాతౌ జ్ఞానే లింగ మేవ దండాజివాదిక మేవ హేతుః న త్యాచారవిశేషః. అన్యోన్యవత్తికారణం ఆశ్రమా దాశ్రమాంతరప్రాప్తా చ కారణం వద్దాంతరాత్

(కలియుగదర్శకల్యవతారాదివ్రతిపాదనపుట్టిః)

అవృత్త్యా న్యాయదౌర్బల్యం పాణ్డిత్యే చావలం వచః.

౪

అనాధ్యతైవాఽసాధుత్వే సాధుత్వే దంభ ఏవ తు.
స్వీకార ఏవ చోద్వాహే స్నాన మేవ ప్రసాధనమ్.

౫

దూరేవార్యయనం తీర్థం లావణ్యే కేళదారణమ్.
ఉదరాభరణం స్వార్థ స్సత్వే దార్ద్ర్య మేవ హి.
దాక్ష్యే కుటుమ్భభరణం యశోఽర్థే ధర్మ నేవనమ్.

౬

ఏవం ప్రజాభి ర్దుష్టాభి రాకీర్ణే శీతిమణ్డలే,
బ్రహ్మవిష్ణుత్రకూద్రాణాం యో బలీ భవితా నృపః.

౭

వర్ణాంతరప్రాప్తి నీచోత్తమభావప్రాప్తి వా కారణ మిత్యర్థః. అవృత్తిః దరిద్రతా తయా న్యాయదౌర్బల్యం వరాజయః సప్తమ్యంతపాతే తస్మాం సత్త్వాం న్యాయదౌర్బల్యం సా న్యాయదౌర్బల్యే హేతు రిత్యర్థః. పాండిత్యే చావలం వచః బహుభాషణం హేతుః.

౮

(అనాధ్య తైవేతి.) అసాధుత్వే వికృష్టత్వే అనాధ్యతా హేతుః న త్తు కులహీనతా. సాధుత్వే ఉత్కృష్టత్వే దమ్మః దేహాలంకారః ఉద్వాహే వివాహే స్వీకార ఏవ న తు శాస్త్రీయవిధిః. ప్రసాధనం శరీరమలావనయన మేవ స్నానం న తు విశుద్ధతీర్థావగాహనమ్.

౯

(దూర ఇతి.) యద్దూరే సర్తమానం వార్యయనం జలాశయ స్తత్తీర్థం న తు గజ్జాడిః. న తు గుర్వాది ర్వా. లావణ్యే విమిత్తే కేళదారణం న తు శాస్త్రవిహితాజ్ఞాక్షరం ఉదరాభరణ మేవ సర్వపురుషార్థః. సత్యత్వే సత్యవాదిత్వే దార్ద్ర్యం ప్రసహిష్టుత్వం న త్వననృతవాదిత్వదాక్ష్యే సమర్థత్వే కుటుమ్భభరణం న తు ధర్మాదిపురుషార్థసమ్పాదనం యశోఽర్థే న తు పరలోకార్థే.

౧౦

(ఏవం ప్రజాభి రితి.) ఇత్థంభూతాః ప్రజాభి రాకీర్ణే శీతిమండలే యే బ్రాహ్మణాదయః తేషాం మధ్యే యో బలీ స ఏవ నృపో భవితా.

౧౧

ప్రజా హి లుబ్ధై రాజన్యై ర్నిర్భుజై ర్దమ్యుదర్శిభిః.

అచ్చిన్నదారద్రవిణా యాస్యన్తి గిరికాననమ్.

౮

శాకమూలామిషక్షేద్రఫలపుష్పాష్టిభోజనాః

అనావృష్ట్యా విసంజ్ఞ్యన్తి దుర్భిక్షకరపీడితాః

౯

శీతవాతాతప్రప్రావృడ్ధిమై రన్యోన్యతః ప్రజాః.

క్షృత్ప్రద్యాం వ్యాధిభి శ్చైవ సంతాపేన చ చింతయా.

త్రింశద్వింశతీవర్షాణి పరమాయుః కలౌ యుగే.

౧౦

క్షీయమానేషు దేహేషు దేహీనాం కలివోషతః.

వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మే నష్టే వేదపథే నృణామ్.

౧౧

పాపంధప్రచురే ధర్మే దమ్యుప్రాయేషు రాజుః,

చౌర్యానృతవృథాహి. సానానావృత్తిషు నై నృషు.

౧౨

(ప్రజా ఇతి.) లుబ్ధై రర్థకామసరైః. అత ఏవ నిర్భుజైః నిష్కృపై ర్దమ్యుదర్శిభిః

చోరవ్యాఘ్రవృత్తిభిః. రాజన్యైః, అచ్చిన్నా అపహృతాః దారాః ద్రవిణనిదయాః యాసాం తాః ప్రజాః
గిరికాననం యాస్యంతి.

౮

తత్ర శాకాదిభోజనాః, తత్ర క్షేద్రం మధు అష్టి ర్భీజం తత్రావ్యనావృష్ట్యా యో దుర్భిక్షకరః
శాకాద్యభావకరః. కాల ప్రేన యద్వా దుర్భిక్షే యః కరః స్వామిగ్రాహ్యో భాగః తేన పీడితాః శీతాది
రన్యోన్యత శ్చ పీడితాః సంజ్ఞ్యంతి తృతీయాంశానా మసామర్థ్యేఽపి సామర్థ్యా త్పీడితా ఇత్యనేన
సంబంధః. తత్ర సంతాప-ప్రీతిద ప్రాపః ఇత్థం పీడితానాం నృణాం పరమాయు ర్వింశతిత్రింశ
ద్వర్షాణి.

౯-౧౦

(క్షీయమాణే ష్వితి.) సప్తమ్యంతానాం “ఇత్థం కలౌ గతప్రాయే సతీతి వచ్చమేన సంబంధః.
వర్ణాశ్రమాచారాల్లాణా మపి వేదపథే వేదమార్గే తదుక్తే ధర్మే చ నష్టే నతి.

౧౧

రాజసు దమ్యుప్రాయేషు చోరధర్మసు నత్సు తదేన వివృణోతి (చౌర్యేతి.) చౌర్యాది
నాశావృత్తయో యేషు.

౧౨

(కలియగధర్మకల్కవతాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

కూద్రప్రాయేషు వర్ణేషు భాగప్రాయాసు దేనుషు.

గృహప్రాయే ష్వాశ్రమేషు యౌనప్రాయేషు బన్ధుషు.

౧౩

అణుప్రాయా స్వోషధీషు శమీప్రాయేషు స్థాన్సుషు.

విద్యుత్ప్రాయేషు మేఘేషు కూన్యప్రాయేషు సదృశు.

౧౪

ఇత్థం కలౌ గతప్రాయే జనేషు ఖరధర్మిణి.

ధర్మత్రాణాయ సత్వేన భగవా నవతరిష్యతి.

౧౫

పరావరగురో ర్విష్ణో రీశ్వరస్యాఖిలాత్మనః.

ధర్మత్రాణాయ సాధూనాం జన్మకర్మాపనుత్తయే.

౧౬

దేనుషు భాగప్రాయాసు ప్రమాణతః క్షీరత శ్చాజాతుల్యాసు ఆశ్రమేషు గృహప్రాయేషు తద్వన్తైక్యగున్యధర్మవరేషు సత్పు బన్ధుషు యౌనప్రాయేషు యోవినంబంధమాత్రప్రధానేషు.

౧౩

ఓషధీషు దాన్యేషు అణుప్రాయాసు అతిసూక్ష్మేషు స్థాన్సుషు వృక్షేషు శమీప్రాయేషు పరిమాణత శ్చాయాతః ఫలిత శ్చ తుల్యే ప్విత్యర్థః మేఘేషు విద్యుత్ప్రాయేషు తటిద్బహులేషు సదృశు గృహేషు కూన్యప్రాయేషు అతిథిభోజనాదిధర్మరసితేషు సత్పు.

౧౪

ఇతిత్థం ఖరధర్మిణి దుస్సహచేష్టితే కలౌ సత్వేన శుద్ధసత్వమయేన దేహేన.

౧౫

ధర్మత్రాణాయేత్యనేన ధర్మత్రాణ మేవావతారప్రయోజన మిత్యుక్తం తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి. విశేషణాని హేతుగర్భాణి గురుకథేన హితప్రసర్తకత్వ మభిప్రేతం తస్య సర్వవిషయక త్వస్ఫోరణాయాఖిలాత్మన ఇత్యుక్తం. ఆత్మత్వం న కేవల మంతఃప్రవిశ్య భారకత్వ మేవ అపి తు తత్ప్రళాననగర్భమితి దోషతనాయేశ్వరవ్యేత్యుక్తం. ఏవంభూతస్య విఖోర్జన్మావతారః సాధూనాం ధర్మత్రాణాయ తత్ప్రయోజన ముహ కర్మాపనుత్తయ ఇతి. నిశ్చేయసప్రతిబంధికర్మనివర్తనాయ యద్వా దుష్కర్మనివర్తనాయ “వినాకాయ చ దుష్కృతా” మిత్యుక్తే.

౧౬

శమ్బులగ్రామముఖ్యస్య బ్రాహ్మణస్య మహాత్మనః,
భవనే విష్ణుయశసః కల్కిః ప్రాదుర్భవిష్యతి.

౧౭

అశ్వ మాకుగ మారుహ్య దేవదత్తం జగత్పుత్రః,
అసినాఽసాధుదమన మమైశ్వర్యగుణాన్వితః.

౧౮

విచర న్నాకునా క్షోణ్యాం హయేనాస్రతిమద్యుతిః,
సృపలిజ్గచ్ఛదో దన్యా న్కోటికో నిహనిష్యతి.

౧౯

అత్రే తేషాం భవిష్యన్తి మనాంసి విశదాని వై.
వాసుదేవాజ్గరాగాతిపుణ్యగన్ధానిలస్పృశామ్,
పౌరజానపదానాం వై హతే వ్యఖిలదన్యుమ్.

౨౦

తేషాం ప్రజావిసర్గ శ్చ స్థవిష్ట స్సంభవిష్యతి,
వాసుదేవే భగవతి సత్వమూర్తౌ హృది స్థితే.

౨౧

క్వావతరిష్యతి కిం తస్య నామేత్యత ఆహ (శమ్బులేతి.) శమ్బులాఖ్యగ్రామే ముఖ్యస్య
శ్రేష్ఠస్య విష్ణుయశసః భవనే గృహే, కల్కిః ప్రన్నామా అవతరిష్యతి. ౧౭

తస్య చేష్ఠిత మనువర్ణయతి ద్వాభ్యామ్ (అశ్వ మితి.) దేవదత్తనామాన మాకు గచ్ఛతీతి
తథా త మశ్వ మారుహ్య, అసినా అసాధూఁ దమయతీతి తథా దన్యాః, కోటికో హవిష్యతీ
త్యుత్తరేణ సంబంధః. అమైశ్వర్యాటే అణిమాదీని, గుణాః శౌర్యవీర్యాదయః త్రై రవిత్తః, ఆకునా
ఆకుగతినా అశ్వేన క్షోణ్యాం, విచరన్ సృపలిజ్గచ్ఛదః రాజవేషచ్ఛన్నాఁ. ౧౮-౧౯

(అథేతి.) అఖిలేషు దన్యుషు హతేషు సత్పు అథ తేషాం పౌరజానపదానాం, వాసుదేవస్య
కల్కే ర్కోఽజ్గరాగ, ప్రస్య యోఽతిశయితః, పుణ్యగంధవాయు, స్తం స్పృశంతీతి తథా తేషాం,
హేతుగర్భ మిదం, అతః మనాంసి విశదాని విర్మలాని భవిష్యంతి. ౨౦

తేషాం విశదమానసానాం, ప్రజావిసర్గః పుత్రాదిరూపః ప్రవక్ష్యాః, స్థవిష్టః స్థూలః సంభ
విష్యతి (వాసుదేవ ఇతి.) హృది స్థిత ఇత్యన్య మన శ్చ సాత్వికం భవిష్యతీతి శేషః. ౨౧

(కలియుగధర్మకల్కవతారాదివ్రతిపాదసమష్టిః)

యదాఽవతీర్ణో భగవాన్ కల్కిర్ధర్మపతిర్హరిః.

కృతం భవిష్యతి తదా ప్రజాసూతి శ్చ సాత్వికీ.

౨౨

యదా చంద్రో శ్చ సూర్య శ్చ తథా తిష్యే బృహస్పతిః,

ఏకరాశౌ సమేష్యన్తి తదా భవతి తత్కృతమ్.

౨౩

యేతీతా వర్తమానా యే యే భవిష్యన్తి పార్థివాః,

తే త ఉద్దేశతః ప్రోక్తా వంశీయా సోమసూర్యయోః.

౨౪

అరభ్య భవతో జన్మ యావత్ స్మన్తాభిషేచనమ్.

తదా పునః కృతయుగప్రవృత్తి మాహ (యదేతి.) ధర్మపతి ధర్మగోప్తా. కల్కి ర్యదా అవతీర్ణ స్తదా. కృతయుగం భవిష్యతి. తదా ప్రజానాం సూతిః ప్రసూతిః సాత్వికీ సత్వగుణప్రధానా. ౨౨

కృతప్రవృత్తికాలోపలక్షణ మాహ (యదా చంద్రో శ్చేతి.) తిష్యః పుష్యః యదా సూర్యాదయః. ఏకరాశౌ సంగతా భవంతి తదా. తత్తతః కృతయుగం ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రతిద్వాదకాబ్ధిం కటకరాశౌ బృహస్పతౌ వర్తమానే ద్విత్వా స్వమావాస్యాసు తేషాం త్రయాణా మపి పుష్యయోగ స్సంభవతి. తథాఽపి తేషాం సహ ప్రవేశోఽత్ర వివక్షితః “సమేష్యంతీ”తి వచనాత్. అతో నాతి ప్రసజ్ఞః. ౨౩

స్కంధత్రయార్థ ముపసంహరతి (యేఽతీతా ఇతి.) సోమసూర్యయో. ర్వంశీయాః వంశప్రభవాః తే తుభ్య ముద్దేశతః ఉత్పత్తిక్రమతః. సంక్షేపతో నా ప్రోక్తాః. ౨౪

మజ్జన్మప్రభృతి. యావత్సోమవంశవమాప్తి కియా న్కాలో భవిష్యతీ త్యభిప్రాయ మాలక్ష్యమా (అరభ్యేతి.) నందాభిషేచనపర్యవైవ సోమవంశస్యానువృత్తి. రతో యావత్ స్మన్తాభిషేచన మిత్యుక్తం ఏకదంతరం వర్షాణాం పంచదశోత్తరశతం సహస్రం చేత్యర్థః. వర్షసహస్రం పంచదశోత్తరం శతం కయాపి వివక్షయోఽవాంతరసంఖ్యేయం వస్తుతః పరీక్షన్మందయో రంతరం ద్వాభ్యాం న్యూనం వర్షాణాం సార్ధసహస్రం భవతి. యతః పరీక్షిత్వమకాలం మాగధం మార్జారి మారభ్య రిపుంజయాంతా వింశతిరాశాన స్సహస్రం వత్సరాణాం బోక్ష్యంతీత్యుక్తం నవమస్కన్దే “యే బార్హద్రథభూపాలా తాన్వా

ఏతద్వర్ణనహాసం తు శతం పంచదశోత్తరమ్.

౨౫

సప్తర్షీణాం తు యో పూర్వో దృశ్యేతే ఉదితో దివి,
తయోస్తు మధ్యే నక్షత్రం దృశ్యతే యత్పమం నిశి.

౨౬

తేనైవ ఋషయో యుక్తా స్తిష్ఠ స్త్యభిళతం నృణామ్,
తే త్వదీయే ద్విజాః కాలే హ్యధునా చాశ్రితా మమామ్.

౨౭

విష్ణో ర్భగవతో భానుః కృష్ణాభ్యోఽసౌ దివం గతః,
తదాఽవిశ త్కులి ర్లోకం పాపే యద్రమతే జనః.

౨౮

స్తే నహస్రవత్సరి" మితి తతః పరం చ "ప్రద్యోతనా అష్టాశ్రితోత్తరం శతం" (భునాగా శ్చ సప్త్య
త్తరశతత్రయం బోక్ష్యంతి స్యధివీ" మిత్యత్రైవోక్తత్వాత్.

౨౯

కదా తర్హి కలియుగారమ్భ ఇత్యాభిప్రాయ మాలక్ష్య తద్వృద్ధికాలం చ వివక్షి స్తావదారమ్భ
కాల ముపలక్షణేనాహ (సప్తర్షీణా మితి ద్వాభ్యామ్) అయ మర్థః, (సాగగ్రకటాకారం తారాసప్తకం
సప్తర్షీమండలం తత్ర కించి దున్నతేషాగ్రసానీయో మనీవిః తతః పశ్చా దానప్రయుగకందూకారో
వసిష్ఠ స్పతార్యః తతః పశ్చా దీషదున్నతేషా మూలస్థానీయోఽగ్గిరాః, తతః పశ్చా ద్వితువక్రతారా
చతుష్కే. ఈశాన్యేఽత్రిః, తతో దక్షిణతః పులిస్త్యః, పులిస్త్యా త్పృథ్విమతః పులిహ స్తతః ఉత్తరతః
క్రతుః, ఏవం స్థితే కేషాం మధ్యే యో పూర్వో ఉదయనమయే ప్రథమ ముదితో పులిహక్రతుసంజ్ఞా
తయోస్తు మధ్యే తయోః పూర్వయోస్తు మధ్యే, య త్పమం దక్షిణతః సమతేజావస్థితం అగ్నిన్యాసిమ
యదన్యతమం నక్షత్రం దృశ్యతే తేన తిధైవ యుక్తా ఋషయః, నృణా వభిళతం, తిస్యంతి తే చ
ద్విజా ఋషయః త్వదీయే కాలే అధునా మమా మాశ్రిత్య వర్తంతే పూర్వయో, మమానాం చ సామ్యావ
స్థిత్యవక్రమకాలః కలియుగారమ్భకాల ఇతి సూచితం. తదగ్రే పృష్ఠ మేవ వదిష్యతి,

౩౦-౩౧

కదా తర్హి యుగాభిమానిపురుషప్రవేశ ఇత్యత స్త ముపలక్షణేనాహ (విష్ణో రితి,) భానుః
భాతీతి భానుః, ప్రకాశఽహుళః, కృష్ణాభ్యో భగవతో దేహః యదా దివం వైకుంఠం గత స్తదా కలి
రిమం లోక మవిశత్ య ద్యస్మా ద్యుగాభిమానిపురుషా ధైతోః జనః పాపే రమతే యుగనసంధౌ హి
భగవదవతారః ప్రవృత్తేఽపి కలౌ యుగే భగవత స్వధామానుగమనా త్పూర్వం కలిపురుషో న
ప్రతిభూవేత్యనేన సూచ్యతే.

౩౨

(కలియుగధర్మకల్యణవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

యావ త్స పాదపద్మాభ్యాం స్మృత న్నాస్తే రమాపతిః,

తావ త్కలి రైవ పృథివీం పరాక్రాంతం న చాకత్.

౨౯

యాదా దేవర్షయ స్సప్త మఘాసు విచరన్తి హి,

తదా ప్రవృత్త స్తు కలి ర్ద్వాదశాబ్దకతాత్మకః.

౩౦

యాదా మఘాభ్యో యాస్యన్తి పూర్వాషాఢాం మహర్షయః,

తదాన్తా త్ప్రభృత్యేష కలి ర్వృద్ధిం గమిష్యతి.

౩౧

యాస్మి స్కృష్ణో దివం యాత స్తస్మి న్నేవ తదాహని,

ప్రతిపన్నం కలియుగ మితి ప్రాహుః పురావిదః.

౩౨

దివ్యాబ్దానాం సహస్రాస్తే చతుర్థే తు పునః కృతమ్.

తత్సప్త మేవాహ (యావ దితి.) సః శ్రీకృష్ణః కలిపురుషః, పృథివీం పరాక్రాంతుం, అభిభవతుం, నాకత్ న స్వకార్యక్షమో బహుచేత్యర్థః.

౨౯

సూచిత మర్థం సప్త మహా (యాదా దేవర్షయ ఇతి.) మఘాసు, విచరంతి తాసాం సమజవే చరితు మారబ్ధవంత ఇత్యర్థః. తదా కలియుగం తస్య పరిమాణం ద్వాదశాబ్దకతాత్మక ఇతి దివ్యేన మానేన సరిధ్యా సంధ్యాంకాభ్యాం సహ యో ద్వాదశాబ్దకతాత్మక స్స కలిః ప్రవృత్త ఇతి సంబంధః.

౩౦

తదా తర్హి కలిధర్మాభివృద్ధి రిత్కత స్తా ముపరిక్షణేనాహ (యాదా మఘాభ్య ఇతి.) మఘాభ్య ఇతి వజ్ఞమీ, తత్పనుం దేశం విహాయ పూర్వాషాఢానాం సమదేశం యాస్యంతి తదా.

౩౧

“పరాక్రాంతుం న చాకత్” దివ్యనేన ప్రవిష్టస్యాపి కలిపురుషస్య భగవత్పాదపద్మస్పర్శ ప్రణవా త్వకార్యాక్షమత్వ ముక్తం. తత్రాభిజ్ఞా న్సంవాదయతి (యాస్మి న్నితి.) యస్మి న్నహని, జాత స్తస్మి న్నహని స్వకార్యకరణే ప్రాప్తం ప్రాహుః పురావిదః కాలాభిజ్ఞాః.

౩౨

కరే రనంతరం కృతయుగప్రవేశ మహా (దివ్యాబ్దానా మితి.) చతుర్థే కలౌ యుగే

భవిష్యతి యదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశకమ్.

౩౩

ఇత్యేష మానవో వంశో యథా సంఖ్యాయతే భువి.

తథా విబుధురవిప్రాణాం తా స్తా బోధ్యా యుగే యుగే.

౩౪

ఏతేషాం నానుభిక్షానాం పురుషాణాం మహాత్మనామ్,

కథామూతావశిష్టానాం కీర్తి రేవ స్థితా భువి.

౩౫

దేవాపి శ్చస్తనో ర్భూతా మరు శ్చేక్ష్యకువంశజః,

కలాప్రగ్రామి అసాతే మహాయోగబలాన్వితౌ.

౩౬

దివ్యాజ్ఞానం య త్సహస్రం తస్మాంతే వివేక మనన సహస్రాద్విపరీమితే చతుర్థే యుగేఽతిక్రాంతే సతీత్యర్థః. ద్వాదశాంశతాత్మక ఇతి సంధిభ్యాం సంకల య్యోక్తం అత్ర తు తౌ వినా మధ్యకాల పరిమాణ ముక్త మిత్యతో న నిరోధః. కృతయుగరమ్భకాల ముపలక్షణే నాహ (యదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశక మితి.) ఆత్మస్వరూపగోచరక్షమం భవిష్యతి తదా కృతయుగం భవిష్యతీత్యర్థః. ౩౩

తత్ర ప్రణాః కీర్ష్యక్య ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యహ (ఇత్యేష ఇతి.) ఇత్తంభూత, ఏష మానవః వైవస్వతమనువంశః. యదాసంఖ్యాయతే యాభి రుచ్చసీదావస్తాభి స్సమ్యక్ ఖ్యాయతే కథ్యతే తథా విబుధురవిప్రాణాం తా స్తా అవస్థా యుగే యుగే బోధ్యా ఇత్యర్థః. ౩౪

కిం బహునాః వంశానుకీర్తనేనేతి తదన్వయజ్ఞానం వారయతి (ఏతేషా మితి.) నానుభిక్షభిర్మత్స్వరీయార్భ ఆద్యజంతః. ఏనంవిధశమహావతా మిత్యర్థః. మహాత్మనా మిత్యనేన తత్ర కేషాంచి ద్భాగవతత్వం తత ఏష ఉచ్చర్షిస్సావ్యక్తశ్రోతవ్యత్వాదికం చ సూచ్యతే. కథామూతే జైవావశిష్టానాం న తు నానుభూతాభ్యాం లనేన తయో రవిశ్యత్వం సూచ్యతే. తే న చ తత్పర్యాలోచనయా వై రాగ్య హేతుత్వం ఫలితం కీర్తి రేవ స్థితా భువీతిహేనావక్యం రాజభిః కీర్తి చుద్భి ర్భువితన్వ మితి వ్యజ్యతే. ౩౫

నను కలా పుత్సరణావంశరథర్థాణాం కుతః స్వపః కృతే ప్రవృత్తి రిత్త్యభిప్రాయ మాలక్ష్యహ (దేవాపి యితి.) ఇతిభిర్భూతా దేవాపి ర్భూతు సోమవంశజః మరు ర్భూమేక్ష్యకువంశజః సూర్యవంశ్య ఇత్యర్థః. తా పున సమన కలాప్రగ్రామే అసాతే కలాప్రగ్రామో బదర్యాశ్రమస్థో యోగినా మావాసః ప్రసిద్ధః. కలాప్రగ్రామో సహజా యోగబలేన అన్వితౌ. ౩౬

(కలియుగదర్మకల్మషతారాదిప్రతిపాదనములు)

తా విహైత్య కలే రస్తే వాసుదేవానుగఃశీతో
వర్ణాశ్రమయుతం దర్మం పూర్వవ త్ప్రీతమునాథః.

౭౭

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలి శ్చేతి పరుష్యమ్,
అనేన క్రమయోగేన భవి ప్రాణిషు వర్తతే.

౭౮

రాజ స్నేతే మయా బ్రోక్తా నరదేవా శ్రతాపరే,
భూమౌ మమత్వం కృత్వాస్తే హిత్యా రేచనం గతాః.

౭౯

క్రిమివిద్యస్మనంజ్ఞానై రాజనామ్నోఽపి మమ్య చ,
భూతద్రు తత్కృతే స్వార్థం కిం వేగ ద్భూతానామ్.

౮౦

తతః కి మత అహ (తా వితి.) కలేరంతః కృతయుగాదిః. తథా జగవతః, అనుశీతో
ఉపదిష్టవర్ణాశ్రమదర్మా వాదిష్టా దేహ లోకే ఏత్యాగత్య వర్ణాశ్రమస్మృతీ పూర్వవ త్ప్రీతమునాథః. ౭౭

ప్రతిపతుర్యుగరీతిః కీదృశీత్యభిప్రాయ మాంజ్ఞాన (కృత మితి.) అనేన క్రమయోగేన
విరూపితపతుర్యుగక్రమయోగరీత్యైవ ప్రతిపతుర్యుగం ప్రాణిషు వర్తతే నిమిత్తతయా ప్రవర్తత ఇత్యర్థః.
ఇయ మేవ రీతిః ప్రతిపతుర్యుగ మితి భావః. యద్యన్యత్ర త్రేతాద్వాపరయోః శ్రతాపరో నోక్త ఇత్యనేన
క్రమయోగేనేత్యనంగతం. తతాప్యాద్యంతయుగవిరూపణే మమ్యయో రపి విరూపితప్రాయత్వేనే
త్యభిప్రాయేణ తథోక్తమ్. ౭౮

కథామాత్రావశిష్టానా మిత్యనేన సూచితం విప్రబోధి (రాజ విత్తి.) హేరాజ స్నేతే
మయాఽదునా విరూపితా నైవశ్వతమన్వంతరావస్థా శ్చ రాజానాం స్నేహ మ్భూమౌ మమత్వం మమతాబుద్ధిం
కృత్వా అంతే తద్దోగవిమిత్రపుణ్యావసానే నిధనం గతాః. తేనైవ మమత్వేన యుతా విరయం ప్రాప్తా
ఇతి భావః. ౭౯

ఏతదేవ విశదయతి (క్రిమితి.) యన్య రాజనామ్నోఽపి శరీరస్వార్థే క్రిమయో విశిష్టా
భిన్నేతి వా నంజ్ఞా భవిష్యతి తత్కృతే తదర్థం భూతేభ్యో ద్భూత్యుగిత తథా స కిం స్వార్థం స్వహితం
వేద. తత్ర హేతుత్వేన భూతద్రోహం వినిష్ఠి యతో భూతప్రహం విద్విదయో భవతి. ౮౦

కథం నేయ మఖిణ్ణాభూః పూర్వై ర్మే పురుషై ర్ధృతా,
మత్సుత్రస్య చ పౌత్రస్య మత్సూర్వా వంశజస్య చ.

౪౧

తేజోఽబిన్నమయం కాయం గృహీత్వాఽఽత్మకయోఽబుధాః,
మహీం మమతయా చోభౌ హిత్వా తేఽదర్శనం గతాః.

౪౨

యే యే భూపతయో రాజ స్సృజ్జన్తి భువ మోజసా,
తే కాలేన కృతా స్రుర్వే కథామాత్రాః కథాసు చ,

౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

మమతాం కృత్యేత్కృతం మమతావ్రకారం ప్రసజ్నయతి (కథ మితి) సేయ మఖండా
భూమి ర్మమ పూర్వజైః ధృతా సతీ మదనంతరం మత్సూర్వం అహ మేవ పూర్వో ధర్తా యస్యా
స్తథాభూతా సతీ మత్సుత్రాదేః కథం స్యా దిత్యేవమ్.

౪౧

కింఛ (తేజ ఇతి) అబుధా దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవిధురాః. అత ఏవ తేజోఽబిన్నపరిణామ
రూపం కాయం శరీర మాత్మకయా గృహీత్వా అభిమత్య మహీం తు మమతయా గృహీత్వా ఉభౌ
సృష్టీకాయౌ హిత్వా అంతే ప్రారణ్ఠాంతే అదర్శనం లయం గతాః ప్రాప్తాః.

౪౨

కథామాత్రావశిష్టానా మిత్యన్య ప్రసజ్న ముపసంహరతి (యే య ఇతి) హేరాజన్ యే యే
రాజానో భువ మోజసా పౌరుషేణ భుజ్జంతి తే సర్వే కాలేన కృతాః సమాప్తాః. కథాసు క్రియమాజాసు
కథామాత్రరూపాః. కృతాశ్చ.

౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీకై లగురోః సుతేన
తద్వరణకమలవరిచయప్రసన్నతత్సృక్తి సమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

~~~~~

శ్రీకృత ఉవాచ —

దృష్ట్వాఽత్మవిజయే వ్యగ్రా స్తుపా స్తసతి భూ రియమ్,

అహో మాం విజిగీషన్తి మృత్యోః క్రిదనకా నృపాః.

౧

కామ ఏష నరేంద్రాణాం మోఘ స్సౌ ద్విదుషా మపి,

యేన ఫేనోపమే పిణ్డే యేఽతివిస్రమ్భితా నృపాః

౨

పూర్వం నిర్జిత్య షడ్వర్గం జేష్ఠామో రాజమన్త్రిణః.

తత స్సచివపౌరాప్తకరీంద్రా నథ కణ్ణికాః.

౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః.

ప్రపజ్ఞితాం మమతాం మహీ హాసేన సంవాదయాన్ వై రాగ్య ముత్పాదయాన్ కలిదోషాన్ ప్రపజ్ఞయం ప్రవ్విరసనోపాయ ముపదిశతి తృతీయేన (దృష్ట్వాఽఽత్మవిజయ ఇత్యాదినా) ఆత్మని భూమా నిమిత్తే. యో విజయ స్తస్మిన్ వ్యగ్రా ఉద్యుక్తా దృష్ట్వా హసతి. హస మేవ ప్రపజ్ఞయతి (అహో ఇత్యాదిభి స్సార్ధై ర్ద్వాదశభిః.) మృత్యోః, క్రిదనకా స్తదధీనాః. ఇమే నృపాః మాం జిగీషంతి విజయేన మాం భోక్తు మిచ్ఛంతీత్యర్థః.

౧

(కామ ఇతి.) విదుషా మపి పిత్రాదిదృష్టాంతేన మృత్యువశ్యతాం సశ్యతా మవ్యయౌ కామః. విజిగీషాత్మకేచ్ఛావిశేషః. మోఘః వ్యర్థః. మోఘత్వే హేతుతయా కామం విజనన్తి-యేన కామేన ఫేనోపమే జలబుద్బుదతుల్యే పిందే శరీరే యే నృపాః అతీవ విస్రమ్భితాః విశ్వాసం వీతాః. తేషాం నరేంద్రాణా మితి పూర్వేణ సంబంధః.

౨

విజిగీషుతాం ప్రపజ్ఞయతి (సార్థద్వాద్యామ్ పూర్వ మితి.) ఇంద్రియేలమృతన్య న రాజ్య ప్రాప్తి స్సౌఖ్యదితి తావత్ షడ్వర్గం ఇంద్రియషట్కం జిత్యా తద్వారా జేవతాప్రసాద మధిగత్యేతి భావః. క్రమేణ రాజమంత్రిప్రభృతీన్ అన్య భూమండలన్య కంఠకతుల్యాన్ జేష్ఠామః తత్ర సచివా అమాత్యాః అవాంతరన్యాపారిణాః. పౌరాః పురే భవా స్తేషా మాస్తాః కరింద్రా హ స్తిపా శ్చ తాః.

౩

ఏవంక్రమేణ జేష్యామః పృథ్వీం సాగరమేఖలామ్ .

ఇత్యాశాబద్ధహృదయా న పశ్యం త్యన్తికేలైస్తకమ్ .

౪

సముద్రావరణాం జిత్వా మాం విశ స్త్యబ్ధి మోజసా .

కియ దాత్మజయ స్తైత స్మక్తి రాత్మజయే ఫలమ్ .

౫

యాం విస్సజ్యైవ మనవ స్తత్సతా శ్చ కురూద్వహ .

గతా యథాగతం యుద్ధే తాం మాం జేష్య స్త్యబద్ధయః .

౬

మత్కృతే పితృపుత్రాణాం బ్రాతృజ్ఞాం వాపి విగ్రహః .

జాయతే హ్యసతాం రాజ్యే మమతాబద్ధచేతసామ్ .

౭

తత స్సాగరా మేఖలా యస్యాః. తాం మేఖలయేవ సాగరేణ పరివృతా మిత్యర్థః. పృథ్వీం, జేష్యామః స్వాదీనాం కరిష్యామః. కఠిన్తం భూతాళయా బద్ధం హృదయం యేషాం తే అంతికే సమీపే వర్తమాన మంతకం మృత్యుం న పశ్యంతి నాలోభయంతి.

౮

కిం తు సముద్రావరణాం మాం జిత్వా తతోలబ్ధిం విశంతి ద్వీపాంతరాణి ప్రవిశంతి తాన్ విజిగిషంతీత్యర్థః. తవ త్కృతస్యేంద్రియజయస్య నేదం ఫల మిత్యాహ (కియ దితి.) ఏత త్కృత్సన్ని భూమండలస్య సర్వీకస్యాత్మాదీనతాప్రాసణ మిత్యేత త్కియ త్తత్ఫలం న కించి దేవ ఇత్యర్థః. తత్ఫలస్య పశ్యరత్నా దితి భావః. కిం తర్హి ఫల మిత్యత ఆహ ముక్తి రాత్మజయే ఫల మితి.

౯

ఏతిథే వోపాదయతి (యాం విస్సజ్యైత్వాదీనా) కురూద్వహేతి సంబోధనం. కురూద్వహ ఇతి తు పాఠ స్సుగమః. తత్సతా మనుషుత్రా శ్చ యాం మాం విస్సజ్యైవ గతాః మృతాః. తతా తాం విజిత్య విస్సవ్ధా మపి అబద్ధయో బుద్ధిరహితాః. యుద్ధే జేష్యంతి యుద్ధేన వశీకరిష్యంతీత్యర్థః. గత మిత్యస్య తై రితి శేషః, తేలక్ష్మేన మేవ గమిష్యంతీత్యర్థః, అత్యంతసాదృశ్యేనాభేద మారోప్య గత మితి భూతవిరేకః.

౧౦

అబద్ధితాం ప్రవక్ష్యామితి (మత్కృత ఇతి.) మత్కృతే మదర్థం విగ్రహః విరోధః. జాయతే, తత్ర హేతుత్వేన తాన్ విజినష్టి రాజ్యే మమతాభిమానేన బద్ధం చేతో యేషాం అత ఏవాసతాం దురాత్మనామ్.

౧౧

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనపట్టః)

మమైవేయం మహీ కృత్వా న తే మాధేతి వాదినః.

స్పర్ధమానా మిథో ఘ్నన్తి మ్రియంతే మత్కృతే నృపాః.

౮

పృథుః పురూరవా గాది ర్నహృషో భరతోఽర్జునః.

మాంధాతా సగరో రామః ఖట్యాజ్ఞో దుస్టుహా రఘుః.

౯

తృణబిన్దు ర్మయాతి శ్చ శర్యాతి శృంతను ర్గయః.

భగీరథః కువలయాశ్వః కకుత్స్థో నైషధో నృగః.

౧౦

హిరణ్యకశిపు ర్స్విత్రో రావణో లోకరావణః.

నముచి శృమ్భరో భౌమో హిరణ్యాక్షోఽథ తారకః.

౧౧

అన్యే చ బహవో దైత్యా రాజానో యే జనేశ్వరాః

సర్వే సర్వవిద శ్చూరా సర్వే సర్వజితోఽజితాః.

౧౨

మమతాం మయ్యవర్తంత కృత్వోచ్చైర్మర్త్యధర్మిణః.

కథావశేషాః కాలేన హ్యకృతార్థాః కృతా విభో.

౧౩

మమతాబద్ధచేతస్తస్య మేవాభినయేన దర్శయంతీ తత్ప్రియుక్త మసత్కర్మ దర్శయతి (నుమైవేతి.) హేమాధ తే తవేయం ధూర్న భవతి కిన్తు మమైవేతి వాదినః.

౮

ఇతరై రజితా శ్చ తే పున స్తే నృపా ఇత్యత స్తా కాంశ్చి ద్దర్శయతి (పృథు రితి.) అర్జునః కౌర్తవీర్యః. రామో నామ కశ్చి ద్రాజా న తు దాశరథిః దుంధునారః.

౯-౧౦

లోకం రావయతి రోదయంతీ వా లోకరావణో రావణః. భౌమో సరకః.

౧౧

ఉత్తేభ్యోఽన్యే దైత్యా రాజాన శ్చ మహీశ్వరాః. సృష్టీవతయః తే సర్వే యద్యపి సర్వజితః. ఇతరై రజితా శ్చ.

౧౨

మయ్యుచ్చైర్మరదికాం మమతాం కృత్వా అవర్తంత కంచి త్కాల మితి శేషః. మర్త్యధర్మిణ ఇతి హేతుగర్భం. అతః కాలేనాకృతార్థాః, అసమాపితభోగాభిలాషాః, కృతాః విభో ఇతి సంబోధనం. కురూద్యహేతివ ద్యోజ్యమ్.

౧౩

కథా ఇమా స్తే కథితా మహీయసాం వితాయ రోకేషు యశః పరేయుషామ్.

విజ్ఞానవైరాగ్యవివక్షయా విజ్ఞో వచో విభూతి ర్న తు పారమార్థ్యమ్. ౧౪

య స్తూత్రమశ్లోకగుణానువాద స్సంగీయతేఽభీక్ష మమగ్గలఘ్నః,

త మేవ నిత్యం శృణుయా దభీక్షం కృష్టేఽమలాం భక్తి మభీప్సమానః. ౧౫

రాజోవాచ—

కేనోపాయేన భగవ స్కలే ర్దోషా స్కలౌ జనః.

విధమిష్య స్త్వపచితాం త్ర న్మే బ్రూహి యథా మునే. ౧౬

రాజనంశానుకీర్తనస్య తాత్పర్య మాహ (కథా ఇతి.) రోకేషు యశో వితాయ విస్తృత్య పరేయుషాం పరలోకం ప్రాప్తానాం మహీయసాం మాహాత్మ్యయైక్తానాం ఇమాః. కథా స్తే కుత్యం కథితాః. విజ్ఞానవైరాగ్యవివక్షయా విజ్ఞానం విషయాణా మపారత్వజ్ఞానం తతో నైరాగ్యం తయో ర్వివక్షయా కథితా ఇతి సంబంధః. తత్ర హేతుత్వేన విజనష్ట-వచోవిభూతీః వ్యత్యయేన ప్రథమార్థే ద్వితీయా వాగ్యైభవవిషయాః అనేన విశేషణేనాభిప్రేకం విశదయతి న తు పారమార్థ్య మితి. పరమోఽర్థః, పురుషార్థః తస్య భావః పారమార్థ్యం త న్న తు న హీత్యర్థః, నహ్యేతి యుక్తేషు భోగ్యేషు పారమార్థ్య మస్తితి భావః. ౧౪

క స్తర్హి పారమార్థ్యోపాయ ఇత్యత ఆహ (య స్త్వీతి.) సంగీయతే ఇత్యన్య సద్వి రిత్యాదిః. ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో గుణానా మనువాదః స చ అమగ్గలం సంస్మత్కాపాదక మకుభం కర్మ హంతీతి తథా త మేవ అన్యహం. తత్రావ్యభీక్షం, శృణుయాత్, శ్రవణప్రయోజనం దర్శయ న్నుభితారిణం విజనష్ట. కృష్టేఽమలాం భక్తి మభీప్సమానః, అమలాం అనన్యప్రయోజనాం భక్తి మభీప్సమానః కామయమానః శ్రవణపరంపరయా భగవతి దృఢా భక్తి ర్నవిష్యతీతి భావః. ౧౫

“తదానందా త్పరీభృత్యేష కలి ర్వృద్ధిం గమిష్యతీ” త్యుక్తం తత్రావనరప్రాప్తవిదూషణా నంతరం కే పున స్తే కలివృద్ధిప్రయుక్తదోషాః క శ్చ తన్నిస్తారోపాయః కే పున స్తద్యుగసాధారణ గుణాః యావ జేతవృతర్యుగప్రవృత్తి స్తతః కథం వా ప్రలయః స చ కలివిధ ఇతి పృథ్వతి (కేనోపాయేనేతి ద్వ్యాఖ్యామ్.) హేతుగవ-కలౌ యుగే, ఉపచితా-కలే, ర్దోషా-కేనోపాయేన షాఢనేన విధివిషయం నాశయిష్యంతి తత్పాదనం యథావ స్మే మహ్యం. బ్రూహి. ౧౬

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిష్ఠరణోపాయప్రతిపాదనముట్టః)

యుగాని యుగధర్మాం శ్చ మానం ప్రలయకల్పయోః,

కాల స్యేశ్వరరూపస్య గతిం విష్ణో ర్మహాత్మనః.

౧౭

శ్రీమత ఉవాచ—

కృతే ప్రవర్తతే ధర్మ శ్చతుష్పా త్తజ్జనై ర్ధృతః.

సత్య స్థయా తపో దాన మితి పాదా విభో ర్నృప.

౧౮

సంతుష్టాః కరుణా మైత్రాః శ్రాన్తా దాన్తా స్తితిక్షవః,

ఆత్మరామా స్సమదృశః ప్రాయశ శ్శమణా జనాః.

౧౯

త్రేతాయాం ధర్మపాదానాం తుర్యాంశో హీయతే శనైః.

అధర్మపాదై రనృతహింసాఽసంతోషబిగ్రహైః.

౨౦

ప్రలయస్య మానం వై విధ్యం. మానం విశిష్ట (కాలస్యేతి.) ఈశ్వరస్య రూపం శరీరం తస్య కాలస్య గతిం ప్రవృత్తిం. బ్రూహితి సంబంధః. మహాత్మన ఇత్యసామర్థ్యేఽపి సామర్థ్యా దీశ్వరవిశేషణమ్.

౧౭

తత్ర తావ ద్యుగధర్మా నాహ (కృత ఇత్యాదినా యన్నామ ద్యేయ మిత్యుతః ప్రాక్తనేన.) చత్వారః పాదా యస్య స చతుష్పా. ధర్మః తజ్జనైః కృతయుగజనైః ధృతః, ప్రవర్తతే. కే పున స్తే పాదా ఇత్యత ఆహ (సత్య మితి.) హేన్యప విభోః పూర్వస్య ధర్మస్య.

౧౮

కార్తయుగా న్జనా న్వర్ణయతి (సంతుష్టా ఇతి.) ఆస్య దైవా ల్లభ్యేనేత్యాదిః. కరుణాః పరదుఃఖనిరాచిక్షేపః. భూతమైత్రీయక్తాః, తితిక్షవః ద్వంద్వసహిష్టవః సమదృశః జాతిగుణాదితారతమ్యా నాదరేణ సర్వస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనాః. శ్రమణాః తపశ్చర్యాదిప్రయుక్తకాయక్షేయక్తాః, నను సర్వే ప్యేవంవిధా శ్చే న్ముక్తాః ఏవ స్యు రితి స యుగాంతరప్రవృత్తి రిత్యాశక్త్యావ్యావృత్తయే ప్రాయశ ఇత్యుక్తం. ఏవంవిధా ఇత్యర్థః.

౧౯

(త్రేతాయా మితి.) అధర్మస్య. పాదై రనృతాదిభిః ధర్మస్య పాదానాం తుర్యాంశః. శనైః. హీయతే ప్రతిపాదం చతుర్థాంశః క్షీయతే. అసంతోషేతి ఛేదః. విగ్రహః భూతవిరోధః. క్రమేణైతైః సత్యాదీనాం తురీయాంశా హీయంత ఇత్యర్థః.

౨౦

తదా క్రియాతపోనిష్ఠా నాతిహింసా న లమ్పటాః,
తైర్నివర్గికా త్రయీవృద్ధా వర్ణా బ్రహ్మాత్తరా నృప. ౨౦

అపస్సత్యవయాదానే ష్వర్థం హ్రాసతి ద్వాపరే,
హింసాఽతుష్ట్యనృతద్వేషై ర్ధర్మస్యాధర్మలక్షణైః. ౨౧

యశస్వినో మహాశీలా స్సాన్వధ్యాయాధ్యయనే రతాః,
అధ్యాః కుటుమ్బినో దృప్తా వర్ణాః క్షతద్విజ్ఞోత్తమాః. ౨౨

కలౌ తు ధర్మహేతునాం తుర్యాంశోఽధర్మహేతుభిః,
ఏధమానైః క్షీయమాణో హ్యస్తే సోఽపి వివక్ష్యతి. ౨౩

తస్మిన్లుద్ధా దురాచారా నిర్దయా శుష్కవైరిణిః,
దుర్బుగా భూరితద్వా శ్చ కూద్రదాసోత్తరా జనాః. ౨౪

తాత్కాలికా న్దనా నాహ (కదేతి.) న లమ్పటాః నాతివ విషయలోబాసాః బ్రహ్మాత్తరాః
బ్రాహ్మణాదికాః, త్రయీవృద్ధాః వైదికధర్మవృద్ధాః. ౨౦

ద్వాపరే యుగే అధర్మస్య లక్షణైః కృహ్యైః, పాదై రితి యావత్ హింసాదిభి శ్చతుర్భిః,
ధర్మస్య, పాదేషు అర్థ మర్థం, హ్రాసతి, హింసాఽతుష్ట్యనృతద్వేషై రితి క్రమో న వివక్షితః, అన్యతేన
సత్యం, హింసయా దయా, అసంతోషేణ తపః, విగహేణ దాన మితి యథార్థం యోజ్యమ్. ౨౧

తాదాత్మికజనా నాహ (యశస్విన ఇతి.) మహాశీలాః మహాయజ్ఞానుస్థానశీలాః మహాశ్రో
త్రియాః క్షతద్విజ్ఞోత్తమాః క్షత్రియబ్రాహ్మణవ్రదానాః. ౨౨

(కలౌ వితి.) ఏవ మగ్రేష్వనుక్త మవ్యవగంతవ్యం, ధర్మహేతునాం ధర్మపాదానాం
తుర్యాంశః కలౌ వశవ్యతే, సోఽపి ధమానై ర్వర్ధమానై, రధర్మస్య హేతుభిః పాదైః, అహరహః,
క్షీయమాణాః, అస్తే సావశేషం వివక్ష్యతి. ౨౩

జనా నాహ (తస్మిన్నిత్యాదినా.) శుష్కవైరిణిః నిర్దేతుకవైరిణిః, దుర్బుగా భాగ్యహీనాః,
భూరిః తద్వ అర్థకామకృష్టా యేషాం తే కూద్రదాసోత్తరా జనాః కూద్రాః, దాసాః తైవర్తదయ శ్చ తే,
వ్రధానా యేషాం తే వ్రజా ఇత్యవపాతాః, యద్వా శుష్కవైరిణి ఇతి లిజ్యవ్యత్యయ అర్హః. ౨౪

(చతుర్విధంయన్యకూపాణివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి దృశ్యస్తే పురుషే గుణాః.

కాలసంచోదితాస్తే వై పరివర్తంత ఆత్మని.

౨౬

ప్రభవన్తి యదా సత్వే మనోబుద్ధీన్ద్రియాణి చ.

తదా కృతయుగం విద్యాత్ జ్ఞానే తపసి యద్రుచిః.

౨౭

యదా కర్మసు కామ్యేషు భక్తి ర్భవతి దేహినః.

తదా త్రేతా రజోవృత్తి రితి జానీహి బుద్ధిమః.

౨౮

యదా లోభ స్త్వసంతోషో మానో దమ్పి౭భ మత్సరః.

కర్మణాం చాపి కామ్యానాం ద్వాపరం తద్రజస్తమః.

౨౯

కిం తర్హి యుగేష్యేనంవిదవైషమ్యే కారణ మిక్యపేక్షయాం “కలౌ కృతయుగం తస్య కలి స్తస్య కృతే యుగే. యస్య చేతపి గోవిందో హృది యస్య న కేళవ” ఇత్యుక్తరీత్యా కాలానుగుణసత్వాదిగుణోల్లాసప్రహసప్రయుక్తకార్యవైవిధ్య మేవేత్యాహ సత్వ మితి పక్షాభిః. దృశ్యంతాం తతః కి మత ఆహ (కాలసంచోదితా ఇతి.) తే వై సత్వాదయో గుణాః కాలేన సంచోదితాః. ఆత్మని పరివర్తంతే ప్రాసోల్లాసాత్వాం మనసి స్వకార్యకరాః ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః.

౩౦

తత్ర, మన శ్చ తద్వత్కాని బుద్ధీంద్రియాణి చ యదా సత్వే ప్రభవంతి అవిశయేన వర్తంతే ఉద్రిక్తసత్త్వప్రదానా భవంతీత్యర్థః. తదా కృతయుగం విద్యాజ్ఞానీయాత్, యత్ యతః, సత్వోల్లాసకార్యజ్ఞానే, తపసి చ కార్తయుగదర్శే. రుచిః కార్యవిశేషతైవ కాలవిశేషానుమాన మితి భావః.

౩౧

(యదా కర్మస్వీతి.) భక్తి రక్షరుచిః తదా రజోవృత్తిప్రదానం. త్రేతాయుగ మితి జానీహి బుద్ధిమన్మితి సంబోధనమ్.

౩౨

(యదా లోభ ఇతి.) మానో గర్వః, స చోత్తమే స్వవమతిహేతు శ్చిత్తవికారః. కర్మణా మితి విషయవిషయభావసంబంధే వృత్తి. అనువర్తేన భక్తిపదేన సంబంధః కామ్యకర్మ స్వభిరుచి రిత్యర్థః. తత్రదా రజస్తమోవృత్తిప్రదానం ద్వాపరయుగం జానీహితి పూర్వేణ సంబంధః.

౩౩

యదా మాయాఽన్యతం తస్మాన్ నిద్రా హింసా విషాదనమ్.

శోకమోహౌ భయం దైన్యం స కలి స్తామసః స్మృతః.

౩౦

యస్మా త్కుద్రద్యశో మర్త్యాః క్షుద్రభాగ్యా మహాశనాః.

కామినో విత్తహీనా శ్చ నైవ్విరిణ్య శ్చ ప్రియోఽనతీః.

౩౧

దన్యాత్కుష్టా జనపదా వేదాః పాపందయాషితాః.

రాజాన శ్చ ప్రజాభజ్ఞః శిశ్నోదరపరా ద్విజాః.

౩౨

అవ్రతా వటవోఽశౌచా భిక్షవ శ్చ కుటుమ్బినః

తపస్వినో గ్రామవాసా న్యాసినో హ్యర్థలోలుసాః.

౩౩

హ్రస్వకాయా మహాహారా భూర్యపత్యాగతహ్నియః.

శశ్వ త్కుటుకభాషిణ్య శ్చౌర్యమాయోరుసాహసాః.

౩౪

(యదేతీ.) మాయా కాపట్యం విషాదన మంతరం దుఃఖం, శోకో బాహ్యం అశ్రువిమోచనాది రూపం, దైన్యం కార్పణ్యం, తదా తామసః కేవలతమోగుణవృత్తిపదానః కలిః స్మృతః. ౩౦

అథ కలిం విశింపం స్తద్దోషాః ప్రవక్ష్యమితి (యస్మా ద్విత్వాదినా.) యస్మాత్ మర్త్యా వక్ష్యమాణవిధాః స కలి రితి పూర్వేణ సంబంధః, క్షుద్రద్యశః మందమతయః, క్షుద్రభాగ్యా అర్చిభాగ్యాః అనతీ రసత్యః “దుశ్శీలా కర్మణా చందీ విత్యం కలహకారిణీ” త్యుక్తవిధాః. ౩౧

జనపదా దేశవాసినః దన్యాభి శ్చౌరాదిభి రుత్కుష్టాః ఉపద్రుతాః ప్రజాభజ్ఞః ప్రజాపీడనపరాః ద్విజాను శ్చౌదరపోషణపరాః. ౩౨

వటవో బ్రహ్మచర్యాశ్రమిణః అవ్రతాః, స్వాశ్రమేచితవ్రతహీనాః, అశౌచాః శౌచహీనా శ్చ భవిష్యంతి కుటుమ్బినో గృహస్థాః భిక్షవః భిక్షునపరాః, తపస్వినో వానప్రస్థాః, గ్రామే వాసో యేషాం తే, వానశబ్దోఽధికరణముఖంతః న్యాసిన స్తుర్వాశ్రమిణః, అర్థలోలుసాః విత్తాశీలాషిణః. ౩౩

పున రపి ప్రిజాం స్వభావ మాహ - హ్రస్వకాయాః, అర్చపరిమాణాః, భూరీ జ్యపత్యాది యాసాం తాః త్యక్తలజ్ఞాః, కుటుకభాషిణ్యః అప్రియవాదిన్యః చౌర్యం చ మాయా కాపట్యం చ ఉరుసాహసం చేతి ద్వంద్వః, తతో మత్స్యరీయోఽన్. ౩౪

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంపారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనముః)

పణయిష్యన్తి మై జ్జుద్రాః కిరాటాః కూటకారిణః.

అనాపద్యపి మన్యన్తే వార్తాం సాధుజగుష్పితామ్.

౩౪

పతిం త్యక్త్యన్తి నిద్రవ్యం భృత్యా అప్యభిలోత్తమమ్.

భృత్యం విసన్నం పతయః కౌలంగా శ్చాపయన్సిసీః.

౩౫

పితృభ్రాతృసుహృజ్ఞాతీన్ నిత్యాన్ సౌరతసౌహృదాః.

ననందాన్ స్యాలనంవాదా దీనాః స్త్రైణాః కలౌ నరాః.

౩౬

కూద్రాః ప్రతిగృహీష్యన్తి తపోవిద్యోపజీవినః.

దర్శం వక్ష్యన్త్యధర్మజ్ఞా అధిరుహ్యోత్తమానసమ్.

౩౭

కిరాటాః పణిణః సంహత్య వ్యాపారిణః పణయిష్యంతి క్రయవిక్రయాదివ్యాపారం ప్రవర్తయంతి జ్జుద్రాః సతివ్యత్యాసే జ్ఞాద్రదేష్టా భవంతి కిం చ అనాపద్యపి జగుష్పితాం విందితాం వృత్తిం. సాధు మన్యంతే.

౩౪

అభిలోత్తమం సర్వోత్తమ మపి పతిం ప్రియమిదం భృత్యా వ్యక్త్యంతి, తథా పతయోఽపి భృత్యం విసన్నం. రోగాదిభి ర్వాస్తవరాక్షసం త్యక్త్యంతి, కౌలం కులపరంపరాగతం భాగవతం దర్శం. గా శ్చ అపయన్సిసీః దుగ్ధదోహః, త్యక్త్యంతితి సంబంధః.

౩౫

(పితృతి.) సౌరతం సురతనిమిత్తర, సౌహృదం యేషాం తే అత ఏవ ననందరోఽత్ర భార్యాభగిన్యః స్యాలాభార్యా వ్రాతరః, తై స్సంవాదో మంత్రాలోచనం, యేషాం తే స్త్రైణాః ప్రీత్యాః.

౩౬

(కూద్రా ఇతి.) తపోవేషేణ జీవంతి తథా ప్రతిగృహీష్యంతి తథా స్వయ మధర్మజ్ఞా అప్యోత్తమానస మధిరుహ్య దర్శం వక్ష్యంతి ఉపదేక్ష్యంతి. అత్రావతావబవ ఇత్యనేనాశ్రమిణాం కలికృతదోషకీర్తనం పింహాపలోకనన్యాయేన హ్రస్వకాయా ఇతి తత్కృతప్రీత్యదోషకథనం. తత ఏకేన తత్కృతపణిగోషకీర్తనం, తతో ద్వాభ్యాం చాతుర్వర్ణ్యతద్దోషకథనం తత ఏకేన కూద్రదోషకీర్తన, మితి విభాగః.

౩౭

నిత్య ముద్విగ్నమనిసో దుర్భిక్షకరకర్పితాః.

నిరన్నే భూతలే రాజ న్ననావృష్టిభయాతురాః.

౩౯

వాసోఽన్నపానశయనవ్యవాయస్నానభూషణైః.

హీనాః పికాచనందర్శా భవిష్యన్తి కలౌ ప్రజాః.

౪౦

కలౌ కాకణికేఽవ్యర్థే విగృహ్య త్యక్తసౌహృదాః.

త్యక్త్యన్తి హి ప్రియా స్పృణా న్న నిష్యన్తి స్వకా నపి.

౪౧

న రక్షిష్యన్తి మనుజాః స్థవిరౌ పితరా వపి.

పుత్రా న్పూర్వాం చ కుశలాః జ్ఞద్రా శ్శిశ్నోదరంభరాః.

౪౨

కలౌ న రాజ స్వగతాం పరం గురుం త్రైలోక్యనాథా నతపాదపజ్జజమ్,

ప్రాయేణ మర్త్యా భగవన్త మచ్యుతం యత్యన్తి పాపంధవిభిన్నచేతనః.

౪౩

అథ చాతుర్వర్ణ్యాసాధారణా తత్కృతదోషా నాహ (నిత్య మితి.) షడ్భిః ఉద్విగ్న మనసః చంచలమానసాః భీతమానసా వా. నిరన్నేఽన్నరహితే దుర్భిక్షకరేణ స్వామిగ్రాహ్యభాగేన చ కర్పితాః పీడితాః అనావృష్టిభయేనాస్మాతురాః దుఃఖితాః.

౩౯

(వాన ఇతి.) వ్యవాయో మైథునం, పికాచనందర్శాః పికాచనదృశః.

౪౦

(కలౌ వితి.) కాకణికే వరాటికామాత్రేఽవ్యర్థే విషయే విగృహ్య విరోధం కృత్వా అత స్త్యక్తం పౌహృదం యై స్తే.

౪౧

(న రక్షిష్యంతీతి.) స్థవిరౌ పృథ్వౌ అనేన “పృథ్వౌ చ మాతాపితరా” విశ్వాదిశాస్త్రార్థో ల్లంఘనం సూచితం. సర్వార్థేషు కుశలా నపి పుత్రా న్న రక్షిష్యంతి అపి తు తేభ్యో విభజ్య వర్తిష్యంత ఇతి భావః.

౪౨

మహాంత మనర్థ మాహ (కలౌ నేతి ద్వాభ్యాం.) హేరాజ్ఞ త్రైలోక్యనాథేన బ్రహ్మజ్ఞా అనతం నమస్కృతం పాదపంకజం యన్య త మచ్యుతం న యత్యంతి నారాధయిష్యంతి. తత్ర హేతుః పాపంజై ర్విభిన్న మన్యతాకృతం చేతో యేషాం తే.

౪౩

(చతుర్విధలయస్యరూపాభిర్జనపూర్వకం సంపారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనపుట్టః)

యన్నామధేయం మ్రియమాణ ఆతురః పతన్ స్థలి న్యా వివశో గృణ స్సుమాఞ్ఞా
విముక్తకర్మార్గం ఉత్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి యక్ష్యన్తి నతం కలౌ నరాః. ౪౪

పుంసాం కలికృతా స్తోషా స్త్రీవ్యదేశాత్మసమ్భవాః,

సర్వా స్త్వరతి చిత్తస్థో భగవాన్ స్ఫురుషోత్తమః. ౪౫

క్రుత స్సంకీర్తితో ద్యాతః పూజిత శ్చాద్యతోఽపి వా,

స్మణాం ధునోతి భగవాన్ హృత్తోఽజన్మాయుతాశుభమ్. ౪౬

యథా హేమ్ని స్థితో వహ్ని ద్దుర్వర్జం హన్తి ధాతుజమ్,

ఏవ మాత్మగతో విష్ణు ర్యోగినా మకుభాశయమ్. ౪౭

(యన్నామధేయ మితి.) మ్రియమాణాదన్యతమః పుమాన్ యస్య భగవతో నామధేయం
గృణన్ కీర్తయన్ విముక్తాః కర్మరూపాః అర్గళాః ప్రతిబింబా యస్య సః ఉత్తమాం గతిం
ప్రాప్నోతి. తం భగవంతం న యక్ష్యంతి. అత్ర ఆతురో రోగాదిపీడితః పతచ్ఛబ్దేన పతితో వివ
శితః స్థలచ్ఛబ్దేన స్వవర్ణాశ్రమాచారవిధురః తత్ర మ్రియమాణో మరణాంతర మేవోత్తమాం గతిం
ప్రాప్నోతి. ఇతరే తు ఆప్రయాణానువృత్తేనేతి భావః. యద్వా ఆతురాద్యన్యతమోఽపి మ్రియమాణో
గృణన్ ప్రాప్నోతీతి సంబంధః. ౪౪

తదేవం కలిదోషా న్రుపంధ్య తన్నిస్తారోపాయ మాహ (పుంసా మితి షడ్వి.) ద్రవ్య
దేశాత్మభిః సంభవో యేషాం తాన్ తత్ర ద్రవ్యదేశో విసిద్ధౌ ఆత్మా విషయప్రపణం మనః చిత్తస్థః
ద్యానేన చిత్తే స్థిరీకృతః హరతి క్షపయతి. ౪౫

కథం చిత్తస్థో భవతీత్యత ఆహ (క్రుత ఇతి.) శ్రవణాదిషయ స్సన్ హృత్తోఽభవతి
తతో జన్మాయుతస్వాపి అకుభం జన్మాయుత్థాంత మపి పాప మిత్యర్థః. ౪౬

తదేవ దృష్టాంతే నోపపాదయతి (యథేతి.) ధాతుజం తామ్రాదిసంక్లేషజాతం హేమ్నా
దుర్వర్జం తత్ర స్థితో వహ్నిః, హరతి ఏవం యోగినా మాత్మగతో మన్థస్థో విష్ణు రకుభాశయం హంతి
ఆశయో మనః తత్త్వం మాలిన్యం హంతీత్యర్థః. ౪౭

విద్యాతపఃప్రాణనిరోధమైత్రీ తీర్థాభిషేకవ్రతదానజప్యైః.

నాత్యస్తకుద్ధిం లభతేఽన్తరాత్మా యథా హృదిన్ధే భగవ త్యన్తే ౪౮

తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజన్ హృదిన్ధం కురు కేశవమ్.

మ్రుయమాణో హ్యవహత స్తతో యాతి పరాంగతిమ్. ౪౯

మ్రుయమాణై రభిద్యేయో భగవా న్పరమేశ్వరః.

ఆత్మభావం నయ త్యక్త సర్వాత్మా సర్వసంశ్రయః. ౫౦

ఇతోన్య ఉపాయో నా స్తీత్యాహ (విద్యేతి.) యథా త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితేఽప్యూపాసకాను
గ్రహార్థం హృదిన్ధే సతి అంతరాత్మా మనోఽత్యంతకుద్ధిం లభతే తథా విద్యాదిభి ర్న లభతే. తత్ర విద్యా
కాస్త్రాధ్యయనం, తపః అవశనాది, వర్ణాశ్రమధర్మో వా ప్రాణనిరోధః, ప్రాణజయః, మైత్రీ అహింసా
వ్రత మేకాదశీవ్రతాది జప్యం మంత్రజపః. ౪౮

ఉపాయోపదేశ ముపనంహరతి - హి యస్మాత్ తతః హృద్యవస్థాపనాత్ అవహతఃకత్తో
మ్రుయమాణః పరాం గతిం యాతి తస్మా త్త్వం హృదిన్ధం కుర్వి త్యర్థః. ౪౯

ఇమ మేవార్థం దృఢీకర్తుం పున రప్యాహ (మ్రుయమాణై రితి.) ఆత్మభావం ఆత్మ
స్వభావం సామ్యాపత్తి మిత్యర్థః. తద్భావభావ మాపన్న ఇత్యాదికాస్త్రాధ్యయన తత్ర హి ప్రథమభావ
శబ్దః స్వభావవాచీ అన్యథా ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ అంగేతి సంబోధనద్యోతకం. బ్రహ్మభావం
నయతీ త్యత్ర హేతుత్వేన తం విశిష్యే. సర్వాత్మా సర్వేషా మాత్మనా మాత్మా ఆత్మనో హి శరీరం
విరతిశయప్రియం అత స్తద్గత మనర్థం దూరీకరోతీతి భావః. అనేన ప్రాప్యతోష్వపయు క్తవిరతిశయ
పురుషార్థరూపత్వం చోక్తం ఆత్మా హి విరతిశయప్రితివిషయః ప్రాపకతోష్వపయు క్తం సౌలభ్య మాహ
(సర్వసంశ్రయ ఇతి.) ఆత్మత్వా దేవ సర్వై స్సంశ్రీయత ఇతి సంశ్రయః స్వాత్మా హి స్వస్మి
న్నేవ సులభ ఇతి భావః. ౫౦

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

కలే ర్దోషనిధే రాజన్మస్తి హ్యేకో మహాన్మణః.

కీర్తనా దేవ కృష్ణస్య ముక్తబంధః పరం వ్రజేత్.

౫౦

కృతేఽనుధ్యాయతో నిష్ఠం త్రేతాయాం యజతో మఖైః,

ద్వాపరే పరిచర్యాయాం కలౌ తద్ధరికీర్తనాత్.

౫౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ విహుదోషకరోఽయం కలిః సర్వథా భగవత్ప్రాప్తిం నిరుంధ్యా దిత్కభిప్రాయ మాల
జ్యేహ (కలే రితి.) దోషనిధే రపి కలేః కల్పి దవితరసాధారణో మహా గుణోఽస్తి కోసౌ భగ
వతః కీర్తనా దేవ ముక్తబంధః నిరస్తప్రాప్తిప్రతిబంధకః పరం పరమపురుషం వ్రజే దిత్యేషః.

౫౦

కృతాదిషు ధ్యానయాగార్చనానాం యత్ఫలం తత్సర్వం కలౌ, హరికీర్తనా దేవ భవతి
కీర్తనం త్వత్రాప్రయాణానువృత్త మిత్యవగంతవ్యమ్.

౫౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చ తు ర్థో ఽధ్యాయః :

శ్రీకృత ఉవాచ —

కాలస్తే పరమాణ్వాది ద్విపరార్థావధి త్సప్తస,

కథితో యుగమానం చ శృణు కల్పలయా వపి. ౧

చతుర్ముగసహస్రం తు బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే,

సకల్స్థో యత్ర మనవ శ్చతుర్దశ విశంపతే. ౨

తదస్తే ప్రలయ స్తావా న్భూషీ రాత్రి రుదాహృతా.

అథ చ తు ర్థో ఽధ్యాయః :

~~~~~

అథ యత్సప్తం ప్రలయకల్పయో ర్మానం బ్రూహీతి తత్ప్రతీయన్కంధోక్తకాలస్వరూపానువాదపూర్వకం నిరూపయితు మారభతే (కాల ఇతి.) తే తుభ్యం కథిత ఇతి సంబంధః. పరమాణు రాది ర్యన్య ద్విపరార్థ మవధి రుత్తరావధి ర్యన్య స కాలః కథితః “స కాలః పరమాణు రైవ యో భుంక్తే పరమాణుతా” మిత్యాదినా కథితః “తథా చత్వారి త్రిణి ద్వే చైకం కృతాదిషు యథాక్రమం సంఖ్యాతాని సహస్రాణి ద్విగుతాని శతాని చే”తి యుగమానం చ కథిత మిత్యర్థః. ఇదానీం కల్పలయా వపి శృణు తయో ర్మానం శృణ్వీత్యర్థః. ౧

అత్ర తావత్కల్పమాన మాహ (చతుర్ముగసహస్ర మితి.) కల్పో ద్వివిధః దైనందినో మహాం శ్చేతి. తత్రాద్యో బ్రహ్మణో దినాత్మక ఏవ కల్ప ఇత్యభిధీయతే. తం విశిష్టమ్ - హేవిశంపతే యత్ర కల్పో చతుర్దశమనవః క్రమేణ భవంతి మన్వంతరమానం తు “స్వం స్వం కాలం మనుర్భుంక్తే యుగానా మేకసప్తతి” మితి తృతీయ ఏవోక్త మనుసంధేయమ్. ౨

ప్రలయ స్తు చతుర్విధః నైమిత్తికః ప్రాకృతికః అత్యంతికో నిత్యశ్చేతి. తత్ర నైమిత్తికం ప్రలయం నిరూపయతి (తదంద ఇతి ద్వాభ్యామ్.) తదంతే చతుర్ముగసహస్రాంతే ప్రలయః తావాచ చతుర్ముగసహస్రపరమాణుః నైవ బ్రూహీ రాత్రిః దివాంతే చతుర్ముగసహస్రాంతే. నివృత్తజగ

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

త్రయో లోకా ఇమే యత్ర కల్పంతే ప్రళయాయ హి.

౩

ఏష నైమిత్తికః ప్రోక్తః ప్రళయో యత్ర విశ్వస్యక్,
శేతేనస్తాననో విశ్వ మాత్మసాత్కృత్య చాత్మభూః.

౪

ద్విపరార్థే త్వతిక్రాంతే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః,
తదా ప్రకృతయ స్సప్త కల్పంతే ప్రళయాయ హి.

౫

ఏష ప్రాకృతికో రాజ స్సృజయో యత్ర లీయతే,
అండకోశ స్తు సంఘాతో విఘాత ఉపసాదితే.

౬

ద్యాపార శ్చతుర్ముఖ శ్చేతే న నైమిత్తికః ప్రళయః ఇత్యర్థః. తదేత దహ త్రయ ఇతి. యత్ర రాత్రౌ ఇమే భూదాయ త్రయో లోకాః ప్రళయాయ కల్పంతే ప్రలీనా భవంతీత్యర్థః.

౩

ఏష నైమిత్తికః ప్రళయః ప్రోక్తః తత్ర నైమిత్తికశబ్దశ్చ ప్రవృత్తై నిమిత్త మాహ (యత్ర విశ్వస్య గితి.) విశ్వస్యజః శయననిమిత్తకత్వా దస్య ప్రళయస్య నైమిత్తికత్వం, కథంభూత ఇత్యత్రాహ. అనంత శ్చేష అననం శయ్యా యస్య నః విశ్వ మాత్మసాత్కృత్యాత్మగతం కృత్వా, స్వస్మి న్నుపసంహృత్యేతి యావత్. అత్ర విశ్వస్యగాత్మభూశబ్దయో శ్చతుర్ముఖపరత్వేన తస్మానంత శయత్వం ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకన్యాయా దుపపద్యతే “కృష్ణనాభిహదోద్భూతకమలోదరశాయిన ఇత్య నంతశయనభగవన్నాభీపద్మశాయత్వం బ్రహ్మణః స్మర్యతే

౪

ఏవం దై నందినకలోన్ నైమిత్తికప్రళయ శ్చ విరూపితః. అథ మహాకల్పం ప్రాకృత ప్రళయం చ విరూపయతి (ద్విపరార్థ ఇతి.) ద్విపరార్థ ఇత్యనేనాయ మేవ మహాకల్ప ఇతి సూచితం. సప్త ప్రకృతయః, మహదహంకారౌ, భూతవంచకం చేతి సప్త ఆయం చ సప్త ప్రకృతీనాం లయాత్మ కత్వా త్రాకృతికో లయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రకృతయః సప్త కథం లీయంత ఇత్యత్ర తత్ప్రకారం వక్తుం ప్రస్తౌతి (యత్ర లీయత ఇత్యాదినా.) విఘాతే వినాశనిమిత్తే ఉపసాదితే ఉపగతే సతి సంఘాతః ప్రకృతిన స్తకసంఘాతపరిణామరూపోండకోశః యత్ర ప్రాకృతికే ప్రళయే లీయతే.

౫-౬

పర్జన్యే శతవర్షాణి భూమౌ రాజ స్మ వర్షతి.

తదా నిరన్తై రనోన్యన్యం భక్ష్యమాణాః క్షుదాద్ధితాః.

క్షయం యాస్యంతి శనకైః కాలే నోపదృతాః ప్రజాః.

౭

సాముద్రం దై హికం భౌమం రసం సాంవర్తకో రవిః.

రశ్మిభిః పిబతే ఘోరై స్సర్వం నైవ విముఞ్చతి.

౮

తత స్సాంవర్తకో వహ్ని స్సంకర్షణ ముఖోత్థితః.

దహ త్యనిలవేగో వై కూన్యా న్నూచివరా నథ.

౯

ఉప ర్కభస్పమంతా చ్చ శిఖాభి ర్వహ్నిసూర్యయోః.

దహ్యమానం విభా త్యండం దగ్ధగోమయపిండవత్.

౧౦

తతః ప్రచండపవనో వర్షాణా మధికం శతమ్.

పర స్సాంవర్తకో వాతి భూమృం ఖం రజసా వృతమ్.

౧౧

కోఽసౌ విహత ఇత్యత ఆహ (పర్జన్య ఇతి) అవర్షతీతి సప్రమ్యంతం శతవర్షాణి. పర్జన్యే అవర్షతి సతీత్యర్థః. నిరన్తై రితి లింగవ్యత్యయ ఆర్షః అనోన్యన్యం భక్ష్యమాణాః ప్రజాః ఏవ ముప ద్రుతాః కాలేన, శనైః క్షయం యాస్యంతీతి సంబంధః.

౭

(సాముద్ర మితి.) సముద్రాదిషు భవం రసం జలం. సాంవర్తకో రవిః ప్రలయాదిత్యో దుస్సహై రశ్మిభిః పిబతే న త్వదునేవ పీత్వా విముంచతి.

౮

(తత ఇతి.) అనిలవేగోత్థః వాయువేగోత్థః ప్రలయాగ్నిః అనిలవేగో వారితి పాలే వార్జలం రవితా పీతావశిష్టోదకం చ దహతీత్యర్థః. వై శబ్దపాత స్తు సుగమః అనిలేన. వేగో యస్య స ఇతి పాతద్వయేష్యర్థః. తత కూన్యా నిర్లోకాః, భూవిసరాః పాతాలాదీని చ దహతీతి సంబంధః.

౯

ఇత్థ ముప ర్కభ స్పమంతా చ్చ వహ్నిసూర్యయోః శిఖాభిః దహ్యమానం బ్రహ్మాండం దగ్ధ గోమయపిండవ ద్భూతి వర్తిష్యతే.

౧౦

(తత ఇతి.) వర్షాణా మధికం శతం కించి దధికం వర్షాణాం శత మిత్యర్థః. ప్రచండో విష్ఫురః పరః బలీయాః, సాంవర్తకో వాయుః వాతి తదా, రజసా వృతం ఖం ఆకాశం ధూమ్రం భవిష్యతి.

౧౧

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

తతో మేఘకులా న్యజ్గ చిత్రవర్ణా న్యనేకశః.

శతవర్షాణి వర్షన్తి నదన్తి రభసస్వనైః.

౧౨

తత ఏకోదకం విశ్వం బ్రహ్మాండవివరాస్తరమ్,

తదా భూమే ర్గర్ధగుణం గ్రసన్త్యాప ఉదప్లవే.

౧౩

గ్రస్తగందా తు పృథివీ ప్రలయత్వాయ కల్పితే,

అపాం రస మథో తేజస్తా లీయన్తేఽథ నీరసాః.

౧౪

గ్రసతే తేజసోరూపం వాయుస్తద్రహితం తదా,

లీయతే చానితే తేజో వాయోః ఖం గ్రసతే గుణమ్.

౧౫

స వై విశతి ఖం రాజం స్తత శ్చ నభసో గుణమ్.

శబ్దం గ్రసతి భూతాది ర్నభస్త మనులీయతే.

౧౬

అంగ హేరాజః, రభసస్వనైః నదంతి గర్జితాని కరిష్యంతి చేత్యర్థః. వ్యత్యయేన తృతీయా. ౧౨

తతో బ్రహ్మాండవివరమధ్యగతం విశ్వ మేకోదకం ఏకార్ణవోదకవ్యాప్తం భవిష్యతి తదేత ముదప్లవే ఉదకప్లవరూపే నతి జగతి భూమే ర్గర్ధగుణ మాపో గ్రసంతి సోఽప్పు లీయతే ఇత్యర్థః. ౧౩

గ్రస్తః గంధో యస్యాః సా పృథివీ ప్రలయత్వాయ అభావాయ కల్పితే. అపా మితి అథో నంతరం అపాం రసగుణం తేజో, గ్రసతీతి వచనవిసరిణామేనానుషక్తేన సంబంధః అథ. నీరసాస్తా అపః లీయంతే తేజసీతి విభక్తివిసరిణామేనానుషక్తేన సంబంధః. ౧౪

తత స్తేజసో రూపం వాయు ర్గ్రసతే తదా తద్రహితం రూపరహితం తేజః వాయౌ లీయతే ఇత్యుత్తరేణ సంబంధః వాయౌ ర్గుణం స్పర్శం ఖ మాకాశో గ్రసతే. ౧౫

స వై స్పర్శరహితో వాయుః హేరాజః ఖ మాకాశం విశతి తత్ర లీయత ఇత్యర్థః. తత శ్చ నభసో గుణం శబ్దం భూతాది స్తామసాహంకారో గ్రసతి తదను స్వగుణగ్రసనానంతరం తస్మిన్మాతాదౌ లీయత ఇత్యర్థః. ౧౬

తైజస శ్చేద్వియా ఇక్ష్వాక్ష దేవా నైకారికో గుణైః,
మహా స్థాన త్యహజ్జారం గుణా స్సత్వాదయ శ్చ తిమ్.
గ్రసతేఽవ్యాకృతం రాజా గుణా న్కాలేన చోదితమ్

౧౭

న తస్య కాలావయవైః పరిణామాదయో గుణాః.
అనాద్యనస్త మవ్యక్తం నిత్యం కారణ మవ్యయమ్.

౧౮

న యత్ర వాచో న మనో న సత్త్వం తమో రజో వా మహదాదయోఽమీ,

(తైజస శ్చేతి.) చక్రబ్ధి స్సాహిత్యద్యోతకః, రాజసాహంకారసహితః నైకారిక స్సాత్త్వికాహంకారః గుణై ర్స్పృత్తిభి స్సహ తేవా నింద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి గ్రసతే తతోఽహంకార త్రివిధం మహా గ్రసతే తత, స్సత్వాదయో గుణాః తం మహంతం గ్రసంతి గుణాః గ్రసంతీత్యుపచారః గుణమయీ ప్రకృతి రేవ మహంతం గ్రసతీత్యర్థః (గ్రసతే ఇతి.) హేరాజా కాలేన చోదిత మవ్యాకృతం ప్రధానం గుణా గ్రసతి, విషమా స్థితా సమీకరోతి సమీకృతగుణం భవతీతి యావత్ తస్మహదాదినామరూపవిభాగరహితం గుణసామ్యావస్థం ప్రధాన మవ్యాకృతశబ్దేనాభిధీయతే. ౧౭

నను త త్స్వ లీయత ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య పరస్మి న్దేవ ఏవేతి పదా తస్యాపి క్వచిల్లయశంకాం వారయితుం పరమాత్మస్వరూపం శోధయతి (న యస్యేతి త్రిభిః.) యచ్ఛబ్దస్య “తస్మాల్లభూతం పద మామనంతీ”తి తృతీయేన సంబంధః. పదశబ్దేనావ్యాకృతలయస్థానం వివక్షితం, అవ్యక్తస్య లయో నామావిభక్తతమోఽవస్థాపత్తిః యస్య పరమాత్మస్వరూపస్య కాలావయవై రహోరాత్రాదిభిః పరిణామాదయో గుణాః న సంతి పరిణామశబ్దో వృద్ధేః పూర్వావస్థాపరః తత్ర హేతు రనాద్యంతం అత ఏవావ్యక్తం వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యతే ఇతి తథా నిత్య మిత్యనాద్యంతత్వ స్త్యైవ వివరణం యద్వా స్వరూపతః స్వభావత శ్చ నిత్యం కారణ మవ్యక్తాదివృథివ్యంతజగత్కారణం అనేనా వ్యక్తలయస్థానత్వయోగ్యత్వం సూచ్యతే, తథాఽవ్యయం కార్యగతై ర్దోషై ర్న వ్యేతి న వై విధ్యం గచ్ఛతీతి తథా.

౧౮

(న యత్రేతి.) జాయతే వర్తతే ఇత్యాదివాచః తద్గోచరం మన శ్చ యత్ర న వర్తంతే యత్ర స్వరూపే సత్వాదయో న సంతి సత్వాదిశబ్దై స్సామ్యవైషమ్యావస్థం గుణత్రయం వివక్షితం. అనేన గుణత్రయవ్యత్యవృద్ధానః దేవతాశబ్దో జ్ఞానేంద్రియపరః ఇంద్రియశబ్దః కర్మేంద్రియపరః

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనముః)

న ప్రాణబుద్ధీన్ద్రియదేవతా వా న సన్నివేశః ఖణలోకకల్పః.

౧౯

న స్వప్నజాగ్రన్న చ తత్సుషుప్తం న ఖం జలం భూ రనిలోఽగ్ని రర్కః.

సంసుప్తవ చ్ఛూన్యవ దప్రతర్క్యం తన్మూలభూతం పద మామనన్తి.

౨౦

లయః ప్రాకృతికో హ్యేష పురుషావ్యక్తయో ర్యదా.

మహదాయో న సంతీత్యనేన కర్మాయ త్తమహదాదినంఘాతాత్మకదేహసంబంధవ్యుదానః కరణాయ త్తజ్ఞాన-
వత్ప్రాయదాసో వా లోకాః కల్పంతే యత్ర న లోకకల్పః సంవివేశః బ్రహ్మాండాత్మకః యత్ర నేత్య-
నేన సంవివేశస్య పరమాత్మస్వరూపగతత్వవ్యుదానః తస్య ప్రకృతిస్వరూపగతత్వాత్.

౧౯

(నేతి.) న స్వప్నజాగ్రత్ జీవన త్వస్వప్నజాగరాదిరూపసంకోచవికాసార్థ దర్శభూతజ్ఞానా-
నాశ్రయం నిత్యానంకుచితజ్ఞానాశ్రయ మితి యావత్ న చ తత్సుషుప్తం సుషుప్త్యవస్థారహితం స్వప్నా-
దపి సుషుప్తా వత్సంతజ్ఞానసంకోచ స్తద్రహితం చేత్యర్థః. న ఖ మిత్యాదినా ఆకాశజలాగ్నివాయు-
ర్కవిజాతీయత్వం వివక్షితం. న యత్ర వాచో న మన శ్చేత్యాదినా న చ తత్సుషుప్త మిత్యంతేన జీవ-
వైజాత్య ముక్తం. ఇత్థం జీవజడాభ్యాం విలక్షణం పరమాత్మస్వరూపం శోధితం, కిం బహునేత్యభి-
ప్రేత్యాహ సంసుప్తవ చ్ఛూన్యవ దప్రతర్క్యం యథా సంసుప్త స్తద్వత్ శూన్యశబ్దేనాకాశో వివక్షితః
తద్వ చ్ఛ సంసుప్తే హి జీవే దేహంతరనంస్థితేఽపి బాహ్యభ్యంతరబ్రాహ్మణత్వసుఖదుఃఖాదివికారానవ-
ధానః ఆకాశస్య సర్వగతత్వేఽపి వ్యాప్యగతదోషాస్సర్వ శ్చ దృష్టః ఏవం పరమాత్మస్వరూప మపి చిద-
చిదాత్మకజగదంతరాత్మతయాఽవస్థిత మపి బాహ్యభ్యంతరవికారవిధుర మాకాశవ స్మిర్మూలం చేత్యర్థః.
అప్రతర్క్యం జడజీవనజాతీయత్వేన తర్కయితు మశక్యం తదేతన్మూలం సర్వకారణం పరమాత్మ-
స్వరూపం పదం అవ్యక్తలయస్థాన మామనంతి వేదాంతా ఇతి శేషః “మహా నవ్యక్తే లీయతే అక్షరం
తమపి లీయతే తమః సరే దేవ ఏకీభవతీ”త్యాద్యా వేదాంతాః ఉపపాదితజడజీవనవైజాత్య స్వాప్రతర్క్య-
మిత్యుపసంహార ఇత్యతో న పౌనరుక్త్యమ్.

౨౦

ప్రాకృతికప్రలయవిరూపణ ముపసంహరతి (లయ ఇతి.) యదా పురుషావ్యక్తయో-
ర్లయః యదా చ శక్తయః పృథివ్యాదిమహదంతాః కాలేన విద్రుతాః చోదితాః స్వస్వకారణేషు ప్రస-
యంతే, న ఏవ ప్రాకృతికో లయ ఇత్యర్థః. తత్ర పురుషస్య లయో నామాత్మ్యంతజ్ఞానసంకోచేన పర-

శక్తయః సంప్రదీయంతే వివేకాః కాలవిద్రుతాః.

౨౧

బుద్ధీన్ద్రియార్థరూపేణ జ్ఞానం భాతి తదాశ్రయమ్.

దృశ్యత్వాన్యతిరేకాభ్యా మాద్యంతవ దవస్తువత్.

౨౨

దీప శ్చక్షు శ్చ రూపం చ జ్యోతిషో న పృథ గృవేత్.

ఏవం దీః భాని మాత్రా శ్చ న స్యు రన్యతమా దృతే.

౨౩

మాత్మసంక్షేపవిశేషః అవ్యక్తస్య లయ స్తు అవిభక్తతమోఽవస్థాన త్తిరూప ఇత్యుక్త ఏవ శక్తిశబ్దేన పృథివ్యాదిసర్వవదార్థానాం పరమాత్మానం ప్రత్యపృథక్పిద్యవిశేషణత్వం సూచితం. కార్యోపయుక్త మపృథక్పిద్యవిశేషణం శక్తిః.

౨౧

ఏతదేవ సున్నష్టం ప్రపంచయతి (బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణేతి) జ్ఞానశబ్దః పరమాత్మవాచీ “సత్యం జ్ఞాన మనంత” మితి ప్రయోగాత్ బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణ బుద్ధ్యాదిసర్వవస్తుశరీరకతయేత్యర్థః. తదాశ్రయం బుద్ధ్యాదిసర్వవస్తావశ్రయం అనేన ధారకత్వ ముక్తం పూర్వేణ తు నియంతృత్వం నియామ్యం హి శరీరం భాతి ప్రామాణికానా మితి శేషః. ప్రామాణికై స్తథా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అత్ర హేతు మాహ. దృశ్యత్వాన్యతిరేకాభ్యా మితి “యన్య చక్షు శ్చరీర” మిత్యాదిప్రమాణైః పరమాత్మశరీర త్వేన జ్ఞాయమానత్వాత్, అత ఏవ పరమాత్మానం వినావస్థాయోగా చ్చ న ఏవ తచ్ఛరీరకో భాతి త్యర్థః. పరశరీరత్వేఽపి శరీరశరీరిణోః స్వభావభేద మాహ ఆద్యంతవ దవస్తువ దితి. బుద్ధీంద్రియాదికం న పరమాత్మస్వరూపవ నిత్యం అపి త్వాద్యంతవత్ అత ఏవ తదవస్తు, న వసత్వేకరూపేణేత్యవస్తు సతతపరిణామి.

౨౨

ఏవం సర్వవస్తుశరీరకత్వా దపృథగ్భావ ఉక్తః, అథ విశ్వశరీరకస్య తస్య కారణత్వా దుప కారకత్వా ధారకత్వా చ్చావ్యతిరేక మాహ (దీప ఇతి.) తేజః కార్యం హి దీపః తేజోఽనుగ్రాహ్యం చక్షుః ఇంద్రియాణి తేజఃకారణభూతాహంకారకార్యాణి తేజస్యాశ్రితం రూపం తద్ధర్మః అతో దీపాదే ర్న తేజో హిత్వాఽవస్థానం దీపశబ్దోపలక్షితం బుద్ధిరూపాంతఃకరణం బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణేతి పూర్వ ముక్తత్వాత్ ఏవ మింద్రియాంతఃకరణవిషయాణాం పరమాత్మస్పృష్టత్వా త్తదనుగ్రాహ్యత్వా త్తదా శ్రితత్వా చ్చ ఆన్యతమాత్ బుద్ధ్యాదిభ్యోఽపి విలక్షణతమాత్ జ్ఞానశబ్దవాచ్యా త్పరమాత్మన ఋతే తేషాం నావస్థాన మిత్యర్థః.

౨౩.

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనముట్టః)

బుద్ధేర్జాగరణం స్వప్న సుషుప్తి రితి చోచ్యతే
మాయామాత్ర మిదం రాజ న్నానాత్వం ప్రత్యగాత్మని. ౨౪

యథా జలధరా వ్యోమ్ని భవంతి న భవంతి చ.
బ్రహ్మణీదం తథా విశ్వ మవయ వ్యధయావ్యయాత్. ౨౫

సత్యం హ్యవయవాః ప్రోక్తా స్సర్వావయవినా మిహ.
వినాఽర్థేన ప్రతీయేర నృటస్యేవాన్త తస్తవః. ౨౬

ఏవం సర్వస్య పరమాత్మాయతనశ్చాస్తిప్రవృత్తికక్షే స్థితే సతి జీవగతావస్థానా మపి తథాత్వం సిద్ధం తత్రాధికం విశేష మాహ (బుద్ధిరితి.) అత్ర బుద్ధికట్టో జీవాత్మధర్మభూతజ్ఞానపరః జీవస్య జ్ఞానవికాససంకోచవిశేషరూపజాగరజాద్విక మవస్థానానాత్వం ప్రత్యగాత్మని జీవే మాయామాత్రం ప్రకృతినంబంధమాత్రకృత మిత్యర్థః. ౨౪

ఏవం విధా దోషా స్సర్వార్థాదా మపి పరమాత్మానం న స్సృజన్తీత్యాహ (యథా జలధరా ఇతి.) ఇదంతయా భానమానం ప్రత్యక్షదిప్రమాణగమ్యం విశ్వమవయవిని బ్రహ్మ ఋదయాద్భవతి తస్మిన్నేవ లయా న్న భవతి చ శరీరభూతచిదచిద్గతా వికారాః. స్వరూపం త్వాకాశవ మ్మిర్మల మితి భావః. ౨౫

ఇత్థం జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాభిధానా త్పక్కార్థవాదః ఫలిత వ్రద్విరుద్ధ మసక్కార్థవాదం విరస్యతి (సత్య మితి.) అవయవినా మవయవా స్తావ త్సత్యం ప్రోక్తాః అబాధితా వ్యవహీయంత ఇత్యర్థః. అవయవీ తు న తేభ్యోఽతిరిక్తః. అతిరిక్తత్వేతు పటావయవినః పృథగవయవా ఉపలభ్యేరణ న చ తథోపలభ్యంతే న హి పటద్రవ్యాతిరేకేణ తంతవ ఉపలభ్యంత ఇత్యర్థః. తథా వచ్చద్భివాద్యా ద్యుహ్యణో న పృథగ్భూతం జగద్రూపం కార్య మితి సక్కార్థం మేవ జగదిత్యర్థః. అంగేతి సంబోధనం. అబాధితతంత్యాత్మకావయవసముదాయ ఏవ వ్యతిషంగవిశేషం గతః పట ఇత్యవ్యతే. ప్రతీయతే చ తత్ర పటరూపం కార్యం న తస్తుభ్యోఽతిరిక్తం తథా ప్రమాణప్రతిపన్నం చిదచిదీ శ్వరసముదాయాత్మకం “సతేవేదసోమ్యేద” మిత్యాదిషు సచ్చద్భివాద్యం జగద్రూపపరిణామవిశేష మావన్నం కార్య మిత్యవ్యతే ప్రామాణికై స్తథా తేషాం ప్రతీయతే చాతోనాసక్కార్థత్వ మితి భావః. అత్ర “పటవ చేపితి” సూత్రార్థ స్ఫూర్తితః. ౨౬

యత్సామాన్యవిశేషాభ్యా ముపలభ్యేత స భ్రమః.

అన్యోన్యాపాశ్రయా త్సర్వ మాద్యస్తవ దవస్తు యత్.

—౩

వికారః ఖ్యాయమానోఽపి ప్రత్యగాత్మాన మస్తరా.

న నిరూప్యోఽస్త్యణు రపి స్యాచ్చే (త్త) చిత్సమ ఆత్మ (వాః) వత్.

—౪

న హి సత్యస్య నానత్వ మవిద్వా న్యది మన్యతే.

నను బుద్ధికబ్ధాంతరాదీని, కార్యకారణయో ర్భేద ఏవేత్యసత్కార్యత్వ మేవోచిత మిత్యత ఆహ (య దితి,) ఘటకరావాదిను మృదయం ఘట ఇతి సామానాదికరణ్యేన ప్రతీతివిషయం యత్ సామాన్యకబ్ధేన మృదాచికం కారణం వివక్షితం. విశేషకబ్ధేన ఘటకరావాదివిశేషకారో వివక్షితః. స చ మృద్గతో వికారః కాభ్యాం. యదన్యబుద్ధికబ్ధాంతరాదీని ర్భేద్యాంతర ముపలభ్యతే, అసత్కార్యవాదినాం స భ్రమః. కార్యస్య ద్రవ్యాంతరత్వోపలబ్ధౌ భ్రమాత్మకః. కుతః. అన్యోన్యాపాశ్రయత్వాత్ సామాన్య విశేషయో రేవ పరస్పర మారాధేయభావేనాశ్రితత్వాత్ సామాన్యత స్తద్గతవికారాపేక్షయా ద్రవ్యాంతరస్యానుపలబ్ధౌ బుద్ధికబ్ధాంతరాదీనాం వికారనిబంధనత్వే నావ్యవసత్తే రితి భావః. ఏవం చిదబీశ్వరసంఘాతస్య కార్యకారణోభయవస్తత్వం తయో రభేద శ్చేత్కువసాదిత మసత్కార్యవాద శ్చ ప్రతిక్షిప్తః. అథ కార్యావస్థానా మపి చిదబీశ్వరాణాం మిథో వ్యావృత్తాకారణాం వివక్షి స్తావ దాత్మ స్వరూపా దేహస్య వ్యావృత్తాకార మాహ (సర్వ మితి.) యత్ సర్వం శరీరం ఆద్యంతవత్. హేతుగన్య మిదం. అతః అవస్తు నాత్మవ స్తిత్వార్థః.

—౫

కిం చ. న దేహకారా ఆత్మని సంతీత్యాహ (వికార ఇతి.) వికారః. జాతిగుణక్రియా జన్యవృద్ధ్యాదివికారః. ఖ్యాయమానః ఆత్మని దేహాభిమానినాం ప్రతీయమానోఽపి ప్రత్యగాత్మాన మంతరా తం వినైవ తివతి స తస్మి న్న స్తీత్యర్థః. తదాహ (ననిరూప్యోఽస్తీతి.) న తస్మిన్ వికారో నిరూప్యోస్తీత్యర్థః. వివరయేఽనిష్ఠ మాపాదయతి (స్యా దిత్వాదినా.) చేద్యది అణు రలోఽపి వికారః ఆత్మని స్యా త్స్థి ఆత్మవాః ప్రాశస్త్యే మతున్ ముక్తాత్మాఽపి తత్సమః దేహసమః అచిజ్ఞాతీయ ఏవ స్యా దిత్వార్థః. చిత్సమ ఆత్మవ దితి పాఠాంతరం. తదా వికారోఽప్యాత్మస్వరూపవ త్పదైకరూపః. చిత్సమః జ్ఞానాత్మకాత్మస్వరూపతుల్యః. తద్వత్స్వయంప్రకాశ శ్చ స్యాత్ ముక్తావప్యేకరూపతయా స్వప్రకాశతయా చ ప్రతీయే తేత్యర్థః. న హి తథా ప్రతీతిః ప్రమితేతి భావః.

—౬

నను ఖ్యాయమానోఽపి వికారః. కుత ఆత్మని నేత్యవ్యతే ఇత్యత్రోపాధికత్వా దిత్వాహ (న హితి.) సత్యకబ్ధోఽత్ర జీవపరః. “తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యద్వాభవత్. విజ్ఞానం చ పత్యాన్యతం

(చతుర్విధలయన్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

నానాత్వం చ్చిద్రయో ర్యద్య జ్యోతిషో ర్వా తయో రివ.

౨౯

యథా హిరణ్యం బహుధా సమీయతే సృభిః క్రియాభి ర్యవహరవర్త్యుః,

ఏవం వచోభి ర్భగవా నధోఽక్షజో వ్యాఖ్యానతే లౌకికవైదికై ర్జనైః.

౩౦

చేతి “ప్రాణా వై సత్య” మితి చ ప్రయోగాత్ న హి పరికుద్ధజీవాత్మన్వరూపస్య దేవమనుస్యాది నానాత్వ మస్తి య స్తు యత్యేవం నానాత్వం మన్యేత తస్మి న స విద్యా న్న దేహవిలక్షణాత్మ యాభాత్మ్యవిత్, అపి తు దేహాత్మాభిమానీతి భావః. ఔపాదికభేదస్య జీవన్వరూపాన్పర్విత్యే సభస్తేజో వాయవో దృష్టాంతా ఇత్యభిప్రాయేణాహ (చిద్రయోరితి.) యద్యత్ యథా చిద్రయో రాకాశయోః జ్యోతిషో ర్వాతయో ర్వాయ్యో శ్చ యథా న నానాత్వం తద్య దాత్మనోః పూర్వాపర తేహవర్తితయా భిన్నత్యేన ప్రతీయమానయో రాత్మనో రభేదే దృష్టాంతత్వాభిప్రాయే చ్చిద్రయో రిత్యాదిద్వైపచనవిర్దేశః ఇయా నివేశనః, భిన్నకారోపాదిభేదరాహిత్యే తుల్యకారోపాదికృతభేదరహితం వస్తు దృష్టాంతిత మితి. చిద్రయో రితి ద్వైపచనాంతేన మేఘాద్యుపమాతా వాకాశప్రదేశో వివక్షితౌ. ఘటాకాశమహాకాశౌ వా జ్యోతిఃశబ్దేన సూర్యాదివిష్ణుప్రతిబింబౌ వాతకభేదేన బాహ్యకారౌ.

౩౧

ఏవ మాత్మనో దేహా ద్వాన్యవృత్తాకారత్వప్రతిపాదనేనైవ దేహస్యాపి తతో వ్యాన్యవృత్తాకారత్వ మర్థసిద్ధం కాభ్యాం పరమాత్మనో వ్యాన్యవృత్తాకారతా తు “న తస్య కాలావయవై” రిత్యాదిభి ప్రేభిః ప్రతిపాదితైవ. అథోపాదితం చిదచిద్వికేష్టస్య విచిత్రజగద్రూపేణ పరిణామం కార్యకారణయో రనన్యత్వం చోపనంహరణ కార్యమిత్యాత్వవక్షప్రతిక్షేపాయ తత్సత్యతాం చ సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) వ్యవహరవర్త్యుః వ్యవహరమారేఘ నిమిత్తభూతేఘ వ్యవహరశబ్దః ప్రయోజన స్వాప్యవ లక్షణార్థః. తుండల మానయ కట మానయ విభృహీత్వాదివ్యవహారార్థం, ధారణాదిప్రయోజనార్థం చేత్యర్థః. క్రియాభిః రచనావిశేషైః. ఏక మేవ సువర్ణం బహుధా తుండలాదిరూపేణ వృభిః. సమీయతే ప్రమీయతే రచనావిశేషాదిక్రియార్హత్వా ధారణాదిప్రయోజనార్హత్వా చ్చ కటకాది సత్య మేవ కారణా త్నువర్ణా దనన్య చ్చ. న హి శుక్తిరజతాదిక మర్థక్రియార్హ మితి భావః. ఏవం సూక్ష్మచిదచిద్వికేష్టో భగవా నేక ఏవ లౌకికై. రైవదికై శ్చ వచోభి ర్జనై ర్వికేష్టాదైవతవాదిభి శ్చ వ్యాఖ్యానతే వివిధ మాఖ్యానతే జగద్రూపేణ పరిణతః. ఖ్యానతే “కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః, కనక మభేద మపీష్యతే యదైకం సురసరవళుపాదపాదిభేదై ర్నరి రజితోపి ఉదీర్యతే తదైక” ఇత్యాదీని లౌకికవచాంపి. “యథా సోమైక్యేనేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారమ్మణం ఏకారో నామధేయం లోహమణి రిత్యేవ సత్య” మిత్యాదీని వైదికాని భగవా నిత్యనేన కారణత్వాశక్తిత హేయాస్పదత్వవ్యాన్యవృత్తి స్సూన్యతే.

౩౦

యథా ఘనోఽర్కప్రభవోఽర్కదర్శితో హ్యర్కాంశభూతస్య చ చక్షుష స్తమః.

ఏవం త్వహం బ్రహ్మ గుణ స్తదీక్షితో బ్రహ్మాంశక స్యాత్మన ఆత్మబద్ధనః. ౩౧

ఘనో యదాఽర్కప్రభవో విదీర్యతే చక్షుస్స్వరూపం రవి మీక్షతే తదా.

యదా త్వహంకార ఉపాధి రాత్మనో జిజ్ఞాసయా నశ్యతి తద్వ్యనున్మరేత్. ౩౨

యదేవ మేతే న వివేకహేతినా మాయామయాహంకరణాత్మబద్ధనమ్,

చిత్వాఽచ్యుతాత్మానుభవోఽవతిష్ఠతే త మాహు రాత్మన్తిక మగ్న సంప్లవమ్. ౩౩

అథ మోక్షపరపర్యాయసంస్పృతిబంధవివృత్తి రేవాత్కంఠికః ప్రలయ ఇతి వివక్ష స్తావ త్కోఽసౌ దేహో ద్వ్యవృత్త స్యాత్మనో బంధ ఇత్యత్రాహ (యదేతి) మేఘ స్ఫార్కప్రభవత్వ మర్కరశ్మిమిత్రభూమాదితమోద్రవ్యారబ్ధిత్వా దవగంతవ్యం. అదిత్యాదిప్రేతత్వా చ్చక్షుషోఽర్కాంశత్వం యథా అర్కప్రభవోఽర్కేణైవ ప్రకాశత శ్చ మేఘాఽర్కాంశభూతస్య చక్షుష స్తమః తమోవ దర్కదర్శనప్రతిబంధక. ప్రిరోధాయక ఇతి యావత్. అహంశబ్దోఽత్ర దేహాత్మాభిమానినా మహమభి మానవిషయత్వా ద్దేహపరః. బ్రహ్మగుణః పరమాత్మవిశేషణభూతః. ఉదీక్షిత స్తేన పరమాత్మనా ప్రకాశతః బ్రహ్మాంశక స్యాత్మనః. జీవస్యాత్మబంధనః జ్ఞానప్రతిబంధకః. యథాఽర్కాంశస్య చక్షుషోఽర్కదర్శనే తత్ప్రభవో మేఘః ప్రతిబంధకః. ఏవం పరమాత్మశరీరభూతస్య జీవస్య పరమాత్మ దర్శనం తద్గుణభూతో దేహః, ప్రతిబద్ధాతీత్యర్థః. తత్ప్రతిబంధఏవసంస్పృతిప్రతిబంధో నామేతి భావః ౩౧

మేఘవినాశే చక్షుషో రవిదర్శనవ ద్దేహాతిరోధానవిగమే జీవస్య పరమాత్మావరోకన మిత్యాహ (ఘనో యదేతి.) విదీర్యతే వాయునా విశీర్యతే తదా చక్షుస్స్వరూపం రవిం పశ్యతి. ఏవం యదా అహంకారః. అహంకారపరిణామాత్మకః అహమభిమానవిషయో వా దేహః. న ఏవోపాధిః. ఆత్మనో జిజ్ఞాసయా విచారపూర్వకోపాసనయా నశ్యతి తదా అనుస్మరేత్ పరమాత్మానం సాక్షిత్వర్యాపిత్యర్థః యద్వా ఆత్మనో జిజ్ఞాసయా విచారేణా నున్నరే దాత్మాన ముపాసిత తదా ఉపాధి ర్నశ్యతి తత శ్చ పరమాత్మాన మీక్షత ఇత్యర్థః. "తత స్తుతం పశ్యతే నిష్కలం ద్యాయమాన" ఇతి శ్రుతే రీతి భావః. ౩౨

ఏవ ముపాధివింయ ఏవాత్కంఠికః ప్రలయ ఇత్యాహ (యదేవేతి.) ఏతేన వివేకహేతినా వివేకాదిసాధనన వ్రతామగుహీతభగవదుపాసనరూపేణ ఉద్గేన మాయావికారాహంకారపరిణామరూప దేహానంబంధ ఏవాత్మనో బంధ స్తం చిత్వా అచ్యుతే స్వాంతరాత్మవి అనుభవో యస్య నః అవతిష్ఠత ఇతి య త్ర మేవ అగ్ని హేరాజా ఆత్కంఠికం సంప్లవం ప్రలయ మాహః ఉద్యాతాత్మ్యవిద ఇతి కర్తృపదాధ్యాహారః.

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

నిత్యదా సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదీనాం పరంతప,

ఉత్పత్తిప్రలయావేకే సూక్ష్మజ్ఞా స్సంప్రచక్షతే.

౩౪

కాలస్రోతోజవేనాకు హ్రీయమాజన్య నిత్యదా,

పరిణామినా మవస్థా స్తా జన్మప్రలయహేతవః.

౩౫

అనాద్యస్తవతాఽనేన కాలేనేశ్వరమూర్తినా,

అవస్థా నైవ దృశ్యన్తే వియతి జ్యోతిషా మివ.

౩౬

నిత్యో నైమిత్తిక శ్చైవ తథా ప్రాకృతికో లయః.

అత్యన్తిక శ్చ తథితః కాలస్య గతి రీదృశీ.

౩౭

అథ నిత్యం ప్రలయం నిరూపయతి (నిత్యదేతి.) హేషరంతప బ్రహ్మాదీనాం సర్వభూతానాం నిత్యదా ప్రతిక్షణ ముత్పత్తిప్రలయో ప్రచక్షతే బ్రహ్మాదీనర్వక్షేత్రజ్ఞకరీరాణాం సతతపరిణామస్వభావత్వా త్రత్రోత్తరావస్థాప్రాప్తి రుత్పత్తిః పూర్వపూర్వావస్థాత్కాగః ప్రలయ ఇత్యాచక్షతే. ఇహ వేన నిత్యోత్పత్తిప్రలయా వితి భావః. స్థూలదృష్టిభి స్తౌ న జ్ఞాయేతే ఇత్యభిప్రాయేణ సూక్ష్మజ్ఞా ఇత్యుక్తమ్.

౩౪

ఏత దేవోపపాదయతి (కాలస్రోతోజవేనేతి.) కాల ఏవ స్రోతః ప్రవాహ స్తస్య జవేన వేగేన హ్రీయమాజన్యేతీవార్థగర్భో వివక్షితః. వదీప్రవాహవేగేన హ్రీయమాజన్య తృణకాష్టాతే రుద్ధవీచాద్య వస్థా ఇవేత్యర్థః, పరిణామినాం దేహానాం నిత్యం యాయా అవస్థా స్తా జన్మప్రలయహేతవః సంయోగ వియోగవిషయతయా హేతవ ఇత్యర్థః.

౩౫

యదీ ప్రతిక్షణ మవస్థా భవంతి తర్హి కిం న లక్ష్మ్యంత ఇత్యజ్ఞాహ (అనాద్యంతవతేతి.) విత్యేన ఈశ్వరమూర్తినా, పుంస్త్య మార్షం. ఈశ్వరమూర్తినా కాలేన యాయా నిత్యం, అవస్థా స్తా నైవ దృశ్యన్తే. దుర్దర్శ్యే దృష్టాంత మాహ (వియతి జ్యోతిషా మివేతి.) యథా వియ త్యాకాశే చరణం, జ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం, ప్రతిక్షణం. దేశాంతరప్రాప్తి. ర్న దృశ్యతే తద్యత్.

౩౬

చతుర్విధప్రళయనిరూపణం నిగమయతి (నిత్య ఇత్యాది.)

౩౭

ఏతాః కురుశ్రేష్ఠ జగద్విదాతు ర్నారాయణస్యాఖిలసత్త్వదామ్నః

లీలాకథా ప్రే కథితా స్సమాసతః కార్త్యేన్యైన నాజోఽవ్యఖిదాతు మీశః. ౩౮

సంసారసిన్ధు మతిదు స్తర ముత్తితీర్థో ర్నాన్యః స్లవో భగవతః పురుషోత్తమస్య.

లీలాకథాలసనిషేవణ మస్తరేణ పుంసో భవే ద్వివిధదుఃఖదవార్ధికస్య. ౩౯

పురాణసంహితా మేతా మృషి ర్నారాయణోఽవ్యయః.

నారదాయ పురా ప్రాహ కృష్ణద్వైపాయనాయ సః. ౪౦

స వై మహ్యం మహారాజ భగవా న్నాదరాయణః.

ఇమాం భాగవతీం ప్రీత స్సంహితాంవేదనమ్మితామ్. ౪౧

“తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజః హరి స్సర్వత్ర సర్వదా. శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యః శృ న్మర్తవ్య శ్రేష్ఠతాభయ” మితి ద్వితీయే ముముక్షో రవశ్యశ్రోతవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాతభగవత్కథావిరూపణం విగమయతి (ఏతా ఇతి.) జగద్విదాతు ర్జగత్సృష్టః ఆత ఏవ నారాయణస్య నరాణాం ప్రావ్యస్య ప్రాపకస్యా ఖిలసత్త్వదామ్నః అఖిలాదారస్య భగవతః, ఏతాః లీలారూపాణాం చేష్టితానాం కథా ప్రే తుత్వం సమాసతః సంక్షేపతః కథితాః, తర్హి విస్తరతః కథయేత్వత్రాహ (కార్త్యేన్యైనేతి.) అజో బ్రహ్మఽపి, కార్త్యేన్యైనా ఖిదాతుం నేశ్యరః. ౩౮

సత్యం కథితాః కి మత ఇత్యత్రాహ (సంసారసిన్ధు మితి.) పివిధం దుఃఖ మేవ దవో దావానలః తేనార్ధికస్య పీడిత స్యాత ఏవాతిదు స్తరం సంసారసాగర ముత్తితీర్థః పుంసో, యాః భగవతో లీలా కథా స్తాసాం రస స్తన్నిషేవణ మంతరేణాన్యః స్లవః ఇత్రాణోపాయః స భవేత్. ౩౯

శ్రోతు రాదరదర్శాయ సంప్రదాయప్రపత్తి మహా (పురాణసంహితా మితి.) ఏతాం భాగవతీం ఋషిః సర్వజ్ఞో నారాయణోఽవిరుద్ధరూపీ నారదాయ ప్రాహ చతుర్ముఖద్వారా చతుర్స్థానోపేక్షా ప్రాహేత్యర్థః, యద్వా ఋషి శృతుర్ముఖశరీరకః ఆభవ పూర్వం చతుర్ముఖేనోపదిష్టాం చతుర్స్థానీం బదర్యాశ్రమవాసీ నారాయణోఽపి ప్రాహేత్యర్థః అన్యథా ద్వితీయస్కంధాంతసందర్శవిరోధాత్ స నారదః కృష్ణద్వైపాయనాయ. ౪౦

కృష్ణద్వైపాయనః ఇమా మష్టాదశసహస్రగ్రంథసంఖ్యాం విరూయేతి శేషః, వేదనమ్మితాం వేదతుల్యాం, మహ్యం ప్రాహ. ౪౧

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనపట్టః)

ఏతాం వక్ష్యే త్యసౌ సూత ఋషిభ్యో నైమికాలయే.

దీర్ఘసత్రే కురుశ్రేష్ఠ సంపృష్ట శౌనకాదిభిః.

౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ భావిషీం ప్రవృత్తి మాహ (ఏతా మితి.) అసౌ సూత ఇతి పురతః స్థితస్యాజ్ఞాల్క్యా
నిర్దేశః. నైమికాలయే నైమికారణ్యస్థానే.

౪౩

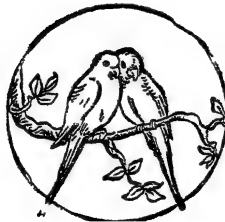
ఇతి శ్రీనత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిదేః శ్రీశైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివయప్రసన్నతత్సృక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీనైష్ఠవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీకృత ఉవాచ—

అత్రానువర్ణ్యతేఽభీక్ష్యం విశ్వాత్మా భగవాన్ హరిః,
యస్య ప్రసాదజ్ఞో బ్రహ్మ రుద్రః క్రోధసముద్భవః.

౧

త్వస్తు రాజ న్మరిష్యేతి పశుబుద్ధి మిమాం జహి.
న జాతః ప్రాగభూతోఽద్య దేహవత్త్వం న నజ్ఞ్యసి.

౨

భవిష్యసి భూత్వా త్వం పుత్రపౌత్రాదిరూపవాన్,
బీజాఙ్కరవ ద్దేహదే ర్వ్యతిరిక్తో యథాఽనలః.

౩

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః.

ఏవం భాగవతీం సంహితాం సంక్రావ్య స్మర్తవ్యం ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యం నిష్కృప్య
దర్శయన్ దేహాత్మయాతాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకం స్వకరీరకవరబ్రహ్మనుసందాననిష్ఠోఽస్పష్టలౌకికదుఃఖో
ముక్తో భవిష్యసీత్యాహ పఞ్చమేన (అత్రేత్యాదినా.) అత్రాస్యాం సంహితాయాం హరి రాశితబంధహరో
భగవాన్, అనువర్ణ్యతే. తతః కిమత ఇత్యత్ర తస్యైవ “కారణం తు ద్యేయ” ఇత్యుక్తరీత్యాఽవశ్య
ద్యేయత్వవ్యాపనాయ సర్వకారణత్వ మాహ (యస్యేతి.) యస్య హరేః సోఽనువర్ణ్యత ఇతి
సంబంధః.

౧

నిష్కృప్య త్యాజ్యోపాదేయవిభాగ మాహ (త్వం త్వితి.) అనాసన్నమరణానాం తు
సన్న్యూపాయః, ఆసన్నమరణ స్త్యమితి తు శబ్దాఽప్రాయః. మరిష్య ఇత్యేవం విధాం పశుబుద్ధి మవివేకం
జహి అహంప్రత్యయవేద్యవ్యాత్మనో విత్యత్వా స్మరణాభావా దితి భావః. తదాహ న జాత ఇతి.
త్వం. దేహవ త్ప్రాగభూతోఽవిద్యమానః. అద్య న జాతః నోత్పన్నః నాపి నజ్ఞ్యసి మరిష్యసి.

౨

భూత్వా ఉత్పద్య పునః బీజాఙ్కరవత్ పుత్రపౌత్రాదిరూపవా న్న భవిష్యసి. తత్ర హేతుత్వేన
విశిష్ట. (దేహాద్వ్యతిరిక్త ఇతి.) తత్ర దృష్టాంతః యథాఽనల ఇతి. కాష్ఠాదిశేషః. యథాఽగ్నిః
కాష్ఠాద్వ్యతిరిక్తః ఉభేత్యర్థః.

౩.

(దేహాత్మయథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకముక్తికథనం)

స్వప్నే యథా శిరశ్చేదం పంచత్యాద్యాత్మన స్వయమ్,
యస్మా త్పశ్యతి దేహస్య తత ఆత్మా హ్యజోఽమరః.

ఘటే భిన్నే యథాకాళ ఆకాళ స్వాస్య ద్యథా పురా,
ఏవం దేహే మృతే జీవో బ్రహ్మ సంపద్యతే పునః.

మన స్పృశతి వై దేహో న్గుణా న్గుర్మాణీ చాత్మనః,
తన్మన స్పృశతే మాయా తతో జీవస్య సంస్పృతిః.

స్నేహాదిష్ఠానవర్త్యగ్నిసంయోగో యావ దీయతే.

స్వాన్నదేహాదీన జ్ఞాగ్రదేహో దప్యాత్మా విలక్షణ ఇత్యాహ (స్వన్న ఇతి.) స్వప్నే యథా ఆత్మనః శిరశ్చేదం స్వయం పశ్యతి ఏవం జాగరణేఽపి తత్ర యథా ద్రష్టా చిద్యమానా దేహో ద్విలక్షణః ఏవం జాగరేఽపీతి భావః. యస్మా త్తు. దేహస్య వచ్చత్వాదికం మరణాదికం పశ్యతి తత ఆత్మా దేహా ద్విత్తిరిక్తః అతో న జాయత ఇతి తథా. అమరః మరణరహిత శ్చ.

అస్త్వేవం తతః కి మిత్త్యత్రైవంవిధవివేకయుక్తస్య ముక్తి రేవ స్వా దిత్యాహ (ఘట ఇతి.) యథా ఆకాళః ఘటోపహితాకాళః ఘటే భిన్నే సతి యథా పురా. ఆకాళ స్వాస్య పూర్వవన్నిరుపాదిక ఆకాళ స్వాస్య ఏవం జీవోఽపి దేహే మృతే పరమాత్మోపాసనయా నిరవశేషం ప్రకృతినంబంధవిగమే సతి బ్రహ్మ సంపద్యతే సంఖద్వానస్థో భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మకర్తృత్ర ముక్తాత్మ వాచీ “బ్రహ్మీభూయ కల్పతే” బ్రహ్మతో హి ప్రతిష్ఠాఽహ మితి ప్రయోగాత్.

కథమనాదే ర్బంధస్య నివృత్తి రిత్యత్రోపాధికత్వా దిత్యప్రేత్య తదుపపాదయతి (మన ఇతి.) గుణాః సత్వాదిగుణమయాః, ఆత్మనో జీవస్య. దేహో సృజతి మనసో దేహస్పృష్టిహేతుత్వం పుణ్యపాపద్వారేత్యాహ (కర్మాణి చేతి.) తన్మనః, కర్మ మాయా సృజతి తతో మాయామనోదేహ కర్మభ్యః జీవస్య సంస్పృతి ర్భవతి.

ఏవ దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయతి సార్ధేన (స్నేహేతి.) దీపస్య జ్యోతిషః దీపత్వం జ్ఞానారూపసరిణామః తత్ర తైరిస్థానీయం కర్మ తదదిస్థానస్థానీయం మనః స ర్తిస్థానీయో దేహః.

తతో దీపస్య దీపత్వ మేవం దేహకృతో భవః.

౩

రజస్సత్వతమోవృత్త్యా జాయతేఒథ వినశ్యతి.

న తత్రాత్మా స్వయంజ్యోతి ర్యో వ్యక్తావ్యక్తయోః పరః.

౪

అకాళ ఇవ చాధారో ద్రువోఒనంతోఒవ్యయస్థితః,

ఏవ మాత్మాన మాత్మస్థ మాత్మవైవామృక ప్రభో

౫

బుద్ధ్యాఒనుమానగర్భిణ్యా వాసుదేవానుచింతయా.

చోదితో విప్రవాక్యేన న త్వాం ధక్ష్యతి తక్షకః.

మృత్యవో నోపధక్ష్యతి మృత్యునాం మృత్యు మీశ్వరమ్.

౧౦

అగ్నిసంయోగస్థానీయో దేహత్మాభిమానః దీపస్థానీయ స్సంసార ఇతి యోజ్యం. ఏవం భవః సంసారః దేహకృతః కర్మారబ్ధిదేహాద్రియావధిభోగ ఇత్యర్థః. అతో రజస్సత్వతమోవృత్త్యా గుణత్రయసంసర్గాదుపాదే రాత్మనో. జన్మచరణాది స్వత స్తు తద్రహితోఒసీత్యర్థః. త దేవాహ (నేతి.) తత్ర దేహే జాయమానే నశ్యతి చ సతి అత్మా న జాయతే న నశ్యతి చ. తత్ర హేతుః- వ్యక్తావ్యక్తయోః పరః వ్యక్తం శరీరం అవ్యక్తం మూలప్రకృతిః తాభ్యాః మన్యః తత్ర- హేతుః స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశః విజాతీయత్వా దితి భావః.

౩-౮

తత్ర దృష్టాంతః (అకాళ ఇవేతి.) యథా ఘటాదుఃపాదే రాకాళః పర స్తద్వత్, ఆధారః దేహస్య దారకః అనంతః స్వభావతోఒనచిచ్ఛన్న . అవ్యయః స్వరూపతో వికారరహితః, తతః కిమత ఆహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధ మాత్మస్థం సరమాత్మస్థం దేహస్థం చ ఆత్మాన మాత్మనైవామృక వివారయ, ప్రత్యక్షాన్ దాత్మనై వేక్ష్యక్తిః.

౯

(బుద్ధ్యేతి.) అనుమానగర్భిణ్యా అనుమీయతేఒనేన సూక్ష్మార్థం ఇత్యనుమానం శాస్త్రం ధర్మిణ్యా శాస్త్రజన్యజ్ఞానయుక్తయేత్యర్థః. బుద్ధ్యా ఆత్మవిమర్శనాత్మికయా వాసుదేవానుచింతయా చ వాసుదేవానుచింతారూపయా బుద్ధ్యా వా ఉపలక్షితం. త్వాం విప్రవాక్యేన ప్రచోదితోఒపి తక్షకః న ధక్ష్యతి తవ వేదనాం న జనయిష్యతీత్యర్థః. మృత్యున ఇతి. ఈశ్వరో హి-మృత్యుభాం మృత్యు రత స్తం మృత్యువః మృత్యుహేతవః న ధక్ష్యంతి ఏవం తద్భావ మపీక్యభిప్రాయః.

౧౦

(దేహాత్మయాథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకముక్తికథనం)

అహం బ్రహ్మ పరం ధామ బ్రహ్మహం పరమం పదమ్,
ఏవం సమీక్ష న్నాత్మాన మాత్మ న్యాధాయ నిష్కలే.

౧౧

దశంతం తక్షకం పాదే లేలిహానం విషాననైః,
న ద్రక్ష్యసి శరీరం చ విశ్వం చ పృథగాత్మనః.

౧౨

ఏత త్తే కథితం తాత యథాఽఽత్మా పృష్టవా స్మృతవా,
హరే ర్విశ్వాత్మన శ్చేష్టాం కిం భూయ శ్రోశేతు మిచ్ఛసి.

౧౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
పంచమోఽధ్యాయః.

(అహమితి.) అహం బ్రహ్మైతి బ్రహ్మఽహ మితి చ తాత్పర్యభేదేన విశేషణప్రధానో విశేష్య ప్రధాన శ్చ నిర్దేశభేదః, పరంధామ పరమం పద మితి చ బ్రహ్మ విశేషణం పరమం పదం పరమం ప్రాప్యం ఏవ మిథం సమీక్షా నందధానః నిష్కలే ప్రాకృతశరీరహితే ఆత్మని పరమాత్మని ఆత్మానం ప్రత్యగాత్మానం ఆధాయ పరమాత్మకేషతైకరసం ధ్యాత్వేత్వత్వః.

౧౧

విషయకై రాననై ర్ముఖై ర్లేలిహాన మాస్వాదయమానం దశంతం చ తక్షకం ఆత్మనః పరమాత్మనః పృథ క్పిద్ధం శరీరం విశ్వం చ న ద్రక్ష్యసి భగవత్స్మృత్యాహ్లాదే మగ్నతయా దుఃఖాది హేతుభూత మన్య న్న వేత్స్యసీత్యర్థః.

౧౨

ఆఖిలప్రశ్నోత్తరం విగమయతి (ఏత చితి.) హేతాత హేన్యప, హరే శ్చేష్టాం ప్రతి య ద్య దాత్మా త్వం పృష్టవా తత్పర్యం తే తుభ్యం కథితం. కృతార్థతాపరీక్షయై పృచ్ఛతి (కిం భూయః శ్రోతు మిచ్ఛసీతి.) భూయః శునః.

౧౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్యయవమఃపారావారాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిదేః శ్రీకైలగురోః సుతేన తప్పరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏతన్నిశమ్యమునినాఽభిహితం పరీక్షిద్వ్యాసాత్మజేన విఖిలాత్మద్భుతా సమేన,
తత్పాదపద్మముపసృత్య నతేన మూర్ధ్నా బద్ధాంజలిస్త మిద మాహ స విష్ణురాతః. ౧

రాజోవాచ—

సిద్ధోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి భవతా కరుణాత్మనా,

త్రావితో యచ్ఛ మే సాజ్ఞ దనాదివిధనో హరిః. ౨

నాత్మద్భుత మహం మన్యే మహతా మహ్యతాత్మనామ్.

అజ్ఞేషు తాపతప్తేషు భూతేషు యదనుగ్రహః. ౩

పురాణసంహితా మేతా మశ్రౌష్మ భవతో వయమ్,

యస్యాం ఖిలైతత్సమస్తోకో భగవా ననువర్ణ్యతే. ౪

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః.

అత్మన స్పిద్ధార్థతాం కృతజ్ఞతాం చావిష్కర్వ న్నాహ రాజేశ్యాహ సూతః. (ఏవ మితి.)
మునినా శుకేన అభిహిత మేత “త్కిం భూయ శ్శ్రీతు మిచ్ఛసి” త్యేతన్నిశమ్య కథం భూతేన
సమేనేతి బావప్రచానో నిర్దేశః. సామ్యేన విఖిలాత్మనః పశ్యతీతి తథా తేన నతేన నప్రేణ మూర్ధ్నా
తస్య పాదపద్మ ముపసృత్య సంస్పృశ్య స విష్ణురాతః పరీక్షిత్ తం మునిం ప్రతీదం
పక్ష్యమాణ మాహ. ౧

(సిద్ధ ఇతి.) సిద్ధోఽస్మి సిద్ధార్థోఽస్మి. తతః, యతః భవతాఽనుగృహీతోఽస్మి. కోసా వనుగ్రహః,
మే మహ్య మనాదివిధనో హరిః పశ్యా తత్ప్రాప్త్యపాయ శ్చ శ్రావిత ఇతి య దేషః. ౨

కరుణాత్మతా మావిష్కరోతి (నాత్మద్భుత మితి.) అహ్యతే ఆత్మా మనో యేషాం తేషా మత
ఏవ మహతాం వాత్సల్యసాశీల్యాదిగుణోత్కృష్టానాం భవతా మిదం నాత్మద్భుతం కిం తత్ య దజ్ఞే
ష్వత ఏవ తాపత్రయతప్తేషు భూతే ష్వనుగ్రహ ఇత్యేతత్. ౩

(పురాణసంహితా మితి) భవత స్సకాదాశ్రయః క్రుతవంశః, కథంభూతాః యస్యాం
సంహితాయామ్. ౪

(తక్షకదష్టపరీక్షిస్తుక్తిః)

భగవంస్తక్షకాదిభ్యో మృత్యుభ్యో న విభేష్యహమ్.

ప్రవిష్టో బ్రహ్మనిర్వాణ మభయం దర్శితం త్వయా.

౫

అనుజానీహి మాం బ్రహ్మన్యచం యచ్ఛామ్యధోఽక్షజే.

ముక్తకామాశయం చేతః ప్రవేశ్య విస్మజా మ్యసూకా.

౬

అజ్ఞానం చ నిరస్తం మే జ్ఞానవిజ్ఞాననిష్ఠయా.

భవతా దర్శితం క్షేమం పరం భగవతః పదమ్.

౭

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుక్తస్తమనుజ్ఞాయ భగవాన్పాదరాయణిః.

జగమ భిక్షుభి స్సాకం నరదేవేన పూజితః.

౮

సిద్ధోఽస్మిత్యేత దుపసాదయతి (భగవన్నితి.) అభయహేతుత్వానాత్మానం విశిష్ట-త్వయా దర్శితం అభయం నిర్వాణం ఆనందరూపం బ్రహ్మ ప్రవిష్టః. తదనుభవఘ్న ఇత్యర్థః.

౫

యదుక్తం “కిం భూయః శ్రోతృ మిచ్ఛసీతి” తత్ర సిద్ధోఽహం న కించి చోర్జిత మిచ్ఛామి, కిం త్వనుజ్ఞాం దేహీత్యాహ (అనుజానీహితి.) హేబ్రహ్మణ వాచం యచ్ఛామి మానం విభర్మి. ముక్తాః కామా ఆశయాస్తద్వాసనా శ్చ యస్మాత్ తచ్చేతః. అధోఽక్షజే వివేశ్యాసూకా ప్రాణా విస్మజామి తదర్థం మా మనుజానీహి.

౬

పునస్సిద్ధార్థతా మేవావిష్కరోతి (అజ్ఞానమితి.) జ్ఞానం ఉపదేశజన్యం విజ్ఞానం భగవదనుభవత్వకం తన్నిష్ఠయా అజ్ఞానం దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమమూలం నిరస్తం భవతా క్షేమం కేవలసుఖరూపం భగవతః పదం స్వరూపం యతో దర్శితమ్.

౭

(ఇతీతి.) తం రాజానమనుజ్ఞాయ అనుజ్ఞాప్య నరదేవేన రాజ్ఞా పూజితః భిక్షుభి ర్మునిభిః పుహ జగమ.

౮

పరీక్షి దపి రాజర్షి రాత్మ న్యాత్మాన మాత్మనా.

సమాధాయ పరం దధ్యా వస్పందాసు ర్యథా తరుః.

ప్రాక్కులే బర్హి ష్యాసీనో గంగాకూల ఉదజ్జుఖః.

బ్రహ్మభూతో మహాయోగీ నిస్సంగ శ్చిన్న సంశయః.

తక్షకః ప్రహితో విప్రాః శ్రుద్ధేన ద్విజసూనునా.

హంతుకామో నృపం గచ్ఛ న్దదర్శ పథి కాశ్యపమ్.

తం తర్పయిత్వా ద్రవిణై నిమివర్త్య విషహారిణమ్.

ద్విజరూపప్రతిచ్ఛన్నః కామరూపోఽదశ స్పృవమ్.

బ్రహ్మభూతస్య రాజర్షే ర్దేహోఽహిగరణాగ్నినా.

బభూవ భస్మసా త్సద్యః పశ్యతాం సర్వదేహినామ్.

(పరీక్షి దపీతి.) ఆత్మని పరమాత్మని ఆత్మానం ఆత్మనైవ సమ్యక్ గాథాయ పరమాత్మ శేషతైకరసం స్వాత్మాన మేవ ధ్యాత్వేత్యర్థః.

గంగాతీరే ప్రాగగ్రదర్శేషు ఉదజ్జుఖ ఆసీనః యథా తరుః, తద్వ దస్పందాసుః తిరోహిత సర్వేంద్రియవ్యాపారః నిస్సంగః దేహతదనుబంధాద్యభిమానరహితః, చిన్నాః సంశయాః దేహాత్మజీవ పరమాత్మభేదాభేదాని సంశయాః యేన సహ మహాయోగీ మహాసమాధియుక్తః బ్రహ్మభూతః సంకుద్ధావస్థః బ్రహ్మశబ్దో ముక్తావస్థజీవపరః ముక్తోఽభవ దితి యావత్.

తదా హేవిప్రాః శ్రుద్ధేన ద్విజసూనునా ప్రచోదిత స్రక్షకః నృపం హంతుకామో గచ్ఛ న్పథి కాశ్యపం దదర్శ.

తం విషచికిత్సయా పరీక్షిద్రక్షణేన ద్రవ్యార్జనాయ గచ్ఛంతం. స్వాభీధస్య వృక్షస్య తస్మి భూతస్య పున రజ్జురాదిక్రమేణోత్పాదనా ద్విషహారిణం, తదపేక్షితద్రవిణైః సంతర్ప్య నివర్త్య ద్విజరూపేణ తిరోహిత స్పృ అదశత్.

విర్జీవస్య శరీరస్య దంశనేన భస్మీకరణం పుత్రకృత్య మివ జాత మిత్యాహ (బ్రహ్మభూత స్యేతి) ముక్తావస్థాం ప్రాప్తస్య రాజర్షేః దేహః, సర్వదేహినాం పశ్యతాం సతాం సద్యః పశ్య గరలాగ్నినా, భస్మసా దభవత్.

(జనమేజయకృతనర్పయాగః)

హాహాకారో మహా నాసీ ద్భువి భేదితః సర్వతః,

విస్మితా హ్యభవ న్సర్వే దేవాసురనరాదయః.

౧౪

దేవదుందుభయో నేదు ర్గంధర్వాపురసో జగుః,

వవృషః పుష్పవద్వాణి విబుధా స్సాధునాదినః.

౧౫

జనమేజయ స్ప్రిపితరం శ్రుత్వా తక్షకభక్షితమ్,

తదాఽఽజహావ సంక్రుద్ధో నాగా స్సత్రే మహద్విజైః.

౧౬

సర్పసత్రే సమిధేఽగ్నౌ దహ్యామానా న్మహోరగాన్,

దృష్ట్వేంద్రం భయసంవిగ్న స్తక్షక శ్శరణం యయౌ.

౧౭

అపశ్యం స్తక్షకం తత్ర రాజా పారిక్షితో ద్విజాన్,

ఉవాచ తక్షకః కస్మా న్న దహ్యేతోరగాధమః.

౧౮

తక్షకం సర్వేషాం దుఃఖం తతః పర ముత్సవం చాహ (హాహాకార ఇతి.) భువి భే ఆకాశే సర్వతః, పర్వాసు దిక్షి.

౧౪-౧౫

ప్రాసక్తిక మాహ (జనమేజయ ఇత్యాదినా.) తదా సత్రే క్రోధేన ప్రారబ్ధే సర్వసర్వాభిచార యాగే సర్పా నాజహావ మన్తై రాచకర్ష. సర్వసర్పాహ్వనే కారణం (క్రుద్ధ ఇతి.)

౧౬

(సర్పసత్ర ఇతి.) సమిధే ప్రజ్వలితే దహ్యామానా స్తృప్త్యా తక్షకాఖ్యసర్పః, ఇన్ద్రం శరణం యయౌ.

౧౭

(అపశ్యన్నితి.) పారిక్షితః పరీక్షితః పుత్రః తక్షక మపశ్యత్ ఉవాచ ఉక్త మేవాహ (తక్షకః కస్మా దితి..)

౧౮

- తం గోపాయతి రాజేంద్ర శక్ర శృరణ మాగతమ్,
తేన సంస్తంభిత స్సర్ప త్తస్మా న్నాగ్నౌ పత త్యసౌ. ౧౯
- పారీక్షిత ఇతి క్రతుత్వా ప్రాహ ర్త్విజ ఉదారధీః,
సహేంద్ర త్తక్షకో విప్రా నాగ్నౌ కి మితి పాత్యతే. ౨౦
- తచ్ఛ్రుతాఽఽజుహువు ర్విప్రా స్సహేంద్రం తక్షకం మఖే,
తక్షకాకుపతస్యేహ సహేంద్రేణ మరుత్వతా. ౨౧
- ఇతి బ్రహ్మోదితాక్షేపైః స్థానా దింద్రః ప్రచాలితః,
బభూవ సంభ్రాంతమతి స్సవిమాన స్సతక్షకః. ౨౨
- తం పతంతం విమానేన సహతక్షక మంబరాత్,
విలోక్యాంగిరసః ప్రాహ రాజానం తు బృహస్పతిః. ౨౩

ఇత్థం పృష్టాః ప్రాహు ర్విప్రాః (కి మితి.) హేరాజేంద్ర తం తక్షకం శరణం గతం-
ఇంద్రో గోపాయతి. తస్మా తేన శక్రేణ సంస్తంభితః వివరితోఽసౌ తక్షక స్సర్పః అగ్నౌ న-
వతతి. ౧౯

ఇతి విప్రవచ కృత్వా పారీక్షిత ఉదారధీః విపులబుద్ధిః, పునః ఋత్విజః ప్రాహ (సహేంద్ర
ఇతి.) హేవిప్రాః ఇంద్రనహిత. త్తక్షకః కి మితి న పాత్యతే. ౨౦

తత్పారీక్షితోక్తం క్రతుత్వా విప్రాః ఋత్విజః మఖే యాగే సహేంద్రం తక్షక. మాజుహువుః
అహ్వనప్రకారం దర్శయతి (తక్షకేతి.) హేతక్షక మరుద్గణావృతేనేంద్రేణ సహగ్నౌ. పతస్యేతి. ౨౧

ఇత్థంభూతైః బ్రాహ్మణోదితాక్షేపైః, బ్రాహ్మణోక్తపరుషవాక్యైః సవిమాన స్సతక్షకః
స్థానా త్పూర్వావితః సంభ్రాంతమతి ర్పీతచిత్తో బభూవ. ౨౨

(త మితి.) త మింద్ర. మమ్మరా త్పతంతం అనలోక్య అజ్గిరసః పుత్రో బృహస్పతిః.
రాజానం జనమేవయం ప్రాహ. ౨౩

(బృహస్పతివా జనమేజయాయ వేదంతోపదేశః)

నైష త్వయా మనుష్యేంద్ర వధ మర్హతి సర్పరాట్.

అనేన పీత మమృత మతోఽయ మజరామరః.

౨౪

జీవితం మరణం జంతో ర్గతి స్సేన్వనైవ కర్మణా,

రాజం స్తతోఽన్యో నాన్యస్య ప్రదాతా సుఖదుఃఖయోః.

౨౫

సర్పచోరారివహ్నుంబుక్షత్ప్రద్యాద్యాదిభి ర్నృప,

పంచత్వ మృచ్చతే జంతు ర్భుంక్తే ప్రారబ్ధకర్మ తత్.

౨౬

తస్మా త్సత్ర మిదం రాజ స్సంస్థీయేతాభిచారికమ్,

సర్పా అనాగసో దగ్ధా జన్తై ర్దిష్టం హి భుజ్యతే.

౨౭

ఇత్యుక్త స్స తథేత్యాహ మహర్షే రామానయ స్వచః,

సర్పసత్రా దుఃపరతః పూజయామాస వాక్పతిమ్.

౨౮

తదాహ (నైష ఇతి.) హేమనుష్యేంద్ర ఏష సర్పరాట్ తక్షకః. త్వయా వధం నార్హతి న వధ్య ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః. అనేన తక్షకేణ.

౨౪

పితృమాతుకతక్షకవిషయక్రోధశాంతయే తత్త్వ ముపదిశతి (జీవిత మితి.) జన్తైః ప్రాణినః. గతిః స్వర్గనరకాదిగతి శ్చ అతో హేరాజః తేన స్వకర్మణా వినా సుఖదుఃఖప్రదః నాన్యోఽస్తి.

౨౫

నన్వసరోక్షం తక్షకేణ పితా దగ్ధో దృష్టః. న తు కర్మజేత్యత ఆహ (సర్పేతి.) సర్పాదిభిః జంతుః మరణ మృచ్ఛతి ప్రాప్తోత్తితి యత్ త దారబ్ధం కర్మైవ భుక్తే స్వకృతకర్మప్రయక్తా స్సర్పాదయో న స్వతంత్రా ఇతి భావః.

౨౬

(తస్మా దితి.) యత ఏవం తస్మాత్ హేరాజః ఇద మాభిచారికం సత్రం సంస్థీయేత సమాప్యతాం వృథా నిరసరాధా, సర్పా దగ్ధాః. కుతః హి యస్మా జన్తై ర్దిష్టం ప్రారబ్ధ మేవ భుజ్యతే.

౨౭

(ఇతితి.) న జనమేజయః, మహర్షే, బృహస్పతే ర్వచో మానయః, తథేత్యాహ సత్రం సమాప్యతా మిత్యాహ (సర్పసత్రా దితి.) వాక్పతిం బృహస్పతిమ్.

౨౮

నై సా విష్ణో ర్మహామాయా బాధ్యబాధకలక్షణా,

యయా ముహ్య త్యసా వాత్మా భూతేషు గుణవృత్తిభిః

౨౯

న యత్ర దుర్భావ్యతయా విభావ్యతే మాయాఽఽత్మవాదే సకృ దాత్మవాదిభిః,

న యద్వికారో వివిధ స్తదాశ్రయో మన శ్చ సంకల్పవికల్పవృత్తి యత్. ౩౦

న యత్ర సృజ్యం సృజతోభయోః పరం వచ శ్చ జీవ ప్రీతి రన్విత స్స్వయమ్,

నను కథం విదుషా మప్యేవం సమ్మోహనం యతో బ్రాహ్మణకోపా త్సరీక్షితో మృత్యు ర్జన మేజయకోపా చ్చ సర్వాణా మిత్యాది తత్రాహ (నైషేతి.) బాధ్యబాధకేతిరావప్రధానో విధేః బాధ్యత్వ బాధకత్వే లక్షయ త్యాపాదయతి తథా తత్త్వం న సాక్షి త్కింతు జీవమోహనద్వారే త్యభిప్రేత్వాహ (యయేతి.) యయా మాయయా విదానభూతయా భూతేషు విషయేషు గుణవృత్తిభిః. అసౌ ఆత్మా ముహ్యతి. ౨౯

విష్ణో ర్మాయేతి సంబంధోక్త్యా తస్యాపి తయా మోహాదీకాం నారయన్ సమాధిదశాయా మనుసందేయం పరమాత్మస్వరూప మాహ (న యత్రేతి.) ఆత్మవాదిభిః పరమాత్మస్వరూపనిరూపకైః సకృదప్యాత్మవాదే పరమాత్మస్వరూపనిరూపణే క్రియమాణే దుర్భావ్యతయా దుర్విభావ్యత్వేన న విభావ్యతే స్వకార్యకరణే నావతిష్ఠతే సా మాయా యత్ర పరమాత్మస్వరూపే న స్వకార్యక్షమేతి కిం పున ర్వక్తవ్య విత్యర్థః. కింవ యత్ యత్ర పరమాత్మని తదాశ్రయః మాయాశ్రయః, మాయాప్రయుక్తమోహమూలకః వివిధోవికారః కుతర్కరూపో. నాస్తి తస్య తదవిషయత్వా దితి భావః. యత్ యత్ర సంకల్పవికల్పాద్భావం వర్తత ఇతి తథా. త న్మన శ్చ నాస్తి న తద్విషయాకరోతి నివృత్తసంకల్పవికల్పయోగవరీకుద్ధ మనోవిషయత్వా దితి భావః. ౩౦

కిం చ (న యత్రేతి.) సృజ్యం శరీరం సృజతీతి సృజత్ కర్మ తేన సహ సృజ్యం యత్ర నాస్తి కర్మ తదాయత్తం శరీరం చ యత్ర నాస్తిత్యర్థః. ఉభయోః కర్మతత్కల్పితదేహయోః పరం తాభ్యాం సాధ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం ఫలం చ యత్ర నాస్తిత్యర్థః. వచ శ్చ దేవమనుష్యాదీకల్పితాతం చ యత్ర న వర్తతే తదిత్తంభూతం పరమాత్మస్వరూపమిత్యర్థః, తతః కిమత ఆహ జీవః, స్వయం త్రివి రన్వితోఽపి గుణత్రయవశ్యోఽపి తన్మునిః తాదృశపరమాత్మస్వరూపమననసః ఏతత్పుతివ్యావృత్తి చిత్తత్వం విషిద్య పరిహృత్య ఊర్హీన్ ఆశనాయాపిసాసాకోకమోహజరామృత్యాం శ్చ విషిద్య విరమేత్ సమాహితమనస్కతయా నివృత్తవ్యాపారో భవేత్. ఉత్పాదితబాధ్యబాధక మితి క్రియావిశేషణం

(బృహస్పతినా జనమేజయాయ వేదాంతోపదేశః)

తదేత దుత్సాదితబాధ్యబాధకం నిషిధ్య చోర్మికా విరమేత తన్మునిః.

౩౧

పరం పదం వైష్ణవ మామనన్తి త ద్యన్నేతి నేతి త్యత దుత్సిస్పృక్షః.

విస్పృజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసౌహృదా హృదోపగూహ్యవసితం సమాహితైః.

త ఏత దధిగచ్ఛన్తి విష్ణో ర్యత్పరమం పదమ్.

అహంమమేతి దౌర్జన్యం న యేషాం దేహగేహజిమ్.

౩౨

అతివాదాం స్తితిక్షేత నావమన్యేత కంచన.

న చేమం మర్త్య మాశ్రిత్య వైరం కురీవ తేనచిత్.

౩౩

పరస్పరం ఉద్భవాభిభవహేతుభూతం గుణత్రయం యథా. ఉత్సాదితం స్యా త్తథా విషిద్ద్యేత్యర్థః.

౩౧

కిం చ తదేవ వైష్ణవం పదం పర. మామనన్తి వైష్ణవ మిత్యభేదసంబంధే విశేషణం. పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరం నర్వోత్కృష్టం వా పద్యత ఇతి పదం స్వరూపం కిం తత్ యన్నేతి నేతి ప్రకృతిప్రాకృతజడజదవస్తు యాదృశం తాదృశం న భవతి త్యత ఉత్సిస్పృక్షః తద్వ్యతిరిక్తచేతనాచేతనం వ్యావర్తయితు మిచ్ఛుః దౌరాత్మ్యం రాగద్వేషాదికం, అహంమమాభిమానం వా విస్పృజ్య అనన్యసౌహృదాః నాన్యమ్మికా భగవద్వ్యతిరిక్తే సౌహృదం యేషాం తే హృదోపగూహ్య ద్యానాదినా సంక్లిప్త్య సమాహితైః సమాదివిష్టైః అవసితం నిర్భతమ్.

౩౨

దౌరాత్మ్యం విస్పృజ్యేత్కృత్వా తత్త్వాగన్య సాధనవిష్పాదనద్వారా భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వం సూచితం. తత్పూర్ణ మేవాహ (ఏత దితి.) యేషాం గేహదేహజం దేహగేహవిషయం అహంమమేతి దౌర్జన్యం నాన్తి త ఏతే త ద్విష్ణోః పరమం పద మధిగచ్ఛన్తి ఉపాననయా సాక్షాత్కూర్వన్తి. గత్యర్థా బుద్ధ్యాః యద్వా ప్రాప్నువన్తి.

౩౩

తదేవం బాధ్యబాధకభావన్య భగవన్మాయాప్రయుక్తత్వ మభిదాయ తదనుప్రసక్తం చ పరి హృతం తన్మాయాశీతీర్హితాం వృత్తి మాహ (అతివాదాః నితి.) అతిక్రాంతవాదా విరుద్ధవాదాః, పదషనవాంసీతి యావత్. ఇమం మర్త్యం దేహ. మాశ్రిత్యాత్మత్వేనాభినందాయ కేనచి దపి వైరం, న తుర్యాత్.

౩౪

నమో భగవతే తస్మై కృష్ణాయాకుంఠమేధనే.

యత్పాదామ్బురుహద్యానా త్సంహితా మధ్యగా మిమామ్.

౩౫

శౌనక ఉవాచ—

వైలాదిభి ర్వాసశీష్యై ర్వేదాచార్యై ర్మహాత్మభిః.

వేదా శ్చ కథితావ్యస్తా ఏతత్సామ్యాభిధేహి నః.

౩౬

మూక ఉవాచ—

సమాహితాత్మనో బ్రహ్మ స్సృహ్మణః పరమేష్ఠినః.

హృద్యాకాశా దభూ న్నాదో వృత్తిరోదా ద్విభావ్యతే.

౩౭

యదుపాసనయా బ్రహ్మ న్యోగినో మల మాత్మనః.

ద్రవ్యక్రియాకారకాభ్యాం ధూత్వా యా న్త్యపునర్భవమ్.

౩౮

శాస్త్రసమాప్తౌ గురునమస్కారాత్మకం మజ్గళ మాచరతి (సమ ఇతి.) కృష్ణాయ కృష్ణద్యై పాయనాయ ఆకుంఠమేధనే అసంకుచితబుద్ధయే, అధ్యగాం అధిగతవా నస్మి.

౩౯

ఇమాం సంహితా మధ్యగా మిత్యుక్తం. తత్ర పురాణసంహితావిభాగం విశేషతో బుభుక్షు స్తావ త్రన్మూలభూతవేదవిభాగం పృచ్ఛతి (వైలాదిభి రితి.) వేదాచార్యైః వేదాచారవిరతైః తత్సృవర్తతై శ్చ కథితాః వ్యక్తాః విభక్తాః ఏతద్విభాగవై విధ్యం నోఽన్మథ్యం అభిధేహి.

౪౦

ఇత్థ మాపృష్టస్తం విభాగం వివక్షి స్తావ. ద్వాదరాయణజన్మా విభాగేనైవ ప్రవృత్త ఇతి వక్తుం తావ ద్వేదావిర్వాచక్రమ మాహాష్టభిః (సమాహితాత్మన ఇతి.) హేబ్రహ్మణ శౌనక. భగవతి సమాహితః అత్మా మనో యేన తస్య పరమేష్ఠిన శ్చతుర్ముఖస్య హృది య ఆకాశ స్తస్మా న్నాదః అకూత్. ఆకాశసంస్పృష్టవాయుసరిణామాత్మకప్రాణమోష అవిర్భూష. నాదం విశిష్ట- యో. వృత్తిరో ధాత కోక్రవృత్తినిరోధాత్ విభావ్యతే శ్రోత్రపివానా చూర్చియత ఇత్యర్థః.

౪౧

కిం చ. యస్య నాదస్యోపాసనయా, యోగినః, ద్రవ్యక్రియాకారకాభ్యాం ఆత్మనో మలం విధూయాపునర్భవం మోక్షం ప్రాప్నువంతి. జ్ఞానోత్పాదకత్వా త్తదుపాసనయా ఇతి భావః. ద్రవ్యం శరీరం. క్రియా పుణ్యాపుణ్యాత్మకం కర్మ కారక మింద్రియం. ఏవం త్రిధా భావయతే ఇతి. తథా దేహేంద్రియతదుభయవిచ్ఛేద్యకర్మాభ్యాం మల మిత్యర్థః.

౪౨

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

తతోఽభూత్త్రిపుదోంకారో యోఽవ్యక్తప్రభవ స్స్వరాట్.

యత్తల్లింగం భగవతో బ్రహ్మణః పరమాత్మనః.

౩౯

శృణోతి య ఇమం స్ఫోటం సుప్తశ్రోత్రేణ శూన్యదృక్.

యేన వా గ్వ్యజ్ఞతే యస్య వ్యక్తి రాకాశ ఆత్మనః.

౪౦

స్వధామ్నో బ్రహ్మణ స్సాక్షి ద్వాచకః పరమాత్మనః,

స సర్వమన్త్రోపనిష ద్వేదబీజం ననాతనమ్.

౪౧

(తత ఇతి.) తతో నాదా త్త్రిపుదోంకారోఽభవత్, ప్రథమం సాధారణరూపేణ ప్రతీతమన్న శృంగిః ప్రణవరూపేణ వ్యక్తో బిభూషేత్కర్తృః. త్రిపుత్ త్రయాణా మకారోకారమకారాణాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్మః, త్రిమాత్రో వా, త మేవ విశిష్ట. అవ్యక్తప్రభవః అమోగిభి ర్జ్ఞాతు మకళ్యప్రభవః స్వయ మేవ రాజత ఇతి స్వరాట్ య త్తత్, బ్రహ్మణః పరమాత్మనో, లింగం జ్ఞాపకం వాచకం య త్తత్పి తి నపుంసకత్వం లింగవిశేషణత్వాత్.

౩౯

కోఽసౌ పరమాత్మేత్యత స్తం పదం ప్రణవస్య తద్వాచకతా మాహ (శృణోతీతి సార్థేన.) సుప్తశ్రోత్రేణేతి సమస్తం పదం. య ఇమం స్ఫోటం ప్రణవరూపం శబ్దం సుప్తశ్రోత్రేణాపి శృణోతి శ్రోత్రే పిహితే సత్యపి శృణోతీత్యర్థః. యః శ్రోత్రయోః దృఢపిహితయో స్సతో రిమం స్ఫోటం శృణోతి స పరమాత్మైవ న తు జీవ స్తస్య కరణాయ త్తజ్ఞానత్వా దితి భావః. పరమాత్మాత్వకరణాయ త్త జ్ఞాన ఇత్యాహ (శూన్యదృగితి.) శూన్యేపింద్రియవర్గే వశ్యతీతి శూన్యదృక్ జీవస్య నాదోపలబ్ధి స్తు పరమాత్మద్వారితేతి భావః. యద్వా ప్రణవ మేవ విశిష్ట. శృణోతీతి శూన్యదృక్ అర్థాంతజ్ఞానరహితః పిహితకర్ణేన విషయాంతరాగోచరతయా క్రూయమాణ ఇత్యర్థః. యేన వాగ్వ్యజ్ఞతే ప్రవోదితా సత్యభివ్యజ్ఞతే యస్మాత్మన ఆకాశో వ్యక్తిః శరీరం యద్వా యేన ప్రణవేన వా గ్వ్యజ్ఞతే లౌకిక వైదికశబ్దరాశి రభివ్యజ్ఞతే, యస్మాత్మనః ప్రణవస్వరూప స్వాకాశః హృదయాకాశః వ్యక్తి రభివ్యక్తి ప్సానమ్.

౪౦

స్వధామ్నః స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనో వాచకః కింఛ (స ఇతి.) సర్వేషాం మంత్రాణా ముపనిషదాం వేదానాం చ బీజం కారణం. ననాతన మిత్యనేన తస్య హృదయా కాశేఽభివ్యక్తి మాత్రం సతూత్పత్తి రిత్యభిప్రేతమ్.

౪౧

తస్య హ్యసం త్రయో వర్ణా అకారాద్యా భృగూద్వహ,
ధార్యస్తే యై త్రయో భావా గుణనామార్థవృత్తయః.

౪౨

తతోఽక్షరః మామ్నాయ మస్పృశ దృగవా నఃః,
అస్తస్థోష్మస్వరస్పర్యం హ్రస్వదీర్ఘాదిలిక్షణమ్.

౪౩

తేనైవాసౌ చతుర్వేదాం శ్చతుర్ని త్వదనై ర్విభుః,
సవ్యాహృతికా నోసంకారాం శ్చాతుర్లోత్రవివక్షయా.

౪౪

పుత్రా నద్యావయ త్తై స్తు బ్రహ్మర్షీ స్సృహ్మికోవిదాః,
తే తు ధర్మోపదేష్టారః స్వపుత్రేభ్యః సమాదిశః.

౪౫

(తస్యేతి.) హేభృగూద్వహ తస్య ప్రణవస్యావయవా త్రయః అకారాద్యాః అకారోకార మకారవర్ణాః అనః అవిర్భూతాః. యద్వా తస్య ప్రణవస్య ప్రకృతిభూతా త్రయో వర్ణాః తా వ్యీనస్థి (ధార్యత ఇతి.) యై రకరాదిభి, త్రయో భావా అర్థాః అనన్యార్థ శేషత్వానన్యకరణత్వానన్యభోగ్యత్వ రూపాః, గుణనామ్నాయం ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వాదిగుణప్రతిపాదకానాం నారాయణాదినామ్నాయం స్వాధ్యేషయా వృత్తయః అలిదా శ్చ ధార్యస్తే ప్రకాశతయా కారణతయా వేతి భావః.

౪౬

తతః ప్రణవాత్ అక్షరసమామ్నాయం అక్షరసమాహార మస్పృశత్, అజ శ్చతుర్ముఖశరీరకః పరమపురుషః, అక్షరసమామ్నాయ మేవ విభజ్య వినిష్ఠి (అంతస్థేతి.) యరలవా అంతస్థాః, శషసహః ఊష్మాణః, అప స్వరః, కాదయో మావసానాః స్వర్యాః, హ్రస్వదీర్ఘశబ్దే భావప్రదానౌ, ఆదిశబ్దేన ప్లుతత్వేదా త్రత్యస్వరికత్వాదిస్వధర్మసంగ్రహః, జిహ్వములీయోపద్యానీయసంగ్రహ శ్చ అంతస్థాదయో లక్షణం స్వరూపం యస్య త మక్షరసమామ్నాయ మితి సంబంధః.

౪౭

(తేనైతి.) తేనాక్షరసమామ్నాయేనాసౌ చతుర్ముఖశరీరకో విభుః చతురో వేదా నావిష్కృతవా వితి శేషః. తత శ్చాతుర్లోత్రవివక్షయా చత్వారో హోతారః అధ్వర్యూపలిక్షితా ముత్పిణః తై రనుష్ఠేయం కర్మ చాతుర్లోత్రం తద్వివక్షయా యజ్ఞప్రకాశనేవృయేత్యర్థః. సవ్యాహృతికా సప్రణవాః చతురో వేదాః పుత్రాః మరీచ్యాదీః, అద్యావయత్, పుత్రానితి “గతిబుద్ధి” త్యాదినా కర్మత్వే ద్వితీయా. పుత్రాన్వీనస్థి- బ్రహ్మికోవిదాః వేదోచ్చారణాదినిపుణాః. తే తు మరీచ్యాదయో, వైదికధర్మోపదేష్టారః స్వపుత్రేభ్యః తత్యసాదిభ్యః, సమాదిశః ఉపదిదిశుః.

౪౮-౪౯

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

తే పరంపరయా ప్రాప్తాస్త తత్తచ్చిష్యై ర్భృతవ్రతైః.

చతుర్భుజే వ్యధవ్యస్తా ద్వాపరాదౌ మహర్షిభిః.

౪౬

క్షీణాయుషః క్షీణసత్త్వా స్థురేథా స్వీక్ష్య కాలతః.

వేదా స్పృహర్షయో వ్యస్య స్ఫుదిస్థాచ్యుతచోదితాః.

౪౭

అస్మి న్నవ్యస్తరే బ్రహ్మ నృగవా న్లోకభావనః.

బ్రహ్మేశాద్యై ర్లోకపాలై ర్యాచితో ధర్మగుప్తయే.

౪౮

పరాశరా త్సత్యవత్యా మంశాంశకలయా విభుః.

అవతీర్ణో మహాభాగ వేదం చక్రే చతుర్విదమ్.

౪౯

ఏవం పరంపరయా తత్తచ్చిష్యై ప్రేషాం తేషాం శిష్యైః, భృతవ్రతై ర్భృహర్షిభిః, శృతుర్భు
యుగేషు, ప్రతిచతుర్భుగవత్యాయం ప్రాప్తాః, తత్ర ప్రతిద్వాపరాదౌ ప్రతిద్వాపర మాదిర్యస్య తత్సంబంధి
లక్షణకాలస్య తస్మిన్ ద్వాపరాంతే వేదవిభాగప్రసిద్ధేః, శంతనునమకాలం వ్యాసావతారప్రసిద్ధే శ్చ కాలతః
యుగధర్మతః, క్షీణాయుషః అల్పాయుష్కాః క్షీణసత్త్వాః అల్పదిలాః, అల్పబుద్ధిం శ్చ జనా,
నవలోక్య వ్యస్తా విభక్తా ఇత్యన్వయః, వ్యసనం నామాపరేభ్యః శృతుర్భ్యో వేదరాశిభ్యః ఉద్భృత్య
సంహితాకరణేన ప్రవర్తనం తర్హి పురుషబుద్ధిప్రభవత్త్వానాదరణీయత్వం స్యాద్ దిశ్యాశక్త్యాహ
(వేదా నితి.) హృదిస్థేనాచ్యుతేన చోదితాః వేదాః వ్యస్యా విభక్తవంతః న తు స్వబుద్ధ్యేతి
భావః.

౬౬-౪౯

తత్ర వైవస్వతమన్వంతరద్వాపరాదౌ వేదవిభాగక్రమం విశేషతో విరూపయతి (ఏతస్మి
న్నిత్యాదినా.) ఏతస్మి న్నంతరే వైవస్వతమన్వంతరే అష్టావింశతిచతుర్భుగద్వాపరాదౌ విత్యర్థః,
లోకభావనః లోకా న్నావయతి అభ్యుదితా న్కరోతీతి తథా హేతుగర్భ మిదమ్. అతః, సత్యవత్యాం
అంశాంశకలయా, అవతీర్ణః, హేమహాభాగ.

౪౮-౪౯

ఋగధర్వయజుస్సామ్నాం రాశీ నుద్ధృత్య వర్గః,

చతస్ర స్సంహితా శ్చక్రే మాలామణిగణా దివ. ౫౦

తాసాం స చతుర శ్శిష్యా సుపాహూయ మహామతిః,

ఏకైకాం సంహితాం బ్రహ్మ నేకైకస్మై దదౌ విభుః. ౫౧

వైలాయ సంహితా మాద్యాం బహ్వచాఖ్యా మువాచ హా,

వైశంపాయనసంజ్ఞాయ విగదాఖ్యం యజుర్గణమ్. ౫౨

సామ్నాం జైమినయే ప్రాహ తథా చ్చన్దోగసంహితామ్,

అధర్వాణ్గీరసం నామ స్వశిష్యాయ సుమంతవే. ౫౩

చాక్షుర్విద్య మేవాహ (ఋగితి.) ఋగాదీనాం రాశీః స్వయం సాక్షత్కృత్యేతి శేషః. వర్గః ప్రకరణభేదేన రాశ్యః. ఉద్ధృత్య చతస్రః సంహితా శ్చక్రే. రాశే దుద్ధృత్యేతి పాఠ స్సుగమః. దృష్టాంతే తథాదర్శనాత్. యథాఽనేకవిధమణిరాశే ర్మణిగణా నుద్ధృత్య మాలాః కుర్వంతి తద్వద్. ౫౦

అథ తాసాం సంహితానాం చతస్రణాం మధ్యే ఏకైకాం సంహితాం చతురః శిష్యా సుపాహూయ త త్రైకైకస్మై ఏకైకాం సంహితాం మహామతిః. పారాశర్యః దదౌ ఉపదిష్టవాః. ౫౧

కస్మై కాం దదా విత్కృత్రాహ (వైలాయేతి ద్వాల్కామ్.) అనేకఋక్సుముదాయరూపత్వా ద్బహ్వచాఖ్యాం “తేషా మృగ్యతార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి” ఋగ్గక్షణం. తేషాం మంత్రబ్రాహ్మణాత్మక వేదైకదేశరూపాణాం మధ్యే యత్ర యేష అర్థభేదేన విశిష్టైకార్థప్రతిపాదకత్వే వ్యనాంతరార్థభేదవశాత్పాదవ్యవస్థా సా ఋగితి తదర్థః. యజుర్గణస్య వితరాం గద్యమానత్వా స్విగదాఖ్యత్వం యద్యపి ఋక్సామాఖ్యా మన్య ద్యత్ప్రశిష్టపతితం మంత్రజాతం తదేవ యజుః, తథా చ సూత్రితం “శేషే యజుః శబ్దః” ఇతి “ఉచ్చైర్భద్రా క్రియతే ఉపాంకుయజుషేతి” యజుష ఉపాంకుపాఠస్యైవ శ్రవణాన్నిగదాఖ్య సంజ్ఞావిరోధ శ్చ తథాఽపి విగదత్వ మత్ర న యజుషో లక్షణ ముచ్యతే కింతు యజుస్సంజ్ఞేష్యేన తేషుచి న్యంత్రేషు పరసంబోధనరూపేషు ప్రోక్షణీ రాసాదయే” త్యేవ మాదిషు పరసంబోధనాయ వితరాం గద్యంత ఇతి ప్యుత్పత్త్యా వాచవిరోపాంకుత్వబాధేన కార్కణలా దుచ్చైర్భద్రయోగ ఉక్తః. ౫౨

(సామ్నా మితి.) అత్ర గీతాద్వాభూతా ఋచ స్సామశబ్దవివక్షితాః. “గీతిషు సామేతి” గీతిమాత్రస్య సామత్వసూత్రజాత్ సామ్నాం సంబంధినిం చందోగసంహితాం జైమినయే ప్రాహ అధర్వాణ్గీరసం నామ కాణాం సుమంతవే. ౫౩

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

పైల స్వాం సంహితా మూచే ఇన్ద్రప్రమితయే మునిః.

బాష్కలాయ చ సోఽప్యాహ శిష్యేభ్య స్సంహితాం స్వేకామ్. ౫౪

చతుర్థా వ్యస్య బోధ్యాయ యజ్ఞవల్క్యాయ భార్గవ.

పరాశరాయాగ్నిమిత్రే ఇంద్రప్రమితి రాత్మవాః. ౫౫

అధ్యాపయ త్సంహితాం స్వాం మాణ్డూకేయ మృషిం కవిమ్.

తస్య శిష్యో వేదమిత్ర స్సౌభర్యాదిభ్యః ఊచివాః. ౫౬

కాకల్య స్తత్పుత్ర స్వాం తు పంచదా వ్యస్య సంహితామ్.

వాత్స్యముద్గలశాలీయగౌఖల్యశిశిరే ష్వదాత్. ౫౭

జాతుకర్ణశ్చ తచ్చిష్య స్సనిరుక్తాం స్వసంహితామ్.

బాలాకప్రెజ్ఞవైతాలవిరజేభ్యో దదౌ మునిః. ౫౮

బాష్కలిః ప్రతికాభాభ్యో వాలఖిల్యాభ్యస్సంహితామ్.

చక్రే పైలాయని రాగ్నిః కాసార త్సైవ తాం దధుః. ౫౯

పైలాదయ స్వస్యకాఖాం స్వశిష్యేభ్యః ఊచు రిత్యాహ (పైల ఇతి.) స్వసంహితాం బహ్వచాఖ్యాం ద్వేదా విభజ్య స్వపుత్రాయ ఇంద్రప్రమితయే శిష్యాయ బాష్కలాయ చ ఊచే. స చ బాష్కలోఽపి స్వికాం సంహితాం చతురా వ్యస్య విభజ్య హేభార్గవ బోధ్యాదిభ్యః శ్చతుర్వ్య ఆహ ఆత్మవాః ధీమా నింద్రప్రమితి రపి స్వాం సంహితాః. స్వసుతం కవిం విద్వాంసం మండూకేయమృషి మధ్యాపయామాన. తస్య మండూకేయస్య శిష్యో వేదమిత్రః. సౌభర్యాదిభ్యః శిష్యేభ్యః. ౫౪-౫౫-౫౬

తత్పుత్రః మండూకేయసుతః కాకల్య స్తు. స్వాం సంహితాం పఞ్చదా విభజ్య వాత్స్యాదిసు పఞ్చ స్వదాత్ తా నధ్యాపయామాసేత్యర్థః. ౫౭

తచ్చిష్యః కాకల్యశిష్యో జాతుకర్ణ స్తు సనిరుక్తాం సంహితాం విభజ్య నిరుక్తం నామ వైదిక పదవ్యాఖ్యానం తేన సాకం చతుర్థా విభజ్యేత్యర్థః. బాలాకాదిభ్యః శ్చతుర్వ్యో దదౌ. ౫౮

బాష్కలిః పూర్వోక్తబాష్కలస్య పుత్రః. ప్రతికాభాభ్యః ఉత్తనర్వకాభాభ్యః ఉద్భృత్యేతి శేషః. వాలఖిల్యాభ్యాం కాఖాం చక్రే తాం చ పైలాయన్యాదయ ప్రయ అదధుః. ౫౯

బహ్మచా సుహితా హేతా ఏభి ర్భూహ్నిభి ర్భృతాః.

క్రతుర్వైతచృన్దసాం వ్యాసం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే.

౬౦

వై శంపాయనశిష్యా వై చరకాధ్వర్యవోఽభవత్.

యే చేరు ర్భూహ్నిహత్యాంహః క్షవణం స్వగురో ర్యతమ్.

౬౧

యాజ్ఞవల్క్య శ్చ తచ్చిష్య ఆహాహో భగవ నిక్రయత్,

చరితే నాల్పసారాణాం చరిష్యేహం సుదుశ్చరమ్.

౬౨

ఇత్యుక్తో గురు రప్యహ కుపితో యాహ్యలం త్వయా.

విప్రావమన్త్రా శిష్యేణ మదధీతం త్యజాన్వితి.

౬౩

దేవరాకసుత స్సోఽపి చర్దిత్వా యజుషాం గణమ్,

తతో గతోఽథ మునయో దదృశు స్తా న్యజు ర్గణాః.

౬౪

ఏవ మృక్పాఖానిభాగప్రకార మఖిదాయ తద్భవిషణఫల మాహ (బహ్మచా ఇతి) ఏతచ్ఛందసాం ఏతేషాం చందసాం వ్యాసం విభాగం క్రతుర్వై. సర్వైః పాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౦

అథ తైత్తిరీయశాఖోత్పత్తిం ప్రస్తోతి (వై శంపాయనశిష్యా ఇతి.) చరకాధ్వర్యవః అధ్వర్య శాఖాధ్యయనా దధ్వర్యవ శ్చరకా శ్చాభవత్. తత్ర చరకశబ్దం నిర్వక్తి (యే చేరు రితి.) (బ్రహ్మహత్యా రూపమంహః. పాపం క్షవయతీతి తథా తత్స్వగురో రనుష్ఠేయం వ్రతం యే చేరుః. వ్రతచరణా చ్చరకసంజ్ఞా శ్చాభవత్. ౬౧

(యాజ్ఞవల్క్య ఇతి.) తచ్చిష్యః వై శంపాయనశిష్యః. యాజ్ఞవల్క్యః ఆయం పూర్వోక్తా దన్యః. ఆహ గురు మితి శేషః. ఉక్తి మేవాహ (ఆహో ఇత్యాదినా సుదుష్కర మిత్యంతేన.) హేభగవత్ ఆహో అల్పసారాణాం అల్పశపసా మేతేషాం చరితేన కియత్ అహం తు సుదుష్కరం వ్రతం చరిష్యామితి. ౬౨

(ఇత్యుక్త ఇతి.) విప్రావమన్త్రా విప్రావమానకర్తా, హేతుగర్భ మిదం. శిష్యేణ యాజ్ఞ వల్క్యేన ఇతీత ముక్తః కుపితో గురు రప్యహ (కి మితి.) త్వయా అలం యాహి మదధీతం మతోఽధీత మాకు త్యజేతి. ౬౩

అథ దేవరాకసుతో యాజ్ఞవల్క్యః. యజుషాం గణం చర్దిత్వా ఉగ్ధీర్య గతః. ౬౪

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

యజ్ఞాంషి తిత్తిరా భూత్వా తలోలుపతయాఽఽదదుః.

తైత్తిరీయా ఇతి యజుశ్శాఖా ఆన స్సుపేళలాః.

యాజ్ఞవల్క్యః స్తతో బ్రహ్మం శృణ్వాం న్యధిగవేషయన్.

గురో రధీతా న్యఃకళ్యణ సూపతస్థైర్గు మీశ్వరమ్.

యాజ్ఞవల్క్యః ఉవాచ—

ఓం నమో భగవతే ఆదిత్యాయాఖిలజగతా మాతృస్వరూపేణ కాలస్వరూపేణ
చతుర్విధభూతనికాయానాం బ్రహ్మాది స్తమృపర్యంతానాం మస్తర్హదయేషు బహిః ప్రపి
చాకాశ ఇవో పాదినాఽవ్యవధీయమానో భగవా నేక ఏవ క్షణలవనిమేషాద్యవయవోప
చితనంవత్సరగణేన తోయాదానవిసర్గాభ్యా మిమాం లోకయాత్రా మనువహతి.

అథ మునయుః ఛర్దితానా మాదానం విప్రరూపేణానుచిత మితి మత్వా తిత్తిరాఖ్యవక్షివిశేషా
భూత్వా లోలుపతయా ఆదదుః జగృహుః. అతో యజుశ్శాఖాః, తైత్తిరీయసంజ్ఞా ఆనః, సుపేళలా
అతిరమ్యాః. బహువచన మవాంతరభేదవివక్షయా.

కాజ్యమాధ్యందినకాఖాప్రవృత్తిం ప్రస్తోతి (యాజ్ఞవల్క్యః ఇత్యాదినా.) హేబ్రహ్మణ గురో
రధీతాని చందాం న్యధిగవేషయన్ అన్వేషయన్ నృవ్యవకళ్యణ ఛర్దితత్వా దితి భావః. అర్కు మాదిత్య
మండలాంతర్వర్తిన మీశ్వరం సుప్త, ఉపతస్థే తుష్టావ.

స్త్రుతి మేవాహ (ఓం నమ ఇత్యాదినా) యో లోకయాత్రా మనువహతి తస్మై భగవతే
ఆదిత్యాయ తుభ్యం నమ ఇతి సంబంధః. తదేవ దర్శయతి అఖిలేత్యాదినా. అఖిలజగదాత్మత్వ మేవ
ప్రవక్ష్యయతి చతుర్విధనికాయానాం దేవమనుస్యవశుపాదసభేదేన జరాయుజాండజస్వేదజోద్బిజ్జరూపేణ
వా చతుర్విధానాం భూతసముదాయానాం. కింబహునా బ్రహ్మాది స్తమృపర్యంతానాం అస్తర్హదయేషు.
ఆకాశ ఇవ వ్యాప్యప్యసాదినా బ్రహ్మాది స్తమృపర్యంతేన వ్యవధీయమానః. అన్నృష్టవ్యాప్యగతదోష
ఽత్యర్థః. కాలానురూపతాం ప్రవక్ష్యయతి బహిః క్షణాదిభి రవయన్తై రుపచితేన సంవత్సరగణేన
తోయాదానవిసర్గాభ్యాం లోకయాత్రాం లోకవృత్తిం. అనువహతి నిర్వహతి.

యదుహవావ విబుధర్షభ సవితరథస్తప త్యనుసవన మహారహ రామ్నాయ
విధినోపకృష్టమానానా మఖిలదురితవృజినబీజావభర్జనం భగవత స్సద్విధీమహితపనమణ్ణులమ్.

య ఉహవావ స్థిరచరనికరాణాం నిజనికేతనానా మింద్రియాసుగణా నాత్మనః
స్వయ మాత్మాన్తర్యామీ ప్రచోదయతి. ౬౯

య ఏవేమం లోక మతికరాలవదనాన్తకారసంజ్ఞాజగరగ్రహగృహీతం మృతక
మివాచేతన మవలోక్యానుకమ్పయా పరమకారుణిక ఈష యైవోత్థాప్యాహరహ రనుసవనం
శ్రేయసి స్వధర్మాఖ్యాత్మావస్థానే ప్రవర్తయ త్యనిమిషాధిపతి రవనిపతి రివాసాధూనాం
భయ ముదీరయ న్నుటతి పరిత ఆశాపాలై స్తత్ర తత్ర కమలకోశాజ్జలిభి
రుపహృత్పార్షణః ౭౦

అఖిలజగదాత్మస్వరూపేణేత్యనేనాంతఃప్రవిశ్య ప్రేరకత్వరూపి గాయత్రీ ప్రథమపాదస్త
సవిత్సృష్టార్థ ఉక్తిః. అథ ద్వితీయపాదస్తభర్గభక్తావర్ణనేన ప్రాతి (యదుహవా.) ఉహవా వేతి ప్రసిద్ధి
ద్యోతకో నిపాతసముదాయః, భగవతః తవ యశ్మండల, మధ స్తపతి, త త్యద్విధీమహీతి సంబంధః,
స్వధీమహీ సుప్త ద్యాయేమేత్యర్థః. హేవిబుధర్షభ, హేసవితః, హేతవనేతి త్రిణీసంబోధనాని, మండలం
విశిష్ట. అహరహః, అనుసవనం త్రిసంధ్యం అమ్నాయదిదినా వైదికమార్గేణ, ఉపకృష్టమానానాం
జనానాం, యా న్యఖిలాని దురితాని, పాపాని వృజినాని తత్ఫలాని దుఃఖాని చ తాన్యేవ చ బీజాని
యద్వా దురితాని వృజినానాం బీజ మజ్ఞానం చ భర్జయతీతి భర్జనం, త ద్భర్గ స్తేతో యస్య తత్. ౬౯

అథ తృతీయపాదార్థసర్వదీప్రచోదయితృత్వకథనేన ప్రాతి (యదుహవావేతి.) ఉహవా వేతి
పూర్వవత్, యో భవాః, నిజనికేతనానాం స్వళరీరాణాం, స్థావరజగ్గమనమూహానాం, మనఃకంద్రియ
ప్రాజగణా, నాత్మనో జీవాం శ్చ స్వయ మాత్మా ధారకోఽంతిర్యామీ చ సః. ప్రచోదయతి. ౭౦

వతుర్విదపురుషార్థ ప్రదత్వ మావిష్కూర్షణ స్వాభిప్రేతం నివేదయతి (య ఏవేతి.) అతి
కరాలవదనో యోఽంధకారసంజ్ఞోఽజగరగ్రహ ప్రేన గృహీతం గిరితం అత ఏవ మృతక మేవ అచేతనం
నిస్సంజ్ఞ మిమం లోకం అవిలోక్యానితరసాధారణ్యా కృపాదృష్ట్యా ఉత్థాప్యాహరహ త్రిసంధ్యం
స్వధర్మాఖ్యాత్మావస్థానే స్వధర్మాఖ్యం స్వారాధనధర్మాఖ్యం యదాత్మావస్థానం చిత్తసమాధానం తస్మిన్
శ్రేయసి ప్రవర్తతి య శ్చ భవా నవనీపతి రివానిమిషాధిపతిః దేవానా మధిపతి రసాధూనాం దుష్టసత్త్వానాం
భయ ముదీరయన్ ఉత్థాపయ న్నుటతి. య శ్చ పరిత, ఆశాపాలైః దిక్పాలైః కర్తృభిః కమల
కోశాజ్జలిభిః కమలకోశాలై రంజలిభి రుపహృతం సమర్చిత మర్హణం యస్య సః అటతీతి
పూర్వేతాన్వయః. ౭౦

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

అథ హా భగవంస్తవ చరణనలినయుగలం త్రిభువనగురుభి ర్వర్జితమహా
మయాతయామయజ్ఞఃకామ ఉపసరామీతి. ౬౧

ఏవం స్తుత స్స భగవాన్వాజిరూపధరో హరిః.

యజ్ఞాం ష్యయాతయామావి మునయేఽదా త్సృసాదితః. ౬౨

యజుర్భి రకరో చ్చాఖాదకపంచకతై ర్విభుః.

జగృహే వాజినంన్యస్తాః కాణ్వమాధ్యందినాదయః. ౬౩

జైమినే స్సామగ స్సాసీ త్సుమన్తు స్తనయో మునిః.

సుతన్వాం స్తత్సుత స్తాభ్యా మేతైకాం ప్రాహ సంహితామ్ ౬౪

సుకర్మా చాపి తచ్చిష్య స్సామవేదతరో ర్మహాః.

సహస్రం సంహితాభేదం చక్రే సామ్నాం తతో ద్విజాః ౬౫

అథ హా నను హేభగవత్, త్రిభువనగురుభి ర్సృహ్మాదిభి రభివందిత ముక్తవిధన్య తన
పదఃపరియుగళ మహా మయాతయామయజ్ఞఃకామః ఆయాతయామావి అన్యై ర్యథావ దవిజ్ఞాతాని.
ఆగతసారాణి వా యజ్ఞాంపి కామయమానః ఉపసరామి భజామీత్యుపతన్ద ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౬౧

(ఏవ మితి.) స్తుతః ప్రసాదిత శ్చ హరి రాదిత్యకరీరకో భగవాన్ వాజిరూపధరః మునయే
యాజ్ఞవల్క్యాయాదాత్ ఉపదిశేత్. ౬౨

(యజుర్భి రితి.) విభు ర్వాజ్ఞవల్క్యః. శతై రపరిమితైః, యజుర్భిః దశసంఖ్య పచ్చదశ
కాఖాః అకరోత్, స తై రితి పాఠే స విభు పై ర్వాజిరూపేణ హరిణా దతై ర్యజుర్భి రకరోత్. తతో
వాజినా సంన్యస్తాః సమ్యక్ యాజ్ఞవల్క్యే నిహితాః కాఖా స్తుతః కాణ్వ మాధ్యందినా శ్చ జగృహః
ఆదీతవంతః. ౬౩

జైమినేః సామ్నాం విభాగ మాహ (జైమినే రితి.) సామగన్య జైమినే ర్మునేః తనయః
సుమన్తు ర్నామాసీత్. తత్సుత స్సుమన్తుసుతః సుతన్వాన్ తాభ్యాం పుత్రపౌత్రాభ్యాం చతుర్థ్యంత మిదం
ద్వేదా విజ్ఞైశ్చైకైకాం ప్రాహేత్యర్థః. ౬౪

హిరణ్యనాభః కౌసల్యః పౌష్పిష్ఠా శ్చ సుకర్మణః.

శిష్యా జగృహతు శ్చాన్య అవన్త్యో బ్రహ్మవిత్తమః.

౬౬

ఉదీచ్యా స్సామగా శిష్యా ఆస న్నచ్చుకతాని వై.

పౌష్పిష్ఠావన్త్యయో శ్చాపి తాం శోదీచ్యా నృచక్షతే.

౬౭

లోకాక్షి ర్లాజలిః కల్యః కుసీదః కుక్షిరేవ చ.

పౌష్పిష్ఠశిష్యా జగృహు స్సంహితాస్తే శతం శతమ్.

౬౮

కృతో హిరణ్యనాభస్య చతుర్వింశతిసంహితాః

శిష్యః ఊచే స్వశిష్యేభ్య శ్శేషా అవన్త్య అత్మవాః.

౬౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

తచ్చిష్యః జైమినే శిష్యః, మహా మాహాత్మ్యయుక్తః, సుకర్మా నామ సామవేద ఏవ తదు ప్రస్మా త్సామూం సహస్రం సంహితానాం శాఖానాం భేదం చక్రే హేద్విజ.

౭౦

(హిరణ్యనాభ ఇతి.) కౌసల్య ఇతి హిరణ్యనాభవిశేషం, పౌష్పిష్ఠానామైక స్తౌ సుకర్మణ శిష్యా జగృహతుః తతః, (అవంత్య) శ్చాన్య ప్రస్యైవ శిష్యః, సచ, బ్రహ్మవిత్తమః సోఽపి జగ్రాహేత్కర్మ.

౭౧

(ఉదీచ్యా ఇతి.) పౌష్పిష్ఠావంత్యయో శ్చాపి, అపిశబ్దా ద్దిరణ్యనాభ స్వాపి పచ్చుకతాని శిష్యా ఆసన్, తాం శోదీచ్యా నతః, కాంభీత్ ప్రాచ్యాం శ్చ ప్రచక్షత ఇత్యర్థః, యథోక్తం వైష్ణవే “ఉదీచ్యా స్సామగా శిష్యా నన్య సచ్చుకతం స్మృతాః, హిరణ్యనాభ శ్చావంత్య స్సంహితా యై ర్వితో త్తమైః, గృహీత స్తేఽపి చోద్యన్తే సంధితైః ప్రాచ్యసామగా ఇతి.

౭౨

పున రప్యేతేషాం త్రయాణాం సుకర్మణ శిష్యాణాం శిష్యాంతరై శ్చాఖాబాహుళ్యం దర్శయతి (లోకాక్షితి ద్వాభ్యాం.) లోకాక్ష్యదయ, శ్చత్వారః పౌష్పిష్ఠశిష్యాః శతం శతం సంహితాః, జగృహుః.

౭౩

కృతో నామ హిరణ్యనాభస్య శిష్యః సచ స్వశిష్యేభ్య, శ్చతుర్వింశతిసంహితాః ఊచే శేషాః అన్యా అపి యాః ప్రసిద్ధా శ్చాఖాః తాః, అవంత్యః, స్వశిష్యేభ్య ఊచే.

౭౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్యవసయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య నర్మవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన

తద్గురణకమలవసరయప్రసన్నతత్సూక్తి సమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

మాత ఉవాచ—

అధర్వవి త్సుమస్తశ్చ శిష్యమధ్యాపయ త్వికామ్,
సంహితాం సోఽపి పథ్యాయ వేదదర్శాయ చోక్తవాత్.

౧

శౌల్కాయని ర్భ్రహ్మ విలి ర్మోద్గలః పిప్పలాయనిః,
వేదదర్శస్య శిష్యాస్తే పథ్యశిష్యా నభో శృణు.

౨

కుముద శ్శునకో బ్రహ్మజ్ఞాజలి శ్చా ప్యథర్వవిత్.

౩

బ్రాహ్మశిష్యోఽప్యాజ్గిరన్వైస్థవాయన ఏవ న.

అధీయేతాం సంహితే ద్వే సావర్ణ్యాద్యాస్తథాపరే.

౪

అథ సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ క్రమప్రాప్త మధర్వవేదవిభాగ మాహ (అధర్వవి దిత్యాదినా.) శిష్యం కరింధనామానం
స్వికాం సంహితాం అధ్యాపయత్ సోఽపి శిష్యోఽపి తాం ద్విదా విభజ్య తదుక్తం వైష్ణవే “అధర్వవేదం
న ముని స్సుమన్తు రమితద్యుతిః, శిష్య మధ్యాపయామాన కరింధం సోఽపి చ ద్విదా, కృత్వా తు
వేదదర్శాయ తథా పథ్యాయ ద్దత్తవా” నితి.

౧

స్వసంహితాం చతుర్థా విభజ్య శౌల్కాయన్యాదీం శృశుర్థోఽధ్యాపయామాన, పథ్యస్తు
త్రిదా విభజ్య త్రి విత్యాహ సారేన (శౌల్కాయని రితి.) హేబ్రహ్మత్.

౨-౩

తత్ర శునకేన ద్విదా విభక్తాం స్వసంహితాం తతో బభ్రువైంధవాయనా వధీతవంతా
విత్యాహ (బభ్రు రితి.) బభ్రుః సైంధవాయన శ్చాజ్గిరసగోత్రప్రథమః శౌనకశిష్యా విత్యర్థః,
సావర్ణ్యాద్యాః సైంధవాయనబభ్రోవ్య శిష్యాః.

౪

నక్షత్రకల్పశ్చాన్త్రీశ్చ కాశ్యపాగ్గీరసాదయః.

ఏతే చాధర్వణాచార్యా శృణు పౌరాణికాన్మునే.

౫

త్రైయారుణిః కశ్యపశ్చ సావర్ణీ రకృతవ్రణః.

వైశమ్పాయనహరీతో షడ్వై పౌరాణికా ఇమే.

౬

అధీయన్త వ్యాసశిష్యా త్సంహితాం మత్పితృ ర్ముఖాత్.

ఏతైకా మహా మేతేషాం శిష్య స్సర్వాష్ట డధ్యగామ్.

౭

కాశ్యపోఽహం చ సావర్ణీ రామశిష్యోఽకృతవ్రణః.

అధీమహి వ్యాసశిష్యా చ్చతస్రో మూలసంహితాః.

౮

పురాణలక్షణం బ్రహ్మ నృసింహ్యర్చిభి నిరూపితమ్.

శృణుష్వ బుద్ధిమాశ్రిత్య వేదశాస్త్రానుసారతః.

౯

అద్యశబ్దవివక్షితా నాహ (నక్షత్రకల్ప ఇతి.) నక్షత్రకల్పః కాంతి శ్చ నక్షత్రకల్పః కాంతి కల్ప శ్చేతి ద్వౌ. తదుక్తం "నక్షత్రకల్పో వేదానాం కాంతికల్ప స్తథైవ చే"తి కాశ్యపాః కశ్యప గోత్రోద్భవాః అగ్నిశాః తద్గోత్రోద్భవాః ఏతే నక్షత్రకల్పాదీనాం కర్తృత్వా తత్తన్నామభి రుచ్యంతే. తే అథర్వణాచార్యాః అథర్వవేదశాఖావిభజననేన తత్ప్రసర్తకా ఇత్యర్థః. ఇత్థం వేదసంహితావిభాగ మభిధాయత పురాణసంహితా ప్రశ్నాకుశూషా మాలక్య తావ తత్ప్రసర్తకాః శ్రోతుం చోదయతి. శృణు పౌరాణికాన్మున ఇతి. హేమునే.

౫

కే పున స్త ఇత్యతాహ (త్రయ్యారుణి రితి.) త్రయ్యారుణ్యాదయ ఇమే షట్ మత్పితృ ర్ముఖా దేతైకాం సంహితాం పురాణసంహితా మధీయంత మత్పితృర్ముఖా శిష్యనేన తావ ద్భాదరాయణః. షట్సంహితాః రోమహర్షణాయ ప్రోవాన తస్మా దేతే షడధ్యైవకేతి సూచ్యతే. ఆహం తు ఏతేషాం షణ్ణాం శిష్యో భూత్వా సర్వా షడపి సంహితా ఆద్యగా మధీతవా నస్మి.

౬-౭

(కిం చ కాశ్యప ఇతి.) రామస్య భార్గవస్య. శిష్యో యోఽకృతవ్రణ స్త ఏతే చత్వారో వయం వ్యాసపుత్రాః శ్రీశుకా చ్చతస్రో మూలసంహితా. అధీమహి.

౮

అధీమహి మూలసంహితా ఇత్యనేన పురాణసంహితాబహుల్యం సూచ్యతే. తదగ్రే స్పష్టికరిష్యే తావ చ్చుకపరీక్షిత్సంవాదనిరూపిత మపి పురాణలక్షణం తద్వేదకథనాయ దర్శయతి (పురాణేతి.) వేదశాస్త్రానుసారేణ నిరూపితం పురాణలక్షణం బుద్ధి మాశ్రిత్య శృణు అవహితమనా శ్రౌణ్యోఽవ్యర్థః.

౯

(పురాణానాం దశవిధలక్షణాద్యభివర్ణనముట్టః)

సర్గశ్చాథ విసర్గ శ్చ వృత్తిరక్షస్తరాణి చ.

వంకో వంశానుచరితం సంస్థా హేతు రపాశ్రయః.

౧౦

దశభి ర్లక్షణై ర్యుక్తం పురాణం తద్విదో విదుః.

క్వచి త్పుష్పవిధం బ్రహ్మ నృహదల్పవ్యవస్థయా.

౧౧

అవ్యాకృతగుణక్షోభా నృహత శ్రీవిదోఽహమః.

భూతసూక్ష్మేంద్రియార్థానాం సంభవ స్సర్గ ఉచ్యతే.

౧౨

పురుషానుగృహీతానా మేతేషాం వాసనామయః.

విసర్గోఽయం సమాహారో బీజా ద్బీజం చరాచరమ్.

౧౩

కిం త దిత్యత్రాహ (సర్గశ్చైవేతి దశభిః.) సర్గాదిభి ర్లక్షణై ర్యుక్తం తదేవ పురాణ మితి తద్విదః పురాణలక్షణవిదః విదుః. అత్ర స్థానబోధణే వృత్తిరక్షణాభ్యా ముచ్యతే అంతరాణి మన్వంతరాణి. వంకో వంశానుచరితం చ సంస్థానిరోధః. అనేనైవాత్యంతికప్రలయరూపా ముక్తి రప్యక్తా. హేతుశబ్దేనోతయః సృతగృహీతాః క్వచి దితి. హేబ్రహ్మ మహదల్పవ్యవస్థయా క్వచి త్పుష్పవిధం చ లక్షణం మహాపురాణ స్తోక్తావి దశలక్షణాని. అల్పపురాణం తు సర్గ శ్చ ప్రతిసర్గ శ్చ వంకో మన్వంతరాణి చ వంశానుచరితం చైవ పురాణం లక్షణం, మిత్యుక్తవిధ మిత్యర్థః. ౧౦-౧౧

క్రమేణ సర్గాదీనాం స్వరూపం నిరూపయతి (అవ్యాకృతేత్యాదినా.) అవ్యాకృతస్య మూల ప్రకృతే ర్గుణానాం సత్వరజస్తమసాం క్షోభాత్ యో మహా గుణత్రయపరిణామరూపః తస్మా దహం కార స్తథాభూత స్తస్మా చ్చ భూతానాం ఆకాశాదీనాం తత్సృష్ట్యాణాం శబ్దాదీనాం ఇంద్రియాణాం చేత్యర్థానాం వస్తూనాం య స్సంభవః న, సర్గ ఇత్యుచ్యతే. ౧౨

విసర్గం నిరూపయతి (పురుషానుగృహీతానా మితి.) పురుషేణ పరమపురుషేణానుగృహీతానా మాహితసృష్టిసామర్థ్యానాం ఏతేషాం మహదాదితత్త్వానాం య స్సమాహారః సంఘాతపరిణామః స విసర్గ ఇత్యర్థః. కోఽసౌ సమాహర స్తం దిర్భయతి (చరాచర మితి.) చరాచరాత్మకం జగదేవ, తత్సమాహర ఇత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః బీజా ద్బీజ మితి. కారణబీజా త్కార్యబీజ మివ కారణా దవ్యాకృతా నృహదాదిక్రమేణ చరాచరాత్మకం యత్కార్యజాతం స విసర్గ ఇత్యర్థః. విసర్గస్య జీవకర్మవాసనాప్రయత్నత్వా ద్వాసనామయత్వమ్. ౧౩

వృత్తి రూపాని భూతానాం చరాణా మచరాణి చ.

కృతా స్వేన నృణాం తత్ర కామా చోదనయాఽపి వా.

౧౯

రజఃచ్యుతావతారేహా విశ్వ స్యానుయుగే యుగే.

తిర్యజ్మర్త్యర్షి దేవేషు హన్యంతే యై త్రయ్యాద్విషః.

౧౫

మన్వంతరం మను ర్దేవా మనుషుత్రా సురేశ్వరాః.

ఋషయోఽంశావతారా శ్చ హరే ష్షడ్విధ ముచ్యతే,

౧౬

రాజ్ఞాం బ్రహ్మప్రసూతానాం వంశ త్రైకాలికోఽన్వయః.

వంశానుచరితం తేషాం వృత్తం వంశధరా శ్చ యే,

౧౭

నైమిత్తికః ప్రాకృతికో విత్య ఆత్యన్తికో లయః,

సంస్థేతి కవిభిః ప్రోక్తా చతుర్థాఽస్య స్వభావతః,

౧౮

వృత్తిం విరూపయతి (వృత్తి రితి.) చరాణాం భూతానాం అచరాణి భూతాని వృత్తి ర్జీవనోపాయ ఇత్యర్థః. సా చేశేనేశ్వరేణ కృతా సా చ నృణాం కామా ద్భాగత్ తత్రాపి చోదనయా విధినా న కేవలం రాగప్రాప్తా శాస్త్రావిరుద్ధా చేత్యర్థః. కృతా స్వేనేతి పాతే స్వేన ఈశ్వరేణైవ కృతే త్యర్థః.

౧౪

రజః మాహ-ప్రతియుగం తిర్యగాదిషు అచ్యుత స్యావతార ప్రచ్ఛేష్టా విశ్వస్య రజేత్యర్థః. అవతారతచ్ఛేష్టితానాం విశ్వరజేరూపత్వం దర్శయతి (హన్యంత ఆతి.) యై రవతారైః తచ్ఛేష్టితై త్రయ్యాద్విషః వైదికధర్మవిరోధినః హన్యంతే.

౧౫

అంతరాణి లక్షయతి (మన్వంతర మితి.) షడ్విధం మన్వంతర ముచ్యత ఇతి సంబంధః. మన్వాదయః షడేతే యత్ర తన్మన్వంతర ముచ్యత ఇత్యర్థః. షడ్విధత్వ మేవాహ (మను రితి.) హరే రంశావతారా శ్చేతి సంబంధః, సురేశ్వరా ఇంద్రాః.

౧౬

వంశ మాహ (రాజ్ఞా మిత్యర్థేన.) మనోః ప్రసూతానాం రాజ్ఞాం యః త్రైకాలికః కాల త్రయగోపరోఽన్వయః స వంశ ఇత్యర్థః. తదనుచరిత మేవాహ (వంశానుచరిత మితి.) యే చ వంశధరాః వంశవిర్వాహకాః తేషాం వృత్తం వంశానుచరిత ముచ్యత ఇత్యర్థః.

౧౭

సంస్థా మాహ (నైమిత్తిక ఇతి.) స్వభావతః కాలకర్మస్వభావత్ప్రాప్త్య విశ్వస్య చతుర్థా చతుర్విధః నైమిత్తికాదిరూపో లయః సంస్థేతి కవిభిః ప్రోక్తః.

౧౮

(పురాణానాం దశవిధలక్షణాద్యభివర్ణనః)

హేతు ర్జీవోఽన్య సర్గాదే రవిద్యాకర్మకారకః.

యం చానుశాయినం ప్రాహు రవ్యాకృత ముతాపరే.

౧౯

వ్యతిరేకాన్యాయో యన్య జాగ్రత్సృష్టసుమప్తిషు.

మాయామయేషు తద్భ్రహ్మజీవవృత్తి స్వపాశ్రయః.

౨౦

పరార్థేషు యథాద్రవ్యం తన్మాత్రం రూపనామసు.

బీజాదిపంచతా న్తాసు హ్యవస్థాసు యుతాయుతమ్.

౨౧

విరమేత యదా చిత్తం హిత్యా వృత్తిత్రయాశ్రయమ్.

హేతుం నిరూపయతి (హేతు రితి.) అవిద్యాకర్మకారకః అజ్ఞానమూలకం పుణ్యా పుణ్యాత్మకం కర్మ కరోతీతి తథా స జీవః ఏకత్వం జాత్యభిప్రాయకం అన్య విశ్వస్య సర్గాదేః హేతుః జీవస్య కర్మఫలానుభవార్థత్వా త్సర్గాదే స్తన్నిమి త్తత్వం తస్య అతః స హేతు రిత్యర్థః. హేతుత్వ భావనాయ జీవం విశిష్టే య మితి. అనుశయో భుక్తఫలకర్మావశేషః, సోస్యాస్తీత్యనుశయీ తథా భూతం యం జీవం ప్రాహుః. భుక్తావశేషకర్మావసనాయుక్తం ప్రాహుః. ఉత అపి చ అపరే యం అవ్యాకృతం దేవాదినామరూపరహితం ప్రాహుః, సృష్టేః పూర్వం దేవాదినామరూపరహితం ప్రాహుః సృష్టేః పూర్వం దేవాదినామరూపరహితా వాసనాయుక్తా జీవా అన్య సర్గాదే ర్నిమి త్త మితి సహేతు రిత్యర్థః.

౧౯

అథా పాశ్రయ మాహ ద్వాభ్యామ్, (వ్యతిరేకాన్యాయా వితి.) మాయామయేషు ప్రకృతితా ర్థేషు శరీరేషు జాగ్రదాదిషు జీవస్య వృత్తిషు యస్యాన్వయవ్యతిరేక తద్భ్రహ్మ అపాశ్రయః. సర్వారథాత్వా దపాశ్రయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జీవవృత్తినిర్వాహకతయాఽవస్థానా త్తాస్యన్వయః, అవస్థాభి రస్పృష్టత్వా ద్యవ్యతిరేక శ్చ భవతి. బ్రహ్మణ స్తత్త్వ చ్చిదచిద్విశిష్టతారూపేణ సర్వావస్థాన్వయః, స్వేన రూపేణ తాఽ ద్యవ్యతిరేక శ్చేత్యుక్తం భవతి.

౨౦

అథి దృష్టాంత మాహ (పరార్థే ష్టితి.) బీజాదిపఞ్చత్వాంతా స్వసస్థాసు రూపనామసు నామ రూపవత్సు పదారేషు పుటపటాదిషు, యద్భ్రవ్యం తన్మాత్రం తద్భ్రవ్యమాత్రం జన్మాద్యవస్థాభి ర్యుతా యుతం తత్త్వాదివిశిష్టతారూపేణ జన్మాదియుతం తద్భ్రహ్మదళాయాం విశేష్యమాత్రరూపేణ జన్మాది రహితం చ తద్వ దిత్యర్థః.

౨౧

యదుక్తం "దశమస్య విశుద్ధ్యర్థే సనానా మిహ లక్షణ" మితి తదాహ (విరమతేతి.) వృత్తి త్రయాశ్రయ మితి తావప్రదావో విధేః. యదా చిత్తం జాగ్రదాదివృత్తిత్రయాశ్రయత్వం హిత్యా

యోగేన వా తదాత్మానాం వై దేహాయ నివర్తతే.

౨౨

ఏవం లక్షణలక్ష్యేణి పురాణాని పురావిదః,

మునయోఽష్టాదశ ప్రాహుః జ్ఞానకాని మహాన్చి చ.

౨౩

బ్రాహ్మం పాద్యం వైష్ణవం చ శైవం లైక్ష్మ సగారుడమ్.

నారదీయం భాగవత మగ్నేయం స్కాన్దసంజ్ఞితమ్.

౨౪

భవిష్యం బ్రహ్మకైవర్తం మార్కణ్డేయం చ వామనమ్.

వారాహం మాత్స్యకౌర్మ్యం చ బ్రహ్మతేజోవిదీపనమ్.

౨౫

బ్రహ్మన్నిదం సమాఖ్యాతం శాఖాప్రణయనం మునేః,

శిష్యాణాం చ ప్రశిష్యాణాం బ్రహ్మతేజోవిదీపనమ్.

౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
సప్తమోఽధ్యాయః.

వ్యయ మయత్నతః. యోగేన యోగాభ్యాసయత్నేన వా విరమేత విషయేభ్య ఇతి శేషః. తదా ఆత్మాన మాశ్రయాభ్యాం పేద ఆత్మా చిత్తం తతః తతః నివర్తతే. వేదేహాయ నివర్తతే ఇతి పాఠాంతరం. తదా ఆత్మానం పేద తతః ఈహాయః సంసారయాపాయః నివర్తత ఇత్యర్థః. వైదేహాయ నివర్తత ఇతి పాఠాంతరం తదా యస్య చిత్తం విరమేత స ఆత్మానం వేదేహి శేషః. తతః. వైదేహాయ విదేహాభివాయ ప్రాకృతదేహాభివాయేతి యవత్. నివర్తతే సంసారబంధాన్నివర్తతే ముద్యత ఇత్యర్థః.

౨౭

తదేవం పురాణసంహితావిభాగపసగ్గేన తల్లక్షణా న్యభిదాయ ప్రస్తుత మాహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధైః దశభిః పఞ్చభి ర్వా లక్షణై ర్లక్ష్యేణి మహంతి జ్ఞానకా న్యల్పాని బాష్టాదశపురాణాని పురావిదః. పూర్వకాలాభిజ్ఞా మునయో విదూః.

౨౮

కాని పున స్తా న్యష్టాదశే త్యత్రాహ (బ్రాహ్మ మితి) మాత్స్యకౌర్మ్య మితి సమాహారద్వంద్వః. మాత్స్యం కౌర్మ్యం చేత్యర్థః. ఇతీత్యం శ్రిషట్ అష్టాదశ.

౨౯-౩౦

పేదపురాణసంహితావిభాగోపపాదనం విగమయతి (బ్రహ్మన్నితి.) హేబ్రహ్మ మునే ర్పాదరాయణస్య శిష్యాణాం ప్రశిష్యాణాం శాఖాప్రణయనం పేదపురాణసంహితాప్రవర్తనం తప్య. శ్రోత్యాణాం బ్రహ్మతేజసః. బ్రహ్మవర్చసస్య విదీపన ముద్దీపన మితి ఫలకీర్తనమ్.

౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన

తప్తరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థపూదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

వంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

*****

శౌనక ఉవాచ -

సూత జీవ చిరం సాధో వద నో వదతాం వర.

తమ స్యపారే భ్రమతాం నృణాం త్వం పారదర్శనః.

౧

ఆహు శ్చిరాయుష మృషిం మృకణ్ణితనయం జనాః,

యః కల్పాంతేఽప్యర్వరితో యేన గ్రస్త మిదం జగత్.

౨

సవా ఆత్మకులోత్పన్నః కల్పేఽస్మి న్భాగవర్షభ.

నైవాధునాఽపి భూతానాం సంస్థవః కోఽపి జాయతే.

౩

అథ అష్టమోఽధ్యాయః.

పూరాణగణనాయాం మార్కండేయ మిత్యుక్తం తత్ర తత్పురాణకర్తృ ర్మార్కండేయస్య చరిత్రం బుభుక్షు ప్రతిభవాయ సూతం ప్రొతి శౌనకః (సూతేతి.) హేసూత హేసాధో హేవదతాం వర చిరం జీవ సః. అస్మత్కం వద యదస్య చ్చుక్రూషితం తద్వదేత్యర్థః. యత స్తస్య మపారే తమ స్యజ్ఞానే, తత్కార్యే సంసారే వా భ్రమతాం నృణాం తత్సారం దర్శయతీతి తథాభూత, స్తస్య మేవాతో వదేత్యర్థః.

౧

కిం త చ్చుక్రూషిత మిత్యత్రాహ (ఆహు రితి.) చిరాయుష్య మేవ దర్శయితుం విశిష్ట. యః కల్పాంతేఽప్యర్వరితః. అవశిష్టః. యేన తగవతేదం జగద్గ్రస్తం తం చ దదర్శేతి శేషః. యద్వా యేనేదం జగత్కల్పాంతే గ్రస్తం తేన ఉర్వరితో అవశేషితో య ఇతి సంబంధః. మార్కండేయస్య ఏతత్కల్పప్రసూతత్వే శాస్త్రాంతరవిరోధపరిహారో ద్రష్టవ్యః. ఏతత్కల్పప్రసూతో మార్కండేయోఽన్యో వా స్యా దిత్యవిరోధః.

౨

తత్రాత్మన స్సంశయ ముద్ఘాటయతి (స వా ఇతి.) హేభాగవర్షభ స నై మార్కండేయః. అస్మి న్నేవ కల్పే స్యకులోత్పన్నః. తతః కి మత ఆహ (నైవేతి.) అధునాఽపి భూతానాం సంస్థవః. ప్రలయః కోఽపి నైవ జాయతే అస్మి న్నేవ కల్పే జాతః. కథ మసంజాతం సంస్థవ మద్రాక్షీ దితి సంశయ ఇత్యర్థః.

౩

ఏక ఏవార్ణవే బ్రాహ్మణా దదర్శ పురుషం కిల.
వటపత్రపుటే తోకం శయానం త్వేక మర్చకమ్.

ఏష న స్సంశయో భూయా న్ముత కౌతూహలం యతః,
తన్న శ్చిన్తి మహాయోగి న్పురాణే వ్యపి నమ్ముతః.

సూత ఉవాచ—

ప్రశ్న స్త్యయా మహర్షేఽయం కృతో లోకమలాపహః,
నారాయణకథా యత్ర గీతా కలిమలాపహా

ప్రాప్తద్విజాతినంస్కారో మార్కణ్డేయః పితుః క్రమాత్,
చంద్రాన్యధీత్య ధర్మేణ తపస్సాన్వద్యానసంయుతః

ఉర్వరితత్వ మేవ ప్రపజ్ఞయతి (ఏక ఏవేతి) అర్ణవే ప్రళయార్ణవే బ్రాహ్మణా వటపత్రస్య పుటే తలే శయానం తోకం అర్చకం బాలకం పురుషం దదర్శ. బాల్య స్థాల్పత్వసూచనాయ తోక మిత్యుక్త మతో న పానరుక్తమ్.

ఇత్యం సంశయ మావిస్కృత్య తస్మిన్సాయ చోదయతి (ఏష ఇతి.) ఏషః “నవా ఆత్మతపోత్పన్న” ఇత్యాదినోక్తః. యత స్సంశయా, న్మహ త్కౌతూహలం యద్వృత్తాంత శ్రవణోత్సుక్యం. భవతి, త న్నోఽస్మాకం. సంశయం చింది. న కేవలం త్వం యోగీ కిం తు, పురాణే వ్యపి జ్ఞాతృత్వేన. నమ్ముతః.

ఇథ మాపృష్ట స్తచ్చరిత్రం విస్తరతో వివక్షి ప్రావ త్పుశ్చ మఖినందతి సూతః. (ప్రశ్న ఇతి.) హేమహర్షే త్వయా కృతోఽయం ప్రశ్నః, లోకస్య మల మపహంతీతి తథా, కత్ర హేతుః, యత్ర యత్పురోత్తరే, కలిమలం కలియగప్రయుక్తం మల మపహంతీతి తథాభూతా నారాయణకథా గీతా భవిష్యతి.

అదిత స్తచ్చరిత్రం వర్ణయతి (ప్రాప్తద్విజాతినంస్కార ఇత్యాదినా, యావ ద్దశమాధ్యాయ సమాప్తి) మార్కండేయో మృత్యుం జిగ్య ఇతి వజ్రమే నాన్వయః. క్రమాత్ గర్వాధానాది సంస్కార క్రమాత్ ప్రాప్తః ద్విజాతినంస్కారః ఉపనయనంస్కారో. యేన సః ధర్మేణ శాస్త్రోక్తవిధిన్, చందాంపి వేదా, నదీత్య తపసా స్వవర్ణాశ్రమోచితేన స్వాధ్యాయేన వేదేన వ సంయుక్తః.

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితప్రతిపాదనపుట్టః)

బృహద్వ్రతధర శ్శాస్త్రో జటో వల్కలామృతః,

శిత్రతక్మమణ్ణయం దణ్ణ ముపవీతం సమేఖరిమ్.

౮

కృష్ణాజినం సాక్షసూత్రం కుశాం శ్చ నియమర్థయే,

అగ్నోర్మగ్నగురువిప్రాత్మ స్వర్చయ స్సంద్యయో ర్హరిమ్.

౯

సాయం ప్రాత స్స గురవే భైక్ష మాహృత్య వాగ్యతః,

బుభుజే గుర్వనుజ్ఞాత స్సకృ న్నో చే దుపోషితః.

౧౦

ఏవం తపస్స్వాధ్యాయపరో వర్షాణా మయతాయతమ్.

ఆరాధయ స్త్వప్రీతేశం మృత్యుం జిగ్మే సుదుర్జయమ్.

౧౧

ఇత్థం బృహద్వ్రతధర స్తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః.

దధ్యా వధోఽక్షజం యోగీ ధ్వస్తక్లేశాంతరాత్మనా.

౧౨

తస్యైవం యుజిత శ్చిత్తం మహాయోగేన యోగినా,

వ్యతీయాయ మహా న్గాలో మన్వంతరషడాత్మకః.

౧౩

బృహద్వ్రతధరః నైషిక్బ్రహ్మచర్యవ్రతధరః, వియమర్థయే నియమన్య స్వధర్మన్య ఋద్ధిః
పృద్ధిః తస్యై కమండల్వాదికం విభ్రాజః, సంద్యయోః సాయంప్రాతస్సంద్యయోః అగ్నోర్దిషు హరి
మర్చయన్, తత్రాత్మా స్వహృదయం, గుర్వర్థం భైక్ష మాహృత్య తేననుజ్ఞాత శ్చే తస్మి బుభుజే,
సకృత్, నో చే దననుజ్ఞాత శ్చే దుపోషితో, భవతి.

౮-౯-౧౦

(ఏవ మితి.) సుదుర్జయం సుతరాం దుఃఖేనాపి జేతు మశక్యం మృత్యుం జిగ్మే జితవాన్, ౧౧

(ఇత్థ మితి.) యోగేన ధ్వస్తాః క్లేశా రాగాదయో యన్య తేనాంతరాత్మనా ప్రత్యాహృతేన
మనసా అధోఽక్షజం దధ్యో ధ్యాతవాన్.

౧౨

(తస్యైతి.) యుజ్జతః సమాదధత స్పతః, మహాన్ భూయాన్, తదేవాహ, మన్వంతర
షడాత్మకః వ్యతీయాయ వ్యతిక్రాంతోఽభూత్.

౧౩

ఏతత్పురందరో జ్ఞాత్వా సప్తమేఽస్మి స్కిలాంతరే.

తపోవిశంకితో బ్రహ్మన్నారేభే తద్విఘాతనమ్.

౧౪

గంధర్వాప్సరసః కామం వసంతమలయానిలౌ,

మునయే ప్రేషయామాస రజస్తోకమదౌ తథా

౧౫

తే వై తదాశ్రమం జగ్ముర్విమాదేః పార్శ్వ ఉత్తరే.

పుష్పభద్రా నదీ యత్ర చిత్రాఖ్యా చ శిలా విభో.

౧౬

గత్వాఽఽశ్రమపదం పుణ్యం పుణ్యద్రుమలతాంచితమ్,

పుణ్యద్విజకులాకీర్ణం పుణ్యామలజలాశయమ్.

౧౭

మత్తబ్రహ్మరసంగీతం మత్తకోకిలకూజితమ్,

మత్తబర్హి నటాదోపం మత్తద్విజకులాకులమ్.

౧౮

తస్య తపోనిష్ఠాదర్శ్య మితిహాసేన వర్ణయతి (త దిత్వాదినా.) పురందరః ఇంద్రః, ఏతత్తనశ్చరణం జ్ఞాత్వా సప్తమేఽస్మి స్కంతరే వైవస్వతమన్వంతరే హేబ్రహ్మణ తపసా, విశజ్జితః కింవాఽయం మత్పదం జిహ్వుజే దితి సంజాతశబ్దః తద్విఘాతనం తస్య విఘాత మారద్ధివాః. ౧౪

గంధర్వాం శ్చ అప్సరస శ్చ తాః మునయే మునిం భ్రంశయితుం, గంధర్వాదీ న్యేషయా మాస స్వయం రజస్తోకమదౌ రజస్తోకో లోభ స్తస్య రజోగుణప్రభవత్వాత్ తం చ మదం చ తౌ ప్రేషయామాస. ౧౫

(తేవై ఇతి.) గంధర్వాదయః హిమాచలస్యోత్తరే పార్శ్వే తత్రాపి యత్ర పుష్పభద్రాఖ్యా నదీ తత్రాపి యత్ర చిత్రాఖ్యా శిలా తత్ర తదాశ్రమం మార్కణ్డేయాశ్రమం జగ్ముః విభవితీ సంబోధనమ్. ౧౬

(గత్యేతి.) ఆశ్రమపదం ప్రవిషో వాయు ర్వనా వితి తృతీ యేనాన్వయః. పుణ్యం పుణ్యావహం పుణ్యైః ద్రుమైః లతాభి శ్చాచ్ఛితం పూజితం ఆకుల మితి పాఠాంతరం పుణ్యానాం ద్విజానాం ఋషీణాం కులైః సమూహై రాకీర్ణం పుణ్యా అమలా శ్చ జలాశయా యస్మిన్ శుభ్రపానమత్తానాం భృమరాణాం, సంగీతం యస్మిన్ మత్తకోకిలానాం కూజితం యస్మిన్ మత్తా బర్హిణా మయూరా ఏవ నటా ప్రేషాం

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితప్రతిపాదనః)

వాయుః ప్రవిష్ట ఆదాయ హిమనిర్హరశీకరమ్,
సుమనోభిః పరిష్వక్తో వవా పుత్తంభయ స్మరమ్.

౧౯

ఉద్యచ్ఛందనిశావక్త్రః ప్రవాలస్తబకాలిభిః,
గోపద్రుమలతాజాలై స్త్రేతాసీ త్కుసుమాకరః.

౨౦

అస్వీయమానో గంధర్వై ర్గీతవాదితయాధికైః,
అదృశ్య తాత్తవాపేమః స్వస్త్రియాధవతిః స్మరః.

౨౧

హుత్వాఽగ్నిం సముపాసీనం దదృశు శ్చక్రకింకరాః,
మీలితాక్షం దురాధర్షం మూర్తిమంత మివానలమ్.

౨౨

మాదోపః సంధ్రమో యస్మిన్ మత్తానాం ద్విజానాం పక్షిణాం కురై రాకులం ఇత్థంభూతం తదాశ్రమః
పదం మలయానిలః శీతలగిరినదీశీకరా నదాయ సుమనోభిః కుసుమైః పరిష్వక్తః స్మరం కామ,
ముత్తమ్మయన్ ఉద్దీపయన్ వవో ప్రససార.

౧౯-౧౦-౧౯

ఏనం మలయానిలస్య వ్యాపార ఉత్తః. అథ వసంతస్య కృత్య మాహ (ఉద్యదితి.) ఉద్యన్
చంద్రో యస్మిన్. తన్నిశావక్త్రం రజవీముఖం. యస్మిన్ సః ప్రవాలానాం పల్లవానాం స్తబకానాం
గుచ్ఛానాం చ ఆలయః శ్రేణయో. యేషు తైః గోపద్రుమలతాజాలైః గుప్యస్తే విభవై స్సంశ్లిష్ట్యంత
ఇతి గోపాః ద్రుమా లతా శ్చేతి తేషాం. జాలైః సమూహై రుపలక్షితః, కుసుమాకరో వసంతః,
తత్ర ప్రాదుర్భూత.

౨౦

అథ కామస్య కృత్య మాహ (అస్వీయమాన ఇతి.) గీతవాదితాణాం మృదంగాదీనాం, యూధ
మేషా మస్తీత తతా తైః, మత్స్వర్ణీయస్థన్, గంధర్వైః, రస్వీయమానః, యుజ్యమానః గృహీతధనుర్వాణః
స్వప్రీతాం అవ్వరసాం యూధస్య, పతిః స్మరః, అదృశ్యత అలక్ష్యత.

౨౧

(హుత్వేతి.) ఉపాసీనం, తం మార్కండేయం, మూర్తిమంతం పుంవిగ్రహదారిణం, ఆనల
మివ స్థితం, దదృశుః.

౨౨

- నన్మతు ప్రస్య పురత స్ప్రియోఽథో గాయకా జగుః,
మృదంగపీణాపణవై ర్వాద్యం చక్రు ర్మనోరమమ్. ౨౨
- సందధేఽత్రం స్వధనుషి కామః పంచముఖం తదా.
మధు ర్మదో రజస్తోక ఇంద్రభృత్యా వ్యకంపయాః. ౨౩
- క్రీడన్త్యాః పుంచికస్థల్యాః కంధుకైః స్తనగరవాత్,
భృశ ముద్విగ్నమద్యాయాః కేశవిస్రంసితస్రజాః. ౨౪
- ఇత స్తతో భ్రమద్భృష్టే శ్చలంత్యా అనుకందకమ్.
వాయు ర్జహార తద్వాస స్ఫుత్కం క్రుటితమేఖలమ్. ౨౫
- ఁనసర్జ తదా బాణం మత్వా తం స్వజితం సృరః,
సర్వం తత్రాభవ న్మోఘ మనీశస్య యథోద్యమః. ౨౬
- త ఇత్థ మపకుర్వంతో మునే స్తత్రేజసా మునే.
దహ్యమానా నివపుతుః ప్రబోధ్యాహి మివార్పకా . ౨౭

(నన్మతు రితి.) తస్య మార్కండేయస్య అథో అథ. వాద్యం స్తుతిసూచకం ధ్వనిం చక్రుః ౨౨

(సందధ ఇతి.) పఞ్చావలింధాదీవి ముఖాన్ని యస్య తదత్రం. స్వే ధనుషి, సందధే. మధు
శ్వసంతః, రజస్తోకో లోథో మద శ్చేత్యేతే, ఇంద్రభృత్యాః అకమ్పయాః అక్షోభయాః. ౨౩

(క్రీడంత్యా ఇతి.) పుష్కళిస్థరీ నామాపూరా, స్తస్యాః కంధుకైః, క్రీడన్త్యాః స్తనఖరా ద్భృశ
ముద్విగ్నమద్యాయా శ్చలన్త్యా, కేశభ్యో, విస్రంసితా స్రక్, యస్యాః కస్యాః. 'కన్ధుక
మనుస్మత్య ఇత స్తతో, భ్రమన్త్యా, దృష్టి యస్యాః, తస్యా శ్చలంత్యాః అత ఏవ క్రుటితా మేఖలా
యస్మిన్, త త్సూక్ష్మం. వాసో వత్రం వాయు ర్జహార. ౨౪-౨౫.

(ఁనసర్జేతి.) తదా పుష్కళిస్థల్యాః, నగ్నతావళాయాం, తత్ర తస్మిన్మనో సర్వ మేత
త్కృత్యం, మోఘం వ్యర్థ మభవత్. యథాఽనీశస్య నిర్దన నిోద్యమ. స్తద్వత్. ౨౬

(త ఇతి.) హేమునే, మునే ర్మునయే, ఇత్థ మపకుర్వంతః, తస్య ముచే స్త్రేజసా, దహ్య
మానా, నివపుతుః నివృత్తా బిభావుః. యథా ఆర్పకౌ అహిం సర్పం. ప్రబోధ్య, తతో నివర్తన్తే
తద్వత్. ౨౭

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితప్రతిపాదనఘట్టః)

ఇతీంద్రానుచరై ర్భూహ్మ స్థర్షితోఽపి మహామునిః,
యన్నాగా దహమోభావం న తచ్చిత్రం మహత్సు హి.

౨౯

దృష్ట్వా నిప్తేజసం కామం సగణం భగవాన్స్వరాట్,
శ్రుత్వాఽనుభావం బ్రహ్మార్షే ర్విస్మయం సమగా త్పరమ్.

౩౦

తస్యైవం యుంజత శ్చిత్తం తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః,
అనుగ్రహో యావిరాసీ న్నరనారాయణో హరిః.

౩౧

తౌ శుక్లకృష్ణౌ నవకంజరోచనౌ చశుర్భుజౌ రౌరవవల్కరాణిరౌ.

పవిత్రపాణీ ఉపవీతకం త్రివృత్కమండలుం దండ మృజుం చ వైణవమ్.

౩౨

పద్మాక్షమాలా ముత జంతుమార్జనం వేదం చ సాక్షాత్తప ఏకరూపితౌ.

చిత్ర మేత దహో తస్య జితేంద్రియత్వ మితి విస్మయమాన మాలక్యహ (ఇతీతి.)
హేబ్రహ్మణః. ధర్మితః ప్రలోభితోఽపీయదహమోఽహంకారస్య. భావం వికారం మోహం, నాగా దితి న
ప్రాప్తేత్యేత న్మహత్సు న చిత్రమ్.

౨౯

(దృష్టేతి.) స్వరా దీం దః నిప్తేజసం పరిష్కానవదనం, కామం, దృష్ట్వా, బ్రహ్మార్షే
ర్మార్కండేయస్య ప్రభావం, శ్రుత్వా చ పరం భృశం, విస్మయ మగాత్.

౩౦

(తస్యేతి.) నరనారాయణః నరసహితో నారాయణః.

౩౧

(తా వితి.) తౌ నరనారాయణౌ, పీక్ష్యేత్థాయే త్కుపరిష్టా త్సంబంధః శుక్లకృష్ణౌ తత్ర
నరః శుక్లః, నారాయణః కృష్ణవర్ణః, రౌరవం కృష్ణాజినం వల్కలం చ తే అద్భురే యయౌ స్తౌ పవిత్రే
స్పాఞ్కోః, యయౌ స్తౌ త్రివృత్త్రిగుణం నవతస్తుక మితి వా తదుపవీతం ద్వితీయాంతానాం దధానా
విక్యపరిష్టా త్సంబంధః, ఋజు మవక్రం, వైణవం దండమ్.

౩౨

పద్మాక్షణాం, మాలాం ఉతాపి చ జన్తుమార్జనం మళకాదిజంత్వసనోదనవత్త్రం, వేదం.
దర్శముష్టిం సాక్షాత్తప ఏవ ఏకం రూపం మూర్తి. రనయౌ రస్తీతి తథా తపత్రటిద్వర్ణం.

తపత్రబిద్యర్థపిశంకరోచిషా ప్రాంతూ దధానౌ విబుధర్షభార్పితౌ.

౩౨

తే వై భగవతో రూపే నరనారాయణా వృషీ
వీక్ష్యేత్థాయాదరే తోచైర్ననామాంగేన దండవత్.

౩౪

స తత్సందర్శనానందనిర్వృతాత్మేంద్రియాశయః,
హృష్టరోమాఽశ్రుపూర్ణాక్షో న సేహే తా వుదీక్షితుమ్.

౩౫

ఉత్థాయ ప్రాంజలిః ప్రహ్వ బౌత్సుక్యా దాశిష నిమిష,
నమో నమ ఇతీశానౌ బభాషే గర్గదాక్షరమ్

౩౬

తయో రాసన మాధాయ పాదయో రవనిజ్య చ,
అర్హణే నానులేపేన ధూపమాల్యై రపూజయత్.

౩౭

సుఖ మాసన ఆసీనౌ ప్రసాదాభిముఖౌ మునిః,
పున రాసమ్య పాదాభ్యాం గరిష్ఠా విద మబ్రవీత్.

౩౮

దీప్యమానతబిద్యర్థసదృశం య త్పిశంకరోచి పైస ప్రాంతూ ప్రగతా అంశవో యయో స్తౌ విబుధ
శ్రేష్ఠే రర్పితౌ.

౩౩

(తే ఇతి.) రూపాపేక్షయా నష్టంశకవిర్దేశః. (వీక్ష్యేతి.) ఉచైర్ననామా అక్షేన.

౩౪

స మార్కండేయః. తయో న్నందర్శనేన య ఆనంద పైస నిర్వృతాః సుఖితాః. కాంతా
వా అత్మేంద్రియాశయాః దేహేంద్రియమనాసి యస్య సః హృష్టా స్మృత్పురితావి రోమాణి యస్య సః
తావ తై దృష్టు మపి న సేహే న శకాక.

౩౫

(ఉత్థాయేతి.) ప్రహ్వః. నమః. ఆస్థిషన్నిన వరిరస్తుమాణ ఇవ కేవలం గర్గదాక్షరం నమో
నమ ఇతి వాక్య మీక్ష్యరో ప్రత్యానిభాషే. గర్గదాక్షర మితి క్రియావిశేషణం వా.

౩౬

(తయో రితి.) ఆదాయ విధాయ పాదయో రవనిజ్య పాదౌ ప్రజ్వల్య అర్హణేన యోగ్యేన
సులేపేన చందనేన ధూపై ర్మాల్యైః. కుమమై శ్చ అపూజయత్.

౩౭

సుఖం యథా తథా. ఆసీనౌ గరిష్ఠౌ పూజ్యతమౌ ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణమ్.

౩౮

(కల్పాంతే మార్కండేయవసితిపరిపాదనములు)

మార్కండేయ ఉవాచ —

కిం వర్ణయే తవ విభో యదుదీరితాసు స్సంస్పందతే త మను వాఙ్మనఃసంద్రియాణి,
స్పందంతి వై తనుభృతా మజశర్వయో శ్చ స్వస్యాప్యథాపి భజతా మసి భావబంధుః. ౩౯
మూర్తి ఇమే భగవతో భగవం ప్రిలోక్యాః క్షేమాయ తాపవిరమాయ చ మృత్యుజిత్యై,
నానావిభ ర్ష్యవితు మన్యతనూ ర్యథేదం సృష్ట్యా పున ర్గ్రససి సర్వ మివోర్జ్జనాథిః. ౪౦

ఉక్తి మేవాహ (కి మిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తిః) యువయో ర్ధ్వసం న మే తపః
ఫలం తస్యాపి సర్వేంద్రియప్రాణవచోదయిత్రా త్వయైవ కారితత్వా దతః కేవలం త్వత్కృపాఫల
మేవేత్యభిప్రేత్యాహ (కి మితి.) హేవిభో తవ శ్వాం కిం వర్ణయే కథం ప్రామి యతః, స్వస్య మను
తనుభృతాం కింబహూనా అజశర్వయో ర్భృహ్మరుద్రయో శ్చ అనుః ప్రాణాః, యతో యేన త్వయా,
ఉదీరితః ప్రేరితః, సంస్పందతే చలతి న వ్యాపారక్షమో భవతి, తం స్పందమానం ప్రాణం అనుసృత్య
వాగ్దీని స్పందంతి అనుదాతేత్త్వలక్షణ స్యాత్కనేపదస్యావిత్యత్వా త్వరన్వైవదం. యద్యేవం తర్హి
సర్వేఽపి త్వ మివ కిం న మా ముపాసత ఇత్యత్రాహ (అథాప్రీతి,) ప్రాణిమాత్రస్య ప్రాణాదివచోద
యిత్యుత్సేఽపి భజతాం పుంసా మేవ భావబంధుః, భావ స్వస్వపాసనారూపోఽభిప్రాయవిశేషః, తం
బద్ధాంతి స్థిరీకరోతీతి తథా త్వయి కించిదనుకూల్యాయుక్తానా మేవ భావబంధు స్త్వమితి భావః. ౩౯

నను ప్రాణాదీనా ముద్దీపయితేశ్వరః, నాహ మిత్యత్ర భగవదవతారభూతావేవ యువా
మిత్యభిప్రయన్నవతారప్రయోజన మాహ (మూర్తి ఇతి.) హేభగవత్ భగవతః పార్థుణ్యపూర్ణస్యైవే
మే మూర్తి అవతారో కిమర్థం త్రిలోక్యాః క్షేమాయ సుఖాయ తాపవిరమాయ జ్ఞానోపదేశేనార్యాత్మికాభి
తాపవిఘ్నతాయ మృత్యుజిత్యై మృత్యుజనూయ మోక్షయేతి యావత్. అత్ర దృష్టాంతాంతరాలాభా
త్తదవతారనేవ దృష్టాంతయతి (నానావిభ ర్ష్యవితు మన్యతనూ ర్యథేతి) యథా, నానావిభ అన్యతనూః,
రామకృష్ణాదీతనూః, ఇదం జగ దవితుం రక్షితుం విభర్షి తద్వత్ న కేవలం జగద్రిక్షైవ త్వద్వ్యాపారః,
కింతు సృష్టినంభారావపీత్యాహ సర్వ మిదం జగ త్సృష్ట్యా పున ర్గ్రససి నను, కిం త్వయైకన్వైవ
స్రష్టృత్వం పునరత్తృత్వం చ త్వచి దృష్ట మతో దృష్టాంత మాహ ఇవోర్జ్జనాధిరితి, ఉర్జ్జనాధి
రివేత్యర్థః.

తస్యావితు స్థిరవరేళితు రంఘ్రిమూలం యస్మా న్న కర్మగుణకాల రజ స్పృశంతి.
యద్వై స్తువంతి వినమంతి యజ స్త్యభీక్ష్యం ద్యాయంతి వేదహృదయా మునయః స్తదాప్యైః-
నాన్యం తవాంఘ్రియపనయా దపవర్గమూర్తేః క్షేమం జనస్య పరితోఽభియ ఈళ విద్యుః,
బ్రహ్మ బిభే త్యల మతో ద్విపరార్థధిష్ఠ్యః కాలస్య తే కిముత తత్కృతభౌతికానామ్. ౪౨
తద్వై భజా మ్యుతధియ స్తవ పాదమూలం హితైస్తదాత్మహిత మాత్మగురోః పరస్య

యత స్సర్వజగత్కారణభూతోఽత స్త్వామేవ “కారణం తు ద్యేయ” ఇత్యాదివేదార్థతాత్పర్యజ్ఞా-
ద్యాయంతిత్వాహ (తస్యేతి.) తస్య స్పష్టినంహరకర్తుః. అవిఘ్నః, స్వావతారై రక్షితుః, చరాచరాజ్ఞా-
నంతః ప్రవిశ్య దారణేన నియంతు శ్చ తవ య త్పాదమూలం, తద్వై భజామీత్యుపనిష్ఠా త్పంబంధః.
కథంభూతం యస్మాత్ యదుపాసనా దిత్యర్థః, న కర్మగుణకాలరజః స్పృశంతి కర్మగుణకాలానాం
తజోమలం యదుపాసకా న స్పృశంతి. రుజ ఇతి పాతాంతరం. తదా కర్మాదయో యదుపాసకం న
స్పృశంతి. యదుపాసకాః కర్మాదీ న్న స్పృశంతితి. వా. తత్ర కర్మ పుణ్యపాపాత్మకం తస్య, రజః,
రజోవత్ జ్ఞానావరకత్వా త్పుణ్యదుఃఖే గుణరజశ్చబ్దేన రజఅదిగుణకార్యం కామక్రోధాదికం కాలశబ్దేన
తత్రప్రయుక్తశీతాతపవర్షాదయో వివక్షితాః, రుజ ఇతి పాతే రుజో రోగాః. కిం చ వేదహృదయా
మునయః, వేదా హృదయే యేషాం తే వేదతాత్పర్యవిద ఇత్యర్థః, యజంతి ఆరాదయంతి చ కిమర్థం
తదాప్యైః కత్పాదమూలప్రాప్యైః.

౪౧

కిం తదాప్యై త్యత స్తస్యా ఏవ విరతికయపురుషార్థరూపతా మాహ (నాన్య మితి.) అభియ
ఇతి చేద్యః, హేఅవవర్గమూర్తే విరతికయపురుషార్థరూప, హేఈళ పరితో న భీ ర్భయం యస్మా
త్త్వదఙ్ఘ్రియపనయా త్వదజ్ఞిప్రాప్తేరన్యం క్షేమం క్రేయో న విద్యుః, భియ ఇతి చేదే పరితో భియ ఇతి
నమస్తం పదం జనస్య విశేషణం. నమ చక్షుఖలోకప్రాప్తి రపి క్షేమ ఏవేత్యత ఆహ (బ్రహ్మేతి.)
అలం నితరాం కాలస్య కాలరూపస్య తే త్వత్తః బిభేతి కుతః. ద్విపరార్థధిష్ఠ్యః, ద్విపరార్థకాలావస్థా-
యిలోకః, అతో బిభేతీతి సంబంధః, యతో బ్రహ్మజ ఏవ భయం కిముత తత్కృతానాం తత్స్పృష్టానాం
భౌతికానాం భూతపరిణామాత్మకదేహభాజామ్.

౪౨

యత స్త్వదఙ్ఘ్రియపనయ ఏవ క్షేమ స్తత స్తవ పాదమూల మేవ తత్ప్రాప్తయే భిజామీ-
త్వాహ (తద్వా ఇతి.) ముతధియః, సత్యసజ్జల్పస్య పరమాత్మనో గురో శ్చ పరస్య సర్వస్మాత్పరస్య
చ తవ ఆత్మహితం తదేత త్పాదమూలం భజామి, ముతధియ ఇత్యనేన “శేషా మహం నమద్ధరా

(కల్పాంతే మార్కండేయవర్ణితనిపాదనమట్టః)

దేహాద్యపార్థ మనదత్యమభిజ్ఞమాత్రం విందేత తే తర్హి సర్వమనీషితార్థమ్.

౪౩

సత్వం రజః స్తమ ఇతీశ తవాత్మబంధో మాయాకృతాః స్థితిలయోద్భవహేతవోఽస్యః.

మృత్యుసంసారసాగరా" దిక్కుత్తవిధనత్యనజ్కల్పత్వం వివక్షితం ఆత్మగురో రిత్తనే నాంతఃప్రవిక్య వియమనేన సాదుకర్మకారయత్పత్వం జ్ఞానోపదేశే నోపకర్తృత్వం చ ప్రాప్యత్వోపయుక్తతయోక్తం "హిత్యైత దాత్మహిత మాత్మగురోః పరస్య, దేహాద్యపార్థ మనదత్యమభిజ్ఞమాత్ర" మితి సాతః. అత్య మత్యంతం, అన ద్దేష్టం అపార్థం విష్పలం చ దేహాది హిత్యా అపాస్యాత్మహితం పాదమూలం భజామితి సంబంధః." "హిత్యేద మాత్మభది మాత్మగురో" రితి పాతే తు ఆత్మభదిం జ్ఞానావారకం దేహాది హిత్యా భజామిత్యర్థః "దేహాద్యపార్థ మన దిత్తనభిజ్ఞమాత్ర" మితి చ క్వచి త్పాతః. తదా అపార్థ, మన దితి చ న భవ త్యభిజ్ఞమాత్రం యస్మా త్తదేహాది హిత్యేత్వర్థః, జ్ఞానకర్తృ స్వార్థో ప్రాప్త్యః, యద్యేవం తే త్యాం యో భజే దితి శేషః, తర్హి, న ఏవ సర్వమనీషితార్థం, అభిమతం ఘర్వం పురుషార్థం విందేత లభేత. ఆద్యపాతే యస్యేతి శేషః. యస్య, తే అభిజ్ఞమాత్రం తస్మాద మూలభిషయకజ్ఞానమాత్ర మస్తి తర్హి న ఏవ సర్వమనీషితార్థం విందేత "విందంతి తే సత్వమనీషితార్థ" మితి చ పాతో దృక్యతే తదా అభిజ్ఞమాత్ర మిత్యస్య యే మిత్యాదిః. తే విందంతి లభంత ఇతి సంబంధః.

౪౩

సను బ్రహ్మరుద్రావపి మమైవ మూర్తీ అత స్త్రా హిత్యా మా మేవ కి మితి భజన ఇత్యత్ ఆహ (సత్వమితి.) హే ఈశ హే ఆత్మబంధో జీవనఖ యదపి యద్యపి అస్య జగతః, స్థితిలయోదయ హేతవః. తవ విద్యః రుద్రబ్రహ్మతనవ ఇతి విశేష్య మద్యాహ ర్తవ్యం శుక్లాం తను మిత్యగ్రే దర్శనాత్ తా శ్చ సత్వం రజః స్తమ ఇతి యా తవ మాయా తయైవ కృతాః. లీలాపుతాః లీలయాధృతాః. లీలావదేన విష్ణోద్భావితమనంబంధస్య కర్మమూలత్వవ్యావృత్తిః. తథాపి తత్ర సత్వమయీ యా తనూః. నైవ నృణా ముపాస్యమానా కాన్త్యై మోక్షోపయుక్తకాంతయే భవతి నాన్యే అన్యే బ్రహ్మ రుద్రాభ్యే తన్వో న ప్రశాం న్యై భవతః ప్రత్యుత తాభ్యా ముపాస్యమానాభ్యాం వ్యసనమోహాబియో, భవేయః, వ్యసనం దుఃఖం, భీ ర్పయం యద్య ప్యత్ర స్థితిహేతుభూతాయా విష్ణోద్భావతో రపి మాయాకృతత్వోక్త్యా ప్రాకృతసత్వగుణపరిణామరూత్వ మవగమ్యతే త చ్చ "సత్వాదయో వసంతీశేష యత్ర ప్రాకృతగుణా" ఇతి భగవద్విగ్రహే ప్రతిషిద్ధం తథావ్యత్ర సత్వ మితి యా మాయా రజః స్తమ శ్చేతి చ యామా యా తాభ్యాం మాయాభ్యాం కృతా ఇతి యోజ్యం. తత్ర సత్వకదేన "స్వసత్తాభావకం

లీలా ధృతా యదపి సత్వమయీ ప్రశాన్త్యై నాన్యే నృణాం వ్యసనమోహభియ శ్చ తాభ్యామ్.
తస్మా త్తవేహ భగవ న్నుథ తావకానాం కుక్లాం తనుం స్వదయితాం కుశలా భజంతి
యత్సాత్వతాః పురుషరూప ముశంతి సత్వం లోకా యతోఽథయ ముతాత్మసుఖం చ నాన్యత్.

తస్మై నమో భగవతే పురుషాయ భూమ్నై విశ్వాయ విశ్వగురవే పరదేవతాయై.
నారాయణాయ ఋషయే చ సరోత్తమాయ హంసాయ సంయతగిరే సిగమేశ్వరాయ. ౪౬

సత్వం గుణసత్వాద్విలక్షణ" మిక్కుక్తం. కుద్దసత్వం త్రిగుణాత్మకప్రకృతిద్రవ్యవిలక్షణం వివక్షితం. ఇత్థం యోజనార్థ మేవ సత్వం రజస్తమ ఇతి వ్యవర్ధేః కృతః. ప్రబంధోపక్రమేఽపి "సత్వం రజస్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్గుణా వై" రిత్యుక్తాయ మేవార్థః. రజస్తమశ్చభాభ్యాం సత్వమిక్ర తౌ వివక్షితౌ.

౪౪

యథ సృత్వమయ్యేవ ప్రశాన్త్యై స త్వన్యే అతో విపుణబుద్ధయ స్తా మేవోపాసత ఇత్యాహ (తస్మా దితి.) అథ నను భగవత్ తావకానాం త్వద్భుక్తానాం స్వదయితాం స్వస్య తవ చ దయితాం. ప్రియాం కుక్లాం కుద్దసత్వమయీం తనుం కుశలాః భజంతి. కాఽసౌ కుక్లా తను రిత్యుక్తాహ యత్సాత్వతాః పురుషరూప ముశంతి సత్వం లోకా ఇతి సాత్వతాః పశ్చరాత్రసిద్ధాంతత్వాభిజ్ఞాః లోకా జనాః య త్పురుషరూపం పురుషాకృత్యాఽవస్థితం రూపం పురుషస్య తవ రూపం నా, సత్వం వికుద్ధం సత్వ ముశంతి ఉపాస్యత్వేనృపంతి నైవ కుక్లా తను రిత్యర్థః. త ద్విశిష్టే యతః పురుషరూపా త్పత్వా దుపాస్యమానా దథయం సంన్యతిభయాభావః. ఉతాపి చ అత్మసుఖం న చాన్యత్ అన్య ద్భయ మిక్రసుఖం నాన్తి.

౪౫

ఇత్థ మనస్తకల్యాణగుణగణం త్వాం ప్రోతు మహం న శక్నోమీత్యభిప్రేత్యేవస్థితై ర్గుణై ర్వికింషా ప్రణమతి (తస్మా ఇతి.) పురుషాయ పురుషిణోతి దదాతీతి తతా పరుర్విదపురుషార్థ ప్రదాయేత్వర్థః. భూమ్నై నర్వాంతరాత్మత్వేన భూమగుణవిష్టేయ అథ ఏవ విశ్వాయ విశ్వరూపేణా వస్థితాయాత్ ఏవ విశ్వగురవే విశ్వస్య పితకరాయ అత్మన శ్చవీరహితాదరణశిలత్వా దితి భావః, పరదేవతాయై ఇత్యనేన తతోఽధికతేవతాంతరవాప్యత్తి. నారాయణాయేత్యనేన ప్రావ్యత్వం ప్రాపకత్వం చ వివక్షితం. ఋషయ ఇత్యనేన సర్వజ్ఞత్వం నారాయణపదసమభివ్యాప్యతనరో త్తమశబ్దేన క్షిప్యాచార్య రూపేణాఖిలాద్యాత్మవిద్యాప్రపర్రసద్వారా జగదుజ్జీవయితృత్వం హంసా యేత్యనేనాత్రితదోషవిరా కర్తృత్వం సంయతగిర ఇత్యనేన "సర్వ మిద మభ్యాత్తోఽనాక్యనారద" ఇత్యత్రేవ పరిపూర్ణతా ప్రయుక్తవ జ్ఞల్పాకత్వం సిగమేశ్వరాయేత్యనేన వేదాచార్యత్వమ్.

౪౬

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనపుట్టః)

యం వె న వేద విశతాక్షపతై ర్మృషద్రోణీ స్సంతం స్వకే ష్వసుషు హృద్యపి దృక్పథేషు, త్వన్మాయయాఽలవృతమతి స్స ఓ ఏవ సాక్ష దాద్య స్తవాఖిలగురో రుపసాద్య వేదమ్. యద్దర్శనం నిగమ ఆత్మరహః ప్రకాశో ముహ్యంతి యత్ర కవయోఽజవరా యతంతః, తం సర్వవాదవిషయప్రతిరూపశీలం వందే మహాపురుష ఆత్మనిగూఢబోధమ్, ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, సారమహాంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

నను త్వ మివ మా మిత్తం భూతం సర్వేఽపి కిం న విదంత్యత ఆహ (యం వా ఇతి.) త్వన్మాయయా, అస్మాక మతి ర్మస్యా త ఏవ వితతై ర్మిరర్కై, రక్షపతై రింద్రియమూర్తైః క్రమంతి ధీ ర్యస్య సః జేహత్మామావీత్యర్థః, భృమద్వి రితి పాఠే విషయప్రావక్ష్యేన చరిద్విః, విశతాక్షపతై ర్యం త్వాం న వేద కథంభూత మపి స్వకే ష్వసుషు ప్రాణేషు హృది హృదయదృక్పథేషు విషయేషు నియంతృతియా సంత మపి, కర్ణి న కోఽపి వేదేత్యత్రాహ, య స్తవాఖిలగురోః ఆద్యః ప్రథమం త్వత్పున ర్నితః యః, తం వేద ముపసాద్య, స్థిత ఇతి కేషః, స ఓ ఏవ సహ్యేవ త్వాం సాక్ష దేదద వేదాంతవిహితోపాసనావిశుద్ధమనసా వేదేత్యర్థః.

వేదేనైవ జ్ఞాన మిత్కుపపాదయః ప్రణమతి (యద్దర్శనమితి.) యన్య దర్శనోపాయభూతో విగమో వేదః, అత్మరహస్యప్రకాశః, అన్యథా దుర్జయతా మాహ, ఆజవరాః అజో బ్రహ్మ పరః ఉక్కుష్టః, ప్రధానో యేషాం తే బ్రహ్మముఖ్యాః, కవయః యతంతః సాంఖ్యయోగాదిభి ర్యతమానా ఆపి యద్వా పారణ్యగర్భకపిలాదయః యోగసాంఖ్యాదితంత్రప్రణయనేన తత్స్వరూపవిమర్శనాయ యతిమానా ఆపి యత్ర త్వయి విషయభూతే ముహ్యంతి త మిత్తంభూతం, సర్వవాదవిషయ ప్రతిరూపశీలం, సర్వేషాం వాదాః యోగసాంఖ్యాదివాదాః, ప్రకృత్యుపాదానత్వపురుషవిమి త్తత్వాదివాదాః తేషాం, ప్రతిక్షేపకం, ప్రతిక్షేపకం, రూపం స్వరూపం, శీలం స్వభావః, సార్వజ్ఞ్యా సర్వక క్రిత్యాదిః ప్రకృతిషురుషాది ష్వసంభావితో, యన్య తం, అత్మవి స్వస్మి గూఢ పై రవిజ్ఞాతః, బోధః అపరిచ్ఛేద్యజ్ఞానవైశిష్ట్యో, యన్య తం మహాపురుషం వందే.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుదాకరస్య వర్సవిద్యావిధేః శ్రీకై లగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలవరదయప్రసన్నతత్సృక్తిసమదిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

*****

మూత ఉవాచ—

సంస్తుతో భగవా నిత్యం మార్కండేయేన ధీమతా,
నారాయణో నరసఖః ప్రీత ఆహ భృగుద్వహ.

౧

శ్రీభగవా నువాచ—

భో భో బ్రహ్మర్షివర్యోఽసి సిద్ధ శ్చాత్మసమాధినా,
మయి భక్త్యాఽనపాయిన్యా తపస్సాన్విత్యానందమైః.

౨

వయం తే పరితుష్టా స్మ స్త్వద్భృహద్రవతవర్యయా,
వరం ప్రతీచ్ఛ భద్రం తే వరదేశా దభీషితమ్.

౩

ఋషి రువాచ—

జితం తే దేవదేవేశ ప్రపన్నార్తిహరాయత,
వరేణైతావతాలం మే యద్భవా న్నమద్భ్యశ్యత.

౪

అథ నవమోఽధ్యాయః

~~~~~

ఇత్యం సంస్తుత స్తదభీమతం ప్రాయవృ దిత్యాహ (సంస్తుత ఇత్యాదినా.) హేభృగుద్వహ. ౧

ఉక్తి మేవాహ (భో భో ఇతి ద్వాబ్ధ్యామ్.) ఆత్మసమాధినా చితైకాగ్రేణానపాయిన్యా
అవిచ్ఛిన్నయా మయి భక్త్యా చ తప ఆదిభి శ్చ సిద్ధోబ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠ శ్చాసి తవ బృహద్రవతవర్యయా
నైష్ఠికాకామధర్మవర్యయా వయం పరితుష్టాః స్మః వయ మితి బహువచనం సర్వదేవాభిప్రాయకం
వరదానా మీశా న్మత్తః వరం. ప్రతీచ్ఛ వృణీమి తే తుభ్యం. భద్రం శుభ మస్తు. ౨-౩

ఇత్యం వరాయ ప్రచోదితః ప్రాహ (జితం త ఇతి.) దేవదేవో బ్రహ్మ తస్మాదీశ
ప్రపన్నానా మార్తి క్లేశం హరతీతి తథాభూత ఆశ్రితా న్న వ్యావయతీతి తథా నోఽన్మభ్యం భవాన్
సమ్య గద్యశ్యతేతి య దేతావత్తేన వరేణాంమి. ౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

వాంచ స్త్యజాదయో యస్య శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనమ్.

మనసా యోగయుక్తేన స భవా న్మేక్షిగోచరః.

అథా ప్యంబుజసత్రాక్ష పుణ్యస్థోకకళామణే.

ద్రక్ష్యే మాయాం యయా లోక స్సపాలో వేద సద్విదామ్.

మత ఉవాచ—

ఇతీదీతోఽర్చితః కామ మృషిణా భగవాన్మునే.

తథేతి సస్మయం ప్రాగా ద్ధృదర్యాశ్రమ మీశ్వరః.

త మేవ చింతయన్నర్థ మృషి స్సాస్త్విశ్రమ ఏవ సః.

వస న్నగ్న్యైర్కసోమాంబుభూవాయువియదాత్మసు.

ధ్యాయన్సర్వత్ర చ హరిం భావద్రవ్యై రపూజయత్.

త్వచి త్పూజాం వినస్మార భక్తిప్రసరసంప్లుతః.

తత్ర హేతుతయా తద్దర్శనస్య దుర్లభతా మాహ (వాఙ్మంత్రి.) అజాదయో బ్రహ్మాదయః యోగయుక్తేన యోగవిశుద్ధేన మనసా యస్య శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనం కేవలం, వాఙ్మంత్రి నతు పశ్యంతి. స భవాన్మమాక్షిగోచతోఽపి.

(అథాపీతి.) యద్యపి త్వద్దర్శన మేవ వర, స్తతాఽపి తప మాయాం ఆశ్చర్యకర్తృం. ద్రక్ష్యే ద్రష్టు మిచ్ఛామీత్యర్థః, తాం విశిష్ట. యయా మాయయా లోకపాలైః బ్రహ్మాదిభి స్సహితో, లోకో జనః సద్విదాం సచ్చర్మివాచ్యత్యేఽపి భిదాం భేదం దేవతిర్యజ్ఞసుష్యస్థావరభేదం వేద యయా కృతాం భిదాం వేద తాం మాయా మిత్యర్థః.

(ఇతీతి.) ఈడితః ఉక్తః, అర్చిత శ్చ భగవాన్ హేమునే స్మయే మందహాస స్తేన సహితం యథా తథేతి ద్రక్ష్యసీ త్యనుగృహ్య బదర్యాశ్రమం వ్రతి ప్రాగత్.

(త మేవేతి.) త మేవార్థం మాయాదర్శనరూప మర్థం చింతయన్ తదా ద్రక్ష్యమీతి చింతయన్ మిత్యర్థః అగ్న్యాది స్వప్నసు. తత్రాత్మా హృదయం సర్వత్ర గోవిప్రాదిషు హరిం ధ్యాయన్ భావద్రవ్యై ర్మనోమయై ర్ధృవ్యై రపూజయత్ మానసోపచారై రపూజయ దిత్యర్థః. (త్వచి దీతి.) భక్తిప్రసరేణ ప్రీత్యాత్మకభక్తిసరీరాహేజ సంప్లుతః వ్యాప్తః తాం పూజా మపి విస్మృతవాన్. ౮-౯

తస్యైకదా భృగుశ్రేష్ఠ పుష్యభద్రాతపే మునే.

ఉపాసీనస్య సంధ్యాయాం బ్రహ్మ న్వాయు రభూ న్మహాకా. ౧౦

తం చణ్డకబ్ధం సముదీరయంతం బలాహకా అన్వభవ స్కలూః,

అక్షస్థవిష్ఠా ముముచు స్తటిద్వి స్సన్వన స్త ఉచ్చై రభివర్షధారాః. ౧౧

తతో వ్యృశ్యన్త చతుస్సముద్రా స్సమన్తతః శ్చైతల మాగ్రసన్తః,

సమీరవేగోర్భి రుగ్రనక్రా మహాభయావర్తగభీరఘోషాః. ౧౨

అన్త ర్భహి శ్చాద్వి రతిద్యుభిః ఖలై శ్చతహ్రదాభీ రుపతాపితం జగత్.

చతుర్విధం పీక్ష్య సహాత్మనా ముని ర్జలాప్లుతాం శ్చైం విమనా స్సమత్రసత్. ౧౩

తస్యైవ ముద్వీక్షిత ఊర్మిభీషణః ప్రభజ్జనామూర్ఛితవార్మహార్జవః.

అపూర్యమాణో వర్షద్వి రమ్బుదైః శ్చై మప్యదా ద్వీపవర్షాద్రిభి స్సమమ్. ౧౪

మాయాదర్శన ముపవర్ణయతి (తస్యేత్యాదినా.) హేభృగుశ్రేష్ఠ తస్య మునే ర్మార్కం దేను
సౌ్యపాసీనస్య సతః హేబ్రహ్మన్ మహాన్ వాయు రభూత్. ౧౦

(త మితి.) తం వాయు మను బలాహకా మేఘాః కరాలా భయంకరా అభవన్ ఆవిర్భ
భూవుః, తే చ తటిద్వి స్సహితా ఉచ్చైః, ద్వనంతో గర్జంతః అక్షః శకటాక్షః తద్వత్, స్థవిష్ఠాః
అతిస్థూలా అభితో వర్షదరా ముముచుః. ౧౧

(తత జతి.) చతుర్విధ వర్తమానాః సముద్రాః పరితః శ్చైతలం భూమండలం, ఉగ్ర నక్రా
యేష తైః సమీరవేగోర్భితైః, రూర్మిభిః గ్రసంతః భయానకా ఆవర్తా యేష గభీరో ఘోషో యేష
తే చ వ్యృశ్యంతః. ౧౨

(అంతర్భహి రితి) ఖలై రిత్యన్య సూర్యరశ్మిభి రితి శేషః. శతహ్రదాదిభి ర్విద్యుద్భిః
చందోఽనుసారేణ దీప్త త్వ మార్గం. అతిద్యుభిః అతిక్రాంతా ద్యౌ ర్యాభి స్తాభి రద్భిః జలై శ్చ అంత
ర్భహి రుపతాపితం చతుర్విధం దేవతిర్యజ్ఞమప్యస్థాపరాత్మకం జగ జ్జలాప్లుతాం, శ్చైం భూమిం వీక్ష్య
ముని ర్విమనాః సమత్రస. దభై పీత్. ౧౩

(తస్యేతి.) తస్య మునే రిత్త, ముద్వీక్షిత స్సతః, వర్షద్వి రమ్బుదై రాపూర్యమాణః
ప్రభంజనేన వాయునా ఆమూర్ఛితం భ్రామితం, వాః ఉదకం యస్మిన్ ఊర్మిభి ర్భీషణ శ్చార్జవః
ద్వీపవర్షాద్రిభిః సహ సహ సహా సహా మిత్యర్థః, శ్చై మప్యదాత్ చాదయామాస. ౧౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

సూక్ష్మైస్తరిక్షం సదివం సభాగణం త్రైలోక్య మాసీ త్వహ దిగ్వి రాప్లుకమ్.

స ఏక ఏవోర్వరితో మహాముని ర్భద్రామ విక్షిప్తజటో జడాన్ధవత్.

౧౫

క్షుత్తృట్పరీతో మకరై స్తిమిజ్జిరై రుపద్రుతో వీచినభస్వతా హతః,

తమ స్యపారే పతితో భ్రమ ద్విశో న వేద ఖం గాం చ పరిక్రమేషితః.

౧౬

క్వచి ద్గతో మహాగరై తరలై స్తాడితః క్వచిత్.

యాదోభి ర్భక్షితః క్వాపి స్వయ మన్యోన్యమాతిభిః

౧౭

క్వచి న్మోహం క్వచి చోకం క్వచి ద్దుఃఖం క్వచి ద్భయమ్.

క్వచి స్మృత్యు మవాప్నోతి వ్యాధ్యాదిభి రుత్తార్దితః.

౧౮

అయుతాయుతవర్షాణాం సహస్రాణి శతాని చ,

వ్యతీయు ర్మృత స్తస్మి నిష్ణుమాయావృతాత్మనః.

౧౯

(సూక్ష్మైస్తరిక్ష మితి.) భూమ్యంతరిక్షసహితం సదివం స్వర్గసహితం సభాగణం నక్షత్రగణ సహితం త్రైలోక్య మద్వి రాప్లుతం ఆసీత్. తదా స ముని రేక ఏవ ఉర్వరితః అశశేషితః విక్షిప్తాః జటా యేన సః, జడవ దంధవ భృ విచచార.

౧౫

(క్షుత్తృ డితి.) క్షుత్తృధ్వాం వ్యాప్తః. తృతీయాంతపారే మకరాదీనాం విశేషణం. వీచిభి స్తరజై ర్భస్వతా చ హతః తాడితః ఆత ఏవ పరిక్రమే జోషితో వ్యాప్తః దివ మంతరిక్షం గాం భూమిం చ న వేద.

౧౬

(క్వచి డితి.) తరలై స్తరజై తన్యోన్యమాతిభి రన్యోన్యం యుద్ధమానైః యాదోభి ర్భజంతుభిః. స్వయం భక్షిత శ్చ.

౧౭

(క్వచి న్మోహ మితి.) మృత్యుం మృత్యు మివ.

౧౮

(అయుతాయుతవర్షాణా మితి) విష్ణో ర్మాయయా హృతః అగ్నా మనో యస్య తస్య మునే స్తస్మిన్ జలే భ్రమత స్సతః మహా కాలో వ్యతీయామేత్యర్థః.

౧౯

స కదాచి ద్రుమం స్తస్మిన్ పృథివ్యాః కకుది ద్విజః,
న్యగ్రోధపోతం దదృశే పలపల్లవశోభితమ్. ౨౦

ప్రాగుత్తరస్యాం శాఖాయాం తస్యాపి దదృశే శిఖమ్,
శయానం పర్ణపుటకే గ్రసంతం ప్రథయా తమః. ౨౧

మహామరకతశ్యామం శ్రీమద్వదనపంకజమ్,
కంబుగ్రీవం మహోరస్కం సునాసం సుందరభ్రువమ్. ౨౨

శ్వానై జదలకాఖాతం కంబుశ్రీకర్ణదాడిమమ్,
విద్రుమాధరభానేషచ్ఛౌణాయితకుచిస్మితమ్. ౨౩

పద్మగర్భాయణాపాంగహృద్యహాసావలోకనమ్,
శ్వానై జద్యలిసంవిగ్ననిమ్ననాభిదలోదరమ్. ౨౪

(స ఇతి.) పృథివ్యాః కకుది తద్వదున్నతస్థలే ఫలైః పల్లవై శ్చ శోభితం న్యగ్రోధపోతం-
కోమలపటవృక్షం దదృశే సశ్యతి స్మ. ౨౦

(ప్రాగుత్తరస్యా మితి.) తస్య న్యగ్రోధపోతస్య ప్రాగుత్తరస్యామీశాన్యాం దిశి యా శాఖా
తస్యాం శకు మపి దదృశే. తం విశిష్ట - శయాన మిత్యాదినా. తమః అంధకారం గ్రసంతం
నిరాకుర్వంతిమ్. ౨౧

ఇంద్రసీలవత్ శ్యామం శ్రీమత్ రమ్యం పదనపంకజం యస్య తం కమ్పవత్ శఙ్ఖప
త్త్రిలేఖావృతా గ్రీవా యస్య తం. మహోరస్కం విశాలవక్షసం, శోభనా నాసా యస్య తం. సుందరే
భ్రువౌ యస్య తమ్. ౨౨

విశ్వానై రేజంతః కమ్పమానా యే అంకా నై రాఖాతం శోభితం కమ్పవ దంతర్వలయేన
శ్రీ ర్యయో స్తౌ కమ్పుత్రయో తయోః కర్ణయోః. దాడిమపుష్పపద్మక మాభరణం యస్య తం
విద్రుమవత్ యః. అధర స్తస్య భాసా ఈష చ్ఛౌణాయితతః, కుచి కుభ్రం స్మితం యస్య తమ్. ౨౩

పద్మగర్భా వివాడుణా వపాంగౌ నేత్రాన్తౌ యస్య తం హృద్యం హాసయంతృ మవలోకనం
యస్య శ్వానై రేజంత్య శ్చరంత్యః, పలయ స్తైర్యజ్ఞిమ్నరేఖా యా స్తాభి స్సంవిగ్నా చక్షులా
విమ్నా చ నాభి ర్మస్తికా తదశ్వత్థవత్రసంతాక ముదరం యస్య తమ్. ౨౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

చార్వంగులిభ్యాం పాణిభ్యా మున్నీయచరణాంబుజమ్,

ముఖే నిధాయ విప్రేంద్ర ధయంతం వీక్ష్య విస్మితః.

౨౫

తద్దర్శనా ద్వీతపరిశ్రమో ముదా ప్రోక్షుల్లహృత్పద్మవిరోచనాంబుజః,

ప్రహృష్టరోమాదద్భుతభావశంకితో ద్రష్టుం పుర స్తం ప్రససార బాలకమ్.

౨౬

తావ చ్ఛిశో రైవ శ్వసితేన ఛార్గవ స్సోఽంతశ్శరీరం మళకో యథాఽఽవిశత్,

తత్రాప్యదోఽన్యం త మచష్ట కృత్స్నశో యథా పురాఽముహ్య దతీవ విస్మితః.

౨౭

ఖం రోదసీ భగణా సద్రిసాగరా స్త్వీపా న్సవన్దా న్కకుభ స్సురాసురాః,

వనాని దేవాః సరితః పురాఽఽకరా ఘ్నేటా న్స్వజా నాశ్రమవర్ణవృత్తయః.

౨౮

చారవః సుందర్యః అజ్ఞానయో యయో స్తాభ్యాం చరణాంబుజ మున్నీయ ఉద్భృత్య ముఖే
నిధాయ తదగ్లవ్యం ధయంతం పిబంత మిత్థంభూతం శిశుం విరోక్య విస్మితో బహువ.

౨౯

(తద్దర్శనా దితి.) తస్య శిశోః దర్శనాత్ వీతో గతః పరిశ్రమో యన్య సః ప్రోక్షుల్లాని
హృత్పద్మం లోచనాంబుజే చ యన్య అద్భుతభావేన అత్యాశ్చర్యరూపేణ శక్తితోఽపి తం బాలకం
ద్రష్టుం పురః. ప్రససార సమీపం గత ఇత్యర్థః.

౩౦

(తావ దితి.) తావ త్తనా హేతార్గవ న మునిః శిశోః శ్వసితేన. మళకవ దంతశ్శరీర
మావిశత్ శిశో శ్చాన్వనవాతేన తచ్ఛరీరాంతః ప్రావిశదిత్యర్థః. తత్రాపి శర్గరే వ్యదోన్యం అముష్మా
దన్యం తం తదావిధం శిశు మచష్ట యథా పురా తచ్ఛరీరాంతః ప్రవేశా త్సూర్యం యథా కృత్స్నశః
కృత్స్న మాచష్ట తద్వత్ ఏవం దృష్ట్వాఽతీవ విస్మితః. అముహ్యతః.

౩౧

కృత్స్నశో దర్శనం ప్రపజ్ఞయతి (ఖ మితి.) ఖ మంతరిక్షం రోదసీ ద్యావాపృథివ్యా
భగణా న్నక్షత్రగణాః అద్రీం శ్చ సాగరాంశ్చ కకుభో దిశః సురాం శ్చ అసురాం శ్చ పురాణి
హస్తాదిమంతి ఆకరాన్ రత్నాద్యుత్పత్తిస్థాని ఘ్నేటా కర్షకగ్రామాః ప్రజాన్ గోష్ఠాని ఆశ్రమాః
చతురో వర్ణా తేషాం వృత్తీ శ్చేత్యర్థః.

౩౨

మహాంతి భూతా న్యథ భౌతికా న్యసౌ కాల ఇన్ నానాయుగకల్పకల్పనమ్,
యత్కించి దన్యద్వ్యవహారకారణం దదర్శ విశ్వం స దివావభాసితమ్. ౨౯

హిమాలయం పుష్పవహాం చ తాం నదీం నిజాశ్రమం యత్ర ఋషీ అపశ్యత్,
విశ్వం విపశ్యత్ శ్వసితా చ్చిశో రైస్ బహి ర్నిరస్తౌ న్యపత ల్లయాబ్ధౌ. ౩౦

పశ్య స్పృథివ్యాః కకుది ప్రరూఢం వటం చ తత్సర్వపుతే శయానమ్,
తోకం చ తత్రేమసుదాస్మితేన నిరీక్షితోఽపాంగనిరీక్షణేన. ౩౧

అథ తం బాలకం దృష్ట్వా నేత్రాభ్యాం వేష్టితం హృది,
అథయా దతిసంహృష్టః పరిష్వక్తు మదోఽక్షజమ్. ౩౨

తావ త్స భగవా న్సాక్ష ద్యోగాదీశో గుహాశయః,
అంతర్ధృత ఋషే స్సద్యో యథేహోఽనీశనిర్మితా. ౩౩

మహాంతి భూతా వ్యాకాశాదీని స ఇన్ భౌతికా జేవమనుష్యాదీన్ ఆసౌ మునిః నానాయుగాని
కల్పాం శ్చ కల్పయతీతి తతా కాలం చ కిం బహువా యత్కిందిత వ్యవహారకారణం వ్యవహార
విషయం విషయస్యాపి వ్యవహారం ప్రతి కారణత్వా త్కారణ మిత్యక్తం నదివావభాసితం అజ్ఞానం
నిత్య మివ ప్రతీయమానం విశ్వం తత్సర్వం దదర్శ. ౨౯

కిం చ (హిమాలయ మితి) ఋషీ నరనారాయణౌ ఇత్యం విశ్వం విపశ్యత్ శిశోః, శ్వసితాత్
శ్వాసా దృహి ర్నిరస్తః నిష్కాసితః, ప్రలయాబ్ధౌ న్యపతత్. ౩౦

(పశ్య స్పృతి.) తత్సర్వపుతే వటపత్రపుతే శయానం తోకం శిశుం చ పశ్యత్ తస్య శిశోః,
ప్రేష్టా, సుదాస్మితేన చ యుక్తేనాపాజ్గనిరీక్షణేన నిరీక్షితో బభూవ, ౩౧

(అథేతి.) నేత్రాభ్యాం హృది వేష్టితం అర్చితం, బాలక మదోఽక్షజం పున ర్భూత్,
పరిష్వక్తుం అథయా దభిముఖం జగామ. ౩౨

(తావ దితి.) తావ ద్భగవా నవంత్యవివిధవిచిత్రక్త్యాదిగుణగణపూర్ణః యోగాదీశః
అశ్వర్యశక్తియోగనిర్వాహకః గుహాశయః సర్వాంతరాత్మా అంతర్నితవా తదా ఋషే, రీహా అర్చితేన్ద్రా,
యథా అనీశనిర్ త నిర్దనేన కృతా తద్వ దానీ దిత్యర్థః. ౩౩

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

త మన్వథ వటో బ్రహ్మ న్సలిలం లోకసంస్థవమ్,
తిరోదాయ క్షణాత్సౌఽపి స్వాశ్రమే పూర్వవ త్ప్రీతః.

౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
నవమోఽధ్యాయః.

(త మితి.) తం తిరోదదకం కిం అను లోకసంస్థవం సలిలం తిరోదాయ తత్క్షణాత్తస్య
మునే స్పృశా ద్వటోఽవ్యంతర్దదే, ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. యద్వా భగవా న్సలిలం తిరోదా
యాంతర్దదే, తమను వటోఽపి అంతర్దద ఇతి సంబంధః. ముని స్తు స్వాశ్రమే పూర్వవత్, స్థితః
అల్పదేశే విష్ణుదేశాంతర్భావః అల్పకాలే బహుకాలాంతర్భావ స్తదితరజనాద్యకృతద్యుతిరిక్తమూర్తా
మూర్తపదార్థవాతహేతుతక్కాలావసాయసలిలాదిస్పృషి శ్చేతి సర్వ మీశ్వరస్య సర్వకర్తృత్వా
దుపపన్నమ్.

౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్ఛరణకమలవరీచయప్రసన్నతత్పూర్తిసమదిగతశ్రీమద్భాగవత్పార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీసూత ఉవాచ—

స ఏవ మనుభూయేనం నారాయణవినిర్మితమ్,

వైభవం యోగమాయాయా స్త మేవ కరణం యయౌ.

౧

మార్కండేయ ఉవాచ—

ప్రపన్నోఽస్మ్యంఘ్రిమూలం తే ప్రపన్నాభయదం హరే,

యన్మాయయాఽపి విబుధా ముహ్యంతి జ్ఞానకాతరాః,

౨

సూత ఉవాచ—

త మేవం నిభృతాత్మానం వృషేణ దివి పర్యటణః,

రుద్రాణ్యా భగవాన్రుద్రో దదర్శ స్వగజై ర్వృతః,

౩

అథోమా త మృషిం వీక్ష్య గిరిశం సమభాషత,

అథ దశమోఽధ్యాయః.

ఇత్థం భగవతా దత్తం తిద్వ్యోగమాయాదర్శనాత్మకం పరం ప్రాప్య తతో రుద్రా ద్భగవ
ద్భక్తిపైర్య మాకల్పాంత మాయు ప్రైకాభికం జ్ఞానం విరక్తం బ్రహ్మవర్చస్వినాం పురాణాచార్యత్వం
చ లేభ ఇతి. పక్షం ప్రస్తాతి (స ఏవ మిత్యాదినా.) నారాయణేన వినిర్మితం ఆశ్చర్యకరే రైవభవ
మనుభూయ త మేవ నారాయణ మేన తన్మాయాతరణాయ కరణం యయౌ.

౧

తదేవాహ (ప్రపన్నోఽస్మ్యితి.) ప్రపన్నానా మభయం సంస్మృతిభయాభావం ప్రయచ్ఛతీతి తథా
యన్య తవ, మాయయా, హేతుభూతయా, య దజ్ఞానం తేన కాతరాః విక్షిప్తచిత్తా స్సంతో ముహ్యంతి
తాం త ర్హం ప్రపన్నోఽస్మ్యితి భావః.

౨

(తమితి.) ఇత్థం నిభృతాత్మానం సమాహితచిత్తం మునిం రుద్రో దదర్శేతి సంబంధః.

౩

(అథేతి.) ఉమా రుద్రాణి. ఉక్తిమేవాహ (వశ్యేమేతి.) యథా విభృతం వికృతం, ముదకం,
యుషవ్రాత కృ యస్మిన్, పారావారః అపారోఽర్హవః సముద్రః, తథా విభృతాత్మేంద్రియూకయం

(మార్కండేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

వశ్యేషు భగవన్ నివ్రం నిభృతాత్మేంద్రియాశయమ్.

౪

నిభృతోదయుషవ్రాతో వాతాపాయే యథార్ణవః,
కుర్వస్య తపస స్యాజే త్సంసిద్ధిం సిద్ధిదో భవాన్.

౫

రుద్ర ఉవాచ—

నైవేచ్ఛ త్యాగిషః క్వాపి బ్రహ్మర్షి ర్మోక్ష మప్యత,
భక్తిం పరాం భగవతి లబ్ధివా స్ఫురుషేఽవ్యయే.

౬

తథాఽపి సంవదిష్యామో భవాన్యేతేన సాధునా,
అయం హి పరమో లాభో నృణాం సాధునమాగమః.

౭

ఇత్యుక్త్వా త ముపేయాయ భగవాన్ స సతాం గతిః,
ఈశాన స్సర్వవిద్యానా మీశ్వర స్సర్వదేహినామ్.

౮

నికృలభేహేంద్రియమానసం, మునిం, వశ్యేషు, అన్య మునే న్తపసః, సంసిద్ధిం పలం, రుద్ర యతో భవాన్, సిద్ధిదః

౪-౫

ఏవ ముక్తః ప్రాహ రుద్రః (నైవేచ్ఛతీతి.) అగిషః కామాః ఉతాపి చ మోక్ష మప్యత, యం బ్రహ్మర్షిః నైవేచ్ఛతి తత్ర హేతుః, పరాం అనన్యప్రయోజనాం, భగవతి భక్తిం లబ్ధివాన్. న సా భగవదేకాంతభక్త్యాః కించి దపి వాఙ్మంతీతి భావః.

౬

తథాఽపి యద్యప్యేవం తథాఽపి, హేభవాని, సాధునా అనేన మునినా సంవదిష్యామః సంవాదం కరిష్యామః, కిం తావత్సూత్రేణ తస్యేత్యత్రాహ (అయం హీతి.) నృణా మయం అయ మేవ, పరమో లాభః, కోఽసౌ, య సాధునమాగమః, న తస్య లాభః కిం త్వస్మాక మేవేతి భావః. యద్వా అన్యోన్యస్య సమాగమోఽన్యోన్యస్య లాభ ఇతి భావః, నృణా మితి సారోక్ష్యనిర్దేశో లోకపరిపాటీప్రదర్శనాభిప్రాయకః.

౭

(ఇతీతి.) న భగవాన్ రుద్రః, సతాం గతిత్వసర్వవిద్యానిర్వాహకత్వసర్వదేహీశ్వరత్వజ గదాత్మత్వాన్యాత్మభూతపరమపురుషద్వారకాణి వివక్షితాని "కామద్యష్టాః తాపదేశో" వామదేవ స "దితి న్యాయాత్ భగవదావేశావతారత్వా ద్వా తాని వివక్షితాని.

౮

తయో రాగమనం సాక్షి దీశయో ర్జగదాత్మనోః,

న వేద రుద్ధదీప్యత్తి రాత్మానం విశ్వ మేవ చ.

భగవాం స్తదభిజ్ఞాయ గిరిశో యోగమాయయా,

అవిశ త్తద్గుహాకాళం వాయు శ్చిద్ర మివేశ్వరః,

అత్మ న్యపి శివం ప్రాప్తం తటిత్పిణ్ణజటాధరమ్,

త్ర్యక్షం దశభుజం ప్రాంతు ముద్యన్త మివ భాస్కరమ్.

వ్యాఘ్రచర్మామృరం కూలం ధనురిష్వసిచర్మభిః

అక్షమాలాం డమరుకం కపాలపరశుం సహ.

బిభ్రాణం సహసా భాతం వ్యవష్ట హృది విస్మితః,

కి మిదం కుత ఏవేతి సమాధే ర్విరతో మునిః.

(తయో రతి.) తయో శ్శర్వకర్వాణ్యో రాగమనం అత్మానం దేహం విశ్వం చ న వేద మార్కండేయ ఇతి కర్తృపదార్థాహారః. అవేదనే హేతుత్వేన విశిష్ట, రుద్ధదీప్యత్తి, రుద్ధాః, దీప్యత్తయ అంతఃకరణవృత్తయో యేన సః.

యోగమాయయా భగవదుపాసనప్రభవయా పరకాయప్రవేశసామర్థ్యాత్మికమూలైశ్చర్యకత్త్యా తస్య మునే ర్గుహాకాళం, అవిశత్ యథా వాయుః చిద్ర మావికాతి తద్యత్.

(అత్మ న్యపీతి.) అపి స్వర్గః, అత్మకట్టో హృదయవరః విరుద్ధదీప్యత్తిత్వాత్ బహి స్తు న వేద అత్మని త్వవష్టేతి సంబంధః. తథంభూతం తటిత ఇవ పిణ్ణ, జటాః దారయతీతి తథా తం. క్రీణ్యక్షీణీ యన్య అష్టా భుకా యన్య, ఉద్యంతం భాస్కర మివ స్థితం ప్రాకుం ప్రకృష్టరశ్మిం వ్యాఘ్రచర్మై వామృరం కూలం బాణబద్ధభేదై శ్చ సహ. ధను శ్చ అక్షమాలాదీం శ్చ బిభ్రాణం సహసా అకస్మా దేవ హృద్యవభాతం, స మునిః వ్యవష్టేతి సంబంధః, తతః కి మిదం కుత ఏవేతి. విస్మితః సమాధే, రుపరతః.

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనపుట్టిః)

నేత్రే ఉన్మీల్య దదృశే నగణం సోమయాన్వితమ్.

రుద్రం త్రిలోకై కగురుం ననామ శిరసా మునిః.

౧౪

తస్మై సపర్యాం వ్యదధా త్సగజాయ సహోమయా.

స్వాగతాననపాద్యార్ఘ్యగర్జనస్థాపదీపకైః.

౧౫

అహ చాత్మానుభావేన పూర్ణకామస్య తే విభో.

కరవామ కిమీశాన యేనేదం నిర్వృతం జగత్.

౧౬

నమశ్శివాయ శాంతాయ సత్వాయ ప్రమృదాయ చ.

రజోజుషేఽథ మోరాయ నమ స్తుభ్యం తమోజుషే.

౧౭

సూత ఉవాచ—

ఏవం స్తుత స్స భగవా నాదిదేవ స్సతాం గతిః.

(నేత్రే ఉతి.) స మునిః ఉమయా భవాన్యా అన్వితం సోమయేతి సంధిర్హస్తః. నగణం రుద్రం దదృశే, శిరసా ననామ చ.

౧౪

(తస్మై ఉతి.) స్వాగతాదిభిః సపర్యాం, వ్యదధా డకరోత్. స్వాగతం కుశలాగమప్రశ్నః.

౧౫

అహ చాత్మేతి ఉక్తి మేవాహ, (అత్మానుభావేనేత్యాదినా) అత్మానుభావేన స్వప్రభావేన పూర్ణాః సమగ్రాః కామా, యస్య తస్య తవ హేతూశాన కింకరవామ కిమిష్టం కరవామ న కించి దిత్కర్త్యః. కర్తవ్య మిష్టం హి సుఖం. సర్వస్య జగత స్సుఖ మాపాదయితుః కి మస్మాభిః కర్తవ్య మస్తీత్యాహ. యేనేదం నిర్వృతం జగత్, యేన త్వయా నిర్వృతం సుఖితం పూర్వం “చ్చాత్రదృష్ట్వా తూపదేశో వామదేవత”దితి న్యాయే నాంతరాత్మభూతపరమపురుషదృష్ట్వా పూర్ణకామత్వజగదానందకరత్వే వివక్షితే ఏవ ముగేషి.

౧౬

యతో న కించిత్కరివామాతః కేవం మజ్జలిమాత్రం కరవామే త్యభిప్రేత్య ప్రణమతి (నమ ఉతి.) శివాయ లోకమజ్జలకరాయ శాంతాయ సత్వాయ ఊర్ధ్వహృదయాయ ప్రమృదాయ. ప్రకర్షణే

పరితుష్టప్రసన్నాత్మా ప్రహసం స్త మభాషత.

౧౮

శ్రీకృద్ర చవాచ—

వరం వృణీష్వ మత్కామం వరదేశా వయం త్రయః,

అమోఘం దర్శనం యేషాం మర్త్యో యద్విస్తతేఽమృతమ్.

౧౯

బ్రాహ్మణా సాధవ శ్శాస్త్రా నిస్సంక్షా భూతవత్సలాః,

ఏకా స్తథ క్త అస్మాను నిర్వైరా స్సమదర్శినః.

౨౦

మృతయతి ముఖయతీతి ప్రమృద స్తస్మై సత్వాయ శుద్ధసత్వమయశరీరవిష్టురూపాయేత్యర్థః, రణోజాషే
బ్రహ్మరూపాయ తమోజాషే ప్రకృతరుద్రరూపాయ అత ఏవ హైరాయ, హైరరూపాయ. ౧౭

(ఏవ మితి.) ప్రసన్నాత్మా ప్రసన్నచిత్తః.

౧౮

భాషణ మేవాహ (వర మితి.) మత్ మత్తః కామం యథేష్టం వరం వృణీష్వ. యతో
వయం త్రయః బ్రహ్మవిష్టురుద్రా వరదేశా వరదశ్రేష్ఠాః, నమే కించి దపేక్షిత మిత్యత్రాహ (అమోఘ
మితి.) యేషాం త్రయాణా మస్మాకం దర్శన మమోఘం అవ్యర్థం అతో యత్కించి ద్వణీష్యేతి
భావః, తిర్వ్యమృతత్వం దాతుం ప్రభవసి కిమి త్యత్రాహ. మర్త్యో యద్విందతేఽమృత మితి యత్
యేభ్యః ప్రీత్యః, అమృతం మోక్షం విందతే సద్వారకాద్వారకోపాసనాభ్యా మితి. భావః. సాక్షా
ద్భగవదుపాసకస్యాపి బ్రహ్మరుద్రయో ర్భగవద్విభూతిత్వానుసంధాన స్వావశ్యకత్వాత్. ౧౯

యథా ముని శ్శాస్త్రదృష్ట్యాఽఽత్మానం కష్టావ తథా స్వయ మపి తద్దృష్ట్యా బ్రాహ్మణా
స్తౌతి (బ్రాహ్మణా ఇత్యాది) యే సాధవః బ్రాహ్మణా స్తా న లోకా లోకపాలా వంద స్త్యర్ప
న్యూపాసత ఇతి సంబంధః. సాధుఃక్షణవివక్షయా బ్రాహ్మణా ఏకేష్టి. కాంతాః రాగద్యుపశాంతిత్రా
నిస్సంక్షాః విషయసంకరహితాః ఏకాంతభక్తా ఇత్యన్య భగవతీత్యాది. అస్మాను రుద్రాదిషు విర్వైరా
భగవద్విభూతిత్వానుసంధానేన వైరరహితాః కింభవనా సమదర్శినాః కృత్స్నస్యాపి జగతో భగవద్వి
భూతిత్వానుసంధానేన సమబుద్ధయా. ౨౦

(మార్కండేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనముట్టః)

సలోకలోకపాలా స్తా స్వస్థ స్త్వర్చ స్త్వపాసతే.

అహం చ భగవా న్పుహ్మా స్వయం చ హరి రీశ్వరః.

౨౦

(నైతే) న తే మయ్యచ్యుతేఽతే చ భిదా మణ్విపి చక్షతే.

నాత్మన శ్చ జనస్యాపి త ద్యుష్మా స్వయ మీమహి.

౨౧

న హ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా శ్చేతనోఽష్టితాః.

సలోకాః డేవమనుష్యాదిజనసహితాః లోకపాలా ఇంద్రాదయః కిం బహునేత్యాహ (అహ మితి.) వయ మపి త్రయః తాః నందామహే అర్చయామహే ఉపాస్మహే చేత్యర్థః.

౨౦

తత్ర హేతు మాహ (నైత ఇతి.) ఏతే సాధవో బ్రాహ్మణాః న తే ఇతి పాతే తే బ్రాహ్మణాః అజే అచ్యుతే. మయి చాచ్యుతే చేత్యన్వయః. బ్రహ్మశరీరకే మహ్నరీరకే చాచ్యుత ఇత్యర్థః. అజ్విపి ఈష దపి యథా తథా భిదాం భేదం న చక్షతే న వశ్యంతి అహం మాం చాచ్యుతా త్పుతక్సిర్దం న వశ్యంతీతి వివక్షితార్థః. “స బ్రహ్మ సజివ స్సెంద్ర” ఇత్యాదిశ్రుత్యా భగవతో బ్రహ్మదిశరీరకత్వేన శరీరాత్మభావనిబంధనసామానాధికరణ్యావగమా త్పుర్యతంత్రభేద స్వావిషేధ్యత్వా త్వకంత్రభేదదర్శన మేవాత్ర నిషిద్ధతే. ఇమ మర్థం స్వయ మేవ స్ఫుటీకుర్వ న్నాహ. నాత్మన శ్చ జనస్యాపి అత్మనః స్వస్య జనస్య ప్రేతరజనస్య చ అచ్యుతే భిదాం న చక్షత ఇత్యన్వయః. అత్మజనశబ్దాభ్యా మచిత్సం సృష్టణీవా ఉచ్యంతే. నహి తై స్సహ బ్రహ్మణః స్వయాపాభేదోఽభేదవాఙ్మనోఽపి సంఘతః. అచిదంశేన బాధాత్మ్యస్య తస్మతే వ్యనిష్టత్వాత్ నహి జనశబ్ద శ్చేతనమాత్రే స్వారవికః యేన తత్స్వరూపాభేద స్పిద్యేత ఆతోత్రాచిదంశేన యాద్యుతో భేదవిషేద స్వాస్వతంత్ర్యవిషయ స్తాదృశ ఏవ చిదంశేనాపీతి షక్యతో భిదాం న చక్షతే తస్మా ద్వయ మపి యుష్మాః ఈమహి భజామః. తత్ర సలోకా లోకపాలా అహం బ్రహ్మచేతి వయం భగవద్విశేషాధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యా యుష్మా న్మజామ అచ్యుత స్తు “జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత” మితి యే యథా మాం ప్రవద్యంతే తాం సతైవ భజామ్యహా” మిత్యుక్తాభినంది విశేషేణ భజతీతి విశేష ఇతి భావః.

౨౧

తద్దర్శనేనాత్మనః కృతజ్ఞతా మభిప్రేత్య స్త్రాతి (స హీతి.) అమ్మయాని. తీర్థాని న దర్శన మాత్రతః పునంతి. కిం తు చిరం స్నానానిభి స్త్రాని పునంతి. తథా మృచ్ఛిలామయాః చేవతావ్రతికృతయశ్చ

తే పున స్మ్యరుకాలేన యాయం దర్శనమాత్రతః.

౨౪

బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్యామో యేఽస్మద్రూపం త్రయీమయమ్.

బిభ్రత్ త్యాత్మనమాదానతపస్సాధ్యాయసంయమైః.

౨౫

దర్శనశ్రవణా ద్వాఽపి మహాపాతకినోఽపి వా,

శుద్ధ్యేర న్నన్త్యజా శ్చాపి కిము సంభాషణాదిభిః.

౨౬

సూత ఉవాచ—

ఇతి చన్ద్రిలలామస్య ధర్మగుప్తోపబంధితమ్.

వచోఽమృతాయ న మృషి రాత్పవ్యత్కర్ణయోః పిబిః.

౨౭

స చిరం మాయయా విష్ణో ర్భ్రామితః కర్మితో భృశమ్

శివవాగమృతధ్వస్తక్లేశపుష్ట స్తమబ్రవీత్.

౨౮

స దర్శనమాత్రతః పునఃతి. కిం తు చిర మవాహనాదిషోడశోపవారపూజాదిభి రితి భావః. యాయం తు దర్శనమాత్రా తేన పునః.

౨౯

యథా తేన “నమ శ్చివాయే” త్యాదినా నమస్కృతం తథా స్వయ మేవ ప్రణమతి (బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి.) నమస్యామః నమస్కుర్మః తాన్ విశిష్య. యే బ్రాహ్మణాః త్రయీమయం వేదమయం వేదప్రచురం ఆత్మనమాధ్యాదిభి స్పృహితం రూపం బిభ్రతి స్థేతి విన్మయే.

౩౦

యేషాం చ దర్శనశ్రవణాత్ దర్శనాత్ శ్రవణా చ్చ మహాపాతకినః అంత్యజా శ్చ విశుద్ధ్యేరన్. సంభాషణాదిభి ర్విశుద్ధ్యేర నితి కిము వక్తవ్యం. తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్యామ ఇతి సంబంధః.

౩౧

(ఇతితి.) చంద్రో లలామం భూషణం యస్య తస్య రుద్ర స్వేత్తంభూతం ధర్మగుప్తో పబంధితం సత్సేవాత్మకధర్మరహస్యయుక్తం కర్ణయో. రమృతాయమానం వచః పిబి న్నాత్పవ్యత్ కర్ణాభ్యాం పిబి న్వా.

౩౨

(స ఇతి.) స మునిః విష్ణో ర్మాయయా ఆశ్చర్యశక్త్యా చిరం భ్రామితః ఆత ఏవ వితరాం కర్మిత శ్చ శివస్య. వాగేవామృతం. తేన ధ్వస్తః క్లేశపుష్టః త్రమణప్రయుక్తక్లేశసముదాయో యస్య న. తం శివ మిదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్.

౩౩

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఋషి ఋవాచ—

అహో ఈశ్వరచర్యేయం దుర్విభావ్యా శరీరిణామ్,
యన్నమ స్త్రీశతవ్యాని స్తువంతి జగదీశ్వరాః. ౨౮

ధర్మం గ్రాహయితుం ప్రాయః ప్రవక్తార శ్చ దేహినామ్,
ఆచరన్త్యనుమోదంతే క్రియమాణం స్తువంతి చ. ౨౯

నైతావతా భగవత స్స వ్యమాయామయవృత్తిభిః,
న దుష్కేతానుభావ నై ర్మాయినః కుహకై ర్యథా. ౩౦

సృష్టేదం మనసా విశ్వ మాత్మనాను ప్రవిశ్య యః.

కదేవాహ (అహో ఇతి.) యదుక్తం “వరం వృణీష్య. ఆమోఘం దర్శనం యేషా” మితి తత్ర తద్గుహమానాయ కించి త్సౌర్ధయతు మిచ్చు స్తావ ద్యథోక్తం “బ్రాహ్మణా స్సాదవ” ఇత్యాదినా తథా “పరస్పరం భావయంత శ్రేయఃపర మవాప్సుధే” త్యుక్తరీత్యా స్వయ మప్యాహ (అహో ఇతి వక్ష్యామి.) ఇయ మీశ్వరాణా మీశ్వరవిభూతిభూతానాం చర్యా చేష్టా శరీరిణాం దుర్విభావ్యాః దుర్విజ్ఞేయాభిప్రాయాః, దుర్విభావ్యతా మేవ ప్రకటయతి - య ద్యతః స్వయం జగదీశ్వరాః జగత్కృత్యుష్టా అపి ఈతవ్యాని అపకృష్టాని భూతాని నమంతి స్తువంతి చేత్యాత్మనో నైచ్చ మనుసంహితం, ఇత్థంభూతైవ హి భగవతానాం పశిషాటి. ౩౮

క స్త్రీశతవ్యవ్రణామాదా వభిప్రాయ ఇతి విచార్య విశ్చిన్య న్నాహ (ధర్మా వితి.) దేహినాం ప్రవక్తారః ధర్మోపదేష్టారోఽపి ధర్మా గ్లాహయితుం స్వయం ప్రాయశోఽనుతిష్ఠంతే ౩౯

(నైతావతేతి) య ద్యప్యేవ మథా ప్యేతావతా ఆచారానుమోదనస్తుతిమాత్రేణ, తై రీశతవ్యవ్రణామస్తుత్యాదిభి శ్చ, కథంభూతైః భగవతః పూజ్యస్య స్వమాయామయీ, వృత్తి రాశ్చర్యమయీ చేష్టా యేషు, తైః ప్రభావో న దుష్కేత న విహన్యేత యథా, మాయినః లోకప్రసిద్ధమాయావినః కుహకైః ధర్మవ్యాపారై స్తస్య ప్రభావో న దుష్కేత ప్రత్యుత స్వమాయావిన్యరూపప్రభావావిష్కార స్తస్యత్. ౩౦

కాత్రదృష్ట్యా భగవదాత్మకత్వం మన్వానః సర్వకారణత్వాదిభి ర్వికింశః ప్రణమతి (సృష్టేతి ద్వాభ్యాం.) యో మనసా సంకల్పమాత్రే జేదం జగత్సృష్ట్యా, ఆత్మనా స్వేనంతః ప్రవిశ్య

గుణైః కుర్వద్వి రాభాతి కర్తృత్వస్వప్నదృ గ్యథా.

30

తస్మై సమో భగవతే త్రిగుణాయ మహాత్మనే
కేవలాయాద్వితీయాయ గురవే బ్రహ్మమూర్తయే.

31

కం వృణేఽతః పరం భూమ స్వరం త్వద్వరపర్షభాత్.

యదీశానః పూర్ణకామ సృత్యకామః పుమా నృవేత్.

32

వర మేతం వృణేఽథాపి పూర్ణకామాభివర్షకాత్.

కుర్వద్విః పూర్వకర్మచాసనానుగుణసరిణామిభిః ఉత్తరోత్తరపుణ్యాపుణ్యాత్మకవిషమస్పష్టిం కుర్వద్విః
గుణైః స్వయం కర్తేవాభాతి ఇవ శబ్దేన వరమార్ద్రతః పుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మకర్తృత్వాభావః పరమాత్మవి
సూచ్యతే, జీవన్మయేన తత్ర కర్తృత్వాత్. ఆకర్తృ రపి కర్తృత్వాసభావే దృష్టాంతః (స్వప్నదృ
గ్యథేతి.) స హి స్వప్నార్థస్పష్టికర్తా స్వప్నదర్శీ ఆపి తు తత్కర్మానుగుణతత్తదేకానుభావ్యతక్కారం
మాత్రావస్థాయస్సాప్నప్రపంచప్రస్థా పరమపురుషః “స తత్ర రథానరథయోగా” ఇత్యారభ్య “సృజతే
స హి కర్తే”తి “య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ స్తద్బ్రహ్మే”తి చ
శ్రవణాత్. యథా స్వప్నార్థస్పష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వేఽపి తదనభిజ్ఞానాం తస్మాజీవకర్తృకత్వాభిమాన
స్తథా పుణ్యాపుణ్యకర్తృత్వాదే ర్భీవగతత్వ మజానతాం బ్రాహ్మణ ఏవ జీవభావేన తత్కర్తృత్వాభిమాన
మాత్ర మితి వివక్షితార్థః.

33

త్రిగుణాయ త్రైగుణ్యనియంత్రే మహాత్మనే అప్రతిహతసంకల్పాయ, కేవలాయ నిరస్త
నిఖిలదోషాయ, అస్పృశీయస్వతుల్యవస్త్యంతరరహితాయ బ్రహ్మమూర్తయే వేదనిర్వాహకాయ రూప
తోఽపి విభవే వా.

34

యదుక్తం పరం వృణేష్యేతి తత్రోత్తర మాహ (క మితి.) హేభూమః పరదర్శభాత్
త్వత్ త్వత్తః అతః పర మన్యం కం పరం వృణే పరిష్యమాణం వరం బుద్ధ్యా సంనిధాప్యాత్ ఇతి
విధేశః కృతః, పరదర్శనా దితి పాఠే, పరం శ్రేష్ఠం దర్శనం యన్య తస్మాత్ త్వత్తః అత శ్చబ్దవివ
క్షితం విజీనస్థి (యదీశానః పూర్ణకామ ఇతి.) యత్ యతః, పుమాః ఈశానః ఈశ్వరః స్వతంత్రః
అకర్మవశ్య ఇతి యావత్ పూర్ణకామః సత్యకామ శ్చ భవే త్తస్మా దత ఇతి సంబంధః.

35

యద్యప్యతః పరో వరణీయో వరో నాస్తి తథాపి పూర్ణకామాభివర్షకాత్ త్వత్త ఏతం

(మార్కండేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనపుష్టః)

భగవ త్యచ్యుతాం భక్తిం తత్పరేషు తథా త్వయి.

౪౪

సూత ఉవాచ—

ఇత్యచ్యుతోఽభిష్టుత శ్చ మునినా సూక్తయా గిరా.

త మాహ భగవాన్ శర్వ శ్చర్వయా చాభిసద్భితః.

౪౫

ఈశ్వర ఉవాచ—

కామం తేఽయం మహర్షేఽస్తు భక్తిమాం స్త్య మథోక్షజే.

ఆకల్పంతా ద్యశః పుణ్య మజరామరతా తథా.

౪౬

జ్ఞానం త్రైకాలికం బ్రహ్మ నిజ్ఞానం చ విరక్తిమత్.

బ్రహ్మవర్చస్వినో భూయా త్పురాణాచార్యతాస్తు తే.

౪౭

సూత ఉవాచ—

ఏవం వరా స్స మునయే దత్వాఽగా త్ర్యక్ష ఈశ్వరః.

దేవ్యై తత్కర్మ కథయ న్మనుభూతం పురాఽమునా.

౪౮

పరం పృథే ఏనాదేశాభావ ఆర్హః, కోఽసౌ భగ వత్యచ్యుతే తత్పరేషు తద్వక్తేషు తథా త్వయి చ భక్తి మిత్యేవం పర మితి సంబంధః. తత్పరే ప్సిత్యనేన గతార్థత్వేఽపి పున స్త్యయాత్యుక్తి స్తత్పరాన్య వివక్షయా గోబలీవర్దన్యాయాత్ తత్ర భగవద్వక్తేషు భక్తి ర్వామ భగవద్విభూతిత్వానుసంధానాత్మికా. ౩౪

(ఇతితి.) సూక్తయా మధురయా శర్వయా శర్వాజ్ఞా, అభినందిత స్తం ముని మాహ.

౪౯

ఉక్తి మేవాహ ద్వాభ్యాం (కామ మితి.) విభౌ భగవతి, కామం నితరాం శ్రోతృజ్ఞాం పుజ్యావహం యశః త్రైకాలికం భూతాదికాలత్రయగోచరవస్తుజ్ఞానం బ్రహ్మవిజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూప రూపాదిగోచరం విజ్ఞానం, విరక్తిమత్ విరక్తియుక్తమ్.

౩౬—౩౭

(ఏవ మితి.) స త్ర్యక్ష ప్రిలోచన ఈశ్వరః రుద్రః మునయే వరాః దత్వా అమునా మునినా య త్పురా అనుభూతం త త్కర్మ భగవన్మాయాదర్శనాత్మకం కర్మ, దేవ్యై శర్వాజ్ఞై కథయ న్మగాత్ జగదు.

౫౦

సోఽవ్యవాస్తవ మహాయోగమహిమా భార్గవోత్తః.

విచర త్యధునా వ్యధా హరా వేకాంతితాం గతః.

౬౯

అనువర్ణిత మేత త్రే మార్కండేయస్య ధీమతః.

అనుభూతం భగవతో మాయావైభవ మద్భుతమ్.

౭౦

ఏత త్కేచి దవిద్వాంసో మాయాసంస్కృతి మాత్మనః

అనాద్యావర్తితం నృణాం కాదాచిత్కం ప్రచక్షతే.

౭౧

య ఏవ మేత ద్భృగువర్య వర్ణితం రథాజ్ఞపాణే రనుభవభావితమ్,

సంశ్రావయే త్సంకృణుయా దుతాపుభౌ తయో ర్న కర్మాశ్రయసంస్కృతి ర్భవేత్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.

దశమోఽధ్యాయః.

(సోఽపీతి.) భార్గవోత్తమో మార్కండేయః అవాస్తవః మహాయోగవైభవో. యేన స్య హరౌ భగవ త్యేకాంతితాం అనన్యప్రయోజనభక్తిమత్త్వం గతోఽధునాఽపి చరతి అద్ధా స్ఫుటం నాత్ర సంశయ ఇతి భావః.

౭౯

ఉపసంహరతి (అనువర్ణిత మితి.) యత్ మార్కండేయస్య తేనానుభూత మద్భుతం భగవతో మాయాయా అశ్చర్యతే. రైభవం త త్రే తుభ్య మనువర్ణితమ్.

౮౦

ప్రసంగా న్మార్కండేయస్య కాదాచిత్కమాయావైభవదర్శనవ జ్ఞీవస్యాపి సంసారః పూర్వ మవిద్యమాన ఏవ కదాచి ద్భృగువన్మాయయా భవతీతి కేషాంచి స్మృతం ప్రతిక్షిపతి. కేచి దవిద్వాంసః సంసారానాదిత్వానభిజ్ఞాః నృణాం జీవానా మాత్మనో భగవతో మాయయా సంస్కృతిం కాదాచిత్కం యథా తథా ప్రచక్షత ఇత్యనువాదః, తద్దర్శయతి ఏతదనాద్యావర్తిత మితి సంసరణ మిత్యధ్యాహార్యం ఏతత్సంసరణం అవాదితయా ఆవర్తితం పరివర్తితం భవతి అన్యథా “న కర్మావిభాగా దిత్యాద్యధికరణ విరోధా దితి.”

౮౧

ప్రకృతమార్కండేయచరిత్రావణఫల మాహ (య ఇతి.) భృగువర్యస్య మార్కండే యస్య వర్ణితం వృత్త మిత్యర్థః. కథంభూతం రథాంగపాణే ర్భగవతః అనుభావేన భావితం యః సంశ్రావయే ద్యశ్చ కృణుయా త్తయో రుభయోః కర్మాశ్రయా కర్మవిమిత్తా సంస్కృతి ర్న భవేత్.

౮౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావరరాకానుదాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీతైలగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలపరివయప్రసన్నతత్సాక్షిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ—

అథేమ మర్థం పృచ్ఛామో భవంతం బహువిత్తమమ్.

సమస్తతంత్రరాధాస్తే భవా న్భాగవత తత్త్వవిత్.

౧

తాంత్రికాః పరిచర్యాయాం కేవలస్య శ్రియః పతేః.

అఙ్గోపాఙ్గాయుధాకల్పం కల్పయంతి యథైవ యైః

౨

తన్నో వర్ణయ భద్రం తే క్రియా యోగం బుభుత్సుతామ్.

యేన క్రియానై పుణేన మర్త్యో యాయా దమర్త్యతామ్.

౩

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఇత్థం పరివృష్టం మార్కండేయవృత్తాంత మనువర్ణ్య కృత్స్నప్రబంధార్థ ముపసంజిహీద్ధుం సూత మాలక్య నిమిజాయ స్తేయభగవదుద్ధవనంవాదాదిముఖే నోక్తే భగవత్పుజాత్మకకర్మయోగే సమా రాధ్య భగవదంగోపాంగాశ్రభూషణాద్యభిమంతవ్యాని తత్త్వాని బుభుత్సుః పృచ్ఛతి (అథేతి.) ఇమం వక్ష్యమాణ మర్థం వస్తు బహువిత్తమత్వ మేవ ప్రపంచయతి (సమస్తేతి.) హేభాగవత భవాన్ సమస్తతంత్రాణాం పురాణపందరాత్రాదీనాం యో రాధ్ధాంత స్తస్మిన్ తత్త్వవిత్.

౧

కోఽసావర్థ ఇత్యత స్త మాహ (తాంత్రికా ఇతి.) కేవలస్య కేవలశుద్ధసత్వమయదివ్య విగ్రహస్య శ్రియఃపతేః పరిచర్యాయాం తాంత్రికాః భగవదారాధనాత్మకంత్రపరినిష్ఠాః యథైవ యై స్తత్త్వైః అంగోపాంగా యథాకల్పం, అంగాని పాణిపాదాదీని ఉపాంగాని హృదయాదీని ఆయుధాని సుదర్శనాదీని ఆకల్పాః భూషణా తేషాం ద్వంద్వైక్యం త త్కల్పయంతి యత్తత్త్వాభిమానిదేవతా త్వేన ధ్యాయంతీతి యత్ తదేత న్నోఽస్మాకం వర్ణయ కథంభూతానాం క్రియా యోగం భగవదారాధనా త్మకక్రియా యోగాపేక్షితం బోద్ధ మిచ్ఛతాం కిం తత ఇత్యత్రాహ (యేనేతి.) యేన క్రియానై పుణ్యేన తత్త్వాత్మకాంగాదికల్పవోపేతరూపేణ క్రియాకౌశలేన అమర్త్యతాం జరామరణాద్యతీతతాం ముక్తిం యాయా త్రాప్నుయాత్.

౨—౩

మాత ఉవాచ —

నమస్కృత్య గురూ స్వక్ష్యే విభూతీ రైష్ట్రవీ రపి,
యా వేదాగమతంత్రాభ్యా మాచారైః పద్మజాదిభిః.

౪.

మాయాద్యై ర్నవభి స్రత్వై స్సవికారై శ్చ యో విరాట్,
నిర్మితో దృశ్యతే యత్ర సచిత్కే భువనత్రయమ్.

౫

ఏతద్యై పౌరుషం జూషం భూః పాదౌ ద్యౌ శ్శిరో నభః,
నాభి స్సూర్యోఽక్షిణీ నాసే వాయుః కరో దిశః ప్రభో.

౬

ప్రజాపతిః ప్రజనన మపానం మృత్యు రీక్షితుః,
తద్భూహవో రోకపాలా మన శ్చన్ద్రో భువో యమః.

౭

తద్వర్ణయతుం ప్రతిజానీతే (నమస్కృత్యేతి.) నైష్ట్రవీః విష్వస్యాదిభి రభిమంతవ్యాః
విభూతీ నైష్ట్రభూతీ రహం వక్ష్యే తా వినిష్ఠి పద్మజాదిభిః బ్రహ్మనారదాదిభి రాచారైః వేదరూప
ఆగమః తంత్రం పంచరాత్రం తాభ్యాం పంచమ్యంత మిదం యాః విభూతయో విజ్ఞాతా ఇతి శేషః. ౪

తావద్బ్రహ్మాండం భగవద్విగ్రహాభిమంతవ్య మిత్యాహ (మాయాద్యై రితి.) మాయాసంజ్ఞా
ప్రకృతిః, మహా అహంకారః భూతాని పంచ కాల శ్రేణి నవభి స్రవికారైః ఏతద్వికారసహితైః
తత్వైః వికారశబ్దే నై కాదకేంద్రియాణి సంపతన్మాత్రాణి చ వివక్షితాని నిర్మితో యో విరాట్
బ్రహ్మాండం దృశ్యతే కాస్త్రేణ జ్ఞాయతే యత్ర యస్మి విరాజి సచిత్కే సజీవే భువనత్రయం
దృశ్యతే.

౫

ఏతత్ బ్రహ్మాండం పౌరుషం పరమపురుషసంబంధిరూపం, సర్వత్ర సామానాదికరణ్య
మభిమాన్యభిమంతవ్యయో రభేదవివక్షేపిబంధనం భగవద్విగ్రహాభిమంతవ్యం బ్రహ్మాండ మిత్యర్థః.
ఏవ మగ్రేఽపి ఏత దేవ విభజ్య దర్శయతి (భూరిత్యాదినా) భూశబ్దేన తలాదిభి స్సహ సప్తలోకా
వివక్షితాః సభోనాభిః.

౬

ప్రజాపతిః ప్రజననం మేధ్రం ఈక్షితుః పరమపురుషస్య మృత్యు రపానం గుదం యమో,
భ్రువో భ్రూరితే.

౭

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యాహాద్యభివర్ణనముట్టః)

అజ్ఞోత్తరోఽధరో లోభో దంత్ర జ్యోత్సాన్ని స్మయో భ్రమః.

రోమాణి భూరుహా భూమ్నో మోఘాః పురుషమూర్ధజాః.

౯

యావా సయం వైపురుషో యావత్కా సంస్థయా మితః.

తావా నసా మహి మహా స్పురుషో లోకసంస్థయా.

౯

కౌస్తుభవ్యపదేశేన స్వాత్మజ్యోతి ర్భిభ ర్త్యజః.

తత్ప్రవ్యాపిని సాక్షి చ్ఛ్రీవత్స మురసా ప్రభుః.

౧౦

స్వమాయాం వనమాలాఖ్యాం నానాగుణమయీం దధత్.

ఉత్తరః ఉత్తరోష్ఠః లోభ స్తద్ధరోష్ఠః జ్యోత్సాన్ని. దంతాః భ్రమః భూమ్నః పరమాత్మన స్మయః స్మితం భూరుహా వృక్షైః, రోమాణి మేఘాః, పురుషస్య పరమపురుషస్య మూర్ధజాః కేశాః. ౯

అనుక్త మశ్య దప్యేవ మూహ్యా మిత్యాహ (యావా నితి.) అయం వ్యప్తిపురుషః. యావా యావదవయవా యావత్కా స్వమానతః సప్రవితప్తిపరిమాణయా సంస్థయా అవయవసంస్థానేన మితః ఆసౌ మహా పురుషః పరమపురుషోఽపి లోకసంస్థాయా లోకాభిమానిదేవతాత్మకవాదాద్యవయవసంస్థానేన తావదవయవా మానం త్వారాధకబుద్ధ్యనుగుణ మితి భావః. ౯

తదేవ మంగోపాంగాద్యభిమంతవ్యాని తత్త్వానీత్యుక్త్యై. అథ భూషణాద్యభిమంతవ్యాన్యాహ (కౌస్తుభవ్యపదేశేనేత్యాదిహ.) అజః పరమపురుషః కౌస్తుభవ్యాజేన స్వాత్మజ్యోతి ర్భిభ ర్తి స్వాత్మజ్యోతిః స్వకేశభూతం జ్ఞానాకారం చిదాత్మస్వరూపం. కౌస్తుభో జీవవర్గాభిమానీ దేవతేత్యర్థః. తత్ప్రభా జీవస్య ప్రభా ధర్మభూతజ్ఞాన మిత్యర్థః. వ్యాపిని విఖీన తాం ప్రభు ర్భగవా ఉరసా శ్రీవత్సం బిభర్తి శ్రీవత్స ప్రప్రభాభిమానిదేవతేత్యర్థః. పురాణాంతరవిరోధ స్తు శ్రుతివైవిధ్య సంభావనయా తస్మాదతయా పరిహర్తవ్యః. ౧౦

నానాగుణమయీం పంచభూతాఖ్యకార్యావస్థాం భూతపంచకమయీం స్వమాయాం వైషమ్యా వస్థవత్వాదిగుణత్రయమయీం వా ప్రకృతిం వనమాలాఖ్యాం దధత్ బిభ్రాజః అఖ్యాశబ్దః పూర్వవ దధేద

- వాస శృన్వోమయం పీతం బ్రహ్మసూత్రం త్రివృ త్స్వరమ్. ౧౧
- బిభర్తి సాంఖ్యయోగం చ వేదో మకరకుణ్డలే. ౧౨
- మౌలిం పదం పారమేష్ఠ్యం సర్వలోకాభయంకరమ్ ౧౩
- అవ్యాకృత మనంత్రాఖ్య మాననం యదదిష్ఠితమ్,
ధర్మజ్ఞానాదిభి ర్యుక్తం సత్యం పద్మ మిహోచ్యతే. ౧౪
- ఓజస్సహోబలయుతం ముఖ్యతత్త్వం గవాం దధత్
అపాం తత్త్వం దరవరం తేజస్తత్త్వం సుదర్శనమ్. ౧౫
- నభోనిభో నభస్తత్త్వ మసిం చర్మతమోమయమ్,
కాలరూపం ధను శ్చార్ణం తథా కర్మమయేషుదిః. ౧౬

వివక్షిప్తాయకః. పీతం విశంగం వాసో వస్త్రం ఛందోమయం గాయత్రాదిచ్ఛందోమయం వాసో
ఛందోభిమానినీ దేవతేశ్వర్యః. త్రివృత్తి త్రిమాత్రం అకారోకారమకారాత్మకం నా స్వరం ప్రణవం
బ్రహ్మసూత్రం బిభర్తి. ౧౧

సాంఖ్యం చ యోగ శ్చేతి ద్వంద్వైక్యం తద్వేద శ్చేక్యభేద మకరకుండలే సర్వలోకోత్తరం
పారమేష్ఠ్యం పదం బ్రహ్మలోకం మౌలిం కిరీటం బిభర్తి. ౧౨

య ద్యేన పరమపురుషే జాదిష్ఠిత మనంతాఖ్యం కేషాఖ్య మాననం అవ్యాకృతం మూల
వ్రకృతిః య త్సత్త్వం విశుద్ధం సత్త్వం తద్ధర్మజ్ఞానాదిభి ర్యుక్తం పద్మ ముచ్యతే. ఆదిశబ్దేన వైరాగ్యై
శ్వర్యా ధర్మాజ్ఞానా వైరాగ్యానైశ్వర్యవిమలోత్కర్షణీ జ్ఞానాక్రియాయోగా ప్రహస్య సత్యేశానానుగ్రహ
స్సంగృహ్యంతే. ౧౩

ఓజః ఇంద్రియశక్తిః సహో మనశ్శక్తిః బలం దైహికం తై ర్యుతం ముఖ్యం తత్త్వం
ముఖ్యప్రాణః, ప్రాణో వై ముఖ్య ఇతి శ్రుతేః ఓజ ఆదీనాం ప్రాణాయత్తత్త్వ త్త్వ తద్వ్యుక్తత్త్వం
తదేవ గదాం దధత్ యద్వా. ముఖ్యతత్త్వం ప్రథమోత్పన్నతత్త్వం మహాత్తత్త్వం బుద్ధి రితి యావత్
“మహా నైస్వి బుద్ధిలక్షణ” ఇత్యాదిస్మృతేః తస్యాం ప్రసృతాయా మే వౌజఃప్రభృతీని భవంతీతి తస్యా
వైద్యుక్తత్త్వం అపాం తత్త్వం జలతత్త్వం దరవరః. శంఖః. ౧౪

నభోనిభో నభోన స్పీలతమ ర్భగవాన్ నభస్తత్త్వ మసిం బద్ధం, తమోమయం భేటం దధ
దిత్యనుష క్తేనాన్వయః. శార్ణం నామ ధనుః కాలరూపం కాలాభిమానిధను రిత్వర్యః. తథా కర్మమయః
ఇషుది ర్భాణకోశో యస్య సః. ౧౫

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యాహద్యభివర్ణనమట్టః)

ఇంద్రియాణి శరా నాహు రాకూతీ రవ్య స్కందనమ్,
తన్మాత్రా జ్యస్యాఽవ్యక్తి రింద్రియార్థాః క్రియామతాః

౧౬

మండలం దేవయజనం దీక్ష సంస్కార ఆత్మనః,
పరిచర్యా భగవత ఆత్మనో దురితక్షయః.

౧౭

భగవచ్ఛబ్దికబ్ధార్థం లీలాకమల ముద్వహాః,
ధర్మం యశ శ్చ భగ(వ)వాం శ్చామరవ్యజనే భజన్.

౧౮

ఆతపత్రం తు నైకుంతం ద్విజా (జ) దామాకుతోభయమ్.

(ఇంద్రియాణీతి.) హయా నశ్వాః ఆకూతీ ర్మనః. అవ్య పరమపురుషవ్య స్కందనం రథః యద్వా, ఆకూతీ ర్దేహత్యాభిమానో భగవద్రథ ఇత్యర్థః. అస్యాభివ్యక్తి రర్చనారే ష్వాహి తాంశ స్తన్మాత్రాణి ఇంద్రియార్థాః ఇంద్రియప్రయోజనాని ఇంద్రియవ్యాపారా ఇతి యావత్ తన్మాత్రా జ్యస్యాఽవ్యక్తి రితి శబ్దాదీనా ముక్తత్వాత్ తేఽవ్యక్రియాః తత్క్రియాభిమంతవ్యా ఇత్యర్థః. “ముద్రా త్వర్థక్రియాత్మతే”తి పాఠే ముద్రావరదాభయాదిముద్రాభిమానిదేవతా అర్థక్రియాత్మతాప్రయోజనతత్క్రియా స్వరూపతా త్వభిమంతవ్యా “ముద్రయాఽర్థక్రియాత్మతా” మితి పాఠే తయా తాం విభర్తీతి శేషః. ౧౬

మండలం తస్యాననస్థం పద్మాకారం మండలం దేవయజనం యజ్ఞభూమ్యభిమానిదేవతా ఆత్మనః యజమానవ్య యాగదీక్షసంస్కారః ప్రోక్షణావహతాది శ్చ భగవతః పరిచర్యా తయో రభి మానిదేవతాపరిచర్యేత్యర్థః. నైవ దురితక్షయాభిమానినీ. ౧౭

భగవచ్ఛబ్దిన్య య శ్చబ్దో భగవచ్ఛబ్ది స్తదవయవభూత స్తస్యార్థం జ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యం తల్లీ లార్థం కమలం తదభిమంతవ్యం లీలాకమల మిత్యర్థః. లీలాకమలాభిమంతవ్యం షాడ్గుణ్యం వా ఉద్వ హాః బిభ్రాణః భగవః హేభగవః ధర్మో యశ శ్చేత్యేతే చామరవ్యజనే అభజత్ ప్రాప్తవాన్ భగవాం శ్చేతి పాఠాంతరమ్. ౧౮

(ఆతపత్ర మితి.) ద్విజా ఇతి సంబోధనం ద్విజేత్యపి క్వచి శ్చాపః నిజధామేత్యపి పాఠః.

త్రివృ ద్వేద స్సువర్ణాభ్యో యజ్ఞం వహతి పూరుషం.

౧౯

అనపాయి న్యాత్మభూతా శ్రీ సాక్షి దాతృనః ప్రభా.

ఓష్యత్సేన స్తస్య భూతి ర్విదితః పార్షదాధిపః.

౨౦

నందాదయోఽపౌ ద్వాస్త్యా శ్చ తేఽణిమాద్యా హరే గ్గుణాః,

వాసుదేవ స్సంకర్షణః ప్రద్యుమ్నః పురుష స్స్వయమ్.

౨౧

అనిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మ స్మూర్తివ్యాహోఽభిధీయతే,

సవిశ్వ నైజనః ప్రాజ్ఞ స్తురీయ ఇతి వృత్తిభిః.

నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్మిన్ తద్వైకుంఠం నామ య నిజదామ తదాతపత్ర మభజ దితి సంబంధః. నైకుంఠాభిమానినీ దేవతా ఆతపత్ర మిత్యర్థః. యో యజ్ఞం యాజ్ఞారాధ్యం పరమపురుషం వహతి తద్వాహనభూత ఇత్యర్థః. కోఽసౌ సువర్ణాభ్యో గరుడః స త్రివృ ద్వేదః ఋగ్యజుర్సామత్రయాత్మక వేదః వేదాభిమానినీ దేవతా గరుడ ఇత్యర్థః.

౧౯

శ్రీ ర్లక్ష్మీః హరే రనపాయినీ శక్తిః తత్ర హేతుః సాక్షి త్పురమాత్మనః ఆత్మభూతా స్వభావః ధర్మభూతేతి యావత్. ప్రభేత్యస్య భాస్కరస్య యథేత్యాదిః యః పార్షదాధిపః సేనానీ ర్విష్య త్సేనః స తస్య స్మూర్తి ర్విగ్రహవిశేష ఇత్యర్థః.

౨౦

నందాదయోఽష్టౌ హరేః ద్వాపాలాః అణిమాద్యా గుణాః అణిమాద్యష్టైశ్చర్యాభిమానినోఽన్య దేవతా ఇత్యర్థః (వాసుదేవ ఇతి.) యో వాసుదేవఇత్యాది ర్మూర్తివ్యాహః స్మూర్తినమూహః స పరమపురుషః స్వయ మేవాభిధీయతే న తత్రాభిమాన్యభిమంతవ్యభావోఽస్తీత్యర్థః. బ్రహ్మ నిన్దితి సంబోధనం స ఇతి వాసుదేవాదివత్పుర్యా ర్తివ్యాహః వృత్తిభిః జాగరస్వప్నసుషుప్తిముక్త్యవస్థాభి ర్ఘో విశ్వ నైజనః ప్రాజ్ఞ స్తురీయః ముక్త ఇతి కథ్యతే. జీవ స్తదభిమానీ విశ్వాదిశబ్దై ర్జాగరాద్యవస్థావస్థితా జీవా ఉచ్యంతే. యద్యప్యేకైకస్యైవ జీవస్యావస్థా చతుష్టయాన్వయ స్తథాఽప్యేకైకస్యైవ తత్తదవస్థాయాం విశ్వాదిశబ్దై రన్వయహరః జాగరాద్యవస్థాప్రయుక్తవిశ్వాదినంజ్ఞకజీవాభిమానినోఽన్య వాసుదేవాయ ఇత్యర్థః. క్రమ స్త్యవివక్షితః తత్ర ముక్త్యవస్థాభిమానినీ దేవతా వాసుదేవః, సంకర్షణ స్తు స్వప్నావస్థస్య. ఇతరా వికరయో రిత్యాహ్యం తదేవాహ (అర్థేంద్రియే ఇతి.) అర్థశబ్దో బాహ్యేంద్రియై రధావభాసలక్షణ

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదకాదిత్యవ్యాహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అర్థేంద్రియాశయజ్ఞానై ర్భగవా న్పరిభాష్యతే.

౨౨

అజ్గోపాజ్గాయుధాకల్పై ర్భగవాన్ స్తవృతుష్టయమ్.

విభర్తి స చతుర్ముర్తి ర్భగవా న్నరి రీశ్వరః.

౨౩

ద్విజఋషభ స ఏవ బ్రహ్మయోనిః స్వయంద్యుక్

స్వమహిపరిపూర్ణో మాయయా చ స్వయైకత్.

సృజతి హరతి పాతీత్యాఖ్యాయాఽనావృతాక్షో

వివృత ఇవ నిరుక్త స్తత్పరై రాత్మలభ్యః.

౨౪

జాగరావస్థాపరః. ఇంద్రియశబ్దేన మనోవిషయేణ స్వప్నహేతునా స్వప్నావస్థా ద్యోత్యతే. మనస్సుపరతే వాసనామాత్రావశేషా సుషుప్త్యవస్థా ఆశయశబ్దేన జ్ఞాప్యతే. పరికుర్ధానవచ్చిన్నజ్ఞానము క్త్యవస్థా జ్ఞానశబ్దేన ప్రదర్శ్యతే తత్తదభిమానీ భగవాన్ పరిభాష్యత ఇత్యర్థః.

౨౧—౨౨

తదేవం తత్త్వాభిమానితయా నిరూపితై రంగాదిభి రైవశిష్ట్య మాహ (అంగేతి.) అంగో పాంగాయుధాకల్పై ర్విశిష్టో భగవాన్ వాసుదేవాదిచతుర్ముర్తిరధః తత్ప్రసిద్ధం చతుష్టయం సృష్టిస్థితి సంహారమోక్షైకత్వం విభర్తి నిర్వృణోతి. తత్రానిరుద్ధ సృజతి, ప్రద్యుమ్నః పాలయతి, సంకర్షణ స్సంహరతి, వాసుదేవో మోక్షయతీత్యర్థః.

౨౩

తస్యైతస్యైవ బ్రహ్మరుద్రాంతర్యామితయా స్రష్టృత్వసంహర్తృత్వే స్వావతారరూపేజ రక్షి తృత్వం చాహ (ద్విజఋషభేతి.) హేద్విజఋషభ ఏష భగవాన్ కోఽసౌ య స్వయమాయయా సృష్ట్యాదికం కరోతీతి హేతోః, ఆఖ్యాయా బ్రహ్మరుద్రాదిసంజ్ఞయా ఉపలక్షితః బ్రహ్మ స్వరూపేజ గుణై శ్చ విరతిశయబృహత్త్వయుక్తః యోనిః సర్వకారణభూతః స్వయంద్యుక్ స్వయం సర్వం యుగవ త్సృజే తృప్యతీతి తథా స్వయంప్రకాశో వా అనేనాచేతనవ్యావృత్తిః స్వమహిమైష్ట్యం పూర్ణః ఆవాప్తనమస్తకామః అనేన ముక్తనిత్యగుర్దజీవవ్యావృత్తిః తయోః పరిపూర్ణతాయా భగవత్సంకల్పాయ త్తిత్వేన స్వమహిమాయ త్వభావాత్. ఆనావృతాక్షః అనంకుచితజ్ఞానః అనేన బద్ధజీవవ్యావృత్తిః. ఇత్థం భూతం కిం సర్వై ర్మ జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ వివృత ఇవ గూఢ ఇవ నిరుక్తః “తం దుర్ధర్మం గూఢ మనుప్రవిష్టం గూఢాత్మా న ప్రకాశతే” ఇత్యాదిభి శ్చాస్మై ర్గూఢత్వేనోక్త ఇత్యర్థః. తస్మి కై రపి దుర్ధర్మ స్సృజి త్యత్రాహ తత్పరై స్తదుపానకై రాత్మనా యోగపరికుర్ధమనసా లభ్యః.

౨౪

శ్రీకృష్ణ కృష్ణుడు వృష్టిపూషావనీధు గ్రాజన్యవంశ దహనానపవర్గవీర్య.

గోవింద గోద్విజసురార్తిహరవతార తీర్థశ్రవ శ్రవణమగ్గళ పాహి భృత్యాః. ౨౫

య ఇదం కల్య ఉత్థాయ మహాపురుషలిక్షణమ్,

తచ్చిత్తః ప్రయతో జప్త్వా బ్రహ్మ వేద గుహాశయమ్. ౨౬

శౌనక ఉవాచ—

శుకో యదాహ భగవాన్విష్ణురాతాయ పృచ్ఛతే,

సౌర్యో గణో మాసి మాసి నానావహతి సప్తకః. ౨౩

తదేవం తత్తత్తత్వాత్మకభగవదజ్ఞాదీని నిరూప్య కృత్సప్తప్రబంధాద్, సుపసంహృతం
తావ త్స్వేష్టదేవతాం స్వకృతారణ్యే ప్రార్థయతే (శ్రీకృష్ణేతి,) ఇమాని నవ సంబోధనాని, తత్రాద్యేన
సర్వానందయత్మత్వం ద్వితీయేన సౌఖ్యేన తృతీయే సౌఖ్యేన కుటీయేన దుష్కృద్వివాకత్వం పఞ్చ
మేనాపారవీర్యత్వం, షష్ఠేన సర్వాదారత్వం సప్తమేన సాధువర్తతాత్మత్వం అష్టమేన పావనకీర్తియత్వం
నవమేనాత్మాదరణ శ్రోతవ్యత్వం వివక్షితం. కృష్ణోఽర్జున స్తస్య సఖే తథా అవన్యై ద్రుహ్యంతీతి తథా
తే రాజన్యా ఏవ వంశా వేషవ ప్రేషాం దహన యద్వా ఆవని, దుగ్రాజన్యానాం వంశః, సంతాన స్తస్య
దహన అనవసరగ్నిర్యేతి పాతః, ఆమరవంద్యవీర్యేతి పాతే పరత్వం వివక్షితం. గమాం ద్విజానాం
సురాజాం చక్షేం హరతీతి తథా అవతారో యస్య.

ప్రకృతభగవదజ్ఞాదివిరూపణప్రకరణకీర్తనపల మాహ (య జతి.) కల్గే ప్రాత రుత్తాయ య
 ఇదం మహాపురుషస్య లక్షణం చిహ్నుభూతజ్ఞోపాజ్ఞాదివిరూపణవరం ప్రకరణం తస్మి న్నరమపురుషే
 చిత్తం యస్య సః సమాహితేంద్రియ కృ య స్స జప్త్వా గుహళయం హృదయగుహళయస్థితం
 బ్రహ్మ వేద యథావ ద్విద్యాత్.

అత్ర క్షచి దిత్వా యుపమాప్తి ర్దృశ్యతే క్షచిన్నేచి ద్రష్టవ్యం. పున రుపసంజిహ్వా మాతక్ష్య
వాసుదేవాదిపూజాగ్రాహ్యైకే స్మారితాః సూర్యోపాసకాః పూజా సృజ్యచే దిజ్ఞాత్రేణ ప్రదర్శితాః
షిస్తరతో జుతుత్తుః పృచ్ఛతి (కుక ఇతి.) శ్చజ్ఞాతే విష్ణురాతాయ పరికితే య చాహ కిం తత్
సౌర్యః. సూర్యారాధకో గణః సప్తకః, సప్తానా మాదిజ్ఞానం నమూహాత్మకః, మావి మావి
నానాపహతి నానావింశతర్క పహతీతి యత్ తథా హ్యేవ ముక్తం వజ్ఞమే “తథానైః చ ఋషయో
గంధర్వా అప్సరసో నాగా గ్రామణ్యో యాతుధానా దేవా ఇత్యేతైకతో గణః సప్తపథుర్లక మావి
భగవంశం సూర్య మాత్మానం నానానామానం పృథక్జ్ఞామానః పృథక్స్కర్మభి ర్యంధ్వక ఉపాసక ఇతి. . .

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యాహాద్యభివర్ణనమట్టః)

తేషాం నామాని కర్మాణి సంయుక్తానా మధీశ్వరైః.

[బ్రాహ్మీ స శ్చ]ద్దధానానాం వ్యూహం సూర్యాత్మనో హరేః.

౨౮

సూత ఉవాచ —

అనాద్యవిద్యయా విష్ణో రాత్మాన స్సర్వదేహినామ్.

నిర్గుతో లోకతంత్రోఽయం లోకేషు పరివర్తతే.

౨౯

ఏక ఏవ హి లోకానాం సూర్య ఆత్మాఽఽదికృ ద్ధరిః.

సర్వవేదక్రియామూల మృషిభి ర్పహదోదితః.

౩౦

(తేషా మితి.) సప్తానాం సౌరగణానా మధీశ్వరై ర్నియుక్తానాం తత్తత్పతిభి ర్నత్రన్మా సాధికృతసూర్యై ర్నియుక్తానా మిత్యర్థః. ప్రతిమాసం సూర్యస్య జామభేదాభిప్రాయక మధీశ్వరై రితి బహువచనం. స్వాంతరాత్మభూతపరమాత్మోపాసనార్థం సూర్యస్యాపి తేషాం నామాంతరేణ గణమధ్యే ప్రవిష్టత్వా తదభిప్రాయకం వా ఆత ప్రేన సహైవ సప్త వక్ష్యంతే సూర్యాత్మనః సూర్యశరీరస్య హరే రుపాసకం తేషాం గణానాం వ్యూహం తన్నామాని కర్మాణి చ శ్రద్ధధానానాం నోఽస్మాకం బ్రాహ్మీతి సంబంధః.

౩౦

తత్ర వ్యూహోన్నిరూపయతుం తావ త్సూర్యస్య తత్త్వ మాహ (అనాద్యవిద్యయేతి.) సర్వ దేహినా మంతరాత్మనో విష్ణో ర్నియామ్యయా అనాద్యవిద్యయా అవీరహితయా జ్ఞానవిరోధిన్యా ప్రకృత్యా నిర్మితోఽయం సూర్యః లోకతంత్రః లోకయాత్రాప్రవర్తకః ఆత ఏవ లోకేషు పరివర్తతే పరివ్రమతి అనాద్యవిద్యయా నిర్మిత ఇత్యనేన సూర్యభిమ్మస్య ప్రకృతిపరిణామవిశేషాత్మకత్వ ముచ్యతే.

౩౧

తస్య టగవదాత్మకత్వం వదన్ లోకతంత్రా ముపపాదయతి యో లోకానా మాదికృత స్పృష్టికర్తా ఏకః అప్రితీయః స్వతుల్యవత్స్వంతరరహితః సర్వాంతరాత్మా హరిః స ఏవ సూర్యః హరి రేవ సూర్యశరీరకత్వేనావస్థిత ఇత్యర్థః. సర్వాసాం వేదక్రియాణాం మూలభూతః. వైదికక్రియా మూలత్వం కాలాచచ్చేదకతయాఽవగంతవ్యం. ఋషిభిః సరాశరాదిభిః బహుధా ద్వాదశకథా ఉక్తః.

౩౦

కాలో దేశః క్రియా కర్తా కరణం కార్య మాగమః
ద్రవ్యం ఫల మితి బ్రహ్మ న్నవదోక్తో యథా హరిః.

౩౧

మద్వాదిషు ద్వాదశసు భగవా న్కలరూపధృత్,
లోకతంత్రాయ చరతి పృథ గ్ద్వాదశభి ర్గణైః.

౩౨

ధాతా కృతస్థలీ హేతి త్వాసుకీ రథశ్చ స్మనే,
పుల స్త్రుస్తు మ్మురు రితి మధుమానం నయ స్త్వమీ.

౩౩

అర్యమా పులహో రథౌజాః ప్రహేతిః పుష్కకస్థలీ,
నారదః కచ్చనీర శ్చ నయ స్త్యేతే సృ మాధవమ్.

౩౪

తత్ర దృష్టాంత మాహ (కాల ఇతి.) హేబ్రహ్మ యథా హరి రేక ఏవ కాలాది
శరీరకత్వేన నవదా ఉక్తః, తద్వత్ తత్ర కాలో వసంతాదిః దేశః సమే యజేతే" త్యాద్యుక్తః. క్రియా
యాగాదిరూపాకరణంసాధనం కార్యం స్థాయికార్య మపూర్వాభ్యం ఆగమః ప్రమాణభూతో వేదః,
ద్రవ్యం వరుషురోదాకాది ఫలం స్వరాది "యయోక్తో బహుధా హరి" రితి పాతాంతరం. దేశకాలాది
ఫలకర్మంత మిదం సర్వం సాధనత్వేన చ సాధ్యత్వేన క్రియాంతర్యుతం ఏభి ర్విశిష్టా క్రియేత్కర్మ.
యయా క్రియయా హరి ర్నమాదోక్తః. ద్రవ్యాదిశరీరకత్వా దితి భావః.

౩౧

వివక్షిత మర్థం తావ త్సంగ్రహేణాహ (మద్వాది ప్రితి.) మద్వాదిషు చైత్రాదిషు ద్వాదశ
మాసేషు కాలరూపధృత్ కాలావచ్చేదకరూపధృత్ భగవా మ్మూర్త్యః లోకతంత్రాయ లోకయాత్రావిర్వా
హాయ పృథ గ్ద్వాదశభి ర్గణై స్సహ చరతి. ఏకైకస్మి న్మాసే ఏకైకో గణః ప్రతిగణం గణేన స్తు
సప్తసప్త యద్యపి షడ్భువో చతుర్థకోక్తాః తథాపి తత్ర ప్రధానా సప్త సప్తైవేతి త
ఏవాత్రోచ్యంతే.

౩౨

తే పున స్తే ప్రతిగణం సప్తగణేన ఇత్యత్రాహ (దాతేత్యాదినా.) ధాతా ఆదిత్యః, కృతస్థలీ
అపూరా హేతిః రాక్షసః వాసుకీ యుజంగః, రథశ్చత్ యక్షః హేమనే పులస్త్య ఋషిః, కుంబు
రుగ్గంధర్వః. త ఇత్యేవం సప్త మధుమానం నయంతి సస్వకర్మభి స్ఫుర్యం గమయంతీత్యర్థః.
మధుమాన మిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా.

౩౩

(అర్యమేతి.) అర్యమా సూర్యః పులహః ఋషిః రథౌజా యక్షః ప్రహేతి రాక్షసః,
పుష్కకస్థలీ అపూరా నారదో యక్షః కచ్చనీరో నాగః మాధవం వైశాఖమ్.

౩౪

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదకాదిత్యవ్యాహాద్యభివర్ణనముట్టః)

మిత్రోఽత్రః పౌరుషేయోఽథ తక్షకో మేనకా హహః

రథస్వన ఇతి హ్యేతే శుక్రమానం నయ స్త్యమీ.

౩౫

వసిష్ఠో వరుణో రమ్భా సహజన్య స్తథా హుహూః,

శుక శ్చిత్రస్వన త్తైచివ శుచిమానం నయ స్త్యమీ.

౩౬

ఇంద్రో విశ్వావసు శ్శ్రోతా ఏలాపుత్ర స్తథాఽజీరాః,

ప్రమౌచా రాక్షస శ్చర్యో నభోమానం నయ స్త్యమీ.

౩౭

వివస్వా సుగ్రనేన శ్చ వ్యామృ ఆసారణో భృగుః,

అనుష్ఠాచా శంఖపాలో నభస్యాఖ్యం నయ స్త్యమీ.

౩౮

పూషా ధనంజయో వాత స్సుషేణ స్సురుచి స్తథా.

మిత్రః సూర్యః అత్రః ఋషిః పౌరుషేయో రాక్షసః తక్షకో నాగః మేనకా అప్పరాః
హహః గంధర్వః రథస్వనో యక్షః శుక్రమానం జ్యేష్ఠం మానవమ్.

౩౫

వసిష్ఠః ఋషిః వరుణ స్సూర్యః రమ్భా అప్పరా సహజన్యో యక్షః హుహూః గంధర్వః
శుకో నాగః చిత్రస్వనో రాక్షసః శుచిమానం అషాఢమానమ్.

౩౬

ఇంద్ర స్సూర్యః విశ్వావసు ర్గంధర్వః శ్రోతా యక్షః ఏలాపుత్రో నాగః అజీరా ఋషిః
ప్రమౌచా అప్పరాః చర్యో రాక్షసః నభోమానం శ్రావణమానమ్.

౩౭

వివస్వాకా సూర్యః సుగ్రనేనో గంధర్వః వ్యామ్రో రాక్షసః ఆసారణో యక్షః భృగుః
ఋషిః అనుష్ఠాచా అప్పరాః శంఖపాలో నాగః నభస్యాఖ్యం భాద్రపదం మానవమ్.

౩౮

పూషా సూర్యః ధనంజయో నాగః వాతో రాక్షసః సుషేణో గంధర్వః సురుచిః ర్యక్షః,
మృతాచీ అప్పరాః గౌతమ ఋషిః తపోమానం మామమానం మాశక్రమవిత్తానం తు కూర్యోక్తా
దిత్యక్రమానుసారేణ. యద్వా మానక్రమో న వివక్షితః యథా గణినాం అభవా అర్థక్రమానురోధేన

ఘృతాచీ గౌతమ శ్చేతి తపోమానం నయన్త్యమీ.

౩౯

ఋతువర్షా భరద్వాజః పర్జన్య సేనజి త్తథా.

విశ్వ ఐరావత శ్చైచివ తపస్యాఖ్యం నయన్త్యమీ.

౪౦

అంశుమాన్ కశ్యప స్తార్క్ష్య ఋతసేన స్తథోర్వశీ.

విద్యుచ్చక్రతు ర్మహాశంఖ సుహౌమానం నయన్త్యమీ.

౪౧

భగ స్సూర్పరోఽరిష్టనేమి రూర్ణ ఆయు శ్చ పశ్చిమః.

కర్కోటకః పూర్వచింతిః పౌషమానం నయన్త్యమీ.

౪౨

త్వష్టా ఋచీకతనయః కమ్పలాశ్వ త్తిలోత్తమా.

బ్రహ్మపేతోథ కతజి ధృతరాష్ట్ర ఇషంభరాః.

౪౩

పూషేత్యాదిశ్లోకద్వయం తదనంతరశ్లోకద్వయా త్పరతో యోజ్యం. త్వష్టేత్యాదిశ్లోకద్వయం తు కత్పూర్వ శ్లోకద్వయా త్పూర్వం యోజ్యమ్.

౪౪

ఋతువర్షా రాక్షసః, భరద్వాజ ఋషిః. పర్జన్య సూర్యః సేనజి దవ్వరా, విశ్వో గంధర్వః ఐరావతో నాగః తపస్యాఖ్యం ఫాల్గునమ్.

౪౫

అంశుమాన్ సూర్యః కశ్యపఋషిః తార్క్ష్యో యక్షః ఋతుసేనో గంధర్వః ఉర్వశీ అప్పరా, విద్యుచ్చక్రతుః రాక్షసః మహాశంఖో నాగః మార్గశీర్షం నయంతి.

౪౬

భగః సూర్యః స్సూర్పరో రాక్షసః అరిష్టనేమిః గంధర్వః. ఉర్వో యక్షః ఆయుః ఋషిః కర్కోటకో నాగః పూర్వచిత్తి రప్పరా, పౌషమానమ్.

౪౭

త్వష్టా సూర్యః ఋచీకతనయో జమదగ్నిః ఋషిః కమ్పలాశ్వో నాగః, తిలోత్తమా అప్పరా, బ్రహ్మపేతో రాక్షసః ఋతజి ద్యక్షః. ధృతరాష్ట్రో గంధర్వః ఇషంభరాః ఏతే ఆశ్వినమాస విర్యాహకాః.

౪౮

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వారకాదిత్యవ్యాహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

విష్ణు తత్వతరో రమ్భా సూర్యవర్చా శ్చ సత్యజిత్.

విశ్వామిత్రో మఖాపేత ఊర్జమానం నయ స్త్యమి

౪౪

ఏతా భగవతో విష్ణో రాదిత్యస్య విభూతయః.

స్మరతాం సంధ్యయో ర్నృణాణాం హర స్త్యంహ్మా దినేదినే.

౪౫

ద్వాదశ స్వపి మాసేషు దేవోఽసౌ షడ్వి రస్య వై.

చర స్సమంతా త్తనుతే పరత్రేహ చ పన్మతిమ్.

౪౬

సామర్గ్యజుర్వి స్తల్లింగై ర్మషయ స్సంస్తువ స్త్యముమ్.

గంధర్వా సం ప్రగాయంతి నృత్య స్త్యప్సరసోఽగ్రతః.

౪౭

విష్ణు రాదిత్యః అశ్వతరో నాగః రమ్భా అన్నరాః, సూర్యవర్చా గంధర్వః సత్యజి ద్యక్షః విశ్వామిత్రః ముఖాపేతో రాక్షసః ఊర్జమానం కార్తికమానమ్.

౪౪

వ్యాహనమూహ ముపసంహరణ తత్స్మరణపరి మాహ (ఏతా ఇతి.) హేవిప్ర ఆదిత్యస్య ఏతాః సమాఖ్యాతాః, విభూతయః సంధ్యయోః స్మరతాం నృణాం అంహః సాపం హరంతి.

౪౫

అత్రే షాం పృథక్కర్మాణ్యాహ త్రిభిః, (ద్వాదశ స్వపీతి.) అసౌ వాదిత్యరూపో దేవః ద్వాదశ స్వపి మాసేషు ఏవి రుక్తైః షడ్విః, ప్రతిగణ మాదిత్యేన విసా షడ్వపంతీతి షడ్వి రిత్కుక్తం. తేన సహ సప్త భవంతీతి తదభిప్రాయేణ "నానా వహతి సప్తక" ఇత్కుక్తం పురస్తాత్ యద్వా వాంఛింకగణేన సహ సప్తత్య మితి తేన విసాఽత్ర షడ్వి రిత్కుక్తం, ప్రతిగణ మాదిత్యకీర్తనం తు నామభేదవివక్షయా ప్రాధాన్యవివక్షయాగ్నేవా విగ్రహాంతరేణ స్వాంతరాత్మభూతభగవదుపాసకత్వవివక్షయా వేతి విభావనీయం, సమంతా త్సరిత శ్చరణ అన్య జనన్య ఇహ లోకే పరత్ర చ లోకే సర్గతిం శుభాం గతిం, తనుతే పన్మతి మితి సాతే ఇహాముత్ర శ్రేయోవిషయాం మతిం తనుత ఇత్యర్థః.

౪౬

సామఖిః, ముగ్ధి ర్యజుర్వి శ్చ తల్లిజైః సూర్యప్రకాశకై రముం సూర్య మృషయః.

౪౭

స్తునంతి.

ఉన్నహ్యంతి రథం నాగా గ్రామణ్యో రథయోజకాః

చోదయంతి రథం పృష్ఠే నైర్మతా బలకాలినః

౪౮

వాలఖిల్యా నృహస్రాణి షష్ఠి ర్భూహర్షయోఽమలాః.

పురతోఽభిముఖా యాంతి స్తువంతి స్తుతిభి ర్విభుమ్.

౪౯

ఏవం హ్యనాదినిధనో భగవా న్హరి రీశ్వరః.

కల్పే కల్పే స్వ మాత్మానం వ్యూహ్య లోకా నవ త్యజః.

౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంసాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.

ఏకాదశోఽధ్యాయః.

నాగా రథ మున్నహ్యంతి దృఢం బద్ధంతి. గ్రామణ్యో యజ్ఞః నైఋతా రాక్షసాః పృష్ఠే
పశ్చాద్రథం చోదయంతి గమయంతి.

౪౮

(వాలఖిల్యా ఇతి.) పురతోఽభిముఖం సూర్య మావృత్య స్థిత్యా తేన నహ యాంతి గచ్ఛంతి.
విభుం సూర్యం స్తుతిభిః, స్తువంతి స్తుతిః. కుర్వంతి చేత్యర్థః.

౪౯

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి.) అనాదినిధనః ఆద్యంతరహితః. నిత్యోఽజో భగవా నిత్యం
ప్రతికల్పం స్వ మాత్మానం ప్రకృతిపురుషశరీరకం స్వమాత్మానం వ్యూహ్య ద్వాదశంగణరూపేణ విభజ్య
లోకా న్నయతి స్వే స్వే కర్మణి ప్రవర్తయతి.

౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీకై లగురోః సుతేన

తచ్ఛరణకమలసరిభయప్రసన్నతత్పుక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

నమో ధర్మాయ మహతే నమః కృష్ణాయ వేదసే,
బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్కృత్య ధర్మా న్సక్ష్యమి శాశ్వతామ్. ౧

ఏత ద్యః కథితం విప్రా విష్ణో శ్చరిత మద్భుతమ్,
భవద్వి ర్య దహం పృష్టో నరాణాం పురుషోచితమ్ ౨

అత్ర సంకీర్త్యతే సాక్ష త్సర్వపాపహరో హరిః,
నారాయణో హృషీకేశో భగవా న్నాత్వతాం పతిః. ౩

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

తదేవం కార్త్యేన్నన శాంతాం బుభుక్షు మారక్ష్య సుఖగ్రహణాయాదితః. ప్రబంధార్థాన్
సంగ్రహే శానుక్రమిష్యం ప్రావ దస్య ప్రబంధరూపస్య మహావాక్యస్యార్థో నారాయణ ఏవ వేదాంత
వేద్యో జగత్కారణభూతో బ్రహ్మకల్పాధీదేయ ఇతి వక్తుం న్యగురుదేవతానమస్కారపూర్వకం
ప్రతిజానీతే (నమ ఇతి.) కృష్ణకర్ణేనాత్ర భగవా న్నారాయణో బాదరాయణో వా వివక్షితః, తత్రాద్యే
ధర్మాయ సిద్ధరూపధర్మాయ కృష్ణాయ ద్వితీయే ధర్మప్రస ర్తకాయ కృష్ణాయ భగవద్భక్తిలక్షణధర్మాయ
చేతి వా వేదసే బ్రాహ్మణే చతుర్ముఖాయ బ్రాహ్మణేభ్యో నారదబాదరాయణశ్రీకుకాచిభ్యః, శాశ్వతావ
విచ్ఛిన్నోపదేశపరంపరాప్రాప్తాః ధర్మాన్ ఏతత్సృజంధప్రతిపాద్యాః భాగవతధర్మాః సక్ష్యమి
సంగ్రహేణేతి శేషః. ౧

మహావాక్యార్థ మాహ (ఏత దితి.) ఏత త్కథితం పరమద్భుతం పురాణం విష్ణో శ్చరితం
చరిత్రప్రతిపాదకం, తద్విశిష్ట య త్సృతిహం భవద్వి, పృష్టః య చ్చ నరాణాం జీవానాం పురుషో
చితం పురుషత్వే మనుష్యత్వే సతి ఉచితం శ్రవణాదియోగ్యమ్. ౨

విష్ణో శ్చరిత్రత్వ మేవోపపాదయతి .(అత్రేతి.) అత్ర పురాణే శ్రవణమాత్రేణ సర్వాణి
పాపాని హరంతి తథా హరి రాశ్రితబంధహరః, ఇంద్రియాదీశః, భగవాన్ షాద్గుణ్యపరిపూర్ణః
భక్తపాలకో నారాయణః కీర్త్యతే. ౩

య చ్చ బ్రహ్మ పరం గుహ్యం జగతః ప్రభవాప్యయమ్.

జ్ఞానం చ సాధూపాఖ్యానం ప్రోక్తం విజ్ఞానసంయుతమ్.

భక్తియోగ సమాఖ్యాతో వైరాగ్యం చ తదాశ్రయమ్.

పారీక్షిత ముపాఖ్యానం నారదాఖ్యాన మేవ చ.

ప్రాచ్యోపవేశో రాజర్షే ర్విప్రశాపా త్పరీక్షితః.

కుకన్య బ్రహ్మర్షభస్య సంవాద శ్చ పరీక్షితా.

యోగధారణయోగ్యాంతి స్సంవాదో నారదాజయోః.

అవతారానుగీతం చ సర్గః ప్రాధానికోఽగ్రతః.

విదురోద్ధవసంవాదః క్షత్రమైత్రీయయో స్తతః.

త మేవ విజిహ్వ (య దితి.) గుహ్యం వేదాంతరహస్యం జగతః ప్రభవాప్యయం (ప్రభవ త్యస్మాదితి ప్రభవం అప్యేత్యస్మిన్నిత్యవ్యయం తచ్చ తచ్చ తత్సృష్టిసంహారకారణమిత్యర్థః. అథవా అవాంతరవాక్యార్థా ననుక్రమిష్యం స్తావ త్ప్రభవస్కంధార్థా ననుక్రమతే ద్వ్యాభ్యామ్ (జ్ఞాన మితి.) అతేత్యనుషజ్యతే. సాధూపాఖ్యానం సాధూనాం భవతా ముపాఖ్యానం ప్రశ్నాత్మక ముపాఖ్యానం విజ్ఞాన సంయుతం జ్ఞానం చ ప్రోక్తం తత్ర జ్ఞానం ప్రకృతిపురుషవివేచనాత్మకం, విజ్ఞానం పరమాత్మస్వరూప గుణవివాదాత్మకమ్.

తదాశ్రయం భక్తియోగాజ్ఞం వైరాగ్యం చ సమాఖ్యాతమ్. పారీక్షితం పరీక్షిజ్ఞానాదిః. తావ త్తత్ప్రస్తావాయ నారద పాఖ్యానం చ రాజర్షేః. పరీక్షితో విప్రశాపా త్ప్రాచ్యోపవేశ శ్చ వ్యాఖ్యాతకర్ణ ప్యానుషక్తస్య యథాయోగ్యలిజ్ఞేన విసరిణతస్య ప్రథమా నై స్సంబంధః.

అథ ద్వితీయస్కంధార్థా ననుక్రమతి సార్ధేన (కుకన్యేత్యాదిసా.) బ్రహ్మర్షభస్య బ్రాహ్మణో త్తమస్య కుకన్య పరీక్షితా సహ సంవాద ఇతి కృత్స్నస్కంధార్థః. తదవాంతరార్థానాహ యోగధారణ యేతి. ఉత్కాంతిః అర్హిరాదినా గతిః నారదాజయోః నారదపతుర్ముఖయో స్సంవాదః.

తత్రాప్రవతారాణాం అనుగీతం అనువర్ణనం అనుదరిత మితి పాఠే అవతారా స్తదనుదరితం చ అగ్రతః వ్యష్టిస్సృష్టేః పూర్వం ప్రాధానికః. ప్రాకృతః సర్గః మహాదాదీతత్త్వసర్గః, అథ తార్తీయా నర్థా ననుక్రమతి పద్మీః. విదురోద్ధవసంవాద ఉత్పాదితమితీయకురీయస్కంధద్వయస్వరూప ప్రదర్శనమ్.

(భాగవతమహావ్యక్తదాన ప్రకంసాద్యభివర్ణనపుట్టః)

పురాణసంహితా ప్రకౌఞ్చ మహాపురుషసంస్థితిః.

తతః ప్రాకృతిక స్సర్గ స్సప్త వైకృతికా శ్చ యే.

౮

తతో బ్రహ్మాంధసంభూతి ర్వైరాజః పురుషో యతః

కాలస్య సూక్ష్మస్థూలస్య గతి స్సత్త్వసముద్భవః.

౯

భువ ఉద్ధారణాఽమౌదే ర్నిరణ్యాక్షవదో యతః.

ఊర్ధ్వతిర్యగధస్సర్గో రుద్రసర్గ స్తతేవ చ.

౧౦

అర్ధనారీ నరస్యాథ యత స్స్వామిభువో మనుః.

శతరూపా చ యా శ్రీణా మాద్యా ప్రకృతి రుత్తమా.

౧౧

సంతానో ధర్మపత్నీనాం కర్తమస్య ప్రజాపతేః.

పురాణాత్మికా యా సంహితా తస్యాః ప్రశ్నః. తదర్థప్రశ్నః. మహాపురుషస్య భగవతః. సంస్థితిః. సమ్యక్ ప్రలయేఽవస్థానం ప్రాకృతికః ప్రకృతిగుణజ్ఞేభిత్వకః. తతో వైకృతికాః సప్త మహాదక్కారభూతపఞ్చకాత్మకా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యర్థః.

౮

తత ప్రేభ్యో వైకృతికేభ్యః. బ్రహ్మాండ సౌత్వత్వత్తిః (తద్విశేషస్థి) యతో యత్ర బ్రహ్మాండే వైరాజః పురుషః. చతుర్ముఖో జాత ఇత్యర్థః. స్థూలసూక్ష్మస్య పరమాణ్వాదివత్పరాంత సూక్ష్మస్థూలరూపేణావస్థితస్య కాలస్య గతిః సర్వేషాం సత్త్వానాం వ్యష్టిభూతానాం ఉత్పత్తిః.

౯

అమౌదే ర్భువ ఉద్ధారణా ఉద్ధరణం. ఊర్ధ్వతిర్యగధస్సర్గః దేవతిర్యగధోలోకసర్గః.

౧౦

అర్ధాభ్యాం నారీ నర శ్చ తయో స్సమాహార స్త తస్య సర్గః. తద్విశేషస్థి. యతః యత్ర నారీనరే స్వామిభువో మనుః తస్య యా వత్నీ శతరూపా శ్రీణా మాద్యా ప్రకృతి రాకృతిః. అత ఏవోత్తమా తస్య నారీనరస్య సర్గ ఇతి సంబంధః.

౧౧

తతః కర్తమస్య ధర్మపత్నీనా మితి బహువచనం పూజాభిప్రాయకం. ధర్మపత్న్యా

అవతారో భగవతః కపిలస్య మహాత్మనః,
దేవహూత్యా శ్చ సంవాదః కపిలేన చ ధీమతా. ౧౨

నవబ్రహ్మసముత్పత్తి ర్దక్షయజ్ఞవినాశనమ్,
ద్రువస్య చరితం పశ్చాత్పుతోః ప్రాచీనబర్హిషః. ౧౩

నారదస్య చ సంవాద స్తతః ప్రైయవ్రతో ద్విజాః,
నాభే స్తతోనుచరితం భరత స్యార్షభస్య చ. ౧౪

తతో ద్వీపసముద్రాదివర్షనద్యుపవర్ణనమ్,
జ్యోతి శ్చక్రస్య సంస్థానం పాతాలనరకస్థితిః. ౧౫

దక్షజన్మవ్రచేతోభ్య స్తత్పుత్రీణాం చ సంస్థితిః,
యతో దేవాసురనరా స్తిర్యజ్ఞాగణగాదయః. ౧౬

త్వాష్ట్రస్య జన్మనిధనం పుత్రయో శ్చ దితే ర్ద్విజాః,
దైత్యేశ్వరస్య చరితం వ్రహ్మదస్య మహాత్మనః. ౧౭

దేవహూత్యాః, సంతానః కలాఽనసూయాదినవకన్యకారూప స్సంతానః తథా. కపిలాఖ్యస్య భగవతోఽవతారః కపిలేన సాకం దేవహూత్యా న్సంవాదః. ౧౨

అథ చతుర్థార్థా ననుక్రామతి (నవబ్రహ్మసముత్పత్తి రిత్యాదినారదస్య చ సంవాద ఇత్యంతేన) పశ్చిమార్థా ననుక్రమతే, ప్రైయవ్రత ఇత్యాదినా పాతాలనరకస్థితి రిత్యంతేన. ద్విజా ఇతి సంబోధనం, ప్రైయవ్రతః ప్రియవ్రతవృత్తాంతః, ఆర్షభస్య భరతస్య చానువరిత మితి సంబంధః. ౧౩-౧౪

ద్వీపాదీనా ముపవర్ణనమ్. ౧౫

షాష్ఠా న్ధా ననుక్రామతే (దక్షజన్మేతి.) తత్పుత్రీణాం దక్షపుత్రీణాం, తా వినిష్ఠి యతః యాభ్యో దక్షపుత్రీభ్యః, దేవాదయో బభూవు రిత్యర్థః. ౧౬

త్వాష్ట్రస్య వృత్తాసురస్య జన్మ నిధనం మరణం చ. అథ సప్తమార్థా ననుక్రామతి (పుత్రయోశ్చేతి.) ౧౭

(భగవతమహాత్యుత్థానప్రళంసాన్యభివర్ణనమట్టః)

మన్వస్తరానుచరితం గజేంద్రస్య విమోక్షణమ్.	
మన్వస్తరావతారా శ్చ విష్ణో ర్హయశిరాదయః.	౧౮
కొర్మం మాత్స్యం నారసింహం వానునం చ జగత్పతేః.	
క్షీరోదమన్థనం తద్వ దమృతార్థే దివౌకసామ్.	౧౯
దేవాసురమహాయుద్ధం రాజవంశానుకీర్తనమ్.	
ఇక్ష్వాకుజన్మ తద్వంశే సుద్యుమ్నస్య మహాత్మనః.	౨౦
ఇలోపాఖ్యాన మత్రోక్తం తారోపాఖ్యాన మేవ చ.	
సూర్యవంశానుకథనం శశదాద్యా నృపా యతః.	౨౧
సౌకన్యం చాథ శర్యాతేః కకుత్స్థస్య చ దీమతః.	
ఖట్వాజ్జన్మ న మాంధాతు స్సౌభరే స్సగరస్యే చ.	౨౨
రామస్య కోసలేంద్రస్య చరితం కిల్బిషాపహమ్.	
నిమే రజ్గపరిత్యాగో జనకానాం చ సంతపః.	౨౩
రామస్య భాగవేంద్రస్య నిఃక్షత్రీకరణం భువః.	
ఐలస్య సోమవంశస్య యయాతే ర్నాహుషస్య చ.	౨౪
దౌష్యస్తే ర్భరతస్యాపి శంతనో స్తత్పుత్రస్య చ.	
యయాతే ర్జ్యేష్ఠపుత్రస్య యదోర్వంశోఽనుకీర్తితః.	౨౫
యత్రావతీర్ణో భగవా న్కృష్ణాభ్యో జగదీశ్వరః.	
వసుదేవగృహే జన్మ తతో వృద్ధి శ్చ గోకులే.	౨౬

అష్టమార్థా నాహ (మన్వంశరేఖి.) విష్ణోః. హయగ్రీవాదయో మన్వంశరే ష్వవతారాః. ౧౮

తతా జగత్పతేః, కొర్మాదీని రూపాణి దివౌకసాం దేవాదీనా మమృర్జ్యేక్షీరోదమంతనమ్. ౧౯

నవమార్థా నమక్రమతే (రాజవంశానుకీర్తన మిత్యాదితా) అత్ర క్వచిత్కన్యచి దనుక్తిః.

మృత్యుమోక్తి శ్చ ప్రసిద్ధికృతాదనాదరాత్.

౨౦-౨౬

తస్య కర్మా ఋదారాణీ కీర్తితా న్యసురద్విషః,
పూతనాఽనుపయఃపానం శకదోత్పాటనం శిశోః.

౨౭

తృణావర్తస్య విష్పేష స్తతైవ ఐకవత్సయోః,
అఘాసురాసునంహరః కస్య మాయాప్రదర్శనమ్.

౨౮

ధేనుకస్య సహ భ్రాతుః ప్రతిమ్భస్య చ సంక్షయః
గోపానాం చ పరిత్రాణం దవాగ్నేః పరిసర్పతః.

౨౯

దమనం కాలియ స్యాహో మహాహే ర్నన్దమోక్షణమ్,
వ్రతచర్యా చ కన్యానాం యత్ర తుష్టిః చ్యుతో వ్రతైః.

౩౦

ప్రసాదో యజ్ఞపత్నిభ్యో విప్రాణాం చానుతాపనమ్
గోవర్ధన స్యోద్ధరణం శక్రస్య సురభే రథ,
యజ్ఞాభిషేకం కృష్ణస్య త్రీభిః క్రీడా చ రాత్రిమ.

౩౧

శఙ్ఖచూడస్య దుర్బుధే ర్నదోఽరిష్టస్య కేశినః,
అక్రూరాగమనం పశ్చాత్ప్రస్థానం రామకృష్ణయోః,

౩౨

అథ దశమరా నమక్రామతి (తస్య కర్మాణీత్యాదినా విప్రకాపావదేశే నేత్యతః
ప్రాక్తనేన గ్రంథేన.)

౩౩

విష్పేషో వధః అఘాసుర స్యానుసంహరః ప్రాణాపహరః కస్య చతుర్ముఖస్య మాయా
ప్రదర్శనమ్.

౩౪

సహ భ్రాతుః సబలస్య ధేనుకస్య ప్రతిమ్భస్య చ సంక్షయః వధః పరిసర్పతో దవాగ్నే
స్సకా దోపానాం పరిత్రాణమ్.

౩౫

దమన మనుశీక్షణం. అహో ఇత్యాశ్చర్యే, నందస్య మోక్షణం వరుణస్య సకా దితి కేషః.
కన్యానాం గోవకన్యానాం వ్రతచర్యా, తాం విశిషి, యతో యస్యాం వ్రజై రమ్యత స్తుష్టః.

౩౬

యజ్ఞపత్నిభ్య ఇతి చతుర్థ్యంతం ప్రసాదోఽనుగ్రహః, శక్రస్యేత్యస్య పరిభవాయేతి కేషః.
యజ్ఞాభిషేకః యజ్ఞః పూజా అభిషేక శ్చ తయో ర్ద్వంద్వైక్యమ్.

౩౭-౩౮

(భాగవతమహాత్మ్యకద్దానప్రళంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ప్రజశ్రీణాం విలాప శ్చ మధురాలోకనం తతః.

గజముష్టికచాణూరకంసాదీనాం తథా వధః.

మృత స్యానయనం సూనోః పున స్సాందీపనేర్గురోః.

౩౩

మధురాయాం నివసతా యదువక్రస్య యత్ప్రియమ్.

కృత ముద్ధవరామాభ్యాం యుతేన హరిణా ద్విజాః.

౩౪

జరాసంధసమాసీతనైన్యన్య బహుశో వధః.

ఘాతనం యవనేంద్రిన్య కుశస్థల్యా నివేశనమ్.

౩౫

ఆదానం పారిజాతస్య సుధర్మాయా స్సుధారయాత్.

రుక్మిణ్యాహరణం యుద్ధే ప్రమథ్య ద్విషతో హరేః.

౩౬

హరస్య జృమ్భణం యుదే బాణస్య భుజకృంతనమ్.

ప్రాగ్జ్యోతిషపతిం హత్వా కన్యానాం హరణం చ యత్.

౩౭

గజః కువలయాపీడాఖ్యః సాందీపనేర్గురోః పుత్రస్య మృతస్య పున రానయనమ్.

౩౮

(మధురాయా మితి.) హేద్విజాః ఉద్ధవరామాభ్యాం యుతేన హరిణా మధురాయాం నివసతా యదూనాం సమూహస్య య త్ప్రియం కృతం తవ్న.

౩౯

యవనేంద్రస్య కాలయవనస్య.

౪౦

సుధర్మాయా శ్చాదాన మితి సంబంధః.. ద్విషత శ్చత్రా నృమథ్య హరేః హరిణా రుక్మిణ్యా హరణమ్.

౪౧

ప్రాగ్జ్యోతిషపతిం భౌమమ్.

౪౨

నై ద్యపౌండ్రకసాల్యానాం దంతవక్రస్య దుర్మతేః,

శమ్పరో ద్వివిదః పీఠో మురః పశ్చజనాదయః.

౩౮

మాహాత్మ్యం చ వధ ప్రేషాం వారాణస్యా శ్చ దాహనమ్,

భారావతరణం భూమే ర్నిమిత్తీకృత్య పాండవాన్.

౩౯

విప్రశాపావదేశేన సంహార స్వకలస్య చ,

ఉద్ధవస్య చ సంవాదో-వాసుదేవస్య చాద్భుతః.

౪౦

యత్రాత్మవిద్యా హ్యాఖిలా ప్రోక్తా ధర్మవినిర్ణయః,

తతో మర్త్యపరిత్యాగ ఆత్మయోగానుభావతః

౪౦

యుగలక్షణవృత్తి శ్చ కలౌ నృణా ముపస్థవః,

చతుర్విధ శ్చ ప్రలయ ఉత్పత్తి త్రివిధా తథా.

౪౧

దేహత్యాగ శ్చ రాజర్షే ర్విష్ణురాతస్య ధీమతః,

శాఖాప్రణయన మృషే ర్మార్కండేయస్య సత్కథా.

౪౨

యే శమ్పరాదయ ప్రేషాం మాహాత్మ్యం వధశ్చేతి సంబంధః.

౩౮

నిమిత్తీకృత్య ద్వాదశీకృత్య.

౩౯

ఏకాదశార్థా ననుక్రమతే (విప్రశాపావదేశే నేత్యాదినా.) అపదేశో వ్యాఖి ప్రేన.

౪౦

సంవాదం ఃఃసప్తి. (యత్రేతి.) ధర్మవినిర్ణయః వర్ణాశ్రమధర్మవినిర్ణయః మర్త్యపరిత్యాగః మర్త్యలోకపరిత్యాగః భూమిపరిత్యాగ ఇతి సారాంతరమ్.

౪౧

ద్వాదశార్థా ననుక్రమతే (యగేతి.) యుగలక్షణాని తేషు వృత్తయ శ్చ ఉపస్థవః కలిదోష్టై రుపద్రవః చతుర్విధః ప్రాకృతికో నైమిత్తిక ఆత్మంతికో నిత్య శ్చేతి చతుర్విధః. ప్రలయః త్రివిధా ప్రాకృతికీ నిత్య నైమిత్తికీ చేతి త్రివిధా ఉత్పత్తిః.

౪౨- ౩

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రళంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మహాపురుషవిన్యాస సూర్యస్య జగదాత్మనః.

ఇతి చోక్తం ద్విజశ్రేష్ఠా య త్పుష్టోఽహ మిహాస్మి వః. ౪౭

లీలావతారకర్మాణి కీర్తితా సీహ సర్వతః. ౪౮

పతితః స్థలితో వాఽఽర్థ క్షృత్యా వా వివశో బ్రువన్.

హరయే నమ ఇత్యుచ్చై ర్ముచ్యతే సర్వపాతకాత్. ౪౯

సంకీర్త్యమానో భగవా ననంత క్షృతానుభావో వ్యసనం హి పుంసామ్.

ప్రవిశ్య చిత్తం విధునో త్యశేషం యథా తమోఽర్యోఽభ్ర మివాతివాతః. ౫౦

మృషా గిర స్తర్జ్వసతీ రసక్కథా న కథ్యతే యద్భగవా నధోఽక్షజః.

తదేవ సత్యం తదుపైవ మజ్గళం తదేవ పుణ్యం భగవద్గుణోదయమ్. ౫౧

మహాపురుషవిన్యాసః అజ్ఞోపాజ్ఞాదివిన్యాసః సూర్యస్య. గణవిభాగః ఇతి చోక్త మితి చకారా దన్య దపి హేద్విజశ్రేష్ఠాః యుష్మాః యత్పుత్యహం పుష్టోఽస్మి త దుక్తమ్. ౫౨

ఇహ పురాణే సర్వకః కార్తవ్యేన. హరే ర్లీలారూపా ఇవతారకర్మాణ్యేన. కీర్తితాని. ౫౩

పురాణకథనశ్రవణఫలం వక్తుం భగవత్కీర్తనశ్రవణానుభావ మాహ (పతిత ఇతి.) హరయే నమ ఇత్యుచ్చై ర్ముచ్యతే సంతి సంబంధా. ౫౪

కించ. (సంకీర్త్యమాన ఇతి.) శ్రుతః అనుభావో యస్య తథాభూతో వా హరిః పుంసాం సంకీర్తయతాం శృణ్వతాం చాప్తః చిత్తం ప్రవిశ్య అశేషం వ్యసనం దుఃఖం తద్దేతుదురితం వా ధునోతి యథాఽర్కః సూర్య స్తమో ధునోతి యథా వాఽతి వాతః చండవాఽమృ రభ్రం ధునోతి తద్వత్. ౫౫

కించ భగవత్సంకీర్తన మేవ మహాఫలం తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యాలాపమాత్ర మితి ప్రపన్నయతి చతుర్భిః (మృషాగిర ఇతి.) యత్ యత్ర భగవా నధోఽక్షజో న కథ్యతే న ప్రతిపాద్యతే తాః మృషాగిరః మిథ్యావాచాః. ప్రత్యుతాసతీ రసక్కథః దోషావహాః యద్భగవద్గుణానా ముదయాః ప్రకాశో యస్మిన్ త ద్య త్త దేవ వచః సత్యం మజ్గళావహం పుణ్యావహం చ అత్యాదరా త్పురితవదం తచ్ఛబ్దప్రయోగః. ౫౬

తదేవ రమ్యం రుచిరం నవం నవం తదేవ శశ్వత్ స్మనసో మహాత్మనమ్
తదేవ శోకార్థవశోషణం నృణాం యదుత్తమశ్లోకయశోఽనుగీయతే. ౪౯

న యద్వచ శ్చిత్రపదం హరే ర్యశో జగత్పవిత్రం ప్రగృణీత కర్త్రిచిత్
తద్వాఙ్మతీర్థం న తు హంసవేదితం యత్రాచ్యుత స్తత్ర హి సాధవోఽమలాః. ౫౦

తద్వాగ్విసర్గో జనతాఘవిప్లవో యస్మి స్ఫృతిశ్లోక మబద్ధవత్సవి,
నామా న్యనంతన్య యశోఙ్కితాని యచ్ఛృణ్వంతి గాయంతి గృణంతి సాధవః ౫౧
నైష్కర్మ్య మప్యచ్యుతభావవర్జితం న శోభతే జ్ఞాన మలం నిరజ్జనమ్.

నవం నవం రుచిరం రుచిజనకం తదేవ శశ్వత్ సదా మనసో మహాత్మనం మహానందకరం
శోకార్థవన్య శోషణం కిం తత్ యత్ యత్ర ఉత్తమశ్లోకన్య యశోఽనువర్త్యతే భగవద్గుణోదయ
మిత్యుక్తత్వేఽస్యాదరా త్పునరుక్తమ్. ౪౯

ఏతేదేవ క్షిప్రంతరేణాహ ద్వాభ్యామ్ (నేతి.) య ద్వచః చిత్రాణి పదాని యస్మిన్ తథాభూత
మపి జగత్పవిత్రం హరే ర్యశః కీర్తిం న వక్తి ప్రతిపాదయతి. తద్వచః ద్వాఙ్మతీర్థం కాకతుల్యానాం
కామినాం రతిస్థానం న తు హంసనవృత్తైః జ్ఞానిభిః పేదితం తత్ర హేతుః యత్ర ప్రబంధే అచ్యుతః
ప్రతిపాద్య ఇతి శేషః. తత్రైవ హి అమలా నిర్మలా న్నఃకరణాః సాధవో రమంత ఇతి శేషః. ౫౦

తద్వాగ్విసర్గః స ఏవ వాచః ప్రయోగః జనతాయాః జనసమూహన్య అమవిప్లవః
అమవిసాకః కోఽసౌ యస్మిన్ వాగ్విసర్గే ప్రతిశ్లోక మబద్ధవత్సవి అబద్ధయత్తేఽపి అనంతన్య భగవశో
యశసా అఙ్కితాని యః ప్రకాశకాని నామాపి వర్తంతే యత ఏవ మతః సాధవః తద్వాగ్విసర్గం
శృణ్వంతి వక్తృసాన్నిధ్యైః శ్రోతృసాన్నిధే సతి కథయంతి తదుభయవిరహే కేవలం గాయంతి. ౫౧

విబుద్ధజ్ఞానయోగవిస్థాఽపి భగవద్గుణాదిశ్రవణాదివిధురా న శోభతే కిం పునః కర్మయోగవిష్టే
త్యాహ (నైష్కర్మ్య మితి.) నిర్గుతం కర్మ యస్మా తన్నిష్కర్మ తదేవ నైష్కర్మ్యం
సకలకర్మబంధవిద్వంసక విత్కర్మ, తన్నిరజ్జనం ప్రకృతినంబంధద్వంసకం అత ఏవ నిర్మలం జ్ఞాన
మపి అచ్యుతభావవర్జితం అచ్యుతగుణాద్యభినందివిధురం చే దలం నితరాం న శోభతే తతః
ప్రమ్యుతినంబానయేతి భావః. యశో జ్ఞాన మేవాలం న శోభతే కుతః పునః కర్మ శోభతే కథంభూతం

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రకంపాద్యభివర్ణనమట్లు)

కుతః పున శ్శక్వ దభద్ర మీశ్వరే న చార్పితం కర్మ యదవ్యనుత్తమమ్. ౫౨

యశ శ్శ్రియా మేవ పరిశ్రమః సరో వర్ణాశ్రమాచారతపశ్శ్చుతాదిషు.

అవిస్మృతి శ్రీధరపాదపద్మయో గ్గుణానువాదశ్రవణాదిభి ర్హరేః. ౫౩

అవిస్మృతిః కృష్ణపదారవిందయోః షిణోత్కభద్రాణి శమం తనోతి చ.

సత్వస్య శుద్ధిం పరమాత్మభక్తిం జ్ఞానం చ విజ్ఞానవిరాగయుక్తమ్. ౫౪

యూయం ద్విజాగ్ర్యా బత భూరిభాగా యచ్ఛక్వదాత్మన్యఖిలాత్మభూతమ్.

ఈశ్వరే న చార్పితం నార్పితం అత ఏవ శక్వత్ నదా అభద్రం అనుష్ఠానదశాయాం చ పతనశక్కుయా దుఃఖావహం కిం బహునా యదవ్యనుత్తమం సర్వోత్త మ మపి కర్మ కుతః పున శ్శోభేత. అహేతుక మితి పాఠే అనభినంహితఫల మపీతిర్ధిః. ౫౨

కిం చ (యశశ్శ్రియా మితి.) యశో యుక్తాయా శ్రీః సంప త్తస్యాం నిమిత్తభూతాయాం. తదర్థ మిత్యర్థః, యో వర్ణాశ్రమధర్మతపోఽధ్యయనాదిషు, నిష్ఠావిశేష ఇతి శేషః, స పరో మహాశ్ర. పరిశ్రమః పరిశ్రమఫలక ఏవ. యశశ్శ్రియోః క్షయిష్టుత్వేన పురుషార్థాభాసత్వా దితి భావః. తర్హి తస్య కిం ఫల మిత్యుక్తాహ. గుణానువాదశ్రవణాదరాదిభి. శ్రీధరపాదపద్మయో రవిస్మృతిః యది వర్ణాశ్రమాచారాదిషు నిష్ఠా. తర్హి తయా భగవద్గుణానువాదాదిభి ర్పవిత్ర్యవ్యం, తతస్తత్పాదపద్మయో రవిస్మృత్యా, ఏవం చేత్తనిష్ఠా సఫలేత్యర్థః. ౫౩

కి మవిస్మృత్యేత్వత అహ (అవిస్మృతి రితి.) అభద్రాణి దుఃఖనిమిత్తాని దురితాని దునోతి శమం శాంతిం రాగాదృశకలుషితాం తనోతి సత్వస్య శుద్ధిం రజస్తమోభ్యా మనభిభూతిం సత్వగుణాభివృద్ధి మితి యావత్. తతః పరమాం భక్తిం ప్రేమలక్షణాం జ్ఞానం యథాఽనన్తతభగవత్సర్వరూపజ్ఞానం విజ్ఞానేన ప్రకారజ్ఞానేన విరాగేణ తదితరవిషయాంతరవైముఖ్యేన యుక్తం తనోతీత్యనుషంగః. ౫౪

యతో భగవద్గుణానువాదాదిర్మహాపల స్తతో యూయ మహం చ కృతార్థా బహువిమేష్యాహ ద్వాభ్యాం (యూయ మితి.) హేద్విజాగ్ర్యాః, యూయం భూరిభాగాః మహాభాగ్యవంతః కుతః, యత్ యతః. అబాహ్యభాజః న బాహ్యేణి విషయాంతరాణి భజంతీత్యభాహ్యభాజః. బాహ్యవిషయచింతారహితా ఇత్యర్థః.

నారాయణం దేవ మదేవ మీశ మబాహ్యభాజోఽభజతాభివేశ్య.

౫౫

అహం చ సంస్కారిత ఆత్మతత్త్వం క్రతుం పురా మే పరమర్షివక్త్రాత్.

ప్రాయోపవేశే నృపతేః పరీక్షితః సదస్యషీణాం మహతాం చ శృణ్వతామ్

౫౬

ఏతద్వ్యః కథితం విష్ణోః కథనీయోరుకర్మణః.

మాహాత్మ్యం వాసుదేవస్య సర్వాశుభవిలాసమ్.

౫౭

య ఏవం శ్రావయేన్నిత్యం యామక్షణ మనస్యధీః.

శృద్ధావా న్యోఽనుశృణుయా త్పునాత్యాత్మాన మేవ సః.

౫౮

ద్వాదశ్యా మేకాదశ్యాం చ శృణ్వ న్నాయుష్యవా నృపేత్.

పత త్యనన్యః ప్రయతః పూతో భవతి పాతకీ.

౫౯

నారాయణ మాత్మని హృదయేఽభినివేశ్య తద్గుణశ్రవణాదిద్వారా మనసి స్థిరం కృత్వా అభజత
లజ్బద్యమైకవచనం. కథంభూతం అఖిలానాం అంతరాత్మభూతం దేవం స్యతేజసా దీప్యమానం ఆదేవం.
యస్మిన్రాధసీయో దేవో నాస్తి తం. అత ఏవేకం సర్వవియంతారమ్.

౬౦

యాయం మహోపకర్తార ఇత్యభిప్రేత్యాహ (అహ మితి.) యస్మాభి సంస్కారితం
ఆత్మతత్త్వం ఆత్మతత్త్వప్రకాశం పురాణం యస్య సోఽహం చ కృతార్థ ఇతి భావః. స్మృతే రను
భూతవిషయజ్ఞానాత్మకత్వాత్ క్షేదం క్రతుం క్షయేత్కృతాహ (క్రతమితి) మే మయా మహర్షి వక్త్రాత్
శ్రీకుశముఖాత్ మహతాం ఋషీణాం చ శృణ్వతాం సతాం మయా క్రత మితి సంబంధః.

౬౧

ఏతత్పురాణకీర్తనాదిఫలం ప్రసన్నయత్కష్టభిః. (ఏత దితి.) కథనీయాని, ఉరూణే అవరిమితాని
కర్మాణి చేష్టితాని యస్య తస్య విష్ణోః వాసుదేవస్య మాహాత్మ్యప్రకాశకం వో యుస్మత్కృతం కథిత మేత
త్పురాణం సర్వాశుభవిలాసం కీర్తయతాం సర్వామజగవిఘాతకమ్.

౬౨

శ్రవణఫలమాహ (య ఏవ మితి.) యామం క్షణం వేత్సర్థః. స ఆత్మానం పునాత్కేవ.

౬౩

కాలవిశేషయోగా త్ఫలవిశేషా నాహ (ద్వాదశ్యామితి.) యః పాతక్యపి ప్రయతః సమాహిత
చిత్తః, అనన్యః ప్రయోజనాంతరరహితస్స స్మృతేత్ స పూతో భవతి అనన్మన్నితి పాలాంతరమ్.

౬౪

(భాగవతమహాత్మ్యతదానవ్రకంసాద్యభివర్ణనముల్లః)

పుష్కరే మధురాయాం చ ద్వారవత్యాం యతాత్మవాన్.

ఉపోష్య సంహితా మేతాం పతిత్వా ముచ్యతే భయాత్.

౬౦

దేవతా మునయ స్సిద్ధా ఋషయః పితరో నృపాః,

యచ్ఛంతి కామా స్సృణత శృణ్వతో యేఒత్ర కీర్తితాః.

౬౧

ఋచో యజుంషి సామాని ద్విజోఒధీత్యానువిందతే.

మధుకుల్యాః పయఃకుల్యాః పుత్రకుల్యాశ్చ తత్ఫలమ్.

౬౨

పురాణసంహితా మేతా మధీత్య ప్రయతో ద్విజః.

ప్రోక్తం భగవతో యత్తు తత్పదం పరమం వ్రజేత్.

౬౩

విప్రోఒధీత్యాన్నయా త్ప్రిజ్ఞాం రాజన్యోఒమ్నుదిమేఖలామ్.

వైశ్యో నిధిపతిత్వం చ శూద్ర శ్శుద్యేత పాతకాత్.

౬౪

(పుష్కర ఇతి) యతాత్మవాన్ సమాహితమనః.

౬౦

సర్వఫలసాధనత్వం వదన్ ఫలదా నాహ (దేవతాదయ ఇతి.) యేఒత్ర పురాణే అనుకీర్తితాః, తే దేవాదయః. గృహతః కథయతః. శృణ్వతో వా పురుషస్య కామా విష్టార్థాన్ యచ్ఛంతి దేవతా ద్యంతర్యామీ భగవా న్యచ్ఛతీతి భావః.

౬౧

ఫలాతిశయ మాహ (ఋష ఇతి.) వేదత్రయ మధీత్య య త్ఫలం ప్రాప్నుయాత్ మధుకుల్యాః ఒశ్యో య త్ఫలం మధ్వాదిప్రవాహాయక్తాన్నదా ద్యత్ఫలమిత్యర్థః. త త్ఫలం ప్రాప్నుయాత్.

౬౨

కిం చైతాం పురాణసంహితా మధీత్య య ద్భగవతః విష్టోః. పరమంపదం ప్రోక్తం ప్రతిపాదితం తద్యోజేత్ ప్రాప్నుయాత్.

౬౩

అధికారానురూపా స్ఫలవిశేషాన్దాహ (విప్ర ఇతి.) రాజన్యః అమ్నుదిమేఖలాః పృథ్వీం శూద్రః శ్రుత్వా పాతకా న్ముచ్యతేత్యర్థః.

౬౪

కలిమలనంహతికాలనోఽఖిలేశో హరి రితరత్ర న గీయతే హ్యభీక్షమ్.

ఇహ తు పున ర్భగవా నశేషమూర్తిః పరిపతితోఽనుపదం కథాప్రసజ్జైః.

త మహ మజ మనంత మాత్మతత్త్వం జగదుదయస్థితిసంయమాత్మకక్రిమ్.

ద్యుపతిభి రజశక్రశంకరాద్యై ర్ధురివసితస్తవ మచ్యుతం నతోఽస్మి ౬౬.

ఉపచితనవశక్తిభి స్స్వైతత్మన్యపరచితస్థిరజ్జగమాలయాయ.

భగవత ఉపలభిమాత్రదామ్నే సురఋషభాయ నమ స్సనాతనాయ. ౬౭.

యం బ్రహ్మోవరుణేంద్రరుద్రమయత స్తున్వంతి దివ్యైః స్తవై

ర్షేదైస్సాంజనపదక్రమోపనిషదై ర్గాయంతి యం సామగాః.

ఏతత్ప్రబంధస్యోక్తవిధప్రభావాతిశయకారణం ప్రబంధాంతరవైలక్షణ్య మాహ (కలిమలేతి) కలిమలానాం సంహతిం కాలయతి వినాశయతీతి తథా సః అఖిలానా మీశ్వరో హరి రితరత్ర రాజసాది వబంధాంతరే స్వభీక్షం పునః పున ర్నగీయతే. అత్ర తు తత్తత్కథాప్రసజ్జై రనుపదం, పరితః ప్రతిపాదితః. ౬౪

ఏతత్ప్రబంధప్రతిపాదితం భగవంతం నమస్కరోతి ద్వాభ్యామ్. (త మితి.) జగదుదయ స్థితిలయాః జగదుదయాదిహేతవః, ఆత్మనః రజఆదయ శ్చక్తయో యస్య తం దేవై రవ్యవసంతః స్తవః, స్తోత్రం యస్య తమ్. ౬౫

ఉపచితాభిః ఋద్ధియుక్తాభిః. కాలప్రకృతిమదహంకారవజ్ఞభూతాత్మికాభిః. నవభిః శక్తిభిః ఆత్మన్వేష ఉపచితాః. స్థిరా జ్జగమా శ్చ ఆలయో యస్య తస్మై ఉపలభిమాత్రదామ్నే జ్ఞాత్యప్రసజ్జ రహితజ్ఞానాత్మకతేజస్స్వరూపాయ సురఋషభాయ దేవక్రేష్ఠాయ, ననాతనాయ భగవతే నమః. ౬౬

అత్ర క్వచి దధ్యాయనమాప్తిః, క్వచి న్నేతి ద్రష్టవ్యమ్.

౬౭

కియదేతత్ప్రబంధగ్రంథసంఖ్యాపరిమాణ మితి పునర్దుభుత్వామాలక్ష్య తద్వక్తుం తత్ప్ర స్రజ్ఞా త్తవత్పురాణాంతరాణీతత్పరిమాణం చ వక్తుం తత్ప్రతిపాద్యం దేవం ప్రణమతి (య మితి.) యం బ్రహ్మదయః స్తవై ర్షేదై స్తున్వంతి స్తునంతి కథంభూతై ర్జ్ఞాదిభి స్ససితైః. ఉపనిషద్బుద్ధస్య

(భాగవతమహాత్మ్యకథానప్రకంపాద్యభివర్ణనమట్లు)

ధ్యానావస్థితతద్గతేన మనసా పశ్యంతి యం యోగినో
యస్యాంతం నవిదు స్ఫురాసురగణా దేవాయ తస్మై నమః.

౬౮

పృష్ఠే భృమ్యదమందమందరగిరిగ్రీవాగ్రకణ్ఠాయనా
న్నిద్రాశోః కమలాకృతే ర్భగవత శ్వాసానిలాః పాన్తు హః,
యత్సంస్కారకలాసువర్తనవశా ద్వేలాచ్ఛలేనామృసాం
యాతాయాత మత్ప్రదితం జలనిధే ర్నాద్యాపి విశ్రామ్యతి.

౬౯

సూత ఉవాచ —

పురాణసంఖ్యాసంఖూతి మన్య వాచ్యప్రయోజనే,

దానం దానన్య మాహాత్మ్యం పాతాదే శ్చ నిబోధత.

౭౦

అకారాంతత్వం చందోఽనురోధాత్ ద్యానేనావస్థితం విశ్చలం చ తేన తద్గతేన మనసా యం యోగినః
పశ్యంతి సాక్షాత్కర్షంతి స్ఫురాసురగణాః, యస్యాంతం ప్రభావేయత్రాం న విదుః, అమృత
మథనాదా వితి కేషు.

౬౮

దుర్విక్షేయత్వమేవ ప్రదర్శయితుం కూర్మావతార మనుస్మరన్నాశిషం ప్రార్థయతే (పృష్ఠేతి
పృష్ఠే భ్రామ్యతా అమందో గరిష్ఠః, మందరగిరిః తన్య గ్రావాః తేషా మగ్రాణి తైః కంఠాయనాత్,
సుఖేన నిద్రాశోః నిద్రాశీంస్య, భగవతః, కమలాకృతేః శ్వాసానిలాః శ్వాసనాయవః, పాంతు, తాన్ని
శివస్తి. యేషాం శ్వాసానిలానాం సంస్కార ప్రేషాం లేక స్తదనువర్తనవశాత్ జలధే రమృసాం యా
యాతం గమనాగమనం అతంధ్రితం యథా తథా అద్యాపి వ విశ్రామ్యతి, నను సమప్రదక్షిణాదేవ తన్న
సంస్కారవశా, తత్రాహ (వేలాచ్ఛలేనేతి.) వేలాక్షోభ స్తస్య చ్ఛలేన మిషేజ.

౬౯

(పురాణేతి.) పురాణసంఖ్యా స్తాసాం, సంఖూతిం సమాహరతి దాన్య శ్రీభాగవతన్య
వాచ్యం విషయ స్తత్ప్రయోజనం చ దానం పుస్తకదానం దానన్య పాతాదేశ్చ మహాత్మ్యం నిబోధత
శృణుత.

౭౦

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యానహితే. శ్రీమద్భాగవతే

బ్రాహ్మం దశసహస్రప్రాణి పాద్యం పశ్యోచనషష్టి చ,
శ్రీవైష్ణవః త్రయోవింశ చ్చతుర్వింశతి కై వకమ్. ౩౧

దశాష్టా శ్రీభాగవతం నారదం పశ్యువింశతిః,
మార్కండం నవ వాహ్మణ్య దశపంచ చతుశ్శతమ్. ౩౨

చతుర్దశం భవిష్యం స్యాత్తథా పంచశతాని చ,
దశాష్టా బ్రహ్మకై వర్తం లైజ్జ మేకాదశై వ తు. ౩౩

చతుర్వింశతివారాహ మేకాశీతినహస్రకమ్,
స్కాందం శతం తథా చైకం వామనం దశ కీర్తితమ్. ౩౪

కౌర్మం సప్తదశాఖ్యాతం మాత్యం తత్తు చతుర్దశమ్,
ఏకోనవింశ త్వేపర్ణం బ్రహ్మాండం ద్వాదశై వ తు ౩౫

ఏవం పురాణసందోహ శ్చతుర్లక్ష ఉదాహృతః,
తత్రాష్టాదశసాహస్రం శ్రీభాగవత ముచ్యతే. ౩౬

(బ్రాహ్మమితి) త్రయోవింశత్ త్రయోవింశతిః. కైవం చతుర్వింశతి స్పహస్రాణి. ౩౧

వాహ్మ మగ్నేయం పురాణం పశ్యదశ సహస్రాణి చత్వారి శతాని చ. ౩౨

బ్రహ్మకైవర్తం దశసహస్రాణి అష్టా శతాని ఏకాదశైవ ఏకాదశసహస్రాణ్యేవ. ౩౩

స్కాందం తు శతాదికై కాశీతినహస్రమ్. ౩౪

సౌపర్ణం గాదుడం పురాణం ఏకోనవింశత్ ఏకోనవింశతినహస్రాణి. భారతరామాయణేత్వితి హసా వత్ సప్తయో రియతా నోక్తా. ౩౫

(ఏవ మితి) అతః, పురాణానాం సందోహః సమూహ శ్చతుర్లక్షసంఖ్యాక ఏవ ఇదాని మన్య వాఙ్మాదీక దర్శయితు మాహ తత్రేత్యాదినా. ౩౬

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రళంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఇదం భగవతా పూర్వం బ్రహ్మణే నాభిషంజ్యజే.

స్థితాయ భవభీతాయ కారుణ్యా త్సంప్రదర్శితమ్.

౩౬

ఆదిమధ్యావసానేషు వైరాగ్యాభ్యానసంయుతమ్.

హరిలీలాకథావ్రాతామృతానన్దితసత్సరమ్.

౩౭

సర్వవేదాంతసారం య ద్బ్రహ్మత్వైకత్వలక్షణమ్.

వస్త్యద్వితీయం తన్నిష్ఠం కైవల్యైకప్రయోజనమ్.

౩౮

స్వసుఖనిత్యతచేతా స్తద్వ్యుదస్తాన్యభావో ప్యతితరుచిరలీలాకృష్టసారస్తదీయమ్.

సంప్రదర్శితం చక్షుకోకరూపేణేతి శేషః.

౩౯

యద్యవ్యత్రాదిమధ్యావసానేషు, పృథగాభ్యానైర్నానావిధై రాభ్యానై, స్పంయుతం, తథాఽపి, సర్వత్ర హరిలీలాకథానాం, వ్రాత స్సమూహ ఏవామృతం, తేనానందితా, స్పంతకృ, సురాళ్ప యేన తత్.

౪౦

అనేన వాచ్యం ప్రధానం సూచితం, తత్సప్త మేవాహ (సర్వేతి.) సర్వవేదాన్తేషు య త్సారభూతం బ్రహ్మ ఆత్మా చ తయోర్నానః బ్రహ్మత్వత్వం స్వరూపతో గుణతత్స నిరతికయబృహత్త్వం అంతః ప్రవికృ ప్రకాననేన భర్తృత్వం చ తదేవైకం లక్షణం అసాధారణధర్మో యన్య తత్, యద్వా బ్రహ్మత్వైకత్వలక్షణ మితి బ్రహ్మత్వకర్ణవాచ్యం య దేకం వస్తు తస్య భావ స్తత్త్వం త ల్లక్షణం యన్య తదద్వితీయం స్వతుల్యవస్తంతరరహితం వస్తుప్రతిపాద్యో విషయ ఇత్యర్థః, తన్నిష్ఠం తాదృశవస్త్యదీనం కైవల్యం ప్రకృతినంబందరాహిత్యం ముక్తిరితి యావత్ తదేవైకం ప్రయోజనం దానపాతాదిప్రయోజనం యన్య, తత్.

౪౧

గ్రంథాంతే స్వగురునమస్కారాత్మకం మంగల మాచరతి (స్వసుఖేతి.) స్వసుఖం స్వాంత రాత్మానుసందానసుఖం తేన వితృతం పూర్ణం చేతో యన్య సః తేన స్వసుఖేన వ్యుదస్తాన్యభావః

వ్యతసుత కృపయా య స్తత్త్వదీపం పురాణం తమఖిలవృజినఘ్నం వ్యాససూనుం నతోస్మి.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.

ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీమద్భాగవతగ్రంథః పరిసమాప్తః

ఓం తత్సత్ శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు

విరస్తభగవద్వ్యతిరిక్తసజ్జః అపిశబ్ద స్వముచ్చయే యవ్యా సులభకరసమాధికయా సాక్షాత్కృతాంతరాత్మ
స్వరూపోఽపి భగవల్లీలాఖి రాకృష్టచిత్ర ఇత్యర్థః. తదీయం అజితస్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రకాశకం.
తత్త్వానాం చిదచిద్గతానా మనారోపితాకారాణాం దీపమివ ప్రకాశకం. అత ఏవాఖిలపానఘ్నం ఇదం
పురాణం యః కృపయా వ్యతసుత ప్రకాశితవాన్ తం వ్యాససూనుం నతోఽస్మి. రాం

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుదాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన

తద్భరణకమలపరివయప్రసన్నతత్సాక్షిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన

శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత

చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,

ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీ వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం ద్వాదశస్కంధాత్మక

శ్రీమద్భాగవతగ్రంథః పరిసమాప్తః

శ్రీ కృష్ణార్పణమస్తు.

ఫలక్రుతిః

(ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం హేమసింహసమన్వితం,
దదాతి యో భాగవతం స యాతి పరమాం గతిమ్.

౧

రాజంతే తావ దన్యాని పురాణాని సతాక్షణే,
యావ న్నదృశ్యతే సాక్షి చ్ఛ్రీమద్భాగవతం పరమ్.

౨

సర్వవేదాంతసారం యచ్ఛ్రీభాగవత మిష్యతే,
తద్రసామృతతృప్తస్య నాన్యత్ర స్యా ద్రతిః క్వచిత్.

౩

నిమ్నగానాం యథా గజ్గా దేవానా మచ్యుతో యథా,
వైష్ణవానాం యథా శంభుః పురాణానా మిదు తథా.

౪

శ్రీమద్భాగవతం పురాణ మమలం యదైష్ట్యవానాం ప్రియం
యస్మిం న్పారమహంస్య మేతదఖిలం జ్ఞానం పరం గీయతే,
యత్ర జ్ఞానవిరాగభక్తిసహితై రైష్కర్మ్య మావిష్కృతం
తచ్ఛృణ్వ నివృత నివారణపరో భక్త్యా విముచ్యే న్నరః.

౫

ఫలక్రుతిః

(ప్రోష్ఠపద్యా మితి.) (ప్రోష్ఠపద్యాం హేమసింహసమన్వితం స్వర్ణసింహసనారూఢమ్. ౧-౨

(సర్వేతి.) తద్రస ఏవామృతం తేన తృప్తస్య నిర్వృతస్య

౩-౪

(శ్రీమదితి.) పారమహంస్యం పరమహంసైః ప్రాప్యం నైష్కర్మ్యం సర్వకర్మోపరమా.

భక్త్యా తచ్ఛృణ్వణాదిపరో విముచ్యతే.

౫

కస్మై యేన విభాసితోయ మతులో జ్ఞానప్రదీపః పురా
తద్రూపేణ చ నారదాయ మునయే కృష్ణాయ తద్రూపిణా.
యోగీంద్రాయ తదాత్మనా చ భగవద్రాతాయ కారుణ్యత
స్తచ్చుద్ధం విమలం విశోక మమృతం సత్యం పరం ధీమహి.

నమ స్తస్మై భగవతే వాసుదేవాయ సాక్షిణే,

య ఇదం కృపయా కస్మై వ్యాచచక్షే ముముక్షవే,

యోగీంద్రాయ నమ స్తస్మై శుకాయ బ్రహ్మరూపిణే,

సంసారసర్పదష్టం యో విష్ణురాత మమూముచత్,

శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే దేవకీనందనాయ సర్వలోకళరణ్యాయ నమోనమః.

శ్రీభాగవతసంప్రదాయప్రవర్తకరూపేణ భగవద్భాగవతక్షణం మంగళ మాచరతి (కస్మా ఇతి.)
కస్మై కాయ బ్రహ్మణే ఆతులః అనమః ఆయం శ్రీభాగవతరూపః పురా కల్పాదౌ తద్రూపేణ బ్రహ్మ
రూపేణ తద్రూపిణా నారదరూపిణా యోగీంద్రాయ శుకాయ కృష్ణరూపేణేతి సిద్ధం. తదాత్మనా శుకరూపేణ
తత్పరం సత్యం శ్రీనారాయణాఖ్యం తత్త్వం ధీమహీతి గాయత్రివ్రతయథోపక్రమ ముపసంహరణ
గాయత్ర్యాఖ్యా బ్రహ్మవిద్యేయ మితి దర్శయతి.

త మేవ వేవతారూపేణ గురురూపేణ చ వ్రణమతి ద్వాభ్యామ్ (నమ ఇతి.) వ్యాచచక్షే
వ్యాఖ్యాతవా

౭-౮

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే దేవకీనందనాయ నమోనమః.

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మజే నమః

యోఽసౌ తురంగవదనో హృది సన్నివిష్ట స్సంచోద్య బుద్ధి మనకృ త్కృపయా స్వయా మే,
ప్రపాలీలిఖ త్కరతలేంద్రియదై వతేన్ద్రముర్తి స్తమేన మనఃఘం మనవైవరేశమ్. ౧

యోఽసౌ పిశంగపరిధి ర్వనమాల్యదారమందస్మితాకలితపీక్షణవీక్షితేన,

సంచోదితేన చ మయా పరిదృష్టముర్తి స్వప్నే తమేమి శరణం వసుదేవసూనుమ్. ౨

క్షేదం గభీరనిగమోక్తరహస్యసారం క్వాహం సుమందమతి రత్రపరం నిదానమ్.

వీజే యదీయకరుణాకలితా తమేవ శ్రీకైలదేశికవరం శరణం గతోఽస్మి. ౩

చిక్చీఽమోఘా సా నిరవధికృపాలోకకలితా

యయా యస్యాస్యాంతం వివృతిరచనాయా స్పృమగమమ్.

స ఏష శ్రీకైలో గురు రఖిలవిద్యాజలనిధి

రమమాధ్యాస్తాం స్వాంతం చరణయుగలీం సంప్రకటయన్. ౪

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

విజయ ముద్రాళారి, చిత్తూరు ఆ. ప్ర.
